

Som Krisztián
Német gyarmatosítás Afrikában
1884–1920

Német gyarmatosítás Afrikában, 1884–1920

A szerző ezúton szeretne köszönetet mondani mindazoknak,
akik hittek e könyvben és támogatták megvalósítását, létrejöttét,
külön kiemelve dr. Besenyő János és Bíró Ákos urakat.
Köszönöm továbbá Galántai Erzsébet asszony áldozatos segítségét,
aki a szöveg nyelvi korrektúrájában volt segítségemre.

A kötet szerzői jogi védelem alatt áll.

A szerző ORCID azonosítója: 0000-0002-6993-2207

A térképeket szerkesztette és rajzolta Som Krisztián.

A könyv képei Som Krisztián gyűjteményének darabjairól készültek.

Budapest

2021

Monarchia Kiadó és az

Óbudai Egyetem Biztonságpolitikai Doktori Iskola Afrika Kutatóintézete

Gyermekeimnek

Tartalomjegyzék

A könyvről	7
Előszó	9
Bevezetés	15
Bevezetés; Porosz gyarmatosítás Afrikában, 1683-1717	17
I. rész – Az afrikai német gyarmatok igazgatása és története a XIX–XX. század fordulóján	19
Német gyarmati törekvések és gyarmatpolitika, a védnökségek igazgatása a XIX–XX. század fordulóján	21
- A német gyarmatok létrejötte	21
- A német gyarmatok területe és lakossága, összegzés	24
- A német gyarmatok központi igazgatása Németországban	26
- A német gyarmatok német hivatalnokai	30
- A német gyarmatok külkereskedelme, összegzés	31
- Az afrikai német gyarmatok katonai és rendvédelmi erői; áttekintés	35
- A német <i>Császári Posta</i> működése a gyarmatokon	38
Togo	41
- Német védnökség létrehozása a nyugat-afrikai Rabszolgaparton	41
- A közigazgatás kiépítése és működése Togóban	43
- Togo lakossága	49
- Lome és Anecho városok	52
- Togo gazdasága és kereskedelme	53
- Közlekedés és hírközlés Togóban	59
- Hitélet, oktatás- és egészségügy Togóban	64
Kamerun	69
- Tengeren túli utazók a Kamerun-hegy partvidékénél	69
- Német védnökségek létrehozása a Benini-öböl keleti partvidékén	69
- A közigazgatás kiépítése és működése Kamerunban	71
- Kamerun lakossága	80
- Kamerun jelentősebb települései	84
- Kamerun gazdasága és kereskedelme	85
- Közlekedés és hírközlés Kamerunban	94
- Hitélet, oktatás- és egészségügy Kamerunban	100
- A természet kutatása Kamerunban	101
Német Délnyugat-Afrika	107
- Tengeren túli utazók a Namib-sivatag partvidékénél	107
- Német védnökségek létrehozása a Namib-sivatag partvidékén	107
- A közigazgatás kiépítése és működése Német Délnyugat-Afrikában	110
- Német Délnyugat-Afrika lakossága	115
- Német Délnyugat-Afrika jelentősebb települései	119
- Német Délnyugat-Afrika gazdasága és kereskedelme	121
- Közlekedés és hírközlés Német Délnyugat-Afrikában	128
- Természetvédelem Német Délnyugat-Afrikában	136
- Hitélet, oktatás- és egészségügy Német Délnyugat-Afrikában	136
- A herero és nama felkelés	138
Német Kelet-Afrika	142
- Tengerentúli kereskedők Kelet-Afrikában, a XIX. század közepéig	142

- Német és brit kereskedők kapcsolata Afrika keleti partvidékével, a XIX. század végéig	143
- Német védnökségek létrehozása Afrika keleti partvidékén, a határai felvázolásáig és a közigazgatás államosításáig	145
- A közigazgatás kiépítése és működése Német Kelet-Afrikában	153
- Német Kelet-Afrika lakossága	174
- Német Kelet-Afrika székhelyei és jelentősebb települései	178
- Német Kelet-Afrika gazdasága és kereskedelme	186
- Német Kelet-Afrika pénzürendszere és pénzüintézetei	199
- Foglalkoztatottság, bérek és árak Német Kelet-Afrikában	204
- Közlekedés Német Kelet-Afrikában	210
- Hírközlés Német Kelet-Afrikában	226
- Egészség védelme Német Kelet-Afrikában	232
- Oktatás és hitélet Német Kelet-Afrikában	234
- Természetvédelem Német Kelet-Afrikában	237
II. rész – Az afrikai német gyarmatok harca az I. világháborúban	249
Az I. világháború kitörése és az afrikai német gyarmatok	251
Togo védelmi harca az I. világháborúban	253
- Togo katonai, rendvédelmi erői a világháború előestéjén	253
- Togo védelmére, illetve megszállására irányuló hadműveletek	253
Kamerun védelmi harca az I. világháborúban	259
- Kamerun katonai és rendvédelmi erői a világháború előestéjén	259
- Kamerun védelmére, illetve megszállására irányuló hadműveletek	260
Német Délnyugat-Afrika védelmi harca az I. világháborúban	275
- Német Délnyugat-Afrika katonai és rendvédelmi erői a világháború előestéjén	275
- Német Délnyugat-Afrika védelmére, illetve megszállására irányuló hadműveletek	276
Német Kelet-Afrika védelmi harca az I. világháborúban	287
- Német Kelet-Afrika katonai és rendvédelmi erői a világháború előestéjén	287
- Német Kelet-Afrika hadászati jelentőségű infrastruktúrái és területe	289
- Német Kelet-Afrika és az európai háború kitörése	290
- A Német Kelet-Afrika védelmére, illetve megszállására irányuló hadműveletek	293
- Az I. világháború lezárása Kelet-Afrikában	425
- A KÖNIGSBERG könnyűcirkáló megsemmisítésére irányuló hadműveletek	428
- Tanganyika-tó, mint hadműveleti terület	434
III. rész – A német gyarmatok utóélete	459
A Versailles-i békeszerződés és a német gyarmatok felosztása	461
A német gyarmatok utóélete	463
- Togo története és német vonatkozásai 1914-től napjainkig	463
- Kamerun története és német vonatkozásai 1916-tól napjainkig	465
- Német Délnyugat-Afrika története és német vonatkozásai 1915-től napjainkig	468
- Német Kelet-Afrika története és német vonatkozásai 1916-tól napjainkig	470
Képmellékletek	477
A szövegben alkalmazott idegen kifejezések és rövidítések	479
Források és azok alkalmazott rövidítései	481

A könyvről

E könyvnek nem célja a német gyarmati közigazgatás értékelése vagy arról vélemény megformálása, annak ellenére sem, hogy kétségtelenül elmondható az, hogy a németországi és a gyarmati kormányzat afrikai jelenléte olykor szenvedést és fejlődést egyaránt hozott a térségben. Kíméletlenül és esetenként kegyetlenül számolt le nem csak a rendszereink ellen fellázadó személyekkel, hanem esetenként azok családjaival és népeivel is. Ez mellett a német gyarmati kormányzatoknak jelentős szerepe volt a kelet-afrikai rabszolga-kereskedelem felszámolásában, a közigazgatás fejlesztésében, az oktatás bővítésében, és a betegségek megelőzésére szolgáló védőoltások biztosításában is.

Magyar nyelven – nem számítva a hivatkozások nélkül közzétett világhálós írásokat – csak néhány könyv, tanulmány jelent meg a német gyarmatok történetéről. Itt említeném meg a KÁLMÁN Géza tárgyilagos ismertetéseken és személyes élményeken alapuló könyvét, amely Német Kelet-Afrika háború előtti és alatti történetét ismerteti. Elsősorban az I. világháborús afrikai eseményeket dolgozza fel RÁTZ Kálmán 1936-ban kiadott könyve is, bár ő a földrész érintett területein nem járt és munkája számos pontatlanságot tartalmaz. A magyarországi rendszerváltást követően ismét több helyen publikáltak a német gyarmatok kapcsán önálló munkát, amelyek között megemlíteném JUHÁSZ Dániel – NÉMETH István szerzőpáros tanulmánya és BAJKÓ Bálint szakdolgozata.¹

A könyv a négy XIX–XX. századi afrikai német gyarmat létrejöttét, életét és a világháború alatt folytatott harcát hivatott – lehetőség szerint objektíven – bemutatni. Összességében elmondható, hogy a német kormányzati költségvetésnek nem volt kifizetődő a védnökségeik fenntartása abban a harminc éves időszakban, amely rendelkezésükre állt. Azonban gyarmatok birtoklása azokban az évtizedekben Németországnak presztízskérdés volt, hogy a régi gyarmattartó nagyhatalmak közé e téren is felzárkózhasson.

A könyv a négy afrikai gyarmat közül kiemelten foglalkozik Német Kelet-Afrika (a mai Tanzánia kontinensen fekvő részének, Ruandának és Burundinak) történetével. Míg a Brit Birodalom közép- és kelet-afrikai gyarmatai nem emelkedtek ki a többi közül, addig a német gyarmatbirodalomban a kelet-afrikai védnökségük kiemelt figyelmet kapott. Német Kelet-Afrika külkereskedelme (a Kína német kapuját képező Kiautschou nem számítva), a Németországból származó lakossága (Német Délnyugat-Afrikát nem számítva) a legmagasabb számokat mutatta, s a gazdasága talán a legtöbb lábakon állt a német gyarmatok között. E védnökség fegyveres erőinek védelmi harca az I. világháború időszakában a legeredményesebbnek mondható, s nem csak a legtöbb *antant* haderőt kötötték le, hanem

¹ Német gyarmatok történetét magyar szerző által, magyar nyelven feldolgozott, nyomtatásban megjelent munkák nem teljeskörű felsorolása:

- BAJKÓ Bálint: *A Német Császárság afrikai gyarmatosításának kudarca*. Piliscsaba, 2011. Kézirat (PPKE szakdolgozat) 73 p.

- DAMASZKIN Arzén: *A mászái fensíkon*. Budapest, [1906, Budapesti Hírlap]. 284 p.

- DEBRECZENI Gyula: *Egy magyar katonatiszt kalandjai a legsötétebb Afrikában*. Budapest, [1930], Magyar Könyvkiadó. 128 p.

- JUHÁSZ Dániel – NÉMETH István: Német gyarmatpolitika a 19-20. század fordulóján. *Valóság*, HU-ISSN 0324-7228, LIV. évf. (2011) 11. sz. 34–87. p.

- KÁLMÁN Géza: *Miaka IIe. Béke és harc a feketékkel. Egy német gyarmatról és védelmi harcáról*. Budapest, 1923, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt. 311 p.

- RÁTZ Kálmán: *Afrika ébred*. Budapest, 1936, Dante Könyvkiadó – Utazási Könyvek Kiadóhivatala. 230 p. /A világháború hősei./

- SOM Krisztián: A német gyarmatok rendvédelmi erői. *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)* XXIII. évf. (2013) 27-28-29-30. sz. 161–168. p.

azokat a legtovább tartották távol más frontoktól. Mindezt úgy, hogy a gyarmat nehézipar (ide értendő a fegyvergyártás), illetve nagyipar nélküli gazdaságát a leghatékonyabban mozgósítani tudták a haderő szükségleteire. Az I. világháború afrikai eseményeinek részletesebb feldolgozását részben a „Nagy Háború” közelmúlt-beli, öt éven át húzódó 100. évfordulója is időszerűvé tette. Mindezek mellett, 2020-ban volt száz éve, hogy Németország elvesztette valamennyi gyarmatát.

A könyvem témáját még 1995-ben kezdtem el kutatni, majd sok éves szünetekkel 2015-ben nyerte el jelenlegi tartalmát. Célom elsősorban az volt, hogy a korábbi német gyarmatok és az ott élő népek történetét megismerni és feldolgozni kívánók részére segítséget, ismeretanyagot nyújtsak. Mindazonáltal a világhálón folyamatosan bővülve, elérhetővé tett és feldolgozott korabeli és későbbi források, köztük a folyóiratok, kiadványok a jövőben természetesen újabb részletek megismerését, pontosítását teszik lehetővé a kutatók és érdeklődők számára egyaránt.

Budapest, 2021. március 27.

Som Krisztián

E könyvhöz „használati útmutatóként” szolgáljon itt néhány **tájékoztató**. A könnyebb keresés biztosítása végett a vállalatok, szervezetek, népcsoportok, katonai egységek dőlt betűkkel kerültek ismertetésre. A sok számadat miatt – eltérve a Magyar Tudományos Akadémia helyesírási szabályaitól – a toldalékolás nélküli évszámok után minden esetben pont írásjel láthatóak, míg a négy vagy annál több számjegyű adatok pedig a hármasszámcsoportok szerint, pont írásjellel tagozódnak. A lábjegyzetekben a forrás rövidített jelölése – a magyarázó és kiegészítő szövegtől történő jobb elkülöníthetősége érdekében – jobbra mutató, ék alakú jelet követően látható. A kiegészítést tartalmazó lábjegyzet-jelölések vastagított számokkal kerültek kiemelésre.

Előszó

A magyar olvasók az elmúlt időszakban egyre több afrikai témájú könyvvel találkoznak, köszönhetően annak, hogy majd egy évtizednyi csend után a kis létszámú magyar afrikanisztikai közösség egyre több minőségi publikációval jelentkezik, amelyet egyre többen keresnek. Ez különösen örömteli, ha végig nézzük, milyen kapcsolat alakult ki a hazánk és az afrikai kontinens országai között, illetve a magyar afrikanisztika történelmét.

Magyar kutatók már az 1700-as években eljutottak Afrikába. Nem sokan tudják, de Dombay Ferenc 1783 és 1789 között élt Marokkóban, ahol nyelvészeti, politikai, történelmi, etnikai és numizmatikai kutatásokat végzett, amelyekről több, nemzetközi téren is elismertséget hozó könyvet írt. Többen hallottak Benyovszky Móricról, aki hosszú ideig élt Madagaszkáron, ahol a helyi vezetők fejedelmüknek, ampanszakábénak választották meg. Őt még nem igazán méltányolták, így a magyar közvélemény inkább csak az 1800-as évek végén szerzett értesülést a földrészen tevékenykedő kutatókról, felfedezőkről. Ilyen kutató volt Magyar László, aki 1848-ban érkezett a mai Angolába, ahol több mint 16 éven keresztül élt és egyedülálló tudományos tevékenységet folytatott. Egy másik ismert felfedező Teleki Sámuel volt, aki 1887 és 1888 között Kelet-Afrikába szervezett kutatóutat, amelynek során felfedezte a Rudolf- és Stefánia-tavakat, valamint a Teleki vulkánt, illetve hetvennyolc növény-, három kaméleon- és pókfajt, amelyekből két növény a felfedező nevét viseli. A Teleki expedíció jelentős számú afrikai tárgyat gyűjtött, amelyek a magyar múzeumokat gazdagították, valamint ekkor születtek meg az első néprajzi feldolgozások több kelet-afrikai törzsről. A kutatóútról nem csak a Times, de más hazai sajtóorgánumok is beszámoltak. A következő neves magyar kutató Torday Emil volt, aki 1900-ban érkezett Kongóba, ahol több éven keresztül élt és dolgozott. Kutatásainak eredményét széles körben publikálták. Velük egy időben folytatott kutatásokat Bornemissza Pál, aki több mint 15 évet töltött az afrikai kontinensen és jelentős tudományos, publikációs tevékenységet is folytatott. Kevesen tudják, de Hopp Ferenc, aki létrehozta és akiről az Ázsiai Művészeti Múzeumot elnevezték, Afrikában is tett utazást, ahonnan sok értékes tárgyat hozott és ajándékozott magyar múzeumoknak. Még kevesebben ismerik Jankó Jánost, aki igen sok publikációt jelentetett meg afrikai kutatásairól. Nagy hírnévre tett szert a híres Zarzura-oázis felfedezője Almásy László Ede, akit a nomádok Abu Ramlának, a homok atyjának neveztek és aki maga is több könyvet, tanulmányt írt az afrikai tevékenységéről, az előadásaira pedig bejutni alig lehetett. Még nála is híresebb voltak Kittenberger Kálmán és Széchényi Zsigmond, akiknek az afrikai vadászkalandjainak nemzedékek nőttek fel. Ezek után nem csoda, hogy az 1900-as évek közepéig egyre több Afrikával foglalkozó könyv és tanulmány jelent meg, a magyar múzeumok pedig versengve nyitották meg az afrikai tárgyakat tartalmazó kiállításait. Azonban a II. Világháború után az akkori vezetésnek nem igazán volt fontos Afrika, így az szép lassan kikopott a köztudatból. Később az 1960-as években pozitív változás következett be, mert bár Magyarország elsősorban a Szovjetunió érdekeinek megfelelően tevékenykedett az afrikai kontinensen, ennek ellenére a hatvanas-hetvenes (sőt még a nyolcvanas) években is jelentős magyar afrikai jelenlétről lehetett beszélni. Bár akkora jövedelmet nem tudtunk realizálni az afrikai országokkal való kereskedelmi/gazdasági együttműködésből, mint a korábbi gyarmattartó államok, illetve más európai államok, a magyar cégek megbízhatósága miatt jelentős sikereket értünk el az afrikai országokban. Elsősorban a szocialista irányultságú országokkal – Angola, Mozambik, Ghána, Etiópia vagy Algéria – sikerült jó kapcsolatokat kiépítenünk, de az el nem kötelezett, sőt a nyugati orientációjú afrikai országok nyitva álltak Magyarország

számára. Persze nem csak gazdasági és kereskedelmi, hanem több más – kulturális, oktatási, katonai, stb. – együttműködés is létrejött ezekkel az országokkal. Nagyjelentőségű volt a magyar kormányzat által biztosított ösztöndíj program, amely keretében több ezer afrikai diák szerzett végzettséget, diplomát Magyarországon, amelyet később hazájukban hasznosítottak. Magyarországon több egyetemen – ELTE, Gödöllői Agráregyetem, Szegei Tudományegyetem, stb. – folytak afrikanisztikai képzések, kutatások, amelyek az 1980-as években nemzetközi szinten is nagy elismerést hoztak. Az afrikai – főként a szub-szaharai – országokkal azonban ezek a jó kapcsolatok megszakadtak, amikor a rendszer-váltást követően Magyarország egyoldalúan elhagyta a kontinentet. Bár a gazdasági cégek kivonulása után ugyan még a magyar kormányzat szerepet vállalt az afrikai békeműveletekben – Namíbia, Angola, Mozambik, Libéria, Ruanda, Nyugat-Szahara, stb. – azonban az 1990-as évek végére ezekből is kivonultunk és csak Nyugat-Szaharában maradt egy kisebb magyar katonai kontingens, amelyet a kimagasló teljesítményünk elismeréseként három éven keresztül – 2002 és 2005 között – egy magyar tábornok, Száraz György vezérőrnagy irányított. Ugyan a Világszervezet részéről történt megkeresés, újabb katonákat már nem küldtünk az afrikai békeműveletekbe. Ebben az időben Afrika olyan szinten leértékelődött Magyarországnak számára, hogy a stratégiai terveinkben sem szerepelt a kontinenssel kapcsolatos diplomáciai, politikai, gazdasági vagy bármilyen más tevékenység, az afrikai külképviseleteink nagy részét pedig felszámoltuk, ezzel is jelezve a megváltozott prioritásokat. Mivel a magyar külpolitika látványos érdektelenséget mutatott az afrikai kontinens ügyeivel kapcsolatban, azok a szervezetek, amelyek korábban jelentős érdekeltséggel bírtak a földrész országaiban, lassan elhagyták azt és más számukra kedvezőbb – a Magyar Kormány által támogatottabb – területeken próbáltak érvényesülni. Ez kihatott a tudományos életre is, ahol az addig jól működő kutatási központok, tudományos műhelyek támogatás hiányában éppen csak vegetáltak. Ekkor számolták fel a Gödöllői Tudományegyetem Trópusi Tanszékét is, amely az ELTE mellett akkoriban a hazai afrikai kutatók tudományos fellegvára volt, sőt nem sokkal rá az ELTE Afrikanisztika Oktatási Program is ellehetetlenedett, majd megszűnt. Az afrikai országokkal korábban meglévő kapcsolatrendszerek és adatbázisok hasonlóképpen szinte teljesen megszűntek. Ezt felismerve a Külügyminisztérium munkatársai megpróbálták egy olyan adatbázist létrehozni, amelyben szerepeltek volna azok az afrikaiak, akik Magyarországon végeztek vagy korábban gyümölcsöző gazdasági és egyéb kapcsolatokat építettek ki hazánkkal. Az adatbázis végül nem jött létre, így a korábban meglévő kapcsolatok és információk jelentős része végleg elveszett a számunkra.

A változó biztonságpolitikai és gazdasági környezet transzformációinak hatására azonban az afrikai kontinens ismét felértékelődött mind az USA, a NATO, illetve az EU számára is, sőt, „új” szereplők – Kína, India, Oroszország, Japán és Brazília – jelentek meg a térségben, emiatt a 2000 évek közepén hazánk is újra gondolta az afrikai politikáját. Különösen felértékelődött Észak-Afrika és a Maghreb régió, nem csak a migráció, a kábítószer- és fegyvercsempészet, vagy a különböző militáns iszlám szervezetek jelenléte miatt, hanem az ott lévő gazdasági potenciál, a gazdaságosan kitermelhető nyersanyagkincs – kőolaj, földgáz, különböző ásványi anyagok, halászat, stb. – miatt is. A NATO oldaláról pedig biztonságpolitikai szempontokból növekedett meg a terület értéke, hisz a Maghreb régió országai nem csak a NATO Pfp programjában, vagy a Mediterrán Dialógusban játszanak fontos szerepet, de részt vesznek az al-Kaida észak-afrikai csoportjai elleni küzdelemben is. Az erősödő magyar érdekeltséget jelzi az a tény is, hogy a kormányzat önálló Afrikai Főosztályt hozott létre a Külügyminisztériumon belül és ismét magyar katonákat és rendőröket küldött az afrikai békeműveletekbe, illetve egyre több

magyar cég jelent meg a kontinens országaiban. Például a MOL jelentős koncessziós területet vásárolt Dél-Szudánban, de több más magyar gazdasági társulás is nyitott afrikai országokban irodát, vagy kezdtek vállalkozásokba a kontinensen. Az oktatási együttműködés is megújult. A Stipendium Hungaricum program keretében 22 afrikai ország számára közel 800 felsőoktatási ösztöndíjas helyet ajánlott fel. Emellett magyar segélyszervezetek – így például: Baptista Szeretetszolgálat, ADRA, AHU – is egyre nagyobb részt vállaltak az afrikai humanitárius missziókban, nem csupán anyagi támogatással, de humanitárius munkások kiküldésével is. A hazai közéletben is megindult egy pozitív folyamat Afrikával kapcsolatosan, amelyet jelez az egyre több afrikai gazdasági és kulturális program hazánkban, illetve az afrikai témákban megjelenő könyvek, folyóiratok és tanulmányok. A politikusok, gazdasági és egyéb szakemberek egyre nagyobb információéhségét felismerve egyre több szervezet foglalkozik afrikai témákkal, kutatásokkal. A Pécsi Tudományegyetem például létrehozásra került az Afrika Kutatóközpont, amelyet egyre inkább nemzetközi szinten is ismernek, elismernek. Az Óbudai Egyetem Biztonságtudományi Doktori Iskoláján belül szintén létrehozásra került egy Afrika Kutatóintézet, amely több afrikai témájú programot, együttműködést indított be. Több egyetemen és főiskolán afrikai témákkal foglalkozó kurzusokat indítottak, illetve egyre több hallgató dolgoz ki diplomamunkájában Afrikával kapcsolatos kérdéseket. Sajnálatos módon a korábban megszerzett tudásanyagot, információkat nem sikerült megszerezni, azokat feldolgozni, így azok jelentős része elveszett. Nemcsak a „civil” életben, hanem a Magyar Honvédségnél is. Afrikában 1989 és 2000 között 15 különböző műveletben vettek részt magyar katonák, illetve rendőrök, azonban egyik műveletről sem született komolyabb értékelés, tanulmány. Néhány cikk ugyan készült, azonban többségük tudományos értékkel nem rendelkezett. A hiányosságot felismerve a magyar katonai vezetés a Művelet Irányító Központon belül létrehozott egy tapasztalat-feldolgozó osztályt, az azonban ilyen anyagot még nem készített, később pedig más irányba indult el a szervezet. Időközben a Honvéd Vezérkaron belül, vezetésemmel létrehozásra került a Tudományos Kutatóhely, amely 2014-2018 között dolgozta fel az afrikai tapasztalatokat, amelyekről több könyvet, cikket publikáltunk, illetve azokat rendszerezve hozzáférhetővé tettük mindazok számára, akik afrikai műveletekben képviselik Magyarországot, vagy akár „csak civilként” érdeklí őket a régió. Itt terveztük megjelentetni Som Krisztián könyvét is, amelyhez a szerző sok éven keresztül gyűjtötte a forrásokat fáradhatatlanul. A könyv végül annak speciális volta miatt végül az Óbudai Egyetem Biztonságpolitikai Doktori Iskola, Afrika Kutatóintézete és a Monarchia Kiadó közös kiadásában került megjelentetésre.

A „Német gyarmatosítás Afrikában, 1884–1920” három nagy részből áll, amelyek a Német Birodalom 36 éves afrikai regnálását mutatják be.

A könyv első részében az egyes német gyarmatok létrejötte kerülnek bemutatásra. Ennek felvezetéseként a német állam és gyarmatainak viszonyát és annak gazdasági eredményébe enged betekintést a szerző. Ebből óhatatlanul levonható az a következtetés, hogy 1912-ben, az utolsó „békeévekben” a német gyarmatok még mindössze bő fél százalékkal tudták kivenni részüket az anyaország külkereskedelmében. Mindennek is súlyos ára volt Afrikában. Az afrikai német védnökségeken a különböző felkelések áldozatainak összes száma messze meghaladta a 100 ezer főt.

A nyugat-afrikai Togo viszonylagos béke mellett került német közigazgatás alá. Kisebbségi vidékeket érintő felkeléseket nem számítva nyugalom jellemezte a harminc év német fennhatóságát. Az 1910-es évekre egyfajta mintagyarmattá vált azáltal, hogy költségvetése egyensúlyba került, gazdasága egyenletes növekedést mutatott és kényesebbnek vélt események sem világították meg fejlődését. Kamerun esetében ez másként alakult. Terüle-

tén a német terjeszkedés idején már voltak nagy területű, működő afrikai államok. Ebből eredően a német fennhatóság kiterjesztése és fenntartása nem volt zavartalan. Bár erdő- és mezőgazdaságában hatalmas lehetőségek voltak, mégis lassan alakult annak (ki)fejlődése. Ebben közrejátszott az is, hogy területének méreteihez mérten igen kevés vasúttal rendelkezett még az 1910-es években is, így a belsőbb területeket kevésbé tudták bevonni az európai vállalatok működésébe. Kamerun gyarmat lett a két marokkói válság egyedüli nyertese, azáltal, hogy területét és így lakosságát is számottevően megnövelték a szomszédos francia védnökségek kárára. E német külbirtok ezáltal elsősorban trópusi faanyagban gazdag, illetve mezőgazdasági termelésbe esetlegesen bevonható vidékekkel gyarapodott. Azonban a megállapodásnak Németország nem lett nyertese, hiszen a gazdaságilag, közgazgatásilag fejlettebb és stratégiailag fontosabb Marokkó francia befolyás alá került.

Német Délnyugat-Afrika története sokban különbözött a többi német védnökségeké- től. Egyrészt az új közigazgatásnak ellenálló felkelő népeket köztük a nőket és gyermeke- ket is kíméletlenül üldözték, az áldozatok aránya egyes törzsek esetében megdöbbentő volt. E tragikus fejezet mellett Német Délnyugat-Afrikában alakult ki a legfejlettebb bá- nyaipar, a gyémántkitermelés világviszonylatban is említésre méltóvá vált. Mindezek per- sze az alacsony népsűrűségű terület infrastrukturális fejlődésével párosult. Az 1910-es évekre az európai, különösen a német származású lakosság aránya és létszáma is magas lett, a legmagasabb a német gyarmatok között.

Német Kelet-Afrika hatalmas kiterjedése és eltérő népsűrűsége, illetve történelmi előzményei eltérő közigazgatási rendszer kiépítését eredményezte. A gyarmat korai törté- nete eltér Afrika többi német védnökségétől, hiszen kezdetben a német állam lényegesen kisebb szerepet vállalt a létrejöttében. A Német Kelet-afrikai Társaság által kiépített köz- igazgatást majd csak évek múltán adta át a császári kormányzat részére. A német gyar- matok reformjának egyik oka a maji-maji felkelés volt, amely a gyarmat déli területeinek elégedetlensége váltott ki, s rendkívül sokan estek áldozatául. A védnökség számos lehe- tőséget rejtett magában, elsősorban a mezőgazdaság területén volt dinamikus fejlődés, míg a nyersanyagok feltárása lassabban haladt. Az 1914-re megépült Tanganyijka-tavi vasút Közép-Afrika életében és gazdaságában igen jelentőssé lett, azonban a világháború a való- di előnyök kiaknázását nem tette lehetővé.

A könyv második része az I. világháború szubszaharai eseményeit tárgyalja a német gyarmatok vonatkozásában. A nyugat-afrikai Togónak a lakossága és fegyveres testületei- nek létszáma, fegyverzete miatt lényegében nem volt esélye a szomszédos gyarmatok felől betörő antant erők előtt. A legtöbb, amit a gyarmati kormányzat tehetett az a kommuniká- ció és infrastruktúra használhatatlanná tétele volt. Kamerun esetében a földrajzi adottsá- gai, az éghajlati viszonyai és a közlekedési hálózat állapota miatt is, kedvezett a német erők védelmének. Az elhúzódó harcok során a németnél nagyobb antant erőknek előre nyomulását sikerült lelassítaniuk, feltartóztatniuk. A kilátástalan hadi helyzet miatt a gyar- mat erőinek és európai származású lakosságának egy része a semleges spanyol területre vonulhatott vissza.

Német Délnyugat-Afrika helyzete eltérő volt. A brit-dél-afrikai támadást jelentősen hátráltatta a Dél-Afrikában kirobbant búr felkelés, amely az ottani gyarmati brit erőket tel- jesen lekötötte. Ennek a helyzetnek a rendeződését követően a jelentősebben felfegyver- kezett német gyarmati véderő jelentősebb ellenállást tudott kifejteni az előrenyomuló dél- afrikai erőkkel szemben. Azonban huzamosabb idejű védelemre a nagy és jellemzően száraz területek védelmi és utánpótlási lehetőségei miatt nem rendezkedhettek be.

Német Kelet-Afrika I. világháborús eseményei példátlanok. A kelet-afrikai védnök- ség közel kétszer akkora volt, mint az európai Németország, azonban lakossága alig több,

mint a tizede. Katonai ereje – akárcsak a szomszédos gyarmatokénak is – kizárólag a belső rend fenntartásához volt igazodva, külső fenyegetés elleni védelemhez elégtelen volt. Mindezen hátrányok mellett, Paul von Lettow-Vorbeck személyében egy rendkívüli képességű törzstiszt vezette a német gyarmati erőket. Segítségével a kelet-afrikai német haderő háború első felében hatékony támadásokat is kezdeményezhetett a helyzeten úrrá lenni nem tudó brit haderő és gyarmatok ellen. A védnökség gazdaságát a lehetőségekhez mérten a háború, illetve a haderő igényeinek megfelelően átszervezték. A német Véderő létszámát folyamatosan bővítették sorozásokkal, kiképzéssel. A Königsberg könnyűcirkáló felkutatása és megsemmisítése a leghosszabb brit tengerészeti műveletté lett, s viszonylag nagyobb erőt kötött le több mint egy éven keresztül. Von Lettow-Vorbeck ezredes, majd tábornok védelemre akkor kényszerült, amikor a délnyugat-afrikai hadszíntér megszüntével felszabadultak az ottani erők és a brit hadvezetés ütöképes utánpótlást tudott szervezni, a belga kongó haderő bevonása mellett. Egyúttal a britek kelet-afrikai haderejük élére Jan C. Smuts búr tábornokot nevezték ki, aki tisztában volt az afrikai terepen folytatandó és a gerilla hadviselés sajátosságaival. Azonban a németeknek így is sikerült egy jelentősen nagyobb haderőt folyamatosan lekötni, igaz azok hiánya az európai hadszíntérről legfeljebb, ha csekély mértékben volt kihatással. Az európai fegyverletételt két héttel követte a kelet-afrikai német haderő azonos cselekménye.

A könyv az afrikai német gyarmatok utóéletének összefoglalásaival zárul, amelyekben röviden ismertetésre kerültek az adott ország és Németország közötti kapcsolat alakulása is. Som Krisztián a könyvében számos, afrikai német gyarmaton dolgozó, vagy kutatómunkát folytató, illetve a világháborúban harcoló magyar történetét is összefoglalta.

Számomra rendkívül imponáló, hogy a szerző e kutatási témát több mint két évtizeddel korábban választotta és az azóta eltelt idő alatt, jelentősebb megszakításokkal ugyan, de folytatta a kutatómunkát és a téma feldolgozását. Ehhez törekedett felhasználni a külföldi irodalom mellett a magyar szerzőktől megjelent munkákat is. Időközben a szerző kutatása a magyar határforgalom-ellenőrzés története felé fordult, így az afrikai német gyarmatok történetét feldolgozó e munkája mellett már előbbi témakörben is jelentek meg publikációi.

Budapest, 2021. március 05.

Dr. habil Besenyő János
Óbudai Egyetem, Biztonságtudományi Doktori Iskola
Afrika Kutatóintézet vezetője

Bevezetés

Bevezetés

Porosz gyarmatosítás Afrikában, 1683–1717

A Német-római Birodalmon belül, nagyfokú önállósággal bíró államok közül a Balti-tengerre kijáráttal rendelkező, Brandenburg-Poroszország I. FRIGYES VILMOS választófejedelem uralkodása idején jelentős katonai fejlesztésként haditengerészeti flottát épített. Ez tette lehetővé, hogy az uralkodó – holland, brit, portugál és francia előzmények után – Afrikában kíséreljen meg gyarmatot, birtokot szerezni.

A lehetőségek felmérésére már 1680–1681-ben elhajóztak brandenburgi-porosz tengerészek az aranyban is gazdag nyugat-afrikai Guineai-öböl partjához. Itt helyi vezetőkkel tárgyaltak és feltérképezték a közös kereskedelem hatékonyságát is. A tapasztalatok elemzését követően a választófejedelem 1682. novemberében 50.000 tallér alaptőkével megalapította azt a kereskedelmi társaságot, amely a guineai partokkal építene ki állandó kapcsolatot. A *Brandenburgi-Afrikai Kereskedelmi Társaság* (*Brandenburgisch-Afrikanische Handelskompagnie*) két hajója és félszáz katona e célból már 1683. elején kikötött az afrikai Aranypart nyugati határát képező Három-pont-fok nyugati részén, az európaiak által Prince (Pocquesoe) néven említett falunál. Az itt megalapított Gross Friedrichsburg a választófejedelem térségbeli terjeszkedésének központja lett, egyúttal a brandenburgi-porosz kereskedelem legfontosabb afrikai hídfőjévé vált. A hamarosan már kőerőddel és számottevő katonával védett kereskedőállomásról megindultak a rabszolgákkal, valamint arannyal és gyarmatárúkkal megrakott hajók. A németajkú kereskedők már az első években bekapcsolódtak a többi állam által kialakított Afrika→Karib-szigetek→Európa kereskedelmi háromszög körforgásába. A nyugat-afrikai rabszolgákat a brandenburgi-porosz hajók a Karib-szigetekre (Nyugat-Indiákra) szállították át, azon belül is főként a dánok által nemrég igazgatásuk alá vont szigetekre.²

A Gross Friedrichsburg állomásról kiindulva, keletebbre fekvő falvaknál újabb erődített kereskedelmi telepeket alapítottak, így már 1684. tavaszán Accala (Akwida) mellett Dorotheen-Schanzét, majd 1690-ben Takrama (Taccarama / Krema) faluban a rövid ideig működő Sophie-Luise Schanzét. Ezekon kívül kisebb kereskedelmi állomások is működtek.

A nyugat-afrikai hajózás fenntartásának hatékonyabbá tétele érdekében a korábban, franciák által elhagyott Arguin szigetén (a mai Mauritánia északi partjainál) lévő erődben kis brandenburgi-porosz állomást működtettek 1685-től egészen a guineai porosz helyőrségek fennállásáig. Azonban az aranyparti kereskedelemben érintett európai országok – az Egyesült Királyság, a Holland Egyesült Tartományok, Brandenburg-Poroszország és Dánia – a Guineai-öbölben olykor egymással harcot is vívtak egyes kereskedelmi állások birtoklásáért. Dortotheen-Schanze 1687. és 1698. között holland ellenőrzés alatt állt, a brandenburgi-porosz helyőrség csak 1698-ban tért ide vissza.³

A XVIII. század első évtizedében nyilvánvalóvá vált, hogy az atlanti-óceáni kereskedelemről a porosz állam közel sem tudja olyan mértékben kivenni a részét, mint a többi érdekelt hatalom. Bár III. FRIGYES választófejedelem (majd 1701-től I. FRIGYES néven porosz király) megkísérelte továbbra is fenntartani a guineai kereskedelmet, azonban 1717. decemberében végül 7.200 aranydukátért eladta a *Holland Kelet-Indiai Társaság-*

² › LEWIN ; SCHWENK

³ › LEWIN ; SCHWENK

nak valamennyi nyugat-afrikai érdekeltségét. Ennek értelmében Dorotheen-Schanzét és Gross Friedrichsburg erődjét a porosz helyőrség 1718-ban elhagyta. Ezzel közel másfél évszázadra megszűnt az államilag támogatott állandó német jelenlét Afrika nyugati partjainál. Azonban Gross Friedrichsburg erődöt a poroszok afrikai szövetségese, Jan CONNY (John KANU, illetve hasonló hangzású átirataik) törzsi vezető megszállása alatt tartotta, amelyet csak 1722. végén adott át a hollandoknak.⁴

A német államok figyelme és érdeklődése ezután elfordult Afrika partjai felől. A valamivel beljebb eső területek felé gyarmatosítást csak Portugália, majd később Dél-Afrikában a németalföldiek, és őket követően az Egyesült Királyság folytatott. Az európai államok Afrika többi részén elsősorban az óceánpartok menti kereskedelmi telepeik fenntartásában maradtak érdekeltek.

⁴ › LEWIN ; SCHWENK

I. rész

Az afrikai német gyarmatok igazgatása és története a XIX–XX. század fordulóján

Német gyarmati törekvések és gyarmatpolitika, a védnökségek igazgatása a XIX–XX. század fordulóján

A német gyarmatok létrejötte

Német Császárság – a porosz uralkodó és kormányának vezetésével – 1871. január közepén történt létrejötte után gazdasága töretlenül fejlődött, ezt elősegítette, hogy a német államok között véglegesen megszűntek a belső vámok, s egységes külpolitikát és külgazdaságot irányítottak a több mint 41 millió lakosú országban. Európa „régii” gyarmatosító államainak – elsősorban az Egyesült Királyságnak és Franciaországnak – gazdasága egyre jobban igényelte a tengeren túli nyersanyagok behozatalát, továbbá az ottani munkaerő teljesítményét és részben vásárlóerejét. A német gyarmatosítás mihamarabbi megkezdését az is sürgette, hogy mind Afrikában, mind Ázsiában egyre kevesebb olyan „szabad” tengerparti terület állt rendelkezésre, amely birtoklása elengedhetetlen egy kiterjedtebb belső birtok létrehozásához, majd eléréséhez. Az állomások létrehozását kezdetben döntően csak kereskedők kezdeményezték, a német kormányzat majd csak az 1880-as évek közepén kapcsolódott be az addigra már megszerzett német területek igazgatásának átvételébe. Az 1871. legelején létrejött német császári állam egyes politikusai a franciákkal azév májusában aláírandó béketárgyalás során el kívánták érni, hogy francia – elsősorban indiai – gyarmatokat kárpótlásként Németország javára szerezzék meg. Német újságírók és külkereskedelemben érdekelt személyek már az 1870-es években a sajtó hasábjain adtak hangot azon elképzeléseiknek, hogy az új birodalom a tengeren túli területek tekintetében is a vezető hatalmak közé emelkedjen.⁵

Az afrikai területeknek európai hatalmak ellenőrzése alá vonása már a XIX. század elején megindult, azonban azok jelenléte és tevékenysége e kezdeti időkben döntően a tengerparti területekre korlátozódott. A század közepére vált gyakoribbá a belső területek európaiak részére történő felfedezése, amelyben még magyarok is részt vettek, itt elsősorban MAGYAR Lászlót említhetjük. Az 1870-es évekre vált egyre fokozottabbá a Afrika távolabbi vidékeinek feltárása, és így az igény is a birtokszerzésre. Az 1880-as évek elején mind gyakrabban kötöttek kereskedelmi és / vagy védelmi szerződéseket a kisebb-nagyobb területek felett uralkodó afrikai vezetőkkel. Különösen ezen évtized kezdeti éveiben volt számottevő jelentőségű, hogy egy-egy gyarmatosító hatalom a tengerpart mekkora hosszán tudta megalapozni jelenlétét, hiszen a későbbiekben ez biztosította a belsőbb területek megszerzését, azzal a kapcsolattartást, és a vetélytársakkal folytatandó esetleges tárgyalási pozíciót.

Berlin városában 1884. november 15-e és 1885. február 26-a között összeült az első, nemzetközi Afrika Konferencia (korabeli magyar megnevezésben „értekezlet”), amelynek alapötlete eredetileg a portugál kormányzattól származott, és amely a februári brit-portugál Kongó-egyezmény körül kialakult feszültséget kívánta enyhíteni.⁶ Az Afrika Konferencia alapvető céljaként diplomatikusan az „Afrika némely vidékén a kereskedelem és a polgárosodás fejlődésére legkedvezőbb feltételeket a kölcsönös jó egyetértés szellemében [...] gondoskodva egyúttal a bennszülött népek erkölcsi és anyagi jóléte emelésének módjáról”⁷ elv megvalósítását tartották. A valós cél „természetesen” az addigi és a jövőbeni közép-afrikai terjeszkedésnek és kereskedelemnek szabályozása volt, előbbieket azonban

⁵ › BAJKÓ: 12–14. p. ; RÁTZ: 85. p.

⁶ › BAJKÓ: 24. p.

⁷ › 1886/XIV. tc.

a konferenciától függetlenül zajló tárgyalások eredményeként alkották meg. A tanácskozáson részt vett a gyarmatosításban ekkor már részt vevő Németország, Olaszország, az Egyesült Királyság, Franciaország, Portugália, Spanyolország, az Oszmán Birodalom, továbbá a korábbi évtizedekben Afrikában még kereskedelmi telepekkel és érdekeltségekkel rendelkező Dánia és Hollandia, az államfője által jelentős tervek tartogató Belgium, valamint a közvetlenül nem érdekelt Ausztria–Magyarország, Oroszország, Svédország–Norvégia és az Amerikai Egyesült Államok megbízottja is. A tárgyalások a Kongó- és a Niger-folyó medencéjéről és azoknak jövőjéről szólt, azonban az európai államok által is függetlennek elismert afrikai országok – Etiópia, Libéria, Marokkó, Zanzibári Szultánság, továbbá a búr államok: Transvaal és Oranje Szabad Állam – követői nem voltak jelen, s nem hívták meg a jövőben gyarmatosítani szánt nagyobb afrikai államok – például a Fulari Birodalom, az Adamaua vagy az Unjamwesi Királyság – vezetőit, képviselőit sem. Ez természetesen világossá tette a hangzatos célok mögötti valódi törekvéseket.

Az említett Afrika Konferencián rögzítették a közép-afrikai szabad-kereskedelem övezetét (1. cikk; Kongó Szabadkereskedelmi Övezet; bár ekkor még az ott említett vízgyűjtő medencék jelentős részéről vázlatos térkép is alig állt rendelkezésre), az ezen belüli szabad kereskedelmi hajózást, történjen az bármely ország lobogóját viselő hajóval (2. cikk), az áruk – származási országtól függetlenül – különbség nélküli, „méltányos” illetékfizetését s a vámfizetés alóli mentességet, valamint tiltották az államok monopóliumhelyzetének kialakítását. Az aláírt egyezmény rögzíti a gyarmatosítás (az itt alkalmazott kifejezés szerint: „védnökség vállalásának”) előírásait és szabályait (34. és 35. cikk).⁸ A záróokmány részeként ajánlást fogalmaztak meg (III. fejezet 11. cikk), hogy amennyiben Európában egymás között háború törne ki, azt a közép-afrikai gyarmataikra nem ültetik át.⁹ A Konferenciát követően – Németország és annak kancellárja, BISMARCK, valamint a francia köztársasági elnök képviselőjének közvetítésével – létrehozták lényegében a belga király saját tulajdonát képező Kongó Szabad Államot (vagy más néven Független Kongó Államot). E Szabad Állam az európai nagyhatalmak terjeszkedésének ütközőterülete lett, s megakadályozta, hogy ez a rendkívül fontos vidék bármelyik nagyhatalom – az Egyesült Királyság, Franciaország, Németország – birtoka legyen, vagy hogy ezért háborút vívjanak.¹⁰ Az Afrika Konferencia idején a „Fekete-Földrész” alig 10 %-a volt gyarmatosítva, negyed évszázad múltán ez az arány már elméletben 80 % fölé volt (ekkor még sok helyen csak a határok kijelölése történt meg, az új közigazgatás csak fokozatosan nyert teret).

Az Otto VON BISMARCK herceg vezette német császári kormányzat a német kereskedők befolyása alatt álló területeket, illetve az általuk a helyi vezetőkkel kötött szerződéssel szerzett előjogokat – Niger-deltájától keletre WOERMANN, Délnyugat-Afrikában LÜDERITZ, illetve Kelet-Afrikában PETERS és gróf PFEIL – kezdetben távolságtartással fogadta, és az ilyen irányú törekvéseket elutasította. A kancellár kezdeti ellenkezését részben az váltotta ki, hogy féltette az európai befolyásának kedvező alakulását, valamint az, hogy a gyarmatok költségvetési hiányait a birodalmi állami bevételekből kellett volna fedezni, ami a közvélemény részéről kedvezőtlen bírálatot eredményezhetett volna, s a kereskedelmi flotta védelmét ellátó hadihajóhad is éppen csak kialakulóban volt. Majd már csak akkor ismerte csak el nyilvánosan a megszerzett jogokat, amikor a többi, Afrikában terjeszkedő nagyhatalom – elsősorban Franciaország, az Egyesült Királyság – más vidékek

⁸ > 1886/XIV. tc.

⁹ > 1886/XIV. tc.

¹⁰ A Kongó Szabad Államot az Európában a felvilágosultként, s újtóként ismert II. LIPÓT király hamarosan rendkívüli kegyetlenséggel kormányozta, milliók váltak a kormányzat és képviselői erőszakának áldozatává.

megszerzésével vagy megtartásával voltak elfoglalva, és szövetsége megszilárdult Olaszországgal és Ausztria–Magyarországgal.¹¹ A német kormányzat azonban 1884-ben megváltoztatta korábbi álláspontját, és hamarosan presztízskérdést is jelentett a tengerentúli területek gyarapítása, és felismerve a szűkülő és sürgető lehetőséget hamarosan minél több, az európaiak szemében „gazdátlan” területet igyekeztek megszerezni.¹² A kezdeti elképzelés szerint a gyarmatoknak önfenntartóan vagy legalábbis a magántőkére támaszkodva kellett volna működniük, gazdálkodniuk. Azonban rövid időn belül, mint látható, ez az álláspont már nem volt tartható,¹³ és előfordult, hogy egyes gyarmatokat csak szerződések megkötésével vagy egységes birtokká alakításával lehetett megtartani. Ilyen szerződéssel cserélt gazdát az 1886. május 7-én kötött német–brit egyezmény értelmében a német érdekeltségű nigériai Forçados kereskedelmi telep és a zuluföldi St. Lucia-öböl, amelyért a britek átadták a Kamerun-hegy lábánál fekvő Victoria kikötőjét.¹⁴ Kelet-Afrikában, Witu városában a németek kereskedőtelepet tartottak fenn. Azonban a brit terjeszkedés hamarosan körbeölelte a területet, ezért 1890-ben az Afrika ezen felének (többek között Tanganyika és Zanzibár) felosztásáról szóló úgynevezett Zanzibári vagy Helgolandi Szerződésben a németek a Brit Birodalom javára lemondtak városbeli kereskedelmi és egyéb előjogaikról, cserében Német Kelet-Afrikával határos területet kaptak.

A Német Császárságnak egyik leginkább ismert, gyarmatosítással kapcsolatos külpolitikai ellentéte Franciaországgal szemben állt fenn, még hozzá Marokkó kérdésében. Marokkó élénk kereskedelmében nagy részt vállaltak a brit, a francia, a spanyol, a német, az osztrák és az olasz kereskedők. Azonban ezek közül a legtöbb állam nem elégedett meg az egyre bővülő kereskedelmi jogaikkal, birtokokat is kívántak szerezni a marokkói szultán felségterületén. Hamarosan az Egyesült Királyság, Francia- és Spanyolország lépett fel területi igényekkel. A francia kormány titkos szerződést kötött előbb a brit, majd a spanyol kormánnyal, melyben elismernék a déli, nagyobb területek francia fennhatóság alá vonását, s tárgyalást kezdeményeztek a szultánnal a francia védnökség felállításáról. Amint mindez kiszivárgott, II. VILMOS német császár látogatást szervezett Tangerbe, ahol 1905. március 31-én mondott beszédében kiállt Marokkó függetlensége mellett; ezt elsősorban a német kereskedelmi és politikai érdekek miatt tette. A Franciaország és Németország közötti kapcsolat ezen eset miatt igen feszültté vált, az előbbi állam részleges mozgósítást is elrendelt, de a két fél a nézeteltéréseiket végül 1906. elején az algecirasi értekezleten tisztázták. Bár sikerült a német kormánynak elérnie Marokkó függetlenségének fenntartását, de ez diplomáciai elszigetelődéshez vezetett.¹⁵

Újabb feszült időszak 1911. áprilisában következett, amikor egyes csoportok fellázdak ABD AL-HAFID marokkói szultán ellen. Ennek hatására, május végén, az észak-afrikai uralkodó megsegítése céljából francia csapatok szálltak partra, majd bevonultak a lázadók által ostromlott Fez városába. Annak ellenére, hogy a franciák segítségét a marokkói szultán kérte, a német császári kormány az arab állam függetlenségének megsértését látta e lépésben. Ennek megfelelően a német vezetés útnak indította a S.M.S. PANTHER cirkálót a marokkói Agadír városa alá. A Francia Köztársaság és a Német Császárság a helyzet tisztázása végett hamarosan tárgyalásokba bocsátkozott, azonban a német kormány látva az erőviszonyokat, ekkor már marokkói érdekeinek feladásáért cserébe el-

¹¹ > BAJKÓ: 19–20. p. ; TARRÓSY: 40. p.

¹² > BAJKÓ: 12–14. p.

¹³ > BAJKÓ: 21. p.

¹⁴ > SCHNEE: „Victoria” szócikk, III. kötet, 619. p.

¹⁵ > JUHÁSZ – NÉMETH; RÁTZ: 113. p. ; TARJÁN

sősorban kárpótlásra törekedett.¹⁶ 1911. november 4-én megkötötték a fezi egyezményt, amelynek értelmében a németek elismerik a Marokkó feletti francia fennhatóságot (amely majd 1912. márciusában a védnökségi szerződés megkötésével valósult meg), de a németek megszerzett kereskedelmi jogait nem csorbítják. A német és francia gyarmatokat érintő rész leszögezte, hogy a Kamerun északi részén fekvő, a Logoné és Chari folyók közötti 26.200 négyzetkilométernyi területet a német hatóságok a franciáknak adják át, cserébe keleten és délen Német Kamerunhoz csatolnak az Ubangi-Chari és Francia Kongó kormányzóságokból 199.966 négyzetkilométert, amelyet gyakorta Neu Kamerun (Új-Kamerun) néven említettek. A kameruni területek értéke és jelentősége azonban a gazdaságilag és közigazgatásilag fejlettebb Marokkóval összehasonlítva messze nem volt azonos, arányos. Ennek hamarosan sokan hangot is adtak.¹⁷

A német gyarmatok területe és lakossága, összegzés

Német Birodalom területeinek legnagyobb részét a védnökségei adták, ezek 1913-ban 2.863.000 km²-t (az anyaország 5,2-szeresét) tettek ki. Az összbirodalom lakossága 77.258.993 fő volt, ebből a gyarmatokon mindössze 12.333.000 fő élt (az anyaország 1/5-e). A német gyarmatbirodalom a gyarmattartó államok külbirtokai között területileg a harmadik legnagyobb volt; Németország pedig a gyarmataival együtt a hetedik legnagyobb földterület felett rendelkező állam volt¹⁸ (a Föld összterületének 2,54 %-át tette ki). Az európaiak aránya a helyi lakossághoz Német Délnyugat-Afrikában volt a legnagyobb, Német Kelet-Afrikában a legkisebb: 10,6 %, illetve 0,07 % (vagyis minden tizedik és minden 1.430-adik lakos érkezett Európából). A német védnökségek közül a legnépesebb Német Kelet-Afrika volt, ott 7,8 millióan éltek, a legkevésbé lakott gyarmat Német Délnyugat-Afrika volt, itt az egy négyzetkilométerre jutó lakosok száma mindössze 0,17 fő volt.

Német védnökségek területe és lakossága 1913-ban					
német védnökség	földrész	terület	lakosság összesen*	ebből európai szárm. összesen	német
Togó	Afrika	89.431 km ²	1.031.715 fő	368 fő	327 fő
Kamerun	Afrika	~700.000 km ²	2.648.610 fő	1.871 fő	1.643 fő
Német Délnyugat-Afr.	Afrika	831.960 km ²	140.000 fő	14.830 fő	12.292 fő
Német Kelet-Afrika	Afrika	997.301 km ²	7.645.000 fő	5.336 fő	4.107 fő
Német Csendes-ó. V.	(Csendes-ó.)	241.031 km ²	639.200 fő	1.427 fő	1.005 fő
Német Szamoa	(Csendes-ó.)	2.842 km ²	36.669 fő	544 fő	329 fő
Kiautschou	Ázsia	552 km ²	191.984 fő	4.470 fő	4.256 fő ^a
összesen:		~2.863.000 km ²	~12.333.000 fő	28.846 fő	23.959 fő

* Az adatok egyes, elsősorban afrikai területeken nagyarányú becslésen alapultak.

^a Ebből 2.401 fő vezényelt katonaként és tengerészként állomásozott a területen.

Az **afrikai német gyarmatokon élő német állampolgárok** számát tekintve 1895-ben azokon még csak megközelítőleg 1.650 fő élt, 1900-ban számuk már 4.004 lett. Ez utóbbi évet figyelembe véve e népesség csak alig volt több mint az akkor Spanyolországban és Portugáliában együttesen élő német állampolgárok száma.¹⁹ Az 1905. évben meg-

¹⁶ › JUHÁSZ – NÉMETH ; RÁTZ: 115–116. p. ; TARJÁN

¹⁷ › BESENYŐ: *Magyarország és a nyugat-szaharai válság.*: 19. p. ; JUHÁSZ – NÉMETH

¹⁸ Az Egyesült Királyság, Oroszország, Franciaország, Kína, az Amerikai Egyesült Államok és Brazília után.

¹⁹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 2. p.

közéltőleg 5.810, az 1910. évben 14.257, míg 1913-ban 18.369 német élt összesen a négy afrikai német védnökségen.²⁰ Bár egyes korabeli elképzelés szerint a német gyarmatok a kivándorolni szándékozó német lakosság egy részének célterülete lehetett volna,²¹ azonban a fenti számokból látható, hogy az meg sem közelítette az Észak- vagy Dél-Amerikában letelepedők számát.

Az, hogy az egyes német gyarmaton milyen volt a férfi–nő–gyermek arány, az részben azt is mutatja, hogy a kitelepült férfiak általában milyen hosszú távú lehetőségnek tervezték az ott vállalt munkát. Ezt a német gyarmati statisztikákon keresztül az összeurópai lakosság, illetve az összeurópai gyermeklakosság arányából lehet leginkább kimutatni. Hiszen ahol az európai származású lakosságban a gyermekek nagyobb rész tesznek ki, ott a családok feltehetően – ha számításaik beválnak – hosszú időre kívánnak letelepedni. Az afrikai német gyarmatok között 1913-ban a gyermekek aránya a legkisebb Togóban volt, itt mindössze a lakosság 3,2 %-a volt 15 év alatti, a nők pedig 17,9 %-ot tettek ki. Kamerunban ugyanebben az évben szintén kis arányok voltak kimutathatók: 4,3 %, illetve 12,3 %; Német Kelet-Afrikában ellenben már 13,6 % és 20,1 %. A vizsgált két csoport esetében a legnagyobb arányszámokat Német Délnyugat-Afrikában találni, ahol a bányászat fejlettsége és az egyéni gazdálkodás jelentősége családostul vonzotta a németországi férfiakat. Itt, szintén az 1913-a évet figyelembe véve, az európai, dél-afrikai brit vagy búr származású lakosság 21,8 %-a gyermek, 20,6 %-a nő, és „csak” 57,5 % volt férfi. Természetes, hogy a lakosság számát tekintve is a legtöbb bevándorlót Német Délnyugat-Afrika kormányzósága remélhette, ezt azonban az 1914. nyarán kitört háború megállította.

A német **állampolgárság** az I. világháború végéig két lépcsőben épült fel. Attól függően, hogy a német személy melyik birodalomalkotó királyságból, hercegségből, szabad államból származott, annak megfelelően különböztették meg állampolgárságát (*Staatsangehörigkeit*; például az egyén szász, bajor, vagy porosz, stb. állampolgár volt-e). Aki ilyen állampolgársággal bírt, az egyúttal német birodalmi állampolgár (*„Reichsangehörigkeit”*) is volt. Az állampolgárság születéssel történő megszerzésekor alapelveként érvényesült, hogy a gyermek az apa állampolgárságát nyerte el.²² Ezt azonban a német-afrikai vegyes kapcsolatból születettek esetén nem lehetett alkalmazni. A vegyes házasságokat először 1905. őszén Német Délnyugat-Afrikában tiltották meg kormányzói rendelettel, majd ugyanez lépett életbe 1906-ban Német Kelet-Afrikában és 1907-ben Kamerunban is, 1908-ban Togóban és 1912-ben Német Szamoán hoztak ilyen intézkedéseket. Az 1907. évben Kamerunban és Délnyugat-Afrikában egyúttal visszamenőleg érvénytelenítették a vegyes házasságokat.²³ Ennek ellenére nem volt ritka az európai férfiak együttélése afrikai nőkkel, hosszabb–rövidebb időre, amelyből esetenként gyermek is született.²⁴ A birodalmi törvényhozás 1908-ban fogadott el jogszabály-módosítást, ami kimondta, hogy a vegyes házasságban élő német férjek elveszítik szavazati és állampolgári jogait is. Az 1912. évben valamennyi német gyarmaton összességében mindössze 166 német-„öslakos” házasságot tartottak nyilván (1913-tól a vegyes kapcsolatból születetteknek, majd hamarosan

Ellenben az afrikai német gyarmatokon 1900-ban élők száma meghaladta a Mexikóban élőkét (ott ugyanekkor 2.565 német élt). Viszont számos dél-amerikai országban a német gyarmatokon élőknel lényegesen több német állampolgár lakott.

²⁰ A Német Gyarmatbirodalom lakosságából 1895-ben még alig 2.000 volt német, 1900-ban már több mint 6.500, 1904-ben 7.200, 1908-ban 11.948, 1913-ban 20.285; a látványos növekedés Német Kelet-, de leginkább Délnyugat-Afrikában volt észrevehető.

²¹ > BAJKÓ

²² > SCHNEE: „Staatsangehörigkeit” szócikk (STRAEHLER által), III. kötet, 312. p.

²³ > ANNEGRET: 123. p.

²⁴ > KALMÁR

bármely afrikainak tiltották Togóban, hogy német nevet viseljenek.)²⁵ A német gyarmatok „öslakosságát” tekintve, ők nem voltak német állampolgárok; azokban az évtizedekben ez a legtöbb európai gyarmattartó védnökségén így volt. Ez abból eredt, hogy a németországi állampolgársági törvény a német birodalmi állampolgárságot sokáig csak a Német Császárságot alkotó államok területéről származóknak adta meg. A német gyarmatok „csak” a császárságtól függő területek voltak, így nem voltak sem önálló, sem a Német Császárságot alkotó államok. Ezért az onnan származók német állampolgársággal nem rendelkeztek, azonban ők az adott gyarmat polgáraiként élvezték a Birodalom védelmét, akár külföldön is. (A német fennhatóság alatt álló Csiaocsou [Kiautschou] területen élő vagy onnan származó kínaiak német-kínai szerződés értelmében kínai állampolgárok maradtak.)²⁶ A gyarmatokról származó személyeknek 1900. nyarától lehetőségük volt, hogy kérelem útján – az előírt feltételek teljesítése mellett – felvegyék a német birodalmi állampolgárságot anélkül, hogy az egyik, Császárságot alkotó állam állampolgárságával rendelkezzenek. Ezt 1914. első napjától a birodalmi állampolgárság megszerzését újabb, további lehetőségekkel és kedvezményekkel bővítették.²⁷ A gyarmatosítás három évtizede során a birodalmi állampolgárságot adományozó német birodalmi kancellári jóváhagyásra több példa is volt, de számottevővé nem vált. (Az első világháború második felében, 1916-ban alanyi jogon elsőként Franciaország adta meg négy szenegáli városban élő afrikaiaknak a francia állampolgárságot, egy szenegáli származású, már korábban állampolgárságot nyert képviselő hosszas erőfeszítésének köszönhetően.)

A német gyarmatok központi igazgatása Németországban

Németország és gyarmatai viszonyát törvényi szinten első alkalommal már 1886. április 20-án kihirdették. A meglehetősen rövid jogszabály kimondta, hogy a védnökségi jogokat a császár gyakorolja a Német Birodalom nevében, a gyarmatokon – később meghatározott időponttól kezdődően – életbe léptette a konzuli bíraskodás intézményét és szabályozta a bírósági, valamint hatósági eljárásokat is, továbbá tisztázott egyes polgári viszonyokat is. A jogszabály nem csatolta a Német Birodalomhoz azokat a területeket, amelyek felett a császár védnöki jogokat gyakorol(hat)ott. A védnökségek működtetéséhez, illetve azok gazdálkodási hiányának fedezéséhez a *Reichstag* (Birodalmi Gyűlés) költségvetésben biztosította a pénzügyi háttérrel. Ebből kifolyólag a császárnak jogai érvényesítéséhez szükséges volt a *Reichstag* támogatása is, ez egyfajta egyensúlyt biztosított a gyarmati közigazgatás megvalósítása területén.²⁸

Mivel a gyarmatok nem voltak a császárság közvetlen alkotóelemei, ezért ügyeik intézése a német Császári Külügyminisztérium feladtkörébe került. Az 1880-as évek második felében a minisztérium Politikai Osztályának egy elkülönített részlege (referatúrája) alá rendelték a gyarmatok és a gyarmatszerzés ügyét. Azonban az egyre kiterjedtebb és összetettebb feladatok miatt szükség volt egy nagyobb térrel és személyzettel rendelkező szervezet kialakítására. Így 1890. április 1-jén a német császári Külügyminisztériumon belül a gyarmatok felügyeletére és igazgatására felállították a Gyarmatügyi Osztályt (*Kolonialabteilung des Auswärtigen Amtes*). Vezetői a kezdeti években osztályvezetők, majd 1894. áprilisától úgynevezett igazgatók voltak (*Dirigenten*, illetve *Direktor der Kolonialabteilung des Auswärtigen Amtes*), általában követtanácsosi rangban.²⁹ E vezetők, általá-

²⁵ › ANNEGRET: 123. p.

²⁶ › SCHNEE: „Schutzgebietenangehörigkeit” szócikk (GERSTMAYER által), III. kötet, 392–393. p.

²⁷ › SCHNEE: „Reichsangehörigkeit” szócikk (GERSTMAYER által), III. kötet, 145. p.

²⁸ › BAJKÓ: 31. p.

²⁹ › FITZNER 1903. 3. p. ; SCHNEE: „Kolonialabteilung” szócikk (VON KÖNIG által), II. kötet, 322. p.

ban külügyi szakértők voltak, és nem a gyarmatok életét és gondjait tapasztalatból, belülről ismerő személyek. Az Osztály munkáját a londoni és párizsi német nagykövetségen egy-egy követnancs képviselte.³⁰

A XX. század első évtized elejének nagy felkelései, lázadásai (*herero, nama / hottentotta* és maji-maji, amelyek igen nagy emberáldozatba és pénzbe kerültek Németországnak) azonban a német kormányt a tengerentúli területek közigazgatásának átértékelésére kényszerítette – részben a német *Szociáldemokrata Párt* nyomására. A megoldást egy, a Külügyminisztériumtól független kormányhivatal felállítása jelenthette. Miután a német honatyák hosszas és heves viták után átdolgozták és elfogadták a gyarmatok igazgatásáról szóló korszerűsített irányzatokat, létrehozták és kialakították az új szervezetet és annak feladatrendszerét: a korábban főként a katonai igazgatásra fektetett hangsúlyt a polgárinak kellett átvenni.

A gyarmatok életében a polgári kormányzat térnyerését, és így a fellendülést, az 1907. május 17-én felállított a Birodalmi Gyarmatügyi Minisztérium (*Reichskolonialamt*) hozta, amely a gyarmati közigazgatás felső irányítását és felügyeletét átvette a Külügyminisztériumtól. (A kínai Kiautschou kivételével, amely esetében a Haditengerészeti Minisztériumnál [*Reichsmarineamts*] maradt valamennyi jogkör.)³¹ Az új szervezet első vezetője 1907. május 18-tól Bernhard DERNBURG³² miniszter lett (*Staatssekretäre des Reichskolonialamts*). A Minisztérium a gyarmati közigazgatás irányítása mellett a birodalmi törvényhozás által elfogadott költségvetésben meghatározott összeg felhasználását is felügyelte; a kormányzóságok bevételének hiányát pedig minden esetben a német állam pótolta központi költségvetésből. A Minisztérium négy osztályra tagolódott: „A” osztály a politikai és az általános közigazgatási ügyekért, a „B” a pénz-, közlekedési és technikai ügyekért felelt, a „C” pedig a személyügyi részleg volt, míg az „M” osztály a katonai ügyekért volt felelős, ez magába foglalta a *Véderő Főparancsnokságot* is (*Oberkommando der Schutztruppe*; ismertetését lásd alább).³³ A Gyarmatügyi Minisztérium tanácsadó testületként létrehozták a *Német Mezőgazdasági Tanácsot* (*Deutschen Landwirtschaftsrat*) és a *Német Mezőgazdasági Társaságot* (*Deutschen Landwirtschafts Gesellschaft*).³⁴

A gyarmatügyi miniszterek közül DERNBURG 1907–1908-ban, majd Wilhelm SOLF (felesége társaságában) 1912–1913-ban végiglátogatta valamennyi afrikai német gyarmatot. Ezek hatására újabb lendületet kaptak a fejlesztések, és növekedett a gazdaság teljesítőképessége is. Az összes német gyarmat, Kiautschou kivételével, részleges belső önkormányzatot kapott. Ezt követően a helyi választott tanács segítségével (Kormányzótanács – *Regierungsrat* vagy *Gouvernementsrat* gyarmati szinten; Kerületi Tanács – *Landesrat* vagy *Bezirksrat* területi szinten működve) a kormányzók az irányelvekkel és a hatályos jogszabályokkal összhangban, rendeleteikkel szabályozták az egyes közigazgatási területek életét (például az oktatás ügyét). Johannes BELL kinevezését 1919-ben a versailles-i béketárgyalás tette szükségessé, ő képviselte a német küldöttségen belül a gyarmati ügyeket, de mint a gyarmati közigazgatás vezetője már nem játsz(hat)ott szerepet, mivel a né-

³⁰ › FITZNER 1903. 3. p.

³¹ › SCHNEE: „Reichs-Kolonialamt” szócikk (VON KÖNIG által), III. kötet 148. p., „Zivilverwaltung” szócikk (VON KÖNIG által), III. kötet, 755–756. p.

³² DERNBURG, Bernhard (1867. július 17., Darmstadt, Németország – 1937. október 15., Berlin) német államférfi. Kereskedelmi főiskolát végzett, majd az Amerikai Egyesült Államokban pénzügyi tanulmányokat folytatott. Később az I. világháború alatt Amerikába küldték, hogy megnyerje a washingtoni kormányt annak, hogy az Németország oldalán lépjen be a háborúba. Philipp SCHEIDEMANN kancellár kormányában, 1919-ben pénzügyminiszter volt.

³³ › SCHNEE: „Reichs-Kolonialamt” szócikk (VON KÖNIG által), III. kötet 148. p.

³⁴ › SCHNEE: „Reichs-Kolonialamt” szócikk (VON KÖNIG által), III. kötet 148. p.

met védnökségeket a háború során az *antant* hatalmak szállták meg, s azt követően igazgatásuk alá is vonták.

A német Birodalmi Külügyminisztérium Gyarmatügyi Osztálynak vezetői		
1890.04.01.	– 1890.06.30.	dr. Friedrich Richard KRAUEL
1890.07.01.	– 1896.10.14.	dr. Paul KAYSER
1896.10.15.	– 1898.03.31.	dr. Oswald Freiherr VON RICHTHOFEN
1898.03.31.	– 1900.06.06.	dr. Gerhard VON BUCHKA
1900.06.12.	– 1905.11.16.	dr. Oscar Wilhelm STÜBEL
1905.11.27.	– 1906.09.05.	Ernst ZU HOHENLOHE–LANGENBURG főhg.
1906.09.05.	– 1907.07.16.	Bernhard DERNBURG
A német Birodalmi Gyarmatügyi Minisztérium vezetői		
1907.07.17.	– 1910.06.09.	Bernhard DERNBURG
1910.06.10.	– 1911.11.03.	dr. Friedrich VON LINDEQUIST ^a
1911.12.20.	– 1918.12.13.	dr. Wilhelm Heinrich SOLF ^b
1919.02.13.	– 1919.06.20.	Johannes BELL

^a Korábbi német délnyugat-afrikai kormányzó (1905–1907), gyarmatügyi miniszter-helyettes (1907–1910).

^b Korábbi német szamoai kormányzó (1900–1911).

Forrás: STOECKER ; *Amtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika*. VI. évf. (1905) 31. sz.

Az egyes gyarmatok **költségvetésének** – Togót kivéve – bevételi oldala rászorult a német kormány és a *Reichstag* kiegészítésére. Ez az egyes gyarmatokon kialakuló jelentősebb felkelések idején különösen nagy jelentőséggel és aránnyal bírt, ennek segítségével növelhették a szükséges létszámra a gyarmati kormányzóság katonai erejét. A gyarmati közigazgatás 1907-es korszerűsítését követően a kormányzóságok a fokozatosan növekvő állami költségvetési hozzájárulásokból jelentősebb gazdasági fejlesztéseket valósíthattak meg, így kaphattak lendületet a kikötőbővítések és a vasútépítések is. Míg az összes gyarmatokat tekintve 1907-ben még csak 17 millió márkával járult hozzá a németországi központi költségvetés a gyarmatokéhoz, addig 1910-ben már 44 milliót, 1912-ben 57 milliót és 1913-ban 60 milliót tett ki ez az összeg.³⁵

A gyarmatok bevétele számos tételből tevődött össze, a vámok mellett elsősorban az 1890-es évek végétől az egyenes adók (fejadók) is egyre nagyobb arányban jelentek meg. Ennek ellenére, az 1914. évi előirányzat alapján Német Délnyugat-Afrika költségvetését központi forrásból 18,6 millió márkával egészítették ki (ez a gyarmat összbevételének 67 %-át tette ki), míg Német Kelet-Afrikaét ugyanekkor csak 3,3 millióval (16 %).³⁶

A német afrikai gyarmatokon az **igazságszolgáltatás** eljárásrendjét az 1879. nyaratól hatályos konzuli bíraskodásról szóló jogszabály alapján határozták meg.³⁷ A gyarmatok császári biztosai, majd kormányzói illetékességi területükön Németország képviselői is voltak, s mindemellett konzuli igazgatási, igazságszolgáltatási jogokat is gyakoroltak, részben területi vagy helyi beosztottaik révén. A császári kormányzó egyben a környező, idegen államok gyarmatainak konzulja is volt, kivéve a kamerunit, aki főkonzuli ranggal bírt, valamint a német kelet-afrikait, aki ilyen beosztást viszont nem töltött be.³⁸ A gyar-

³⁵ › SCHNEE: „Einnahmen der Schutzgebiete” szócikk (VOLKMANN által), I. kötet, 522–523. p.

³⁶ › SCHNEE: „Einnahmen der Schutzgebiete” szócikk (VOLKMANN által), I. kötet, 522–523. p.

³⁷ › FITZNER 1901. 92. p.

³⁸ › FITZNER 1901. 349., 355., 370., 381. p. ; RENÉ

mati igazságszolgáltatás fellebbviteli bírósága 1910-től a *Kolonialgerichtshof* volt, amelyet a körülményes működése miatt már 1913-ban megszüntettek.³⁹

A német *Gyarmati Tanácsot* (*Kolonialrat*) 1890. október 10-én állították fel, feladata a gyarmatok kereskedelmének és gazdaságának megtervezése, kereskedelmének felügyelete, összehangolása volt. A *Gyarmati Tanács* elnöke a német császári Külügyminisztérium Gyarmatügyi Osztályának vezetője volt. A Tanácsnak több neves állami hivatalnok és gyarmatügyi szakértő is tagja volt. A századforduló éveiben a 25 tanácstag között volt Adolf WOERMANN, a nevét viselő hajózási és kereskedelmi társaság elnöke, dr. SCHROEDER, a *Deutsch-Ostafrikanischen Plantagensgesellschaft* igazgatója, Johann Albrecht ZU MECKLENBURG-SCHWERIN herceg, a *Deutsch Kolonialgesellschaft* elnöke, HERNSHEIM, a *Jaluitgesellschaft* igazgatója is.⁴⁰

Berlin Nordwesten városrészben, a Lehrter pályaudvar és a Moltke-híd között 1899-ben nyitották meg a *Deutsches Kolonial-Museumot* (*Német Gyarmati Múzeum*). A múzeum makettekben, eredeti tárgyak és fényképek segítségével mutatta be a német védnökségek élővilágát, öslakosságát és néprajzát, továbbá betekintést nyújtott a gyarmatok köznapi életébe és gazdaságába is. Egyik részében kiállítottak egy eredeti togói kunyhót kerítéssel és használati tárgyakkal; a múzeum kiemelkedő látványossága pedig a középen felépített, kelet-afrikai Rufiji-folyó vidékének kupolás épülete volt. Mindezek mellett kis szakkönyvtárat is fenntartottak az intézményben. A megnyitást követő tíz év során közel félmillió látogató kereste fel a bemutatótermeket, azonban a háború nehéz gazdasági helyzete 1915-ben a bezárásához vezetett.

Hamburgban – a gyarmatáru-kereskedelem német központjában – működött a *Kolonialinstitut* (*Gyarmati Intézet*), mely a gyarmatgazdálkodás, gyarmati élet, néprajz stb. terén végzett és támogatott kutatásokat.

Állandó havilapok jelentek meg Németországban a gyarmati élet, gazdaság stb. tárgykörében. Ilyen volt 1884. és 1915. között a – *Deutsche Kolonialgesellschaft* által kiadott – *Deutsche Kolonialzeitung* is (hetenként megjelenő példányait az említett társaság beltágjai térítésmentesen megkapták) vagy 1909. és 1919. között a *Koloniale Rundschau* című folyóirat. Utóbbi különböző témájú cikkeket – gyarmati gyógyászat, néprajz, közoktatás a német gyarmatokon, de más államok gyarmatairól szóló ismertetést is – tartalmazott részben különböző szerzőktől, részben a szerkesztőség írásában. A német gyarmatokon idővel helyi hírlapok is megjelentek, melyek a távirati hírek alapján a nagyvilág és Németország, valamint a gyarmat életének friss eseményeiről adtak tájékoztatást. Természetes, hogy elsősorban előfizetés útján, elérhetőek voltak a németországi napilapok és más folyóiratok is, azonban a megtett távolságtól függően azok esetenként több mint négy hét késéssel érkeztek ki a gyarmatokra. A Kormányzóságok rendeleteiket közlönyökben (*Amtsblatt*) hirdették ki, míg a császári kormányzat az általános gyarmati intézkedéseit a Németországban megjelent *Deutsches Kolonialblatt*-ben hozta nyilvánosságra, 1890–1918-ig.

A Német Császárság külügyminisztériuma nemcsak a gyarmattartó országok anyaországaiban tartott fent konzulátusokat, hanem azok védnökségein / külbirtokain is. Ezek közül néhány a német gyarmatokkal szomszédos területeken működött, célja itt is a német polgárok és kereskedők érdekvédelme, a közigazgatási és közjegyzői feladatok ellátása volt. Ilyen konzulátus volt az 1910-es évek elején a brit nigériai Lagos városában; a portugál a nyugat-afrikai (angolai) São Paulo de Loandában, Mossamedesben; a dél-afrikai

³⁹ > BAJKÓ: 32. p.

⁴⁰ > FITZNER 1896 ; FITZNER 1903. 5–6. p.

Fokvárosban, Pretoriában, Port Elisabeth-ben, East Londonban és Durbanben; a Portugál Kelet-Afrikában (mozambiki) Moçambique-ban, Beiraban és Lourenço Marquesben; a kelet-afrikai brit Zanzibárban, Mombasában.⁴¹

A német gyarmatok német hivatalnokai

A német védnökségeket, mivel közigazgatásilag a kezdeti években a császári Külügyminisztérium alá voltak rendelve, kezdetben császári biztos (*Kaiserliches Kommissar*), illetve tartományvezető (*Landeshauptleute*) irányította. A gyarmatok élére – azok gazdasági és politikai felértékelődésével, illetve közigazgatásuk kiépítésével – egy magasabb rangú vezetői beosztást, a kormányzóit (*Gouverneure*) rendszeresítették. A gyarmati közigazgatás vezetői a birodalmi gyarmatügyi miniszter alá rendelve végezték a védnökségek irányítását. A kormányzók jogkörét és feladatrendszerét különböző jogszabályok együttes alkalmazása szabályozta. A gyarmatok kinevezett vezetői az adott gyarmaton egy személyben voltak – a megfelelő korlátok között – a jogalkotás (rendeletek erejéig), a közigazgatás, a rendvédelem és az igazságszolgáltatás vezetői is; így a hatalmi ágak egy kézben összpontosultak. A kormányzó egyaránt irányította a polgári és a katonai igazgatást, és a beosztott tisztviselő és katonai állomány felett közvetlen fegyelmi jogkörrel bírt.⁴² A legtöbb gyarmaton a kormányzó beosztása azonos volt az I. osztályú követtanácsoséval, Togóban és Német Szamoán azonban a II. osztályú követtanácsoséval sorolták egy szintre.⁴³ A kormányzók bérezését és ellátmányát az utolsó időben az 1910. június 8-tól bevezetett fizetési rendszer határozta meg. Ennek értelmében a gyarmatok vezetői az alapfizetésen túl gyarmati pótlékot, reprezentációs térítést, valamint térítésmentes lakhatást, vagy e helyett lakhatási támogatást kaptak. Afrikában, Togót kivéve ez minden kormányzó esetében összesen 50.000 M-t tett ki évente (ebből az alapfizetés 18.000 M, a gyarmati pótlék 22.000 M volt). A togói kormányzó a gyarmati pótlék és a reprezentációs térítés kisebb mértéke miatt évente csak 36.000 M-ban részesült.⁴⁴

A német védnökségek sok kormányzója csak 2–4 évet töltött beosztásban, amelybe a német császár nevében a Gyarmatügyi Osztály, majd a Gyarmatügyi Minisztérium nevezte ki. A kormányzóságok vezetésének élére azonban több esetben is olyan személyek kerültek, akik korábban hasonló munkakörben ugyanazon vagy másik védnökségen töltöttek be hivatalt. Ilyen volt Jesko VON PUTTKAMER Togóban majd Kamerunban, dr. Theodor SEITZ Kamerunban majd Német Délnyugat-Afrikában, Freiherr Julius VON SODEN Kamerunban majd Német Kelet-Afrikában; valamint két alkalommal dr. Hermann VON WISSMANN Német Kelet-Afrikában. Néhány kormányzó igen sokáig maradt hivatalában, amely hosszabb időre egyfajta igazgatási folytonosságot honosított meg: Jesko VON PUTTKAMER Kamerunban 12 évig (1895–1907.; számos alkalommal ügyvivő helyettesítette) és Theodor LEUTWEIN Német Délnyugat-Afrikában 10 évet (1895–1905.) szolgált. Az alacsonyabb beosztásokban a gyarmatokon gyakran olyan emberek cserélődtek, akik hosszú éveket, esetleg évtizedet töltöttek el a tengerentúli közigazgatásban.

A német **gyarmatok közigazgatási hivatalaiban tisztséget betöltő** német állampolgároknak a közszolgálat ezen módja nemcsak jövedelmezőbb volt az anyaországínál, hanem a hivatali előmenetelre is lehetőséget adott. Az európai – elsősorban német – hivatalnokok és katonák 2–2 évre kaptak kinevezést, ennek letelte után fél év, akár Európában is eltölthető szabadságot kaptak. Aki hat ilyen szolgálati időt (14,5 év) letöltött a gyarma-

⁴¹ › *Andrees*

⁴² › SCHNEE: „Kamerun” szócikk, II. kötet, 169–219. p.

⁴³ › SCHNEE: „Gouverneur” szócikk (VON KÖNIG által), I. kötet, 746. p.

⁴⁴ › SCHNEE: „Diensteinkommen” szócikk (VON KÖNIG által), I. kötet, 458–460. p.

tokon, az teljes nyugdíjra tarthatott igényt. Azonban a kétéves kinevezésnél is voltak eltérések, előfordult kevesebb, de volt jóval több időre szóló megbízási időszak is. A német állam fedezte a közszolgálatban állók kétévenkénti hazajárási költségeit, majd visszautazását a gyarmatra; fizetésük a Németországban az azonos rangosztályban dolgozóknak akár többszöröse is lehetett, az éghajlati és egyéb veszélyességi, illetve megélhetési körülményektől függően, de az adott gyarmaton belül csak csekély eltérés fordult elő.⁴⁵ A kerületi hivatalvezetőkkel (*Bezirksamtman*) azonos osztályba („4a”) sorolt beosztásokat betöltők a szolgálati évektől függően, évente a 3.600–7.200 M külszolgálati pótlékon felül (amely a 6. év végéig minden leszolgált év után 600 M-val nőtt) 4.700 M gyarmati pótlékot kaptak, azaz összes éves jövedelmük 8.300–11.900 M volt (havonta 692–992 M).⁴⁶ A közszolgálatban álló német hivatalosok, titkárok, raktárosok, munkafelügyelők, mozdonyfűtők és e fizetési fokozatban („9b”) állók éves jövedelme a szolgálati évektől függően 1.200–1.700 M külszolgálati pótlékon felül (amely a 6. év végéig minden leszolgált év után 100 M-val nőtt) 2.400 M gyarmati pótlékot kaptak, azaz összes éves jövedelmük 3.600–4.100 M volt (havonta 300–342 M).⁴⁷ A gyarmati hivatali szolgálatban dolgozó – köztük a rendvédelmi erők német tagjai is – a gyarmatra be- és kiutazásuk során vámmentességet élveztek személyes poggyászaik és használati tárgyaik után, ahogy a Kormányzóságok érdekeiben és megbízásában tevékenykedő felfedezők is.⁴⁸

A gyarmati tisztviselők fizetésükön kívül jogosultak voltak a beosztásuknak megfelelő térítésmentes lakásra vagy lakhatási támogatásra.⁴⁹ Utóbbi a hivatalnokok vagy a fegyveres erők tisztjei esetében 4.000 M feletti gyarmati pótlék esetében család nélkül havonta 120, család esetében 230 M-t tett ki, 3.300 és 4.000 M között 75, illetve 160 M-t, míg az alacsonyabb besorolású tisztviselők és tiszthelyettesek (2.200 és 2.600 M pótlék között) 35, illetve 70 M-t kaptak kiegészítésként.⁵⁰

A német gyarmatok külkereskedelme, összegzés

A német gyarmatok **határvám** szempontjából mind Németország, mind más német védnökségek viszonylatában is vámkülföldnek minősült. Azaz minden behozott, és egyes esetekben a kivitelre szánt terméket – függetlenül származási helyétől – a gyarmatokon vám eljárás alá vontak; bizonyos áruk azonban (például a kormányzóságok felszereléseit vagy az állami készpénz-szállítmányokat is) vámmentességet élveztek.⁵¹ A gyarmataikkal folytatott kereskedelemben az 1910-es évek elején csak Franciaország és Portugália alkalmazta a vámmentességet függő területeikkel szemben, az Egyesült Királyság pedig csak bizonyos védnökségein alkalmazott kedvezményt.⁵² Német Kelet-Afrikában – akárcsak a többi német afrikai gyarmaton – jelentős bevételt eredményezett nemcsak a behozott, de kivitt árukra kirótt vám és illeték is. Itt a XIX–XX. század fordulóján a legnagyobb összeget az elefántcsontra rótták ki: a számított érték 16,5 %-át, bár a Kormányzóság általában az érték csak 3–10 %-át szedte be, vagy némely tétel esetében meghatározott mennyiség után kellett fizetni (így például az élőállatokért is). A behozatali vámok és illetékek ennél magasabbak voltak, általában a kettő együttvéve összesen 10–15 %-ot tett ki, kivéve az alko-

⁴⁵ › BÍRÓ ; KÁLMÁN: 65. p.

⁴⁶ › SCHNEE: „Diensteinkommen” szócikk (VON KÖNIG által), I. kötet, 458–460. p.

⁴⁷ › SCHNEE: „Diensteinkommen” szócikk (VON KÖNIG által), I. kötet, 458–460. p.

⁴⁸ › FITZNER 1901. 86–87. p.

⁴⁹ › SCHNEE: „Dienstwohnung” szócikk (VON KÖNIG által), I. kötet, 464. p.

⁵⁰ › SCHNEE: „Wohnungsgeld” szócikk (VON KÖNIG által), III. kötet, 726. p.

⁵¹ › SCHNEE: „Zollverwaltung” szócikk (KUCKLENTZ által), III. kötet, 764. p.

⁵² › SCHNEE: „Handelspolitik” szócikk (Karl RATHGEN által), II. kötet, 29–31. p.

holtermékeket, amelyek után 20 %-ot szedett be a német kelet-afrikai vámhivatal.⁵³ Természetesen a németországi érkezéskor is meg kellett fizetni az ottani vámot, illetéket. A vámok időről–időre változtak, ezeket az adott gyarmat hivatalos közlönyeiben tették köz-zé.

Németország **külkereskedelmének értéke** az 1880-as évektől az 1910-es évek közepéig jelentős növekedést mutatott. Míg a külállamokkal 1902-ben 10.618,6 millió márka értékben bonyolódott áruforgalom, addig 1905-ben már elérte a 13.277,4 milliót, 1910-ben pedig a 16.408,3, majd 1912-ben a 19.652 millió márkát.⁵⁴ A Szezei-csatornán átmenő német kereskedelmi hajók forgalma rohamosan nőtt, mivel a kelet-afrikai, távol-keleti és csendes-óceáni német védnökségek legrövidebb úton azon keresztül voltak elérhetőek. Az 1880-ban – a britek, a franciák és a hollandok mögött – negyedik helyet elfoglaló németek 37.800 regisztertonnányi hajóval keltek át (a britek ekkor 2.432.900 rt.), addig 1890-ben már a második helyen álltak 490.600 tonnával. A töretlen növekedés hatására 1900-ban elérték az 1.466.400 t úrtartalmat (az első helyen álló britekének 26 %-át), és 1910-re, az előbbi adat másfélszeresét meghaladó növekedéssel 2.563.700 t volt a Szezei-csatornán áthaladó, német zászló alatt úszó hajók hordképessége (a britekének továbbra is negyede).⁵⁵

Németország azon szükségleteit, amelyből mindenképpen behozatalra szorult – például az ún. gyarmatárúk: kávé, kakaó, gyapot, kopra, pálmaolaj, trópusi fa, stb. – gyarmatai nem fedezték – részben mivel azok ilyen termékeit más országoknak adták el –, így belőlük más államokból, illetve más gyarmatokról is hozatott be.⁵⁶ Ezért a gyarmatai nem játszottak Németország gazdasági életében kiemelkedő, de még csak fontos szerepet sem, annak ellenére, hogy az évek múlásával a kereskedelmi forgalom aránya fokozatosan nőtt. Mindez annak fényében, hogy a német gyarmatbirodalom a brit és francia után a harmadik legnagyobb kiterjedésű volt (valamennyi területet ide számítva 1913-ban 2.755.366 km², Németországnál közel ötször nagyobb) és lakosságát tekintve is előkelő helyen állt (közel 13,5 millió fő, ami azonban a németországi népességnek csak egyötöde volt). Mint az alábbi táblázatban is látható, noha gazdaságilag nem közelíthette meg egyes brit gyarmatok jelentőségét, Németországnak gyarmatai birtoklása elsősorban tekintélyi kérdés volt a világ gyarmatosító államaival szemben.

Németország behozatala és kivitele, illetve ebből valamennyi gyarmatának részesedése						
év	Németország kivitele			Németország behozatala		
	összesen	gyarmataira	arány	összesen	gyarmatairól	arány
1892.	2.954.110.000	5.926.000	0,20 %	4.018.549.000	4.554.000	0,11 %
1897.	3.634.975.000	9.635.000	0,26 %	4.680.697.000	4.746.000	0,10 %
1902.	4.812.800.000	22.006.000	0,46 %	5.805.300.000	7.196.000	0,12 %
1907.	6.846.200.000	39.962.000	0,58 %	8.748.900.000	25.931.000	0,29 %
1912.	8.957.000.000	54.379.000	0,60 %	10.695.000.000	58.557.000	0,55 %

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VIII. évf. (1913) 9. p. ; SCHNEE: „Handelsstatistik” szócikk (Karl RATHGEN által), II. kötet, 34–35. p.

⁵³ › FITZNER 1901: 247–254. p.

⁵⁴ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: IX. évf. (1914) 11. p.

⁵⁵ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VIII. évf. (1913) 9. p.

⁵⁶ A kávé fogyasztása Németországban 1902-ben 170,78 tonna, 1907-ben 188,19 tonna volt (az egy főre jutó éves fogyasztás mindössze 102 %-kal nőtt); ugyanekkor kakaóból 19,6 illetve 32,7 tonna lett értékesítve (az egy főre jutó fogyasztás 153 %-kal nőtt).

Valamennyi német gyarmat összes behozatala és kivitele Németország irányából / irányába						
év	a német gyarmatok behozatala			a német gyarmatok kivitele		
	összesen	Németországból	arány	összesen	Németországba	arány
1892.	12.603.000	5.926.000	46,8 %	11.909.000	4.554.000	38,2 %
1897.	24.031.000	9.635.000	40,0 %	12.023.000	4.746.000	39,5 %
1902.	68.548.000	22.006.000	32,1 %	31.027.000	7.196.000	23,2 %
1907.	144.125.000	39.962.000	27,7 %	73.760.000	25.931.000	35,2 %
1912.	263.933.000	54.379.000	20,6 %	200.520.000	58.557.000	29,2 %

Forrás: SCHNEE: „Handelsstatistik” szócikk (Karl RATHGEN által), II. kötet, 34–35. p.

A fenti adatokból látható, noha jelentős ütemben nőtt Németország kereskedelme a gyarmataival, azonban fokozatosan csökkent a részaránya a védnökségeinek kereskedelmének mutatóiból. Ezt részben a környező gyarmatok közelebbi felvevőpiaca okozta, de jelentős volt más európai állam igénye is a termékeire. A fenti táblázat adatainál elsősorban az 1907. és 1912. évi adatokban látható a kínai partok mentén fekvő német bérelt terület, Csiaocsou (Kiautschou) kereskedelmi forgalmának jelentősége (1912-ben a gyarmatok kiviteli, illetve behozatali forgalmának már nagyjából 40–45 %-át tette ki).⁵⁷ A németek és a más államok gyarmatairól érkező áruk legfőbb németországi kikötője, és így kereskedelmi központja is, Hamburg városa volt. A kereskedést itt árutőzsde irányította és végezte, amely hatalmas forgalmat bonyolított le.

Az 1908. évi kereskedelmi forgalmat tekintve Németország részvétele afrikai gyarmatai külkereskedelmében elsősorban Német Délnyugat-Afrikában volt jelentős. A behozatal 81,2 %-a, 26,9 millió márka értékben érkezett az „anyaországból”, a kivitel 95 %-a, 7,4 millió márka irányult oda. A négy afrikai gyarmatot és az 1908. évet tekintve a 121.990.375 M értékű ki- és bevétel 67,8 %-a, 82.770.350 M érkezett Németországból.⁵⁸

Az Osztrák-Magyar Monarchia – mint a Német Császárság legfőbb szövetségese és kereskedelmi partnere – is kereskedett afrikai német gyarmatokkal, bár ennek mértéke Ausztria-Magyarország, sőt egyes német védnökségek teljes forgalmához képest is elenyésző volt. Az 1902. év kimutatások szerint Magyarországnak csak kivitel révén volt kereskedelmi kapcsolata Afrika német védnökségeivel, s e szerint oda gabonát és hüvelyes terményeket mindössze 50 mázsányit szállítottak 1.300 osztrák-magyar korona értékben (1.100 német márka). Ugyanekkor csak – a britek fennhatósága alá tartozó – Zanzibárba 29.990 koronát tett ki a kivitel, és Afrika többi brit gyarmatára pedig megközelítette a 2 millió koronát.⁵⁹ Az 1905. év statisztikája ehhez képest jelentős eltérést mutat, Magyarország kereskedelmi forgalma a német gyarmatokkal akkor már 27.493 koronát (23.370 M) tett ki, amelyből szinte kizárólagos volt a kaucsuk behozatala. Ugyanekkor a forgalmunk a brit afrikai gyarmatokkal (Zanzibárral együtt) csak 146 ezer koronát tett ki.⁶⁰ Természetesen az afrikai gyarmatokról nagyobb értékű és arányú áru érkezett a Monarchia államaiba, azonban ezek mind közvetítő államokon, főként az adott védnökség anyaországa révén jutottak el céljukhoz. Ezen kívül Magyarországra az osztrák Trieszt kikötőjén keresztül, esetleg ausztriai feldolgozást követően is érkeztek áruk.

A német gyarmatokkal történő kereskedelemre, illetve az ott folytatott termelésre gyarmati társaságokat hoztak létre, közöttük a legtöbb német gyarmaton érdekelt *Deutsche Kolonialgesellschaft* volt a legjelentősebb. Ezt 1887. november 19-én hozták létre a *West-*

⁵⁷ > SCHNEE: „Handelsstatistik” szócikk (Karl RATHGEN által), II. kötet, 34–35. p.

⁵⁸ > *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1910) 6. p.

⁵⁹ > *A magyar korona országainak 1902. évi külkereskedelmi forgalma*. 29. p.

⁶⁰ > *A magyar korona országainak 1905. évi külkereskedelmi forgalma*. 30. p.

deutsche Verein és az 1882. december 2-án alapított *Deutsche Kolonialverein* egyesítésével. A társaság székhelye a Berlin Westben található *Potsdamer Strasse 22.A* alatt volt található, elnöke 1896-ban Johann Albrecht ZU MECKLENBURG herceg (még 1911-ben is ő töltötte be ezt a tisztelet), tiszteletbeli elnöke pedig ZU HOHENLOHE-LANGENBURG herceg volt.⁶¹ Az elnök mellett mindvégig volt három alelnök⁶² és több felügyelő-bizottsági tag is. 1882-ben kezdte meg működését a *Deutsche Kolonialverein* 200 munkavállaló gyarmati lakossal, két évvel később már 9.000, és 1914-ben a *Deutsche Kolonialgesellschaft* 40.000 alkalmazottat (főként őslakos munkásokat, de kereskedőket és iparosokat is) foglalkoztatott a német gyarmatokon.⁶³ Számos taggal bírt mind bel-, mind külföldön, akik gyakorta a társaság képviselői is voltak az adott városban.⁶⁴ A német gyarmatokon működő vállalatok alaptőkéje rohamosan nőtt. Ez 1895-ben 62 millió márkát tett ki, 1904-ben már 185 milliót, míg 1913-ban 506 millióra rúgott, ez 17 év alatt több mint nyolcszoros növekedést jelent.

A **gyarmatok közlekedését** fokozatosan fejlesztette és egészítette ki a vasút. Németország egyik jelentős kiviteli terméke a gyarmataira vasúti sínek, felszerelések, gépek, szerelvények voltak. Ezek nagyságrendje összeségében több tíz millió márkára rúgott csak Német Kelet-Afrika esetében. A német állam és az afrikai német kormányzóságok révén, utóbbiak területein 1905-re 1.398 km vasút üzemelt, és a legtöbb továbbépítése folyamatban volt.⁶⁵ Ugyanekkor a Kongó vízgyűjtőjének egy jelentős részét magába foglaló Kongó Szabad Állam – amelynek lakossága közel kétszerese volt a négy afrikai német gyarmatának – mindössze 642 km-t adott át a forgalomnak. A területben a németekével közel azonos, de lakosságban csak felét kitevő afrikai portugál gyarmatokon 1.173 km-nyi sínpáron futottak szerelvények.⁶⁶ Természetesen a területben és lakosságban is többszörös érdekeltiséggel rendelkező francia és brit gyarmatokon a vasutak hossza a németeknek négyszerese, illetve kilencszerese volt. A vasúti hálózat fejlettsége 1914. nyarán még a német afrikai gyarmatokon is eltérő volt. A leginkább kiépített Német Délnyugat-Afrika volt, itt arányában 184 km²-re jutott egy km vasút, a legkevésbé kiépített pedig Kamerun volt, ahol csak minden 2.206 km²-re esett egy kilométer sínpár. A vasúttal rendelkező német gyarmatokon átlagosan 0,0026 km vasút jutott minden egyes km²-re, míg Németországban ez az érték 0,115 (44,23 szoros!) volt. Természetesen ezeknek az eltéréseknek mind népességbeli, mind iparosodottsági, mind gazdasági okai voltak.

⁶¹ › FITZNER 1896

⁶² 1911-ben ők a következők voltak: VON ARNIM-MUSKAU gróf, STRAUCH ellentengernagy és prof. dr. PAASCHKE, a *Reichstag* alelnöke.

⁶³ A Társaság az I. világháborút követő évtizedekben is működött, lényegesen kevesebb alkalmazottal, s immár a más államok által felügyelt gyámsági területeken.

⁶⁴ Az 1895-ös év folyamán 245 németországi városban volt képviselő tagja (Berlin, Danzig, Hamburg, Kiel, Frankfurt a. M., Köln, stb.) és külföldön Londonban, Párizsban és Tokióban tartott fenn képviseletet. 1911-ben a 432 belső tagból 408 volt németországi lakos, a fennmaradó 24 pedig a következő városok, országok polgárai voltak: Alexandria (Egyiptom), Antwerpen, Bismarck-szigetek, Dar es Salam, Tsingtau, Finschhafen (Német Új-Guinea), Francia Egyenlítői Afrika–Közép-Kongó, Grootfontein-Otawi, Jaluit (Marshall-szk.), Japán, Kamerun, Karibib-Otjimbingue, London, Milánó, Káwieng, Palermo, Párizs, Ponape (Karolinák), Róma, Swakopmund, Togo, Tsumeb, Vilmos császár-föld és Windhuk; 170 további tag afrikai és ázsiai volt; ezen felül 42.000 külső taggal, többnyire bennszülött munkással rendelkezett. 1911-ben a teljes jogú tagok (beltagok) évi tagdíja Németországban, a német gyarmatokon és Ausztria–Magyarországon 6 M, minden más országban 8 M volt; a 25 évnél fiatalabbak csak 3 M tagdíjat voltak kötelesek fizetni évente. Örökös tagságot 300 M egyszeri befizetéssel érthettek el, így további tagdíjat már nem kellett fizetniük; a tagdíjért cserében minden kiadványt ingyen megkaptak, melyet a *Deutsche Kolonialgesellschaft* adott ki.

⁶⁵ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: IV. évf. (1908) 5. p.

⁶⁶ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: IV. évf. (1908) 5. p.

Az afrikai német gyarmatok és Németország között főként két német hajótársaság biztosította az áru-, a posta- és az utasforgalmat. Gőzhajóik Hamburg kikötőjéből és a célállomásokról menetrend szerint indultak, érintve számos ország / gyarmat kikötőjét is. Természetes, hogy ezeken kívül brit és esetenként francia hajótársaságok is érintettek német védnökségeket. Nyugat-Afrika partvonala mentén egészen Fokvárosig minden gyarmat nagyobb kikötőjében a *Woermann Linie Afrikanische Dampfschiffs AG.*⁶⁷ volt érdekelt. Afrika keleti felén Adentől Dunbarig pedig a *Deutsch Ostafrikanische Linie Schiff AG. (D.O.A.L.)*⁶⁸ járatta hajóit, főként Brit, Német és Portugál Kelet-Afrikába és Dél-Afrikába. A csendes-óceáni területeken a *Norddeutscher Lloyd* hajótársaság⁶⁹ működtetett járatokat így kötve össze a szigeteket Ausztráliával és Délkelet-Ázsiával is.⁷⁰

Az afrikai német gyarmati Kormányzóságok által fenntartott **főbb kórházak** Lomében, Dualában, Dar es Salaamban és Tangában működtek, de számtalan kisebb intézmény is tevékenykedett, részben a kerületi központokban. Ezekben 1914-ben már kétszáz körüli európai orvos és ápoló dolgozott, kutatott. 1914-ben a német állam a Kormányzóságokon keresztül több mint háromnegyed-millió márkát költött az európaiak és az afrikai lakosok ingyenes gyógyellátására.

Az afrikai német gyarmatok katonai és rendvédelmi erői; áttekintés

A német gyarmatok fegyveres erőit az úgynevezett „*Véderő*”, a *Schutztruppe* alkotta. A XX. század első évtizedének közepéig ennek része volt a rendőrség is, amelyet azokban az években függetlenítettek.

Az 1898. július 25-én kiadott jogszabály értelmében a gyarmatokon külön igazgatás és szervezet alatt álló *Kaiserliche Schutztruppe (Császári Véderő)* feladata volt az adott védnökség rendvédelmének, biztonságának fenntartása. Ezek mellett kiemelt figyelmet kellett szentelnie a rabszolga-kereskedelem megakadályozására is. Az említett jogszabály életbe lépésével közvetlenül az újonnan létrehozott berlini főparancsnokság (*Oberkom-*

⁶⁷ A *Woermann Linie AG.* hajózási társaság által, 1885. júniusában, 4 millió M alaptőkével Hamburgban alapított *Woermann Linie Afrikanische Dampfschiffs Aktiengesellschaft* (részvénytársaság) 1895-ben 15 db, összesen 26.000 bruttó-regisztertonna (brt.) haszosteher térfogatú gőzhajóval rendelkezett. 1903. elején 35 hajó 72.828 bruttó-regisztertonna, 1905-ben 36 db 75.000 brt. és 1908-ban – a 18 millió márkáért, a herero lázadás miatt megnövekedett igények okán beszerzett 12 gőzössel – 48 db összesen 130.000 brt. térfogatú hajóval bírt; továbbá kisebb part menti- és kikötőbeli munkahajóval is bírt a vállalat. 1914-ben 280 hajójából a 29 nagy tengerjáró gőzös 145.000 brt. raktérrel rendelkezett, továbbá 10 part menti gőzös, 9 vontatóhajó, 8 nagyobb bárka, 152 könnyebb vagy kishajó volt. *Woermann Linie A.G.* 1903. elején a hajótársaságok világranglistáján a 45. helyet foglalta el.

› STOECKER

⁶⁸ 1890. április 19-én hozták létre, 10 millió márká alaptőkével; hamburgi székhelye a *Gr. Reichenstrasse 27.* szám (*Afrika Haus*) alatt állt. Már az első évben két járatot nyitott meg (egyiket a Szezei-csatornán át Dar es Salaamba, a másikat az Atlanti-óceánon keresztül), két postagőzössel. Részvényei után 1901-ben 2, 1902-ben 2,5, 1903-ban és 1904-ben 0 % osztalékot fizetett. 1900-ban 7 tengerjáróval rendelkezett 13.600 brt. Hasznosteher-térfogattal (brt.); 1903-ban már 20 hajóval, azok 59.366 brt. raktérrel bírtak; 1913-ban 24 gőzössel rendelkezett, 105.049 brt.-vel valamint 10 kisebb hajót is üzemeltetett; 1914-ben 23 nagy gőzöse 110.000 brt.-t tett ki. Az 1903-as kimutatás szerint a *D.O.A.L.* a hajótársaságok világranglistáján a 56. helyet foglalta el.

› SCHNEE: „Deutsch Ostafrika-Linie” szócikk, I. kötet, 311. p.; *Marine Rundschau.* 1905.; *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung.* XIV. évf. (1912).

⁶⁹ A brémai székhelyű *Norddeutscher Lloyd A.G.* 119 hajója 466.238 bruttó-regisztertonnányi raktérrel és több ezer utas-férőhellyel rendelkezett 1903-ban, ezzel a hajótársaságok világranglistáján a második helyet foglalta el.

⁷⁰ › *Andrees*

mando der Schutztruppe)⁷¹ alá rendelték az 1889-ben felállított német kelet-afrikai Dar es Salaam, a 1894. májusában létrejött kameruni Sopo–Buea és a német délnyugat-afrikai Windhuk városában működő gyarmati parancsnokságokat (*Kommando der Schutztruppe*). A főparancsnokság (vezérkarának) feladata volt az önálló szervezetet alkotó egyes gyarmati véderők összefogása és szakmai irányítása felső szinten.

A <i>Kaiserliche Schutztruppe</i> főparancsnokságának vezérkari főnökei	
1896.	FISCHER
1897. – 1906.	OHENZORG őrnagy, majd ezredes
1906. – 1908.	QUADE alezredes
1908. – 1914.	Franz Georg VON GLASENAPP vezérőrnagy
1914. – 1918.	VON BELOW ezredes

Forrás: SCHNEE: „Schutztruppe” szócikk (ERNST által), III. kötet, 321–324. p.

A német gyarmati fegyveres erők legfőbb parancsnoka a német császár volt, akit a gyarmaton e minőségében (is) a kormányzó képviselt. Az ő alá rendelt főparancsnokság (vezérkar) hajtotta végre az utasításokat, az alapfeladatokat.⁷² Utasításait a gyarmati *Schutztruppe* vezérkari főnökének (parancsnokának) adta, aki felelős volt annak végrehajtásáért.⁷³ Az utasítások ellen fellebbezni, kifogással élni a kormányzó útján a főparancsnokságnál lehetett, a főparancsnokság utasításai ellen azokat pedig a császárnak kellett előterjeszteni. A szabályozás értelmében a német gyarmati katonák, rendfokozattól és beosztástól függetlenül, nem kerülhettek afrikai tisztek vagy altisztek alárendeltségébe.⁷⁴

A *Véderő* gyarmati parancsnoksága alá – a kisegítő alegységek mellett – fokozatosan növekvő számú századok (ún. *Kompanie*: K., Német Kelet-Afrikában *Feldkompanie*: FK.) tartoztak. Alapesetben e századokat 120–160 katonára alkotta, akiket századonként 3 szakaszba osztottak be. Idővel a szakaszokat legalább egy-egy géppuskával is felfegyverezték. A század katonái mellett gyakran jelentős számú hordár is tevékenykedett.

A németek önkéntes jelentkezés útján vállalhattak altiszti szolgálatot, ez gyarmatonként meghatározott, de eltérő terjedelmű időszakokra vonatkozott. A jelentkezés feltétele volt a katonai előmenetelt tartalmazó személyi anyag kivonatának, az egészségügyi alkalmassági vizsgálat eredményének csatolása. A jelentkező tisztek névsorát – a szolgálatteljesítés szándékozott helyének megjelölésével – évente két alkalommal terjesztették jóváhagyás céljából a császár elé; az altisztek névsorát a hadügyminisztériumba küldték. A tiszteknek további követelményként támasztották, hogy le kellett tölteniük legalább háromévi szolgálatot, kiváló jellemzésekkel kellett bírniuk; az altiszteknek a három évből elegendő volt egy betöltött év ilyen beosztásban.⁷⁵ A tiszteket a császár nevezte ki, léptette elő, a beosztásba a kancellár javaslata alapján szintén az államfő helyezte őket; az altisztek kinevezése az adott gyarmat fegyveres erője parancsnokának volt jogköre, ahogy az ő előléptetésük is.⁷⁶ A gyarmati szolgálatra jelentkezők számottevő hányada korábban a németországi szárazföldi erők valamelyikénél vagy a haditengerészetnél szolgált.⁷⁷ A XIX–

⁷¹ Teljes megnevezése 1907. után *Oberkommando der Schutztruppen im Reichs-Kolonialamt Berlin* volt, azaz a Berlini Birodalmi Gyarmatügyi Minisztérium Véderő Főparancsnoksága.

⁷² › HERRON: 108. p.

⁷³ › SCHNEE: „Schutztruppe” szócikk (ERNST által), III. kötet, 321–324. p.

⁷⁴ › HERRON: 108–109. p.

⁷⁵ › HERRON: 109–111. p.

⁷⁶ › HERRON: 111. p.

⁷⁷ › HERRON: 109. p.

XX. század fordulóján, a szerződött időszak Togóban, Kamerunban és Német Kelet-Afrikában 2,5 év, Német Délnyugat-Afrikában pedig 3 év volt. Az 1910-es évekre ezen némileg változtattak, így Kamerunban már csak 2 évet, Német Délnyugat-Afrikában pedig 3,5 évet kellett szerződni, és ez ismételten többször is meghosszabbítható volt (Kamerunban a 6. év vége után már csak 2 évre kellett egy időben szerződni).⁷⁸ A meghosszabbítás iránti kérelmet a betöltendő beosztások listájával egyetemben a főparancsnokságra terjesztették fel. Német Délnyugat-Afrika hadereje annyiban tért el, hogy ide németországi sorkatonák is kérhették – akár alap szolgálati idejük alatt is – az áthelyezésüket, és az eltöltött időszak beleszámított sorkatonai idejükbe.⁷⁹

A gyarmati véderők tagjai szolgálati ciklusuk (ez, mint említésre került 2–3,5 év volt) végén négyhavi fizetett szabadságra voltak jogosultak, amelyet akár Európában is eltölthettek; ez esetben az utazásuk a legközelebbi európai kikötőig, illetve onnan vissza, nem volt része az eltávozás időtartamának.⁸⁰ Betegség vagy indokolt ok miatt a szabadságot a kormányzó is meghosszabbíthatta, de a kilenc hónap feletti időtartamra már a császár engedélye volt szükséges. A minden esetben kérelemhez kötött szabadságolásokat hadi események idejére, illetve a távollét alatti helyettesítés hiányában elhalaszthatták. A fizetett szabadságra jogosultak útiköltségét megtérítették, a Német Délnyugat-Afrikában szolgáltatókat pedig ingyenes szállításban részesítették. A közbeeső távolléteket 14 napi időtartamig a századparancsnokok, 30 napig a gyarmati fegyveres erők parancsnoka, 45 napig a kormányzó engedélyezhette.

Az afrikai gyarmatokon a szolgálati időt kétszeresen számították be a ténylegesen letöltött időhöz képest, amennyiben hat hónapnál hosszabb időtartamra nem szakították meg a szolgálatot. Az Európába és onnan vissza történő utazás szintén részét képezte a szolgálati időnek. Ezen felül a hadjáratok és expedíciók egy teljes évnél minősültek.⁸¹ Az első három év után letöltött minden év a nyugdíj összegének egyhatodát adta, ami évente nőtt egész a nyugdíj kétszereséig. A nyugdíj megállapításánál a németországi, azonos beosztásban kapható illetményt vették alapul. A huzamos idővel meg nem szakított 12 év gyarmati szolgálatot követően az azt kérvényező személyt nyugállományba helyezhették. A gyarmatokon szerzett és a szolgálatból távozást követő hat éven belül jelentkezett betegségek miatt a nyugdíjra jogosultak a havi járandóságuk mellett külön juttatásban is részesültek. A szolgálat közben szerzett sérülésekből adódó egészség-károsodás későbbi kialakulásának nem volt jogosultságot veszítő határideje. A *Schutztruppe*-ben szolgáló személyek szolgálati idejének letelte után az általános németországi katonai tartalékba kerültek át.⁸²

Az afrikaiak esetleges sorkatonai szolgálatának elrendelése a kormányzó jogköre volt. Ennek ellenére az I. világháború kitöréséig a helyi lakosok férfijai döntően szerződés alapján teljesítettek szolgálatot. A magasabb rendfokozatba történő előléptetés – így a tisztii rendfokozatba történő kinevezés is – az adott gyarmat védereje parancsnokának volt jogköre volt, míg a rendfokozatban visszavetés vagy lefokozás csak a kormányzó jogában állt.⁸³

A XX. század legelejére hatalmas lendületet vett fegyverkezési verseny, továbbá a gyarmatok birtoklásáért vívott, még be nem fejezett küzdelem szükségessé tette a ten-

⁷⁸ > HERRON: 109–110. p. ; SCHNEE: „Schutztruppe” szócikk (ERNST által), III. kötet, 321–324. p.

⁷⁹ > HERRON: 110. p.

⁸⁰ > HERRON: 112. p. ; SCHNEE: „Schutztruppe” szócikk (ERNST által), III. kötet, 321–324. p.

⁸¹ > HERRON: 111–113. p.

⁸² > HERRON: 111., 113–114. p.

⁸³ > HERRON: 114–115. p.

gerentúli területek „védelmét” nemcsak a belső „ellenségtől”, hanem más nagyhatalmaktól is. A tengerek felől és a tengereken a német érdekeltségeket és gyarmatokat a Nyugat-Afrikában legismertebb német hadihajó az S.M.S. MÖWE ágyúnaszád⁸⁴ őrizte, amely bejárta a Föld összes óceánját és számos tengerét is.⁸⁵ A sokat szolgált, az afrikai gyarmatosítás fontos szereplőjét, az S.M.S. MÖWE hadihajót 1905. december 9-én eladták,⁸⁶ s azt az 1906-ban épült, korszerű naszád, a MÖWE (II) váltotta le. Az 1910-es évek első éveiben Délnyugat-Afrika partjai mentén cirkált, az I. világháború kitörését már Dar es Salaamban érte meg mint felmérő- és aknavadás-hajó (*Spezialschiffe*). Természetesen hosszabb-rövidebb időre számos német hadihajó kereste fel a német gyarmatok kikötőit, tevékenységük részben a rendfenntartás, részben a német állam képviselője volt az adott térségben. Így került Kelet-Afrika vizeire a S.M.S. KÖNIGSBERG könnyűcirkáló, míg a nyugat-afrikai és csendes-óceáni gyarmatok kikötőinek védelmére kisebb ágyúnaszádok, s a Kínában érdekelt német vállalkozások s Kiautschou támogatására a német *I. Kelet-Ázsiai Cirkálóraj* állt rendelkezésre. Ezen felül külföldi állomással hadihajók – ún. állomáscirkálók – horgonyoztak a Karib-szigetek partjainál is, feladatuk a kereskedelmi és politikai érdekek, az állampolgárok védelme, diplomáciai és konzuli feladatok ellátása, esetleg tudományos és vízrajzi kutatás volt.

Az afrikai német gyarmatok rendőrségeinek megnevezése („*Polizeitruppe*”) szó szerinti fordításban „rendőrségi csapat” volt. Azok különösen az első bő két évtized idején, az európai csendőrségekkel mutattak sok azonosságot: katonai szervezet, az állomány összetétele (volt katonaszemélyek), egyenruházat, központi irányítás, stb. Rendőrségeknek elsődleges feladata a belbiztonság és -rend fenntartása volt, de karhatalomként a véderők feladatait is ellát(hat)ta, e célból esetenként, egységenként géppuskákat is rendszeresítettek.

A német Császári Posta a gyarmatokon

Az európaiak a távolság és a személyes kapcsolatok hiánya miatt Európában maradt rokonaikkal, barátaikkal, üzletfeleikkel főként leveleken, levelezőlapokon keresztül tartották a kapcsolatot, egyénekenként eltérő sűrűséggel. Karácsonykor és ünnepnapokon azonban szinte mindenki küldött üdvözlőlapot, mely ekkoriban nagy népszerűségnek örvendett. Külön alkalmakra szóló képeslapot is nyomtattak az általános vagy városrészteteket ábrázolókkal mellett, amelyet sok esetben a gyarmat helyi nyomdájában állítottak elő. Táviratot a magas díjszabása miatt magánszemélyek csak sürgős esetben vagy fontos üzleti ügyek lebonyolítására, fontos hírek továbbítására használtak. A német *Császári Posta* nemcsak levelet, táviratot és csomagot, hanem több tízezer újságot és nyomtatott terméket is tovább-

⁸⁴ Az S.M.S. MÖWE nagy-ágyúnaszád 1879-ben a németországi Elbingben épült. Névleges állomáshelye, honi kikötője Kiel volt. Vízkiszorítása 848 tonna, hossza 53 m, szélessége 9 m, merülése 3,5 méter volt. 600 lóerős gépei 12 csomós (22,2 km/óra) sebességgel hajtották a hadihajót, de emellett lehetőség volt két árboc segítségével vitorlákon keresztül szél általi meghajtásra is. Fegyverzete 4 db 120 mm-es és ugyanennyi 87 mm-es ágyú volt, jelentősebb páncélzattal nem rendelkezett. Személyzete 132 főt tett ki.

› FELDMANN

⁸⁵ Az S.M.S. MÖWE-n utazó Gustav NACHTIGAL 1884. július 5-én Bagidában (Togoban), majd egy hétre rá Kamerunban állította fel a német védnökséget, majd a hadihajó személyzete augusztus elején a délnyugat-afrikai Angra Pequena-öbölben vonta fel a német zászlót. A későbbi altengernagy, VON SPEE – aki 1912-től a német *I. Kelet-Ázsiai Cirkálóraj* parancsnoka lett – is ezen az úton kapta maláriáját. A MÖWE ezután 1888-ban Tangában lelhető fel, hosszas kelet-afrikai szolgálat után 1897-ben már új állomáshelyéről (Német Új-Guinea) kiindulva Berlinhafenben szállt szembe a fellázadt bennszülöttekkel, ezt követően a század fordulóján Német Kelet-Afrika tért vissza. 1904-ben Manilában, Sanghajban és Tsingtauban is járt.

› ALBION

⁸⁶ › GRÖNER

bíttott Németországból és a saját újságkibocsátással rendelkező gyarmati területek székhelyeiről – mint amilyen Német Délnyugat-Afrika vagy Német Kelet-Afrika is volt – az előfizetőkhöz.

A német *Császári Posta* volt a legnagyobb hálózatot működtető vállalat a gyarmatokon; az első postaügynökségeket 1887-ben nyitották. Minden gyarmaton tartott fent több–kevesebb postaügynökséget (*Postagenturen*), távbeszélő-központot és táviróhálózatot, melyeket gyarmatonként külön–külön *Császári Postaigazgatóság (Postdirektion)* alá rendelték. 1901-ben a 89 gyarmati postaügynökség forgalma meghaladta a 13 millió márkát, s már ekkor több mint 6,7 millió levelet, 350.000 újságot és 45.000 táviratot továbbítottak; 1907-ben valamennyi gyarmaton már 151 posta-ügynökséget üzemeltettek, az ügynökségek forgalma meghaladta a 20 millió márkát is. 1911-ben a 172 gyarmati posta-ügynökségen keresztül összesen 15 millió levél, 235.700 csomag, 828.000 távirat és 81,7 millió M értékű postautalvány fordult meg, összesen megközelítőleg 28 millió M bevételt eredményezve.⁸⁷

Németországban 1912-ben minden 69 lakosra jutott egy távbeszélő-állomás, ezzel szemben a telefonközponttal rendelkező német gyarmatokon – legyen Afrikában vagy a Csendes-óceán vidékén – 1913-ban minden 9 európai származású lakosra (1907-ben még „csak” minden 22-re) jutott egy.⁸⁸

A német gyarmatokon működő távbeszélő központok forgalma			
év	központ	előfizető	beszélgetés
1905. vége	18	429	n. a.
1907. vége	22	787	n. a.
1910. vége	52	1 341	3 059 000
1913. vége	79	2 888	5 628 290*

* Ugyanekkor, Németországban a 1,387 millió távbeszélő-készülék a 41.087 telefonközponton keresztül összesen 2,6 milliárd beszélgetést bonyolított le.

Forrás: In *Koloniale Rundschau*. 1914. évfolyam.

Az afrikai német gyarmatok 1887. és 1891. között az 1874-ben alapított *Egyetemes Postaegyesület* tagjaivá váltak (1888-ban a csendes-óceáni területek és 1899-ben Kiautschou is csatlakozott),⁸⁹ amely a nemzetek posta-szolgálatainak együttműködését és az egymás közötti díjszabást is szabályozta. Eszerint Német Délnyugat-Afrikába Németországból egy levél 15 grammonként 20 Pf; egy portólevél 15 grammonként 40 Pf; képeslap 10 Pf; a legfeljebb 5 kg-os csomag 3,20 M volt.⁹⁰ A távirat Németország és Német Délnyugat-Afrika között legkevesebb 1,40 M volt (ha egyhetes kézbesítést kértek, akkor ennek a fele), az újságírók táviratai szavanként 45 Pf-be került. Németország és Togo

⁸⁷ Németországban, 1913-ban 10,5 milliárd küldeményt (ebből 3,4 milliárd levél) és 64,3 millió táviratot továbbított a német császári Posta; az ország lakossága 64,9 millió fő volt a gyarmatok 12,4 millió lakosával szemben.

⁸⁸ 1913-ban a németországi arány: minden 47. ember volt. Dar es Salaamban a központ felállításakor ez az érték minden 14. fő volt. A legelsőket Togóban építették ki, 1894-ben Loméban, Klein Popoban és Sebbében egyidejűleg.

⁸⁹ Togo 1888.06.01-től, Kamerun 1887.06.01-jétől, Német Délnyugat-Afrika 1888.07.01-jétől, Német Kelet-Afrika 1891.04.01-jétől, Német Új-Guinea 1888.01.01-jétől, Marshall-szigeteki Védnökség 1888.10.01-jétől, Csiaocsou 1899.01.01-jétől.

⁹⁰ A fenti ár 1899. január 1-jétől volt érvényben. 1893. júniusában a legfeljebb 3 kg összsúlyú csomag 5,50 M, 1894. szeptemberétől 5 kg és 3,5 M volt.

vagy Kamerun között egy távirat legkevesebb 1,00 M, s szavanként 0,10 M volt, de ezeket az összegeket alkalmazott a gyarmaton belüli forgalomban is.

A gyors hírközlést szolgálta a tengeralatti távíróknál több lehetőséget biztosító szikratávíró állomások létesítése is. Ezekből 1914-ben a német gyarmatokon már 14 szikratávíró állomás üzemelt, vagy átadás előtt állt, amelyből 8 Afrikában helyezkedett el.⁹¹ A szikratávírók komoly fejlődést jelentettek a gyarmatok hírközlésében, bár általuk a védnökségek elsősorban Németországgal tartottak kapcsolatot. Az állomások egy részét magánvállalkozások telepítették közülük számos az I. világháború kitörésének idejére gazdaságos működését még nem érte el.

A német *Császári Posta* nemcsak a német gyarmatokon, hanem azoktól eltérő más országban is működtetett postahivatalokat (külön felülnyomósos bélyegekkel igazodva a helyi pénzrendszerhez). Ezek a hivatalok főként a német konzulátusok keretén belül működtek, de az adott állam polgárai részére is nyitva álltak (ugyanígy tett az osztrák-magyar, a brit, a francia és az olasz állami posta is). Törökországban már 1870. március 1-jétől Konstantinápolyból küldhettek levelet Németországba, illetve a német *Császári Postán* keresztül. Kínában 1886. augusztus 16-án nyílt meg először postahivatal, Sanghajban; a marokkói Tangerben 1899-ben indult meg a szolgáltatás, amelyet mind a spanyol, mind a francia területen számos másik követett; Ilyen postahivatal működött 1890. szeptember 27-től 1891. július 31-ig Zanzibárban (bezárását a britek kérték), s itt is németországi bélyegeket használtak.⁹²

A német gyarmatokon használt bélyegek kezdetben a németországiak felülnyomtatott változatai voltak: a német császári sasos példányban fekete színnel a bal alsó sarokból a jobb felső sarokba futott a gyarmat megnevezése. A német *Császári Posta* a gyarmatoknak 1897-től külön postaértékcikket, azaz bélyegeket bocsátott ki, amely képi megjelenésében teljesen eltért németországi megfelelőitől. A pfennigesek álló téglalap alakúak voltak, felül ívelten a gyarmat neve, alatta a HOHENZOLLERN császári vitorlás-gőzhajó volt látható előlnézetben, alul két oldalon az értékjelző szám között a PFENNIG, illetve PESA / HELLER szó volt olvasható; a márkások mindössze abban tértek el, hogy fektetett elrendezésűek voltak és a MARK, illetve RUPIE felirat a számjegy alatt volt olvasható, s a fenti jacht oldalról volt látható.⁹³

⁹¹ A togoi Kaminában, a kameruni Dualában, a német délnyugat-afrikai Swakopmundban, Windhukban és Lüderitzben, a német kelet-afrikai Bukobában, Taborában és Dar es Salaamban, a kiautschoui Tsingtauban, a csendes-óceáni védnökség Jap, Angaur, és Nauru szigetén, Herbertshöhe városában és a német szamoai Tafai-gata településnél.

⁹² › *Zumstein*: 304–311 p.

⁹³ Afrikában, Togóban az első gyarmati sorozatot 1897-ben adták ki, majd 1900-ban és 1909. és 1914. között újabb követte; Kamerunban az elsőt 1896-ban adták ki, majd 1900-ban és 1905. és 1914. között; Német Délnyugat-Afrikában az elsőt 1897-ben adták ki, majd 1898-ban, 1900-ban és 1906. és 1912. között; Német Kelet-Afrikában az elsőt 1893-ban adták ki, majd 1900-ban és 1905. és 1914. között.

Német Kelet-Afrika (és Kiautschou) kivételével a gyarmatokon a következő színű volt a mintázat: 3 Pfennig (Pf) barna, 5 Pf zöld, 10 Pf piros, 20 Pf kék, 25 Pf piros, fekete és citromsárga, 30 Pf piros és fekete, 40 és 50 Pf kármín és fekete, 80 Pf piros, fekete és rózsaszínű, 1 márka (M) kármín, 2 M kék, 3 M szürke, 5 M fekete és kármín.

Német Kelet-Afrikában 2 pesa (P) barna, 3 P zöld, 5 P piros, 10 P kék, 15 és 20 P piros és fekete, 25 P kármín és fekete, 40 P piros, fekete és rózsaszínű. 1905. után 2½ heller (H) barna, 4 H zöld, 7½ H piros, 15 H kék, 20 H piros, fekete és citromsárga, 30 H piros és fekete, 45 H kármín és fekete, 60 H piros, fekete és rózsaszínű, 1 rúpia (Rp) kármín, 2 Rp zöld és citromsárga, 3 Rp kármín és zöld.

› *Zumstein*: 306–309 p.

Togo

Német védnökség létrehozása a nyugat-afrikai Rabszolgaparton

Nyugat-Afrikától délre elterülő Guineai-öböl középső, úgynevezett aranyparti szakaszán – a Három-pont-fok és a Volta folyó között – az 1870-es évek elejére a britek egyeduralkodókká váltak. A dán erődöket már 1850-ben eladták a briteknek, majd 1872-ben a holland erődöket, erődítéseket és érdekerületeiket adták át az Egyesült Királyságnak és kereskedőinek. A dánok és hollandok ezt követően figyelmüket a Nyugat-, illetve az utóbbiak a Kelet-Indiákon lévő gyarmataik felé fordították. Az Aranyparttól keletre húzódó Rabszolgapart nyugati szakaszán portugál, francia és brit kereskedők telepeket hoztak létre, de állandó katonai jelenlétük nem volt.

Az észak-németek Nyugat-Afrika lehetőségeit csak az 1870-es években kezdték „újra felfedezni”. Ekkor Nyugat-Afrika Szenegál folyó és Aranypart közti partvidékének különböző szakaszai már erős portugál, francia, illetve brit befolyás, ellenőrzés alatt álltak, ezért figyelmük az egyelőre elérhető Rabszolgapart – a Volta folyó és a Lekki-lagúna közötti tengerpart – nyugati vidéke felé fordult. Elsőként az afrikai lelkek megtérítését célul kitűző *Norddeutsche Missionsgesellschaft* hittérői érkeztek az 1860-as évek végén. A társaság kisebb telepei az *adja* törzs csoportjai által lakott partvidéktől távolabb is létesültek, északon egészen Ho településig. A brit érdekeltség alá tartozó és a térségben jelentős szerepet játszó Lagos-ban 1869-ben nyitlak az első német, hamburgi vállalatok képviselői, és ott 1881-ben a 112 európai lakosból már 45 német állampolgár volt. A Lagos és Porto-Novo között közlekedő öt gőzbárkát és -hajót is németek üzemeltették. Eztán az 1880-as évek elejére fokozatosan érkeztek német kereskedővállalatok vagy képviselőik a Volta folyó torkolatának keleti vidékére. A két brémai és az öt hamburgi vállalat Bey Beach (a későbbi Lome) és Grand (Great) Popo között négy tengerparti településen hozta létre lera-katait és kereskedőházait.⁹⁴ A Nyugat-Afrika sok száz kilométeres partvonalán létrejött német kereskedelmi képviselők révén 1879-ben 5.196.520 márka (M) értékű, elsősorban mezőgazdasági termék jutott el Hamburg kikötőjébe, míg onnan ide a kivitel csak 279.252 M volt. 1883-ban a Nyugat-Afrikában behajózott áruk értéke 9.105.150 M-t tett ki, az itt partra tett ládák tartalma csak 422.774 M volt.⁹⁵

Az 1880-as évek elejére a térségben igencsak megerősödött az Egyesült Királyság, Francia- és Németország gyarmatosítási törekvése, és az ebből adódó nyomás miatt feszültség és érdekellentétek alakultak ki az európaiak, valamint az európai és az afrikai felek között. Így történt ez a kis-popoi „király” fennhatósága alá tartozó kis tengerparti szakaszon is. Ennek ürügyén 1884. januárjában a német S.M.S. SOPHIE hadihajó STUBENRAUCH kapitány parancsnoksága alatt megjelent Kis-Popo (a későbbi Anecho) előtt, hogy rendezze – angol nevén – George Betnui LAWSON kis-popoi fejedelem⁹⁶ és a németek között felmerült nézeteltérést. A németek által előterjesztett megoldást el nem fogadó LAWSONT és kíséreit a SOPHIE fedélzetére vitték, majd ezt követően kihajóztak, hogy „jobb belátásra bírják őket”. A LAWSONokkal ellenérdekelt tucatnyi törzsi vezető március 5-én a továbbra is meglévő feszültség feloldására és az esetleges kedvezőtlen brit meg-szállás ellen a német császár védelmét kérték. A németországi kormányzat felismerve a lehetőséget és a feszült helyzet várható következményeit április 17-én kinevezte Gustav

⁹⁴ › NEWBURY: 87–88., 97., 101. p.

⁹⁵ › AKINWUMI: 50. p.

⁹⁶ Uralkodott 1883. és 1906. között, aki apját, George LAWSONT követte, annak halála után.

› TRUHART: II. köt.

NACHTIGAL felfedezőt, Afrika-kutatót⁹⁷ Afrika nyugati partjának birodalmi megbízottjává, és az S.M.S. MÖWE hadihajón útnak is indították a térségbe. Még ez év július legelején meg is érkezett a Bagida (a későbbi Lometől kissé keletre) előtti vizekre. A feszültség azonban tovább nőtt, s az aranyparti brit körzeti tisztviselő hatékonyabb erő bevetését készítette elő, hogy felszámolja a Volta folyón át bonyolított csempészetet, így a Bagidában működő német kereskedőknek nem sok lehetőséget hagytak a maradásra.

A németek védelmét kérő nyilatkozatot a korábbi kérelmezőkkel írásba foglalták, és még 1884. július 5-én megkötötték a togói királlyal azt a kereskedelmi szerződést, amely kézzel, német nyelven íródott és amelyet – I. VILMOS német császár és III. MLAPA togói király nevében képviselőik – NACHTIGAL biztos és PLAKKOO főnök írt alá.⁹⁸ Ebben III. MLAPA vállalta, hogy országában (a Porto Seguro keleti határától Bey Beach nyugati partjáig terült el) a németeknek szabad kereskedést biztosít, más hatalmakra semmiféle jogokat át nem ruház, és a szerződéskötés, az adók és a vámok kivetésének és megállapításának jogát a német császár jóváhagyásától teszi függővé. Így tehát a német kormány kereskedelmi szerződésai a jövőben MLAPA királyra is vonatkoztak.⁹⁹ A szerződés jogerőre ugyan csak a német kormány ratifikálását követően lépett életbe, de már az aláírás másnapján, 1884. július 6-án Togo faluban felvonták a német császári lobogót. A német érdekek képviseletének ellátására ideiglenes konzullá nevezték ki Heinrich RANDADOT, a *Wölber und Brohm* cég bagidai képviselőjét. NACHTIGAL ezt követően a Biafra-öböl keleti partjaihoz, a Wurri folyó torkolatába hajózott.

A német kormány – látva a franciák, elsősorban a szomszédos területek felé irányuló igényét – 1884. október 15-én ratifikálta a bagidai kereskedelmi szerződést. RANDAD konzul tevékenységének köszönhetően, egészen a Kis-Popoig elterülő „fejedelemségek” a német szerződés hatálya alá kerültek. Közben a franciák, kissé keletebbre ugyanolyan hatékonyan vonták felügyeletük alá Cotonou és Porto Novo vidékét. Amikor a két európai nemzet képviselői – a németek nyugatról, a franciák keletről – találkoztak a kis-popoi szorosnál, a nézetkülönbségeket elkerülendő, ekkor döntöttek az érdekhatárok kijelöléséről. Mindezt Európában tették, akár a törzsi vezetők akarata ellenében is.¹⁰⁰ A német érdekeltséget – a hamarosan kiterjedő német gyarmatot – Togo faluról és annak királyságáról nevezték el, amely a helyi lakosok nyelvén vízpartot jelent.¹⁰¹

⁹⁷ NACHTIGAL, Gustav: német felfedező. Született 1834. február 23-án Eichsedtben, (Brandenburg). Meghalt 1885. április 19-én a tengeren, az S.M.S. MÖWE fedélzetén. Orvosi tanulmányai után Tunéziába került, mint katonai sebész. I. VILMOS, Poroszország királya 1868-ban felkérte a Bornu szultánjához, Észak-Nigériába küldendő expedíció vezetésére. Fezzan, Tibesti, Borku érintésével Észak-Csádba vezetett útja, ahol európai addig még nem járt. 1870-ben célba ért, megérkezett Kuka városába, majd az európaiak részére felfedezte Borkut, Kenemet, Baguirmit, majd Kordofan tartományt Szudánban, és Wadait. 1874. novemberében megérkezett Kairóba, majd 1875-től 1882-ig hazájában tartózkodott. Megírta útjai történetét, a három kötetes *Sahara und Sudan* című könyvét (1879-1881). 1882-ben konzuli szolgálatba állt Tuniszban, ahol 1884-ig tartózkodott. Még az év április 17. napján a német császár Nyugat-Afrika főkonzuljának, birodalmi biztosnak nevezte ki; e minőségében, 1884-ben védnökséget állított fel Togoföldön, Kamerunban és Angra Pequena (a későbbi Lüderitz)-öbölben. Európába visszatérőben, közel a libériai Cape Palmas-hoz (Libéria délkeleti csücske) az S.M.S. MÖWE fedélzetén halt meg maláriában. Holttestét Kamerun városkába, a majdani Dualába szállították, ahol eltemették és emlékművet állítottak neki. Valamivel később, 1887-ben kiadták levelezését, *Erinnerungen an Gustav Nachtigal* címen.

⁹⁸ › NEWBURY: 113–114. p. ; [Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg, Frankfurt am Main, Koloniales Bildarchiv, 060-0958-01, 060-0958-02, 060-0958-03 nyt. sz. képek.]

⁹⁹ › NEWBURY: 209–210. p.

¹⁰⁰ › NEWBURY: 114. p.

¹⁰¹ A partvidékét először portugál hajósok fedezték fel 1481-ben, de itt az első állandó kereskedelmi állomást majd csak 1621-ben, a franciák hozzák létre.

A német császári Külügyminisztérium már 1885. januárjában javaslatot tett a francia kormánynak egy nyugat-afrikai vámszerződés létrehozására, a német és a francia védnökség közötti kereskedelem fejlesztésére. Ezt a kezdeményezést kihasználva, a franciák – érdekerületeiket esetlegesen növelendő – kiegészítették azzal, hogy kössön a két érintett fél határegyezményt is. Az utóbbi végül 1887. legelején jött létre, s földrajzi pontok közötti egyenesekben állapította meg az új határt, gyakran vágva ketté törzseket és azok területeit.¹⁰² A német-francia határról, az északi terjeszkedés elhatárolására 1897. július 9-én született újabb egyezmény.¹⁰³ A németek és britek első togói megállapodásukat 1886. júliusában kötötték, majd 1890. július 1-jén a Zanzibári / Helgolandi Szerződés keretében – a korábbi megerősítve és kiegészítve – rögzítették a két szomszédos nyugat-afrikai gyarmat határát a Volta folyó egy jelentős szakaszában.¹⁰⁴ Ezt 1899. november 14-én egy újabb, határegyezmény követte, melyben az addig semleges érdekerületnek számító Salaga vidékét osztották fel (a határ a Duka / Kulukpene folyó lett, így Salaga városa a brit Aranypart területéhez került). A brit-német határ hivatalosan az 1904-es nyilatkozatok cseréjével lett végleges.¹⁰⁵ Így a togói gyarmatot keleten és északon az 1895-ben egyesített, majd Dahomey-vel 1904-ben bővült Francia Nyugat-Afrika (Dahomey és Felső-Volta által), nyugaton a brit Aranypart határolta. Togo tengerpartja összesen 47 km-t tett ki, azonban a németek adott lehetőségeiket jól kihasználva, a tárgyalásaik során ezt a keskeny sávot a belsőbb vidékeken jelentősen bővítették. Az északibb területek szélessége 140–160 km körül volt, keleti és nyugati határa között a legnagyobb távolság elérte a 230 km-t. A brit-német határ tengerparton történő megjelölésére egy nagyméretű zászlórudat emeltek, amelytől keletebbre, a tengerpart mentén számos fehér-fekete sávozású zászlórúdon a német lobogó lengett.¹⁰⁶

A közigazgatás kiépítése és működése Togóban

A németek Togo déli részét részben szerződések aláírásával, részben egyszerű zászlófelvonással kísért kinyilatkoztatás révén bővítették, az 1890-es években létrejött határegyezményeket követően pedig a középső és északi területeket már ennek mellőzésével vették birtokba. A német közigazgatás tényleges bevezetéséhez az új területekre, expedíciók keretében a gyarmati rendőrség (*Polizeitruppe*) alegységeit vezényelték. A nyugatközép területek ellenőrzés alá vonása Kpanduból kiindulva 1894-ben vette kezdetét; az északi gyarmatrész felügyelet alá vonása a Kete-Krachiból induló „művelettel” 1896. november végén vette kezdetét.¹⁰⁷ A helyi lakosság az új rendszer kiépítése ellen több ízben is összecsapott a német hivatalnokokkal, illetve a rendvédelmi erőkkel is: Tovenél 1895-ben, Konkomba kerületében 1897-ben, Agome–Kotokpánál 1898-ban és Cabrainál. Togóban

¹⁰² › NEWBURY: 115. p.

¹⁰³ › Meyers 1905–1909: „Togo” címszó, XIX. kötet, 590–591. p.

¹⁰⁴ A Togo és Aranypart közötti határvonalat a Szerződés IV. cikkének 1. bekezdése az alábbiakban rögzíti: „A határ a német Togo védnökség és a brit Aranypart Védnökség között, az 1886. július 14-e és 28-a között született egyezményben rögzített ponttól kezdődik [Aflao / Aflahu és Új Sierra Leone között félúton a tengerpart; SOM K.] és folytatódik észak felé az északi szélesség 6°10'-ig. Innen nyugat fele fut az Aka folyó bal partjáiáig, amelyet követ a 6° 20' szélességi körig. E szélességi kör mentén nyugat felé halad a Dschawe- vagy Shavoe folyó jobb partjáiáig, mely ennek medrében folytatódik tovább a Deine folyóig, amely a Volta folyóba torkollik, amelyet a szélességi körrel párhuzamosan köt össze nyugat felé a Voltáig. Innen a Volta bal partján fut az 1888-ban rögzített semleges területig, a Dakka és a Volta folyó torkolatáig.”

› *Sammlung der offiziellen Aktenstücke zur Geschichte der Gegenwart.*

¹⁰⁵ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 6. p.

¹⁰⁶ › *Africa Pilot* 1916: I. köt. 129. p.

¹⁰⁷ › KACHIM

az I. világháború kitöréséig – az 1894. és 1903. közötti kilenc év során – összesen 14 fegyveres felkelés, illetve összecsapás zajlott a németek és a helyi lakosok között, amelyek komoly áldozatokat követeltek, elsősorban az afrikaiak körében.

Togóföld hivatalos német neve *Kaiserliche Landeshauptmannschaft Togo* (Togo Császári Tartomány) lett, amelyet 1898. április 18-tól a *Kaiserliches Gouvernement Togo* (Togo Császári Kormányzóság) váltott fel. A togói gyarmati kormányzat felügyeletét kezdetben a Kameruni Császári Tartomány látta el, de azt onnan 1891-ben kiszervezték, és közvetlenül a Német Császári Külügyminisztérium Gyarmatügyi Osztálya alá rendelték. Togo közigazgatási székhelye 1884. és 1887. között Bagida volt, ekkor azt Klein (Kis-) Popoba helyezték át, és mivel ez sem bizonyult kellően fejleszhetőnek, tíz év múlva, 1897-ben Lomé lett a székhely. A gyarmat vezetője a kezdeti években a császári biztos (*Kaiserliches Kommissar*) volt, majd 1891-től tartományvezetőt (*Landeshauptleute*) neveztek ki, aztán a gyarmat kormányzósággá alakítását (1898. tavaszát) követően ezt a tisztelet a kormányzó (*Gouverneure*) töltötte be.

Togo német gyarmat császári biztosai, tartományvezetői és kormányzói			
1884. – 1885.	császári biztos	Freiherr Julius VON SODEN báró	
1885.06. hó – 1887.05. hó	császári biztos	Ernst FALKENTHAL	
1887.07. hó – 1888.	császári biztos	Jesko VON PUTTKAMER	
1888.08.03. – 1891.04.14.	császári biztos	Eugen VON ZIMMERER	
1891.04.14. – 1891.12.16.	<i>betöltetlen</i>		
1891.12.16. – 1893.11. hó	császári biztos	Jesko VON PUTTKAMER	
1893. 11. – 1895.08.13.	tartományvezető		
1895.11.18. – 1898.04.18.	tartományvezető	August KÖHLER	
1898.04.18. – 1902.04.19. †	kormányzó		
1902.04.20. – 1902.11.30.	<i>betöltetlen</i>		
1902.12.01. – 1905.05.11.	kormányzó	Waldemar HORN	
1905.05.11. – 1910.11.07.	kormányzó	Julius ZECH gróf ¹⁰⁸	
1910.11.08. – 1911.03.30.	<i>betöltetlen</i>		
1911.03.31. – 1912.06.19.	kormányzó	Edmund BRÜCKNER	
1912.06.28. – 1914.	kormányzó	A. Fr. ZU MECKLENBURG herceg ¹⁰⁹	

Forrás: TRUHART: II. köt. 418. p.

¹⁰⁸ ZECH, Julius Nepomuk, gróf (1868. április 23. – 1914. október 29.). A bajor 2. *Infanterie-Regiment Kronprinz*-hez vonult be 1886-ban zászlósként, 1888-ban hadnagy, 1895-ben főhadnagy lett, de még az év márciusában Togoba helyezték át gyarmati szolgálatra, több expedíciót is vezetett a gyarmat mélyébe. 1900-tól kinevezett kerületi vezető, 1902-től gyarmati kancellár és kormányzó-helyettes lett, majd 1905-ben kormányzóvá nevezték ki. 1910. novemberében visszatért Németországba, 1912. júniusától a *Deutsche Kolonialgesellschaft* bizottsági tagja lett. A háború kitörésekor őrnagyként zászlóalj-parancsoki beosztásban az egyik bajor királyi gyalogsági ezredben a harcra került, ahol 1914. őszén, a nyugati hadszíntéren hősi halált halt.

› *Deutsche Kolonialzeitung*: XXXI. évf. (1914) 33. sz. 564. p.

¹⁰⁹ MECKLENBURG, Adolf Friedrich zu, herceg (1873–1969). 1907-ban hosszabb időt töltött Német Kelet-Afrikában, ahol vadászattal is töltötte az ideje egy részét, valamint az év augusztusa és októbere között hosszabb felfedezőutat vezetett a Kivu-tó vidékére, az újonnan felállított Kissenji katonai állomásig. Innen útját a közeli Virunga- vagy Kirunga-hegység vulkánjai felé vette, s elsőként térképezte és geológiailag tárta fel e tájat, amely munkával csak a következő évben végeztek. A Csád-tó környékén 1910. és 1911. között tett felfedezőutat. Az I. világháború kitörése Európában töltött szabadsága idején történt. E háborúban katonaként részt vett az európai hadszínterek küzdelmében. 1926. és 1956. között a Nemzetközi Olimpiai Bizottság tagja volt.

› *Ämtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika*. VIII. évf. (1907) 23. sz. ; *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IX. évf. (1907) 52. sz. (szept. 21.) és 65. sz. (nov. 6.) ; *Encyclopaedia Britannica* 1911. 18. kötet, 353. p.

A közigazgatás működtetését az afrikai lakossághoz mérten, meglehetősen kis létszámú német személyzet irányította, természetesen helyi kiségitők bevonásával. Dél-Togo három kerületének – Lome, Misahöhe, Kratschi – hivatalaiban 1895-ben 14 európai ügyintéző dolgozott, míg a gyarmat egészében, a rendvédelmi erő német tagjaival együtt mindössze 23-an.¹¹⁰ Togo gyarmat hivatalnoki állománya 1901-ben 21 főt tett ki, 1913-ban még mindig csak 26-ot, s a következő évben is mindössze 30 személy látott el különböző közigazgatási beosztást. A határok véglegesítését követően létrejött 89.431 négyzetkilométer alapterületű Togót délen 4 kerületre (*Bezirk*), északon pedig 3 rendőri kerületre (*Stationsbezirke*) osztották; ez utóbbi oka természetesen, az ottani lakosság ellenállása és a velük szembeni bizalmatlanság volt. 1914-ben Togónak ezek alapján az alábbi hét, székhelye nevét viselő kerülete volt: Lome, Anecho, Misahöhe, Atakpame, Sokode, Kete (Kete-Kratschi), Sansane-Mangu;¹¹¹ de gyakran kerületként kezelték, illetve kerületi hatáskörrel bírt maga Lome városa is. A kerületek irányításának központja a kerületi hivatal, a *Bezirksamt* volt, közvetlenül alá tartoztak a járások. A kerületek központjait kiségitendő több helyen alkerületeket (*Unterbezirk*) hoztak létre, ezek alá rendelték a környező járásokat.¹¹² Hogy elejét vegyék a vallási különbségekből, illetve az európaiak által létrehozott új rendből adódó újabb összeütközéseknek, az északi kerületekben sem a kereskedők, sem a hittérők nem tevékenykedhettek korlátozás nélkül, ott csak a rendvédelmi erők tagjai és a hivatalnokok élveztek szabad mozgást.¹¹³ Néhány kerület vezetője hosszú éveken keresztül ugyanazon az állomáshelyen töltötte ugyanazt a beosztását, vagy fokozatosan haladt előre a gyarmati közigazgatás „ranglétráján”. Mindez általában a közigazgatás hasznára vált. Így ZECH gróf főhadnagy 1895-től 1904-ig volt Keta-Kratschi kerület tisztviselője, majd 1905-ben (1910-ig) Togo kormányzója volt. August KÖHLER kormányzó hivatali idejében, sokéves gyarmati szolgálat után, 1902. január 19-én meghalt Loméban; ő volt az egyedüli német kormányzó valamennyi német gyarmatot tekintve, aki szolgálati helyén és hivatali ideje alatt hunyt el.

A közigazgatás megújításának első lépéseként egy 1903. december 24-én kelt rendelettel létrehozták a Kormányzói Tanácsot (*Gouvernementsrat*), amelynek így már hét polgári tagja lett (2–2 kereskedő Lomeből és Anechoból, 2 hittérítő és 1 ültetvényes). E szervezetnek azonban tényleges hatalma nem volt, mindössze érdekképviselőként szolgált, valós befolyása is csak egy megfelelőképpen nyitott kormányzó mellett lehetett.¹¹⁴

A kerületi közigazgatás jelentős mértékben a helyi, afrikai vezetők és tisztviselők szolgálataira támaszkodott, mind adószedésben, mind a végrehajtásban. A törzsi királyok és főnökök vagy egyes falvak irányítói maguk választhatták meg helyi rendőreiket és tolmácsaikat is. Ők feleltek az adók beszedéséért – amelynek 5 %-ára jogosultak voltak –, a fertőző betegségek elkülönítéséért, a (köz)munkások toborzásáért, a falvak tisztaságáért és az átutazó európai tisztviselők ellátásáért.¹¹⁵ A német gyarmati közigazgatás intézkedéseinek végrehajtása, illetve az adók beszedése – mint a hivatalnokok létszámából is látható – nem volt megoldható a helyi vagy területi törzsi vezetők közreműködése nélkül.

¹¹⁰ › FITZNER 1896.

¹¹¹ › Meyers 1905–1909: „Togo” címszó, XIX. kötet, 590–591. p. térképmelléklete. ; Andrees: 184–185. p.

¹¹² Már 1909-ben fennállt Atakpame kerületben – Nuatja; Anechoban – Tokpli; Sansane-Manguban – Jendi; Sokodében – Bassari; Ketében – Bismarckburg; Misahöheben – Kpandu és Ho alkerület.

¹¹³ Ez a politika hasonlított a britek által alkalmazott „közvetett kormányzási” módszerhez, illetve ahhoz, amit Dél-Szudánban is alkalmaztak, ahová nem engedték be az északi, muzulmán arabokat. Bővebben: BESENYŐ: *Országismertető-Szudán*, 83–84. p.

¹¹⁴ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 8. p.

¹¹⁵ › NEWBURY: 178–179. p.

A német gyarmati területen 13 jelentősebb királyság volt, de mindössze három éléről mozdították csak el az uralkodóját. Esetükben a Kormányzóság választotta meg az új vezetőket, elsősorban a korábbiak a családjából, azonban a hatalmukat a többi királyhoz képest jobban korlátozták. A királyok a legtöbb esetben a helyi viszonyokhoz képest előkelő udvartartást vittek, s esetenként a németek felügyelete és védnöksége mellett a tágabb területre kiterjedő helyi közigazgatást is irányíthatták. Ilyen királyság volt Gabi székhellyel Kpando (vagy Kpandu) is, amely élén 1897-ig II. DAGABU, 1897-től pedig III. DAGABU állt. Az északi területek fel nem lázadt törzsi vezetői – a német közigazgatás kis létszáma miatt – kevésbé szigorú felügyelet alatt álltak, így a Sansane-Mangu kerület közép-sávjában húzódó Tyokossi uralkodói is megtarthatták hatalmukat (1884. és 1889. között két ellenkirály is állt II. BIÉMA király ellenében, akit 1898-ban követett a tizenégy évig uralkodó II. TSCHABA, majd őt – a francia megszállást is megélő – DJAUNA).¹¹⁶

Togóban is a németországi büntető és egyéb jogszabályok voltak hatályosak, ez nem tett különbséget az európai és az afrikai értékrend között. Így a helyi viszonyokat és szokásokat gyakran nem is vehették figyelembe a szabálysértési ügyek vizsgálatakor és az **igazságszolgáltatás** során sem. A szabálysértésekben a kijelölt német kerületi tisztviselők jártak el, 300 M-ig terjedő pénzbüntetést ítéltettek meg – ez rendkívül nagy összegnek számított az afrikai lakosság körében –, az afrikai helyi vezetők egy része pedig, az európai hivatalnokok ellenőrzése mellett 50–100 márkáig terjedő bírság kiszabására volt jogosult. Bűncselekmények esetén az igazságszolgáltatás kizárólag a német gyarmati bíróság jogköre volt. Az elítéltek a börtönbüntetést általában az úgynevezett javítótelepeken (*Besserungssiedlungen*) töltötték le, mint kényszermunkások (egyfajta száműzetésben). Azonban e büntetésüket töltő személyeknek gyakorta megengedték, hogy magukkal vigyék családtagjaikat is. Kényszermunkások építették a gyarmat országútjait, takarították az utcákat, és tisztították a belvizeket (hogy a gőzösöknek járhatóvá tegyék, és alkalmasak legyenek révek létesítésére).¹¹⁷ A hat hónapnál hosszabb börtönbüntetés és a halálos ítélet csak a kormányzó jóváhagyásával vált jogerőssé. Az európaiak által elkövetett bűncselekmények tárgyalását a kameruni Dualában, majd 1903-tól a szintén kameruni Bueában, a *Császári Fellebbviteli Bíróságon* (*Kaiserliches Obergericht*) tartották. Amikor 1907-ben DERNBURG került a Külügyminisztérium gyarmati részlegének élére, megkezdődött a közigazgatás korszerűsítése nem csak Togóban, hanem Kamerunban és Német Kelet-Afrikában is. A büntetések közül eltörölték a korbácsolást, és halálbüntetést is csak végső esetben szabtak ki.¹¹⁸ A togói bíróságok és szabálysértési hatóságok 1905-ben 15, 1906-ban 22, a következő évben 24 európai ellen folytattak eljárást, míg afrikaiak ellen az előbb ismertetett években 2.455, 2.899, illetve 3.382 ügyet tárgyaltak.¹¹⁹

Togóban katonai erő nem, csak **rendőrség** (*Polizeitruppe*) működött, ennek létrehozásáról már 1885. októberének végén döntés született; ezzel létrejött az első német gyarmati rendvédelmi erő.¹²⁰ A *Polizeitruppe* elsődleges feladata a rend fenntartása – ide értendő a német védnökséget élvező törzsek védelme is a többitől –, és az esetleges gyarmati igazgatással szembeni ellenállás megtörése volt. Állományát az alapítás évének vé-

¹¹⁶ > TRUHART: II. köt. 417–418. p.

¹¹⁷ > NEWBURY: 179–180. p.

A kényszermunkások alkalmazása nem csak a német gyarmatokon, de a francia, belga és kisebb mértékben a brit gyarmatokon is bevett gyakorlat volt. Csádban a mai napig is emlékeznek a francia „porterage” rendszerre, amely több tízezer ember életét követelte: Bővebben: BESENYŐ – JAGADICS – HETÉNYI – RESPERGER: 80. p.

¹¹⁸ > NEWBURY: 179–180. p. ; SCHNEE: „Togo” szócikk (VON ZECH által), III. kötet, 497–527. p.

¹¹⁹ > *Deutsche Kolonialzeitung*, XXV. évf. (1908) 533. p., XXVI. évf. (1909) 535. p.

¹²⁰ > SCHNEE: „Polizeitruppen” szócikk, III. kötet, 71–77. p.

gén 10, a következő esztendőben már 25 *hausza* származású rendfenntartó alkotta. Ezen északi népcsoport tagjainak déli területen történő alkalmazásával igyekeztek elejét venni az intézkedés alá vont személyekkel szembeni részlehlást is. Idővel a tehetséges és alkalmasnak talált afrikaiaknak a *Polizeitruppen* belüli előmenetelre is lehetőségük volt. Az újjászervezés évében, 1894-ben egy német altiszt vezetése alatt már 6–6 afrikai altiszt és tisztesi rendfokozatú (és ennek megfelelő beosztású) személy, valamint 144 közrendőr teljesített szolgálatot.¹²¹ Újabb változás a közigazgatás Lomebe áthelyezését követően,¹²² 1897-ben történt, utána a rendőrséget egy századosi rendfokozattal rendelkező rendőrfelügyelő vezette, akinek helyettese egy másodosztályú rendőrfelügyelő (főhadnagy) volt.¹²³ Amikor a német gyarmati közigazgatás az északi kerületeket szigorúbb felügyelet alá vonta, és ez ellen a szervezés ellen több esetben felkelés tört ki, célszerűnek látszott, hogy a létszámot a dél-togóiak köréből növeljék. Így 1905-ben a német vezetőkön kívül már 16 afrikai altiszt és 506 afrikai közrendőr volt,¹²⁴ 1906-ban már hét német rendőrtiszt és altiszt vezetése alá osztották be a rendőröket.¹²⁵ A *Polizeitruppe* – a létszámkereten felül – 1910-ben létrehozott egy olyan önkéntes tartalékos egységet, amelyet leszerelt közrendőrök alkottak, és akik a lakhelyük szerint illetékes rendőrös szervezésében évente, négyhetes gyakorlat keretében, szinten-tartó lövészetben vettek részt.¹²⁶ A déli területek egyes afrikai királyai, törzsi vezetői jogot kaphattak, hogy helyi rendfenntartóikat a *Polizeitruppe* tartalékos állományából válasszák ki.¹²⁷ Az 1914. évben, a PFÄHLER százados alá tartozó rendőrség 2 német tisztből, 11 tiszthelyettesből és 550 afrikai rendfenntartóból állt, közülük 144-en Lomében állomásoztak. Togóban, 1914. elején egy rendfenntartóra 1.841 lakos jutott. Természetesen a nagyobb és az európaiak népesebb csoportja által lakott területeken a rendőrösök létszáma is nagyobb volt. Helyi vezetők nélkül a rend fenntartása – ilyen arány mellett – nem valósulhatott volna meg, különösen a középső és északi területeken. A rendőrség afrikai tagjai 1871 M (mintájú), Európában akkor már korszerűtlen puskákkal és 1871/1884 M oldalfegyverekkel voltak felfegyverezve; a területi egységek összesen négy géppuskával voltak ellátva. Az afrikai és európai származású rendőrök egyenruhája megegyezett a kameruni fegyveres alakulatoknál rendszeresítettel.

Togo rendőrségének létszáma 1885. és 1914. között			
év	összesen	ebből	
		német	afrikai
1885.	n. a.	n. a.	10
1886.	n. a.	n. a.	25
1894.	157	1	156
1903.	n. a.	n. a.	150
1905.	n. a.	n. a.	522
1914.	564	14	550

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I–X. évf. (1905–1914)

¹²¹ › KACHIM ; SCHNEE: „Polizeitruppen” szócikk, III. kötet, 71–77. p.

¹²² Sebbében 1895-ben 3 német rendőr szolgált, azonban az európai lakosság ekkor itt csak 9 fő volt összesen.
› FITZNER 1896.

¹²³ › SCHNEE: „Polizeitruppen” szócikk, III. kötet, 71–77. p.

¹²⁴ › Meyers 1905–1909: „Togo” szócikk XIX. kötet, 590–591. p.

¹²⁵ › *Deutsche Kolonialzeitung*: XXV. évf. (1908) 24. sz. 299. p.

¹²⁶ › SCHNEE: „Polizeitruppen” szócikk, III. kötet, 71–77. p.

¹²⁷ › NEWBURY: 178–179. p.

A **vámhivatalok és vámórség** feladatát német ügyintézők és az erre a feladatra kijelölt afrikai rendőrök hajtották végre. Anechoban 1895-ben – akkor még, mint gyarmati székhelyen – öt német tisztviselővel vámhivatal működött, amely alá 1889-től már 20, elsősorban vámőri feladatokat ellátó rendőr tartozott.¹²⁸

Togo **költségvetésének** fő számaint Németországban hagyták jóvá. Azonban az eredményes közigazgatásnak és a jelentős magánvállalati beruházásoknak köszönhetően, a kiadásokat a bevételek hamarosan fedezni tudták. Ezért – a német gyarmatok között egyedülként – a németországi kormányzat költségvetéséből nem kellett a togói közigazgatás fenntartására költeni.

Togo költségvetésében először 1892-ben történt, hogy a bevételek meghaladták a kiadásokat, azonban a rákövetkező hat évben ez ismét fordult. 1895-től 1910-ig mindössze 2 veszteséges évet zártak, s a következő két esztendő „mindössze” egyenlő mérleget eredményezett.¹²⁹ Míg 1909. év folyamán Togo költségvetésében 3.110.000 M bevétel mellett csak 2.719.000 M kiadást számoltak, addig a szomszédos, területileg egynegyeddel nagyobb, de lakosságában közel azonos francia gyarmat, Dahomey bevétele 2.775.700 M-val, kiadása 2.754.200 M-val egyenlő francia frank volt (ugyanekkor a nagyságrendekkel nagyobb területű és lakosságú Francia Egyenlítői Afrika ennek csupán a felét érte el). Amennyiben az 1885. és 1913. között eltelt 28 évet vizsgáljuk, az összes bevétel Togóban 43.982.100 M-t tett ki, míg ugyanezen időszak kiadása csak 43.127.400 M volt, azaz a mérleg – a jelentős hiánnyal zárt évek ellenére is – 854.700 M többlet volt.¹³⁰

A Kormányzóság szervezetébe tartozott az 1898-ban Lomében felállított, építési ügyekért felelős hivatal. Feladata az volt, hogy olyan házfajtákat honosítson meg, amelyek minden szempontból ellenállnak a trópusi éghajlat szélsőségeinek; a jelentős számú rovaroknak, az igen gyakori, hosszan tartó esőzéseknek, erős viharoknak, nappali melegnek, és a perzselő nap rongálásának. A hivatal által kifejlesztett házak csakhamar a német gyarmatok jellegzetességeivé váltak Afrika nyugati felében, mert építési stílusuk eltért a szomszédos brit, illetve francia területeken található épületekétől. Ismertetőjegyük volt a földszint árkádos, körbefutó nyitott előtere, a fölöttük található nyitott, körbefutó folyosó, ahová a szobák ajtói és ablakai nyíltak. A nagyobb házakat előreugró homlokzat és bádoggal borított tetőszerkezet jellemezte.

A gyarmat hivatalos közlönyét, az *Amtsblatt für das Schutzgebiet Togot* 1906. január 8-tól adták ki. A háború kitöréséig rendszeresen, minden hónap 8. és 23. napján jelentették meg Lomében; féléves előfizetési díja 4 M volt. Ebben hirdették ki a Kormányzóság és esetenként a kerületi hivatalok rendeleteit és más hivatalos közleményeket.¹³¹

Togót hivatalos látogatás keretében több német vezető állami tisztviselő is felkereste. A *Reichstag* (Birodalmi Gyűlés) hét tagja 1905. augusztusának utolsó hetében látogatta meg a nyugat-afrikai német gyarmatot. Felkeresték Lomet, Anechot, s részt vettek a Lomé–Palime vasútvonal első szakaszának átadásán (útjukat Kamerunban folytatták).¹³² A Gyarmatügyi Minisztérium vezetői közül dr. Wilhelm SOLF afrikai körútja egyik állomá-

¹²⁸ > FITZNER 1896. ; SCHNEE: „Polizeitruppen” szócikk, III. kötet, 71–77. p.

¹²⁹ > NEWBURY: 213 p.

¹³⁰ Az, hogy az afrikai gyarmatok többletet termeltek volna az anyaországnak nem volt jellemző. Például a spanyolok szaharai gyarmata (Spanyol-Szahara) egyetlenegyszer sem zárt pozitív egyenleggel. Bővebben: BESENYŐ: Western-Sahara under the Spanish empire

¹³¹ > *Die Auswanderung nach den deutschen Kolonien*: 51. p.

¹³² > *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 9. p.

saként kereste fel Togót: 1912. október elején 10 napra érkezett, s látogatást tett a Kpalimében épülő szikratávíró állomáson is.

Togo Kormányzóságának bevételei és kiadása, márkában					
év	bevétel				kiadás összesen
	összesen	amely befolyt			
		vámokból	fejenkénti adókból	vasútbérletből, kikötőhaszná- latból	
1885.	–	–	–	–	48.300
1886.	–	–	–	–	98.300
1887.	46.300	n. a.	–	–	93.400
1888.	97.700	n. a.	–	–	108.400
1889.	94.400	n. a.	–	–	123.300
1890.	96.000	n. a.	–	–	129.400
1891.	150.900	n. a.	–	–	167.400
1892.	220.400	n. a.	–	–	204.400
1893.	221.700	n. a.	–	–	245.700
1894.	367.600	n. a.	–	–	410.200
1895.	382.000	n. a.	–	–	388.700
1896.	303.100	303.100	–	–	345.500
1897.	301.000	301.000	–	–	492.000
1898.	384.000	315.000	n. a.	n. a.	692.000
1899.	856.000	526.000	38.000	n. a.	851.000
1900.	753.000	369.000	33.000	n. a.	1.157.000
1901.	1.878.000	891.000	46.000	n. a.	1.422.000
1902.	1.650.000	1.016.000	56.000	n. a.	1.021.000
1903.	2.249.000	1.000.000	80.000	n. a.	1.702.000
1904.	5.268.000	1.289.000	87.000	n. a.	4.709.000
1905.	5.441.000	791.000	95.000	n. a.	5.413.000
1906.	2.847.000	1.255.000	87.000	n. a.	2.660.000
1907.	2.201.000	1.221.000	57.000	n. a.	2.075.000
1908.	2.210.000	1.401.000	162.000	302.700	2.980.000
1909.	3.110.000	1.497.000	499.000	314.100	2.719.000
1910.	2.457.000	1.801.000	310.000	400.500	2.451.000
1911.	3.216.000	1.506.000	484.000	418.100	3.216.000
1912.	3.150.000	1.568.000	696.000	551.200	3.150.000
1913.	4.031.000	1.622.000	775.000	588.500	4.201.000

Forrás: NEWBURY: 166., 213 p.

Togo lakossága

A nyugat-afrikai gyarmat összlakosságát egy–másfél millió fő körülire becsülték a német kerületek előljárói, de pontos adatokkal sokáig nem rendelkeztek. Az 1913-as statisztika szerint hivatalosan 1.031.715 lakosa volt a gyarmatnak, amelyből 263 főt tett ki a részben

európai és részben togói szülőktől származók száma.¹³³ Togo lakossága az 1910-es években megközelítőleg Németország Hamburg Szabad Városának népességével volt egyenlő (Baden Nagyhercegség lakói kétszer többen voltak). Az északi területeket a *szomba* és a *hausza*, a középsőket a *kabre*, míg a délit az *ewe* nép és azok törzsei lakták. A gyarmat népsűrűsége kicsi volt, mindössze 11,2 fő/km² (háromszor ritkábban lakták, mint Németország leggyéribben benépesített államát, Mecklenburg-Strelitz Nagyhercegséget). A legsűrűbben Anecho kerületet lakták: 45,4 fő/km², míg a leggyéribben lakott vidék Kete-Kratschi kerület volt: 1,3 fővel.¹³⁴ A gyarmat afrikai népei között, ha rendkívül kis arányban is, de éltek afro-brazil polgárok is, akik Braziliából települtek vissza őseik hazájába,

Togo európai lakosságának megoszlása, 1890. és 1913. között						
év	összesen	ebből állampolgárság szerint		ebből nemek szerint		
		német	egyéb	férfi	nő	gyerm.
1890.	35	28	7	n. a.	n. a.	n. a.
1891.	35	30	5	n. a.	n. a.	n. a.
1892.	50	40	10	n. a.	n. a.	n. a.
1893.	59	51	8	n. a.	n. a.	n. a.
1894.	69	58	11	n. a.	n. a.	n. a.
1895.	88	79	9	n. a.	n. a.	n. a.
1896.	n. a.	105	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1897.	107	102	3	n. a.	n. a.	n. a.
1898.	112	101	11	n. a.	n. a.	n. a.
1899.	118	107	11	n. a.	n. a.	n. a.
1900.	114	104	10	n. a.	n. a.	n. a.
1901.	137	126	11	n. a.	n. a.	n. a.
1902.	159	149	10	136	21	2
1903.	168	155	13	148	20	–
1904.	189	179	10	160	25	4
1905.	224	216	8	189	31	4
1906.	243	232	11	197	39	7
1907.	288	n. a.	n. a.	241	40	7
1908.	268	n. a.	n. a.	213	50	5
1909.	330	n. a.	n. a.	272	51	7
1910.	372	337	35	306	59	7
1911.	363	327	36	301	58	4
1912.	345	316	29	282	61	2
1913.	368	320	48	300	66	2

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch: 1905–1914. évf.* ; *Deutsche Kolonialzeitung: XXV. évf.* (1908) 24. sz. 299. p.; FITZNER 1896. ; *Meyers 1905–1909: „Togo”* címszó XIX. kötet, 590–591. p. ; SCHNEE: „Deutsche Schutzgebiete” szócikk, I. kötet, 312. p.

¹³³ › *Die deutschen Schutzgebiete in Afrika und der Südsee.*: [táblázat-melléklet] 45. p.

¹³⁴ 1913-ban Lome kerület lakossága 136.400 fő volt (1905-ben 75.000), Anecho 123.237, Misahöhe 140.000, Atakpame 80.000, Kete-Kratschi 20.000, Sokode 300.000 és Sansane-Mangu 225.000 lakossal bírt; mivel ezek becsült adatok, ezért valamelyes eltéréseket mutattak évről évre.

› SCHNEE: „Togo” szócikk (VON ZECH által), III. kötet, 497–527. p.

Togo európai lakosságának alakulása, állampolgárság szerint											
állampolg.	1890.	1891.	1892.	1893.	1894.	1895.	1897.	1899.	1904.	1912.	1913.
német	28	30	40	51	58	79	102	107	179	316	320
francia	5	3	6	6	5	6	3	2	n.a.	1	–
brit	1	1	2	2	6	3	2	3	3	–	1
luxemburgi	–	–	–	–	–	–	–	1	n.a.	n.a.	n.a.
osztrák v. magyar	–	–	–	–	–	–	–	2	n.a.	5	4
svájci	1	1	1	–	–	–	–	3	4	2	3
svéd	–	–	1	–	–	–	–	–	n.a.	n.a.	n.a.
holland	–	–	–	–	–	–	–	–	n.a.	3	1
amerikai	–	–	–	–	–	–	–	–	n.a.	1	–
egyéb	–	–	–	–	–	–	–	–	3	17	39
összesen:	35	35	50	59	69	88	107	118	189	345	368

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 7. p. ; *Die deutschen Schutzgebiete in Afrika und der Südsee.*: [táblázattal] 20–21. p. ; FITZNER 1901. 13. p.

Togo európai lakosságának megoszlása állampolgárság és foglalkozás szerint													
állampolgárság	hivatalnok, és hivatalsegéd	katona, rendőr	kereskedő	ültetvényes, gazdálkodó	pap, lelkész, hitérítő	mérnök, gépező	tengerész, halász	(szak)munkás, kézműves	egyéb	orvos	ápolónó	egyéb nő, al- kalmazásban	gyermek
1895. évben													
német	— 23 —	—	21	27	—	—	—	—	—	—	8	—	
brit	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	1	—	
francia	—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
összesen:	— 23 —	—	28	28	—	—	—	—	—	—	9	—	
1905. évben													
német	— 63 —	44	4	26	—	—	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	
egyéb	—	n. a.	n. a.	n. a.	—	—	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	
1912. évben													
összesen:	— 91 —	61	6	56	— 45 —	—	24	6	4	11	2	—	
1913. évben													
német	— 95 —	63	8	71	— 42 —	—	18	6	4	9	2	—	
osztrák és magyar	—	1	—	1	— 1 —	—	1	—	—	—	—	—	
svájci	—	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	
holland	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
brit	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
egyéb	—	—	—	39	—	—	—	—	—	—	—	—	
összesen:	— 95 —	66	8	114	— 43 —	—	19	6	4	9	2	—	

Forrás: *Die deutschen Schutzgebiete in Afrika und der Südsee.*: [táblázattal] 20–21. p. ; FITZNER 1896.

Afrikába. (Hasonló folyamat játszódott le több mint fél évszázaddal korábban Libériában is, ahová az Amerikai Egyesült Államokból érkeztek volt rabszolgák, azonban Togóban ez kisebb mértékű volt.)

A Togóban élő európai származású nők közül, az 1912. évben 11-en álltak a Kormányzóság vagy helyi hivatalok alkalmazásában, a rá következő évben pedig már 15-en, továbbá 35, majd 1913-ban 38 személy a hitérítők munkáját végezte vagy segítette (pél-

dául tanítónőként). Továbbá 11-en, majd 9-en magánalkalmazásban álltak.¹³⁵ (E nők a fenti táblázatban a foglalkoztatottak között szerepelnek.)

Togóban 1913-ban összesen 368 európai élt (89 %-uk német állampolgár), addig a szomszédos francia gyarmat, Dahomey (területileg 24 %-kal kiterjedtebb) lakosságából ugyanekkor 534 az európai, főként francia. Az 1913-as adatok alapján elmondható, hogy az összlakosság mindössze 0,035 %-át (!) kitevő európaiak (pontosabban a még csekélyebb arányú németek) – kisebb létszámuk ellenére – a gyarmat irányításában többségben voltak.

Togo Védnökség jelentősebb településeinek európai lakóinak száma, 1895-ben				
település	német	francia	brit	összesen
Klein Popo*	22	4	–	26
Lome	21	2	2	25
Ho	9	–	1	10
Sebbe	9	–	–	9
Amedschove	5	–	–	5
Adjido	5	–	–	5
Togo (falu)	4	–	–	4
Misahöhe	3	–	–	3
Kratji	1	–	–	1

* a későbbi Anecho; 1895-ben még mint székhely

Forrás: FITZNER 1896.

Lome és Anecho városok

Lome (korábban Bay Beach) 1897-ben vette át a gyarmat közigazgatási székhelyének szerepét Klein-Popótól (későbbi nevén Anecho). Klein-Popo 1887-től volt székhely, azt megelőzően 1884. és 1887. között Bagida töltötte be ezt a tiszteket. Lome város központjától 800 méterrel nyugatra húzódott az aranyparti-togói határ, északon mocsaras lagúna, délen az Atlanti-óceán határolta. A városban 1913-ban már postahivatal telefonközponttal, fővámház, forgalmas piactér és kórház is működött, s itt állt a védnökség püspökének palotája is. Lome part mentén futó főutcájában, a *Hamburgerstrassén* számos, német gyarmati stílusban épült ház állt; a gyarmatra érkező vagy innen távozó átutazók átmeneti szállását a *Hotel-A.G. Lome* üzemeltette szálló biztosította; a temetőtől keletre pedig 1910-ben adták át a székesegyházat. A német városi hatóságok az 1910-es évek elején kezdték meg a korábban kidolgozott városrendezési tervek kivitelezését: a városból 1913-ban már hat sugár irányú út vezetett ki, s megkezdték az új negyedeken kívül futó körút építését is (ezt aztán a háború eseményei miatt, már a francia hatóságok fejeztették be). A város nyugati felében állt a Kormányzóság fehér, kétszintes, gyarmati stílusban épült palotája, melynek északi részén nagy, pálmákkal teli városi parkot kezdtek kiépíteni.

Mivel Anecho lagúnabejárata sekély volt, s a keskeny Togo tengerpartján egyéb természetes öböl nem volt, ezért a Lome városában állandó kikötőmólót terveztek. Ez a város központjának nyugati határában épült meg, s 1904-ben adták át. Ennek felszínén egy vasúti sínpar is futott, amely a hajók ki- és berakodását segítette. A móló és a szárazföld találkozásánál, közvetlenül a parton kis vasúti őrház állt, mely a hajók és az északabbra elterülő vasútállomás közötti forgalmat felügyelte.

¹³⁵ › *Die deutschen Schutzgebiete in Afrika und der Südsee.*: [táblázatmelléklet] 20–21. p.

Anecho vagy korábbi nevén Klein-Popo (utóbbit 1905-ig még használták) 1887–1897-ig a gyarmat székhelye volt, és Lome mellett mindvégig jelentős kereskedelmi központ és még évekig nemzetközi járatú gőzhajók horgonyzóhelye is maradt. A mindössze néhány utcából álló városkában működött a gyarmaton elsőként létrehozott postaügynökség, amelyet a postajáratok hamar összekötöttek a belföldi és a szomszédos gyarmatok hasonló képviseléseivel. A város könnyűiparát 1895-ben kilenc üzem jelentette (ekkor Porto Seguroban 2, Bagidában 7 működött), lakosságából akkor 26 volt európai.¹³⁶

Lome és Anecho lakossága 1903. és 1913. között			
év	Lome		Anecho
	afrikai	európai	összesen
1891.	— 1.518 —		n. a.
1895.	2.088	25	2.000
1901.	3.584	26	n. a.
1903.	3.942	96	6.600
1905.	5.800	n. a.	2.600
1906.	6.352	125	n. a.
1909.	6.484	175	n. a.
1911.	7.090	n. a.	n. a.
1913.	6.892	186	n. a.

Forrás: *Africa Pilot* 1916: I. köt. 130. p. ; *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch: I–X. évf. (1905–1914)* ; *Die deutschen Schutzgebiete in Afrika und der Südsee.*: [táblázatmelléklet] 18–19. p. ; FITZNER 1896. ; NEWBURY: 142 p. ; SCHNEE: „Togo” szócikk (VON ZECH által), III. kötet, 497–527. p.

Togo gazdasága és kereskedelme

Togóban hivatalosan németországi bankjegyek és ércpénzek voltak forgalomban, azonban a kezdeti években, készpénzforgalomban általában a brit ezüst- és aranypénzeket is használták;¹³⁷ bár 1905-ben brit érméket a vállalatok és üzletek még elfogadtak, de a visszajárót már márkában és váltópénzében adták. A font, a shilling és a penny nemesfém érméket összegyűjtésüket követően az aranyparti bankokban váltották be.¹³⁸ A *Deutsch-Westafrikanische Bank* (Német Nyugat-afrikai Bank) volt jogosult behozni Németországból a togoi pénzforgalomban szükséges mennyiségű fém- és papírpénzeket.¹³⁹ Az 1913. év legelejére, az általa forgalomba hozott bankjegyek értéke mindössze 200 M volt!, azaz kettő darab 100 M-ás pénzjegy (természetesen a beutazó európaiak szintén hoztak, de vittek is bankjegyeket). Ugyanebben az időben 10.000 M értékben került ki arany 10 és 20 M-ás, 3.294.904,50 M-nyi ½, 1, 2, 3 és 5 M-ás ezüstérme, 277.700 M-ért 25 és 5 pfenniges réznikkel érme, valamint 28.300 M-ért réz 1 és 2 pfenniges. A *Deutsch-Westafrikanische Bank* 1905-ben nyitotta fiókját Lomeben, itt 1913-ban 58 európai és 102 afrikai vezetett számlát. A Bank takarékpénztári üzletága 1910. július első napján kezdte meg a tevékenységét, ahol 291 ügyfele 72.727 M-t tartott betétben (ebből az összesen 26 európai 29.793 M-t kamatoztatott).¹⁴⁰

¹³⁶ › FITZNER 1896.

¹³⁷ Egy brit font egyenlő volt 20 német márkával, s így egy ezüst-shillinget egy márkának számoltak (3 penny [pence] 25 Pfenniget ért).

¹³⁸ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch: II. évf. (1906)* 8. p.

¹³⁹ › SCHNEE: „Geld und Geldwirtschaft” szócikk (Karl RATHGEN által), I. kötet, 692–697. p.

¹⁴⁰ › SCHNEE: „Togo” szócikk (VON ZECH által), III. kötet, 497–527. p.

A későbbi rabszolgaparti német gyarmat déli, parti síkságát észak felé haladva középhegység váltja fel. Legmagasabb pontja a Baumann-csúcs, amely a német mérések szerint 1.050 méter volt (napjainkban 986 m-t számítottak), de számos csúcsa megközelíti a 800 méteres magasságot. Legfontosabb folyója a később egyúttal határként is kijelölt Volta, illetve az ebbe torkolló Oti, és Mono folyók (utóbbi jelentős szakaszon határfolyó volt a francia Dahomey-vel). Déli partvidéke mocsaras, öserdővel borított, míg ezt észak felé egyre ritkuló fás szavanna váltotta fel. A napi átlag-hőmérséklet egész évben 25 °C felett van, ez mindössze a májustól szeptemberig tartó esős évszakban enyhül valamelyest. Az évi lehullott csapadék mennyisége 1.000–2.000 mm közé tehető, délen több, északon kevesebb. Mindezen körülmények jelentős hatással voltak a helyiek és az európaiak mezőgazdasági termelésének lehetőségére, hatékonyságára és eredményességére.

Az igen hosszú életű és bő terméshozamú olajpálma (*Elaeis guineensis*) termésérettiségének eléréséhez 3–4 évre van szükség, kakaó esetében is 3–4 év után számíthatott nyereségre a vállalkozó (utóbbinak kifejlett fája csak 18–20 termést ad évente).

Elsősorban a kivitelben szerepet játszó kávé és kakaó, valamint az olajpálma-mag és a gyapot az 1880-as évek második felében az afrikaiak által kezelt és művelt ültetvényekről, valamint J. K. VIETOR német kereskedő kisebb ültetvényeiről származott, amelyek Anecho és Bagida környékén húzódtak. Togóban az 1895-ös év során 64.900 kávé-cserje adott termést, s mellette majdnem ugyanennyi csemetét neveltek; a termő cserjék közel felét J. K. VIETOR, illetve a D'ALMEIDA testvérek birtokolták. Öt évvel a századforduló előtt a gumifa állomány nem volt jelentős, mindössze 3.800 fát számlált (elsősorban D'ALMEIDA testvérek és *Kpeme Plantugesellschaft* birtokában). Olaj- és kókuszpálma-ültetvények az 1894-es év folyamán elsősorban Kpeme, Bagida, Anecho és Lome körül kerültek el, kávé Anecho, Sebbe és Gridji környékén termeltek.¹⁴¹ A olajpálma-mag termelését szolgáló ültetvények harmadát 1895-ben a *Kpeme Plantugesellschaft* gondozta, de jelentős volt még Octaviano OLYMPIO és más lomei vállalkozás telepítvénye is, ekkor ezeken összesen 67.220 fát számláltak.¹⁴²

A nyugat-afrikai német gyarmat ültetvényei 1900-ban több mint 1.400 hektárt tettek ki, közülük az egy kézben összpontosuló 880 hektáros *Kpeme Plantugesellschaft* által birtokolt, Anecho kerületbeli volt a legnagyobb, 230 munkásnál is többet foglalkoztattak. Ekkor már igen nagy arányban termeltek kávé is; a telepített gumifák száma már jelentősen megnőtt öt év alatt: már 25.515-at írtak össze. A *Kpeme Plantunggesellschaft* 190.000 kókuszpalmát gondozott, ezek ültetvényei döntően a tengerpart mentén helyezkedtek el. Dr. GRUNER 1899-ben lett a misahöhe kerület ügyvivője (*Bezirksamtman*), s támogatásával létrehozta egy kakaóültetvényt Agome és Palime környékén, ez volt a Kormányzás első jelentős és közvetlen mezőgazdasági kezdeményezése. A következő évben már 11.500 fát számláltak a két vállalkozás által gondozott ültetvények.¹⁴³

Olajpálma ligetek 1908-ban Lome és Anecho egész területén, valamint az elsősorban afrikaiak által gondozott Atakpame–Misahöhe–Kpandu sáv mentén voltak. Az utóbbi vidéken a gyapottermelés is számottevő volt, míg a gumifák nedvének gyűjtése pedig elsősorban a középső vidékeken volt jelentős. Kukoricát ekkor a tengerpart mentén húzó 30–40 km-es sávban vetettek.

Az osztrák Friedrich HUPFELD geológus 1897-ben kezdte meg Togo belső területeinek tudományos feltárását, és a Baumann-hegynél (Agu-hegy), közel Paliméhez, és Buem

¹⁴¹ › FITZNER 1896.

¹⁴² › NEWBURY: 150 p.

¹⁴³ › NEWBURY: 150 p.

környékén 1899-ben hatalmas területet tudott megvásárolni igen kedvező áron. A geológus 1902-ben létrehozta a *Deutsche Togogesellschaft* (Német Togo Társaság), amely 1914-re már 85.000 hektár felett rendelkezett, azonban a Társaság 1914-ben ténylegesen még csak 6.000–7.000 hektár területet használt. A *Deutsche Togogesellschaft* a gyapottermesztésben kezdetben kiváltságosan működött, amely feloldására, ellensúlyozására J. K. VIETOR vezetésével 1908-ban létrehozták a *Togo Baumwollgesellschaft* (Togo Gyapot-társaság), amelynek számos vállalkozó lett a tagja. A legnagyobb gyapottal beültetett területeket birtokló vállalat – az említett *Deutsche Togogesellschaft* mellett – az *Kpeme Plantuggesellschaft* és az 1914-ben létrehozott *Gadja-Pflanzungsaktiengesellschaft* volt 1.700, illetve 1.900 hektárral. Az öt legnagyobb ültetvényen gazdálkodó mezőgazdasági társaság a birtokain több mint 800 munkást alkalmazott.¹⁴⁴

Togo első mezőgazdasági és gyapottermelő szakiskoláját 1904-ben alapította a *Kolonialwirtschaftliches Komitee* (Gyarmatgazdálkodási Egyesület) Nuatja településen. Ebben az oktatási intézményben 17 és 23 év közötti afrikai fiatalokat képeztek – elsősorban gyapottermelésre –, akik havi 12–15 M „öszöndíjat” kaptak a gazdaságba történő kihelyezésük során ledolgozott munkájukért cserébe. (A teljes ellátásukért, ha azt igényelték, 4,50 M-t vontak le; ha nem, akkor mindössze 50 pfenniget kellett megtéríteni egyéb költségként.) A sikeresen végzett tanulóknak, hogy ültetvényüket létrehozhassák, térítésmentesen 8 hektár földet, vetőmagokat és egyszerű eszközöket utaltak ki. A fejlettebb gyapottermelés ilyen módon történő meghonosítása azonban nem vált be, a végzett fiatalok hamarosan visszatértek szülőföldjükre. Nuatjában ezért 1912-ben egy 100 hektáros, már kukorica- és gyümölcsstermelésre is szakosodott mintagazdaságot létesítettek.¹⁴⁵ Togóban az afrikaiak számos helyen – elsősorban Misahöhe és Atakpame kerületekben – műveltek gyapotföldet, amelyek a törzsi vezetők vagy a közösségek tulajdonában voltak. Jelentős gyapotpiac volt Sagada, Nuatja, Atakpame, Kpedji és Sokode településeken.¹⁴⁶

Togo telepített ültetvényeinek kiterjedése			
ültetvény	1908-ban	1912-ben	1913-ban
olajpálma	580 ha	659 ha	660 ha
szizál	30 ha	263 ha	260 ha
kakaó	93 ha	183 ha	120 ha
gumifa	96 ha	174 ha	200 ha
banán	–	96 ha	<i>n. a.</i>
kókuszpálma	–	58 ha	59 ha

Egyes termelt termények és tenyésztett állatok, márkában			
	1906.	1909.	1912.
kakaó	22.000	94.000	243.000
faanyag	2.000	4.000	–
szarvasmarha	78.000	242.000	610.000
bőrök, irhák	8.196	14.000	–
elefántcsont	64.000	46.000	42.000

Forrás: LEWIN

¹⁴⁴ › NEWBURY: 153 p.

¹⁴⁵ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: III. évf. (1907) 9. p., X. évf. (1914) 19–20. p.; SCHNEE: „Togo” szócikk (VON ZECH által) és térképmelléklete, III. kötet

¹⁴⁶ › SCHNEE: „Togo” szócikk (VON ZECH által) és térképmelléklete, III. kötet

A helyi lakosság igényének kielégítésére nagy területen termesztettek kukoricát és jamgyökeret, ezek azonban szinte kizárólag a belkereskedelemben jelentek meg. A belföldi állatállomány minőségét kevés számú nigériai zebuval (eredetileg dél-ázsiai származású szarvasmarha fajta), berkshire-i sertéssel, és válogatott németországi csirkékkel próbálták javítani.¹⁴⁷ Togóba az 1911. év során 559.600 M értékű élőhalat hoztak be, mivel a helyi halászat messze nem elégítette ki a szükségleteket.

Vasérctelepeket tártak fel Banjeli és Buem környékén, az előbbi kitermeléséhez komoly reményeket fűztek, s a vasútvonal meghosszabbítását is tervezték a létesítendő bányáig. Az itt lévő készleteket 20 millió tonnára becsülték. A Ssola-hegységben grafit, Anecho területben kalcium tartalmú talajréteget térképeztek fel, s ismert volt a Monu folyó felső szakasza fővenyének aranytartalma is. Mésző-kitermelést végeztek Tokpli vidékén.¹⁴⁸

Togóban az 1910-es évekre szinte kizárólag német mezőgazdasági vagy feldolgozó vállalatok működtek, csak Lomeben volt egy brit társaság, és Anechoban nyitott kereskedelmi képviseletet néhány francia vállalat. A németek elsősorban a könnyűipart igyekeztek meghonosítani a gyarmaton, amely döntően a mezőgazdasági termékek szállítás előtti feldolgozását, illetve előkészítését végezte. Már 1912-ben működött egy nagyobb pálmaolaj-préselő üzem Misahöhe területben, s ekkor már épülőben volt egy Loméban is. A gyarmaton 1913-ban működő 8 üzem alaptőkájének összege 4.490.000 M volt.¹⁴⁹ Az üzemeket európai vállalkozók és képviselők igazgatták, a termelést viszont általában jó szak tudással rendelkező afrikaiak irányították. Togóban az 1905. év első napján 27 vállalat 22 képviseleten keresztül 165 kis üzletet, kereskedelmi képviseletet tartott.¹⁵⁰

A gyarmatszerte igen sok helyen előállított pálmaolaj kivitelében a legnagyobb mélypont 1897-ben érkezett el, amikor az alig érte el a 345 litert, és majd csak 1899-ben állt vissza az azelőtt megszokott mennyiségre. Az olajpálma-mag kivitelében az első mélypont szintén 1897-ben következett be, amikor az mindössze 2.498 tonna (a korábbi évek egyharmada) volt, a második mélypont 1905-ben volt tapasztalható, akkor a kivitel 3.200 tonnára esett vissza; a legnagyobb 1912-ben volt, abban az évben 13.286 tonnát vittek ki a gyarmatról.¹⁵¹

Togót 1904-ben, majd 1905-ben is komoly szárazság sújtotta.¹⁵² Ennek következtében azok a növényeknél, amelyek terméshozamát jelentősen befolyásolta az évi csapadékmennyiség (pl. az olajpálma esetében), azoknál nagymértékű termelés-visszaesés volt tapasztalható. Ezt csak lassan „hevertek ki” az ültetvények. A togói gyapot az igyekezetek ellenére sem érte el a Német Kelet-Afrikában termelt minőségét, ezért Európában a piaci ára 1909. és 1913. között is kisebb, mindössze 68–92 %-a volt az utóbbi értékének. Az átlag ár 1911. végén mélypontra süllyedt, mázsánként csak 49 M volt akkor, amikor a kelet-afrikaiért 72 M-t fizettek (a togói gyapot általában 64–73,5 M átlagáron kelt el). Az 1908-ban bálázott 419 tonna gyapot azonban 366.000 M értékű volt. A Togóban betakarí-

¹⁴⁷ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1914) 20. p.

¹⁴⁸ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 9. p., IX. évf. (1913) 16. p.

¹⁴⁹ › *In Koloniale Rundschau*. 1914. évf.

¹⁵⁰ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 7. p.

¹⁵¹ › SCHNEE: „Togo” szócikk (VON ZECH által), III. kötet, 497–527. p.

¹⁵² › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 8. p.

tott kukoricát mázsánként 1909. és 1913. vége között 10,3–13,2 M -ért értékesíthették Európában.¹⁵³

Togóban az 1910-es évekre egy viszonylag kifizetődő mezőgazdasági termelés alakult ki, az ezen a területen működő vállalkozások, ültetvényes vállalkozók általában többléttel zárták az évet, noha a termények legfontosabb felvevője az európai piac ingadozása jelentős hatással volt a megtermelt javak eladási árára. A XX. század második évtizedének elejére a szárított olajpálma-mag lett a védnökség legfontosabb terménye, a pálmaolaj értéke megközelítőleg a fele volt az előbbinek. A kaucsuk (a gumi nyersanyaga) az 1905. és 1907. közötti első helyéről 1911-re a harmadikra esett vissza, miközben a begyűjtött és kivitelre szánt gyapot mennyisége és értéke folyamatosan nőtt. A kókuszpálma terméséből készített kopra sosem ért el számottevő mennyiséget (1904-ben még csak 7 tonnát állítottak elő, s 1912-ben is csak 162-t, szemben az olajpálma-mag 3.379 tonnájával).¹⁵⁴ A kivitel döntő részét mindvégig a mezőgazdasági termékek tették ki, így Togo 1911. évi összes kivitelének 37 %-át adta az olajpálma-mag, 18 %-át a pálmaolaj és 9 %-át a kaucsuk; ez aztán 1913-ban az alábbiakból tevődött össze: 54 % olajpálma-mag, 12,6 % gyapot, 11 % pálma- és növényi olaj, 7,6 % kaucsuk, 7% kakaó, 6 % kukorica.

Togóban termelt termények kivitele, márkában							
év	olajpálma-mag	pálmaolaj	kaucsuk	gyapot	kakaó	kukorica	földimogyoró
1894.	1.687.348	n. a.	115.621	–	–	–	–
1895.	n. a.	n. a.	n. a.	–	–	–	–
1896.	1.138.000	196.000	298.000	–	–	–	–
1897.	428.000	85.000	245.000	–	–	1.000	–
1898.	780.000	130.000	421.000	–	–	12.000	–
1899.	1.291.000	775.000	366.000	–	–	27.000	–
1900.	1.423.000	1.015.000	521.000	–	–	–	–
1901.	1.798.000	1.485.000	265.000	15.000	–	–	–
1903.	1.721.000	1.031.000	367.000	63.000	–	37.000	–
1904.	992.000	367.000	713.000	50.000	8.000	39.000	–
1905.	606.000	150.000	1.002.000	85.000	9.000	567.000	–
1906.	681.000	181.000	1.161.000	165.000	21.000	434.000	11.000
1907.	981.000	418.000	1.095.000	231.000	50.000	1.199.000	39.000
1908.	957.000	497.000	587.000	366.000	68.000	2.031.000	19.000
1909.	1.635.000	912.000	969.000	417.000	93.000	979.000	9.000
1910.	2.034.000	1.233.000	1.147.000	456.000	95.000	290.000	10.000
1911.	3.579.000	1.688.000	832.000	554.000	174.000	174.000	24.000
1912.	3.379.000	1.412.000	975.000	514.000	243.000	231.000	26.000

Forrás: FITZNER 1896. ; SCHNEE: „Togo” szócikk (VON ZECH által), III. kötet, 497–527. p.

Togóban az európai kereskedők kezében lévő külkereskedelem behozatalának legfontosabb termékei közé tartozott az afrikaiak által keresett rizs, liszt, dohány, szeszesital, só, petróleum, szappan, gyufa, vasárúk, illetve az európai lakosok számára szállított ruházat, élelmiszer és élvezeti cikkek, valamint az üzemek és ültetvények működéséhez szükséges gépek, berendezések. A togói német vállalkozók nem csak az anyaországgal keresked(het)tek, ebből kifolyólag 1906-ban Togo kivitelének csak 63 %-a került Németországba,

¹⁵³ › JÖHLINGER

¹⁵⁴ › SCHNEE: „Togo” szócikk (VON ZECH által), III. kötet, 497–527. p.

behozatalának pedig mindössze 55 %-a származott onnan, a többi részt elsősorban a nyugat-afrikai, főként a szomszédos gyarmatok adták.¹⁵⁵

Togo külkereskedelme, márkában					
év	behozatal	kivitel	év	behozatal	kivitel
1888/89.	1.957.000	1.910.000	1902.	6.206.477	4.194.017
1889/90.	1.630.000	1.800.000	1903.	6.104.863	3.616.061
1890/91.	1.156.000	1.650.000	1904.	6.898.323	3.551.358
1891/92.	2.064.000	2.881.000	1905.	7.760.314	3.956.639
1893.	2.414.800	2.413.900	1906.	6.432.812	4.199.336
1894.	2.240.600	2.894.300	1907.	6.699.684	5.915.609
1895.	2.353.300	3.048.400	1908.	8.509.380	6.893.324
1896.	1.886.841	1.651.417	1909.	11.235.293	7.372.000
1897.	1.975.942	771.025	1910.	10.817.121	7.222.123
1898.	2.490.925	1.470.484	1911.	9.620.030	9.317.552
1899.	3.279.708	2.582.701	1912.	11.427.831	9.958.903
1900.	3.516.786	3.058.902	1913.	11.000.000	9.000.000
1901.	4.722.899	3.690.550	1914.	n. a.	n. a.

Forrás: SCHNEE: „Togo” szócikk (VON ZECH által), III. kötet, 497–527. p.

Togo belkereskedelme elsősorban a megtermelt élelmiszerekből (gabonafélék, jamgyökér, gyümölcsök és zöldségek, élőállatok) állt. Az északi kerületek kereskedelmét elsősorban a muzulmán vallású afrikaiak tartották fent, akik egyénileg vagy karavánokban közlekedtek a nagyobb települések – mint például Bassari, Jendi, Sansane-Mangu vagy Sokode városának – piacai között.¹⁵⁶

Togo természeti értékei (erdő- és vadállománya) nem voltak oly’ jelentősek, mint a szintén német Kameruné vagy Német Kelet-Afrikáé, vadvédelmi területeket sem jelöltek ki, azonban földrajzi kutatók mellett mégis megfordultak itt természet-fényképészek is. Hans SCHOMBURGK, aki korábban számos afrikai vidéken ejtett el vadakat, 1912. végén filmezni érkezett Togóba – bár a mozgókép-felvétel trópusi körülmények között ekkoriban rendkívül nehézkes és kísérleti jellegű volt –, bár egészen Sokodeig eljutott munkatársai-val, a forgatásban sajnos csekély sikert értek el.¹⁵⁷

Egy afrikai férfi munkás, napszámos **napi jövedelme** 1898-ban 30 és 75 pfennig között mozgott, míg a nők és a gyerekek (!) 15–25 pfenniget kaptak ugyanannyi időre. A bérezés a munka nehézségétől függött, illetve körzetenkénti eltérések is voltak. A teherhordók akár 1,25–1,50 márka napi jövedelmet is felvehettek, amennyiben 20–30 kg terhet szállítottak. Az ültetvényeken dolgozók havonta 20 márka bérben részesültek (ami napi 80 pfennig bevételt jelentett részükre), a gyakorlott szakmunkások viszont akár napi 2–3 márkát is kaphattak. A kiemelkedő képességű afrikaiak közül többeket felvettek a Kormányzóság szolgálatába. Az ő bérezésük jónak számított, s azon felül minden 5 év hivatali szolgálat után egyszeri 200 M juttatást is kaptak, majd a 25. évfordulón egyszeri ezer már-

¹⁵⁵ › Meyers 1905–1909: „Togo” címszó, XIX. kötet, 590–591. p. ; SCHNEE: „Togo” szócikk (VON ZECH által), III. kötet, 497–527. p.

¹⁵⁶ › SCHNEE: „Togo” szócikk (VON ZECH által), III. kötet, 497–527. p.

¹⁵⁷ › SCHOMBURGK: *Sátrak Afrikában*. 241–243. p.

kában részesültek.¹⁵⁸ Az árakat tekintve, 1895-ben Lome városának piacán 1 kg rizs 6–10 Pf.-be, ugyanennyi jamgyökér 5–9 Pf.-be került.¹⁵⁹

Togo gyarmaton az 1911. évben az afrikai lakosságból 568-an ácsként, 133-an kőművesként, 302-en kovácsként, 333-an szabóként, 10-en cipésként és 4-en fényképésként dolgoztak.¹⁶⁰ Azonban ennél lényegesen jelentősebb volt a mezőgazdaságban dolgozó munkások és napszámosok száma. Sok togói munkás talált munkát Aranyparton és Kamerunban, amely megbízhatóságukról és gyakorlatukról tett tanúbizonyságot.

Közlekedés és hírközlés Togóban

Togo közúthálózatát az esős időben is járható, kiépített földutak alkották, amelyek hossza az 1910-es évekre elérte az 1.200 km-t. Egyes útszakaszon – amelynek jó minősége ismert volt szerte Nyugat-Afrikában – útdíjakat szedtek a Kormányzóság alkalmazottai, ebből 1911-ben 98.358 M folyt be a költségvetésbe.¹⁶¹ Az utakat több helyen a kényszermunkára ítélt személyekkel tartották karban, illetve általuk bővítették. A gyalogosan, hordárok által szállított áruk észak felől gyorsabban értek a tengerpartra, ha egyes szakasz erejéig, a folyamokon csónakokkal szállították azokat. A közutak építése több nagyobb beruházást is igényelt, így épült föl a déli lagúnák vidékén két kábelhíd is. A Sebe mellett, a Wo-lagúnán átívelő 200 méteres hidat a XX. század első éveiben felújították, ugyanekkor a Schio-folyó felett egy 24 m fesztávolságú hidat építettek, amely egy két méter magas és 1 km hosszú gát része volt. Hamarosan egy 30 hosszú hidat is átadtak a Haho-folyó felett.¹⁶² Az 1910-es évek elejére megindult a gépkocsi- és motorkerékpár-közlekedés is, előbbi első sorban a közúti teherforgalom gyorsabbá és olcsóbbá tétele okán.¹⁶³

Ahogy Európában jelentős hatással volt a vasút kiépítése a közlekedésre és szállításra, úgy történt ez Afrikában is. A nehézkesen elérhető területekre vezető új sínpárok hamarosan új ültetvények létrehozását segítették elő. A német közigazgatás idejében (1884–1914.) három jelentős vasútvonalat építettek meg Togóban.

A Lome–Anecho (más néven: *Küstenbahn* vagy *Kokosnuß-Linie*: Parti vasút vagy Kókuszvonal) 44 km-es szakaszt 1905. július 18-án adták át;¹⁶⁴ az eredeti elképzelések 75 cm-es nyomtávot határoztak meg, azonban ezt még az építkezés megkezdése előtt 1 méter szélesre módosították. A vonal kivitelezője a berlini *Lenz & Co. Gesellschaft m.b.H.* volt. Az építési költség átlaga elérte a kilométerenkénti 23.000 M-t.¹⁶⁵ (E vonal, illetve a lomei kirakodó-móló 1904-es megnyitása a székhely kikötőjét szinte kizárólagos tengeri kereskedelmi központtá tette, így a további fejlesztéseket is ide összpontosíthatják. A Lome–Anecho közút teherforgalmát a vasútvonal átadásával megszüntették.)

A Lome–Palime vonal (más néven: *Kaffee- und Kakao-Linie*: Kávé- és Kakaóvonal) tervezése 1902-ben kezdődött meg a *Kolonialwirtschaftliches Komitee* tervei alapján, melyhez a Kormányzóságon keresztül a *Reichstag* (Birodalmi Gyűlés) – 3,5%-os kamat fejében – 1904. június 16-án megszavazott határozata alapján 7,8 millió márkát kölcsön-

¹⁵⁸ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VI. évf. (1910) 12–13. p.

¹⁵⁹ › FITZNER 1896.

¹⁶⁰ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: IX. évf. (1913) 16. p.

¹⁶¹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: IX. évf. (1913) 16. p.

¹⁶² › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 9. p.

¹⁶³ › SCHOMBURGK: *Sátrak Afrikában*. 242. p. ; *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: III. évf. (1907) 9. p., X. évf. (1914) 20. p.

¹⁶⁴ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 8. p.

¹⁶⁵ › SCHNEE: „Togo” szócikk (VON ZECH által), III. kötet, 497–527. p. ; *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 7. p.

zött.¹⁶⁶ Az 1 méteres nyomtávú vonal kivitelezésével szintén a *Lenz & Co. Gesellschaft m.b.H.* lett megbízva, amely 1904. szeptemberében kezdte a munkálatokat. Következő év augusztus 27-én már átadták a Noëpe állomásig futó első 28 km-es szakaszt, majd a 119 km hosszú teljes vonalat – amelyen több vashidat is építettek – I. Vilmos születésnapjához igazítva, 1907. január 27-én avatták fel.¹⁶⁷ Az építkezés költségei 7.967.700 márkát tettek ki. A szakaszt 1908. április 1-jétől a *Kolonialeisenbahn Bau- und Betriebs-Gesellschaft (Gyarmati Vasútépítő és -üzemeltető Társaság)* bérelte tizenkét évre.¹⁶⁸

A 163 km-es Lome–Atakpame (ún. *Baumwoll-Linie*: Gyapotvonal) szakaszt 1908. és 1913. között a korábbi két vonal kivitelezője építette meg. A munkálatok 1908. szeptember 7-én vették kezdetét.¹⁶⁹ Az első szakaszt Agbonu településig már 1911. április 1-jén átadták a forgalomnak, az Atakpameig futó teljes vonalat 1913. május 2-án nyitották meg. A fővonalról két vasúti szárnyvonal ágazott le, amelyek összesen 22 km-t tettek ki. A *Lenz & Co. Gesellschaft m.b.H.* a Lome–Atakpame szakaszt 11.440.800 márkáért építette meg.¹⁷⁰ A vasútvonalat a távlati tervek szerint Bassarin és Banjeli vasérctelepein keresztül egészen az Oti folyó partján fekvő Tschopove városig (amely a becslések szerint 10.000 lakossal bírt) szándékoztak megépíteni, így az Lometől 330 km hosszban húzódott volna. Azonban a háború kitörése a kivitelezést már nem tette lehetővé.¹⁷¹

A vasúttársaságok egyike sem a nyeresége után adózott, hanem évi bérleti díjat fizettek a Kormányzóságnak, így ez annak állandó bevétele volt. 1908-ban 306.500 márka folyt be a gyarmat központi költségvetésbe a vasutak részéről, amelyet 1910-ben 30.000 M-val tovább növeltek, s 1912-ben az már 523.000 márkát tett ki.¹⁷² Az Anechoig futó vonalon 1911–12-ben 70.100 személyt és 8.200 tonna árut szállítottak, Atakpameig 75.100 főt és 14.700 t kereskedelmi terméket, Paliméig pedig 43.700 utast és 10.200 t mezőgazdasági és ipari terméket. Az üzemeltető vállalkozások össznyeresége mindvégig félmillió márka körül mozgott.¹⁷³

A távolsági külkereskedelem kizárólagos lebonyolítója a tengerhajózás volt. A Lome és Anecho elé érkező hajókról az árut és az utasokat csónakok segítségével szállították a horgonyzóhely és a part között. Azonban ez lassú, és gyakran veszélyes is volt. Ennek kiváltására a Kormányzóság Lomében egy, a hajók számára még megközelíthető pontig, a tengerbe benyúló kirakodó-móló építését tervezte. Ezt 1900-ban kezdték építeni a város tengerpartjának nyugati részén, majd azt 1904. január 27-én adták át, dupla vasúti sínpárral kötve össze a kikötőt a vasútállomással. A móló végén hamarosan két daru is gyorsította a ki- és berakodást. Azonban a viharos időjárásnak folyamatosan kitett szerkezet 1911. május 17-én – egy addig nem tapasztalt erős hullámverés következtében – súlyosan megrongálódott, középső szakasza összeomlott. A javítási munkákat az év végén kezdték meg, s 1912. novemberének első napján nyithatták meg újra; az egy szakaszon a lebontott eredeti mólót íves szakasszal kerülték ki a mérnökök.¹⁷⁴

¹⁶⁶ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 6. p.

¹⁶⁷ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 7. p., IV. évf. (1908) 8. p.

¹⁶⁸ › SCHNEE: „Togo” szócikk (VON ZECH által), III. kötet, 497–527. p.

¹⁶⁹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VI. évf. (1910) 12. p.

¹⁷⁰ A britek Nigériában, a Lagos–Ibadan vonalat (1895–1900) 90.200 márkának megfelelő összegért építették kilométerenként; a franciák a Cotonou–Savé vonalat (1900–1912) 61.200 M-ért, míg a Porto Novo–Saketét (1905–1913) 46.500-ért. Ezzel szemben a németek a Lome–Palimé 79.000 M-ért, a Lome–Atakpamé 44.100 M-ért km-ként.

¹⁷¹ › SCHNEE: „Togo” szócikk (VON ZECH által), III. kötet, 497–527. p.

¹⁷² › SCHNEE: „Togo” szócikk (VON ZECH által), III. kötet, 497–527. p.

¹⁷³ › *In Koloniale Rundschau*. 1914. évf.

¹⁷⁴ › VOGENBECK

A régi mellett egy új, korszerűbb móló építését először 1913-ban vetették fel, azonban a háború miatt a kivitelezés megkezdésére nem kerülhetett sor.¹⁷⁵ A kirakodó-móló a togói Kormányzóság tulajdonában volt, így annak használatából rendszeres költségvetési bevétel származott. A kikötőhely jelzőfényeként működött a mólótól északkeletre fekvő víztorony tetején világító állandó vörös fény, amely akár 11 tengeri mérföldre (20,5 km-re) is ellátszott.¹⁷⁶ Lome kikötője rendeleti úton is Togo kizárólagos tengeri kapuja lett, s az Anehoig futó vasútvonal egyébként is szükségtelenné tette az ottani nehézkes áruforgalmat. Togo egyéb helyein történő be- vagy kirakodáshoz ezt követően a kormányzóság külön engedélyére volt szükség.¹⁷⁷

Togo tengeri kikötőiben megfordult hajók, 1889. és 1911. között			
év	német	hadihajó	egyéb
1889.	50	3	43
1890.	58	3	72
1891.	72	2	95
1892.	66	5	101
1894.	57	–	101
1902.	————	307	————
1903.	————	297	————
1904.	————	288	————
1905.	160	n. a.	87
1906.	————	194	————
1907.	————	251	————
1908.	————	260	————
1909.	————	369	————
1910.	190	n. a.	135
1911.	————	273	————
1912.	176	n. a.	82

Forrás: *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XIV. évf. (1912) 58. sz. (júl. 20.) ; *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I–X. évf. (1905–1914) ; *Deutsche Kolonialzeitung*: XXV. évf. (1908) 24. sz. 299. p. ; FITZNER 1896. ; *Meyers* 1905–1909: „Togo” címszó XIX. kötet, 590–591. p. ; SCHNEE: „Togo” szócikk (VON ZECH által), III. kötet, 497–527. p.

Togóba a kezdetektől a *Woermann Linie (Hamburg) Afrikanische Dampfschiffs Aktengesellschaft* hajótársaság járt, amely Hamburgból indította menetrend szerinti járatait; azok 1895-ben 36–41 nap alatt érték el nyugat-afrikai célállomásukat, illetve ellenkező irányban a németországit.¹⁷⁸ A nagyobb német hajótársaságok által üzemeltetett járatoknak – köszönhetően az egyre gyorsabb és gazdaságosabb újabb hajóknak – viszont, ame-

¹⁷⁵ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1914) 15. p.

¹⁷⁶ › *Africa Pilot* 1916: I. köt. 130. p.

¹⁷⁷ › *Africa Pilot* 1916: I. köt. 129. p.

¹⁷⁸ A *Woermann Linie AG.* 1895-ben Hamburgból minden hónap 10. napján indította járatát, melyek a következő hónap 21. napján Loméban, 22-én Bagidában és 23-án Klein Popoban kötött ki. Visszafelé minden hónap 3-án indult Klein Popoból gőzhajó, 5-én Bagidából, 7-én Loméból. Hamburgba a következő hónap 9. napján érkezett. Emellett további egy hajó kötött ki Klein Popoban Hamburgból érkezve minden 30-án, és a német kikötőbe 24-én indult, amely 25-én Loméban horgonyzott le. 1895-ben az I. osztályú hajójegy egy útra 525 M, II. osztályon 350 M volt; 1907-ben és 1911-ben ugyanez 540 illetve 390 M volt.

› FITZNER 1896. ; *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: IV. évf. (1908) 7. p.

lyek továbbra is a Kanári-szigetek és Monrovia érintésével érkeztek Loméba, 1914-ben már csak 25 napra volt szükségük.¹⁷⁹ A nyugat-afrikai partok mentén elhelyezkedő jelentősebb kikötők között is közlekedtek járatok a togói székhelyből: Lagos-ba (½ nap), a kameruni Victoriába (2), Accrába és Sekondiba (1 nap).¹⁸⁰

Nagyobb bárkákkal vagy kisebb hajókkal hajózható volt a Volta is Kete-Kratchitól dél felé (Aranyparttal közös határszakasz erejéig), és a délkeleti határt alkotó Mono folyó Tokplitól dél felé, illetve utóbbin, az év néhány hónapjában akár Togodoig is felhajózhattak. A hajózás sekély merülésű bárkákkal történt a Togo-tavon és a Ho-lagunában, ezeken a teherszállítás mellett jelentős személyszállítást is bonyolítottak.¹⁸¹

A hír- és távközlést is fejlesztették az évek során. Az első postaügynökség 1888. március 1-jén nyílt meg az akkori székhelyen Klein Popoban (későbbi nevén Anecho), amely munkanapokon 9 és 12 óra között tartott nyitva. Togo 1888. június első napján vált az *Egyetemes Postaegyesület* (*Union Postale Universelle*) tagjává, amely a közvetlen, teljes postai szolgáltatást más országokkal és területekkel is lehetővé tette.¹⁸² 1896-ban minden hét szerdáján és szombatján 8.00 kor indult Klein Popoból egy belföldi viszonylatú, tengerparti postahajó-járat Porto Seguro és Bagida érintésével Loméba, ahova aznap 16.00-kor érkezett meg. Ugyanekkor Klein Popoból a francia nyugat-afrikai Porto Novon át Agouéba keddenként és csütörtökönként indult postafutár; míg Lomeból Misahöhebe minden hónap első és 16. napján.¹⁸³ A postafutár-hálózat a vasút kiépülésével és a szükségletek növekedésével tovább bővült és egyre északabbra jutott el.¹⁸⁴ 1911-ben a togói Postaigazgatóság vezetője alá 4 európai hivatalnok és 1 alhivatalnok, valamint a helyi kisegítők (hivatalsegédek, futárok, kézbesítők, stb.) tartoztak.¹⁸⁵ Az 1907. évben 1 postahivatal és további 14 postaügynökség működött a nyugat-afrikai gyarmaton; 1914. első felében a lomei hivatal alá már 23 postaügynökség vagy távíróállomás tartozott, azonban levélpostai szolgáltatást csak 18 helyen nyújtottak, csomagfelvétel pedig utóbbiak közül is csak felénél volt biztosítva.¹⁸⁶

Az 1907. évben 13 postaügynökség volt bekapcsolva az akkor 407 km-t kitevő távíró-hálózatba.¹⁸⁷ A tenger partján futott a Lome–Adda–Accra távíróvonal, amelynek Aranypartról kapcsolata volt Európával is. A német postaigazgatóság révén hamar megkezdtek a távíróvonalak kiépítését a szárazföld belseje felé is. Kezdetben azok a későbbi vasutak mellett épültek meg, majd tovább vezették őket a közutak mellett.¹⁸⁸ A hálózat

¹⁷⁹ › *Andrees*: 24. p.

¹⁸⁰ Kikötők egymástól való távolsága: Lome–Anecho 22 tengeri mérföld (tmf; 41 km), Lome–Bagida 5 tmf (9 km), Bagida–Anecho 17 tmf (32 km), Anecho–Duala 525 tmf (971 km), Anecho–Lagos 110 tmf (203 km), Lome–Accra 100 tmf (185 km).

› MÜLLER

¹⁸¹ › SCHNEE: „Togo” szócikk (VON ZECH által), III. kötet, 497–527. p.

¹⁸² › SCHMIDT – WERNER: 8. p.

¹⁸³ › FITZNER 1896.

¹⁸⁴ 1909-ben rendszeresen járták a postafutárok az alábbi útvonalakat: Anecho–Sebbe–Agome–Sewa–Tokpli, Lome–Tsewie–Nuatja–Atakpame–Agbandi–Blitta–Sokode, Palime–Misahöhe–Kpandu, Palime–Ho. Lomeből a vasúti végállomásokig vonaton szállították a postai küldeményeket.

¹⁸⁵ › In *Koloniale Rundschau*. 1912. évf.

¹⁸⁶ › SCHMIDT – WERNER: 165. p.

¹⁸⁷ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: IV. évf. (1908) 12. p.

¹⁸⁸ Távíróvonal üzemelt már 1909-ben a vasútvonalak mentén, valamint az Atakpame–Agbandi–Blita–Sokode, a Palime–Ho, a Palime–Misahöhe–Kpandu, az Anecho–Sebbe–Aklaku–Tokpli és az Anecho–Grand Popo (Dahomey)–Cotonou–Porto Novo vonalon; 1913-ban folytatódott a Kpandu–Kete-Kratschi–Bimbila–Jendi–Sansane–Mangu közút mellett is. Francia távíróvonal haladt át Togón a keleti határ mellett: (Kouandé–Bassila)–Kulumí–Balanka–Kambole(–Pira–Zagnando–Porto Novo) útvonalon.

› SCHNEE: „Togo” szócikk térképmelléklete

1908-ban még 630 km-t, 1911-ben már 1.006 km-t, s 1913-ban 1.140 km-t tett ki.¹⁸⁹ Togóban, 1913-ban összesen 17 táviróállomással is rendelkező postahivatal működött, továbbá 6 településen, ahol egyéb postai szolgáltatás nem volt igénybe vehető, táviró segédállomás.¹⁹⁰ A STEPHAN kábelfektető hajó érkezésével, 1913. januárjában az új tenger alatti vezeték révén immár német összeköttetés létesült Lome és Emden városa között Monrovia és a Kanári-szigetek érintésével, majd néhány hét múlva Dualával.¹⁹¹ A kábel tengerbe futásának helyét a kikötni szándékozó hajóknak két oldalról fehér, „T” jelzésű oszlop mutatta, amelyek éjjel zöld fénnel világítottak; a két jel között tilos volt horgonyozni.¹⁹²

Togo postahivatalainak és -ügynökségeinek forgalma							
év	levél darab	csoomag darab	újság darab	távirat darab	távbesz. kapcsolás	postautalvány M érték	
1894.	29.879	710	71	4.320	1.836	960	183.495
1900.	112.680	3.083	6.315	8.766	4.276	3.915	797.791
1904.	193.587	8.073	28.626	15.955	3.431	8.699	1.458.478
1906.	208.039	6.080	31.853	16.303	3.534	9.206	2.153.181
1907.	298.520	9.077	48.606	28.264	17.863	13.145	1.714.237
1910.	427.047	15.623	100.356	30.315	36.274	22.227	2.362.367
1911.	457.000	15.380	110.679	34.458	38.881	24.107	2.940.898
1912.	488.610	15.110	n. a.	39.700	54.290	25.050	3.395.850
1913.	597.090	16.000	104.000	47.030	55.060*	28.180	4.083.490

* Ennek megoszlása: 40.490 helyi és 14.570 helyközi hívás volt.

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch: II–XI. évf. (1906–1914; 1918)*; *Deutsche Kolonialzeitung: XXV. évf. (1908) 24. sz. 299. p.*; SCHMIDT – WERNER: 9. p.; SCHNEE: „Post- und Telegraphenwesen” szócikk, III. kötet, 90–91. p.

A XX. század elejére a műszaki fejlődés lehetővé tette, hogy nagy távolságokra is alkalmazzanak szikratávírókat. Így még a háború előtt átadták az Atakpame mellett fekvő Kaminában a nagyteljesítményű, 100 kilowattos szikratávíró adót.¹⁹³ A hajózás részére Togblekovhében, 18 km-re északra Lométól egy kisebb teljesítményűt létesítettek (hívójele „kbl” volt).¹⁹⁴ Éjjel a jobb adási lehetőségek következtében a kaminai adóállomás észak–déli hatósugara kitágult és így Berlinnel is kapcsolatot teremthettek, a kelet-nyugati ekkor is csak 800–1000 km volt. Az adótorony hivatalos, felvételi működési ideje 07:00–10:00 és 18:00–21:00 időszakokban volt, s szavanként 30 Pf-et számoltak fel.¹⁹⁵ A német *Császári Posta* már 1894. április 24-én átadta Lomeban, Klein-Popoban (Anechoban) és –

¹⁸⁹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch: IV. évf. (1908) 12. p., IX. évf. (1913) 16. p., XI. évf. (1918) 13. p.*

¹⁹⁰ Posta- és táviróhivatalok működtek Agbeluvhoe, Agome-Palime, Agu, Anecho, Assahun, Atakpame, Ho, Kete-Kratschi, Kpandu, Lome, Moepe, Nuatja, Porto Seguro, Sausane-Mangu, Sokode, Tokpli és Tsewie településeken, míg táviró segédállomás üzemelt Agome-Klossu, Agome-Sewa, Aklaku, Awewe, Bimbila és Jendi településeken.

› SCHNEE: „Post- und Telegraphenwesen” szócikk, III. kötet, 90–91. p.

¹⁹¹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch: X. évf. (1914) 19. p.*

¹⁹² › *Africa Pilot* 1916: I. köt. 129. p.

¹⁹³ Teljesítménye fele volt a Berlin melletti Nauenben működő adóállomásnak.

¹⁹⁴ › *Africa Pilot* 1916: I. köt. 129. p.

Az állomás alap sugárzási hullámhossza 600 méteres volt, de a készülék alkalmas volt 300, 1.400, 1.800 és 2.500 méteres hullámhosszú sugárzásra is.

¹⁹⁵ › *Africa Pilot* 1916: I. köt. 129. p.

ez utóbbival szemben, a lagúna túlszéljén – Sebbében az első távbeszélő központokat, igaz ekkor még csak a hivatalok részére; a helyi hálózatokat egy 52 km-es rézhuzallal össze is kapcsolták.¹⁹⁶ Távbeszélő központ 1907-ben már csak két településen (Lomeban és Anechoban) működött, de 1914-ben már Loméban, Anechoban, Porto Seguroban, Awewében, Atakpamében, Nuatjában, Aguban, Sokodében és Agome-Palimében összesen 66 hivatalnak és előfizetőnek volt elérhető a szolgáltatás.¹⁹⁷

Hitélet, oktatás- és egészségügy Togóban

A XIX. század közepén, Togo lakosságának különböző népei eltérő vallásúak voltak. Döntő többségének hitvilágát az ősi hagyományok és természeti erők töltötték meg. Muzulmán csak az északi területen élő, megközelítőleg tízezer *hausza* volt (jelentős részük kereskedésből élt). A keresztény hittérítés meglehetősen későn vette kezdetét, csak a XIX. század közepén jelentek meg hittérítő társaságok, mivel a korábbi évtizedekben, -századokban az európai lakosság kizárólagos célja a helyi lakossággal a kereskedelem (jelentős súlyban a rabszolga-kereskedelem) lebonyolítása volt.

A brémai székhelyű, 1836-ban alapított evangélikus *Norddeutsche Missiongesellschaft* hittérítő társaság 1862-ben kezdte meg működését az *ewe* nép között, a későbbi Togo területén, a steyli központú *Missiongesellschaft vom göttlichen Wort* részéről pedig 1892-ben érkeztek térítők. A kereszténységet terjesztők elsősorban a tengerparthoz közeli területeken hozták létre telepeiket, iskoláikat. A hittérítők elől elzárt északi kerületekbe első alkalommal ők csak 1913-ban juthattak el. A gyarmaton az evangélikus vallást 1904-ben a brémai *Norddeutsche Missiongesellschaft* (4 hittérítő állomáson keresztül), a bázeli *Evangelische Missiongesellschaft* (7) és a londoni *Wesleyan Methodist Missionary Society* (1) hirdette, míg a katolikust a steyli *Missiongesellschaft vom göttlichen Wort* (5). XIII. LEÓ pápa határozata alapján Togo 1892. április 12-től önálló püspökséget alkotott, s Lome lett a püspöki székhely. A német katolikus hittérítő társaságok (elsősorban a *Missiongesellschaft vom göttlichen Wort*) az 1913. évben 47 pap, 15 szerzetes és 25 apáca segítségével és további 228 hitoktatóval – 13 településen működő központ alá rendelve már – 197 településen voltak jelen (1912-ben még 44 atya és 14 barát, továbbá 22 apáca 11 hittérítő állomáson). A katolikusok száma 1912-ben 14.657 fő volt, következő évben már 17.052 személy vallotta magát annak.¹⁹⁸

Az **oktatást** elsősorban a hittérítő-társaságok által működtetett iskolák végezték, ők építették ki Togo oktatási rendszerét. Mivel a kormányzóság ebben kis szerepet játszott, ezért költségvetésének csak szerény részét fordította erre. A hittérítők iskoláiban két nyelven – eweül és németül – folyt a napi tanítás, azonban a feladatok megfogalmazásának a nyelve 1906. január 1-jétől kötelezően mindenhol a német lett.¹⁹⁹ A kormányzóság 1910-es évek legelején nyitotta elemi iskoláit Loméban, Sebbében és Sokodében. A lomei kormányzósági szakiskolának 1906-ban mindössze 17 tanulója volt, közülük 8-an ácsként, 6-an szabóként, 2-en kovácsként végezhettek.²⁰⁰ Tanítóképzés – Gbin Bla településen – csak 1908-ban indult meg 42 hallgatóval, és ugyancsak felsőbb szintű oktatást biztosított a 95

¹⁹⁶ › FITZNER 1896.

¹⁹⁷ › SCHMIDT – WERNER: 9., 165. p.

¹⁹⁸ › SCHNEE: „Togo” szócikk (VON ZECH által), III. kötet, 497–527. p., „Togo, Apostolisches Vikariat” szócikk, III. kötet 526 p.

¹⁹⁹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 6–9. p.

²⁰⁰ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: III. évf. (1907) 9. p.

fős kereskedelmi szakiskola, valamint a 280 diákkal működő 12 internátus.²⁰¹ A lomei középiskolákban a diákok fizika, tanítóképzés, kertészet, kémia, gyors- és gépírás, illetve ügyintéző szakok közül választhattak és tanultak. Csak a kormányzósági szakiskolákban volt tandíj, mégpedig havonta 5 M.²⁰² A Kormányzóság Amerikában tanult afro-amerikaiakat hívott meg a *Tuskegee Institute of Alabama* egyetemről, hogy ők tanítsák a gyapot szakszerű termelését a *Kolonialwirtschaftliches Komitee* nautjai gazdaképző intézményében. A hittérítők szakiskolái igen sok szakma alapjaira oktatták a tanulni vágyókat, így többek között a fontosabb gazdasági növények termesztésére, valamint szabázzatra, cipészetre, kovácsművességre, téglavetésre és még könyvkötészetre is.²⁰³

Togo **egészségügyét** a kezdetekben főként a Kormányzóság tartotta fenn és igazgatta. A gyarmat első kórháza 1894-ben az akkori székhelyen, Anechoban nyílt meg. A kétszintes *Nachtigal Krankenhaus* (*Nachtigal Kórház*) kórtermei mellett korszerű műtőszobával, szakkönyvtárral és gyógyszertárral is rendelkezett. Lomeben csak 1905-ben hozták létre az első kórházat, majd ugyanitt 1909-ben átadták a *Königin Charlotte Krankenhaus-t*, amelyet elsősorban az afrikai lakosság gyógyítása céljából hoztak létre. A vidéki települések szakszerű egészségügyi ellátása igen későn kezdődött meg: Palimében 1907-től, Atakpamében 1912-től rendeltek körzeti orvosok. Az 1907. évben, Togóban négy európai állampolgár halt meg betegségek következtében.²⁰⁴ A fertőző himlő és lepra leküzdésében elsősorban a kormányzósági orvosok jártak élen; Bagidában hozták létre az első lepratelepet, 1906-ban. A Kormányzóság az afrikai lakosságot is térítésmentesen oltotta be himlő ellen. A himlőt 1912-re sikerült védőoltásokkal valamelyest visszaszorítani, 1913-ban már 25.000 fő részesült ebben.²⁰⁵

²⁰¹ › SCHNEE: „Togo” szócikk (VON ZECH által), III. kötet, 497–527. p., „Togo, Apostolisches Vikariat” szócikk, III. kötet 526 p.

²⁰² › In *Koloniale Rundschau*. 1913. évf.

²⁰³ › SCHNEE: „Togo” szócikk (VON ZECH által), III. kötet, 497–527. p., „Togo, Apostolisches Vikariat” szócikk, III. kötet 526 p.

²⁰⁴ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: IV. évf. (1908) 12. p.

²⁰⁵ › In *Koloniale Rundschau*. 1912. évf. ; SCHNEE: „Togo” szócikk (VON ZECH által), III. kötet, 497–527. p.

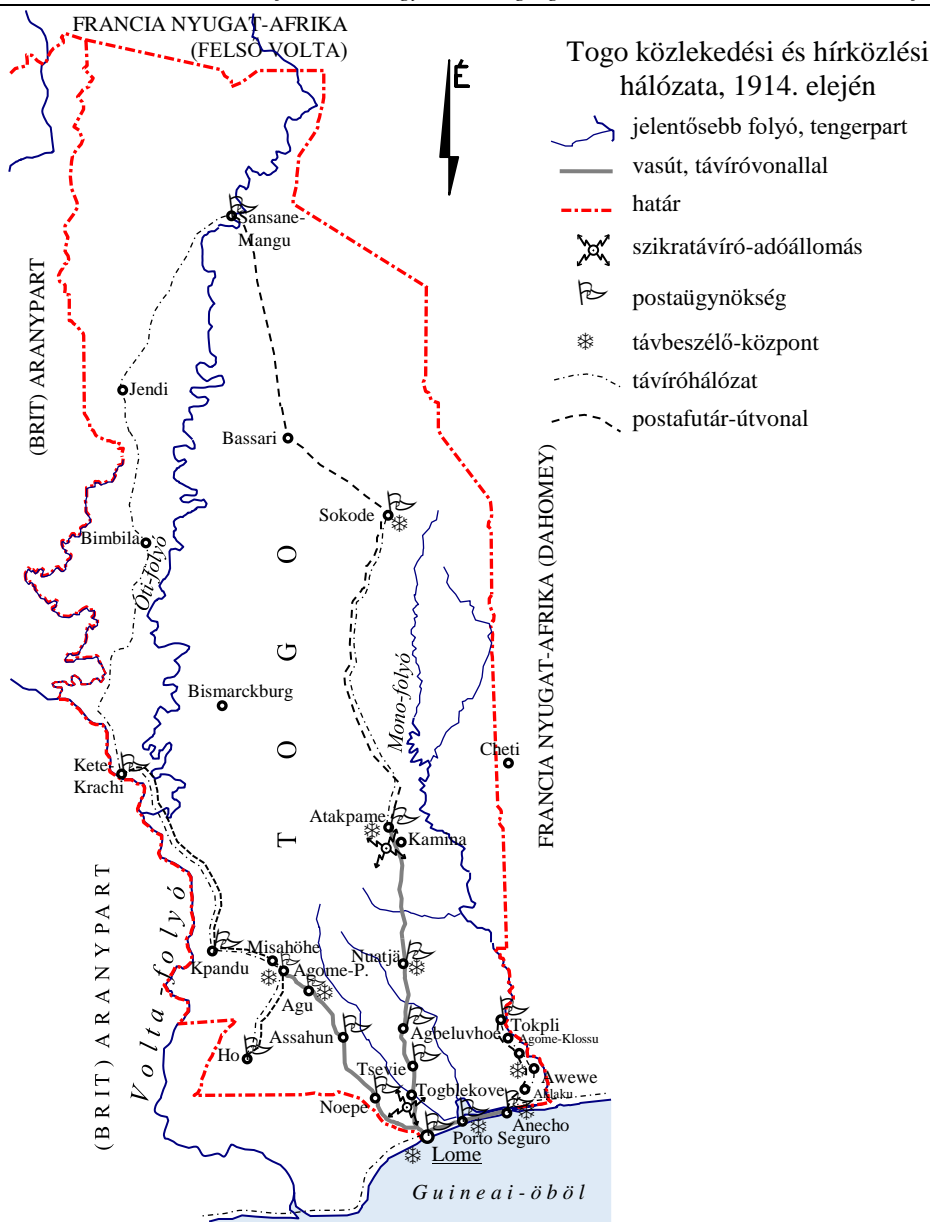
Togó föld 1885-ben

- partvonal vagy folyó
- királyságok határa az 1884-es német szerződések idején
- határ 1890-től
- fontosabb földút

A térképen az 1880-as évek jelentősebb településeinek nevei mellett, zárójelben a mai nevük olvashatóak. A vízrajz a mai partvonalak és folyók medre szerint került ábrázolásra.

Forrás: Togo-Land. (szerkesztői könyvajánló) *Scottish Geographical Magazine*, I. évf. (1885) 7. sz., 316–318. p. cikkének térképe alapján SOM Krisztián rajzolta.

Készítette: SOM Krisztián, SCHNEE, H. (szerk.): *Deutsches Kolonial-Lexikon*. [Német Gyarmati Lexikon.] Lipcse, 1920, Quelle & Meyer. „Togo” című térképmelléklete, illetve *Andrees Allgemeiner Handatlas*. [Andrees Általános Kézi Atlasz] 6. bővített kiadás. Bielefeld–Lipcse, 1914, Verlag von Velhagen & Klasing. 184–185. p. alapján.

Kamerun

Tengeren túli utazók a Kamerun-hegy partvidékénél

A mai Kamerun partjait az első – távoli vizekről érkező – idegenek időszámításunk előtt 600 körül érték el. HÉRODOTOSZ elbeszélése szerint a II. NEKAO (NÉKÓ) fáraó által megbízott főníciai legénység és hajója a Vörös-tengerről indulva megkerülte Afrikát, és a Földközi-tenger nyugati bejáróján, az általuk „Kalp”-nak (később Héraklész oszlopai, ma Gibraltári-szoros) nevezett helyen átkelve tértek vissza Egyiptomba. Az út három évig tartott, és közben hosszabb–rövidebb időt töltöttek el egy–egy afrikai partszakaszon, közöttük a mai Kamerun vidékén is. Minden ősszel kiválasztottak egy helyet, és addig maradtak, amíg az általuk vetett, további útjuk ellátásához szükséges gabonát le nem aratták.²⁰⁶

A főníciaiak után két évezrednek kellett eltelnie ahhoz, hogy hajón érkező európaiak lépjenek Nyugat-Afrika partvidékére. A portugál tengerészek Afrika nyugati partvonalá mentén évről–évre, évtizedről–évtizedre egyre messzebb merészkedtek az általuk ismeretlen tengeren. A mai Kamerun vidékét 1484-ben érték el, s a későbbi Victoria előtti öbölben vetettek horgonyt.²⁰⁷ Figyelmüket inkább az itt található szigetekre fordították, amelyeket ők Fernando Poonak, Príncipe-nek és São Tomének neveztek el; a térségben később ez lett fő érdekerületük. A XIX. században az európai nagyhatalmak Nyugat-Afrika keleti partvidékein is fokozták jelenlétüket, különféle kereskedelmi állomásokat tartottak fenn.

Német védnökségek létrehozása a Benini-öböl keleti partvidékén

A Benini-öböl keleti hajlatában, a Wuri folyó torkolatánál az első német érdekeltséget – az 1837-ben kereskedelmi vállalkozást alapító és 1849. óta Nyugat-Afrikában is érdekelt – Carl WOERMANN gaboni képviselője, Johannes THORMÄHLEN hozta létre még 1868-ban.²⁰⁸ THORMÄHLEN és Wilhelm JANTZEN, WOERMANN libériai ügynöke 1874. novemberében megalapították saját vállalkozásukat, a *Jantzen & Thormählen* társaságot. Ez a térségben hamarosan vetélytársa lett korábbi munkáltatójuknak. Kereskedelmi kirendeltségeik mellett üzemeket is létrehoztak, később a kameruni mezőgazdaság lehetőségeinek kiaknázására közös vállalkozást is alapítottak.²⁰⁹

A német kereskedők nyugat-afrikai tevékenysége folytán az onnan Hamburgba szállított termékek értéke 1879-ben 5.196.520 márka (M) volt, amíg az Elba parti kikötőből oda a bevitel 279.252 M-t tett ki. Két évre rá 5.556.230 M, illetve 305.101 M a kereskedelem két főbb jellemzője, és 1883-ban ez már 9.105.150 és 422.774 M-t jelentett. Az Afrikában behajózott termékek jelentős részét az olajpálma-mag tette ki, Németországból pedig főként iparcikkek érkeztek.²¹⁰ WOERMANN vállalkozása 1884. elején Libériában már hét, a Benini-öböl keleti medencéjében öt, míg a Kongó torkolatától délre már 12 kereskedelmi

²⁰⁶ › BESENYŐ: *A nyugat-szaharai válság*. 45. p. ; BESENYŐ: *Magyarország és a nyugat-szaharai válság*.: 17. p. ; BÚR: *Afrikai birodalmak. ; Ókori Lexikon*

²⁰⁷ › SCHNEE: „Kamerun” szócikk, II. kötet, 169–219. p.

²⁰⁸ › AKINWUMI: 51. p.

²⁰⁹ A WOERMANN, JANZEN és THORMÄHLEN közös érdekeltsége az 1885-ben alapított *Kamerun Land- und Plantagen-Gesellschaft* lett. THORMÄHLEN 1888-tól érdekelt volt a *Moliwe Pflanzungs-Gesellschaft*, a *West-afrikanische Pflanzungs-Gesellschaft* „Bibundi” vállalatokban is.

› FITZNER 1903. 34. p.

²¹⁰ › AKINWUMI: 50. p.

állomást tartott fent. Ugyanekkor THORMÄHLEN és JANTZEN társulása is több Benini-öbölbeli településről szállított árukat Európába²¹¹

1884. július 12-én érkezett Togoból a Wuri-folyó torkolatához az S.M.S. MÖWE ágyúnaszáddal dr. Gustav NACHTIGAL császári biztos és főkonzul.²¹² A német kereskedők az itteni királlyal, NDOAMBA LOBE BELL-lel és további tizenegy *duala* vezetővel még aznap aláírták azt a kézzel írott egyezményt, amely szerint Bell, Aqua és Dido (Deido) falu (a későbbi Duala város tőszomszédságában) kizárólagos német kereskedelmi befolyás alá jutott. A falvakban, a parton július 14-én ünnepélyes keretek között fel is vonták a császári lobogót, majd július 19-én dr. Maximilian BUCHNERT konzulként a védnökség élére nevezték ki.²¹³

A dualák törzseinek királyai			
BELL-ház		AKWA-ház	
...		...	
1881–1898.	NDOAMBA LOBE BELL	1882–1884.	DIKA MPOND A AKWA
1898–1908.	MANGA NDUMBE	18??–1918.	BETOTE AKWA
1908–1914.	RUDOLF DUALA MANGA	...	

Forrás: TRUHART

E. H. HEWETT konzul vezetésével, ugyancsak szerződés-kötési szándékkal érkező brit küldöttség öt nappal NACHTIGAL után, 1884. július 17-én horgonyzott le az öbölben.²¹⁴ A kedvezőtlen helyzet ellenére igyekeztek a brit befolyást a Biafra-öböl keleti partjaira is kiterjeszteni, így július 19-én, a Kamerun-hegy déli lábánál fekvő Ambas-öbölben (ennek partján feküdt hamarosan Victoria település) kereskedelmi és védnökségi szerződést kötöttek. Ráadásként július 26-án még egy francia ágyúnaszád is feltűnt a térség vizein, ugyanazzal a céllal, amilyennel korábban a németek, majd a britek érkeztek. Azonban a fedélzetén utazó francia konzul, látva a kialakult helyzetet, kissé délebbre hajózott, és Nagy-Batangában (Kribitől délre) kötött védelmi szerződéseket.²¹⁵

Az Afrikában szerzett területek feletti német védnökséget 1884. október 15-én a BIS-MARCK herceg vezette kormány Berlinben hivatalosan is kihirdette. Ezt követően, az útba indított VON KNORR altengernagy hajórajja 1884. decemberében 2 tisztet és 50 tengerészt tett partra a Wuri-folyó menti települések partján, hogy ott helyőrséget és – két hadihajónak elegendő készlettel – széntöltő állomást létesítsenek.²¹⁶

A Kamerun-hegy lábainál fekvő Bueát és vidékét EPA, KUVA és LETONGO királyok és törzsi vezetőik – fenntartva birtok- és haszonélvezeti jogukat –, az 1887. február 17-én kelt szerződés értelmében 14 brit fontért (megközelítőleg 286 márkáért!) átruházták a Julius VON SODEN báró által képviselt Németországra.²¹⁷ Abból a célból, hogy szerződésekkel a belső területek vezetőinek birtokait is megszerezhessék, már 1887-ben két expedíciót állítottak össze.

²¹¹ › JUHÁSZ – NÉMETH

²¹² › KELLER

Életrajzának főbb állomásai a „Togó” fejezetben kerültek ismertetésre.

²¹³ › FITZNER 1901. 55. p. ; JUHÁSZ – NÉMETH ; TRUHART: II. köt. 8. p.

²¹⁴ › KELLER

²¹⁵ › JUHÁSZ – NÉMETH ; KELLER

²¹⁶ › STOECKER

²¹⁷ › ARDENER: 133–134. p.

Az 1885. december 24-én kelt első francia-német kameruni **határegyezmény** ki mondta, hogy Conakry városa Guinea partvidékén Franciaország területévé válik, ugyanekkor Németország javára lemond Nagy-Batangáról (Grand Batanga), és elismeri a Nyugat-Afrikában – a későbbi Togóban –, a Porto Seguro és a Kis- (Little; Klein) Popo között szerzett német területeket. Fél évre rá, 1886. május 7-én pedig a német-brit egyezmény értelmében a következő év március 28. napjától a britek is átengedik a németeknek a Kamerun-hegy lábánál fekvő Victoria kikötőjét és vidékét, cserében a németek a dél-afrikai St. Lucia városát és a Niger deltájában fekvő Forçados kikötőjét brit területnek ismerik el.

A német és a brit területek között húzódó határt, mely az Akwayafe-folyó torkolatától (a Bakassi-félsziget északi partja) az onnét messzi, északkeletre fekvő Yola városáig terjedt, először az 1886. augusztus 2-án kötött újabb egyezmény jelölte ki, majd ezt az 1890-es zanzibári és az 1893. áprilisi brit-német szerződés erősítette meg (ez utóbbi már a Yola és a Csád-tó közötti szakaszt is), ezt aztán majd 1906. márciusában tovább pontosították. A Bakassi-félsziget hovatartozásának kérdését a német kameruni és a dél-nigériai brit kormányzó, VON PUTTKAMMER és MOORE 1893. április 14-én Bueában kötött megállapodása egyértelműen tisztázta, az Kamerun része volt.²¹⁸ A nigériai-kameruni határ megerősítését 1913. március 11-én írták alá Németország és az Egyesült Királyság meghatalmazott képviselői, akár úgy is Kamerun részeként állapítva meg a félszigetet, hogy az Akwayafe folyó mellékága Rio-del-Rey felé kettévágja a Bakassi-félsziget „nyakát”.²¹⁹ A déli és keleti határokat Kamerun és Francia Egyenlítői Afrika között az 1894. március 15-i francia-német egyezmény jelölte ki.²²⁰ A kameruni-nigériai határ északi szakaszát a Yola és a Csád-tó között majd csak a századfordulót követő években, a GLAUNING őrnagy vezette közös brit-német határbejárás tette pontosná. A német gyarmat déli határának pontos kijelölésére csak 1903-ban került sor, amikor ENGELHARDT őrnagy egysége feltérképezte annak vidékét.²²¹

Kamerun 1894. tavaszára kialakult határa, a határkijelöléseket követően 526.116 négyzetkilométernyi területet fogott közre, ez nagyjából megegyezett a Németország Elzász-Lotaringia nélküli összterületével.

A közigazgatás kiépítése és működése Kamerunban

Kamerun hivatalos német neve 1885. nyarától *Kaiserliches Gouvernement Kamerun* (Kamerun Császári Kormányzóság) lett. A Kormányzóság alá rendelték még a rabszolgaparti Togo német védnökség biztosí hivatalát is a kameruni kormányzó akkor egyben Togo biztosának előljárója is volt). A togoi gyarmatot 1891-ben kiszervezték a kameruni közigazgatás alól, és előbbit – tartományként – közvetlenül a német Császári Külügyminisztérium Gyarmatügyi Osztályából irányították. A Kormányzóság székhelye 1885. és 1901. között Kamerun városa (a későbbi Duala) volt, majd 1901-ben Buea lett kijelölve. A gyarmat vezetője a kezdeti években a császári biztos (*Kaiserliches Kommissar*), majd a védnökség kormányzósággá alakítását követően a kormányzó (*Gouverneur*) megnevezést viselte.

A kameruni kormányzóságot meglehetősen sokszor vezették ügyvivők, akik gyakran váltották egymást (az alábbi táblázatban az adott időszak kormányzói kerültek ismertetés-

²¹⁸ › LUKONG: 12. p.

A Bakassi-félsziget neve ellenére az Akwayafe-folyó torkolatában, a folyó sodorvonalától délre fekvő mangrove-szigetcsoport volt; az elnevezés alatt a szigetek valamennyi tagját értették.

²¹⁹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1914) 22. p. ; LUKONG: 10–13. p.

²²⁰ › FITZNER 1901. 59–61. p. ; KELLER

²²¹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 10. p.

re). PUTTKAMER, az 1895-ben kinevezett új kormányzó számottevő engedményeket tett egyes német vállalatoknak, hogy azok teret nyerjenek a kakaó- és a gumifa-ültetvények telepítésében és a belsőbb területekkel folytatott elefántcsont-kereskedelemben. A PUTTKAMER nevével fémjelzett 12 év alatt, főként az északi területeken, zajlott le a német uralom elleni majd' fél tucat felkelés. Ezek akkor törtek ki, amikor a terület felett német gyarmati közigazgatást egészében kiterjesztették, de a déli területen is voltak ellenállások. A későbbi Gyarmatügyi Minisztérium Kamerunba 1907-ben nevezte ki az első polgári kormányzót, Theodore SEITZ-et, akinek intézkedéseit már jobban kedvelték az afrikaiak. Az addig katonai fejlesztésre szánt összegeket inkább a gazdaság bővítésére, fejlesztésére és a közigazgatás kiépítésére fordították. A gyarmat élére 1912-től – a korábban már Kamerunban első referensi beosztásban tapasztalatot szerzett, és berlini beosztásokban is jártas – Karl EBERMAIER került, aki a védnökség körülményeinek és lehetőségeinek jobb megismerése érdekében, 1912. végétől 1913. júniusáig körutazást tett Kamerun északi kerületeiben.²²² Kamerun császári kormányzója egyben Nyugat-Afrika (Guineai-öböl) idegen államainak gyarmataira és Kongó Szabad Allamra kiterjedő konzuli kerülette főkonzul volt, és ebben a beosztásában a togói kormányzó, konzuli rangban – Sierra Leone és Dél-Nigéria területeinek illetékese – ő alá volt rendelve.²²³

Kamerun császári biztosai, majd kormányzói*		
1884. júl. 14. – 1885. ápr. 01.	császári biztos	dr. Maximilian BUCHNER konzul
1885. ápr. 01. – 1885. júl. 04.	császári biztos	Eduard VON KNORR ellentnagy
1885. júl. 04. – 1891. febr. 14.	kormányzó	Freiherr Julius VON SODEN báró
1891. ápr. 15. – 1895. aug. 13.	kormányzó	Eugen VON ZIMMERER
1895. aug. 13. – 1907. máj. 09.	kormányzó	Jesco VON PUTTKAMER
1907. máj. 09. – 1910. aug. 27.	kormányzó	dr. Theodor SEITZ
1910. aug. 28. – 1912. jan. 29.	kormányzó	dr. Otto GLEIM
1912. jan. 29. – 1916.	kormányzó	dr. Karl EBERMAIER

* Kamerunban a kormányzói feladatokat igen gyakran ügyvivők látták el.

Forrás: TRUHART

A Kormányzóság vezetőjét a első referens (*Erster Referent*, aki a kormányzó távollétében annak helyettesítője, ügyvivő volt) és a szakirányok referensei segítették, így akár a vámügyekért, az egészségügyért vagy a pénzügyekért felelős hivatalnok. A közigazgatási tisztviselőkön kívül, idővel kisebb számú német műszaki személyzetet is beosztottak.²²⁴ Kamerun kormányzóját egy, kizárólag németekből álló, tanácsadói testület segítette (*Gouvernementsrat*). Ez a tanács mindvégig csak tanácsadó jogkörrel bírt, azonban a polgári közigazgatás térnyerésével a költségvetés-tervezetét is megvitathatta, javaslatokkal élhetett és rendelet-tervezetét is benyújthatott. A testület a kormányzóból (mint annak elnöke), a helyetteséből (a kancellár), két titkárból és három kinevezett kereskedőből állt. Később már nemcsak hivatalos személyek lehettek a tagjai, hanem telepések, kereskedők és hittérítők is, de az afrikaiakat senki sem képviselte a tanácsban.²²⁵ Dr. SEITZ kormányzó utasítására, 1908. március 1-jén adták ki az első kameruni hivatalos közlőny, az *Amtsblatt für das Schutzgebiet Kamerun* első példányát, amely ezt követően minden hónap 1-jén és

²²² › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VIII. évf. (1912) 20. p., X. évf. (1914) 23. p.

²²³ › FITZNER 1901. 349., 355. p.; RENÉ

²²⁴ › SCHNEE: „Kamerun” szócikk, II. kötet, 169–219. p.

²²⁵ › OLIVER – SANDERSON

15-én jelent meg Bueában. Az 1910-es években a gyarmat polgári lapja a német nyelvű *Kamerun Post* volt.

A kezdeti években a Kormányzóság **költségvetési** bevételének jelentős részét a vámok tették ki, amelyet a német kormány és a kameruni kormányzóság díjtételei szerint róttak ki (1899-ben például a behozott só mázsája után 1 M-t, a rizs mázsája után 2 M-t, az égetett szeszeért, alkoholfoktól függően, literenként 0,56–0,60 M-t kellett fizetni; a lőfegyverek darabjai után 2,50 M-t).²²⁶ Az 1895–1896-os elszámolási évben az 565.000 márka vám még a költségvetés 45 %-át jelentette, majd ez a részarány folyamatosan csökkent, és 1900–1901-ben már csak 31 %-ot tett ki.²²⁷ A házadót 1907. április 15-én vezették be, ez évente 6 M-t tett ki; a korábban bevezetett fejadót 1913-ban az addigi 6 M-ról 10 M-ra emelték.²²⁸ Az afrikai lakosok évi fej- (és ház)adójából először 1898–1899-ben folyt be a költségvetésbe bevétel, ekkor ez még csak 28.000 M volt, 1902–1903-ben már 68.000 M-t,²²⁹ 1909-ben már 650 ezer M folyt be a 14 nyugati és déli kerületből, 1911-ben pedig 1,3 millió márkát eredményezett ezen forrás.

Kamerun kormányzóságának költségvetése, márkában					
év	bevétel	kiadás	év	bevétel	kiadás
1886.	–	174.500	1900.	1.650.000	3.350.000
1887.	70.300	129.100	1901.	1.180.000	4.560.000
1888.	81.400	115.000	1902.	1.820.000	5.610.000
1889.	223.300	203.300	1903.	2.020.000	4.230.000
1890.	248.600	272.000	1904. ²³⁰	2.984.300	4.020.000
1891.	305.500	302.200	1905.	2.760.000	5.400.000
1892.	446.600	397.600	1906.	3.520.000	5.650.000
1893.	504.100	492.200	1907.	4.560.000	6.040.000
1894.	537.300	655.600	1908.	4.350.000	7.140.000
1895.	640.600	1.409.300	1909. ²³¹	5.670.000	10.930.000
1896.	3.057.800	4.140.800	1910.	6.980.000	11.980.000
1897.	720.000	1.640.000	1911.	5.250.000	21.300.000
1898.	1.020.000	1.850.000	1912.	6.870.000	17.640.000
1899.	1.190.000	2.620.000	1913.	8.900.000	15.340.000

Forrás: ZIMMERMANN: 264–265. p.

A költségvetés hiányát pótló összeget a német birodalmi gyűlés a birodalmi költségvetésben szavazta meg. A támogatás mértéke jelentős volt, s fokozatosan növekedett is: az 1895–1896-os évben még csak 620.000 márkát tett ki, 1898–1899-ben már 814.000 M, majd 1900–1901-ben elérte a 2.063.000 M-t, 1902–1903-ban pedig a 2.205.000 márkát.²³²

²²⁶ › FITZNER 1901. 86. p.

²²⁷ › FITZNER 1901. 93. p.

²²⁸ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VI. évf. (1910) 15. p., VIII. évf. (1912) 20. p.; KELLER

²²⁹ › FITZNER 1903. 34–35. p.

²³⁰ A Kormányzóság 1904. évi kiadása a következőképpen épült fel: polgári célokra 1.393.288 M-t, katonai célokra 1.064.593 M-t, a flottilla fejlesztésére 526.460 M-t költöttek.

²³¹ Összehasonlításképpen a szomszédos Francia Egyenlítői Afrika tartományainak bevétele 1.380.600 M, kiadása 1.370.600 M volt (az ennek megfelelő francia frank); az afrikai lakosság akkor még csak alig több mint a fele volt a kameruninak.

²³² › FITZNER 1903. 34. p.

Az 1886. és 1913. között eltelt 28 költségvetési év során a német államnak összesen 70 millió márkával kellett hozzájárulni Kamerun költségvetéséhez.

A német közigazgatás meglehetősen későn vonta felügyelete alá a kétoldalú egyezmények által körülhatárolt középső és északi területeket. Az Adamaua Birodalom déli részének német ellenőrzés alá vonását már 1898-ban is megkísérelték, amikor a Wute-Adamaua expedíció Jokoig és Ngaunderéig jutott, ez az állam azonban még egy ideig ellen tudott állni a német terjeszkedésnek.²³³ Az északi népre csak 1902-ben terjesztették ki a hatalmat, részben a partvidéktől való távolság, részben sikeres ellenállásuk miatt. Addig ezek a területek a Sokoto–Fuláni Birodalom részét képezték, amelyek nemcsak a németekkel kellett szembeszállnia, hanem nyugaton, az Észak-Nigériában terjeszkedő britekkel is. Harcaik 1897. és 1904. között változó erősséggel folytak. Két korábbi nagyobb törzsi felkelés 1891–1894-ig, illetve 1899–1901-ig zajlott; az előbbi a *bakweri*, utóbbi a *buku* törzs ellenállása révén. A nyugat-afrikai német gyarmaton az utolsó nagyobb fegyveres harc 1904-ben az ún. *anyang*-felkelés volt, amely az Ossidinge kerület vezetőjének, VON PÜCKLER grófnak és KUSTER kereskedőnek a meggyilkolásával és állomáshelyük lerombolásával vette kezdetét még január 17-én. SCHEUNEMANN hadnagy száz fős egységét Ndsimu vidékére vezényelték, hogy a német közigazgatás ellen irányuló ellenállásokat megtörjék.²³⁴ Kamerunban 1914. júliusáig 31 belháború zajlott le a gyarmatosítók és afrikai törzsek között; évente egy-egy kisebb összetűzés valahol mindig volt a helyi lakosok és a rendfenntartók között.

Jelentős francia-német közös expedíciót vezettek 1900. és 1902. között a Ssanga-Ngoko területre, amely Kamerun keleti határvidéket tárta és térképezte fel. A Csád-tóhoz csak 1902. május 2-án ért el az első német felfedezőcsoport, a PAVEL alezredes és Fritz BAUER vezette Csád-tó-expedíció, s három nap múlva elérték a gyarmat legészakibb pontját is.²³⁵

Központi irányítás alá 8 kerületet rendeltek 1895-ben, a székhelyükről elnevezett Rio del Rey-t, Bueát, Edeát, Jaundét, Lolodorfot, Kampot, Johann-Albrechtshöhét, Malende–Mundamét; négy évvel később Malende–Mundame már megszűnt, ellenben az alábbi székhellyel újak kerültek kialakításra: Yoko és Sanga Ngoko.²³⁶ A polgári kerületeket – súlyuk szerint – kerületi hivatalvezető (*Bezirksamtman*) vagy kerületvezető (*Bezirksleiter*) irányította, aki alá rendelve működött a rendőrség helyi egysége is. A belső területeken sokáig működő katonai kerületek vezetője egyben – az ott illetékességgel bíró, csendőrségi feladatokat is ellátó – *Véderő* (*Schutztruppe*) alakulatának parancsnoka volt.²³⁷ A közigazgatásban dolgozó német kerületi vezetők és írnokok száma 1895-ben 36 fő volt, 1901-ben már 93, 1906-ban 137, 1908-ban pedig elérte 144-et (ekkor a 18 kerületben összesen 2 millió lakos élt), őket nagyobb számú afrikai hivatalszolga is segítette. Kamerunban az 1909. évben a 18 kerületből a két északi, különleges kerületet a helyi uralkodók, a hat keleti, illetve északi kerületet pedig német katonák vezették, s csak 10 kerületet igazgattak polgári hivatalnokok.²³⁸ A kerületek egy részében már 1909-re a szervezettebb,

²³³ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 10. p. ; KELLER

²³⁴ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 9–10. p.

²³⁵ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 10. p. ; KELLER

²³⁶ › FITZNER 1896. ; FITZNER 1901. 92. p.

²³⁷ › SCHNEE: „Kamerun” szócikk, II. kötet, 169–219. p.

²³⁸ Ezek az alábbiak voltak, elsősorban székhelyükről elnevezve: Ebolowa, Lomie, Dume, Dschang, Bamenda és Banjo; illetve Ossidinge, Rio del Rey, Johann-Albrechtshöhe, Buea, Victoria, Duala, Edea, Kribi, Jaunde, Jabassi.

hatékonyabb közigazgatás érdekében alkerületi hivatalokat alakítottak ki és állítottak fel – összesen tizenhetet.²³⁹

A kormányzat – kellő számú német személyzet és erőforrás hiányában – a hatékonyabb működés elérése érdekében a megbízhatónak tartott afrikai vezetőkre is támaszkodott. Ők a német kerületi vezető felügyelete mellett irányíthatták a falvak és járások ügyeinek intézését, esetenként akár támogatásukra kivezényelt rendőrök segítségével is.²⁴⁰ A törzsfőnökök a közmunkások kellő utánpótlásáért, az adók begyűjtéséért voltak felelősek, ebből részarányos tiszteletdíjban részesültek, és bíraskodhattak is a kisebb polgári és szabálysértési ügyekben. Az afrikai elöljárók, de elsősorban hivatalsegédek képzésére már 1887-ben megalapították a közigazgatási iskolát (*Regierungsschule*).

A két különleges rangú kerületben (*Residenturen*), Adamauában (Adamawa; székhelye Garua) és Német Csád-tó-földön (*Deutsche Tschadsee-Länder*; Kuseri székhellyel) a helyi királyok jogaik egy részét megtarthatták, és – egy-egy német ügyvivő (*Residenten*) felügyelete alatt – ők irányították a terület közigazgatását, ennek fedezésére pedig megtarthatták a begyűjtött adók egy részét.²⁴¹ A Fulani Birodalom²⁴² részét képező Adamaua Királyság (korábbi szultáni székhelye Yola volt, majd az 1890-es évek végén Garua lett) önálló közigazgatását azért biztosították, mivel korábbi ellenállásukat csak engedmények megadásával tudták megszüntetni.

Adamaua királyai a német közigazgatás idején	
...	
1872–1890.	SANDA UMARU
1890–1901.	ZUBAIRU
1901–1909.	BOBBO AHMADU (ALIYU)
1909–1910.	MUHAMMUDU YARIMA IYA
1910–1924.	MUHAMMUDU ABBA
...	

Forrás: TRUHART

Kamerunban az afrikaiak polgári és büntetőügyeiben ítélező **bíróságot** 1892. május 16-án állították fel, amely a *Bezirkleiterrecht* alapján ítélezett. Ez utóbbi a németországi és a helyi törvényeket ötvözte és foglalta magába.²⁴³ Az afrikaiak kisebb súlyú ügyeinek tárgyalására a századfordulóra már több vidéken állítottak fel helyi bíróságokat, ezeket a törzsi vezetők vezették. Illetőségük a polgári peres ügyekben 100 M-ig, a szabálysértési és büntetőügyekben legfeljebb 300 M-ig vagy hathavi elzárásig terjedt, ítéleteik ellen az

²³⁹ A Kuseri székhelyű Német Csád-tó-földön – Dikoa és Bongor alkerületek; Adamaua (székhelye Garua) – Ngaundere; Banjo – Barua; Bamenda – Kentu; Dschang – Mbo és Bare; Buea – Sopo; Kribi – Kampo és Lolo-dorf; Jaunde – Joko és Akono-Linga; Dume – Baturi; Lomie – Abong-Mbang és Molundu; Ebolowa – Sangmelima és Akoafim.

› *Kleiner Kolonialatlas*. 1909. Kamerun térképe

²⁴⁰ › OLIVER – SANDERSON

²⁴¹ › SCHNEE: „Kamerun” szócikk, II. kötet, 169–219. p.

²⁴² A hatalmas kiterjedésű Sokoto-Fulani Szultánság 1900-ban a Niger és Benue folyóktól északra eső területekből (a brit Nigéria északi határáig; a Csád-tótól délnyugatra eső Bornu Szultánságot leszámítva), északnyugaton a francia Niger Katonai Terület délnyugati részéből, Dahomey északi feléből és a német Kamerun közepe részéből állt. A birodalom területeit középen a nigériai brit katonai erők véres csatákat követően, csak 1904-re tudták ellenőrzésük alá vonni.

²⁴³ › OLIVER – SANDERSON ; KELLER

elsőfokú bírósághoz lehetett fellebbezni.²⁴⁴ Az igazságszolgáltatás eljárásrendjét 1879. nyarától hatályos, konzuli bíraskodásról szóló német császári jogszabály alapján határozták meg. Kamerunban első és másodfokú bíróság is működött, ez utóbbi volt illetékes a német togói eljárások fellebbviteli eljárásaiban is. Az elsőfokú eljárást a kinevezett császári bírók folytatták le két ülnökkel, míg másodfokon a kormányzó ítélkezett négy német ülnök bevonásával.²⁴⁵ Mint látható, az igazságszolgáltatás mindvégig a közigazgatástól függött. Az európaiakra a németországi jogszabályok vonatkoztak. Az általuk elkövetett bűncselekmények tárgyalásait előbb Dualában, majd 1903-tól Bueában, a *Császári Fellebbviteli Bíróságon* (*Kaiserliches Obergericht*) tartották. Kamerunt az 1910-es évekre három bírósági kerületre osztották Duala, Kribi és Lomie székhellyel.²⁴⁶ Az emberölési ügyekben a *Fellebbviteli Bíróság* volt az illetékes, amelyek kizárólagos jogkörében állt halálos ítéletet, és két évnél súlyosabb börtönbüntetéseket kiszabni.²⁴⁷ A kameruni bíróságok és szabálysértési hatóságok 1905-ben 48, 1906-ban 61, a következő évben 51 európaival szemben folytattak eljárást, míg afrikaiak 2.268, 2.700, illetve 3.150 ügyét tárgyalták az előbb ismertetett években.²⁴⁸

A közigazgatás **rendvédelmi feladatait** – az 1891-ben létrehozott szervezet átalakításával – az 1893. decemberében alapított gyarmati rendőrség (*Landespolizei* vagy *Polizeitruppe*) látta el. Alapítása évében 100 főből állt, ebből 45 Sierra Leone-i, libériai és togói származású volt, s havi zsoldjuk a napi ellátmányon túl 20 M-t tett ki.²⁴⁹ A *Polizeitruppe* vezetésével 1900-ban BIERNATZKY rendőrfelügyelő (*Polizeiinspektor*) volt megbízva, és a székhelyen kívül német rendőrtisztviselő vezette rendőrállomás működött még Edeában, Kribiben és Victoriában is.²⁵⁰ A későbbiek során, a rendőrsök létszámát fokozatosan növelték, és helyenként újabb rendőrállomásokat is létrehoztak, valamint felállítottak Dualában egy század erejű készenléti rendfenntartó egységet is. A rendőrség az I. világháború előtti tavaszon, 1914. májusában DICKMANN százados, rendőrfelügyelő és további 3 tiszt vezetésével 1 számvivő altisztből, 36 német tiszthelyettesből és 1.255 egyéb rendfokozatból állt.²⁵¹ 1913-ban nagyobb létszámú rendőrőrs vagy -részleg működött a polgári igazgatású kerületek székhelyén, az alkerületek központjában pedig kis létszámú rendőrállomás volt.²⁵² A belső vidékeken, ahol a katonailag szervezett *Schutztruppe* alegységei is jelen voltak, békeidőben a *Polizeitruppe* karhatalmi feladatokat elvétele látott el, e körzetekben elsősorban a szabálysértések büntetésével, illetve a bűncselekmények felderítésével volt hivatott foglalkozni.

²⁴⁴ › SCHNEE: „Kamerun” szócikk, II. kötet, 169–219. p.

²⁴⁵ › FITZNER 1901. 92. p.; SCHNEE: „Kamerun” szócikk, II. kötet, 169–219. p.

²⁴⁶ › SCHNEE: „Kamerun” szócikk, II. kötet, 169–219. p.

²⁴⁷ › FITZNER 1901. 93. p.

²⁴⁸ › *Deutsche Kolonialzeitung*. XXV. évf. (1908) 533. p., XXVI. évf. (1909) 535. p.

²⁴⁹ Naponta 60 dkg rizs, 20 dkg hús és 62,5 dkg kétszersült étkezési ellátmányban részesültek; hetente 5 dkg cukor, 2 dkg tea, 1/3 üveg rum, 1 csomag dohány és 1/3 szappan is a járandóság részét képezte.

› STOECKER

²⁵⁰ › FITZNER 1901. 356. p.

²⁵¹ › MVENG; SCHNEE: „Polizeitruppen” szócikk, III. kötet, 71–77. p.

²⁵² › SCHNEE: „Kamerun” szócikk, II. kötet, 169–219. p.

Rendőrőrsök működtek az alábbi településeken: Duala, Victoria, Buea, Jabassi, Babimbi, Johann Albrechtshöhe, Bare, Dschang, Mbo, Bana, Ossidinge, Bascho, Rio del Rey, Edea, Kribi, Lolodorf, Kampo, Ebolowa, Ambam, Sangmelima, Banjo, Joko, Dendeng, Jaunde, Akono-Linga, Dume Stat., Abong-Mbang, Lomie, Eta, Jakaduma, Molundu, Ngoila, Ssembe, Ikelemba, Bonga, Akoga és Ukoko.

› SCHNEE: „Standorte der Schutz- und Polizeitruppe in Kamerun” című térkép.

Kamerun rendőrségének létszáma 1893. és 1914. között			
év	létszám összesen	amelyből	
		német	afrikai
1893.	n. a.	n. a.	100
1903.	204	n. a.	n. a.
1907.	400	n. a.	n. a.
1908.	573	23	550
1910.	649	28	621
1912.	1.182	27	1.155
1914.	1.296	41	1.255

Forrás: *Deutsche Kolonialzeitung*. XXVI. évf. (1909) 535. p. ; MVENG ; *Révai Nagy Lexikona* „Kamerun” című ; *Ritters Geographisch Statistisches Lexikon*. 1910. ; SCHNEE: „Kamerun” szócikk, II. kötet, 169–219. p. ; STOECKER

A német gyarmatot a katonailag szervezett *Kaiserliche Schutztruppe für Kamerun* (röviden *Schutztruppe*; *Kameruni Császári Véderő*) védte külső, de főként belső veszélyeztetettség esetén; ez az előzőekben ismertetett rendőrség mellett egyfajta csendőrséggként működött. Első egységparancsnokát, VON STETTEN századost 1894. júliusában nevezték ki, 1896-ban a partvidékeken már néhány százan teljesítettek szolgálatot a fegyveres szervezetben. A *Schutztruppe* vezetésével 1897. októberétől VON KAMPTZ őrnagy volt megbízva, akinek parancsnoki szolgálata idején, 1900-ban a dualai (akkor neve még Kamerun volt) csapategység mellett Ebolowában, Jaundében, Kribiben és Yokoban is volt németek vezette alegysége.²⁵³ E haderő létszáma és fegyverzete az igényeknek és az igénybevételnek megfelelően fokozatosan növekedett, és a belső rend fenntartásán túl a határvédelemben is szerepet kapott.²⁵⁴ A *Véderő* számos felderítő- és büntető hadjáratot indított a belső területekre. Ilyen volt 1905. elején MÜLLER ezredes, a gyarmat katonai erői vezérkari főnökének útja is a Manenguba-hegységbe, amely művelet a vidék térképészeti felmérésének szempontjából is fontos volt.²⁵⁵ A katonaság a tengerparttól beljebb fekvő kerületi székhelyen egy-egy századnyi egységgel volt jelen, amely alá, elsősorban az alkerületi központokban, több-kevesebb őrállomás került, általában szakasznyi katonával. Az 1909. évben, a kameruni *Schutztruppe* Buea melletti Sopoban lévő törzse alá szervezett tíz század a kerületek székhelyén állomásozott, továbbá tizenhárom szakasz utóbbiak alárendeltségében, önálló őrhelyen tevékenykedett.²⁵⁶ A katonai erőket 1912-ben már 12 századra tagolták.

²⁵³ › FITZNER 1901. 356. p. ; SCHNEE: „Schutztruppe” szócikk (ERNST által), III. kötet, 321–324. p.

²⁵⁴ Komoly határesemény történt 1905. júliusában, amikor francia kongói katonák kirabolták a német kameruni Missum-Missum üzemét. A helyszínen tartózkodó SCHEUERMANN százados megsérült, de sikeresen visszaverték a támadókat, közülük öt főt meglőttek, négyet őrizetbe vettek. A német kormányzó megbízásából MÜLLER ezredes Gabonba utazott, hogy tiltakozzon a francia gyarmati katonák betörése miatt. A Francia Egyenlítői Afrika főkormányzója ígéretet tett egy francia-német vizsgálóbizottság kiküldésére, hogy tisztázzák az eseményeket, és felderítsék a felelősöket, valamint elejét vegyék későbbi, hasonló eseteknek.

› *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 11. p. ; Szerkesztőségi riport. *Boston Evening Transcript*. LXXVI. évf. (1905) júl. 31-i sz. 2. p.

²⁵⁵ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 10. p.

²⁵⁶ A Kuseri székhelyű század Német Csád-tó-földön – Dikoa és Bongor őrhelyek; Adamaua (székhelye Garua) – Ngaundere; Banjo – Barua; Bamenda – Kentu; Dschang – Mbo és Bare; Sopo; Duala; Ebolowa – Sangmelima és Akoafim; a jaundeai Jokoban csak őrhely; Dume – Baturi; Lomie – Abong-Mbang és Ebole-Bengono (csak ezen őrhely nem volt kerületi központban).

A kameruni <i>Schutztruppe</i> létszáma 1904. és 1914. között					
év	létszám összesen	amelyből német			afrikai katona
		tiszt	orvos	altiszt	
1899.	434	12	2	20	400
1904.	1.070	31	9	130	900
1906.	1.280	40	11	79	1.150
1907.	1.449	—— 149 ——			1.300
1909.	1.454	—— 163 ——			1.300
1910.	1.478	—— 178 ——			1.300
1912.	1.725	—— 175 ——			1.550
1913.	1.513	53	15	95	1.350
1914.	1.750	62	17	121	1.550

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I–II. évf. (1905–1906), VI. évf. (1910) 14. p. ; *Deutsche Kolonialzeitung*. XXV. évf. (1908) 533. p., XXVI. évf. (1909) 535. p. ; FITZNER 1901. 92. p. ; MVENG ; *Révai Nagy Lexikona*. „Kamerun” szócikk ; SCHNEE: „Kamerun” szócikk, II. kötet, 169–219. p., „Schutztruppe” szócikk (ERNST által), III. kötet, 321–324. p.

A **vámórség** a vámhivatalok és -alhivatalok munkájának rendvédelmi feladatait látta el. Vámhivatalok már 1895-ben is működtek Kamerunban (a későbbi Duala), Victoriában, Rio del Reyben, Kribiben és Kampoban (Campo); számuk négy évvel később sem gyarapodott, a belső területeken még nem volt lehetőség a vámeljárással lebonyolítására.²⁵⁷ A vámhivatalok közül 1900-ban Dualában (akkor még Kamerun néven) 6 német volt beosztva, a többi kirendeltséget egy-egy fő vezette, a vámórségbe összességében néhány tucat vámőr-katona is tartozott.²⁵⁸ A kameruni, elsősorban a dualai kikötői és vámórségi járőr-szolgálatot 1890-től a 43 tonnás SODEN farkerekes gőzhajó látta el, amely két löveggel volt felfegyverezve.²⁵⁹ Az 1909-ben működő nyolc vámhivatalból öt volt tengeri kikötőben, a többi három pedig belső, határmenti településeken, hajózható folyó partján.²⁶⁰ A kereskedők a középső és északi kerületekben egyedül Garuában, a délkeletiekben csak Molunduba intézhették vámügyeiket. Ezzel számos kereskedelmi útvonal maradt közvetlen ellenőrzés nélkül, a gyarmathatártól csak többnapos járásnyira lehetett elvámolni az árukat, értékeket.²⁶¹ A vámórséghez tartozó afrikai katonákat 1912. nyarán a *Polizeitruppe* alá helyezték át.²⁶²

Az úgynevezett **második marokkói válságot lezáró francia-német egyezmény** hozta el a német gyarmati területek bővítésének utolsó időszakát. A megállapodás tárgyalása során, 1911-ben, a németek kezdetben egy hatalmas közép-afrikai gyarmatot kívántak létrehozni, amely az eredeti Kamerun területének majd háromszorosára terjedt volna ki. Ha-

› *Kleiner Kolonialatlas*. 1909. Kamerun térképe. ; *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VI. évf. (1910) 14. p.

²⁵⁷ › FITZNER 1896. ; FITZNER 1901. 92. p.

²⁵⁸ › FITZNER 1901. 353–369. p.

²⁵⁹ › GRÖNER

²⁶⁰ Vámhivatalok működtek az alábbi településeken: Rio del Rey, Victoria, Duala, Kribi, Kampo, Molundu, Nssanakang, Garua. A Sanga-Ngokoban 1900-ban még működő hivatalt addigra bezárták.

› FITZNER 1901. 368. p. ; SCHNEE: „Standorte der Schutz- und Polizeitruppe in Kamerun” című térkép

²⁶¹ Így nem voltak 1909-ben vámhivatalok az Ngaundere-Kunde (francia), a Baturi-Kunde, Bamenda-Kentu-Bakundi (brit), államhatárt átszelő útvonalak mentén sem.

› SCHNEE: „Standorte der Schutz- und Polizeitruppe in Kamerun” című térkép

²⁶² › SCHNEE: „Polizeitruppen” szócikk, III. kötet, 71–77. p.

tárát képezte volna forrásától a torkolatáig a Chari folyó valamint a Kongó folyam Kototól Brazzaville-ig. Később mérsékelték az igényeiket, és a régi Kamerunnak már „csak” két és félszeres területével bíró gyarmatot körvonalaztak.²⁶³

A németek igényelte, másfél milliónál is népesebb területen számos ötezer lakos feletti város volt, több jelentős kereskedelmi központ, üzemek, ültetvények, fakitermelési övezetek helyezkedtek el, és fontos, hajózható folyószakaszok haladtak át rajta vagy érintettek. Ezen felül itt működtek a költségvetés állandó, számottevő bevételét képező, nagy területeket kiaknázó francia koncessziók is. A francia kormány a német határterveket mind visszautasította, túlzottnak tartotta őket, viszont az Egyenlítő térségében adniuk kellett valamit a németek marokkói meghátrálásáért cserébe.²⁶⁴

Az 1911. november 4-én életbe lépett megállapodás alapján végül a mindkét fél által elfogadható új határok rögzítődtek. Ennek értelmében: a Kamerun északi részén fekvő, a Logoné és Chari folyók és a Miltou és Bongor városa által közrezárt 26.200 km² területet – az úgynevezett Német-Bornut – a németek átadták a franciáknak. Ennek fejében Kamerunhoz csatoltak keleten és délen a Francia Egyenlítői Afrika Csád Katonai Terület, Oubangi-Chari, Francia Közép-Kongó és Gabon tartományaiából összesen kétszázezer négyzetkilométert (*Neu Kamerun*; Új-Kamerun), így megközelítőleg 40%-kal, 700.000 négyzetkilométerre nőtt a gyarmat területe. A határmódosítások révén Singa, Botanga településeknél kijárat nyílt az Ubangi folyóra, Bongánál pedig közvetlenül a Kongóra. Így egyszeriben juttathatták el a környék fatelepeinek értékes fáit a folyókon a nagyobb tengeri kikötőkbe.²⁶⁵ Az új határok pontosítását és megjelölését az 1913. és az 1914. év során a német-francia közös határbejárások tovább folytatták.²⁶⁶

Az új területekkel gyarapodott Kamerun déli és keleti kerületeinek határait módosították, és új kerületeket is kialakítottak. Így 1914. nyarán Kamerunt (immár *Neu-Kamerun*) már 27 kerületre,²⁶⁷ majd a kerületek egy részét további körzetekre (alkerületekre) osztották, hogy így könnyítsék a sűrűn lakott területek igazgatását;²⁶⁸ a katonai kerületeket továbbra is fenntartották, s az újonnan szerzett területek is ilyen igazgatás alá kerültek.

A gyarmatot ekkor keleten és délen az 1910-ben egyesített Francia Egyenlítői Afrika (Gabon, Francia v. Közép-Kongó, Oubangi-Chari és Csád Katonai Terület), délen Spanyol Guinea, nyugaton Nigéria határolta; 1911. után pedig két kis szakaszon a Kongó és az Ubangi folyók mentén Belga Kongóval is határos lett.²⁶⁹

²⁶³ › In *Koloniale Rundschau* 1911. évf. 595. p.

²⁶⁴ A németek nem csak Marokkóban, de a szomszédos Spanyol Szaharában is igyekeztek növelni a befolyásukat, főként úgy, hogy a franciák ellen harcoló szaharáviaknak fegyverszállítmányokat adtak át.

› BESENYŐ: *Western Sahara*, 55. p.

²⁶⁵ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VIII. évf. (1912) 20. p. ; In *Koloniale Rundschau* 1911. évf. 658. p.

²⁶⁶ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1914) 22. p.

²⁶⁷ Rio del Rey, Johann-Albrechtshöhe, Buea, Duala, Edea, Kribi, Jaunde, Ebolowa, Ojem, Akoafim, Dume, Ukoko, Jabassi, Bare, Lomie, Jakaduma, Carnot, Ikelemba, Mbaiki, Ossidinge, Dschang, Fumbam, Bamenda, Banjo, Ngaundere, Garua, Mora.

²⁶⁸ Ilyen volt Kribi kerületben – Kampo, Lolodorf, Ambam; Ebolowa – Sangmelia; Ojem – Mimwul; Akoafim – Minkebe, Ngara-Binsam; Lomie – Abong-Mbang, Eta; Jakaduma – Ngoila, Molundu, Ssembe; Mbiaki – Bajanga, Nola; Dume – Baturi; Jaunde – Akono-Linga, Joko, Dendeng; Carnot – Buala; Mbassai – Gore, Bumo, Binder; Banjo – Kontscha; Garua – Lere, Gebirge; Mora – Kusseri, Diokoa; Edea – Babimbi; Jabassi – Somo; Dschang – Mbo, Bana; Ossidinge – Nssanakang, Bascho; Bamenda – Wum és Kentu.

²⁶⁹ › *Andrees*: 184–185. p.

Kamerun lakossága

Északon elsősorban a *manduara* és a *masza*, középső területeken a *mbum* és a *wute*, délen a *balieke*, a *duala*, a *maha*, a *fang* és a *ngiri* népek, illetve törzsek éltek. A lakosság lélekszáma a XX. század első éveiben nem sokkal halad(hat)ta meg a 2,5 milliót, s a népsűrűség is meglehetősen ritka volt, átlagosan 3,8 fő/km². (Ez a népesség azonos volt a Német Császárság Württemberg Királyságának lakosságával.) Kamerunban (Új-Kamerun lakosságával együtt) az 1913-as, részben becslésen alapuló összeírás szerint 2.648.610 fő helyi lakos élt.²⁷⁰

Kamerun egyes kerületeinek becsült férfilakossága, 1909-ben			
kerület	lakosság	kerület	lakosság
Duala	75.000	Joko	10.000
Victoria	11.000	Banjo	130.000
Buea	10.000	Ebolowa	180.000
Ossidinge	24.000	Lomie	60.000
Kribi	38.000	Jabassi	18.000
Jaunde	57.000	Dume	30.000
Kampo	7.000	Dschang	117.000
Rio-del-Rey	14.000	Akonolinga	9.000
Johann Albrechtshöhe	60.000		

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VI. évf. (1910) 13. p.

Kamerun európai lakosságának megoszlása állampolgárság szerint							
év	összesen	német	egyéb	év	összesen	német	egyéb
1890.	105	65	40	1902.	581	494	87
1891.	137	90	47	1903.	670	561	109
1892.	166	109	57	1904.	710	612	98
1893.	203	147	56	1905.	896	773	123
1894.	204	127	77	1906.	1.010	860	150
1895.	228	153	75	1907.	1.127	n. a.	n. a.
1896.	230	157	73	1908.	1.128	971	157
1897.	253	181	72	1909.	1.284	n. a.	n. a.
1898.	350	282	68	1910. ²⁷¹	1.455	1.111	344
1899.	425	348	77	1911.	n. a.	n. a.	n. a.
1900.	528	433	95	1912.	1.537	1.359	178
1901.	710	612	98	1913.	1.871	1.643	228

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 11. p., X. évf. (1914) 21. p. ; *Die deutschen Schutzgebiete in Afrika und der Südsee*.: [táblázatmelléklet] 16–17. p. ; FITZNER 1896. ; *Révai Nagy Lexikona* „Kamerun” szócikk ; *Ritters Geographisch Statistisches Lexikon*. ; SCHNEE: „Deutsche Sutzgebiete” szócikk, I. kötet, 312. p.

²⁷⁰ › *Die deutschen Schutzgebiete in Afrika und der Südsee*.: [táblázat-melléklet] 41–43. p.

²⁷¹ Összehasonlításként a szomszédos Francia Egyenlítői Afrika tartományai közül: Gabon európai (főként francia) lakossága 659 fő volt, Oubangi-Charié 231, s Közép-Kongót (Moyen Congo) 566-an lakták; 3,3-szor akora francia területen lakott a német gyarmat lakosaival megegyező európai, míg az afrikai lakosság csak alig több mint a fele volt.

› In *Koloniale Rundschau*. 1914. évf.

Kamerun egyes kerületeinek európai lakossága			
kerület	1904-ben	1908-ban	1913-ban
Duala	168	302	448
<i>ebből Duala város</i>	158		331
Victoria	142	135	148
<i>ebből Victoria város</i>	82		
Buea	81	103	192
Buea székhely	54		
Kribi	75	104	223
Edea	41	58	136
Ebolowa	39	n. a.	70
Jaunde	22	59	114
Lomie	n. a.	66	84
Banjo	n. a.	9	17

Forrás: *Die deutschen Schutzgebiete in Afrika und der Südsee.*: [táblázattal] 16–17. p. ; Meyers 1905–1909 ; In *Koloniale Rundschau*: 1909. 516. p.

Kamerun európai, amerikai és ausztrál lakosságának megoszlása										
állampolgárság	1890.	1893.	1896.	1899.	1901.	1904.	1906.	1908.	1912.	1913.
német	65	147	157	348	456	612	860	971	1.359	1.643
brit	23	26	33	36	37	24	18	27	66	79
amerikai egy. áll.	1	8	17	13	25	31	43	39	45	60
svájci	–	5	1	14	10	17	58	48	21	32
francia	–	–	–	–	1	n. a.	3	2	3	18
osztrák és magyar	1	–	1	2	3	n. a.	6	13	21	14
holland	–	–	–	–	1	3	3	3	4	7
spanyol	1	1	1	–	1	n. a.	2	3	2	6
svéd és norvég*	10	13	15	9	7	9	4	3	5	5
norvég	–	–	–	–	–	n. a.	2	1	1. svéd	1. svéd
orosz	2	2	3	1	3	n. a.	3	5	4	3
portugál	–	–	–	1	1	n. a.	8	3	lsd. sp.	lsd. sp.
olasz	–	–	–	–	–	n. a.	–	5	2	2
dán	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–
török	–	–	–	–	–	–	–	2	–	–
belga	–	–	1	1	1	–	–	1	–	–
luxemburgi	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–
ausztrál	2	–	1	–	2	–	–	–	–	–
egyéb összesen	–	1	–	–	–	14	–	–	3	2
összesen:	105	203	230	425	548	710	1.010	1.128	1.537	1.871

* Ahol a norvég állampolgárok külön nincsenek feltüntetve, ott e sorban szerepelnek ők is. (Svédország és Norvégia 1905-ig államközösséget alkotott.)

Forrás: *Die deutschen Schutzgebiete in Afrika und der Südsee.*: [táblázattal] 16–17. p. ; FITZNER 1896. ; FITZNER 1901. 78. p. ; FITZNER 1903. 29. p. ; In *Koloniale Rundschau*. 1909. 516. p. ; Meyers 1906–1909.

Kamerun európai lakosságának megoszlása állampolgárság és foglalkozás szerint, 1896–1906													
állampolgárság	hivatalnok	katona	kereskedő	pap, lelkész, hittérítő	ültetvényes	mémők gépész	tengerész	munkás	ács, kőműves	orvos	ápolónő	nő*	gyermek
1896. évben													
német	36	14	32	34	8	4	4	4	4	2	2	10	3
brit	-	-	30	1	-	-	1	-	-	-	-	1	-
svéd	-	-	12	-	2	-	-	-	1	-	-	-	-
amerikai	-	-	-	9	1	-	-	-	-	-	-	6	1
osztrák és magyar	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
spanyol	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
orosz	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1
svájci	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
belga	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ausztrál	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
összesen:	36	14	78	45	11	4	5	5	5	2	2	18	5
1899. évben													
német	60	39	65	42	47	13	3	— 17 —	6	8	37	11	
brit	-	-	34	-	-	-	-	-	-	2	-	1	-
svéd	-	-	7	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-
amerikai	-	-	-	7	-	-	-	-	-	-	-	5	1
osztrák és magyar	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
orosz	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
svájci	-	-	-	9	2	-	-	-	-	-	-	1	2
belga	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
portugál	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
összesen:	60	39	108	60	63	13	3	— 17 —	8	8	44	14	
1902. évben													
német	73	72	137	46	81	13	-	— 18 —	5	n. a.	37	7	
brit	-	-	28	1	-	-	-	-	-	-	n. a.	n. a.	
svéd	-	-	7	-	1	-	-	-	-	-	n. a.	n. a.	
amerikai	-	-	1	4	-	-	-	-	3	-	7	4	
osztrák és magyar	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	n. a.	n. a.	
svájci	-	-	4	4	-	2	-	-	-	-	3	-	
egyéb állampolgár	-	-	3	4	3	-	-	-	-	-	3	3	
összesen:	73	72	182	59	85	15	-	— 18 —	8	n. a.	50	14	
1904. évben													
összesen:	93	85	223	85	103			— 28 —				— 72 —	
1905. évben													
összesen:	110	73	268	90	108			— 33 —		n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1906. évben													
összesen:	137	105	347	91	86	47		— 36 —		4	n. a.	123	n. a.

* A jelzett számú nők számottevő része alkalmazásban állt, például tanítónőként, hittérítőknél, stb.

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I–II. évf. (1905–1906) ; FITZNER 1896. ; FITZNER 1901. 77–78. p. ; FITZNER 1903. 29–30. p. ; In *Koloniale Rundschau*. 1909. 516. p. ; *Meyers* 1906–1909. ; SCHNEE: „Kamerun” szócikk, II. kötet, 169–219. p.

Kamerun európai lakosságának megoszlása állampolgárság és foglalkozás szerint, 1908–1913													
állampolgárság	hivatalnok, és hivatalsegéd	katona	kereskedő	pap, lelkész, hittérítő	ültetvényes, gazdálkodó	mémők, gépész	tengerész, halász	munkás, kézműves	ács, kőműves	orvos	ápolónó	egyéb nő, alkalmazásban	gyermek
1908. évben*													
összesen:	144	n. a.	381	97	105	65	— 47 —	—	7	n. a.	141	51	
1912. évben													
összesen:	280	122	500	205	131	— 92 —	—	1	13	47	64		
1913. évben													
német	405	122	505	164	172	— 78 —	—	1	13	52	66		
brit	-	-	68	3	2	— 3 —	-	-	-	3	-		
amerikai	-	-	1	48	-	-	-	2	-	1	8		
svájci	-	-	4	18	1	— 1 —	-	1	-	1	5		
francia	-	-	17	-	-	-	-	-	-	1	-		
osztrák és magyar	-	-	8	-	2	— 4 —	-	-	-	-	-		
svéd és norvég	-	-	3	-	1	-	-	-	-	-	-		
holland	-	-	4	-	2	-	-	-	-	-	-		
spanyol és portug.	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	1	-	
olasz	-	-	1	-	-	— 1 —	-	-	-	-	-		
orosz	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	2	
egyéb	-	-	1	-	-	— 1 —	-	-	-	-	-	-	
összesen:	405	122	614	234	182	— 91 —	—	4	13	59	81		

* A jelzett évben a nők nem kerültek az adott foglalkozási kör alá besorolásra.

Forrás: *Die deutschen Schutzgebiete in Afrika und der Südsee.* [táblázatt melléklet] 18–19. p. ; In *Koloniale Rundschau.* 1909. 516. p. ; SCHNEE: „Kamerun” szócikk, II. kötet, 169–219. p.

Német és más európai telepesek főként a Kamerun-hegy, Victoria és Duala környékén éltek.²⁷² Az 1904. év első napjának összeírásai alapján a 710 európaiból 638 volt férfi, csak 53-an voltak házasok, és közülük is csak 34-en éltek feleségükkel Kamerunban.²⁷³ A kerületek európai lakosságát tekintve, 1913-ban Duala, Kribi és Buea volt a leginkább kedvelt hely (448, 223, illetve 192 fő), legkevésbé lakott pedig Kusseri, Ossidinge és Banjo (10, 16, illetve 17 fő). Az utolsó békeév adataiból derül ki az is, hogy Kamerunban 14 főre csökkent az előző évi 21 fős osztrák és magyar állampolgárok alkotta népesség (harmaduk Dualában élt).

A Kamerunban élő európai származású nők közül, az 1912. évben 42-en álltak a Kormányosság vagy helyi hivatalok alkalmazásában, a rá következő évben pedig már 67-en, illetve közülük 76, majd 1913-ban 90 személy a hittérítők munkáját végezte vagy segítette (például tanítónőként). (E nők a fenti táblázatban a foglalkoztatottak között szerepelnek.) Továbbá 43-an, majd 50-en magánalkalmazásban álltak.²⁷⁴

Az európai származásuk mellett számos, Afrika más vidékről származó afrikai is élt Kamerunban. Togóiak 375-en laktak 1913-ban e gyarmaton, aranypartiak 171-en, míg nigériaiak 74-en; a független Libéria állampolgárai közül 871 fő élt itt (utóbbiak legtöbben

²⁷² 1905-ben az alábbi településeken élt európai: Duala, Victoria, Edea, Kribi, Mundame, Johann Albrechtshöhe, Mangamba, Marienberg, Lobethal, Malimba, Kriegsschiffhafen, Bojongo, Buea, Debundja, Bibundi, Rio del Rey, Gross és Klein Batanga, Kampo, Nyasosso, Plantation, Lolodorf, Jabassi és Jaunde.

²⁷³ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch:* I. évf. (1905) 10. p.

²⁷⁴ › *Die deutschen Schutzgebiete in Afrika und der Südsee.*: [táblázatt melléklet] 18–19. p.

Dume, Jakaduma és Duala kerületekben). A 2.405 külföldi afrikai közül 907-en munkás-ként, szolgálóként dolgoztak, míg 84-en német katonai szolgálatban álltak. Az európai és afrikai vegyes kapcsolatból származók száma 1912-ben 110 fő volt.²⁷⁵

Német törvény 1895. június 25-én betiltotta a rabszolgákkal való kereskedést, majd – részben a századfordulón lezajlott jelentős fegyveres felkelések hatására – 1902. február 21-től felszabadítottak minden rabszolgát, ezzel a gyarmaton végérvényesen eltörölték a rabszolgaságot (a britek már az 1850-es években megegyeztek a törzsek vezetőivel, hogy senkit sem visznek el rabszolgának).²⁷⁶ A német gyarmati időszak alatt azonban mindvégig megmaradt az a szokás, hogy a feleségért fizetni kellett a családjának. Akár 75–100 márkát is adott a vőlegény az aráért, de gyakori volt az is, hogy ezzel egyenértékű ingó vagy ingatlan tulajdont (kunyhó, csorda) adtak a leendő apósznak, és az sem volt egyedi, ha gyermeklányokat adtak férjhez.

Kamerun jelentősebb települései

Dualát – amely neve 1907-ig Kamerun volt – több település összevonásával hozták létre: Deido-, Akwa- és Belldorf alkotta a kezdeti években – a Wuri folyó torkolatának összesen 3 km partszakasza keleti partján – az összesen több ezer fő lakott a környező falvakban. Dualában (Kamerunban) 1895-ben 98 európai (70 német, 17 brit, 4 svéd, 3 orosz, 2 amerikai és 1–1 svájci és spanyol) élt a többezres afrikai lakosság mellett.²⁷⁷ A tengerentúli népesség 1899-ben már 156 németből, 17 britből és egy svájciból állt (összesen 174 fő), 1902-ben pedig 145, 1903. március 1-jén 158 fő volt tengerentúli.²⁷⁸ A csökkenés a Kormányzóság 1901-es áttelepülése miatt következett be. A város 1912–1914-ben már 22.000 lakossal bírt, az európaiak száma meghaladta a 400-at is.²⁷⁹ A folyóparton hosszan elnyúló, európai negyedben tágas telkeken különálló, gyarmati stílusban épült házak álltak. Itt az utcákat pálmafák szegélyezték, a kormányzósági parkban több, Kamerunban elhunyt katona és felfedező emlékműve társaságában Gustav NACHTIGALnak is szobrot is állítottak. A kormányzóság épülete – a bueai átköltözésig – a negyed nyugati végében állt, míg az üzemek a keleti részben. Az európai városrésztől keletebbre, a folyón felfelé terültek el a *duala* falvak: Jossdorf, Belldorf és Akwadorf.²⁸⁰ Duala mindvégig Kamerun legforgalmasabb kikötője volt, fából épített tágas rakodópartjáról kisvasút szállította a pályaudvarra a beérkezett árut, illetve vissza a behajózásra váró terményeket. A *Kaiserhof* szálló kényelmes elhelyezést biztosított az átutazóknak. A város volt a székhelye az I. és a II. fokú bíróságnak is, utóbbit 1903-ban Bueába költöztették át. A Kormányzóság központi kórházat és iskolákat is fenntartott itt.²⁸¹

Buea a Kamerun-hegy déli lábainál 1.000 m magasan fekszik a tengerszint felett. Enyhébb, kellemes éghajlata hamar kedveltté tette. A három részre tagolódó városban 1899-ben még csak 11, 1903-ban már 54 német élt.²⁸² A Kormányzóság és hivatalainak 1901-ben ide történt költöztetése jelentős hatással volt a város építészetére, a parkok kialakítására, és természetesen a lakosság növekedésére is. A kormányzó palotája a város központját képező körforgalom hegy felőli, északi oldalán helyezkedett el, és mivel ha-

²⁷⁵ › *Die deutschen Schutzgebiete in Afrika und der Südsee.*: [táblázat-melléklet] 44–45. p.

²⁷⁶ › KELLER

²⁷⁷ › FITZNER 1896.

²⁷⁸ › FITZNER 1901. 94. p. ; FITZNER 1903. 30. p.

²⁷⁹ › *Africa Pilot* 1916: I. köt. 234. p.

²⁸⁰ › FITZNER 1901. 95. p.

²⁸¹ › FITZNER 1896.

²⁸² › FITZNER 1901. 110. p.

sonlított egy–két Rajna menti kastélyra, ezért sokan csak *Schloßként* emlegették. A székhely volt 1901. után a német gyarmati közigazgatás és a bíróságok központja. A város körüli, rendkívül termékeny vulkanikus talajnak köszönhetően számtalan ültetvény működött ott, pálma- és kakaófa-ligeteket telepítettek ide, kertészetében európai zöldségek is megte-remtek.²⁸³

A 4.070 méteres, addig 28 kráter alkotta Kamerun-hegy vulkánja két napig tartó, egyre gyakoribb földrengéseket követően 1909. április 28-án kitört. A földrengések kezdetén, még április 26-án, a keleti lejtőn fekvő Bueából a kormányzóság és az európaiak egy része ideiglenesen visszaköltözött Dualába, mindössze a vagyonbiztonság miatt hagytak hátra egy kisebb őrséget. A lávafolyam végül északnyugat felé tört utat, így sem épületekben, sem ültetvényekben számottevő kár nem esett. A kormányzóság két hét elteltével vissza is költözött a Kamerun-hegy lábánál fekvő városba.²⁸⁴ A hegy az év néhány napját kivéve, szinte mindig felhőtakaró alatt rejtőzködött; az évi csapadékmennyiség a Földön itt a legnagyobbak egyike volt, a német mérések az egyik esztendőben, a közeli Bibundinál tízezer mm feletti értéket mutattak.

Victoria az Ambas-öböl keleti felében, Kamerun-hegy lábánál feküdt. A települést még A. SAKER brit hittérítő alapította a gyarmatosítás előtti években.²⁸⁵ Már a német kormányzati időszak elején ez lett a Kamerun-hegyi ültetvények és a tengerpart ezen részének fontos kikötője, ezért itt vámház is működött, valamint postaügynökség, majd távbeszélő központ. 1896-ban már termelt itt egy német és egy brit üzem (*Woermann* vállalaté és a *Faktorei Ambas Bay Trading Co.-é*), és kialakítottak egy 29 hektáros kísérleti botanikus kertet is (kakaó és kávé). A kormányzóság kórházat, 1897. szeptemberétől iskolát is tartott fenn Victoriában. A városban 1905-ben már vízvezeték működött, a bár a lakóházakkal való összeköttetését ekkor még nem valósították meg, de ennek segítségével működtették a hét köztéri szökőkutat és a két tűzcsapot.²⁸⁶ A néhány ezres afrikai lakosság mellett 1896-ban 16 európai (13 német, 2 brit és 1 osztrák) élt itt, 1899-ben már 52-en (49 német, 1–1 osztrák, svájci és brit), 1902-ben 53-an, 1903-ban 82 európai lakta.²⁸⁷ A **Kriegsschiffbuch** (Hadihajó-öböl) tőle 6 km-re délre helyezkedett el, szintén jelentős (elsősorban kakaó) ültetvényekkel és kikötővel; 1899-ben 9 német lakta. Kikötőjébe az 1890-es évek végén építettek új, 5 méter széles köves utat, amely egy könnyű kocsival másfél órára rövidítette le Buea és a legközelebbi kikötő közötti távolságot.²⁸⁸

Kamerun gazdasága és kereskedelme

A nyugat-afrikai német gyarmat tengeri kapcsolata a Guineai-öböl keleti felében volt, nagyjából 320 km hosszan. A délnyugati, keskeny parti síkságot hamar hegyvidék váltja fel, s csak északkeleten található egy nagyobb, sík felföld. Kamerun és egyben Nyugat-Afrika legmagasabb pontja a Kamerun-csúcs, 4.070 méter, de még számos 1.000 méter feletti hegycsúcs is található ott. Ezernyi folyója közül a legfontosabb a Benue, a Logone, a vizesésekben és kanyarokba gazdag Sagana és Njong; és az 1911-es területmódosítás után még a Dja (Dscha), a Sanga, az Ubangi és a Kongó, bár az utolsó kettőt mindössze egy–egynéhány kilométeren érintette. Jelentős tava a Csád-tó (*Tschadsee*).

²⁸³ Az őserdő fokozatosan ritkul a hegy oldalában 2.200–2.700 méterig, ahol már csak lombos akácok élnek meg a fűvel borított hegylábán, majd egyre gyérebb lesz a növényzet.

²⁸⁴ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VI. évf. (1910) 14–15. p.

²⁸⁵ › FITZNER 1901. 105. p.

²⁸⁶ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 11. p.

²⁸⁷ › FITZNER 1896. ; FITZNER 1901. 105. p. ; FITZNER 1903. 30. p.

²⁸⁸ › FITZNER 1901. 107. p.

Déli része mocsaras, amelyet sűrű őserdővel borított terület, majd azt észak felé egyre ritkuló, fás szavanna, a Csád-tó vidékén pedig félsivatagos terület váltja fel. Egész évet tekintve 25 °C felett van az átlaghőmérséklet, ez mindössze az áprilistól októberig tartó esős évszakban alacsonyabb valamelyest. Az évi lehullott csapadék mennyisége 3.000–1.000 mm közé tehető, észak felé haladva mérséklődik.

A német kormányzóság, hogy Kamerun gazdasági termelését növelje, koncessziókkal egyre nagyobb területeket biztosított a német kereskedelmi társaságoknak. Mivel a nekik biztosított területeket igazgatásuk alá vonták, képviselőik és ügynökeik sokat tettek a belső vidékek feltárásának érdekében.

A nyugat-afrikai német gyarmaton 1897-ben már öt ültetvényes társaság működött: a *Kamerun Land- und Plantagen-Gesellschaft* (alapítva: 1885-ben Hamburgban), a *Westafrikanische Pflanzungsgesellschaft „Bibundi”* (alapítva: 1888-ban, Hamburgban), a *Westafrikanische Pflanzungsgesellschaft „Victoria”* (al.: 1897-ban, Berlin), a *Jetzen, Thor-mählen & Dollamn* (al.: 1888., Hamburg) és a *Kamerun-Hinterland-Gesellschaft* (al.: 1894., Berlin).²⁸⁹ A kormányzóság az állandó bevétel biztosítása érdekében a jogait hajlandó volt bérbe adni egyes vállalkozásoknak. Az úgynevezett koncessziós területeken a mező- és erdőgazdaság, a bányászat és kereskedelem kizárólagos jogával két új társaság rendelkezett. A *Gesellschaft Südkamerun* (alapítva 1898. december 8-án, 2 millió M alaptőkével)²⁹⁰ 1900-ban 7,2 millió hektárt mondhatott magáénak Jaundétól délkeletre, a *Gesellschaft Nordwestkamerun* (al. 1899, Berlin, 4 millió M) pedig Nigéria határa mentén Jaundétól és Ossidingétől északra 4,5 millió hektárt. A *Gesellschaft Nordwestkamerun* Tintoban, Defang-Taleban, Bamendában, Fontemben és Bamumban nagyobb feldolgozóüzemmel is rendelkezett.²⁹¹ A *Gesellschaft Südkamerun* a folyók menti vadon növény-gumi-fa-ligetek hasznosításával tett szert jelentős jövedelemre; a kaucsuktermelése már 1902-ben 82,7 tonna volt. Hasonló koncessziós területek működtek Francia Egyenlítői Afrikában és Belga Kongóban is, az adott államokban alapított cégek jóvoltából.

Kamerunban még a német közigazgatás kezdeti éveiben is területenként eltérő, igen változatos mértékrendszereket használtak, ezért 1894. április 6-tól kezdődően, rendeleti úton, kötelező alkalmazás mellett bevezették a méter és kilogramm rendszerét.²⁹²

A szabadpiaci versengések e hatalmas földterületek erőteljes csökkentését követelték, hogy a gazdaságba később bekapcsolódó vállalatok is teret kaphassanak. Ezért a kameruni kormányzóság 1905. végére a két vállalat eredeti bérleményeinek már csak 20–20 %-a felett biztosított kizárólagos jogokat. Nyugat-Afrika német gyarmatain fontos szerepet játszott a *Deutsch Westafrikanische Gesellschaft*, mely a togoi és kameruni érdekeltségén kívül más gyarmatokról is szállított árut Európába.

A gyarmaton működő 25 vállalkozás alaptőkéje 1904-ben elérte a 28.350.000 M-t, 1913-ban a 39 vállalat már 95.983.000 M alaptőkével rendelkezett, ezzel a német gyarmatok között – Német Délnyugat-Afrika és Német Kelet-Afrika után, és Togo előtt – a harmadik helyet foglalta el.²⁹³

Kamerunban az 1905. évben még a 76.351 hektár megművelt területet (ebbe beleértendő a vadon élő növények [kókuszpálma, gumifa] termővidékei is) 89 európai irányításával 5.418 helyi munkás gondozta; 1913-ban a 200 európai által vezetett 48 vállalati ül-

²⁸⁹ › FITZNER 1901. 89–90. p.

²⁹⁰ › RENÉ

²⁹¹ › RENÉ

²⁹² › FITZNER 1901. 83. p.

²⁹³ › In *Koloniale Rundschau*. 1913. évf.

tetvényen már közel 18.000 afrikait alkalmaztak.²⁹⁴ A legtermékenyebb vidékek a csapadékos és jó földdel rendelkező partközeli területek voltak, ezen belül is a Kamerun-hegy lábánál fekvő, vulkanikus talajú birtokok, ezért az ültetvények jelentős része Buea és Victoria körül terült el.

Kamerun legfontosabb terméke a kakaó volt, mint azt az ültetvények mérete és a termelt mennyiség is bizonyította, ezért terjedt el Kamerun „Kakaógyarmat” elnevezése. A Dél-Amerikából származó kakaófa (*theobroma cacao*) termésérettiségének eléréséhez 3–4 évre van szükség (a kifejlett fa 18–20 termést ad évente), és kedvező körülmények között akár száz évig is megél. Az egész évben virágzó és termő fa gyümölcsének babját (mag) rögtön a termés leszüretelése után kiszedték vastag burkából, majd a napsütésben, gyakori forgatással több napig szárították, ezt követően eltávolították a mag héját, a magot összetörték, kisajtolták belőle a kakaóvaját. Az így hátramaradt, préselt anyag őrleménye a kakaópor, mely a századfordulón már közkinccsé vált Európában. A műveletek kezdeti részét még Kamerunban végezték el, a préselés viszont már a németországi üzemek feladata volt, mivel a kakaót szárított mag formájában könnyebb volt szállítani. Az 1895-ös összeírás szerint Kriegsschiffbuchtban már 199.569 kakaófa volt, N'Bambában 62.254, Bibundi ültetvényen 55.500, Debundjában 41.200 és a Victoria Kísérleti Intézetben 6.300 fa adta termését; ez összesen 364.823 növényt jelentett.²⁹⁵ A századfordulót megelőző évben 2.200 hektáron már 1.915.000 kakaófát gondoztak. A legnagyobb ültetvényekkel ekkor a *Westafrikanische Pflanzungsgesellschaft*, illetve a *Kamerun Land- u. Plantagen-gesellschaft* és a *Pflanzung „Günther Soppo” G.m.b.H.* rendelkezett (900.000, 450.000, illetve 350.000 fával).²⁹⁶ A következő évben, 1900-ban 2.921 ha-t, 1907-ben 7.673 ha-t,²⁹⁷ majd 1912-ben már a 13.161 ha-t kitevő kakaóültetvényen 7.791.000 fát gondoztak.²⁹⁸ Kamerunban évente több kakaót termeltek, mint a többi német gyarmaton négy év alatt összesen, de más országok afrikai gyarmatai között is jelentős helye volt, igaz a kamerunit megelőző Aranyparton és São Tomé és Príncipe-n közel tízszeres termelést értek el már 1909-ben is. A Kamerunban betakarított kakaó azonban nem fedezte a németországi szükségleteket; a nyugat-afrikai gyarmat kivitele e termékből 928.000 M-t tett ki, az anyaország behozatala ugyanekkor pedig 26.000.000 M nagyságrendű volt (azaz mindössze 3,6 %-át fedezték a kameruni szállításból).²⁹⁹ A kakaó hamburgi ára ingadozott, míg 1897. és 1900. között átlagosan mázsánként 133 M-ért cserélt gazdát, addig 1901. és 1902. között már csak 112 M-ért, sőt 1909-ben akár 50 M-ért is be lehetett szerezni; de 1914. folyamán is csak 66 M volt az átlagár. A kameruni kakaóbab mázsánkénti ára 2–3 márkával mindig olcsóbb volt, mint amit a Német Csendes-óceáni Védnökségen termeltek.³⁰⁰ Az első osztályú préseletlen kakaóbab Hamburgban 1909. novemberében kilogrammonként átlagosan 0,50 M volt, viszont a préselést és őrlést követően már 3 M-t ért ugyanekkora tömeg.

²⁹⁴ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1914) 23. p.

²⁹⁵ › FITZNER 1896.

²⁹⁶ › FITZNER 1901. 80. p.

²⁹⁷ Ekkor Német Új-Guinea, Német Szamoa, Német Kelet-Afrika és Togo kakaóültetvényei összesen 1.937 hektárt tettek ki.

²⁹⁸ › FITZNER 1901. 80. p. ; STOECKER ; SCHNEE: „Kamerun” szócikk, II. kötet, 169–219. p.

²⁹⁹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 10–11. p.

³⁰⁰ › In *Koloniale Rundschau*. 1914. évf.

A Föld országainak és gyarmatainak, illetve Kamerun kakaótermelése, tonnában			
év	Föld összesen	Kamerun kivitele	
1911.	230 474	3 582	1,55 %
1912.	249 703	4 559	1,83 %
1913.	251 582	5 265	2,09 %
1914.	268 199	2 852*	? %

* Az I. világháború miatt a kivitel 1914. augusztus legelején leállt.

Németország kakaó-behozatala és Kamerun kakaókivitele, márkában			
év	Németország behozatala	Kamerun kivitele	
1898.	23 200 000	310 000	1,33 %
1900.	28 700 000	330 000	1,15 %
1902.	26 200 000	690 000	2,63 %
1904.	32 500 000	1 044 000	3,21 %
1912.	67 100 000	4 242 000	6,32 %

Forrás: STOECKER

Kamerunban termelt termények kivitele, márkában							
év	pálmamag	pálmaolaj	kaucsuk	kakaó	kólamag	dohány	banán
1896.	1.323.000	988.000	1.078.000	44.000	24.000	16.000	–
1897.	878.000	711.000	888.000	239.000	19.000	10.000	–
1898.	1.275.000	941.000	1.600.000	297.000	6.000	–	–
1899.	1.381.000	980.000	1.898.000	192.000	14.000	–	–
1900.	1.611.000	992.000	2.059.000	334.000	7.000	134.000	–
1901.	1.641.000	1.069.000	1.746.000	565.000	3.000	64.000	–
1902.	2.267.000	1.053.000	1.625.000	693.000	2.000	–	–
1903.	2.255.000	1.038.000	2.006.000	928.000	31.000	–	–
1904.	1.334.000	814.000	3.625.000	1.044.000	–	–	–
1905.	1.665.000	764.000	4.071.000	1.281.000	35.000	–	–
1906.	2.031.000	927.000	4.677.000	1.167.000	22.000	–	–
1907.	2.854.000	1.328.000	7.641.000	2.704.000	21.000	–	n. a.
1908.	2.204.000	988.000	4.780.000	2.654.000	34.000	–	n. a.
1909.	2.611.000	1.097.000	7.552.000	2.854.000	28.000	–	31.000
1910.	3.553.000	1.260.000	11.072.000	3.055.000	18.000	4.000	51.000
1911.	4.168.000	1.424.000	11.030.000	3.327.000	19.000	25.000	102.000
1912.	— 6.027.000 —	—	11.472.000	4.242.000	n. a.	32.000	194.000

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: V. évf. (1909) 6–7. p. ; X. évf. (1914) 14–17. p. ; ZIMMERMANN: 263–264. p.

Jelentős volt Kamerun kaucsuk kivitele is, ebben is első volt a német gyarmatok között. Ennek ellenére lényegesen kisebb tényező volt Németország kaucsuk-behozatalában, mint a brazil ültetvényekről származó nyersanyag. Kamerun kivitele 1895-ben 352,5 tonna volt 1,1 millió M értékben, 1900-ban 528,6 t 1,99 millió M, 1905-ben 971,5 t 3,87 millió M összegért került nyilvántartásra.

Kameruni termékek kivitele, márkában		
év	faanyag	elefántcsont
1896.	111.000	370.000
1897.	50.000	535.000
1898.	34.000	444.000
1899.	14.000	604.970
1900.	54.000	686.000
1901.	108.000	756.000
1902.	161.000	840.000
1903.	94.000	755.000
1904.	76.000	1.077.000
1905.	150.000	1.270.316
1906.	119.000	904.733
1907.	95.000	1.073.802
1908.	159.000	900.368
1909.	177.000	879.000
1910.	144.000	625.000
1911.	388.000	581.000
1912.	696.000	536.000

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: V. évf. (1909) 6–7. p. ; X. évf. (1914) 14–17. p. ; ZIMMERMANN: 263–264. p.

A Kormányzóság a kameruni lakosság részére **mezőgazdasági szakiskolákat** nyitott, elsőként Victoriában, ahol egy növénytermesztő kutatóállomás is működött, Afrika kevés ilyen intézményének egyike. Hasonló oktatási intézmények nyíltak 1910-ben Dschangban és Jaundében is. Az afrikai közösségek esetenként jelentős ültetvényeket telepítettek, sőt, vállalkozásokat is alapítottak, amelyeknek a termékeit az európai kereskedők is átvették. Egy dualai bank, hogy a helyiek pénzügyi fejlődését és vállalkozásaik korszerűsítését segítse, az afrikai betétekre 4 % kamatot fizetett.³⁰¹ Egy afrikaiak alapította vállalkozás italpalackozó üzemet működtetett Dualában, amely még a német likörbehozattal szemben is versenyképesnek bizonyult.³⁰²

A századfordulót követően, egy victoriái vállalat-szövetség létrehozta a *Kamerun-Bergwerks-Aktiengesellschaftot* (*Kameruni Bánya Részvénytársaság*), hogy kutatásokat végezzen a Duala keleti határához közel fekvő Logbaba falu vidékén, hogy megállapítást nyerjen, mennyire gazdaságos az ott található kőolaj felszínre hozása. A föld mélyének e tartalmáról már a századforduló óta voltak ismereteik. A próbafúrásokat 1905-ben kezdték, de két év múlva felfüggesztették.³⁰³ Ez és a későbbi talajkutatások 1,5 millió M-t emésztettek fel, ráadásul a világháború kitörése miatt félbe kellett szakítani a gazdaságos kitermelésre irányuló kísérleteket.³⁰⁴ Ezen ásványkincs kitermelésének gazdaságosságát az is fokozta volna, hogy közel feküdt a gyarmat legforgalmasabb tengeri kikötőjéhez, a Wuri folyó torkolatához, így a szállítás költsége is alacsony lehetett volna.

Kamerun külkereskedelmében 1899-ben 14 német és 8 brit vállalat volt érdekelt.³⁰⁵ Ezek közül többnek már volt gyára, üzeme a nyugat-afrikai német gyarmaton. A külkereskedelem lebonyolításában már 1868. óta fontos szerepet játszott a hamburgi *Woermann*

³⁰¹ › OLIVER – SANDERSON

³⁰² › ROBERTS

³⁰³ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 11. p. ; III. évf. (1907) 12. p.

³⁰⁴ › MVENG

³⁰⁵ › FITZNER 1901. 82. p.

társaság, illetve a család által alapított, és hamarosan az akkori világ legnagyobb magánkézben lévő hajózási társaságává fejlődött *Woermann Linie AG.* hajózási társaság is. A külkereskedelem kiviteli oldala jelentős részben mezőgazdasági terményekből, vagy azok félkész termékeiből állt. Így kiemelkedett az olajpálma-mag és az abból sajtolt olaj, a kaucsuk, a kakaó, valamint az elefántcsont, de említésre méltó a kitermelt faanyag is (ez utóbbi különösen 1911-től kezdődően). A behozatal jelentős részben ipari termékekből, különböző eszközökből és gépekből, vasáruból, továbbá szeszes italokból, sóból és rizsből állt.

Kamerun külkereskedelme, márkában					
év	behozatal	kivitel	év	behozatal	kivitel
1891.	4.547.406	4.306.625	1903.	9.637.939	7.139.000
1892.	4.470.852	4.263.784	1904.	9.378.283	8.020.731
1893.	4.161.627	4.633.363	1905.	13.467.113	9.315.187
1894.	6.497.414	4.435.274	1906.	13.305.515	9.945.903
1895.	5.658.192	4.089.843	1907.	17.296.547	15.891.418
1896.	5.358.905	3.961.308	1908.	16.788.864	12.163.881
1897.	6.326.751	3.385.463	1909.	17.723.000	15.701.000
1898.	9.296.797	4.601.620	1910.	25.481.000	19.924.000
1899.	11.133.196	4.840.781	1911.*	29.317.514	21.250.883
1900.	14.245.014	5.886.458	1912.	34.242.000	23.336.000
1901.	9.251.151	5.984.576	1913.	35.000.000	29.000.000
1902.	13.275.704	6.264.099	1914.	n. a.	n. a.

* Összehasonlításként a szomszédos Francia Nyugat-Afrika összes külkereskedelme 32.902.000 M volt (Kameruné ekkor 50.568.000 M volt).

Forrás: FITZNER 1903. 31. p. ; *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I–X. évf. (1905–1914) ; In *Koloniale Rundschau*. 1909. 517. p. ; *Ritters Geographisch Statistisches Lexikon* ; SCHNEE: „Flottillen” szócikk, II. kötet, 169–219. p. ; ZIMMERMANN: 263. p.

Kamerun behozatala 1896-ban – ez akkor főként szövetből, szeszes italokból és gyapotból állt – 5.358.905 márkát tett ki, míg a kivitele – elsősorban mezőgazdasági termékek és azok származékai (pálmaolaj, kaucsuk, kakaó) – 3.961.308 M volt. Az 1902. évben már 13.275.704 M értékben jött be áru, és 6.264.099 M értékben távozott. Az 1903. és 1913. között eltelt tíz év alatt Kamerun külkereskedelme 375%-kal növekedett. Az 1911-es behozatala 29.317.514 M volt (ebből az afrikaiaknak érkező hal 1.873.344 M-t tett ki), kivitele 21.250.883 M volt.³⁰⁶ Az utolsó teljes békeév, az 1913-as esztendő 29 millió M-t kitevő kivitelből a nyersgumi 11,5 millió M (1.236 tonna), a kopra 4,5 millió M (16.000 t) és a kakaó 4,5 millió M (4.500 t), az elefántcsont 536.000 M értéket képviselt.³⁰⁷ Wilhelm SOLF, a császári Gyarmatügyi Minisztérium vezetője afrikai körútja állomásaként 1912. júniusában ellátogatott Kamerunba is, hogy személyesen tájékozódjon a gyarmat fejlődéséről és fejlesztési lehetőségéről.³⁰⁸

A német császári vámhivatalok 1895-ben az alábbi vámtarifát alkalmazták: a 49 térfogatszázalék alatti alkoholtartalmú szeszes ital literjére 20 Pf.-et, a 49 % felettiekre 40 Pf.-et számítottak; a lőfegyverek darabjaiért 2,50 M-t, a lőpor kg-jáért 15 Pf.-et, a dohány

³⁰⁶ › *Révai Nagy Lexikona*. „Kamerun” szócikk.

³⁰⁷ › MVENG, Engelbert: *Histoire du Cameroun*.

³⁰⁸ Afrikai körútját 1912. május 31-ei, Németországból való kihajózásával kezdte meg.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XIV. évf. (1912) 43-44. sz. (jún. 1.)

Kamerun behozatala és kivitele (ezer márka)				
év	behozatal		kivitel	
	összesen	Németországból	összesen	Németországba
1903-ban	9.638	7.000	7.139	4.500
1908-ban	16.789	12.028	12.164	9.562
1913-ban	35.000	27.000	29.000	20.000

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VI. évf. (1910) 5. p. ; HERRE

mázsájáért 20,00 M-t, a só mázsájáért 1,00 M-t, a rizs mázsájáért 2,00 M-t kellett megfizetni.³⁰⁹ Igen sokáig virágzott a határokon át folytatott csempészet, és nehezen lehetett ellenőrizni az őserdőben folyó tevékenységet. A fegyverek törvénytelen kereskedelmét volt hivatott visszaszorítani az 1909. február közepén Brüsszelben született többhatalmi egyezmény is.³¹⁰

A *Deutsch Westafrikanische Handelsgesellschaft m. b. H.* (a brit területeken *German Westafrican Trading Company Limited* néven) Kamerunon kívül már 1902-ben fiókirodát, képviseletet tartott fenn a brit nigériai Old Calabarban, a francia dahomey-i Grand Popoban és hármat a brit Aranyparton, valamint kettőt a német Togóban.³¹¹ A Kamerunnal nyugaton szomszédos brit nigériai védnökségekben az 1910-es években újabb német vállalat nyitott képviseletet: a *Woermann Linie AG.* és a *Deutsche Westafrikanische Gesellschaft* 1913. február 28-án, a *Deutsche Kamerun Gesellschaft* 1913. augusztus 6-án és 1914. július 21-én – pár nappal az európai háború kitörése előtt – a *Niger–Benue Transport Gesellschaft* (hajózási társaság).

A **belkereskedelemben** a századfordulón még mindig jelentős számban voltak észak-kameruni, elsősorban *hausza* származású közvetítők. A déli területeken az európaiak térhódítását volt hivatott elősegíteni az a kormányzósági tiltás, amely nem engedélyezte a Sanaga-folyó menti afrikai kereskedőknek, hogy a tevékenységüket délen végezzék. A kereskedelem lebonyolítása általában árucserre formájában történt.³¹²

Az erdőgazdaság a XX. század első évétől kezdődően kezdett jelentős mennyiségű faanyagot kivitelre termelni, de igazi lendületet csak a második évtized első évétől kapott. Két német botanikus, prof. dr. JENTSCH és dr. BÜSGEN az őserdő növényvilágának felmérését végezte Mungo vidékén az 1909-es év során. E kutatásaik alapján, akkoriban egy másfél hektáros terület hetvenféle, 60 cm átmérőnél nagyobb rönkből több mint 230 m³-nyit tudott adni.³¹³ Ez a hozam ugyan csak megközelíthette a telepített fenyvesek tarvágásainak mennyiségét, viszont a trópusi fajták az európai fákhhoz képest jelentősebb értéket képviseltek Európában.

A kameruni kormányzat az **állat- és növényvédelem** terén csak csekély lépéseket tett. Bár nem jelöltek ki nagy vadvédelmi területeket, de 1907. április 1-jétől gyarmatszerete betiltották az 5 kg-nál könnyebb elefántcsont-agyarak kereskedelmét.³¹⁴ Ez valamelyest védte az ormányos nagyvadakat, amelyek így elérhették a felnőttkort, amely az állomány növekedésére is esélyt adhatott.

³⁰⁹ › FITZNER 1896.

³¹⁰ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VI. évf. (1910) 15. p.

³¹¹ › FITZNER 1903. 32. p.

³¹² › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 11. p.

³¹³ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VI. évf. (1910) 15. p.

³¹⁴ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: IV. évf. (1908) 11. p.

A nyugat-afrikai német gyarmaton az ismétlődő gondok egyike a(z olcsó) **munkaerő** hiánya volt, ezért az ültetvényeken mindig talált munkát az azt kereső személy. Egy képzett, gyakorlott vezető munkás 1896-ban, de még 1905-ben is havonta (azaz 26 munkanap) átlagosan 20 M fizetést kaphatott, egy átlagos képességű munkás 15 M-t, egy gyermek (!) 10 M-t kapott ugyanennyi időre; bár egyes vidékeken akár 30–50 %-kal kevesebbet is fizet(het)tek.³¹⁵ A vasútépítéseken 1907-ben egy munkás a napi kilencórás munkáért 75 pfennig bért kapott (ez havi 19–19,50 M volt) – ugyanannyit, mint tíz évvel korábban –, de ennek egyharmadát takarékoság címén kötelező volt letétbe helyezni. A mezőgazdasági munkát végzők számos esetben csak a felét kapták a vasutaknál dolgozók bérének.³¹⁶ (Ausztriában a századfordulón, országos összesítésben az üzemi / gyári munkások napi átlagbére 1,53 M [1,80 korona] volt, a mezőgazdasági napszámban dolgozóké csak 0,96 M [1,13 korona]. Ez időben Németországban a keresetek megközelítően másfélszer voltak nagyobbak az ausztriaiánál.)³¹⁷ Az európaiakak dolgozó afrikai munkavállalók közül 1905-ben 5.418 főt foglalkoztattak ültetvényeken, 26.235 személy volt teherhordó a kereskedelmi és ültetvényes társaságoknál, míg 1.403-an álltak a Kormányzóság szolgálatában. Kamerunban 1908–1909-ben 3.000–3.500 munkás a vasútépítkezéseken, és már 8.200 fő az ültetvényeken dolgozott.³¹⁸ Az északi munkásoknak déli területeken történő alkalmazását nehezítette az ott sűrűn előforduló malária, hiszen azt ők sokkal rosszabbul tűrték, mint a partvidékről származók, ahol ez a megbetegedés gyakorinak számított. A kereskedőcégek gyakran maguk szervezték meg saját teherhordóik toborzását, mivel az északi úttalan területeken igen nagy szükségük volt rájuk.

Munkásbérek Kamerun egyes vidékein, 1899-ben						
férfi munkás	időszak	átlagos bérek afrikaiaknak, az alábbi kerületekben				
		Duala	Victoria	J.-A.h.*	Edea	Lobethal
mezőgazdasági, ellátás nélkül	havonta	26,00 M	15,00 M	10,50–13 M	n. a.	n. a.
mezőgazdasági, ellátással	havonta	n. a.	n. a.	n. a.	8,00 M	20–25 M
hordár	1½ havi út teljesítéséért	13,00 M	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
gyermek, ellátás nélkül	havonta	n. a.	10,00 M	n. a.	n. a.	n. a.

* Johann-Albrechtshöhe

Forrás: FITZNER 1901. 99–104. p.

A kameruni fogyasztói árak kerületenként jelentős eltérést mutattak. Ennek oka a vidék mezőgazdasági, állattartási lehetőségei, illetve a szállítás távolsága és nehézsége volt. Egyes termények, gyümölcsök – mint bárhol másutt – a beérésük idején olcsóbbak voltak.

A kereseti lehetőségek és azok vásárlóértéke alapján elmondható, hogy egy dualai ültetvényi munkás jövedelme 400 darab (vidéken csak 200 darab) tojásra volt elegendő, egy osztrák munkás ugyanekkor havi jövedelméből 580 darabot vásárolhatott településének piacán (országos átlagot alapul véve). A batáta, illetve burgonya összehasonlításában: az előbbiből Kamerunban 200 kg-ot, az utóbbiból Ausztriában 580 kg-ot vásárolhatott.³¹⁹

³¹⁵ › FITZNER 1896. ; FITZNER 1901. ; STOECKER

³¹⁶ › ROBERTS

³¹⁷ › REDEN: 165. p.

³¹⁸ › In *Koloniale Rundschau*. 1910. évf.

³¹⁹ › REDEN: 165. p.

Ebből, és a jövedelmek afrikai és európai eltéréséből megállapítható, hogy Kamerunban az ausztriai átlagkereseteknek csak 35–40 %-át (a belső területeken csak a negyedét!) kapták meg, az afrikai bérek vásárlóértéke élelmiszereknél az osztrákéhoz képest annak csak a fele volt.

Fogyasztói árak Kamerunban, 1899-ben				
áru	mennyiség	árak az alábbi kerületek nagyobb piacain		
		Duala	J.-Ah.*	Edea
tyúk	1 darab	1,00 M	0,30–0,40 M	0,50 M
kakas	1 darab	1,50 M	n. a.	n. a.
kacsa	1 darab	2,50–4,00 M	n. a.	n. a.
kecske	1 darab	6–30 M	n. a.	4–9 M
kecskehús	½ kg	n. a.	0,40–0,50 M	n. a.
birka	1 darab	n. a.	n. a.	6–12 M
tojás	1 darab	0,05 M	n. a.	n. a.
jam, vagy batáta	10 kg	1,00 M	0,20 M	n. a.
kukorica	100 cső	n. a.	0,50 M	n. a.
banán	1 fűt	1,00 M	0,30–0,40 M	n. a.

* Johann-Albrechtshöhe

Forrás: FITZNER 1901. 99., 101, 103. p.

A **pénzintézetek** közül Dualában és a togói Lomében is fiókot tartott fent a *Deutsche Westafrikanische Bank*.³²⁰ Ezen kívül kameruni képviselőt működtetett a *Deutsche Afrika Bank AG* is. A legtöbb német gyarmaton (Togóban, Kamerunban, Német Délnyugat-Afrikában és a csendes-óceáni Német Szamoán) a német birodalmi márka érc- és papírpénzei voltak forgalomban; Kamerunban ezt rendeleti úton 1894. április 6-án vezették be.³²¹ A kereskedelemben a német gyarmati időszak előtt a partvidéken általános volt a német, brit és francia nemesfém érmék használata. Az ezüsből, 1780-as évszámmal – egészen a XX. század elejéig, elsősorban osztrák pénzverdekben – vert úgynevezett „Mária Terézia tallér” forgalma gyakori volt Kamerun északi területein is.³²² A belső területeken 1905-ig igen elterjedt volt, hogy a készpénz helyett – a régi időkből megmaradt szokás szerint – kauri-csigát vagy dohányköteget használtak mint értékmérő és pénzhelyettesítő eszközt. A dohánylevél páratartalom változása miatti értékcsökkenése, illetve a csigaházak nehézkes szállítása miatt hamarosan kiszorult az afrikaiak hétköznapi életéből.³²³

A német ércpénzek kizárólagos forgalmát 1905. február 1-jétől rendelték el, a nemesfémű készült érméket korlátlan számban, a nikkelt és réz aprópénzeket 5 márka összegéig kellett elfogadni. Egyúttal megtiltották a „Mária Terézia tallér” és a kauri-csigák behozatalát, de az előbbi érmék beváltását – értéken alul – 1,5 M összegben engedélyezték.³²⁴ Részben ezért is, a belső területeken hamarosan igen kedveltek lettek, és el is terjedtek a nagyobb értékű ezüstpénzek (2 és 5 M), így Kamerun németországi ezüstpénz be-

³²⁰ A *Deutsche Westafrikanische Bank*ot 1904. októberében, Berlinben a *Dresdner Bank* és a *Deutsch Westafrikanischen Handelsgesellschaft* alapította, 1 millió M alaptőkével; 1910-ben részvényeinek osztaléka 8–10 % volt.

› SCHNEE: „Deutsch-Westafrikanische Bank” szócikk (ZOEPFL által), I. kötet, 446. p.

³²¹ › FITZNER 1901. 83. p.

³²² › SCHNEE: „Kamerun” szócikk, II. kötet, 169–219. p.

³²³ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 11. p.

³²⁴ › SCHNEE: „Kamerun” szócikk, II. kötet, 169–219. p.

hozatala igen jelentős méreteket öltött; a bankjegyek jelentősebb importja viszont csak 1911. után történt.³²⁵

A császári német ércpénzek és bankjegyek Németországból érkeztek – az ottaniakkal mindenben azonosak voltak –, és a szükség szerinti mennyiségben, a *Deutsche Westafrikanische Bankon* keresztül kerültek forgalomba. E pénzügyet 1912. végéig 4.630.100 M értékű bankjegyet bocsátott forgalomba, továbbá 1.230.000 M-t arany, 11.974.719,50 M-t ezüst, 736.268,40 M-t réz-nikkel és 16.655 M-t réz érmékben.³²⁶ Egy év múlva, 1913-ban 3,408 millió M értékben érkezett készpénz-készlet: 1,5 millió M bankjegyekben, 1,9 millió nemesfém- és 0,358 millió értékben réz-nikkel- és rézpénz formájában.³²⁷ Egy német márka egyenértékű volt 11,75 brit pennyvel (0,05 fonttal, azaz megközelítőleg 1 shillinggel), 1,23 francia frankkal; egy brit font 20,43 M-t, egy francia frank 0,81 M-t ért (az esetleges csekély eltérés, és az átváltási költség a pénzügyet haszna volt). A takarékpénztári szolgáltatást 1910-ben még csak 270, 1912-ben már 450 betétes vette igénybe.³²⁸

Közlekedés és hírközlés Kamerunban

Kezdetben a teherszállítás mindenhol hordárok, teherhordók révén történt, a századfordulón belőlük közel százezer állt európaiak vagy afrikaiak szolgálatban. A **közutak** javítását és az új utak építését a Kormányzóság fedezte, gyakran közmunkások igénybevételével. 1912-re megépült a Kribi kikötővárostól Ebolowáig futó köves út, majd hamarosan ennek a folytatása, az Ebolowát Jaundével összekötő szakasz is elkészült, hegyeken, völgyeken keresztül, folyókat hidakkal átszelve. A déli területek úthálózatának fejlesztése az 1910-es évekre lendületet vett, elkészült 286 km hosszú Kribi–Jaunde út korábbi fahídjait acélszerkezetre cserélték.³²⁹ A XX. század első évtizedében pedig megjelentek a gépjárművek is, s 1912-ben megalakult egy dél-kameruni gépkocsi-vállalkozás (*Südkameruner Lastautomobil-Gesellschaft m. b. H.*) is. A magántársaságok mellett a Kormányzóság is több gépkocsit üzemeltetett.

A nagyobb kameruni fejlesztéseket, feltárásokat és műszaki kutatásokat a német állam vagy a kameruni Kormányzóság tőkéjéből (is) fedezték. Többek között így épültek a **vasutak** is, amelyek a *Kamerun Eisenbahn Gesellschaft*³³⁰ tulajdonában voltak.

Elsőként Dualából – pontosabban a folyó túloldalán fekvő Bomaberi falutól – kiindulva észak felé építettek vasútvonalat, ennek első szakasza 160 km-t tett ki, és a Manenguba-hegy lábánál fekvő Nkongsambáig vezetett. Az építkezés csak a jelentős német állami támogatás megadásával, a *Reichstag* 1906. május 9-ei döntését követően kezdődhetett.³³¹ A sínek fektetését már 1907-ben megkezdték, de csak a hivatalos átadást egy hónappal megelőzve, 1911. április 1-jén nyitották meg. A neve *Kamerun Nordbahn* avagy

³²⁵ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: V. évf. (1909) 17. p. ; SCHNEE: „Kamerun” szócikk, II. kötet, 169–219. p.

³²⁶ Érmékből volt bronz 1 és 2 Pfenniges (Pf), réz-nikkel 5, 10, 20 és 50 Pfenniges (az afrikai gyarmatok közül Togóban a 25 Pf-es is forgalomban volt), ezüst ½ és 1, 2, 3 és 5 M, arany 10 és 20 M, bankjegyekből 20, 50, 100 és 1000 márkás címletek. (A 2, 3, 5, 10 és 20 M-ás érméket a német államok kormányai egységes szabvány szerint, de részben egyedi megjelenéssel adták ki.) Kamerun 1912. évi, megközelítőleg 3,5 milliós összlakosságát figyelembe véve, egy lakosra átlagosan 0,22 M értékű aprópénz, és 3,42 M-nyi ezüst váltópénz jutott.

³²⁷ › SCHNEE: „Geld und Geldwirtschaft” szócikk (Karl RATHGEN által), I. kötet, 692–697. p.

³²⁸ › SCHNEE: „Kamerun” szócikk, II. kötet, 169–219. p.

³²⁹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1914) 23. p.

³³⁰ A *Kamerun Eisenbahn Gesellschaft*ot 1906-ban, Berlinben alapították 16,64 millió M alaptőkével.

³³¹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: III. évf. (1907) 11. p.

gyakorta *Manengubabahn* volt.³³² Az északra tartó építkezéseken 1.500–2.000 munkást alkalmaztak.³³³ A német távlati tervek szerint a Duala–Bare vasútvonal – teljes hosszának kiépülése esetén – észak felé Fumbam és Kontscha érintésével egészen a Benue folyó partján fekvő Garuáig futott volna.³³⁴ 1911/1912-es évben a *Manengubabahn* vonalán már 154.300 személyt és 24.500 tonna árut szállítottak (az építkezésekhez szükséges áruk és személyzet nélkül).

A második 1 méter nyomtávú vonal Dualából kelet felé haladt. Az úgynevezett *Mittellandbahn* építkezéseit 1908. októberében indították meg, a jelentősebb földmunkák kezdete viszont fél évet váratott. A sínpár fektetése egyszerre három helyszínről kezdték meg: Dualában, Dibambunál és Sanagánál, mivel vízi úton a teherbárkakkal mindhárom megközelíthető volt.³³⁵ A vasútvonal első szakaszát 1913. november 1-jén adták át; ez az Edeán keresztül Bidjokáig megépült 81 km-es szakasz 23,78 millió márkába került.³³⁶ Az építkezéseken az 1910-es évek legelején már 3.000–7.000 afrikai munkást alkalmaztak, akiknek a fizetség mellé ellátást is biztosítottak.³³⁷ A kivitelezés lassúságát részben a domborzati viszonyok szélsőségei indokolták; például a Duala és Edea között fekvő Sanaga-völgy felett átívelő híd hosszabb volt, mint amekkorát a britek építettek a Viktória-vízesésnél, a Zambézi felett. Az elképzelések szerint e vasútvonal végcélja a Njong-folyó partján fekvő Mbalmajo volt, s egy elágazással összekötötték volna Kribivel is. A sínpár tervezett hossza 293 km volt, ebből 1914. nyarára 121 km lett kész, de a hamarosan kitörő háború az építkezések folytatását már nem tette lehetővé.³³⁸

<i>A Manengubabahn</i> költségvetése, márkában			
év ^a	1911/1912.	1912/1913.	1913/1914.
vasút hossza	160 km	160 km	160 km
bevétel	380 432	633 558	950 393
kiadás	292 589	414 092	486 495
nyereség ^b	87 843	219 466	463 898

^a április 1-e és március 31-e közötti időszakokat alapul véve /// ^b adózás előtt

Forrás: In *Koloniale Rundschau*. 1914. évfolyam. ; SCHNEE: „Kamerun” szócikk, II. kötet, 169–219. p.

Ezek a vonalak mellett már 1905-ben üzemelt az a 60 cm nyomtávú kisvasút, amely Victoriából, Kakaohafenből Mpundu felé, a Kamerun-hegy délkeleti lankái mentén vezetett – Sopot és Mueán keresztül –, hossza 35 km volt. Később a kikötővárosból már csak Mueáig – ez csak 25 km távolság volt –, valamint Fürstenhöhébe (mueai elágazástól 6 km) közlekedtek a szerelvények. E vonalak kakaóültetvények központjait kötötték össze a forgalmas kikötővel, legyőzve a 800 méteres szintkülönbséget is.

A német vasútépítési beruházások menete a briteknél lassúbb ütemben haladt. Kamerunban 1914-ben még csak 309 km hosszan húzódtak a sínpárok, míg az ennél kisebb Togóban ekkor már 326 km volt azok hossza. Az európai béke utolsó hónapjaiban, 1914. nyarán, a Kamerunnal szomszédos Nigériában Lagos kikötőjéből Ibadan, Ilorin városokon

³³² › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VIII. évf. (1912) 21. p.

Az addig megépült vonal kilométerenként 100.000 márkába került, kb. kétszerese a togói építkezéseknek.

³³³ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VI. évf. (1910) 15. p.

³³⁴ › *Andrees*: 184–185. p.

³³⁵ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VI. évf. (1910) 16. p.

³³⁶ › In *Koloniale Rundschau*. 1914. évf.

³³⁷ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VIII. évf. (1912) 22. p.

³³⁸ E vasút megépült szakasza kilométerenként 196.500 M-ba került, főként a hegyvidékes, folyó-szabdalta te-
repviszonyok miatt.

keresztül, a Niger folyón átívelve, Zairát érintve egészen Kanóig vezetett a vasút, s részben megépült e vonal két leágazása is.³³⁹ A nyugat-afrikai német gyarmatok meglévő vasútjainak együttes hossza sem érte el ezt a távolságot.

A távlati tervek között szerepelt egy újabb, déli vonal megépítése is: a Kampo–Ambam–Akoafim szakaszon, a Ntem-folyó völgyében, amely a déli területeknek biztosított volna a tengerpartra gyors szállítási lehetőségét. A kivitelezés nem kezdődött meg 1914. nyaráig.

Nyugat-Afrika német gyarmatainak legfőbb **tengeri szállítói** a német *Woermann Linie AG.* és a brit *British and African Steam Navigation Company*, illetve az *African Steam Ship Company* voltak.³⁴⁰ Kamerun fontosabb kikötőjeként Duala, Victoria (nyugati felében a Kakaó kikötő – Kakaohafen, déli felén a Hadihajó-kikötő – Kriegsschiffbucht), Kribi, Rio del Rey, Kampo és Ukoko került nyilvántartásba. A nagyobb kikötőket az évek során állami / kormányzósági támogatással folyamatosan fejlesztették. Kamerun rendszeres, gyarmaton kívüli hajójáratokkal volt összekötve Lomével, valamint Lagoson és Dakaron keresztül Hamburggal; ez utóbbi járat 1896-ban 30 nap alatt érte el 4.870 tengeri mérföldre (9.000 km-re) lévő célját.³⁴¹ A századfordulóra Duala és Hamburg között már csak 24, Liverpoolig 22 napig tartott a hajút.³⁴² Az egyre bővülő kereskedelmi és utasforgalom kiterjesztette a tengeri hajójáratokat, és azok sűrűségét is. 1914. első felében a német hajótársaságok a Duala–Kampo–Libreville–Laudona–Banene, Libreville–Duala, Duala–Monrovia–Kanári-szigetek–Hamburg (20–23 nap) járatokat üzemeltették.³⁴³

A biztonságos tengerhajózás elősegítésére a német kormányzás hat világítótornyot, vagy világító póznát emelt a kameruni tengerpart mentén.³⁴⁴ Ezek mellett a hajózható öblök és folyótorkolatok hajútjait karókkal tűzték ki, mint például a Kamerun-folyó öblébe futásának szakaszát is.

Duala kikötője az első volt Nyugat-Afrika legjobb természetes öblei között: jelentős a mélysége, északkeleten a Wuri folyó torkolata, délnyugaton az öblök tengeri kijárata található. Az átlagosan 15–17 km átlójú, csillag alaprajzú, természet alakította öblöt szinte teljesen körbe fogják a szárazföld és a part menti szigetek. A belső horgonyzóhelyről csak egy 5 km széles szoroson keresztül lehet kijutni a nyílt vízre. Már 1899-ben állt az a 82 vascölöp segítségével létrehozott 45 méter hosszú, 8 méter széles kirakodó móló, ahonnan gyorsabban rakodhatták a hajókat. Az 1910-es évekre ezt négy további követte, míg a kormányzósági mólót 200 méteresre bővítették, amely végén merőleges rakodófelületet is kialakítottak, daruja 5 tonnáig tudott emelni. A négy kisebb, megközelítőleg 100 méteres

³³⁹ › *Andrees*: 184–185. p.

³⁴⁰ › FITZNER 1901. 82. p.

³⁴¹ Az utasok a Németország és Kamerun közötti útért (vagy éppen a visszaúért) I. osztályon 600, II. osztályon 450 márkát fizettek; 1911-ben még mindig ugyanannyiért kellett megváltani a jegyeket.

› FITZNER 1896.

³⁴² › FITZNER 1901. 82. p.

³⁴³ › *Andrees* 24–25 p.

³⁴⁴ Az 1910-es évek elején már működött világítótorony Bibundinál (egy 12 méter magas toronnyal rendelkező ház tetején világítva, akár 6 tengeri mérföldre is látszott a fénye; magánkézben volt), Debunga-pontnál (10 méter magas, fehér, kör alakú torony, amely fénye a tenger szintjétől 79 méter magasán került elhelyezésre, ami akár 15 mérföldről is látható volt), Morton-öbölben (Victoriától 300 méterre nyugatra, 3–4 mérföldre látszott a fénye), Kap Nachtigalnál (Ambas-öböl délkeleti vége; a magaslatra emelt fehér torony fénye akár 18 tengeri mérföldre is látszott), Dualánál (a Kormányzóság épülete előtti zászlórúd csúcsán világító fény 6 tengeri mérföldre látszott), Kribi (a folyótorkolat déli partján álló, kör alaprajzú, 14 méter magas fehér torony fénye akár 12 tengeri mérföldre is látszott).

› *Africa Pilot* 1916: I. köt. 234. p.

mólók különböző társaságok tulajdonában voltak és 2 tonna teherbírású darúkkal rendelkeztek.³⁴⁵ A kikötő úszódokkjá 600 tonna vízkiszorítású, legfeljebb 50 méter hosszú hajók kiemelését és javítását tudta elvégezni az egy-két tonna teherbírású gőzdaruja segítségével.³⁴⁶ 1904. elejétől működött a *Woermann Linie AG.* üzemeltette 61 méter hosszú, 17 méter széles és 4 méter merülésű úszódokk, amely már az 1.200 tonna vízkiszorítású hajók részére is javítási lehetőséget biztosított, 17 tonna teherbírású darujának segítségével (e lehetőséggel, bérleti díj fejében az 1904. év folyamán 2–2 német és brit, valamint egy francia gőzös élt).³⁴⁷ Duala kikötőjének 110 méteres kiépített rakpartját 1912-ben adták át. Dualából a Wuri-folyó túlszéljén, a kissé északabbra fekvő északi vasútvonal végállomásához, Bonaberihez rendszeres átkelőhajó-járat közlekedett. A tengeralatti távírókábelek tengerbe futásának két helyét két oldalról fehér, „T” jelzésű oszlop mutatta, amelyek éjjel zöld fénnel világítottak, valamint a víz felszínén öt zöld, „Telegraph” feliratú bója jelezte annak útját. A hajóknak a horgonyzás ebben a térségben tiltott volt.³⁴⁸ Victoria kikötőjében a *Woermann Linie AG.* egy 180 méter hosszú kirakodó mólót épített.

Kamerun kikötőiben megfordult hajók összesített adatai			
év	összes hajó	vízkiszorítás	amelyből német hajó
1889.	82	100.467 t	38
1890.	83	92.123 t	43
1891.	82	92.832 t	36
1892.	65	87.998 t	26
1893.	77	109.310 t	29
1905.	391	962.000 t	229
1907.	474	1.270.000 t	281
1908.	421	1.316.000 t	226
1909.	383	1.035.000 t	n. a.
1910. ^a	385	1.291.000 t	n. a.
1911.	397	1.497.000 t	242
1912. ^b	604	1.733.000 t	254

^a Duala kikötőjében 74 német és 55 külföldi hajó fordult meg ebben az évben, Viktoriában 83, illetve 56 hajó.

^b Duala kikötőjében 86 német és 54 külföldi hajó fordult meg ebben az évben, e mellett 45 alkalommal kormányzósági hajó is. Viktoriában 114, illetve 41 hajó, e mellett 63 alkalommal kormányzósági hajó.

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: III. évf. (1907) 10. p., VI. évf. (1910) 14. p., X. évf. (1914) 22. p.; *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XIV. évf. (1912) 58. sz. ; FITZNER 1896.

A Kamerun kormányzósága által fenntartott hajóraj 1902-ben a 249 tonnás NACHTIGAL gőzhajóból (OSTEN kapitány) – amelyet később KAMERUN névre kereszteltek – és a 548 tonnás HERZOGIN ELISABETH kormányzósági személyhajóból (WITT kapitány) állt.³⁴⁹ Továbbá a dualai kikötő szolgálatában állt a PFEIL és a 22,8 méteres MUNGO motoros-révkalauz (előbbit rendeltetése mellett vízmélység-mérésekre, az utóbbit személyszállításra is használták),³⁵⁰ de Kamerunban üzemeltették a 26,7 méteres SODEN farkere-

³⁴⁵ › *Africa Pilot* 1916: I. köt. 234–235. p.

³⁴⁶ › FITZNER 1901. 98. p.

³⁴⁷ › *Africa Pilot* 1916: I. köt. 236. p. ; *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 11. p.

³⁴⁸ › *Africa Pilot* 1916: I. köt. 235. p.

³⁴⁹ › FITZNER 1903. 42. p. ; SCHNEE: „Flottillen” szócikk, I. kötet, 644. p.

³⁵⁰ › GRÖNER ; SCHNEE: „Flottillen” szócikk, I. kötet, 644. p.

kes folyami őrhajót és a 17 méteres ROHLFS hajót is, ez utóbbi Spanyol Guinea (azon belül is Spanyol Muni) partjait is járta.³⁵¹

Kamerun fontos közlekedési útvonalát képezte még az a rendkívül sok folyó is, amelyek legtöbbször a középső és déli vidéken, a gyarmat tengerpartjához futott. Főként az úttalan vagy a csak csapásokkal ellátott vidékeken volt nagy a jelentőségük, ahonnan a hordárok csak hosszadalmasan, nagy fáradtsággal szállíthatták terhüket. A sekély víz miatt igen sok helyen a hajózást csak csónakkal bonyolíthatták le. A folyók mélyebb vizű szakaszain azonban hamar megjelentek a gőzerejű kishajók, összekötve az apró településeket a városokkal. A folyómedrek felmérése után kijelölték a gőzhajók és uszályok által hajózható szakaszokat, mivel a hajózást sok folyón a számtalan vízesés, zúgó gátolta, a túlzottan kanyargós szakaszok pedig lassították a közlekedést. A hajózás szempontjából fontos volt Benue, Kongó, Logoné, Sanga, Dja, Njong és a Sanaga folyók egy-egy szakasza.

1914. júliusának végén, tengeri úton, több hatalmas ládában két repülőgép szétszedett darabjai érkeztek Dualába. Összeszerelésük után ezek lettek volna az elsők Nyugat-Afrika égen, azonban üzembe helyezésüket az I. világháború kitörése megakadályozta.

A **hír- és távközlés** kezdeti, lassú fejlődését gyorsabb ütem követte. Az első postaügynökség, egyben az afrikai földrészen a német posta első képviselője 1887. február 1-jén nyílt meg Kamerun városában (a későbbi nevén Duala), és 1902-ig csak további hat követte.³⁵² A kameruni posta 1903-ban még csak 3 német tisztviselőt és több afrikai kiségitőt alkalmazott.³⁵³ 1906. végén már 28 postaügynökség működött, köztük 12 távíróállomás is; 1908-ban a 32 közül már 16 állt kapcsolatban távíróvonallal, 1911. elején pedig a 35 ügynökségből 17 helyen sürgöny-állomás is volt. A területileg jelentősen megnövekedett Kamerunnak 1913-ban 46 postaügynöksége, ebből 24 távíróállomása volt.³⁵⁴ Az 1907. április 1-jén létrehozott önálló Postaigazgatóság vezetője alá 1911-ben 1 postafelügyelő, 7 postatiszt és 6 német hivatali altiszt,³⁵⁵ majd 1914-ben 19 főnyi helyi kiségitő (hivatalsegéd, futár, kézbesítő) tartozott.³⁵⁶ Az ügynökségek egy részét közigazgatási hivatalok töltötték be. A postaügynökségeket rendszeres postafutár-szolgálat kötötte össze; egy-egy ilyen futár gyakran hetekig is menetelt, s sok száz kilométert tett meg akár úttalan vidékeken is.³⁵⁷

A legelső víz alatti távírvonalat Kamerunhoz 1893-ban fektette le a délkelet-nigériai Bonny és Duala szakaszon a brit érdekeltségű *African Direct Telegraph Company*. Ez vezetett tovább Lomébe, s onnan Monrovián keresztül Európába és Dél-Amerikába (Pernambucoban ért brazil földre). A Duala–Monrovia közvetlen szakaszt, amelyet már német vállalkozás üzemeltetett, 1913. január 18-án adták át, miután a STEPHAN kábelfektető

³⁵¹ › SCHNEE: „Flottillen” szócikk, I. kötet, 644. p.

³⁵² Victoriában 1888-tól, Bibundiban 1891-től (1897. és 1906. között bezárt), Gross-Batangában 1893-tól, Kribiben 1894-től, Rio-del-Reyben 1897-től és Bueában 1900-tól.

› SCHMIDT – WERNER: 218–220. p.

³⁵³ › SCHMIDT – WERNER: 8. p.

³⁵⁴ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: III. évf. (1907) 10. p., X. évf. (1914) 21. p.; *Kleiner Kolonialatlas*. 1909. Kamerun

1911-ben: Garua, Kusseri, Banjo, Joko, Bamenda, Ossidinge, Dschang, Rio del Rey, Johann Albrechtshöhe, Jabassi, Bibundi, Buea, Bonambassi, Njanga, Victoria, Bonaberi, Duala, Malimba, Lobetal, Edea, Jaunde, Akono-Linga, Dume-Station, Molundu, Lomie, Lolodorf, Ebolowa, Longfi, Plantation, Kribi és Kampe.

³⁵⁵ › In *Koloniale Rundschau*. 1912. évf.

³⁵⁶ › SCHMIDT – WERNER: 8. p.

³⁵⁷ › *Kleiner Kolonialatlas*. 1909. Kamerun térképe.

Dualából, az 1.600 km-re északra fekvő Kusseri ügynökségre 1908-ban 13,80 M djf ellenében vittek el egy legfeljebb 5 kg-os csomagot.

hajó végzett munkájával.³⁵⁸ Az 1906. évben a gyarmaton 537 km, 1911-ben már 1106 km, 1913-ban 1162 km, 1914-ben pedig 1396 km hosszan futott a településeket összekötő távíró rézhuzalja.³⁵⁹ Singán, az Ubangi-folyó kikötőjén haladt át a Francia Egyenlítői Afrikával Brazzaville–Bangui vonalon kapcsolatot tartó távíróvonal. A távíróforgalom elterjedésének egyik gátja az ügyfeleknek kiszabott jelentős szolgáltatási díj volt. A szavankénti 8,75 M helyett aztán 1902. július első napjától 6,70 M-t kellett fizetni, amelyet 1904. július első napjától 5,30 M-ra mérsékeltek, ezt az 1910-es évek legelején tovább csökkentették 3,65 M-ig.³⁶⁰ 1907-ben – egy léggömbbel levegőbe juttatott huzal segítségével – Edeában már kísérleteztek a szikratávíróval is, de a technika akkori állása nagy távolságokra még nem tudott komoly eredményeket felmutatni. 1913. március 3-án átadták a 100 méteres rácsszerkezetű acéltoronnyal rendelkező dualai szikratávíró állomást,³⁶¹ mely a togói Kaminán keresztül drót nélküli összeköttetést tarthatott fenn Németországgal és közvetlenül Afrika más német gyarmataival is. Elhelyezkedése és teljesítménye segítette a hajózást is (hívójele „kbu” volt). Az adótorony hivatalos működési ideje 06:00–09:00 és 19:00–22:00 óra közötti időszakokban volt.³⁶² Teljesítménye kétszer olyan erős volt, mint a közeli portugál gyarmat Fernando Po-i adója.

Kamerun postaforgalma							
év	levél	csomag	újság	távirat	távbeszélő kapcsolás	postautalvány	
						db	M értékben
1894/95.	35.935	1.212	1.329	275	–	1.153	n. a.
1902.	268.404	n. a.	26.206	1.368	n. a.	n. a.	1.162.074
1904.	315.808	11.371	39.004	3.564	n. a.	14 364	1.538.916
1905.	392.000	13.360	79.343	14.116	157.646	21.685	2.623.000
1906.	539.880	15.626	76.929	25.541	164.940	24.577	3.326.861
1907.	861.462	19.971	91.340	38.675	199.437	28.699	3.784.903
1908.	1.072.400	23.373	98.462	41.990	263.174	33.831	5.176.536
1910.	1.000.000	20.700	n. a.	50.000	301.000	17.278	10.000.000
1911.	1.097.800	36.942	253.000	68.900	379.139	66.839	12.317.516
1912.	1.526.301	40.987	257.800	109.931	470.335	83.416	16.591.507
1913.	1.829.390	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	101.930	17.995.390

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: III. évf. (1907) 10–11. p., V. évf. (1909) 15. p., VI. évf. (1910) 14. p., X. évf. (1914) 21. p. ; *Deutsche Kolonialzeitung*. XXV. évf. (1908) 533. p., XXVI. évf. (1909) 535. p. ; *Meyers 1906–1909* ; *Ritters Geographisch Statistisches Lexikon* ; SCHMIDT – WERNER ; SCHNEE: „Post- und Telegraphenwesen” szócikk, III. kötet 90–91. p.

Az első városi távbeszélő-hálózatot Victoriában és Bueában, illetve a két település között 1901. decemberében adták át, s 1904. végén már Dualában és Edeában,³⁶³ majd 1907. utolsó napjaira már Bonambasiban, Jabassiban és Malimbában is üzemelt a telefon. Az 1913. évben 22 városban 486 előfizető volt telefonhálózatba kötve; 1913-ban 107 km városi

³⁵⁸ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1914) 19. p.

³⁵⁹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1914) 21. p.

Távíróvonalak épültek a belső területek felé Tiko–Victoria–Isongo–Bibundi, Victoria–Buea–Susa–Bonaberi–Duala–Lobetal–Malimba, Duala–Edea–Kribi–Lolodorf–Jaunde–Akonolinga–Abong-Mbang–Dume–Njasssi, Duala–Bonambassi–Jabassi–Kupe–Nyanga, Lolodorf–Ebolowa és Kribi–Kampo között.

³⁶⁰ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 11. p. ; FITZNER 1901. 89. p.

³⁶¹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1914) 23. p.

³⁶² › *Africa Pilot* 1916: I. köt. 235. p.

³⁶³ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 11. p. ; FITZNER 1903. 32. p.

és 712 km távolsági telefonvonal kötötte össze a központok egy részét.³⁶⁴ A távbeszélőforgalom döntő többségét a településen belül bonyolították le, csak csekély arányú volt a gyarmaton belüli távolsági beszélgetés.

Bueaban 1912-ben nyitották meg az első állandó kameruni időjárás-előrejelző központot, mely garuai, dschangi, edeai és jaundei kirendeltségein keresztül az egész gyarmaton végezhetett megfigyeléseket. A mért értékeket rögzítették, és előre jelezték a várható légköri változásokat. Az 1913-as kormányzósági költségvetésben pedig már szerepelt egy csillagvizsgáló építéséhez szükséges összeg első részlete is.³⁶⁵

Hitélet, oktatás- és egészségügy Kamerunban

Evangélikus hittérítő-állomást működtetett 1904-ben a bázeli *Evangelische Missiongesellschaft* (10 központ és számos kihelyezett képviselő), a berlini *Missiongesellschaft der deutschen Baptisten* (5 központ, több tucat képviselő), az egyesült államokbeli *Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church in the U.S.A.* (4 központ); a katolikusokat a limburgi *Kongregation der Plottiner* (7 központ) tartotta fenn. Kamerun – akárcsak a többi német gyarmat – különálló katolikus püspökséget alkotott. A német katolikus hittérítő társaságok (főként a *Kongregation der Plottiner*) 1912-ben már 16 hittérítő állomást működtettek.

Az első, Kormányzóság által fenntartott **iskolát** 1888-ban nyitották meg Dualában (akkor még Kamerun volt a neve) Theodor CHRISTALLER vezetése alatt. Ő írta meg elsőként a duala–német szótárt és az első duala nyelvtankönyvet is. A Duala kerületéhez tartozó Belldorf iskolájában 3 német tanár 55 fiút és 4 lányt tanított 1895. április első napjaiban, a deidodorfi intézmény 3 osztályában 30 fiú tanulhatott.³⁶⁶ A kormányzóság dualai iskolájában 1899-ben a négy osztályban 116 diák tanult, az 1897. szeptemberében megnyitott victoriaiban pedig 81-en a 3 osztályban.³⁶⁷ A hittérítők 1905-ben 200 elemi iskolát működtettek, míg a kormányzóság akkor még csak kettőt; az 1906. év során már 277-en tanultak Dualában, Victoriában 200-an.³⁶⁸ A Kormányzóság a magasabb szintű képzés biztosítása érdekében az 1906. év során egy szakközépiskola nyitását tervezte. Az 1910–1911-es tanévben a Kormányzóság iskoláiba 730, a protestánsokhoz 20.000, a katolikusokhoz 6.500 diák járt; összesen 27.230 tanuló. Egy 1911. március 28-án kelt kormányzói rendelet értelmében 1912. január 1-jétől a kormányzósági szak- és polgári iskolákban az éves tandíj 6 M lett.³⁶⁹ 1912-ben a kormányzóság már négy településen: Dualában, Victoriában, Jaundében és Garuában üzemeltetett oktatási intézményt összesen 833 diák számára.³⁷⁰

Az 1913-as év során 43.491 diák járt a különböző egyházak, hittérítő társaságok által fenntartott oktatási intézményekbe (17.833 a bázeli evangélikusokhoz, 12.461 a katolikusokhoz, 9.213 az amerikai presbiteriánusokhoz).³⁷¹ Maga a kormányzóság az 1913–1914-es tanévben négy, elemi oktatási intézményt és 2–2 kéziipari és mezőgazdasági szakis-

³⁶⁴ Így, többek között távbeszélő-központ üzemelt Abong-Mbangan, Akonolingában, Bibundiban, Bonambasiban, Bueában, Dualában, Dumében, Ebolowában, Edeában, Gross-Batangában, Isongoban, Jabassiban, Jaundében, Kampoban, Kribiben, Lobetalban, Lolodorfban, Malimbában és Victoriában is.

› SCHMIDT – WERNER: 218–220. p.

³⁶⁵ › MVENG

³⁶⁶ › FITZNER 1896.

³⁶⁷ › FITZNER 1901. 97., 106. p.

³⁶⁸ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: III. évf. (1907) 11. p.

³⁶⁹ › *In Koloniale Rundschau*. 1913. évf.

³⁷⁰ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1914) 22. p.

³⁷¹ › MVENG

kolát működtetett. Esetenként nehézséget okozott a diákoknak a brit–amerikai missziók által meghonosított brit tanítási rendszerről és angol nyelvről, az attól jelentősen eltérő német rendszerre és nyelvre való áttérés, továbbtanulás esetén.

Kórházak, orvosi rendelők nagyobb városokban és a népesebb európai közösség által lakott településeken működtek. A századfordulón ezek központjai a Dualában és Victoriában működő központi kórházak voltak, amelyek egy–egy kormányzósági orvos vezetése alatt látták el feladatukat.³⁷² Ezek mellett már 1907-ben is jelentős volt a Suellabában működő szanatórium.³⁷³ A századfordulón már működött Gross-Batangában a tengerentúli orvos vezetése alatt álló, de afrikaiakat kezelő kórház, amelyet a *Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church in the U.S.A.* hittérítő társaság tartott fenn.³⁷⁴ Kamerunban, az 1911. évben 4 kórházat működtettek a hittérítő társaságok, a kormányzóság 5 rendelőintézetet tartott fenn. Ezekben akkor 20 európai orvos, 20 hittérítő-orvos és 13 ápolónő dolgozott 13.000 beteg felépülésén.³⁷⁵

A természet kutatása Kamerunban

Elsősorban a német tisztviselők között voltak olyanok, akik a gazdag kameruni élővilágot igyekeztek a nyilvánossággal megismertetni. Számos új fajt azonosítottak, vagy írtak le a kellő részletességgel a nyugat-afrikai német gyarmaton, német és esetenként más európai tudósok. Köztük a főemlősöket kutató Paul MATSCHIE Kamerunban 1904-ben, majd 1908-ban és 1914-ben tett felfedezőútjai során a nyugati gorillák alfajait (*Gorilla gorilla diehli*, *Gorilla gorilla jacobii*, *Gorilla gorilla hansmeyeri* és *Gorilla gorilla zenkeri*) fedezte fel a külvilág számára. Szintén főemlősök új fajtát (*Gorilla gorilla schwarzi*) vélte felfedezni AUERBACH is, Dél-Kamerunban 1912-ben. A másfél évtizeddel későbbi ellenőrzések, ezek közül végül a Cross-folyói gorillát (*Gorilla gorilla diehli*) tekintette ténylegesen különálló alfajnak.³⁷⁶ Azonban kétségbevonhatatlan, hogy az élőhelyekre és az emberszabásúak közösségeire vonatkozó adatok így is nagy jelentőséggel bírtak. Német vállalatok szolgálatában, Kamerunban dolgozó magyarok közül volt, aki szintén végezett tudományos munkát, vagy a kutatások számára értékes adatokkal szolgált. A *Gesellschaft Süd-Kamerun*nak dolgozó KALMÁR Jenő mérnök feladata a századfordulót követően egészen 1912-ig a német gyarmat déli részének gazdasági – és így a természeti – feltérképezése és az ottani kereskedelem előmozdítása volt. Ezek mellett – kihasználva a helyiek elfogadását – néprajzi megfigyeléseket és gyűjtéseket is folytatott, előbbieket 1913-ban részletes tanulmányban tette közzé. A *Magyar Néprajzi Múzeumnak* 200 darabot meghaladó gyűjteményt adományozott.³⁷⁷ A budapesti dr. FUSZEK Rudolf orvos szintén néprajzi és állattani gyűjtéseket végzett két éves, 1909. második felében kezdődő kameruni tartózkodása során. Gyűjteményének számottevő része szintén a *Magyar Néprajzi Múzeum*, valamint a *Magyar Nemzeti Múzeum* állományába került.³⁷⁸

³⁷² › FITZNER 1901. 92. p.

³⁷³ › SCHNEIDER I. évf. (1908)

³⁷⁴ › FITZNER 1901. 91. p.

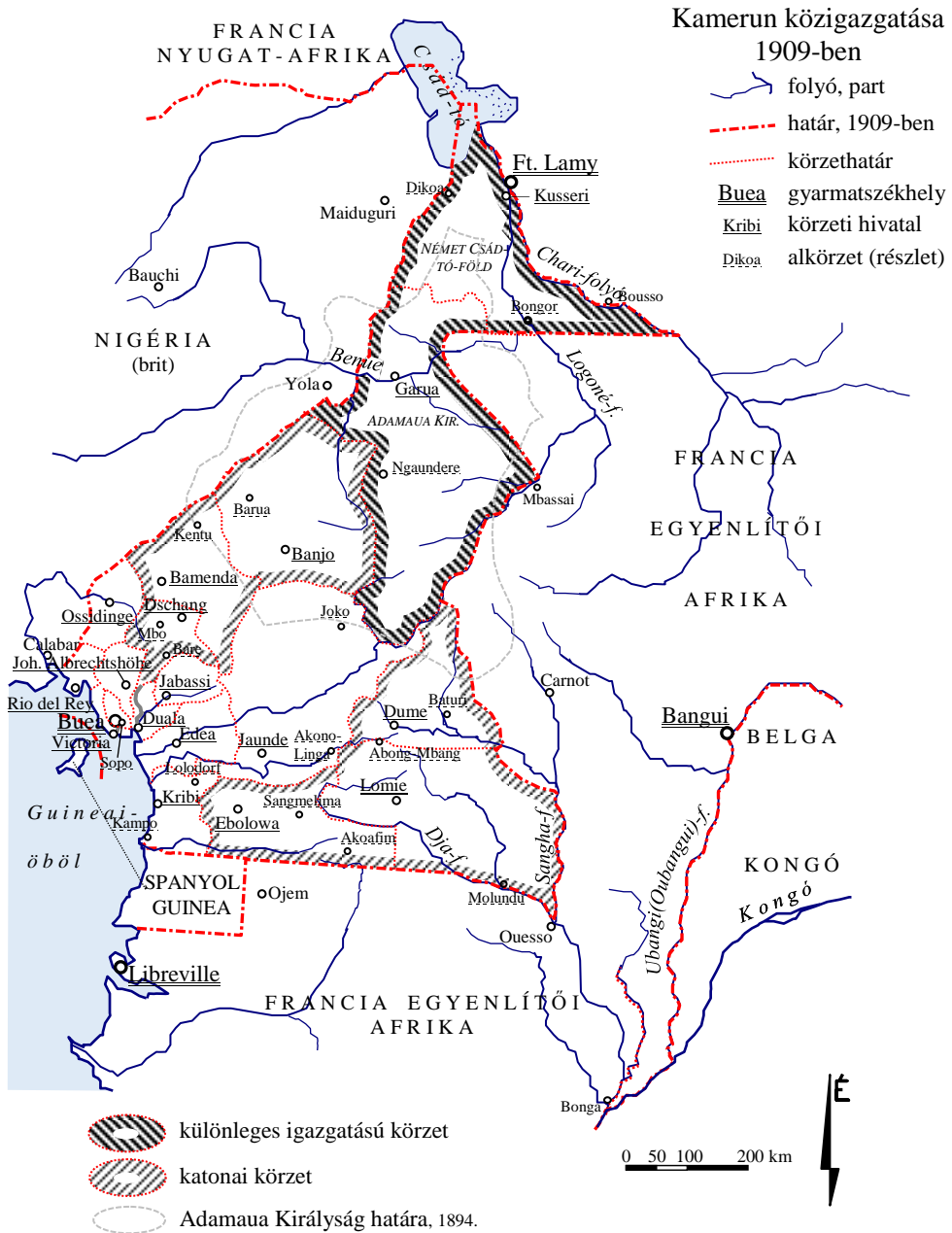
³⁷⁵ 1907-ben 4 kormányzósági orvos, 15 katoniorvos dolgozott kórházakban, rendelőintézetekben vagy alkerületi székhelyeken.

› SCHNEIDER I. évf. (1908) ; In *Koloniale Rundschau*. 1912. évf.

³⁷⁶ › ÉHIK

³⁷⁷ › KALMÁR ; PUSZTAI

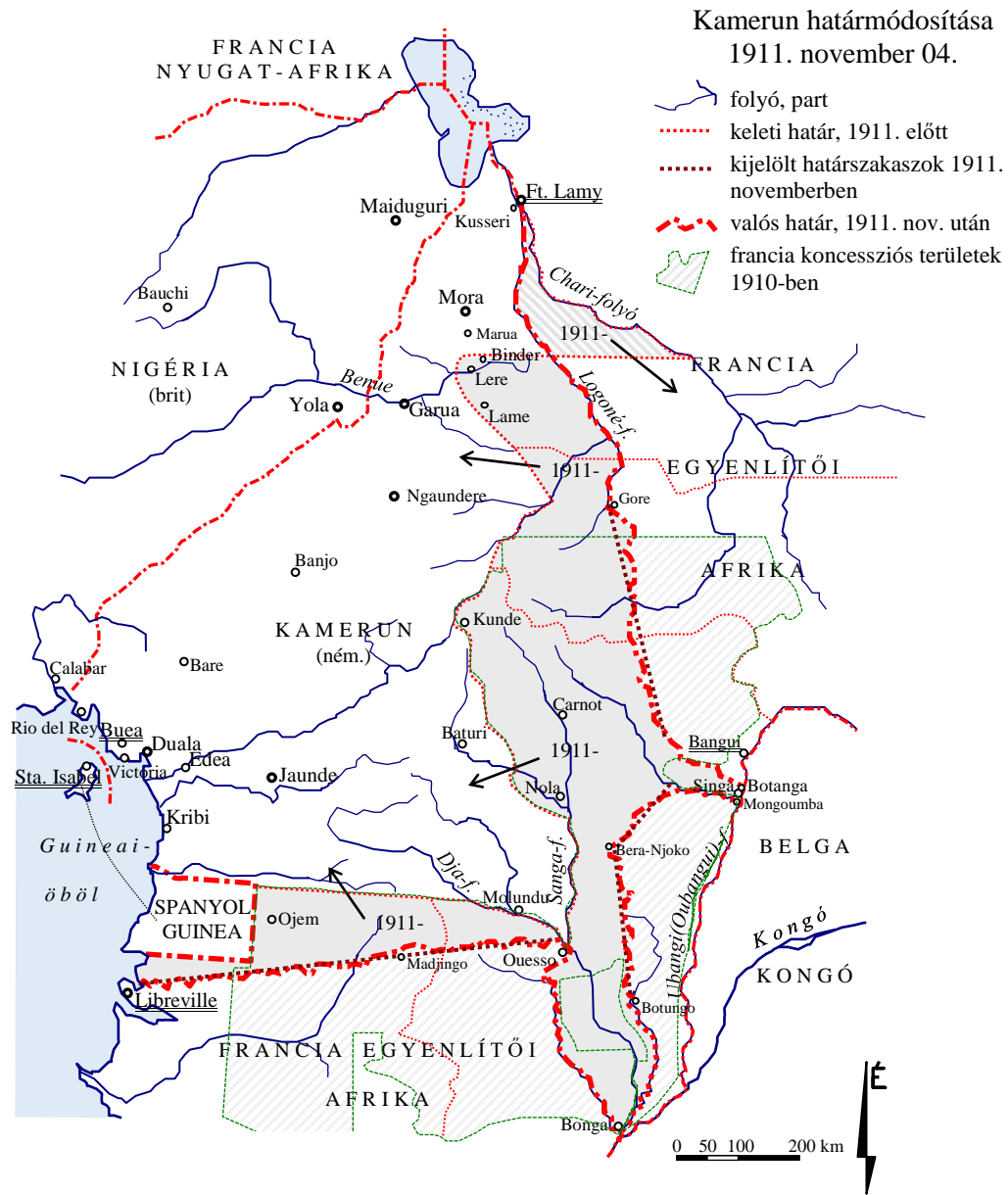
³⁷⁸ › PUSZTAI

Készítette: SOM Krisztián, korabeli kiadványok térképei alapján.

Készítette: SOM Krisztián, korabeli kiadványok térképei alapján.

Készítette: SOM Krisztián, korabeli kiadványok térképei alapján.

Készítette: SOM Krisztián, több forrás térképe és adata alapján.

Német Délnyugat-Afrika

Tengeren túli utazók a Namib-sivatag partvidékénél

A mai Namíbia partjait az első – távoli vizekről érkező – idegenek 1486-ban fedezték fel az európaiak számára. A portugál Diogo CÃO tengerészparancsnok második afrikai hajóútja során, januárban lépett partra a mai Namib-sivatag tengerparti sávján, a Cross-foknál és itt emlékoszlopot emeltetett. A következő év végén az ugyancsak portugál Bartholomeu DIAZ kereste fel e partvidéket. Az ezt követő évtizedekben aztán a partvidék rendkívüli szárazsága és szerény népessége miatt kimaradt az európai hatalmak érdeklődésének köréből.³⁷⁹

Német védnökségek létrehozása a Namib-sivatag partvidékén

A Dél-Afrika nyugati partvidékén, a Cunene- és Oranje-folyók között elterülő száraz Namib-sivatag atlanti-óceáni partvidékén az első állandó német jelenlét csak 1882. közepétől említhető. A Namib-sivatag partvidékére ekkor három rajnai hittérítő érkezett, akik békével térítettek a *namák* földjén. A belsőbb területeken, Otjimbinguében azonban már 1849-ben felállított a német *Rheinischen Missions-Gesellschaft* (hittérítő társaság) RATH tiszteletes vezetésével, amely hosszú éveken át működött, majd ugyanez a társaság az 1860-as évek végétől újabb állomásokat létesített.³⁸⁰

Adolf LÜDERITZ³⁸¹ kereskedő megbízottja, Heinrich VOGELSANG 1883. április 9-én 100 brit aranyfontért (2043 M vagy 732,2 gramm színarany) és 60 *Wesley-Richard* puskáért megvásárolta a hottentotta Joseph FREDERIKS vezetőtől („kapitány”-tól) az Angra Pequena-öböl 5 mérföldes sávját.³⁸² Később a 20 mérföldes körzetért 500 fontot (10.215 M-t) és 60 *Wesley-Richard* puskát fizetett. Másfél hónap múltán, az 1883. május 25-én kelt szerződés értelmében a németek már 900 négyzetmérföldet birtokoltak, amelyen Bethanien (Bethany) városka, FEREDERIKS *nama* törzsfőnök székhelye is feküdt.³⁸³ Az először birtokba vett, horgonyzóhelynek is megfelelő öblöt megbízójáról Lüderitzbuchtnak (Lüderitz-öbölnek) nevezte el.

A német NAUTILUS ASCHENBORN kapitány parancsnoksága alatt 1884. áprilisában érkezett Angra Pequena-ba (későbbi neve Lüderitzbucht), hogy biztosítsa a német kereskedők és kormányzat érdekeit, amely a brit dél-afrikai hatóságok északnyugati terjeszkedésének veszélyeztetését jelentette. A VOGELSANG által megszerzett, Lüderitzland-ra elnevezett terület 1884. április 24-én került – Afrika partjainál elsőként – német védelem alá.³⁸⁴ A német érdekeltség alá került nama területektől északabbra volt az 1878. óta brit

³⁷⁹ › DIERKS ; FITZNER 1901. 191. p.

³⁸⁰ › FITZNER 1901. 175–203. p.

³⁸¹ LÜDERITZ, Franz Adolf Eduard (1834–1886). Apja brémai dohánykereskedése révén Észak- és Közép-Amerikában a dohánytermesztésben szerzett jártasságot, majd 1878-ban átvette a vállalkozás vezetését. A brit Lagos-ban fiókirodát és üzemet nyitott, majd az erős verseny miatt kelet-afrikai telep létrehozását tűzte ki célul. 1882. decemberében Heinrich VOGELSANGOT délnyugat-afrikai lehetőségek feltérképezésével bízta meg. A dél-afrikai Oranje-folyón egy csónakbalesetben eltűnt 1886-ban, s sosem találtak rá.

› SCHNEE: „Lüderitz” szócikk, II. kötet, 465. p.

³⁸² Mivel szerződésben nem kötötték ki, ezért később ellentétekhez vezetett a határ kijelölése, hiszen az angol és a német (porosz) szárazföldi mérföld közötti eltérés 4,68-szoros volt (előbbi 1,609 km, az utóbbi, az ún. „preußische geographische Meile” pedig 7,532 km). A német mérföldet, mint a számítás alapját majd csak Joseph FREDERIKS fia, Paul fogadta el 1896. őszén.

› DIERKS ; FITZNER 1901. 187–188. p.

³⁸³ › DIERKS

³⁸⁴ › FITZNER 1901. 187. p.

fennhatóságú Walvis-öböl és az azt környező néhány száz négyzetkilométernyi terület. Ez a későbbiekben mindvégig megmaradt brit kézen, és ehhez meg tudták szerezni a Namib-sivatag partjai előtt fekvő szigetek felségjogát is.³⁸⁵ E terület hivatalosan majd 1884. augusztus 8-án kerül a dél-afrikai kormányzás irányítása alá, amikor a német kormány a kereskedői, majd megbízottjai által szerzett afrikai területeket már birtokba kívánta venni.

A német lobogót hivatalosan 1884. augusztus 7-én vonták fel az Angra Pequeña-öbölben horgonyzó MÖWE hadihajó fedélzetéről a partra szállt egység és NACHTIGAL birodalmi biztos, császári főkonzul jelenlétében.³⁸⁶ Északabbra, Walvis Bay brit terület határában, a Swakop-folyó torkolatától északra, a Sandwich-öbölben és a Frio-foknál pedig augusztus 19-én a WOLFon került sor ily módon a birtokbavételre. A Német Császárság 1884. szeptember 5-én már kiterjesztette védnökségét a Cunene- és Oranje-folyók közötti egész területére. A brit kormány szeptember 22-én, bár hivatalosan ugyan üdvözölte a Fokgyarmat melletti német szomszédságot, de hangsúlyozta, hogy csak annak határain kívül ismer el bármiféle német terjeszkedést. A fokvárosi német konzul és a brit kormányzás megbízottja hamarosan megkezdte Walvis Bay határának kijelölését,³⁸⁷ ez aztán a későbbi évtizedekben is okozott nézeteltéréseket.³⁸⁸ A német közigazgatás élére első ízben Ernst Heinrich GÖRINGET nevezték ki 1885. májusában, császári biztosi (*Kaiserliches Kommissar*) rangban. Székhelyét Otjimbinguébe (más írásmóddal Otyimbingwe) tette; hivatalnoktársai L. NELS és H. VON GOLDAMMER voltak.³⁸⁹ A dél-afrikai német gyarmat hivatalos neve *Kaiserliche Landeshauptmannschaft Deutsch-Südwestafrika* (Német Délnyugat-Afrika Császári Tartomány) volt, élén a tartományvezető állt (*Landeshauptmann*). Ezután a vállalatok képviselői sorra kötötték a szerződéseket a különböző délnyugat-afrikai törzsek főnökeivel a kereskedelmi jogok és a területek birtoklásáért.³⁹⁰ Az elkövetkező évek során meggyőzték Délnyugat-Afrika legtöbb népét, hogy írják alá a védelmi szerződést, a *Schützvertraget*. A namák déli csoportjának főnöke, miután a fokföldi ajánlatot elvetették, csak 1890-ben fogadta el a németek által felkínált szerződés feltételeit.

Német Délnyugat-Afrika **határait** folyamatosan jelölték ki. A Walvis Bay-it követően a következőre 1885. szeptemberében került sor, ekkor keleti határát Becsuánafölddel a 20° keleti hosszúságnál állapították meg a német és brit tárgyaló felek.³⁹¹ Az északi határát – a portugál Angola és a német terület között – 1886. december 30-án rögzítették³⁹² a

³⁸⁵ › FITZNER 1901. 204. p.

³⁸⁶ › FITZNER 1901. 121., 188. p.

³⁸⁷ › DIERKS

³⁸⁸ E határ még több éven át vita tárgyát képezte Németország és az Egyesült Királyság között. Már a tárgyalás első hetében egyoldalú brit határkijelölés történt a német fél tiltakozása ellenére. Később, 1909-ben már XIII. Alfonz spanyol királyt kérték fel, hogy legyen döntőbírája a két évtizede folyó határvitának. Joaquin Fernandez PRIDA spanyol ügyész 1911. májusában végül a brit változatot fogadta el – mely szerint Ururas lett a dél-keleti határa a brit területnek. Wilhelm SOLF gyarmatügyi miniszter 1912. június–júliusban tett délkelet-afrikai látogatásakor kifejtette, Németországnak mindent meg kell tennie, hogy Walvis Bay-t mihamarabb a német területhez csatolják.

³⁸⁹ › DIERKS

³⁹⁰ William Worthington JORDAN kereskedő 1885. április 21-én megvásárolta NAMPINGA NDONGA főnöktől 50.000 km² (!) földterületét az Etoscha-sósomocsár–Otawi–Grootfontein vidékeken, amelyen létrehozta az Upingtonia Köztársaságot (*Republic Upingtonia*). Itt hamarosan Angolából (Portugál Nyugat-Afrika) átvándorló 40 dorslandi búr (*trekker*) telepedett le. JORDANT 1886-ban meggyilkolták, s 1887. júniusában szétesett a rövid életű köztársasága és német uralom alá került.

› DIERKS ; FITZNER 1901. 202. p.

³⁹¹ › HURST

³⁹² › FITZNER 1901: 121. p.

Frio-foktól (d. sz. 18° 20') a Cunene-folyó torkolatához (d. sz. 17° 50') helyezve át azt. A Cunene és az Okavango folyók közötti vonalat pontatlanul határozták meg: Humbétól délre a Cunene vízésésénél; így a németek a Kazambue-zúgótól (17° 17' 17") kezdődően, a portugálok pedig a Ruacana-vízeséstől (17° 23' 10") nyugati irányba ismerték azt el. E különbség 9,8 km-es – megközelítőleg 4200 km²-t kitevő – sávot eredményezett, amelyet mindkét fél magáénak tulajdonított.³⁹³ A britek 1890-ben létrehozták a Brit Becsuánaföld Védnökséget,³⁹⁴ ezzel megakadályozták azt, hogy a későbbiekben a német gyarmat egy jelentősebb nyugati területszerzéssel határos lehessen Transvaal Köztársasággal. Ez két okból is rendkívüli jelentőséggel bírt: a búr köztársaság esetleges brit megszállását a német haderő közvetlenül nem akadályozhatta, és a Kairó–Fokföld vonalon így elkerülték a brit gyarmatláncolat megszakadását is (bár majd a Tanganyika-tó térségében ez hónapokon belül megtörténik). A britek és a németek között a végső határokat Dél-Afrikában is az 1890-es Helgolandi / Zanzibári Szerződés rögzítette.³⁹⁵ Délen az Oranje-folyó legmagasabb vízállásának északi vonalát jelölték ki határnak, vagyis a folyómeder és a vízfelület Dél-Afrikához tartozott.³⁹⁶ Ekkor határozták meg a – később „Caprivi-nyúlványnak”³⁹⁷ nevezett – keskeny északkeleti sávot is, amely, bár elzárta a portugál Angolát Brit Becsuánaföldtől, de Németországnak lehetőséget adott a Chobe- és Zambézi-folyók közötti termékeny vidék átjárására.³⁹⁸ (A Caprivi-nyúlvány megszerzésének egyik célja volt, hogy a Zambézi segítségével a földrész szívéen keresztül is kapcsolatban lehessenek a kelet-afrikai német gyarmattal, azonban, mint kiderült, a folyó nem volt oly' mértékben hajózható, hogy az jelentősebb előnyökkel járhatott volna.³⁹⁹) A brit kormány 1908. júliusának végén a növényzetben és vízben gazdag nyúlványt el kívánta cserélni, méghozzá a Rietfontein-szeglettől délre a Molopo-folyóig terjedő sivatagos területekre (az új határt a k. sz. 20° helyett 21°-ban határozták volna meg; a csere alapján 17.000 km² német területért 67.000 km² brit területet adtak volna). A „Caprivi-nyúlványnak” tulajdonított értéke miatt azonban a német kormány még a későbbi évek tervei szerint sem élt a lehetőséggel.⁴⁰⁰

³⁹³ A terület és így a határ helyzete majd csak 1934-ben rendeződött, amikor a portugál igény szerint ismerték el, majd módosították a határt – az akkor már mandátum területi státuszban lévő – Délnyugat-Afrika brit köz-igazgatásának vezetése.

³⁹⁴ A későbbi Botswana.

³⁹⁵ › FITZNER 1901: 122–123. p.

³⁹⁶ › DIERKS

Ezen igen kedvezőtlen helyzet miatt a német oldalról a folyó vizéből nem itathatták az állatokat, mert a vízfelület Dél-Afrika területe volt. A folyó mentén törvényesen csak talajvizes, fűrt kútból lehetett itatni.

Az ilyen határkijelölés, jelentős hátrányai miatt, nem gyakori a történelemben, általában a folyó mértani közepét vagy – a hajózás érdekei szerint – a sodorvonalát határozzák meg.

³⁹⁷ A nevet 1909. január 22-én, a terület legkeletibb csücskében tartózkodó K. STREITWOLF kormányzósági megbízott adta, Georg Leo VON CAPRIVI DE CAPRERA DE MONTECUCOLI német tábornok és akkori német kancellár tiszteletére. A megbízott azért utazott ekkor e területre, mivel a britek érdeklődtek az északkeleti nyúlvány esetleges területcseréjének lehetőségéről.

³⁹⁸ A későbbi Caprivi-nyúlvány déli határát a 18° déli szélességben és a Chobe-folyó déli folyásának medrében határozták meg. A későbbi felmérések azonban feltárták, hogy a 18° szélességi kör nemhogy Andara állomást és I. Dimbu király székhelyét helyezi német területen kívülre, hanem összekötő sávot sem hagy a nyugati gyarmatrész és a keleti német Okavango vidék között. Azért, hogy ne jöjjön létre ez az enkláv (idegen állam területe egy másik állam területén belül), hamarosan módosították a határokmányokat, így a kérdéses déli határ a 18° 20'-ben lett megállapítva.

› DIERKS

³⁹⁹ › BESENYŐ – MOLNÁR: A namíbiai viharsarok: a Caprivi-sáv.

⁴⁰⁰ › DIERKS

A közigazgatás kiépítése és működése Német Délnyugat-Afrikában

Német Délnyugat-Afrikát 1898. április 22-én kormányzósággá szervezték át – akárcsak a többi német gyarmat ebben a hónapban – és ennek megfelelő nevet kapott: *Kaiserliches Gouvernement Deutsch-Südwestafrika* (Német Délnyugat-Afrika Császári Kormányzóság); élén a császári kormányzó (*Kaiserliche Gouverneure für Deutsch-Südwestafrika*) állt.

A tengerentúli tartományi kormányzat területi egységei kezdeti években a rendőri kerületek voltak. Az első tagosítás során hat kerületet jelöltek ki az alábbi székhelyekkel: Windhuk, Keetmanshoop, Otjimbingue, Gibeon, Swakopmund és Outjo. A 831.960 km²-es gyarmatot keleten Birt Becsuanaföld, délen Dél-Afrika, egy kis északkeleti szakaszon Észak-Rhodesia, északon Portugál Nyugat-Afrika (Angola) határolta. Német Délnyugat-Afrikát még 1896-ban is csak 8 rendőri kerületre osztották fel: Omaruru, Windhuk, Gibeon, Keetmanshoop, Otjimbingue, Okahandja, Gobabis és Kaokofeld-Amboland. 1899-ben hat kerületre osztva igazgatták a gyarmatot, mert megszűnt, illetve átnevezték az utóbbi négy közigazgatási egységet, és helyettük a Swakopmund és az Outjo kerületet jelölték ki. Számos kerületben az eredményesebb felügyelet és igazgatás céljából kisebb körzetet alakítottak ki.⁴⁰¹ Ezek rendőri közigazgatását a nagyobb közigazgatási központokban tisztí rendfokozatú rendőr, a kisebbekben tiszthelyettes vezette.⁴⁰² A folyamatos alakítás és területrendezés eredményeként 1909-ben már 15 kerület állott fenn,⁴⁰³ s a háború előtti utolsó hónapokban, 1914-ben, Német Délnyugat-Afrikát a 18 kerületi székhelyről és a schuckmannsburgi képviselőről irányították.⁴⁰⁴ A Kormányzóság kiadásainak fedezéséhez a *Reichstagnak* mindig jelentős mértékben kellett hozzájárulnia. A terület kormányzója egyben a Walvis Bay-be kinevezett német császári konzul is volt, aki legfeljebb képviselője révén látta el a hivatalát.⁴⁰⁵

A németországi kormányzat részben (az alább tárgyalt) felkelések hatására átalakította a gyarmatok anyaországi és tengerentúli igazgatását.

A *herero* felkelést követő németországi átalakulásnak köszönhetően a gyarmatok igazgatása is nyitottabbá vált. Az 1909. január 28-ai kancellári rendelet értelmében a hivatalvezetők munkájának elősegítése érdekében települési és tartományi tanácsokat (*Landesrat*) hozhattak létre. Még abban az évben Windhukban, Swakopmundban, Lüderitzbuchtban, Keetanshoopban, Karibibben, Omaruruban, Okahandjában, Tsumebben, Warmbad-

⁴⁰¹ Így 1899-ben Keetmanshoop kerületben Bethanien, Warmbad, továbbá Omaruru kerületben Otjimbingue, valamint Outjo kerületben Grootfontein, illetve Windhuk kerületben Gobabis, Okahandja és Rehoboth székhellyel működött körzet.

› FITZNER 1901. 370–380. p.

Az 1902. év elején Gibeon kerületben a Maltahöhe körzet alárendelt hivatalként működött, valamint Keetmanshoopban Bethanien Outjoban a Grootfontein és Okankweyo, Swakopmundban Karibib és Windhukban Gobabis, Okahandja és Rehoboth.

› FITZNER 1903. 58–59., 70–93. p.

⁴⁰² › FITZNER 1901: 164–165. p.

⁴⁰³ A székhelyek nevei egyben a kerület nevei is voltak: Amboland, Outjo (Zesfontein alkerülettel kiegészülve), Grootfontein, Waterberg, Omaruru, Gobabis, Karibib, Swakopmund, Okahandja, Windhuk, Gobabis, Rehoboth, Gibeon (Maltahöhe), Lüderitzbucht és Keetmanshoop (Warmbad és Bethanien).

⁴⁰⁴ Lüderitzbucht, Warmbad, Hasuur, Keetmanshoop, Bethanien, Maltahöhe, Gibeon, Rehoboth, Swakopmund, Karibib, Omaruru, Okahandja, Windhuk, Gobabis, Waterburg, Outjo, Grootfontein és Rehoboth (Ambolandban). A Schuckmannsburg központtal kialakított Caprivizipfel különleges közigazgatási egység (rezi-dentúra) volt.

› *Andrees*: 188–191 p. ; SCHNEE: „Deutsch-Südwestafrika” című térkép, „Residenten” szócikk, III. kötet, 167. p.

⁴⁰⁵ › FITZNER 1901. 370. p.

ban és Usakosban felálltak a városi önkormányzatok, tanácsok.⁴⁰⁶ A választott helyi tanácsok, meghatározott kereteken belül, lehetővé tették mind a kormány, mind a telepesek érdekeinek érvényesítését. A rendőri kerületekben tanácsok vagy települési önkormányzatok nem jöhettek létre, ezt nem tették lehetővé. A változásnak köszönhetően immár európai telepeseket is beválaszthattak a Kormányzótanács (*Gouvernementsrat*) névre változtatott testületbe is. Dr. Wilhelm SOLF gyarmatügyi miniszter 1912-ben körbelátogatta az afrikai német gyarmatokat, és hosszabb körutazást tett az akkor már gyorsan fejlődő Német Délnyugat-Afrikában.⁴⁰⁷

A Kormányzóság rendeleteinek és hivatalos közleményeinek közzétételére szerkesztette és nyomtatta ki az *Amtsblattot*, amelyet minden hónap 1-jén és 15-én adtak ki Windhukban.

Német Délnyugat-Afrika kormányzói		
1885.05. hó – 1890.08. hó	császári biztos	Ernst Heinrich GÖRING
1891.03. hó – 1894.03.15.	tartományvezető	Curt VON FRANÇOIS százados
1894.03.15. – 1898.04.22.	tartományvezető	Theodor VON LEUTWEIN őrnagy
1898.04.22. – 1904.11.13.	kormányzó	
1905.05. hó – 1905.11.28.	kormányzó	Oskar HINTRAGER (ideiglenesen)
1905.11.28. – 1907.05.20.	kormányzó	dr. Friedrich VON LINDEQUIST
1907.08.26. – 1910.06.20.	kormányzó	Bruno H. E. VON SCHUCKMANN
1910.09.17. – 1915.	kormányzó	dr. Theodor SEITZ

Forrás: TRUHART: 261. p.

A fokozódó német terjeszkedés miatt a *hererok* és a *namák* között 1892-ben **felkelés** tört ki.⁴⁰⁸ Ennek megfékezésére Curt VON FRANÇOIS százados, tartományvezető katonai expedíciót indított, amely az afrikai csapatok győzelem-sorozatával kezdődött.⁴⁰⁹ Mivel a VON FRANÇOIS irányította beavatkozás egyre több áldozatot követelt, és az ellenállás is egyre erősödött, ezért Délnyugat-Afrikába érkezett Theodor VON LEUTWEIN őrnagy, aki a *Landeshauptmann* (tartományvezető) beosztást átvéve 1894. szeptemberére sikeresen felszámolta az ellenállást.⁴¹⁰ A gyarmat székhelyét Otjimibngueből hamarosan Windhukba helyezték át. A katonailag gyenge gyarmat felfegyverzésére a német kancellár, Georg VON CAPRIVI adta ki az utasítást, aki e mellett ígéretet tett a vállalatoknak itteni befektetések kedvezményes támogatására is.⁴¹¹ A délkeleti gyarmatrészben 1897. júliusában lázadás bontakozott ki, amely augusztus 2-án a vezetők kivégzésével ért véget. Valamennyi német gyarmat történetében talán legjelentősebb felkelés 1904. legelején tört ki. A **herero** és

⁴⁰⁶ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: V. évf. (1909) 19. p.

⁴⁰⁷ A körutazása során július 11-én Windhukban tartózkodott, majd Okahandja, Waterberg, Tsumeb, Grootfontein, Omaruru, Karibib, Usakos és Swakopmund útvonalon folytatta utazását, onnét hajóra szállva Fokvárosba tartott.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XIV. évf. (1912) 62. sz. (aug. 3.)

⁴⁰⁸ 1892-ben Hendrik WITBOOI törzsfőnök csapatai támogatták az otawii munkásfelkelést, megtámadták Windhukot és több települést a Swakop völgyében, majd Kubub állattenyésztő és kereskedelmi állomást. A csaták, támadások az 1894. szeptember 27-i védnökségi szerződés aláírásáig folytatódtak.

⁴⁰⁹ › OLIVER – SANDERSON

⁴¹⁰ Ezt követően VON FRANÇOIS tartalékos állományba került, feleségével, illetve két gyermekével egy Windhuk környéki tanyán telepedett le.

› FITZNER 1903: 75. p.

⁴¹¹ › OLIVER – SANDERSON

nama felkelés néven ismerté vált eseménysorozat jelentősége és elfojtásának kíméletlensége miatt a fejezet végén, alfejezetben kerül ismertetésre. A fegyveres felkelés hatása nem maradt el, dél-afrikaiak tízezrei veszítették életüket a harcok során vagy menekülés közben. Mindez a gyarmati közigazgatás nélkülözhetetlenné vált átalakítását eredményezte. A közigazgatás valamennyi afrikai német gyarmaton jelentősen polgáriasodott, bár az afrikaiak továbbra sem játszhattak szerepet sorsuk irányításában.

A **gyarmat védelmére** az első katonák 1888. május 2-án érkeztek állomáshelyükre, az akkori székhelyre, Otjimbinguébe. A mindössze ötfőnyi egység parancsnoka Ulrich VON QUITZOW volt.⁴¹² A következő, 21 fős alakulat több mint egy évvel később, 1889. június 24-én érkezett Walvis Bay-be Curt VON FRANÇOIS százados vezetésével. E két csoportból alakult meg a *Schutztruppe*, a *Véderő*. Az első erődítést VON FRANÇOIS alapította 1889. október 7-én Tsaobis mellett, neve Wilhelmsfeste lett.⁴¹³ A *Schutztruppe* részére később számos további erődöt, illetve erődítést építettek gyarmatszerte, amely esetenként nagy összegekkel terhelte a költségvetést, de a sorozatos felkelések miatt azok építése szükséges volt. A sokáig a kormányzó közvetlen alárendeltségébe tartozó *Kaiserliche Schutztruppe für Deutsch-Südwestafrika* (röviden *Schutztruppe*; azaz *Német Délnyugat-afrikai Császári Véderő*) volt a közigazgatás érvényesítésének egyik eszköze, egyfajta csendőrségként működött: katonailag szervezett, de feladatai alapján elsősorban rendvédelmi szerv volt. Századok vagy általában annál jelentősen kisebb erejű katonai alakulatok 1899-ben 34 településen állomásoztak.⁴¹⁴ A kormányzóhelyettes alá rendelt véderőt század erejű helyőrségeiket 1903-ban Windhukba, Omaruruba, Keetmanshoopba és Outjoba telepítették, a székhelyen ezeken felül további egy–egy üteg, illetve tartalék alegység is állomásozott.⁴¹⁵ A *herero* és a *nama* felkelés idején létszámát jelentősen felduzzasztották, majd annak leverését követő évben, 1908-ban mérsékeltek. A hadsereget az utolsó „békeévben” szárazföldi, hírközlő és vasúti alakulatokra osztották, tagjai kizárólag németek voltak, és mivel a helyi lakosságban nem bízhattak meg, azokat csak kisegítő feladatokra alkalmazták. A *Schutztruppe* költségvetése 1913-ban 13.826.773 M volt.⁴¹⁶

A kizárólag rendvédelmi, bűnüldöző és szabálysértési hatóság létrehozására az 1889–1890-es költségvetési évben 80.000 M-t különítettek el. A létrejött rendőrség a fegyveres erők része volt, és 1891-ben már 50 fő körüli létszámmal bírt egy századosi rendfokozatú parancsnok irányítása alatt.⁴¹⁷ E fegyveres szerv 1899-ben 14 településen volt jelen, 1903-ban pedig a létszáma 270 főt tett ki.⁴¹⁸ A windhuki városi rendőrség kialakítása céljából,

⁴¹² A négy beosztott katona GRUNDMANN, HÖPFNER, BÖHSEL és SCHAD volt.

› DIERKS

⁴¹³ › DIERKS

⁴¹⁴ Windhuk parancsnokság, valamint egy század és egy üteg, katonai állomáshelyek (gyakorta csak 1–3 katonával): Ababis, Aminuis, Epukiro, Franzfontein, Gibeon, Gobabis, Gokhas, Gorab, Grootfontein, Gross-Barmen (Otjikango), Guikas, Hoakhanas, Keetmashoop, Kowas, Lehmwater, Liedfontein, Mariental, Naidaus, Nam, Oas, Okahandja, Okombahe, Omaruru, Orupupa, Otavifontein, Otjimbingue, Outjo (4. század), Packriem, Pezip, Rehoboth, Rietfontein, Tsaobis (Wilhelmsfeste), Warmbad. Mindezekon túl Rehoboth szomszédságában, Nauchasnál volt a Kormányzóság és a *Schutztruppe* lótelepe.

› FITZNER 1901. 167–203. p.

⁴¹⁵ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 12. p.

⁴¹⁶ › SCHNEE: „Polizeitruppen” szócikk, III. kötet, 71–77. p.

⁴¹⁷ › SCHNEE: „Polizeitruppen” szócikk, III. kötet, 71–77. p.

⁴¹⁸ Bethanien, Dawignab, Hasuur, Husab, Kap Cross, Koes, Kubub, Ramansdrift, Sandwich-Hafen, Stolzenfels (Gaubis), Swakopmund, Ukamas, Ururas és Uuidraai. Ezek az őrsök általában csak 1–2 fő erejűek voltak.

A német délnyugat-afrikai <i>Schutztruppe</i> létszáma 1889. és 1913. között					
év	összesen fő	amelyből német			
		tiszt	orvos	altiszt	katona
1889.	26	— 26 —			
1899.	736	18	8	— 710 —	
1903.	822	— 50 —		— 772 —	
1908.	3.988	— 3.988 —			
1912.	2.171	— 2.171 —			
1913.	1.967	91	22+9*	401	1.444

* A 22 orvos mellett 9 állatorvos is dolgozott, utóbbiak elsősorban a jelentős teve- és lóállomány miatt.

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 12. p., X. évf. (1914) 27. p.; DIERKS; FITZNER 1901: 165. p.

tartományvezetői rendelet alapján, már 1894. februárjában felállítottak egy részleget, amely akkor hat német és öt dél-afrikai rendőrből állt.⁴¹⁹ A *Schutztruppe* személyi- és eszközállománya alól 1905. március 1-jén kivették a rendvédelmi erőt, egyúttal létrehozták az önálló *Kaiserliche Landespolizei für Deutsch Südwestafrikát* (Német Délnyugat-Afrikai Császári Rendőrséget). A feladatok újabb meghatározása alapján a Rendőrség feladata volt a vasutak, a nagyobb városok, a tanyavilág és a bányakörzetek rendvédelme, továbbá a gyarmat határainak védelme. A rendőri egységek a közigazgatás területi vezetője alá rendelve látták el szolgálatukat, maga a szervezet pedig a kormányzó alárendeltségében működött.⁴²⁰ E feladatot 1907. október végén egy őrnagyi rendfokozatú rendőrfelügyelő (*Polizei Inspekteur*) látta el, a beosztott személyi állományt 5 főhadnagy felügyelő-tiszt (*Inspektionsoffiziere*), 1 számvivő altiszt, 72 törzsrőmester és 648 rendőr őrmester (*Polizei-wachtmeister*), valamint 200 afrikai rendőrszolga (*Polizeidiener*) alkotta.⁴²¹ A rendőrséghez jelentős számban érkeztek a korábban Németországban katonai szolgálatban álló katonák, illetve kisebb számban ottani rendőrök is.⁴²² A *Landespolizei* alkalmazásában álló afrikaiakat elsősorban futárszolgálatra, járőrözésre, illetve az afrikai lakossággal való kapcsolattartásra használták. 1912. júliusában már 106 településen volt rendőrőrs, illetve -állomás (utóbbiak az európaiak által kevésbé lakott vidékeken), ugyanekkor Spitzkoppe és Kupferberg településeken rendőri raktárállomás is működött.⁴²³ A rendőrség költségvetése 1913-ban már 3.811.620 M volt.⁴²⁴

A gyarmat első **bírósága** 1891. júniusában, az első bíró, KÖHLER korábbi ügyvéd ki-nevezésével kezdte meg működését. Az 1896. évben a Windhukban működő *Császári Felsőbíróság* (II. fokú) alá három I. fokú bíróságot osztottak: a Windhuk székhellyel működő a *Nordbezirk*ben volt illetékes, Keetmanshoop a *Südbezirk*ben, míg Otjimbingue,

Az 1902. évben Hoakhamasban, Marienthalban, Neudammban, Okawatjiwiban, Seeis-ben is működött már rendőrőrs.

› FITZNER 1901. 167–203. p.; FITZNER 1903: 70–97. p.

⁴¹⁹ › SCHNEE: „Polizeitruppen” szócikk, III. kötet, 71–77. p.

⁴²⁰ › SCHNEE: „Polizeitruppen” szócikk, III. kötet, 71–77. p.

⁴²¹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IX. évf. (1907) 65. sz. (nov. 6.)

⁴²² › SCHNEE: „Polizeitruppen” szócikk, III. kötet, 71–77. p.

⁴²³ A gyarmat legészakibb rendőrállomása az Okawango-folyó partján fekvő Kurinkuruban volt, míg a legel-szigeteltebben a Zambézi-folyó mentén található Schuckmannsburg volt.

› SCHNEE: „Standorte der Schutz- und Polizeitruppe in Deutsch-Südwestafrika” című térkép.

⁴²⁴ › SCHNEE: „Polizeitruppen” szócikk, III. kötet, 71–77. p.

majd három évre rá Swakopmund a *Westbezirk*ben.⁴²⁵ A német délnyugat-afrikai bíróságok és szabálysértési hatóságok 1905-ben 48, 1906-ban 61, a rákövetkező évben 51 európaival szemben folytattak le eljárást, míg afrikaiak ellen az előbb ismertetett években 2.268, 2.700, illetve 3.150 ügy tárgyalás történt.⁴²⁶

A német délnyugat-afrikai <i>Landespolizei</i> létszáma 1903. és 1913. között					
év	összesen fő	amelyből német			
		tiszt	hivatalnok	altiszt	afrikai
1891.	~ 60	2	–	8	~ 50
1903.	270	—— 270 ——			
1907.	927	6	1	720	200
1913.	1.404	—— 17 ——		517	870
1914.	n. a.	7	9	550*	n. a.

* Köztük 50 német szerződéses rendőr.

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1914) 27. p. ; *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IX. évf. (1907) 65. sz. (nov. 6.) ; SCHNEE: „Polizeitruppen” szócikk, III. kötet, 71–77. p.

Vámhivatal a délnyugat-afrikai gyarmatnak mindössze nyolc településén működött, 1899-ben SCHMIDT vámigazgató felügyelete alatt.⁴²⁷ Ahol nem volt vámtisztviselő, ott ezt feladatot a rendőrség vagy a közigazgatás helyi képviselője látta el. A későbbiekben is szinte kizárólag a tengerpartra összpontosították a vámhivatalok jelenlétét.

A Kormányzóság **költségvetésének** bevételi oldalát a kezdeti években szinte kizárólag a németországi költségvetés támogatása tette ki. Német Délnyugat-Afrika költségvetésében igen jelentős volt az állam hozzájárulása; az 1895. és 1904. között eltelt tíz év során ez összesen 50,48 millió márkát tett ki. Míg az 1895/1896-os költségvetési évben az 1.727.000 M-ra rúgó bevételekből csak 27.000 M folyt be vámokból és egyes adókból (1,5 %), addig 1897/1898-ban 3.565.000 M-ból már 550.000 M (15,4 %), és 1903/1904-ben a 8.431.400 M-ból már 2,171.400 M jött a gyarmatról (25,7 %). Ez igen sokáig elmaradt a többi német afrikai gyarmat bevételeitől.⁴²⁸ A közvetlen adók 1898-ban jelennek meg a bevételek között, de az ezt követő években is csak 10.000 M-t tettek ki, viszont a vámok – a gyarapodó lakosság és a kereslet miatt – fokozatosan nőttek, így a tervezett bevétel az 1903–1904-es költségvetési időszakban elérte az egymillió márkát. Valamennyi beérkező áru vámellenőrzés alá került, és a császári kancellár, illetve a gyarmati kormányzó rendeletei alapján meghatározott kivételektől eltekintve mindegyik vámköteles volt függetlenül attól, hogy Németországból, más német gyarmatról vagy idegen területről érkezett-e. A befolyt tényleges vámbevételek azonban gyakorta akár 10–20 %-kal is nagyobb többletforráshoz juttatták a gyarmat pénztárát.⁴²⁹ Ezalatt a költségvetés kiadási oldalának csak csekély részét számolták előre nem tervezett tartaléknak, ez általában csak 45 ezer márkát tett ki.

⁴²⁵ > FITZNER 1901: 165. p.

⁴²⁶ > *Deutsche Kolonialzeitung*. XXV. évf. (1908) 533. p., XXVI. évf. (1909) 535. p.

⁴²⁷ Aminuis (Gobabis kerület), Haigamkhab (Swakopmund ker.), Kap Cross, Lüderitzbucht, Oas, Swakopmund, Ururas.

> FITZNER 1901. 167–203., 370–380. p. ; FITZNER 1903: 70–97. p.

⁴²⁸ > FITZNER 1903: 68–69. p.

⁴²⁹ > FITZNER 1903: 68. p.

Német Délnyugat-Afrika Kormányzóságának költségvetése, márkában					
év	bevétel	kiadás	év	bevétel	kiadás
1885.	–	25.200	1900.	1.333.000	10.880.000
1886.	11	66.500	1901.	1.880.000	12.629.000
1887.	40	27.600	1902.	2.240.000	9.499.000
1888.	6	19.200	1903.	2.240.000	11.170.000
1889.	65	83.300	1904.	2.090.000	66.450.000
1890.	3.289	293.500	1905.	2.560.000	162.170.000
1891.	2.866	479.700	1906.	3.220.000	62.670.000
1892.	22.300	771.100	1907.	6.330.000	35.070.000
1893.	10.000	975.000	1908.	6.910.000	125.080.000
1894.	11.500	1.478.900	1909.	17.620.000	34.080.000
1895.	27.000	1.700.000	1910.	18.090.000	47.260.000
1896.	390.000	5.176.000	1911.	17.600.000	51.130.000
1897.	840.000	5.960.000	1912.	17.610.000	45.020.000
1898.	890.000	7.380.000	1913.	15.880.000	54.140.000
1899.	1.280.000	9.310.000	1914.	n. a.	n. a.

Forrás: FITZNER 1903: 68–69. p. ; ZIMMERMANN: 279. p.

Német Délnyugat-Afrika lakossága

A helyi lakosság az 1902-es évben a népcsoportok alapján az alábbiak szerint alakult: *herero* 65.000, *owambo* törzsbeli 60.000, *bergdamara* 35.000, *nama* (*hottentotta*) 7.000, összesen 173.000 fő; ekkor a 4.674 európaival a népsűrűség mindössze 0,2 fő/km² volt.⁴³⁰ A *herero* lázadást követően (1908-ban) a 8.213 európai telepes mellett mindössze nagyjából 100 ezer afrikai⁴³¹ élt e gyarmaton, a népsűrűség az 1902-es 0,26 fő/km²-ről 0,13-ra esett. A német gyarmatok közül mindvégig ez volt a legnéptelenebb, legritkábban lakott terület. Az afrikaiak létszáma 1913-ban 78.810 fő volt a pontosabb becslés alapján, amelyből 21.699 volt a *hererok* és 20.870 a *bergdamarák* száma, továbbá ezen felül 1912-ben 1.746 főt tett ki az európai és afrikai szülőktől származók száma (83 %-uk még 15 év alatti gyermek volt). A nem gyarmatbéli afrikaiak száma további 2.648 főt tett ki, akik közül 2.211 volt a Dél-Afrikából bevándoroltak és 83 fő volt a togóiak és kameruniak száma együttesen.⁴³² Ugyanebben az évben az európai lakosság 4.671 fő (ebből 2.595 német, 1.354 búr, 452 brit és 270 egyéb) volt. A német telepesek betelepítése a gyémánt felfedezése után ugrásszerűen nőtt, bár a búrok száma mindig számottevő volt. A gyors meggazdagodás reményében sok német csak rövid időre telepedett le, a nehézségek miatt mindig voltak, akik visszatértek Németországba. Az 1913-as év 14.830 európai lakosából 8.530 volt férfi, 3.058 nő; a családokban 1.617 fiú, illetve 1.625 lánygyermek nevelkedett; 12.902 volt német, 1.631 búr, 148 brit állampolgárságú.⁴³³ Az afrikai lakosság belső, északraól délre történő vándorlása 1908-tól kezdődően évről-évre nőtt az újabb gyémántlelőhelyeken nyitott bányák hatására.

⁴³⁰ › FITZNER 1903. 60. p.

⁴³¹ 1910-ben az eredetileg (1904-ben) 80.000 *herero* (*ovaherero*) lakosból 15.130 élt a gyarmaton, s a 20.000 *namából* 9781 fő.

⁴³² › *Die deutschen Schutzgebiete in Afrika und der Südsee.*: [táblázat-melléklet] 46–49. p.

⁴³³ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1914) 12. p.

Német Délnyugat-Afrika európai lakosságának megoszlása						
év	német állampolgár	egyéb	összesen	ebből		
				férfi	nő	gyerek
1891.	n. a.	n. a.	539	n. a.	n. a.	n. a.
1892.	n. a.	n. a.	622	n. a.	n. a.	n. a.
1893.	n. a.	n. a.	558	n. a.	n. a.	n. a.
1894.	n. a.	n. a.	969	n. a.	n. a.	n. a.
1895.	846	928	1.774	n. a.	n. a.	n. a.
1896.	1.500	525	2.025	n. a.	n. a.	n. a.
1897.	n. a.	n. a.	2.628	n. a.	n. a.	n. a.
1898.	n. a.	n. a.	2.544	n. a.	n. a.	n. a.
1899.	1.879	948	2.827	n. a.	n. a.	n. a.
1900.	2.595	2.076	4.671	n. a.	n. a.	n. a.
1901.	2.223	1.420	3.643	n. a.	n. a.	n. a.
1902.	2.595	2.079	4.674	2.569	672	1.433
1903.	2.173	1.642	3.815	2.804	712	1.166
1904.	2.998	1.684	4.682	n. a.	n. a.	n. a.
1906.	n. a.	n. a.	6.372	4.842	723	807
1907.	4.929	2.181	7.110	4.899	1.079	1.132
1908.	6.215	1.998	8.213	5.295	1.491	1.427
1909.	6.629	2.781	9.410	8.010	1.826	1.955
1910.	10.106	2.830	12.936	8.451	2.173	2.311
1911.	11.140	2.822	13.962	8.915	2.468	2.579
1912.	12.135	2.681	14.816	9.046	2.808	2.962
1913.	12.292	2.538	14.830	8.530	3.058	3.242

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 12. p., III. évf. (1907) 13. p., IV. évf. (1908) 12. p., VI. évf. (1910) 18. p., X. évf. (1914) 12. p. ; FITZNER 1896. ; FITZNER 1901: 141. p. ; FITZNER 1903: 57. p. ; Meyers 1909 ; SCHNEE: „Deutsche Schutzgebiete” szócikk, I. kötet, 312. p.

Az európai lakosság számának értékelésekor figyelembe kell venni azt a tényt, hogy sokan – akár sok család is – csak átmenetileg, néhány évet éltek a gyarmaton, így a számok nem ugyanazon személyek jelenlétét és az azokhoz csatlakozók növekedését mutatja. A valóságban a lakosságcsere nagyobb volt, mint az előző évi adathoz viszonyított különbség. Ezt jól ábrázolja az állampolgársági megoszlás is, például a hollandok, osztrákok és magyarok, illetve az oroszok számának alakulása is.

A Német Délnyugat-Afrikában élő, munkával rendelkező európai származású nők száma a férfi foglalkoztatottak harmadát tették ki 1913-ban. A hölgyek közül 1912. évben 317-en álltak a Kormányzóság vagy helyi hivatalok alkalmazásában, a rá következő évben pedig már 391-en, illetve közülük 64, majd 1913-ban 88 személy a hittérítők munkáját végezte vagy segítette. (E nők a fenti táblázatban a foglalkoztatottak között szerepelnek.) Továbbá a tanítónőként dolgozók 15-en, illetve 23-an voltak. Kiemelkedően magas volt a magánalkalmazásban állók és háztartásbeliek száma: 1.657 fő, majd 1.730 fő. Ez a nem-afrikai származású gyermekek magas számából is eredeztethető: a 15 év alattiak 1912-ben 2.962 főt, 1913-ban már 3.242 főt tettek ki.⁴³⁴

⁴³⁴ › *Die deutschen Schutzgebiete in Afrika und der Südsee.*: [táblázatmelléklet] 26–27. p.

Német Délnyugat-Afrika európai lakosságának megoszlása állampolgárság, nemzetiség szerint, 1891. és 1902. között												
állampol.	1891.	1892.	1893.	1894.	1895.	1896.	1897.	1898.	1899.	1900.	1902.	
német	112	106	115	458	669	780	1.221	1.242	1.557	1.658	2.595	
brit	71	64	88	88	78	122	97	75	76	128	452	
fokföldi ^a	n. a.	–	–	–	–	128	89	110	90	186	1.354	
búr	31	–	8	9	152	28	113	62	72	59		
holland	n. a.	4	2	2	1	2	1	3	1	6	n. a.	
belga	n. a.	1	1	1	1	1	–	1	–	–	n. a.	
francia	n. a.	–	–	–	–	1	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	
o. és m. ^b	n. a.	–	–	–	–	–	1	4	3	12	57	
portugál	n. a.	–	–	–	1	1	5	6	5	3	n. a.	
svájci	n. a.	1	1	1	1	1	1	3	1	6	n. a.	
orosz	n. a.	–	–	–	–	2	3	4	10	23	26	
finn	n. a.	4	4	6	6	6						
svéd	n. a.	5	6	6	6	6	20	12	15	26	27	
norvég	n. a.	–	–	2	2	2						
olasz	n. a.	–	–	–	–	–	1	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	
amerikai	n. a.	–	–	–	–	–	1	4	1	10	n. a.	
egyéb	32	–	–	–	–	–	1	–	4	23	144	
összesen	246	185	225	573	917	1.080	1.554	1.532	1.840	2.146	4.674	

^a Fokföldi brit alattvalók együttesen, búrok kivételével. /// ^b Az osztrák és a magyar állampolgárok együttesen.

Forrás: FITZNER 1896 ; FITZNER 1901. 141. p. ; FITZNER 1903. 57. p.

Német Délnyugat-Afrika európai lakosságának megoszlása állampolgárság, nemzetiség szerint, 1912–1913. között					
állampolgárság	1912.	1913.	állampolgárság	1912.	1913.
német	12.135	12.292	norvég	21	20
brit	204	169	svéd	16	19
brit gyarmati ^a	1.678	1.650	dán	19	11
búr			görög	8	11
osztrák és magyar	215	193	spanyol	9	8
orosz és finn	173	157	portugál	5	6
olasz	99	67	belga	1	2
holland	77	64	francia	3	–
svájci	38	35	egyéb	91	109
amerikai	19	22	mindösszesen:	14.816	14.830

^a Itt csak az európai származású, de korábban brit gyarmatokon élőkét értették.

Forrás: *Die deutschen Schutzgebiete in Afrika und der Südsee.*: [táblázat-melléklet] 24–27. p.

Német Délnyugat-Afrika férfilakosságának megoszlása foglalkozásuk szerinti												
állampolgárság	hivatalnok	katona, rendőr	kereskedő, vállalkozó	hittérítő	ültetvényes	kézműves, szakmunkás, mérnök	gépész	tengerész, halász	orvos	ápolónó	bányász	egyéb
1896. év												
német	— 586 —		67	21	48	48	2	2	n. a.	n. a.	1	5
brit	—		20	—	29	67	—	—	n. a.	n. a.	4	2
holland	—		—	—	2	—	—	—	n. a.	n. a.	—	—
belga	—		—	—	1	—	—	—	n. a.	n. a.	—	—
francia	—		—	—	1	—	—	—	n. a.	n. a.	—	—
porugál	—		—	—	1	—	—	—	n. a.	n. a.	—	—
svájci	—		1	—	—	—	—	—	n. a.	n. a.	—	—
orosz	—		2	—	—	—	—	—	n. a.	n. a.	—	—
finn	—		1	5	—	—	—	—	n. a.	n. a.	—	—
svéd	—		3	—	—	4	—	—	n. a.	n. a.	—	—
norvég	—		—	—	—	1	—	—	n. a.	n. a.	—	—
búr	—		9	—	119	25	—	1	n. a.	n. a.	—	2
összesen:	— 586 —		104	26	201	145	2	3	n. a.	n. a.	5	9
1900. év												
összesen:	— 801 —		159	41	422	674	7	8	n. a.	n. a.	10	10
1912. év												
összesen:	1.141	2.171	960	167	1.629	— 2.444 —	29	21	46	— 886 —		
1913. év												
német	1.267	1.819	836	125	1.220	— 1.812 —	16	19	49	— 674 —		
osztr/magy.	—	—	14	6	18	— 84 —	—	—	—	— 14 —		
holland	—	—	7	2	2	— 24 —	2	—	—	— 1 —		
dán	—	—	—	—	1	— 6 —	—	—	—	— 2 —		
svéd	—	—	—	—	2	— 5 —	1	—	—	— 4 —		
norvég	—	—	3	—	1	— 4 —	2	—	—	—		
brit	—	—	22	1	18	— 47 —	—	—	—	— 15 —		
brit gyarm.	—	—	44	3	299	— 207 —	—	—	2	— 85 —		
orosz/finn	—	—	35	30	1	— 36 —	—	—	—	— 2 —		
svájci	—	—	4	3	3	— 14 —	—	—	—	—		
olasz	—	—	3	—	3	— 50 —	—	—	—	— 3 —		
belga	—	—	1	—	—	— 1 —	—	—	—	—		
spanyol	—	—	—	—	—	— 7 —	—	—	—	—		
portugál	—	—	—	—	1	— 3 —	—	—	—	— 2 —		
görög	—	—	1	5	—	— 9 —	—	—	—	— 1 —		
am. egy. á.	—	—	3	—	1	— 5 —	—	—	—	— 2 —		
egyéb	—	—	11	—	17	— 20 —	—	—	—	— 1 —		
összesen:	1.267	1.819	984	170	1.587	— 2.336 —	21	19	51	— 806 —		

Brit gyarmati illetékességük alatt csak az európai származású, de korábban brit gyarmatokon élöket / születeteket értették.

Forrás: *Die deutschen Schutzgebiete in Afrika und der Südsee.*: [táblázat-melléklet] 24–27. p.; FITZNER 1896.; FITZNER 1901. 142. p.

A németek sorra alakították kis közösségeik társasági életét. Az egyházi közösségeken és szervezeteken túl 1899. január 27-jén megalakították az első sportklubot – *Schiitzerverein*, lövészegylet – is, Keetmanshoopban.⁴³⁵ A kikapcsolódást később majd minden nagyobb városban biztosította valamilyen polgári szervezet.

Német Délnyugat-Afrika jelentősebb települései

Windhuk – a Gammams-patak északi partján fekvő kis település – 1894-től lett Német Délnyugat-Afrika székhelye, ennek ellenére jelentősebb fejlődésnek a századfordulót követően indult. Ez volt a német gyarmatok között az egyedüli székhely, amely nem rendelkezett tengeri kikötővel, ezért Windhuk mellett Swakopmundnak mindig jelentős gazdasági szerep jutott. A környező kopár, száraz vidéket még 1885. május 16-án vásárolta meg LÜDERITZ. Az 1895-ös adatok szerint 305 német, 3 búr, 2 brit, 1–1 svéd és norvég (312 fő) élt a városban; 1899-ben a 466 európaiból 459 volt német, 5 svéd és 2 brit.⁴³⁶ Három évvel később 557 európai lakta, 1914. elején pedig 1500 európai és több ezer afrikai lakosa volt. A másfél km-re keletre fekvő Klein-Windhukban az 1894. év során J. LUDWIG öntözött zöldségültetvényt és szőlőskertet hozott létre. A városka és a gyarmati közigazgatás hivatali épületei hamar felépültek. A kormányzósági palota hatalmas, fehér épülete a település központjában, egy többhektáros parkban kapott helyet, s másfél év alatt, 1899-re épült fel (majd 1906-ban és 1909-ben átépítették és kibővítették). A városban kórház és számos kézműves műhely is működött (köztük 1895-ben már 2 asztalos is üzemet tartott fenn). Főutcája a *Kaiserstrasse* nevet kapta, itt volt a pályaudvar, a főposta, a városháza és 1902-től az ideiglenesen a városban tartózkodók szállását biztosító *Kronprinz Hotel*. Szintén szálloda volt, már 1902-ben, a *Hotel „Stadt Windhuk”* is, és a székhelyen vendégfogadással ketten is foglalkoztak.⁴³⁷ A városban a századfordulót követő években két pékség, valamint egy mészárszék látta el a lakosságot, és Klein-Windhukban egy másik is működött WAHLEN sörfőző üzeme mellett.⁴³⁸ A *Kaiserstrasse* déli végén emeltek emlékművet a *herero*-felkelésben meghalt katonák emlékére. A *Császári Fellebbviteli Bíróság (Kaiserliches Obergericht)* épületét 1908-ban készítették el.

A város védelmét az 1890. október 18-án VON FRANÇOIS tartományvezető által alapított *Alte Feste* erődben⁴³⁹ elszállásolt katonák jelentették, ez a kormányzósági palotától 400 méterre délnyugatra helyezkedett el. Windhukban a német gyarmati stílust főként a Wilhelm SANDER építész tervei alapján készült épületek tükrözték. A városban 1903-ban már működött iskola és óvoda is,⁴⁴⁰ majd a gyarmaton elsőként 1909. január 19-én indult középiskola, a *Kaiserliches Realschule* 74 diákkal; az épületét 1907. és 1908. között emelték. Windhukban a Kormányzóság az 1900-es évek utolsó negyedében létrehozott egy néprajzi gyűjteményt is. Az evangélikus templom alapkövét 1907. augusztus 11-én, vasárnap fektették le VON LINDEQUIST korábbi kormányzó, az újonnan kinevezett gyarmatügyi miniszter jelenlétében.⁴⁴¹ Windhuk volt néhány alkalommal a gyarmat egyetlen jelentős mezőgazdasági kiállításának színhelye is.⁴⁴² Új, 1912-ben fokföldi építészeti stílusban épült vasútállomása a városközponttól északnyugatra fekvő *Bahnhofstrassén* állt.

⁴³⁵ › DIERKS

⁴³⁶ › FITZNER 1896. ; FITZNER 1901: 167. p.

⁴³⁷ › FITZNER 1903: 70–97. p.

⁴³⁸ › FITZNER 1903: 70–97. p.

⁴³⁹ › DIERKS

⁴⁴⁰ › FITZNER 1903: 70–71. p.

⁴⁴¹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IX. évf. (1907) 59. sz. (okt. 16.)

⁴⁴² › DIERKS

Swakopmund volt a gyarmat legforgalmasabb német kikötője, itt rakodták be az északi bányák érceit, s ide érkeztek a bánya- és a vasúti gépek és más árucikkek is. A város a brit fennhatóságú Walvis Bay határát is képező, néhány száz méterre kiszélesedő Swakop-folyó torkolatának északi felén épült fel, erről kapta a nevét is. A torkolatnál 1892. szeptember 12-én VON FRANÇOIS tartományvezető kereskedelmi állomást alapított; a móló nélküli horgonyzóhely első kikötőmestere Eugen VON BRÖN lett.⁴⁴³ Swakopmundot 1895-ben még csak 32 német lakta,⁴⁴⁴ 1899-ben a 286 európai és dél-afrikai lakosból már 272 német állampolgár,⁴⁴⁵ 1903-ban már 1.600 lakója közül 555 európai (ebből 474 német) volt.⁴⁴⁶ A lakossága 1910-ben már 1.500 európaiból s több ezer, a város határán kívül élő afrikaiból állt (Lüderitzbuchtot 1910-ben 1400 európai, köztük 1200 német lakta). Swakopmundban iskola, börtön és 1907-től a *Bahnhofstraßen* polgári kórház is működött (katonai már 1902-től). A *Woermannhaus*, a hajótársaság helyi képviselője a (tengerparttól másodikként, azzal párhuzamosan húzódó) *Bismarckstraßen* állt 1905-től, és északabbra, a körzeti hivatal épülete mellett 1902-ben épült fel a világítótorony. Az erődöt, mely a majd kétszáz katonának egyben laktanya is volt, 1906-ban építették fel, és az itt harcoló tengerészgyalogos alakulatok emlékére szobrot is emeltek 1907-ben. Már 1895-ben működött a *Zum Fürsten Bismarck* szálló, majd később a *Moltke*- és a *Kaiser-Wilhelm-Strasse* sarkán nyitották meg a *Kaiserhof* szállodát, amely első szállása volt az ideérkező látogatóknak.⁴⁴⁷ A város 13 vendéglátó helye mellett 1902-ben a *Central-Hotel*, *Hotel zum kühlen Strande* és a *Bahnhofs-Hotel* is várta vendégeit.⁴⁴⁸ A *Woermannstraßen* 1909-ben adták át a *Deutsche Afrika Bank* helyi fiókját. A városban telefonközpont, posta- és távíró-állomás is működött. A német gyarmati stílusban épült többtornyos, hófehérre meszelt, zöld zsindeyes vasútállomást a *Bahnhofstraßen* 1901-ben adták át; az *Otawibahn* pályaudvara a *Kaiser Wilhelmstraße* keleti végén állt, szomszédságában az *O.M.E.G.* helyi képviselője. DOVE meteorológus 1893-ban időjárás-megfigyelő állomást állított fel a városban, ugyanitt órás, az *Otto & Schuster* pékség és egy szódavízkesztő üzem is működött. Már a századfordulón várta a vásárlókat az Emil HÖHNE vezette könyvkereskedés, a *Swakopmunder Buchhandlung Ges. M. b. H.* 1902-re PAUL személyében új vezető irányította az üzletet, amely Windhukban fiókoltot is nyitott.⁴⁴⁹ A városi *Népkönyvtár (Volksbibliothek)* pedig 1905-től állt az érdeklődők rendelkezésére.⁴⁵⁰

A déli területek kikötővárosa, **Lüderitzbucht** (korábban Angra Pequeña-öböl) is lassú fejlődésnek indult. Sok épülete egyszerű kialakítású volt, jó részüket bádoglemezzel burkolták. A település lakossága 1899-ben az afrikaiakon kívül még csak 10 német polgárból állt, ugyanekkor Kap Crosst 330-an lakták, köztük 31 európai (ebből 17 brit és 8 német).⁴⁵¹ Az 1902. évben a településen még mindig csak 20 fő élt.⁴⁵² A város fejlődésének igazi lendületet a *herero* felkelés leverését követő időszak adott, az 1905. és 1906. tavasza között eltelt egy év során a számos melléképület mellett 34 új épületet emeltek, s a

⁴⁴³ › DIERKS

⁴⁴⁴ Ebben az évben Lüderitzbucht európai származású lakossága 10 német és 2 búr (összesen 12 fő) volt, a székhely Otjimbingét pedig 73 német és 9 búr (82 fő) lakta.

› FITZNER 1896.

⁴⁴⁵ › FITZNER 1901. 188–189. p.

⁴⁴⁶ › Meyers 1909. Swakopmund címszó XIX. kötet, 224. p.

⁴⁴⁷ › FITZNER 1896.

⁴⁴⁸ › FITZNER 1903: 70–97. p.

⁴⁴⁹ › FITZNER 1901. 379. p.; FITZNER 1903: 70–93. p.

⁴⁵⁰ › Meyers 1909. Swakopmund címszó XIX. kötet, 224. p.

⁴⁵¹ › FITZNER 1901. 187., 190. p.

⁴⁵² › FITZNER 1903. 59. p.

városon kívüli területeket is bővítettek.⁴⁵³ A városban az 1910-es évek legelején már kávézók, fogadók, szállodák várták vendégeiket, a kikapcsolódást többek között teniszklub és a színársulat előadásai is biztosították.⁴⁵⁴

Otawi városban 1904. óta állt a vízellátást szolgáló szélmalom, amely az 1904–1907-es herero és nama lázadás idején a *Schutztruppe* csapatának és kórházának szükségleteit is fedezte. Az 1.340 méterrel a tengerszint felett elterülő **Tsumebben** 1913-ban 665 német, a város környékén több mint ezer helyi munkás és rokona lakott. Mindkét település a bányászat beindulása előtti lakatlan területen épült fel.

A természetes öböl délkeleti partjainál elterülő brit Walvish Bay, amelyet az óceán és három oldalról a német gyarmat fogott közre, jó horgonyzóhelye és kikötői létesítményei voltak már az 1880-as évek közepén is. E kikötő volt Swakopmund kiépüléséig egyúttal a német gyarmat legfontosabb tengeri kapuja is az 1890-es évek első feléig. Walvish Bay 1899-ben az afrikaiak mellett mindössze 26 európai és 13, afrikai-német vegyes kapcsolatból származó lakossal bírt (előbbieket mindössze tizedét tették ki az akkori Swakopmund európai lakosságának). Ennek közigazgatása alá tartozott a délnyugat-afrikai partvonal legtöbb szigete is.⁴⁵⁵

Német Délnyugat-Afrika gazdasága és kereskedelme

A későbbi német gyarmat Afrika déli részének nyugati partján található. A terület nyugati, partmenti sivatagos síkságát hegyvidék, majd a Kalahári-medence enyhe lejtésű fennsíkja váltja fel. Legmagasabb pontja a Brandbergben a 2.606 méter magas Königstein, de számos ezer méter feletti csúcs és terület is található. Sok kiszáradt, csak időszakosan vízzel telítődő folyója van, közülük a legfontosabb az egész évben bővizű Oranje-, Cunene-(Kunene) s a rövid szakasz által érintett Zambézi-folyó. Keleti, partmenti vidéke – a szélirány miatt – száraz sivatag, beljebb füves, míg észak felé fás szavanna váltja fel. A sok, egész évben vízzel teli folyónak köszönhetően növényzetben a leggazdagabb területe a későbbi Caprivi-nyúlvány volt északkeleten. A középső vidéken a nappalok igen melegek, az éjszakák hűvösek. Évi csapadékmennyisége a tengerparton, keleten és délen alig 30 mm (időszakonként azonban ez a mennyiség is csak több év alatt hullik), míg a középső és északi területen 250–500 mm, s ez észak felé haladva növekszik.

A Rooibank (Walvis Bay későbbi délkeleti csücske) körüli brit bányászati jogokat még 1883-ban eladták egy német bányatársaságnak. A *Deutsche Kolonialgesellschaft für Südwestafrika* (D.K.G.S.W.A., *Német Délnyugat-Afrikai Gyarmati Társaság*) vállalatot 1885. április 30-án alapították Berlinben,⁴⁵⁶ s ez hamarosan megvásárolta LÜDERITZ érdekeltségeit Afrika délnyugati térségében. Rövidesen azonban Cecil RHODES képviselői is megjelentek, csak 1900. után vált meghatározóvá a német tőke. Az 1880-as évektől Délnyugat-Afrikában a *Deutsche Kolonialgesellschaft für Südwestafrika* kizárólagos kereskedelmi jogot élvezett a gyarmat területén, valamint a föld, az ércek kiaknázásában és az adók beszedésében. Ezeket a monopóliumokat a kormány 1891-ben visszavonta. Már 1888-ra egyértelművé vált, hogy sokba kerül a félszáraz terület megművelése, s további küzdelmet jelentett a szarvasmarhák legeltetése és itatása is.⁴⁵⁷

⁴⁵³ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: III. évf. (1907) 15. p.

⁴⁵⁴ › *Lüteritzbuchter Zeitung*, IV. évf. (1912) 18., 23. sz.

⁴⁵⁵ › FITZNER 1901: 203–204. p.

⁴⁵⁶ › FITZNER 1903: 65. p.

⁴⁵⁷ › DIERKS

Az első állattenyésztő telepet E. HERMANN alapította 1891-ben Kubub vidékén egy 20 évre bérelt területen. Birkákat tartott, amelyeknek első sorban gyapját értékesítette.⁴⁵⁸ Windhukban rendszeresen rendeztek mezőgazdasági kiállítást, amely egyúttal az éghajlatra jellemző növények termesztésével kapcsolatos tapasztalatok legfőbb cseréjét is jelentette.⁴⁵⁹ A hatalmas *herero* szarvasmarha csordákat 1897-ben marhavész pusztította – a német telepesek gyógyszerekkel védték állataikat, ezt azonban nem bocsátották a *herero*k részére –, akik ezért megmaradt jószágaik egy részét és a földjeiket kénytelenek voltak eladni a német telepeseknek. Az századforduló környékén az északi, vízben és növényzetben gazdag *owambo* területeken tenyésztették a gyarmat szarvasmarha-állományának 95%-át. Az európai telepeseknek 1903-ra már 3.600.000 hektárt, a gyarmat összterületének 4,3 %-át adták el. Az európaiak tanyái és hatalmas földterületei ekkor elsősorban a Swakopmund és Windhuk közötti vasúttól délre, egészen a délkeleti határig húzódtak. A *herero* lázadás következményeként a német hatóságok 1907. augusztus 18-án kelt határozata értelmében afrikai lakos nem birtokolhatott földet vagy szarvasmarhát, ez alól csak egy-egy népcsoport volt kivétel. Értékesítették a *herero* és *namák* kisajátított, elkobzott földjeit, akárcsak a kormányzáság kezelésében lévő egyéb területeket is, és 1907-ben már 1,25 millió hektár területet adtak el ültetvényeseknek.⁴⁶⁰ 1910-ben az 1.141, főként 5000–30.000 hektár méretű, összesen 10.750.000 ha-on (107.500 km²) a farmokon, ültetvényeken elsősorban dohányt, gyapotot, szőlőt műveltek, állatokat tartottak.⁴⁶¹ A további 34 millió hektár felett két társaság osztozott (24, illetve 10 millió ha arányban). 1911-ben az 1.250 birtok már 11.093.100 ha-t (ez 3,6 %-os növekedés egy év alatt), két évre rá pedig már az 1.331 birtok (914 német, a maradék főként búr kézen) 13.393.606 ha-t tett ki. A farmok terményeinek jelentős részét a délnyugat-afrikai piacokon értékesítették. A mezőgazdaságban érdekelt és az abban dolgozó európaiak, dél-afrikai britek, illetve búrok száma 1910-ben még csak 1.047 fő volt, ez 1913-ban már 1.331-re növekedett, és kétharmaduk német állampolgár volt.⁴⁶²

Az állatállomány 1903-ban 90.000 szarvasmarhából állt (ebből 40.000 európai tulajdonban), ezt a következő években Fokföldről és Argentínából származó behozattal igyekeztek bővíteni, bár az utóbbi területről érkezett állatok nem hozták a várt eredményt.⁴⁶³ Az 1907. évi 53 ezer szarvasmarha száma a következő évben 73 ezerre nőtt, míg a húsaért tartott juhok 98 ezerről 198 ezerre gyarapodtak, elsősorban a jelentős behozatalnak köszönhetően. Az angóra kecskék és kecskék számát 103 ezerről 160 ezerre növelték.⁴⁶⁴ 1911-ben már 12.000 lóból, 144.000 szarvasmarhából, 384.000 juhból, 10.257 angóra- és 385.000 kecskéből, 20.000 öszvérből, sertésből és tevéből tevődött össze Német Délnyugat-Afrika haszonállat-állománya.⁴⁶⁵ Az állatállomány 1908-tól fokozatosan növekedett, az egyedszámuk egyes fajok esetében megtöbbszöröződött.

Kap Crossban 1894-ben felállítottak egy fókaszarmazék- és guanó-begyűjtő telepet. A guanó (madárürülék) kitermelésének és kivitelének fénykora a századforduló volt.⁴⁶⁶

⁴⁵⁸ › DIERKS

⁴⁵⁹ Az elsőt 1899. június 6-án nyitották meg, ezt követőt csak 1909. május 29-én, majd a háború előtt az utolsót 1914. május 29-én.

⁴⁶⁰ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: V. évf. (1909) 19. p.

⁴⁶¹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: XI. évf. (1918) 17. p. ; *Révai Nagy Lexikona*. „Német-Délnyugat-Afrika” szócikk.

⁴⁶² › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1914) 26. p.

⁴⁶³ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: III. évf. (1907) 15. p.

⁴⁶⁴ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: V. évf. (1909) 19. p.

⁴⁶⁵ › *Révai Nagy Lexikona*. „Német-Délnyugat-Afrika” szócikk.

⁴⁶⁶ › DIERKS

Az első tartósélelmiszer- és konzervgyárat Eugen VON BRÖN alapította a Sandwich-öbölben az 1887. év során. A gyarmat első sörgyárát – *Jauch Swakopmunder Brauerei* – 1900-ban Rudolph JAUCH hozta létre Swakopmund városában; a sör itt is a németek hétköznapi itala volt, így a fogyasztása is számottevő volt.⁴⁶⁷ Az alkoholos termékek árusítását itt is külön engedélyhez kötötték.

A délnyugat-afrikai német gyarmaton Lüderitzbuchtban és Swakopmundban már 1908-ban működött kereskedelmi kamara, majd Windhukban mezőgazdasági kamarát is alapítottak.⁴⁶⁸ A századfordulón számos egyéni vállalkozás mellett már 11 vállalat működött, közülük kettő londoni székhellyel, a többi németországgal.⁴⁶⁹ A német védnökségen az 1902. évben már 16 vállalatot tartottak nyilván, amelyből 12-nek a székhelye volt németországi vagy délnyugat-afrikai, közülük 4 részint érdekelt volt a bányászatban is.⁴⁷⁰ Számuk alig több mint fél évtized múlva, elsősorban a bányaipar fellendülése miatt, ugrás-szerűen megnőtt.

GÖRING biztos a székhelyen 1887-ben létrehozta a *Bányászati Hivatalt*, amely a német kormányzat részéről a bányajogok használatát és a **bányászatot** felügyelte. Ekkor egyúttal a kitermelés jogát kiadták a *Deutsche Kolonialgesellschaft für Südwestafrika*-nak.⁴⁷¹ Egy brit vállalat 1899-ben megnyitotta a tsumebi és guchasi (később neve Kombat) rézbányákat. A *herero* törzs már a német közigazgatás térnyerése előtt is bányászott rézércet Cumme vidékén, amelyet az Etoscha-sósomocsártól északra, Ondanguába (Ondanguwa) szállítottak, ahol a helyi kohók révén az *ovambo* rézműveseket látta el a fémmel.⁴⁷²

Gyémántot 1908. júniusában egy vasúti munkás, Zacharias LEWALA talált Lüderitzbuchtól 19 km-re keletre, Kolmanskop település közelében. A gyémánt a munkás munkavezetőjéhez, August STAUCHhoz került, aki azonnal jelentette az értékes leletet.⁴⁷³ Mivel alig egy éve számoltak le a lázadó törzsekkel, ezért az újonnan feltárt gyémántlelőhelyek igényelte munkaerő szinte teljes mértékben hiányzott. A birodalmi kormány hamarosan egy bankot bízott meg a rendkívül gyorsan létrejött bányatársaságok által kitermelt gyémánt értékesítésével. Az első termelési hónap augusztus volt, ekkor már 2.233 karát (446,6 gramm) gyémántot bányásztak. 1913-ban a gyémántkivitel 658.000 karát volt, ezzel a föld folyó évi termelésének 10%-át Német Délnyugat-Afrika adta. 1909-től 1914-ig 4,36 millió karát gyémántot termelt ki a *D.K.G.S.W.A.*, ennek értéke 139,5 millió M volt. Kisméretű, de minőségi gyémántokat (átlagosan egy karát súlyban, de nem volt ritka a 3 karátos darab sem [egy karát 0,2 gramm])⁴⁷⁴ nagy mennyiségben találtak az üledékes magasparton a Conception-öböltől délre Bogenfelsig. Különösen gazdagnak bizonyult az Elisabeth-öböl és a Pomena közötti terület.⁴⁷⁵ A Lüderitzbuchtól délre az Oranje-folyóig elterülő hatalmas vidéket az itt található gazdag gyémántmezők miatt hamarosan zárt gazdasági területté (*Sperrgebiet*) nyilvánították. A gyarmaton 1913-ban működő 180 vállalat-

⁴⁶⁷ › DIERKS ; FITZNER 1903: 94. p.

⁴⁶⁸ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: V. évf. (1909) 19. p.

⁴⁶⁹ › FITZNER 1901: 163–164. p.

⁴⁷⁰ › FITZNER 1903: 65–68. p.

⁴⁷¹ › DIERKS

⁴⁷² › SZENTES: 28–29. p.

⁴⁷³ › DIERKS

⁴⁷⁴ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: V. évf. (1909) 19. p.

⁴⁷⁵ Az 1912-es évben a feltárt és termelésre fordított területek Német Délnyugat-Afrika partvonalán az alábbiak voltak: Empfängnisbuchtól kezdődően délre Meob fálúig (60 km), Naribistől és Spencer-öböltől délre 20–20 km-en át Hottentottataen-öböltől délre Gr. Anichabig (20 km), Lüderitzbuchtól délre a Panther-fokig (150 km).

ból már 79 gyémántkitermeléssel foglalkozott.⁴⁷⁶ Az ez évi kitermelésből a *Panoma-Diamantengesellschaft* 618.329 karáttal, a *Koloniale Bergbau-Gesellschaft* 316.774 karáttal, a *Deutsche Diamantengesellschaft* 172.710 karáttal és a *Diamanten-Pacht-Gesellschaft* 119.290 karáttal vette ki a részét.⁴⁷⁷ A gyémánt karátonkénti árának 30 M-ről 45 M-ra növekedése a vállalatoknak, ezáltal a Kormányzóságnak is jelentős többletbevételt eredményezett.⁴⁷⁸

A délnyugati bányavidéken az édesvízellátás jelentős kihívás elé állította a bányatársaságokat, mivel a beszállítók 15 M-t kértek az ivóvíz köbméteréért (1.000 liter).⁴⁷⁹

Német Délnyugat-Afrikában kitermelt gyémánt		
év	kitermelve, karát	érték, márkában
1908.	38.275	1.142.000
1909.	483.266	14.416.000
1910.	846.695	22.670.000
1911.	773.308	19.798.000
1912.	1.051.000	30.882.000
1913.	kb. 1.500.000	kb. 63.000.000

Forrás: *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) 62. sz. (aug. 1.)

Tsumeb talaja összesen 184 ásványi anyagot tartalmaz, melyből 10 csak itt, Délnyugat-Afrikában található. A *herero* lázadás miatt a rezet gazdaságosan csak 1907-ben kezdtek kitermelni. Kezdetben Tsumeb majd Otawi környékén nyitottak tárnákat; a bányákat főként a német *Otawi Minen- und Eisenbahn Gesellschaft (O.M.E.G.)*⁴⁸⁰ üzemeltette, s a kibányászott ércet a helyi olvasztókemencékben tömbösítették.⁴⁸¹ Az 1908-1909-es költségvetési év során az itt kitermelt 44.250 tonna kitermelt érc több mint felét tengerentúlra szállították, míg a lassú csökkenést követően 1912–1913-ban felszínre került 52.200 tonna túlnyomó többségét behajózták.⁴⁸²

Karibib környéki márványlelőhelyen egy ültetvényes már 1905-ben elkezdte a kitermelést, de a jelentős méretű, ipari bányászat csak 1911-ben kezdődött, az *Afrika Marmor Kolonialgesellschaft* jóvoltából.⁴⁸³

Elsősorban a bányászatnak és a vasútnak köszönhetően a magánbefektetések aránya az 1910-es évekre jelentőssé vált Német Délnyugat-Afrikában. A gyarmaton 1913-ban működő 180 vállalat alaptőkéje közel a 142 millió M volt, ezzel az első helyet foglalta el a

⁴⁷⁶ › In *Koloniale Rundschau*. 1914. évf.

⁴⁷⁷ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) 62. sz. (aug. 1.)

⁴⁷⁸ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1914) 29. p.

⁴⁷⁹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) 62. sz. (aug. 1.)

⁴⁸⁰ *Otawi Minen- und Eisenbahn Gesellschaft*ot 1900-ban alapították Berlinben 4 millió M alaptőkével, amelynek egyik fő részvényese a *Deutsche Kolonialgesellschaft für Südwestafrika* volt. Az alapítást 1901. február 14-én hagyta jóvá a *Bundesrat*.

› SCHNEE: „Otavi-Minen- und Eisenbahn-Gesellschaft” szócikk (Anton MEYER-GERHARD által), II. kötet 692. p.

⁴⁸¹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: III. évf. (1907) 15. p.

⁴⁸² › SCHNEE: „Otavi-Minen- und Eisenbahn-Gesellschaft” szócikk (Anton MEYER-GERHARD által), II. kötet 692. p.

⁴⁸³ › DIERKS ; *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: III. évf. (1907) 15. p.

Az *Afrika Marmor Kolonialgesellschaft*ot 1910-ben Hamburgban alapították 3 millió M alaptőkével.

német gyarmatok között.⁴⁸⁴ A kitermelt márvány, érc és gyémánt értéke 1909-ben az értéktőzsdén közel 21 millió márkát ért, 1912-ben már 37 milliót.⁴⁸⁵

A kezdeti években még az ivóvíz is a behozatal, a belkereskedelem tárgyát képezte, hiszen azt Fokvárosból kellett Lüderitzbuchtba szállítani, ahol az évi csapadékmennyiség nem haladta meg még a 2,5 mm-t sem. A kivitel az 1904. és 1907. között lezajlott *herero* és *nama* felkelés folytán a tizedére esett, később azonban a bányászat fejlődésével jelentősen megnőtt. Gazdaság élénkítését célozta a Kormányzóság által támogatott kedvező hitel-lehetőség és az 1910-es évekre az adózás átalakítása is: a bevétel utáni adózást a nyereség-adó váltotta fel.⁴⁸⁶

Német Délnyugat-Afrika behozatala és kivitele (ezer márka)				
év	behozatal		kivitel	
	összesen	Németországból	összesen	Németországba
1899.	8.941	7.670	1.399	n. a.
1903.	8.330	7.000	3.540	400
1908.	33.179	26.934	7.795	7.412

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VI. évf. (1910) 6. p. ; FITZNER 1901: 148. p. ; HERRE

Német Délnyugat-Afrika külkereskedelme, márkában					
év	behozatal	kivitel	év	behozatal	kivitel
1891.	600.460	180.300	1904.	10.056.946	298.678
1893.	915.575	131.060	1905.	23.631.881	215.893
1894.	1.881.355	124.782	1906.	68.626.000*	383.000
1897.	4.887.325	1.246.740	1907.	32.396.000	1.616.000
1898.	5.868.281	915.784	1908.	33.178.994	7.795.305
1899.	8.941.154	1.399.478	1909.	34.713.000	22.071.000
1900.	6.968.385	907.565	1910.	44.344.000	34.691.000
1901.	10.075.494	1.241.761	1911.	45.301.655	28.573.244
1902.	8.568.550	2.212.973	1912.	n. a.	n. a.
1903.	8.330.000	3.540.000	1913.	32.498.899	39.035.340

* Döntően a *herero*- és *nama*-háborúk miatt a hadianyagok és a megnövekedett német lakosság miatt tapasztalható e kiugrás.

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 12. p., III. évf. (1907) 14. p., IV. évf. (1908) 4. p., VI. évf. (1910) 6. p., X. évf. (1914) 12. p. ; FITZNER 1901: 148. p. ; FITZNER 1903. 60. p. ; SCHNEE: „Handelsstatistik” szócikk (Karl RATHGEN által), II. kötet, 34. p.

A kivitt áru értéke után általában 5 %, a behozott áruk után 10 % vámot kellett fizetni, függetlenül attól, hogy az Németországból vagy más állam területéről származott-e.⁴⁸⁷

A császári német ércpénzek és bankjegyek Németországból érkeztek Német Délnyugat-Afrikába – azonosak voltak az anyaországiakkal –, majd a szükség szerinti mennyiségben a hivatalos csatornán kerültek forgalomba.⁴⁸⁸ Természetesen magánszemélyek is

⁴⁸⁴ › In *Koloniale Rundschau*. 1914. évf.

⁴⁸⁵ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: XI. évf. (1918) 17. p.

⁴⁸⁶ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1914) 28. p.

⁴⁸⁷ › *The Encyclopedia Britannica*. 1926.

⁴⁸⁸ Érmékből volt bronz 1 és 2 pfenniges (Pf), réz-nikkel 5, 10, 20 és 50 pfenniges (az afrikai gyarmatok közül Togóban a 25 pf-es is forgalomban volt), ezüst ½ és 1, 2, 3 és 5 M (2, 3, 5 M-ás érmeket a német államok

hoztak a gyarmatra készpénzt, illetve vittek is ki onnan azt. Német Délnyugat-Afrikában több hitelszövetkezetet is alapítottak; a legnagyobb a windhuki *Deutsch-Südwestafrikanische Genossenschaftsbank G. m. b. H.* volt, amely 1912-ben 131 ügyféllel rendelkezett, 655.000 M összeget kezelt, és közel 20.000 M nyereséget termelt; a gibeoni *Spar- und Darlehnskasse G. m. b. H.* és a *Swakopmunder Bankverein G. m. b. H.* ügyfeleinek száma viszont nem érte el a félszázat, és pénzforgalmuk is jóval kisebb volt.⁴⁸⁹ 1912. december 3-án felállították egy mezőgazdasági hitelbankot, amely kormányzósági garanciával kínált kölcsönt a telepéseknek.⁴⁹⁰

Napi bérek* Német Délnyugat-Afrikában, 1899-ben						
foglalkozás	bérek az alábbi kerületek nagyobb településein, ellátással					
	Kap Cross	Okahandja	Mariental	Keetmansh.	Warmbad	Bethanien
afrikaiak						
munkás	0,8 M	1,0–2,0 M	0,6 M	1,0 M	1,5 M	1,0–1,5 M
ökör-hajtó	n. a.	n. a.	0,4 M	n. a.	1,0 M	n. a.
ökörfogat-hajtó	n. a.	2,5 M	1,6 M	n. a.	2,0 M	n. a.
európaiak, dél-afrikaiak, búrok						
munkás/alkalm.	4,0 M	n. a.	n. a.	5,0–20,0 M	7,5–20 M	n. a.
szakmunkás	12,0 M	n. a.	n. a.			n. a.

* Ahol csak a havi bér ismert, ott 25 nap/hónap arányban került osztásra.

Forrás: FITZNER 1901: 173–174., 177., 181., 186. p.

Marientalban (Gibeon kerület) 1899-ben a rakodómunkás napi ellátmánya – a béren kívül – egy fontnyi (0,5 kg) hús és rizs volt kevés kávéval és dohánnyal; az ültetvényeken az afrikaiak a kávé és dohány mellett 1,5 font rizst és 1 liter tejet kaptak egy napra. A Swakopmund kerületi Spitzkoppjes ültetvényein dolgozók naponta 1 font rizst, ½ font lisztet, 1/10 font kávé és ugyanennyi cukrot kaptak a havi 10–30 M fizetés mellé.⁴⁹¹ A Kalkfontein határától kezdődő, délnyugat felé elterülő területen, melynek kiterjedése elérte a 1.600 km²-t is kényszermunkatelepet tartottak fenn.

Az európaiak közhivatal betöltése esetén jó bérezésre számíhattak, de a magánvállalkozások is megfizették alkalmazottaikat. Egy Windhukban dolgozó bíró 1895-ben naponta 15–18 M-t kapott, egy asztalos 7,50 M-t. Az afrikaiak – akárcsak a többi német és más gyarmaton – az európaiakéhoz képest jóval kevesebb bért kaptak. A windhuki kereseti lehetősége például a fogathajtóknak 2,5 M, a szolgáltnak csak átlagosan 0,70 M volt egy napi munkáért.⁴⁹²

A windhuki piacon egy ökör ára 90–160 M, míg egy tehéné 1899-ben 80–100 M között mozgott, egy birkáért 12 M-t, egy kecskéért 8–10 M-t kértek, egy hátszló ugyanekkor 300–400 M-ért cserélt gazdát.⁴⁹³ Az élőállatok ára a gyarmat többi részén hasonló volt.

A német délnyugat-afrikai fogyasztói árak kerületenként jelentős eltérést mutattak. Ennek oka a vidék mezőgazdasági, állattartási lehetőségeiben, illetve a szállítás távolságában és nehézségében keresendő esetleges árkülönbözet volt. Mindezeket figyelembe véve

kormányai szabvány szerint, de egyedileg adták ki), arany 10 és 20 M, bankjegyekből 20, 50, 100 és 1000 márkás címletek.

⁴⁸⁹ › SCHNEE: „Kreditgenossenschaften” szócikk (ZOEPFL által), II. kötet 376. p.

⁴⁹⁰ › DIERKS ; *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1914) 28. p.

⁴⁹¹ › FITZNER 1901. 177., 192. p.

⁴⁹² › FITZNER 1896.

⁴⁹³ › FITZNER 1901. 169. p.

Fogyasztói árak Német Délnyugat-Afrikában, 1899-ben ⁴⁹⁴ (I. rész)				
áru	mennyiség	árak az alábbi kerületek, települések kereskedéseiben		
		Keetmansh.	Warmbad	Bethanien
sertéshús	1 kg	0,80–1,00 M	0,80–1,00 M	n. a.
liszt	1 kg	1,00 M	1,00 M	1,00 M
rizs	1 kg	1,00–1,50 M	2,00 M	1,00 M
cukor	1 kg	n. a.	2,00 M	2,00 M
kávé	1 kg	4,00 M	4,00 M	6,00 M
sör	1 üveg	1,75–2,00 M	n. a.	n. a.
bor	1 üveg	3,00 M	n. a.	n. a.
karton (szövet)	1 méter	1,00 M	n. a.	n. a.
teafű	pohár	n. a.	2,00 M	n. a.
teafű	1 kg	n. a.	n. a.	4,00 M

Fogyasztói árak Német Délnyugat-Afrikában, 1899-ben (II. rész)				
áru	mennyiség	árak az alábbi kerületek, települések kereskedéseiben		
		Kap Cross	Outjo	Gibeon
sertéshús	1 kg	1,20 M	n. a.	0,80–1,00 M
liszt	1 kg	n. a.	1,00 M	1,00 M
rizs	1 kg	n. a.	1,00 M	1,00 M
kávé	1 kg	n. a.	4,00 M	2,00 M
dohány	1 kg	n. a.	n. a.	8,00 M
sör	1 üveg	0,80–1,00 M	n. a.	n. a.
karton (szövet)	1 méter	0,90–1,00 M	1,00 M	n. a.

Forrás: FITZNER 1901. 177–200. p.

elmondható, hogy a brit Walvis Bay területen a vizsgált árak a legtöbb vizsgált német kerülethez képest fele annyiba kerültek. A legolcsóbb Keetmanshoop, a legrágább Bethanien volt, kétszerese az előbbinek, de a gyarmaton belül egyes termékek esetében előfordult akár háromszoros különbség is.

A *herero* lázadást követően a német telepesek bevándorlása jelentős méreteket öltött. A bányáknak és a növekvő számú gazdaságoknak mind nagyobb számú munkásra volt szüksége, ezért a munkaerő-hiányt bárholnan érkező munkásokkal igyekeztek enyhíteni. Még a *herero* és *nama* törzsbelieket is kezdték felfogadni, akik közül néhányan – elsősorban a nélkülözések miatt – visszatér(het)tek a száműzetésükből. Sokan érkeztek a brit területekről, és természetesen az északi *owambo* törzsből is többen vándoroltak dél felé.⁴⁹⁵ Ennek hatására míg 1907-ben gyarmatszerte csak 1.700, 1910-ben már 6.000 *owambo* férfi dolgozott messze szülőföldjétől, és ez a szám 1913-ban elérte a 9.000-et. A bányákban szükséges munkaerő északról délre, többnyire vasúton történő vándorlását elősegítendő, a Kormányzóság átmeneti szállásokat hozott létre Outjoban és Windhukban is.⁴⁹⁶

⁴⁹⁴ Összehasonlításképpen: a brit Walvis Bay területen az élelmiszer-árak az alábbiak voltak: 1–1 kg liszt vagy rizs 0,50 M, cukor 1,00 M, kávé 3,00 M, szövetek métere 0,50–0,75 M.

› FITZNER 1901. 206. p.

⁴⁹⁵ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: III. évf. (1907) 16. p.; OLIVER – SANDERSON

⁴⁹⁶ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1914) 27. p.

Közlekedés és hírközlés Német Délnyugat-Afrikában

A gyér népességű gyarmatok egymástól távol eső településeit összekötő hosszú **közütkon** az afrikaiak főként gyalog közlekedtek. Az első tevék 1890-es évek elején érkeztek, majd 1899-ben további húsz, Szudánból.⁴⁹⁷ A Dél-Afrikában elterjedt, ökrök vontatta szekerek 1896-tól járták a Windhuk–Swakopmund, a Gross Barmen–Otjiseva, az Okahandja–Otjizasu és a Keetmanshoop–Lüderitzbucht közötti feljavított utakat. Egy–egy 1500–2500 kg teherrel megrakott szekeret 10–20 ökör vontatott, s naponta 18–35 km távolságot tett meg.⁴⁹⁸ A Windhuk és Otjimbingue közötti utat az ökörfogat a századfordulón 35 óra, a székhely és Swakopmund között 84 óra alatt tette meg. A Lüderitzbucht és Keetmanshoop közötti távolság kilencnapnyi volt.⁴⁹⁹

Edmund TROOST 1894-ben egy gőztraktort hozott a gyarmatra, ezzel kezdte meg az áruszállítást a Namib-sivatagon keresztül. A bevált vállalkozásnak 1896-ban egy cső felrobbanása vetett véget.⁵⁰⁰ 1902-ben 116 ország- és mellékutat tartottak karban a területi hivatalok, összesen 18.826 km hosszúságban.⁵⁰¹ Az első benzinüzemű tehergépkocsik 1904-ben érkeztek Német Délnyugat-Afrikába, s 1914-ben már öt magánkézben lévő személykocsi is rótt a gyarmat útjait. 1907-ben pedig Paul GRÄTZ Afrika-átutazó gépkocsitűrát vezetett, amely közel két éven át tartott a német kelet-afrikai Dar es Salaamból Bismarckburgon, Rhodesián és Johannesburgon keresztül Swakopmundba. A közel tízezer kilométeres út akkor rendkívüli felkészültséget igényelt (még az üzemanyag utánpótlásról is előre kellett gondoskodniuk).⁵⁰²

A tengerparti területek sivatagos volta miatt vasutat kellett építeni a gyarmat belsőjébe, a német telepesek ültetvényeihez. Swakopmundból kelet felé, Windhukba 1897. szeptemberében kezdték meg a **vasút** építését, 600 mm-es nyomtávval. Az első kilométert már az év szeptember 26-án lefektették, s a rákövetkező év november 20-án Nonidasig 10 km volt készen.⁵⁰³ Ennek a vonalnak az építését még teljes egészében a Kormányzóság fizette. Karibibbe az első szerelvény 1900. január 6-án futott be, és ez egyben a város alapításának hivatalos napja is lett. Ugyanezen év augusztus 1-jén már Swakopmundtól 209 km-re keletre, az okatjimukujui vasútállomásnál tartott az építkezés.⁵⁰⁴ A vasút viteldíja 1899-ben III. osztályon minden egyes megtett kilométer után 10 Pf volt, az ilyen árak mellett is lényegesen gyorsabb és kényelmesebb lehetőséget biztosítottak, mint amelyet a közúti közlekedést igénybe vevők találhattak ebben az időben. A behozatali termékek viteldíja (hegymenetí viszonylatban) 50 Pf volt, míg az ellenkező irányba a kiviteli áruk kilométerenként csak 20 Pf-be kerültek.⁵⁰⁵ A Swakop-folyó felett, Okahandjánál a vasúti hidat 1901. október 22-én kezdték építeni, s a városhoz december 7-én érkezett a sínpár. A végleges vonalat – köznapi elnevezéssel *Nordbahn* – 1902. június 17-én adták át, s két napra rá futott be Swakopmundból az 1.500 méterrel magasabban és 381,75 km-rel távo-

⁴⁹⁷ › DIERKS

⁴⁹⁸ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 12. p.

⁴⁹⁹ › FITZNER 1901. 169., 181. p.

⁵⁰⁰ › DIERKS

⁵⁰¹ › JUHÁSZ – NÉMETH

⁵⁰² › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IX. évf. (1907) 38–39. sz. (aug. 3–7.)

⁵⁰³ › DIERKS ; FITZNER 1901. 190. p.

A britek Walvis Bay Területen 1898-ban építették meg rövid vasútvonalukat Rooikop és a kikötő között, ez lett Délnyugat-Afrika második vasútvonala. 1899. augusztus 22-én Nagy Britanniából érkezett HOPE nevű gőzmozdonnyal váltották le a vonalon közlekedő öszvéreket.

⁵⁰⁴ › DIERKS

⁵⁰⁵ › FITZNER 1901: 161. p.

labbb eső Windhukba az első szerelvény.⁵⁰⁶ A hivatalos átadóünnepséget július 1-jén tartották, s már a megnyitás évétől heti két alkalommal (kedd és péntek) indultak a személyszállító szerelvények a végállomásokról a 22 megállóhellyel megszakított vonalon.⁵⁰⁷ A másfél napos út során az utasok és a szerelvények az estét és az éjszakát Karibibben töltötték. Ebben az időben már első- és másodosztályú kocsikat is üzemeltettek, a III. osztály pedig az afrikaiaknak volt fenntartva.⁵⁰⁸ A vasút addigi katonai igazgatásáról a német délnyugat-afrikai haderő vezérkara 1906. október 24-én a kormányzóság javára lemondott. Állami üzemeltetésének magánkézbe adásával egy időben, 1907. március 31-én felállították a császári *Vasúti Igazgatóság*ot (*Kaiserliche Eisenbahnverwaltung*), amelynek első igazgatója Ernst WEISKE lett.⁵⁰⁹ Már 1909. január végén döntés született a vonal Swakopmund–Karibib közti szakaszának bezárásáról, s elhatározták az *Otawibahn* jövőbeni felvásárlását (ez 1910. márciusában meg is történt). A vonalon az utolsó szerelvény 1910. június 2-án közlekedett, ezt követően 1914-ig csak elvétve futott egy–egy szerelvény, ezek vitték a vonal menti településekre a másképp nem szállítható árut. Már 1910. elejére tervezeteket készítettek, hogy a teljes vonal Karibib–Windhuk közötti szakaszának keskeny nyomtávját szélesre (1.067 mm) alakítsák át, és egyúttal kidolgozták az *Otawibahn*nal történő csatlakozás lehetőségét is. A munkálatok hamarosan, 1910. április 30-án kezdődtek el, s a rákövetkező évben át is adták. Az 1911–12-es évben a Karibib–Windhuk vonalon 31.800 személyt és 23.300 tonna árut szállítottak (az építkezésekhez szükséges termékek nélkül). 1914. augusztus 23-án (elsősorban háborús okokból) megkezdték a sín-pár felszedését Nonidasig, s ezt kicsit később egészen Karibibig végre is hajtották.⁵¹⁰

Ezzel a vonallal párhuzamosan fektették le az *Otawi Minen- und Eisenbahn Gesellschaft* (*O.M.E.G.; Otawi Bánya- és Vasúttársaság*) beruházásában épülő vasútvonalat. Az 1903-ban a Swakopmundban megkezdett munkálatok célja a kikötőváros és az északi Otawi körül található rézérc-telepek vasúti összeköttetésének megteremtése volt. Onguati állomást 1905. május 2-án el is érték, ezzel 177 km-re távolodtak el a tengerparttól, s május 23-ára készült el az Onguati Karibibbel összekötő 14 km-es szárnyvonal. Swakopmund és Omaruru állomás közötti vonalat 1905. augusztus 24-én adták át a forgalomnak (ún. *Otawibahn*). Otawin át, a tsumebi rézbányákhoz futó teljes vonalat hivatalosan 1906. november 12-én adták át,⁵¹¹ s a maga 567 km-es hosszával (Tsumebig) a világ leghosszabb keskeny nyomtávú vasútja lett.⁵¹² A 110 acélhídat magába foglaló vasútvonal teljes beruházási és építkezési költsége 14,725 millió márka lett.⁵¹³ Usakos és Tsumeb között, 1906-ban, heti három alkalommal közlekedett személyszállító szerelvény.⁵¹⁴ A további fejlesztést hátráltatta a térségben kibontakozó herero felkelést, így az Otawi–Grootfontein 91 km-es szárnyvonalat 1907. június 8-án kezdték építeni, s 1908. március 13-án adták át.

⁵⁰⁶ › DIERKS

⁵⁰⁷ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 12. p. ; *Ritters Geographisch Statistisches Lexikon*. 1910.

⁵⁰⁸ › FITZNER 1903. 62–63. p.

Az I. osztály viteldíjak kilométerenként egy útra 0,20 M, a 14 napig érvényes oda–vissza viszonylatban 0,30 M volt, II. osztályon ugyanez 0,15, illetve 0,20 M, illetve a III. osztályra, egy útra 0,04 M-t kértek. Négyéves kor alatt az utazás díjtalan volt. Az árukat mázsánként és kilométerenként 0,05 M-ért továbbították.

⁵⁰⁹ › DIERKS

⁵¹⁰ › DIERKS

E síneket később az Amboföld felé épülő vonalhoz használták fel.

⁵¹¹ A vasútvonal kilométerenként 37.400 M-ba, azaz összesen 21,2 millió M költségvetéssel készült.

⁵¹² › DIERKS

⁵¹³ › JUHÁSZ – NÉMETH

⁵¹⁴ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: IV. évf. (1908) 13. p.

Az első három önjáró vasúti gőzkocsit 1908. júniusában állították forgalomba a Swakopmund–Tsumeb vonalon. Otjiwarongonál terveztek egy újabb leágazást Waterberg felé még 1906-ban. A Swakopmund–Karibib *O.M.E.G.* által fenntartott vonal oly' annyira forgalmasabb volt az államinál, hogy már 1908-ban az utóbbi üzemeltetésének felhagyását fontolgatták, s mint ismertettem, 1910-ben a párhuzamos szakaszt már meg is szüntették. Az *O.M.E.G.* 1910. március 30-án az általa fenntartott vonalakat (Swakopmund–Onguati–Otwi–Tsumeb, Otwi–Grootfontein és Onguati–Karibib), az összesen 671 km-nyi vasúti pályát, az ingóságokat és ingatlanokat és az Usakos környéki vízutánpótló telepet eladta a német délnyugat-afrikai Kormányzóságnak.⁵¹⁵ Ezzel egy időben a Társaság mint bérelt vonalat üzemeltette. Az *Otwibahn* vonalán az 1911–12-es évben (április 1-jétől március 31-ig) 40.500 főt és 100.000 t kereskedelmi árut szállítottak. Az *O.M.E.G.* és a kormányzósági vonal összekötő szakasza Rössingnél csak 1914. augusztus 3-ára készült el, a világháború kitörésére. A német kelet-afrikai tartományi tanács 1913. novemberében megszavazta a Tsumebtől északnyugat felé, az Etoscha-sósomocsárhoz az Owamboföldre (Amboföld) vezető *Ambobahn* vonal megépítéséhez szükséges forrást, a háború azonban megghiúsította a kivitelezés megkezdését.⁵¹⁶ Bár 1914. szeptember 18-án megkezdték az Otjiwarongo–Outjo szárnyvonal építését (ekkor már több mint egy hónapja folyt Európában a háború), de végül 1915. februárban leállt az építkezés, mivel a térségben már csatáztak a dél-afrikai és német csapatok. Eddig 46 km-t építettek meg, amelyből 26 km már üzemelt is. Az építkezéshez az építető *O.M.E.G.* a Swakopmund–Karibib kormányzósági elbontott sínjeit is felhasználta.⁵¹⁷

Délen Lüderitzbuchtól a *namák* országa felé építendő vasútnak létrehozott alapot 1905. december 15-én hagyta jóvá a berlini *Reichstag*, s december 27-én a *Deutsche Kolonial Eisenbahnbau und Betriebs Gesellschaft* az Aus-ig futó szakasz építésébe kezdett. Az építkezések egyik nehézsége a tengerhez közeli vidékek homokos, homokbuckás talaja volt, amely különleges technológiai eljárás kidolgozását igényelte. A NISSEN mérnök irányításával folyó építkezés a 1,07 m-es nyomtávolságú sínpárral 1906. május 30-án még csak a 30 km-re fekvő Grasplatzig jutott el. A munkálatokba sok *herero* foglyot is bevontak, valamint olasz és brit munkásokat is fogadtak.⁵¹⁸ November 1-jén már hivatalosan is átadták az Aus-ig futó 140 km-es vonalat, amely harmadára csökkentette a szállítási költségeket.⁵¹⁹ A *Reichstag* 1906. december 13-án megszavazta a költségvetési hozzájárulást az Aus–Keetmanshoop 226 km-es vasútvonalhoz, s az építkezések 1907. októberében elérték Brackwassert települést, majd november végén Feldschuhhornt.⁵²⁰ Ezzel már 287 km volt a déli vasút (*Südbahn*) hossza. A Lüderitzbucht–Seeheim vonalat 1908. április 26-án nyitották meg, majd 1908. június 2-án hozzáállták a Seeheim–Kalkfontein–Süd szakasz megépítéséhez, szeptember 29-én már a 67 km-re fekvő Holoog állomásig jutottak. A Seeheimből dél felé induló vasútvonal 1909. július 6-án érte el Kalkfonteint. A Lüderitzbucht–Keetmanshoop 365 km-es vonalat DERNBURG gyarmatügyi miniszter nyitotta meg 1908. június 21-én, délnyugat-afrikai látogatásának egyik kiemelt eseményeként.⁵²¹

A Windhukból délre fekvő területekre, Keetmanshoopig – ahol az európai birtokok java volt – 1910-ben a két végállomástól kezdték építeni az 1,07 m nyomtávolságú vasút

⁵¹⁵ › DIERKS

⁵¹⁶ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1914) 27. p.

⁵¹⁷ › DIERKS

⁵¹⁸ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: III. évf. (1907) 14. p.

⁵¹⁹ › DIERKS

⁵²⁰ › DIERKS

⁵²¹ › DIERKS

A Südbahn költségvetése, márkában		
	1912/1913. ^a	1913/1914. ^a
vasút hossza	545 km	545 km
bevétel	2.029.171	2.238.066
kiadás	1.629.851	1.550.604
nyereség ^b	399.320	687.462

^a Április 1-e és március 31-e közötti időszakokat alapul véve. /// ^b adózás előtt

Forrás: In *Koloniale Rundschau*. 1914. évfolyam.

vonalat. Építtetője szintén a *Deutsche Kolonial Eisenbahnbau und Betriebs Gesellschaft* volt. 1911. augusztus 16-án már kész volt a Keetmanshoop–Gibeon szakasz, s decemberben már a Windhuk–Rehoboth vonal is. 1912. március 31-én átadták az 528 km hosszú ún. *Nord–Südbahn* sínpart.⁵²² Az észak–dél vonal mellett fekvő Rehobothba később egy bő tíz km-es leágazáson lehetett eljutni.

Az összes vasútvonal – nevük egységesen *Deutsch Südwestafrikanische Eisenbahn* – a Német Délnyugat-Afrikai Kormányzóság tulajdona volt 1910. március 30-tól, amikor az összes magánkézben lévő vonalat felvásárolták. A kormányzóság tulajdonába került vonalakat továbbra is a korábbi tulajdonosaik üzemeltették, csak hogy immár a bérleti szerződésekben meghatározott feltételek mellett. Német Délnyugat-Afrikában a kormányzó részére külön vasúti kocsit tartottak fenn: a fehérre festett, oldalán címerrel díszített kéttengelyes kocsit korszerű, kényelmes bútorokkal látták el.⁵²³ A német gyarmat vasútjain az 1912. évben 50.000 európai, dél-afrikai brit és búr származásút, valamint 69.000 afrikait szállítottak.⁵²⁴

A hosszútávú „nagy” vasutak mellett több kisebb bányavasutat is építettek. Német Délnyugat-Afrikában a legelső sín pár egy iparvágány volt Kap Crossban 1895-ben, építtetője a *Damaraland Guano Company Ltd.* foszfátkitermelő társaság volt⁵²⁵ (ezt a századforduló első évtizedének végén azonban megszüntették, hiszen a guanókifejtés is leállt). Később a gyémántmezőkön is építettek bányavasutakat, mégpedig Prinzenbuchtból dél felé, Bogenfelsbe, 45 km hosszúságban.⁵²⁶ Az *O.M.E.G.* tulajdonában volt a Swakopmundból Otawi felé félúton, a Kalkfeldből északnyugatra leágazó üzemi vágány, amely az ott található bányához futott.

Ez a német gyarmat is – ahogy a többi is – csak **tengeri úton** tudott közlekedési kapcsolatot tartani Németországgal. Kezdetben csak a természetes öblök védelmében horgonyozhattak a hajók, és csónakokkal szállították partra az Európából érkező árut; a berakodásnál is ezt a módszert alkalmazták. Erre a leginkább megfelelő hely a német partszakaszon az Angra Pequena-öböl volt, bár a közigazgatási székhelyekhez mindig is közelebb esett a csak nyílt tengerparttal rendelkező, ezért védtelen Swakopmund. A *Woermann Linie A.G.* 1891-től indított menetrend szerinti járatot Afrika délnyugati partjaihoz, akkor még Walvis Bay-be, majd később a német kikötőkbe is. A gyarmat északi kikötőjének 11 méteres világítótornyát 1902-ben adták át, ezt aztán 1910-ben további 10 méterrel megmagasították; Lüderitzbuchtban, a Diaz-pontnál (Diaz-Spitze) szintén 1910-ben

⁵²² › DIERKS

⁵²³ › DIERKS ; [Korabeli fényképfelvétel alapján.]

⁵²⁴ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1914) 27. p.

⁵²⁵ › DIERKS

⁵²⁶ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1914) 27. p.

építettek egy világítótornyot.⁵²⁷ Az 1890-es évek közepéig a német külkereskedelem túlnyomó többsége a brit fennhatóságú Walvis Bay biztonságos öblén keresztül bonyolódott le,⁵²⁸ csak a századforduló tájékán vált jelentőssé a két német kikötőváros.

Német Délnyugat-Afrikában az első mólót Lüderitzbuchtban építették meg 1897-ben, a 120 méter hosszú szerkezet végén lévő gőzdaru 4,5 tonna teherbírású volt. Addig csak a 80 tonnás rakodócsónakok segítségével volt kapcsolat a hajók és a part között.⁵²⁹ Itt 1904. november 11-én a hét éve meglévő móló mellé egy új építésébe kezdtek. Ez már 80 m hosszú és 5 m széles lett, s már december 3-án (kevesebb, mint egy hónap múlva!) át is adták. Egy újabbat, amely 167 m hosszú és 8 m széles lett, 1905. július 6-án kezdtek építeni, s október 13-án készült el.⁵³⁰

A gyarmat észak-déli, partközeli területén kizárólag a hajózás biztosította a közlekedés gyors megoldását. A századfordulót megelőző évben a LEUTWEIN gőzös négyhetente lebonyolította a Walvis Bay–Swakopmund–Lüderitzbucht–Fokváros útvonalon történő szállítást, és igény szerint kikötött Kap Crossnál is.⁵³¹ A háború előtti hónapokban part menti hajójáratok üzemeltek Swakopmund és Lüderitzbucht (3 nap), Lüderitzbucht és Porth Nolloth (2 nap) és a fontosabb bányák közelében fekvő kikötőhelyek között. Swakopmund kikötőjében az 1906. év során 322, az 1910. évben 191 hajó fordult meg (170 német és csak 21 külföldi zászló alatt), Lüderitzbuchtban pedig 225, illetve 185 hajó (134 német, illetve 51 külföldi) kötött ki.⁵³² A kikötőhasználatért mind az érkező, mind az induló utasoknak 5 M-t kellett téríteniük, ugyanennyit kellett a ki- vagy berakodott áruk minden egyes tonnája vagy köbmétere után is fizetni.⁵³³

A századfordulón már kiépült és rendszeresen működött a közvetlen összeköttetés az anyaország és Német Délnyugat-Afrika⁵³⁴ valamint a dél-afrikai Fokváros között.⁵³⁵ A swakopmundi kikötőhid (móló) alapkövetését 1899. szeptember 2-án ejtették meg ORTLOFF kormányzósági építész irányítása mellett, s 1901. május 1-jén adták át a 200 méteres, 1,2 millió márka összköltségű szerkezetet. Ez megkönnyítette a ki- és berakodást, árut, utast vagy postát egyaránt. A hivatalos ünnepség 1903. február 12-én volt, mikor VON LINDEQUIST átadta a walvis bay-i előljárárság jelenlétében.⁵³⁶ Az építkezést azonban

⁵²⁷ > DIERKS

⁵²⁸

Délnyugat-afrikai kikötőkön keresztül történt kereskedelem megoszlása az 1890-es évek elején, márkában												
év	Walvis Bay				Swakopmund				Lüderitzbucht			
	behozatal		kivitel		behozatal		kivitel		behozatal		kivitel	
1891.	600.460	100%	180.300	100%	–	–	–	–	–	–	–	
1893.	915.575	100%	131.060	100%	–	–	–	–	–	–	–	
1894.	944.695	50%	106.832	86%	489.406	26%	350	–	447.254	24%	17.600	14%

Forrás: FITZNER: 1896

⁵²⁹ > FITZNER 1901: 187–188. p.

⁵³⁰ > DIERKS

⁵³¹ > FITZNER 1901: 160. p. ; FITZNER 1903: 64. p.

⁵³² > *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XIV. évf. (1912) 58. sz. ; *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: IV. évf. (1908) 13. p.

⁵³³ > FITZNER 1901: 159–160. p.

⁵³⁴ 1899-ben Hamburgból minden hónap 25. napján indult Swakopmundba (30 nap) és Lüderitzbuchtba (40 nap). Egy brit hajótársaság Southamptonból Fokvárosba tartó, minden 4. csütörtökön induló járata a 22. napon Swakopmund, a 26. napon Lüderitzbucht kikötőjét érintette.

⁵³⁵ A NAUTILIS gőzös 1895-ben minden 4. héten érkezett Fokvárosból Lüderitzbuchtba, a HARRY MUNDHAL vitorlás minden 6. héten járta a Fokváros–Lüderitzbucht–Walvis Bay–Swakopmund útvonalat. Mindkét hajó 30 M-ért szállította tonnánként az árukat.

> FITZNER 1896

⁵³⁶ > DIERKS ; FITZNER 1901: 189. p.

nem előzte meg a környezeti tulajdonságokra kiterjedő hatástanulmány, így a móló környéke hamar iszaposodni kezdett, ezt a közeli Swakop-folyó hordaléka és a torkolat körüli áramlatok okozták. Így az eredetileg partközeli, mély kikötőhely használata 1905-re lehetetlenné vált. Ezért Swakopmundban 1904. november 4-én megkezdődött egy új, 325 méteres famóló építése, a régitől délre. Az 1905. április 25-én átadott új móló végén 1906. február 15-től két kisebb és három magasabb gőzdaru kezdte meg működését, megkönnyítve a hajókba a ki- és berakodást.⁵³⁷

Német Délnyugat-Afrikába közlekedő legjelentősebb hajótársaság a *Woermann Linie* és a *Deutsch Ostafrikanische Linie* volt, amelyek 1914-ben már havonta, illetve kéthetente járatta menetrend szerinti járatait Hamburg–Kanári-szigetek–Monrovia–Swakopmund (22–24 nap)–Lüderitzbucht (26 nap)–Fokváros útvonalon és vissza,⁵³⁸ az 1907-es hajójegy-árak 1911-ben is változatlanok maradtak.⁵³⁹

Az első két **repülőgép** – egy *Otto* és egy *Aviatik* – 1914. májusában érkezett Európából, közülük az egyik kétfedelest hamarosan belföldi légitársaságok szállításra használták. Az első vizsgázott pilóták Bruno BÜCHNER, Alexander VON SCHEELE és Wilhelm TRÜCK voltak. Az első repülést Német Délnyugat-Afrika felett május 18-án BÜCHNER tette meg, aki Swakopmundból Usakosba repült két közbeeső leszállással. Már első útján 60 levelet szállított az usakosi postahivatalba, melyet „Erster Flugpostversuch in DSWA” (azaz az „Első Repülőpostajárat Német Délnyugat-Afrikában”) jelzéssel láttak el. BÜCHNER a jelentősnek számító Swakopmund–Windhuk–Lüderitzbucht útvonal teljesítését követően – mivel brit területen az átrepülést nem engedélyezték – július letelején Német Kelet-Afrikába szállította *Otto* repülőgépét. A harmadik repülőgép, egy fémszerkezetű *Roland-Taube* 1914. májusának végén érkezett pilótájával, az osztrák Paul FIEDLERrel.⁵⁴⁰

A Német Délnyugat-Afrika a Postai Világszövetségnek 1888. július 1-jén lett tagja.⁵⁴¹ Az első **postaügynökség** 1888. július 7-én nyílt meg Otjimbinguében, első postamestere Hugo VON GOLDAMMER volt, de a bizonytalan helyzet miatt 1890-ig két alkalommal is bezárták, ezért egy időben Walvis Bay-ben nyitottak időszakos ügynökséget.⁵⁴² Ilyenkor az Otjimbingue és a Walvis Bay között a *D.K.G.S.W.A.* szállította a leveleket, a kikötőből Fokvárosba hajóval vitték, s ott osztották szét különböző irányokba.⁵⁴³ Windhuk postahivatalát 1891-ben nyitották meg Wilhelm JUNKER vezetésével, egyúttal az otjimbingueit bezárták (majd csak négy év múlva nyitották ki). A Windhuk–Walvis Bay közötti rendszeres postajáratot 1891-ben hozták létre, s a tevék futár körülbelül 12 nap alatt tette meg az utat. A brit kikötőváros egészen 1893. novemberéig a német posta tengeri kapuja volt, ekkor az elosztóállomást végleg Swakopmundba helyezték át.⁵⁴⁴ A postafutár útvonalát 1895-től kocsival váltották fel Swakopmund és Windhuk között, a 350 km-es utat 10 nap

⁵³⁷ › DIERKS

⁵³⁸ › *Andrees*: 24 p.

⁵³⁹ Hamburg és Swakopmund között, a *Woerman Linie* hajójárait 1899-ben I. osztályon 700 M-t, II. osztályon 500 M-t, míg a fedélközben 300 M-t kellett fizetni; a 12 év alatti gyermekek viteldíja ezek fele volt. Idővel az árak jelentősen mérséklődtek, 1907-ben I. osztályon 602,50 M, II. osztályon 402,50 M, míg a fedélközben 252,50 M volt a hajójegy ára.

› *Die Auswanderung nach den deutschen Kolonien*: 50. p. ; FITZNER 1901: 158. p.

⁵⁴⁰ › DIERKS ; *Lüderitzbuchter Zeitung*, VI. évf. (1914) 22. sz. ; [Korabeli levélpostai küldemény és bélyegzése alapján.]

⁵⁴¹ › DIERKS

⁵⁴² › DIERKS

⁵⁴³ › DIERKS

⁵⁴⁴ › DIERKS

alatt tették meg, a terhelhetőség 350 kg-ra növekedett. Azonban a legtöbb viszonylatban továbbra is gyalogos futár szállította a küldeményeket, általában heti, egyes települések között kétheti rendszerességgel.⁵⁴⁵ 1899. április 13-án jött létre tengeralatti távírvonalon keresztül kapcsolat Németország és Német Délnyugat-Afrika között, ekkor lefektették az angolai Luanda és Fokváros közötti szakasznak ezt a részét.⁵⁴⁶ A *herero* lázadás idején ideiglenes, mozgó tábori postákat is felállítottak. Német Délnyugat-Afrikában 1901-ben 32, 1903-ban 34, 1906. végére 44, 1907. végére már 59 postaügynökség működött, gyakran egy-egy ültetvényen, hiszen ezek a várostól messzire helyezkedtek el. A vonaton kívül menetrend szerinti postakocsik és postafutárok is járták a közutakat, közülük néhány-nak Dél-Afrikában volt a célállomása.⁵⁴⁷ 1913-ban a Postaigazgatóság európai alkalmazottai a a következők voltak: a postaigazgató, 4 postafelügyelő (hivatalvezető), 43 hivatalnok, továbbá 28 hivatalsegéd volt (összesen 76 fő).⁵⁴⁸

A századfordulót követő években az alábbi vonalakon működött heliográf (fényjelekkel történő) hírközlési kapcsolat: Karibib–Windhuk–Rehoboth–Kub–Kuis–Gibeon–Berseba–Keetmanshoop (e vonal hivatalos átadása 1901. december 17-én volt), ezt később bővítették a Windhuk–Hohewarte és a Swakopmund–Karibib–Omaruru–Outjo vonallal (1902), 1906. januárjától Outjo és Okaukuejo között, majd az Omaruru–Tsumeb, délen a Brackwasser–Bethanien vonal is működött. Ezeket azonban hamarosan távírvonal váltotta fel. 1899. április 13-án adták át az első távíróállomást Swakopmundban, ez a német gyarmati kikötőt a külvilággal a brit tengeralatti vezeték segítségével kötötte össze.⁵⁴⁹ Szárazföldön, Swakopmund és Windhuk között az első távírvonal építését már 1899. januárjában elkezdték, de csak 1901. júliusában adják át. A végpontok közötti első közbeeső távíróügynökséget Karibiben 1901. augusztus 9-én adják át.⁵⁵⁰ 1912-ben távírvonal futott a vasutak mellett – a heliográf állomásokat és hálózatot ekkorra felszámolták, helyettük távíróhuzalt szereltek fel –, továbbá Gibeon–Gochas, Outjo–Otjiwarongo–Waterberg, Tsumeb–Otjikoto–Namutoni, Okahandja–Waldau–Omaruru és Windhuk–Neudamm–Gross Witvaley–Gobabis vonalon (ez utóbbi kettő és a későbbi vasútvonalak mentén épült vonalak már 1899-ben működtek).⁵⁵¹ Az *Eastern & South Africa Telegraph Company* tulajdonában volt a Keetmanshoop–Kalkfontein–Warmbad–Ramansdrift–Steinkopf–Port Nolloth–Fokváros távírvonal, amely a német terület és a Dél-Afrika közötti szárazföldi

⁵⁴⁵ › FITZNER 1901: 162. p.

⁵⁴⁶ › FITZNER 1903. 61. p.

⁵⁴⁷ 1909-ben postakocsik útvonala: Windhuk–Hohewarte–Seeis–Gross-Witvley–Gobabis; Windhuk–Aris–Aub–Rehoboth–Kub; Ukamas–Warmbad–Kalkfontein–(Kanus)–Keetmanshoop–Gibeon–Maltahöhe; Otjiwarongo–Outjo. Futárposta útvonalak: Outjo–Okaukuejo; Omaruru–Okombahe; Okahandja–Otjosenjati; Karibib–Otjimbingue; Windhuk–Neudamm; Okahandja–Osona–Gross Barmen; Gobabis–Epukiro; Windhuk–Harris; Rehoboth–Nauchas; Rehoboth–Hoachanas; Kub–Kuis–Gibeon; Gibeon–Gochas–Arahoab; Keetmanshoop–Berseba; Keetmanshoop–Hasuur; Keetmanshoop–Koes; Koes–Hasuur–*Rietfontein (D.-Afr.)*; Warmbad–Ramansdrift; Earmbad–Ukamas–*Upington (D.-Afr.)*; Brackwasser–Bethanien. 1914. közepén a következő vonalakat járták postakocsik: Otjiwarongo–Outjo; Okahandja–Otjundarua; Windhuk–Seeis–Gross-Witvley–Gobabis; Kalkrand–Kub; Gibeon–Maltahöhe; Keetmanshoop–Garinai, –Koes, –Hasuur, –Aroab; Kalkfontein–Ukamas; Kalkfontein–Warmbad; egyes vonalak rövidítését az tette szükségessé, hogy az új vasútvonalakon gyorsabban és pontosabban szállíthatták a leveleket és csomagokat.

⁵⁴⁸ 1899-ben 6 német volt alkalmazásban (köztük egy postaigazgató és egy postafelügyelő); 1903-ban már 13; 1906-ban 13 hivatalnok és 76 segéd volt, összesen 89 fő; 1910-ben 1 postaigazgató, 4 postafelügyelő, 8 főhivatalnok, 71 hivatalsegéd és egyéb.

⁵⁴⁹ › FITZNER 1901: 163. p.

⁵⁵⁰ › DIERKS

⁵⁵¹ A távíró-vonalak hossza 1903-ban 399 km; 1904-ben 414 km; 1905-ben 1.017 km; 1906-ban 1.759 km volt.

kapcsolatot tartott fenn.⁵⁵² A távíróvonalak hossza 1906. végén még csak 1.692 km-t tett ki, 1913-ban már 2.480 km-t, és 29 postaügynökségen működött távíróügynökség.⁵⁵³ Mindezek 1914-ben kiegészültek a Keetmaskoop–Garinai–Hasuur–Ukamas–Stolzenfels; Garinai–Koes; Gochas–Arahoab; Gibeon–Maltahöhe–Geitsabis és Lüderitzbucht–Kolmaskopp–Pomonahügel–Angras Juntas vonalakkal (összesen már 4352 km hosszan). 1912-től átadták a postahivatalok (swakopmundi, a lüderitzbuchtli és a windhuki) alá tartozó szikratávíró állomásokat is. A swakopmundi 85 méteres rácsárbocos adóállomást 1912. február 4-én, a lüderitzbuchtit ugyanez év június 3-án üzemelték be; 1914. nyarán pedig átadták a windhukit is.⁵⁵⁴

Az első városi távbeszélő-hálózatot 1902. végén Windhukban adták át 27 előfizetővel.⁵⁵⁵ 1908. elején Swakopmundban, Windhukban, Karibibban, Omaruruban, Okahandjában és Keetmanshoopban is több előfizetővel működött városi telefonközpont; a Swakopmundi központot 1901. október 1-jén adták át, elsőként a gyarmaton. A swakopmundi központ alá 1913. végén 161 előfizető tartozott (nyitáskor még csak 28), a karibibihez 28, az okahandjai alá 27 (1903-ban csak 6), a windhukihoz pedig 382; az összes központnak 876 előfizetője volt, de volt még 32 kisközpont az ültetvények között is.⁵⁵⁶ A legelső távolsági távbeszélő vonalat szintén Swakopmund és Windhuk között építették meg 1901-ben, ezt számos további követte. Swakopmundból 1904. júliusában kezdték kiépíteni a távbeszélő vonalat az *O.M.E.G.* vasútvonala mentén, majd Windhuk és Gobabis között 1905. szeptember 6-án indultak a munkálatok; az első ültetvényeket összekötő vonalat pedig Okahandja és Ombirisu között építették meg 1911-ben.⁵⁵⁷

1914. május 18-án megnyitották az első belöldi légi postajáratot is, ugyan a forgalmat lebonyolító *Aviatik* repülőgép még alig két hete érkezett Német Délnyugat-Afrikába, de egy hónapra rá újabb repülőgépet állítottak szolgálatba.⁵⁵⁸

Német Délnyugat-Afrikában az első hírlapot Georg WASSERFALL ügyvéd alapította 1898. október 12-én. *Windhuker Anzeiger* volt a székhelyen nyomtatott kiadvány címe, de szerkesztésével és kiadásával WASSERFALL már 1900-ban felhagyott.⁵⁵⁹ A következő lap 1904-től a Conrad RUST szerkesztette *Windhuker Nacheichten* volt, s hetente két alkalommal jelent meg Windhukban (ez az újság már földművelési és állattartási mellékletet tartalmazott). WASSERFALL következő lapja az 1901. októberétől Swakopmundban megjelenő *Deutsch Südwest-afrikanische Zeitung* lett, amely heti, majd heti két alkalommal tudósított a világ és a gyarmat eseményeiről, s a havonta megjelenő, földművelésről szóló melléklettel együtt fél évre 6 M előfizetésért (1914-ig jelent meg).⁵⁶⁰ Az 1911. december 2-án alapított *Swakopmunder Zeitung* egy évvel később aztán beleolvadt a *Deutsch Südwestafrikanische Zeitung*ba. 1909. május 1-jén megalapították a *Lüderitzbuchter Zeitung*ot

⁵⁵² › In *Koloniale Rundschau*. 1914. évf.

⁵⁵³ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1914) 26. p.

⁵⁵⁴ › DIERKS

Hatósugara nappal megközelítőleg 1.100 km, éjjel pedig nagyjából 1.700 km volt. Azonban, kedvező légköri körülmények között ennek akár kétszerese is lehetett.

⁵⁵⁵ › FITZNER 1903. 61. p.

⁵⁵⁶ 1914-ben az említettekén kívül már Tsumebben, Otawiban, Guchabban, Grootfonteinben, Otjiwarongoban, Gobabisban, Waldauban, Friedrichsfeldében, Usakosban, Aubban, Rehobothban, Kubban, Gibeonban, Bersebában, Kuibisban, Kalkfonteinben, Warmbadban, Ausban, Elisabethbuchtban, Pomonahügelben és Bogenfelsben működött távbeszélő központ összesen 1084 előfizetővel.

⁵⁵⁷ › DIERKS

⁵⁵⁸ › DIERKS

⁵⁵⁹ › DIERKS ; FITZNER 1901. 371. p.

⁵⁶⁰ › *Zeitschrift für Kolonialpolitik*: VI. évf. (1904) 176. p.

Német Délnyugat-Afrika postaforgalma							
év	levél	csoomag	újság	távirat	telefonhívás	postautalvány	
	db	db	db	db	alkalom	db	M érték
1899.	432.300	2.881	35.785	711	–	12.319	2.929.074
1901.	828.500	7.382	194.701	7.795	–	21.944	6.253.088
1905. ^a	10.093.200	189.135	441.091	196.716	330.838 ^b	136.712	34.031.300
1906.	17.063.800	103.285	657.134	341.964	623.898	164.465	33.805.000
1907.	5.772.000	77.313	730.358	326.709	792.734 ^b	155.654	32.876.291
1908.	5.866.300	91.078	844.190	269.135	886.521	171.765	32.620.947
1910.	7.300.000	116.400	1.237.078	422.000	1.786.697 ^c	226.328	38.455.224
1912.	5.472.623	143.381	1.333.921	393.835	2.892.119 ^d	248.516	35.093.948
1913.	6.129.909	155.911	1.903.226	353.910	3.410.482 ^e	264.513	35.915.860

^a ebben az évben a *herero* lázadás miatt 14.970 német katona állomásozott a gyarmaton, akik jelentősen növelték a küldemények forgalmát /// ^b 14.994 távolsági távbeszélgetés /// ^c 35.738 távolsági távbeszélgetés /// ^d 61.371 távolsági távbeszélgetés /// ^e 74.084 távolsági távbeszélgetés

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: III. évf. (1907) 14. p., IV. évf. (1908) 13. p., VI. évf. (1910) 19. p.; *Ritters Geographisch Statistisches Lexikon*. :SCHNEE: „Post- und Telegraphenwesen” szócikk, III. kötet 90–91. p.

a déli kikötővárosban, ez heti rendszerességgel került az olvasókhoz, és a szokásos hírek mellett tájékoztatót a hajókról és utasikról, és részletesen ismertette az anyakönyvi eseményeket is.⁵⁶¹ *Keetmashooper Zeitung* 1912. december 5-én jelent meg első alkalommal.⁵⁶² Az ismertettekén kívül még több, rendszeres időközönként megjelenő hírlap is volt Német Délnyugat-Afrikában, amely e tekintetben – elsősorban a jelentős német közösségnek köszönhetően – így a német gyarmatok közül a legjobban ellátott volt. Német Délnyugat-Afrika több mint tízezres német közössége az 1910-es években már három napilapot nyomtatott (a fent felsoroltakat), s ezeket általában a gyarmat egész területén, főként a kiadó város környékén árusították, az előfizetőknek pedig bárhova továbbították.

Természetvédelem Német Délnyugat-Afrikában

A külszíni bányászat környezetromboló hatása mellett a német kormányzat dr. Friedrich VON LINDEQUIST kormányzósága idején az állat- és a növényvilág védelmét is fontos tényezőként kezelte. Az északi szavannás, mocsaras területen 1907-ben állították fel az Etoscha Vadvédelmi Területet – Grootfontein és Outjo kerületben, ez az elsők között volt Afrikában. Területét tekintve sokáig a legnagyobb, a Csontváz-parttól a sós mocsár keleti vidékéig húzódott, és közel 100.000 km² területet ölelt magába. Igen gazdag állatvilággal rendelkezett, bár az utolsó elefántot még 1881-ben megölte egy európai vadász, s évtizedekig nem is élt itt újabb példány.⁵⁶³ Az etoschait követő években további természetvédelmi területeket jelöltek ki Német Délnyugat-Afrikában.

Hitélet, oktatás- és egészségügy Német Délnyugat-Afrikában

Az első kormányzósági iskolát Windhukban alapították 1894. szeptember 3-án, első tanára Helene NITZE volt.⁵⁶⁴ A következő 1900-ban Gibeonban nyílt, ezt követően 1901-ben három kormányzósági iskolát adtak át: Keetmanshoopban, Grootfonteinben és Swakopmundban, 1903-ban pedig Karibben. A nagy távolságok miatt a legtöbb iskola bentlaká-

⁵⁶¹ › DIERKS ; *Lüteritzbuchter Zeitung*, VI. évf. (1914) 13., 14. sz.

⁵⁶² › *Lüteritzbuchter Zeitung*, IV. évf. (1912) 48. sz.

⁵⁶³ › DIERKS

⁵⁶⁴ › DIERKS

sos képzést is biztosított, bár az oktatás nem volt kötelező a német diákoknak.⁵⁶⁵ 1903-ban az öt iskolában még csak 124 európai diák tanult, de hamarosan középiskola is nyílt, így fokozatosan növekedett a diákok száma is.⁵⁶⁶ A német gyarmaton élő búrok 1903. november 19-én jogot kaptak, hogy iskolát alapítsanak, ahol a képzés anyanyelvükön (afrikaans) folyhatott.⁵⁶⁷ 1905-ben Windhukban 65, Swakopmundban 42 és Keetmanshoopban 80 diák tanult, utóbbiban az európaiak mellett több afrikai-európai vegyes kapcsolatból származó gyermek is tanulhatott.⁵⁶⁸ Az 1907–1908-as tanévben 14 elemi és 7 esti iskola működött 363, illetve 112 diákkal, 1910–1911-ben pedig további 3 elemi és 3 szakiskolát is nyitottak 169, illetve 134 tanulóval.⁵⁶⁹ 1913–14-es tanévben 20 iskola működött 775 európai diákkal (ebből 370 fiú, 405 lány), középfokú oktatásban részesülhettek Swakopmundban a fiú- és leánytanulók külön-külön iskolában.⁵⁷⁰ Az afrikai tanulóknak 23 katolikus és 38 protestáns oktatási intézményben volt lehetőségük tanulni, s tették ezt 1911-ben 3350-en, 1914-ben 5000-en. 1918. nyarán (!) a német anyanyelvű diákoknak még mindig 17 iskola működött.⁵⁷¹

Német Délnyugat-Afrikában **hittérítő tevékenységet** látott el az evangélikus brémai *Rheinische Missiongesellschaft* (1899-ben 19, majd néhány év múlva már 24 állomáson), a *Finska Missions Sällskapet* (3; 15), katolikus egyházat szolgálta a hünfeldi *Kongregation der Missionare Oblaten der unbefleckten Jungfrau Maria* (2; 2) és a tevékenységét csak később kezdő bécsi *Genossenschaft der Oblaten des Heiligen Frau von Sales* (0; 1).⁵⁷²

Az **egészségügyi** ellátás sokáig elsősorban a katonai és hivatali szolgálatot ellátók körére terjedt ki. Az első ápolónővérek – Marianne BÖHLER és Augustine DOMSCHEIDT – 1893-ban érkeztek Németországból.⁵⁷³ Polgári orvosok a *Schutztruppe* orvosai mellett 1899-ben három településen működtek, 1903-ban pedig már négy helyen fogadták pácienseiket.⁵⁷⁴ Az első gyógyító intézményt Swakopmundban 1902-ben adták át: a *Prinzessin Rupprecht Heim* katonai kórházat, és még ebben az évben a finn hittérítők Onayenában, Owamboföldön létrehoztak egy rendelőintézetet. 1906. áprilisában a *herero* lázadás katonai és európai polgári sérülteinek nagy száma miatt jelentősre duzzasztották az orvosi személyzetet.⁵⁷⁵ Windhukban 1908. április 24-én az *Elisabeth Haus* szülőotthont, majd 1913. augusztus 22-én az első keetmanshoopi kórházat is megnyitották.⁵⁷⁶ Több településen – többek között Outjoban is – katonai kórház működött, mivel a gyarmaton igen jelentős volt a német katonai jelenlét.

⁵⁶⁵ › DIERKS

⁵⁶⁶ › *Ritters Geographisch Statistisches Lexikon*. 1910.

⁵⁶⁷ › *Ritters Geographisch Statistisches Lexikon*. 1910.

⁵⁶⁸ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: III. évf. (1907) 16. p.

⁵⁶⁹ › *In Koloniale Rundschau*. 1912. évf.

⁵⁷⁰ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1914) 27. p.

⁵⁷¹ › DIERKS

⁵⁷² › FITZNER 1901: 164. p.

⁵⁷³ › DIERKS

⁵⁷⁴ Kap Cross, Keetmashoop, Windhuk, majd 1902-ben Karibib.

› FITZNER 1901. 370–380. p. ; FITZNER 1903: 70–97. p.

⁵⁷⁵ A gyarmaton 120 katonatorvos, 2 kormányzósági orvos, 3 vasúti orvos, 470 szanitéc (egészségügyi) katona, 24 önkéntes a Vöröskeresztől, 11 katolikus és 19 egyéb nővér. Ebben az évben 15.000 német katona szolgált a felkészítésük miatt.

› *Jahrbuch über die deutschen Kolonien*. I. évf.

⁵⁷⁶ › DIERKS

Az állategészségügy is fontos volt a gyarmaton, hiszen a gulyák és csordák mellett fontos volt a lóállomány is, amelyeknek számottevő része az európaiak tulajdonában volt. A századfordulót követően a windhuk kerületi Gammams-ban RICKMANN császári állatorvos-tanácsos vezetésével egy kormányzósági kísérleti laboratórium is működött.⁵⁷⁷

A herero és nama felkelés

A herero felkelés 1904. január 11-én vette kezdetét, amikor Samuel MAHERERO a herero (*ovahero*) törzs vezetője utasította törzsfőnökeit, hogy álljanak ellen a német közigazgatásnak.⁵⁷⁸ Ennek kiváltó oka az volt, hogy a német kormányzóság már igen nagy herero földterületet sajátított ki és juttatott tengerentúlról bevándorolt telepéseknek és német vállalatoknak. Mindezeket tetézte az uzsorások kegyetlen szorítása, a kivetett terhek növekedése és az alkoholkereskedelem okozta feszültség is. A címzett törzs tagjai már a fegyveres felkelésre utasítást követő napon fegyvert fogtak, s január 12-én támadást indítottak Okahandja ellen. Az ostromlott települést a Windhukból érkező német egységek próbálták megvédeni, miközben a támadók megsemmisítették az 5 km-re fekvő osonai vasúti hidat, a sínpárt megrongálták, és elvágták a távíróvezetékét.⁵⁷⁹ Ezalatt Swakopmundból, páncélozott vasúti szerelvény fedezete mellett a vasútvonalat megjavították, majd VON ZÜLOW hadnagy egysége áttörte a felkelők vonalát.⁵⁸⁰ A következő napokban a hererok közel száz német származású telepest és kereskedőt öltek meg, köztük öt nőt, valamint hét búr is, továbbá közel 25 ezer szarvasmarhát zsákmányoltak (az európaiak birtokában lévő állománynak több mint felét).⁵⁸¹ Ezalatt a HABICHT cirkáló Fokvárosból Swakopmundba vezényelték, amely erősítésként fél század erejű katonaságot egy géppuskával és két kis löveggel január 19-én partra is tett.⁵⁸² LEUTWEIN őrnagy és kormányzó igyekezett olyan megoldást találni, amely mind a rendet, mind a gyarmat gazdasági életét fenntartotta volna, azonban a németországi hadvezetés az egyre inkább kiteljesedő fegyveres ellenállás miatt a számottevő katonai beavatkozás mellett döntött, és jelentős erősítés küldését rendelte el. Az első németországi egységeket félezer, két zászlóaljba rendezett tengerészgyalogos katona alkotta. Őket 1904. január 21-én indították útba.⁵⁸³ A későbbi csapatok nagy része németországi sorkatonákból állt, akik önkéntesként jelentkeztek a tengerentúli vezénlyésre.⁵⁸⁴ Február 10-én megérkezett a délnyugat-afrikai katonaság váltása Franz Georg VON GLASENAPP őrnagy vezetésével, akiket a lázadás kitörését megelőzően vezényeltek ide. A további erősítés február 23-án és március 1-jén kötött ki.⁵⁸⁵ A megerősített, jelentős létszámúvá vált német *Véderöt* három csoportra osztották, parancsnoka továbbra is LEUTWEIN őrnagy, kormányzó volt.⁵⁸⁶ A herero felkelés veszteség szempontjából legjelentősebb ütközete 1904. március 13-án bontakozott ki a VON GLASENAPP vezette német egység és TJETJO *ovaherero* csapata között Owikokoreronál. A 36 főnyi német egység hetven százaléka elesett vagy megsebesült: 7 német tiszt és 19 közkatona

⁵⁷⁷ › FITZNER 1903: 75. p.

⁵⁷⁸ Kihangsúlyozta utasításában, hogy tartózkodjanak a hittérítők, búrok, britek, *namák* és más bennszülött törzsek bántalmazásától.

› DIERKS

⁵⁷⁹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 13. p. ; KELLER

⁵⁸⁰ › JUHÁSZ – NÉMETH

⁵⁸¹ › DIERKS

⁵⁸² › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 13. p.

⁵⁸³ › JUHÁSZ – NÉMETH

⁵⁸⁴ › ANGBAUER: 5–6. p.

⁵⁸⁵ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 13. p.

⁵⁸⁶ › JUHÁSZ – NÉMETH

halt meg (3–3 sebesült volt), s számtalan afrikai maradt a harctéren.⁵⁸⁷ Április 9-én LEUTWEIN a katonái élén támadást indított 3000 *herero* fegyveres ellen Onganjira közelében, mely a nyolc óras ütközetet követően az afrikaiak északra történő visszavonulásával ért véget.⁵⁸⁸ Április közepén a *herero* harcosok egy jelentősebb csoportja elindul északnak, Waterberg felé. A folyamatos német erősítések ellenére sem sikerült a lázadásnak véget vetni, ezért érkezett június 11-én a gyarmatra Lothar VON TROTHA altábornagy, és átvette a katonai parancsnokságot LEUTWEINTŐL, aki még néhány hónapig kormányzó marad.⁵⁸⁹ Waterberg környékén, elsősorban Hamakiri köré csoportosulva Michael és Samuel törzsfőnökök vezetésével több mint tízezer *herero* férfi, nő és gyermek gyűlt össze szarvasmarháikkal.⁵⁹⁰ Hamarosan 1600 német katona vette körül őket egy 40 km hosszan elnyúló frontvonallal. A waterbergi csata 1904. augusztus 11-én vette kezdetét. Másnap a *herero* csapatok jelentős része sikeresen kiszökött az ostromgyűrűből, de a víz nélküli, sivatagos Omaheke vidékére kerültek, ahol sem élelmet, sem vizet nem találhattak. A német csapatok egészen Ombulo-Wakunéig üldözték őket. Samuel törzsfőnök csak Erindi-Endekánál lelt vízre. A *hererok* túlélésének egyetlen esélye az volt, ha a sivatagon keresztül elérik Brit Becsuánaföld határát. Közben VON TROTHA Samuel MAHERERORA 5.000 M vérdíjat tűzött ki, s újabb csapatmozgásokat rendelt el, hogy a *hererok* ne tudják soraikat rendezni. Végül a keleti brit területeket elérő afrikaiak már csak közel egyharmad annyian voltak, mint amikor útnak indultak. A német támadások és a szomjúság sok ezer menekülővel végeztek, jelentősebb csoportjuk Walvis Baybe kért bebocsátást.⁵⁹¹ A háború első évében 36 német tiszt és 286 német katona esett el, az év utolsó napjaira a katonai erő létszáma 10.400 fő volt. LEUTWEIN kormányzót visszahívták, akit majd csak egy év múlva váltott a kinevezett kormányzó, a fokvárosi német főkonzul, dr. Friedrich VON LINDEQUIST személyében.⁵⁹² A németek által felállított gyűjtőtáborokba zárva 1905. január 11-én 8.889 *ovahereo* férfit, nőt és gyermeket tartottak nyilván. Az egyik ilyen tábort a windhuki Alte Fesztől keletre hozták létre, a déli harcok során foglyul ejtetteket pedig a Lüderitz-öbölbeli, zord időjárásnak kitett Haifisch-szigeten tartották fogva szögesdrótok és őrtornyok mögött.⁵⁹³ Sok fogvatartott a táborokban felütő fertőző betegségekben halt meg vagy áldozattá vált a szándékosan rossz körülményeknek. A könyörtelen körülmények megte-remtésére szolgáló, polgári lakosság – ide értve a férfiak mellett a nők és gyermekek is – őrizetére és közvetve pusztítására létrehozott gyűjtőtáborokat Afrikában elsőként a britek állították fel, Dél-Afrikában, a búr katonák megtörésére 1900. és 1902. között. Azonban ez csekély mértékben sem enyhíti a németek által 1904-től alkalmazott hasonló eljárás kegyetlenségét. A lázadás előtti, 80 ezer főre becsült *herero* népesség száma a harcok végére 24 ezerre csökkent. A *hererokkal* történő leszámolás végéhez közeledve a déli *nama* (*hottentotta*) törzs fogott fegyvert a gyarmattartók ellen. A *herero* és *nama* törzs hagyományosan ugyan egymással harcoló törzs volt, de felhagytak a békétlenséggel, és együtt folytatták a küzdelmet a német csapatok ellen. 1904. augusztus 30-án a Jakob MARENGO (vagy MORENGA, illetve MARINKO) vezette csapat Kouchanas (Khauxanas) mellett összecsapott a német egységgel, októberre már az egész *nama* nemzetség Hendrik WITBOOI vezetésével harcba szállt. Október 2-án VON TROTHA kiadta a *hererok* megsemmisítéséről

⁵⁸⁷ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 13. p. ; DIERKS

⁵⁸⁸ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 13. p.

⁵⁸⁹ › DIERKS

⁵⁹⁰ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 14. p.

⁵⁹¹ › DIERKS

⁵⁹² › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 14. p.

⁵⁹³ › DIERKS

szóló parancsát, amely fegyveres és fegyvertelen személyekre egyaránt vonatkozott; ezt követően sok foglyot, akár sebesültet is kivégeztek. VON BÜLOW kancellár csak néhány hét múlva tudta visszavonni a parancsot, eddig azonban az érintettek java útnak indult a sivatagon át. Ezalatt a Németországból érkezett erősítés már meghaladta a többezer főt, 1905. májusára a 14.500 katonát is elérte a német haderő élelmezési létszáma.⁵⁹⁴ A földjeikről elmenekült német telepéseknek ezalatt Németországban gyűjtést indítottak, s már 1904. novemberére 275.000 M gyűlt össze, amelyből egy jelentős összeget hamar átutaltak a Windhukba és több városban létrehozott segélyegyletnek. Becslések szerint a lázadás a német délnyugat-afrikai kereskedőknek és gazdálkodóknak egy év alatt 13 millió márka veszteséget okozott; a németek panaszait, igényeiket a kancellár és a császár elé terjesztették. Eközben a *Reichstag* (Birodalmi Gyűlés) napirendjén folyamatosan jelen volt a lázadás és az annak megszüntetésére tett intézkedések kérdése. A *Német Szociáldemokrata Párt* nevében először 1904. március 17-én August BEBEL szólalt fel a hererokkal folytatott háború ellen, aki a *hererok* ellenállását függetlenségi háborúnak nevezte.⁵⁹⁵ Később ez a párt lett a felkelés könyörtelen elfojtásának legfőbb ellenzője.

1905-ben VON TROTHA *nama* vezetők fejére vérdíjat tűzött ki, és a hererokkal való leszámoláshoz hasonló intézkedéseket helyezett kilátásba a fegyveres harcokat folytatókkal szemben. A németországi hírlapok egyre gyakrabban tárták fel a délnyugat-afrikai német csapatok *hererok* és *namák* ellen irányuló kegyetlenségeit: kivégzések, kínzások, nemi erőszak. Vaalgrasnál (Koichas) egy vasúti, katonai szerelvény ellen 1905. október 29-én végrehajtott *nama* támadásnál Hendrik WITBOOI sérülés következtében meghalt, helyét fia, Isaak WITBOOI vette át, és 1906. február 3-áig harcolt, amíg Nunubnál meg nem adta magát.⁵⁹⁶ VON TROTHA 1905. november 19-én hajózott ki Németország felé, parancsnoki beosztását DAME ezredes vette át.⁵⁹⁷ Egyes *nama* vezetők csapatai még 1906. októberéig kitarítottak, ezt követően aztán a harcok ereje és gyakorisága csökkent. A *Reichstagban* 1906. végére már komoly viták folytak a lázadás leverésének körülményeiről, s ez hamarosan kormányválságot és új választások kiírását eredményezte. Ezt követően, 1907. februárjától indult meg az addigi gyarmati közigazgatás felülvizsgálata, és megkezdődhetett annak megreformálása. A harcok azonban még mindig nem ültek el teljesen, így a német császári kormány csak 1907. március 31-én hirdette ki a délnyugat-afrikai háború végét.⁵⁹⁸ A *hererok* és *namák* tízezrei haltak meg az ütközetekben, a megtorlások vagy a menekülés könyörtelen körülményei miatt. Az érintett népek tagjainak hátra maradt ingó és ingatlan vagyonát jogszabályi úton elkobozták, majd elárverezték. A német kormányzat összesen 400–410 millió márkát költött a felkelések következtében keletkezett katonai kiadások fedezésére, ezen felül sok millió márkát tett ki a tényleges veszteség és a kimaradt bevétel is.⁵⁹⁹ A *herero* és *nama* lázadás elfojtásában harcoló német katonák közül 676-an estek el, további 689 fő betegség következtében halt meg, a lázadók 211 polgárt öltek meg, s a harcok során 76 katona eltűnt, 857 katona megebesült.⁶⁰⁰ A német katonák, a felszerelések és a lovak szállítását a *Woermann Linie A.G.* végezte, amely ezáltal több millió márka többletbevételhez jutott, amely körülmény kapcsán kibontakozott vita a *Reichstag* elé is került.

⁵⁹⁴ › DIERKS

⁵⁹⁵ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 13. p. ; DIERKS

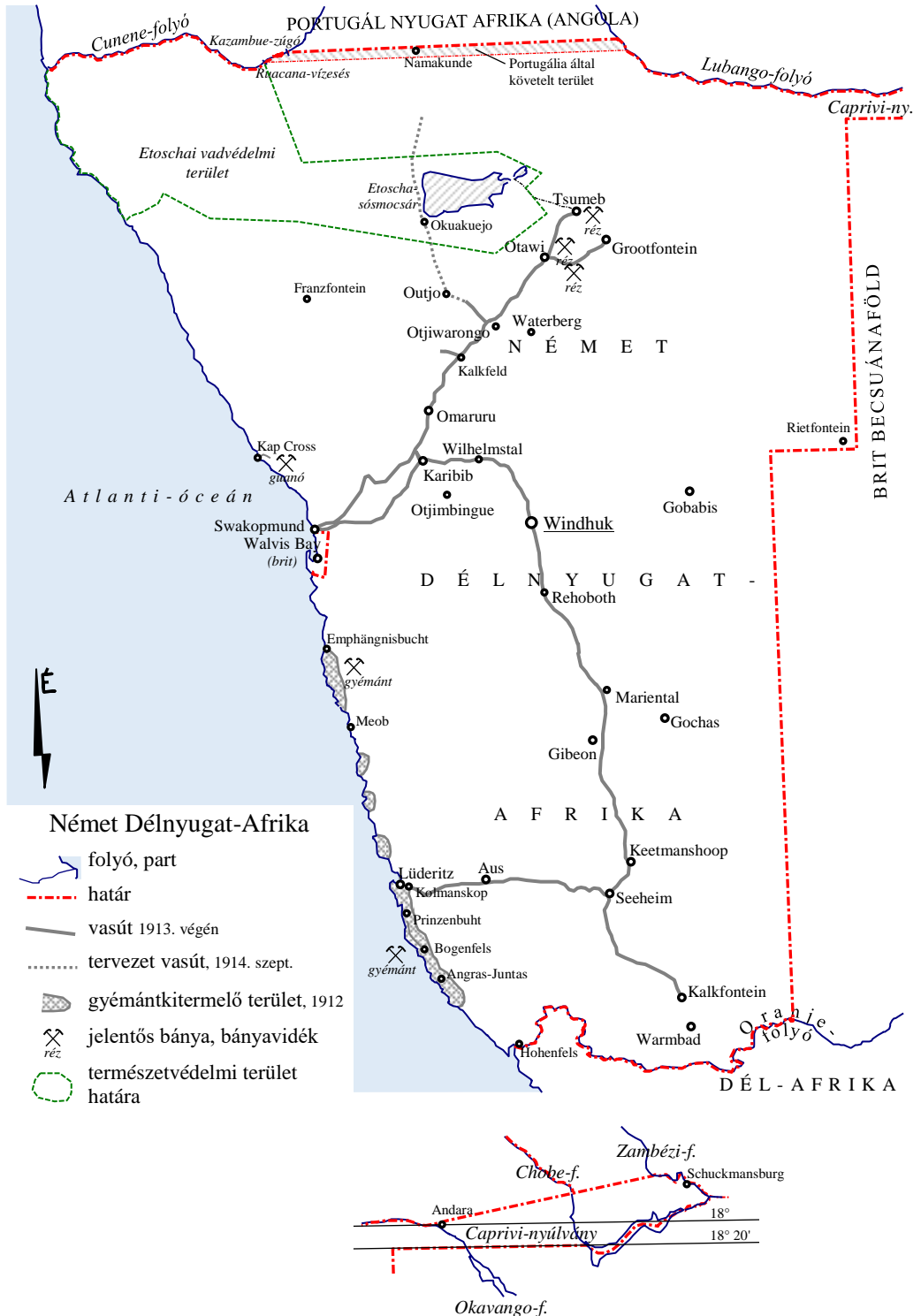
⁵⁹⁶ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 13. p.

⁵⁹⁷ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 14. p.

⁵⁹⁸ › DIERKS

⁵⁹⁹ › SCHNEE: „Finanzen” szócikk (VOLKMAN által), II. kötet, 616–617. p.

⁶⁰⁰ › CLODFELTER

Készítette: SOM Krisztián, SCHNEE, H. (szerk.): *Deutsches Kolonial-Lexikon*. [Német Gyarmati Lexikon.] Lipsce, 1920, Quelle & Meyer. „Deutsch Südwestafrika” című térképmelléklete, illetve *Andrees Allgemeiner Handatlas*. [Andrees Általános Kéziatlasz] 6. bővített kiadás. Bielefeld-Lipsce, 1914, Verlag von Velhagen & Klasing. és további korabeli kiadványok térképei alapján.

Német Kelet-Afrika

A kelet-afrikai partvidéken létrehozott német gyarmatok története eltért a többi afrikai német gyarmatosítási folyamattól. Míg Togo, Kamerun és Délnyugat-Afrika a német kormány megbízottja által kötött kereskedelmi (és védelmi) szerződések révén került fennhatóságuk alá, addig Kelet-Afrikában BISMARCK herceg közvetlenül nem kezdeményezett.

Tengerentúli kereskedők Kelet-Afrikában, a XIX. század közepéig

Kelet-Afrika már az ókor óta ismert vidék volt az európai népek előtt is. Az ókori görögök hallomásból ismerték a Kilimandzsárót, amelyet – közvetett ismeretek alapján – először PTOLEMAIOSZ, a filozófus és földrajztudós említett, illetve jelölt térképen az időszámításunk előtti II. században.⁶⁰¹ A távolság és a középkori Európa földrészekén átnyúló politikai irányultsága (elsősorban a Közel- és Távolság-Kelet) miatt azonban a Szaharától délre eső terület nem keltett érdeklődést, és mivel az erről a vidékről szerzett ismeretek nem bírtak túl nagy gazdasági-politikai jelentőséggel, így évszázadok során ezek feledésbe is merültek.

India északnyugati partvidékéről már az időszámításunk első évszázadának közepén látogatták kereskedők Kelet-Afrika partjait. A dél-ázsiai vidékről főként élelmiszereket (gabonák mellett élvezeti termékeket is) és ruhaneműket adtak vagy cseréltek el. A visszaúton az indiai kereskedők gyakran rabszolgákat is szállítottak. A kelet-indiai Bengáli Szultánságban a XV. század derekán már 8.000 afrikai rabszolga élt, köztük többen magas beosztásokat (például a palotaőrség parancsnoki tisztét) is betöltöttek, majd a század végén, összesen 17 éven keresztül, közülük többen a szultáni / sahi trónt is megszerezték, belharok árán.⁶⁰²

Az első nagyhatalom, amely többször is ellátogatott Kelet-Afrikába, a kínai volt. 1415-ben a császár Cseng HO (más forrás szerint Zheng HE / Dzsung HE) tengernagyot bízta meg, hogy 300 hatalmas tengerjáró vitorlásból álló hajóhadával és 27.000 főnél is népesebb legénységével – köztük tudósokkal – járja végig az Indiai-óceán népeit, és vigye el nekik Kína gazdagságának hírét. A tengernagy Kína gazdag ajándékaival kápráztatta el az ismeretlen népek uralkodóit, akik különleges fűszerekkel, sosem látott méretű drágakövekkel, értékes árukkal és állatokkal viszonzották kedvességét. Kelet-Afrikát csak az ötödik, a hatodik és a hetedik utazás során keresték fel 1417–1419., 1421–1422. és 1431–1433. között. Az új császár aztán 1435-ban tanácsadói javaslatára leállította a további tengerentúli utak tervezését, engedélyezését. Addig azonban a több hajóút során mintegy 30 népet kerestek fel Indiában, a Vörös-tengeren, Kelet-Afrikában és Ausztráliában.⁶⁰³

A kínai felfedezőket hamarosan felváltották a Perzsa-öböl és a Vörös-tenger északi vidékéről induló arab hajósok, akik évszázadokon át igen jelentős kereskedelmi kapcsolatokat építettek ki Kelet-Afrika népeivel. Az arab világ hajósai nemcsak árukat szállítottak, hanem kultúrájukat is mind nagyobb sikerrel honosították meg az Indiai-óceán eme partvidékén is. Az arab kereskedők megjelenését követően azonban hamarosan afrikaiak tömegeit szállították el rabszolgaként más földrészekre, s közülük sok ezren már az utazás során meghaltak.

⁶⁰¹ › SZENTES: 16. p.

⁶⁰² › SZENTES: 30–31. p.

⁶⁰³ › GUADALUPI ; TARRÓSY: 29–30. p.

Az első európaiak, akik hazájukban találkoztak Kelet-Afrika népeivel, a portugálok voltak. A Rovuma-folyó és Usumbura-hegység közötti partvidéken először európai hajós 1500. július 26-án az akkor igen jelentős kereskedelmi központnál, Kilwa Kivindje városánál Pedro Álvares CRABAL kapitány személyében lépett partra, aki Indiába vezető útja során érintette Afrika keleti partjait. Fernandes DE ENCISCO földrajztudós, a később Kili-mandszáróként megismert hóföföde hegyet „Etióp(iai) Olümposz”-nak írta le hallomásból az 1519-ben megjelent munkájában.⁶⁰⁴ A portugál kereskedők és hajósok hamarosan rendszeresen látogatták főként Afrika délkeleti partjait és Zanzibárt. Míg a XVI. század elején főként fosztogatták a településeket, addig a század közepső harmadában már kereskedelmük helyszínei lettek azok: itt cserélték ki áruikat a földrész szolgáltatta kényszermunkaerőre és fűszerekre.⁶⁰⁵ Portugál gyarmat Afrika délkeleti partvidéke mentén, a későbbi Mozambik területén jött létre, itt állandósult az európai gyarmatosítók jelenléte, s hamarosan kiépítették közigazgatási rendszerüket is. E területtől északabbra az ománi szultán nyert teret a portugálok kárára, amely több alkalommal is háborúhoz vezetett a két ellenérdekelt fél között. Az európaiak arab közvetítéssel a XIX. század közepére Kelet-Afrikában igen kiterjedt rabszolga-kereskedelmet is kiépítettek, mellette még a fűszer- és az elefántcsont-kereskedelem bírt nagy jelentőséggel.

Német és brit kereskedők kapcsolata Afrika keleti partvidékével a XIX. század végéig

A XIX. század második harmadának hajnalán a Muszkati és Ománi Szultánság lett a partvidék legjelentősebb hatalma. A britek 1824-ben a kelet-afrikai Mombasában felállított védnöksége és konzulátusa is csak néhány hónapot tudott működni, mivel erősen sértette a szultánság érdekeit. A szultánnal a kelet-afrikai vizeken bálnavadászatban érdekelt amerikai kormány már 1833. szeptemberében, elsőként a „nyugati” hatalmak közül, kereskedelmi megállapodást kötött, majd Zanzibárban 1836-ban kereskedelmi képviselőt és konzulátust nyitott. A francia kormányzat 1844-től volt jelen Kelet-Afrikában.⁶⁰⁶ Eközben, 1856. októberében, elhunyt SZAJJÍD BIN SZULTÁN AL-SZAJJÍD, aki fél évszázadon át volt Muszkat és Omán szultánja. Az Arab-félszigettől a kelet-afrikai Rovuma-folyóig elterülő birodalma fölött kibontakozódó öröklési vitát végül brit közvetítéssel zárták le, és a birodalom két részre szakadt. SZAJJÍD MAJID IBN SZAJJÍD AL-BU-SZAJJÍD (a korábbi szultán hatodik fia) lett az így függetlenné vált Zanzibári Szultánság első uralkodója, amely korábban a szultán második fővárosa volt.⁶⁰⁷ Az új szultánság felségterülete Mogadisu városától egészen a Rovuma-folyóig terjedt, 1.750 km hosszan, a szárazföld belseje felé eltérő mélységben, és a birtokához tartoztak a part mentén fekvő szigetek is.

Zanzibárban az első német külkereskedelmi vállalkozás, a hamburgi *Wm. O'Swald & Co.* Képviselője az 1840-es évek közepén nyílt. A vállalat jelentős mennyiségű kauricsigát vásárolt fel a kelet-afrikai partok mentén, amelyet az afrikaiak Nyugat-Afrikában fizetőeszközként használtak, így az ottani képviselője révén annak forgalomba bocsátásával közvetlen nyereséghez jutott. A zanzibári szultánnal végül az észak-német Hanza-városok 1859-ben kereskedelmi egyezményt kötöttek, s konzulátust nyitottak Zanzibárban, Kelet-Afrika akkor legfontosabb városában. A konzulátust az *O'Swald & Co.* vállalat helyi képviselője üzemeltette, ez később az Észak-Német Szövetség (*Norddeutscher Bund*; 1866–1871-ig), majd a Német Császárság (1871-től) érdekeinek képviselőjét látta el, immár

⁶⁰⁴ › SZENTES: 16. p.

⁶⁰⁵ › SZENTES: 37. p.

⁶⁰⁶ › BRODE: 2. p.

⁶⁰⁷ › BRODE: 2–3. p.

közvetlen német állami igazgatás alatt. Zanzibárban az 1860-as évek elején megjelent és képviselőt is nyitott a szintén hamburgi *Hansing & Co.* is.⁶⁰⁸

Zanzibár szultánjai AL-BU-SZAJJÍD-ház (1856-tól)	
1856–1870.	MAJID IBN SZAJJÍD AL-BU-SZAJJÍD
1870–1888.	BARGAS IBN SZAJJÍD AL-BU-SZAJJÍD (az előző öccse)
1888–1890.	KHALIFAH IBN SZAJJÍD AL-BU-SZAJJÍD (az előző öccse)
1890–1893.	ALI IBN SZAJJÍD AL-BU-SZAJJÍD (az előző öccse)
1893–1896.	HAMUD IBN THUWAINI IBN SZAJJÍD AL-BU-SZAJJÍD (előző unokaöccse)
(1896.)	KHALED IBN BARGASZ AL-BU-SZAJJÍD (előző unokatestv.; 3 napig uralk.)
1896–1902.	HAMUD IBN MUHAMMED IBN SZAJJÍD
...	

Forrás: TRUHART

Kelet-Afrikában a tengerparton érdekelt kereskedők mellett a belső területek felfedezését célul kitűző németek is megjelentek. Elsőként Johann Ludwig KRAPP német hittérítő – egy huzamosabb etiópiai látogatást követően – érkezett családjával Mombasába, 1844. tavaszán, azonban felesége és gyermeke hamarosan meghalt. Két évvel később, 1846-ban érkezett társa, Johannes REBMANN, akik nyugat felé utazva első európaiként látták meg és írták le a Kilimandzsárót 1848-ban.⁶⁰⁹ Karl Klaus VON DER DECKEN báró, brit majd német társával 1859-ben kezdte meg hat évig tartó utazásait, amely során igazolta a két német hittérítő állítását, hogy a Kilimandzsárót hó borítja. Georg Albrecht ROSCHER 1859. végén az európaiak közül az első között jutott el a Nyasza-tó partjához, ahol néhány hónappal később életét vesztette.⁶¹⁰

Mombasától északra, a Tana-folyó torkolatvidékén, a száraz–szavannás vidéken elterülő kereskedelmi központ, a Witu Szultánság⁶¹¹ már az 1860-as évek közepén kapcsolatot keresett európai hatalmakkal. AHMED BEN FUMO LUTUI BEN SEH NABAANI witu uralkodó („*mfalme*”) 1867-ben Richard BRENNER utazót kérte fel, hogy közvetítésével Poroszország, illetve az Észak-Német Szövetség kössön barátsági egyezményt, és nyújtson védelmet kis államának, mivel a zanzibári szultán már több alkalommal is támadást indított ellene. Akkor még nem jött létre katonai támogatás és szorosabb kereskedelmi kapcsolat a fiatal német államszövetség és a kelet-afrikai ország között. Később, 1878-ban érkezett ide Németországból Clemens DENHARDT kereskedő, így ismét rövid életű kapcsolat jött létre a witu szultán és a németek között, miközben a szuahéli vezetők és a zanzibári szultán között továbbra is megmaradt a feszült viszony.⁶¹²

A Szuézi-csatorna 1869-es átadása Európa és India összekapcsolásán túl gazdaságosabbá tette a kelet-afrikai kereskedelmet is, ezzel ennek jelentősége számottevően megnőtt.⁶¹³ Az első, menetrend szerinti gőzhajóforgalmat Zanzibárból Adenbe a *British India Steam Navigation Company* indította meg 1872-ben. Ezzel lehetőség nyílt a kelet-afrikai piacok fellendülésére és az európai kereskedelmi vállalatok – helyi képviselőiteken ke-

⁶⁰⁸ › BRODE: 2–3. p.

⁶⁰⁹ › TARRÓSY: 34–35. p.

⁶¹⁰ › SZENTES: 51. p.

⁶¹¹ A területen a kis állam 1858-ban jött létre a Pattei Szultánság átalakulásával, s Witu hamarosan a Zanzibárból szökött rabszolgák menedékhelyévé vált, köszönhetően a félreeső elhelyezkedésének. Ez természetesen korán feszültségekhez vezetett a térségben egyeduralkodó Zanzibárral.

⁶¹² › *Das Staatsarchiv* 1886: 238–240. p.

⁶¹³ › TARRÓSY: 42. p.

resztül történő – nagyobb térnyerésére is. Az erős brit nyomásra azonban az új szultán, SZAJJÍD BARGASZ IBN SZAJJÍD 1873-ban aláírta az – addigi egyik legjelentősebb kereskedelmi bevételt jelentő – rabszolga-kereskedelem betiltását előíró egyezményt. Közben az uralkodó a vám- és más jövedékek jogait is brit vállalatnak adta át, ennek hatására a térségben jelentősen megnőtt az Egyesült Királyság befolyása.⁶¹⁴

Német védnökségek létrehozása Afrika keleti partvidékén, a határai felvázolásáig és a közigazgatás államosításáig

Carl PETERS⁶¹⁵ és két társa – miután több német vállalkozás is érdeklődni kezdett a kelet-afrikai kereskedelem és a területek iránt – 1883. április 3-án a gyarmatosítás előmozdítására megalapította a *Gesellschaft für Deutsche Kolonisation* (Társaság a Német Gyarmatosításért). Az előkészületek után 1884. november 4-én PETERS – a későbbi Afrika-utazó és gyarmati tisztviselő – Zanzibárba érkezett, ahol Gerhard ROHLFS német főkonzul tájékoztatta BISMARCK német kancellár határozatáról: a német kormány elhatárolja magát a kereskedelmi szerződések állami elismerésétől.⁶¹⁶ Ennek ellenére PETERS, PFEIL gróf, August OTTO kereskedő és Carl JÜHLKE titkár november 19-én átkeltek Saadaniba, a szárazföldre. Útjuk valódi célját egy Kongó vidékére induló expedíciónak leplezték.⁶¹⁷ Már november 26-án Mvomero (Nguru) területen alá is írták az első sablon-szerződést a környék törzsfőnökével, majd 29-én Msoveroban a másodikat. Ez utóbbi szerződésben MANGUNGO, Msovero szultánja kizárólagos és teljes gyarmatosítás céljára felajánlja a *Gesellschaft für Deutsche Kolonisation*nak egész területét annak tartozékaival és lakosságával (!) együtt, egyúttal az „uralkodó” minden jogát a német társaságra ruházza át (!), és kijelenti, hogy semmilyen mértékben nem áll függésben a zanzibári szultánnal.⁶¹⁸ Ez szolgált a következő fél év során a kilenc szuahéli vezetővel kötött szerződés alapjául.⁶¹⁹

⁶¹⁴ › BRODE: 3–4. p.

⁶¹⁵ PETERS, dr. Carl: német felfedező és kereskedő (1856. szeptember 27., Neuhaus an der Elbe, Poroszország – 1918. szeptember 10., Bad Harzburgban). Göttingenben, Tübingenben és Berlinben végezte iskoláit, 1879-ben doktorált. 1881 és 1883-ban Londonban élt, majd 1884-ben megalapította a *Gesellschaft für Deutsche Kolonisation* (Társaság a Német Gyarmatosításért).

⁶¹⁶ › KELLER

⁶¹⁷ › SZENTES: 52. p.

⁶¹⁸ A szerződés szövege az alábbi:

„Manungo, az Usagarabeli Msovero szultánja, és dr. Carl Peters, egyidejűleg Manungo szultán egész népe és dr. Peters jelenlévő és leendő társai nevében ezúton megkötik ezen örökös barátságról szóló Szerződést.

Manungo felajánlja területeit polgáraival, lakosaival és egyéb hozzá tartozó részekkel dr. Carl Petersnek, mint a *Gesellschaft für Deutsche Kolonisation* képviselőjének, a kizárólagos és teljes haszonélvezettel a német gyarmatosítás érdekében.

Dr. Carl Peters a *Gesellschaft für Deutsche Kolonisation* nevében kinyilvánítja hajlandóságát, hogy átveszi Manungo szultán területeit, minden joggal a német gyarmatosítás érdekében, alávetve magát a fennálló Mwenyi Sagara hűbéri jogainak.

Ennek értelmében Manungo szultán ezáltal átengedi Msovero egész területét az általa örökölt vagy egyéb úton szerzett birtokokkal az idők végezetéig. Dr. Carl Peters, a *Gesellschaft für Deutsche Kolonisation* nevében vállalja, hogy megkülönböztető figyelmet szentel Msoveronak Usagara-hegység gyarmatosításakor.

E Szerződés köznapi nyelven Manungo szultán értésére lett adva Ramazan tolmács segítségével, és mindkét fél ellenjegyezte az Usagarában hagyományos külsőségek közepette. A szultán személyes észrevétele volt, hogy Ő semmilyen formában sem függ a zanzibári szultántól, s semmilyen ilyen irányú értesülésről nem szerzett tudomást.”

› LYNE: 128–129. p.

⁶¹⁹ 1884. december 2-án az useguhai M kondogwában MBUMI szultánnal, majd 1885-ben május 16-án, 17-én, 25-én, június 8-án, 13-án, 19-én, 21-én és július 3-án, Usagara, Umvomero, Useguha, Ukami, Mukondovi-ma és más területek törzsfőnökeivel.

› HERTSLET: 305–307. p. ; KELLER ; LEWIN

Így 1885. július közepén a *Gesellschaft für Deutsche Kolonisation* már közel 6.000 négyzetkilométer terület felett gyakorolt kizárólagos jogokat. Természetes, hogy a gyors és erőteljes német terjeszkedés hamarosan feszültséget teremtett PETERS és a zanzibári szultán között, hiszen utóbbi karavánjai a megszerzett német területeken keresztül haladtak nyugatról keletre, a tengerpart felé. A Kelet-Afrikában kínálkozó lehetőségeket felmérve PETERS és társai 1885. február 12-én megalapították a *Deutsche Ostafrikanischen Gesellschaft*ot (*D.O.A.G.*, *Német Kelet-Afrikai Társaság*), hogy az bonyolítsa le az általuk szerzett területek kereskedelmét, és végezze annak igazgatását is.⁶²⁰

1885. januárjában Mehmed EMIN (Muhammad AL-AMÍN) – a német Eduard SCHNITZER török szolgálatban álló hivatalnok felvett neve –, későbbi pasa lett a török-egyiptomi igazgatás alatt álló Szudán tartományának vezetője. Erre az időre a briteknek meggyengült a befolyásuk Szudán térségében. BISMARCK kancellár úgy vélte, hogy elérkezett az idő, amikor Kelet-Afrikában jelentősebb brit ellenállás nélkül terjeszkedni lehet. 1885. február 27-én életbe lépett az I. VILMOS által aláírt úgynevezett *Schutzbrief* (védelmi levél), és ez immáron német területnek nyilvánította az addig PETERS által szerzett kelet-afrikai területeket, amelyen minden jogot a *D.O.A.G.* gyakorolt.⁶²¹ Ezt észelve a zanzibári szultán jelentősebb katonai erővel erősítette meg a Bagamojo környékét és az attól északra elterülő vidéket. Ezzel megkezdődött a Kilimandzsáró irányába történő terjeszkedés felgyorsulása, mivel a szultán, hogy a térségben helyreállíthassa befolyását, igyekezett elejét venni a németek szerződéskötéseinek.⁶²²

Ez idő alatt északabbra, a Tana-folyó torkolatához közel, Wituban egy német testvérpár ugyancsak sikerrel kötött egyezményt a helyi uralkodóval. (Mint említésre került, Witu már 1867-ben kapcsolatot keresett Poroszországgal, akkor sikertelenül.) A német Clemens és Gustav DENHARDT kereskedők 1885. április 8-án AHMED witui szultántól megvásárolták azt a megközelítőleg 55–65 km² területet, amely Witutól, város határától délkeletre a tengerpartig húzódott.⁶²³ A witui szultán e jelentős birtokon minden jogot a német kerekedőpárra ruházott át. Bár a megközelítőleg 10.000 lakossal bíró terület száraz-szavannás vidék volt, de mivel a forgalmas Lamu város kikötőjétől mindössze 10–40 km-re nyugatra terült el, ez kiváló lehetőséget biztosított a további fejlődéshez.⁶²⁴ A terület neve neve Deutsch Wituland, azaz Német Wituföld lett. Gustav és Clemens DENHARDT később több egyezményt is kötött a witui szultánnal, amelyben az uralkodó a német kereskedő javára mondott le a szomáli tengerpart egyes részei feletti jogairól.

Ettől kezdve a német gyarmatok létrejötte Afrika keleti partjai mentén két irányban haladt. A Tana-folyótól északra fekvő terület Német Wituföld érdekeltsége, míg az Umba-folyó torkolatától délre fekvők a *D.O.A.G.* által igazgatott terület volt, egészen az 1890-es brit-német szerződésig.

ROHLFS német főkonzul SZAJJID BARGASZ IBN SZAJJÍD szultánt április 27-én hivatalosan is tájékoztatta a kelet-afrikai területek felett felállított német védnökség létrehozásáról, azaz lényegében területeinek elvesztéséről. A szultán ezért még aznap táviratban elküldte tiltakozását a német császárnak, I. VILMOSnak, kijelentve, hogy azon uralkodóknak, akik a *D.O.A.G.*-gal szerződtek, erre sem joguk, sem felhatalmazásuk nem volt, mivel a kérdéses területek az ő felségterületét képezik. A szultán tiltakozását ROHLFS német főkonzul tételesen visszautasította. BARGASZ május 11-én területeinek visszaszerzése ér-

⁶²⁰ › SCHNEE: „Deutsche-Ostafrikanischen Gesellschaft” szócikk (VON SPALDING által), I. kötet, 408–410. p.

⁶²¹ › *Das Staatsarchiv* 1886: 123. p.

⁶²² › LYNE: 129. p.

⁶²³ › *Das Staatsarchiv* 1886: 238–240. p.

⁶²⁴ › *Meyers* 1885–1892: „Witugebiet” szócikk. 705. p.

dekében a britek beavatkozását kérte, egyúttal katonái is megkezdték a megszerzett német területekre történő bevonulást.⁶²⁵ Az Egyesült Királyság – amely ekkor még döntően Dél-Afrikára és Egyiptomra koncentrált – azonban ilyen ügyben nem akart nyíltan szembeke-
rülni Németországgal. A brit és német kormányfő ekkor tárgyalásokat kezdett a kelet-
afrikai terjeszkedés tisztázására. Május utolsó hetében Lloyd William MATHEWS zanzibári
szolgálatban álló dandártábornok azon egységeit, amelyek a *Schutzbrief* értelmében német
védnökséget alkotó területekre hatoltak be GRANVILLE brit miniszterelnök közbenjárására
visszavonták.⁶²⁶ Ezalatt, május 27-én, a német külügyminisztérium utasította a zanzibári
német főkonzult, hogy szentesítse a zanzibári szultánnal a witui uralkodó és a DEN-
HARDT kereskedők által kötött szerződést. Ez meg is történt, mivel a zanzibári szultán
bízott abban, hogy a térségben további területek már nem kerülnek német kézre.⁶²⁷ A Kili-
mandzsáró hófödte hegyét és környékét ezekkel a szerződésekkel a németek felügyeletük
alá vonták. Ezt az 1886. decemberében kötött brit-német megállapodás is a németeknek
biztosította, majd ezt a későbbi határegyezmények is rögzítették és pontosították.

A német kormány a Nyugat-Afrikában állomásozó hadihajóit júliusban a kelet-afrikai
vizekre vezényelte, mialatt más megoldási lehetőséget is tartogatott. A német császári
Külügyminisztérium arról biztosította a szultán hűgát, a megözvegyült SZAJJIDA SALME
AL-BU-SZAJJID hercegnőt – aki Rudolph Heinrich RUETE hamburgi kereskedővel kötött
házasságával az Emily RUETE nevet vette fel⁶²⁸ – hogy megvalósíthatja régi tervét, és
látogatóba visszatérhet Zanzibárba. Már indulásuk előtt jelentős sajtóvisszhangja volt uta-
zásuknak és annak esetleges, mögötte rejlő eseményeinek.⁶²⁹ A német kormányzat valódi
célja az volt, hogy pusztán a jelenlétével támogassa a német hajóraj parancsnokát feladata
teljesítésében, és taktikai előnyt biztosíthasson a szultán esetleges ellenlépése esetén.

A hercegnőt szállító S.M.S. ADLER hadi-segédhajó 1885. augusztus 2-án, még a
helyszínre vezényelt német hadihajók előtt, megérkezett Zanzibárba, így a szigettől keletre
elterülő vizeken várakozott Salme / Emily és kísérete.⁶³⁰ Karl PASCHEN hajóraj-parancs-
nok német hadihajó-köteléke – az S.M.S. STOSCH, a GNEISENAU, az ELISABETH és
a PRINZ ADALBERT – augusztus 7-én érkezett a zanzibári vizekre, de az ADLERrel
csak 11-én tudtak kapcsolatot teremteni. PASCHEN feladata az volt, hogy – hajóaja je-
lenlétének segítségével – eszközölje ki a szultántól a *D.O.A.G.* által addig megszerzett va-
lamennyi terület német védnökségként való elismerését, és rendelje el onnan csapatai
kivonását, továbbá az említett területek tengeri kapcsolataként engedélyeztesse Pangani és

⁶²⁵ › HERTSLET: 306–307. p. ; LYNE: 129–131. p. ; *Das Staatsarchiv* 1886: 238–240. p.

⁶²⁶ › *Das Staatsarchiv* 1886: 132. p.

⁶²⁷ › *Das Staatsarchiv* 1886: 238–240. p.

⁶²⁸ Salmének (1844–1924) Zanzibárban Rudolph Heinrich RUETE hamburgi kereskedő udvarolt, majd amikor
1866. júliusában (22 évesen) felfedezték terhességét – amely házasság nélküli nőknél megbocsáthatatlan az
arab világban – rögvest távoznia kellett Kelet-Afrikából. Pár napra rá, Adenben felvette az anglikán vallást –
ahol az Emily nevet kapta – és összeházasodtak, a megszületett kisfiuk az úton hazafelé, Franciaországban
meghalt. Házasságuk négy évében további három gyermeknek – két lány, egy fiú – adott életet az asszony.
Férje 1870-ben meghalt, ami igen nehéz anyagi körülmények közé juttatta a családot. Salme / Emily 1924-ben
Németországban halt meg.

⁶²⁹ › RUETE: 282–290. p.

⁶³⁰ › RUETE: 282–290. p.

Salme/Emily hercegnő Rudolph nevű fia és két lánya társaságában még 1885. július 1-jén indult útnak Ber-
linből. Breslaun és Bécsen keresztül utaztak Triesztig, ahová 3-án érkeztek, és az osztrák kikötőben a *Llyod*
VENUS nevű hajórára szálltak, majd Korfu érintésével Alexandriába hajóztak. A kétnapos alexandriai tartóz-
kodást követően Port Saidba mentek, ahol az S.M.S. ADLER fedélzetére szálltak, és július 12-én áthaladtak a
Szezi-csatornán, majd hamarosan Adenben kötöttek ki. Adenben a hajó parancsnoka öt napig várt a további
utasításokra, majd az idő javulására.. Végül augusztus 2-án érkeztek Zanzibár szigetére.

Dar es Salaam kikötőjének korlátozás nélküli használati jogát is. Ezen igényeket a német hajóraj-parancsnok augusztus 11-én a szultán elé terjesztette.⁶³¹ A német hajóraj parancsnoka a hercegnő jelenlétét Salme megérkezéséig titokban tartotta, hogy a meglepetés esetleges előnyt adhasson, de Eduard von KNORR ellentengernagy⁶³² az S.M.S. BISMARCK-on történt megérkezését követően már felfedték jelenlétét. A hercegnőt a főváros lakossága minden alkalommal nagy tisztelettel fogadta, és kísérte, amikor csak partra szállt.⁶³³ A zanzibári brit főkonzul, Sir John KIRK felismerte a német kormány lépését, és helyzetértékelését megosztotta a szultánnal is. Bár az uralkodó panaszt tett a német parancsnoknál, de nem tartóztatta le őket, de nem is fogadta a családot.⁶³⁴

Ezzel egyidőben a Zanzibár előtt horgonyzó német hajórajból kivált az S.M.S. GNEI-SENAU vitorlás hadihajó, és a Tana-folyó torkolatához hajózott. Itt VALOIS sorhajókapitány egy 2 tisztből és megközelítőleg 30 katonából álló különítményt tett partra, hogy a witui szultánnal tett tisztelgő látogatással is kihangsúlyozza a DENHARDT fivérek által szerzett terület feletti német védnökséget. A Wituba érkezett német alegységet AHMED szultán díszes fogadtatásban részesítette.⁶³⁵

A brit kormány kérésére, a német kormány megadta azon nyilatkozatát, miszerint a hajóraj parancsnoka nem kapott felhatalmazást katonai erővel történő fenyegetésre, s a britek ígéretet kaptak, hogy BISMARCK tárgyalás útján fogja rendezni az ellentéteket. Ezért képviselője, KIRK főkonzul utasításra meggyőzte a kelet-afrikai uralkodót a német feltételek elfogadásáról, és ez lehetővé tette az ügy békés rendezését.⁶³⁶ A szultán mindezen fejlemények és a szünni nem akaró német tengerészeti jelenlét hatására 1885. augusztus 14-én végül elismerte a német védnökséget.⁶³⁷ A német kereskedők használhatták az említett két tengeri kaput, bár azt továbbra is a szultán birtokolta, s övé maradt a vámszedési jog is, amely a német területekről érkező kereskedők forgalma által jelentős hasznot hozott neki.

Németország végül 1885. december 20-án barátsági, kereskedelmi és hajózási szerződést kötött Zanzibárral, amelyet német részről KNORR ellentengernagy írt alá a kelet-afrikai fővárosban, és amely rendezte, feloldotta a két állam között korábban fennállt feszültséget.⁶³⁸

A német terjeszkedést látva és felismerve annak jelentőségét, a brit kormány már 1886. november 1-jén megegyezésre jutott BISMARCK kormányával. Ennek értelmében a németek brit érdekerületnek ismerték el Zanzibár- és Pemba-szigetet valamint a Lamuszigetcsoportot, egyúttal a zanzibári szultán felségterületét 10 mérföldes (16 km-es) tengerparti sávban határozták meg.⁶³⁹

Ez időben Német Wituföldön egy kis német helyőrség támogatta a gyarmat igazgatását irányító ügyvivőt. 1885. július 31-én Gustav és Clemens DENHARDT újabb szerződésai alapján német birtokba került a Kismaju és Juba-folyó közötti vidék – ez esetben az uralkodó a felségjogokról is lemondott –, majd az év szeptember 2-án Manda-sziget (La-

⁶³¹ › LYNE: 131–132. p.

⁶³² A német Nyugat-afrikai Hadihajóraj parancsnoka volt annak 1884. szeptemberi létrehozásától kezdve.

⁶³³ › RUETE: 290–293. p.

Salme / Emily és kíséretét a szultán hindu kémekkel figyeltette, de azok kevés sikerrel járhattak, mivel elővigyázatosságból németül folytattak beszélgetéseket.

⁶³⁴ › RUETE: 302–304. p.

⁶³⁵ › *Das Staatsarchiv* 1886: 238–240. p.

⁶³⁶ › *Das Staatsarchiv* 1886: 143. p.

⁶³⁷ › LYNE: 132. p.

⁶³⁸ › *Das Staatsarchiv* 1886: 148–158. p.

⁶³⁹ › BRODE: 4. p.

mu-sziget közvetlen keleti szomszédságában) és december 2-án déli szélesség 1°-tól az óceán tengerpartja mentén a déli szélesség 1° 55'-ig fekvő terület, amelynek nyugati határa a 41° hosszúsági kör (ez északkelet felé haladva a Patte-szigettől északra kezdődő tengerpart). Az 1887. február 15-ei kelettel kötött egyezmény – a felségjog megtartása mellett – német tulajdonba adta a Kipini falu (Német Wituföld határa) és a Juba-folyó között fekvő valamennyi szigetet.⁶⁴⁰ A kis német védnökség kereskedelmét az 1887-ben alapított *Deutsch Witugesellschaft (D.W.G.)* vette irányítása alá. Witu külkereskedelmi áruai a közeli Lamu-szigetnek azonos nevű kikötőjén keresztül jutottak ki a Föld különböző tengerreire, illetve ide érkeztek a Wituban értékesített külföldi termékek is. A witu szultán Clemens DENHARDT 1887. július 1-jével öt évre bel- és külügyminiszterévé nevezte ki. A vámszedés joga azon területeken, amelyek bár német tulajdonba kerültek, de ahol a witu szultán megtartotta felségjogait, a korábbi egyezmény értelmében 1888. január 1-től 10 év időtartamra német kézbe került.⁶⁴¹ 1888. november 22-én Witu városban nyitotta meg a német *Császári Posta* első kelet-afrikai postahivatalát.⁶⁴² A *D.O.A.G.*-nak Lamu belvárosában volt képviseleti irodája,⁶⁴³ mivel Wituban – ahol a *D.W.G.* kizárólagos jogokat élvezett – irodát nem tarthatott fenn.

A korábban a *D.O.A.G.* által megszerzett előjogait tovább bővítette először 1887-ben, amikor a BARGAS szultán Dar es Salaam vámszedési jogát átruházta.⁶⁴⁴ Ugyanebben az időben a brit *British East Africa Association* részére a szultán gyarmatosítási engedélyt biztosított Kipini település és az Uмба-folyó torkolata közötti birtokain.⁶⁴⁵ A németeknek a Rovuma- és az Uмба-folyók közötti területre 1888. április 28-án az új szultán, KHALIFAH IBN SZAJJÍD adta meg a jogot közigazgatás teljes irányítására.⁶⁴⁶ Ezért cserébe a német állam egyszeri 4 millió márka ellentételezést fizetett a zanzibári szultánnak.⁶⁴⁷ Augusztusban megkezdődött a *D.O.A.G.* által fenntartott hivatalnok működése, ez azonban jelentősen sértette egyes arab kereskedők érdekeit, és csökkentette a rabszolga-kereskedelemről származó bevételeiket is. (A vámszedés és közigazgatás joga 1895-ig Brit Kelet-Afrikában is a német gyarmattal azonos módon alakult, ott az *Imperial British East Africa Company [Birodalmi Brit Kelet-Afrika Társaság]* bírt kizárólagos jogokkal.)

A német kereskedelmi, közigazgatási és területi terjeszkedés ellen a helyi lakosság már 1888. kora őszen szervezkedni kezdett. ABUSIRI (Al-Bashir) ibn Salim al-Harhi kereskedő és ültetvénytulajdonos vezetésével rövidesen **felkelés tört ki** Pagani környékén. ABUSIRI már a kezdetekben sikeresen egyesítette az afrikai lakosság és az arab kereskedők érdekeit, támogatásukat, mivel a németek és a szultán hatalma ellen egyaránt fel kívánt lépni. Az első harcérintkezésre 1888. szeptember 20-án került sor, amikor a felkelők megtámadták a Tanga előtt horgonyzó német hadihajót, és kétnapos határidőt adtak a németek távozására. Délen Kilwán ütöttek rajta, két német halálát okozva, szeptember 22-én pedig hatalmas erő bevonásával a közigazgatási székhely, Bagamojo ellen indítottak sikeres támadást.⁶⁴⁸ Ezek és az ezt követő támadások ellen a közigazgatási feladatokat is ellátó

⁶⁴⁰ › HERTSLET: 312–316. p.

⁶⁴¹ › HERTSLET: 312–316. p.

⁶⁴² A witu szultán kérésére 1890-ben kiadták a zöld 16, a vörös 36 Pesa és a kék 1 rúpiás címletű, ún. Malakote bélyegeket; azonban ezek forgalomba már nem kerültek, mivel a Zanzibári Szerződés értelmében brit területté vált Wituföld.

⁶⁴³ Mombasa mellett a másik brit alkonzulátus is.

⁶⁴⁴ › BRENNAN – BURTON

⁶⁴⁵ › BRODE: 4. p.

⁶⁴⁶ › HERTSLET: 312–316. p.

⁶⁴⁷ › SCHNEE: „Deutsch-Ostafrikanische Gesellschaft” szócikk (VON SPALDING által), I. kötet, 408–409. p.

⁶⁴⁸ › MWANZI

D.O.A.G. nem tudott fellépni, ezért a német császári kormány segítségét kérte. A lázadás a kezdeti sikerek hatására átterjedt az egész német érdekerület partvonalára, délen egészen Lindiig és Mikindaniig nyúlt. A kezdeti időszakban a német kormány hadihajók Kelet-Afrikába vezénylésével kívánta megoldani a helyzetet, amelyek legénysége partra szállva, lövegeinek tüzével kiszoríthatta a támadókat, azonban a belső területeken táborozó lázadók ellen támadások nemigen indultak. A felkelők a gyarmati székhely, Bagamojo ellen több alkalommal indítottak támadást, és számos jelentősebb települést megszállva tartottak. Dar es Salaam hittérítő telepeit 1889. januárjában érte a felkelők támadása, de a közeli Ras Chokir-i ütközetben viaszorították őket.⁶⁴⁹

A német kancellár 1889. február elején az Afrika-kutató Hermann VON WISSMANN-t mint császári biztost küldte Kelet-Afrikába a rend helyreállításának feladatával; kinevezésével századosi rendfokozatot is kapott. VON WISSMANN elsődleges célja a szárazföld belső részei ellenőrzésének biztosítása volt, ezért jelentős harcértéket képviselő haderőt kellett felállítania. Ennek elérése céljából 20 német tisztet és 40 altisztet rendeltek alá. E katonai erő közkatonáit Kelet-Afrikától távol toborozták: Kairóban 200 szudánit, a portugál kelet-afrikai Inhambanében újabb 200 különféle dél-afrikai törzsek tagjait bérelték fel, fenntartásukra a német kormány 2 millió márkát tudott felhasználni.⁶⁵⁰ Áprilisban a négyszáz fős haderővel partra szállt VON WISSMANN. A németek a gyorsabb csapatmozgások és tüzéség bevetése céljából több hadihajót és kiegészítő úszó egységeket is bevetettek. A Karl DEINHARD ellentengernagy vezette tengerészeti erő a hadihajókon kívül a 200 tonnás HARMONIA, a 60 tonnás VESUV, a VULKAN és a MAX gőzvontatókból, a törököktől bérelt BARAWA személygőzösből, a JÜHLKE gőzösből és a – később zátonyra futott és léket kapott – 1400 tonnás MARTHA-ból állt.⁶⁵¹

A felkelés második évének első harmadára ABUSIRINEK már lehetősége nyílt arab zsoldosokat is fogadni, akik az egyik legjelentősebb veszteséget 1889. májusának elején Jahazi erődített falunál szenvedték el. ABUSIRI ezt követően újabb támogatóival tovább folytatta a támadásokat a még német kézen lévő kikötővárosok ellen. Az év vége felé a németek, bár veszteségek árán, de egyre több helyen lettek úrrá a felkelésen; visszafoglalták Sadaanit és Pangani környékét is. ABUSIRINEK így hamarosan Mombasába kellett menekülnie, ahol hiába keresett menedéket, a helyi törzs kiadta őt a németeknek. ABUSIRI al-Harhit a pangani német bíróság két társával együtt 1889. december 15-én halálra ítélte, és kötél általi kivégzését nyilvánosság előtt azonnal végre is hajtották.⁶⁵² A felkelők csoportjai azonban még az ezt követő hónapokban is ellenálltak, és folytak a harcok a megszállt településekért, noha a felkelés másik vezetője, BANA Heri csapatát két ízben is legyőzték 1890. január 5-én és március 9-én.⁶⁵³ VON WISSMANN hadereje az év végén 22 tisztet, 63 német altisztet számlált, valamint 350 afrikai közkatonát és 22 török csendőrt; nehézfegyverzete 12 könnyűlővegből állt, és hét kisebb kaliberű ágyúval is rendelkezett (e katonai egység közkeletű korabeli neve „Wissmannstruppe” volt). Az utolsó jelentősebb összecsapás 1890. májusában Kilwa ellen indult, amelyet a németek sikeresen visszafoglaltak, de kisebb, helyi összeütközések még ezt követően is előfordultak.⁶⁵⁴ A kilwai győzelem után VON WISSMANN átmenetileg visszatért Németországba, helyét SCHMIDT száza-

⁶⁴⁹ > BRENNAN – BURTON

⁶⁵⁰ > BRENNAN – BURTON

⁶⁵¹ > GRÖNER

⁶⁵² > Meyers 1909: v. SPALDING: „Deutsch-Ostafrika” címszó IV. kötet, 837–841. p.

⁶⁵³ > Meyers 1909: v. SPALDING: „Deutsch-Ostafrika” címszó IV. kötet, 837–841. p.

⁶⁵⁴ > MWANZI

dosnak adta át, a német haderő ekkor 207 hadseregbeli és tengerészeti német tiszthelyeteseből, 1.200 szudáni, 380 dél-afrikai és 120 kelet-afrikai *askari* zsoldosból állt.⁶⁵⁵

Carl PETERS 1890. februárjában érte el a Viktória-tó nyugati térségében fekvő, a térségében nagy politikai és gazdasági hatalomnak számító Buganda Királyságot, ahol II. Mwanga királlyal 1890. március 16-án barátsági / védnökségi szerződést írt alá, megelőzve ezzel az *Imperial British East Africa Company* (*Birodalmi Brit Kelet-Afrika Társaság*) képviselőjét, aki ugyanezt kívánta elérni. A bugandai uralkodó a németekben látta a franciák és britek befolyásának csökkentésének egyedüli lehetőségét.⁶⁵⁶ A nagyjából 12.000–14.000 km²-t kitevő királyság „megszerzését” az tehette lehetővé, hogy a német és brit érdekerületek keleti határát ekkor még nem állapították meg.⁶⁵⁷ A terület azonban még az év nyarán a német kormány által is brit érdekerületté lett nyilvánítva.

A németek Felső-Nílus vidékén történő terjeszkedésében a brit miniszterelnök a Szuezi-csatorna igazgatásának bizonytalanságát látta, ezáltal az Indiával folytatott élénk kereskedelem biztonságát is veszélyeztetve érezte. Kormánya elérte, hogy 1890. első felében újra tárgyalják az 1886-os egyezmény tartalmát. A brit kormányzat a szerződésben a kelet-afrikai területek rendezését olyannyira fontosnak tartotta, hogy az északi-tengeri Helgoland-szigetet is – amely 1807-től brit fennhatóság alatt állt – tárgyalási alpnak kínálta. Végül 1890. július 1-jén Berlinben megkötötték – Németország részéről immár Georg CAPRIVI kancellár – a Zanzibári vagy Helgolandi Szerződés néven ismertté vált megállapodást. Bár később az ugandai határt még módosították, de ez már lezárta a területekért folytatott küzdelmet. A Szerződésben Németország Zanzibár és Pemba szigeteket brit védnökség alatt állónak ismerte el, lemondott a Witu és Kismayu között szerzett területeiről és a Felső-Nílusig (Buganda) történt terjeszkedésről. Cserében Németország megkapta a Dar es Salaam és a Kilimandzsáró vidékén korábban szerzett birtokokat az Umba- és a Rovuma-folyó között,⁶⁵⁸ valamint Európában az északi-tengeri Helgoland-szigetet, amely

⁶⁵⁵ › KELLER

⁶⁵⁶ › *Koloniales Jahrbuch* 1891. évf. ; SZENTES: 54–55. p.

⁶⁵⁷ › *Koloniales Jahrbuch* 1891. évf.

⁶⁵⁸ A Német Kelet-Afrika és Brit Kelet-Afrika közötti határvonalat a Szerződés („Vertrag zwischen Deutschland und England über die Kolonien und Helgoland”) I. cikkének 1. bekezdése az alábbiakban rögzíti: „Északon az Umba-folyó torkolatának északi partjától a Jipe-tóig futó vonal. A keleti parttól az északi partig haladó vonal áthalad a Lumi-folyón, majd felezi a Taveta és Dschagga közötti területet, majd a Kilimandzsáró északi lejtőjénél megkerüli és egyenesen fut tovább a Viktória-tó keleti partjáig, ahol a déli szélesség 1 foka metszi a partot. Ezt követően a szélességi körrel párhuzamosan halad egészen Kongó Szabad Állam határáig. A tótól nyugatra eső határszakasz esetében, a német érdekerületekhez nem értendő a Mfumbrio-hegy. Mivel e hegy a megnevezett szélességi körtől délre esik, ezért a határt itt úgy kell kijelölni, hogy az ne legyen része a német érdekerületnek, de ez nem változtatja meg a határ további futását a végpontig.”

A Német Kelet-Afrika és a brit Észak-Rodhesia közötti határvonalat e Szerződés I. cikkének 2. bekezdése az alábbiakban rögzíti: „Délien a [határ]vonal Mozambik tartomány partvonalán kezdődik és a Rovuma-folyó folyását követi, amíg a M’sinje (Messinge) bele nem torkollik a Rovumába, majd tovább fut nyugat felé, párhuzamosan a szélességi körrel a Nyasa-tó partjáig. Innen észak felé fordul, és követi a tó keleti, északi és nyugati partvonalát, amíg el nem éri a Songwe-folyó torkolatának északi partját, innen a folyását követi a 33. keleti hosszúsági fokig, innen a Berliini Konferencia záróokmányának első cikkében és a 9. cikk térképében rögzített Kongó-medence vízválasztóját követi. Innen a [határ]vonal az előbb ismertetett vonalon fut tovább a Kilambo-folyó északi és déli partjáig, majd követi azt a Tanganyika-tóba torkollásáig.”

› *Das Staatsarchiv* 1891: 151. p.

A korabeli térképek illetve földrajzi ismeretek pontatlanságát mutatja, hogy a határ gyakorlati kijelölésekor a Mfumbiro-hegy (amely azonos a Virunga- vagy Kirunga-hegység keleti végében található 4127 méteres Muhawura-heggyel) egyébként sem lett volna német terület, mivel az a Kongó Szabad Állam akkori területére esett (azaz e hegy a keleti hosszúság 30°-tól nyugatra fekszik). Később a brit-belga és brit-német határkijelölés-kor a hegy csúcsa a brit-belga-német hármashatár pontja lett; első pontos térképezésére Adolf Friedrich ZU MECKLENBURG herceg 1907–1908-as expedíciója kerített sort.

hadászati rendkívüli fontossággal bírt. A Szerződés rendelkezett továbbá Togo, Kamerun (ekkor kapta meg Németország Rio del Rey városát és Bakassi-félszigetet) és Német Délnyugat-Afrika határaitól is. A szerződést követő hónapokban a brit és a német gyarmati közigazgatás megbízottjai megkezdték – földrajzi mérőeszközök segítségével – a korábban rögzített határok kijelölését; a főbb pontoknál egy–egy 1,5–3 méteres kőkupacot emeltek, határjel gyanánt. A mind részletesebb határkijelölés és -bejárás és nyomvonalának feltérképezése még a következő két évtizedben is folyt.⁶⁵⁹ A határon áthaladó főbb utak mellett a német területet kezdetét piros-fehér-fekete, „Deutsch Ostafrika” feliratú tábla jelölte.⁶⁶⁰ Az északi határnak a tenger partjától a Kilimandzsáróig tartó szakaszát 1893. július 25-én ismételten, a korábbi pontosítva az előbbinél részletesebben határozták meg.⁶⁶¹

Az északabbra lévő witui német védnökség – a Kipini falu és Kwyhoo/Kweihu-sziget közötti partszakaszok – a Zanzibári / Helgolandi Szerződés kelet-afrikai fejezetének értelmében 1890. július 1-jétől brit érdekeltség és fennhatóság alá került. A britek tényleges átvétele azonban majd csak november közepén történt meg. A terület feletti védnökség megváltozásával a DENHARDT testvérek is távoztak, őket elveszett jogaikért a német állam 150.000 márka kártérítésben részesítette. A witui német postahivatalt majd csak 1891. július 31-én zárták be, a zanzibárral egyidejűleg. (A Witui Szultánságot mint önálló közigazgatási egységet a brit kelet-afrikai kormányzóság 1893-ban számolta fel.)⁶⁶²

Már 1886. december 30-án német–portugál határegyezmény rögzítette a Rovuma-folyót mint határvonalat.⁶⁶³ 1892-ben azonban német csapatok vonultak be az Indiai-óceán partján fekvő Kionga faluba, s ellenőrzésük alá vonták a határt képező Rovuma-folyó torkolatától a 30 km-re délre fekvő tengerpartot egészen a Cabo Delgadoig (németül Kap Delgado; a vidék törzsi nevén Ras Kongo). Az 1894. év folyamán a német *Császári Haditengerészet* támogatásával elfoglalták a tengerparttól nyugatra húzódó területeket is, és ezt a területszerzést még az évben rögzítették az újabb német–portugál határegyezményben.⁶⁶⁴ (Az elfoglalt úgynevezett Kionga-háromszög 650 négyzetkilométernyi területe a háború közepéig volt Német Kelet-Afrika része.) Kap Delgadonál az 1890-es évek közepén a német közigazgatás fából világítótornyot emelt.⁶⁶⁵ A korábban rögzített német-belga határt – amelyet döntően álló- és folyóvizek alkottak – majd csak 1910. nyarán határozták meg részletesebben, majd a következő évben megjelölték kövekkel is, mivel a közigazgatást erre a vidékre csak ekkora terjesztették ki kellő részletességgel.⁶⁶⁶ Raunda és Bukoba kerületek Ugandával szomszédos határszakaszait 1911-ben jelölték ki.

A német kelet-afrikai területek és a belga király Kongó Szabad Állama között futó határt első alkalommal az 1885. augusztus 1-je és 25-e között folytatott tárgyalások eredményeként jelölték ki.⁶⁶⁷

› *Encyclopedia Britannica*. 1911. 18. kötet, 353. p.

⁶⁵⁹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IX. évf. (1907) 38. sz. (aug. 3.)

⁶⁶⁰ › THOMPSON

⁶⁶¹ › FITZNER 1901: 208–209. p.

⁶⁶² › BRODE: 17. p.

⁶⁶³ › FITZNER 1901: 209. p. ; KELLER ; *Meyers* 1905–1909: „Deutsch-Ostafrika” címszó (VON SPALDING által), IV. kötet, 837–841. p.

⁶⁶⁴ › *A Manual of Portuguese East Africa*: 526. p.

⁶⁶⁵ › *Africa Pilot* 1897: 332. p.

⁶⁶⁶ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VII. évf. (1911) 27. p.

⁶⁶⁷ › FITZNER 1901: 209. p.

A közigazgatás kiépítése és működése Német Kelet-Afrikában

Az 1888–1889-es ABUSIRI-felkelés leverésének következményeképpen, az előkészítő tárgyalásokat követően a *D.O.A.G.* képviselői 1890. október 28-án aláírták a német kormánynal azt a szerződést, amely alapján 1891. január 1-jén a Társaság a kelet-afrikai területei feletti vám- és adószedési, továbbá közigazgatási jogait átadta a Német Császárságnak.⁶⁶⁸ A kelet-afrikai terület átadásával a partvidék és a belső területek neve Német Kelet-Afrika lett. A megállapodás értelmében a német kormány a *D.O.A.G.* számára bizonyos kiváltságokat tartott fenn, és évi 600.000 M állandó járadékot biztosított az elmaradt bevételek elmentételezésére.⁶⁶⁹

Az ABUSIRI-felkelés után a német közigazgatás már nagyobb hangsúlyt helyezett a társadalom valamelyes fejlődésére is. A közigazgatási rendszert a korábbi zanzibári-szuahéli rendszer alapján építették ki, részben a korábbi helyi vezetőkre támaszkodva. A belső területeket gyakorta a különböző német és más európai hittérítő társaságok helyi képviselői nyitották meg a külvilágnak, majd őket követték hosszabb–rövidebb idő múlva a német hivatalnokok.

Német Kelet-Afrika közigazgatásának vezetője 1891. februárjáig birodalmi biztos (*Reichskommissar*) volt. A közigazgatást a német állam részéről történt átvételét követően átszervezték, s az így létrejött Német Kelet-Afrika Császári Kormányzóság (*Kaiserliches Gouvernement Deutsch Ostafrika*) vezetője – a német Kormány által jelölt és a német császár által kinevezett – kormányzó (*Gouverneur*⁶⁷⁰) volt, aki egyúttal a gyarmat legfelsőbb bírói tisztségét is betöltötte. A helyettesét szintén a császár nevezte ki, aki több hivatali részleg vezetésén túl egyben a német gyarmati *Véderő*, a *Schutztruppe* parancsnoka (*Kommandeur der Schutztruppe für Deutsch-Ostafrika*) is volt.⁶⁷¹ A Kormányzóság vezetőjét az első referens (*Erster Referent*, aki a kormányzó távollétében annak helyettese volt) és a szakirányok referensei segítették, így akár a vámügyekért, egészségügyért vagy a pénzügyekért felelős hivatalnok. A Kormányzóság központi közigazgatási hivatala 1895-ben 9 főt számlált (ebből ketten titkárok voltak), a gazdasági, pénzügyi részleg 25 tagú (ide értve a pénztárosokat, könyvelőket és hivatalsegégeket is), az igazságügyi hivatal 5 tagú volt (két bíró és egy-egy titkár, írnok és előadó), az építésügyi osztály 13 főt, a földművelési és földhivatal 9 főt, a vámügyi részleg 12 főt, a dar es salaami kerület hivatala 8 főt és a kormányzósági flottilla 56 főt tett ki, azaz összesen 137 fő.⁶⁷² A XIX–XX. század fordulóján a Kormányzóság szerkezete valamelyest módosult, egyes részlegek összevonásra kerültek, de feladatait tekintve csekély változás történt.⁶⁷³ Az ezt követő években – a kialakult igény miatt – Kormányzóság alá rendelve felállítottak több új részleget is, így a Császári Bányügyi Hatóságot (*Kaiserliche Bergbehörde*).⁶⁷⁴ A Kilimandzsáró vidékére az 1891-ben történt közigazgatás állami átvételével egyidőben császári főbiztost (*Hochkommissar für das Kilimandjaro-Gebiet*) neveztek ki Carl PETERS személyében, akit 1893-ban VON BÜLOW követett. A főbiztosi rendszert 1893-ban megszüntették.⁶⁷⁵

⁶⁶⁸ › FITZNER 1901: 207. p. ; KELLER

⁶⁶⁹ › SCHNEE: „Deutsch-Ostafrikanische Gesellschaft” szócikk (VON SPALDING által), I. kötet, 408–409. p.

⁶⁷⁰ Hivatalos megszólítása „*Seine Exzellenz der Kaiserliche Gouverneur*” (azaz „Öxelenciája a császári kormányzó”) volt.

⁶⁷¹ › FITZNER 1901: 265. p.

⁶⁷² › FITZNER 1896

⁶⁷³ › FITZNER 1901: 265. p.

⁶⁷⁴ › *Amtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika*. VIII. évf. (1907) 24. sz.

⁶⁷⁵ › TRUHART: 91. p.

Német Kelet-Afrika kormányzói		
1885. – 1889.02.08.	birodalmi biztos	Carl PETERS
1889.02.08. – 1891.02.14.	birodalmi biztos	Hermann VON WISSMANN szds./örgy.
1891.02.21. – 1893.09.15.	kormányzó	Freiherr Julius VON SODEN
1893.09.15. – 1895.02.25.	kormányzó	Friedrich R. F. VON SCHELLE ezds.
1895.04.26. – 1896.12.03.	kormányzó	Hermann VON WISSMANN örgy.
1896.12.03. – 1901.03.12.	kormányzó	Eduard VON LIEBERT vezérőrnagy
1901.03.12. – 1906.04.15.	kormányzó	gróf Georg A. VON GÖTZEN örgy.
1906.04.15. – 1912.04.22.	kormányzó	báró Albr. Fr. VON RECHENBERG
1912.07.22. – 1918.	kormányzó	Albert Heinrich SCHNEE

Forrás: *Gesetz und Recht für Deutsch-Ostafrika*. I. évf. (1912) 24. sz. ; TRUHART: 91. p.

A kormányzók gyakorta nem a gyarmaton adták és vették át a hivatalukat, így ezen átmeneti időszakokban megbízott hivatalvezető látta el a kormányzói teendőket. Így volt ez 1912-ben VON RECHENBERG és SCHNEE váltásakor is, amikor áprilistól júliusig METHNER lett az ügyvivő. Ugyanígy megbízott hivatalnok látta el a kormányzói teendőket a kormányzó európai szabadsága idején is.⁶⁷⁶ Német Kelet-Afrika kormányzójának – eltérően a legtöbb német gyarmat vezetőjétől – külön lobogó járt: három vízszintes pólya: fekete, fehér és vörös; a fehér pólya középső részén a német birodalmi, korona nélküli sas volt látható.

A kormányzóság csak lassan terjesztette ki uralmát a távol eső vidékekre, ebből is adódik, hogy sok helyen az 1890-es évek végén még gyakorlatilag a helyi uralkodóké maradt minden jog. Az utolsó vidék, ahol legkésőbb ismertették el a kormányzat felségjogait, az a *wahehek* országa volt. Itt a lázadást 1898-re törték le a német katonai erők, amelynek lényegében a királyuk július 19-i öngyilkossága vetett véget.⁶⁷⁷ Ezt követően a legtöbb törzsi uralkodót leváltották, illetve azok csak névlegesen uralkodhattak. Ekkor ért véget két, korábban jelentős királyság – Uhehe és Unjamwesi – uralkodóinak hatalma is.⁶⁷⁸ A belsőbb területeket ezek miatt sokáig katonai kerületekre osztva igazgatták, az azok székhelyein létrehozott erődítések támogatásával, kinevezett katonaisztek irányították. Először a tengerparti polgári kerületekben, fokozatosan hatékonyabbá vált a közigazgatás. Német Kelet-Afrikát 1896-ban 14 katonai, illetve polgári kerületre osztották: Dar es Salaam, Kilimandsáró–Moschi, Pangani, Kilwa Kiwindje, Lindi, Marangu, Tanganyikató–Udjidji (másik nevén Tanganyika-Kiwu), Tabora, Iringa, Mwapwa (Mpapua), Perondo, Bukoba, Muansa és Kilossa. A századfordulón a közigazgatást átszervezték, ezt követően a gyarmat már 15 polgári, 2 katonai⁶⁷⁹ és 2 különleges rangú kerületből – Urundi

⁶⁷⁶ › *Gesetz und Recht für Deutsch-Ostafrika*. I. évf. (1912) 18. és 24. sz.

Albrecht Freiherr VON RECHENBERG kormányzó – DERNBURG gyarmatügyi miniszter látogatása után közvetlenül – 1907. november 3-án több hónapos európai látogatásra, szabadságra indult a GERTRUD WOERMANN gőzössel. Az európai útjának idejére – november 2-ai keltezéssel – helyettesének VON WINTERFELD hivatalvezetőt, egyúttal a kormányzótanács (*Regierungsrat*) kancellárját jelölte ki, míg a *Schutztruppe*, és a katonai ügyek parancsnoki tisztevel JOHANNES őrnagyot bízta meg.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. VIII. évf. (1907) 64. sz. (nov. 2.), VIII. évf. (1907) 25. sz. (nov. 9.)

⁶⁷⁷ › KELLER

⁶⁷⁸ › RÁTZ: 90. p. ; TRUHART

⁶⁷⁹ Tanga, Pangani, Bagamojo, Kilwa Kiw., Mpapua, Wilhelmstal, Dar es Salaam, Rufiji (Mohoro székhelylyel), Langenburg, Lindi, Tabora, Muansa, Udjidji, Ssongea és Moschi kerületek polgári irányításúak voltak, míg katonák igazgatták Iringát és Mahengét.

Ruandával⁶⁸⁰ és Bukoba – állt, ez utóbbiak rangjukat a régóta használt, fejlett igazgatási rendszerükből kifolyólag kapták. Csak ebben a három különleges kerületben (úgynevezett rezidentúrákban) engedték meg, hogy a meglévő törzsi vezetők és királyok hatalmukat és területüket a kijelölt német képviselő felügyelete mellett fenntartsák.⁶⁸¹ A közigazgatás irányításáért és működtetéséért cserében a beszedett adók és illetékek után az uralkodók részesedést kaptak (általában az összeg $\frac{1}{3}$ -át), s kis hadsereget, illetve rendvédelmi erőt is fenntarthatnak (legfeljebb korszerűtlen lőfegyverekkel felfegyverezve).

A **területi helyhatóság**ként működő polgári kerületi hivatalok (*Bezirksamt*) vezetése általában 5–8 német tisztviselőből állt, akiket egyes feladat elvégzésében az alájuk rendelt katonák, illetve rendőrök segítettek. A hivatalvezetők (*Bezirksamtmann*) – illetve a katonai kerületekben az állomásparancsnokok (*Stationschef*) – feladata közé tartozott az idegenrendészeti, a rabszolga ügyek vezetése és nyilvántartása, ahogy az útlevéllügyek is.⁶⁸² A német közigazgatás első évtizede során csak a tengerparti kerületek voltak polgári igazgatásúak, a belső, kisebb hivatalnoki létszámmal igazgatott kerületek katonai irányítás alatt álltak. Ennek megfelelően 1900-ban 8 polgári és 14 katonai kerület (előbbi *Bezirksamt*, utóbbi elnevezése *Stationsbezirk*, azaz állomáskerület volt) alkotta Német Kelet-Afrikát. Ugyanekkor Bagamojo esetében hozták létre az első körzeti (*Bezirksnebenamt*) hivatalt is Saadaniban, illetve Lindi kerületben Mikindani körzetet; ezek a kerületi közigazgatás járási hatóságai voltak.⁶⁸³ Az 1902-es adatok már Langenburg kerületben a falukörzetekből (*Kreis*) tizet ismertetnek (Bundali, Konde-Oberland, Konde-Unterland, Muaja, Rikwa, Ukinga, Undali, Unyika, Usefwa és Wiedhafen).⁶⁸⁴ Később több kerületet is falvak csoportjaira (járásokra, körzetekre) osztottak – például Lindi körzetben 4–5 járást alakítottak ki –, melyeknek élén az afrikaiak közül kijelölt *akidák* álltak.⁶⁸⁵ Ők általában szuahéli vezetők voltak, s gyakran a parti területeken élő vezetők lettek kinevezve a távoli, elzárt vidékek falukörzeteinek élére. Így azonban több esetben nem tudták kivívni a törzsek tagjainak tiszteletét. Az addigi közigazgatási felosztáson lényegi változtatást az 1907-es közigazgatási reform hozott. Ekkor az addigi tíz katonai kerületből hetet a polgári vezetésnek adtak át, és csak öt maradt meg – mindvégig – katonai, illetve újonnan létrehozott különleges igazgatási területnek (előbbiből kettő, utóbbiból három).⁶⁸⁶ Míg az előbbiekek száma változott, az utóbbiak a német közigazgatás fennálló idején már nem tértek el.

⁶⁸⁰ Ruandát, akárcsak Urundit 1897-ben katonai jelenlét folytán vették a német gyarmati közigazgatás hatásköré alá, 1899-ig a Tanganyika-Kiwu katonai kerület részét képezték, majd 1899-ben Urundi és Ruanda kiválasztásával egy félkatonai kerületet hoztak létre, s 1907-ben kettéválasztották immár polgári felügyelettel.

⁶⁸¹ › BÜR: Afrikai birodalmak.

⁶⁸² › FITZNER 1896 ; FITZNER 1901: 268. p.

⁶⁸³ Polgáriak voltak: Dar es Salaam, Tanga, Pangani, Bagamojo, Kilwa, Lindi, Wilhelmstal és Langenburg. Katonaiak voltak Rufiji (Mohoro), Kilimandzsáró, Kilossa, Mpapua, Muansa, Bukoba, Kilimatinde, Tabora, Udjidji, Ukonongo (Bismarckburg), Songea, Iringa, Mahenge és Kisaki.

› FITZNER 1901: 267–268., 309. p.

⁶⁸⁴ › FITZNER 1903: 116–148. p.

⁶⁸⁵ › HARLOW – CHILVER – SMITH

⁶⁸⁶ Német kelet-Afrika 1907-ig az alábbi polgári kerületekre oszlott: Dar es Salam, Moschi, Wilhelmstal, Tanga, Pangani, Bagamojo, Morogoro, Rufiji, Kilwa Kiwindje, Lindi, Ssongea és Langenburg. Ugyanekkor az alábbi tíz katonai kerület állt fenn: Bukoba, Udjidji, Usumbura, Tabora, Muansa, Kilimatinde, Mpapua, Iringa, Bismarckburg és Mahenge. Összesen 22 területi székhely útján igazgatták a megközelítőleg 7 millió lakost.

A kelet-afrikai német gyarmat 1907-től eggyel kevesebb kerület állt fenn (a wilhelmstali átmenetileg megszűnt), amelyből polgáriak az alábbiak voltak: Dar es Salam, Moschi, Tanga, Pangani, Bagamojo, Morogoro és Rufiji, Kilwa Kiwindje, Lindi, Tabora, Muansa, Mpapua, Ssongea, Langenburg. Katonai közigazgatás Iringa és Mahenge kerületben volt, különleges közigazgatási terület pedig Bukoba, Ruanda és Urundi volt.

› *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: IV. évf. (1908) 17–18. p., V. évf. (1909) 23–24. p.

Az *akida* vezette falukörzeteket alkotó települések élén a *jumbék* álltak, akik a legtöbb esetben a helyi főnökök voltak.⁶⁸⁷ A nagyobb városokban a *liwal* vagy más néven *walis* volt az előljáró, aki az *akidával* egyenrangú tisztviselő volt.⁶⁸⁸ A századfordulón csak Dar es Salaam kerületben hét ilyen falukörzet állt fenn, Lindi kerületet négy körzetre (vilajetre) osztották, amelyeket összesen 17 falukörzet alkotott.⁶⁸⁹ Ezek a beosztások és elnevezéseik még a szultánság idejéből származtak, s ugyanarra a mintára is épültek fel. E helyi tisztviselők többnyire az adók helyi begyűjtésével voltak megbízva, cserében a bevétel 5 %-át megtarthatták. E mellett néhány helyen korlátozott mértékben ítélezhettek a kisebb súlyú ügyekben is, amelyek bírságának felső határa a 30 rúpiát vagy az egyheti elzárást nem haladták meg.⁶⁹⁰ Az *akidák* fő feladata az adók begyűjtése – amelyet igazolvánnyal rendelkező személyek útján hajtottak véger – és a német törvények, rendeletek betartatása volt, amely esetenként kiegészült a közmunkások toborzásával is. Az *akidák* működését a *Kaiserliche Schutztruppe für Deutsch-Ostafrika* (röviden *Schutztruppe*; azaz *Német Kelet-afrikai Császári Véderő*) is támogatta, amely kezdetben rendvédelmi feladatokat közvetlenül ellátó szervezet volt. A közigazgatás legalsóbb szintjén, a *jumbék* vezetésével a helyi törzsi nyelvet használták, míg az *akidák* vezette középszinten már kelet-afrikai közvetítőnyelven, szuahéliül (*kiswahili*) folyt az igazgatás; általában beszéltek a törzsi nyelveket is (ezek általában a szuahéli nyelvcsalád tagjai). Az *akidák* már az arab nyelvi és írási alapokra helyezkedő szuahéliül hirdették ki helyi érvényű határozataikat, és ugyanígy írták jelentéseiket a német kerületi hivataloknak is, ahol szuahéli-német tolmácsok segítségével fordították le azokat németre, illetve a született határozatokat vissza szuahélire. Erre a háromszintű nyelvi eljárásra azért volt szükség, mert a falvak vezetői és lakói írástudatlanok voltak, az *akidák* pedig – kevés kivétellel – németül nem, csak szuahéliül és egy-két helyi nyelven beszéltek.⁶⁹¹ Már 1913-ban a legtöbb *akida* elvégezte a közigazgatási szakiskolát (*Regierungsschule*) Dar es Salaamban, Bagamojiban vagy Tangában; az elsőt még 1892-ben alapították. Itt képezték a gyarmat összes, kormány szolgáltatásban álló írnokát és tolmácsát is.⁶⁹²

A katonai körzetekben a helyi közigazgatásnak még a szükség miatt nagyobb teret engedtek, de azt katonai szempontok szerint is felügyelték, mindezek mellett az adott kerület fejlesztését is szolgálniuk kellett. A német gyarmati közigazgatás jelentős mértékben támaszkodott a szuahéli vezetőkre és tisztviselőkre, mivel igen kevés német állampolgárt tudtak a „köz szolgálatába” állítani.⁶⁹³ A századfordulót követően, 1902-ben is még csak 176 német hivatalnok dolgozott a 6–7 millió lakosú kelet-afrikai gyarmaton, számuk fokozatosan növekedett, de még 1913-ban is mindössze 551 fő volt a létszámuk, ez eredményezte a 13.800 afrikai lakosra jutó 1 német hivatalnok arányát. A német gyarmati Kormányzóságok a védnökségeket – akárcsak Német Kelet-Afrika esetében is – a Birodalmi Gyűlés (*Reichstag*) törvényei, jogszabályai, illetve ennek felhatalmazásai alapján helyi, kormányzói esetenként a kerületi vezetői rendeletekkel irányították. A területi és helyi intézkedéseket a gyarmatok közlönyeiben (*Amtsblatt*) hirdették ki, a Német Kelet-Afrikai Kormányzóság hivatalos közlönye az *Amtsblatt für das Schutzgebiet Deutsch-Ostafrika* volt, amely 1899-től az *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* egyfajta mellékleteként jelent meg.

⁶⁸⁷ › FITZNER 1901: 268. p.

⁶⁸⁸ › OLIVER – SANDERSON

⁶⁸⁹ › FITZNER 1901: 275–277., 309. p.

⁶⁹⁰ › FITZNER 1901: 268. p. ; HARLOW – CHILVER – SMITH

⁶⁹¹ › OLIVER – SANDERSON ; ROBERTS

⁶⁹² › ROBERTS

⁶⁹³ › OLIVER – SANDERSON

A Német Kelet-Afrikát keleten Belga Kongó, délnyugaton a brit fennhatóságú Észak-Rhodesia és Brit Nyasaföld (1907-ig Brit Közép-Afrikai Védnökség) Védnökség, délkeleten Portugál Kelet-Afrika (Mozambik), északon Brit Kelet-Afrika és a szintén brit irányítás alatt álló Uganda Védnökség határolta.

A *hutu*, *tutszi* és *tva* népek által lakott **Ruanda és Urundi** (Kinyarwanda, illetve Kirundi) területére elsőként belga hittérítők érkeztek nyugatról 1879-ben, így sokáig ez a vidék számított a leginkább ismeretlen területnek. Ruandában 1890-ben (ténylegesen csak 1897-ben), míg az Urundi Királyságra csak a századfordulón tudták kiterjeszteni a német közigazgatást, amelyek vezetői a német kormányzóság megbízásából védelmi szerződéseket kötöttek a MWAMI-házak uralkodóival. A két kerületben a királyok már a németek megérkezése előtt jól fejlett közigazgatási rendszert működtettek, amelyet később a németek – gyarmati hivatalnokok felügyelete alatt – nagyrészt sértetlenül hagytak. A királyok megtarthatták hatalmuk egy részét, s a beszédett – gyarmat többi részéhez képest másfélszer magasabb – adó egy része felett is szabadon rendelkezettek.

Urundi (Kirundi) királyai <i>urundii MWAMI-ház (kb. 1675-től)</i>		Ruanda (Kinyarwanda) királyai <i>ruandai MWAMI-ház (kb. 1350-től)</i>	

II. MWEZI KISABO	1852–1908.	IV. KIGERI RWABUGIRI	1860–1895.
II. MUTAGA MBIKIJE	1908–1915.	IV. MIBAMBWE RUTULINDWA	1895–1896.
IV. MWAMBUSI B.	1916–1966.	V. YUHI MUSINGA	1896–1931.

Forrás: TAPSELL ; TRUHART: 50–56. p.

Usumburában és Bukobában egy-egy német katonai század, és további négy településen egy-egy szakasz felügyelt a három kedvezményezett kerület, Bukoba, Ruanda és Urundi békéjére és a német érdekekre. A MWAMI-házak királyainak tevékenységét 1907. november 15-ig a kerületben tartózkodó katonai vezető felügyelte, ekkor a Ruanda-Urundi kerületet kettéválasztották, s a *Schutztruppétől* az ügyvivők (rezidensek; *Residenten*, beosztásuk hivatalos megnevezése *Kaiserlichen Residenten des Sultanats Ruanda*, illetve *Kaiserlichen Residenten des Sultanats Urundi* volt) vették át a közigazgatást.⁶⁹⁴ Bár a gyakorlatban az említett kerületek előjárói, az ügyvivők továbbra is katonák maradtak, de a közigazgatást már polgári személyek felügyelték. Az utolsó békeévkben, 1914-ben is mindössze hat német hivatalnok dolgozott Urundiban és csak öt Ruandában, miközben a két kerületben a helyi lakosok létszáma ekkor már meghaladta a 3 millió főt. A két királyság közül Ruandában volt függetlenebb a királyi hatalom, Ruanda népes kereskedelmi és közigazgatási központja a hegyek között elterülő Kigali (korábban neve Njarugenje) városa volt. Urundi királyi székhelye a Tanganyika-tó partján fekvő Usumbura – amely e rangra emelkedése előtt mindössze egy kis halászfalu volt –, majd 1912-ben Kitega (Gitega) városa lett.⁶⁹⁵

A Ruanda és az Urundi királyság 1907. és 1908. között sikertelenül próbálta kiterjeszteni hatalmát a másik területének egy részére. A királyságokon belül esetenként harcok is dúltak, s a szembenálló törzsek a német közigazgatás által elismert uralkodó ellen ellenkirályt állítottak és támogattak.⁶⁹⁶ A Német kelet-Afrikai Kormányzóság 1911-ben az

⁶⁹⁴ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IX. évf. (1907) 47. sz. (szept. 4.)

⁶⁹⁵ › OLIVER – SANDERSON ; ROBERTS

⁶⁹⁶ Urundiban kb. 1860-tól 1905. májusáig (haláláig) MACOONCO és szintén kb. 1860-tól 1906. áprilisáig CY-LIMA lázadó törzsfőnök kiáltotta ki magát Urundi uralkodójának.

észak-nyugati kerületeket a helyi uralkodók hatalmának csökkentése mellett szorosabb felügyelet alá akarta vonni, de az ellenállás következtében ez meghiúsult. A ruandai felkelő törzsek ellenkirályt is állítottak 1911-ben NDUNGUTSE személyében, aki 1912. április 10-ig, az ellenállás harcaiban bekövetkező haláláig tevékenykedett. A felkelési kísérlet során a fellázadt hat törzsből 548 személy halt meg. Az adók fizetése terén is fennakadást észleltek 1912-ben, ezért az érintett területen – Észak-Ruandában – büntető hadjáratot indított a dar es salaami kormányzóság.⁶⁹⁷

Urundi és Ruanda német ügyvivői	
<i>Ruanda-Urundi katonai parancsnokai</i>	
1897. – 1898.	Konstantin CRAMER
1899. – 1902.	Werner VON GRAWERT hadnagy
1902. – 1904.	Robert VON BERINGE szds.
1904. – 1907.	Werner VON GRAWERT hadnagy
<i>Urundi ügyvivői</i>	
1907. – 1908.	Werner VON GRAWERT hadnagy
1908. – 1909.	Heinrich FONCK szds.
1909.	Eberhard GUDOWIUS
1909.	Erich VON LANGENN-STEINKELLER szds.
1909. – 1910.	Otto BRENTZEL szds.
1910. – 1911.	Wilhelm GÖRING szds.
1911. – 1912.	Kurt VON STEGMANN UND STEIN
1912. – 1913.	E. VON LANGENN-STEINKELLER szds.
1913. – 1914.	VON BOCH
1914. – 1915.	Karl SCHIMMER szds.
1915. – 1916.	E. VON LANGENN-STEINKELLER szds.
<i>Ruanda ügyvivői</i>	
1907. – 1911.	dr. Richard KANDT
1911. – 1913.	Eberhard GUDOWIUS
1913. – 1914.	dr. Richard KANDT
1914. – 1916.	Max WINTGENS százados (máj. 17-ig)
1916.	SCHARPES (máj. 17-től jún. 27-ig)

Forrás: TRUHART: 51. p.

Urundi európai lakossága 1908-ban még csak 34 fő volt, s 1913-ban is mindössze 60 fő élt itt (köztük 37 német, 12 francia, 9 holland), akik közül 3 fő hivatalnok, 20 fő katona és 23 hittérítő volt. Az 1908-as számlálás szerint Ruandában 39 élt; katonák, hivatalnokok és kereskedők vegyesen, s 1913-ban is csak 78 fő (ebből 42 német, 24 francia), köztük 5-en hivatalnokok, 10-en katonák és 41-en hittérítők, 6-an kereskedők, iparosok, fuvarosok voltak.⁶⁹⁸

Német Kelet-Afrikában az első **jelentős ellenállást** a *wahehe* (*uhehe*) törzs indította 1891-ben, s ez egyes területeken egészen 1898-ig éreztette hatását. A német területi- és birtokpolitikáról 1896-ban hoztak jogszabályt, amely jelentékeny változásokhoz vezetett Német Kelet-Afrikában is. Eszerint minden birtokos nélküli terület a koronáé lett (ún. *Kronland*), amelyből a helyi, afrikai közösségek csak igényelés útján szerezhettek részt.

⁶⁹⁷ › ROBERTS

⁶⁹⁸ › In *Koloniale Rundschau*. 1914. évf.

Bár a területi bizottság, a *Land-Kommission* négyszer nagyobb területet jelölt ki a törzseknek, mint azt kérték, de a rossz termőföld és a helyváltoztató művelés miatt ez gyakorta nem bizonyult elegendőnek a lakosság fejlődéséhez, gyarapodásához. A megélhetésben bekövetkezett változás először az európai telepesek által is előnyben részesített Aruscha és Moschi kerületekben vezetett felkeléshez: 1899. utolsó hónapjában a *chagga* törzs tagjai megtámadták a német katonai támaszpontot Moschiban. A kormányzó 19 felkelő törzsbéli halálos ítéletét hagyta jóvá.⁶⁹⁹ 1903-ban a *wanyamwezi* és a *wahehe* törzsek álltak ellen a német közigazgatás intézkedéseinek.⁷⁰⁰ 1891. és 1897. között 61 katonai büntető hadjárat indult kisebb–nagyobb fegyveres felkelés vagy ellenállás megtörésére.⁷⁰¹ A német közigazgatás közel három évtizedes fennállása során összesen húsz jelentős fegyveres összecsapás zajlott le Német Kelet-Afrikában. A kelet-afrikai német gyarmaton, katonai szolgálata során hősi halált haltak és megsebesültek névsorát és időpontját 1891. és 1899. között a *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* 1902. február 1-jén közölte, később a kormányzó (mint a *Schutztruppe* parancsnoka) vagy a bajtársak közölték gyászjelentések útján a német altisztek és tisztek halálhíreit.⁷⁰²

A **maji-maji felkelés** 1905. júliusának végén kezdődött *matumbi* és *kichi* törzsek ellenállásával, a Rufiji-folyó torkolatától valamivel délnyugatra eső falvakban (Ngarembé, Kibata és Nandete), amelyek lakói a gyapottermelésre kijelölt vidéken éltek. Az ellenállás kezdeti heteiben Kinjikitile BOKERO NGWALE médium szent vízzel („*maji*”) igyekezett a német lövedékek ellen védelemben részesíteni a felkelő férfiakat. A lázadók első megmozdulásaikban július 31-én több épületet felgyújtottak, amelyek indiaiak tulajdonában álltak, és a lángok martaléka lett a tengerparti Ssamanga falu jelentős része is, de a támadások gyapotültetvények ellen is irányultak.⁷⁰³ A lakosság ellenállását részben a néhány hónapja bevezetett, minden 15. életévét betöltött férfilakosra kirótt fejadók, a rossz munkakörülmények, a kötelező közmunkák, az erdő- és vadvédelmi területek kijelölése következtében beálló tilalmak, valamint a helyi hatóságok intézkedései eredményezték. Mindezek jelentősen átalakították a helyi társadalmak rég megszokott életét.⁷⁰⁴ A kormányzó a felkelés hatására azonnal két *Schutztruppe* századot irányított át az érintett területre, hogy megerősítse a térségben állomásozó, tevékenykedő századokat.⁷⁰⁵ A felkelők élén álló NGWALÉ igen hamar, már július végén letartóztatták a németek, s augusztus elején árulásért kötél általi halálra ítélték. Ezt követően Abdullah MAPANDA vette át az afrikaiak vezetését, s az elégedetlenségből eredő fegyveres ellenállás gyorsan terjedt. A felkelés főként a szegény, déli területeket érintette, ebben fontos szerepük volt a *szufi*knak, akik az ellenálló területeket, csoportokat vezették.⁷⁰⁶ A felkelők augusztus közepén öt németet, köztük Dar es Salaam püspökét ölték meg, akik vadásztúrán tartózkodtak a vidéken. A szent víz erejében erősen hívő felkelők sokszor minden védelem és lőfegyverek nélkül lándzsákkal és íjakkal támadtak akár a *Schutztruppe* egységeire is. A fegyveres ellenállás, a harcok a Nyasa-tó vonalától az óceán partjáig, északon a Njombe- és a Rufiji-folyóig, északnyugaton az Iringa környékén élő *hehe* törzs szállásterületéig, délen a német–portugál határig bontakoztak ki, így közel 100.000 km² területen okoztak károkat.⁷⁰⁷ A harcok

⁶⁹⁹ › JUHÁSZ – NÉMETH

⁷⁰⁰ › OLIVER – SANDERSON

⁷⁰¹ › JUHÁSZ – NÉMETH

⁷⁰² › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IV. évf. (1902) 5. sz. (febr. 1.), 8. sz. (febr. 22.)

⁷⁰³ › ILIFFE: 171. p.

⁷⁰⁴ › JUHÁSZ – NÉMETH

⁷⁰⁵ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 16. p. ; ILIFFE: 171–172. p.

⁷⁰⁶ › ROBERTS

⁷⁰⁷ › ILIFFE: 170. p.

miatt sok indiai és arab hagyta el a gyarmat déli részét, és Német Kelet-Afrika más vidékén próbálta folytatni üzletét.⁷⁰⁸ Kezdetben a lázadók sikereket értek el, Kilossa kis erődjéből (*boma*) a német helyőrséget is kiszorították.⁷⁰⁹ A lázadók egyre több európai üztek vagy öltek meg, így több hittérítő és apáca is áldozatul esett. A kormányzó kérésére a német hadvezetés a Német Új-Guineában állomásozó S.M.S. BUSSARD hadihajót vezényelte Kelet-Afrika partjaihoz, fedélzetén – erősítésként – melanéz katonákkal.⁷¹⁰ Ide rendelték az S.M.S. SEEADLER és THETIS cirkálókat is. A kiszélesedő lázadás miatt Németországból útnak indítottak egy tengerészgyalogos századot, továbbá a *Schutztruppe* állományát kiegészítendő: Szomaliföldön zsoldosokat fogadtak. Azonban a német közgazgatás alatt álló Togóban és Kamerunban toborzott közkatonák bevetését a *Reichstag* nem engedélyezte.⁷¹¹ A harcokban a német katonai vezetés német kelet-afrikai, német új-guineai és melanéz egységeket, valamint németországi tengerészgyalogos csapatokat vett be. A felkelést 1906. tavaszára nagyjából elfojtották, de egyes csoportok Ubena és Upangwa nehezen megközelíthető vidékén még 1908. közepén is kitartottak.⁷¹² A németek veszteségei jelentősek voltak – meghalt közel 400, németekhez hű afrikai személy és 15 európai polgár is –, azonban a lázadás során – részben a harci cselekmények, részben betegségek és éhezés miatt – 75.000 és 120.000 közé teszik a fellázadt törzsekből származó halottak számát. Volt olyan törzs, amely eredeti létszámának egyhuszadára csökkent 1908-ra. Ezen túlmenően sok afrikai elvándorolt, ennek következtében a felkelésben érintett déli terület egyes részei elnéptelenedtek, vagy jelentősen csökkent a lakosságuk.⁷¹³ A felkelés és az áldozatok nagy számának egyik következményeként Német Kelet-Afrikában jelentős fegyveres ellenállás a hátralevő években már nem bontakozott ki. A maji-maji felkelés a német délnyugat-afrikai felkelésekkel együtt siettetta a német gyarmati közigazgatás rendszerének felülvizsgálatát.⁷¹⁴

Georg VON RECHENBERG⁷¹⁵ immár a második polgári kormányzó volt (1906-tól 1912-ig), aki kormányzóságának már kezdeti hónapjaiban igyekezett a maji-maji felkelés mielőbbi, lehetőleg kevés áldozattal járó megoldását megtalálni. Vezetésével a Kormányzóság megpróbálta elejét venni a további lázadásoknak.

Míg 1906-ig a német védnökségeket a német császári Külügyminisztérium részlege útján központilag igazgatták, addig ez 1906-tól már az újonnan létrehozott Gyarmatügyi Minisztérium feladata lett. Az egyre jobban fejlődő és mind alaposabbá váló közigazgatás újabb kerületek létrehozását tette szükségessé, egyúttal a hatékonyság növelése érdekében részben módosították azok határait is. Így 1909-ben az addigi 19 kerületből 21 kerületet alakítottak ki, bár már 1906-ban Urunditól külön választották Ruanda Királyságot és létrehozták Morogoro kerületet. Ahol szükség volt – nagy távolságok vagy a sok lakos miatt

⁷⁰⁸ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: III. évf. (1907) 18. p.

⁷⁰⁹ › CLODFELTER

⁷¹⁰ › CLODFELTER ; *Marine Rundschau*. 1905.

⁷¹¹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 16. p.

⁷¹² › ILIFFE: 198–199. p.

⁷¹³ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: IV. évf. (1908) 18. p. ; JUHÁSZ – NÉMETH

⁷¹⁴ › ROBERTS

⁷¹⁵ VON RECHENBERG, báró Dr. jur. Georg Albrecht Heinrich Karl Ferdinand M. Freiherr (*1859. szeptember 15., Madrid – 1935). Németországban bírósági ülnök, majd 1889-ben kapcsolatba kerül afrikai ügyekkel a Külügyminisztériumban, s 1893-tól a német kelet-afrikai Tanga kerület vezetője és kerületi bíró, majd ugyanez tisztségeket viselte Dar es Salaamban. Ezek után a német külkapcsolatokban vállal szerepet, s 1896-ban zanzibári alkonzul, majd két év múlva konzul lesz, 1900-ban moszkvai konzul, ezt követően a varsói német főkonzulátus vezetését veszi át, s végül 1906. áprilisától 1912. áprilisáig Német Kelet-Afrika császári kormányzója lesz.

› SCHNEE: „Rechenberg” szócikk, III. kötet, 133. p.

– ott egy–négy körzetet (*Unterbezirk*) is felállítottak, így 1909-re összesen 37 körzetet hoztak létre,⁷¹⁶ amelyeket gyakran az ott állomásozó *Schutztruppe*-szakaszok parancsnokai vagy más hivatali beosztottak megbízással vezettek.

Német Kelet-Afrika területe 997.301 négyzetkilométer volt, ezt 1914-ben már az alábbi 25 kerületre osztották fel,⁷¹⁷ a kerületeken belül létrehozott körzetek számát 31-re csökkentették.⁷¹⁸ E módosítást a kerületek felosztása és a még szervezettebb közigazgatás tette szükségessé. A közigazgatás rendszerének három szintje – kormányzóság » kerületi vezetés és *liwalok* » *akidák* / *jumbék* – továbbra is megmaradt.

A kerületek vezetői az 1907-es változásokat követően többnyire hosszabb időre állandósultak. (A gyarmati hivatalnokok szolgálati körülményei a „Német gyarmati törekvések és gyarmatpolitika, a védnökségek közigazgatása” fejezet alfejezetében került részletesen ismertetésre.) Az egyes kerületi vezetők sok esetben igen nagy kiterjedésű terület vagy jelentős számú lakosság felett gyakorolták a német jogszabályok által meghatározott hatalmukat, s ez sokszor tette nehezzé feladatuk hatékony végrehajtását, például az adók eredményes begyűjtését. A német vezető hivatalnokok egy része elkötelezett volt abban, hogy amennyire szabadideje és munkája engedte, úgy felderítse, kutassa az igazgatása alá tartozó kerületet, és térképvázlatokkal segítse az átfogó földrajzi és talajtani felméréseket. Ennek is köszönhető, hogy pontos, nagy felbontású föld- és növényrajzi, sőt túratérképek is készültek a kelet-afrikai német gyarmatról.⁷¹⁹ Földrajzi felméréseket végeztek, ezeket az 1900-as évek végétől már katonai léggömből készített fénykép-felvételekkel is kiegészítették (akárcsak Német Délnyugat-Afrikában).⁷²⁰

⁷¹⁶ Ezek 1909-ben (hat kivétellel már 1906-ben) az alábbiak voltak. Urundi kerületben Tschiwitoke körzet; Ruanda – Kissenji, Itschangi; Bukoba – Njaruwungo (Ussuwi), Kifumbiro, Karama; Udjidji – Rutschugiposten, Bismarckburg; Muansa – Schirati, Ikoma, Ssonjo; Moschi – Aruscha, Umbulu (Mbulu); Mpapua – Kilimatinde, Kandoa-Irangi, Mkalama; Bagamojo – Saadani; Morogoro – Kilossa, Kissaki; Rufuji – Tshole; Kilwa Kiwindje – Liwale, Kibata (1906. és 1909. között hozták létre); Lindi – Mikindani, Kionga, Massassi (1906. és 1909. között hozták létre); Neu Iringa – Madibira, Ukwega; Mahenge – Kiberege, Mponda; Neu Langenburg – Ikomba, Alt Langenburg, Wiedhafen, Mwakete, Muaja, Igamba, Itaka (utóbbi három 1906. és 1909. között hozták létre); Ssongea – Kihawa, Ssassawara (1906. és 1909. között hozták létre).

› Meyers 1905–1909 „Deutsch-Ostafrika” térképe. ; *Kleiner Kolonialatlas*. 1909. Német Kelet-Afrika térképe.

⁷¹⁷ Az 1910-es évek első éveiben Udjidjiből kivált Bismarckburg kerület, Mpapuából Kandoa-Irangi és Kilimatinde, s Moschiból Aruscha, továbbá néhány kerületi határ módosítását is alkalmazták. Így 1914-ben az alábbi kerületek voltak meghatározva: Kitega (vagy Gitega, Urundi kerület központja), Udjidji (Udschidschi), Bismarckburg, Muansa, Tabora, Neu-Langenburg, Neu-Iringa, Kilimatinde, Kandoa-Irangi, Aruscha, Moschi, Wilhelmstal, Mpapua, Tanga, Pangani, Morogoro, Mahenge, Ssongea, Lindi, Kilwa (Kiwindje), Mohoro (Rufuji kerület székhelye), Dar es Salaam, Bagamojo (kettő kivételével a székhely nevét viselte a közigazgatási kerület): Bukoba, Kigali (Ruanda kerület székhelye).

› *Andrees*: 184–185 p.

⁷¹⁸ Ezek 1914-ben az alábbiak voltak. Urundi kerületben Usumbura, Niakassu körzetek; Ruanda – Kissenji; Bukoba – Ussuwi, Kifumbiro; Udjidji – Kassulu, Kibondo; Muansa – Schirati, Ikoma; Tabora – Uschirombo, Schinjanga; Aruscha – Umbulu; Kandoa Irangi – Mkalama; Kilimatinde – Ssingida; Mpapua – Dodoma; Pangani – Handeni; Bagamojo – Saadani, Djongodja; Morogoro – Kilossa, Kissaki; Rufuji – Mafia Kilindoni; Dar es Salaam – Kissangire; Kilwa Kiwindje – Kibata, Liwale; Lindi – Mikindani, Kionga, Newala, Tundururu; Neu Iringa – Ebema; Neu Langenburg – Massoko, Mwakete.

⁷¹⁹ Így például már 1900-ban 1:300.000-hez méretarányú Német Kelet-Afrika térképet jelentetett meg a *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung G.m.b.H.*, mely ára 2 Rp 16 P volt.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. II. évf. (1900) 14. sz. (ápr. 14.)

⁷²⁰ › [*A Koloniale Rundschau* folyóirat 1910. évfolyamban megjelent fényképfelvétel alapján.]

Német Kelet-Afrika Kormányzóságának költségvetése				
év	bevétel		kiadás	
	rúpiában	márkában	rúpiában	márkában
1892.	1.093.700	1.458.300	2.556.700	3.409.000
1893.	1.214.700	1.619.600	5.532.100	7.376.200
1894.	1.217.000	1.622.700	4.817.200	6.422.900
1895.	1.136.800	1.515.800	4.158.000	5.544.000
1896.	4.661.700	6.215.600	24.245.900*	32.327.900*
1897.	1.327.500	1.770.000	5.246.200	6.995.000
1898.	1.792.500	2.390.000	5.745.700	7.661.000
1899.	2.085.000	2.780.000	7.039.500	9.386.000
1900.	2.190.000	2.920.000	7.890.700	10.521.000
1901.	2.280.000	3.040.000	6.464.200	8.619.000
1902.	2.415.000	3.220.000	6.075.000	8.100.000
1903.	2.722.500	3.630.000	5.897.200	7.863.000
1904.	4.455.000	5.940.000	7.837.500	10.450.000
1905.	5.205.000	6.950.000	10.087.500	13.450.000
1906.	5.430.000	7.240.000	9.465.000	12.620.000
1907.	5.932.500	7.910.000	10.350.000	13.800.000
1908.	5.715.000	7.620.000	30.390.000*	40.520.000*
1909.	8.152.500	10.870.000	24.585.000	32.780.000
1910.	9.892.500	13.190.000	23.625.000	31.500.000
1911.	7.395.000	9.860.000	24.172.500	32.230.000
1912.	9.360.000	12.480.000	27.427.500	36.570.000
1913.	10.335.000	13.780.000	41.070.000	54.760.000

* A kiugró kiadási összegeket az azévből esedékes, vasútépítésre fordított támogatás eredményezte.

Forrás: ZIMMERMANN: 255–256. p.

A gyarmatok **költségvetését** mindig a *Reichstag* (Birodalmi Gyűlés) szabályozta és fogadta el úgy a bevételi oldalt, mint a kiadásét is. A *Reichstag* a gyarmat bevételein felül csak 1895. és 1904. között összesen 46,4 millió márkát szavazott meg Német Kelet-Afrika Kormányzóságának.⁷²¹

A gyarmat költségvetésében a bevétel jelentős része a vámokból származott, ez a behozatali és kiviteli vámokból tevődött össze. Elsősorban az előbbi jelentette a nagyobb részt: az 1895. évi 1.136.800 Rp bevételből 948.287 Rp-t tettek ki a vámok (83,4 %; ebből 581.496,33 Rp-t, 61,3 % a behozatali vámok), 1898-ban az 1.792.500 Rp összbevétel 65,5 %-a származott e forrásból. Ahogy a közigazgatás jobban kiépült és a kirótt adók beszedése hatékonyabbá vált, úgy csökkent a bevételben a vámtétel részesedése, azonban összegét tekintve 1,5–1,7 millió márka körül mozgott a XX. század első éveiben is.⁷²² A kiviteli vámot egyes esetekben számottevően megnövelték, elsősorban a(z esetleges) belkereskedelmi hiány ellensúlyozására. Így történt ez a XX. század első éveiben Kelet-Afrikát sújtó marhavész idején is, amikor a német vámhivatalok a szarvasmarha tehének kivitele esetén egyedenként a korábbi 3 rúpia helyett átmenetileg 20 Rp-t szedtek be.⁷²³

⁷²¹ › FITZNER 1903: 114. p.

⁷²² › FITZNER 1901: 271. p. ; FITZNER 1903: 114. p.

⁷²³ › DAMASZKIN: 17–18. p.

A lakosság megadóztatása céljából a Kormányzóság 1896. novemberében bevezette, majd 1898. április 1-jétől kivetette a házadót, amely évente kellett fizetniük, ingatlanonként (legyen az ház vagy kunyhó) 3 rúpia (Rp),⁷²⁴ de a három kivételezett területben – Ruanda, Urundi és Bukoba – ennek összege 4,5 Rp volt, amelyből 1,5 Rp a királyoké volt közigazgatásuk és udvartartásuk fenntartására.⁷²⁵ Ezen túlmenően az adógyűjtés csak ott volt megoldható eredményesen, ahol a német közigazgatás már hatékonyan érvényesült és a helyi lakosság számát pontosabban ismerték. A házadó alól sok család úgy bújta ki, hogy gyakran egy nagyobb kunyhón egynél több család osztozott. Ezért az adóztatás átalakítását hajtották végre, amely értelmében 1905. április 1-től azoknak a 15. életévét betöltött férfilakosoknak, aki házadót nem fizettek, fejadó megfizetését tették kötelezővé, ez évente szintén 3 Rp volt.⁷²⁶ A ház- és fejadóból 1909-ben 2.248.000 Rp, 1913-ban 5 millió Rp folyt be a kormányzósági költségvetésbe, ugyanekkor a vámokból és illetékekből származó bevétel 5,3 millió Rp volt.⁷²⁷

A Kormányzóság, hogy növelje bevételeit, iparüzési adót vetett ki a vállalkozásokra, legyen az egyéni vagy társas vállalkozás. 1899. február 22-én kelt kormányzói rendelet értelmében a három fő csoportra osztott vállalkozási ágak évi adója 6, 12, 36, 60, 120, 240 és 360 Rp volt, a folytatott tevékenységtől és a nyereségtől függően.⁷²⁸

Német Kelet-Afrikának nevezetesebb politikus látogatója, aki már 1905-ben felkereste a gyarmatot dr. Hermann PAASCHE, a *Reichstag* alelnöke volt (fia a német kelet-afrikai *Schutztruppénél* szolgált az akkor zajlott maji-maji felkelés idején).⁷²⁹ A császári Gyarmatügyi Minisztérium első minisztere, Bernhard DERNBURG⁷³⁰ 1907. augusztusa és októ-

⁷²⁴ › BRODE: 85–86. p.

Brit Kelet-Afrikában a német kormányzóság intézkedése után vezették be a házadót, amely itt is 3 Rp volt, a szintén brit igazgatás alatt álló Ugandában ellenben 5 Rp-t kellett fizetni évente. Brit Kelet-Afrikában egyhavi közmunkával kiváltható volt ezen adó pénzbeni fizetése.

⁷²⁵ › KELLER

⁷²⁶ › BRODE: 85–86. p. ; JUHÁSZ – NÉMETH ; MEYER

A fejadót Kelet-Afrikában elsőként a brit kelet-afrikai kormányzóság vezette be, majd azt követően hamarosan sor került a német területen is a kivetésére. Ez mindkét gyarmaton 3–3 rúpia volt. Ezen adónem a francia fennhatóságú Madagaszkáron 10–20 frank (6–12 Rp), a szintén fennhatóságuk alá tartozó Comore-szigeteken ugyanekkor 15–20 fr. (9–12 Rp) volt.

⁷²⁷ A Kormányzósághoz 1898-ban 404.500 Rp (558.615 M) folyt be az adókból, 1900-ban 615.726 Rp (860.785 M), 1902-ben 888.119 Rp (1.228.269 M), 1904-ben M 1.094.003 Rp (1.458.306), 1906-ban 1.444.084 Rp (1.924.964 M) és 1908-ban már 2.137.553 Rp (2.850.000 M). Az 1906. évben a legtöbb adót Lindi területben (Mikindanival) szedték be, 162.086 Rp-t, a legkevesebb pénz pedig Usumburából folyt be a kormányzósági pénztárba: 1.231 Rp (e területben az adók legnagyobb részét a helyi uralkodó tarthatta meg, Ruandából pedig adó sem folyt be a német közigazgatáshoz).

Vámokból 1906-ban 2.703.659 M (2.028.251 Rp) folyt be, s megközelítőleg azonos volt a bevétel 1909-ig.

› In *Koloniale Rundschau*. 1909. évf. 682. p.

⁷²⁸ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. I. évf. (1899) 3. sz. (márc. 16.)

⁷²⁹ › HARLOW – CHILVER – SMITH

⁷³⁰ DERNBURG miniszter, QUADE alezredes (a *Schutztruppe* főparancsnokság vezérkari főnöke) és számos szakember 1907. augusztus 3-a reggelén a FELDMARSCHALL fedélzetén érkezett Európából Német Kelet-Afrikába, Dar es Salaamba, ahol 9.25-kor a kormánytagoknak kijáró 19 lövéssel üdvözölte a parti üteget; a miniszter az első napon fontos személyekkel találkozott és magas kitüntetésekkel adta át a kormányzósági palotában. A következő napokban a székhely főbb intézményeit és katonai egységeit látogatta sorra. Augusztus 7-én a KAISER WILHELM II fedélzetén a miniszter és társasága VON RECHENBERG német kelet-afrikai kormányzóval Zanzibárba látogatott, ahol miniszternek kijáró üdvözlésben részesítették, itt találkozott a német konzullal és a zanzibári szultánnal, este a német konzulátus kertjében vacsorát adtak a küldöttségnek, innét másnap tértek vissza. Augusztus 12-én Tscholéba, 13-án Kilwa-Kiwindjébe, 14-én Kilwa-Kisavaniba utazott. Augusztus 15–16-án hajóztak vissza a székhelyre Kilindinin keresztül, ahonnan 18-án indultak az északkeleti körutazásra. A miniszter szeptember 1-jén Taborába érkezett a kormányzó társaságában, ahonnan másnap kora délután indult

bere között látogatás tett Német Kelet-Afrikában, Zanzibárban és Brit kelet-Afrikában is. A német gyarmaton a part menti települések egy része mellett felkereste Taborát és a Viktória-tavat is, ezalatt igyekezett elmélyülten tanulmányozni a védnökség politikai és gazdasági gondjait, annak esetleges megoldásait és a fellendülés lehetőségeit. Útjának tapasztalatait polgári és szakpolitikus közönség előtt, így a birodalmi gyűlés költségvetési bizottsága előtt is előadta.⁷³¹ DERNBURG látogatását a helyetteséé, dr. Friedrich VON LINDEQUISTÉ⁷³² követte, aki 1908. őszén Német Kelet-Afrika belső területein tett tanulmányutat, amelynek célja az európaiak betelepülésének elősegítése és a gazdaság teljesítő-képességének vizsgálata volt. Útját követően támogatta a Tangából futó *Usambarabahn* továbbépítését a telepesek által leginkább előnyben részesített Moschi kerületig.⁷³³ A harmadik gyarmatügyi miniszter, dr. Wilhelm SOLF 1912-ben még DERNBURGÉnál is gazdagabb programra szervezett utazást tett Német Kelet-Afrikában, ráadásul Afrika számos más, idegen gyarmatán is tett rövidebb látogatást.⁷³⁴ E két miniszteri látogatás során újabb lendületet vett a gyarmat fejlődése, egyre több telepes érkezett, a gazdaság bővülésével nőtt a kivitel és behozatal mértéke, és javultak a törzsek életkörülményei is. 1912. április 15-én dr. Albert Heinrich SCHNEE-t⁷³⁵ nevezték ki Német Kelet-Afrika kormányzójának,

útnak Muansa felé, aztán néhány napos tartózkodás után 20-án hajóval majd vonattal Brit Kelet-Afrikán keresztül Mombasába utazott. Szeptember 25-én érkezett Mombasából a KAISER WILHELM II gőzösön Tangába, 26-án Amaniban, 27-én Momboban, 28-án Wilhelmstalban tartózkodott, majd október 1-jén és 2-án Tanga városát, 3-án – szintén a kormányzósági gőzösön utazva – Panaganit, 4-én Saadanit kereste fel, s október 5-én érkezett a gyarmati székhelyre, Dar es Salaamba. A székhelyen töltött néhány nap után október 9-én vasúton Morogoroba ment, egyúttal átadva ezen új vasútvonalat, 11-én este tért vissza Dar es Salaamba. A magas rangú személyt minden településen a helyi hivatal vezetése fogadta, s esetenként bejárták a települést vagy fontosabb épületeit. A miniszter október 13-án a brit Zanzibárba látogatott – a PRINZREGENT postagőzessel –, ahol ismét találkozott a zanzibári német konzullal, HAUGgal is; SAYYID ALI IBN HAMUD szultán ez időben európai körúton volt (felkereste Marseille-t, Londont, Bécsét és Párizst, majd Konstantinápolyt / Isztanbult is), november utolsó napjaiban – egyiptomi kitérő után – Nápolyban lépett ismét Európa földjére. A gyarmatügyi miniszter egy hosszabb németországi pihenés és munka után már 1908. nyarán felkereste Német Délnyugat-Afrikát.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IX. évf. (1907) 38–72. sz. (aug. 3.–nov. 30.)

⁷³¹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: IV. évf. (1908) 17–18. p.

⁷³² Ő volt 1905. és 1907. között Német Délnyugat-Afrika kormányzója, majd 1910. és 1911. között gyarmatügyi miniszter lett.

⁷³³ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: V. évf. (1909) 25–26. p.

⁷³⁴ Az afrikai körutazása során felkereste Német Délnyugat-Afrikát, majd Fokvároson, Mozambikon és Lindin keresztül 1912. augusztus 13-án a GENERAL gőzhajó fedélzetén érkezett kíséretével és feleségével Német Kelet-Afrikába, Dar es Salaamba. A gyarmat székhelyén maradt augusztus 15-ig, másnap reggel útnak indult kelet-afrikai körútjára: 16-án Taborába vasúton, majd 21-én vissza Kilossába és utána Morogoroba. Utóbbi városból 23-án reggel utazott vissza Dar es Salaamba, ahol még aznap este kilenc órakor dr. SCHNEE kormányzóval a KAISER WILHELM II. gőzhajó fedélzetén Tangába távozott. Az északi kikötővárosból augusztus 25-én az – akkor már fontos eredményeket elért – kutatóközpontot kereste fel Amaniban, és felkereste a környék jelentősebb ültetvényeit; 26–27-en Wilhelmstalban és környékén tartózkodott. Augusztus 28-án indult vasúton a Kilimandzsáró lábánál fekvő Moschiba (Neu Moschi), ahova másnap érkezett, majd látogatása után 30-án indult vissza Tangába (Moschiban maradt SCHNEE kormányzó a 14 napos ott tartózkodása során a Meru-hegy vidékét is felkereste). Tangából Mombasába hajózott a német gyarmatügyi miniszter, vasúton pedig Nairobiba, a brit kelet-afrikai védnökség székhelyére utazott, ahol szeptember 2-a és 4-e között tartózkodott, szeptember 5-én a Viktória-tó partján fekvő Port Florance-ba látogatott. Port Florance-ból az ugandai Entebbébe, majd onnét hajóval Bukobába és Muansába ment, ahol tájékozódott a tervezett vasútépítési lehetőségekről. Német kelet-afrikai látogatása szeptember 16-án ért véget, amikor a PRINZESSIN postagőzös fedélzetén kihalózott.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XIV. évf. (1912) 63–68. sz. (aug. 7–24.)

⁷³⁵ SCHNEE, Albert Heinrich dr; német gyarmati államférfi. Született 1871. február 4-én a németországi Neuhaldenslebenben. 1898. és 1904. között Német Új-Guineán és Német Szamoán dolgozott hivatalnokként, majd

aki július végén vette át hivatalát. Az ő ideje alatt újabb lendületet vett a fejlődés, egyre több német vándorolt ki a kelet-afrikai német gyarmatra.

Német Kelet-Afrika kormányzói számos látogatást tettek a szomszédos brit gyarmatokra, ahol az ottani gazdaság fejlődésében szerzett tapasztalatokat igyekeztek átültetni a német védnökségre. A brit kormányzók azonban – noha a német gyarmat jelentős hírnévre tett szert a XX. századra – nem tettek látogatást a déli szomszéd mezőgazdasági vidékein vagy székhelyén.⁷³⁶

A polgári kormányzat már 1905-ben lehetővé tette az európai telepeseknek, hogy jelölthessék magukat a **Kormányzótanácsba** (*Regierungsrat*, illetve *Gouvernementsrat*), amelynek tagsága 3–5 fő volt, köztük a kormányzó helyettese is. E testület a nevével megegyezően csak tanácsokat adott, javaslatokat nyújtott be, de közigazgatásra vagy gazdaságra vonatkozó rendelkezéseket nem adhatott ki. 1912-től az új kormányzó, dr. SCHNEE a kereskedőknek és a telepeseknek már 12 helyet biztosított a 16 tagúra növelt Kormányzótanácsban, akik részben kijelölés, illetve a kereskedelmi életben betöltött szerepük alapján juthattak be.⁷³⁷ A Kormányzótanács mellett működtek – a helyi érdekeket képviselő és intéző – városi vagy Kerületi Tanácsok (*Bezirksrat*), melynek tagjai szintén csak európaiak voltak, azonban 1914. tavaszáig a jelöltekre az indiaiak is szavazhattak. 1913. nyarán a kormányzó ígéretet tett, hogy az ismét átalakított 20 fős Kormányzótanácsba az európai polgárok 10 főt már szabad választás útján juttathatnak be.⁷³⁸ Az ígéret megvalósítására kiírt választásokhoz 1914. augusztus 20-a és szeptember 5-e között a kerületi hivatalokban kifüggesztették a választók és választhatók listáját, és az európai háborús események ellenére is megtartották a választásokat a Kormányzó- és Kerületi Tanács tagjairól.⁷³⁹ A tanácsok tényleges működését az I. világháború kelet-afrikai hadi eseményei nem tették lehetővé.

A külföldi állampolgárok német kelet-afrikai érdekeinek védelmére és ügyeinek intézésére a külföldi államok **külképviselőket** tartottak fenn. Dar es Salaamban az 1890-es évek közepétől brit alkonzulátus működött (a zanzibári brit főkonzulátusnak alárendelve), amely a brit állampolgárok és gyarmataik lakóinak érdekét és kereskedelmét volt hivatott elősegíteni és képviselni. (A hivatalt már 1902-ben és még 1907-ben is Henry DUNBAS alkonzul vezette, 1912-től már Norman KING.)⁷⁴⁰ Szintén a kelet-afrikai német gyarmat székhelyén működött olasz királyi főkonzulátus, melynek vezetésével 1907. novemberében Thomas CARLETTI-t bízták meg.⁷⁴¹ A világháború kitöréséig (1914. augusztusának elejéig) működött a belga királyi konzulátus is.⁷⁴² Ausztria-Magyarország 1912. közepén állampolgárainak és kereskedelmi érdekeltségének képviselőjére Német Kelet-Afrika te-

Németországban a Külügyminisztériumban 1912-ig, ekkor nevezték ki Német Kelet-Afrika kormányzójává. 1919. februárjában tért vissza Németországba. 1949. június 23-án Berlinben halt meg.

Dr. SCHNEE 1912. június 30-án indul Nápolyból, és július 19-én érkezett feleségével és gyermekével a kelet-afrikai német gyarmatra a WINDHUK személy- és postagőzessel. *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XIV. évf. (1912) 54., 55., 59. sz. (júl. 6., 10., 24.)

⁷³⁶ › BRODE: 156. p.

⁷³⁷ › ROBERTS

⁷³⁸ › HARLOW – CHILVER – SMITH

⁷³⁹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) 67. sz. (aug. 19.)

⁷⁴⁰ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IV. évf. (1902) 7. sz. (febr. 15.) valamint IX. évf. (1907) 56. sz. (okt. 5.) ; *Gesetz und Recht für Deutsch-Ostafrika*. I. évf. (1912) 26. sz. (aug. 24.)

⁷⁴¹ › *Amtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika*. VIII. évf. (1907) 26. sz. (nov. 16.)

⁷⁴² › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) 65. sz. (aug. 12.)

rületére is kiterjesztette a zanzibári császári és királyi osztrák-magyar konzulátus jogkörét, konzuli kerületét.⁷⁴³

Kelet-Afrikában a német császári kormány Mombasában 1899-től működtetett német császári alkonzulátust, amelynek vezetője egyúttal a *Hansing & Co.* (és így a német kelet-afrikai kormányzóság gőzhajójáratának) ügynökségét is irányította.⁷⁴⁴ Az ugandai Entebében 1902. legelején nyitották meg a német alkonzulátust, amely elsősorban a Német Kelet-Afrikából érkezők érdekeit képviselte, és alkonzullá első alkalommal a *D.O.A.G.* entebbei képviselőjét, MEINSHAUSENT nevezték ki.⁷⁴⁵ Német Kelet-Afrika déli szomszédjában, a portugál Mozambik székhelyén, Lourenzo Marquesben császári konzul működött (ugyanitt Ausztria–Magyarországnak kereskedelmi attachéja dolgozott).

Az 1888–1890-es ABUSIRI-háborút követően a német császári kormány részéről továbbra is fennállt egy állandó **gyarmati hadsereg** fenntartásának igénye, amelynek elsődleges feladata a német érdekek és közigazgatás fenntartása és a belső rend védelme lenne.⁷⁴⁶ Az ez okból felállított *Schutztruppe* vezetése német katonákból állt, parancsnoksága (*Kommando der Schutztruppe*) Dar es Salaamban volt. A fegyveres erők vezetője a kormányzó, de a tényleges parancsnoka mindig egy magasabb rendfokozatú tiszt volt. A rendfokozat nélküli állomány főként a *nyamwezi* és a *lukuma* törzsekből jelentkező férfiakból került ki (a kelet-afrikai közkatonák gyűjtőneve az arab *askari* szó volt, amely jelentése: katona), akiket a német Kormányzóság tartott megfelelő ellátmánnyal és bérezéssel. Az 1894. év folyamán 2,286 millió márkát költöttek, két évre rá a haderőre 2.220.640 M-t (1908-ban már 3.432.000 Mk).⁷⁴⁷ A *Schutztruppe* 1894-ben 12 századból állt, 1895-ben 14 katonai közigazgatási kerületet alakítottak ki, amelyek székhelyén általában egy-egy századnyi erő állomásozott. Az 1870–1871-es német francia háborúból visszamaradt *Mauser* puskák alkotta fegyverzet 1895-ben 26 löveggel és egy géppuskával egészült ki,⁷⁴⁸ amely 1900-ra összesen 47 nehézfegyverre és 9 darab 8 mm-es Maxim géppuskára bővült.⁷⁴⁹ A haderő fegyverzetét a későbbiekben tovább fejlesztették, elsősorban nagyobb mennyiségű géppuskával látták el az elszórtan elhelyezkedő alegységeket és különítményeket. A *Schutztruppe* dar es salaami parancsnoksága alá tartozott – szintén 1895-ben – a közvetlenül a városban működő *Sorozó- és Kiképzőközpont (Rekruten-Depot)*, a *Távközlési Különítmény (Signalabteilung)* 30 katonával, valamint a *Igazgatási Részleg (Intendantur)*, egy géppuskakülönítmény 60 katonával, továbbá egy 20 fős katonazenekar is. Ugyanezen központi irányító szerv irányítása alatt működött a *Vasúti Parancsnokság (Eisenbahn-Kommando)* is, amelynek tagjai között főként német vasúti alkalmazottak, tisztviselők voltak (vasút akkor még csak Tangából az 41 km-re fekvő Muhesáig futott).⁷⁵⁰ Az egyenruhák javítására és pótlására 1900-ban létrehozták a központi raktár alá tartozó varrodát,

⁷⁴³ › *Gesetz und Recht für Deutsch-Ostafrika*. I. évf. (1912) 20. sz. (jún. 12.)

⁷⁴⁴ › BRODE: 22. p. ; *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IX. évf. (1907) 41. sz. (aug. 14.)

⁷⁴⁵ › *Amtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika*. III. évf. (1902) 7. sz. (*Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IV. évf. (1902) 9. sz. melléklete) ; *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IV. évf. (1902) 6. sz. (febr. 8.)

⁷⁴⁶ Az 1888-ban létrehozott fegyveres erő kialakulása korábbi alfejezetben ismertetésre került.

⁷⁴⁷ › FITZNER 1896 ; MEYER

⁷⁴⁸ Ez tételelesen: hét darab 8 mm-es géppuska, öt 37 mm-es revolverágyú (ebből kettő a flottillánál volt), egy 37 mm-es gyorstüzelő löveg, négy olasz 67 mm-es hegyi löveg, négy 49 mm-es mozsárágyú valamint egy K/45-ös *Maxim*-géppuska. A rendőri különítmény négy K/73-as löveggel és egy 37 mm-es revolverágyúval bírt ekkor.

› FITZNER 1896

⁷⁴⁹ › HERRON: 116. p.

⁷⁵⁰ › FITZNER 1896

ahová kiképzett szabókat és cipészeket is felvettek. A dar es salaami helyőrség (az 5. század) a századfordulón egy százados parancsnoksága alatt állt, az állománya 1 hadnagy és 1 orvostiszt mellett 8 német altisztból, 1 afrikai tisztből, 3 altisztból és 8 tisztesből, valamint 175 *askari*ből állt.⁷⁵¹ A XIX–XX. század fordulóján továbbra is 12 század alkotta a német kelet-afrikai fegyveres erőt, a századokat ekkor 3 tiszt mellett 1 orvos, 3–4 altiszt és 140 afrikai rendfokozat nélküli és altiszt alkotta.⁷⁵²

A polgári közigazgatás térnyerésével a katonai erő a tengerparti kerületekben kisebb létszámmal volt jelen, ahol azonban rendőrség nem működött, ott a rendfenntartás is feladata közé tartozott, betöltve egyfajta csendőrség szerepét.⁷⁵³ A közigazgatás átszervezésének idején, az 1907. évben 23 állomáshelyen volt katonai jelenlét, összesen 15 század erővel, valamint egy géppuskás alegységgel.⁷⁵⁴ A XX. század éveiben a *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* rendszeresen beszámolt a német tisztek és altisztek századok közötti áthelyezéséről, gyarmatra érkezéséről, illetve európai szabadságra távozásáról. A *Schutztruppe* 1911-ben már 14 századból állt, amelyet az afrikaiak által betöltött beosztások állománytáblája szerint teljes feltöltéssel 2.532 afrikai katona bércerkeretében határozták meg, és ez kiegészült az európai tisztek és altisztek beosztásával is.⁷⁵⁵ A tényleges, feltöltött létszám azonban gyakorta nem volt azonos az állománytábla szerint megkívánttal. Az 1914. évben a pisztolyok és puskák alkotta fegyverzet már számos nagyobb löveggel és megközelítőleg félszáz géppuskával is kiegészült.

⁷⁵¹ › FITZNER 1901: 274. p.

⁷⁵² › HERRON: 115–116. p.

A korábbiakhoz képest 1900-ban az 1. század Moschiban és Maranguban, a 2. Iringában, a 3. Lindiben, a 4. Mpuában és Kilimatindében, az 5. Dar es Salaamban, a 6. Bismarckburgban, a 7. Bukobában, a 8. Songeában, a 9. Udjidjiben, a 10. Taborában, a 11. Schiratiban és a 12. Kilossában állomásozott.

⁷⁵³ Az 1904. évben katonai alegységek állomásoztak Dar es Salaamban, Bukobában, Muansában, Moschiban, Aruschában, Udjidjiben, Taborában, Kilimatindében, Iringában, Mpuában, Kandoa-Irangiban, Lindiben, Bismarckburgban, Mahengében, Usumburában, Schiratiban és Ssongeában.

› *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 16. p.

⁷⁵⁴ Az alábbi településen állomásozott kisebb vagy nagyobb létszámú erő: Dar es Salaam, Aruscha, Bismarckburg, Bukoba, Iringa, Iraku, Kandoa-Irangi, Kifumbiro, Kilimatinde, Kwa Mtoro, Lindi, Liwale, Mahenge, Mbejera, Mkalama, Muansa, Rutschugi, Sasawara, Tabora, Ubena, Udjidji, Ussuvi és Usambara-hegység.

› *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: IV. évf. (1908) 17–18. p.

1907-ben a dar es salaami parancsnokság törzse 1 katonai főtanácsosból, 1 főorvosból és 2 katonai tanácsadóból állt. Ekkor a *Véderő* a németek részéről a parancsnokból, 1 vezérkari tisztből, 21 századosból, 25 főhadnagyból, 26 hadnagyból, 1 törzsfő-, 14 törzs-, 14 al- és 7 segédorvosból, 1 gazdasági tisztből, 11 gazdasági altisztból, 1 utászparancsnokból, 4 utászból, 1 főtüzerből, 20 tüzerőrmesterből, 2 tüzerből, 33 törzsőrmesterből, 57 tisztesből, 2 szanitéc-törzsőrmesterből, 34 szanitéctisztesből, 4 hírnökből állt; európai közkatona nem volt állományban. Az afrikaiak közül 2 tiszt, 160 őrmester, 160 őrzető, 1.548 közlegényből és 140 újoncból állt.

› *Meyers 1905–1909*. „Schutztruppen” címszó VI. kötet, 92–93. p.

⁷⁵⁵ Ugyanekkor minden század – a német tisztek és tiszthelyetteseken túl – 1 afrikai törzsőrmesterből, 3 afrikai őrmesterből, 7 tizedesből, 11 őrzetőből, 134 rendfokozat nélküli közkatonából (*askari*) és 6 jelzőtanoncból állt (összesen 162 fő) és az alegységeknél 3 géppuska volt rendszeresítve. Minden század mellé 30–48 hordárt is rendeltek. A központi géppuskás különítmény afrikai állománya 1 törzsőrmester, 1 őrmester, 3 tizedes, 6 őrzető és 49 *askari* (60 fő) volt és 4 géppuskával rendelkezett; ugyanekkor a távirász-részleget (szakasz) 2 törzsőrmester, 1 őrmester, 3 tizedes, 5 őrzető és 19 *askari* (30 fő) alkotta. A dar es salaami újoncszázad 1 afrikai tiszt, 2 afrikai törzsőrmester, 5 őrmester, 11 tizedes, 13 őrzető irányítása alatt 118 *askari*ből állt (150 fő). A zenekar létszámát 1 afrikai tiszten, 1 őrmesterben, 2 tizedesben, 5 őrzetőben és 11 *askari*ban (20 fő) határozták meg.

› *Militärischer Suaheli-Sprachführer für Deutsch-Ostafrika*: 1., 3. p.

A német kelet-afrikai <i>Schutztruppe</i> tényleges létszáma 1892. és 1914. között					
év	összesen fő	amelyből német		amelyből afrikai	
		tiszt	altiszt	tiszt és altiszt	tisztes és <i>askari</i>
1892.	1.678	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1895.	1.228	28	50	— 1.150 —	
1900.	1.934 ^a	62	110	128 ^b	1.634
1902.	2.042	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1903.	2.050	61	104	150	1.900
1907.	2.290	111	169	162	1.848
1911.	2.282	101	261	135	1.785
1914.	2.804	124	138	— 2.542 —	

^a További öt fő tolmács. /// ^b Ebből 12 tiszt és 116 altiszt.

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 16. p., IX. évf. (1913) 29. p.; *Die Deutschen Schutztruppen in Afrika*; FITZNER 1896; FITZNER 1901: 267. p.; MEYER; *Meyers* 1905–1909. „Deutsch-Ostafrika” címszó IV. kötet, 837–841. p., „Schutztruppen” címszó VI. kötet, 92–93. p.; SCHNEE: „Polizeitruppe” szócikk, III. kötet, 71–77. p.

Az afrikai közkatonák szolgálati ideje fél év próbaidő után legkevesebb 5 év volt, de a helyi lakosoktól kivívott tisztelet és jó bérezés miatt gyakran ennek többszörösére marasztalták a katonákat. Egy *askari* (rendfokozat nélküli közkatona) – teljes ellátás mellett – havi 20 rúpia illetményt kapott, ami igencsak jó fizetség volt a helyi fizikai munkások bérezéséhez képest. (A német kelet-afrikai bérek ismertetése később kerül kibontásra.) A lakhelyétől távol vezényelt, századonként legfeljebb két, kiemelkedően példás, legalább nyolcévi szolgálati idővel rendelkező közkatona havi illetménye 30 Rp volt. Az afrikai közkatonák jó előmenetellel és magatartással magasabb beosztást is elérhettek, akár törzsőrmesterré is előléptethették őket, sőt az 1900-as évekre már tiszt is válhatott belőlük. Az afrikai tiszteket azonban beosztásukban a német altiszteknek és tiszteseknek rendelték alá, s mivel ez visszásságot keltett, ezért ezt a gyakorlatot az 1910-es évekre megszüntették, így újabb altiszteket már nem neveztek ki tisztté.⁷⁵⁶ Míg 1900-ban 12 afrikai tiszt teljesített szolgálatot a *Schutztruppében*, addig 1911-ben már csak kettő tiszt beosztás volt rendszeresítve afrikaiak részére.⁷⁵⁷ A rendszeresített két afrikai tiszt beosztás két önálló század irányítását szolgálta (az újonckiképző század és a zenekar), ide német katonát nem osztottak be. Az afrikai örvezetők havonta 35 Rp-t, a tizedesek 40 Rp-t, az őrmesterek 50 Rp-t, a törzsőrmesterek 60–80 Rp-t illetményt kaptak, az afrikai tisztek bére 135–150 Rp volt egy hónapra (egy jól megfizetett afrikai szakmunkás keresete azonos időszakban 25 Rp körül volt).⁷⁵⁸

Kelet-Afrika partjai mentén a német **haditengerészeti állandó jelenlét** az Abuschiri-háború idején kezdődött. A kezdeti harci bevetést hamarosan a békés feladatok ellátása váltotta fel, ennek megfelelően a Dar es Salaam állomásra helyezett úszó egységek száma is lecsökkent. A századfordulót megelőző évektől kezdődően teljesített állandó szolgálatot az S.M.S. SCHWALBE, majd az S.M.S. SEEADLER és az S.M.S. CONDOR könnyűcír-

⁷⁵⁶ > KÁLMÁN: 57. p.; *Militärischer Suaheli-Sprachführer für Deutsch-Ostafrika*: 2. p.

⁷⁵⁷ > FITZNER 1901: 267. p.; HERRON: 115. p.

⁷⁵⁸ > *Militärischer Suaheli-Sprachführer für Deutsch-Ostafrika*: 2. p.

A német rendfokozati megnevezéseknek megvoltak a maguk suahéli nyelvű megfelelői is. E szerint, örvezető: *Gefreiter / ombascha*; szakaszvezető: *Unteroffizier / schausch*; őrmester: *Vizefeldwebel / betschausch*; törzsőrmester: *Feldwebel / sol*; hadnagy: *Leutnant / ritenanti* vagy *effendi*; főhadnagy: *Oberleutnant / effendi*; százados: *Hauptmann / effendi*.

kálók (mindkettő azonos osztályú, 1.640 tonnás hadihajó, 8 db 105 mm-es L/35-ös lövegekkel felszerelve). A hajók huzamosabb ideig, gyakorta harci feladattal felkeresték Afrika más német gyarmatait is. Így a SEEADLERT és a CONDOR-t is néhány évre elvezényelték, helyükre más hajókat, köztük a S.M.S. BUSSARD könnyűcirkálót helyezték. E hadihajók feladata a Német Birodalom jelenlétét és erejét demonstrálni a kelet-afrikai és a nyugat-indiai-óceáni gyarmatok kikötőiben, ezért gyakran látogatták Német Kelet-Afrika kikötőit (Dar es Salaam, Tanga, Kilwa Kiss., Lindi, Mikindani, Tschole, stb.) és az óceán e vidékének más tengerparti városait is. A hadihajók, a kisebb úszó egységek mellett, ellátták a parti vizek felmérését, a tengerbe ömlő folyók hajózhatóságának vizsgálatát és ellenőrzését is. A kelet-afrikai vizeken állomásozó német hadihajók „harci” feladata egyedül a maji-maji felkelés idején volt; ez a csapatszállításban és a hajóágyúik segítségével a parti területek védelméből állt. Ugyanezen felkelés indokolta a *Dar es salaami Tengerészkülönítmény* működését is, amely 1905-ben 2 fregatthadnagy vezetése alatt 5 tengerészaltisztet, 48 matrózt, 5 tengerészgyalogos tisztet, 16 tengerészgyalogos altisztet és 150 tengerészgyalogost foglalt magába.⁷⁵⁹ A CONDOR helyét, amelyet 1914. első felében Németországba helyeztek át, az S.M.S. MÖWE felmérőhajó vette át. Ugyanekkor, 1914. közepétől, a kiöregedett SEEADLER-t Dar es Salaam kikötőjében a S.M.S. KÖNIGSBERG könnyűcirkáló váltotta le. A távolabbi tervek között szerepelt egy létrehozandó tengeraltjáró-állomás felállítása is a német kelet-afrikai székhely védett kikötőjében.⁷⁶⁰

A német kelet-afrikai tavakon működő flottilla 1895-ben 5 kapitányt, 6 kormányost, 4 gépészt, 7 segédgépészt, 7 hajómestert és 27 egyéb beosztásbelit alkalmazott; összesen 56 főt.⁷⁶¹ A flottilla feladata volt a német felségvizek védelme, vámőri feladatok ellátása, a csempészes megakadályozása, s mindezek mellett a személy- és áruszállítás is. A hajók és személyzetük fenntartási költségeit a Kormányzóság költségvetéséből fedezték, a flottilla kiépítésére, fejlesztésére és fenntartására az 1894. év folyamán 582.380 M-t (1908-ban 621.000 M) adtak ki.⁷⁶²

A **rend fenntartását** a közigazgatás első éveiben a *Schutztruppe* végezte, egyfajta csendőrség szerepét betöltve. A feladatok elkülönítése céljából azonban a haderőn belül 1892. február 1-jén felállítottak egy rendvédelmi egységet, amely elsősorban a békés kerületeken működött.⁷⁶³ Így az első rendőrőrsök a tengerparti, európaiak által lakott városokban tevékenykedtek.⁷⁶⁴ A feladatellátás tekintetében a polgári közigazgatás alá rendelése évében, 1895-ben továbbra is jelentős létszámmal bírt: 2 tisztből, 1 orvosból, 14 altisztből (*Polizeiwachtmeister*) állt, és 305 *askari* szerepelt az állománytáblán.⁷⁶⁵ A rendőrség létszáma 1900. első napjaiban az állománytábla szerint 497 főt tett ki, akik 13 őrsön teljesítettek szolgálatot.⁷⁶⁶ Az 1905-ben kitört maji-maji felkelés miatt a rendőri erők létszámát

⁷⁵⁹ › *Marine Rundschau*. 1905. évf.

⁷⁶⁰ › REVENTLOW

⁷⁶¹ › FITZNER 1896

⁷⁶² › FITZNER 1896 ; MEYER

⁷⁶³ › SCHNEE: „Polizeitruppe” szócikk, III. kötet, 71–77. p.

⁷⁶⁴ Az 1895. évben rendőrőrs működött Dar es Salaam (MUTTER őrmester vezetésével 1 afrikai tiszttel [!], egy altiszttel és 50 katonával) és Tanga (3 tiszthelyettes, 2 afrikai tisztes és 28 *askari*; négy K/73-as löveg) városán túl Panganiban (2 tiszthelyettes, 1 tisztes és 17 *askari*; öt 80 mm-es hajólöveg), Bagamojiban (1 tiszttel, 1 orvos, 1 altiszt, 1 afrikai tiszttel, 3 tisztes és 33 *askari*; két K/73-as löveg), Kilwa Kiwindjében (1 tiszttel, 2 altiszttel, 3 tiszttel, 24 *askari*; három K/73-as löveg), Mikindaniban (2 altiszttel, 1 tiszttel és 26 *askari*) és Langenburgban (1 altiszttel, 3 tiszttel és 22 *askari*).

› FITZNER 1896

⁷⁶⁵ › FITZNER 1896 ; SCHNEE: „Polizeitruppe” szócikk, III. kötet, 71–77. p.

⁷⁶⁶ › FITZNER 1901: 267. p. ; HERRON: 115–116. p.

harmadával növelték. A *Schutztruppe*ből 1906. szeptember 1-jén különítették el az önálló rendfenntartó egységet, a *Rendőri Erőt (Polizeitruppe)*. Feladata kizárólagosan a belső rend, személyek és vagyonok védelme volt. Létszáma ekkor a német tiszteken és altiszteken kívül 2 afrikai tiszt, 120 altiszt és 1.578 rendőraskari (*Polizei-Askari*) volt.⁷⁶⁷ A *Polizeitruppe* vezetője RICHTER százados, rendőrfelügyelő (*Polizei-Inspekteur*) – korábban Kilwa kerület előjárója – volt az ezt követő években, helyettese 1910-től RUFF főhadnagy, rendőrfelügyelő lett.⁷⁶⁸ Minden polgári irányítású kerületben és kerületben egy-egy szakasz erejű rendőrség működött egy-két német rendőrőrmester vezetésével.⁷⁶⁹ A rendőrség közrendőreinek fegyverzete elsősorban az 1870–1871-es porosz-francia háborúból visszamaradt puskákból állt. Az 1910-es évek elején a *Polizeitruppe* egy nagyobb raktárat tartott fenn, és egy tartalékos századot állomásoztatott Dar es Salaamban, amelynek létszáma 12 afrikai altiszt és 108 *askari* volt.⁷⁷⁰ Az afrikai rendőrök a *Schutztruppe*től leszerelt vagy onnan vezényelt katonákból lettek. A kerületek vezetői gyakorta bocsátottak ki felhívásokat, nyílt körözéseket, melyben az egyes bűncselekmények miatt körözött személyeket megnevezték, közölték a személyleírását, ismertették az eltűnt, ellopott tárgyakat és eltűnésük körülményeit.⁷⁷¹ Az idegenrendészet és az ehhez kapcsolódó nyilvántartási ügyek a kerületi hivatalok vezetőihez tartoztak.⁷⁷² Az utolsó állományfejlesztés során, 1913-ban 65 beosztást rendszeresítettek a németek és 2.040-et az afrikaiak részére – egyúttal megszüntették az afrikai tiszti beosztásokat –, ezekből 12 altiszt és 108 katona rendőri tartalékot alkotott.⁷⁷³

A Kormányzóság 1895-ben 7 **vámhivatal (Zollamt)** és az alájuk tartozó további 9 alvámhivatal útján ellenőrizte a gyarmat határain áthaladó személy- és áruforgalmat, amely a következő években sem változott. A századforduló tájékán elsősorban a tengerpart fontosabb települései mentén, a belső területen a nagy határtavak egy-egy településén működtek a vámhivatalok, ez alól kivétel csak ritkán volt.⁷⁷⁴ A kelet-afrikai marhavész

Rendőrsők voltak 1900. januárjában Tanga, Wilhelmsal, Pangani, Saadani, Bagamojo, Dar es Salaam, Kisaki, Kilwa, Donde, Lindi, Mikindani, Langenburg és Rufiji (Rusiyi) településeken.

⁷⁶⁷ > SCHNEE: „Polizeitruppe” szócikk, III. kötet, 71–77. p.

⁷⁶⁸ > *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XII. évf. (1910) 43. sz. (jún. 10.)

⁷⁶⁹ Az 1904. évben és még az azt a következőkben is rendőrsők és -állomások működtek Tangában, Wilhelmsalban, Panganiban, Sadaaniban, Bagamojoban, Dar es Salaamban, Langenburgban, Neu Langenburgban, Wiedhafenben, Liwalében, Kilwában, Tscholében, Lindiben, Mikindaniban, Mohoroban és Kilossában.

> *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 16. p., III. évf. (1907) 17. p.

1908-ban 50–50 fős rendőri elkülönített szakasz állomásozott Tanga, Iringában, Kilimatindében, Udjidjiben, Bukobában és Mahengében. Ezek fenntartására a korábbi lázadások adtak alapot.

⁷⁷⁰ > SCHNEE: „Polizeitruppe” szócikk, III. kötet, 71–77. p.

⁷⁷¹ Így például Pangani kerület vezetője, dr. NEUHAUS által 1902. februárjában kiadott körözése Ali bin Mohammadi SOA *jumbe* (törzsfőnök) elfogatását rendelte el gyilkosság miatt. A nyomravezetőnek vagy az őt előállító személynek 50 Rp jutalmat ajánlott fel.

> *Amtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika*. III. évf. (1902) 5. sz. (*Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IV. évf. (1902) 7. sz. [febr. 15.] melléklete)

Egy másik körözés szerint, 1907. október 15-ről 16-ra virradó éjjel egy, a kormányzósági kórházban fekvő tengerészkapitánytól ellopták 325 Rp-ját. Mivel ismert volt a bankjegyek címlete és sorszáma is, ezért az eset leírását és a bankjegyek ismérveit tartalmazó körözést a *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*ban közzétették.

> *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IX. évf. (1907) 59. sz. (okt. 16.)

⁷⁷² > FITZNER 1901: 268. p.

⁷⁷³ > SCHNEE: „Polizeitruppe” szócikk, III. kötet, 71–77. p.

⁷⁷⁴ Dar es Salaam fővámhivatal alá – Kwalében működő alhivatal tartozott; Tanga vámhivatal (3 vámtisztviselővel) – Moa vámhivattal; Pangani (2 tisztviselővel); Bagamojo (3 tisztviselővel) – Saadani; Kilwa Kiwindje (2 tisztviselővel) – Mohorro, Simba Uranga, Tschole, Kilwa Kisiwani; Lindi (4 tisztviselővel); Mikindani – Kionga; Muaja (Mwaya; Langenburg kerület, Nyasza-tó partján).

> FITZNER 1896; Meyers 1909: *Deutsch-Ostafrika* címszó, IV. kötet, 837–841. p.

A német kelet-afrikai <i>Polizeitruppe</i> létszáma 1892. és 1913. között					
év	összesen fő	amelyből német		amelyből afrikai	
		tiszt	altiszt	altiszt	közrendőr
1892.	428	6	14	— 398 —	
1895.	322	3	14	— 305 —	
1900.	497	n. a.	15	22 ^a	460 ^b
1901.	637	— 23 —		— 614 —	
1905.	~ 700	n. a.	24	48	620
1908.	1.724	— 42 —		— 1.700 —	
1913.	2.104	3	61	147	1.893

^a Ebből 4 tiszt és 18 altiszt. // ^b A ténylegesen szolgáló közrendőrök száma csak 444 volt.

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 16. p. ; FITZNER 1901: 267. p. ; HERRON: 115. p. ; MEYER ; SCHNEE: „Polizeitruppe” szócikk, III. kötet, 71–77. p.

idején, a XX. század első éveiben, az ideiglenesen közel hétszeresére, 20 Rp-ra növelt kiviteli vám miatt az északkeleti határtérségben megnőtt a – főként Moschi és Aruscha vidékéről kiinduló – szarvasmarha-csempészet. A jogellenes cselekményt folytató, európai vezette afrikai hajtók puskákkal felfegyverzett kis csoportjaira gyakorta rátámadtak a marhatartást kiemelt megélhetési forrásként kezelő *maszájok*. Az esetenként véres harcokban számos csempész is meghalt.⁷⁷⁵ A kereskedelem növekedésével és a közigazgatás kiterjedésével azonban a vámhivatalok száma nőtt, s az 1908. évben már 33 településen lehetett vámügyeket intézni, illetve a határt átlépni.⁷⁷⁶ A vámhivatalokat általában 2–4 fő, az alhivatalokat 1–1 német vezette, akiknek segítségül esetleg egy-egy helyi segédet vagy *askarit* rendeltek. A Kormányzóság tartotta fenn a vámhivatalok hajóit is, amelyek 1914-ben négy egységből álltak: Dar es Salaamban két kis gőzüzemű vámórhajó,⁷⁷⁷ és 1–1 a Tanganyika- és a Nyasza-tavon (az utóbbiak utas- és áruforgalmat is bonyolítottak). A századfordulón a vámhivatalok bevételeiről rendszeresen jelent meg havonkénti kimutatás a *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* hasábjain nemcsak vámhivatalonkénti lebontásban, hanem a vámok beszedésének alapjául szolgáló árukat is csoportokba gyűjtve.⁷⁷⁸ A portugálnémet határt képező Rowuma-folyónál, illetve Kionga vidékén 1895. és 1912. között gyakran észlelték az áru- és nőcsempészek tevékenységét. Ezen túlmenően, az említett időszakban határviellongások is előfordultak. Ráadásul, 1912-ben a németek hallgatólagoosan támogatták egyes mozambiki felkelő csoportok fegyver- és lőszer-csempészetét is, amely megakadályozására kiküldött portugál járőrt egy ízben német területen, Ssassawaránál letartóztattak.⁷⁷⁹

⁷⁷⁵ › DAMASZKIN: 18. p.

⁷⁷⁶ 1908. évben. A tenger partján északról dél felé hajózva érinteni lehetett Moa, Tanga, Sadaani (II.), Tangata, Pangani, Mkwadja, Saadani, Bagamojo, Mbweni, Dar es Salaam, Kwale-sz., Ssimba-Urangi, Tshole, Kiassi, Kilwa Kiw., Kiswere, Mtschinga, Lindi, Ssudi, Mikindani és Kionga vámhivatalokat és alhivatalokat. A szárazföldi határok áruforgalmát Moschiban, Neu Langenburgban, Ikombában és Ssongeában vámolták el. Viktória-tó kikötői közül Schirati, Muansa, Bukoba, Tanganyika-tavon Usumbura, Udjidji és Bismarckburg, Nyasza-tavon Muaja és Wiedhafen rendelkezett vámhivatallal és alhivatallal.

› MEYER

⁷⁷⁷ Megközelítőleg 8–10 méteres rudazaton elhelyezett vászontetővel ellátott gőzhajók az 1893-tól üzemelő 20 tonnás WAMI és KINGANI volt, mindkettőt a Meyer cég gyártotta Papenburgban.

⁷⁷⁸ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. I. évf. (1899) 5. sz.

⁷⁷⁹ › *A Manual of Portuguese East Africa*: 526–527. p.

Az ugandai brit kormányzó által 1900-ban hozott rendelete értelmében – amelyet a német kormányzó is közzétett – 1900. májusától az utazók az alábbi településeknél működő határátkelőhelyeket használhatták a keleti határszakaszon Uganda és Német Kelet-Afrika között: Naivasha (Mau kerület); a Viktória-tavon: Kisumu, Subwa (Busoga kerület), Munyonyo (Mengo kikötője), Port Alice (Entebbe kikötője); a nyugati határszakasz mentén: Mbarara (Ankole kerület) és Masaka (Buddu; Uganda kerület), ezeknek Kifumbiro német katonai állomás volt a túloldali ellenőrző helye.⁷⁸⁰ A német kelet-afrikai Kifumbiro katonai állomás volt a nyugat-ugandai két átkelőhely német határállomása. A vámok megfizetését azonban Bukobában kellett megejteni, az említett helyőrség csak ellenőrizte a kiviteli vám befizetését, illetve a behozatal mennyiségét, amely után a kerületi székhelyen rótták ki a vámot.⁷⁸¹ Mindegyik határállomáson vámellenőrzés, karantén és hordárállomás is működött. A brit-ugandai és a német kelet-afrikai szárazföldi határállomások a határvo-naltól esetenként igen messze voltak egymástól, a brit és német határállomások között a távolság meghaladhatta akár az 50–150 km-t is, aminek az volt az oka, hogy a köztes területen nem éltek európaiak, s afrikaiak is esetenként csak kis számban. (A Viktória-tó partjához futó vasút mentén fekvő Naivasha egyúttal a külön vámterületet alkotó Brit Kelet-Afrikából Ugandába érkezők részére is megnyitott határállomás volt.)⁷⁸² A Schirati kerület német-brit határszakaszán át bonyolított határforgalmat már az 1910-es évek legelejére megszüntették a jelentős mértékben elterjedt álomkór megbetegedés miatt.⁷⁸³

A német kelet-afrikai gyarmatokon az **igazságszolgáltatás** eljárásrendjét 1894. májusától az 1879. nyaratól a hatályos konzuli bíraskodásról szóló jogszabály alapján határozták meg.⁷⁸⁴ A védnökségen a németországi büntető jogszabályok voltak érvényben, úgymint a polgári, a büntető és a szabálysértési törvénykönyv. A falvak, kisebb járások helyi vezetőinek korlátozott ítélkezési joga volt: a 30 rúpiát vagy az egyheti elzárást meg nem haladó büntetéssel sújtott ügyekben hozhattak döntéseket; az ezen ítéletek elleni fellebbezések a kerületek bíróságaihoz kerültek. Az afrikaiak által elkövetett, jelentősebb büntetéssel sújtott bűncselekményeket azonban első fokon már a kerületi hivatalvezetők (ügyvivők) elnökletével a kerületi törvényszékek tárgyalták, itt legfeljebb 200 Rp pénzbüntetésre és / vagy 6 hónap elzárásra ítélték az elkövetőt. Az ennél súlyosabb büntetéshez a kormányzó vagy a gyarmati főbíró előzetes ellenjegyzésére volt szükség. Halálbüntetéssel csak a kormányzó sújthatta az elítélteket.⁷⁸⁵ Azon polgári peres eljárásokban, amelyek fizikai vagy eszmei értéke az ezer rúpiát nem haladta meg, mind az első- mind a másodfokú döntést a kerületek bíróságai hozták. A nagyobb értéket érintő peres ügyek a kormányzó illetékességébe tartoztak. Polgári peres eljárásokban az előzetes meghallgatásokat az úgynevezett *schaurik* végezték, heti 2–4 alkalommal. Az általuk előkészített ügyiratot a

⁷⁸⁰ › *Amtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika*. I. évf. (1900) 8. sz.

⁷⁸¹ › BRODE: 61. p.

⁷⁸² Majd csak 1902-ben módosították a kenyai-ugandai határt, amely eredményeképpen a vasút teljes szakasza Brit Kelet-Afrikához (Kenya) került. Mivel Brit Kelet-Afrika és Uganda közigazgatásilag két külön gyarmat volt, ezért az egyikből a másikba közvetlenül utazóknak is vámot kellett fizetniük áruik, esetleg poggyászaik után. Csak az *Uganda-line* vasútvonallal utazóktól 1901-ben 37.495 £ (brit font) vámbevételhez jutottak, 1905-ben ez pedig már 86.186 £ volt (562.426 illetve 1.292.790 Rp).

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IX. évf. (1907) 47. sz. (szept. 4.)

⁷⁸³ › BRODE: 61. p.

⁷⁸⁴ › FITZNER 1901: 269. p.

⁷⁸⁵ › FITZNER 1901: 269. p. ; *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VII. évf. (1911) 28. p.

kerületi hivatalvezető bíróságához továbbították.⁷⁸⁶ A kiszabott börtönbüntetéseket ellen fellebbezni lehetett a kormányzóhoz is.⁷⁸⁷

A XIX–XX. század fordulóján az európaiak ügyeit a két bírósági kerület (*Gerichtsbezirke*) székhelyein tárgyalták: az északi Tanga, illetve a déli Dar es Salaam központtal. Főként a gyarmati székhelyen működő másodfokú bíróság állt, egy főbíró vezetésével.⁷⁸⁸ Ennek megfelelően az európai lakosoknak két bíró és egy főbíró szolgáltatott igazságot. A következő években egy újabb ítélkezési kerületet alakítottak ki, ennek megfelelően Német Kelet-Afrikában a dar es salaami német *Császári Fellebbviteli Bíróság* (*Kaiserliches Obergericht*) és az alá tartozó 3 *Kerületi Törvényszék* (*Bezirksgericht*) volt hivatott ítélkezni. Az 1910. év során a gyarmat büntető bíróságai 164 európaikat és 16.084 afrikait marasztaltak el bűncselekmény vagy egyéb jogsértés miatt, az utóbbiak közül 34-et halálra ítélték.⁷⁸⁹ Az 1912. július 8-án kelt gyarmatügyi miniszteri rendelet értelmében október 1-től Német Kelet-Afrikát négy bírósági kerületre osztották: Dar es Salaam, Tanga, Muanza és Tabora székhellyel, melyek közül az utóbbi újonnan állították fel.⁷⁹⁰ A kirótt eljárás díja-

Német Kelet-Afrikában a törvényszékek által hozott ítéletek 1913-ban ⁷⁹¹			
bűncselekmény \ ítélet	halál	börtönbüntetés 1 évnél több	1 évnél kevesebb börtön vagy botozás
állam és közrend ellen elkövetett	1	69	1.100
élet ellen elkövetett	19	150	2.750
vagyonbiztonság ellen elkövetett	–	148	5.600
összesen:	20	367	9.450

Forrás: KÁLMÁN: 59. p.

kat a hatályos konzuli illetékek szerint határozták meg. Az afrikaiakra kirótt halálos ítéletet a kormányzónak is szentesítenie kellett. Az európaiak számára kiszabható legszigorúbb ítélet a hazatoloncoltatás volt.

Az élet ellen elkövetett bűncselekményeknél jóval több áldozatot követeltek a ragadozó állatok által elkövetett támadások. Csak 1913-ban megközelítőleg 1.500 afrikai halt meg ezek következtében, néha akár saját kunyhóikból is elragadták őket a nagytestű vadállatok. Ennek ellenére az afrikaiak még önvédelmi célból sem tarthattak lőfegyvert, kizárólag lándzsát és íjat; az európaiak puskákat pedig csak fegyverengedéllyel birtokolhattak. Az emberéletekre veszélyt jelentő állatok elpusztítását éppen ezért a Kormányosság már a gyarmati közigazgatás kezdetén 1–15 Rp-val jutalmazta. A kifizetés feltétele az volt, hogy a kerületi és körzeti hivatalokba kellett vinni a lenyúzott bőröket, amelyeket ott lebélyegeztek. Csak 1913-ban 1.692 mérgeskígyó, 1.087 vaddisznó, 1.036 párdúc és gepárd, 457 pávián, 347 oroszlán, 315 krokodil, 283 kisebb testű nagymacskaféle, 47 hié-

⁷⁸⁶ › FITZNER 1901: 269. p.

⁷⁸⁷ › FITZNER 1901: 268. p.

⁷⁸⁸ › FITZNER 1901: 269. p.

⁷⁸⁹ › *The statesman's year book, 1913*: 894. p.

⁷⁹⁰ *Dar es Salaam Gerichtsbezirke* az alábbi kerületekben volt illetékes: Bagamojo, Dar es Salaam, Kilwa, Langenburg Lindi, Morogoro, Rufiyi, Ssonge és Iringa és Mahenge katonai kerületek; a Tanga városában működő: Kandoa-Irangi, Moschi, Pangani, Tanga és Wilhelmstal; a Muanzai Bírósági Kerület: Muanza és Bukoba és Ruanda különleges igazgatású kerületek (rezidentúrák); valamint Tabora központtal: Dodoma, Tabora, Udjidji kerület Bismarckburggal és Urundi különleges igazgatású kerület területén.

› *Gesetz und Recht für Deutsch-Ostafrika*. I. évf. (1912) 26. sz. (aug. 24.)

⁷⁹¹ 1906-ban 47 európaikat és 11.000 afrikait és ázsiaikat ítélték el, egy évre rá, 1907-ben 63, illetve 12.417 fő volt ez az érték.

› MEYER

na és vadkutya bőrének bemutatása után fizettek ki pénzt a német hivatalnokok pénztáiraiban.⁷⁹²

Német Kelet-Afrika lakossága

A kelet-afrikai német gyarmat lakosságát 1894-ben a terep és a lakosság ismeretének híján még csak 2,9 millió főre becsülték (ekkor megközelítőleg 6–6½ millió lehetett). A szintén becslésen alapuló népességadatok 1902-ben 6.874.000 főt mutattak (ebből 6700 arab, indiai és török és arab), 1907-ben 7.055.000 főt (2845 európai és 10.100 ázsiai), és 1913-ban a 7.645.000 afrikai⁷⁹³ mellett 5.336 európai és 14.898 arab, illetve ázsiai származású volt.⁷⁹⁴ Német Kelet-Afrika népsűrűsége – a becsült adatok alapján – 1901-ben még 6,9 fő/km² volt, 1912-ben már 7,7 fő/km²-re nőtt. A legnépesebb kerület Ruanda volt, megközelítőleg 72 lakos km²-ként, legritkábban pedig Bismarckburg és tágabb környékét lakták, kevesebb, mint egy fő jutott ugyanakkora területre. A helyi lakosság elsősorban a következő törzsekből tevődött össze: *maszajok*, *wachaggák*, *banjorok*, *barundik*, *wanyam-wezik*, *wagogok*, *wahehek*, *makondék*, *angonik* és a déli part mentén a *washambalák*, valamint az északnyugati, egyben legnépesebb területen a *hutuk* és a *tutszik*; összesen több mint 130 törzs. A lakók jelentős része főként a bantu nyelvcsalád szuahéli nyelvének valamelyik nyelvjárását beszélte.

Német Kelet-Afrika kerületeinek részben becsült lakossága							
kerület	1902.	1907.	1912.	kerület	1902.	1907.	1912.
Tanga	57.000	72.000	108.400	Mahenge	30.000	56.000	120.000
Pangani	81.000	70.000	98.500	Urundi ^a	2.225.000	3.000.000	3.500.000
Bagamojo	65.000	77.000	72.600	Lindi	200.000	250.000	395.500
Kilwa	91.000	108.000	93.000	Tabora	500.000	1.000.000	437.500
Mpupua	416.000	375.000	299.400	Bukoba	330.000	330.000	270.500
<i>Kilossa</i> ^b	44.000			Muansa	500.000	500.000	620.000
<i>Kilimatinde</i> ^c	162.000	250.000		Udjidji	1.470.000	345.000	240.000
<i>Kandoa-Ir.</i> ^c	55.000		218.300	<i>Bismarcksbg</i> ^c	220.000		81.700
<i>Kissaki</i> ^b	35.000			Iringa	60.000	152.000	90.000
Morogoro	<i>Mpupúával együtt</i>		158.400	Ssongea	166.000	75.000	90.300
Dar es Salaam	120.000	170.000	161.500	Rifiji (Mohoro)	63.000	60.000	89.100
Wilhelmstal	73.000	75.000	98.600	Moschi	160.000	100.000	118.300
Langenburg	240.000	140.000	195.800	Aruscha	<i>Moschival együtt</i>		84.200
összesen:					6.847.000	7.055.000	7.645.000

A feltűnően eltérő adatok a korabeli becslések pontatlanságát tükrözik.

^a Ruandával együtt. // ^b Körzet. // ^c Az említett körzet 1912-ben már kerületi rangra emelkedett.

Forrás: FITZNER 1903: 102. p. ; Meyers 1905–1909: „Deutsch-Ostafrika” címszó, IV. kötet, 837–841. p. ; SCHNEE: „Deutsch-Ostafrika” szócikk, I. kötet, 357–407. p.

Az európai lakosokból 1902-ben a Dar es Salaam kerületben 303 fő, Tanga kerületben 190, Wilhelmstal 105 és Langenburg kerületben 105 lakott, ebben a négy kerületben élt az európai lakosság 56,3 %-a.⁷⁹⁵ Az 1913. január 1-jén rögzített adatok szerint legtöbben Dar es Salaam kerületben (1.053 fő), Tanga kerületben (581), Aruscha (500), Moschi

⁷⁹² > KÁLMÁN: 60. p.

⁷⁹³ A három legnépesebb kerület az 1910-es évek legelső éveiben következő volt: Ruanda 2 millió fő, Urundi 1,5 millió, Muansa 616.000 és Tabora 415.000 lakossal.

⁷⁹⁴ > FITZNER 1903: 101. p. ; Meyers 1905–1909: „Deutsch-Ostafrika” címszó, IV. kötet, 837–841. p. ; SCHNEE: „Deutsch-Ostafrika” szócikk, I. kötet, 357–407. p.

⁷⁹⁵ > FITZNER 1903: 102. p.

1899-ben legtöbben Dar es Salaam kerületben laktak az európaiak közül, a 397 főből 354 volt német.

> FITZNER 1901: 272. p.

(467) és Wilhelmstal (423) kerületekben laktak, míg az általuk legkevésbé lakott kerület Rufiji (61), Urundi (60), Mahenge (40) és Ssongea (35 fő) volt.⁷⁹⁶

Német Kelet-Afrika európai lakosságának megoszlása, 1894. és 1913. között						
év	összesen	ebből állampolgárság szerint		ebből nemek szerint		
		német	egyéb	férfi	nő	gyerek
1894.	750	568	182	n. a.	n. a.	n. a.
1895.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1896.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
1897.	839	602	237	n. a.	n. a.	n. a.
1898.	880	664	216	n. a.	n. a.	n. a.
1899.	1.078	821	257	852	159	67
1900.	1.131	872	259	n. a.	n. a.	n. a.
1901.	1.243	955	288	n. a.	n. a.	n. a.
1902.	1.247	965	282	992	165	90
1903.	1.269	1.008	261	n. a.	n. a.	n. a.
1904.	1.437	1.102	335	1.057	254	126
1905.	1.873	1.324	549	1.352	316	205
1906.	2.465	1.656	809	1.648	401	416
1907.	2.629	2.014	615	1.871	437	321
1908.	2.845	2.176	669	1.954	507	384
1909.	3.387	2.384	1.003	2.314	582	491
1910.	3.756	2.703	1.053	2.585	655	516
1911.	4.227	3.113	1.114	2.849	761	617
1912.	4.866	3.579	1.287	3.239	919	708
1913.	5.336	4.107	1.229	3.536	1.075	725

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 16. p., IX. évf. (1913) 10., 27. p., X. évf. (1914) 12. p.; FITZNER 1901: 233. p.; FITZNER 1903: 101. p.; In *Koloniale Rundschau*. 1913. évfolyam.; MEYER; *Meyers* 1905–1909: „Deutsch-Ostafrika” címszó (VON SPALDING által), IV. kötet, 837–841. p.; *Ritters Geographisch Statistisches Lexikon*. 1910.; SCHNEE: „Deutsch-Ostafrika” szócikk, I. kötet, 357–407. p.

Az európai, a dél-afrikai brit és a búr származású lakosságból a férfiak és a nők aránya az 1905-ös összeírás szerint mindössze 83,2 % / 16,8 % volt, ugyanezen arány – immár csak a felnőtt lakosságot figyelembe véve – az 1908. évi adatok szerint már 79,4 % / 20,6 % volt.⁷⁹⁷ A gyermekek esetében a nemek aránya közel azonos volt. A férfi–nő arány az afrikai német gyarmatokon az említett utóbbi évet tekintve csak Német Délnyugat-Afrikában volt nagyobb, de ott is csak 21,97 % volt a nők aránya. Szintén az 1908-as adatgyűjtés szerint Német Kelet-Afrikában 69 európai és dél-afrikai búr és brit halt meg, és 68 születés történt (1909-ben 74 fő halt meg, 1910-ben már 95 fő; ezzel a nem-afrikai lakosság körében 2,5 %-os halálozási arány állt fenn).⁷⁹⁸ A Német Kelet-Afrikában élő németek döntő többsége Németországból származott, azonban 1905. körül érkezett ide 10 oroszországi sváb család is, akik a Moschi kerületi Meru-hegy vidékére költöztek.⁷⁹⁹ Német Ke-

⁷⁹⁶ > SCHNEE: „Deutsch-Ostafrika” szócikk, I. kötet, 357–407. p.

⁷⁹⁷ > *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 15., 17. p., V. évf. (1909) 4. p.

⁷⁹⁸ > *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 17. p.

⁷⁹⁹ > *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: IV. évf. (1908) 16., 19. p.

let-Afrikában mindvégig jelentős számban éltek görög állampolgárok, akik a századfordulón félszáznál is többen voltak; kereskedelemből, kézművességből és kétkézi munkából éltek, kis részük vendéglátással foglalkozott.⁸⁰⁰ Számottevőek voltak még elsősorban az osztrák, és részben a magyar, állampolgárok, akiket mindvégig egy tekintet alá vettek; az 1899-re a negyedszázat elérő közösség közel másfél évtized alatt megnégyszereződött. A búrok Német Kelet-Afrikába történő bevándorlása 1904. utáni néhány évben jelentősebb volt, ők elsősorban a Kilimandzsáró lábánál telepedtek le, azonban 1907. körül egy részük Brit Kelet-Afrikába települt át.⁸⁰¹ Az anyaországi britek és franciák a XX. század első évtizedének közepén elsősorban hittérítőként, szerzetesként vagy apácaként tevékenykedtek a kelet-afrikai német gyarmaton.⁸⁰² Csak Moschi kerületben 37 búr, 8–8 németországi, illetve oroszországi német, 3 brit és 1 görög, illetve családja telepedett meg, akik ezt követően döntően ültetvényes gazdálkodásból éltek.⁸⁰³ A századforduló után jelentős volt a vasútépítésnél alkalmazott mérnökök és szakmunkások száma, de előfordult az éveket itt eltöltő személyek között művész vagy vadász is, és huzamosabb ideig kutatásokat végeztek itt az orvosok és biológusok mellett az őslénykutatók is. A mezőgazdaság révén jelentős vonzerőt képviselő Tanga kerületben, 1913-ban 581 európai, Aruscha kerületben 500 fő, Moschi kerületben 467 fő, Wilhelmsdal kerületben 423 fő élt. Az osztrák és a magyar állampolgárok (a német nyilvántartás mindvégig együtt kezelte a két állampolgárságot) 1913-ban legnagyobb számban Dar es Salaam kerületben (23 fő), Moschi kerületben (15 fő), illetve Udjidji és Muanza kerületben (9–9 fő) éltek.⁸⁰⁴

A Német Kelet-Afrikában élő, állással rendelkező európai származású nők közül 1912. évben 130-an álltak a kormányzóság vagy helyi hivatalok alkalmazásában, a rá következő évben pedig már 152-en, illetve közülük 264, majd 1913-ban 290 személy a hittérítő munkáját végezte vagy segítette. Továbbá a tanítónőként dolgozók 15-en, illetve 23-an voltak. Kiemelkedően magas volt a magánalkalmazásban állók és háztartásbeliek száma: 1.657 fő, majd 1.730 fő. A nem-afrikai gyermekek 1912-ben 2.962 főt, 1913-ban már 3.242 főt tettek ki.⁸⁰⁵

Az európai lakosság számának értékelésekor figyelembe kell venni azt a tényt, hogy sokan – akár sok család is – átmenetileg, csak néhány évig éltek a gyarmaton, így a számok nem ugyanazon személyek és a hozzájuk csatlakozók jelenlétét, növekedését mutatják. A valóságban a lakosságcsere nagyobb volt, mint az előző évi adatokból adódó különbség. Ezt jól ábrázolja a gyerekek számának változása 1905. és 1908. között, amikor 205-ről hirtelen 416-ra nőtt, majd visszaesett 321-re, az utolsó vizsgált évben pedig 384-re nőtt. Ugyanígy hasonló következtetések vonhatók le az állampolgársági megoszlásból is, például a görögök számának alakulásából.

Az európai és afrikai származásúak közös kapcsolatából származó személyeket, mint ahogy jogait is, a csak európai származású szülőktől származóktól elkülönítetten tartották nyilván. Az előbbi gyermekekből 181-et rögzítettek az 1913. évi adatok.⁸⁰⁶

Az európaiak és dél-afrikaiak bevándorlásánál nagyobb mértékű volt a más afrikai, elsősorban a szomszédos gyarmatok felől érkező bevándorlás. 1909-ben már 30.000 főt tett ki a korábban Portugál Kelet-Afrikából (Mozambikból) érkező afrikaiak száma. Az

⁸⁰⁰ › FITZNER 1901: 233. p.

⁸⁰¹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 15. p., IV. évf. (1908) 18. p.

⁸⁰² › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 17. p.

⁸⁰³ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VI. évf. (1910) 25. p.

⁸⁰⁴ › *Die deutschen Schutzgebiete in Afrika und der Südsee.*: [táblázat-melléklet] 12–13. p.

⁸⁰⁵ › *Die deutschen Schutzgebiete in Afrika und der Südsee.*: [táblázatmelléklet] 26–27. p.

⁸⁰⁶ › *Die deutschen Schutzgebiete in Afrika und der Südsee.*: [táblázatmelléklet] 38–39. p.

egyéb, távolabbi vidékekről származó és letelepedett afrikaiak száma 1913-ban 1.941 főt tett ki.⁸⁰⁷

Német Kelet-Afrika európai lakosságának megoszlása állampolgárság szerint						
állampolgárság	1899.	1902.	1904.	1905.	1912.	1913.
német	821	965	1.102	1.324	3.579	4.107
brit	41	52	57	67	128	90
brit gyarmati					268	321
búr (dél-afrikai)	2			83		
görög	55	61	57	110	336	208
francia	41	53	80	78	113	130
osztrák és magyar	27	24	n. a.	n. a.	94	99
olasz	26	27	35	60	55	65
holland	19	n. a.	n. a.	n. a.	65	62
orosz	1	n. a.	n. a.	n. a.	58	51
portugál	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	4	49
svájci	7	n. a.	n. a.	n. a.	23	33
észak-amerikai	–	n. a.	n. a.	n. a.	14	20
belga	2	n. a.	n. a.	n. a.	4	5
svéd	–	n. a.	n. a.	n. a.	3	5
dán	1	n. a.	n. a.	n. a.	5	2
norvég	–	n. a.	n. a.	n. a.	1	1
spanyol	–	n. a.	n. a.	n. a.	–	1
egyéb	35	65	106	151	116	88
összesen:	1.078	1.247	1.437	1.873	4.866	5.336

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 17. p. ; *Die deutschen Schutzgebiete in Afrika und der Südsee.*: [táblázatt melléklet] 12–13. p. ; FITZNER 1903: 101. p. ; *Meyers* 1905–1909: „Deutsch-Ostafrika” címszó (VON SPALDING által), IV. kötet, 837–841. p. ; SCHNEE: „Deutsch-Ostafrika” szócikk, I. kötet, 357–407. p.

Német Kelet-Afrika európai lakosságának megoszlása foglalkozás szerint											
év	hivatalnok, tisztviselő	katona, rendőr	kereskedő	ültetvényes, gazdálkodó	mérnök, gépész	iparos, kézmű- ves, munkás	egyéb	hitérítő	ápolónó	nők egyéb állásban	gyermek
1899.	— 371 —		110	76	26	58	35	162	— 159 —		67
1902.	176	176	128	85	40	88	–	250	— 165 —		90
1904.	— 363 —		127	130	n. a.	n. a.	n. a.	275	— n. a. —		n. a.
1910.	322	198	285	566	n. a.	n. a.	n. a.	402	— n. a. —		n. a.
1912.	436	201	442	758	327	429	197	449	31	888	708
1913.	551	186	523	882	352	355	189	498	29	1 046	725

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VII. évf. (1911) 27. p. ; *Die deutschen Schutzgebiete in Afrika und der Südsee.*: [táblázat-melléklet] 24–27. p. ; FITZNER 1901: 233. p. ; In *Koloniale Rundschau*. 1914. évfolyam ; KÁLMÁN: 59. p. ; *Meyers* 1905–1909: „Deutsch-Ostafrika” címszó (VON SPALDING által), IV. kötet, 837–841. p. ; SCHNEE: „Deutsch-Ostafrika” szócikk, I. kötet, 357–407. p.

⁸⁰⁷ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VII. évf. (1911) 28. p. ; *Die deutschen Schutzgebiete in Afrika und der Südsee.*: [táblázat-melléklet] 38–39. p.

Német Kelet-Afrika indiai származású lakói elsősorban kereskedelemről (vegyeskereskedéseik elnevezése *duka* volt) és ritkán háziiparból élő, kelet-indiai területekről származó vállalkozók voltak. A századfordulón néhány indiai szolgált a vámőrségnél és a postaszolgálatnál is. Pénzüik java részét otthon maradt családtagjaiknak küldték el, és a kezdeti években gyakorta csak néhány évet töltöttek a német védnökségen.⁸⁰⁸ Később azonban hosszabb időre is megtelepedtek, így egyre népesebb közösségeik jöttek létre. Az indiai népekből származók száma 1901-ben még csak 3.420 fő volt, 1902-ben 3.681 fő, 1909-ben elérte a 6.748 főt; közülük 3.499 volt férfi (51,8 %); 1913-ban már megközelítőleg 8.784 fő élt itt, akiknek immár 63 %-a volt a férfi.⁸⁰⁹ Dar es Salaam indiai lakossága 1891-ben még csak mindössze 100 fő volt, amely 1900-ra 900-ra, 1913-ra már 2.600-ra növekedett.⁸¹⁰ A Kormányzóságot valamelyest aggasztotta az indiaiak jelentős ütemű bevándorlása, ezért 1912-ben rendelettel korlátozta a bevándorlásukat (Német Kelet-Afrikában 1912-ben már 8.698 indiai származású élt, több mint egynegyedük Dar es Salaamban), majd 1914-től megvonták szavazati jogukat is Dar es Salaam és Tanga városának tanácsi választásain.⁸¹¹ Német Kelet-Afrikában az arab népek honosai közül 4.101 fő élt az 1913-as összesítés szerint. Egyéb ázsiaiak, köztük perzsák és kínaiak 72 személyt számláltak.⁸¹²

Mivel Zanzibár Német Kelet-Afrika gazdaságának virágzása idején is jelentős kereskedelmi központ maradt, ezért ott is számos német polgár és család élt. Külön konzulátus működött a német érdekek képviselőjére e brit kikötő- és székvárosban.

Német Kelet-Afrika székhelyei és jelentősebb települései

Bagamojo városa egy északnyugat–délkelet irányú, két szélén folyótorkolattal lezárt nyhe öblösödés partján feküdt. A várost a *D.O.A.G.* 1888. augusztus 31-én tette meg székhelyének, központját és kereskedelmi állomását is megnyitotta. Ebben közrejátszott a térség legforgalmasabb – akkor az európai hajók által is leginkább látogatott – kikötője, Zanzibár közelsége, amely mindössze 42 km-re feküdt. Hamarosan a létrehozott Német Kelet-Afrikai Védnökség első székhelyévé vált. A településnek 1880-ban még csak közel ezer lakosa volt, de központi szerepének köszönhetően 1894-ben már 10.000 afrikai és 58 európai élt itt, 1896-ban 13.000-en, és az európaiak mellett több száz indiai is. 1902-ben központi szerepének elvesztésével azonban 11.000-re csökkent a lélekszám, majd 1908-ban már csak 4.978 afrikai és 41 európai lakta a várost.⁸¹³

A várost mangrovék borította sós mocsár és kókuszpálmák övezte tengerpart határolta. Jelentős volt a parttól valamivel távolabb fekvő nyílt horgonyzóhely, mivel itt volt vége a nyugat felől jövő karavánutaknak is. Mivel 1890-ben felfüggesztették a rabszolgákkal való kereskedést, ezért eztán a karavánutakon főként árucikkeket és elefántcsontot szállítottak. Egy évvel korábban Bagamojoba érkező 1.305 karavánban 41.144 személy „utazott”, legtöbbször önszántán kívül. Főutcája párhuzamos volt az óceán partjával, itt sorakoztak a hivatali épületek, a kórház, a *D.O.A.G.* kereskedőháza és a karavánok pihenőháza is. A városban a *Wissmannstruppe* elesett tagjainak nyolc méter magas beton piramis emlékművet emeltek.⁸¹⁴ Az ABUSIRI háborút követően a leégett épületeket helyreállít-

⁸⁰⁸ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VII. évf. (1911) 28. p. ; FITZNER 1901: 232. p.

⁸⁰⁹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VII. évf. (1911) 28. p., X. évf. (1914) 33. p. ; *Die deutschen Schutzgebiete in Afrika und der Südsee.*: [táblázatmelléklet] 38–39. p. ; FITZNER 1903: 101. p. ; ILIFFE: 140. p. ; KÁLMÁN: 58. p.

⁸¹⁰ › BRENNAN – BURTON

⁸¹¹ › ILIFFE: 140. p. ; ROBERTS

⁸¹² › *Die deutschen Schutzgebiete in Afrika und der Südsee.*: [táblázatmelléklet] 38–39. p.

⁸¹³ › FITZNER 1903: 103. p. ; MEYER

⁸¹⁴ › FITZNER 1901: 300. p.

tották, s kőből vámházat építettek, és ismét életre kelt a kereskedelem. 1902-ben 265 kő- és 898 vályogház állt a városban.⁸¹⁵ A muszlim-indiai származású SEWA Haji kereskedő kórházat emeltetett a városban az afrikai és az indiai betegek számára. 1890. október 4-én megnyitották a császári postaállomást, s később már távírvonal kötötte össze a part menti városokkal Saadanival, Panganival, Tangával, Dar es Salaammal, és tenger alatti kábel húzódott a várostól Zanzibárig. Piacának nagy forgalma egyre nagyobb hajók érkezését eredményezte, a nagy merülésű hajók horgonyzóhelyét – a sekély parti víz miatt – a partvonaltól 3 kilométerre jelölték ki, innen csónakok ingáztak az áruval és a személyekkel.⁸¹⁶ Ez a körülmény a gyarmat fő kikötőjének mihamarabbi áthelyezését követelte, s maga után vonta egy új kereskedelmi központ kialakítását is. Ez a hely 1891-ben Dar es Salaam lett, amelynek természetes öble eleve kínálta a lehetőséget. Bagamojo a századfordulóra már csak egyike volt a tengerparti kereskedelmi központoknak.

Dar es Salaam. A települést eredetileg még SZAJJÍD MAJID IBN SZAJJÍD AL-BU-SZAJJÍD, az első zanzibári szultán alapította 1862-ben, kiépítése csak 3–4 évvel később kezdődött meg, akkor 900 lakója volt. A kis halászfaluként működő település eredetileg a Mzi-zima nevet viselte, majd az 1860-s évek közepétől nevezték először „bandar asz-szalám”, azaz a „békesség kikötőjé”-nek, ahonnan majd nevének európai átírata is származik: Dar es Salaam. A város egy természetes, keletről az óceán felé nyitott, kitáguló öbölben jött létre, a partvonalát délről számos kisebb folyó torkolata szabdalta, s már az 1860-as években bójákkal tűzték ki az öböl bejáratának hajózható útvonalát. A város kőépületeit – köztük a katonai erődöt (*boma*) és egy uralkodói palotát – már MAJID szultán idején kezdték építeni, azonban annak 1870-ben bekövetkezett halálát követően több félkészben maradt, így továbbra sem tudott halászfalunál jelentősebbé válni.⁸¹⁷ A német kereskedők figyelme a kikötő felé majd csak az 1880-as évek végén fordult, a zanzibári kereskedelem ekkorra vetette meg a környéken a lábát. A város körüli földterületet 1887. május 25-én a németek fenyegetés révén mindössze 15 rúpiáért (kb. 11 márka) vették meg a várost vezető törzsfőnöktől.⁸¹⁸ A kis létszámú település az Abisiri-lázadást követően ugyan veszített lakosságából, azonban igen kedvező kikötési lehetőséget biztosító öble miatt hamarosan közigazgatási székhelyi rangra emelték, így ezt követően lakossága is ugrásszerűen megnőtt. A gyarmat székhelyének 1911-es, 24.000 fős összlakossága elérte a korabeli Németország birodalomalkotó Schaumburg-Lippe hercegség népességének felét vagy az akkori magyarországi Baja városának lakosságát. Ha európai mértékkel nem is, de afrikaival már jelentősebb településnek volt mondható.

A város 1891. január 1-jétől Német Kelet-Afrika székhelye lett, a partvonal egyik legjobb adottságai együttesének köszönhetően (természetes, védett öblének és Zanzibárhoz való közelségének). Dar es Salaam utcái és épületei az öbölbeli dagály vízszintjénél 8–10 méterrel magasabban fekvő síkság északi részén, félhold alakban terültek el. Az 1895. évben 173 kőház, 900 afrikai vályogház állt a városban; az afrikaiak házai a székhely külső, északnyugati és nyugati részében helyezkedtek el. A századfordulón a 305 kőház mellett már 1.340 vályogépület került összeírásra, igaz, ugyanekkor csak Dar es Salaam kerületben még két olyan település is volt, amely ennél több épületből állt.⁸¹⁹ Az *Unter*

⁸¹⁵ › FITZNER 1903: 103. p.

⁸¹⁶ › FITZNER 1901: 300. p.

⁸¹⁷ › BRENNAN – BURTON

⁸¹⁸ › BRENNAN – BURTON

⁸¹⁹ › FITZNER 1896 ; FITZNER 1901: 273–277. p.

Kissija megközelítőleg 3.600 vályogépületből állt, míg Vikindu 2.715 kunyhóból.

den Akazien és Missionstrasse között elterülő ún. Konzulhaus-t 1907-ben a D.O.A.L. 49.000 M-ért (36.759 Rp) vette meg, e házban működött a brit alkonzulátus is.⁸²⁰

Dar es Salaam lakosságának alakulása 1887–1914				
év	összesen	európai	indiai, arab	afrikai
1887.	~ 3.000	n. a.	n. a.	n. a.
1895.	~ 13.000	244*	~ 600	
1902.	~ 20.000	n. a.	n. a.	n. a.
1905.	~ 23.000	n. a.	n. a.	n. a.
1908.	~ 20.000	~ 400	n. a.	n. a.
1911.	~ 24.000	~ 450	~ 1.600	~ 22.000
1914.	~ 28.000	n. a.	n. a.	n. a.

* A 244 európai lakos megoszlása állampolgárságunként a következő volt: 218 német, 9 görög, 7 osztrák és magyar, 5 olasz, 3 román és 2 svájci.

Forrás: BRENNAN – BURTON ; *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 17. p. ; FITZNER 1896 ; FITZNER 1903: 103. p. ; *Meyers* 1905–1909: „Dar es Salam” címszó, IV. kötet, 515. p.

Dar es Salaamot igen gondos tervezéssel alakították ki, sugárutak és körutak rendszerével, ahogy ebben az időben több európai nagyvárost is. A székhely villanyárammal működő közvilágítása 1907. októberében kezdődött, a *Deutsch-Ostafrikanische Eisenbahngesellschaft* áramfejlesztője táplálta.⁸²¹ Mivel a városban sok volt a szűnyog, köztük a maláriát terjesztő is, ezért a Kormányzóság lecsapoltatta és kiszárította a várost közelebb és kissé távolabb övező mocsarakat. Az európai városrészben a széles, pálmákkal szegélyezett utak mentén több pompás, gyarmati stílusban tervezett épület emelkedett. Az öböl partján futó *Kaiserstrasse* nyugati végén, közel a kikötőhöz volt a pályaudvar, melyet a két négyszög alaprajzú laktanya helyére építettek 1904-ben. A városban már az 1890-es évek közepén volt hentes (*Hoffmann & Müller*), C. VINCENTI fényképész (1894-től), s további három vállalkozás foglalkozott fényképekkel és fényképezőgépekkel, de működött a városban már borbély, órás, asztalos, arab ezüstműves műhely, bádogos, vízvezeték-szerelő, indiai és helyi cipész (egy–egy vállalkozásban).⁸²² Itt alapították a német gyarmat első sörfőzdéjét – *Erste Deutsch-Ostafrikanische Bierbrauerei* – 1897-ben, amelyet Wilhelm SCHULTZ vezetett, s világos és barna sörön kívül szódavizet és jeget is előállított.⁸²³

A városban 1895. áprilisában megnyílt az első német középiskola is. A székhely kórházát alapítójáról *Sewa Haji Krankenhaus*nak nevezték el. A Kormányzóság kórházát – a kormányzósági füvészkerttől északra – 1897-ben nyitották meg, s 1906-ban a tovább bővített részeket is átadták. Az 1891-ben alapított gyógyszerterát K. BRETSCHNEIDER üzemeltette.⁸²⁴ A császári főpostahivatal – amely 1890. október 4-én nyílt – 1913-ban 47 postaállomással állt összeköttetésben; 1900. július 1-jén a főposta 25 előfizetővel – kezdte meg a városon belüli távbeszélő szolgáltatását. A városban evangélikus és katolikus hittérítő-állomások, egy apácázárda és egy kolostor is működött, s itt élt Német Kelet-Afrika püspöke is. A városban brit alkonzulátus is működött. I. VILMOS császárnak 1897-ben állítot-

⁸²⁰ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IX. évf. (1907) 56. sz. (okt. 5.)

⁸²¹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IX. évf. (1907) 59. sz. (okt. 16.)

⁸²² › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) 6. sz. (jan. 17.) ; FITZNER 1896 ; FITZNER 1903: 118–120. p.

⁸²³ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. I. évf. (1899) 1. sz. (febr. 26.), XII. évf. (1910) 43. sz. (jún. 10.)

⁸²⁴ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. I. évf. (1899) 1. sz. (febr. 26.)

tak emlékművet, 1900-ban BISMARCK kancellárak és 1909-ben VON WISSMANN-nak,⁸²⁵ s idővel helyet kapott még Német Kelet-Afrika megalapítójának, PETERSnek a szobra is. A Kormányzóóság épülete körül elterülő park egyúttal a város fűvészkertje is volt, amely 1895-ben 2,5 hektárt, a századfordulón több mint 3 hektárt tett ki.⁸²⁶ Ezt még 1893-ban STUHLMANN professzor hozta létre a különböző vidékekről érkezett növények vizsgálata. E parkban egy kis épületben kaptak helyet a gyarmat földmérőinek irodái és az időjárásrögzítő és -előrejelző állomás is. A város kikötőhivatala mellett minden nap délben, a pontos idő jelzéseként, elsütötték a tisztelgő löveget.⁸²⁷ A városban volt a *D.O.A.G.* székháza (a *Barra Rasta* utcában, majd átköltöztették a már említett *Unter den Akazien* megvásárolt épületbe), és saját mólója is volt a kikötőben. A kikötőben az 1905. év során 220 gőzhajó fordult meg, 1907-ben pedig 224 gőzhajó és 852 *daru* rakodott ki és be.⁸²⁸ Forgalmasság piacterén cseréltek gazdát a vasúttól vagy a karavánutakról érkező áruk, ahogy a hajókon érkezettek is. A városban volt a *Polizeitruppe* és a *Schutztruppe* parancsnoksága, s itt működött a kerületi törvényszék mellett a *Császári Fellebbviteli Bíróság* is. A város kulturális életét az 1910-es évek elejétől sport- és zenekedvelők részére – többnyire a helyi szállodák által – szervezett rendezvények színesítették.⁸²⁹ A városban vitorlás egyesület működött, s Dar es Salaam környékén a német kelet-afrikai partvidék vitorlás tulajdonosainak évente több alkalommal is rendeztek versenyeket, s a jelentősebb helyezéseket elért hajók neveit a *D.O.A. Zeitung* hasábjain is közzétették.⁸³⁰

Dar es Salaam a lakosságának arányánál lényegesen több szállodával és fogadóval rendelkezett, ez jól mutatja a város közigazgatási és kereskedelmi központként betöltött jelentőségét. A városban 1895-ben 3 német, 2 görög és 1 olasz fogadó, étterem működött, továbbá a *Haydn & Günther* cég tulajdonában lévő *Deutsches Haus* és a Julius MICHELSEN üzemeltette *Zur Krone* szállodák.⁸³¹ Már 1896-ban működött a görög KROUSSOS testvérek szállója, s hamarosan a *Deutscher Kaiser* fogadó (amely zongorával, francia biliárdasztalal és tekepályával is rendelkezett); a *Wilhelmsuferen* a Martha LOBER üzemeltette *Hotel Fürst Bismarck* nyílt meg, majd 1906-tól a *Kaiserhof* (1906-ban nyílt, a *Kaiser-* és a *Bismarckstrasse* északi sarkán; egy szoba ára fürdőszobával, világítással és kiszolgálással 4 Rp volt) is biztosította az európai átutazók szállását.⁸³² A korábbi *Afrika-Hotel* 1906-tól már *Transvaal-Hotel* néven működött Eugen BADRIAN vezetésével, étterme francia és német konyhával várta vendégeit (személyzete németül, franciául, hollandul és angolul beszélt).⁸³³ Mindezek mellett továbbiak is nyíltak. 1907-ben az A. BURGER tulajdonában lévő *Zur Stadt Daressalaam* fogadó – amely 1912-re nevét már *Hotel Burgerre* változtatta

⁸²⁵ A szobor készítésére és felállítására 1906. legelejéig 2839 Rp gyűlt össze, főként 5–10 Rp-s lakossági adakozásból, de a zanziábrói német konzulátus és közösség is 29 Rp-t adott. 1907. szeptember közepére már 12.005 Rp (16.002,8 Mk) gyűlt össze.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. VIII. évf. (1906) 6. sz. valamint IX. évf. (1907) 57/58. sz. (okt. 12.)

H. VON WISSMANN emlékműve a *Wissmannstrasse*, *Bismarckstrasse* és a *Barra Rasta* egymásba torkolásánál kialakított téren volt. A WISSMANN-t parafakalapban ábrázoló bronzszobor kiegészült egy *askari* és orosz-lán alakjával is. Az I. világháborút követően a brit hatóságok egy *askarit* ábrázoló szoborra cserélték, mely emléket állított a Kelet-Afrikában elesett katonáknak, ma is azon a helyen áll.

⁸²⁶ › FITZNER 1896 ; FITZNER 1901: 274. p.

⁸²⁷ › *Africa Pilot* 1916: II. köt. 377. p.

⁸²⁸ › MEYER ; *Révai Nagy Lexikona*: „Dar-esz-Szalam” szócikk.

⁸²⁹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XIV. évf. (1912) 35. és 37. sz.

⁸³⁰ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XIV. évf. (1912) 41. sz., 70. sz. (máj. 22., aug. 31.)

⁸³¹ › FITZNER 1896

⁸³² › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. I. évf. (1899) 1. sz. (febr. 26.), IX. évf. (1907) 56. sz. (okt. 5.), IX. évf. (1907) 59. sz. (okt. 16.)

⁸³³ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. VIII. évf. (1906) 5. sz. (febr. 3.)

–, továbbá a *Hotel zur Eisenbahn* is várta az utazókat, valamint a 14 szobás *Wissman-Hotel*, amely az *Unter den Akazien* 23. szám alatt fogadta vendégeit.⁸³⁴ 1912-ben az előbbieken kívül a Hermann EGGER üzemeltette *Hotel Grüner Baum* működött a pályaudvar közelében, továbbá a *Fürstenhof* szálló és étterem is, valamint már 1907-ben a *Hotel zur Eisenbahn* is az utazókat várta.⁸³⁵ A városi szállodák gyakorta rendeztek – elsősorban a *Schutztruppe* zenekara részvételével – koncerteket vagy díszvacsorákat különleges étkekkel (az ezeken való részvétel a vacsorával együtt 2,5–3,5 Rp volt).⁸³⁶ 1907-ben már működött C. FISCHER *Hammonia* sörözője és étterme az *Araberstrasse* 8. szám alatt.⁸³⁷ Lutheránus templomát 1898-ban kezdték építeni dél-németországi stílusban, míg a katolikus katedrális 1902-ben fejezték be, és neogótikus jegyek szerint épült.⁸³⁸

Tanga városa az azonos nevű, nagy kiterjedésű öböl déli, az óceán felől félszigettel védett partján fekszik. A város lakossága húsz év alatt, 1914-re megnégyszereződött, ez a növekedés a város közigazgatási és kereskedelmi jelentőségét is tükrözi. A városban elhelyezkedő piaca igen forgalmas volt, kikötőjébe közvetlen hajójáratok érkeztek Németországból. A vasút és a kikötő találkozásának köszönhetően igen fontos településsé nőtte ki magát, több vállalat és bank is tartott fenn irodát. Posta- és távíróhivatala Dar es Salaamon keresztül a part mentén a gyarmat minden jelentős városával összeköttetést tudott létesíteni. Itt működött Német Kelet-Afrika északkeleti kerületeinek I. fokú bírósága és egy rendőrőrs is.⁸³⁹ A part mentén, de attól kissé beljebb futott a *Kaiserstraße*, melyen a közigazgatási hivatalon kívül ott állt még a fővámház, a várostól keletre pedig a kórház; a köztereket már a századfordulót követően közvilágítással látták el. A várostól kissé keletre elterülő Ras Kasone-félszigeten parkot alakítottak ki a XX. század első évtizedének közepén.⁸⁴⁰

Tanga lakosságának alakulása, 1894. és 1914. között				
Év	összesen	európai	indiai, arab	afrikai
1894.	~ 4.000	~ 50	—	~ 3.800 —
1899.	~ 8.000		n. a.	
1902.	~ 8.000		n. a.	
1905.	6.658		n. a.	
1908.	5.689	141	—	5.548 —
1914.	~ 12.000	~ 200	—	~ 12.000 —

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 17. p. ; FITZNER 1896 ; FITZNER 1901: 278. p. ; MEYER

Tanga városában a lakosság 1902-ben és 1908-ban 78 kő- és 791 vályogházban lakott.⁸⁴¹ A Kormányzóság itt több iskolát is tartott fenn, többek között a közigazgatásban résztvevő szuahélik oktatását biztosító intézményt is. A város parkjában LÜHRSEN professzor által készített, 2,5 méteres – horgonnyal, császári koronával és sassal díszített – szobor állított emléket az 1888–1889-ben Kelet-Afrikában elesett német tengerészeknek.

⁸³⁴ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IX. évf. (1907) 55. sz. (okt. 2.), XII. évf. (1910) 43. sz. (jún. 10.), XIV. évf. (1912) 35. sz. (máj. 1.)

⁸³⁵ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XIV. évf. (1912) 35. sz. (máj. 1.)

⁸³⁶ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XIV. évf. (1912) 35–41. sz.

⁸³⁷ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IX. évf. (1907) 56. sz. (okt. 5.)

⁸³⁸ › BRENNAN – BURTON

⁸³⁹ › FITZNER 1896

⁸⁴⁰ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: III. évf. (1907) 20. p.

⁸⁴¹ › MEYER

BISMARCK szobra is a közteret díszítette.⁸⁴² Tangában 1906. elejétől I. DE SEGRAIS fogorvos kezdte meg működését, ő egyben ellátta az Usumbura vidékének betegeit is.⁸⁴³

Tangában képviselőket tartott fent a *D.O.A.G.* és még több, kisebb ültetvényekkel rendelkező társaság is. A kikötővárosban működött Ed. STADELMANN fényképész vállalkozó műterme is.⁸⁴⁴ Az ideiglenesen itt tartózkodók a *Zum Rustigen Hans* vendégfogadót vagy a Hans LIEBEL *Central-Hotel*t a kertvendéglőjével vehették igénybe,⁸⁴⁵ majd a századfordulót követően a *Kaiserhof* szállót is, amelynek tulajdonosa 1907-ben Paul MASCHER volt (ekkor itt egy szoba teljes ellátással 5 Rp, ellátás nélkül 3 Rp volt éjszakánként).⁸⁴⁶ A város növekvő jelentőségét mutatja, hogy 1908-ban már várta szállóvendégeit a Willy PETIT üzemeltette (korábban W. SCHOLL tulajdonában volt) *Hotel Deutscher Kaiser*, s 1912-ben a J. DUSEK tulajdonában lévő, a vámháztól öt percre elhelyezkedő *Grand-Hotel Tanga* is.⁸⁴⁷

Tabora volt a századok óta virágzó rabszolga-kereskedelem központja; itt haladt át a Bagamojoba tartó karavánút a Tanganyika-tavon keresztül a Kongó vidékéről, illetve a Viktória-tó déli partjaitól is. Az 1820-ban arab kereskedők által alapított városban – amely 1.200 méterrel feküdt a tenger szintje felett – rendezte be udvarát az Unjamwesi Királyság uralkodója is, ezen állam területe nagyobb volt a későbbi Tabora kerületnél, és egészen a Viktória-tóig terjedt. Tabora 1852-ben már jelentős népességgel bíró forgalmas kereskedőváros volt. Lakóinak száma 1895-ben több mint 15.000 fő, de köztük csak 9 volt német, 23 arab és 3 indiai (össztlakossága meghaladta Dar es Salaam akkori lélekszámát), a századfordulón az össztlakosság változatlan száma mellett 8 német, 19 arab és 9 indiai élt.⁸⁴⁸ Közel két évtized múlva, 1914-ben már több mint 23.000 fő élt itt, a száznál több európai (elsősorban német) lakos nagy része a hivatalokban és a vasúttársaságnál dolgozott. Az arabok főként kis- és nagykereskedők voltak, illetve kereskedelmi cégek képviselőiként dolgoztak, az indiaiak kis vegyesboltjaikat vezették, vagy kézművesként éltek. Már 1906-ban 31 arab, 26 indiai és 25 afrikai vállalkozó üzemeltetett kereskedést vagy kisebb műhelyt Taborában.⁸⁴⁹ A századfordulón az épületek száma megközelítőleg 3.100 volt.⁸⁵⁰ A városban elkülönült a kisebb pálmák szegélyezte földutcák és szegényes földszintes házak alkotta afrikai városrész; a szűk sikátorok mentén az arabok és indiaiak kőházai, illetve a tágas európai negyed állt. A XX. század első évtizedét követően kiépülő európai városrészt pálmafákkal övezett utak mentén, egymástól távol elhelyezkedő nagyobb, gyarmati stílusban épült házak jellemezték. Később a vasút európai alkalmazottainak lakóházai és a vasúttársaság vendégháza a város határán kívül északnyugatra fekvő Rufita-dombon épült fel. Tabora város tanácsának 1907. évi költségvetése 53.050 Rp volt.⁸⁵¹ Már 1911-ben működött itt a W. HALD tulajdonában lévő *Hotel Usagara* egy étteremmel, s 1912-től a piac mellett várta vendégeit Otto GERLACH üzemelésében a *Hotel Tabora*, majd 1914-ben

⁸⁴² › FITZNER 1901: 278–279. p.

⁸⁴³ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. VIII. évf. (1906) 6. sz.

⁸⁴⁴ Egyben kereskedelmi vállalkozást is működtetett.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. II. évf. (1900) 13. sz. (ápr. 7.)

⁸⁴⁵ 1900-ban már felújítva várta vendégeit, s a legkedvezőbb szobaár 1 Rp volt; e mellett LIEBEL kereskedelmi vállalkozást is üzemeltetett.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. II. évf. (1900) 13. sz. (ápr. 7.)

⁸⁴⁶ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IX. évf. (1907) 56. sz. (okt. 5.)

⁸⁴⁷ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. X. évf. (1908) 67. sz. (szept. 2.), XIV. évf. (1912) 36. sz.

⁸⁴⁸ › FITZNER 1896 ; FITZNER 1901: 326–327. p.

⁸⁴⁹ › MEYER

⁸⁵⁰ › FITZNER 1901: 326–327. p.

⁸⁵¹ › *Amtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika*. VIII. évf. (1907) 23. sz.

megnyílt a vasútállomás mellett a *Bahnhofts-Hotel* is, B. FROEBES asszony vezetésével.⁸⁵² A város nyüzgő központjában, az arab és európai negyed között, oszlopokra emelt, bádogtetővel fedett piactér volt, 20 percnnyire a város erődjétől. Itt működött a kerület kórháza is. Tabora fontos katonai központ volt, a városközpontban egy dombtetőn lévő erődben működött a kerületi hivatal mellett, itt állomásozott a *Schutztruppe* 10. százada és egy rendőri szakasz is. A városban posta- és távíróügynökséget tartottak fenn, később már telefonközpont biztosította a távbeszélgetés lehetőségét. A vasútvonalat és a város keleti határában elhelyezkedő pályaudvarát 1912-ben adták át, ez két nap alatt teremtett összeköttetést Dar es Salaam kikötőjével (korábban ez az út karavánokkal akár két hónap is volt). Ezt követően adták át az egy afrikai hordár vontatta városi kisvasutat is, amely az állomás és a városközpont között biztosított kényelmes kapcsolatot az e szolgáltatást megfizetőknek.

Pangani városa egy félkör alakú öbölben, az azonos nevű folyó széles torkolatának északi partján feküdt. A városnak 1895-ben 4.480 lakosa közül 89 arab, 240 indiai és 16 európai volt, a századfordulón pedig 6.679 afrikai, 7 európai, 91 indiai és 298 arab élt itt. A házak alapanyagát és számát tekintve 1895-ben 179 kő- és majd' ezer agyagházat számoltak össze, míg négy évre rá 135 kőből, 694 félig kőből és 1.657 vályogból épült épület került összeírásra.⁸⁵³ A lakosság fokozatos csökkenését mutatja, hogy 1903-ban már csak 3.700 lakója volt, s 1908-ban 3.200 afrikai mellett több tucat ázsiait és 10 európaít írtak össze.⁸⁵⁴ Volt posta- és távíróügynöksége, vámháza, piacteren bonyolódott a belső területek és a tengeri horgonyzóhely között zajló kereskedelem, a város melletti erődben egy rendőri és egy katonai szakasz állomásozott. Horgonyzóhelyét érintették a menetrend szerinti gőzhajó járatok is. A városban európaiak a *Souza* szállodában, míg az indiaiak és az arabok a goai fogadós működtette *Pereirában* szállhattak meg.

Moschi városa a Kilimandzsáró lejtős, patakoktól szabdaltságot kapó déli oldalán helyezkedett el.⁸⁵⁵ A századfordulót követően az európaiak jóvoltából úgy vált egyre népesebbé, ahogy a Kilimandzsáró- és Merú-hegy lankáin egyre nagyobb számban létesültek egyéni gazdaságok, ültetvények. A századfordulón 6.000 lakosai között még mindössze 9 német és 2 görög volt. A város erődített laktanyájában ugyanekkor egy század (az 1. század) állomásozott, létszáma hat német tisztből és altisztből, egy afrikai tisztből, 16 altisztből és tisztesből és 105 *askariból* állt.⁸⁵⁶ Amikor 1910-ben a vasúti építkezések a Kilimandzsáró közelébe értek, a vasúti végállomást Moschitól délkeletre, a hegy tövében építették fel. A hamarosan kialakuló kis kereskedelmi központ és a köré épült település a Neu-Moschi (Új-Moschi) nevet kapta.⁸⁵⁷

Lindi városa a Lukuledi-folyó kiöblösödő tölcser-torkolatának kezdetén, a nyílt tengertől 11 km-re helyezkedett el. Az 1895-ben 4.000 lakosú kerületi székhelyen 22 európai élt, a századfordulón és az azt követő években már megközelítőleg 4.500 lakossal bírt.⁸⁵⁸ 1908-ban már csak 3.500 fő lakott itt kb. 25 európaival.⁸⁵⁹ A sikátorok és kanyargós utcák szabdalta nagy múltú város utcái a rendszertelenül elszórt házak között futottak. Egyedül a

⁸⁵² › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XIII. évf. (1911) 80. sz. (okt. 7.), XIV. évf. (1912) 57. sz. (júl. 17.), XVI. évf. (1914) 63. sz. (aug. 5.), XVI. évf. (1914) 63. sz. (aug. 5.)

⁸⁵³ › FITZNER 1896 ; FITZNER 1901: 294. p.

⁸⁵⁴ › MEYER

⁸⁵⁵ A település ma az Old Moshi nevet viseli, s nem más, mint egy hegyoldali tanyavilág központja.

⁸⁵⁶ › FITZNER 1901: 319. p.

⁸⁵⁷ A mai tanzániai Moshi e kis településből fejlődött ki. A német kerületi székhely ma már csak egy, a hegyoldalban található házcsoportok közül.

⁸⁵⁸ › FITZNER 1896 ; FITZNER 1901: 309–310. p.

⁸⁵⁹ › MEYER

parti főutca – amely mentén az európaiak hivatalai és lakóépületei emelkedtek – volt rendezett. Lindiben volt a térség fővámháza, posta- és távíróügynöksége is; egy kis szanatórium biztosította a környéken élő, beteg európaiak lábadozását; 1914-ben már működött a *Hotel Budig* szálló is⁸⁶⁰. A kikötőjét érintő gőzhajó járat menetrend szerinti összeköttetésben állt Német Kelet-Afrika partmenti településeivel; a járatokat a Kormányzóság és a *Deutsch Ostafrikanische Linie* gőzösei üzemeltették. Kereskedelmében fontos szerepet játszottak a Lindi környékén fekvő szizál-, gumi- és gyapotültetvények, a városban *D.O. A.G.*-képviselő is állott.

Az 1506-ban portugálok által alapított **Kilwa Kiwindje** jó kikötőhellyel bírt. 1895-ben 8–10.000 lakosából 21 európai, 143 arab és 282 indiai származású volt. Ekkor középületeit a hivatali épület mellett a vámház és egy öreg erőd jelentette, valamint forgalmas bazár volt a házak között.⁸⁶¹ A városban 1895-ben postaügynökség, a *D.O.A.G.* telephelye, egy arab üzemeltetésében lévő növényi (szezám) olajprés és egy vitorlásépítő üzem is működött.⁸⁶² Ekkor már épülőfélben volt a tiszta forrásoktól futó vízvezetékrendszer, amely a város ivóvíz-ellátását volt hivatva szolgáltatni.⁸⁶³ A település idővel vesztett jelentőségéből, s 1905-ben már csak 4.400 fő élt itt, ekkoriban arab szódavízkesztő üzem is működött.⁸⁶⁴

A közelben, egy szigeten feküdt **Kilwa Kisiwani**, amelynek a századfordulón 400–500 afrikai, 49 arab és 3 indiai lakója volt, és a X. század óta az arab, majd a portugál, majd ismét az arab kereskedelem egyik kelet-afrikai központjaként működött (portugál neve a hasonló kiejtésű Quiloa volt), azonban a XIX. század végére jelentősen vesztett korábbi szerepéből, s többszáz éves erődje akkorra már romos volt.⁸⁶⁵

A nagyobb városokban számottevő volt az átutazók forgalma, akkor is, ha ott nem volt jelentős az európai lakosság. Ebből adódóan számos **szálloda** működött az európaiak által is igénybe vett útvonalak mentén. Morogoroban 1907-ben a *Sailer & Thomas* cég (mely a székhelyen hentesboltot is fenntartott) működtette a *Gasthaus zum Deutschen Kaiser* (majd *Hotel Deutscher Kaiser*; 1914-ben neve *Hotel Sailer*) szállót, amely az állomástól 3 percre lévő központban, a postahivatal mellett volt.⁸⁶⁶ Ez az európai utazók kényelmét szolgálta, magát valódi sörcsapolással és saját szódauzemmellel hirdette.⁸⁶⁷ Szintén ezen a településen nyílt 1908-ban a *Hotel Kaiserhof*, amely megnyitása alkalmából a dar es salaami *askari*-zenekar háromnapos koncertjét rendezte meg (kezdetben Franz HERMS, majd 1914-ben már H. WAPPMANN tulajdonában volt).⁸⁶⁸ Morogoro harmadik szállodája 1912-ben már működött, ez pedig a F. X. SAILER tulajdonában lévő *Hotel zur Eisenbahn* volt.⁸⁶⁹ Kilossában, 1912-ben C. BENDER üzemeltette a *Bahn-Hotel Kilossát* (1914. júliusában *Zentralbahn-Hotel* nevet a *Bahnhotel-Wagner* név váltotta fel, s H. WAGNER asszony tulajdonában volt).⁸⁷⁰ Malongwében Ewald SCHAPER *Hotel Deutsches Haus* fogadója várta vendégeit. Momboban 1907. október legelején nyitotta meg kapuit a *Hotel Jägerhof*, a vasútállomás mellett pedig a *Park-Hotel* (tul.: Eg. MARTIENSEN) várta az átuta-

⁸⁶⁰ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) 62. sz. (aug. 1.)

⁸⁶¹ › FITZNER 1896

⁸⁶² › FITZNER 1896

⁸⁶³ › *Africa Pilot* 1897: 359. p.

⁸⁶⁴ › FITZNER 1903: 126. p.

⁸⁶⁵ › FITZNER 1901: 307. p.

⁸⁶⁶ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IX. évf. (1907) 57/58. sz. (okt. 12.), 62. sz. (okt. 26.)

⁸⁶⁷ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XII. évf. (1910) 43. sz. (jún. 10.)

⁸⁶⁸ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. X. évf. (1908) 67. sz. (szept. 2.), XVI. évf. (1914) 63. sz. (aug. 5.)

⁸⁶⁹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XIV. évf. (1912) 35. sz. (máj. 1.)

⁸⁷⁰ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) 53. sz. (júl. 1.) és 63. sz. (aug. 5.)

zókat.⁸⁷¹ Dodomában 1912-től Theodor HILGERS *Centralhotel Dodoma* szállója, 1914-ben a *Bahnhofs-Hotel* fogadta az európai látogatókat.⁸⁷² Az üdülőhelyként is kedvelt Kigomában a I. WAGENTRUTZ tulajdonában lévő *Hotel zur Kigomabucht* és angolul és franciául beszélő személyzettel a *Tanganjika-Hotel* üzemelt.⁸⁷³ Az 1914. évben Wilhelmstal mellett, 1500 méterrel a tengerszint felett a *Kurhaus Jägertal* és Neu-Moschiban a *Kilimandjaro-Hotel*, Muansában a *Nyansa-Hotel* is rendelkezésre állt.⁸⁷⁴ Több esetben a vidéki szállodák adtak otthont egy–egy kereskedelmi társaság helyi képviselőjének is, és éttermük találkozóhelyként is szolgált.

A német gyarmatokon, ahogy a briteken vagy a franciákon is, kialakult az az úgynevezett **gyarmati építészeti stílus** – amely figyelembe véve az éghajlati sajátosságokat – teljesen eltért az európaiától. A gyarmati stílus általános jellemzői a bádogtető, esetenként lépcsőzetes elrendezésben; a második szintje a kiugró, az épületet körbefutó oszlopokon álló függőfolyosó, melyre az épület szobái és azok ablakai nyílnak. A földszint minden esetben megemelt talapzaton kezdődik, hogy megakadályozza a sok csapadék épületbe folyását. Az épületek általában kőből vagy legalábbis kő alapzatra épültek, mivel a fa hamar korhadásnak indulhatott. Ha volt belső vízvezeték, akkor a víztartályt a tetőtérben helyezték el, s egy alsó tartályból szállították fel a vizet, így biztosították a víznyomást. Vidéken, illetve a vidéki városok egy részében az európaiak építményeit különösen magas talapzatra építették, s a lépcsőt is egyedien alakították ki, hogy megakadályozzák a vadállatok, a rovarok feljutását.

Német Kelet-Afrika gazdasága és kereskedelme

Az afrikai lakosság már régóta művelt földeket, amelyeket gyakorta erdőirtással alakították ki. Mezőgazdasági termelésük csak kis részét szánták kereskedelmi célokra, elsősorban szűkebb környezetük ellátására törekedtek. A piaci lehetőségek növekedésével azonban, gyakorta a német kormányzóság által támogatva, mind nagyobb terület művelését kezdték meg, elsősorban gazdasági növényekkel. Idővel számottevő lett az afrikaiak kopra, gumi, földimogyoró, rizs és gyapot termelése is, a termést azonban döntően a helyi piacokon értékesítették.⁸⁷⁵ Az afrikai gazdaságok termelték meg a belföldi fogyasztásra szánt élelmiszerek jelentős részét. A dar es salaami városi vásárcsarnokának kereskedői az 1910-es évek elejére évente fél millió rúpia forgalmat bonyolítottak le.⁸⁷⁶

Kelet-Afrika német érdekeltségű vidékein 1888-ban 30, európaiak kezén lévő ültetvény kezdett működni; 1896-ban ezek megoszlása kerületenként az alábbi volt: Tanga 14 birtok, Pangani, Bagamojo, Dar es Salaam 4–4, Kilwa és Mikindani 1–1.⁸⁷⁷ Az ültetvények száma a következő néhány évben jelentősen megnőtt. Három évvel később, 1899-ben még továbbra is Tanga kerületben volt a legtöbb: 22, összesen 37 volt nyilvántartva.⁸⁷⁸ Ezeket német vállalatok vagy a Kormányzóság működtette, de voltak egyéni gazdálkodók is. Az ültetvényeken elsősorban a part mentén élő szuahéli népeket alkalmazták, bár jó munkaerőnek főként a Tabora környékén élő *nyamweziket* (*wanyamwezi*) tartották, ezért ők magasabb bért is kaphattak. Ez természetesen hamarosan a jelentős számú lakos-

⁸⁷¹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IX. évf. (1907) 55. sz. (okt. 2.), XIV. évf. (1912) 35. sz. (máj. 1.)

⁸⁷² › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XIV. évf. (1912) 57. sz. (júl. 17.)

⁸⁷³ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) 89. sz. (nov. 4.)

⁸⁷⁴ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) 67. sz. (aug. 19.), XVI. évf. (1914) 90. sz. (nov. 7.)

⁸⁷⁵ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 17. p.

⁸⁷⁶ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1914) 34. p.

⁸⁷⁷ › FITZNER 1896

⁸⁷⁸ › FITZNER 1901: 235–238. p.

ság belföldi vándorlását idézte elő. A kormányzóság 1891-ben próbát tett néhány száz kínai és Jáva-szigeteki munkás kelet-afrikai foglalkoztatására is. Ők azonban az éghajlati nehézségek miatt hamarosan visszatértek hazájukba.⁸⁷⁹ Az afrikaiak elsősorban a belsőbb területeken sok helyen műveltek saját vagy közösségi ültetvényeket, illetve a helyi földesurak birtokait.

A **Biológiai és Mezőgazdasági Intézetet** (*Biologisch und Landwirtschaftliche Institut*) 1902-ben alapították Amaniban, a Kelet-Usambara-hegységben, amelynek elsődleges feladata a trópusi égövi növénytermesztés elősegítése volt. Az intézet nemcsak kutatásai eredményeit és tanácsait osztotta meg a mezőgazdasági vállalkozókkal és magánszemélyekkel, hanem kedvező áron vetőmagot, dugványokat és palántákat is biztosított az azt igénylőknek.⁸⁸⁰ A kutatóintézetnek a mezőgazdaságban betöltött szerepét és jelentőségét mutatja az is, hogy már kezdetben ellenőrizték a külföldről behozott gyapot vetőmag-szállítmányok mindegyikét kártevők felfedése céljából. Ugyanígy a belföldön talált kártevővel fertőzött magokat is bevizsgálták.⁸⁸¹ A növények tűrőképességének, szaporításának és egyéb tulajdonságának vizsgálata céljából 1905-re egy 52 hektáros területet tisztítottak meg és ültettek be különböző haszonnövénnyel.⁸⁸² A 300 hektáros kísérleti telepet délről a Sigi-, északról a Dodwe-, míg keletről a Kwamkuyu-folyó határolta.⁸⁸³ A kísérleti telep célját a kezdeményező Kormányzóság Német Kelet-Afrika növény- és állatvilágának tanulmányozásában határozta meg, különös tekintettel a növények gazdasági hasznosításának fokozására, talajjavító eljárások kidolgozása és állati és növényi kivonatok gyógyszeripari használhatóságára. Az amani-i *Biológiai és Mezőgazdasági Intézetet* hivatalosan 1904. június 4-én nyitotta meg VON GÖTZEN gróf kormányzó. Igazgatója Albrecht ZIMMERMANN professzor volt a kezdettől több mint másfél évtizeden át.⁸⁸⁴ Több német közigazgatási tisztviselő is segítette a növénygyűjtemény gazdagítását. A telepen számos növény termelékenységének fokozását, illetve meghonosítását kísérletezték, amely eredmények hamarosan a környező gyarmatokon és tengerentúlon is ismertté tették az intézetet. A növényeket nemcsak Afrika különböző vidékeiről hozták a kutatóintézetbe, hanem Közép- és Délkelet-Ázsiából, Európából és még Ausztráliából is.

Az első **szizál**palántákat dr. Richard HINDORF hozta a *D.O.A.G.* megbízásából, 1893-ban Mexikóból Floridán és Hamburgon keresztül. Az eredetileg ezer növénycsemetéből mindössze 63 darab élte túl az utazást.⁸⁸⁵ A sikeres szaporítást követően az első két ültetvényt Kikogwében és Buschirihofban hozták létre, majd a Tanga–Momba vasútvonal mentén és az Usambara-hegységben folytatták a telepítést; Lindi közelében 1905-ben honosították meg.⁸⁸⁶ A szizál (vagy szizálkender) gyakran embermagasságú, lándzsalevelű növény leveleit kétéves kora után kezdenek vágni egészen akár a 12 éves koráig is, ezalatt akár 180–220 levelet is növeszt. A levágott, szárított levelek feldolgozásához szükséges gépeket kezdetben az Egyesült Királyságból és Észak-Amerikából hozták be, majd a századforduló tájékán németországi gépgyárak importálták az addigra már versenyképessé vált terméket.⁸⁸⁷ A hatalmas, rostos leveleket a levágás, szárítás után megtilolják, s a rost-

⁸⁷⁹ › BRODE: 87. p.

⁸⁸⁰ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VIII. évf. (1913) 30. p.

⁸⁸¹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 17. p.

⁸⁸² › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 17. p.

⁸⁸³ A birtok legalacsonyabb pontja 400, legmagasabb 1100 méter volt, különösen fontos volt ez, hiszen 100 méterenként megközelítőleg 1,7 °C-ot süllyedt a levegő a Kelet-Usambara-hegységben, Amani vidékén.

⁸⁸⁴ › FITZNER 1903: 120. p.

⁸⁸⁵ › OLIVER – SANDERSON

⁸⁸⁶ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 16. p. ; ROBERTS

⁸⁸⁷ › BRODE: 106. p.

ját hajlékony kötelek, szőnyegek, vitorla- és zsákvásznak készítésére használták fel, részben a gyarmat üzemeiben. A német kelet-afrikai szizáltermékek egyik legnagyobb felvásárlója a német *Császári Haditengerészet* volt.⁸⁸⁸ Későbbi német jelentőségére utal, hogy egyes esetekben „kelet-afrikai fehér arany”-nak is nevezték. A századfordulót követő első években még alig 1.000 hektárnyi ültetvényt tartottak nyilván, 1912-ben már megközelítette a 25.000 hektárt, 1910-ben már 20 millió növényre becsülték az ültetvények állományát.⁸⁸⁹ Német Kelet-Afrikában az 1910. évben 54 nagy szizálültetvényt tartottak számon, egy évvel később kivitelének mértéke 4,5 millió M volt.⁸⁹⁰ Német Kelet-Afrika szizálkivitele 1904-ben még 1.000 tonna volt, ez 1908-ra már 4.057 tonnára nőtt.⁸⁹¹ A szizál lett a legfőbb kiviteli cikk 1907. és 1908. között, majd 1912. után is fontos szerepet játszott, amikor a világpiaci ára ismét növekedett, s a gumi értéke jelentősen csökkent. Sok gumifát gondozó ültetvényes a szizálban látta jövőjének folytatását. A szizálkender mázsánkénti átlagára a hamburgi gyarmatáru-kereskedelemben 1909. decemberében 52 márka volt, ami egy évre rá 42 M-ra esett vissza, majd emelkedve 1912. decemberében már 75 M-ra nőtt, de az 1913. év végére 60 M-ra csökkent.⁸⁹²

Német Kelet-Afrikában a századforduló évét követően egyre több **gumifa** ültetvényt telepítettek, elsőként a *D.O.A.G.* folytatott nagyobb gazdálkodást Lewa határában 1893-ban,⁸⁹³ de közel egy évtized elteltével már a Tanga és az Usambara hegyek között, a Morogoro, Mahenge, Bagamojo és Kilwa körüli területeken is. Az afrikai német gyarmatokon a Dél-Amerikából származó ceará gumifa (*Manihot glaziovii*) telepítését honosították meg, sikerrel. A leginkább 4. és 10. éve között termelékeny fa értékét adó tejnedvét kérge „V” alakú bemetszésével nyerték ki. Az előbb felsorolt ültetvények nagy részét európaiak birtokolták, az afrikaiak csak kis területen gazdálkodtak. 1896-ban 305 tonna nyersgumit szállítottak ki Német Kelet-Afrikából, majd 1898-ban már csak 209 tonnát, azonban a következő évben ismét nőtt a tengerentúlra behajózott mennyiség.⁸⁹⁴ A telepítvények területe a XX. század elején rendkívüli mértékben nőtt, amíg 1902-ben mindössze 247 hektárt tartottak nyilván, addig 1912-ben már 45.317 hektáron nőtt a ceará gumifa. Az amani-i intézet mellett Muhasában kísérleti gumifatelep üzemelt, ennek célja az ültetvényesek támogatása, illetve a fákkal kapcsolatos tapasztalatok megosztása volt.⁸⁹⁵ Több német vállalkozás nem is annyira a gumitermelés, inkább a gumifa-ültetvények létrehozásában majd eladásában volt érdekelt. 1910. októberében a brit vállalatok összesen 16.000 hektár ültetvényt vásároltak 350.000 font értékben (7 millió márka).⁸⁹⁶ 1910-ben 250 kisebb-nagyobb elszórt ültetvényt tartottak számon, közte számos kisebb területet más terményekben is érdekelt gazdálkodók gondoztak, sokan szerencsét próbáltak a fellendülés éveiben. A Kilimandzsáró lábánál, Moschi mellett, 1912. nyarán egy 120 hektárt kitevő földbirtokért – amelyre korábban 30 hektárnyi gumifa-ültetvényt telepítettek – 20.000 Rp-t kért az eladója.⁸⁹⁷ A brazíliai kaucsuk világpiaci árának 1909. közepe és 1911. eleje

⁸⁸⁸ › SMALER BROWN – GORDON BROWN: 563–570. p.

⁸⁸⁹ › BRODE: 103. p.

⁸⁹⁰ › HARLOW – CHILVER – SMITH ; ROBERTS

⁸⁹¹ › BRODE: 104. p.

⁸⁹² › JÖHLINGER

⁸⁹³ › BRODE: 101. p. ; ILIFFE: 146. p.

⁸⁹⁴ › FITZNER 1901: 247. p.

⁸⁹⁵ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VIII. évf. (1913) 30. p.

⁸⁹⁶ › ILIFFE: 146. p.

⁸⁹⁷ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XIV. évf. (1912) 53. sz. (júl. 3.)

között tapasztalt növekedése tette lehetővé, hogy e termény vezető szerephez jusson.⁸⁹⁸ A jobb tulajdonságokkal rendelkező brazíliai kaucsukfa (*Hevea brasiliensis*) tengerentúli meghonosítása az 1910-es évekig – a számtalan kísérlet ellenére – jelentősebb gazdasági eredmény nélkül volt. A német kelet-afrikai gumitermelés 1909-ben csak 218.468 kg volt, de 1912-ben már 1.018.807 kg-ot adtak az ültetvények⁸⁹⁹ A tömbösített nyersgumi német kelet-afrikai kivitele 1911-ben – a világpiacon áremelkedést követő hanyatlás időszakában – elérte a 3,5 millió Rp-t (4,7 millió márkát).⁹⁰⁰ Azonban a kelet-afrikai gumit is utolérte a brazíliai kaucsuk árának zuhanása, így 1913. elején a 1910-es árak már csak a negyedét fizették, ráadásul az árzuhanás idején előtérbe került a jobb minőségű brazil áru. Mindez azt eredményezte, hogy 1914-re sok ültetvény művelésével felhagytak, vagy annak letarolása után szizáltermelésbe a tulajdonosok kezdtek.⁹⁰¹

A németek nagy mennyiségben gondozott növénye volt a **kávécserje** is, amelyet a német gyarmatosítás kezdeti éveiben az Usambara-hegység délkeleti lábánál telepítettek. A haszonnövény nevelkedéséhez megfelelő tápanyagú föld hektárjának haszonbérlete 5 Rp volt a századfordulót követő években.⁹⁰² Csak a *D.O.A.G.* 1892-ben 115.000, 1896-ban pedig újabb 800.000 cserjét telepített az említett vidéken.⁹⁰³ A kávécserje mindkét fajtát művelték Német Kelet-Afrikában. Az elterjedtebb, úgynevezett „arab kávé” cserjéje az első szemeket 2,5 év elteltével hozza, de csak a hetedik évtől adja teljes hozamát, s kedveli az ezer méter feletti magasságot. 1896-ban már 28,3 tonna kávé szállítottak el Német Kelet-Afrikából 29.869 rúpia értékben, 1898-ban már 149,5 tonnát 174.354 Rp-ért, 1903-ban 336 tonna volt a kivitel, 1906-ban 497 tonna s 1908-ban már 650 t.⁹⁰⁴ A jelentős kereslet és a kedvező körülmények hatására egyre több cserjét ültettek. Amíg 1902-ben még 3.500 hektárt tett ki a telepítvények összterülete, addig 1912-ben már meghaladta 4.800 hektárt is. A Bukoba környékén meghonosított kávétermesztésben nagy arányban voltak az afrikaiak kezelésében lévő ültetvények, amelyek az 1910-es években már a termelés igen jelentős részét adták.⁹⁰⁵ Az 1910-es évek elejére az usambarai kávétermelés súlypontja már a Kilimandzsáró lábainál fekvő ültetvények felé mozdul; itt a századfordulót követő években szüreteltek első alkalommal számottevő mennyiséget. Természetesen Német Kelet-Afrika kávékivitele minden igyekezet ellenére is Németország éves behozatalának csak elenyésző részét adhatta. A bukobai kávépiacon a kávészemekért fizetett ár 1909. és 1911. között több mint kétszeresére nőtt, s Európában nagyobb volt az értéke a brazíliai ültetvények termékeinél. A kelet-afrikai termésű kávé mázsánkénti átlagára a hamburgi gyarmatáru-kereskedelemben 1909. decembere és 1913. decembere között átlagosan 124–126 M között mozgott, magasan kiemelkedett az 1912-es év, amikor egészen 164 M-ig nőtt az ára.⁹⁰⁶

⁸⁹⁸ A hamburgi gyarmatáru-tőzsdén 1908. legelején még csak 7,5 M-t adtak a brazíliai Para vidékéről érkezett kaucsuk mázsájáért (ott ekkoriban hatalmas területeken gazdálkodtak kaucsukfával). Ez fokozatos emelkedést követően 1910. március végére elérte a 26,8 M-t, majd e csúcs után lényegében töretlenül csökkent – 1910. utolsó heteiben már csak 13,2 M-t adtak ugyanekkora mennyiségért –, míg a sikeres brit kaucsukfa-telepítések hatására 1913. október végén mindössze 4,4 M-t fizettek érte.

⁸⁹⁹ › ILIFFE: 146. p.

⁹⁰⁰ › HARLOW – CHILVER – SMITH

⁹⁰¹ › ILIFFE: 146. p.

⁹⁰² › BORNEMISSZA

⁹⁰³ › BRODE: 97. p.

⁹⁰⁴ › BRODE: 98. p. ; FITZNER 1901: 247. p.

⁹⁰⁵ › HARLOW – CHILVER – SMITH

⁹⁰⁶ › JÖHLINGER

Az európai ültetvények és mezőgazdasági vállalkozások – a fentebb említettekhez viszonyítva – kevésbé fontos terménye volt a **gyapoton** termő pamut. A szuahélik már a németek megérkezése előtt gazdálkodtak gyapotföldeken. A gyarmatosítás kezdeti időszakában is termelték a vattás termésű növényt, általában közösségi földeken, elsősorban a Rufiji-folyó és Lindi környékén. A gyapot (*Gossypium*) növény termését már a telepítés évében is betakaríthatták. A németek első ültetvényeit északabbra, a Pangani-folyó völgyében honosították meg még az 1880-as évek legvégén, a betakarított termés élvonalbeli minőséget adott.⁹⁰⁷ Ezt követően mind több tengerparti kerületben létesítettek gyapotültetvényeket. A Kormányzóság támogatásával 1905-ben egy gyapottermelő szakiskolát hoztak létre Mpanganyában az afrikai gazdálkodók részére, ez Afrikában ritka kezdeményezés volt.⁹⁰⁸ Legfőbb céljának az afrikaiak helyes termelésre és gazdálkodási fortélyokra oktatását tekintette. A német gyarmat gyapottermelését rendeleti úton is igyekeztek elősegíteni és szabályozni. Az első fertőző természeti csapás 1894-ben komoly károkat okozott a gyapotcserjékben.⁹⁰⁹ Az ismételten pusztító kártevők és betegségek miatt a német kelet-afrikai kormányzóság ezek felszámolása érdekében rendeletet adott ki. Ennek értelmében a külföldről behozott vetőmagot csak Tangában rakodhatták ki, és azt az amanii kutatóintézet rögtön ellenőrizte (csak 1908-ban 51 tonna egyiptomi vetőmag érkezett 24.000 Rp értékben, amely kisebb vállalkozások alkalmi behozatalaival is kiegészült). Az amerikai, illetve amerikai eredetű magokat nagyarányú kártevő-fertőzöttségük miatt 1904. augusztusától ki is tiltották a német gyarmatról.⁹¹⁰ A gyapotot pusztító kártevőkkel fertőzött ültetvényeket fel kellett égetni, és 20 évig még a környező területeken is tiltott volt e növény telepítése, még fél évtized elteltével is sok gondot okoztak a különböző kártevők.⁹¹¹ A szigorú előírásokon 1910. augusztusától annyit enyhítettek, hogy az Ugandában és Nyaszaföldön termesztett gyapotról betakarított, amerikai eredetű magokat már be lehetett vinni, és Tanga mellett további kikötők is fogadhatták a vetőmag-szállítmányokat.⁹¹² A növénytermesztési kísérletek még az 1910-es évek elejére sem találták meg a megfelelően ellenálló keresztezést, illetve a hatékony növényvédelmi módszert.⁹¹³ Az ültetvények kiterjedése a századfordulót követően jelentős mértékben megnőtt, míg 1902-ben összesen csak 15 hektárt tettek ki, addig 1907-re már közel 6.400 hektáron folyt a termelés, amely 1912-ben megközelítette a 13.000 hektárt. Német Kelet-Afrikából az 1903. év során még csak 9,3 tonna pamutot hajóztak be összesen 7.300 M értékben, ez 1908-ra 270 tonnára nőtt.⁹¹⁴ A német kelet-afrikai kormányzóság 1910. őszétől a kerületi hivatalok kijelölt tisztviselői útján már ingyenesen biztosította az afrikaiak részére a vetőmagot.⁹¹⁵ A kelet-afrikai gyapot mázsánkénti átlagára a hamburgi gyarmatáru-kereskedelemben 1909. decembere és 1913. decembere között átlagosan 72–85 márka között ingadozott.⁹¹⁶

A szárított kókuszdió-bél, a kopra termelését adó **kókuszpálma** a tengerparthoz közeli területeken Kelet-Afrikában is vadon nőtt, azonban már az 1880-as évektől német ültetvényes vállalatok és európai gazdálkodók egyaránt telepítették ültetvénynek is. 1908.

⁹⁰⁷ › BRODE: 108. p.

⁹⁰⁸ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VIII. évf. (1913) 31. p.

⁹⁰⁹ › BRODE: 104. p.

⁹¹⁰ › BRODE: 112–114. p.

⁹¹¹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 17. p., VIII. évf. (1913) 31. p.

⁹¹² › BRODE: 112. p.

⁹¹³ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VIII. évf. (1913) 31. p.

⁹¹⁴ › BRODE: 109. p. ; *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 17. p.

⁹¹⁵ › BRODE: 115. p.

⁹¹⁶ › JÖHLINGER

Német Kelet-Afrikában termelt termények kivitele, márkában						
év	kopra	nyersgumi	kávé	szizál	gyapot	cukor
1896.	103.000	892.000	37.000	–	–	64.000
1897.	205.000	1.149.000	112.000	–	–	88.000
1898.	315.000	970.000	241.000	–	–	100.000
1899.	108.000	1.337.000	96.000	15.000	–	81.000
1900.	190.000	1.059.000	275.000	–	–	126.000
1901.	766.000	1.210.017	483.295	–	–	116.000
1903.	805.000	1.993.848	525.848	324.000	7.000	126.000
1904.	856.000	2.226.000	524.000	572.000	124.000	100.000
1905.	916.000	2.257.000	464.000	1.071.000	196.000	70.000
1906.	1.087.000	2.386.000	531.000	1.368.000	179.300	50.000
1907.	1.345.000	2.039.000	549.000	2.162.000	225.000	–
1908.	806.000	1.003.000	942.000	2.866.000	249.438	–
1909.	798.000	2.768.000	886.000	2.333.000	440.461	–
1910.	2.343.000	6.195.000	838.000	3.012.000	751.299	–
1911.	1.845.000	4.781.000	1.286.000	4.532.000	1.131.818	–
1912.	1.563.000	8.390.000	1.903.000	7.359.000	2.210.236	–

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VI. évf. (1910) 7–8. p., X. évf. (1914) 14–16. p. ; SCHNEE: „Deutsch-Ostafrika” szócikk, I. kötet, 357–407. p. ; ZIMMERMANN: 254–255. p.

Német Kelet-Afrikában tenyésztett és előállított termékek kivitele, márkában						
év	faanyag, fűrészáru	élőállat	bőrök, irhák	méhviasz	fa gyanta	elefántcsont
1896.	80.000	n. a.	n. a.	–	n. a.	1.682.000
1897.	100.000	n. a.	n. a.	–	n. a.	1.495.000
1898.	105.000	n. a.	n. a.	–	n. a.	1.292.000
1899.	60.000	137.885	78.380	–	277.000	993.584
1900.	61.000	n. a.	n. a.	–	n. a.	997.000
1901.	86.000	n. a.	n. a.	93.000	n. a.	627.000
1903.	–	n. a.	n. a.	138.000	n. a.	407.000
1904.	–	n. a.	n. a.	576.000	n. a.	414.000
1905.	67.000	182.476	1.478.641	1.289.647	138.000	485.819
1906.	40.000	150.609	2.030.730	788.105	118.000	433.380
1907.	59.000	219.709	1.898.045	1.471.248	138.000	663.397
1908.	123.000	175.382	841.469	1.168.128	139.000	605.829
1909.	128.000	97.000	2.030.000	659.000	152.000	1.026.000
1910.	482.000	73.000	2.889.000	672.000	149.000	743.000
1911.	614.000	69.000	3.037.000	816.000	107.000	486.000
1912.	248.000	44.000	4.067.000	829.000	120.000	361.000

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VI. évf. (1910) 7–8. p., X. évf. (1914) 14–16. p. ; LEWIN ; ZIMMERMANN: 254–255. p.

végén megközelítően 570.000 telepített kókuszpálma volt Német Kelet-Afrikában, összesen közel 6.300 hektáron művelték e fajtát.⁹¹⁷ A diójának szárított bele, a kopra ára

⁹¹⁷ › BRODE: 117. p.

1906. végére az előző évi másfélszeresére nőtt, s 1907. tavaszára közel duplájára emelkedett, azonban a világszerte árszint esni kezdtek, s 1909-re valamelyest a négy évvel korábbi árszint alá süllyedt.

A **trópusi fafajták** kitermelése az Usambara-hegységben már a századfordulón megindult. 1896-ban már 23.900 tonna fát szállítottak ki 64.593 rúpia értékben, majd 1898-ban már 96.600 tonnát 75.757 Rp-ért.⁹¹⁸ Igen hamar létrejöttek az első fűrészüzemek is, amelyek elsősorban a helyi igényeket elégítették ki; az Európában nagy értékkel bíró rönk- és fűrészáru kivitele csak az 1910-es évekre lesz jelentős. Ugyanakkor a másik afrikai német gyarmat, Kamerun fakivitele – amelynek területe 1911-ben jelentős esőerdei vidékekkel gyarapodik – is jelentőssé válik, sőt, az 1912. évi adatok közel háromszoros értéket mutatnak majd.⁹¹⁹ A Német Kelet-Afrikában kitermelt fák rönkjeinek vagy abból készült pallóinak, deszkáinak szállítását gyorsította meg a Neu-Hornowból a Mkumbara vasútállomáshoz futó, 9 km hosszú sodronykötél-pálya.⁹²⁰

Állattartás. Az afrikaiak jelentős része továbbra is a gazdagság jeleként tartotta számon a szarvasmarhák mennyiségét. A kelet-afrikai német védnökségen, 1911-ben megközelítőleg 1.489.178 szarvasmarha és 2.793.437 kecske, illetve juh került összeírásra.⁹²¹ Különösen sok marhát tartottak a Maszáj-síkságon, mivel náluk ez a gazdagság kifejezője, teje és vére pedig a legfőbb táplálékuk volt. Német Kelet-Afrikában a legjelentősebb élőállat-vásár Taborában volt, itt az 1912. év folyamán 3.500 szarvasmarha és 2.550 birka cserélt gazdát.⁹²² Az afrikaiakéhoz képest, az európaiak tulajdonában csekély számú háziállat volt: az 1909. évben ezt 15.846 szarvasmarha, 8.406 növendék marha, 2.855 sertés, 1.311 szamár, 77 ló és 86 öszvér alkotta.⁹²³ A különböző állatbetegségek sok négy lábú pusztulásához vezettek, így a szarvasmarha-pestis több időszakban is felbukkant, s 1912-ben igen nagy méreteket öltött. Német Kelet-Afrikában az állat-egészségügyi ellátás fenntartásával igyekeztek gátat szabni a hasonló eseteknek.⁹²⁴ A kelet-afrikai német gyarmat a századfordulót követően egyre jelentősebb házi állatbőr-feldolgozással és -kereskedelemmel bírt, s még amerikai vállalatok is képviseltették magukat a felvásárlásban és kivitelben is. Az Észak-Amerikába tartó bőrt az Aden kikötőjében rakodták át az Atlanti-óceán északnyugati kikötőibe tartó hajókra.⁹²⁵

A mezőgazdasági termékek mellett a gyarmat kivitelében jelentős volt a méhviasz is, amelyet 1901-től kezdtek kereskedelmi mennyiségben gyűjteni, az értéke különösen 1905. és 1908. között, majd 1911-től volt számottevő. Kakaó a kiviteli termékek listáján 1911-ben jelent meg 10.000 M értékkel, és a rákövetkező évben is csak 14.000 M volt, ez a kameruni és szamoai, sőt a togói termelés mellett is elenyésző volt.⁹²⁶

Az európai vállalkozók és ültetvényesek részére mezőgazdasági területek kiutalására Német Kelet-Afrikában már 1895. novemberében jogszabályt alkottak, amelyet több módosítás követett. A korábban magán- vagy más jogi személy által tulajdonjoggal nem rendelkező birtokok a német állam tulajdonába kerültek koronabirtok (*Kronland*) összefoglaló néven.⁹²⁷ Ezek kezelésére és kihasználására Német Kelet-Afrikában a kormányzó által

⁹¹⁸ › FITZNER 1901: 247. p.

⁹¹⁹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 17. p., X. évf. (1914) 12–15. p.

⁹²⁰ › SCHNEE: „Neu-Hornow” szócikk, II. kötet, 631. p.

⁹²¹ › *The statesman's year book, 1913*: 894. p.

⁹²² › HARLOW – CHILVER – SMITH

⁹²³ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VII. évf. (1911) 29. p.

⁹²⁴ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 17. p.

⁹²⁵ › BORNEMISSZA

⁹²⁶ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1914) 14–16. p.

⁹²⁷ › SCHNEE: „Kronland” szócikk (GERSTMAYER által), II. kötet, 381. p.

kijelölt kerületi vezető vezetésével területkijelölő bizottságot (*Land-Kommission*) állítottak fel, aki munkáját más területi vezetők, illetve a helyi *akidák* és *liwalok* segítettek.⁹²⁸ A koronabirtok haszonbérlete – területi elhelyezkedés és a föld minősége alapján – hektáronként ¼–1 Rp volt évente. A bérbe kapott területre jogosultság feltétele volt, hogy minden évben annak újabb tizedét művelés alá kellett venni, meghatározott idő elteltével – az ezt teljesítő – a művelésre jogosult a terület birtokosává válhatott.⁹²⁹

Német Kelet-Afrika első **mezőgazdasági szakkiállítását** 1904. augusztus 3-ától rendezték meg Dar es Salaamban. Az ekkor még csak kétnapos rendezvényen közel félezer európai és sok száz indiai és arab látogatót fogadtak elsősorban a német gyarmat különböző vidékeiről, de érkeztek látogatók Zanzibárból és Brit Kelet-Afrikából is.⁹³⁰ Ezen rendezvényen lehetőség nyílt az ültetvények és vállalatok bemutatkozására, újabb üzletek megkötésére és az érintett felek megismerkedésére is. (Kelet-Afrikában az első Mombasában 1903. júliusában tartották a környező gyarmatok meghívásával, ahol a német gyarmat jelentős sikereket ért el.)⁹³¹ Az 1914. évi, II. Általános Német Kelet-afrikai Országos Kiállítást már két hetesre tervezték, rendkívül változtatós műsorokkal gazdagítva augusztus 18-a és 31-e között rendezték volna meg. Ennek megnyitását és megrendezését azonban a háború kitörése miatt augusztus 6-án „ideiglenesen” felfüggesztették, de a hadi események és a készletek iránti igény miatt erre később sem került sor.⁹³²

Bányászat. Már a XX. század első éveiben több társaság is alakult a vélt vagy feltárt aranytartalmú földrétegek kitermelésére, azonban a hatalmas távolságok miatt sem gépeiket, sem a kitermelt ércet nem tudták volna könnyen elszállítani, így kezdetben sikert nem arattak. Nyereséggel kecsegtető arányú aranyérc nyomát találták szakértők 1905. körüli években Ussongo és Ikome vidékén.⁹³³ Kevés sikerrel járt viszont a Viktória-tó délkeleti partjai mentén elterülő aranymezők kiaknázására tett kísérlet. Az arany kivitele – amely nem volt azonos a kitermelt érc mennyiségével – Német Kelet-Afrikából 1906-ban 22.000 M érték volt (7,9 kg körül), 1907-ben 32.000 M (11,5 kg körül), 1908-ban csak 18.000 M (6,4 kg körül).⁹³⁴ Német Kelet-Afrika fontos aranybányája a hatalmas Wembere-pusztta északi felén, a Sibiti-folyó partja mentén elhelyezkedő Ssekenke és Kironda környékén található, amelyet 1906-ban fedeztek és tártak fel. Az utóbbi települések vidékén a bányatalaj aranytartalma átlagosan 45,9 g/tonna, de legjobb esetben 150 gramm/tonna volt.⁹³⁵ A nemesércet így csak a Kormányzóság tulajdonában lévő *Kironda-Goldminen-Gesellschaft* (*Kironda Aranybánya Társaság*) termelte ki üzemszerűen; ügyvezető igazgatója 1911-től a fiatal Friedrich SCHUMACHER bányamérnök, a földtani ügyek szakértője pedig dr. A. KRENKEL volt.⁹³⁶ Az első két hónapban, 1908. decembere és 1909. januárjában, 35.000 márka értékű aranyat termeltek ki, 1910. januárjában ez már 63.000 M értékben történt.⁹³⁷ A kitermelést 20 európai irányításával 800 afrikai végezte kézzel és gőzgépekkel egyaránt, gyakran a portyázó ragadozók fenyegetettségében. A munkások a bérük mellé köleskását és hetente egy alkalommal húst is kaptak munkaidejük tartamára. A kibányászott és rudakba olvasztott aranyat az úttalan síkságokon keresztül utánfutós teherautóval szállított-

⁹²⁸ › SCHNEE: „Landkommissionen” szócikk (MEYER-GERHARD, Anton által), II. kötet, 425. p.

⁹²⁹ › BRODE: 124. p. ; KÁLMÁN: 66. p.

⁹³⁰ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 17. p.

⁹³¹ › BRODE: 152. p.

⁹³² › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) 66. sz. (aug. 15.) 3. p.

⁹³³ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: III. évf. (1907) 17. p.

⁹³⁴ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VI. évf. (1910) 7–8. p.

⁹³⁵ › *In Koloniale Rundschau*. 1913. évf.

⁹³⁶ › SCHUMACHER

⁹³⁷ › *In Koloniale Rundschau*. 1910. évf.

ták a 200 km-re délre fekvő vasútállomásig. Mivel azonban az esőzések idején a sártengerben tengelyéig elakadt gépjárművet ökrökkel kellett vontatni, s az árukat majd' száz hordárral cipeltették a fejükön, így az út gyakran 10 napot is igénybe vehetett.⁹³⁸ 1911-ben 7.132 tonna aranytartalmú kőzetből 203 kg olvasztott aranyat és 361 kg aranyércet állítottak elő, amelynek összértéke 866.188 M volt; 1913-ban közel 250 kilogramm aranyat termeltek ki.⁹³⁹ A kitermelt arany csak egy részét szállították külföldre, nagyobb mennyiséget a bányatársaság pánccsaszekrényében raktározták. Az aranykivitel már 1909-ben 240.000 M volt, 1910-ben 843.000 M, 1911-ben már elérte az 1.023.000 M-t, majd 1912-ben felére, 531.000 M-ra csökkent.⁹⁴⁰

Csillámot a Morogorótól kissé délre fekvő Uluguru-hegyből termelte ki több társaság is. Az 1906. év körül három vállalat 60 tonna feldolgozatlan csillámot termelt ki, amelynek közel harmada volt jó minőségű.⁹⁴¹ A későbbi évek során jelentős mennyiségű kitermeléssel csak a *Morogoro Glimmerwerke G. m. b. H.* társaság bírt.⁹⁴² A táblákban fejtett csillámból 1910-ben 144 tonnát 396.000 M értékben,⁹⁴³ 1912-ben 153,8 tonnát 481.507 M értékben szállítottak el vasúton majd hajókon a rendeltetési helyükre.⁹⁴⁴

Bányászott termékek kivitele, márkában		
év	arany	csillám
1903.	12.490	6.034
1904.	104	17.231
1905.	–	37.072
1906.	21.333	68.676
1907.	31.333	68.024
1908.	18.340	211.111
1909.	239.777	258.799
1910.	842.682	320.720
1911.	1.023.449	348.286
1912.	866.188	481.507

Forrás: LEWIN ; ZIMMERMANN

A kelet-afrikai gyarmatok sószerűségletének java részét az Udjidji kerületben Kigomától 80 km-re keletre található Rutshugi falu közelében feltörő sós víz-forrásokból nyerték. A kitermelést a *Centralafrikanische Seengesellschaft* működtette, a zsákokba öntött sókristályokat karavánúton, majd 1914-től már vasúton szállították el (1912-ben 1850 t sót nyertek az üzemből).⁹⁴⁵ A Mlagarassi-folyó menti sókitermelést egy időre visszavette az 1906. évi, rendkívüli árvíz okozta kár, a helyreállítást követően azonban a korábbinál nagyobb mennyiség vált hozzáférhetővé.⁹⁴⁶

⁹³⁸ › SCHUMACHER

⁹³⁹ › In *Koloniale Rundschau*. 1913. évf. ; SCHNEE: „Deutsch-Ostafrika” szócikk, I. kötet, 357–407. p.

⁹⁴⁰ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1914) 16. p.

⁹⁴¹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: III. évf. (1907) 19. p.

⁹⁴² Korábban A. *Prüsse G.m.b.H* (Charlottenburg) nevet viselte; 1901-ben, 1 millió M alaptőkével hozták létre.

› In *Koloniale Rundschau*. 1910. évf.

⁹⁴³ › In *Koloniale Rundschau*. 1910. évf.

A többi társaságokkal ellentétben a *Morogoro Glimmerwerke G. m. b. H.* 2,75 M/kg-ért értékesítette a csillámot a szokásos 3,00 M/kg helyett.

⁹⁴⁴ › SCHNEE: „Deutsch-Ostafrika” szócikk, I. kötet, 357–407. p.

⁹⁴⁵ › SCHNEE: „Deutsch-Ostafrika” szócikk, I. kötet, 357–407. p.

⁹⁴⁶ Korábban A. *Prüsse G.m.b.H* (Charlottenburg) nevet viselte; 1901-ben, 1 millió M alaptőkével hozták létre.

Német Kelet-Afrikában működő vállalkozások alaptőkéje mindvégig folyamatosan növekedett, erőteljessé azonban a XX. század kezdetétől vált. Míg 1896-ban az összes alaptőke 12,7 millió márkát tett ki, addig 1909-ben már 58,7 milliót, majd 1912-ben elérte a 160,8 millió márkát.⁹⁴⁷ Az 1910-es években már húsz olyan társaság működött, amelynek alaptőkéje meghaladta az egymillió márkát, míg a legnagyobb alaptőkéjű vállalatok a vasút- és gyarmati társaságok voltak. 1912-ben a 97 vállalat alaptőkéje a német gyarmatok között – Német Délnyugat-Afrika után – a második helyet foglalta el.⁹⁴⁸ A magánvállalatok nyereségéből a Kormányzóság, adó formájában, három százalékkal részesedett.

A **kereskedelem** a kezdeti években döntően Zanzibár közvetítésével zajlott. A német kereskedelmi tevékenységet a szultánságtól függetleníteni igen nehéz volt, tekintettel az utóbbi kiépített közvetítő szerepének jelentősége miatt. Az első lépésként a *Deutsch Ostafrikanische Linie Aktiengesellschaft (D.O.A.L.)* Tanga érintésével már 1890. őszétől megindította a Hamburg–Dar es Salaam járatát, amely árut és személyt egyaránt szállított.⁹⁴⁹ Látva a német kikötők, elsősorban Dar es Salaam fejlődési lehetőségét, a brit kormányzóság Zanzibár kereskedelmi szerepének megőrzése miatt Zanzibárt 1892. február 1-jével szabad kikötőnek nyilvánította.⁹⁵⁰ Ezen intézkedés azonban csak ideiglenesen tartotta fenn a sziget kikötőjének elsőbbségét, 1903-tól a német áruk tranzit-kereskedelme – mint az alább ismertetésre kerül – jelentősen csökkenni kezdett (ugyanaz megfigyelhető a Brit Kelet-Afrikából Zanzibárba szállított áruk esetében is).⁹⁵¹

A német gyarmaton alkalmazott **helyi mértékegységek** kezdetben kevés szabályozással bírtak, ezért területenként eltérhetett a hossz-, a súly- és az űrmérték is. A német kelet-afrikai kormányzó 1899. február 6-án kelt rendeletével ezeket egységesítette, illetve ezek megfelelőit a metrikus rendszerben is meghatározták.⁹⁵²

Német Kelet-Afrika külkereskedelme döntően a tengeri kikötőkön keresztül bonyolódott; az államhatárokon keresztül történő árumozgás a szárazföldi, illetve a határtavakon csak a századfordulót követően kezdett jelentőséggel bírni, addig aránya elenyésző volt. Az 1903. évi kivitelnek még csak 4,46 %-át mintegy 315.301 márka értékben bonyolították le a szárazföldi és tavi határokon keresztül, a behozatalnál ugyanakkora arány mellett 499.248 márkát tett ki, ugyanezen értékben.⁹⁵³ A nem tengerparti határokon keresztül két évre rá, 1905-ben már megtöbbszöröződött a forgalom: a kivitel 2.227.595 M, a behozatal 1.951.793 M összeget tett ki; összértékben képviselt arányát illetően már 22,38 % és 11,05 % volt a részesedés, és ez a következő években tovább nőtt, mialatt a tengeri határkikötők forgalmának aránya arányosan csökkent (ld. táblázat).⁹⁵⁴ A jelentős növekedés elsősorban

› In *Koloniale Rundschau*. 1910. évf.

⁹⁴⁷ › In *Koloniale Rundschau*. 1913. évf.

⁹⁴⁸ › In *Koloniale Rundschau*. 1913. évf.

⁹⁴⁹ › BRODE: 7–9. p.

⁹⁵⁰ › BRODE: 14–15. p.

⁹⁵¹ Ennek részben oka volt, hogy 1899-től visszaállították a behozatali értékvényt – minden termékre 5 % –, amelyet ráadásul 1908-ban 7 ½ %-ra növeltek.

› BRODE: 15., 168. p.

⁹⁵² A „Schibiri” egyenlő volt 22,86 cm-rel, a „Mokono” (azaz 2 Schibiri) 45,72 cm, a „Pima” (4 Mokoro) 1,829 m, stb. A „Kibaba” egyenlő volt 0,8 literrel és 1 „Pischi” 3,2 literrel. A „Wakia” egyenlő 28,35 gramm (közel egy uncia), a „Ratel” (16 Wakia) 453,6 g, a „Mau” (3 Ratel) 1,36 kg, míg a „Frasila” 15,876 kg-mal volt egyenlő. A mértékegységekről szóló rendelkezés megsértőjét 100 M-ig (71,4 Rp) pénzbírsággal vagy akár négy hétig terjedő elzárással kellett büntetni.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. I. évf. (1899) 3. sz. (márc. 16.)

⁹⁵³ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 16. p.

⁹⁵⁴ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: III. évf. (1907) 17. p.

az 1901. decemberében átadott Mombasa és a Viktória-tó között futó, úgynevezett *Uganda-vasút*nak volt köszönhető, mivel segítségével a tó környéki és az attól nyugatra elterülő vidékek ültetvényeinek terményei gyorsabban és olcsóbban jutottak külföldre, illetve a tengerentúlról egyszerűbben érkezett az említett területre a behozatali áru. A tavi határ vámhelyek forgalma az 1906-os évet követően csökkent, amikor a *Zentralbahn* (Középső-vasút) immár az ország mélységébe nyúlva átvette a tengeri kikötőkbe szállítás szerepét az ugandai–kenyai vasúttól.⁹⁵⁵ A kelet-afrikai német gyarmat külkereskedelme az 1910-es évek elejére egy évtized alatt többszörösére nőtt, bár a lakosság számát tekintve alatta maradó szomszédos portugál és brit gyarmatokét így sem nem érte el, általában 30–40 %-kal alatt maradt. A századfordulót követően viszont az afrikai német gyarmatok között első helyen szerepelt, amíg a német délnyugat-afrikai bányászat erőre nem kapott. Kivételben a délnyugat-afrikai német gyarmat 1909-ben előzte meg a kelet-afrikait. A behozatal számadatait számos tényező befolyásolta (például vasútépítések, bánya fejlesztések, kikötőépítések stb.), ezért a két említett gyarmat közötti elsőség mindig változott.⁹⁵⁶

A behozatal árufajtánkénti összetétele igen változó volt, aszerint, hogy mikor váltak esedékessé a Kormányzóság vagy a magánvállalatok nagyobb beruházásai, mert ezek vasáru-, gép- és építőanyag-szükségletét nem egyenletesen szállították Német Kelet-Afrikába. Az 1896. évben 2.486 tonna pamutáru érkezett Német Kelet-Afrikába 3.583.989 rúpia értékben, amely tétel még hosszú éveken át a legjelentősebbnek számított, majd 1898-ban 3.000 tonna 3.903.361 Rp-ért. A lakosság élelmiszerellátását szolgálta a rizs behozatala – mivel az itt megtermelt mennyiség egyáltalán nem fedezte a szükségleteket – 1896-ban 5.137 tonnát hajóztak ki 629.003 Rp összegben, két évre rá 9.545 tonnát

Német Kelet-Afrika külkereskedelme, márkában							
év	behozatal		év	behozatal		kivitel	
	összesen	kivitel összesen		összesen	tengeren	összesen	tengeren
1888.	2.485.163	4.270.653	1903.	11.188.052	95,5 %	7.054.207	95,5 %
1892.	8.396.356	6.837.516	1904.	14.338.880	89,9 %	8.950.565	85,6 %
1893.	7.712.823	5.580.740	1905.	17.655.350	88,9 %	9.949.661	77,6 %
1894.	7.167.689	4.877.022	1906.	25.152.851	n. a.	10.994.712	n. a.
1895.	7.608.467	3.257.584	1907.	23.806.369	n. a.	12.500.179	n. a.
1896.	8.557.183	4.041.932	1908.	25.786.771	n. a.	10.873.856	n. a.
1897.	9.045.697	4.955.613	1909.	33.941.707	n. a.	13.119.481	n. a.
1898.	11.852.656	4.332.945	1910.	38.658.777	n. a.	20.805.394	n. a.
1899.	10.822.586	3.937.150	1911.	45.891.642	n. a.	22.437.760	n. a.
1900.	11.430.540	4.293.645	1912.	50.309.164	n. a.	31.418.382	n. a.
1901.	9.510.766	4.623.471	1913.	54.505.700	n. a.	36.315.400	n. a.
1902.	8.858.463	5.283.290	1914.	

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 16. p., II. évf. (1906) 16. p., III. évf. (1907) 17–18. p., VII. évf. (1911) 29. p., IX. évf. (1913) 9. p., X. évf. (1914) 12. p. ; FITZNER 1903: 104. p. ; *Meyers* 1905–1909

A behozatalban a szárazföldi/tavi arány azért volt kisebb, mert 1905-ben jelentős mennyiségű műszaki berendezések, vasáruk és vasútépítési felszerelések is érkeztek Német Kelet-Afrikába, amelyek elsősorban Dar es Salaamban kerültek kirakodásra. A tavi határokon át pedig kizárólag az északnyugati területekre szánt cikkek áramoltak.

⁹⁵⁵ › BRODE: 51–56. p.

⁹⁵⁶ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: IX. évf. (1913) 12. p.

Német Kelet-Afrika és Németország közöse kereskedelme, márkában						
év	behozatal			kivitel		
	összesen	Németországból		összesen	Németországba	
1896.	8.665.600	1.456.000	16,8 %	4.117.000	750.000	18,2 %
1900.	11.430.540	4.114.931	36,0 %	4.293.645	998.574	23,3 %
1905.	17.655.350	7.801.000	44,2 %	9.949.661	4.232.000	42,5 %
1908.	25.786.771	11.533.731	44,7 %	10.873.856	6.133.312	56,4 %
1909.	33.941.707	17.718.853	52,2 %	13.119.481	7.099.078	54,1 %
1910.	38.658.777	19.677.000	50,9 %	20.805.394	12.585.000	60,5 %
1912.	50.309.164	17.433.000	34,7 %	31.418.382	14.644.000	46,6 %
1913.	54.505.700	25.000.000	45,9 %	36.315.400	18.000.000	49,6 %

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1910) 6. p. ; *Meyers* 1905–1909: „Deutsch-Ostafrika” címszó (VON SPALDING által), IV. kötet, 837–841. p. ; ZIMMERMANN: 253–254. p.

A német és brit kelet-afrikai gyarmatok gazdaságának főszámai, márkában					
gyarmat	lakosság	kiadás	behozatal	kivitel	mutató*
1909. év					
Német K.-Afrika	7,0 millió	32.780.000	33.941.707	20.805.394	52,7 %
Brit Kelet-Afrika	4,0 millió	13.390.000	15.500.000	8.730.000 ^a	
1912. év					
Német K.-Afrika	7,7 millió	36.570.000	50.309.164	31.418.382	39,2 %
Brit Kelet-Afrika	4,1 millió	15.450.000	26.610.000	20.340.000	56,9 %
1913. év					
Német K.-Afrika	7,7 millió	54.760.000	54.505.700	36.315.400	47,3 %
Brit Kelet-Afrika	4,2 millió	19.160.000	36.170.000	24.060.000 ^b	

* Az anyaországnak és annak egyéb gyarmatainak részesedése az adott gyarmat teljes kereskedelméből.

^a Ebből a gyarmaton előállított termények kivitele mindössze 2,8 millió márkát tettek ki, a többi a környező gyarmatok terméke volt, amely a közvetítés révén vett részt a kivitelben.

^b Ebből a gyarmaton előállított termények kivitele mindössze 8,42 millió márkát tettek ki, a többi a környező gyarmatok (Uganda, Belga Kongó és Német Kelet-Afrika) terméke volt, amely a közvetítés révén vett részt a kivitelben.

Forrás: *East Africa Protectorate. Report for 1909-10*: 5–8. p. ; *East Africa Protectorate. Report for 1912-13*: 6–19. p. ; *The statesman's year book, 1913*: 174–177. p.

1.156.709 Rp összegben. A káros szenvedélyek kielégítésére alkohol is nagyobb mennyiségben érkezett a századforduló előtti években.⁹⁵⁷

A kereskedelem kapui főként Dar es Salaam és Tanga kikötői voltak,⁹⁵⁸ kisebb szerepet játszottak a tavi kikötők, csekély forgalom jutott a szárazföldi útvonalakra. A kelet–nyugati irányú karavánok a Dar es Salaamtól északra fekvő kikötőkbe a Tanganyika-tó, illetve 1903-ig a Viktória-tó felől érkeztek, a Lindi, Mikindani és Kilwa horgonyzóhelyei felől induló karavánutak a Nyasza-tó irányába haladtak.⁹⁵⁹ A poros utak egy részének forgalmát a századfordulót követően egyre inkább a tavi hajózás, majd a vasutak vették át;

⁹⁵⁷ › FITZNER 1901: 247. p.

⁹⁵⁸ 1907-ben Tangában megfordult 156 gőzös 408.784 tonna árut rakodott ki és be; a vámbevétel 407.128 M volt; a városon keresztül Német Kelet-Afrika kivitele 2 millió Rp (2,66 millió Mk; 21,0 %), behozatala 3,72 millió Rp (4,948 millió Mk; 20,8 %) volt (1906-ban ezen adatok 1,346 millió Rp, illetve 2,701 millió Rp).

› MEYER

⁹⁵⁹ › FITZNER 1901: 242. p.

részben gyorsaságuk, részben gazdaságosságuk miatt. A külkereskedelem a gyarmati idők kezdetén döntően Zanzibár felé irányult, mivel ott nagyobb volt a hajóforgalom, és a megfelelő kereskedők segítségével előnyösebben lehetett a terméket valós végcéljába juttatni. Német Kelet-Afrika kereskedelmi partnerei között igen jelentős részt vállaltak a brit védnökségek, különösen Zanzibár, de Indiába is jelentős arányú forgalom bonyolódott le. Ahogy mind nagyobb számban kötöttek ki német teherhajók a német kelet-afrikai kikötőkben, úgy csökkent a zanzibári forgalom értékaránya, amely a századforduló körüli években a kétharmadot tette ki, 1903-tól a fokozatos csökkenés mellett 1911-ben esett első alkalommal 10 % alá. Az élőállatok behozatalát a német kormányzás csak a tengeri kikötőkön keresztül engedélyezte, ahol az állatokat állatorvosi vizsgálatnak vetették alá az esetleges fertőző betegségek kiszűrése és behozatalának megakadályozása végett.⁹⁶⁰

A mezőgazdaság számára az előre tervezhetőség lehetőségét biztosította az idővel kialakult **időjárás-megfigyelő állomások** telepítése és a kellő adatok és tapasztalatok alapján az előrejelzés is. Dar es Salaamban működött ennek központja, amely a mért és előrejelzett adatokat az *Amtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika* közlöny, majd a *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* útján hozta nyilvánosságra. A dar es salaami meteorológiai állomás vezetője 1899-ben dr. MAURER volt.⁹⁶¹ A székhely megfigyelőközpontja alá már 1907-ben 54 helyszínre telepített csapatókmérő-pont tartozott, számuk két év múlva 330 volt.⁹⁶² Német Kelet-Afrikában károkat nem okozó, kisebb földmozgásokat 1908. augusztusában és 1909. februárjában is rögzítettek.⁹⁶³

A későbbi Német Kelet-Afrika bel- és külkereskedelmi és mezőgazdasági életében az 1885. február 12-én Carl PETERS és BEHR-BRANDELIN gróf által alapított *Deutsch Ostafrikanischen Gesellschaft (D.O.A.G., Német Kelet-Afrikai Társaság)* hosszú éveken keresztül rendkívül nagy szerepet játszott. Első elnöke 1888-ig Carl PETERS volt, a Társaság két igazgatója PFEIL gróf és Rochus SCHMIDT hadnagy volt, továbbá 21–27 középvezető állt alkalmazásban.⁹⁶⁴ Kezdetben a *D.O.A.G.* szinte minden vállalkozásban részesedett: az ültetvényekben, a kereskedelemben és a vasútban is, és később is részesedése volt számos jelentős kelet-afrikai vállalkozásban.⁹⁶⁵ A kezdeti években a *D.O.A.G.* látott el mindenfajta kereskedelmet Németországgal, úgymint az elefántcsont és a növények kivitelét és iparcikkek behozatalát is. Megszerzett kiváltságai jelentős részét 1891-ben átengedte a német államnak – amelyért éves kártérítésben részesült –, azonban megtartott bizonyos előjogokat, amelyekről a *D.O.A.G.* 1902-ben végleg lemondott (mindezek okainak részletes ismertetése korábbi alfejezetben megtörtént). Kereskedelmét 1895-ben Tanga, Pangani, Bagamojo, Dar es Salaam, Kilwa és Lindi településeken 6 képviselétén keresztül bonyolította; ekkor ültetvényei voltak még Derema, Nguelo, Herue, Lungusa, Kikogwe, Muoa és Jassin környékén is.⁹⁶⁶ Bár, mint említettem, kiváltságai szűkültek, de a *D.O.A.G.*-nak 1900-ra újabb kereskedelmi képviselői és raktárai nyíltak Langenburgban,

⁹⁶⁰ › BRODE: 40. p.

⁹⁶¹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. I. évf. (1899) 4. sz.

⁹⁶² › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: IV. évf. (1908) 16. p., VI. évf (1910) 22. p.

⁹⁶³ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VI. évf. (1910) 24. p.

⁹⁶⁴ › Meyers 1905–1909: „Deutsch-Ostafrikanische Gesellschaft” címszó IV. kötet, 841. p.

⁹⁶⁵ Így a *Deutsch-Ostafrikanische Bank*-ban, a *Handelsbank für Ostafrika*-ban, a *Deutschen Tanganjika-Gesellschaft*-ban, a *Rheinischen Handei-Plantagensgesellschaft*-ban, a *Zentralafrikanischen Bergwerksgesellschaft*-ban, a *Ngomeni-Pflanzungsgesellschaft m.b.H.*-ban, a *Ostafrika-Kompagnie*-ben, a *Lindi-Handels- und Pflanzungsgesellschaft*-ban és a *Deutschen Holzgesellschaft für Ostafrika*-ban is.

› SCHNEE: „Deutsch-Ostafrikanische Gesellschaft” szócikk (VON SPALDING által), I. kötet, 408. p.

⁹⁶⁶ › FITZNER 1896

Udjiidjiben és Muansában is.⁹⁶⁷ A *D.O.A.G.* a mezőgazdasági tevékenységen és az afrikai áruk kivitelén túl a behozatalban is jelentős részt vállalt, s fontos szerepe volt az európaiak élelem-ellátásában is (tartós élelmiszerek, tejkonzervek stb. behozatala), ráadásul a partvonal fontos kikötői is a Társaság és a német kormány szolgálatában álltak. Éves bevétele az 1890-es években elérte az 1 millió márkát, amely a későbbi években is – néhány rosszabb évet nem számítva – hasonló volt. A vállalat későbbi jelentőségét mutatja – az említett jelentős vállalatokban lévő részesedései mellett –, hogy részvényei után 1908-ban még csak 5 %-ot, de évről-évre növekedve 1912-ben már 9 %-ot fizetett.⁹⁶⁸ (A *D.O.A.G.* működését még az I. világháború utáni években is folytatta, akkor már brit gyámsági területen.)

A kereskedelemről a XX. század második évtizedére egyre több vállalat vette ki a részét, számos telephelyük, képviselőjük révén biztosították a gyarmat bel- és külkereskedelmét. Az egyik ilyen jelentős társaság volt a Kelet-Afrikában az 1860-as évek óta érdekelt hamburgi székhelyű *Hansing & Co.*, amelynek kelet-afrikai telephelyei 1914. nyarán Dar es Salaamban, Taborában, Muanzában, Zanzibárban, Mombasában, Nairobiban, Jinjában, Entebbében és Kiloban voltak.⁹⁶⁹ A szintén hamburgi – és az előzőnél is régebb óta a térségben is működő – *Wm. O'Swald & Co.* külkereskedő vállalat az I. világháború előestéjén Dar es Salaamban, Tangában, Taborában, Muansában, Bukobában, valamint Mombasában, Zanzibáron és Madagaszkáron tartott fenn irodát.⁹⁷⁰ A *Helfferrich & Co.* építkezéssel is foglalkozó vállalkozás Dar es Salaamban, Kigomában, Morogoróban, Dodomában, Kilossában és Taborában is működtetett telephelyet, kereskedést.⁹⁷¹ Német Kelet-Afrikában természetesen nemcsak német vállalkozások voltak jelen, hanem más európai nemzet polgárainak, indiaiaknak, araboknak és afrikaiaknak az üzletei is működtek (1912. nyarán csak Muansában 93 kisebb-nagyobb vállalkozás került összeírásra, amelyből mindössze 9-et működtettek németek, a legtöbbet indiaiak és görögök üzemeltették).⁹⁷²

Német Kelet-Afrika pénzürendszere és pénzüintézei

Az afrikai lakók körében a régi időkben, főként falvakban és távoli városokban, értékmérő és fizetőeszközként megmaradt a kauricsiga (*Monetaria moneta*)⁹⁷³ és a szarvasmarha.⁹⁷⁴ A németek megjelenése előtt már forgalomban volt – még ha is nem hivatalosan – a brit indiai ezüst rúpiások mellett, az arab világban is közkedvelt Mária-Terézia-tallér⁹⁷⁵ 1780-as évszámmal, elsősorban Bécsben készült utánveretei is (gyakori neve volt a „reale” vagy „dollár” is), melyeket az afrikaiak szuahéliül csak „*reali-meosi*”-nak (azaz „fekete tallér”-nak) emlegettek. Az 1870-es évektől azonban lassan, de kezdte átvenni a helyét az indiai rúpia; egy tallér 2 rúpia és 2 annával (2,125 rúpia) volt egyenértékű.⁹⁷⁶ Népszerűségük a német ezüstpénzek növekvő száma ellenére is töretlen volt, ezért a német fémpénzek előtérbe helyezése okán a német kelet-afrikai Kormányzóság 1893-tól a tallérok, a mombasai rúpiák és a rézpénzek behozatalát már nem engedélyezte, majd a Mária-Terézia-tallér for-

⁹⁶⁷ › FITZNER 1901: 262. p.

⁹⁶⁸ › SCHNEE: „Deutsch-Ostafrikanische Gesellschaft” szócikk (VON SPALDING által), I. kötet, 408. p.

⁹⁶⁹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) 63. sz. (aug. 5.)

⁹⁷⁰ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) 62. sz. (aug. 1.)

⁹⁷¹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) 53. sz. (júl. 1.) és 62. sz. (aug. 1.)

⁹⁷² › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XIV. évf. (1912) 55. sz. (júl. 10.)

⁹⁷³ Elsősorban az Indiai- és a Csendes-óceán melegövi tengereiben élő egyedi alakú csigafaj.

⁹⁷⁴ A kauricsiga számítási értéke 1895-ben: 800 csigaház egyenértékű volt 1 rúpiával.

› FITZNER 1896

⁹⁷⁵ › WEHLING

⁹⁷⁶ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. II. évf. (1900) 18. sz. (máj. 12.)

galmát 1896-ban meg is tiltotta.⁹⁷⁷ Az indiai ezüstrúpiák azonban ezt követően is a belső pénzforgalom jelentős részét tették ki.⁹⁷⁸ Az indiai rúpiát 16 annára vagy 64 pice-re osztották; ezüstből abban az időben a 2 anna ($\frac{1}{8}$ rúpia) és az a feletti címletek készültek 1 rúpiáig.⁹⁷⁹ Az 1904. évben még mindig 5–6 millió rúpiányi indiai érme volt a német kelet-afrikai készpénzforgalomban, amely az akkori forgalmi ezüstérméknek még mindig a kétharmadát–háromnegyedét tette ki!⁹⁸⁰ A gyarmat saját pénznemének fenntartásával a *D.O.A.G.*-nak az átváltásból eredő esetleges előnyei, a régóta jelenlévő arab kereskedelem és a kelet-afrikai piaci igények miatt az indiai rúpiát vették alapul. A német gyarmatok közül csak itt és a kínai Csiaucsou Területen nem alkalmazták a német márkát fizetőeszközként.

A *D.O.A.G.* 1890. április 14-én II. VILMOS császártól jogot kapott a kelet-afrikai pénzforgalom számára történő ércpénz kibocsátására, amelyet aztán a közigazgatás államosítását követően 1890. november 20-i rendelettel a következő év első napjától a német állam vett át.⁹⁸¹ A társaság azonban állami felügyelet mellett a pénzverést addig folytathatta, amíg azt a német kormány 1903-ban a gyakorlatban is át nem vette azt.⁹⁸² Egy német kelet-afrikai rúpia (*Rupie*, továbbiakban: Rp) egyenlő volt 64 pesával (P), mindez igazodott az indiai és a kelet-afrikai arab pénzrendszerhez.⁹⁸³ A német kelet-afrikai ezüst 1 rúpiás ez időben – 1892. és 1903. között – egyenlő volt 1,065–1,4275 (1895. februári, illetve 1900. februári határértékek) német márkával, ami igen nagy ingadozást jelentett 11 év távlatában is. Ennek egyik oka az érméket nagyrészt alkotó ezüst világgpiaci árának fokozatos csökkenése volt, azonban ezt mérsékelte a német kelet-afrikai rúpia és az indiai rúpia közötti arány. Az új érmék 1891. áprilisi bevezetésekor 1 Rp értéke 1,47 M volt.⁹⁸⁴ A német és brit pénzüzetek megjelenéséig Zanzibár volt a legfontosabb kelet-afrikai pénzváltó hely; a német kelet-afrikai ércpénzeket nemcsak a brit megfelelőjére, hanem más európai és ázsiai pénznemekre is át lehetett váltani.⁹⁸⁵ Német Kelet-Afrikán belül a pénzváltás kizárólagos jogával kezdetben a *D.O.A.G.* rendelkezett, és részben piaci igényeinek megfelelően, saját érdekeit szem előtt tartva alakította azt. A rúpia érmék és váltópénzeinek ezüsttartalmának értékén alapuló pénzrendszert a brit indiai kormány a 1893. nyarán megszüntette, és a brit aranyfonthoz 1:15 arányban rögzítette a rúpiát. Mivel a *D.O.A.G.* és a német kormányzóság hasonló intézkedést nem vezetett be, ezért a zanzibári kormányzóság 1903. letelejétől beszüntette a német kelet-afrikai rúpia hivatali ügyintézés során történő elfogadását.⁹⁸⁶

A *D.O.A.G.* érméi Németország pénzverdében, Berlinben, de elsősorban Hamburgban készültek.⁹⁸⁷ A réz 1 pesa címletűből 1890. és 1892. között a forgalom rendelkezésére

⁹⁷⁷ › BRODE: 13. p. ; FITZNER 1901: 256. p.

⁹⁷⁸ › SCHNEE: „Geld und Geldwirtschaft” szócikk (RATHGEN által), I. kötet, 692–698. p. ; SCHNEE: „Maria-Theresia-taler” szócikk (KUCKLENTZ által), II. kötet, 507. p.

⁹⁷⁹ › FITZNER 1901: 246. p.

⁹⁸⁰ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 18. p. ; BRODE: 12. p.

⁹⁸¹ › SCHNEE: „Geld und Geldwirtschaft” szócikk (RATHGEN által), I. kötet, 692–698. p. ; WEHLING

⁹⁸² › SCHNEE: „Geld und Geldwirtschaft” szócikk (RATHGEN által), I. kötet, 692–698. p.

⁹⁸³ A „pesa” szó a szuahéli nyelvbe a XVI. században került a portugálok révén, akiknek „peso” pénznemét ejtették ki ilyen módon. A Zanzibárban forgalomban lévő indiai rúpia 68–70 német kelet-afrikai pesával volt egyenértékű; ez az érmék ezüsttartalmától és a kereslet–kínálat mértékétől is függött.

› WEHLING: 23. p.

⁹⁸⁴ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. II. évf. (1900) 18. sz. (máj. 12.)

⁹⁸⁵ › WEHLING

⁹⁸⁶ › BRODE: 11–12. p.

⁹⁸⁷ Verdejelek szerint: A – Berlin, J – Hamburg.

› SCHÖN: 232–235 p.

bocsátottak 41.092.335 darabot 642.067 Rp 47 P értékben. A császárt, illetve a Társaság címerét ábrázoló ezüst $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$, 1 és 2 rúpiás⁹⁸⁸ érmék 1890-től 1902-ig készültek, összesen 2.750.329 Rp értékben (31.536,078 kg ezüst felhasználásával).

Német kelet-afrikai rúpia átlagos középárfolyama			
év	1 Rp értéke	év	1 Rp értéke
1892.	1,319 M	1899.	1,398 M
1893.	1,300 M	1900.	1,398 M
1894.	1,156 M	1901.	1,388 M
1895.	1,131 M	1902.	1,383 M
1896.	1,236 M	1903.	1,388 M
1897.	1,322 M	1904-től	1,333 M
1898.	1,381 M		...

Forrás: WEHLING

A *D.O.A.G.* a német kormányval 1902. novemberében kötött megállapodása értelmében 1903. április 1-jével lemondott pénzverésről jogáról,⁹⁸⁹ így jelentkezett a kormányzati igény a rúpia átváltási arányának rögzítésére. Ezzel egyúttal vita is alakult, hogy milyen számokhoz kössék a rúpia és a márka árfolyamát. A rögzítés kialakítását megelőző hónapokban, 1903-ban ez 1,4 M / 1 Rp volt.⁹⁹⁰ Bár ésszerű lett volna ezt megtartani, a végül elfogadott 1,333 M / 1 Rp arány egyrészt jobban igazodott a korábban kialakított brit font / rúpia arányhoz, másrészt így a 100 M bankjegyet pontosan 75 Rp-ra lehetett átváltani. A több hónapig húzódó vita eredményeként az utóbbi, hosszú távon előnyösebb megoldást választották. II. VILMOS császár 1903. december 23-án írta alá azt a német kelet-afrikai fizetőeszközt bevezető új törvényt, amelyet a kancellárnak (miniszterelnöknek) 1904. február 28-ai hatállyal kellett végrehajtania.⁹⁹¹ Így 1904-től 15 rúpiát 20 márkára vagy egy brit fontra váltották át (ezzel egy időben egy rúpia 16 penny vagyis 1 shilling 4 penny volt a brit kelet-afrikai gyarmatokon). A német jogszabály révén a rúpia az ezüst alapú valuták közül az aranyalapú valuták közé került, így az érmék ezüsttartalmának ára többé már nem befolyásolta a külföldi fizetőeszközökkel való átváltás árfolyamát. Az új rendelet életbe lépésével a pesa váltópénzt eltörölték, és 1 német kelet-afrikai rúpia egyenlő lett 100 hel-

⁹⁸⁸ Az 1 pesa címletű, vörösréz érmék fej oldalán a német birodalmi sas látható, körülötte, körön kívül a felirat: DEUTSCH-OSTAFRIKANSCHER GESELLSCHAFT • évszám • (*Német Kelet-Afrikai Társaság*). Az írás oldalon szuahéliül: „Sarikat Alamanja Szanat” és az évszám babérkoszorún és körön belül. A $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$, 1 és 2 rúpiás érmék – 916 $\frac{2}{3}$ ‰ ezüstöt és 83 $\frac{1}{3}$ ‰ rezet tartalmaztak – érmeképe azonos volt 1902-ig: a fej oldalán II. VILMOS császár balra néző sással ékesített sisakos, gárda-egyenruhás mellképe látható, körülötte a GUILLELMUS II IMPERATOR (II. VILMOS császár) felirat olvasható. Az írás oldalon díszes címerpajzsban pálmafa előtt bal mancsát feltartó, balra néző, álló oroszlán látható, közvetlen alatta, a címerben a verés évszáma, a címer körül a DEUTSCH-OSTAFRIKANSCHER GESELLSCHAFT • címlet • olvasható.

› SCHÖN: 232–235 p.

⁹⁸⁹ › SCHNEE: „Geld und Geldwirtschaft” szócikk (RATHGEN által), I. kötet, 692–698. p.

⁹⁹⁰ › WEHLING

⁹⁹¹ › WEHLING: 48–50. p.

A rendelkezés tartalmazta, hogy: 1 Rp egyenlő 100 hellel (1. §); ezüstről készülnek a 2, 1, $\frac{1}{2}$ és $\frac{1}{4}$ Rp-ás illetve rézből az 1 és $\frac{1}{2}$ helleres címletek (3. §); a Rp színsúlya 10,6917 g, 11 rész ezüst és 1 rész réz, összsúlya 11,6637 g, a 2 és 1 Rp-ás esetében 2‰ eltérés engedélyezett a finomságban és 3‰ a súlyban, az $\frac{1}{2}$ és $\frac{1}{4}$ Rp-ás esetében 3‰ illetve 10‰ (4. §); a rézérmék 95‰ rezet, 4‰ nikkelt és 1‰ cinket tartalmaz, 1 kg rézből 250 db 1 H és 500 db $\frac{1}{2}$ H címlet verhető (6. §); a *D.O.A.G.* ezüstérméi egyenlőek az újonnan vertekkel (12. §); a *D.O.A.G.* réz pesáiéért egyenként $\frac{1}{16}$ hellert, kerekítve 1,5 hellert kell fizetni (13. §); a birodalmi arany 20 M-ás egyenértékű 15 Rp-val, a 10 M-ás 7,5 Rp-val (14. §).

lerrel. A pesa hellelre történő megfelelő átváltási arányának alkalmazása mellett egészen 1910. április 1-jéig volt elfogadott fizetőeszköz.⁹⁹² Az új pénzláb bevezetésével egy időben a Zanzibárban lévő, korábbi *D.O.A.G.* német kelet-afrikai rúpia érméket a német Kormányzóság közel fél millió Rp értékben indiai rúpiára vásárolta vissza.⁹⁹³

A Kormányzóság 1904. folyamán dar es salaami főpénztárában – az átmeneti időszakra és az árfolyamrögzítésre való tekintettel – 10.000 Rp feletti összeg átváltása különleges árfolyamon is lehetséges volt. Ezen feltétel teljesülésekor 100 Rp-ért 134,25 M-t adtak a 133,33 M helyett, ezzel elsősorban a vállalkozások átváltásból adódó veszteségeit mérsékeltek. A magasabb árfolyam igénybevételével 1904. május 1-je és december 31-e között a dar es salaami főpénztárban összesen 606.527 Rp-t váltottak át.⁹⁹⁴ Ezt követően a pénzváltásokból eredő nyereség a német állami költségvetést gazdagította.

Az 1904-es változásokat követően bevezették az azonos értékű rúpiát, melyet immár 100 hellelre osztottak, ezzel igazodtak a német, tízes alapú pénzrendszerhez. Az új váltópénz-rendszer új érméket kívánt, így kerültek forgalomba az új ½, 1, 5 és 10 hellelres és a ¼, ½ és 1 rúpiás ércpénzek.⁹⁹⁵ Az 1902. előtt vert valamennyi érme összértéke 3.392.397 Rp volt, az 1904. után 1914-ig vert ércpénzek forgalomban lévő darabjainak értéke pedig 12.330.309 Rp-t tett ki. Minden darab ércpénznek a német pénzverdekből a rendeltetési helyre történő szállítására az értékének átlagosan 0,8 %-át fordították.⁹⁹⁶ A ¼ rúpiás érmék elsősorban Német Kelet-Afrika tengerparti kikötőiben és az ottani ültetvények vidékén terjedt el, a nagyobb címletek mindenhol kedveltek voltak.⁹⁹⁷

Német Kelet-Afrikában forgalomba került ércpénzek					
1890. és 1902. között			1904. és 1914. között		
címlet	verési év	darabszám	címlet	verési év	darabszám
1 P	1890–1892.	41.092.340	½ H	1904–1906.	18.393.000
:			1 H	1904–1913.	85.548.590
:			5 H	1908, 1909., 1913., 1914.	3.356.106
:			10 H	1908–1911., 1914.	2.700.526
¼ Rp	1891., 1898., 1901.	526.688	¼ Rp	1904–1907., 1908–1914.	3.100.000
½ Rp	1891., 1898., 1901.	358.342	½ Rp	1904–1907., 1908–1914.	1.540.000
1 Rp	1890–1902.	2.337.778	1 Rp	1904–1914.	9.400.000
2 Rp	1893., 1894.	50.854	:		

Forrás: SCHÖN: 232–235. p.

⁹⁹² > SCHNEE: „Geld und Geldwirtschaft” szócikk (RATHGEN által), I. kötet, 692–698. p.

⁹⁹³ > BRODE: 11–12. p.

⁹⁹⁴ > WEHLING

⁹⁹⁵ 1904-től az érmekép megváltozott, a ½, 1, 5 hellelres (ez utóbbi 1909-ig) – 950 ‰ vörösréz, 40 ‰ ón és 10 ‰ cink – azonosak voltak: a fej oldalon a német császári korona körül a DEUTSCH OSTAFRIKA • évszám • olvasható. Írás oldalon az értékjelző számjegy alatta a HELLER felirat található babékoszorúban. Az 5 és 10 hellelres (előbbi 1913. után) – 750 ‰ vörösréz és 250 ‰ nikkel – azonosak voltak, középen lyuk, a fej oldalon a császári korona alatt a lyuk két oldalán az évszám első kettő és második kettő számjegye, alatta DEUTSCH OST-/AFRIKA (Német Kelet-Afrika). Az írás oldalon, a lyuk felett az értékjelző számjegy, a lyuk alatt HELLER, ez alatt a verdejegy, a lyuk két oldalán egy-egy babérág. A ¼, ½ és 1 rúpiás érmék – továbbra is 916⅔ ‰ ezüstöt és 83⅓ ‰ rezet tartalmaztak – érmeképe azonos volt 1904. után: fej oldal azonos volt az 1902-ig vertekével, de az írás oldalon az értékjelző számjegy alatt RUPIE(N többes számban) alatta az évszám, majd a verdejegy, körülötte babérág, felettük DEUTSCH OSTAFRIKA. Akárcsak az 1890-től kikerült sorozatot, ezt is Otto SCHULTZ (fej oldal) és Emil WEIGLAND (írás) berlini művészek tervezték.

> ARNOLD – KÜTHMANN – STEINHILBER ; WEHLING

⁹⁹⁶ > WEHLING

⁹⁹⁷ > SCHNEE: „Geld und Geldwirtschaft” szócikk (RATHGEN által), I. kötet, 692–698. p.

Az 1913. év tavaszáig (azaz az 1912-es évszámmal vertekig bezárólag) a decimális pénzrendszerben rézből és réznikkelből vert $\frac{1}{2}$, 1, 5 és 10 helleres, Német Kelet-Afrikában forgalomban lévő címletek összértéke 1,2 millió Rp volt, mellette 8,695 millió Rp értékű ezüst $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$ és 1 Rp címletű érmék is forgalomban voltak.⁹⁹⁸

Német Kelet-Afrikában, a gyarmaton forgalomban lévő aranyérmék főként Dél-Afrikából és Indiából származó brit $\frac{1}{2}$ és 1 sovereign címletek voltak (értékük 7,5 illetve 15 Rp volt). A német 10 és 20 márkás aranyból vert érmék értékét 1904. márciusától törvényileg 7,50 illetve 15 Rp-ban állapították meg.⁹⁹⁹ Az 1912-es és 1913-as felmérés szerint 7.900 db birodalmi arany 20 márkás (értéke 15 Rp) volt forgalomban a kelet-afrikai német védnökségen, 158.000 M értékben.¹⁰⁰⁰

A D.O.A.G. az általa ellenőrzött területeken a zanzibári szultántól 1888-ban megkapta a bankjegy-kibocsátás jogát, ezzel azonban a későbbiekben sem élt. 1905. júniusában elsőként a *Deutsch-Ostafrikanische Bank* dar es salaami keltezéssel 5, 10, 50 és 100 rúpiás bankjegyeket nyomtatott a német kelet-afrikai forgalom számára, azonban később – elsősorban készpénzes elszámolások megkönnyítésére – 500 rúpiás címletet is kiadtak.¹⁰⁰¹ A forgalomba került német rúpia bankjegyek lassan terjedtek el, ennek oka részben a fokozatos kibocsátás volt. Míg 1909. tavaszán 1,3 millió Rp értékű volt a forgalma, addig 1912. tavaszán is csak 3,5 milliót tett ki.¹⁰⁰² Az 1912. év első negyedéve végén a márka pénznemből 997.000 M értékű birodalmi bankjegy volt a gyarmaton, a következő év ugyanezen időszakában már csak 992.000 M, a kisebb címletek mindkét évben 11.000 M-t tettek ki.¹⁰⁰³

A német gyarmattal szomszédos, 4,5 millió lakosú Brit Kelet-Afrika Védnökség (Kenya) 1913. év tavaszán nyilvántartott készpénzforgalmát 1.433.912 Rp értékben fémpénz (ebből 493.188 Rp ezüst 25 és 50 centes érme), illetve 4.565.000 Rp értékű bankjegy alkotta.¹⁰⁰⁴ Az előző évi adatokhoz képest a forgalomban lévő fémpénzek értéke 26,6 %-kal, a bankjegyeké pedig 17,9 %-kal nőtt. A brit védnökség alatt álló Zanzibárban a századforduló előtti években az indiai réz- és ezüstérméken kívül az általános forgalomban lévő aranyérmék az amerikai dollárok különböző (elsősorban 2 $\frac{1}{2}$, 5 és 10 dolláros) címletei voltak.¹⁰⁰⁵

Az egy főre jutó fémpénzek értéke Német Kelet-Afrikában nem-nemesfém darabokból 0,16 Rp, Brit Kelet-Afrikában 0,21 Rp volt, míg az ezüst címletekből fejenként 1,13 illetve 0,11 Rp volt forgalomban. Azonban az előbbi adatokban nem szerepelnek a Kelet-Afrikában továbbra is használt nagy mennyiségű ezüsből készült indiai érmék.

A német kelet-afrikai Kormányzóság, hogy közvetlen feladatköréből kivonja a pénzváltást és a pénzforgalom közvetlen felügyeletét, egy pénzintézetet hozott létre, amely részben magán- és jogi személyek tulajdonába került. A Kormányzóság azonban a bank működése feletti felügyeleti jogot megtartotta. Így 1905. január 15-én berlini székhely-

⁹⁹⁸ › SCHÖN: 231–237. p.

A $\frac{1}{2}$ rúpia címletekből 1,24 millió, az 1 rúpiásokból 7,5 millió darab készült 1912. végéig.

⁹⁹⁹ › BRODE: 11–12. p.

¹⁰⁰⁰ › SCHNEE: „Geld und Geldwirtschaft” szócikk (Karl RATHGEN által), I. kötet, 692–697. p.

¹⁰⁰¹ Az 500 Rp-t 1912. szeptember 2-i évszámmal jelölték meg, a többit 1905. július 15-ivel. Az 50-es, a 100-as és az 500-as az egyedüli német bankjegy, amelyen a császár látható lovassági illetve tengerész egyenruhában

¹⁰⁰² › SCHNEE: „Geld und Geldwirtschaft” szócikk (Karl RATHGEN által), I. kötet, 692–697. p.

¹⁰⁰³ › SCHNEE: „Geld und Geldwirtschaft” szócikk (Karl RATHGEN által), I. kötet, 692–697. p.

¹⁰⁰⁴ › *East Africa Protectorate. Report for 1912-13: 7–9. p.*

¹⁰⁰⁵ › *Africa Pilot* 1897: 422. p.

lyel¹⁰⁰⁶ 4 millió márka alaptőkével megalapították – a *D.O.A.G.* 70,00 %-os és a *Deutsche Bank (D.B.)* 6,25 %-os részesedésével – a *Deutsch-Ostafrikanische Bankot (D.O.A.B.)*.¹⁰⁰⁷ A részvénykereskedelem részére 4.000 db 1.000 M értékű részvényt bocsátottak ki, melyből így 2.800 a *D.O.A.G.* és 250 db a *Deutsche Bank* tulajdona lett.¹⁰⁰⁸ E pénzügyi intézet rendeltetése és feladata lett a német császári bankjegyek váltása a rúpia alapú pénzügyi rendszerrel, a bankjegy- és ércpénz-kibocsátás és annak szabályozása, a pénzforgalom felügyelete és mindenek előtt a bankjegyek átváltása a helyi lakosság által inkább kedvelt ezüst rúpiásokra.¹⁰⁰⁹ A *Deutsch-Ostafrikanische Bank* már alapítása évében fiókot nyitott Dar es Salaamban, s 1910-ben már három fiókot működtetett, de 1913-ig egyet bezárt.¹⁰¹⁰

Már 1901-ben, Dar es Salaamban a kerületi hivatal kezdeményezésére megalakult az első takarékpénztár, a *Bezirkssparkasse*; a lekötött betétekre évi 3,33 % kamatot fizettek,¹⁰¹¹ itt 1912-ben már 1.239 betétkönyvet kezeltek.¹⁰¹² A *Deutsche Afrika Bank AG*.¹⁰¹³ Nyugat-, Kelet- és Délnyugat-Afrika német gyarmatain volt érdekelt, s több fiókot is üzemeltetett Német Kelet-Afrikában. A kereskedelmi pénzforgalom kezelése és a hitelezés biztosítása céljából a *Deutsche Kolonialgesellschaft* mint főreszvényes Berlinben 1911. január 12-én megalapította a *Handelsbank für Ostafriká-t*.¹⁰¹⁴ E pénzügyi intézet 1911. december 1-jén nyitotta első fiókját Tangában,¹⁰¹⁵ majd hamarosan Dar es Salaamban is megjelent, s ügyfeleinek legjobb kiszolgálása érdekében heteken belül megnyitotta a zanzibári, a mombasai és a bombay-i fiókjait is.¹⁰¹⁶

A német kelet-afrikai pénzügyi intézetek 1909. végén 881 folyószámlát tartottak nyilván, melyből 400-at afrikai és 25-öt indiai birtokolt 86.250 Rp összértékben.¹⁰¹⁷ 1912-ben már 559 volt az afrikai birtokában összesen 99.500 Rp értékkel. A német kelet-afrikai bankok mindegyikében a lekötött összegek után közel ugyanannyi kamatot fizettek: az 1 hónapra lekötöttek után évi 3,125 %-ot, a 3 hónapra lekötöttek után 3,25 %-ot s a 6 hónapra lekötöttek után 3,375 %-ot; a 10.000 Rp feletti lekötéseknél magasabb kamatot számoltak.¹⁰¹⁸

Foglalkoztatottság, bérek és árak Német Kelet-Afrikában

A német kelet-afrikai összeírások szerint 1906-ban 20.000 főre becsülték az ültetvényeken dolgozó munkások számát, majd 1909-ben már megközelítőleg 72.000 főt foglalkoztattak európai magánszemélyek és vállalkozások (közülük 47.684 fő dolgozott az ültetvényeken, 18.000 a vasúti építkezéseken és a vasút-társaságoknál). A felmérések és nyilvántartások alapján 1911-ben 110.969 személyt foglalkoztattak különböző munkakörben, az 1912. évi

¹⁰⁰⁶ E bank berlini székházának címe Berlin SW11, Dessauerstraße 28–29 volt.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XIV. évf. (1912) 39. sz. (máj. 15.)

¹⁰⁰⁷ › SCHNEE: „Deutsch-Ostafrikanische Bank” szócikk (ZOEPFL által), I. kötet, 407–408. p. ; WEHLING

¹⁰⁰⁸ Később az alaptőkéből a *D.O.A.G.* 1.527.500 M-t, a *Direktion der Diskontogesellschaft* és a *Deutsche Bank* 270.000 M-t kitevő részt tudhatott magáénak.

› SCHNEE: „Handelsbank für Ostafrika” szócikk (ZOEPFL által), II. kötet, 16–17. p.

¹⁰⁰⁹ › SCHNEE: „Deutsch-Ostafrikanische Bank” szócikk (ZOEPFL által), I. kötet, 407–408. p. ; WEHLING

¹⁰¹⁰ › WEHLING

¹⁰¹¹ › BRODE: 95. p.

¹⁰¹² › WEHLING: 96. p.

¹⁰¹³ *Deutsche Afrika Bank Aktiengesellschaft* (részvénytársaság) 1906-ban Hamburgban alapították 1 millió M alaptőkével.

¹⁰¹⁴ › SCHNEE: „Handelsbank für Ostafrika” szócikk (ZOEPFL által), II. kötet, 16–17. p.

¹⁰¹⁵ › KELLER

¹⁰¹⁶ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XIV. évf. (1912) 53. sz. (júl. 3.) ; In *Koloniale Rundschau*. 1912. évf.

¹⁰¹⁷ › HARLOW – CHILVER – SMITH

¹⁰¹⁸ › WEHLING

adatok szerint a 91.892 mezőgazdasági munkás kétharmada az északkeleti kerületekben dolgozott.¹⁰¹⁹

Német Kelet-Afrikában foglalkoztatott afrikaiak megoszlása foglalkozás területe szerint, 1912-ben	
vasútépítés	16.050 fő
vasúti szolgáltatás	4.007 fő
kikötőépítés Tangában	100 fő
a Kormányzóság szolgálatában	5.000 fő
európai vállalkozások szolgálatában	2.500 fő
európaiak teherhordói	5.000 fő
európaiak házi szolgálatában	9.000 fő
hittérítő állomásokon	3.000 fő
bányászat	2.966 fő
ültetvények	91.892 fő
összesen:	139.515 fő

Forrás: *Die deutschen Schutzgebiete in Afrika und der Südsee.*: [táblázat-melléklet] 79. p.

A századfordulót megelőző évtized során a legtöbb bért, a gyarmati átlagbérnél megközelítően kétszeresét az 1891. és 1893. között a Pangani-folyó völgyében futó vasútnál fizették. A *Zentralbahn* építkezésén dolgozó munkások kellően jó bért és ellátást is kaptak. Az ültetvények, különösen az északkeleti kerületekben, munkaerő-hiánnyal küszködtek, amelyet elsősorban belső kerületekből ide szerződtetett afrikaiakkal igyekeztek pótolni.¹⁰²⁰ Azonban a gyarmatszerte gyarapodó ültetvényeknek fokozatosan nehézséget okozott a náluk dolgozni vágyó munkaerő hiánya, s a Kormányzóság ellenben nem engedélyezte a kényszermunka bevezetését sem.¹⁰²¹ A hiány ráadásul elsősorban az ültetvényes gazdálkodásnak kedvező északkeleti kerületekben volt a legégetőbb.¹⁰²² Azonban egyes kerületekben, akár ugyanazon a településen, is eltérő fizetségben részesültek a különböző kelet-afrikai törzsek férfitagjai, amelyet a munkabíró képesség, illetve terhelhetőség, valamint az esetlegesen, az adott csoportnak tulajdonított kedvezőtlen tulajdonságok alapján alakítottak ki. A századfordulón Kilimandzsáró (Moschi) kerületben a part menti *szuahéli* törzsek havi 12 rúpiát kereshettek meg, a kerületben többségben lévő *wadjaggák* 9–10 Rp-t, míg a *maszájok* csak 4–5 Rp-t.¹⁰²³ A Brit Kelet-Afrikában, elsősorban Mombasa környékén dolgozó közel ezer *nyamwezi* (*wanyamwezi*) munkás német területre történő szerződését – különösen az 1905-ös maji-maji felkelés idején – a mombasai német alkonzul irányította, sokan közülük hamarosan a *Schutztruppe* közkatonáiként vették fel a szolgálatot.¹⁰²⁴ A munkaerő-igény kielégítését, illetve külföldre vándorlásának megakadályozását szolgálta az 1909-ben életbe lépő két új jogszabály is, amely tiltotta a munkások külföldre toborzását, illetve munkaszerződések hét naptári hónapnál vagy 180 munkanapnál hosszabb időre történő megkötését.¹⁰²⁵ A munkalehetőség és a helyi lakosság dolgozó aránya vidékenként igen eltérő volt. Arányaiban talán legtöbben a termékeny Moschi kerületben

¹⁰¹⁹ › *Die deutschen Schutzgebiete in Afrika und der Südsee.*: [táblázat-melléklet] 79. p. ; ILIFFE: 156–157. p.

¹⁰²⁰ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: III. évf. (1907) 18–19. p.

¹⁰²¹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: IV. évf. (1908) 18. p.

¹⁰²² › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VIII. évf. (1912) 30. p.

¹⁰²³ › FIZNER 1901: 321. p.

¹⁰²⁴ › BRODE: 88. p.

¹⁰²⁵ › BRODE: 91. p.

dolgoztak, ahol a százezer fős *chagga* törzsből 18.609 férfi dolgozott ültetvényeken, egyéb napszámban, vagy kézművesként. Azonban a munkakörülmények egyes munkáltatónál meglehetősen előnytelenek voltak, így baleseti, vagy bántalmazásból eredő halálos esetek nem voltak ritkák. A magánkézen lévő ültetvények egyikén–másikán dolgozóknak akár egytizede is életét veszthette egyes időszakokban.¹⁰²⁶

A munkalehetőség általában napszám volt, ennek megfelelően alakult a bérek kifizetése is, amely részét gyakorta alkotta a megközelítőleg 0,11–0,13 Rp kosztpénz vagy ellátás. A vasúti munkásoknak, ha a szakasz építkezésénél nem adtak ellátást, a napi béren felül 0,15 Rp-t fizettek étkezésre.¹⁰²⁷ A szerződés szerint kötött havi munkalehetőség csak egyes vidékekre volt jellemző, de esetenként ott is csak egyes törzsek tagjainak kínálták fel ezt.¹⁰²⁸ A munkahetek, akárcsak Európában, hatnaposak voltak, s általában 9–10 órát dolgoztak naponta. A századfordulót követően sok kerületben a betanított munkás napi keresete 12–15 német kelet-afrikai heller (havi 3–4 rúpia) volt, a gyakorlott afrikai munkaerő jó teljesítményéért a napi 1 kg rizs vagy köles ellátás mellett akár 30–45 hellert is kaphatott (havonta 8–12 Rp-t). (Lsd. táblázat) Amíg a vasútnál a munka-felügyelők és szakképzett munkások a napkeltétől napnyugtáig tartó munkáért 1,15–2,3 Rp is (havi 30–60 Rp-t) megkerestek, 1913-ban már akár 2,5 Rp-t (65 Rp/hó), addig a segédmunkások mindössze 0,30–0,50 Rp-t kaptak (havi 8–13 Rp).¹⁰²⁹ A munkások, elsősorban a tengerparti kerületekben – ahol a munkaerőre egyre nagyobb szükség volt –, a képzetlen segédmunkáért az évek előre haladtával mind több bért kaphattak. Az 1888. és 1913. között eltelt negyed évszázad alatt Tangában és Panganiban esetenként a bérek az azonos munkakörülmények fenntartása mellett akár másfélszeresre is nőttek.¹⁰³⁰ A hordárok a távolság függvényében kapták bérüket; Dar es Salam és Morogoro közötti több mint 200 km megtételért 1907-ben fejenként 2,5 Rp-t kerestek, Kilossáig 6, Mpuaiáig 10, Neu Iringáig 17–18 Rp-t.¹⁰³¹ Az átlagosnál jobban megfizetett kelet-afrikai katonák és rendőrök bérezéséről és egyéb körülményeiről fentebb, a „A közigazgatás kiépítése és működése Német Kelet-Afrikában” fejezet alfejezeteiben esett szó. Az 1912. évben vidékenként, kerületenként továbbra is rendkívül eltérő bérezés volt elérhető, részben a munkaerő-kereslet, illetve az adott vidék népcsoportjának munkaterhelhetősége, illetve a munka nehézsége határozta meg. Míg Tanga, Pangani és Wilhelmstal kerületekben 12–15 Rp volt az általános fizettsége egy helyi mezőgazdasági munkásnak, addig Bagamojo, Lindi és Dar es Salaam kerületekben 10–12 Rp (ellátás nélkül), Rufiji-ben 8–9 Rp, továbbá Bukobában, Bismarckburg-ban, Iringában és Langenburgban pedig mindössze 3–4,5 Rp kereset volt elérhető ugyanazért és ugyanannyi munkáért. A távoli vidékről, vagy más afrikai gyarmatról származók bére jellemzően valamivel magasabb volt a helyi munkaerőknek fizetettnél, egyes vidékeken akár a közel kétszeres összeget is elérhette.¹⁰³²

A magánvállalatoknál alkalmazásban álló európaiak fizetése változó volt, a szerződésben meghatározott fizetségben részesültek, míg a katonák és hivatalnokok illetményezése jogszabályilag rögzített volt. Az 1912. év során a *D.O.A.G.* lindi-i ültetvényén dolgozó európai gépész akár 250 Rp-t (333 M) is megkereshetett havonta.¹⁰³³ A német hiva-

¹⁰²⁶ › JUHÁSZ – NÉMETH

¹⁰²⁷ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1914) 35. p.

¹⁰²⁸ › FIZNER 1901: 278–348. p.

¹⁰²⁹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1914) 35. p. ; WEHLING

¹⁰³⁰ › ILIFFE: 157. p.

¹⁰³¹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IX. évf. (1907) 57. sz. (szept. 28.)

¹⁰³² › *Die deutschen Schutzgebiete in Afrika und der Südsee.*: [táblázat-melléklet] 79. p.

¹⁰³³ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XIV. évf. (1912) 39. sz. (máj. 15.)

talnokok és katonák német kelet-afrikai szolgálatának bérezése és egyéb körülményei a „Német gyarmati törekvések és gyarmatpolitika, a védnökségek közigazgatása a XIX–XX. század fordulóján” fejezet alfejezetében olvasható.

Havi munkásbérek Német Kelet-Afrika egyes vidékén, 1895-ben					
munkaerő és munkatípus	bérek az alábbi kerületekben				
	Dar es Sal.	Kissaki	Pangani	Kilwa	Moschi
indiai munkások bére ¹⁰³⁴					
férfi ács	65–78 Rp	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
férfi kőműves	52–65 Rp	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
afrikai munkások bére					
férfi szakmunkás	15–26 Rp	n. a.	n. a.	n. a.	12 Rp
férfi mezőgazdasági, vagy segédmunkás	9,7–13 Rp	n. a.	10 Rp	10–14,5 Rp	9–10 Rp
nő vagy képzetlen férfi mezőgazdasági	6–8 Rp	4,8–6,5 Rp	4,8–6,5 Rp	4–4,8 Rp	4–4,8 Rp
gyermek mezőgazdasági	n. a.	n. a.	12 P	n. a.	n. a.

Forrás: FITZNER 1896

Havi munkásbérek Német Kelet-Afrika egyes vidékén, a századfordulón					
munkaerő és munkatípus	bérek az alábbi kerületekben*				
	Tanga	Wilhelmst.	Pangani	Kilwa	Moschi
1899. évben – afrikai munkások és alkalmazottak bére					
<i>Schutztruppe</i> őrmester	— 50 Rp, teljes ellátással —				
<i>Schutztruppe</i> közkatona	— 20 Rp, teljes ellátással —				
munkafelügyelő	n. a.	n. a.	n. a.	13–26 Rp	n. a.
férfi mezőgazdasági	12–14 Rp	13–14 Rp	13–14 Rp	10–25 Rp	9–12 Rp
nő vagy képzetlen férfi mezőgazdasági	10 Rp	5 Rp	9–10 Rp	4–6,5 Rp	n. a.
gyermek mezőgazdasági	6,5 Rp	1,6–3,2 Rp	n. a.	n. a.	n. a.
1903. évben – afrikai munkások bére					
hordár, munkás	— 9,5–15,5 Rp —				
betanított munkás	— 5,5–9 Rp —				

* Egyes kerületekben is eltérhetett a munkabér mértéke, ezt részben a munkakeresők aránya, részben a munka nehézsége határozta meg. A belsőbb területeken a parti kerületeknek gyakran a kétharmadát fizették csak, s helyenként a különböző törzsekből származókat eltérően fizették meg.

Forrás: FIZNER 1901: 278–348. p.

Az ausztriai tartományokban a századfordulón a munkások napi átlagbére átszámítva 1,1 Rp (1,80 korona) volt, a mezőgazdasági napszámban dolgozóké csak 0,69 Rp (1,13 korona). A hónap 26 munkanapján dolgozó napszámos ezek alapján a mezőgazdasági munkából 18 Rp-t (25 koronát) kereshetett meg. Ebben az időben Németországban a keresetek megközelítően másfélszer voltak nagyobbak.¹⁰³⁵ Ebből adódóan a jobban fizető német kelet-afrikai kerületekben, az azonos munkából származó 13 Rp-s átlagkereset csak

¹⁰³⁴ Összehasonlítva egy Indiában ugyanekkor dolgozó indiai kőműves napi bérét (0,7 Rp) egy Német Kelet-Afrikában dolgozóéval (2,5 Rp) 3,5-szeres különbséget tapasztalunk! 1887–1891-ben egy Indiában dolgozó földműves havonta 7 Rp, 1 Anna, 8 Pies-t (7,1 Rp-t), lovászfű 6 Rp, 15 A, 8 P-t (6,98 Rp-t), az ácsok és kőművesek 16 Rp, 14 A, 5 P-t (16,9 Rp-t) kerestek.

› WEHLING

¹⁰³⁵ › REDEN: 165. p.

Fogyasztói árak Német Kelet-Afrikában						
áru	mennyiség	árak az alábbi kerületek, települések kereskedéseiben				
		Tanga	Pangani	Kilwa	Moschi	Langenburg
— 1895-ben —						
ökör	1 állat	— 30–50 Rp —		n. a.	n. a.	n. a.
borjú	1 állat	— 15–20 Rp —		n. a.	n. a.	n. a.
juh	1 állat	— 5–8 Rp —		n. a.	n. a.	n. a.
hal	1 kg	— 0,16 Rp —		n. a.	n. a.	n. a.
tőkehús	1 kg	— 0,50 Rp —		n. a.	n. a.	n. a.
kukorica	1 kg	— 0,08–0,13 Rp —		n. a.	n. a.	n. a.
köles	1 kg	— 0,08–0,13 Rp —		n. a.	n. a.	n. a.
tojás	6 darab	— 0,19 Rp —		n. a.	n. a.	n. a.
narancs	4 darab	— 0,03 Rp —		n. a.	n. a.	n. a.
mangó	4 darab	— 0,03 Rp —		n. a.	n. a.	n. a.
áru	mennyiség	Wilhelmstal	Pangani	Kilwa	Moschi	Langenburg
— 1899-ben —						
marha	1 állat	n. a.	25–40 Rp	n. a.	n. a.	n. a.
tehén	1 állat	n. a.	8–15 Rp	n. a.	n. a.	22 Rp
borjú	1 állat	n. a.	8–15 Rp	n. a.	n. a.	n. a.
ökör	1 állat	n. a.	n. a.	n. a.	40–50 Rp	4,5–8,8 Rp
kecske	1 állat	3–5 Rp	2,50–6 Rp	n. a.	5–10 Rp	1,1–2,2 Rp
juh	1 állat	3–5 Rp	2,50–6 Rp	n. a.	10–12 Rp	1,1–2,2 Rp
csirke	1 állat	0,25 Rp	0,33–0,50 Rp	n. a.	0,33–0,50 Rp	0,12–0,16 Rp
hús	1 kg	n. a.	0,18–0,22 Rp	n. a.	n. a.	n. a.
tojás	6 darab	0,09 Rp	0,19 Rp	n. a.	0,30 Rp	0,09 Rp
hal	1 kg	n. a.	0,16 Rp	n. a.	n. a.	n. a.
tej	1 liter	n. a.	n. a.	n. a.	0,06 Rp	0,03–0,06 Rp
vaj	1 üveg	n. a.	n. a.	n. a.	0,33 Rp	n. a.
rizs	1 kg	n. a.	0,15 Rp	0,12–0,16 Rp	n. a.	n. a.
kukorica	24 cső	0,06 Rp	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
kukorica	1 kg	n. a.	0,10 Rp	0,05–0,06 Rp	n. a.	0,07 Rp
köles	1 kg	n. a.	0,10 Rp	n. a.	n. a.	n. a.
bab	1 kg	0,03 Rp	n. a.	n. a.	n. a.	0,07 Rp
banán	12 darab	0,03 Rp	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
banán	fürt	n. a.	n. a.	n. a.	0,25–0,50 Rp	0,16–0,30 Rp
narancs	4 darab	n. a.	0,03 Rp	n. a.	n. a.	n. a.
mangó	4 darab	n. a.	0,03 Rp	n. a.	n. a.	n. a.
liszt	1 kg	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	1,5 Rp
cukor	1 kg	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	0,9 Rp
áru	mennyiség	Tanga	Pangani	Kilwa	Moschi	Langenburg
— 1907-ben —						
marhahús	1 kg	0,60 Rp	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
ürühús	1 kg	0,72 Rp	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
— 1912-ben * —						
ökör	1 állat			— 15–60 Rp —		
tehén	1 állat			— 25–100 Rp —		
birka	1 állat			— 1–8 Rp —		
tyúk	1 állat			— 0,10–1 Rp —		
burgony	1 kg			— 0,15 Rp —		
olvaszt. vaj	1 kg			— 2,00 Rp —		

* Az árak szélső határai a belsőbb területek és a tengerparti piacok árainak esetleges eltérését mutatja, amelyben része van az adott időszak kereslet–kínálat arányának is.

Forrás: *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IX. évf. (1907) 52. sz. (szept. 21.) ; FITZNER 1896 ; FITZNER 1901: 292–348. p. ; WEHLING

30 %-kal volt kevesebb. A kereseti lehetőségek és azok vásárlóértéke alapján elmondható, hogy egy pangani-i ültetvény munkásának keresete 410 darab (vidéken 220–860 darab) tojásra volt elegendő (ez azonos volt egy kameruni bérének vásárlóerejével), ugyanekkor egy osztrák munkás havi jövedelméből 580 darabot vásárolhatott településének piacán. A bab, illetve rizs összehasonlításában: Német Kelet-Afrikában (Panganiban) egy ültetvényen dolgozó férfi az előbbiből 130 kg-ot, utóbbiból 86 kg-ot vásárolhatott, míg Ausztriában 73, illetve 66 kg-ot.¹⁰³⁶ Ebből és a jövedelmek afrikai és európai eltéréséből megállapítható, hogy élelmiszereknél a német kelet-afrikai bérek vásárlóértéke az osztrákéval azonos értékű volt, miközben az előbbieket keresete számszerűleg csak 70 %-a volt az utóbbiakénak.

A lakosság megadóztatása céljából a Kormányzóság 1898. április 1-jétől házadót vetett ki. Azon 15. életévét betöltött férfilekosnak pedig, aki házadót nem fizetett, 1905-től kötelezővé tette a fejadó megfizetését. Mindkettő évente 3–3 rúpia volt.¹⁰³⁷ Ez a rendszer azonban nem volt tekintettel sem a megkeresett jövedelem mértékére, sem az adott vidék munkalehetőségeire. Értelemszerűen e két adónem valamelyike az évente csak három hónapot (80 napot) dolgozó vagy dolgozni tudó napszámos jövedelmének 8 %-át tette ki. Talán még realisabb képet kapunk, ha azt vesszük alapul, hogy 6 napot (1 hetet) kellett dolgozni évente, hogy a közterhet az adott évre megfizethesse.

A **rabszolga-kereskedelmet** a *D.O.A.G.* már 1890-ben beszüntette, majd első alkalommal 1891. szeptemberében egy kormányzói rendelet jogszabályi úton megtiltotta ezt a nem-afrikaiaknak, viszont megengedte munkaerejük meghatározott feltételek mellett történő kölcsönzését nemcsak az araboknak és indiaiaknak, de még az európaiaknak is. Kimondta továbbá, hogy a „kölcsön” adott személy esetében a – „tulajdonos” és a bérbe vevő közötti – szerződésnek rögzítenie kell azt az időt, a ledolgozott éveknek azt a számát, amely után szabaddá kellett, hogy váljon.¹⁰³⁸ Így lényegében az eredeti „tulajdonos” pénzt kapott rabszolgájáért, a bérbe vevő olcsó(bb) munkaerőhöz jutott, és a rabságban tartott személynek egy idő után lehetősége nyílt szabadon rendelkeznie maga felett. A kerületi hivatalokban a rabszolgaság alól felmentett személyek szabadságlevelet („*Freibriefe*”) kaptak, ezen okiratot megkaphatta harmadik fél által¹⁰³⁹ megváltott személy is, és az is, akit „tulajdonosa” szabadon bocsátott vagy akinek „tulajdonosa” meghalt; továbbá azon rabszolga is, akit katonai művelet során vagy meg nem határozott egyéb okból szabadítottak fel. A kerületi hivatalok vezetőinek jogában állt minden olyan rabszolgának szabadságlevelet adni, akinek „tulajdonosát” valamilyen oknál fogva nem tartották alkalmasnak rabszolga tartására, ha például a „tulajdonosa” nem a német gyarmaton élt.¹⁰⁴⁰ Az 1891-es kormányzói rendelkezést követően 1901. novemberében német birodalmi kancellári rendelet szabályozta a rabszolgák és tartóik viszonyát, egyfajta jobbágyi függőségre „enyhítve” azt. Egyúttal első alkalommal azt is kimondta, hogy minden rabszolga önerőből is megválthatta magát, eddig ezt csak néhány kerület vezetője tette lehetővé.¹⁰⁴¹ A 1904. december 24-én, a szintén VON BÜLOW kancellárnál kelt jogszabály kimondta, hogy minden 1905. december 31-e után született csecsemő szabadnak születik, szülei jogállásától – sza-

¹⁰³⁶ > REDEN: 165. p.

¹⁰³⁷ > BRODE: 85–86. p.

¹⁰³⁸ > DEUTSCH

¹⁰³⁹ Ezen „harmadik felek” lehetnek akár afrikai tulajdonosok vagy európai ültetvényesek vagy a rabszolgák hozzátartozói, esetleg jövedelemmel rendelkező rabszolgák maguk javára.

¹⁰⁴⁰ > DEUTSCH

¹⁰⁴¹ > DEUTSCH

bad vagy rabszolga – függetlenül.¹⁰⁴² Számos kormányzói és kerületi rendelet igyekezett tovább pontosítani az általános érvényű szabályozásokat, azonban maga a rabszolgaság intézménye a német közigazgatás idejében sosem volt végérvényesen megszüntetve, és a közigazgatás még közel harminc évre becsülte azt az időt, amíg önkaratukon kívül foglalkoztattak afrikaiakat. A jogi szabályozások és korlátozások ellenére rabszolga szerzésért elkövetett emberrablás vagy rabszolga-kereskedelem miatt csak az említett 1910. évben 5 személyt marasztaltak el a német kelet-afrikai bíróságok.¹⁰⁴³ A felszabadító levelek kiadásának száma évről évre nőtt, amíg 1893-ban még csak 468, addig 1899-ben már 2.180, 1905-ben 2.820, majd 1910-ben 3.870 ilyen okiratot bocsátottak ki a német hatóságok (fele-fele arányban szabadító, illetve megerősítő határozatok formájában, és nyolcat a „tulajdonosuk” halála miatt). Míg a szabadulók száma – néhány kisebb visszaesés mellett – egyenletesen növekedett, addig ezen belül a „hivatalból” felszabadítottak száma 1903. után lassan csökkent, mivel addigra a területi hatóságok javarészt átlátták a „tulajdonviszonyokat”.¹⁰⁴⁴ Az 1912. évben 4.234 rabszolga szabadult fel, közülük 2.221 pénzzel váltotta meg magát, uraik önkéntesen 1.729 főt szabadítottak fel, míg hivatalból 280, egyéb okból 4 főt.¹⁰⁴⁵ Az 1893. és 1912. közötti időszakban 51.632 felszabadító levelet adtak ki, ebből csak 19.311 főt váltottak meg, 17.374-et „tulajdonosa” bocsátott szabadon, valamint 12.263 főt hivatalból szabadítottak fel. Az 1891-től az első világháború kitöréséig, 1914. őszéig terjedő német gyarmati időszakban kiadott szabadságlevelek száma 60.000-re tehető, ami a német kelet-afrikai, nagyságrendileg félmillió főre (!) becsült rabszolga-népességnek mindössze 10–15 %-a volt.¹⁰⁴⁶

Közlekedés Német Kelet-Afrikában

A gyarmat **közúti közlekedése** a kezdeti években az ősi karavánutakon bonyolódott, a nyugat–keleti irányú főútvonalak mellett északnyugaton észak–déli irányú karavánok is haladtak (1899-ben Bukobán át 520 karaván 3.419 hordárral ment brit Uganda felé).¹⁰⁴⁷ A XX. század első éveitől azonban egyre több helyen fejlesztettek és építettek jobb minőségű utakat.

Már 1894-ben megkezdték a főbb országutak és hidak kiépítését elsősorban a parttól a szárazföld belseje felé: Tanga–Kilimandzsáró, Pangani–Mgera–Kandoa–Irangi és a korábban meglévő Kilwa Kiwindje–Ssongea útvonal folytatásaként a Ssongea–Nyasza-tó szakaszt. Építkezések folytak a part mentén is (Tanga–Pangani–Saadani–Bagamojo–Dar es Salaam–Mpwapa), valamint a belső területek között: Kilossa–Iranga. Azonban az utak jelentős része továbbra is csak a száraz évszakokban volt járható, a hosszú esős hónapokban jelentős károk keletkeztek a közúti műtárgyakban.¹⁰⁴⁸ Csak keveset burkoltak le a kövel, mivel ezek építési költsége kilométerenként akár 7.000–10.000 márkát is elérte.¹⁰⁴⁹ A Dar es Salaam és Bagamojo közötti 70 km-es országút kövezését csak 1905-ben kezd-

¹⁰⁴² › BRODE: 72. p. ; DEUTSCH ; KELLER

Zanzibárban és Brit Kelet-Afrika tengerparti területein 1890. augusztus 1-jén szultáni rendelettel tiltották be a rabszolgák kereskedelmét és ajándékozását. A rabszolga sorban lévő szülőktől született gyermekek szabadságát szintén ekkor mondták ki. A rabszolgaság intézményét eltörlő, felszabadító, illetve a tulajdonosok kártérítését kimondó jogszabály 1907. október 1-jén lépett életbe brit területen.

¹⁰⁴³ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VII. évf. (1911) 28. p.

¹⁰⁴⁴ › DEUTSCH

¹⁰⁴⁵ › DEUTSCH ; KÁLMÁN: 70. p. ; KELLER

¹⁰⁴⁶ › DEUTSCH

¹⁰⁴⁷ › BRODE: 47. p.

¹⁰⁴⁸ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 16. p.

¹⁰⁴⁹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 16. p.

ték meg, amely az év végéig a két acélhíddal együtt a Simbasi-folyóig készült el.¹⁰⁵⁰ Az útépitések tovább folytatódtak a fontosabb vasúti állomásokhoz csatlakozva. Mivel sok várost továbbra sem kötött össze kiépített közút, ezért változatlanul fontosak voltak a régóta használt, távoli vidékekre vezető karavánutak is. Az 1900-as évek közepén már megjelentek az első gépkocsik a nagyobb városok közútjain. 1907. augusztus elejétől Paul GRÄTZ nyugállományú főhadnagy és VON ROEDER egy Afrika-átutazó gépkocsi-túrát szervezett Dar es Salaamból – Taborán, Bismarckburgon, Nyassán, Rhodésian keresztül – a német délnyugat-afrikai Swakopmundba, amely rendkívüli felkészültséget igényelt. Az üzemanyag utánpótlásról előre kellett gondoskodniuk, 24 állomásra összesen 6.000 liter benzint, 200 liter olajat, 30 pót-gumiabroncsot telepítettek. Az érintett utak nagy része elsősorban szekerekkel volt járható, így a gépkocsit külön ezen afrikai túrára alakították át (ellátva őserdei felszereléssel, lőfegyverekkel és távíróberendezéssel is). Az utazás idejét két hónapra tervezték.¹⁰⁵¹ Ez az utazás végül sikerrel járt, de közel két évet vett igénybe.

Az első **vasút** építése Tanga kikötővárostól indult északnyugat irányába, az Usambara-hegység felé, ez lett az ún. *Usambarabahn*. Nagy terveket fűztek ehhez a vasútvonalhoz, hisz még mielőtt a britek megépítenék saját vonalukat, a Viktória-tó elérése volt a kitűzött cél. A munkálatokat az 1891. augusztus 7-én 2 millió márka alaptőkével a Berlinben alapított *Deutsch Ostafrikanische Eisenbahn-Gesellschaft* kezdte, majd társult hozzá a *Deutschen Kolonial-Eisenbahnbau- und Betriebsgesellschaft* és a *Lenz & Co. Gesellschaft m. b. H.* kivitelezőkkel (ez utóbbi részt vett a későbbi togói vasútépitésekben is).¹⁰⁵² A Tangából Pongwéig húzódó első, 15 km-es szakaszt 1894. október 15-én adták át, valamennyi afrikai német gyarmaton elsőként. A Tangából Ngomeniig épült 29 km-es szakasz sínpárját vas talapzatra (keresztaljra) építették, az ezután épült vonalat először afrikai fából készített gerendákra fektették.¹⁰⁵³ Az 1896. április 1-jén átadott újabb szakaszon futó szerelvény továbbra is csupán a kikötővárostól 41 km-re fekvő Muhesa határában fekvő szizáltermelő ültetvényekig közlekedett.¹⁰⁵⁴ A német császári kormány 1899. április 1-jével 1,3 millió márkaért felvásárolta az *Usambara-Eisenbahn-Gesellschaft*ot, amelynek járműparkja 3–3 gőzmozdonyból és személykocsiból, továbbá 39 tehervagonból állt. Öt új mozdony a következő év április 1. napján került beszerzésre.¹⁰⁵⁵ Eközben a Muhesa–Korogwe szakasz építkezése tovább haladt, és a Tanga–Muhesa vonalon irányonként napi egy szerelvény közlekedett.¹⁰⁵⁶ 1901-ben már Korogwéig készült el a sínpár 100 km hosszúságban, ezeken az építkezéseken 40 német mérnök és szakunkás dolgozott, s az idáig tartó építkezés 1,46 millió márkába került.¹⁰⁵⁷ Az 1901-es megnyitást követő évben 280 alkalommal futott szerelvény a vonalon. A lassú építkezés miatt a bitek előnye egyre jelentősebbé vált, már 1897-re elkészültek a Mombasából Voi-ig futó vonallal (1895-ben kezdték építeni), s a töretlen, gyors építkezésnek köszönhetően a századfordulóra elérték a

¹⁰⁵⁰ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 17. p. ; korabeli fényképek

¹⁰⁵¹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IX. évf. (1907) 38–39. sz. (aug. 3–7.)

¹⁰⁵² › In *Koloniale Rundschau*. 1910. évf.

¹⁰⁵³ › FITZNER 1901: 259–260. p.

¹⁰⁵⁴ › In *Koloniale Rundschau*. 1910. évf. ; VON RÖLL: 320–324. p.

¹⁰⁵⁵ › FITZNER 1901: 279–280. p. ; VON RÖLL: 320–324. p.

¹⁰⁵⁶ A Tangából Muhesába futó vonat 200 méteres szintkülönbséget küzdött le, így a kikötőtől a felső végállomásig 2,5 óra volt a menetidő, míg visszafelé 1,5 óra alatt tették meg az utat a vonatok. Az 1900. évi díjszabás szerint minden megtett kilométer II. osztályon 20 P-t (27 Pf), III. osztályon 10 P-t (13,4 Pf) kellett fizetni. Az 1902. évi díjszabás a III. osztályra kilométerenként már csak 7 P-t (10 Pf), míg a IV. osztályra mindössze 1,8 P-t (2,5 Pf) viteldíjat követelt meg.

› FITZNER 1901: 260., 279–280. p. ; FITZNER 1903: 110. p.

¹⁰⁵⁷ Kilométerenként 14.600 M, Togoban 10 évvel később ekkora táv megépítése háromszor ennyibe került.

kenyai-ugandai határt, s 1901. decemberére pedig megépítették a Port Florence (Kisumu) kikötőjéig futó utolsó szakaszt is, azaz elérték a Viktória-tó partját, majd egy év múlva átadták a kereskedelmi forgalomnak.¹⁰⁵⁸ A britek 935 km-es, *Uganda-vasútként* (*Uganda Railway*) említett vonalát 5,5 millió fontért (110 millió márká) építették meg, s több mint 15.000 indiai napszámot szállítottak át Indiából és foglalkoztattak a kivitelezési munkálatok során.¹⁰⁵⁹

Mivel a Viktória-tó elérése a század fordulóját követő évben okát vesztette, ezért a távlati német tervekben már csak Aruscháig kívánták a kiépíteni a vonalat, ezért a Kormányzóság az építkezés anyagi támogatását felfüggesztette, viszont a német ültetvényesek és kereskedők nyomására a vasútvonal északnyugat felé továbbépítését lassan, de végül folytatta. A már Momboig megépített 129 km hosszú vonalat végül 1905. február 24-én nyitották meg ADALBERT porosz királyi herceg jelenlétében.¹⁰⁶⁰ Az addigi építkezések teljes költsége elérte a 12,25 millió márkát.¹⁰⁶¹ A vasúti teherszállítás díjszabását 1904-re jelentősen csökkentették, így segítették elő közvetve a vasútvonal mentén az újabb ültetvények megnyitását, amelyek olcsóbban szállíthatták terményeiket a tangai kikötőbe.¹⁰⁶² (Mombo végállomás közelében fekvő Wilhelmstal, kerületi székhely körül már addig is jelentős ültetvények voltak.) A megnövekedett forgalmi igények miatt az üzemeltető vasúttársaság bővítette járműparkját, 1905-ben már öt nagyobb és két kisebb gőzmozdony birtokában voltak, a személyszállítást kilenc kocsi biztosította, az áruszállításhoz 14 darab 12,5 tonna teherbírású nyitott és egy marhavagonnal rendelkezett.¹⁰⁶³

Az *Usambarabahn* lassú építkezése csak idővel folytatódott tovább – a Tanganyika-tó elérése előnyt élvezett –, s csak 1909. július 27-ére készült el az újabb 45 km-es szakasz Buikoig (Wilhelmstaltól nyugat-északnyugatra).¹⁰⁶⁴ A sínárok kiépítése és a szükséges épületek kivitelezése megközelítőleg 4.000 afrikai munkásnak adott megélhetést 1909-ben.¹⁰⁶⁵ A vasútvonal üzemeltetésének bérleti díját, a megnövelt vonalhossz okán, 1910. április 1-jével 152.000 M-ról 246.000 M-ra növelték.¹⁰⁶⁶ A Kilimandzsáró hegy lábánál fekvő Moschi városát 1911-ben elérték el a vasútépítő munkások, ezzel a Tangából futó vasútvonal hossza 352 km lett. A Moschiig megépült szakasz hivatalos átadását 1912. február 7-én tartották. A vonal járműparkját 1912. végén 18 gőzmozdony, 25 személykocsi, 205 tehervagon, 27 kisebb kocsi és 3 daruskocsi alkotta. Az *Usambarabahn* üzemelte-

¹⁰⁵⁸ › BRODE: 19. p.

¹⁰⁵⁹ › SZENTES: 62. p.

¹⁰⁶⁰ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 17. p.

A porosz herceg ekkor valamivel több mint két héttel korábban a *Zentralbahn* dar es salaami alapkötletét eljette meg.

A szerelvények Tanga kikötővárosból kifutva Steinbruch, Pongwe, Ngomeni, Muhesa, Tengeni, Bombuera, Kiuuhwi, Mnyussi, Korogwe, Maurui, Makuyoni megállóhelyek után érkeztek Momboba. E vonalon munkanapokon egy-egy alkalommal volt menetrend szerinti személyszállítás. 1907. október 1-jétől, II. osztályon Tanga–Pongwe 14 km-es szakaszért 0,40 Rp-t, Tanga–Tengeni 44 km-es úttér 1,10 Rp-t, míg a kikötővárosból Mombo végállomásig 3,30 Rp-t kellett fizetni; vagyis kilométerenként 2,5 hellert.

› *Amtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika*. VIII. évf. (1907) 22. sz. (szept. 21.) és 24. sz. (okt. 19.)

¹⁰⁶¹ › In *Koloniale Rundschau*. 1910. évf.

¹⁰⁶² › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 16. p.

¹⁰⁶³ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 17. p.

II. osztályú kocsikból 2–2 darab 32 illetve 24 főt tudott szállítani egyszerre, egy további 18 fő befogadó képességű volt, s további két, III. osztályú kocsi egyenként 16 ülőhellyel rendelkezett, kettő ülőhely nélküli volt. (A pályakarbantartás és -ellenőrzés céljaira négy sínkocsit tartottak.)

¹⁰⁶⁴ › VON RÖLL: 320–324. p.

¹⁰⁶⁵ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VII. évf. (1911) 28. p.

¹⁰⁶⁶ › VON RÖLL: 320–324. p.

tésében az 1912. évben 46 európai és 877 afrikai dolgozott, utóbbiak csoportjából 550-en pályamunkások és -örök voltak.¹⁰⁶⁷

Az Usambarabahn forgalma					
év	utas (fő)	áru (tonna) ^a	bevétel (Rp)	kiadás (Rp)	nyereség (Rp) ^b
1905.	112.574	6.122	139.367	99.355	40.012
1906.	160.572	7.486	184.411	99.078	85.333
1907.	195.923	11.369	303.076	144.802	158.274
1908.	200.232	21.923	447.874	239.994	207.880
1909.	219.647	21.788	527.554	333.617	193.937
1910.	257.669	36.234	892.533	462.819	429.714
1911.	287.987	38.185	886.902	593.439	293.463
1912.	259.265	33.141	903.254	683.490	219.764
1913.	n. a.	n. a.	896.218	554.320	341.898

^a Az építkezésekhez szükséges anyagok nélkül. /// ^b Adózás előtt.

Forrás: MEYER ; VON RÖLL: 320–324. p. ; WEHLING

Az *Usambarabahn* utasai közül 1912-ben 9.041 I. osztályú és 9.677 II. osztályú utast szállítottak a 240.547 III. osztályú utas mellett. Előbbi két kocsiosztályt elsősorban az európaiak vették igénybe.¹⁰⁶⁸ Az *Usambarabahn* bevételét tekintve igencsak elmaradt az 1901. decemberétől üzemelő brit kelet-afrikai *Uganda-vasút* bevételeihez képest. A brit vonal – azzal, hogy a jelentős kelet-afrikai tó partjáig futott – hatalmas előnyt mondhatott magáénak. Az Viktória-tó partjáig futó vonal bevétele 1900-ban 937.815 Rp, 1902/03-ban volt 1.421.455 Rp, 1904/1905-ben 2.645.479 Rp és 1906-ban 3.370.182 Rp volt (1906-ban az *Usambarabahn*é ennek csak a 5,47 %-a).¹⁰⁶⁹ Az *Uganda-vasút* bevétele az 1911/1912-es évben 3,6 millió Rp (360.224 £; a nyereség 131.372 £), míg az 1912/1913-as évben 4,9 millió Rp (489.231 £; a nyereség 209.046 £) volt. A szállított áruk súlya 115.767 tonnáról 172.694 tonnára nőtt, míg az utaslétszám 442.479-ről 500.304 főre. Természetesen az *Usambara-vasúttal* történő összehasonlításnál figyelembe kell venni azt, hogy a brit vonal lényegesen nagyobb szerepet töltött be az áruszállításban és a kereskedelemben is.¹⁰⁷⁰

Az *Usambarabahn*hoz Tengen állomásnál csatlakozott egy, a Sigi faluig (Amani tözsomszédságában, ahol növényntani kutatóállomás volt) futó keskenynyomtávú (750 mm) szakasz – ún. *Sigi-Eisenbahn* –, amely építését még 1904-ben kezdték meg, de a 23,7 km-es teljes vonalat csak 1910. júliusában adták át a közforgalomnak. A viszonylag rövid távon a szerelvények 185,9 méteres magasságból 437,9 méterre kapaszkodnak fel (a szintkülönbség a két végállomás között 252 m).¹⁰⁷¹ Az építető a *Deutsche Holz-Gesellschaft für Ostafrika* (korábban *Sigi-Exportgesellschaft m. b. H.*) fakitermelési és -kereskedelmi magántársaság volt, a vasútvonal építése 250.000 M-ba (187.900 Rp) került.¹⁰⁷² E vasútvonalból származó bevétel 1910-ben 21.648,57 Rp volt, ugyanekkor 489 európai és 2.250

¹⁰⁶⁷ › In *Koloniale Rundschau* 1913. évf. 380. p.

¹⁰⁶⁸ › In *Koloniale Rundschau* 1913. évf. 379. p.

¹⁰⁶⁹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IX. évf. (1907) 47. sz. (szept. 4.)

¹⁰⁷⁰ › *East Africa Protectorate. Report for 1912-13*: 33–34. p.

¹⁰⁷¹ › VON RÖLL: 320–324. p.

¹⁰⁷² Menetrendszerű utasforgalmat bonyolított le kedden, csütörtökön és szombaton Tengenből Sigi felé és vissza, mely indulási illetve érkezési ideje igazodott az *Usambarabahn* vonatainak menetrendjéhez.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XIV. évf. (1912) 62. sz. (aug. 3.)

afrikai utazott szerelvényein, ez a szám 1911-ben 451 és 6.385 volt. A teheráruból 1910-ben 497.175 kg-ot, a rákövetkező évben már 866.900 kg-ot szállítottak.¹⁰⁷³ E vasútvonal üzemeltetésében az 1912. évben 2 európai és 40 afrikai dolgozott.¹⁰⁷⁴

1901. után nem volt ritka, hogy a német tisztviselők, akik Német Kelet-Afrika északnyugati, sőt Tabora környéki területein teljesítettek szolgálatot, Port Florence-ig hajóztak, majd onnan vasúton utaztak Mombasáig, majd ismét hajóra szállva jutottak el Dar es Salaamba.¹⁰⁷⁵ Ez jobban lerövidítette az utazás idejét, mintha az országutakon Taboráig, majd onnét kelet felé haladtak volna. Ezen útvonal igénybevétele a *Zentralbahn* Mpapua környékére történő kiépülésével ritkulni kezdett, majd a Taboráig futó szakaszának átadásával szinte meg is szűnt.¹⁰⁷⁶

Az úgynevezett *Zentralbahn* (Középső-vasút; későbbi néven *Tanganjikabahn*) megépítéséhez a *Reichstag* 1904. június 16-án szavazta meg – a togói Lome–Palime vonallal együtt – azt az anyagi támogatást, amelyre az első 225 km megépítéséhez szükség volt; e törvény a következő hónap első napján lépett életbe.¹⁰⁷⁷ A sínpár dar es salaami alapkövét 1905. február 9-én ADALBERT porosz királyi herceg tette le.¹⁰⁷⁸ A garantált nyereséget biztosító koncessziót az *Deutsch-Ostafrikanische Eisenbahngesellschaft* kapta, a kivitelezést a *Firma Philipp Holzmann & Co.* végezte. Már 1905. októberében elérték a 21 km-re fekvő Pugu falut, amely a tervezett vonal első állomása lett, ekkor abban reménykedtek, hogy az év karácsonyára már 40 km-t átadhatnak a forgalomnak, azonban az építkezések lassabban haladtak.¹⁰⁷⁹ A Kormányzóság 1906. március 14-én adta ki az engedélyt, hogy a jobb munkaerőnek tartott kínai munkások is dolgozhassanak a vasutak építkezésein.¹⁰⁸⁰ A vonal építésén 1906-ban már összesen 4.000-en dolgoztak, a munkások toborzása vasútépítkezésre kedvezőbb volt, mint az ültetvényesek azonos célú igyekezete. A munkások kellően jó bért és ellátást is kaptak.¹⁰⁸¹ Az első, 92 km hosszú szakasz Dar es Salaamból Ruwig (Bagamojotól D-DK-re) futott, amelyen 1907. augusztus 5-én indult meg a személyszállítás.¹⁰⁸² A következő szakasz innen Ngerengerén át Morogoroig 1907. október 1-jén készült el, amelyet afrikai körútja keretében október 9-én DERNBURG gyarmatügyi miniszter a gyarmati előljárók és jelentős személyiségek társaságában személyesen adott át.¹⁰⁸³ Az 1 méter nyomtávú szakasz teljes hossza 208,987 km volt, s megépítése 11,85 millió márkába került. E vonalon az első menetrend szerinti forgalom 1907. október 16-tól indult meg, ekkor még csak Mikesse állomásig. Morogoroig 1908. január 1-jétől közlekedtek a vona-

¹⁰⁷³ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XIV. évf. (1912) 62. sz. (aug. 3.)

¹⁰⁷⁴ › In *Koloniale Rundschau* 1913. évf. 380. p.

¹⁰⁷⁵ › BRODE: 56. p. ; *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IX. évf. (1907) 47. sz. (szept. 4.)

¹⁰⁷⁶ › BRODE: 56. p.

¹⁰⁷⁷ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 16. p. ; BRODE: 10–11. p.

¹⁰⁷⁸ › KELLER

¹⁰⁷⁹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 17. p.

¹⁰⁸⁰ › KELLER

¹⁰⁸¹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: III. évf. (1907) 18–19. p.

¹⁰⁸² A személyszállító vonatok hétfőn, szerdán, pénteken és vasárnap közlekedtek, a székhelyről 7.30-kor futottak ki és 12.04-kor érték el végállomásukat, ahonnan azonnal, 12.09-kor indultak is vissza, majd 17.00-kor érkeztek Dar es Salaamba; a három menetrend szerinti megállón túl a két feltételes megállónál csak le- vagy felszálló utas esetén álltak meg.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IX. évf. (1907) 38. sz. (aug. 3.)

¹⁰⁸³ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IX. évf. (1907) 55. sz. (okt. 2.), 57/58. sz. (okt. 12.) ; VON RÖLL: 320–324. p.

Az első szerelvényt 1907. október 8-án reggel 6 órakor Dar es Salaamból kigördülő 21-es számú mozdony húzta, amelynek vezetője HORNA gépész volt. E ténylegesen első utazáson az előkelőségek közül még csak a kerületi előljárók vettek részt.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IX. évf. (1907) 56. sz. (okt. 5.), 59. sz. (okt. 16.)

tok.¹⁰⁸⁴ A korábbi lázadások elfojtását követően a fegyveres erőktől megvont jelentős összegek új lendületet adtak a Morogoro felé haladó szakasz bővítésére. A Morogoro–Kilossa szakaszt 1909. július 1-jén át is adták, miközben a közel 14.000 munkás tovább dolgozott nyugat felé.¹⁰⁸⁵ A Malongwéig meghosszabbított vonalon 1912. elején heti két személyszállító szerelvény indult a végállomásokról: Dar es Salaamból hétfőn és pénteken, a 738 km-re a tengertől fekvő Malongwéből pedig szerdán és vasárnap.¹⁰⁸⁶ Az építkezések ez követően is tovább folytatódtak. A Taboraig Kilimatindén át futó Malongwe–Tabora szakaszt VON RECHENBERG kormányzó 1912. február 26-án adta át.¹⁰⁸⁷ Így az épített két évvel a vállalt határidő előtt, megközelítően 70 millió márka beruházásával adta át a vonalat.¹⁰⁸⁸ Az újonnan megépült szakaszt az utas- és áruforgalom számára majd csak 1912. július 1-jén nyitották meg.¹⁰⁸⁹ Mivel a német kelet-afrikai vasutak üzemeltetése a *Deutsch-Ostafrikanische Eisenbahngesellschaft* (Német Kelet-Afrikai Vasúti Társaság) kezében volt,¹⁰⁹⁰ ebből természetesen következett a díjszabás összehangolása is. 1912. július 1-jével életbe lépett az *Usambarabahn* és a *Zentralbahn* egységes viteldíjrendelete, amely értelmében a csak európaiak által igénybe vehető I. osztályon kilométerenként 9 hellert, a mindenki számára hozzáférhető II. osztályon 5 hellert kellett fizetni utasonként. A III. osztály sávós viteldíja 1,50 heller/km lett 100 km távolságig, 101–200 Km között 1,33 H, 201–300 km 1,25 H, 301–400 km 1,00 H, majd 401 km felett 0,75 H. Ugyanekkor újra meghatározták a poggyász- és árufuvarozás díjtételeit is.¹⁰⁹¹ (Ausztriában ugyanekkor a III. osztályú utasok 400 km távolságig kilométerenként 3,50 osztrák fillért, 400 km felett 3,00 fillért fizettek, ami 2,15 illetve 1,85 német kelet-afrikai hellerrel volt egyenlő.¹⁰⁹² A brit *Uganda-vasúton*, a szerelvény a tengeri és tavi kikötő közötti 935 km-es távolságot két és fél nap alatt tette meg, itt az I. osztályú menetdíj 1903-ban személyenként 100 Rp [160 osztrák-magyar korona], azaz kilométerenként 0,1 Rp volt.¹⁰⁹³)

Az 1911–1912-es évben a *Zentralbahn* bevétele 1.431.000 Rp volt. A vasúttársaság tulajdonában 1911. december utolsó napján 54 gőzmozdony, 30 víztartály-kocsi, 15 személykocsi (7 I./II. osztályú, 2 II./III. osztályú és 6 III. osztályú), 55 fedett és 175 nyitott tehervagon, 60 sínkocsi és több tucat egyéb vasúti jármű volt. A következő év végén már 58 mozdony, 30 személykocsi és 393 tehervagon alkotta a járműparkot.¹⁰⁹⁴ A *Zentralbahn* átadott vonalán 1911-ben 77.591 utast szállítottak, míg a rákövetkező évben 2.290 I. osztályú és 6.224 II. osztályú utas és 81.503 fő III. osztályon vette igénybe a vonalat. Előbbi

¹⁰⁸⁴ Az első hetekben minden héten hétfőn, szerdán és pénteken reggel indult szerelvény a székhelyről, Mikeséből másnap reggel indultak vissza. A vonat a székhelyről kifutva megállt Mbaruku (feltételesen), Pugu, Kisserawe (feltételesen), Soga, Ruwu, Kidugallo és Ngerengere megállóhelyen mielőtt bejutott Mikesse állomásra. A Dar es Salaamból 7.30-kor induló szerelvény 16.00-ra érkezett meg – a díjszabás szerinti 180,132 km-re fekvő – Mikesse végállomásra, 28 km-re keletre Morogorótól. Vissza 8.24-kor indult, és még aznap 16.30-kor bejutott Dar es Salaamba. (Teherárut minden kedden és csütörtökön 14.30 és 17.00 között, illetve vasárnap reggel 9-ig lehetett a pályaudvaron feladni.)

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IX. évf. (1907) 55. sz. (okt. 2.), 64. sz. (nov. 2.)

¹⁰⁸⁵ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VII. évf. (1911) 28. p. ; MEYER

¹⁰⁸⁶ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XIV. évf. (1912) 62. sz. (aug. 3.)

¹⁰⁸⁷ › HARLOW – CHILVER – SMITH ; KELLER

¹⁰⁸⁸ › VON RÖLL: 320–324. p.

¹⁰⁸⁹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XIV. évf. (1912) 53. sz. (júl. 3.)

¹⁰⁹⁰ Berlini székházának címe Berlin W. 8, Jägerstraße 1. volt.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XIV. évf. (1912) 40. sz.

¹⁰⁹¹ › VON RÖLL: 320–324. p.

¹⁰⁹² › REDEN: 169–171. p.

¹⁰⁹³ › BORNEMISSZA

¹⁰⁹⁴ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XIV. évf. (1912) 62. sz. (aug. 3.) ; In *Koloniale Rundschau* 1913. évf. 380. p.

két kocsiosztályt elsősorban az európaiak használták. A szállított áruk mennyisége 1911-ben 74.006, 1912-ben 84.275 tonna volt, amely az építkezésekhez szükséges anyagok fuvarozását is tartalmazta.¹⁰⁹⁵ A *Zentralbahn* átadott szakaszának üzemeltetésében az 1912. évben 137 európai és 3.276 afrikai dolgozott, utóbbiak csoportjából 2.034-en pályamunkások és -őrök voltak.¹⁰⁹⁶ A sínpár építkezései 1913-ban már Dar es Salaamtól 850 km-re nyugatra folytak, az építetető vállalat az év végén már 16.000 munkást alkalmazott, főként a *wanyamwesi* törzs férfijait.¹⁰⁹⁷

1913. január 1-jén lépett életbe a gyarmati vasútépítési és -üzemeltetési törvény, amely a Kormányzóság, az építetető és az üzemeltetető vállalatok viszonyát, feladatát és felelősségét szabályozta.

A Taborától a Tanganyika-tóig futó utolsó szakasz építését és az ahhoz szükséges pénzüsszeget, 42,2 millió márkát az 1911. decemberi törvénnyel biztosították. Ezen felül 4,4 milliót a végállomáshoz közeli, Kigoma város kikötőjének kiépítésére kellett fordítani, ez utóbbi összgeből három 1.000–1.200 tonna vízkiszorítású hajót is vásárolni kellett.¹⁰⁹⁸ 1914. február 1-jén nyitották meg a teljes Tanganyika-tavi vonalat, igaz, az utolsó 150 km-en félévnyi kisebb munkák még maradtak, de június 1-jére az is teljesen készen volt.¹⁰⁹⁹ A *Zentralbahn* sínpárjának két végállomása Dar es Salaam és a korábban kedvelt gyógyüdülő, Udjidji mellett fekvő Kigoma kikötőváros lett, hossza 1.237 km, nyomtávja 1067 cm volt. A szerelvények nagy kiterjedésű, gyalogszerrel áthatolhatatlan mocsarakon, erdővel borított hegyes-völgyes vidékeken, sziklás hegyvidékekbe vágott mély nyiladékokban, illetve s a Mlagarassi-folyó feletti számos vashídon is keresztülhaladtak. Az állomásépületek gyakran két-háromszintesek voltak, embermagasságig sötét színre, a felett fehérre meszelték, tetejét bádogg-hullámpalával borították. A vasútvonal teljes hosszának átadása alkalmából látványos átadási ünnepséget terveztek 1914. augusztusra, azonban az I. világháború kitörése miatt a vasúti üzemvezetőség augusztus 6-án ezt lemondta.¹¹⁰⁰

A vasúti szerelvények I. és II. osztályú fülkékkel rendelkező *Pullmann*-féle utaskocsikból,¹¹⁰¹ III. és az Európában ekkor sem létező IV. osztályú személy- és teherkocsikból állt. A *Zentralbahn* vonalán 1914. július 1-jén új menetrend szerint közlekedtek a vonatok, immár a teljes vonalon. Hétfőn és csütörtökön reggel 7 órakor indultak a szerelvények Dar es Salaamból Kigomába (ahová szerdán és szombaton 17:42-kor érkezik), a Tanganyika-tótól pedig hétfőn és csütörtökön 7:40-kor futottak ki az Indiai-óceán partja felé (szerdán és szombaton érkeztek meg 17:50-kor).¹¹⁰² E járat mellett, ezen a vonalon rövidebb, helyközi járatokat (*Lokalzug*) is üzemeltettek a tengerparti kerületekben.¹¹⁰³ A szerelvények megengedett legnagyobb sebessége 40 km/óra volt. A Dar es Salaamból Kigomáig vezető – majdnem 1.240 km-es – utat 60 óra 42 perc alatt tette meg a szerelvény, s egy éjszakát

¹⁰⁹⁵ › In *Koloniale Rundschau* 1913. évf. 379. p.

¹⁰⁹⁶ › In *Koloniale Rundschau* 1913. évf. 380. p.

¹⁰⁹⁷ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1914) 35. p.

¹⁰⁹⁸ › VON RÖLL: 320–324. p.

¹⁰⁹⁹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1914) 35. p.

¹¹⁰⁰ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) 65. sz. (aug. 12.)

¹¹⁰¹ A négytengelyes *Pullmann*-kocsik fülkéiben bőrkanapék biztosítottak kényelmes utazást, a lehúzható ablaküveget szürke, napvédő üveggel, hálóval a szikra és por ellen vagy faredőnnyel is helyettesíthették.

¹¹⁰² › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) 52. sz. (jún. 27.)

Az átlag afrikaiak kedvelte III. osztályú kocsikban ez az út 12,5 Rp-ba került.

¹¹⁰³ A székhelyről Dodomáig (Kilossán át) keddenként, Kilossáig szombatonként 8.45-kor indultak szerelvények (a két végállomásra másnap 15.30-kor és 8.38-kor érkeztek), visszafelé Dodomából csütörtökön reggel 6 órakor és Kilossából vasárnap 12.05-kor indult (mindkettő másnap 15.17-kor érkezett)

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) 52. sz. (jún. 27.)

Taborában, szállodában töltöttek az utasok (Tabora–Kigoma 11 órás út volt).¹¹⁰⁴ Az európai mozdonyvezető és jegyellenőr mellett afrikai fűtő és fékező teljesített szolgálatot a vonatokon.

<i>Az Zentralbahn forgalma</i>					
év	hossz	utas (fő)	áru (tonna)*	bevétel (Rp)	kiadás (Rp)
1907.	208 km	30.904	1.529	n. a.	n. a.
1908.	...	42.639	4.129	n. a.	n. a.
1909.	...	50.165	6.744	n. a.	n. a.
1910.	314 km	56.080	9.830	1.408.475	1.097.150
1911.	517 km	77.591	17.322	2.238.065	1.754.780
1912.	769 km	106.605	19.262	n. a.	n. a.
1913.	848 km	116.094	24.431	n. a.	n. a.

* az építkezésekhez szükséges anyagok nélkül

Forrás: VON RÖLL: 320–324. p.

A **vasútvonalak bővítésére újabb tervek**et készítettek. Ezek közül a leginkább előrehaladott az volt, amelyik szerint a Tanganyika-tavi vonalból leágazott volna Taboránál egy mellékvonal, s Ndalán keresztül futott volna a Viktória-tó partján fekvő Muansáig. Ebből leágazva Ruandát is összekötötték volna, a végét pedig a hajózható Kagera-folyó partján fekvő Kasseke (Kagerakine) városnál jelölték ki. A kivitelezéshez szükséges kölcsön miatt 1913-ban a *Deutsch Afrika Bank* támogatását kérték, majd annak megszerzését követően a mérnökök megkezdték az 531 km-esre tervezett vonal mentén a terep felmérését. A vasút építését a következő év legelején meg is kezdték, s 1914. júliusáig az első 40 km-t már el is készítették Taborától északra. Ezalatt már folytak az Ussuwi-hegyvidéken a terepfelmérések is – amelyben részt vett a KÁLMÁN Géza magyar mérnök is – azonban a további szakaszok kivitelezését az első világháború kitörése megszakította.¹¹⁰⁵

Távolabbi terv volt a Kilossát Iringával összekötő, továbbá a Rufiji-folyó hajózhatatlan kanyarulatát átvágó szakasz, amely vasúti szállítással kötötte volna össze a felső és alsó hajózható folyószakaszait.¹¹⁰⁶ Ezeken felül már 1905-ben megkezdték a *Südbahn*ként emlegetett, Kilwa-Kiwindje–Liwale–Ssongea–Wiedhafen 670 km-es vasútvonal elméleti kijelölését és felmérési munkálatait.¹¹⁰⁷ Elsősorban brit kezdeményezés volt az ugandai Entebbéből Bukobán, Taborán és Bismarckburgon keresztül az észak-rhodesiai Kasengába futó vasútvonal terve, amely egy leendő Kairó–Fokváros vonal nélkülözhetetlen szakasza lett volna, de ez még a későbbi évtizedekben sem valósult meg.

Már a századfordulót követő első évtizedben megépítették azt a hosszú sodronykötélpályát, melyen az üzemeltető *Wilkihs & Wiese* cég az Usambara-hegység nyugati feléből a vasútig – Neu-Hornow és Mkumbara között – szállította a kitermelt trópusi fafajták rönkjeit.¹¹⁰⁸

A kelet-afrikai gyarmat és Németország közötti egyedüli kapcsolatot a **hajózás** biztosította. Az első menetrend szerinti német hajójárat Hamburgból 1890. július 3-án indult, a REICHSTAG nevű 2300 tonnás gőzessel, amely szeptember 1-jén érkezett meg Dar es

¹¹⁰⁴ > *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) 52. sz. (jún. 27.)

¹¹⁰⁵ > DEBRECZENI: 94–96. p. ; KÁLMÁN: 80–82. p.

¹¹⁰⁶ > *Kleiner Kolonialatlas*. 1909. Német Kelet-Afrika térképe.

¹¹⁰⁷ > *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 16. p.

¹¹⁰⁸ > SCHNEE: „Neu-Hornow” szócikk, II. kötet, 631. p.

Salaamba.¹¹⁰⁹ A Németországból Kelet-Afrikába induló menetrend szerinti hajójáratokat a *Deutsch Ostafrikanische Linie Aktiengesellschaft (D.O.A.L.)* működtette óceánjáró utas- és áruszállító hajóival.¹¹¹⁰ Az említett első Hamburg–Dar es Salaam közötti közvetlen *D.O.A.L.* hajójáratot nyolcheti menetrend szerinti rendszerességgel követték volna a következők, de már a következő évben négyheti sűrűséggel indultak és érkeztek. A német hajótársaság Zanzibár érintésével 1892. elején indította meg Dar es Salaam és India közötti járatát, amely elsőként kötötte össze közvetlenül Kelet-Afrikát Dél-Ázsiával.¹¹¹¹ A *D.O.A.L.*-t Dar es Salaamban a kezdeti években kinevezett ügynök, a *Hansing & Co.* képviselte, amely a vállalatnak és ügyfeleinek valamennyi hajózási ügyét intézte, majd a hajózási vállalat 1907. július 1-jén saját irodát nyitott a gyarmat székhelyén, az ún. *Konsulhaus*-ban.¹¹¹² A német kormány és a *D.O.A.L.* között már 1890. augusztusában szerződés kötött, amelynek értelmében Hamburgból a zanzibári és a dar es salaami kikötők árai azonos díjszabás alá esnek.¹¹¹³

Hajójáratok 1895-ben már háromhetente járták a Hamburg–Nápoly–Aden–Mombasa–Tanga–Dar es Salaam útvonalat, havonta indult a Bombay–Tanga–Dar es Salaam¹¹¹⁴ és Tanga–Witu/Lamu–Bombay járat, ezek mellett üzemelt a Dar es Salaam–Mozambik–Lourenço Marques–Porth Natal is.¹¹¹⁵ A századfordulón már kétheti rendszerességgel jártak a német gyarmatról német hajók Európába, 1902. elején pedig a *D.O.A.L.* Német Kelet-Afrikából Németországba már két útvonalon járatta gőzhajóit: Dar es Salaam–Zanzibár–Tanga–Mombasa–Aden–Port Said–Nápoly–Marseille–Lisszabon–Rotterdam–Hamburg, illetve Dar es Salaam–Moçambique–Beira–Delagoabay–Durban–East London–Port Elisabeth–Fokváros–Európa.¹¹¹⁶ 1914-ben a Hamburgból Nápolyon át tartó hajóút Dar es Sala-

¹¹⁰⁹ › BRODE: 7–9. p. ; HARLOW – CHILVER – SMITH

¹¹¹⁰ A századfordulón Hamburgból minden 3., Bombay-ből minden 6. héten indult hajó Kelet-Afrikába; Tangába 34, Dar es Salaamba 35 nap alatt ért el a hajó Hamburgból a Szezei-csatornán át.

1909-ben 6 hetente indult Hamburg–Nápoly–Dar es Salaam–Beira–Fokváros–Hamburg útvonalon a *D.O.A.L.* menetrend szerinti járata, melyet visszafelé ugyanilyen időközönként üzemeltettek (tehát háromhetente indult Németország felé hajó). Továbbá üzemelt a Bombay–Lamu–Mombasa–Tanga–Zanzibár–Dar es Salaam hajójárat is, melyet főként az indiaiak vettek igénybe. 1913–14-ben már havonta kétszer indult hajó Hamburgból, egy a hónap első és egy a 15. napján, az egyik érintette Német Délnyugat- és brit Dél-Afrikát, s úgy ért Dar es Salaamba, majd Tangába, innen útját Adenen és Nápolyon keresztül tette meg Hamburgig, a másik ugyanezt az utat járta a másik irányban. A rövidebb út ára első osztályon, teljes ellátással már csak 660 M volt.

A *D.O.A.L.* hajóinak egyedi kéményfestése és saját vállalati lobogója is volt, éjszakai kivilágításuk – a kötelező fényeken túl – a zöld–vöröskék színű fénysor volt.

› MÜLLER

¹¹¹¹ › BRODE: 7–9. p.

¹¹¹² › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. II. évf. (1900) 16. sz. (ápr. 28.), IX. évf. (1907) 40. sz. (aug. 10.)

¹¹¹³ › BRODE: 14. p.

A Hamburgból Tangába, Zanzibárba vagy Dar es Salaamba utazni vágyó 1896-ban egy útra I. osztályon 800, II. osztályon 550 és III. osztályon 350 M-t fizetett. Aki Lisszabonban, Marseille-ben vagy Nápolyban szállt fedélzetre az 700, 500 illetve 300 M-ért válthatta meg a jegyét.

Nápoly és Dar es Salaam között 1907-ben a *D.O.A.L.* járatain I. osztályon 750 M, II. osztályon 525 M és III. osztályon 300 M volt a viteldíj. Genoa és Dar es Salaam között bár olcsóbb volt a menetjegy (I. oszt. 675 M, II. oszt. 350 M), de a forgalom is kisebb volt.

› *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: III. évf. (1907) 18. p. ; *Die Auswanderung nach den deutschen Kolonien*: 50. p. ; FITZNER 1896 ; FITZNER 1901: 257. p.

¹¹¹⁴ Például 1900. májusában a SAFARI postagőzös Dar es Salaam–Bagamojo–Zanzibár–Saadani–Pangani–Tanga–Bombay útvonalon közlekedett.

› *Amtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika*. I. évf. (1900) 9. sz. (máj. 10.)

¹¹¹⁵ 1895-ben minden harmadik héten érkezett Német Kelet-Afrikába gőzhajó Hamburgból, melyet a *D.O.A.L.* üzemeltetett, s hathetente indult hajó az indiai Bombaybe.

› FITZNER 1896

¹¹¹⁶ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IV. évf. (1902) 5. sz. (febr. 1.) ; FITZNER 1901: 275. p.

amba 28 napig tartott, de amennyiben más kikötőt is érintettek, például Adent, akkor 35 napba is telhetett az utazás. Az évben a hajók érkezése és indulása Európába (a Szezei-csatornán át) minden hónap 2. és 17. napján volt.¹¹¹⁷ A Kormányzóság ezen felül hajójáratot tartott fenn Dar es Salaam és Zanzibár városa között, amely révén közvetlen csatlakozás volt a brit védnökségről induló *British India Steam Navigation Company* (Brindisi–Aden–Mombasa–Zanzibár) és a francia *Compagnie des Messageries Maritimes* (Marseille–Port Said–Djibouti–Aden–Zanzibár) havi egy–egy járatához Európa felől Európa felé.¹¹¹⁸ Így az 1900-as évek első másfél évtizedében összesen havi négy alkalom nyílt az Európába vagy Európából történő utazásra. Dar es Salaamban 1900-ban már 14 naponta fordult az *Union Line* (*Union Steamship Co. Ltd.*) hajója is, ez szintén Dél-Afrikával és Európával teremtett összeköttetést, és 1902-ben bekapcsolódott immár *Union-Castle Line* (*Union-Castle Mail Steamship Co., Ltd.*) néven, azonos rendszerességgel.¹¹¹⁹ Az utasok úgy rövidítették le a hajóutat, hogy Nápolyból vasúton tértek haza. A teherhajók részben a menetrend, részben pedig a szükség, az adódó igény szerint közlekedtek.¹¹²⁰ (A *Messageries Maritimes* hajózási társaság Marseille-ből indult járata 1900-ban Zanzibárból – az útját dél felé folytatva – Kelet-Afrikát összekötötte Madagaskárral, Réunionnal és Mari-tiusszal is.¹¹²¹ Az *Österreichische Lloyd* hajózási társaság 1900. júliusában indította meg kéthavi rendszerességgel Trieszt és a kelet-afrikai Mombasa közötti járatát, amelyet 1904. januárjától már havi sűrűséggel üzemeltetett. E járatok a német gyarmattal csak közvetett kapcsolatban álltak.)¹¹²²

A brit indiai Bombay városával háromhetenként volt gőzhajó-összeköttetés (Durban–Dar es Salaam–Bombay útvonal), de alkalmoszerűen még a burmai Rangoonba is indult hajó.¹¹²³ A *D.O.A.L.* indiai járatának versenytársaként 1909. elején nyitotta meg a brit *Persian Steam Navigation Company* a Bombay–Lamu–Mombasa–Tanga–Dar es Salaam–Dél-Afrika járatot, azonban a német vállalat ereje miatt egy év elteltével a kelet-afrikai összeköttetésüket megszüntették.¹¹²⁴

A székhely, Dar es Salaam kikötőjének az 1910-es évek elején 3.500 tonna szénkészlet tárolására alkalmas fűtőanyag-raktára volt, amely felét az itt kikötött kereskedelmi hajók is igénybe vehették, a másik fele a Kormányzóságnak (és rajta keresztül a haditengerészetnek) volt fenntartva. A kikötő két nagyobb és több kisebb víztartállyal bírt, az előbbieket gőzpumpái óránként akár 50–60 köbméter vizet is hajóra tudtak szállítani.¹¹²⁵

A századforduló után a hajók érkezéséről és indulásáról az *Amtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika* hivatalos közlöny rendszeresen, egy hónapra előre tájékoztatott. Később a *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* útján a császári postahivatal, amely az érkező és induló postaszállítmányok miatt volt érintett, is ezt tette. Már 1902-ben ismertették azt is,

¹¹¹⁷ > *Andrees*: 24. p.; *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) 53. sz. (júl. 1.)

¹¹¹⁸ > *Meyers* 1905–1909: „Deutsch-Ostafrika” címszó (VON SPALDING által), IV. kötet, 837–841. p.

¹¹¹⁹ > *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. II. évf. (1900) 13. sz. (ápr. 7.), IV. évf. (1902) 5. sz. (febr. 1.)

¹¹²⁰ Zanzibár hajóforgalmának a legnagyobb részét 1902-ben és 1903-ban is a német hajók tették ki (89 illetve 100 hajó, azaz 46 illetve 44 %), a brit lobogó alatt hajózók a 2. helyen álltak (70 és 83 hajó), amelyet a franciák (25 és 24), majd az osztrák-magyar hajók követtek (4 és 12 hajó).

> LYNE: 311. p.

¹¹²¹ > *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. II. évf. (1900) 17. sz. (máj. 5.)

¹¹²² > BRODE: 20–21. p.

¹¹²³ > *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IV. évf. (1902) 5. sz. (febr. 1.), IX. évf. (1907) 60. sz. (okt. 19.); *Meyers* 1905–1909: „Deutsch-Ostafrika” címszó (VON SPALDING által), IV. kötet, 837–841. p.

¹¹²⁴ > BRODE: 28–29. p.

¹¹²⁵ > *Africa Pilot* 1916: II. köt. 377. p.

hogy a Németországból érkező hajókra mikor hajózták be a postát, és mikor érkeznek meg az induló hajók postája német főpostahivatalba.¹¹²⁶

Dar es Salaamban a hajók horgonyzásra kijelölt területe 6,5–14,5 méter mély volt, a 6 méternél mélyebb merülésű hajók csak apály után tudtak áthajózni az öböl szoroson. A rakpart kiépítése előtt hosszú lépcsősor vezetett a víztől a városszint 6–9 méteres magasságába.¹¹²⁷ Az öböl belső területén, amennyiben a révkalauz vagy a kikötőhatóság külön horgonyzóhelyet nem jelölt ki, a horgonyzást bárhol engedélyezték, ahol a hajó a kijárat forgalmát nem zavarta. Az első behajózás alkalmával minden hajót ellátták a kikötőhasználati szabályzat egy példányával. A századfordulót követő első évekig az öböl nyílt vizén horgonyzó hajók a kikötő vagy saját csónakjaik segítségével, vagy a lépcsős part mentén található több móló révén álltak kapcsolatban (a keleti első móló kizárólag a Kormányzóság részére volt fenntartva).¹¹²⁸ A fejlesztéseknek köszönhetően a dar es salaami és a tangai is – amelyek Német Kelet-Afrika kapui voltak Európa felé – jelentősen bővíthetett. A székhely kikötőjében már 1905-ben használható állapotban volt az épülő rakpart, amelyet sín pár segítségével kötöttek össze a Dar es Salaamból induló vasútvonallal, hogy biztosítsák az egyszerű és gyors szállítást a gyarmat belseje felé. A rakparthoz kikötött hajók és a raktárépületek között már ekkor függőkocsis daruk biztosították a közvetlen kapcsolatot.¹¹²⁹ Dar es Salaam kikötőjében 80,2 méter hosszú, 6,4 m merülésű és 2.200 tonna vízkiszorítású úszódokk segítette a hajók karbantartását, amelyet a Kormányzóság üzemeltetett.¹¹³⁰ Elsősorban a *D.O.A.L.* és a Kormányzóság hajóinak javítását szolgálta, azonban benne más állam hadihajója is megfordult.¹¹³¹

Német Kelet-Afrika tizenegy tengeri kikötőjében megfordult tengerentúli gőzhajók száma			
év	gőzhajó összesen	ebből	
		német	egyéb
1905.	562	n. a.	n. a.
1907.	475	n. a.	n. a.
1909.	483	n. a.	n. a.
1910.	988 ¹¹³²	n. a.	n. a.
1911.	549	520	29
1912.	586	558	28

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: IV. évf. (1908) 17. p., V. évf. (1909) 23–24. p., X. évf. (1914) 32. p.; In *Koloniale Rundschau* 1913. évfolyam 389. p.

Tanga és Dar es Salaam kikötőjének fejlesztései a XX. század első évtizedének közepére már szükségtelessé tették a korábban igen élénk Bagamojo és Zanzibár közötti hajó-

¹¹²⁶ › *Amtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika*. I. évf. (1900) 6. sz. (ápr. 19.); *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IV. évf. (1902) 6. sz. (febr. 8.), X. évf. (1908) 67. sz. (szept. 2.), XIV. évf. (1912) 70. sz. (aug. 31.)

¹¹²⁷ › *Africa Pilot* 1897: 396. p.

¹¹²⁸ › *Africa Pilot* 1897: 397–399. p.

¹¹²⁹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 17. p., III. évf. (1907) 20. p.; korabeli fényképek

¹¹³⁰ › MÜLLER

¹¹³¹ Így például a portugál MANDOVY 38,3 méteres, 460 tonnás hadihajó 1907. október 30-án kötött ki az úszódokkban nagyjavításra.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IX. évf. (1907) 63. sz. (okt. 30.) és 64. sz. (nov. 2.)

¹¹³² Dar es Salaam kikötőjében 142 német és 42 külföldi (összesen 184) hajó fordult meg, míg Tangában 151 illetve 27 hajó (178 hajó) fordult meg.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XIV. évf. (1912) 58. sz.

forgalmat, de az előbbi város még fontos kikötő maradt a környező ültetvények áruinak a székhelyre történő szállítása miatt. A német kelet-afrikai kikötők és Zanzibár közötti hagyományosan élénk *dhau*-forgalmat 1905. szeptemberében a Zanzibárban kitört pestisjárvány miatt betiltották. A fertőzés elmúltával is csak néhány kikötőben engedélyezték a vitorlás járművek belépését, s a Zanzibárhoz legközelebb eső Bagamojo már nem fogadhatta őket. Bár a tilalmat később teljesen feloldották, azonban a vitorláshajó-forgalom sosem nyerte vissza korábbi jelentőségét.¹¹³³

Hajózás-biztonsági szempontokból már igen korán megkezdték a partok mentén a világítótornyok és -bóják építését. Világítótornyok az 1910-es évek legelején nyolc helyen álltak a német kelet-afrikai partvonal mentén, többségük már a századforduló éveiben is működött.¹¹³⁴ Ugyanígy egyes öblökben megfigyelő-tornyot is építettek, mint például Linditől kissé északra a folyó és az öböl találkozásának ellenőrzésére. Világító bóják segítettek a nagyobb folyótorkolatokba és kikötőkbe való behajózást, így a Tanga öbölben 4, az öböl bejáratánál 3 ilyen volt telepítve. A fontosabb, horgonyzóhelyül szolgáló folyótorkolatokban szintén kitzűzték a hajózási útvonalakat – tájékozódást segítő oszlopok kihelyezésével –, így volt ez már az 1890-es évek közepén a Rufiji-folyó deltatorolatának főbb ágainál, a Lukuledi-folyó torkolatában Lindi városa előtt, ahol a horgonyzóhelyhez történő eljutást három kitzűzés (karó), a Kionga-öbölben szintén három biztosította, de Mikindani-öböl hajózható részét is jelölték. Külön említendő a Mafia-szigetek és Rufiji-folyó torkolatvidéke közötti jelölt bójásor, amely lehetővé tette a belső csatorna hajózhatóságát nagyobb merülésű gőzhajók számára is.¹¹³⁵ A hajózást segítették a Dar es Salaamban működő időjárás-előrejelző központ által közzétett, a székhely kikötőjére vonatkozó ár-apály adatok is, amelyek előre megjelentek a *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* hasábjain is.

Dar es Salaam forgalmas kikötőjének öböltorkolata előtti Makatumbe-szigetek északnyugat–délkelet irányú zátonysorának két végpontját egy–egy pózna jelölte, amelyek fehér rúdján két – északon lefelé, délen felfelé mutató – fekete háromszöget helyeztek el.¹¹³⁶ A védett belső öböl bejárata apály idején 6, dagály idején 10 méter mély, szélessége a vízállástól függően 180, illetve 320 méter, de hajózható csatornája ennél keskenyebb. Azok a nagy hajók, amelyek ezt nem tudták biztonsággal használni, az öböl zsúfoltsága idején a külső, északi bevezető hajóút mentén a kijelölt területeken vagy az onnan nyíló a Msasani-öbölben is horgonyozhattak. Az öböl be-/kijáratának hajóútját két oldalt bójásor jelölte, egyik oldalát piros cölöpök, a másikat fekete, kúp alakúak. Dar es Salaam kikötőjébe történő behajózást nemcsak több bója segítette, hanem kérésre révkalauz is, amely az öblön kívül várakozott.¹¹³⁷ A hajózható, de keskeny öböltorkolat miatt a kimenő hajóknak az

¹¹³³ › BRODE: 13. p.

¹¹³⁴ Ulenge-szigeten (Tangától kissé északkeletre; 1894-től működött a négyzet alaprajzú, 25,5 méter magas fehér torony, amelynek felvillanó fehér fénye akár 15 tengeri mérföldre is ellátszott), Tangában, Ras Muhesi (jelzőtorony Pangani szomszédságában), Dar es Salamban (Külső Makatumbe-sziget északi részén 1894-től négyzet alaprajzú, 28,5 méter magas torony állt, amely fekete és fehér sávózásúra volt festve, 30 másodpercenként hat másodpercre felvillanó fehér fénye akár 15 tengeri mérföldre is ellátszott), a székhelytől délkeletre: Ras Kanzi (1897-től a fehér négyszög alaprajzú, 10,5 méter magas épület fénye akár 14 tengeri mérföldről is látszott), a Mafia-sziget északi csücskén (Ras Mkumbinál 1894-től a 29,5 méter magas piros-fehér sávózású épület két színnel meghatározott módon világító fénye akár 16 tengeri mérföldre is ellátszott), és Kilwa Kiwindjétől északkeletre, a Fanjove-szigeten (1894-től a fehér négyszög alaprajzú, 14 méter magas épület fénye 14 tengeri mérföldre is ellátszott) és Kap Delgadon (1895. körül; a fekete faépület fénye akár 10 tengeri mérföldre is ellátszott) voltak.

› *Africa Pilot* 1897: 332–418. p.

¹¹³⁵ › *Africa Pilot* 1897: 332–387. p.

¹¹³⁶ › *Africa Pilot* 1897: 394–395. p.

¹¹³⁷ › *Africa Pilot* 1897: 394–397. p.

öböl keleti szájánál történő elhaladását a külső parton – tiszta időben akár 18 km távolságból is látható – egy oszlopra felvont fehér gömbszel jelezték.¹¹³⁸ Az 1910-es évekre bevezetett szabály értelmében a 100 tonna vízkiszorítás feletti kereskedelmi hajók részére kötelező volt a Külső-Makatumbe-szigetnél várakozó révkalauz igénybevétele, amelyért a kikötőhatóság 1.000 tonna felett 30 Rp, és ezt követően minden 100 tonna után további 1 Rp szolgáltatási díjat számított fel.¹¹³⁹

A főbb kikötőkben **karanténállomást** is felállítottak, ezek közül a tangai az öböl központi szigetén került elhelyezésre.¹¹⁴⁰ Ezen állomásokot időnként használni is kellett, így például 1912. júliusának legvégén a német KÖNIG gőzös vesztetelt a fertőzés miatt elrendelt karanténban.¹¹⁴¹

A többi afrikai német gyarmattal ellentétben igen jelentős volt Német Kelet-Afrika **part menti** és belvízi **hajózása** is. Fő kikötője Dar es Salaam és Tanga voltak, de jelentőséggel bírtak a kisebbek is: Pangani, Saadani, Bagamojo, Kilwa, Lindi, Salale és Mikindani. A menetrend szerinti járatok közül az alábbiak megvoltak 1896-ban, de még 1899-ben is: Tanga–Pangani–Saadani–Bagamojo–Dar es Salaam–Kilwa–Lindi–Mikindani, az utolsó kettő a déli kikötőbe hathetente jutott el, a többit háromhetente kapcsolták össze.¹¹⁴² 1909-ben, és még 1912-ben is változatlan útvonalon, menetrend szerint jártak német gőzhajók: Tanga–Pangani–Saadani–Bagamojo–Dar es Salaam–Kiwungao–Ssimba–Urangi–Tschole–Kilwa–Kiw.–Lindi–Mikindani és Tanga–Mombasa. A *D.O.A.L.* két kiscsónnyal helyi járatot is üzemeltetett: Tanga–Bagamojo–Dar es Salaam–Kilwa–Kiwindje–Lindi–Mikindani útvonal mellett a szomszédos gyarmatokra is: Tanga–Mombasa és Mikindani–Ibo, valamint 1899-ben már működött a *D.O.A.L.* a Tanga–Pangani–Saadani–Bagamojo–Dar es Salaam–Kilwa–Lindi–Mikindani–Ibo–Moçambique–Quelimane–Chinde–Beira járata is.¹¹⁴³ A tengerparti gőzhajók¹¹⁴⁴ a kis forgalmú kikötőkből a belső területek és a part menti ültetvények terményeit és a kereskedők áruait, postáit szállították a nagy forgalmú átrakodó-helyekre, majd onnan a környező gyarmatokra és Európába, Indiába vitték tovább. A 780 km-es tengerpart mentén a kisebb kikötőket 1912-ben négy, Kormányzóság fenntartotta gőzhajó kötötte össze Dar es Salaammal és Tangával.

¹¹³⁸ › *Africa Pilot* 1916: II. köt. 375. p.

¹¹³⁹ › *Africa Pilot* 1916: II. köt. 375. p.

¹¹⁴⁰ › FITZNER 1901: 279. p.

¹¹⁴¹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XIV. évf. (1912) 62. sz. (aug. 3.)

¹¹⁴² Tangából Dar es Salaamig bárhol kiszállva fedélzetén 7,3 Rp (10 Mk), kajütben 14,7 Rp (20 Mk), Tangából Dar es Salaamon túli kikötőbe 11 Rp (15 Mk) illetve 36,7 Rp (50 Mk) volt a hajójegy ára.

› *Africa Pilot* 1897: 348., 357., 360. p. FITZNER 1896 ; FITZNER 1901: 257. p.

¹¹⁴³ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. I. évf. (1899) 2. sz.

¹¹⁴⁴ Német Kelet-Afrikában az alábbi gőzhajók voltak szolgálatban a partmenti vizeken és kikötőkben.

Gőzhajók Német Kelet-Afrika parti vizein és kikötőiben			
neve	gyártás éve	vízkiszor.	megjegyzés
KAISER WILHELM II	1899.	575 t	Kormányzóság személygőzöse, 60 m hosszú és 2,5 m merülésű
KÖNIG	n. a.	n. a.	–
FELDMARSCHALL	n. a.	n. a.	–
MARKGRAF	n. a.	n. a.	–
PHÖNIX	n. a.	n. a.	–
BENZ	n. a.	n. a.	motoros kishajó
ADJUTANT	1905.	600 t	Dar es Salaamban összeszerelt 35,3 m hosszú, <i>D.O.A.L.</i>
TABORA	1912.	8.022 t	személygőzös, Afrika keleti partjait járta, <i>D.O.A.L.</i>
PUCK	1898.	n. a.	vontatógőzös
SCHWAN	n. a.	n. a.	Kormányzóság 1889-től bérelte a hivatali utak ellátására
GUSTAV MEINECKE	n. a.	n. a.	a <i>Panganigesellschaft</i> kis folyam–tengeri hajója

Német Kelet-Afrika partmenti kikötőiben megfordult belföldi forgalmú hajói		
év	gőzhajók	dauk
1901.	280	3.065
1905.	352	1.729
1910.	520	1.587
1912.	344	n. a.
1913.	443	n. a.

Forrás: In *Koloniale Rundschau*. 1913. évfolyam.

Jelentős volt még a három legnagyobb tavon a **belvízi hajózás** is. Az, hogy csak részben térképezték fel a part menti vizeket, nehezítette a helyzetet, ezért a kapitánynak és a személyzetnek jelentős helyismeretre volt szüksége. A tavakon működő gőzhajók – akár csak a tengerparton – kereskedelmi, postai, szállítási és egyéb feladataik mellett a vizek védelmét is ellátták. Egy részüknek fontos szerepe volt a vámforgalom felügyeletében majd később az I. világháborúban is.¹¹⁴⁵

A 69.482 km² területű, 250–320 km kiterjedésű, sok szigettel szabdaltságot mutató **Viktória-tó** (németül Victoria-See vagy ritkábban Victoria-Njansa esetleg Ukerewe-See) legforgalmasabb német kikötője Muansa volt, de jelentős volt még Bukoba és Schirati is. A brit kelet-afrikai oldalon legjelentősebb volt a vasútállomással rendelkező Port Florence kikötője, ahonnan az áru közvetlenül jutott el Mombasa kikötőjébe és Entebbe is. Az első európai vitorlánhajók után elsőnek egy brit gőzhajó kezdte meg működését 1895-ben.¹¹⁴⁶ A tavon a menetrend szerinti hajóközlekedés 1903. februárjában indult a brit WINIFRED gőzhajóval, amely árut szállított kezdetben csak az ugandai kikötők és a vasút végállomása között, majd egy évvel később, a szintén brit lobogóval hajózó SYBIL vízrebocsátását követően már bekapcsolták a jelentősebb német településeket is.¹¹⁴⁷ A tó német oldalán 1904. februárjától a 70 tonnás UKERWE gőzös kezdte meg parti járatait; szétszerelt darabjait közel félezer hordár szállította Bagamjóból a Viktória-tóra (nevét a tó legnagyobb szigetéről kapta). A megindított német hajójárat havonta egy alkalommal járta a Schirati–

¹¹⁴⁵ Német Kelet-Afrika tavain az alábbi gőzhajók voltak szolgálatban, illetve tervezték vízrebocsátásukat.

Hajók Német Kelet-Afrika tavain			
neve	gyártás éve, cég	vízksz.	megjegyzés
Viktória-tó			
UKERWE	<i>Eichler, Wyß & Co.</i> , Zürich	70 t	aluminium hajótest
MUANSA	1910., ?	90 t	–
DR. CARL PETERS	1892., <i>Jansenn & Schmilinsky</i> , Hamburg	60 t	tervezték vízretenni
Tanganyika-tó			
HEDWIG VON WISSMANN	1897., <i>Jansenn & Schmilinsky</i> , Hamburg	48 t	–
PETER	n. a.	kishajó	kikötői munkákhoz
BENZ	n. a.	n. a.	vontató
GRAF VON GÖTZEN	1913–1915., <i>Meyer, Papenburg / Kigoma</i>	793 t	szénszállításra
FR. VON RECHENBERG	GRAF VON GÖTZEN testvérhajója, nem készült el		
Nyasa-tó			
HERMANN VON WISSMANN	1890., <i>Jansenn & Schmilinsky</i> , Hamburg	100 t	–
PAULUS	n. a.	n. a.	12 méter hosszú

Forrás: GRÖNER ; BERG

¹¹⁴⁶ › BRODE: 48. p.

¹¹⁴⁷ › BRODE: 21., 48. p.

A WINIFRED és a SYBIL 700 tonna vízkiszorítású hajókat 550 lóerős gőzgép hajtotta. Teherszállítási képességük 150 tonna volt, s kajütjeiben tíz I. és nyolc II. osztályú utast szállíthatott egyszerre.

Muansa–Bukoba útvonalat, s mindezt visszafelé is.¹¹⁴⁸ A *Deutsche Njanza-Schiffahrts-gesellschaft* működtette a német oldal egyetlen nagyobb hajóját, a HEINRICH OTTOt és a két kis part menti–szigetek közti gőzöst az ALBERT SCHWARZot és a SCHWABENT,¹¹⁴⁹ melyek a menetrend szerinti forgalmon túl alkalmi utakat is lebonyolítottak.¹¹⁵⁰ Brit Kelet-Afrikai és Uganda Védnökségek felségvizeit az 1910-es évek elejére már 8–10 brit hajó szelte menetrend szerint, úgy a kereskedelem mint az utasforgalom szempontjából összekötve a szomszédos gyarmatokat.¹¹⁵¹ A gőzösökön kívül jelentős volt mindkét oldalon a *dauforgalom* is; a határon áthaladó vitorláshajók túlnyomó többsége Schirati és a tőle északra fekvő vizek között közlekedett, de 1909-ben ezek száma sem haladta meg a másfél százat.¹¹⁵² A német hajókat üzemeltető társaságok elsősorban a német kikötők belföldi igényeinek kiszolgálását teljesítették. A port florenc-i kapcsolat elsősorban az *Uganda-vasút* érdeke volt, így oda szinte csak a brit gőzhajók jártak a német kikötőkből. Különösen az 1900-as évek végén, amikor a *Zentralbahn* végállomása mind közelebb került Ta-borához.¹¹⁵³

Számottevő volt még a **Tanganyika-tavon** (németül Tanganjika-See) lebonyolított hajózás is. A 660 km hosszú, 32.892 km² területű tavon a hajózást az tette szükségessé, hogy sem a part mentén, sem az attól távolabb eső vidékeken észak–déli irányban elsősorban a nehéz terepviszonyok, a ritka népesség és a sűrű növényzet miatt nem vezetett jó minőségűnek nevezhető út. 1913-ban a vasút építésének előrehaladtával elkészítették a nagyobb dombok övezte kigomai tavi kikötő fejlesztési tervét, s hamarosan több mérnök irányításával megkezdtek a munkálatokat. A századforduló első évtizedének végén, a vasút átadását követően már a 200–300 méter sugarú természetes öböl északi partján megkezdtek a rakodótér és kikötőpart kialakítását is, északkeletre pedig a mérnökök épületei sorakoztak. A part mentét jellemző aprófalvakat ritkábban látogatták hajók, de a nagyobb kikötőket – mint a német parton Bismarckburg, Kigoma és Usumbura – legalább kéthetente menetrend szerint kapcsolta össze a két–két brit és belga és az egy német gőzhajó,¹¹⁵⁴ vagy szükség szerint a vitorlás *dauk*. Ez utóbbiakból 1914. táján több mint öt 100 tonna vízkiszorítású és számtalan kisebb szelte a német vizeket. A német HEDWIG VON WISSMANN gőzhajót, 1900-ban Otto VON SCHLOIFER irányításával 5.000 hordár szállította darabjaira szedve, fáradságos munkával Dar se Salaamból az 1.500 km távolságban levő Tanganyika-tóhoz. E hajó tavi szállításaiból származó 1911. évi bevétel 14.667 Rp volt, ez a következő évben már 23.141 Rp-t tett ki.¹¹⁵⁵ Míg a *dauk*nak akár 6 hétre is szük-

¹¹⁴⁸ › BRODE: 56. p.

¹¹⁴⁹ › SCHNEE: „Deutsch-Ostafrika” szócikk, I. kötet, 357–407. p.

¹¹⁵⁰ › MEYER

¹¹⁵¹ › BRODE: 48–49. p.

1908. évben: Port-Florence–Karangu–Schirati–Muansa–Bukoba–Bukakala–Entebbe–Djindja–Port-Florence körút-vonalon. A német hajó főként a Schirati–Muansa–Bukoba útvonalat és e kikötőket kötötte össze a szigetekkel.

› MEYER

¹¹⁵² › BRODE: 62. p.

¹¹⁵³ › BRODE: 60. p.

¹¹⁵⁴ 1908. évben. A német gőzös útvonala: Uwira (*Belga Kongó*)–Usumbura–Udjidji–Miwosia–Albertville (*Belga Kongó*)–Kribwesi–Mpala (*Belga Kongó*)–Baudouinville (*Belga Kongó*)–Karema–Utinta–Kirando–Kala–Kasola–Bismarckburg–Kituta (*É.-Rhod.*). A belga gőzös Uwira–Kibanga–Albertville–Gubwa–Mpala–Baudouinville–Kapambas–Wua–Moliro–Sumbu–Kituta (*É.-Rhod.*)–Bismarckburg (*N.K.-A.*)–Kala (*N.K.-A.*)–Wua; kifejezetten Német Kelet-Afrikába: Albertville–Karema–Utinta–Kirando–Kapambas. A brit gőzösök a német és belga hajók útvonalát járták.

› MEYER

¹¹⁵⁵ › In *Koloniale Rundschau* 1913. évf.

ségük volt a tó észak–déli átszeléséhez, addig a gőzösök, menetrend szerint, ezt kevesebb, mint egy hét alatt teljesítették. A brit *African Lakes Corporation* üzemeltette gőzhajók¹¹⁵⁶ azonban az 1910-es években oly módon elhasználták, hogy gőzgépeiket kiszerezték, a hajótestet Kituta kikötőjének partjára vontatták. Szintén e tavon működött egy másik brit hajózási társaság, az *International Flotilla and Transport Co.* is.¹¹⁵⁷ A belgák 1914-ben tervezték az első nagyobb utas- és egyben teherszállító hajó üzembe állítását, ez azonban az I. világháború kitörése és a tavon kialakuló erőviszonyok miatt már nem történt meg.¹¹⁵⁸

Említésre méltó még a Nyasza-tavi (németül: Njassa-See) hajózás is. A tó 571 km hosszú, és 30.800 km² területen helyezkedik el, a partján, a német birtokon, jelentősnek mondható Muaja, (Alt) Langenburg és Wiedhafen kikötője; az utóbbi kettő kiépített kőmólóval és rakodóterülettel bírt. A brit nyaszaföldi partvonalon Mponda/Ft. Johnson (Mangochi) vasútvégállomás és Karonga; Portugál Kelet-Afrikában Milonduala volt számottevő, ahová a tengertől vasutat is terveztek. A német Kormányzóság 1893. október 9-én bocsátotta vízre a 100 tonnás, akár 400 főt befogadni is képes HERMANN VON WISSMANN gőzöst, amely hamarosan menetrend szerinti járással kötötte össze a tóparti településeket.¹¹⁵⁹ Postát, árut és utast egyaránt szállított, és egyúttal, szükség szerint, ellátta a vámöri feladatokat is, amelynek eredményes végrehajtásához egy kis vaskoronyban géppuskát szereltek fel, kialakítottak 25 védett lőállást is.¹¹⁶⁰ A hajó szállításából származó 1911. évi bevétel 5.544 Rp volt. (A hajó 1912. áprilisától egy éven át felújítás alatt állt.)¹¹⁶¹ Szintén német zászló alatt hajózott a mindössze 12 méteres PAULUS, amelyet a *Berliner Missiongesellschaft* üzemeltetett.¹¹⁶² A századfordulón, elsősorban a brit partok mentén az *African Lakes Corporation Ltd.* és az *International Flotilla and Transport Co. Ltd.* hajói közlekedtek. 1908-ban már 10–12 kisebb brit gőzös járta a tavat, amelyek már a Brit Nyaszaföldi Kormányzóság (1907-ig Brit Közép-Afrikai Védelmi Kormányzósága), a hittérítő társaságok vagy gazdasági vállalatok szolgálatában álltak.¹¹⁶³

Itt kell megjegyezni, hogy nemcsak a tavakon, hanem a folyókon is megfordultak német hajók, illetve felmérték azok hajózhatóságát is. A tengerbe ömlő folyamokon főként –

¹¹⁵⁶ A GOOD NEWS még 1886-ban került a Tanganyika-tóra első gőzhajóként, s a kezdeti időkben a *London Missionary Society* üzemeltette.

¹¹⁵⁷ › Meyers 1905–1909: „Deutsch-Ostafrika” címszó, IV. kötet, 837–841. p.

¹¹⁵⁸ Az 52 méter hosszú, 8 m széles és 3,4 m merüléssű 750 tonnás DUC DE BRABANT 8,5 csomós (15,7 km/óra) sebességet érhetett el; 6 kajúttal (utaskabinnal) 12 utas befogadására és nagyobb mennyiségű áru szállítására lett volna alkalmas; 1914. júniusában indult útnak Antwerpenből a Kongó-folyó torkolatához.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) 62. sz. (aug. 1.)

¹¹⁵⁹ Az 1890-ben épült hajó 8–9 csomós (14,8–16,6 km/óra) sebességre volt képes, s óránként egy köbméter fát égetett el ennek elérése során. Merülése 1,5–1,8 méter volt, ez tette lehetővé a partközeli kikötést számos helyen.

› FITZNER 1896 ; FITZNER 1901: 339. p. ; GRÖNER

¹¹⁶⁰ E hajó 1896-ban a Langenburg–Karonga–Deepbay–Livingstonia–Ameliabay–Bandawe–Likoma–Kotakota–Fort-Maguire–Monquibay–Fort-Johnson útvonalon közlekedett.

1908. évben. A német gőzös útvonala: Alt-Langenburg–Muaja–Ssongwe–Karonga (*Br.Nyaszf.*)–Wiedhafen–Mbamba (Sphinxhaven); Wiedhafen–Hara (*Br.Nyaszf.*)–Tsysia (*Br.Nyaszf.*)–Mbamba–Nkata (*Br.Nyaszf.*)–Kota-Kota (*Br. Nyaszf.*)–Fort-Johnston (*Br.Nyaszf.*). A brit gőzösök menetrendi útvonala: Muaja (*N. K.-A.*)–Karonga–Tsysia–Nkata–Bandawe–Likoma-sz.–Bandawe–Kota-Kota– dél felé Fort-Johnston.

› FITZNER 1896 ; FITZNER 1901: 339. p. ; SCHNEE: „Deutsch-Ostafrika” szócikk, I. kötet, 357–407. p.

¹¹⁶¹ › In *Koloniale Rundschau* 1913. évf.

¹¹⁶² A hajó kis kajúttal rendelkezett, amely alvási lehetőséget is biztosíthatott két fő részére. A 6 lóerős gőzgép legfeljebb 11 csomós sebességgel tudta hajtani a hajót.

› FITZNER 1901: 340. p. ; SCHNEE: „Deutsch-Ostafrika” szócikk, I. kötet, 357–407. p.

¹¹⁶³ › FITZNER 1901: 259. p. ; MEYER

esetenként a parti vizeken is hajózó – gőzhajók jártak,¹¹⁶⁴ amelyek időnként felhajóztak a közeli ültetvényekig is, hogy az ott felhalmozódott terményt elszállítsák. E folyókon a hajózást termékeinek mielőbbi és olcsó szállítása tette szükségessé és gazdaságossá. A Rufiji-folyón, magas vízállás esetén, Kungulio településig felfelé 1896-tól az ULANGA farkerekes folyamgőzös teljesített szolgálatot.¹¹⁶⁵ Nagyobb folyam-tengeri hajók is járták a Rufiji alsó szakaszát a Ruhaha-folyó torkolatától kissé lejjebb lévő vízesés alatt. A Kagera-folyó Kigalitól észak- és délnyugat irányából a Ruwuu torkolatáig (több mint 100 km), illetve ugyanez a folyó a brit határig az említett torkolattól (kb. 130 km) volt hajózható. A Rowuma déli határfolyót a Newala körzeti székhelytől délre eső pontjától a torkolatig (kb. 180 km) volt gőzhajóval járható. Ezeken túlmenően a Saadani és Bagamojo között a tengerbe ömlő Wami-folyó és az északra elhelyezkedő Pangani-folyó a torkolattól felfelé 40 km-en volt hajózható, a Bagamojo mellett torkoló, délnyugatról érkező Ruwu-folyó (kb. 130 km). A TOMONDO farkerekes folyami gőzös 1911-ben 826 európai és 8.470 afrikai, illetve indiai szállítása 32.522 Rp bevételt hozott, amely mellett az áruforgalom 3.353 m³, illetve 42.444 Rp volt. A következő évben 601 és 6502 utas 27.495 Rp bevételt, míg az 5.867 m³ áruforgalom 51.683 Rp-t eredményezett.¹¹⁶⁶

A Rufiji-folyó torkolatában, Saninga településnél a *Rufidji Industrie-Gesellschaft m. b. H.* egy hajójavító és -építő üzemet tartott fenn (a vállalkozást 1898. május 27-én Berlinben alapították 148.000 M alaptőkével). Tulajdonosa a berlini Arthur PAREUS bankár és a dar es salaami kereskedő, Max Georg STEFFENS voltak.¹¹⁶⁷ A vállalat elsősorban *daukat* épített (fából), és javított a kelet-afrikai parti hajózás részére. Hajógyár építését kezdték meg 1906-ban a székhelytől kissé északabbra, Kurasini közelében is, amelynek befejezése két év múlva lett esedékes.¹¹⁶⁸

Hírközlés Német Kelet-Afrikában

A kelet-afrikai német gyarmaton az első **postaügynökségeket** 1890. október 4-én nyitották meg az akkor még székhelyi rangú Bagamajoban, valamint Dar es Salaamban, és még az év szeptember 18-án átadták a Dar es Salaam–Bagamojo–Zanzibár tengeralatti-távíróvonalat is.¹¹⁶⁹ (A brit érdekeltségnek számító Aden és Zanzibár között 1879. december 25-én adták át a tengeralatti távíróvonalat, majd két évre rá Adenen keresztül már Európába is lehetett táviratot küldeni; a vonal tulajdonosa az *Eastern Telegraphic Co.* volt.) Német Kelet-Afrika 1891. április 1-jén lett az *Egyetemes Postaszövetség* (postai világszövetség) tagja, amely révén a külföldi postai szolgáltatást a több mint másfél évtizede létrehozott

¹¹⁶⁴ Német Kelet-Afrikában az alábbi gőzhajók voltak szolgálatban a nagyobb folyamokon.

Hajók Német Kelet-Afrika folyamain			
neve	gyártás éve	vízki-szor.	megjegyzés
ROVUMA	n. a.	115 t	–
RUFYI	n. a.	200 t	1900. előtt épült, az említett évben már közlekedett
ULANGA	1898.	70 t	farkerekes folyamgőzös
TOMONDO	n. a.	100 t	farkerekes folyamgőzös
HEDWIG	n. a.	800 t	–
EHRENFELS	1882.	n. a.	1885-től a gyarmaton, 1895-ben brit cégnek eladva

Forrás: GRÖNER ; *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. II. évf. (1900) 17. sz. (máj. 5.)

¹¹⁶⁵ › FITZNER 1901: 259. p.

¹¹⁶⁶ › In *Koloniale Rundschau* 1913. évf.

¹¹⁶⁷ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. I. évf. (1899) 5. sz. (márc. 30.)

¹¹⁶⁸ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: III. évf. (1907) 20. p.

¹¹⁶⁹ › BRODE: 9. p.

nemzetközi szabványokhoz igazították.¹¹⁷⁰ (Az 1890. augusztus 27-től működő zanzibári német császári postaügynökséget mindössze 338 napi működés után, 1891. július 31-én bezárták.) A dar es salaami ügynökséget 1892-ben postahivatallá szervezték át, így a gyarmat elosztóállomása lett. 1894. márciusában Dar es Salaamban, Bagamojoban, Tangában, Panganiban, Saadaniban, Mohoroban, Kilwában és Lindiben működött postaügynökség, sürgönyállomás (távírószoba) pedig Lindin kívül a többi felsorolt városban. Ezen postaügynökségeket már rendszeres postahajóval vagy -futárral kötötték össze.¹¹⁷¹ Két évre rá már működött ügynökség, az előbbieken felsoroltakon kívül, Mikindaniban, Moschiban, Muansában, Bukobában, Taborában, Kilimatindében, Kilossában, Langenburgban, Maranguban és Mpapuában is.¹¹⁷² Ezen ügynökségek java részét a *Schutztruppe* laktanyájában katonatisztek vagy kerületi hivatalok beosztott tisztviselői vezették, egyes tengerpartiakat azonban egy-egy német postamester és helyi kisegítői szolgálták ki, ugyanekkor a dar es salaami központban 6 európai dolgozott.¹¹⁷³ A századfordulón a székhelyről dél felé továbbra is csak heti rendszerességgel volt futár-összeköttetés, a belső kerületek viszonylatában pedig kéthetente indult.¹¹⁷⁴ A brit védnökségek és Német Kelet-Afrika között rendszeres hajójáratok biztosították a küldemények továbbítását, és a szárazföldi határon egyes települések között hosszabb-rövidebb ideig fennállt futárposta-összeköttetés is. Mombasa és Tanga között 1910-ben létesítettek szárazföldi postakapcsolatot; a kéthetenkénti szállítást gyalogosan, négy nap alatt teljesítették, s a határon a két postaszolgálat futárai küldeményeket cseréltek. Ez nem lett kellően kifizetődő, így hamar megszüntették.¹¹⁷⁵ Német-brit kormányközi megállapodás révén a Viktória-tavi német kikötők és Mombasa közötti viszonylatban szállított levélpostai küldeményeket 1905-től rögzített áron szállította az Uganda-vasutat üzemeltető társaság, és ez három évvel később kiterjedt a csomagokra is.¹¹⁷⁶ A postaforgalom lebonyolítására rendszeresített gépkocsik csak később jelentek meg.

Német Kelet-Afrika legforgalmasabb postahivatalai természetszerűleg a dar es salaami és a tangai voltak, amelyek alá számos ügynökség volt alárendelve. Az 1912. év során a székhely hivatalában 994.516 levél forgalmát bonyolították le (ki- és beérkezők összesen), Tangában pedig 724.321 darabét. Ugyanebben az évben Tabora, Moschi, Muansa, Morogoro és Wilhelmstal 100 és 200 ezer közötti levélforgalmat tudhatott magáénak. Ez általában a többi postai szolgáltatásban is hasonló arányú volt, bár a hírlapforgalom Dar es Salaamban kiemelkedett; Tangában is csak annak 40 %-a volt.¹¹⁷⁷

Az 1903. évben működő 25 postaügynökségből tíz a part menti városokban, a többi a belső területeken volt. Ekkor a német *Császári Posta* 19 német és 37 afrikai (összesen 56) személyt alkalmazott Német Kelet-Afrikában.¹¹⁷⁸ Természetesen e postahivatalok és – ügynökségek nemcsak a német posta más kirendeltségeivel voltak összeköttetésben, ha-

¹¹⁷⁰ › SCHMIDT – WERNER: 8. p.

¹¹⁷¹ Az 1895-ben napi postahajó-járat működött a székhely és Bagamojo, két naponta Tanga és Pangani között; továbbá futár járt Mohoro és Kilwa valamint Lindi és Mikindani között. Minden hónap 6. napján postafutár indult Dar es Salaamból Mpapuán és Taborán keresztül Bukobába, a kb. 1100 km-es odaút 25 napig tartott (!), vissza minden hónap 1-jén indult, és ugyanennyi időbe került; Dar es Salaamból a gyorspostás gyalogosan 7 nap alatt jutott el Kilossába.

› FITZNER 1896

¹¹⁷² › FITZNER 1896

¹¹⁷³ › FITZNER 1903: 105. p.

¹¹⁷⁴ › FITZNER 1901: 261. p.

¹¹⁷⁵ › BRODE: 30. p.

¹¹⁷⁶ › BRODE: 67. p.

¹¹⁷⁷ › In *Koloniale Rundschau* 1913. évf.

¹¹⁷⁸ › *Meyers* 1905–1909: „Deutsch-Ostafrika” címszó (VON SPALDING által), IV. kötet, 837–841. p.

Német Kelet-Afrika postaforgalma							
év	levél	csomag	újság	távirat	távbeszélő kapcsolás	postautalvány	
						db	M értékben
1897.	317.123	4.213	n. a.	54.297	–	n. a.	2.121.279
1900.	572.902	5.813	n. a.	72.084	n. a.	n. a.	2.839.313
1901.	673.841	7.464	96.023	22.074	4.546	17.278	3.184.873
1903.	958.000	n. a.	n. a.	65.100	n. a.	n. a.	n. a.
1905.	2.013.562	11.460	195.171	137.535	55.841	52.442	14.261.273
1906.	2.249.400	17.948	257.498	150.108	76.774	65.952	18.900.000
1907.	2.799.391	21.956	223.601	180.708	86.142	73.995	24.648.155
1908.	3.800.700	28.852	294.810	215.613	116.768	95.293	30.423.149
1910.	3.931.965	45.423	n. a.	265.244	312.880	n. a.	37.279.265
1911.	3.403.107	59.345	391.082	287.731	261.701	156.734	39.717.769
1912.	3.676.460	69.929	465.200	315.965	304.153	177.779	41.819.584
1913.	4.276.880	n. a.	n. a.	308.460	304.170	199.500	45.170.760

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: IV. évf. (1908) 17. p., VI. évf. (1910) 23. p., X. évf. (1914) 32. p. ; In *Koloniale Rundschau*. 1913. évf. ; MEYER ; *Meyers* 1905–1909: „Deutsch-Ostafrika” címszó (VON SPALDING által), IV. kötet, 837–841. p. ; *Ritters Geographisch Statistisches Lexikon*. 1910. ; SCHMIDT – WERNER: 8–9. p. ; SCHNEE: „Post- und Telegraphenwesen” szócikk (PUCHE által), III. kötet 90–91. p.

Német Kelet-Afrika postaügynökségei, táviróállomásai és helyi távbeszélő központjai							
év	posta- ügynök- ség	amelyből egyúttal		év	posta- ügynök- ség	amelyből egyúttal	
		távíró- állomás	távbeszélő- központ			távíró- állomás	távbeszélő- központ
1890.	2	n. a.	n. a.	1907.	35	22	5
1894.	8	7	n. a.	1908.	39	n. a.	n. a.
1896.	18	n. a.	n. a.	1909.	39	n. a.	n. a.
1899.	23	8	n. a.	1910.	42	n. a.	n. a.
1900.	24	n. a.	1	1911.	46	n. a.	n. a.
1902.	25	n. a.	n. a.	1912.	47	31	18
1903.	25	n. a.	n. a.	1913.	54	34	18
1905.	33	n. a.	n. a.	1914.	51	32	16
1906.	34	23	4	...			

Forrás: *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: III. évf. (1907) 18. p., IV. évf. (1908) 17. p., VI. évf. (1910) 23. p., VII. évf. (1911) 29. p., IX. évf. (1913) 28. p., X. évf. (1914) 32. p. ; FITZNER 1901: 260–262. p. ; FITZNER 1903: 105. p. ; *Kleiner Kolonialatlas*. 1909. Német Kelet-Afrika térképe. ; SCHMIDT – WERNER: 8–9. p.

nem a szomszédos gyarmatok nagyobb városaival is. Már az 1900-as évek elején Moschiból is szállítottak közvetlenül postát a brit kelet-afrikai Mombasába és vissza. A postát a tenger vagy a tavak partja mentén hajóval, illetve a belső területekre vasúton szállították, majd futárok vitték gyalogszerrel a csak közúton megközelíthető nagyobb településekre.¹¹⁷⁹ Egy-egy távirat útja – a feladástól a kézbesítésig – Dar es Salaamból a vasúttól tá-

¹¹⁷⁹ Postafutárok gyalogos útvonalai a vasúti végállomásoktól 1909-ben a következők voltak: Kilossa–Mpapa–Kilimatinde–Tabora–Udjidji, Tabora–Muansa, Bukoba–Kigali–Usumbura, Kilimatinde–Bismarckburg, Mpapa–Kandoa–Iragi, Tanga–Pangani, Wilhelmsal–Mkumbara–Moschi–Aruscha, Dar es Salaam–Bagamojo, Dar es Salaam–Mohoro–Kilwa Kiw., Kilossa–Neu Iringa–Neu Langenburg–Muaja, Morogoro–Kissaki–Mahenge–Ssongea–Wiedhafen. Postahajó kötötte össze Muansát Bukobával és Schirativál, Udjidjit Usumburával és Bismarckburggal, Wiedhafent Muajával; a tengeren a Kormányzóság gőzösein postát szállítottak Tan-

vol eső településekig akár egy hétig is eltarthatott, míg egy levél ugyanezen távon akár két hétig is utazhatott.

Az 1909. évben működő 39 postaügynökségből 22 rendelkezett sürgönyállomással.¹¹⁸⁰ Az 1910-es években a főpostahivatal és egyben a *Német Kelet-afrikai Császári Postaigazgatóság* Dar es Salaamban működött, a másik postahivatal Tangában volt, ez utóbbi látta el a gyarmat északkeleti postaügynökségeit. E két postahivatal alá tartoztak a postaügynökségek, amelyek közül az elosztóállomások nagyobbak voltak a többinél, 1914. elején a postaügynökség közül továbbra is 27-t a *Schutztruppe* vagy a Kormányzóság területi hivatalai működtettek. A német *Császári Posta Német Kelet-afrikai Postaigazgatóságán* a postaigazgató 3 postafelügyelőt, 24 hivatalnokot, 13 hivatalsegédet és 107 helyi személyt (főként futárnak és kézbesítőnek) alkalmazott.¹¹⁸¹

Már 1894-ben **szárazföldi távíróvonal** futott Dar es Salaamból Zanzibárba, amely Bagamojonál a tenger alá merült. A víz alatti szakasz az *Eastern & South Africa Telegraph Company* tulajdona volt, a német *Császári Posta* Bagamojoból Tangáig a parton (ún. *Nordlinie*) üzemeltette a vonalat. Ezen kívül 1894-ben működött már a 248 km-es, a székhelytől Mohoron keresztül Kilwa Kiwindibe futó távíróvonal, amelyet később tovább bővítettek Kilwán és Lindin keresztül Mikindaniig (ún. *Südlinie*).¹¹⁸²

Az 1899. tavaszán kelt szerződés értelmében a brit *African Transcontinental Telegraph Company* (Afrikai Transzkontinentális Távíróársaság) távíróvonalat építhetett a Tanganyika-tó német kelet-afrikai partvonal mentén. A Bismarckburg és Udjidji közötti szakaszt 1902-re építették meg, amely a korábban épített déli, rhodesiai vonalhoz csatlakozott.¹¹⁸³ (Egy rövid szárnyvonal futott a brit oldalon fekvő Karongából a határ túloldalán fekvő német Songweig, mindkettő a Nyasa-tó partján.)¹¹⁸⁴ A távirat szavankénti díja ezen a vonalon Németországból Bismarckburgig vagy Udjidji-ig 3,15 M volt, ami közel 15 %-kal haladta meg a tenger alatti és Dar es Salaamon keresztül érkezőt, azonban gyorsaság szempontjából a Tanganyika-tavi településnél az előbbi volt gyorsabb.¹¹⁸⁵ Az eredetileg Udjidjiből észak felé tovább folytatni tervezett szakaszt az I. világháború kitöréséig már nem kezdték el építeni.

1901-ben építeni kezdték a székhelytől Morogoron, Kilossán, Mpuván, Kilimatin-dén, Taborán keresztül Muansába, a Viktória-tó partjához futó vonalat, amely 1905-re valósult meg. Szintén a századfordulót követően építették ki a Tangából Korogwe, Mkum-

ga–Pangani–Saadani–Bagamojo–Dar es Salaam és Dar es Salaam–Tschole–Kilwa Kiw.–Lindi–Mikindani útvonalakon.

› *Kleiner Kolonialatlas*. 1909. Német Kelet-Afrika térképe.

Míg a Dar es Salaam–Kilossa útvonalat a karaván 15, a postafutár 7–11 nap alatt tette meg, addig vasúton a küldemény csak egy napot utazott.

¹¹⁸⁰ Ezek a következő településeken voltak: Dar es Salaam, Bagamojo, Saadani, Pangani, Tanga, Muhesa, Amani, Korogwe, Wugiri, Mombo, Wilhelmstal, Mkumbara, Moschi, Aruscha, Ngerengere, Morogoro, Kilossa, Mpu-pua, Kandoa Irangi, Kilimatinde, Tabora, Muansa, Schirati, Bukoba, Kigali, Usumbura, Udjidji, Bismarckburg, Neu Iringa, Neu Langenburg, Muaja, Wiedhafen, Ssongea, Mahenge, Mohoro, Tschole, Kilwa-Kiw., Lindi, Mikindani.

› *Kleiner Kolonialatlas*. 1909. Német Kelet-Afrika térképe

¹¹⁸¹ › SCHMIDT – WERNER

¹¹⁸² › FITZNER 1896

¹¹⁸³ A brit oldalon a távíró Fokvárosból a vasút mentén Palatchwéig, onnét Tulin, Victorián, Salisburyn, Undalin, portugál kelet-afrikai Tetén, majd ismét brit területen át Fort-Johnstonon, Karongán, Fifén majd Abercornon (Kituta) át Bismarckburgig futott.

› *Andrees*: 186-187 p.

¹¹⁸⁴ › *Meyers Konversations Lexikon*, 6. kiadás. „Deutsch Ostafrika” térképe.

¹¹⁸⁵ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: III. évf. (1907) 17. p.

bara érintésével Moschiba futót, amelyből Muhesánál leágazva Amaniba, Korogwéből Wugiribe és Momboból Wilhelmstalba vezettek mellékvonalak. A Moschi és Aruscha között futó távíróvonal építéséhez 1907. októberében fogtak hozzá. Az 1907. évben összesen 2.418 km-t tett ki a távíróvonalak hossza, ez később már kisebb növekedést mutatott, 1913-ban 2.537 km-t tartottak nyilván.¹¹⁸⁶ A fejlesztéseknek köszönhetően épült meg 1914-re a Taborából Udjidjin át Kigomába és a Kilossából Neu Iringába futó távíróvonal, így a gyarmaton 2878 kilométernyi működött.¹¹⁸⁷ A *Schutztruppe* üzemeltetésében 1913-ban fénytávíró (heliográf) hálózat is üzemelt Kilimatinde–Towera–Kandoa–Iringi, Towera–Ssingida, Muansa–Mbale–Schirati, Mbale–Ikoma, Bukoba–Ussuwi, Udjidji–Usumbu-ra–Kissneji, Neu Iringa–Ubena–Mwakete–Alt-Langenburg–Muaja vonalakon.¹¹⁸⁸

Dar es Salaamban 1900. július 1-jétől 25 előfizetővel megindult a **távbeszélő-szolgálat**, s az első évben már 4.546 hívást bonyolítottak le.¹¹⁸⁹ Telefonközpontok működtek 1907-ben Dar es Salaamban, Tangában, Bagamojoban és Panganiban, majd Moschiban 1912. augusztus 1-jén 7 fővonallal és 2 mellékállomással helyeztek üzembe egy új hálózatot.¹¹⁹⁰ 1914. közepén már működött Dar es Salaamban, Taborában, Muansában, Sadaaniban, Amaniban, Wilhelmstalban, Moschiban, Panganiban, Bagamojoban, Morogoroban, Kilossában, Mohoroban, Kilwában, Lindiben, Mikindaniban és Udjidjiben is helyi telefonközpont, összesen 16 településen 434 előfizetővel.¹¹⁹¹

Mihelyt a műszaki fejlettség lehetővé tette, 1911. március 20-án átadták a Munsába és a Bukobába telepített **szikratávíró állomásokat**. A dar es salaami állomás 1913. március 20-án lépett működésbe, ezt követte a taborai adóállomás, ezek ugyan gyengék voltak ahhoz, hogy közvetlenül Németországba adjanak le táviratot, de a németországi Nauen adóját¹¹⁹² fogni tudták. A taborai adó csak Dualán és Kaminán keresztül tarthatott fenn közvetett kapcsolatot Németországgal.¹¹⁹³

A *Császári Posta* egyre jelentősebb számban terjesztett Németországból – a hajóút miatt legalább egy hónap késéssel – érkező **hírlapokat**. A németek fokozott bevándorlásával már saját újság szerkesztését és nyomtatását is elkezdték. Elsőnek a a *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung G.m.b.H.* kiadásában¹¹⁹⁴ a *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* jelent meg 1899-ben (egészen 1916-ig adták ki), kezdetben heti egy (vasárnap), majd 1907. után heti két alkalommal.¹¹⁹⁵ A folyóirat színvonala fokozatosan növekedett, később többször ké-

¹¹⁸⁶ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: IV. évf. (1908) 17. p., IX. évf. (1913) 28. p., X. évf. (1914) 32. p.

¹¹⁸⁷ › SCHMIDT – WERNER: 9. p.

¹¹⁸⁸ › SCHNEE: „Standorte der Schutz- und Polizeitruppe in Deutsch-Ostafrika” című térkép.

¹¹⁸⁹ › *Meyers* 1905–1909: „Deutsch-Ostafrika” címszó (VON SPALDING által), IV. kötet, 837–841. p.

¹¹⁹⁰ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XIV. évf. (1912) 62. sz. (aug. 3.)

¹¹⁹¹ › SCHMIDT – WERNER: 9. p., „Deutsch-Ostafrika 1914” című térképmelléklet

¹¹⁹² Nauen Potsdam mellett helyezkedett el. Az itt felállított szikratávíró-állomás az akkori világ legerősebb – 200 kW teljesítményű – távíróadója volt.

¹¹⁹³ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) 95. sz. (nov. 25.); SCHNEE: „Deutsch-Ostafrika” szócikk, I. kötet, 357–407. p.

A bukobai adóállomás hatótávolsága 200 km volt (Muansaig illetve az ugandai Kampaláig sugározhatott), a muansaié pedig 900 km (Dar es Salaamig, Zanzibárig, kenyai–etióp határig, a szudáni Jubáig, Alt-Langenburgig illetve a Kongó-folyóig terjedő területen belül), a napszaktól és a légköri viszonyoktól függően ez valamelyest módosult, azonban a vételi hatósugár elsősorban az ellenállomás teljesítményén múlt.

¹¹⁹⁴ A vállalat egyéb nyomdatermékeket (jegytömb, térkép, fénykép) is forgalmazott, s később regényeket, szótárakat és nyelvkönyveket is kiadott, továbbá 1910-es évek elején már könyvkereskedést is fenntartott.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. II. évf. (1900) 13–20. sz., XII. évf. (1910) 43. sz. (jún. 10.), XIV. évf. (1912) 40. sz.

¹¹⁹⁵ Az első lap 1899. február 26-án jelent meg. Indulásának évében a dar es salaami előfizetőknek negyedévente 3 Rp, a Német Kelet-Afrika más településein élőknek 3,5 Rp volt a lap ára. Az *Egyetemes Postaszövetség* egyéb területeire 5,6 M (4 Rp), majd 1902-től más német gyarmatra csak 4 Mk volt a havi díja. Egy

pekkel és mellékletekkel kiegészülve nyomtatták, az utóbbi különböző témákat érintett, dolgozott fel, közöttük akár egy oldal terjedelmű novella is szerepelt.¹¹⁹⁶ Folyóirat rendszeres, kedvelt különszáma volt az *Ostafrikanische Pflanzen*, mely elsősorban az afrikai ültetvényes gazdálkodás kérdéseivel foglalkozott, továbbá az 1913-tól kiadott – a hét végekre könnyed olvasmányt nyújtó – *Illustriertes Sonntags-Blatt* képes melléklet is. A másik, Dar es Salaamban szerkesztett hírlap a *Deutschostafrikanische Rundschau* 1908. és 1912. között jelent meg heti két alkalommal, a melléklete a *Der Pflanzer* magazin volt, amely a mezőgazdasági cikkeken túl rendszeresen közölte az amani-i kutatóintézet eredményeit és tapasztalatait is. Tangában szerkesztették és a helyi kormányzósági iskolában nyomtatták az *Usambara Post* című újságot, amely heti rendszerességgel 1904-től egészen 1916-ig jelent meg.¹¹⁹⁷ Szintén az északi kikötővárosban jelentették meg a *Küstenbote vom Norden* című lapot. Ezek már naprakész európai és helyi hírekkel szolgáltak, ezekről pedig főként táviratokból értesültek a szerkesztők. Így jelentős versenytársai voltak az európai, egy hónapos késéssel érkező folyóiratoknak. A németül beszélők körében ezért nagy népszerűségnek örvendtek, és a cs. Posta az előfizetőinek a távolabb fekvő postahivatalok körzeteibe is továbbította az újságokat. A *D.O.A. Zeitung* és az *Usambara Post* nyomtatását az akkor már Morogoroba átköltöztetett nyomdában még az I. világháború első felében is folytatták, igaz, európai táviratok híján már csak helyi, elsősorban háborús hírekkel jelent meg.

A Kormányzóság hivatalos lapokat, közlönyöket is kiadott, amelyben a rendeleteket és az intézkedéseket tették közre: az *Amtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafriká*t a gyarmat egész területére vonatkozóan jelentette meg, majd helyét 1912-től a *Gesetz und Recht für Deutsch-Ostafrika* vette át, szintén a *D.O.A. Zeitung* mellékleteként.¹¹⁹⁸ Az *Amtlicher Anzeiger für den Bezirk Moschi* 1908. és 1915. között a Kilimandzsáró vidékének hivatalos híreit tartalmazta, míg az *Anzeiger für Tanga* 1902-től 1904-ig a tengerparti kerületet tájékoztatta ugyanezen témában.¹¹⁹⁹

lap ára előfizetőknek 16 P, nem előfizetőknek 20 P volt. A lap ára 1908-ban már 4 Rp volt Dar es Salaamban, a vidéki előfizetőknek 5 Rp, míg más német gyarmatokra 6 M-ért (!) kézbesítették. A következő és egyben utolsó áremelés már a háború idején történt: az 1915. január 6-ai lapszám már 4,5 és 5,5 Rp-áért volt megvásárolható, elvileg a tengerentúli díjszabás 6,67 Mk. volt, de ekkor már a gyarmat határán túlra értelemszerűen nem szállították a lapokat.

Külső megjelenése az évek során több ízben is változott, egyre igényesebbé vált. A világ és Afrika eseményei mellett számos helyi vonatkozású hírt, hajózási eseményeket, valamint a rúpia-márka árfolyamát közölte. Természetesen a lap minden esetben közölt bevételt jelentő hirdetéseket vállalkozásoktól, magánszemélyektől (halálesetet és még gyermekek születését is jelentettek meg hirdetésben), 1906-ban már jelent meg egy hirdetés részleteként hindi nyelvű mondat is, mind gyakoribb lett a kelet-afrikai brit gyarmatok hirdetőinek megjelenése is, így 1910-ben már dar es salaami arab hentes is népszerűsítette üzletét. 1910-es évekre a hirdetések mennyisége nagyjából azonos volt a hírek és tájékoztatások terjedelmével.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. I. évf. (1899) 2. sz., II. évf. (1900) 13. és 17. sz., X. évf. (1908) 67. sz. (szept. 2.), XII. évf. (1910) 43. sz. (jún. 10.), XVII. évf. (1915) 3. sz.

¹¹⁹⁶ › *Amtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika*. I. évf. (1900) 4. sz.

¹¹⁹⁷ › HARLOW – CHILVER – SMITH; *Zeitschrift für Kolonialpolitik*. VI. évf. (1904) 176. p.

A havi előfizetési díja 1 Rp volt.

¹¹⁹⁸ › *Amtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika*. I. évf. (1900) 6. sz. (ápr. 19.) és 7. sz.; *Gesetz und Recht für Deutsch-Ostafrika*. I. évf. (1912) 18. sz.

1900-tól a *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* mellékleteként jelent meg néhány oldal terjedelemben. Elsősorban a kormányzó intézkedéseit, rendeleteit, közigazgatási, személyi híreket, az Európába induló hajók menetrendjét tartalmazta, de ezek mellett kezdetben a dar es salaami ár–apály előrejelzést és az elmúlt időszak időjárás-adatait is ismertette. Továbbá gyakorta felsorolta az előző lapzárta óta elhunyt, a gyarmatra érkezett és hazatért németek neveit. Egyes számaiban ismertette a német kelet-afrikai rúpia hivatalos árfolyamát a német márkához viszonyítva illetve a kormányzóság egyes bevételi tételeit.

¹¹⁹⁹ › OFCANSKY – YEAGE

A szuahéli helyi nyelvjárásaiban főként a hittérítő társaságok támogatásával egyházi témákról szóló havilapokat jelentettek meg. A római katolikusok 1910-től kezdődően a *Rafiki yangu* című, a német protestáns hittérítők pedig a *Pwani na Bara* című lapot szerkesztették; az utóbbit 1908-ban 700, 1912-ben már 2.000 példányban jelentették meg.¹²⁰⁰ Ezen felül a hittérítők támogatásával Magilában 1895-től a *Habari za Mwezi* havilapot, a Kormányzóság iskoláinak tanárai pedig a *Kiongozi* címűt szerkesztették.¹²⁰¹ A *Samacher* című lapot 1902-ben indították, és rövid megszakítással egészen 1963-ig adták ki.¹²⁰²

Égészség védelme Német Kelet-Afrikában

Az egészségügyi ellátás az 1880-as évek szerény lehetőségeiből indulva három évtized alatt sokat fejlődött. Kezdetben főként a hittérítők gyógyítottak, ápoltak, de igen hamar megnyitották a kormányzósági kórházakat is, amelyeknek külön kialakított szárnya / épülete volt európaiaknak és egyéb származásúaknak; utóbbiak az afrikaiak előtt térítés nélkül is nyitva álltak. Tangában és Dar es Salaamban nagy központi gyógyintézmények működtek több orvossal és sok ápolóval. A székhely kórházát 1895-ben hozták létre, nevét SEWA Hajiról, nagylelkű alapítójáról kapta, aki jelentős összeggel támogatta az intézmény létrehozását. E kórház működtetését 1912-ben a Kormányzóság vette át.¹²⁰³ A tangai új kórház megépítésére és felszerelésére a Kormányzóság 800.000 M-t (kb. 600.000 Rp-t) fordított, azonban a folyóvíz kiépítése sokáig késlekedett.¹²⁰⁴ Ezeket egészítették ki a kerületek székhelyén található, általában egy orvossal és néhány ápolóval működő kisebb kórházak, rendelők, ahol együtt kezelték az európaiakat és afrikait. Ez utóbbiakat támogatta a gyarmatszerte hittérítők által működtetett ápoló–kezelő, gyógyító házak.

A polgári egészségügyi személyzetén túl a *Schutztruppe* 1907-ben 34 katonarvos, 54 egészségügyi altiszt és 2 állatorvos által biztosította az ellátást. Német Kelet-Afrikában 1909-ben 37.296 afrikait és 3.726 európaiat kezeltek az orvosok különböző betegségek, fertőzésekben eredendően, a helyi lakosság pedig többnyire még önmaga vagy környezete segítségével gyógyította magát.¹²⁰⁵ Az 1911. évben a hittérítő társaságok 4 kórházat és 15 egészségügyi állomást működtettek; a Kormányzóság 16 rendelőintézetet, 10 lepratelepet 600 leprával fertőzött beteggel és 1 elmeegógyintézetet tartott fenn, ezekben több mint 20 európai orvos, 15 hittérítő-orvos és 30 szakápolónő és több tucat ápoló dolgozott az összesen 45.000 beteg felépülésén.¹²⁰⁶ A dar es salaami közkórházat a város afrikai és indiai lakóinak biztosították, míg a közeli Ras Chokirnál lévő 30 ágyas intézmény az európaiak ellátását szolgálta.¹²⁰⁷

A trópusi betegségekből lábadozó, gyógyuló európaiaknak nyújtott segítséget a Wugiriben (Kelet-Usambara-hegység) 1904. október 1-jén átadott *Lienhardt-Sanatorium*, amelyet esetenként még a Brit Kelet-Afrikában élők is igénybe vettek. Emellett több településen is működött hasonló, kisebb intézet (például Lindiben is).¹²⁰⁸ A Német Kelet-

¹²⁰⁰ › HARLOW – CHILVER – SMITH

¹²⁰¹ Ez az alábbi rovatokat tartalmazta: Hírek, Főbb tudnivalók, Kultúra, Költészet, Levelek a szerkesztőnek és a Közlemények; csak ez utóbbit szerkesztették a német tanárok, a többi a bennszülött oktatók.

› HARLOW – CHILVER – SMITH ; OFCANSKY – YEAGE

¹²⁰² › OFCANSKY – YEAGE

¹²⁰³ › BRENNAN – BURTON

¹²⁰⁴ › BORNEMISSZA

¹²⁰⁵ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VII. évf. (1911) 28. p.

¹²⁰⁶ › *In Koloniale Rundschau*. 1912. évf.

¹²⁰⁷ › *Africa Pilot* 1916: II. köt. 377. p.

¹²⁰⁸ › BRODE: 82. p.; *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: I. évf. (1905) 17–18. p.

Afrikában élő európaiaknak kezdetben népszerű gyógyuló- és üdülőhelye volt a Tanganyika-tavi Kigoma városa, de az itt is felbukkanó malária következtében hamarosan egyre kevesebben látogatták pihenés céljából. Dar es Salaamban a Markstrasse 49. szám alatt már 1900-ban várta betegeit Franz HÖLDOBLER fogorvos rendelője.¹²⁰⁹

A mindennaposá vált maláriás megbetegedések mellett – amelynek mocsarak lecsapolásával és irtásokkal próbálták a lehetőségeit csökkenteni –, sok gondot okozott mind a haszonállatok, mind az emberek számára az **álomkór**. Az agy bizonyos részeinek gyulladással járó, cecelégy terjesztette betegség 28–35 %-os halálozási arányt eredményezett, azonban a betegségben elhunytak száma fokozatosan csökkent. A betegség Kelet-Afrikában 1903-ban terjedt Ugandából dél felé, s elsősorban a tavak vidékén és mocsaras tájakon szedte áldozatait.¹²¹⁰ A Nyugat-Afrikában már korábban is sok megbetegedést okozó betegség gyógyítására külön telepeket alapítottak, ahol az álomkórban szenvedőket kezelték, és felkutatták a távoli vidékek újabb fertőzöttjeit is. Álomkórt kezelő telep 1904-től Bukoba közelében nyílt, majd 1908-ban már működött a Tanganyika-tó partján Njansában és Udjidjiben is, de tervezték az usumburai, udjidjii (II.) táborok felállítását is. (Egy évtizeddel a megjelenését követően a tó partján északról a Mlagarasi-folyó torkolataig és a belső területeken fordultak elő jelentős számban a veszélyes kórt terjesztő legyek). A gyógyító táborokban az álomkórban szenvedők közül míg 1905-ben 8.003 fő hunyt el, addig két évre rá már „csak” 4.175-en, majd 1909-ben 1.782-en (a következő évi adat pedig valamivel ez alatt maradt). 1913-ban 3.300 új beteget jegyeztek fel.¹²¹¹ A brit és német kormány által kötött és 1909. első napján életbe lépő megállapodás szerint az álomkór megbetegedésben szenvedőket, akik feltehetően a betegség valamelyik fázisában voltak, azokat nem engedték a határon átlépni a másik gyarmat területére.¹²¹² 1909-ben 350.000 M volt az 5 álomkórt kezelő állomás költségvetése, melyet 9 orvos működtetett a szakápolókkal, ezekben 6.176 beteget kezelték; 1911-ben 11 tábort üzemeltettek 6 állomáson, melyekben 4.510 beteg fordult meg.¹²¹³

Az egyre jelentősebb német orvosi jelenlét ellenére is előfordult más, igen **fertőző betegségek** felbukkanása, így például a pestis 1906-ban rövid ideig Muansában, majd 1909. áprilisa és júliusa között elsősorban Kandoa-Irangi kerületben szedte áldozatait, a Kilimandzsáró térségében pedig 1912. május–júniusában.¹²¹⁴ Az 1909-es járvány idején 27 ezer patkányt irtottak ki a keleti kerületekben, amelyek bundájukban hordozták a járványt terjesztő bolhákat, az utóbbi megfékezését dr. LURZ főorvos vezette, mely során ismételten több tízezer rágcsálót irtottak ki.¹²¹⁵ A visszatérő esetek kapcsán 1913-ig közel 100.000 rágcsálót pusztítottak el a Kilimandzsáró, Muansa és tengerparti kerületekben.¹²¹⁶

Az 1907. októberétől érvényes szolgáltatás-díjsszabását kormányzósági rendeletben rögzítették. E szerint, el látással együtt a déli szobákban 7 Rp, az északiakban 5 Rp volt fejenként és éjszakánként; 10 év alatti gyermekek után a felét fizették. A Kormányzóság, a *Schutztruppe*, a *Császári Haditengerészet* és a *Császári Posta* tisztviselői és állománya kedvezményes áron vehették igénybe: 5 illetve 3,5 Rp-ért.

› *Amtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika*. VIII. évf. (1907) 21. sz. (szept. 7.)

¹²⁰⁹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. II. évf. (1900) 16. sz. (ápr. 28.)

¹²¹⁰ › BRODE: 78. p.

¹²¹¹ › In *Koloniale Rundschau*. 1913. évf.

¹²¹² › BRODE: 79. p.

¹²¹³ › In *Koloniale Rundschau*. 1913. évf.

¹²¹⁴ › BRODE: 81. p. ; *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XIV. évf. (1912) 53. sz. (júl. 3.) ; *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VII. évf. (1911) 28. p.

¹²¹⁵ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XIV. évf. (1912) 53. sz. (júl. 3.) ; *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VII. évf. (1911) 28. p.

¹²¹⁶ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1914) 35. p.

Egyes fertőző betegségek – így a himlő vagy a pestis – észlelésekor a belső határokon áthaladó forgalmat ideiglenesen felfüggesztették, s szüneteltették a tavi hajózást is az érintett térségben.¹²¹⁷

A megbetegedések gyógyításán túl a **megelőzésre** is egyre nagyobb figyelmet és összegeket fordítottak. A gyarmati közigazgatás védőoltásokkal igyekezett egyes fertőzéseknek gátat szabni, illetve megelőzni azokat. Az 1909. évre már 892.842 adag oltóanyagot adtak be döntően afrikai lakosoknak, ez közel 12 %-a volt a becsült összlakosságnak.¹²¹⁸ Az oltóanyagok jelentős része a himlő elleni védelmet szolgálta. Himlő ellen 1903. és 1909. között az összlakosság 4 %-t oltották be, közel 280.000 személyt, 1913-ban már a lakosság 10 %-a, 750.000 fő vált védetté, annak ellenére, hogy a messzi vidékekről nemigen akartak vagy tudtak az oltás helyére elmenni.¹²¹⁹ A gyarmaton 16 gyógyállomás működött a himlőben szenvedő betegek kezeléséért, s itt volt a központja a védőoltást beadó helyeknek. Még 1909-ben 1.114 himlős esetet diagnosztizáltak, közülük 376-an nem éltek túl a betegséget, azaz a halálozási arány 33,7 % volt.¹²²⁰

Oktatás és hitélet Német Kelet-Afrikában

A szuahéli (*kiswahili*) nyelv első latin betűs írásait az 1860-ban vetették papírra. Az első szuahéli nyelvtani szakkönyvet és szótárat az 1870-es évek végén Johann Ludwig KRAPP készítette, ez sokáig a legrészletesebb volt e tárgy körben. KRAPP, mint kelet-afrikai hittérítő volt szintén az első, aki a Bibliát szuahéli nyelvre első alkalommal lefordította.¹²²¹ Otto VON BAUDISSION gróf 1900-ban német–szuahéli nyelvű, 148 oldalas zsebszótárt jelentetett meg, s később is jelent meg újabb nyelvkönyv németek számára.¹²²² A Kormányzóság 1907-ben a közigazgatásban és az oktatásban kötelező jelleggel előírta a *szuahéli* nyelv latin írásváltozatát, kiszorítva az addigi arab írást. Ennek ellenére később is próbálkoztak még a muzulmán oktatás által befolyásolt területen az arab betűk használatát folytatni, illetve visszaállítani. Az első európai szavakat a *szuahéli* nyelvbe már a portugálok XVI. századi megjelenésétől kezdve vették át, majd a XIX. és XX. század fordulóján a németek néhány szava is köznapi használatú lett, így többek között a német „Schule” (iskola) szót évtizedekkel később is „shule” formában használták. A német írásmód többször eltért még az azonos helységnevesetén is, hiszen abban az időben rögzített helyesírási szabályzat nem készült. Így Udjidji város nevét a századforduló előtt többször „Udschidschi”-ként írták le (kiejtve udzsidzsi), s egyes településeknél az „s” helyett gyakran alkalmazták annak kettős változatát („ss”-t, például Kilosa – Kilossa).¹²²³

A dar es salaami kormányzósági iskola volt az első állami oktatási intézmény, amely 1895-ben nyílt meg. Két évre rá nyolcvan diákja közül 39 indiai volt, akik itt a saját nyelvükön tanulhattak.¹²²⁴ Tankötelezettséget csak az európai gyermekek számára írtak elő. Az afrikai szülők gyerekei térítés nélkül, önkéntesen járhattak iskolába. Az általános közoktatást az afrikai gyermekek részére is 1899-ben vezették be Tanga kerületben, ezt főként a hittérítő társaságok folytatták. 1901-ben Dar es Salaamban 95, Tangában 350–400 és

¹²¹⁷ › BRODE: 81. p.

¹²¹⁸ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VII. évf. (1911) 28. p.

¹²¹⁹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1914) 35. p.

¹²²⁰ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VII. évf. (1911) 28. p.

¹²²¹ › TARRÓSY: 35. p.

¹²²² › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. II. évf. (1900) 18. sz. (máj. 12.)

¹²²³ E könyv a dupla mássalhangzós, az abban az időben gyakrabban előforduló változatot használja. Továbbá megjegyzendő, hogy az évek során a településnevek írása is változott, általában az utóbbi javára.

¹²²⁴ › BRENNAN – BURTON

Bagamojiban 431 diák tanult csak.¹²²⁵ 1904-ben pedig már 2.240 diák tanult csak Dar es Salaam, Tanga és Bagamojo hat kormányzósági iskolájában, és a gyarmat más területein már 500 felett volt a hittérítők által működtetett iskolák száma. Az 1906. évben a Kormányzóság oktatási intézményeket tartott fenn Dar es Salaamban, Tangában, Panganiiban, Bagamojiban és Kilwában. A tangai és a dar es salaami egyúttal szakképző iskola is volt az 59 leendő asztalosnak, esztergályosnak, könyvkötőnek és kovácsnak; szakmánként nagyjából egyenlő arányban. Ezekben a kormányzósági szakoktatási intézményekben a tandíj havonta 2 Rp volt, az elemi oktatás mindvégig ingyenes volt.¹²²⁶ A tangai iskola önellátó volt, mivel a diákok által készített eszközöket értékesítették, többek között itt nyomtatták a tankönyveket és egyes gyarmati jogszabálygyűjteményeket is, majd a *Kionozí* című szuahéli nyelvű folyóirat példányait is.¹²²⁷ Az 1909–1910-es tanévben a Kormányzóság már 18 településen¹²²⁸ összesen nyolc elemi, 17 polgári és négy szakiskolát tartott fenn, amelyekben 9 európai tanár és szakoktató, 93 afrikai tanár és 4.055 diák tanult, ebből 150-en a szakiskolákban. Az 1909–1910-es tanévben a dar es salaami és tangai nyomdász szakon 6 nyomdász, 31 szedő és 19 könyvkötő diák képezte magát, az iskolákban nyomtatták az összes német kelet-afrikai napi- és hírlapot. Ugyanebben az időben a Meru-hegy vidékén Leudorfban német, Donyo Samboban búr tannyelvű intézmény fenntartásához járult hozzá a Kormányzóság.¹²²⁹ A következő, 1910/1911-es tanév során a kormányzósági diákok mellett 19.837-en a protestáns iskolákba és 30.611-en a katolikusokéba jártak tanulni.¹²³⁰ A tanterveket mindig az adott gyarmat Kormányzósága dolgozta ki, ebből eredendően az Német Kelet-Afrikában valamelyest eltért a többi német gyarmattól és a németországitól is.¹²³¹ Az 1912. évben a Kormányzóság már hét szakiskolát működtetett: Dar es Salaamban, Tangában, Neu-Langenburgban, kisebbeket Panganiban, Bagamojiban, Taborában és Ujdidjiben.¹²³²

A háború előtti utolsó, 1913/1914-es tanévben a hittérítők által működtetett 1.852 elemi iskolákban már 108.545 diák tanult 229 európai tanár segítségével, 61.815 a katolikusoknál, 46.730 protestánsoknál.¹²³³ A közel kétezer egyházi vagy kormányzósági oktatási intézményben 217 ezer diák tanult – az összlakosság mindössze 2,7 %-a volt –, de ez a szám így is meghaladta a többi német gyarmatok tanulóinak számát. Az írni–olvasni tudó afrikaiakat gyakorta a kerületek, körzetek hivatalaiban vagy vállalatoknál alkalmazták írnoknak vagy akár munkavezetőnek is.

A 15 év alatti európai gyerekek közül 1913-ban a legtöbben Aruscha kerületben (180 fő) Dar es Salaam kerületben (117 fő), Wilhelmstal kerületben (91 fő) és Moschi kerületben (71 fő) éltek. Az európai gyerekek részére 1911-ben a Kormányzóság csak Dar es Salaamban kettő, Taborában egy elemi iskolát tartott fent, valamint a Kilimandzsáró környékén további négyet (Aruscha, Leudorf, Oldongo és Sambo).¹²³⁴ A hittérítők még tovább-

¹²²⁵ › Meyers 1905–1909: „Deutsch-Ostafrika” címszó (VON SPALDING által), IV. kötet, 837–841. p.

¹²²⁶ › In *Koloniale Rundschau*. 1913. évf.

¹²²⁷ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: III. évf. (1907) 20. p., VIII. évf. (1912) 30. p.

A nyomdaüzem igénybevételeire jellemző volt, hogy 1912-ben 800 megrendelést teljesítettek, közel 1 millió példányszámban gyártottak ismertető füzeteket, tájékoztatókat, hirdetések.

¹²²⁸ Dar es Salaam, Tanga, Bagamojo, Lindi, Pangani, Mohoro, Kilwa Kiw., Kilimatinde, Kilossa, Kandoa- Irangi, Muansa, Iringa, Tabora, Ssongea, Ujdidji, Usumbura, Bismarckburg és Bukoba.

¹²²⁹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VII. évf. (1911) 28. p.

¹²³⁰ › In *Koloniale Rundschau*. 1912. évf.

¹²³¹ › In *Koloniale Rundschau*. 1913. évf.

¹²³² › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VIII. évf. (1912) 30. p.

¹²³³ › GRÜNDER

¹²³⁴ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: IX. évf. (1913) 29. p.

bi hármat működtettek európai és búr gyerekek részére, de a legtöbb gyerek magántanuló volt. Az arab és indiai közösségek maguk tartották fent saját iskoláikat. Csak Dar es Salaamban 1898-ban 3 iskolát („*madrasza*”) tartottak fenn a muzulmánok.¹²³⁵

Az 1894. évben 39 **hittérítő-állomás** működött: 5 német és 17 brit evangélikus, 2 német és 15 francia katolikus, amelyet 7 protestáns és 3 római katolikus hittérítő társaság működtetett.¹²³⁶ 1904-ben már összesen 119 hittérítő állomás szolgálta a hívőket, a tanulni vágyókat és a segítségre szorulókat.¹²³⁷

Német Kelet-Afrika 1891-ben a dél-zanzibári püspökség (Apostoli Prefektúra – *Apostolische Prefektur*) alá tartozott Dar es Salaam székhellyel. A német gyarmatot ekkor a katolikus egyházi vezetőség az alábbi helynökségekre, megyékre (Apostoli Vikariátus – *Apostolisches Vikariat*) osztotta: Észak-Zanzibár – Bagamojo (1913-ban Bagamojo néven önálló helynökséggé vált), Unjamjembe – Kipalapala (Tabora mellett), Tanganyika – Karema és Viktória-tó – Bukumbi.¹²³⁸ Mindezen szervezeti egységek ellenére a katolikusok létszáma meglehetősen csekély volt, csak megközelítette 1905-ben a 15.000 főt. A német gyarmat 1906. május 11-től önálló püspökséget alkotott – akárcsak a többi német gyarmat is, külön-külön püspökkel –, miután egy pápai rendelet elválasztotta Zanzibártól. Az első püspök, Franz Xaver VOGT 1906. július 25-én került beiktatásra. Kezdetben Bagamojoban, majd Dar es Salaamban volt a püspöki székhely. A katolikus társaságok 1906-ban Német Kelet-Afrikában összesen 15 templomot és kápolnát, 15 árvaházat, 15 egészségügyi állomást, 2 kórházat és 2 lepratelepet, 6 szakiskolát és 71 elemi iskolát (7.574 diákkal) tartottak fenn.¹²³⁹ A Német Kelet-Afrikában működő német katolikus hittérítő társaságok 1912-ben 89 központi állomást tartottak fenn, ezeken és a fiókintézményeiknél 215 pap, 104 szerzetes és 177 apáca dolgozott. A 61.135, katolikusnak megkeresztelt személy közül 26.429 fő részesült hitoktatásban, s a hittérítő társaságok 800 iskolájában 55.015 tanulót tanítottak.¹²⁴⁰

A német gyarmaton 1908-ban 38.976 fő vallotta magát katolikusnak, ugyanekkor a protestánsok 11.655 lelket számláltak.¹²⁴¹ A következő években a hittérítés eredményének volt betudható, hogy jelentősen nőtt az általuk oktattott diákok és megkeresztelt személyek száma. A keresztény vallás mellett – a már XVIII. században megjelent – a muzulmán hitet főként a parti területeken és a karavánutak mentén, a belső vidékeken a kereskedők terjesztették. Az iszlámot követők számát 1912-ben és 1913-ban 300.000 főre becsülték, míg Dar es Salaam kerület 1913-as összeírása során 21.680 fő vallotta magát muzulmánnak a 161.000 lakosból, azaz 13,5 %-uk.¹²⁴² A lakosság döntő többsége megőrizte ősi hitét, és nem vették fel az egyre erőteljesebben terjeszkedő különböző vallások egyikét sem.

¹²³⁵ › BRENNAN – BURTON

¹²³⁶ › FITZNER 1896

¹²³⁷ Ekkor a gyarmaton evangélikus hitet szolgálta a berlini *Evangelische Missionengesellschaft für Deutsch-Ostafrika*, a *Missionengesellschaft der Evangelischen Brüder-Unitat*, a *Gesellschaft zur Beförderung der evangelischen Missionen unter dem Heiden*, a lipcsei *Evangelisch-Lutherische Mission*, a londoni brit *Universities Mission to Central Africa*, a londoni *Church Missionary Society* és az *Evangelischen Afrikaverein*. Katolikus hitre térített és tanított a knechtstedami *Kongregation der Väter vom Heiligen Geist und unbefleckten Herzen Maria*, a trieri *Missionaires d’Afrique d’Alger*, a Saint Ottilien-i *St. Benediktus Missionengesellschaft* és a natalbeli marienhilli *Trappistenmission*.

¹²³⁸ › *Koloniales Jahrbuch* 1891. évf.

¹²³⁹ › *Catholic Encyclopedia*: „Bagamoyo” szócikk (SHAHAN, Thomas J. által), II. köt.

¹²⁴⁰ › *In Koloniale Rundschau*. 1913. évf. 488. p.

¹²⁴¹ › HARLOW – CHILVER – SMITH

¹²⁴² › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VIII. évf. (1912) 30. p. ; HARLOW – CHILVER – SMITH

A természet védelme Német Kelet-Afrikában

A hatalmas kiterjedésű fás–bozótos pusztákon (szavanna) óriási gazella-, antilop- és gnú-csordák vonultak, kisebb csoportokban zsiráfok, zebrák és elefántok is vándoroltak az oroszlánok és más ragadozók kíséretében. Éppen ezért a századforduló utáni első évtized végén tapasztalható fellendüléstől kezdve kedvelt vadászhely volt európai nemesemberek, gazdagok és kalandorok körében is.

A délkeleti hegyvidékes–dombos területnek igen gazdag volt az állat és növényvilága. A német Kormányzóság már a kezdeti időszakban úgy vélte, hogy ezt védeni, a vadászatot ellenőrizni kell. Az első, vadászatot korlátozó intézkedést már 1891-ben Hermann VON WISSMANN birodalmi biztos hozta rendeleti úton, amelynek területi hatálya a Kilimandzsáró hegyet is magába foglaló Moschi kerületre terjedt ki. VON WISSMANN – immár kormányzóként – 1896. május 7-én újabb rendeletében rögzítette a vadvédelem megszervezését, és kiterjesztette azt a gyarmat egészére, s elvi vonalon felvázolta a vadvédelmi területek rendszerét. Mindez mellett felállították az első két vadvédelmi terület is: Kilimandzsáró nyugati lábainál és a Rufiji-folyó legészakibb kanyarulatától északra, a kerület északi határáig. A későbbi pedig rendeletekkel újabbakat jelöltek ki; a dél-afrikai vadvédelmi területeket majd csak 1898-ban jelölték ki, így a német gyarmat két évvel megelőzte azokat.¹²⁴³ A brit és német kormány a kelet-afrikai gyarmatok vadvédelmének összehangolását 1900-ban kelt egyezményrel rögzítette, ez kimondta a védett fajok fiatal egyedeinek, valamint a kicsinyeiket nevelő nőstények kilövésének tilalmát is.¹²⁴⁴ VON GÖTZEN gróf, kormányzó rendelete 1904. szeptember 9-én tovább szabályozta a vad- és erdővédelmi (*Wildreservat*, illetve *Waldreservat*) területeket és a szabályok megszegőit akár 1.000 Rp bírsággal vagy 3 hónap elzárással fenyegette.¹²⁴⁵ Az erdővédelmi területek 1905-re már 75.000 hektárt tettek ki, öt évvel később már 382.056 ha volt kijelölve.¹²⁴⁶ Az első, szigorúan védett vadvédelmi területet 1905-ben jelölték ki a délkeleti gyarmatrészen (a Ruaha-folyó vidékének Neu Iringától nyugatra jelentős vidéken), itt mindennemű vadászat tiltott volt az európaiak részére, az afrikaiaknak is csak bizonyos korlátok között engedélyezték. Ezt hamarosan több kisebb–nagyobb hasonló követte, 1911-ben már 15 ilyen szigorúan védett terület volt összesen megközelítőleg 30.000 km²-nyi területen, és volt számos vadvédelmi körzet is. Azonban ezek az arányaiban kis területek elszórtnak helyezkedtek el, így a vadvilág védelme, vadászati tilalmának betartatása nehézkes volt, részben a kellő számú felügyelők hiánya, részben az állatok vándorlása miatt is. A vadvédelmi területek felügyeletét a kerületi hivatalok által megbízott helyi vezetők látták el – területtől függően – néhány afrikai vadőrrel, egyedül a Kilimandzsáró és a Meru Vadvédelmi Területet védte két német erdészeti és vadgazdálkodási szakember.¹²⁴⁷ A vadvédelem őrzésének személyi állománya kicsi volt, ennek ellenére számos alkalommal állítottak bíróság elé európai orvvadászokat, míg az afrikaiak hagyományos vadászati módszereit nem büntették. Ezen eljárás ellen több ismertebb vadász is szót emelt. Az újabb kormányzói rendeletek 1908. november 5-én és 1911. december 30-án keltek, s ismételten szabályozták a vad- és természetvédelmi területeken engedélyezett és tiltott tevékenységeket, valamint meghatározták a vadászati engedélyek osztályait és az azokba tartozó, kilőhető állatok fajtáját és mennyiségét. Az 1911-es szabályzó életbe lépésével egy időben a korábbi engedélyeket visszavonták, és a vadászokat újak megváltására köte-

¹²⁴³ > BALDUS: 4–6. p.

¹²⁴⁴ > BRODE: 143–144. p.

¹²⁴⁵ > *Amtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika*. V. évf. (1904) 24. sz.

¹²⁴⁶ > *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: II. évf. (1906) 17. p., VII. évf. (1911) 29. p.

¹²⁴⁷ > BALDUS: 6. p.

lezték.¹²⁴⁸ A német közigazgatás utolsó, kormányzósági vadvédelmi rendeletét 1914. június 27-én hirdették ki.¹²⁴⁹ A Ngorongoro-kráter vadvédelmi területté nyilvánítását az I. világháború kitörése hiúsította meg, de ekkor már a térképészeti munkák igen előre haladtak voltak.¹²⁵⁰ A vad- és erdővédelem alá helyezett terület határait pontosan meghatározták, a terület határainak leírását ki is hirdették a német kelet-afrikai Kormányzóság közlönyében, és határkövekkel vagy számozott határjelekkel (karókkal) jelölték.¹²⁵¹ Az erdővédelem alatt álló területek nagysága 1912. áprilisában 484.417,8 hektárt, azaz 4.844 km² tettek ki, a következő év azonos időszakában már 742.108,6 ha-t, azaz 7.421 km²-t. Legnagyobb védett területek Muansa kerületben voltak, összesen 134.300 ha, amelyet Iringa kerület követett 77.245 ha-ral (mindkettő 1912. tavaszát követően bővült számottevően).¹²⁵²

A vadvédelmet azonban másképpen is kézben tartotta a német gyarmati Kormányzóság: támogatta a szervezett vadásztúrákat, így számon tudták tartani a vadászokat és a kilőtt vadakat, valamint biztos bevételt szereztek belőlük. Ezáltal lehetőség nyílt az egyre ijesztebb mértéket öltő nagyvad-vadászat eredményes korlátozására is, mivel a XX. század első évtizedében átlagosan évente 1.300–1.400 elefántot lőttek ki, az orrszarvúak pedig ennél másfélszer nagyobb számban pusztultak a puskák lövedékei miatt. Az 1902-es német kelet-afrikai vadgazdálkodási rendelet értelmében a vadászjegy 15 Rp volt, azonban minden elejtett vad után ezen felül meghatározott lődíjat is fizetni kellett (például elefántonként 100 Rp, vizilovanként 36 Rp, orrszarvúként 30 Rp, antiloponként 1–3 Rp volt a díj). A vadvédelmi és tiltott területeken, illetve az általánosan védett állatokra – többek között zebra, strucc, jávorantilop (*Taurotragus oryx*) – történő vadászatért 2.000 Rp büntetést róttak ki az illetékes hatóságok.¹²⁵³ Azonban, hogy érdekelté tegyék a vadászokat a tényleges kilövések bejelentésére, hamarosan átdolgozták a szabályozást és általánosították a vadászjegyeket. Így elefánt kivételével a nagyvadak kilövési díját már tartalmazta a megfizetett engedély, elejtett darabszámtól függetlenül. Az európai vadászok – lőfegyver-

¹²⁴⁸ › BALDUS: 4. p.

¹²⁴⁹ A tervezett vasútépítés miatt a Moschi és Aruscha közötti úttól délre eső terület egy részét helyezték ekkor vadászati tilalom alá.

› *Amtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika*. XV. évf. (1914) 49. sz. (júl. 1.)

¹²⁵⁰ Bár idegenforgalmi könyvek által hagyomány szerinti történetként írják le azt, hogy II. VILMOS német császár a császárnénak, AUGUSTA VIKTORIÁNAK születésnapjára ajándékozta Német Kelet-Afrika délkeleti részének hatalmas darabját, amelyet a helyiek ezt követően szuahéliül csak úgy emlegettek, hogy „*Schamba la bibi*” – Az asszony földje. Azonban a valóság prózaibb. Mivel a Morogoro kerületi lakosok nemigen értették, hogy mi a különbség a vadvédelmi és az újonnan felállított erdővédelmi terület között, ezért azt sem tudták, hogy pontosan hol mit tilos tenniük. Azt tudták, hogy az egyik a férfiak vadászhatnak, de a nők földet nem művelhetnek, illetve fordítva. Hogy megmagyarázzák a helyieknek, REDSLOB erdősz a vadvédelmi területet az „asszonyok földjének” nevezte, azaz, a férfiak ott nem vadászhattak, csak a nők művelhették a földet. Innen ered a szuahéli elnevezés, amelyet a közelmúltban Bernhard GISSIBL tárt fel a dar es salaami levéltári kutatásai során.

› BALDUS: 6–7. p.

¹²⁵¹ › *Amtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika*. VIII. évf. (1907) 23. sz.

Így például az 1907. szeptember 26-án a koronabirtokokból kijelölt és október 5-én kihirdetett védett területek 5 kerületben 30.035 hektárt tettek ki. Az 1912. májusában kihirdetett rendelet állította fel Moschi kerületben a 45.100 hektáros Meru Vadvédelmi Területet. A további 18 erdő- és / vagy vadvédelmi terület közül a legkisebb a 7 hektáros Mlemma-patak (Mlemma-Bach; Maganga falutól délre) volt Wilhelmstal kerületben, míg a legnagyobb pedig 557.500 hektár kiterjedésű Nsera-Buhindi-Kasunsu (Muansa kerület).

› *Amtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika*. VIII. évf. (1907) 23. sz. ; *Gesetz und Recht für Deutsch-Ostafrika*. I. évf. (1912) 19. sz.

¹²⁵² › *Die deutschen Schutzgebiete in Afrika und der Südsee.*: [táblázat-melléklet] 86–87. p. ; In *Koloniale Rundschau*. 1914. évf.

¹²⁵³ › BORNEMISSZA

birtoklási engedély birtokában is – csak vadászengedéllyel (*Jagdscheine*, vadászjegy) lőhettek vadakra; az engedély nélkül lőhető kártevő állatokat nem sorolták ide.¹²⁵⁴ Az engedélyeket két csoporton belül két–két alcsoportra osztották: kis vadászjegy (*Kleine Jagdscheine*; csak az antilopfélék elejtésére) egy kerület területén és ugyanez a gyarmat egész területére egy évre szólóan (utóbbi gyarmatlakóknak 40 Rp, nem gyarmati személyeknek 200 Rp; összesen 147, illetve 21 db-ot adtak ki évente). Az egy éven belül nagyvad (víziló, bölény vagy orrszarvú) elejtését engedélyező, nagy vadászjegy (*Grosse Jagdscheine*) ugyanúgy kerületre vagy gyarmatra érvénnyel volt igényelhető (utóbbi gyarmatlakóknak 450 Rp, nem gyarmatiaknak 750 Rp; 21–21 db). Az egy elefánt kilövésére engedélyt adó jegy 150 Rp, a kettő állatra szóló 400 Rp volt (31, illetve 4 engedélyt adtak ki évente).¹²⁵⁵ A *Schutztruppe* és a *Polizeitruppe* tisztjei és altisztjei – szolgálati viszonyuk idejére – kis vadászjegyben díjmentesen részesülhettek.¹²⁵⁶ A kifizetett vadászjegyek nem voltak visszaválthatóak, s a nagy vadászjegyeket csak Dar es Salaamban, a kormányzó hivatalában lehetett kiváltani.¹²⁵⁷ A különböző vadászjegyekre jogosultak névsorát (1912-ben már a jegyek érvényességi idejével) a Kormányzóság a hivatalos közlönyében hirdette ki.¹²⁵⁸ Ez a támogatott vadászat megfelelően szolgálta a vadvilág védelmét, és bár előnye hosszú távon mutatkozott volna meg igazán, azonban már pár év után így is érzékelhető változást hozott.¹²⁵⁹

Tilos volt minden területen a nőstények és fiatal állatok kilövése, továbbá a keselyű, az afrikai kígyászsas, a bagoly, a strucc, a csimpánz és a zebra vadászata (s a védett madarak tojásainak gyűjtése). A zsiráf vadászatát kizárólag csak időszakosan és olyan távol eső területen engedélyezték, ahol azok sűrűn leszaggatták a távíróvezetékot, de ezt is engedélyhez kötötték. A földtulajdonosok mindössze saját birtokukon voltak jogosultak vadak elejtésére, ha azok emberi életet vagy vagyontárgyakat veszélyeztettek. A minden esetben érvényes korlátozások és a tilalmak alól csak a berlini Gyarmatügyi Minisztérium engedélye adhatott felmentést. A tilalmakat megszegők igen jelentős pénzbírságra is számíthatnak, s részükre többet vadászjegy nem volt adható.¹²⁶⁰

Engedély és korlátozás nélkül voltak vadászhatóak a településekre, emberi életre támadó vadállatok, melyek bőréről jutalomként a kerületi hivatalok kisebb díjat is fizettek. Ezek az alábbiak állatok voltak: mérgeskígyó, vaddisznó, párduc, gepárd, pávián, oroszlán, krokodil, kisebb macskafélék, hiéna és vadkutya.¹²⁶¹ Német Kelet-Afrikában az 1907. évben 381 oroszlánt és 1.109 leopárdot, míg a rákövetkező esztendőben 437-et, illetve 1.412-t ejtettek el vadászok.¹²⁶² Dar es Salaamban 1907-ben kereskedőnél a kikészített leopárdbőrt koponyával együtt akár már 30 Rp-ért is meg lehetett vásárolni.¹²⁶³ Az 1913.

¹²⁵⁴ > KÁLMÁN: 79–80. p.

Ez alól kivételt képeztek azok a ragadozók, melyek emberéletben kárt tesznek: gepárd, oroszlán, krokodil, hiéna, vadkutya, kígyó stb., melyek vadászatát engedély nélkül is bárki űzhette.

¹²⁵⁵ > SCHNEE: „Deutsch-Ostafrika” szócikk, I. kötet, 357–407. p.

¹²⁵⁶ > *Amlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika*. III. évf. (1902) 5. sz. (febr. 1.)

¹²⁵⁷ > KÁLMÁN: 79–80. p.

¹²⁵⁸ > *Amlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika*. VIII. évf. (1907) 1., 23. sz. ; *Gesetz und Recht für Deutsch-Ostafrika*. I. évf. (1912) 22. sz. (júl. 6.)

¹²⁵⁹ Az 1990-es években tértek vissza ehhez a vadvédelmi módszerhez – a támogatott, engedélyhez kötött, korlátozott vadászat –, ahol a túlzottan elszaporodó nagyvadak már sok pusztítást végeztek a természetben és gazdaságokban.

¹²⁶⁰ > KÁLMÁN: 79–80. p.

¹²⁶¹ > KÁLMÁN: 60. p.

¹²⁶² > *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VI. évf. (1910) 23. p.

¹²⁶³ > *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IX. évf. (1907) 56. sz. (okt. 5.)

évben a kormányzóság területi hivatalaiban 347 oroszlán kilövését jelentették (legtöbbet Aruscha, Dar es Salaam, Kandoa-Irangi és Dodoma kerületben 39–35 darabot), leopárdból és gepárdból 1.036-ot (legtöbbet Moschi és Iringa kerületben 140 és 123 darabot), míg vaddisznóból 1.087-et.¹²⁶⁴

Mialatt a tervszerű és eredményes vadvédelemnek köszönhetően 1910-től kezdődően az elefántcsont kereskedelme visszaszorult – tetőfokát 1909-ben érte el utoljára –, addig a vadállatok irhájának kivitele 1907. és 1912. között megkétszereződött.¹²⁶⁵ Az elefántok agyarának birtoklására és kivitelére szigorú szabályok vonatkoztak Német Kelet-Afrikában is, amely szerint fiatal és nőstény állatokét szigorúan tiltották, a felnőtt hímekének pedig meg kellett haladnia az 5 kilogrammot (szállítás során tekintettel kellett lenni arra, hogy Brit Kelet-Afrikában még az átutazóban lévő agyarakra is vonatkozott az ott érvényes 15 kg-os alsó határ).¹²⁶⁶

A vadvédelem alaposan kidolgozott rendszerén túl az erdővédelem is fontos szerepet játszott a természeti értékek megóvásában. E területeken a fakitermelés nem volt engedélyezett, s a nyílt földek megművelését is szigorúan vették.

Számos új állatfajt azonosítottak vagy írtak le kellő részletességgel a Kelet-Afrikában tevékenykedő német tudósok. Köztük Paul MATSCHIE Német Kelet-Afrika északnyugati és annak szomszédos határvidékein 1903-ban, majd 1914-ben tett kutatásai során a hegyi gorillák alfajait (*Gorilla beringei beringei* és *Gorilla beringei graueri*) ismertette meg a külvilággal. Feldezése különös jelentőségű volt, mivel a Kiwu-tótól északkeletre található vulkanikus hegység főemlőseit ő írta le első alkalommal tudományos szempontok alapján. A másfél évtizeddel későbbi ellenőrzések, e kettő közül végül csak a *Gorilla beringei beringei* tekintette ténylegesen különálló alfajnak.¹²⁶⁷ Német vállalatok szolgálatában Kelet-Afrikában dolgozó magyarok közül néhányan tudományos munkát is folytattak, vagy a kutatások számára értékes adatokkal szolgáltak. A Kilimandzsáró német érdekerületén gróf TELEKI Sámuel által 1887-ben tett túráit követően, több magyar is részt vett Német Kelet-Afrika megismerésében / megismertetésében. A D.O.A.G.-nak dolgozó gróf FISCHER Lajos báró – korábbi főhadnagy – 1891. és 1892. között expedíciót vezetett a Viktória-tóhoz, amely elérését követően trópusi betegségben elhunyt.¹²⁶⁸ Ideiglenes – rövidebb / hosszabb – ott tartózkodása, illetve vadásztúrák során értékes gyűjteményre és tapasztalatokra tett szert, többek között INKEY László, báró BORNEMISSZA Pál, valamint 1903. és 1906., majd 1908. és 1912. között több alkalommal KITTENBERGER Kálmán (nevét esetenként KATONA Kálmánnak írták!; ő először DAMASZKIN Arzén csoportjával érkezett Kelet-Afrikába).¹²⁶⁹ KITTENBERGER 1912-ben számos élőállatot is küldött Magyarországra az újra megnyitott budapesti állatkertnek.

A korai felfedezések közigazgatási és katonai szempontjai mellett a századforduló éveiben mind gyakoribbak voltak a tudományos kutatásokkal egybekötött **felfedezőutak** (expedíciók) Német Kelet-Afrikában is. Adolf VON GÖTZEN gróf – későbbi kormányzó – az északnyugati határvidéken 1894-ben elsőként érte el a Kivu-tavat, s számos más német felfedező jutott el elsőként az addig európaiak előtt ismeretlen vidékre Kelet-Afrikában. Karungu-öbölből (a Viktória-tó keleti partjától) 1907. közepén brit–német közös expedíció indult útnak a Kilimandzsáró északi lábáig, melynek feladata a német–brit határvidék

¹²⁶⁴ › In *Koloniale Rundschau*. 1914. évf.

¹²⁶⁵ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VI. évf. (1910) 7–8. p., X. évf. (1914) 14–16. p.

¹²⁶⁶ › BRODE: 145. p.

¹²⁶⁷ › ÉHÍK

¹²⁶⁸ › SZINNYEI: Fischer Lajos szócikk (III. köt.)

¹²⁶⁹ › BORNEMISSZA; Szerkesztőségi közlemény. *Földrajzi Közlemények*.

feltérképezése, megállapítása volt; a térképészekből, földrajzi szakemberekből is álló csapatot G. E. SMITH százados vezette.¹²⁷⁰

Német Kelet-Afrikába **kedvtelési vadászok** is érkeztek, az anyaországból jötteken kívül például az Osztrák-Magyar Monarchiából és Dél-Afrikából is. Magyarországról, a fentebb említetteken túl, a kelet-afrikai német gyarmaton vadászott FERNBACH Bálint nagybirtokos is (1909–1910.). Az ilyen vadásztúrák jelentették a német gyarmat legfőbb idegenforgalmi vonzerejét és az aktív kikapcsolódás okán beutazók döntő többségének célját is, habár Brit Kelet-Afrika látogatottságát sosem érte el a német gyarmat. A kifejezetten **kedvtelés, pihenés céljából szervezett társas utazás** a századforduló éveiben még ismeretlen volt a német gyarmaton. Az első nagyobb csoport 1907. augusztus 10-e és november 3-a között járta be a kelet-afrikai német gyarmatot, mivel e kedvtelés igencsak költséges volt – Hamburgból oda-vissza, teljes ellátással személyenként 4.000 M (!) megfizetése mellett volt igénybe vehető,¹²⁷¹ – ezért a 14 fős csoportot jómódú katonatisztek és gazdag előkelők alkották. Ezt az utazást a *Hamburg-Amerika-Linie* utazási irodája szervezte.¹²⁷² (A magyar DAMASZKIN Arzén és néhány barátjának „egyénilig” szervezett, háromhónapos brit kelet-afrikai vadásztúrájának tervezett teljes költsége 8.000 osztrák-magyar korona [6.800 M] volt 1903-ban, aminek jelentős részét tették ki az I. osztályú hajójegyek, valamint a vadászjegyek a lődíjakkal.)¹²⁷³

Lindi közelében 1908. körül nagyméretű dinoszaurusz csontvázat találtak, amelyet nem sokkal később tudományosan is feltártak.¹²⁷⁴

A messzi északon a vulkanikus eredetű **Kilimandzsáró** hegy neve („*kilima ndzsáró*”) szuahéliül „fénylő hegyet” jelent, ez hóborította csúcsának csillogásából eredeztethető. Maszáj nyelven *Oldoinyo Oibor* a neve.¹²⁷⁵ A hegyet elsőnek a lipcsei Hans Ludwig MEYER földrajztudós és Ludwig PURTSCHELLER tiroli osztrák hegymászó csapata mászta meg dél felől még 1889-ben. A német földrajzi kutatók pontos műszerek hiányában pontatlanul mérték fel Afrika legmagasabb pontját. Így a Kibo Vilmos császár-csúcsát az 1890-es években (tévesen) 6.130, az 1900-as években 6.010 méteresnek becsülték, holott az a közelmúlt mérései szerint az – még ha új néven is – csak 5.895 méterrel magasodik a tenger szintje fölé.

¹²⁷⁰ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IX. évf. (1907) 38. sz. (aug. 3.)

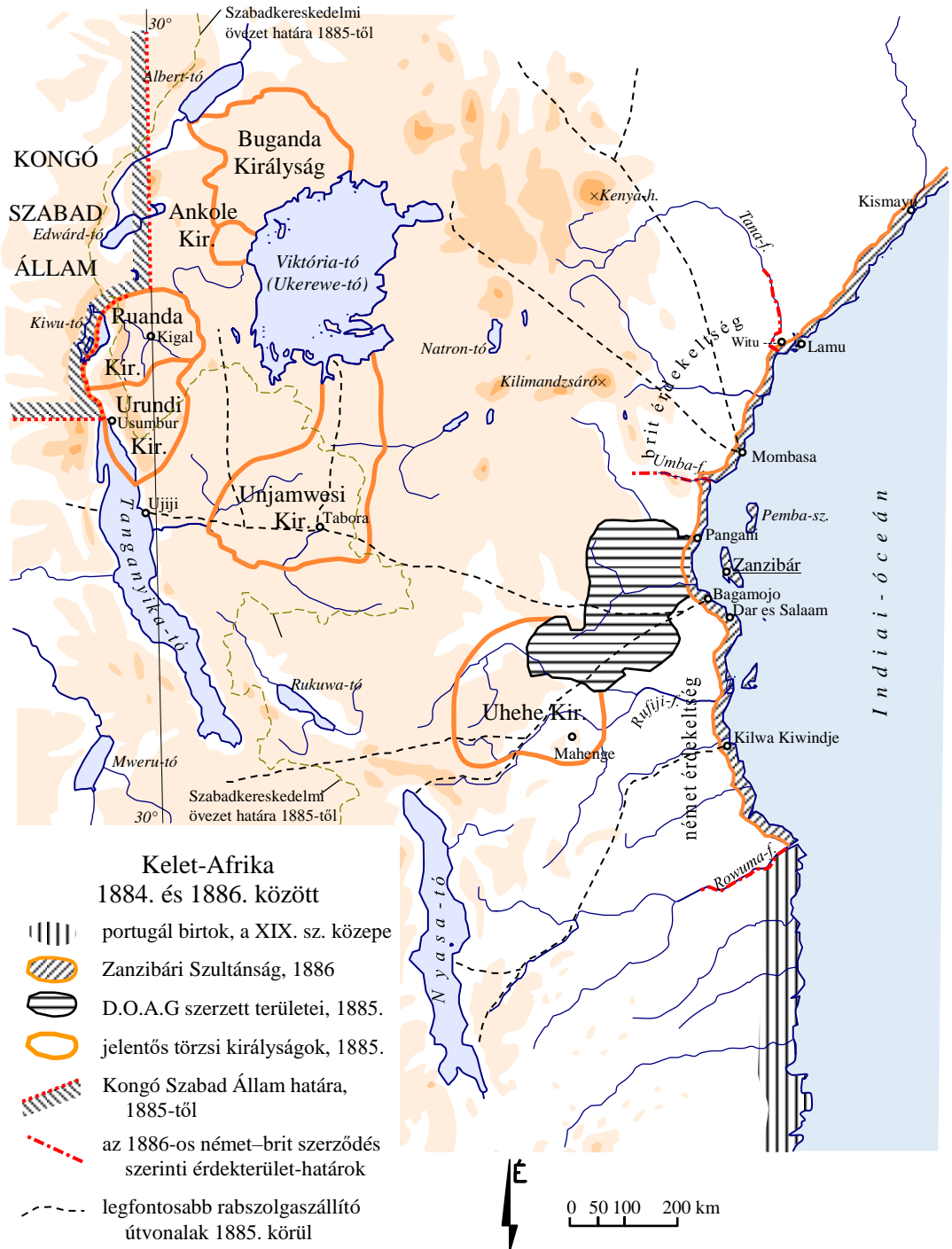
¹²⁷¹ Egy németországi jó segédmunkás ebben az időben 40–60 M bért kapott havonta, míg német kelet-afrikában egy európai gépész 330 M-t is kereshetett ugyanennyi idő alatt.

¹²⁷² › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. IX. évf. (1907) 41. sz. (aug. 14.)

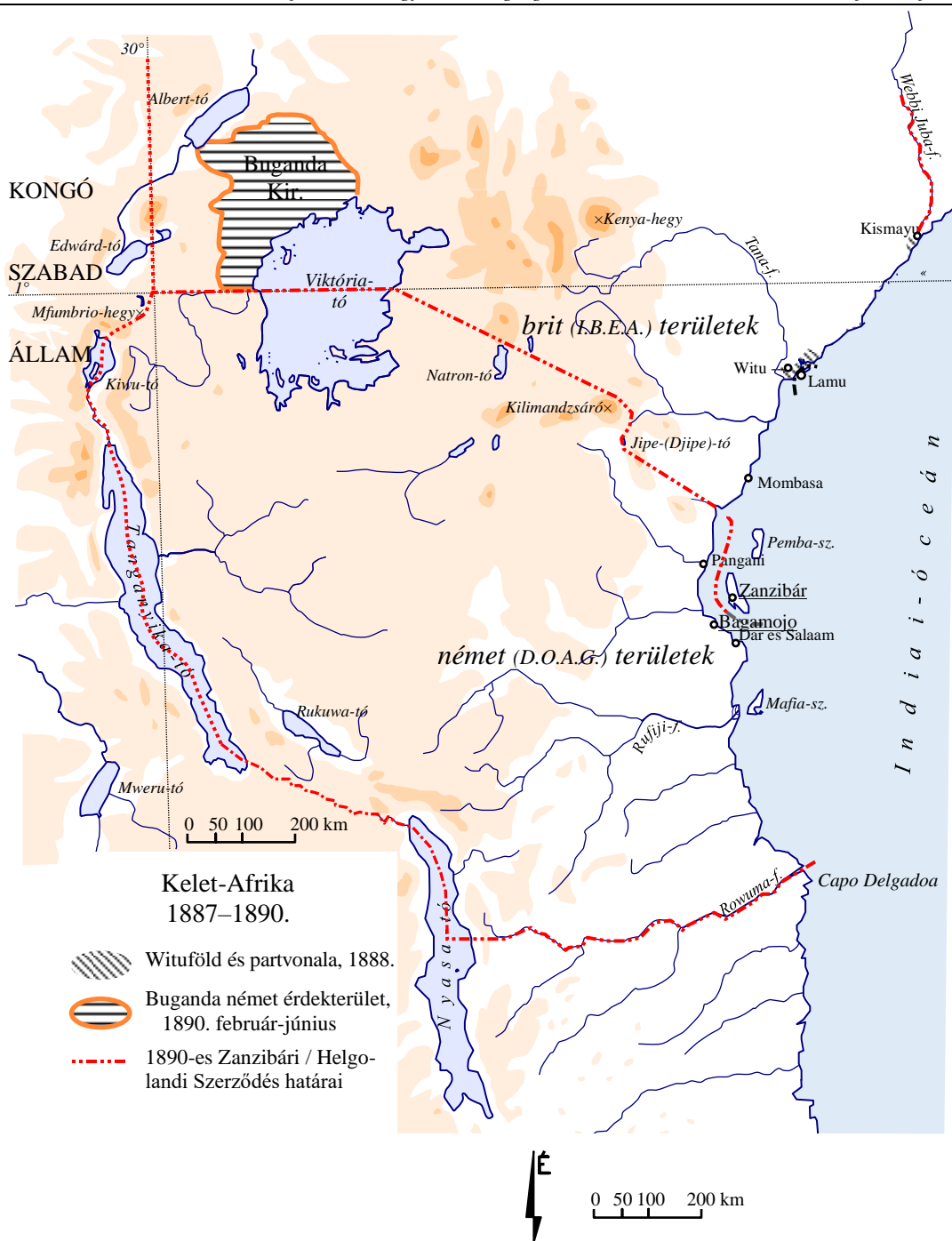
¹²⁷³ › PAPP

¹²⁷⁴ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: VI. évf. (1910) 24. p.

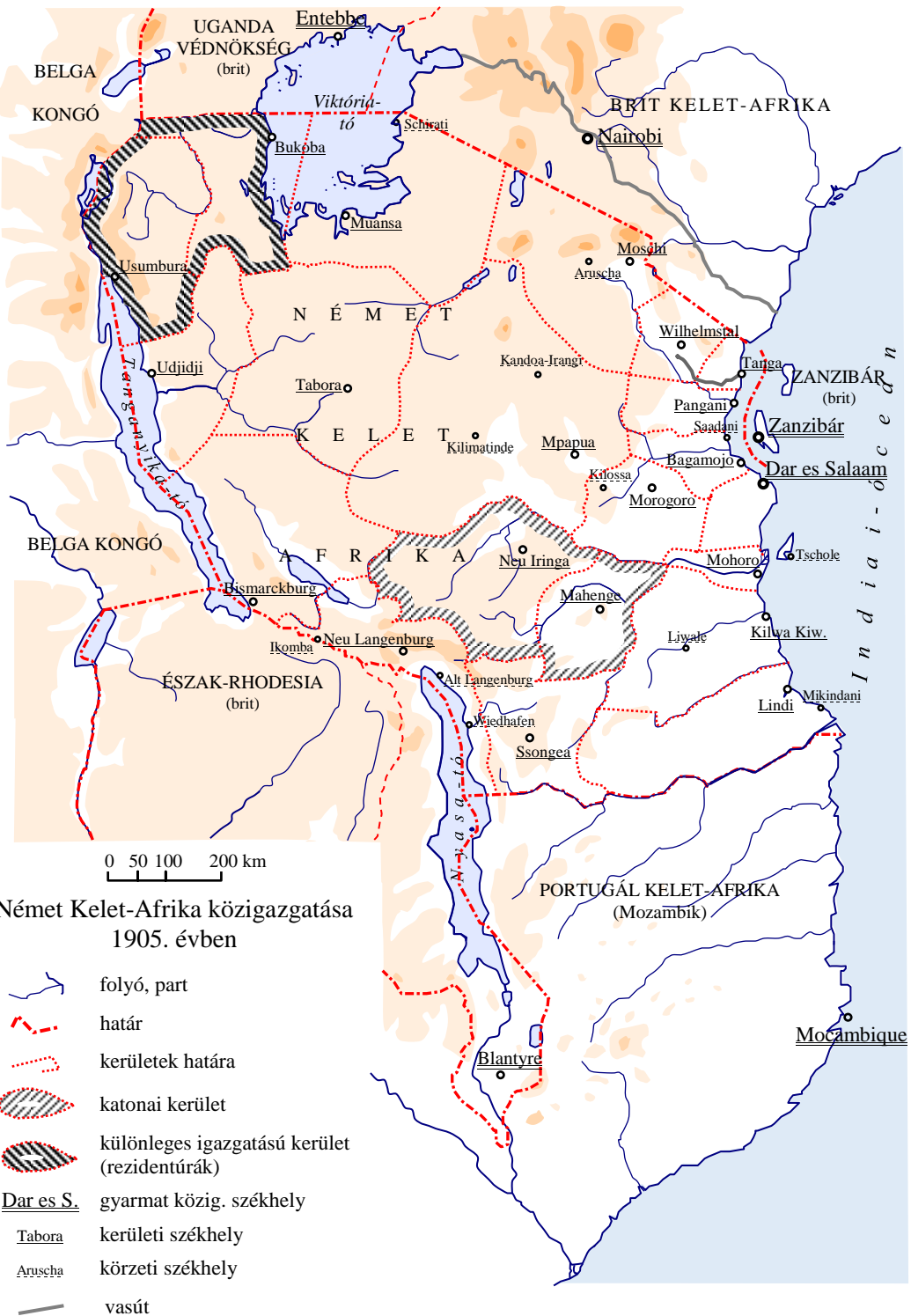
¹²⁷⁵ › SZENTES: 16–17. p.

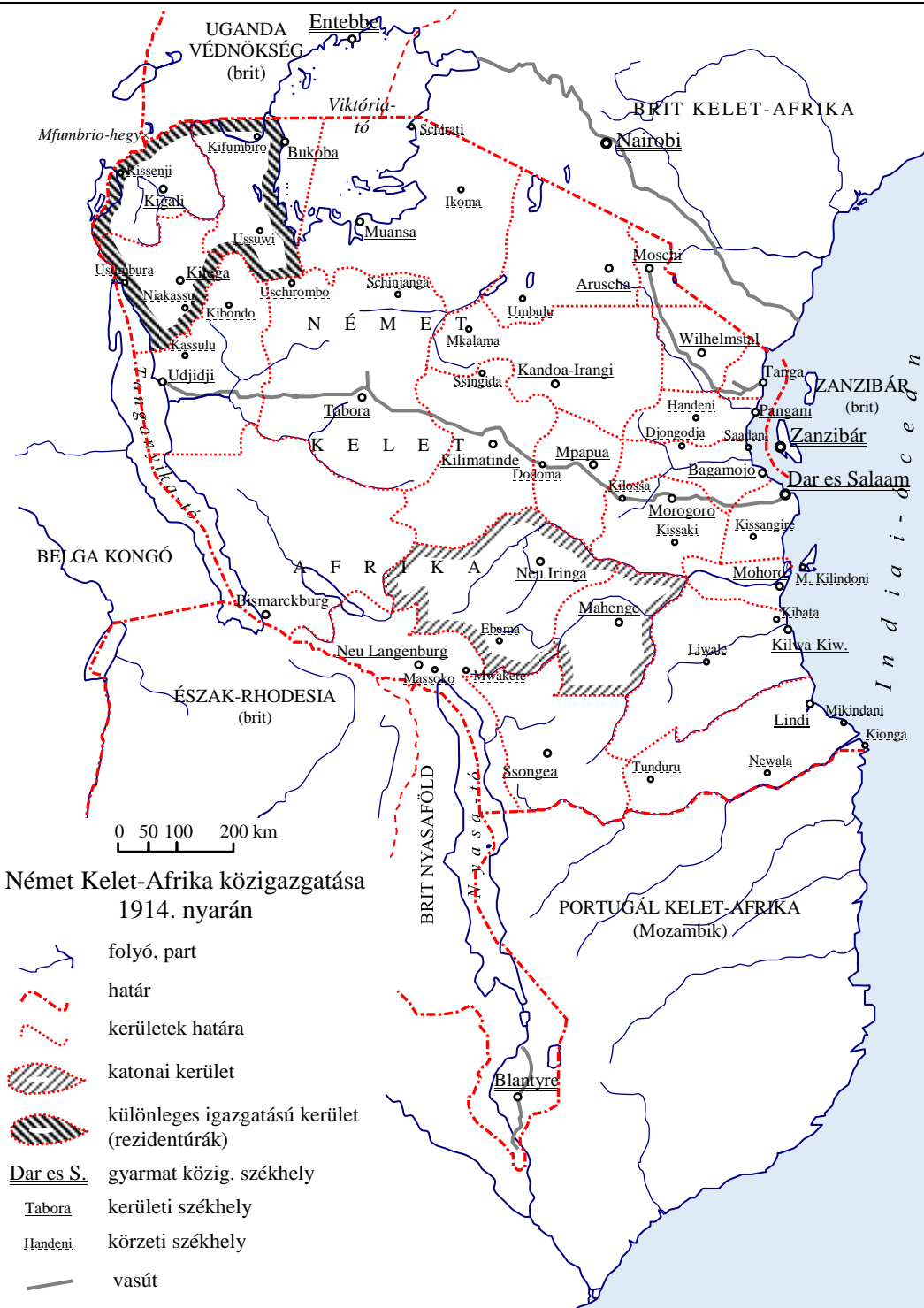
Készítette: SOM Krisztián

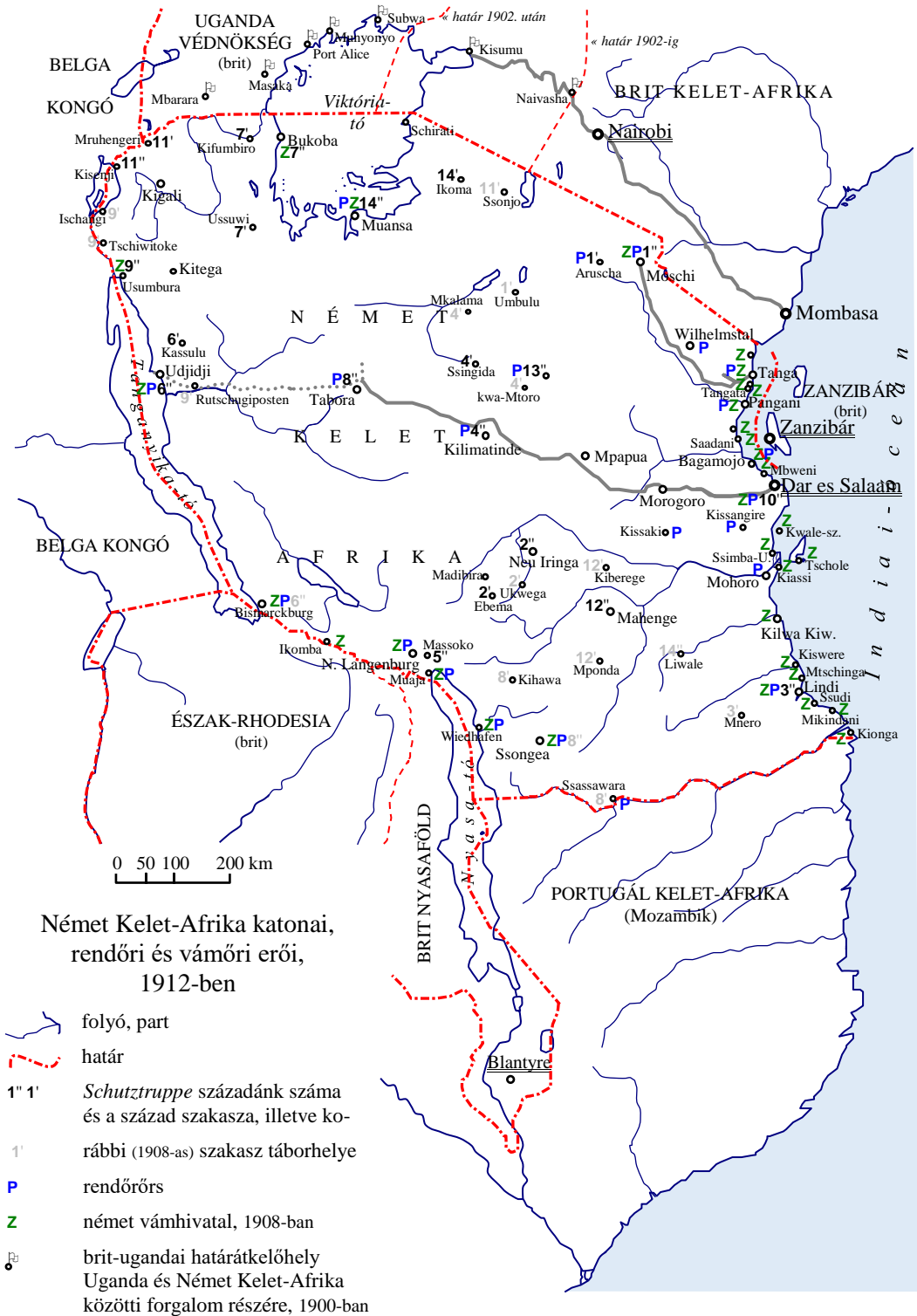
Készítette: SOM Krisztián

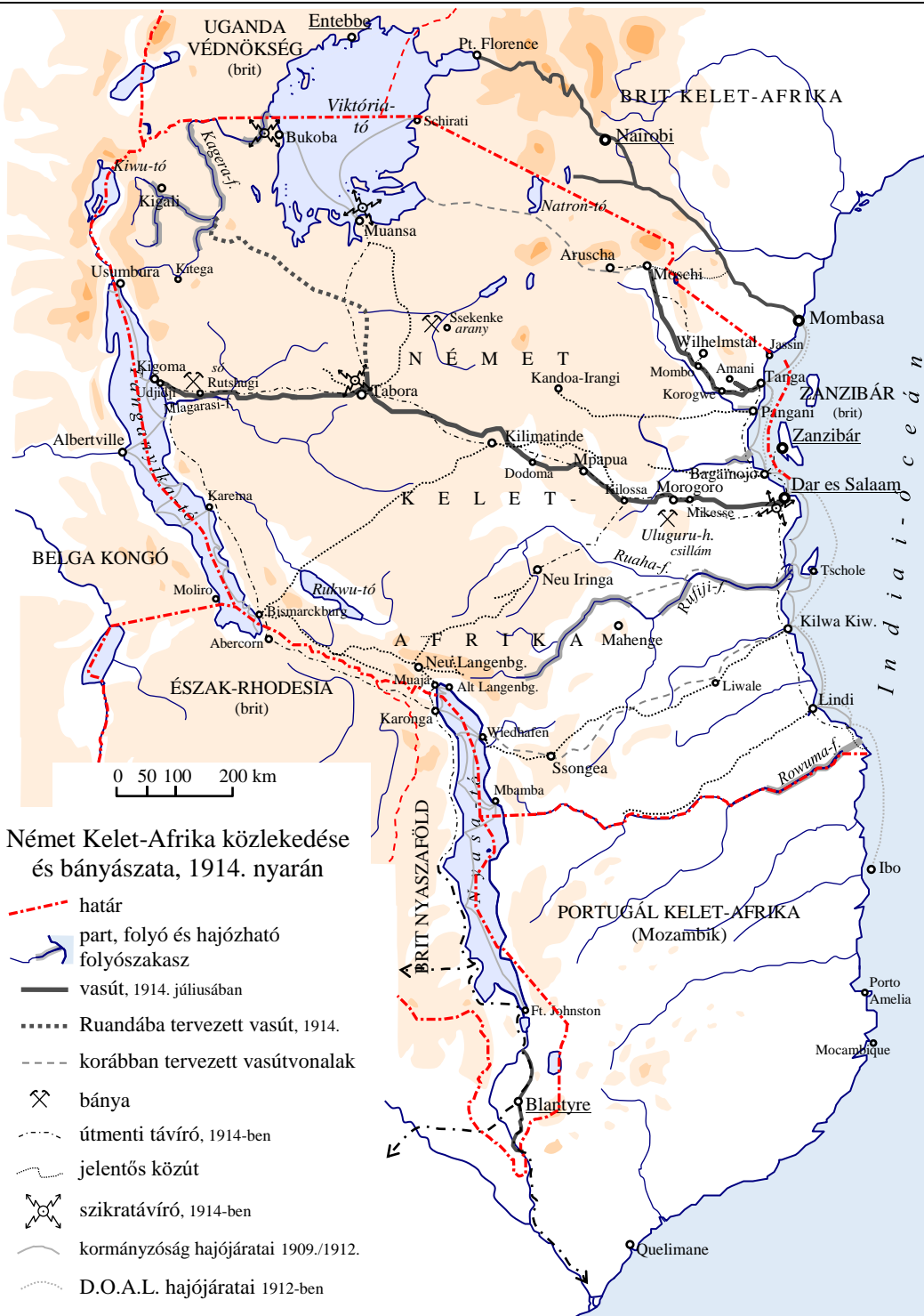
Készítette: SOM Krisztián, korabeli források térképmelléleteinek felhasználásával

Készítette: SOM Krisztián; az *Andrees Allgemeiner Handatlas*. [Andrees Általános Kéziatlasz] 6. bővített kiadás. Bielefeld-Lipcse, 1914, Verlag von Velhagen & Klasing. térképmelléklete alapján.

Készítette: SOM Krisztián, korabeli források, illetve azok térképmellékletei felhasználásával

Készítette: SOM Krisztián

II. rész

Az afrikai német gyarmatok harca az I. világháborúban

Az I. világháború kitörése és az afrikai német gyarmatok

Az európai politikai és katonai szövetségek és szorosabb kapcsolatok a XX. század első évtizedére kialakultak. Európa nagy részének államai évtizedek óta háború nélkül éltek, egyedül a Balkán-félszigeten haltak meg ezrek a függetlenedni és gyarapodni szándékozó államok helyi háborúiban, 1912. ősze és 1913. nyara között. Az Osztrák-Magyar Monarchia és Szerbia között esetenként feszültté váló viszony szintén komoly volt, de fegyveres összetűzésre végül nem került sor a két haderő között, s Ausztria-Magyarország a két Balkán-háborúban semleges maradt.

Még hetekkel azután is, hogy az osztrák és magyar trón örökösét, FERENC FERDINÁND főherceget 1914. június 28-án, Szarajevóban merénylője meggyilkolta, nem készültek az érintett államok nyíltan háborúra. Azonban az elkövetők Szerbiához fűződő viszonya, valamint a Németország által a Monarchiának adott feltétel nélküli, teljes katonai és politikai biztosíték (a „biankó csekk”-ként is említett ajánlat), valamint Ausztria-Magyarország megváltozott érdekei végül július 23-án az osztrák-magyar közös külügyminisztérium ultimátumának átadását eredményezte. Annak lejártát, és az arra adott, el nem fogadott választ követően, 1914. július 28-a délutánján az Osztrák-Magyar Monarchia és a Szerb Királyság között beállt a hadiállapot. Már másnap, július 29-e első óráiban megszólaltak a fegyverek. Mivel az európai nagyhatalmakat kötötték szövetségesi kötelezettségeik, ezért hamarosan megkezdődtek a részleges, majd teljes mozgósítások.

A háborús készülődés európai fejleményeiről, eseményeiről Afrika különböző gyarmatainak kormányzóságai, területi elöljáróságai rendkívül hamar értesültek, de a polgári lakosság is igen hamar hírt kapott ezekről a helyi folyóiratokon keresztül. Azonban a gyarmatok tengerentúli származású lakossága nem feltétlenül érezte azt, hogy az európai háború a tengerentúli függő területek között is törvényszerűen harcokhoz fog vezetni.

A korábbi évszázadok során, az európai háborúk számos esetben a hadviselő felek gyarmatait is hadszíntérré tették.¹²⁷⁶ Ennek ellenére a német, de még a francia és brit afrikai gyarmatok sem rendelkeztek védelmi–támadó feladatokra fenntartott állandó hadsereggel. A fegyveres erők az afrikai gyarmatokon elsősorban a gyarmattartó állam hatalmának és a belső rendnek fenntartása, az ellene irányuló felkelések leverése volt a célja, azaz döntően csendőrségeként működtek, igaz sorozatlövő fegyverrel, és esetenként lövegekkel is megerősítették őket. A létszámuk, tartalékuk és fegyverzetük is ennek megfelelően alakult, sorkötelezettség ebből eredően nemcsak nem volt cél, de ismeretlen is volt Afrika legtöbb gyarmatán.

Németország és az Egyesült Királyság, valamint Franciaország között 1914. augusztus 4-én beálló hadiállapotról szóló táviratok a felvázolt háttér mellett érték el még aznap, illetve másnap Afrika gyarmatainak kormányzóságait. Ezt követően elsősorban a kameruni és a kelet-afrikai német kormányzóságoknak volt esélyük a védnökségek semlegességét elfogadtatni az Európában már hadviselő ellenfeleik szomszédos gyarmatainak vezetésével. Erre reményt adott a közel harminc évvel korábban, 1885-ben aláírt Afrika Konferencia záróokmánya, amely lehetővé tette, hogy közös megegyezéssel, a Kongó-vízgyűjtőjében és csatolt területein létrehozott szabadkereskedelmi övezetben fekvő területeiket háborútól mentesnek, semlegesnek nyilvánítsák a hadviselő felek.¹²⁷⁷ Azonban e rendelkezés ezt lehetőségként tárgyalta és közös akarattól tette függővé. Ezen túlmenően az említett

¹²⁷⁶ > BÚR: Távol Európától.

¹²⁷⁷ > 1886/XIV. tc. 11. cikk

övezet csak Kamerun déli és keleti, valamint Német Kelet-Afrika nyugati területeit foglalta magába.

Az afrikai hadszíntereken majd afrikaiak ezrei áldozták életüket gyarmattartó államuk szolgálatában olyan célokért, amelyek saját népük és otthonuk érdekeitől függetlenek voltak, annak ellenére, hogy sokuknak tágan értelmezett hazájukban folytak a harcok. A legtöbb afrikai számára idegen volt az, hogy az európaiak egymással vívtak harcot olyan események miatt, amelyek másik földrésről eredeztethetőek.¹²⁷⁸ Mindezeket túl számukra sem győzelem, sem vereség nem hozott volna előrelépést, vagy érdemi változást a gyarmati sorból történő kitérésre. Ezek ellenére, sokan közülük bátran végrehajtották előljáróik parancsait, és híven szolgálták gyarmati országukat.

Az 1890-es évek közepén napvilágot látott – s egy német-brit egyezmény által megkezdett –, majd 1911. körül ismét elővett közép-afrikai egybefüggő német gyarmatbirodalom (Kamerun–Kongó-medence–Kelet-Afrika tengelyvonalban; belga királyi és francia gyarmati területekkel, valamint Angola és Mozambik északi részeivel) tervét újra napirendre hozta a világháború, s annak előrehaladtával ismét egyes politikai körök béketeremtéskor elérendő vágya lett. Természetesen ezt elsősorban nem az afrikai hadi események által kívánták elérni, hanem a győztes német állam békefeltételei részeként szándékoztak megvalósítani.¹²⁷⁹

A Nagy Háborúként is említett világháború hamarosan számos távoli vidékeken érezte hatását. Nem csak a tengerentúli hadviselő országok (Ausztrália, Új-Zéland, India, Francia Nyugat- és Egyenlítői Afrika, stb.) frontra küldött katonái által, hanem a külhoni állomáshelyű német hadihajók támadásai révén is. Indiai-óceáni városokban ugyanúgy, mint a Csendes-óceán délkeleti térségében. A német csendes-óceáni védnökségek, valamint a kínai német bérelt terület, Csiaocsou (Kiautschou) ugyan csak 1914. novemberig, de ellenálltak a megszálló túlerőnek.¹²⁸⁰ Afrikában másképpen alakultak a hadi események.

¹²⁷⁸ › TARRÓSY: 50. p.

¹²⁷⁹ › JUHÁSZ – NÉMETH

¹²⁸⁰ A Német Csendes-óceáni védnökség részét képező Vilmos császár-földön néhány német katona 1915. tavaszáig, s egyikük 1918. novemberéig rejtőzködött a szinte járhatatlan vadonban az ausztrál megszálló erők elől. Azonban ők számításba vehető harcértéket nem tudtak képviselni.

Togo védelmi harca az I. világháborúban

Togo katonai, rendvédelmi erői a világháború előestéjén

Togo egész területén, 1914. nyarán (is) kizárólag a rend fenntartására létrehozott, 550 afrikait számláló *Polizeitruppe* működött fegyveres alakulatként. Ez is elsősorban a déli kerületekben állomásozott alegységekbe szervezve; a székhelyen, Lomében másfélszázan voltak állományban. Az afrikai rendőrök fegyverzetét döntően még az 1870–1871-es franciaporosz háborúból visszamaradt puskák alkották. Mivel létszámát és felszerelését a belső rendfenntartás helyi igényeihez mérték, és csak kisebb csoportok elleni beavatkozásra készítették fel, így a német gyarmati közigazgatás nem volt felkészülve egy külső, szervezett támadás visszaverésére.

Az éppen Németországban tartózkodó togói kormányzó, MECKLENBURG herceg távollétében a helyettese, Hans Georg VON DÖRING titkos kormánytanácsos, tartalékos őrnagy volt a togói fegyveres erők parancsnoka. Az európai hadüzenetek hírére, a németországi kormányzat utasítását követve megkezdték a német állampolgárságú és hadra fogható lakosok mozgósítását, számuk legfeljebb a 266 főt érhetette el (köztük számos tartalékos tisztsz és altisztsz volt; e létszámból ráadásul 76-an papként, lelkészként vagy hittérítőként dolgoztak).¹²⁸¹ A Georg PFÄHLER százados vezetése alatt álló – 1 német rendőrtisztsz, 5 rendőr-altisztsz és 550 afrikai rendfenntartó alkotta – rendőrséget a behívott több tucatnyi némettel és számos tartalékos afrikai rendőrrel kiegészítve katonai alakulattá formálták.

A Németországnak hadat üzent Egyesült Királyság aranyparti gyarmatán – a helyi rendvédelmi erők mellett – a *Royal West African Frontier Force* (brit *Királyi Nyugat-Afrikai Határvédelmi Erő*) katonailag szervezett egységei¹²⁸² Gambagába, Adába és British Krachiban állomásoztak. A Francia Nyugat-Afrikához tartozó Dahomey is többszáz fős egységet állíthatott ki katonai és rendvédelmi erőiből, MARIOX őrnagy vezetésével. Így Togo német gyarmat megszállására kijelölt brit és francia erők összlétszáma hamarosan elérte az 1.738 főt, amelyet tüzérséggel is támogathattak.¹²⁸³ Az elsősorban puskákkal, valamint három géppuskával is felfegyverezett, de tüzérség nélküli német érdekeltségű Togo megszállása a külső *antant* egységek bevonását nem tette szükségessé, azt a szomszédos gyarmatok katonai erői is végre tudták hajtani.

Togo védelmére, illetve megszállására irányuló hadműveletek

Mivel a felállított német katonai egység ereje és létszáma, továbbá az Európából érkező utánpótlás lehetőségének hiánya a gyarmat tartós védelmét nem tette lehetővé. Ezért VON DÖRING augusztus 5-én kérte a brit aranyparti gyarmati vezetést, hogy Togót a berlini Afrika-konferencia ajánlása értelmében nyilvánítsák semleges területté. Az aranyparti kormányzó ezt elutasította,¹²⁸⁴ amelyet részben az alig egy hónapja üzembe helyezett, nagy teljesítményű német szikratávíró állomás hadászati értéke is indokolta. Ezért VON DÖRING táviratban jelentette Berlinnek: a gyarmatot nem tudja megvédeni, de lehetősége van a hadászati szempontból fontos létesítmények megrongálására és megsemmisítésére, így elkerülhetővé válik, hogy azok az antant hatalmak kezébe kerülve, az ellenfélnek terem-

¹²⁸¹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) 67. sz. (aug. 19.)

¹²⁸² Ez a haderő elsősorban nigériai és aranyparti ezredeből tevődött össze, feladata főként rendfenntartás volt.

¹²⁸³ › CHANDLER: *West Africa – seizing the German Colonies*.

¹²⁸⁴ › *Deutsches Kolonialblatt*. XXIX. évf (1918) 15–16. sz. 265. p. ; O'NEILL: 7. p.

senek kedvező helyzetet. Ebből eredően, a német kormányzóság elsődleges célja a kaminai szikratávíró állomás (amely Németország és Afrika német gyarmatai között tartotta fent a vezeték nélküli hírközlés lehetőségét) megvédése, és annak lehetetlenné válása esetén a létesítmény megsemmisítése lett. Az állomás elfoglalása a brit hadvezetésnek is kiemelt célja volt, hiszen amíg az a németek birtokában van, addig az anyaország és afrikai gyarmatai között zavartalan kapcsolatot tarthatott fenn. A togói települések német lakosságát Kaminában vonták össze, továbbá az összes vasúti szerelvényt, élelem- és lőszerkészletet is oda összpontosították.

Hamarosan megindult a brit-francia szövetség támadása. A 28 francia tiszt vezette 450 szenegáli lövész (*tirailleur*)¹²⁸⁵ 1914. augusztus 7-én Grand Popoból indulva, másnap ellenállás nélkül elfoglalta Anechot és Porto Segurot. A britek parancsnoka Frederick C. BRYANT alezredes volt, aki alá az *Aranyparti Ezred* 558 fős egységét rendelték (köztük 57 brittel) és kétezer teherhordóval. Lome városa ellen augusztus 6-án induló BARKER százados vezette brit egységek másnap megszállták a katonai szempontból már kiürített székhelyet. A helyi lakosokon kívül csak a német kerületi ügyvivő és két segédje maradt hátra. Az észak felé visszavonuló német egység augusztus 11-én megsemmisítette a Schio folyó feletti vasúti hidat és a mellette fekvő, Lometől 18 km-re északra lévő, Togblekove (Togblekofe) faluba telepített szikratávíró-mellékállomást. A britek teljes ereje augusztus 12-én érkezett Loméba, ahonnan ezután, a vasút mentén észak felé indultak a németek ellen.¹²⁸⁶

A középső gyarmatrésznél, a Volta aranyparti oldaláról, British Krachiból meginduló brit csapat augusztus 12-én Palimében ütközött meg egy kisebb német egységgel, amely a német parancsnok eleste után visszavonult; a britek a pályaudvaron visszamaradt két mozdonyt lefoglalták.¹²⁸⁷ A Kamina felé tartó német utóvéd-járőr alegységek a brit erőkkel augusztus 14-én Chachuë falunál ütköztek meg. Ugyanekkor a Sokodetől északra fekvő Bafilo településnél a franciák meghátráltak a németekkel vívott tűzharcot követően. A németek észak felé vonulásuk során sorra semmisítették meg a hidakat, ezáltal a britek csak lassan, a bozótos, mocsaras folyópartokon átkelve haladhattak észak felé. A britek feltartóztatására a Kaminában összevont német alakulatokból egy jelentősebb egységet állítottak össze, és vonaton dél felé indították. Azonban a britek az első szerelvényt Ekuninál kisiklatták, így a közelharcot követően, a németek megmaradt ereje Agbeluvuë (Lometől 60 km-re északra) megállóhelyhez vonult vissza. Az itt folytatott tűzharc során elesett PFÄHLER százados és számos afrikai rendőr is, a britek hét katonájukat veszítették. BRYANT alezredes Lomeből észak felé vonuló egységeihez Abilafeonál augusztus 16-án 158 francia szenegáli lövész csatlakozott.¹²⁸⁸

A togói hadmozdulatok során, a legfontosabb ütközetre, az északra futó vasút mentén, Chra (Kra vagy Wahala, Lometől 123 km-re északra) falunál, az azonos nevű folyó partján került sor. Itt a német egység a folyón felrobbantotta a vasúti hidat, s az északi part mögött földsáncokat és géppuska-állásokat hoztak létre. A brit előretolt járőr már augusztus 21-én összetűzött a németekkel, de a főerők beérkeztére másnapig várniuk kellett. A franciákkal megerősített britek első oszlopa két századból állt, az első feladata a vasútvo-

¹²⁸⁵ Ez valamennyi, Francia Nyugat-Afrikában toborzott lövészalakulat összefoglaló megnevezése volt; a nevet az 1857-ben, az akkori főkormányzó által, Szenezálnban felállított egysége nyomán.

¹²⁸⁶ > CHANDLER: West Africa – seizing the German Colonies. ; *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: XI. évf. (1918) 13. p. ; O'NEILL: 7–8. p.

¹²⁸⁷ > CHANDLER: West Africa – seizing the German Colonies.

¹²⁸⁸ > CHANDLER: West Africa – seizing the German Colonies. ; *Deutsches Kolonialblatt*. XXIX. évf. (1918) 15–16. sz. 265. p.

nal szabaddá tétele volt, míg a második, másfél századból álló oszlopnak az út mentén kellett támadnia, majd azt védenie. A németek és ellenfelek első lövésére 1914. augusztus 22-én délelőtt, 11.30-kor került sor, de a német katonák kitartó és heves puskatüze megakadályozott minden brit-francia előnyomulást. Később az antant erők tüzésége is bekapcsolódott a csatába, és több német és afrikai katona életét oltotta ki. Délután fél négy tájban, a brit erők összehangolt támadásra indultak, de a német vonalaktól 50 méterre a heves puskatüzben jelentős veszteséget szenvedtek, ez visszavonulásra készítette őket. Estére a védők, a vasúton érkezett utánpótlás révén 460 főre erősödtek, s minden brit támadás hiábavalónak látszott, mivel a németek állását nem csak a géppuskák, hanem a folyó és a bozót is hatékonyan védte. Az aznapi támadások során BRYANT csapatából 21 fő elesett (köztük 15 francia és szenegáli lövész), 54 megsebesült; a német oldalon ennél kevesebb volt veszteség. A német parancsnok, félve az esetleges brit vagy francia erősítéstől, illetve a helyzet kiszámíthatatlanságából, éjjel utasítást adott az állások kiürítésére és a visszavonulásra. Így a másnap hajnalban indított döntő brit támadás harcérintkezésbe sem léphetett védőkkel. BRYANT alezredesnek két napjába került, míg a veszteségek miatt csapatát újra menetkézsre szervezte. Ezalatt a közép-dahomey-i Chetiből indult francia egység, és a Palime irányából érkező britek elérték Kamina környékét, s várták a britek déli főerejének érkezését az összehangolt támadás végrehajtására.¹²⁸⁹

Augusztus 24-én hajnalban érte el az utolsó német utóvédcsapat a kaminai szikratávíró (Atakpametől 6 km-re keletre), ahol már folyt a védelmi állások kiépítése. A belső védelmi gyűrű mögé 60 német és 400 helyi katonát vontak össze, őket a három géppuska továbbra is támogatta. Még ugyanezen nap délutánján az *antant* erők több irányból is támadást indítottak a külső német védelmi vonalak ellen. A német védők előtt nyilvánvalóvá vált, hogy csak igen rövid ideig tarthatják állásaikat, ezért a szikratávírón hamarosan leadták Németországnak az utolsó üzenetet. Másnap hajnalra a németek felrobbantották az adótorony talapzatát, tönkretették az adóberendezéseket és az áramfejlesztőt. Ezt követően követként VON RÖBEN őrnagy az ellenfélhez ment a megadás feltételeiről tárgyalni, azonban a britek feltétel nélküli megadást követeltek. Eközben északon újabb brit és francia századok nyomultak be Togó földre, a már kiürített Sansane-Mangu kerületi székhely megszállására.¹²⁹⁰

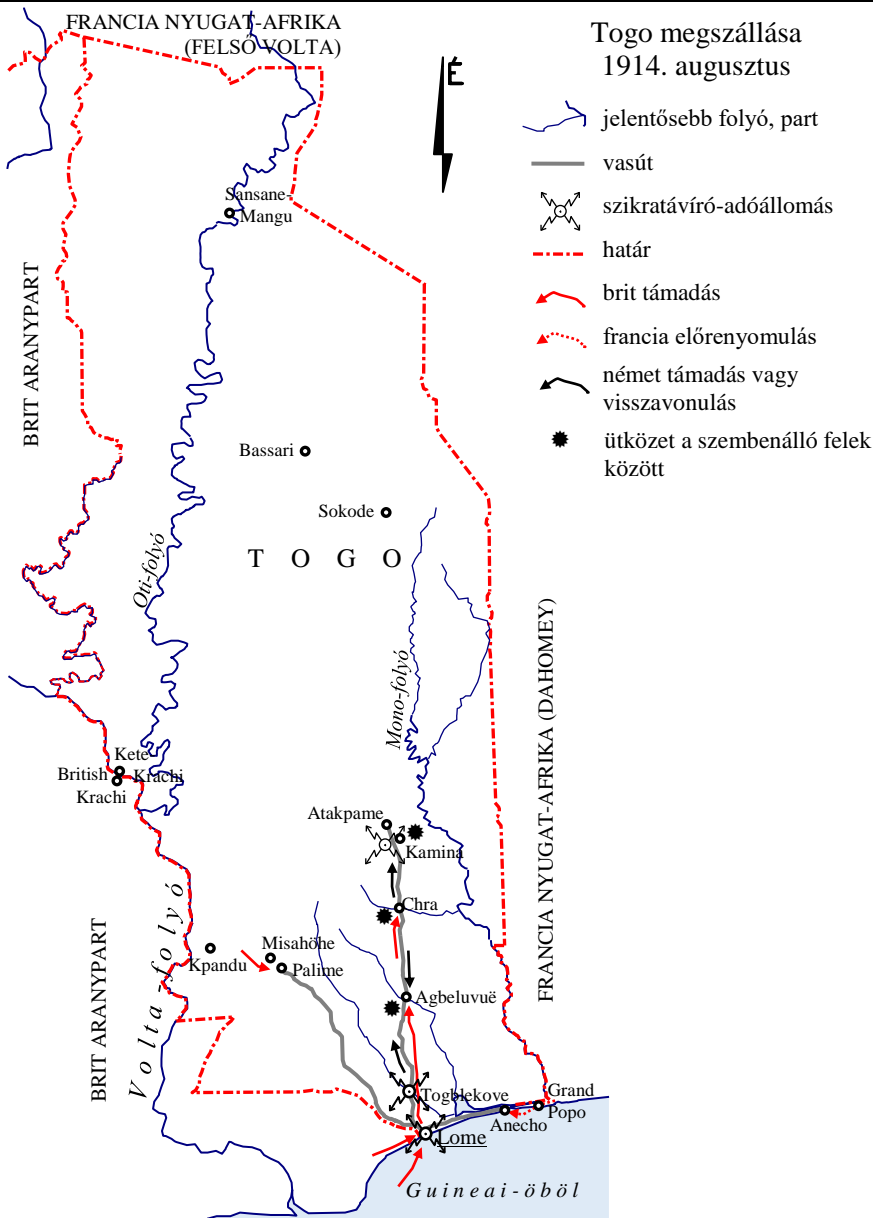
A feltétel nélküli megadást 1914. augusztus 26-a reggelén fogadták el a németek. Ekkor 260 német katona és polgár esett fogságba, valamint körülbelül ezer puskát, a három géppuskát és rengeteg löszert foglalt le a brit-francia haderő.¹²⁹¹

Ütközetek Togóban, 1914-ben			
dátum	helység	támadó fél	eredménye
08.12.	Palime	brit	a város megszállása
08.14.	Chachuë	brit	a németek visszavonulnak
	Ekuni	brit	közelharc német utóvéddel
08.15.	Agbeluvuë	brit	a németek visszavonulnak
08.22.	Chra	brit	a németek visszaverik a támadást, de visszavonulnak
08.24.	Kamina	brit-francia	a németek utolsó ütközete

¹²⁸⁹ > CROWDER ; CHANDLER: West Africa – seizing the German Colonies. ; *Deutsches Kolonialblatt*. XXIX. évf. (1918) 15–16. sz. 266. p. ; O'NEILL: 9. p.

¹²⁹⁰ > CROWDER ; CHANDLER: West Africa – seizing the German Colonies. ; O'NEILL: 9. p.

¹²⁹¹ > CROWDER ; CHANDLER: West Africa – seizing the German Colonies.

Készítette: SOM Krisztián

A brit-francia közigazgatást három hónapon belül kiépítették és Togo kereskedelme hamarosan e két fél ellenőrzése alá került.¹²⁹² A német hadifoglyok nagy részét sokáig Dahomey-ben őrizték, majd a rossz körülmények miatt, nagy sokára Európába szállították őket. A német kereskedők tevékenységét hamarosan megtiltották, s 1917. végén a hittérítőknek is be kellett fejezniük munkájukat.¹²⁹³

Az I. világháború során az első brit lövés Európában augusztus 22-ének reggelén dördült el a Mons-folyó mentén, Edward THOMAS brit tizedes, a *4th Royal Irish Dragoon*

¹²⁹² O'NEILL: 10. p.

¹²⁹³ Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch: XI. évf. (1918) 13–14. p.

Guards tagjának fegyveréből. Azonban a legelső, brit szolgálatban álló katona ezt már 1914. augusztus 8-án megtette, méghozzá a *Royal West African Frontier Force* állományába tartozó Alhaji GRUNSHI aranyparti őrzető, aki Togóban lőtt egy német járőrre.¹²⁹⁴

¹²⁹⁴ › CHANDLER: West Africa – seizing the German Colonies.

Kamerun védelmi harca az I. világháborúban

Kamerun katonai és rendvédelmi erői a világháború előestéjén

Kamerun területe 1912-ben közel 700 ezer négyzetkilométer volt, déli vidékeit sűrű erdők borították, amelyeket számtalan folyó szabdal, középen nehezen megmászható hegyekkel. Legnagyobb észak–déli hosszúsága 1.500 km volt, kelet–nyugati szélessége elérte a 1.100 km-t volt. Kamerun északi népei számára a déli éghajlat, a pára és a számukra ismeretlen malária és váltóláz okozott komoly gondot.

A német fegyveres alakulatok létszáma a háború kitörésekor a következőképpen alakult: a *Schutztruppe*ben 200 német katona (62 tiszt, 81 tiszthelyettes, 17 orvos, 28 szanitéc és 12 számvivő altiszt) irányítása alatt 1.550 afrikai katona (12 században és egy tüzér alegységben elosztva),¹²⁹⁵ a *Polizeitruppe (Rendőri Sereg)* 41 német rendőr (4 tiszt és 37 altiszt és hivatalnok) irányítása alatt 1.255 főt tett ki. Összesen 2.904 fő alkotta a rendvédelmi és fegyveres erőket. A *Schutztruppe* fegyverzetét 1914. elején 3.861 puská 2,25 millió lőszerrel, valamint 60 géppuska tette ki. A századok minden katonája puskával volt felszerelve, és századonként legalább 3 géppuska volt rendszeresítve.¹²⁹⁶ A mozgósítható német polgári személyekkel nagyjából ezer fővel növelhették a létszámot, és ugyanez volt a helyzet a kameruni tartalékosok esetében is.

A brit csapatok gambiai, sierra leone-i, aranyparti és nigériai ezredekéből és századokból tevődtek össze. Az elsősorban rendfenntartásra alkalmazott alakulat neve *West African Frontier Force (W.A.F.F.; brit Nyugat-Afrikai Határvédelmi Erő)* volt. A *W.A.F.F.* 1914. közepén, még a háború kitörése előtt 242 brit tisztet, 118 altisztet, továbbá 7.733 afrikai katonát (köztük több száz altisztet és tisztest) számlált, fegyverzetük a puskákon és géppuskákon kívül még számos lövegből állt. Azonban ez a létszám a négy nyugat-afrikai brit gyarmatokon arányosan volt elhelyezve, s számottevő létszámot helyben kellett állomásoztatni alapfeladataik ellátása végett. A francia egyenlítői afrikai haderőt nyolc zászlóalj alkotta. A hadműveletekbe hamarosan bekapcsolódott a belga gyarmati hadsereg is. A századoknál nagyobb szervezeti egységben, sem a német, sem a britek haderő korábban nem hajtott végre műveletet, mivel a gyarmatokon különböző vidékekre széttelepített alegységeknek önállóan kellett helytállniuk a rendfenntartásban.¹²⁹⁷

A háború kitörésekor összevont brit csapatok parancsnoka C. H. P. CARTER ezredes, a franciáké Joseph Gauderique AYMERICH tábornok volt; a létrehozott közös antant haderő parancsnokává a brit C. M. DOBELL dandártábornokot nevezték ki. A kameruni német gyarmati haderő vezérkari főnöke, parancsnoka 1914. április közepe óta Carl ZIMMERMANN alezredes¹²⁹⁸ volt, a védnökség kormányzója – egyúttal az ottani fegyverszerek főparancsnoka – pedig Karl EBERMAIER.¹²⁹⁹

Az antant elsődleges kameruni célpontja Duala, a legnagyobb város volt, amely hadászati értékét elsősorban mély és nagy kikötőöblének, illetve a két vasútvonal végállomásának köszönhette. Ezek a szempontok rendkívül fontosak voltak a sok helyen nehezen járható gyarmatot megszállni kívánó erők utánpótlása miatt, mellette csak másodlagos cél-

¹²⁹⁵ > SCHNEE: „Schutztruppe” szócikk (ERNST által), III. kötet, 321–324. p.

¹²⁹⁶ > MVENG

¹²⁹⁷ > CROWDER ; CHANDLER: West Africa – seizing the German Colonies.

¹²⁹⁸ Carl Heinrich ZIMMERMANN korábbi szolgálati helyei után, 1900. és 1908. között a kameruni *Schutztruppe*ben teljesített szolgálatot, majd a *Schutztruppe* berlini főparancsnokságnál töltött be beosztást őrnagyi rendfokozatban, 1912-ig. 1912-ben visszatért Kamerunba, ahol továbbra is a fegyveres erőknél szolgált.

¹²⁹⁹ > SCHNEE: „Schutztruppe” szócikk (ERNST által), III. kötet, 321–324. p.

ként tüzték ki Viktória kikötőjének megszállását. Északon a hadműveletek tervezett célja a hadászati igen fontos Garua városának és erődjének elfoglalása volt. A településnek jelentős folyami kikötője volt a Nigéria felé futó Benue folyón.

Kamerun védelmére, illetve megszállására irányuló hadműveletek

Az osztrák hadüzenetehíre 1914. augusztus 1-jén érkezett meg a kameruni kormányzósághoz. A közigazgatás székhelyét ekkor Bueából a vasúti végállomásokkal rendelkező Dualába helyezték.¹³⁰⁰

Kamerunban a háborúhoz kapcsolódó egyik esemény az volt, hogy az osztrák-magyar–szerb hadiállapot beálltát követően Paul Martin SAMBA – kameruni kereskedő, korábbi gyarmati katonatiszt –, aki már a korábbi időszakban felkelést kívánt szervezni, levelet írt a Francia Egyenlítői Afrika kormányzójának, sürgetve a mielőbbi francia fegyveres támogatást. Az 1914. augusztus 1-jei letartóztatását után, Ebolowában tartott rövid tárgyalás társaival együtt bűnösnek mondta ki felségárulásért, és augusztus 8-án golyó által ki is végezték őket. Dualában, szintén az első napokban, letartóztatták Rudolf Duala Manga BELL királyt és titkárát, Adolf Ngoso DINT, és a rögtönítélő bíróság őket is bűnösnek mondta ki felségárulásban, és az ítélet alapján másnap, 1914. augusztus 8-án délután öt óra tájban felakasztották a két férfit.¹³⁰¹

Az 1885-ös Afrika Konferencián elfogadott Kongói Egyezmény¹³⁰² által határolt neukameruni területeket a német kormányzóság az egyezmény értelmében semleges területté nyilvánította. Ehhez a franciák és a belga kormányzóság elviekben augusztus 16-áig tartotta magát.¹³⁰³

Az első támadás igen korán érte a német gyarmatot, s akkor még a védelmi terv még részleteiben nem volt kidolgozva. Egy kisebb francia egység Brazzaville-ből indulva, 1914. augusztus 6-án megszállta a Ba folyó közelében fekvő Bongát, másnap éjjel pedig Singát, az Ubangi-folyó német kikötőjét. A települések bevétele nehézség nélkül történt, mivel a németek ott csak néhány fős rendőrőrsöt tartottak fenn, és a semlegesség megsértése is váratlanul érte őket. Ezzel egyidőben, augusztus 7-én a csádi Fort Lamy-ből induló francia egység Kuserit támadta, a túlereje ellenére is sikertelenül.¹³⁰⁴ A német kormányzóság 1914. augusztus 15-én háborús kormányt alakított, amely átvette a közigazgatást, és azt a hadi igényeknek rendelte alá.¹³⁰⁵ A francia csapatok 1914. augusztus 20-án a tenger felől támadtak. A Muni folyó torkolatában fekvő Ukoko falunál – a legdélebbi német kikötőhelyen, amely a francia gaboni Libreville-hez közel feküdt – 600 *tirailleur* (lövész) szállt partra a SURPRISE hadihajó támogatása mellett. A támadók itt ugyan heves ellenállásba ütköztek, de hamarosan sikerült hídfőt kialakítaniuk. A másnap az öbölbe érkező két, részben felfegyverzett német gőzöst a francia hadihajók elsüllyesztették.¹³⁰⁶

A franciák első hadmozdulatait támogató, a brit erők parancsnoka, C. H. P. CARTER ezredes már augusztus második hetében támadásra adott utasítást három brit alegységnek; egynek északon Morát kellett ostromolnia, egy másiknak Garouát és a harmadiknak Nssanakangot kellett volna megszállnia Nigéria déli határa mentén. Augusztus 17-én G. T. MAIR alezredes csapata a nigériai Ikomból kiindulva átkelt a Cross folyón, és meg-

¹³⁰⁰ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: XI. évf. (1918) 15. p.

¹³⁰¹ › KELLER

¹³⁰² › 1886/XIV. tc.

¹³⁰³ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: XI. évf. (1918) 16. p.

¹³⁰⁴ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: XI. évf. (1918) 16. p. ; KELLER

¹³⁰⁵ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: XI. évf. (1918) 15. p.

¹³⁰⁶ › CROWDER ; CHANDLER: *West Africa – seizing the German Colonies*.

támadta, majd elfoglalta Nssanakangot. A célja délre, Buea és Duala felé előretörni, majd ezen települések szárazföld felőli megszállása volt. MAIR alezredes támadására válaszolva a német RAMSTEDT századost küldték Dualából az ellenség visszaszorítására; egysége 500 katonát és 5 géppuskát számlált. Szeptember 6-án a német százados csapatai sikeresen visszaverték a briteket, akik eközben jelentős veszteségeket szenvedtek: 92-en haltak meg, köztük két tiszt is.¹³⁰⁷

E német győzelem már a rendkívül fontos calabari brit kikötő biztonságát fenyegette Délkelet-Nigériában. Ezt követően, augusztus 25-én Yolából indult meg P. MACLEAR alezredes csapata, és elfoglalta Tepe német határtelepülést. Két napra rá a távol északi Mora város ellen Maiduguriból indított támadást FOX százados, de kétnapi ütközetet követően, súlyos veszteségei miatt visszavonulni volt kénytelen.¹³⁰⁸ MACLEAR augusztus 29–30-án Tepéből támadott Garua ellen, az erőd azonban ellenállt minden kísérletnek, így a britek a nagy veszteség miatt visszavonultak, és maga az ezredes is meghalt.¹³⁰⁹ A kudarcok miatt CARTER ezredest leváltották a brit csapatok éléről, és helyére a *Nigériai Ezred* addigi parancsnokhelyettesét, Frederick CUNLIFFE alezredest nevezték ki, és egyúttal ezredessé léptették elő. A brit-francia közös erők parancsnoka továbbra is DOBELL dandártábornok maradt.¹³¹⁰

A háború kitörését követően – az első hadi cselekmények hatására – a német Kormányzóság már augusztus 12-én elhatározta, hogy addig, amíg Németországból biztos nem lesz az utánpótlás, szükségbankjegyeket bocsát ki az elmaradt pénzszállítmányok miatt, és az esetleges ércpénz-felhalmozás hatásainak enyhítésére. A császári Kormányzóság 5, 50 és 100 márkás címletekben, 157×105 mm-es méretben nyomtatott bankjegyeket (*Schatzschein*),¹³¹¹ és tervezték 10 és 20 M értékűek kiadását is, de ez a háború alakulása miatt már elmaradt. A szükségpénzekből összesen 2 millió M értéket hoztak forgalomba.¹³¹² A Kormányzóság rendeleti úton 1914. augusztus 20-án megtiltotta az élelmiszerek, fűtő-, tüzelő-, kenő- és világítóanyagok kivitelét, s egy felnőtt európai ember napi élelmiszer-adagjának árát 3,50 M-ban határozták meg.¹³¹³ Egy európai polgár fél hónapra 3,5 kg hús- és halkonzervet, 7 kg lisztet, 4 kg főzelékkonzervet és hüvelyes zöldséget, 1 kg vajot vagy zsírt, 0,5 kg kávé, 12,5 dkg teát, 2 kg cukrot, 3,5 kg gyümölcsbefőttet és 4 adag tejet vásárolhatott.¹³¹⁴ A többi terményt korlátozás nélkül értékesíthették, de meghatározott áron, így 1 kg rizst 0,5 M-ért (de személyenként legfeljebb heti 10 kg), 1 kg tőkehalat 1,25 M-ért, egy mázsa kukoricát 20 M-ért stb. Az európaiak fejadagjai mellett szabályozták az afrikaiakét is; naponta 0,5 kg rizst (esetleg helyette 4 kg főző- vagy gyümölcsbanánt, illetve 0,5 kg kenyeret), 15 dkg halat, 7,5 dkg pálmaolajat és 2 dkg sót vásárolhattak.¹³¹⁵ Ezekkel a rendeletekkel kívánták elejét venni az élelmiszerkészletek jelentősebb felhalmozásá-

¹³⁰⁷ > CROWDER ; CHANDLER: West Africa – seizing the German Colonies. ; O'NEILL: 46. p.

¹³⁰⁸ > KELLER ; O'NEILL: 46. p.

¹³⁰⁹ > KELLER ; CHANDLER: West Africa – seizing the German Colonies.

¹³¹⁰ > CROWDER ; CHANDLER: West Africa – seizing the German Colonies.

¹³¹¹ Egyik oldalán, a díszes keret négy belső sarkában az értékmegjelölés, felső sorban „Schatzschein Nr. D. sorszám”, egyenes vonal alatt „Verordnung vom 12. August 1914.” (1914. augusztus 12-ei rendelet alapján), értékmegjelölés pl. „Funfzig Mark”, „Duala den 12. August 1914.”, majd „Kais. Gouverneur von Kamerun”, s legalul két aláírás. A bankjegy közepén, a nyomtatott szöveg alatt a birodalmi sást ábrázolták.

¹³¹² > In *Koloniale Rundschau* 1914. évf. 652. p.

¹³¹³ > In *Koloniale Rundschau* 1914. évf. 539. p.

¹³¹⁴ Napokra lebontva 23 dkg hús- és halkonzerv, 46,6 dkg liszt, 26 dkg főzelékkonzerv és hüvelyes zöldség, 6,6 dkg vaj vagy zsír, 3,3 dkg kávé, 0,8 dkg tea, 13 dkg cukrot, 23 dkg gyümölcsbefőtt és egynegyed (konzerv)doboz tej.

> In *Koloniale Rundschau* 1914. évf. 539. p.

¹³¹⁵ > In *Koloniale Rundschau* 1914. évf. 539. p.

nak. A nyilvánosságnak szánt híreket az európaiak továbbra is a *Kamerun Post* című napolapon keresztül kapták meg, a szerkesztők helyi, külhoni és tengerentúli háborús híreket is leközltek (ez utóbbiakat brit táviratokból és a nagyteljesítményű monroviai francia szikratávíró lehallgatásából szerezték). A hivatalos közlöny, az *Amtsblatt für das Schutzgebiet Kamerun* – akárcsak a *Kamerun Post* – október közepéig folyamatosan megjelent,¹³¹⁶ ezután a papír alapanyag felhasználása már korlátozás alá esett.

A brit-francia tengeri erők parancsnokának Cyril Thomas Moulden FULLER sorhajókapitányt nevezték ki. Az összevont *antant* tengeri erők feladata elsődlegesen a Duala kikötőjében horgonyzó német hajók elsüllyesztése, a kikötő megszállása és az öböl aknamentesítése volt. Másodlagosan pedig ki kellett alakítaniuk a tengeri hajózárat, és részt kellett venni a partraszálló csapatok tenger felőli támogatásában. A britek Kamerun partjaihoz rendelt hadihajó-csoportja 1914. augusztusában az alábbiakból állt: a brit H.M.S. CUMBERLAND,¹³¹⁷ a CHALLENGER¹³¹⁸ könnyűcirkálók és a DWARF ágyúnaszád¹³¹⁹ (mindhárom a korábbi hetekben Sierra Leonénál horgonyzott), a lagosi flottilla 12 kisebb – géppuskával vagy kis ürmértékű löveggel – felfegyverzett hajója.¹³²⁰ A D. H. W. HUGHES fregattkapitány parancsnoksága alatt álló lagosi flottillát – köztük a nigériai kormányzóság IVY jachtját, immár négy löveggel felfegyverezve – a sekély part menti és folyami munkálatok elvégzésére rendelték Duala környékére. Francia részről a háború első napjaiban a német partok elé vezényelték a BRUIX és a POTHUAU cirkálókat. A hónapok előrehaladtával a belga hatóságok felfegyverezték a LUXEMBOURG folyami kiscgőzösüket, amely a Kongón és hajózható mellékfolyóin, a német vonalak mentén látott el járőr- és felderítő-szolgálatot, valamint támogatta a francia-belga csapatok mozgását is.¹³²¹

A CUMBERLAND fedélzetéről – a DWARF fedezete mellett – 1914. szeptember 4-én egy kisebb, tengerészgyalogosokból álló egység szállt partra felderítés céljából a Victoria előtti Ambas-szigetnél, majd kora délután fehér zászló alatt brit egység szállt partra Victoriában is. Később, 17:05-kor immár fegyveres brit járőrt tettek partra ugyanott. A másnap délelőtti ismételt partraszállás és tárgyalást követően, 10:50-kor a CUMBERLAND tüzet nyitott a parti házakra.¹³²²

Dualánál 1914. szeptember elején, az *antant* hadihajók victorai felbukkanásakor a német SODEN tatkereskes, kétlöveges folyami vámőrségi ágyúnaszád¹³²³ és a tengerhajózási társaságoktól hadba vonultatott két gőzös – a HERZOGIN ELISABETH¹³²⁴ és a

¹³¹⁶ › In *Koloniale Rundschau* 1914. évf. 538. p.

¹³¹⁷ Az 1904-ben, Glasgow-ban készült hadihajó 14,6 hüvelykes (152,4 mm-es), nyolc 12 fontos, három 3 fontos löveggel és két torpedóvető csővel volt felfegyverezve. Legnagyobb sebessége 24,4 csomó volt (45,2 km/óra).

› On the High Seas. (szerkesztőségi közlemény) *Dominion*, VIII. évf. (1914) 2302. sz. 6. p.

¹³¹⁸ A háború kitörésekor az 9. Cirkálórj egysége volt, s Gibraltáron állomásozott.

¹³¹⁹ Az 1899-ben épült hadihajó 710 tonnás volt, kettő 4 hüvelykes (101,6 mm) és négy 12 fontos löveggel és 6 géppuskával felfegyverezve. A háború kitörésekor Gibraltáron állomásozott, onnan lett a háború kitörését követően Nyugat-Afrikába vezényelve.

¹³²⁰ › CORBETT: 232. p. ; O'NEILL: 46–48. p.

¹³²¹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) 98. sz. (dec. 5.)

¹³²² › H.M.S. Dwarf hajónaplója

¹³²³ Az 1890-ben készült gőzhajó 26,7 méter hosszú és 43 tonna vízkiszorítású volt. A háborúig vámőrségi feladatain túl hivatalos utakat is lebonyolított.

› FITZNER 1901. 103. p.

¹³²⁴ Az 1902-ben készült személygőzös 548 tonna vízkiszorítású volt.

› GRÖNER

KAMERUN¹³²⁵ – kezdte meg védelmi munkáját. Ezekben a munkálatokban részt vettek a kikötői szolgálatban álló PFEIL és MUNGO motoros révkalauzok is (előbbit személyszállításra; az utóbbit, a 22,8 méteres tatkeres gözöst vízmélység-mérésekre használták korábban). Négy löveget helyeztek el a kikötőhöz közeli Jossplatte magaslaton emelt sáncerődbe, és 300 német polgárt is bevonultattak a védelmi munkálatokhoz, később ők a harcokban is részt vettek. Délen, a Muni folyó vidékén, Ukoko kikötő állomáshellyel működött a ROHLFS 17 méteres gözbárka is.¹³²⁶ Hamarosan befejezték Duala kikötőjének elaknásítását, és 11 hajó és bárka roncsával eltorlaszolták a külső szorost. Duala előtt, szeptember 9-én 08:00-kor a CUMBERLAND és a DWARF alkotta kötelékről brit egység szállt partra, majd negyed óra múlva a hajóágyúk tüzet nyitottak a székhely épületeire. A kora délután visszatérő brit egység négy foglyot ejtett, majd 17 óra után nem sokkal a brit hadihajók elfogták a HERZOGIN ELISABETH német hajót is. Szeptember 11-én a jossplatei üteg tüzet nyitott a közeledő brit DWARFra, amelyen egy találatot elértek. A DWARF szeptemberi 16-án este a tengeralatti távírókábel elvágását kísérelte meg, azonban harcba keveredett a német NACHTIGALLal, amelyet sikeresen működésképtelenné tett; a túlélő személyzetéből 4 németet és 8 afrikait fogjul ejtett.¹³²⁷

A britek, miután kielemezték a kis helyi – nigériai – rendfenntartó erők sikertelen támadásait, útnak indították első megerősítő egységeiket a sierra leone-i Freetownból. Ehhez szeptember 16-án újabb egységek, önkéntesek és lövegek hajóztak be az aranyparti Accrában, s másnap kikötöttek a nigériai Lagosban. A nigériai kikötővárosban 48 óra alatt a hajók a fedélzetükre vettek további két gyalogos zászlóaljat, két üteget tíz 2,95 hüvelykes (74,9 mm-es) löveggel, teherhordókat és más kiegészítő személyzetet. A kizárólag brit gyarmatok katonái alkotta egység a *Kameruni Expedíciós Erő* (*Cameroon's Expeditionary Force; C.E.F.*) nevet kapta. Ezt követően öt csapatszállító hajó útnak indult a német Kamerun partjai felé.¹³²⁸ Szeptember 17-én egy német század támadt Takumban, a CHURCHER őrnagy és WATERS hadnagy vezette 57 nigériai rendőrré. Az egész délután folytatódó harc végül a németek visszavonulásával ért véget.¹³²⁹

Ezalatt a franciák nyugat-afrikai erőikből 2.000 gyalogost és hat löveget indítottak el a szenegáli Dakarból a BRUIX cirkáló fedezete alatt. Szeptember 23-a délelőtt megérkezett Lagosból a H.M.S. CHALLENGER a kíséretében lévő öt csapatszállító hajóval, s a kijelölt védett helyen horgonyt vetettek a Duala-öbölben. Aznap délutánján a DWARF lőtte a Duala melletti német ütegállást. Másnap a nagy kiterjedésű öböl aknamentesítése és feltérképezése folyt.¹³³⁰ Szeptember 25-én délelőtt Duala-öbölhöz érkezett a BRUIX és kísérete, így az antant erők tíz teherhajóján közel 5.000 katona várta az utasítást a partraszállásra. Délután, 14 órakor az antant erők parancsnoka, DOBELL dandártábornok fehér zászló alatt követet küldött Dualába, hogy tárgyaljon a város megadása ügyében, kilátásba helyezve a város tüzérésséggel történő pusztítását is. Ezalatt két, felszínre emelkedett német tengeri érintőaknát lőttek szét a hadihajók, és az aknamentesítő osztag is sikerrel

¹³²⁵ A korábban NACHTIGAL néven üzemelt szállító- és mérőhajó 1885-ben készült el, 150 t vízkiszorítású volt, gőzgépe 180 LE teljesítményt adott le.

› GRÖNER

¹³²⁶ › SCHNEE: „Flottillen” szócikk, I. kötet, 644. p.

¹³²⁷ › H.M.S. Dwarf hajónaplója

¹³²⁸ › CROWDER ; CHANDLER: West Africa – seizing the German Colonies.

¹³²⁹ › CUNLIFFE

¹³³⁰ › H.M.S. Dwarf hajónaplója

járt. Azonban az öböl biztonságossá tétele elhúzódott, így a tervezett partraszállást másnapra halasztották.¹³³¹

A németek előző napi visszautasítását követően, szeptember 26-án reggel 6 órakor a CHALLENGER tüzet nyitott Dualára. A hadihajók támadása közben a brit DOBELL dandártábornok egy kisebb csapat partra szállására adott utasítást, hogy a Duala mellett fekvő Pitti városkánál, a Dibamba-öbölben a távíró és távbeszélő vezetéket elvágják, s robbantásuk fel a német várostól keletre eső japónai vasúti hidat is. A németek heves puskatüze azonban a csónakokba való visszatérésre kényszerítette a brit egységet.¹³³² Délután 3 óra után a hadihajók utasítást kaptak az időközben felfedezett Jossplatte sáncerőd ostromára, a rendkívül heves és erős lövegtűz miatt a németek hamarosan ottani állásaikat kiürítették.¹³³³ Szeptember 27-e 09:40-kor a szikratávíró torony ledőlt, majd húsz percre rá a németek felrobbantották az állomás épületeit. A dualai hivatalvezető felvonatta a fehér zászlót, és 10:30-kor feltétel nélkül megadta a várost. Aznap kora délután kisebb tengereszgyalogos előőrs szállt partra, majd fedezetük alatt 18 óra után a brit és francia egységek kezdték meg a kihajózást Jossplatte térségében.¹³³⁴ Estére a lefoglalták az öbölben megmaradt számos csónakot, megszállták a hadászati szempontból már kiürített Dualát, és foglul ejtettek közel 300 német polgárt. DOBELL dandártábornok a volt kormányzósági székházban rendezte be főhadiszállását, törzstisztjeit pedig a város egyik szállójában helyezte el. A brit hadihajók, Duala megszállásának másnapján a Wuri-folyó torkolatában lefoglalták a SODEN ágyúnaszádot, a *Hamburg-Amerika Linie* ARNFRIED óceánjáróját, a *Woerman Linie* hajóparkjából a JEANETTE WOERMANN, MAX BROCK és a HENRIETTE WOERMANN gőzösöket.¹³³⁵ Az öböl teljes aknamentesítése napokat vett igénybe a britek részéről. Még Duala eleste előtt, a polgári és katonai vezetést Edeába, az ország középső mélységébe futó vasúti végállomáshoz költöztették át.¹³³⁶

A brit hadihajók szeptember végi járőrözései során elfogták, illetve elsüllyesztették a Kamerun vizein még horgonyzó német személy- és tehergőzösöket, amelyek főként a nagyobb folyók alsó szakaszán nyertek ideiglenes menedéket. Így a *Woerman Linie* hajóparkjából az ALINE WOERMANN, az ERNA WOERMANN, a HANS WOERMANN, a PAUL WOERMANN és a RENATA AMSINCK.¹³³⁷

A német csapatok Dualából, a túlerőben lévő ellenséges antant erők elől három irányban vonultak vissza: a Wuri-folyó mentén északkeletre, a *Manengubabahn* segítségével északra és a *Mittellandbahn* útján keletre. A britek Duala felől igen hamar, még szeptemberben üldözőbe vették a németek hadoszlopait.

A keletre, a Sanaga-folyó partján fekvő Edeába vonuló német csapat felrobbantotta a Japoma vasúti hidat és annak két pillérjét, majd beásta magát a folyó bal partja felett, hogy előnyös helyszínen várják be az antant erőket. A szenegáli *tirailleur*-k harcba bocsátkoztak, de a remek állásokat kialakító németek hamar visszaverték őket. A támadókat az erdős-ingoványos vidék az átkaroló műveletek kivitelezésében jelentősen hátráltatta, ezért a műveletet irányító parancsnok a frontális támadás mellett döntött. Október 5-én a britek

¹³³¹ › H.M.S. Dwarf hajónaplója

¹³³² › CHANDLER: West Africa – seizing the German Colonies.

¹³³³ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: XI. évf. (1918) 16. p. ; H.M.S. Dwarf hajónaplója

¹³³⁴ › H.M.S. Dwarf hajónaplója

¹³³⁵ › H.M.S. Dwarf hajónaplója ; On the High Seas. (szerkesztőségi közlemény) *Dominion*, VIII. évf. (1914) 2302. sz. 6. p.

A lefoglalt hajók hamarosan brit zászló alatt láttak el szolgálatot.

¹³³⁶ › O'NEILL: 48–49. p.

¹³³⁷ › On the High Seas. (szerkesztőségi közlemény) *Dominion*, VIII. évf. (1914) 2302. sz. 6. p.

– a csak könnyűlőveggel rendelkező franciák erősítésére – előre küldték nehézlővegeiket. Másnap a brit-francia erő támadást indított a japomai német állás ellen. A szenegáli katonák bátorsága azonban túltett a németek védekezésén, és a heves puskatűz ellenére sikeresen átjutottak a pillérek csonkjaira fektetett pallókon, mire a németek visszavonultak. Az előretörő antant erők Edea városa közelébe érve azt elterelő hadművelettel kívánták bevenni. A terv szerint egy 150 főnyi kisebb egység a vasút mentén megrohamozza a védőket, míg az ezer fős főserég kerülővel támadja hátba a német állásokat. Október 22-én egy francia ezredes vezette brit-francia főserég bevonult Dehane faluba, ezzel megkezdtek a bekerítő hadmozdulatot. Edeát végül október 26-án, több heves összecsapást követően vették be. A németek ekkor Jaundébe vonultak vissza, ahová korábban már átköltöztették a gyarmati székhelyet.¹³³⁸

Ezalatt északabbra, a Wuri-folyó mentén a *Nigériai Ezred* nagyobbik része HAYWOOD alezredes vezetésével üldözőbe vette a németeket. A megszállt Bonaberi településről október 7-e hajnalán útnak indultak északra, Jabassi felé, a folyó mentén. A DWARF ágyúaszád 10:40-kor indult a támogatásukra. Naplementekor azonban a német kerületi székhely alatt 15 km-rel, a Nsake hegynél a németek puskatüze fogadta őket, amely a vizszozás miatt hamarosan megszűnt. (A DWARF öt napon át próbált a partra tett egységekkel haladni, de az állandó megfeneklés miatt lényegében egy helyben állt.)¹³³⁹ Október 8-án, a város alá érve a nigériai egységet heves puskatűz fogadta; ebből kifolyólag ezt a csapatot hamarosan három részre osztott, pihent katonákkal váltották fel. Két rész a Wuri-folyó két oldalán előretörve támadt a német állásokra, a harmadik pedig a hajón pihent erősítésként. Ez a támadás végül október 13-án kiszorította sáncaikból a németeket, így másnap a britek bevonultak a kiürített Jabassiba.¹³⁴⁰

November 10-én a két brit folyami hajóra, köztük a DWARFra behajózott 2. *Nigériai Ezred* 300 katonájának feladatául tűzték ki, hogy vegyék be a Bimbia folyó partján, Tikonál fekvő német állásokat, majd ezt követően egyesülve Edmond Howard Lacam GORGES ezredes csapataival, vonuljanak Bueába.¹³⁴¹ Tikoban, a heves ütközetet követően a németek kénytelenek voltak visszavonulni, majd a korábbi gyarmati székhelyet november 15-éről 16-ra virradó éjjelen erős tűzharc után feladták. Ezalatt a brit DWARF a térség tengerpartja előtt látott el járőrszolgálatot, amely során többször is partra tett őrzáratot.¹³⁴² A britek ezt követően észak felé, a *Manengubabahn* vonalához igyekeztek. December 10-én a GORGES ezredes vezette brit támadás következtében elesett az északi vasút nkong-sambai végállomása. Öt mozdony 15 vasúti kocsival, a németek készletei és a két, ládába csomagolt repülőgép is brit kézre került.¹³⁴³ Másnap, Bare bevételénél 40 német a britek fogságába esett,¹³⁴⁴ de a környékről nem tudták kiszorítani őket, így még néhány támadást intézhetek a térségben támadóik ellen. A brit főerő karácsonykor bevonult a vasúti végállomástól 22 km-re fekvő Melongba, s előkészületeket tett Dschang erősítésének bevételeire. Az *antant* erők október végéig 1.200 német polgárt ejtettek fogságba, akiket különböző francia vagy brit gyarmatra, Nyugat-Afrikába szállították át táborokba.¹³⁴⁵

¹³³⁸ › CHANDLER: West Africa – seizing the German Colonies. ; O’NEILL: 49–50. p.

¹³³⁹ › H.M.S. Dwarf hajónaplója

¹³⁴⁰ › CHANDLER: West Africa – seizing the German Colonies. ; O’NEILL: 50–51. p.

¹³⁴¹ › H.M.S. Dwarf hajónaplója ; KELLER

¹³⁴² › H.M.S. Dwarf hajónaplója

¹³⁴³ › KELLER ; O’NEILL: 51. p.

¹³⁴⁴ › KELLER

¹³⁴⁵ › CROWDER ; CHANDLER: The End in the Cameroons. ; CHANDLER: West Africa – seizing the German Colonies.

A DWARFot hosszabb victoriái és dualai szolgálatot követően december 18-én Kribi elé rendelték, majd december 23-án három napra csatlakozott hozzá a francia POTHUAU cirkáló is. December 24-én délelőtt a DWARF különítménye partra szállt Plantation település mellett (Kribitől kissé északabbra), amelyet ezt követően lövegtűzzel is támadtak.¹³⁴⁶

A franciák Kongó felől, keletről indított támadása igen erőteljes volt, a németeknek nyugat felé gyors ütemben kellett visszavonulniuk. A MORRISON ezredes vezette támadók október közepén már elérték Carnotot, ahol október 18-án ütköztek meg a védőkkel, majd december 9-én Baturi esett el, s december 29-én elérték Bertuát is, amelyet csak heves ellenállás után tudtak elfoglalni. Azonban a Dumé felé eső térségben a németek erőteljes erősítése miatt a francia egység megállni, s Bertuába visszavonulni volt kénytelen. A Bongából induló HUTIN ezredes igen gyorsan haladt észak felé, október 17-én megszállta Nola városkát. Az ezáltal igen megnyúlt utánpótlási útvonalat a németek Molunduból kiindulva, N'Zimu falunál sikeresen elvágták, a Dja-folyó völgyében. Az ennek felszámolására irányuló október végi belga-francia támadásban kiemelkedő szerepe lett a belga LUXEMBOURG felfegyverzett folyami kisgőzösnek. E hajó támogatásával indított támadás során a németek súlyos veszteségeket szenvedtek és visszavonultak a folyóvölgyből.¹³⁴⁷

A Nigériában állomásozó brit erők parancsnoka, CUNLIFFE ezredes január elején Du-alába utazott, hogy egyeztessen DOBELL dandártábornokkal az északon, Garua ellen indítandó újabb támadásról, egyúttal döntés született egy tengerészeti üteg északra csoportosításáról is. Ezalatt a Garuát védő VON CRAILSHEIM százados közel öt hónapig, nagyjából kétezer afrikai munkással kialakította a főerőd védelmét, amelyet kisebb erődített állások alkottak.¹³⁴⁸

Dschangtól 11 km-re 1915. január első napján Edmond GORGES ezredes erőihez csatlakozott HAYWOOD hadoszlopa. Dschangot a brit erők másnap heves ágyútűz alá vették, a német parancsnok a jelentős túlerő miatt az erődöt kiürítette. GORGES leromboltatta az erődöt, majd visszatért a vasúti végállomáshoz, ahol a hegyekbe húzódó német csapatokkal még februárban is folytak az összecsapások. ZIMMERMANN alezredes 1915. első napjaira Edea visszafoglalására dolgozott ki egy támadást. A várostól keletre fekvő Kopongo településnél állomásozó előretolt brit őrhelyet január 5-én támadták meg a németek másfél száz fős egysége. Azonban a britek korábban benszülőttektől értesültek a német előkészületekről, így Kopongót megerősítették, és sikeresen visszaverték a támadást. Ezalatt, az Edea ellen vonuló megközelítőleg ezer fős német egységet az ott, megerősített állásokkal váró francia *tirailleur*-k, kitartó ellenállásuk révén visszavonulásra kényszerítették. A németek vesztesége itt 111 halott volt, köztük 23 európai (6 tiszt), továbbá megsebesült 102 afrikai német katona is.¹³⁴⁹

Bare városa mellett a németek február utolsó napjaiban összevonták addig szétszórva elhelyezkedő erőiket, és a város határában haladó főút mellett hoztak létre védelmi állásokat. Március 3-án GORGES ezredes sierra leone-iek alkotta ezredével támadást indított német állások ellen. Azonban a védők a jól összehangolt, géppuskákkal fedezett támadást, ahogy majd az ismételt támadást is, visszaverték. Ezekben 3 brit tiszt és altiszt, 140 afrikai katona esett el, de a németek is komoly veszteségeket szenvedtek; így mindkét fél kivo-

¹³⁴⁶ › H.M.S. Dwarf hajónaplója

¹³⁴⁷ › O'NEILL: 53–54. p.

¹³⁴⁸ › CUNLIFFE

¹³⁴⁹ › CHANDLER: The End in the Cameroons. ; O'NEILL: 51–52. p.

nult Bare alól, s a németek Melongig vonultak vissza. A britek és a németek állásaik mögött várták ki a szeptemberig elhúzódó esős évszakot, s a nyugatközépi térségben csak elvétve történt kisebb tűzharc.¹³⁵⁰

A déli vizeken, elsősorban Kribiben tartózkodó brit DWARF ágyúnaszád 1915. január 2-án 05:20-kor Gross Batanga elé érkezett (Kribitől kissé délre), majd tüzet nyitott a településre, amely egy francia és brit csapat partraszállásának előkészítése volt. A település felderítését követően, a délelőtt folyamán behajóztak az antant katonák és Kribibe tértek vissza. A DWARF Plantation településen január 14-én délután ismét rajtaütött, s partra tett egy felderítő egységet is. Január 26-a délutánján az ugyanitt partra tett egység német járőrökkel tűzharcot vívott, amely során a németek ismételt rohammal verték vissza a briteket.¹³⁵¹

A kameruni hadszíntéren harcoló brit ezredek közül CUNLIFFE ezredest dandártábornokká léptették elő 1915. legelején, majd február 5-én az Észak-Kamerunban harcoló brit és francia erők közös parancsnokává nevezték ki. 1915. elején az antant erőknek az utánpótlás egyre komolyabb gondot okozott, mivel korábban a németek felrobbantották a vasutak egy-egy szakaszát, és a helyreállításuk még nem történt meg. Ráadásul a Duala kikötőjéből utánpótlást szállító csoportoknak egyre nagyobb utat kellett megtenniük. Különösen az esős évszakban volt nehézkes az utánpótlás. Ezalatt a németek haderejének – ZIMMERMANN alezredes vezetésével – afrikai állománya létszámban megnőtt, bár minden század továbbra is mindössze 3 géppuskával rendelkezett. A német hadvezetés és polgári kormányzat már 1914. legvégén Jaundébe vonult vissza, körülötte igen jó állásokat építettek ki.¹³⁵²

A franciák és britek az általuk megszállt területeken gyorsan megkezdték a katonai közigazgatás felállítását, részint hogy az utánpótlást megszervezzék, részint hogy a lakosságot felügyelet alá vonják. A franciák megszállta területek ügyvivője 1916. október 8-áig Joseph Gauderique AYMERICH tábornok volt, majd helyét Lucien Louis FOURNEAU vette át.¹³⁵³ A britek a nigériai területekről közvetlenül igazgatták az általuk megszállt részeket.

Mivel a németek visszaszorultak Kamerun tengerpartjáról, ezért a britek csökkentették a nyugat-afrikai német gyarmat tengeri blokádjában résztvevő hajók számát. Így a CUMBERLAND cirkálót 1915. áprilisában visszarendelték Freetownba, a tengerzárát a CHALLENGER cirkáló és a francia BRUIX cirkáló tartotta tovább. A német délnyugat-afrikai Swakopmund elleni támadás után, április végén az ASTRAEA cirkálót Duala elé vezényelték, majd a CHALLENGERt – rövid délnyugat-afrikai szolgálat után – hosszabb fokvárosi pihenőre rendelték.¹³⁵⁴ A hajók áthelyezése ellen a kameruni brit erők parancsnoka, DOBELL dandártábornok ismételten tiltakozott. Március végén az öreg SIRIUS cirkálót és a vitorlás RINALDO űrhajót vezényelték át a kelet-angliai partoktól a Kamerun előtti tengerzár megerősítésére.¹³⁵⁵

A németek 1915. április elején támadást indítottak a nigériai Gurin határtelepülés ellen (Yola városától délkeletre), amelyet PAWLE hadnagy vezetésével egy brit őrmester és 40 nigériai katona védett. A támadók tízszeres túlerővel bírtak, s négy géppuskával is rendelkeztek, azonban a védők kitartottak az erősítés másnapi beérkezéséig.¹³⁵⁶

¹³⁵⁰ > CHANDLER: The End in the Cameroons.

¹³⁵¹ > H.M.S. Dwarf hajónaplója

¹³⁵² > CHANDLER: The End in the Cameroons. ; CUNLIFFE ; O'NEILL: 55. p.

¹³⁵³ > TRUHART 9. p.

¹³⁵⁴ > CORBETT: 234. p. ; H.M.S. Challenger hajónaplói

¹³⁵⁵ > CORBETT: 234. p.

¹³⁵⁶ > O'NEILL: 55–56. p.

Az Edeából induló brit támadások kevés sikerrel jártak, igaz, a Kele-folyó menti Ngwe és So Disbanga is brit kézre került, de csak heves és napokig tartó harcok árán. Május legelején, szintén jelentős ellenállás után, sikerült megszállni Hdupét és Wum Biagast. A korábbi veszteségek miatt újabb előretörésre egyelőre nem volt lehetőség. Edeából a francia erők továbbjutása a vasút mentén rendkívül nehézkesen haladt, mivel a németek visszavonulásuk során továbbra is minden hidat megsemmisítettek, s a hegybe vágott vasútszakaszokat berobbantották. Ennek ellenére május 11-én megszállták az esekai vasúti végállomást. Május közepén a francia erők Wum Biagasnál csatlakoztak HAYWOOD alezredes erőihez, és a francia parancsnok vette át az összevont egység vezetését. Itt a németek megállították a brit-francia erőket, a Mbila-folyó mentén kialakított remek állásaikról folyamatosan visszavertek minden *antant* rohamot, és sikeres (ellen)támadásokat is indítottak ellenfeleik utánpótlást szállító csapatai ellen.¹³⁵⁷

Az északon összevont brit-francia csapatok január 15-én érték el Garuát és erődjét. A CHALLENGER-ről január elején leszereltek két, 12 fontos hajólövegeket, és azokat kellő mennyiségű lőszerrel és személyzettel együtt a Nigeren és a Benuén keresztül Garua város alá hajózták. (Ez az út február 2-a és március 12-e között volt teljesítve.) Hamarosan ide érkezett egy francia 95 mm-es löveg is, BRISSET alezredes parancsnoksága alá. Garuát VON CRAILSHEIM százados védte 500 katonával, míg a támadásra összevont brit erő 1.900 katonával, 5 löveggel és 11 géppuskával rendelkezett.¹³⁵⁸ Az egy gyalogosezred, nyolc század, három löveg és 9 géppuska alkotta brit erő az erőtől 5 km-re, egy bozótos terepen ásta be magát. Hamarosan megérkezett a franciák három *tirailleurs* és egy lovasszázada két-két löveggel és géppuskával. Még a brit támadás előtt, április 21-ről 22-re virradó éjjel VON CARLSHEIM 9 német, 100 lovas és 170 gyalogos katonája kitört az erődből, s elindult délnyugatra. CUNLIFFE jelentős erőt különített el az ostromlók csapatából, s útnak indított egy kisebb egységet Ngaunderéből is, hogy üldözőbe vegyék az erődből kitört védők egy részét. A németek Turuánál egyesültek egy félszáz főt számláló alegységgel, majd április legvégén megtámadták Gurin helyőrségét. E rajtaütés visszaverték a britek, így a németek visszaindultak Garuába, ahová május 8-án zavartalanul megérkeztek.¹³⁵⁹

A kameruni német hadvezetés egyik különleges művelete volt, amikor még 1915. április első felében egy kikülönített csoport elvágta a Yola és Lagos közötti távíróvezetékét. Ezt követően délkelet felé egészen a távoli Mutum Biu településig (Benue folyó közelében, megközelítőleg 280 km-re a kameruni német határtól) törtek előre, ahol a megtámadták és komoly károkat okoztak az előljárárság épületében.¹³⁶⁰

A britek a Garua elleni újabb ostrom előkészítő szakaszában, tengerészeti ütegeik segítségével megkezdték az erődítések pusztítását; ennek sok német védő esett áldozatul. Május utolsó napján az ostromlók nagyjából három kilométerre közelítették meg a német főerődöt, ahol lövészárkokat alakítottak ki a nigériaiaiak. Az erőd ellen aztán 1915. június 9-én, még pirkadat előtt újra megindították támadásukat. Kezdetben 1.000 méterre közelítették meg az erődöt, s egy 400 méter széles lövészárkot alakítottak ki. A védők ezt látva a 9-ről 10-re virradó éjjelen két kitörést kíséreltek meg. Az elsőt, a dél felé irányuló nigériaiai századok heves puskatüze hiúsította meg, a másodiknál a briteknek sikerült megakadályozni a németek visszavonulását az erődbe. Ekkor a német katonák, fegyverüket hátrahagyva a megáradt Benue folyóba ugrottak; azonban csak kisebb részük élte túl a folyón átkelést, a nagyjából 45 megmenekült mellett több, mint 70-en megfulladtak. E kitörések

¹³⁵⁷ } CHANDLER: The End in the Cameroons. ; O'NEILL: 57. p.

¹³⁵⁸ } CHANDLER: The End in the Cameroons. ; CUNLIFFE ; KELLER ; O'NEILL: 55. p.

¹³⁵⁹ } CHANDLER: The End in the Cameroons. ; CUNLIFFE

¹³⁶⁰ } CUNLIFFE

visszaverése után, június 10-e délutánján a britek felkészültek a döntő támadásra, azonban VON CARLSHEIM 24 órás fegyvernugvást kért. Ennek elutasítását követően 18 órakor feltétel nélkül megadta magát és erődjeit támadóinak. Másnap összeírásra kerültek a fogságba esettek: 37 európai és 212 afrikai katonáját, és további öt löveget 858 lövedékkel, tíz géppuskát, 229 puskát és 114.920 lőszeret zsákmányoltak.¹³⁶¹

Garua bevétele után CUNLIFFE tábornok erői dél felé, Ngaundere ellen vonultak. Ezalatt keleten is egyre szűkült a németek mozgási lehetősége: június 17-én Bitam, 23-án Moopa, 25-én Lomié esett el, június 27-én – kisebb ellenállásokat követően – Kontscha és Maio Kaleh került az *antant* kezére. Június 28-án a Ngaundere-fennsík északi részében W. I. WEBB-BOWEN alezredes egysége hirtelen támadt viharos időben tüzharcba került egy előretolt német állás katonáival, és Ngaundere városa még aznap elesett. Azonban a korábbi védők az éjjel ellentámadást indítottak, azonban azt visszaverték, így a németek Tibatiba vonultak vissza.¹³⁶²

A britek 1915. közepén erősítésként megkapták az 5. Könnyűtüzérséget és a *Nyugat-Indiai Ezredet*, valamint több gépágyús *Rolls-Royce* páncélautót és számos szikratávíró-készüléket. Ez időben, Dél-Nigériából, az Ikom felől támadó DOBELL dandártábornok alá 324 tiszt, 405 brit tiszthelyettes és 7.555 afrikai katona tartozott. Az északnyugatról, Yola és Garua felől előnyomuló CUNLIFFE – immáron – dandártábornok csapata 4.000, a keletről támadó AYMERICH tábornoknak 7.000 katonája állt harcra készen. Északról, a Csád-tó vidékén a francia BRISSET alezredes, a Kongó folyó térségében HUTIN és MORISSON ezredes egységei vártak bevetésükre. A német *Schutztruppe (Véderő)* állománya ezalatt 1.300 németre és 9.000 afrikai katonára csökkent.¹³⁶³ A britek elfogott vagy feltartóztatott levelekből, foglyok kihallgatásából értesültek arról, hogy a német erők visszavonulása ellenére is jó morálban álltak helyt, s szükség esetén sokáig kitartanak.¹³⁶⁴

Az *antant* erők támadásai tovább folytatódtak az egyre szűkülő német fennhatóságú terület ellen. Banjo városa 1915. október 24-e reggelén került brit kézre. A Banjótól délkeletre fekvő Banjo-hegy lábaihoz visszavont német állások az ott felhalmozott jelentős készleteket (köztük 40 tonna gabonát, 226 szarvasmarhát, sok szárnyast és egyéb élelmet) is védtek. CUNLIFFE tábornok csapatai november 4-én, kihasználva a leszállt ködöt, támadást indítottak Banjo-hegy védői ellen. Azonban súlyos veszteségeik miatt – ekkor esett el C. G. BOWYER-SMITH százados is – a britek megtorpantak. Csak másnap késő délután sikerült közelebbi állásokat találniuk a puskákkal és géppuskák tüzevel folyamatosan védekező németek közelében. Miután november 5-e estjén erős vihar támadt, a britek ismételt támadásba lendültek a hegytető felé visszavont németek ellen. Ennek segítségével folytatott támadás hatására másnap, november 6-án hajnalban a britek megadásra kényszerítették a német védőket. Kentu települést még október 17-én elfoglalták a britek, majd október 22-én Bamendát, s Dschangot november 6-án szállták meg.¹³⁶⁵

Jaunde városát – mely 1914. végétől a gyarmat és a *Schutztruppe* ideiglenes székhelye lett – a brit és francia csapatok közrefogták (immár másodszor az 1915. áprilisi sikertelen támadás után), ezért december 25-én EBERMAIER kormányzó és ZIMMERMANN alezredes elhatározta, hogy a németekkel nem ellenséges, semleges Spanyol Guinea jának is Spanyol Muni felé vonulnak vissza. Újév napján, 1916. január 1-jén északról a 4. *Nigériai*

¹³⁶¹ > CHANDLER: *The End in the Cameroons.* ; CUNLIFFE ; O'NEILL: 56–57. p.

¹³⁶² > CUNLIFFE ; KELLER ; O'NEILL: 57. p.

¹³⁶³ > CHANDLER: *The End in the Cameroons.*

¹³⁶⁴ > CUNLIFFE

¹³⁶⁵ > CHANDLER: *The End in the Cameroons.* ; CUNLIFFE

Ezred támadást indított Jaunde ellen, amelyhez kisebb francia egységek is csatlakoztak.¹³⁶⁶ A várost – miután a főerő délnek vette az irányt – a hátramaradt németek hamarosan feladták. A visszavonulók főhadiszállásukat áthelyezték Ntem (Kampo) folyóhoz. Ezalatt a britek a németek üldözéséhez, illetve a belső rend fenntartásához nem szükséges erőiket január folyamán megkezdték Nigériába visszavonni. Mivel az utóvédharcok miatt, február 8-ára a németek lőszerkészlete vészesen megcsappant, EBERMAIER kormányzó törzsével átkelt a német-spanyol határfolyón. Spanyol Muniban ZIMMERMANN alezredes 800 német és 6.000 afrikai katonája, valamint a kormányzóság számos hivatalnoka, illetve polgári személy kért menedéjogot.¹³⁶⁷ A spanyol hatóságok a katonákat lefegyverezték, majd internálták őket, jelentős részüket hamarosan Spanyolországba szállították át.¹³⁶⁸

Az egyedüli, még továbbra is kitartó német erőd a távoli északon a német 3. század által védett Mora volt. Az itt állomásozó helyőrség VON RABEN százados parancsnoksága alatt állt. Az erőd a háború 18 hónapja alatt több nagyobb támadásnak is sikeresen ellenállt, azonban az erődítés falai az utolsó, rendkívül erős ostrom következtében több helyen átszakadtak vagy súlyosan megrongálódtak, meggyengültek. CUNLIFFE tábornok 1916. február közepén megküldte a megadás feltételeit: a tisztek megtarthatták kardjaikat, az afrikai katonák szabadon hazatérhettek, minden európai hadifogolyként az Egyesült Királyságba szállíthatnak. A helyzet ismeretében, VON RABEN százados 1916. február 18-án elfogadta a feltételeket, s megadta magát és csapatát; így brit fogságba került az életben maradt 11 német és 145 afrikai katona.¹³⁶⁹

A németek és *antant* között közel száz ütközet(-sorozat) zajlott le a háború 19 hónapja alatt. A katonák mindkét oldalon nagy bátorsággal harcoltak, de mindkét félnek gondot okozott a megbetegedések nagy aránya, a nehéz terep és a hírközlés korlátozott mivolta is. Így például 1915. júliusában DOBELL tábornok 3.470 fős haderejéből 723 volt beteg (közel 21 %). Kamerun elfoglalása az Egyesült Királyságnak 2,7 millió aranyfontjába került (55 millió M, a német gyarmat 1913. évi kivitelének több mint másfélszerese).¹³⁷⁰

A harcokban összesen 20.200 német és afrikai katona és 18 löveg vett részt; veszteségeik 800 hősi halált halt katona volt. Az *antant* hatalmak oldalán bevetettek 8.000 brit, 10.000 francia és 6.000 belga katonát, valamint 27 löveget; veszteségük 1.668 brit, 2.567 francia és belga katona volt, (közülük 2.000 katona a harcokban esett el), továbbá 3.000 fő volt a sebesült brit afrikai katonák száma. Az *antant* erők kb. 40.000 teherhordót alkalmaztak 1914-től 1916-ig, akiket gyakorta a harctérről távoli vidékekről, a saját gyarmataikról szállították át Kamerunba.¹³⁷¹ A brit kézre került német foglyok egy részét az Egyesült Királyságba szállították, a többséget azonban a környező gyarmatokra vitték, ahol fogolytáborban várták ki Németország 1918. őszi fegyverletételét; az afrikai foglyokat idővel szülőfalujukba küldték vissza. A francia fogságba esetteket egy dahomey-i táborba szállították át, ahol a rossz körülmények miatt többen meghaltak, s csak később javult a helyzetük.¹³⁷²

¹³⁶⁶ › KELLER

¹³⁶⁷ Carl ZIMMERMANN Németországba visszatértkor, 1919. utolsó napjaiban szerelt le a hadseregtől, immáron ezredesi rendfokozatban. 1920-ban vezérőrnaggyá nevezték ki.

¹³⁶⁸ › CUNLIFFE ; *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: XI. évf. (1918) 16. p.

¹³⁶⁹ › CHANDLER: *The End in the Cameroons*. ; CUNLIFFE

¹³⁷⁰ › CHANDLER: *The End in the Cameroons*.

¹³⁷¹ › CLODFELTER

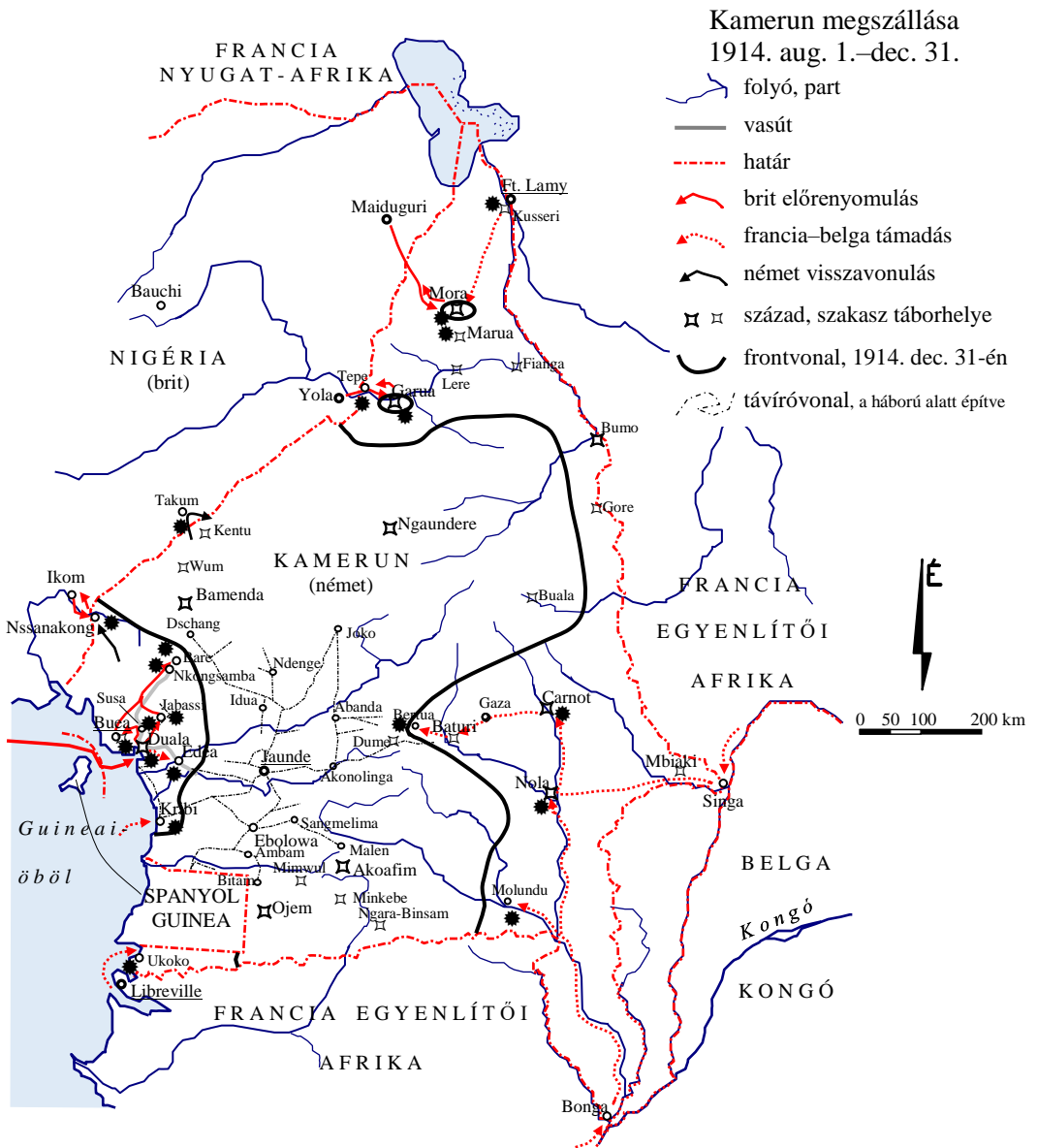
¹³⁷² › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: XI. évf. (1918) 16. p.

Ütközetek Kamerunban*			
dátum	helység	támadó fél	eredménye
1914. —			
08.06.	Bonga	francia	határfalu megszállása
08.07.	Singa	francia (MORRISON ezds.)	Ubangi-folyó kikötőjének bevétele
08.07.	Kusseri	francia	sikertelen támadás a német városka ellen
08.17.	Nssanakong	brit (MAIR alez.)	határfalu megszállása
08.20.	Ukoko	francia	csapatok szálltak partra
08.21.	Corisco-öböl	francia hadihajók	két német felf. gőzös süllyedt el
08.25.	Tepe	brit (MACLEAR ezds.)	határfalu megszállása
08.27.	Mora	brit (FOX szds.)	1. sikertelen támadás
08.29–30.	Garua	brit (MACLEAR ezds.)	németek visszaverik a támadást
08.31.	Wesso	francia	a falu megszállása
09.05.	Victoria	brit (CUMBERLAND)	lőtték a város épületeit
09.06.	Nssanakang	német (RAMSTEDT)	britek visszavonulnak
09.09.	Duala-öböl	brit hadihajók	lövik a székhelyet és fogjokat ejtenek
09.11.	Duala-öböl	német üteg	lövik a DWARF brit hadihajót
09.16.	Duala-öböl	brit (DWARF)	a német NACHTIGAL működésképtelenné válik
09.17.	Takum	német	támadókat visszaverik a nigériai katonák
09.20.	Kusseri	francia (LARGEAU tbk.)	németek visszavonulnak
09.26–27.	Duala	brit hajók, csapatok	a székhely a második nap délelőttjén megadja magát
10.01.	Japoma	francia	a németek visszaverik a támadást
10.02.	Misselle	n. a.	n. a.
10.06.	Japoma	brit	német visszavonulás
10.07.	Nsake-hegy	német	feltartóztatják a brit egységet
10.08.	Susa	brit	északi vasút brit ellenőrzése
10.08.	Jabassi	brit	németek visszaverik a támadást
10.14.	Jabassi	brit	a kerületi székhely bevétele
10.17.	Nola	francia (HUTIN ezds.)	német hátrálás
10.18.	Carnot	francia (MORRISON ezds.)	német visszavonulás
10.26.	Edea	francia	a kerületi székhely megszállása
10.26.	Kopongo	francia	a falu bevétele
10.26.	Kopongo	francia	a falu bevétele
10.29.	N'Zimu	belga-francia	kiszorítják a németeket
11.04–05.	Mora	brit	3. sikertelen támadás
11.10.	Bibundi térs.	brit (GORGES ezds.)	partraszállás Buea megszállására
11.15.	Buea	brit (GORGES ezds.)	a székhely megszállása
12.02.	Kribi	francia	a kerületi székhely bevétele
12.09.	Baturi	francia (MORRISON ezds.)	a falu elfoglalása
12.10.	Nkongsamba	brit (GORGES ezds.)	a vasút teljes szakaszának elfoglalása
12.11.	Bare	brit (GORGES ezds.)	német század megadja magát
12.12.	Marua	francia	északi terület nagy része megszállva
12.19–21.	Molundu	francia (HUTIN ezds.)	a város bevétele
12.24.	Plantation	brit (DWARF)	tenger felül lövik a települést
12.29.	Bertua	francia (MORRISON ezds.)	németek visszavonulása
1915. —			
01.02.	Dschang	brit (GORGES ezds.)	a kerületi székhely bevétele

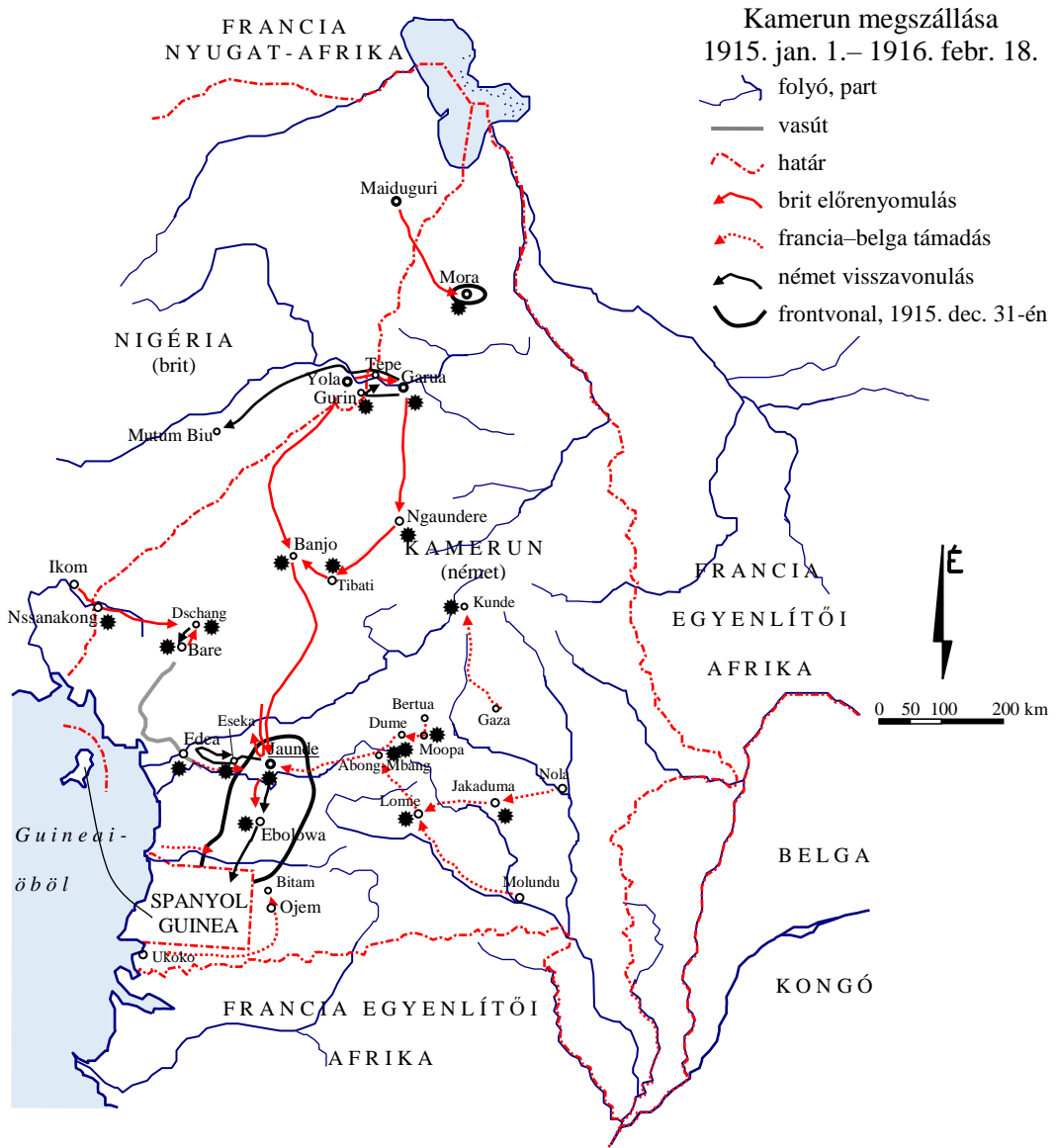
dátum	helység	támadó fél	eredménye
01.02.	Gr. Batanga	brit-francia (DWARF)	a település lövése és felderítése
01.05.	Edea	német	sikertelen kísérlet a visszafoglalására
	Kopongo	német	sikertelen kísérlet a visszafoglalására
01.14.	Plantation	brit (DWARF)	a település lövése
01.26.	Plantation	brit (DWARF)	harc a településnél, britek visszatérnek a hajóra
01.30.	Jakaduma	brit-francia	megszállták a települést
02.16.	Ojem	francia	kiüritik, s a fr. megszállják
03.03.	Bare	német	visszaverik a britek támadását
04. hó eleje	Gurin	német	a nigériai falu megtámadása
04.10–13.	Jaunde	brit (DOBELL tbk.)	németek visszaverik a támadást
04.14.	Ngewe, Kele-f.	brit (DOBELL tbk.)	a falu megszállása
04. hó köz.	Mutum Biu	német	a köz.-nigériai település megtámadása
04. hó vége	So Disbanga	brit	a település elesik
04.29.	Gurin	német	német visszavonulás a nigériai falu alól
05. hó eleje	Sukunde körül	német	egy brit tábor megtámadása
05.02.	Hdupe	brit (HAYWOOD alez.)	a falu bevétele
05.03.	Wum Biagas	brit (HAYWOOD alez.)	elfoglalják a települést
05. hó köz.	Mbila-folyó	brit (HAYWOOD alez.)	a német állások visszaverik a támadást
05.11.	Eseka	francia	elesik a település
06.09.	Garua	brit (CUNLIFFE ddtbk.)	br. előrenyom., két német kitérés
06.10.	Garua	brit (CUNLIFFE ddtbk.)	német helyőrség megadja magát
06.17.	Bitam	francia	beveszik a települést
06.23.	Moopa	francia	megszállják a falut
06.24–25.	Lomié	fr.-blg. (AYMERICH)	beveszik a kerületi székhelyet
06.27.	Kontscha	brit	kisebb ellenálás után megszállják
06.27.	Maió Kaleh	brit	kisebb ellenálás után megszállják
06.28–29.	Ngaundere	brit (CUNLIFFE ddtbk.)	megszállják a kerületi székhelyet
07.22.	Bertua	francia (MORRISON ezds.)	beveszik a települést
07.23.	Tingere	brit (FOWLE szds.)	németek visszavonulnak
07.25.	Dume	francia (MORRISON ezds.)	kézükre kerül a közr. központja
07.29.	Abong Mbang	francia (HUTIN ezds.)	megszállják a várost
08.13.	Gashaka	brit	elfoglalják a települést
09.07–08.	Mora	brit	4. sikertelen támadás
10.24.	Banjo	brit (MANN örgy.)	elfoglalják a kerületi székhelyet
11.03.	Tibati	francia (BRISSET alezr.)	megszállják a várost
11.04–06.	Banjo-hegy	brit (CUNLIFFE ddtbk.)	német helyőrség visszavonul
1916. —			
01.01.	Jaunde	brit-francia	a német főhadiszállás kiüritése, majd antant megszállása
01.19.	Ebolowa	brit	beveszik a kerületi székhelyet
02.15.	Banyassa	brit	megszállják a városkát
02.18.	Mora	brit	az utolsó helyőrség megadja magát

* Az összeállítás nem tartalmazza valamennyi ütközetet, összecsapást.

Forrás: CHANDLER: West Africa – seizing the German Colonies. ; CHANDLER: The End in the Cameroons. ; CUNLIFFE ; *Deutsches Kolonialblatt*. XXIX. évf (1918) 11/16. sz. 185. p. ; H.M.S. Dwarf hajónaplója ; KELLER ; O'NEILL

Készítette: SOM Krisztián

Készítette: SOM Krisztián

Német Délnyugat-Afrika védelmi harca az I. világháborúban

Német Délnyugat-Afrika katonai és rendvédelmi erői a világháború előestéjén

Német Délnyugat-Afrika közel 830 ezer négyzetkilométert tett ki, a vidékre leginkább jellemző szárazság és a korábbi felkelők és népeinek üldöztetése miatt a lakossága alig 140.000 fő volt. Észak–déli legnagyobb hosszúsága 1.400 km, kelet–nyugati szélessége 1.460 km volt. Az utánpótlás megszervezésénél jelentős kihívást jelentettek a nagy távolságok, a nagy területek csekély népessége és növényzete, valamint a sivatagos részeken a víznyerő helyek kis száma is.

Az *antant* elsődleges célja Délnyugat-Afrikában is a kikötők, majd a vasút elfoglalása volt, de ezek mellett a szikratávíró állomások megsemmisítését is kiemelten kezelte.

1914. májusában Német Délnyugat-Afrikában 1.966 német katona (90 tiszt, 22 orvos, 9 állatorvos, 342 tiszthelyettes és 1.444 közkatona és 59 hivatalnok) képezte a védelmi erőt; őket a háború előtti években a belső rend fenntartására alkalmazták. A *Schutztrupp*ét 14 századra (*Kompagnie*) osztották, a szervezeten belül 3 üteg és egy–egy távírász és hírközlő szakasz volt rendszeresítve. A századok egy részét katonánként egy–egy tevével látták el, ez a száraz területen növelte mozgékonyaságukat. A *Véderöbe* a korábbi hónapok során a gyarmatra került két repülőgépet és annak személyzetét is (egy–egy *Aviatik* és *Taube*) bevonultatták. A parti vizek védelmét korábban a PANTHER – amely felújítás miatt 1914. áprilisában Németországba hajózott – és az EBER ágyúnaszádok látták el,¹³⁷³ ezekre az évekre mindkettő már sokat szolgált hadihajó lett. A dél-afrikai látogatáson tartózkodó EBER ágyúnaszád a háborús mozgósítások hírére azonnal visszatért Lüderitzbuchtba, majd szénkészleteinek feltöltését követően Dél-Amerika partjaihoz ment, ahol fegyverzetével a német CAP TRAFALGAR személygőzöst szerelték fel. A kikötők „védelmét” egyedül a 16,5 méteres OKAHANDJA vontató látta el, azt is fegyverzet nélkül. A *Véderő* közvetlen irányítása alá helyezték a 7 tisztből, 9 hivatalnokból, 68 altisztből, 432 tisztesből és 50 szerződéses rendőrből álló, összesen 566 főnyi rendőrséget is (*Polizeitruppe*).

A főhadiszállás (*Kommando der Schutztruppe*) Windhukban rendezkedett be Joachim VON HEYDENBRECK alezredes parancsnoklatával, aki 1910. március 31-től volt a német délnyugat-afrikai *Schutztruppe* parancsnoka.¹³⁷⁴ Szükség esetén valamivel kevesebb, mint ötezer német, valamint osztrák, illetve magyar állampolgárt tudtak hadba vonultatni,¹³⁷⁵ akik legtöbb esetben csekély katonai ismeretekkel és harci tapasztalattal bírtak. Így a bevethető katonák száma legfeljebb 7.700 fő volt.

Miután 1914. augusztusában kitört a világháború, a Kormányzóság – németországi utánpótlás számítható hiánya miatt – szükség-pénzjegyek kibocsátását határozta el. Már Németország háborúba lépését követő napokban, 1914. augusztus 8-án SEITZ kormányzó

¹³⁷³ A PANTHER hajóosztály tagja volt az EBER ágyúnaszád is. Hossza 62, szélessége 9,7, merülése 3,1 méter, vízkiszorítása 977 tonna volt. A 1.350 lóerőt biztosító gépei 14 csomós (25,9 km/h) sebességet biztosítottak, raktáraiban 280 tonna szenet raktározhatott. A hajókat egyenként 2 darab 105 mm-es L/40-es és 4 db 88 mm-es ágyúval szerelték fel, személyzetük 125 fő volt. A PANTHER 1901-ben, az EBER 1903-ban állt a német *Császári Haditengerészet* szolgálatába.

› FELDMANN

¹³⁷⁴ A századfordulón, századosként már Windhukban szolgált.

› FITZNER 1901. 370. p.

¹³⁷⁵ › DIERKS

rendeletére, Windhukban 5, 10, 20, 50 és 100 márkás¹³⁷⁶ címletben papírpénzt nyomtattak. Ezek, a rajtuk lévő kormányzói aláírás alapján hamarosan „*Seitzgeld*” néven váltak ismertté. A háború kitörésével az ércpénzek, különösen a nemesfémből készült címletek rendkívül gyorsan elfogytak a készpénzforgalomból, így szükségessé vált kisebb pénzjegy címletek gyártása is. Ezért egy swakopmundi könyvkereskedés, a *Swakopmunder Buchhandlung G. m. b. H.* háziyomdájában megkezdtek a 10, 25 és 50 pfenniges és a 0,5, 1, 2, 3 márkás¹³⁷⁷ címletek nyomtatását. Augusztus 8-án SEITZ kormányzó elrendelte a mozgósítást, azaz a tartalékosok és hadra fogható férfiak behívását.¹³⁷⁸

Német Délnyugat-Afrika védelmére, illetve megszállására irányuló hadműveletek

Az európai háborús készülődés és a mozgósítások kapcsán 1914. augusztus 4-én a német tisztviselők a lüderitzbuchi és swakopmundi szikratávírókból kiszerezelték a működtetéshez szükséges kulcsfontosságú alkatrészeket, hogy az esetleges brit megszállás esetén azokat ne használhassák fel. A Németország, illetve az Egyesült Királyság és Franciaország között beállt hadiállapot híre augusztus 6-án érkezett meg Windhukba. Másnap még rendben megérkezett Swakopmundba két személygőzös, amelyek a nem védhető német partoktól kirakodást követően Dél-Amerika semleges államainak vizei felé folytatták útjukat. Augusztus 7-én a kormányzó utasítására összehívták a búr-afrikai vegyes kapcsolatból származók tanácsát (ún. *Basterrat*). A kormányzó feltételeinek elfogadását követően a népcsoport férfijai katonai szolgálatra vonultak be. Egységüket német egyenruhával és fegyverzettel látták el, német tiszti vezetést kaptak, az ígéret szerint azonban bevetésüket európai származású dél-afrikaiak ellen egyelőre nem tervezték. Theodor SEITZ kormányzó augusztus 8-án kiadta az utasítás a *Schutztruppe* és a német tartalékos katonák mozgósítására. Eközben a britek Dél-Afrikában – részben az európai frontvonal erősítésére – félszázezer főnyi haderőt állítottak fel.¹³⁷⁹ Hamarosan Aus-ban, a lüderitzbuchi adó berendezéseinek segítségével felállítottak egy szikratávíró állomást, amelyhez kedvező fekvése folytán alkalmas volt akár a dél-afrikai adóállomások lehallgatására is.

Augusztus 21-én egy 300 fős német egység az Oranje-folyótól kissé északra, Nakab határfalu térségében betört Dél-Afrikába, majd támadást indított Upington városka ellen.¹³⁸⁰ Már e hadművelet során, felderítési céllal berepült egy német repülőgép Dél-Afrika fölé.¹³⁸¹ A két hadviselő fél között az első fegyveres érintkezésre augusztus 23-án került sor, ekkor egy dél-afrikai és egy német járőr keveredett tűzharcba Kummernais mellett.¹³⁸² Eközben Swakopmund és Nonidas között megkezdtek a használaton kívüli vágyán 10 km-es sínpárjának a felszedését, hogy azt később még fel tudják használni északon pályaeépítéshez. Szeptember 2-án Beenbreknél ugyancsak fegyveres harc bontakozott ki. Aztán szeptember 9-én Dél-Afrika parlamentje formálisan is hadba lépett Nagy-Britannia mellett, s már 13-án dél-afrikai katonák támadták meg Ramansdriftet, az Oranje-folyó

¹³⁷⁶ Az 5 M zöld, a 10-es vörös–barna, a 20-as barna–ibolyakék, az 50-es vörös és a 100-as kék tintával volt nyomtatva. A bankó felső részén: „10 Kassenschein 10”, alatta „Zehn Mark” értékmegjelölés olvasható, az aláírások az alsó, üres részen láthatók, míg a sorszámok a két oldalán.

¹³⁷⁷ Mindegyik bankó sarka le volt kerekítve. A gyöngyosoros kereten belül az alábbiak olvashatók: „Gutschein [sorszám]”, alatta „Fünfundzwanzig Pf.”, majd „Swakopmunder Buchhandlung”, végül „Ges. m. b. H.”. A különböző címletek alapanyaga, illetve szövegi része valamelyes eltért egymástól.

¹³⁷⁸ > DIERKS

¹³⁷⁹ > DIERKS

¹³⁸⁰ > KELLER ; In *Koloniale Rundschau*. 1914. évf. 8–10. sz. 535. p.

¹³⁸¹ > *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) 76. sz. (szept. 19.)

¹³⁸² > DIERKS

egyik gázlójánál létesített német települést.¹³⁸³ Szeptember 14-én kora délután Swakopmund elé hajózott a dél-afrikai ARMADALE CASTLE felfegyverzett teherhajó,¹³⁸⁴ és 13:50-kor löni kezdte a város szikratávíró-tornyát, amely ennek hatására később eldőlt, majd 14:15-kor német küldött érkezett fehér zászló alatt a hajóhoz, aki a tárgyalást követően távozott.¹³⁸⁵ Az Oskar SCULTETUS őrnagy vezette német egység Swakopmundból kiindulva szeptember 24-én megszállta a szomszédos dél-afrikai Walvis Bay kikötőt (amelyet majd két hónap múlva, december 25-én kénytelenek lesznek a túlerővel támadó dél-afrikai csapatoknak feladni).¹³⁸⁶ Szeptember 19-én dél-afrikai csapatok szálltak partra a katonai szempontból kiürített Lüderitzbuchtban.¹³⁸⁷ Két cirkáló és négy torpedónaszád fedezete mellett a 12 szállítóhajó 8.000 katonát tett partra. A visszavonuló német csapatok több helyen felrobbantották a vasutat, melyet csak novemberre állítottak helyre a dél-afrikai alakulatok.¹³⁸⁸ A német kikötőváros polgári lakosságából a német állampolgárokat hamarosan Dél-Afrikába szállították.¹³⁸⁹ A kibontakozó brit támadás, és a német mozgósítások miatt a délnyugat-afrikai postahivatalok sorra bezártak. A háború első hónapjaiban, Dél-Afrikában megközelítőleg 4.500 német állampolgárságú polgári személyt helyeztek rendőri felügyelet alá, vagy zártak táborkba. Ez a holland származású búr lakosság és politikusaiknak egy részében ellenérzést váltott ki.¹³⁹⁰

Szeptember 15-én Dél-Afrikában kitört egy búr felkelés, amely majd októberben bontakozott ki teljesen MARITZ, BEYERS és DE VET búr tábornokok irányításával. Vezetői között további számos magas rangú tábornok és főtiszt volt, azonban több búr tábornok brit csapatokat vezetett ellenük, köztük Jan C. SMUTS és BOTHA is. Ez természetesen lekötötte a délnyugat-afrikai gyarmat megszállására összevont brit haderőt, ezért a dél-afrikai brit hadvezetésnek a nagyobb hadműveletek folytatásával, és új indításával átmenetileg fel kellett hagynia.¹³⁹¹ Azonban az *Észak-Rhodesiai Rendőrség* segítségével a brit telepesekből felállított *1. (Dél-)Rhodesiai Ezred* szeptember 21-én megtámadta a schuckmannsburgi kis német helyőrséget, a Caprivi-nyúlványban (*Zipfel*), ezt a németek harc nélkül feladták a túlerőnek. A támadás hadászatiilag rendkívül fontos eredménye az volt, hogy német csapatok nem fenyegethették a félszáz kilométerre fekvő, dél-északi összeköttetés miatt fontos Viktória-vízesés feletti híd forgalmát.¹³⁹²

Német Délnyugat-Afrika megszállására elkülönített dél-afrikai brit haderő parancsnoka, Sir Henry LUKIN dandártábornok eközben délről jelentősebb támadást indított, már amennyire ezt a hátszágai események megengedték. A dél-afrikai Port Nollothból, a GRANT ezredes 3 lovasszázadával támogatott, összesen közel háromezer fős brit csapat támadást indított Sandfontein német település ellen. A 1914. szeptember 26-án kibontakozó harcban, a több mint másfél ezer fős német haderő, Joachim VON HEYDEBRECK alezredes

¹³⁸³ > DIERKS

¹³⁸⁴ A postahajónak 1903-ban épült gőzös 18.900 tonna vízkiszorítású és 171 méter hosszú volt.

¹³⁸⁵ > DIERKS ; Armadale Castle hajónaplója

¹³⁸⁶ > DIERKS ; KELLER ; In *Koloniale Rundschau*. 1914. évf. 8–10. sz. 533. p.

¹³⁸⁷ > In *Koloniale Rundschau*. 1914. évf. 8–10. sz. 534. p.

¹³⁸⁸ > In *Koloniale Rundschau*. 1914. évf. 8–10. sz. 534. p.

¹³⁸⁹ > DIERKS

¹³⁹⁰ > RÁTZ: 128. p.

¹³⁹¹ > DIERKS ; RÁTZ: 128. p.

¹³⁹² > DIERKS

A Caprivi körzetet ezután az *Észak-Rhodesiai Rendőrség* kihelyezett osztaga ellenőrizte és igazgatta. A közigazgatást 1914. november 24-én egészen 1919. december 31-ig, a Brit Becsuánaföld Védnökség ngamiland i biztosra vette át, majd 1929. augusztus 31-ig a becsuánaföldi Kasanéből irányították, ezután közigazgatásilag (is) visszacsatolták Délnyugat-Afrikához.

vezetésével, jelentős tüzérségi és géppuska-tűz támogatással megtörte a támadást. A harc során 200 dél-afrikai került német fogságba, köztük az ezredes és 14 tiszt is, valamint a védők zsákmányoltak 2 löveget és 1 géppuskát is. A német egységből elesett VON RAP-PARD őrnagy, Fritz SCHMIDT tartalékos főhadnagy (volt swakopmundi körzeti bíró) és 13 katona is, 25-en megsérültek, közülük egy őrmester hamarosan belehalt sérüléseibe.¹³⁹³ A németek által elfogott hadifoglyokat a távoli északra, Namutoni erődjébe szállították; a gyarmaton élő több mint száz brit állampolgárt hamarosan ugyancsak gyűjtőtáborokba zárták.

A kiürített Swakopmundból 1914. szeptember 30-án kifutott az utolsó vasúti szerelvény is, amely az addig el nem szállított fontosabb iratokat, gépeket vitte magával. Október folyamán Swakopmund térségében már 32 km-nyi sínpart szedtek fel a német műszaki alakulatok, és ezt az északon épülő vasúthoz szállították. Német híradó alakulat 1914. szeptemberében építeni kezdte a tsumebi szikratávíró adóállomást, amelyet majd november 24-én adtak át az üzemnek.¹³⁹⁴

A Lüderitzbucht környéki megszállt területeket a tenger felől az ALBION és az ide vezényelt ASTRAEA cirkáló biztosította, azonban a megszálló erők tíz nap múlva már 20 kilométer mélyen jártak a vasút mentén.¹³⁹⁵

Mialatt a déli hadszíntéren a brit erők megtorpantak, addig északon, a semleges portugál Angolában (Portugál Nyugat-Afrika). A portugál kormány és nemzetgyűlés a háború kitörésekor kinyilvánította függetlenségét. Azonban, hogy eleget tegyenek az Egyesült Királysággal korábban kötött szövetségnek, egy nagyobb létszámú csapatot Angolába hajóztak, hogy annak idején majd segíthesse a dél-afrikai erők hadműveleteit.¹³⁹⁶ (Ezt az erőt azonban jelentősen lekötötte SHIHETEKELA király felkelése, aki Dél-Angolában jelentős területek felett vette át a hatalmat; sőt, megtehetette, hogy portugál fegyverkészleteket adjon át szövetségesének, MANDUME királynak.)¹³⁹⁷ Az 1914. szeptember közepén indult csapatszállító hajókat portugál és brit hadihajók kísérték a Kongótól délre elterülő portugál gyarmatra. Kihajózásukat követően, a kis erejű portugál gyarmati haderő különböző egységeit erősítették meg velük, és délre irányították őket. Angolában a kis német és búr közösségek kémkedni kezdtek a portugálok ellen, illetve német egységek behívásának adtak hangot. Eközben az angolai portugál hadvezetés utasította a déli körzetek katonai vezetőit, hogy az afrikai lakosság segítségével építsék ki a határon átnyúló titkosszolgálati hálózatot. Miután egy portugál őrjárat elfogott egy Német Délnyugat-Afrikába tartó, utánpótlást szállító konvojt, a portugál kormányzóság rendeletet adott ki minden német állampolgár őrizetbe vételéről.¹³⁹⁸

Dr. SCHUTZE-JENA körzeti ügyvivő és ötfős fegyveres csapata 1914. október közepén előzetes engedély nélkül táborozott Portugál Nyugat-Afrikában (Angolában), a Cunene-folyó partján. Október 19-én, Naulila helyőrségében a németek az őket előállító portugál járőrrel kialakult tűzharcban meghaltak, csak három afrikai katonájuk maradt életben, akik fogságba estek.¹³⁹⁹ A naulilai összecsapás megsértette a két ország – Németország és Por-

¹³⁹³ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVII. évf. (1915) 9. sz. (jan. 27.) és 15. sz. (febr. 17.)

¹³⁹⁴ › DIERKS

¹³⁹⁵ › DIERKS

¹³⁹⁶ › Portugal Enters the war.

¹³⁹⁷ › DIERKS

¹³⁹⁸ › SCRIVENOR

¹³⁹⁹ A dél-angolai határvidéken járőröző portugál alegységek egyike a Cunene-folyó partján kis német táborot fedezett fel, az ott tartózkodók azonban előzetesen nem kértek engedélyt portugál területre történő bebocsátáshoz. A németek vezetője Outjo körzeti ügyvivője, dr. SCHUTZE-JENA volt; a csapatába csak két német tiszt és három afrikai katona tartozott. Célja az utánpótlási vonalak kiépítése volt, és a közeli portugál város, Humbe

tugália – között még fennálló semlegességet, de végül ez nem eredményezett hadüzenetet a későbbiekben sem. (Portugália csak 1916. márciusában üzent hadat Németországnak.)

A naulilai eset után a német délnyugat-afrikai hadvezetés utasította az Okavango-folyó menti német helyőrség parancsnokát, hogy indítson támadást a portugálok túlparti erődtései ellen. 1914. október 31-ének késő délutánján az Okavango/Lubango-folyó partján elterülő Cuangar portugál erődtést megtámadta az Oswald OSTERMANN vezette német egység. A géppuskával felfegyverzett német csapat rövid harc után bevette a települést, a súlyos áldozatokat szenvedett portugál erők visszavonultak. Portugál oldalon a csatában 21 katona és egy polgári személy halt meg. Már november 1-jén FRANKE őrnagy is parancsot kapott, hogy egy jelentősebb egységgel indítson büntető-hadjáratot a dél-angolai portugál erők ellen. Így november közepén német egységek újabb támadást indítottak az Okavango-folyó mentén fekvő további portugál települések és őrhelyek – így Dirico, majd Mucusso – ellen.¹⁴⁰⁰

Ezalatt a búr felkelők egy jelentősebb csapata Salomon Gerhardus (Manie) MARITZ tábornok vezetésével október 7-én a dél-afrikai Upingtonból útnak indult, hogy két nap múlva Ukamas térségében egyesüljön a németek délkeleten állomásozó haderejével.¹⁴⁰¹ A búr lázadás leverését elősegítette az európai harctérre indított ausztrál és új-zélandi egységek egy részének partra szállása, amelyek támogatásával már október végén jelentős sikereket ért el a brit haderő hazai területen. Azonban csak decemberre kezdtek számottevően enyhülni a harcok. Fegyveres ellenállásuk döntően 1915. január végéig, illetve véglegesen február 4-éig tartott ki, és érintette a német védnökség elleni felvonulási terület egy részét is.¹⁴⁰²

November 9-én Kalkfontein-Süd környékén Joachim VON HEYDEBRECK alezredes, a német délnyugat-afrikai *Schutztruppe* parancsnoka egy katonai balesetben – felrobbanó löszertől – megsebesült, és 1914. november 12-én sérüléseibe belehalt. Helyét helyettese, Victor FRANKE őrnagy,¹⁴⁰³ immár alezredesi rendfokozatban vette át.¹⁴⁰⁴

A németek december első harmadában – mivel ekkor már a dél-afrikai front nyomása jelentősen enyhült –, FRANKE alezredes személyes vezetésével, jelentősebb csapatösszevonásokat hajtottak végre az Etoscha-sósmocsár vidékén, Naulilától négy napos járásra délre. A két lovasszázad több szakasznyi afrikai fegyverrel (40 tiszt, 450 német és 150 afrikai katona) valamint az őket támogató hat löveggel és két géppuskával menetoszlopba fejlődve északnak indult. A német csapatmozgásról értesült portugálok katonai ereje a Cunene-folyó térségében ekkor megközelítően 250 fő volt. Ez három századba osztva

parancsnokának engedélyére vártak, hogy a kapcsolatépítést portugál területen is folytathassák. A németek ellenőrzésére 1914. október 19-én kiküldött Alvares SERENO hadnagy 15 lovas és 15 gyalogos katonáját meg látva, a német katonák – támadást sejtve – fegyvereikért futottak, de a portugál tiszt felszólította őket azok letételére. SERENO hadnagy a naulilai helyőrségéhez kísérte dr. SCHUTZE-JENA ügyvivő csapatát, ők azonban fogságra gyanakodtak, és vissza akartak térni német területre. Ekkor tűzharc alakult ki a két fél között. A német ügyvivő azonnal meghalt, kíséretének egyik tagja úgyszintén, egy másik katonája pedig hamarosan sérülésébe belehalt (LÖSCH főhadnagy és RÖDER), az egység többi tagja fogságba esett.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) 88. sz. (okt. 31.) ; DIERKS; SCRIVENOR

¹⁴⁰⁰ › DIERKS

¹⁴⁰¹ › DIERKS ; PATERSON

¹⁴⁰² › RÁTZ: 128–129. p.

¹⁴⁰³ FRANKE, Erich Victor Carl August (1866–1936) 1896-tól főhadnagy, majd az év május 26-tól a német délnyugat-afrikai *Schutztruppe* beosztott tisztje, hamarosan különböző katonai körzetek vezetője lett. Részt vett a herero lázadás ellen indított harcokban, 1905-ben II. VILMOS német császár a legmagasabb katonai kitüntetésben, a *Pour le Mérite*-ben részesítette. 1910-től őrnagy, majd 1914. november 12-étől alezredes és a német délnyugat-afrikai *Schutztruppe* parancsnoka.

¹⁴⁰⁴ › DIERKS

állomásozott ott, tüzérségi támogatásuk öt löveg volt. A portugál parancsnok, Alves ROÇADAS ezredes a főhadiszállását Naulilában rendezte be. Az előretolt járőrök már 1914. december 12-étől tűzharcba keveredtek, azonban a német főerő 18-án a késő délutáni órákban zárkózott fel Naulila környékén. A haditerv szerint délről FRANKE alezredes, dél-nyugatról, a folyó mentén VON WATER indított támadást. Eközben WEIß százados – Out-joból indulva – jelentős csapatával előbbiekől keletre hatolt be portugál területre és a tágabb dél-angolai vidék portugál táborait kellett támadnia. A Naulilánál kibontakozó heves, tüzérséggel támogatott harc során közel 70 portugál és afrikai katona halt meg, tovább 70-en német fogságba estek, köztük 3 portugál tiszt is. A támadók közül 9-en estek el, valamint 6 tiszt (köztük FRANKE alezredes) és 20 katona megsebesült. A németek az ezt követő hetekben beszivárgó ügynökeik segítségével folytatták a dél-angolai vidéken élő népek lázítását a portugálok ellen, és a következő hónapokban csapatokba szerveződve támadást is indítottak portugál érdekeltségek ellen.¹⁴⁰⁵

A dél-afrikai csapatok mozgását megfigyelendő, a két német repülőgéppel rendszeres felderítést végeztek. A hadnagyi rendfokozatú pilóták – VON SCHEELER, Wilhelm TRÜCK és az osztrák Paul FIEDLER – gyakran még az ellenséges vonalak mögé is berepültek. A felderítéseken túl, a műhelyekben sebtében összeszerelt kis bombákkal is zavarták a dél-afrikaiak mozgását. A háború előre haladtával egyre fontosabbá váltak a pilóták jelentései, légifényképei a dél-afrikai táborokról, hadianyagokról és a frontvonalakról. FIEDLER 1914. október 26-án az egyfedelű *Taubé*vel egészen a Dél-Afrikában található Steinkopfig – Port Nollothtól keletre – repült, ahol az ellenséges csapatösszevonásokat fényképezte.¹⁴⁰⁶ A repülőgépek és motorjaik azonban mind nehezebben viselték az éghajlat sajátosságait és a gyakori, megerőltetett igénybevételt. A pilótáknak nemegyszer kényszerleszállást kellett végrehajtaniuk, és egyre több találat is érte a gépeket.¹⁴⁰⁷ A légi felderítésnek köszönhető, hogy 1914. december 15-én felfedezték a Lüderitzbuchtból előre nyomuló brit erőket.¹⁴⁰⁸

Az 1914. év végén a Rehoboth környéki búr-afrikai vegyes kapcsolatból származók fellázadtak a németek ellen, német telepeseket öltek meg és kergettek el. Az elégedetlenséget az váltotta ki, hogy az ígéret ellenére a vegyes kapcsolatból származók saját területeiken kívül is bevetették, és ezen kívül még a dél-afrikai hadifoglyok őrzését is el kellett látniuk. Ez az esemény szintén német csapatokat kötött le, és ezzel megszűnt a rehobothiak alakulata is.¹⁴⁰⁹ A foglyul ejtett dél-afrikaiak egy részét az Uitbaai határában létrehozott táborban őrizték.¹⁴¹⁰ A háterszági felkelés miatt a dél-afrikaiak újabb támadásokat csak 1914. december végén indítottak, ennek keretében Walvis Bay-ben december 25-én közel ezer fős brit–dél-afrikai erő, hét löveg támogatásával szállt partra, és visszafoglalták a várost. Az új év első dél-afrikai támadása Swakopmund ellen zajlott Walvis Bay felől. A kiürített várost esemény nélkül szállták meg 1915. január 3-án.¹⁴¹¹

¹⁴⁰⁵ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVII. évf. (1915) 9. sz. (jan. 27.) ; DIERKS ; SCRIVENOR

¹⁴⁰⁶ › DIERKS

¹⁴⁰⁷ › SCRIVENOR

¹⁴⁰⁸ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: XI. évf. (1918) 19. p.

¹⁴⁰⁹ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: XI. évf. (1918) 19. p. ; DIERKS

¹⁴¹⁰ › DIERKS

¹⁴¹¹ › DIERKS ; PATERSON

Miután a dél-afrikai csapatok visszafoglalták a kikötőt, felkérték a *South African Railways and Harbours* kormányzósági vállalatot, hogy építse meg a Walvis Bay és Swakopmund közötti vasútvonalat. A december 27-én megkezdett vonal végül 37 km-t tett ki (1915. február 11-én készült el). A dél-afrikai műszaki alakulatok február 20-án kezdték meg Swakopmundból a felszedett vasút helyére lefektetni az új sínpárt, immár 1.067

Egy megbízhatónak tartott értesülés szerint, november második felében a német gyarmatokon híre ment, hogy a Lüderitzbucht városában fogságba esett német nőket és gyermekeket a dél-afrikai – a Durban közelében fekvő – Pietermaritzburgba szállították, és gyűjtőtáborba zárták.¹⁴¹² Januárban hivatalos értesülések alapján kiderült, hogy a dél-afrikaiak ezeket a nőket és a gyermekeket csak felügyelet alá helyezték, a férfiakat pedig hadifogoly-táborokban különítették el. A felügyelet alatt álló nők és gyermekek jobb ellátása érdekében a német *Vöröskereszt* és polgári adakozók hetek alatt megközelítően 30.000 M-t gyűjtöttek össze.¹⁴¹³

Ákárcsak a németek, idővel a britek is használtak repülőgépeket a délnyugat-afrikai harcokban, felderítés és bombázás céljára egyaránt. Az első felszállásaikat 1915. első napjaiban kezdték meg, amikor visszarendelték az Egyesült Királyságban továbbképzésen tartózkodó négy pilótát. Az ő segítségükkel 1915. január 29-én felállították a *South African Aviation Corps*-t (*Dél-Afrikai Repülő Csapatok*; S.A.A.C.). További pilótákkal bővült a létszám, májusban pedig megérkezett Dél-Afrikába 6 fémszerkezetű *Farman* repülőgép.¹⁴¹⁴

A Német Délnyugat-Afrika tengeri blokádját fenntartó, de a német tengeri kapcsolat megszűnésével nélkülözhetővé vált ALBION brit hadihajót 1915. januárjában a Dardanel-lákra helyezték át, az ASTRAEÁ-t pedig a kameruni blokád segítésére küldték. Louis BOTHA tábornok, Dél-Afrika miniszterelnöke 1915. február 10-én a megszállt Swakopmundba látogatott, majd másnap átvette az immár 43.000 főre növelt, három seregre tagozott dél-afrikai erők parancsnokságát.¹⁴¹⁵

Ezalatt délen, az Oranje folyó mentén, Kakamasnál még 1915. február 4-én RITTER őrnagy egysége megütközött egy dél-afrikai alakulattal. Sok dél-afrikai elesett, 1 tiszt és 20 katona német fogságba került, a német egységéből pedig 5 tiszt és 3 katona halt meg.¹⁴¹⁶ Február 7-én dél-afrikai csapatok megtámadták és használhatatlanná tették a 40 km-es Pomona–Bogenfels gyémántbánya-vasutat. Február 15-én szintén brit egységek a Lüderitzbucht–Aus vasútvonal mentén egészen Garubig nyomultak előre, miközben a visszavonuló német alakulatok fokozatosan ürítették ki a vasútvonal menti településeket.¹⁴¹⁷

Az északi német kikötővárosból a Swakop-folyó medrében meginduló dél-afrikai csapatoknak eközben egyre jobban megnyúlt az utánpótlási vonala, ezért a támadásuk egyelőre lelassult, s a lovas egységeket is visszarendelték a tengerpartra. Február második felében a Riet térségébe (Swakopmundtól keletre, a vasútvonal mentén) visszavont német erőket a dél-angolai területekről kivont két századdal és egy üteggel megerősítették, így az ellenséges erőket már 360 katona 10 löveggel és 6 géppuskával várta.¹⁴¹⁸ A támadók vasútvonal-helyreállítási munkálatai jól haladtak, így a felzárkózott, 7–8 ezer fő dél-afrikai haderő március 20-án pirkadatkor csapást mért a Riet környéki német állásokra. A hamarosan bekerített védők két órán át tartó heves ellenállása során sok német katona életét vesztette, a visszavonulást fedező alegységekből 209-en, két löveggel fogságba estek.¹⁴¹⁹

mm-es (42 hüvelyk) nyomtávon (a korábbi 600 mm-es volt), amely így igazodott a brit gyarmatokon általánosan használt vasúti kocsik és mozdonyok tengelyszélességéhez.

¹⁴¹² › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) november 27-ei (71.) különszám.

¹⁴¹³ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVII. évf. (1915) 10. sz. (jan. 30.)

¹⁴¹⁴ › MAHNCKE

¹⁴¹⁵ › DIERKS

¹⁴¹⁶ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVII. évf. (1915) 14. sz. (febr. 13.)

¹⁴¹⁷ › DIERKS

¹⁴¹⁸ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: XI. évf. (1918) 19. p.

¹⁴¹⁹ › DIERKS ; PATERSON

Másnap a Jakkalswater mellett táborozó német tartalékot BOTHÁ egysége a lövegek támogatásával támadta meg, itt 43 német katona és a lovaik estek el, a túlélőket elfogták. Áprilisban az északi dél-afrikai erők felfegyverzett gépkocsik jóvoltából újabb támogatást kaptak.¹⁴²⁰

A déli fronton az utolsó német légi felderítést, az osztrák FIEDLER hadnagy 1915. március 29-én végezte, amikor Schakalskuppe határából felszállva a vasútvonal felett, nyugati irányba, a megszállt Lüderitzbuchtig repült; azonban visszatérni már nem tudott.¹⁴²¹ A fennmaradó egyetlen géppelmás hadműveleti területek felett még június végéig folytatták a harcfelelősséget. A német és a dél-afrikai repülők azonban soha nem csaptak össze.¹⁴²²

A német délnyugat-afrikai harcokban kiemelkedő bátorságot tanúsító német katonák részére a Vaskereszt birodalmi elismerés helyett SEITZ kormányzó egy ideiglenes kitüntetés alapított. Ezek tulajdonosait a délnyugat-afrikai köznyelv csak „Hildegard Rend”-nek nevezte, mivel a kitüntetés védnöke Hildegard SEITZ, a kormányzó felesége volt. A kitüntetés maga egy fekete szövetből készült kereszt volt, fehér hímméssel. Akik német délnyugat-afrikai kitüntetésben részesültek, a háború után Németországba visszatérve a Vaskereszt II. osztályát kapták meg.¹⁴²³

A többirányú dél-afrikai előretörés hatására a német hadvezetés a mozgatható készleteket (ivóvíz, élelem, élőállat) északnak, Tsumebbe indította útnak, ahol majd megszervezzék további elosztásukat. A *Schutztruppe* egységei, ahol a vasúti szállítást már nem tudták megoldani, ott ökrök vontatta járművekre voltak utalva, ez pedig a hadianyagok lassú mozgatását eredményezte, így az egyes egységek utánpótlása ezekben a hónapokban nagy körülményt igényelt. A német haderő által élelmezett állatok legeltetése a száraz területek miatt egyre nehezebb lett.¹⁴²⁴

Victor FRANKE alezredes 1915. április 1-jével az összes vasútvonalat katonai igazgatás alá rendelte, bár azokon már régóta a katonai szállítás volt a döntő és az elsőbbségi szállítmány.¹⁴²⁵ A dél-afrikai csapatok déli előrenyomulása miatt 1915. március 28-án leszerelték az aus-i szikratávíró állomást, majd április 1-je hajnalra elhagyták a várost.¹⁴²⁶ A négy részre tagolt dél-afrikai egység hadoszlopai közül a Swakopmundból kiindult előretörést továbbra is maga BOTHÁ tábornok-miniszterelnök vezette. MACKENZIE tábornok Lüderitzbuchból Aus-on keresztül támadott, a Kimberlyből Kiriis Westen át haladó egységeket C. A. L. BERRANGÉ irányította, míg az Oranje-folyótól Jacob Louis VAN DEVENTER dandártábornok tört előre észak felé.

Április 14-én esett el a délkeleten fekvő Kiriis West, melyet keletről és délről támadott meg több mint tízezer dél-afrikai katona. Egy nappal később a Kiriis Westtől nyugatra és a vasút mentén fekvő Aus került brit kézre. Április 23-án komoly veszteséget szenvedtek Gibeon német védői, és két nap múlva ki is vonultak a városból.¹⁴²⁷

Jan C. SMUTS dél-afrikai búr tábornok és W. W. HOY, a dél-afrikai vasutak igazgatója – akinek feladata volt a megszállt területek vasúti közlekedésének újjászervezése – 1915. április 30-án Swakopmundba érkezett.¹⁴²⁸

1420 › PATERSON

1421 › DIERKS

1422 › MAHNCKE

1423 › *Prussian Iron Cross*.

1424 › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: XI. évf. (1918) 19–20. p.

1425 › DIERKS

1426 › PATERSON

1427 › DIERKS

1428 › DIERKS

Északon, Trekkopies határában, április 26-ra virradó éjjel a dél-afrikaiakat egy jelentősebb német csapat támadta meg, akik sikeresen felrobbantották a megszállt vasútvonalat, délelőtt azonban a dél-afrikai ellentámadás az ő győzelmükhöz vezetett, igaz, mindkét oldalon jelentős veszteségeket szenvedtek. A déli hadműveleti területeken tevékenykedő dél-afrikai csapatok Keetmashoop vidékén egyesültek, majd észak felé támadtak. A Német Délnyugat-Afrikában lezajlott legnagyobb létszámú csatát Gibeonnál vívták meg 1915. április 26-án. A várostól kissé keletre fekvő vasútállomás északi térségében, egy emelkedő déli lejtőjén közel ezer fős német egységet vontak össze. A MACKENZIE dandártábornok parancsnoksága alatt álló három lovasdandár keletről, délről és nyugatról lendült támadásba. A németek befűtött gőzmozdonyát még indulás előtt támadás érte, így lőszer és robbanóanyag rakományát a briteknek sikerült lefoglalniuk. A kibontakozó heves harcban a németek negyede elesett vagy súlyosan megsebesült, de a védőknek, ugyan lövegeik és géppuskáik hátrahagyásával, de sikerült északra visszavonulni. A dél-afrikaiak közül 24-en meghaltak és 66-an megsebesültek.¹⁴²⁹

Az északnyugat és dél felől is közelítő dél-afrikai csapatok miatt április végén bezárták a windhuki iskolákat, és a következő napokban a székhelyet kiürítették. Végül, május 1-jén SEITZ kormányzó Grootfonteinbe helyezte át a központját (a windhuki postahivatal május 11-éig még üzemelt). Május 12-én a dél-afrikai csapatok megszállták a katonailag kiürített Windhukot, a hátramaradt MÜLLER őrnagy megadta magát és a várost. Május 20-án, Omaruruban SEITZ kormányzó és a dél-afrikai BOTHA tábornok-miniszterelnök kétnapos tárgyalást folytatott az esetleges fegyvernyugvásról, de végül eredmény nélkül távoztak.¹⁴³⁰

Az utánpótlás nehézsége gyakorta okozta a dél-afrikai erők előnyomulásának lassulását vagy megakadását. Ezen segített a vasút helyreállítási munkálata, ezért folyamatosan és jelentős erővel dolgoztak rajta. Ennek hatására 1915. június közepén a dél-afrikai erők is csapatösszevonást hajthattak végre, amely keretében a számos ezred mellett több löveget is átcsoportosítottak Karibib térségébe. E jelentős erő június 20-án kezdődő támadásorozata a vasútvonal mentén a németeket fokozatosan észak felé nyomta, elsőként a kiürített Omaruru került a támadók kezére.¹⁴³¹ Az első jelentősebb német csapatösszevonás Waterberg (Otjozondjupa) térségében történt. Ezt követően minden német egységet Otawinál kívántak összevonni, eközben a közeli Otjikoto-tóba süllyesztették a fel nem használható hadi felszerelés (elsősorban lövegek és lőszer) egy jelentős részét, hogy azok ne kerülhessenek a támadók kezébe. Otawi térségében a védők nem tudtak hatékony, kellően erős arcvonalat kiépíteni, és amikor július 1-jén a dél-afrikaiak számos löveggel megerősített, túlerőben lévő hadereje támadás indított ellenük, újabb visszavonulást kellett elrendelni. A német kormányzó három nap múlva jegyzékben tett ajánlatot BOTHA miniszterelnöknek, miszerint a németek fegyverszünetet kötnének a háború fennmaradó időtartamára, de ezt a dél-afrikai tábornok visszautasította. Az utolsó ütközet július 4-én zajlott le Ghaubnál.¹⁴³²

A tizenegy hónapon keresztül zajló harcok során a dél-afrikai csapatok 890 német katonát ejtettek foglyul. A német kormányzó július 6-án délelőtt 10 órára újabb fegyverszüneti tárgyalást kezdeményezett a vasút 500. kilométerszelvényénél. A tárgyaláson BOTHA tábornok a tiszthelyettesek internálása mellett felajánlotta, hogy a tartalékos (köz)katonák lefegyverzésüket követően a gyarmaton belül szabadon hazamehettek. Viszont követelte

¹⁴²⁹ › PATERSON

¹⁴³⁰ › DIERKS

¹⁴³¹ › DIERKS ; PATERSON

¹⁴³² › DIERKS ; PATERSON

valamennyi fegyver, lőszer és szállítóeszköz átadását. Ezalatt a dél-afrikaiak északi hadereje elérte Tsumebet – ahol 600-an estek fogságba – és az Etoscha partja mentén elterülő Namutoni erődjét is megközelítették.¹⁴³³

A német vezetésnek nem maradt sok esélye. Július 9-én éjjel 2 óra 30-kor kézhez kapták a dél-afrikai feltételeket, amelyet aznap 10 órával kezdődően elfogadták. Ezzel a délnyugat-afrikai német haderő letette a fegyvert. A fegyverszünetet rögzítő okmányt még aznap Khorabban SEITZ kormányzó és Victor FRANKE alezredes aláírta Louis BOTHA dél-afrikai tábornok-miniszterelnök előtt. Az utolsó német postahivatal még tíz napig működött Olukondában, az Etoscha-sósomocsártól északra, majd július 19-ei bezárását követően végleg megszűnt a német igazgatás utolsó intézménye is.¹⁴³⁴

A harcok végeztével a németek és a velük harcoló néhány osztrák állampolgár közül összesen 204 tiszt, 3.293 tiszthelyettes, tisztos és közkatona, 37 löveg és 22 géppuska valamint, 1.500 német, osztrák és magyar polgár került dél-afrikai felügyelet alá. A háború során a német oldalon 1.274 katona halt vagy sebesült meg, míg a dél-afrikai csapatok közül 113 fő esett el, 311 megsebesült, 169 eltűnt vagy került fogságba.¹⁴³⁵

A fegyverszünetet követően SEITZ kormányzónak lehetővé tették, hogy Grootfonteinben maradjon, majd egy tanyára költözzön, FRANKE alezredest azonban az okawayoi hadifogoly-táborba internálták. A dél-afrikai miniszterelnök ígéretének megfelelően, a német tartalékosok visszatérhettek lakhelyükre. Azonban másfélezer főnyi hivatásos katonát és besorozott német rendőrt Aus-ba szállítottak, ahol őket a háború hátralevő időtartamában mindvégig fogságban tartották.¹⁴³⁶ A Dél-Afrikában menedéket kérő délnyugat-afrikai polgári személyeket 1915. augusztus elején szállították vissza Fokvárosból Lüderitzbuchtba. A háború végén, 1918-ban kibontakozó spanyolnátha-járvány Afrika déli részének hadifogoly-táborában is áldozatokat követelt, így sokan meghaltak az Aus mellett létesített, illetve dél-afrikai telepeken is; még a fogvatartók soraiban is sok volt az áldozat. Az aus-i fogolytábort végül majd csak 1919. áprilisában számolták fel.¹⁴³⁷

A Német Délnyugat-Afrikában harcoló német egységek katonái közül a háborút követően 466-an kapták meg a Vaskereszt II. osztályú kitüntetését, ideértve a korábbi „Hildegard Rend” tagjait is.¹⁴³⁸

¹⁴³³ › DIERKS

¹⁴³⁴ › DIERKS

¹⁴³⁵ › CLODFELTER ; RÁTZ: 127–128. p.

¹⁴³⁶ › DIERKS ; RÁTZ: 127–128. p.

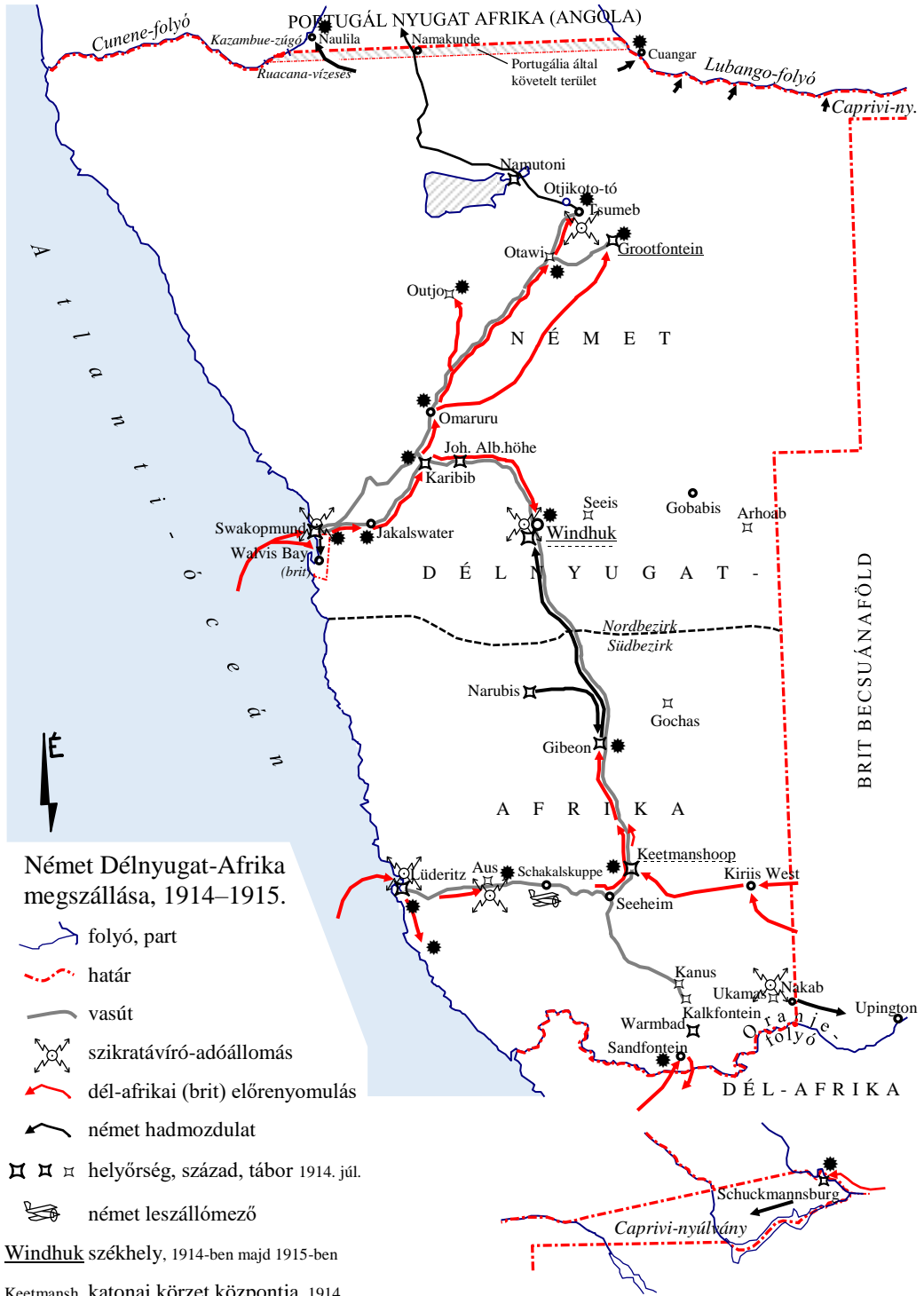
¹⁴³⁷ › DIERKS

¹⁴³⁸ › *Prussian Iron Cross*.

Ütközetek Német Délnyugat-Afrikában*			
dátum	helység	támadó fél	eredménye
1914. —			
08.21.	Upington	német	támadás a brit gyarmatba
08.23.	Kummernais	n. a.	n. a.
09.09.	Beenbreck	n. a.	n. a.
09.13.	Ramansdrift	dél-afrikai	megszállják az állomást
09.14.	Swakopmund	dél-afr. (ARMADALE C.)	ágyúzza a kikötővárost
09.19.	Lüderitzbucht	dél-afrikai	megszállják a déli kikötőt
09.21–22.	Schuckmansburg	észak-rhodesiai	elfoglalják a helyőrséget
09.23.	Swakopmund	dél-afr. (ARMADALE C.)	ágyúzza a kikötővárost
09.24.	Swakopmund	dél-afr. (ARMADALE C.)	löveti a várost
09.24.	Walvis Bay	német	beveszik a brit kikötővárost
09.26.	Sandfontein	dél-afrikai	a britek visszavonulni kényszer.
09.30.	Swakopmund	dél-afr. (ARMADALE C.)	ágyúzza a kikötővárost
10.19.	Naulila (Angola)	német / portugál	tűzharcban a németek elesnek
10.31.	Cuanger (Angola)	német	első támadás a portugálok ellen
11.12.	Dirico (Angola)	német	támadás a település ellen
11.16.	Macusso (Angola)	német	megtámadják az erődöt
12.18.	Naulila	német	megszállják a port. helyőrséget
12.22.	Nous	német	visszaverik a dél-afrikai erőt
12.25.	Walvis Bay	brit	visszafoglalják a kikötőt
1915. —			
02.04.	Kakamas	német (RITTER örgy.)	német győzelem
02.23.	Goanikontes	dél-afrikai	megszállják a települést
03.20.	Riet	dél-afrikai	németek megadják magukat
03.21.	Jakkalswater	dél-afrikai	elfogják a német utóvédet
04.01.	Anus Hasur	dél-afr. (MACKENZIE tbk.)	beveszik a települést
04.07.	Kalkfontein	dél-afrikai	megszállják a vasút végáll.-t
04. hó során	Heuras	német	támadás visszavonulás közben
	Uitdraai	német	támadás visszavonulás közben
	Kabirab	német	támadás visszavonulás közben
04.14.	Kiriis West	dél-afrikai	elesik a város
04.15.	Aus	dél-afrikai	beveszik a települést
04.20.	Keetmanshoop	dél-afrikai	elfoglalják a várost
04.25/26.	Trekkopies	német	támadás a dél-afr.-i állások ellen
04.26.	Gibeon	dél-afrikai	németek visszavonulnak
04.27.	Konub	dél-afrikai	megszállják Rehoboth környékét
05.12–17.	Windhuk	dél-afrikai	elesik a székhely / főhadiszállás
05.04.	Garies	n. a.	n. a.
05.08.	Sam-Khubis	n. a.	n. a.
07.01.	Otawi	dél-afrikai	beveszik a bányavárost
07.04.	Ghaub	dél-afrikai	az utolsó ütközet

* Az összeállítás nem tartalmazza valamennyi ütközetet, összecsapást.

Forrás: *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVII. évf. (1915) 18. sz. (febr. 27.) ; DIERKS ; KELLER ; PATERSON

Készítette: SOM Krisztián

Német Kelet-Afrika védelmi harca az I. világháborúban

Német Kelet-Afrika katonai és rendvédelmi erői a világháború előestéjén

A német oldalon 1914. január 17-től Paul VON LETTOW-VORBECK alezredes¹⁴³⁹ volt a német kelet-afrikai fegyveres erő, a *Schutztruppe* (*Véderő*) vezérkari főnöke, parancsnoka (*Kommandant der Schutztruppe*). A haderő kelet-afrikai főparancsnoki tisztét a mindenkori kormányzó – mint a német szászár képviselője – töltötte be, aki ekkor dr. Albert Heinrich SCHNEE volt.

A *Schutztruppe* a háború kitörésekor 2.540 *askariból* és afrikai altisztből, 216 német tisztből és altisztből állt.¹⁴⁴⁰ E fegyveres erő elsősorban csendőrségi feladatokat látott el: a német közigazgatás hatékonyságát volt hivatott támogatni egyes kerületekben és azok körzeteiben. A rendőri tevékenységet a *Polizeitruppe* (*Rendőri Sereg*) látta el, amelyet 1914. nyarán 4 tiszt vezetése alatt 41 német őrmester (*Polizeiwachtmeister*), 2.154 afrikai tisztes és közrendőr alkotott.¹⁴⁴¹ Az *askarik* – ha arra alkalmasnak találtattak – tisztessékké, majd altisztekké léphettek elő, de tiszti rendfokozatot („*effendi*”) már sok éve nem szerezhettek, a korábban tisztékké vált afrikaiak viszont továbbra is megtarthaták rendfokozatukat és beosztásukat.¹⁴⁴² Közülük az idősödő Yuma MURSAL – a 4. FK-hoz később áthelyezett – tiszt a kandoa-irangii harcokban is kiemelkedett.¹⁴⁴³ A *Schutztruppe* minden századát (FK – *Feldkompagnie*, azaz lövésszázad) 3 szakaszra osztották, a századok, illetve a szakaszok – rendeltetésükből eredendően – általában különállóan tevékenykedtek, saját utánpótló és szállító egységeik voltak, ezek századonként általában 250 főt tettek ki.¹⁴⁴⁴ A teherhordók a 30 kg terhet akár napi 30–50 km-en keresztül is tudták szállítani a fejükön. A *Schutztruppe* vezényleti nyelve a német volt, melyet az afrikai tiszthelyettesek többkevesebb kiejtési hibával használtak, bár főként szuahéliül jelentettek. Minden egyes század fegyverzete kettő–négy géppuskából – ez összesen megközelítőleg 50 géppuska – és katonánként egy–egy, még 1871-ben rendszeresített puskából¹⁴⁴⁵ állt. A *Schutztruppének* ezen felül még volt két lövege, hat régi lövege és két revolverágyúja is. Saroktornyos kőerődök (szuahéliül: *boma*) leginkább a kerületi székhelyeken álltak, a körzetek és egyéb területek erődítéseit általában agyagból és vályogból emelték, amelyen belül álltak az eu-

¹⁴³⁹ VON LETTOW-VORBECK, Paul (született: 1870. március 20, Saarlouis, Poroszország). Apja a porosz királyi hadseregben szolgált, s később gyalogsági tábornokként vonult nyugalományaiba. Az ifjabb Pault 1881-ben a potsdami kadétkiskolába írták be. Az első harctéri bevetésére Kínában került sor, ahol az úgynevezett boxer lázadás alatt 1900–1901-ben szolgált, majd Német Délnyugat-Afrikában 1904-től századosként a német dél-nyugat-afrikai *Véderő* parancsnokságának adjutánsa a herero / hottentotta felkelés idején. A délnyugat-afrikai harcok során, 1906-ban megsérült és hónapokat töltött lábadozással Dél-Afrikában. 1907-től Németországban teljesít szolgálatot, s 1909-ben a wilhelmshaveni 2. *Seebataillons* parancsnokává nevezték ki. Ezt követően Kamerunban szolgált, ahol 1913. október 20-án alezredesi rendfokozattal, átmenetileg az ottani gyarmati erők parancsnoka lett. Azonban már 1914. január elején áthelyezték, és január 17-től a német kelet-afrikai *Véderő* parancsnoka lett (Dar es Salaamba az ADMIRAL gőzös fedélzetén érkezett az említett napon).

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) ; HOFFMANN: 130–131. p.

¹⁴⁴⁰ › VON LETTOW-VORBECK: 19. p.

¹⁴⁴¹ › VON LETTOW-VORBECK: 19. p.

¹⁴⁴² Az 1911-es állománytábla szerint csak két afrikai volt tiszti beosztásban. 1914. augusztus 31-én reggel az előző napi szélütése következtében elhunyt PLANTAN *effendi* (afrikai tiszt), aki 27 éven keresztül szolgált katonaként, ebből 25 évet a német kelet-afrikai *Schutztruppében*, utolsó beosztása a 18. FK-nál volt, számos katonai kitüntetés tulajdonosa volt. Katonai tiszteletadással, számos német tiszt jelenlétében temették el.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 71. sz. (szept. 2.)

¹⁴⁴³ › VON LETTOW-VORBECK: 139., 152. p.

¹⁴⁴⁴ › VON LETTOW-VORBECK: 22. p. ; SIBLEY: East Africa. – fiasco at Tanga.

¹⁴⁴⁵ › *Jegerbusche* M1871

rópaiak nagyobb, sötétzöld sátrai és az *askarik* ideiglenes kunyhói is. A *Schutztruppe* Parancsnoksága (*Kommando der Schutztruppe*) a törzssel és az 5. FK-val (századdal) Dar es Salaamban állomásozott. A gyarmat polgári lakosságából katonai szolgálatra bevonultatható volt 2.600 német, valamint 60–80 osztrák és magyar állampolgár is. Már 1914. július elején kormányzósági rendeletek útján részletes összeírást tartottak a tartalékos katonákról.¹⁴⁴⁶

Német Kelet-Afrikában állomásozó fegyveres erőkhöz sorolandó még a S.M.S. KÖNIGSBERG könnyűcirkáló¹⁴⁴⁷ 322 főnyi legénységgel és a S.M.S. MÖWE (II)¹⁴⁴⁸ ágyúnaszád, felmérő- és aknakutató-hajó (ún. *Spezialschiff* vagy *Vermessungschiff*) 102 tenge résszel.¹⁴⁴⁹ Már a háború előtt tervezték, hogy Dar es Salaam kikötőjébe tengeralattjáró-állomást telepítenek, hogy a búvárnaszádok innen kiindulva védelmezzék az Indiai-óceán német kereskedelmi hajózását.¹⁴⁵⁰ Ez azonban 1914. nyaráig számos okból eredően nem valósult meg.

Ruandában, Urundiban és részben Bukobában a német haderő csendőrségi feladatait a lőfegyverekkel szerényen ellátott törzsi félkatonai egységek támogatták. A *ruga-rugák* – eredetileg felfegyverzett karavánkísérők, örök – a helyi uralkodók irányítása alá tartoztak, ők is tartották fenn egységeiket. Azonban a háború kitörésekor feladatuk felértékelődött, és a belső rendvédelmen túl már határvédelmi, megfigyelési és őrzési feladatokat is elláttak, elsősorban az északnyugati határvidékek mentén állomásozó német FK-k támogatására, kiegészítésére. A háború első két évében sok száz afrikai szolgált *ruga-ruga* alakulatokban, és sokan el is estek vagy megsebesültek a németek oldalán vívott harcokban, de éppen a királyi (lazább) alárendeltség miatt sokan el is hagyták engedély nélkül vagy idő

¹⁴⁴⁶ › *Amtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika* XV. évf. (1914.) 49. sz. (júl. 1.) és 50. sz. (júl. 4.)

¹⁴⁴⁷ Az S.M.S. KÖNIGSBERG könnyűcirkáló Német Kelet-Afrikába érkezését követően az Indiai-óceán egyik legnagyobb, legerősebb, legfiatalabb és legkorszerűbb hadihajója lett 322 főnyi legénységével. Az 1907. április 6-án a *Kaiserliche Werft* kielii gyárában 5.407.000 M összköltségért készült hadihajó vízkiszorítása 3.390 tonna (legnagyobb: 3.814 t) volt, míg hossza 114,8 m, szélessége 13,2 m, merülése 5,2 m (legnagyobb vízkiszorítás esetén 5,29 m), oldalmagassága 7,8 m.

Páncélozottsága a fedélzeten 20–80 mm, a parancsnoki torony tetején 20, illetve az elején 100 mm volt. Fegyverzete tíz, egyenként 105 mm L/40-es *Krupp* löveg 1.500 löszerrel, 10 db 52 mm-es L/55-ös lövege 4.000 löszerrel, 6 géppuskája és két 450 mm-es torpedóvető csöve (két oldalon, öt torpedóval) volt.

A sebessége is nagyobb volt az Indiai-óceánon állomásozó legtöbb hajójénál: 24,1 csomó (44,6 km/óra), amelyet 11 szénfűtésű kazán segítségével 2 darab háromszoros expanziójú turbina biztosított, ezek összteljesítménye 13.918 lóerő volt. Szénkészlete átlagosan 400 tonna volt, míg rakterei maximálisan 820 tonna tárolásra volt alkalmasak. Hatótávolsága a gazdaságos 12 csomós sebesség mellett 5.750 tengeri mérföld (10.640 km) volt. Meghajtását 2 db 1,9 m átmérőjű hajócsavar és egy kormánylapát biztosította.

A KÖNIGSBERG és az 1914. márciusa óta a parancsnoki tisztét ellátó Maximilian LOOFF fregattkapitány 1914. április 25-én indult el a kielii hadikikötőből új szolgálati helyére, Kelet-Afrikába. Május közepén Alexandriában rövid látogatást tett, majd áthaladt a Szeuei-csatornán és délkelet felé a Vörös-tengeren keltek át. Ezt követően Adenben kötöttek ki kis időre, majd június 6-án érték el Dar es Salaam kikötőjét.

Testvérhajói a STUTTGART, a NÜRNBERG és a STETTIN könnyűcirkálók voltak, terveit és fő elrendezése hasonlított az EMDEN könnyűcirkálóéra is, amely majd a távol-keleti és indiai-óceáni vizeken sok hajót süllyesztett el a háború első hónapjaiban.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) ; GRÖNER 170. p.

¹⁴⁴⁸ Az 1906-ban épült hadihajót azonos nevű elődje leváltására állították szolgálatba (testvérhajója volt a PLANET is). Hossza 49 méter, szélessége 10, merülése 2,8 m, a vízkiszorítása 660 tonna volt. A 350 lóerő összteljesítményű gépei 9,5 csomós (17,5 km/h) sebességet biztosítottak, raktározható szénkészlete 50 tonna volt. Fegyverzete 5 géppuskából állt. Személyzete legkevesebb 81 fő volt, de 102 főt rendszeresítették rajta.

› FELDMANN; *Marine Almanach*. 1912.

¹⁴⁴⁹ › *Deutsches Kolonialblatt* XXIX. évf. (1918.) 15/16. sz. 271. p. ; VON LETTOW-VORBECK: 19. p.

¹⁴⁵⁰ › REVENTLOW

előtt a harcteret. Számos *ruga-ruga* katonát besorozott a *Schutztruppe*, majd igényeinek megfelelően kiképezte, és saját egységeiben vetette be őket.¹⁴⁵¹

Német Kelet-Afrika területe megközelítőleg kétszerese volt Németország európai területének, azonban lakossága alig több mint egy tizede. A szárazföldi német haderők összehasonlítását tekintve Németországban egy katonára 0,7–0,6 négyzetkilométer vagy 10.000 lakosra 120–135 katona jutott, míg Német Kelet-Afrikában egy fegyveresre (katonára vagy rendőrre, a *ruga-rugák* nélkül) 201 km², vagy 10.000 lakosra 6,5 egyenruhás volt fenntartva. Ebből eredendően a kelet-afrikai német gyarmat hadászati ereje az európai anyaországéhoz viszonyítva elenyészőnek volt mondható. Azonban ez nem volt másképpen Afrika számos, más állam által igazgatott gyarmatán sem a háború előtti hónapokban.

Afrika keleti részének **brit gyarmatain** 73 brit tiszt irányítása alatt összesen 2.325 afrikai katona volt. Elsősorban a harcias afrikaiak megfékezésére és rendvédelmi feladatok végrehajtására használták őket, akárcsak a németek a *Schutztruppe*t, ebből adódott a területi tagolódásuk is. A Brit Kelet-Afrikában állomásozó gyarmati erők önálló zászlóalj formájában tevékenykedtek az alábbi elosztás szerint: a 3. és a 4. *King's African Rifles* (*K.A.R.*; *Király Afrikai Lövészei* [zászlóalj]) Ugandában, illetve Kenyában, míg az 1. *K.A.R.* zászlóalj négy századdal Nyaszaföldön állomásozott, összesen 17 brit század. A 3. *K.A.R.* parancsnoksága Nairobiban, a 4. *K.A.R.*-é az ugandai Bomboban volt. A brit kelet-afrikai századokat szakaszokra osztották, azok azonban szintén különböző helységeken teljesítettek szolgálatot, gyakorta jelentős távolságra a század állomáshelyétől. Minden katonánál puská és századonként egy géppuska volt rendszeresítve, ez utóbbi összességében a németekkel azonos tüzerőt képviselt.¹⁴⁵²

A hatalmas kiterjedésű **Belga Kongó fegyveres ereje** a gyarmat egész területén a *Force Publique – Openbare Weermacht* volt; a háború kitörésekor 25 önálló gyalogos- és két különleges század (ebből egy tüzérszázad) állomásozott különböző településeken. Akárcsak Közép- és Kelet-Afrika gyarmatain, a belga afrikai fegyveres erők fő feladata is a rendfenntartás volt.¹⁴⁵³

Német Kelet-Afrika hadászati jelentőségű infrastruktúrái és területei

Német Kelet-Afrikában a kikötők elsődleges hadászati jelentőséggel bírtak, hiszen döntően ezek képezték a kapcsolatot a tengerentúli külvilággal, de gyakorta még a szomszédos gyarmatokkal is. Ezek remek hídfőállást biztosíthattak volna egy esetleges megszálló haderőnek, különösen a jól kiépített és felszerelt dar es salaami és tangai kikötők. Stratégiaileg kiemelt helyen szerepeltek még a vasútvonalak, amelyeknek az előbbi tengeri végállomásai biztosították a gyors és az emberi erőforrásokat leginkább kímélő szállítás lehetőségét. Ezt követték természetesen az állandó telepítésű hírközlő berendezések is: a szikratávíró állomások Dar es Salaamban és a két kisebb Muansában és Bukobában – a taborai adóállomás még építés alatt állt 1914. júliusában –, valamint a szárazföldi hálózat és a Bagamojo–Zanzibár tengeralatti szakasz is.

Akárcsak a kelet-afrikai német gyarmaton, úgy a brit oldalon is a kikötők bírtak rendkívüli fontossággal: Mombasa és Zanzibár, valamint a Viktória-tóig futó *Uganda-vasút*, ami az előbbi kikötőből indult északnyugat felé; lényegében ezek alkották a brit gyarmatok egyetlen utánpótlási vonalát. A brit irányítás alatt álló Zanzibár és Pemba szigetén nagy teljesítményű szikratávíró-adóállomás működött a háború kitörésekor. Mindkettő a

¹⁴⁵¹ › PESEK

¹⁴⁵² › SIBLEY: East Africa. – fiasco at Tanga.

¹⁴⁵³ › SIBLEY: East Africa. – fiasco at Tanga.

420 m-es hullámhosszon 500 tengeri mérföld (925 km) hatósugárral üzemelt (a pombai hívójele „pb”, a zanzibárié „zr” volt).¹⁴⁵⁴

Német Kelet-Afrika és az európai háború kitörése

Az 1914. június 6-a óta Dar es Salaamban állomásozó KÖNIGSBERG könnyűcirkáló legénysége – az előzetes terveknek megfelelően – torpedó- és lögyakorlatot tartatott a német kelet-afrikai partvidéknél. Ezt követően nagyjavítást végeztek rajta. Július 25-én még tervben volt a hadihajó 27-én kezdődő látogatása Lindibe, azonban az ekkor már rendkívül gyorsan fokozódó európai háborús helyzet miatt az utolsó pillanatban ezt törölték.¹⁴⁵⁵ Július 31-én a *D.O.A.L. TABORA* személygőzöse hozott híreket a Sir Herbert Goodenough KING-HALL ellentengernagy *Jóreménység-foki Hajórajának* egyes egységeinek indulásáról.¹⁴⁵⁶ Másnap a brit H.M.S. *ASTRAEA* könnyűcirkáló – Mauritius-ból Kelet-Afrikába visszavezényelve – már a Német Kelet-Afrika előtti nemzetközi vizeken járőrözött, különösképpen Dar es Salaam térségében. Még augusztus 1-je késő délutánján, a lenyugvó nap sugarait kihasználva a KÖNIGSBERG Dar es Salaamból kifutott a nyílt vízre, megelőzve a hadihajó sarokba szorítását. Az *ASTRAEA* 18:35-kor észlelt egy „elsötétített hajó”-t, de nem jegyezték fel, hogy az hadihajó lett volna, azonban a németek látták a brit hadihajót.¹⁴⁵⁷

Sorra érkeztek a távírón Dar es Salaamba az európai helyzetről, majd a mozgósításokról szóló hírek, s hamarosan megjöttek a hadüzenetekről szólók is: július 28-án az Osztrák-Magyar Monarchia a szerbeknek, augusztus 1-jén a németek üzentek hadat az oroszoknak, s 3-án már Németország hadban állt Franciaországgal is.¹⁴⁵⁸ Érződött a térségben a háború lehetősége, annak ellenére, hogy a két hatalmi pólus már évek óta, időről-időre feszült időszakokat élt meg; azonban nézeteltéréseket addig fegyverek nélkül, sikeresen megoldották.

Az események július végétől kibontakozó fejleményei miatt augusztus első napjaiban – de még a német-brit hadiállapot előtt – már visszatartották, azaz nem engedték kifutni a tangai vagy dar es salaami kikötőkben horgonyzó német óceánjáró gőzösöket.¹⁴⁵⁹ Mindezek felül, a július 20-a óta Dél-Afrika felé tartó *KRONPRINZ*-et és a július 28-án Bombay felé még kifutott *KÖNIG*-et visszahívták Dar es Salaamba. Augusztus 1-jén Német Kelet-Afrikából már az élelmiszerek kivitelét is megtiltották.¹⁴⁶⁰ A brit gyarmati székhely, Zanzibár város előtt, 6–7 km-rel nyugatra fekvő Bawi-sziget (Bawe) megerősítésére, az oda vezényelt *K.A.R.* alegység részére a brit *ASTRAEA* augusztus 2-án délután két géppuskát kölcsönzött, a hozzávaló lőszerrel együtt.¹⁴⁶¹ A britek augusztus 2-án felfüggesztették a Bagamojo és Zanzibár városa közötti táviróforgalmat, így megszűnt a hírközlés

¹⁴⁵⁴ › MÜLLER

¹⁴⁵⁵ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) 60. sz. (júl. 25.)

Ekkor Európában, az osztrák-magyar külügyminiszter már két napja átadta a szerb kormánynak azt a jegyzéket, amely elutasítása hamarosan a hadiállapot beálltához vezetett a két fél között.

¹⁴⁵⁶ A német óceánjáró személygőzös Európából indult és – Nyugat-Afrika partjait követően – Dél-Afrika felől került meg Afrikát, s úgy érkezett menetrend szerint Dar es Salaamba.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) 60. sz. (júl. 25.)

¹⁴⁵⁷ › H.M.S. *Astraea* hajónaplói

¹⁴⁵⁸ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 61. sz. (júl. 29.), 62. sz. (aug. 1.)

¹⁴⁵⁹ A kikötőben tartózkodott augusztus 2-a hajnalán a *TABORA* és a *PRÄSIDENT* óceánjáró személygőzös is.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 60. sz. (júl. 25.)

¹⁴⁶⁰ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 62. sz. (aug. 1.) 2. p.

¹⁴⁶¹ › H.M.S. *Astraea* hajónaplói

összekötése Német Kelet-Afrika és Németország között.¹⁴⁶² A német kelet-afrikai szikratávírókon csak fogni tudták a nagy teljesítményű németországi Nauen adását,¹⁴⁶³ de üzenetet továbbítani csak Kamerunon vagy Német Délnyugat-Afrikán keresztül tudtak az említett gyengébb adókkal. Az Európából érkező utolsó német személyhajó a FELDMAR-SCHALL gőzös volt, Ferdinand JANTZEN kapitány parancsnoksága alatt, 1914. augusztus 2-án futott be Dar es Salaamba.¹⁴⁶⁴ (Aki erre vett jegyet hazafelé, vagy ezen a hajón érkezett, az már a német gyarmaton rekedt.)¹⁴⁶⁵ Augusztus első napjaiban beszüntették a zanzibári német és osztrák–magyar konzulátus működését, s a távozáshoz az előkészületeket is megkezdték. A dar es salaami brit alkonzul, Norman KING ebben az időben igyekezett mind több helyen jelen lenni, hogy kellő rálátása legyen a helyi németek és a háború viszonyáról, illetve az esetleges készülődésekről.¹⁴⁶⁶

Németországból Windhukon keresztül 1914. augusztus 4-én késő estéjén érkezett meg az a távirat, amely közölte Albert SCHNEE kormányzóval, hogy aznap **az Egyesült Királyság hadat üzent Németországnak**. Másnap dél körül a *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* különszámában hozta nyilvánosságra e hírt.¹⁴⁶⁷ A zanzibári brit kormányzóság a szigeteken tartózkodó német állampolgároknak megadta a lehetőséget, hogy 24 órán belül elhagyhassák a brit védnökséget.¹⁴⁶⁸ Németország még augusztus 4-én hadat üzent Belgiumnak. A brit ASTRAEA és PEGASUS könnyűcirkálók a hadi állapotra vonatkozó utasításokat augusztus 5-e első óráiban kapták meg.¹⁴⁶⁹

Német Kelet-Afrika nyugati területei – amelyek a Tanganyika-tó vízgyűjtőjét képezték – az 1885-ös berlini Afrika Konferencián rögzített közép-afrikai szabadkereskedelmi övezet részét alkották. Azonban az ettől keletre, az Indiai-óceánig elterülő vidékeken az egyezmény határozmányai csak az adott területet birtokló állam akaratával érvényesülhetett, azaz nem volt kötelező a jogok biztosítása. Ebből eredendően az egyezményben részletezett, háborúra vonatkozó rész – ami lehetővé tette, hogy a hadviselő felek, közös megegyezéssel a szabadkereskedelmi övezetben lévő területeiket semlegesnek (és ezáltal háborútól mentesnek nyilvánítsák)¹⁴⁷⁰ – kevésbé volt érvényesíthető, hiszen még inkább függött az ellenfél megegyezni akarásán és jóindulatán.

¹⁴⁶² Majd az I. világháború első óráiban, még 1914. augusztus 4-én, az Emden városa körül hajózó brit TELCONIA teherhajó azt a feladatát teljesítette, hogy minden tengeralatti kábelt, amely német partokról a nyílt tenger felé futott, szedjen fel, vágjon ki belőlük egy jelentős darabot, majd szállítsa azt el. Így az Egyesült Királyság a háború végéig sikeresen elvágta Németországot minden közvetlen vezetékes tengerentúli távközlési lehetőségtől, amelyet addig tengeralatti távívóvonalakon bonyolított le.

› *Marine Rundschau* 1915.

¹⁴⁶³ Potsdam mellett fekvő település, szikratávíró adóállomása 200 kW teljesítményű volt, korának egyik legerősebbje.

› *Marine Rundschau* 1915.

¹⁴⁶⁴ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 62. sz. (aug. 1.)

¹⁴⁶⁵ Amikor a FELDMAR-SCHALL utasai – egy hónappal korábban – Európában felszálltak, nem is sejtették a közelgő háborút, hiszen FERENC FERDINÁND osztrák–magyar trónörökös csak napokkal azelőtt gyilkolták meg, s a mozgósítások is még heteket vártak magukra. A hajó a menetrend szerint augusztus 5-én indult volna tovább Dél-Afrika felé, akkor azonban már egy napja hadban állt Németország és az Egyesült Királyság.

¹⁴⁶⁶ › VON LETTOW-VORBECK: 20. p.

¹⁴⁶⁷ A windhuki távirat szövege a következő volt: „An Gouverneur Daressalam. England hat am 4. August an Deutschland den Krieg erklärt.” (azaz: „A kormányzónak Dar es Salaamban. Anglia augusztus 4-én hadat üzent Németországnak.”).

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 1914. augusztus 5-ei különszám.

¹⁴⁶⁸ › *British Civilian Prisoners in German East Africa*: 4. p.

¹⁴⁶⁹ › H.M.S. Astraea hajónaplói

¹⁴⁷⁰ › 1886/XIV. tc.

Augusztus 5-én és 6-án már sorra jelentek meg az Európában kialakult háborús helyzet miatti kormányzósági és katonai intézkedések, elsősorban a mozgósításra, a katonai szolgálatra történő behívásra vonatkozók,¹⁴⁷¹ illetve kihirdették a postai szolgáltatások korlátozásait is.¹⁴⁷² A visszarendelt KÖNIG már visszafelé tartott Dar es Salaamba, amikor a német kikötőváros közelében, augusztus 5-én egy brit könnyűcirkáló üldözőbe vette, azonban a német hajónak sikerült biztonságosan befutnia a védett öbölbe, a brit hadihajó pedig a partokhoz érve délkelet felé visszafordult.¹⁴⁷³

A KÖNIGSBERG augusztus 5-én reggel a szomáliai partok előtt, a Socotra-sziget térségében hajózott, s még a délelőtt során megkapták a brit-német hadiállapot beálltáról szóló hírt. A német könnyűcirkáló még aznap este elfogta a brit CITY OF WINCHESTER tehergőzöst, amelyről számottevő szén tudott zsákmányolni. (A hajót kezdetben német legénységgel a hadihajó kíséretében tartották, majd használható rakományának átrakodását követően, augusztus 11-én elsüllyesztették.)¹⁴⁷⁴

A gyarmat kikötőiben horgonyzó hajókat a Kormányzóság a jelentősebb német kikötőkbe kiküldte, hogy azok begyűjtsék a később felhasználható termékeket: a KRONPRINZ-et (GREIWE kapitánnyal), az KÖNIG-et (COLTZAU kapitánnyal), a FELDMARSCHALL-t (JANTZEN kapitánnyal) és a TABORÁ-t (GAUHE kapitánnyal) Dar es Salaamból és a MARKGRAF-ot Tangából.¹⁴⁷⁵ Később e hajók eredeti kikötőikbe futottak vissza, ekkor bevonultatták őket a Császári Haditengerészethez, kapitányaik és tisztjeik pedig mint tartalékos tengerésztisztek a *Schutztruppe* rendelkezésébe kerültek. A háború kitöréséig a *Deutsch Ostafrika-Linie* tulajdonában lévő TABORA 8.022 tonnás óceánjáró személgőzöst¹⁴⁷⁶ átalakították kórházhajóvá, s a háború idején e feladatkörben Dar es Salaam kikötőjében teljesített szolgálatot a Kormányzóság és a *Schutztruppe* kötelékén belül.¹⁴⁷⁷ Ugyancsak Dar es Salaamban maradt a FELDMARSCHALL és a KÖNIG is, míg a PRÄSIDENT és a KRONPRINZ (amely szeptember 4-én ugyan megsérült) még októberben is a déli kikötőket – Lindi, Kilwa – járta. Viszont Portugál Kelet-Afrikában rekedt (Moçambiquében és Lourenço Marquesben), internálva a *D.O.A.L.* KHALIF és HERZOG tehergőzöse, továbbá a *Hamburg-Amerika Linie* tulajdonában lévő ZIETHEN személygőzös is.¹⁴⁷⁸ A KRONPRINZ később Lourenço Marquesbe futott be, ahol szintén őrizet alá vették a portugál hatóságok.

A háború híre augusztus 6-án érkezett meg a tanganyika-tavi Kigoma kikötőjébe. Erről ott értesülve a belga ALEXANDRE DEL COMMUNE gőzhajó – kihasználva a német hatóságok bizonytalanságát – rögtön kifutott, és biztonságban a hazai vizekre visszatért.¹⁴⁷⁹ Zanzibár felé táviró-összeköttetés már nem lévén, a német kormányzó dr. DIET-

¹⁴⁷¹ A *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* különszámában név szerint felsorolták azokat a tartalékos altiszteket és tiszteket, valamint felszólítottak egyes fegyvernemi kiképzésben részesült hadköteleseket, akik augusztus 6-án, 21 órakor a Vasúti Parancsnokságon megjelenni voltak kötelesek.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) augusztus 6-ai különszámok.

¹⁴⁷² › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 63. sz. (aug. 5.) és 65. sz. (aug. 12.).

¹⁴⁷³ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) augusztus 9-ei különszám.

¹⁴⁷⁴ › SIBLEY: East Africa. – fiasco at Tanga.

¹⁴⁷⁵ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) augusztus

¹⁴⁷⁶ A két hajócsavarral hajtott hajó 1912. közepén került a *D.O.A.L.* tulajdonába, s a szintén azonos vállalat által üzemeltetett GENERAL gőzös testvérhajója volt. A hajó I. osztályú kabinjait fürdőszobával és mellékhelyiséggel is ellátták, a II. osztályú utasok részére közös szalon is rendelkezésre állt. A TABORA fedélzetén 120 I., 90–90 II. és III. osztályú utas utazhatott egyidejűleg, összesen 300 személy.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XIV. évf. (1912) 69. sz. (aug. 28.)

¹⁴⁷⁷ › GRÖNER

¹⁴⁷⁸ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 72. sz. (szept. 5.), XVII. évf. (1915) 4. sz. (jan. 9.)

¹⁴⁷⁹ › VON LETTOW-VORBECK: 94–95. p.

RICHEt kormányzói megbízottnak nevezte ki, hogy Albertville-ben tárgyalásokat folytasson a belga hatóságokkal – Belgium és Németország akkor már hadban állt – a távközlés, és az Európa felé irányuló postaforgalom megteremtésére, valamint közép- illetve kelet-afrikai gyarmataik semlegességéről. Augusztus 7-én át is kelt a Tanganyika-tavon a belga kikötővárosba, azonban az ottani hatóságok letartóztatták, és mint hadifoglyot őrizték. Ezzel Belga Kongó vezetése egyértelműen állást foglalt a berlini Afrika Konferencia nyújtotta semlegességi megállapodás lehetőségéről. Dr. DIETRICH azonban aznap éjszaka megszökött, majd egy afrikai halászt rábeszélte a tavon való veszélyes átkelésre, így másnap délután sikeresen visszaérkezett a német gyarmat földjére.¹⁴⁸⁰ Még augusztus 7-én KUENZER zanzibári német császári főkonzul, mivel állomáshelyét el kellett hagynia, Zanzibárból Tangába utazott.¹⁴⁸¹ Augusztus első hetében sorra letartóztatták a kelet-afrikai brit gyarmatok német lakosait, majd 10-én hadifogolyként Nairobiba szállították és rendőri felügyelet alá helyezték őket. Ugyanazon a napon VON HEDEMANN mombasai német konzul is visszatért(hetett) Német Kelet-Afrikába.¹⁴⁸² Az indiai Bombay-ből érkező MARKGRAF SCHADE kapitánnyal augusztus 8-án még minden akadály nélkül futott be Tangába.¹⁴⁸³

A Német Kelet-Afrika védelmére, illetve megszállására irányuló hadműveletek

A háború kitörését követően a brit gyarmat polgári igazgatása helyébe felállították a részben katonai szempontok szerint működő *War Councilt* (*Háborús Tanács*). A korábban ismertetett adatokból és a körülményekből látható, hogy a brit kelet-afrikai gyarmati vezetések nem voltak felkészülve egy általános kelet-afrikai háborúra, egy másik állam gyarmatának megszállására. Brit oldalon az esetleges támadó hadjárat kidolgozása során a hadvezetésnek számos nehézséggel kellett szembenéznie. Mivel a katonai erők elsősorban csendőrséggként működtek, ezért az utánpótlási rendszer is helyi szintű volt, így korábban nem volt szükség élelem-utánpótlásra és a szállítás központi irányítására sem. A feladatokból adódott, hogy nem volt nehéztüzérségük, s a lőszerkészletük is meglehetősen korlátozott volt, továbbá nem rendelkeztek afrikai tartalékos állománnyal sem. A brit katonai vezetés, akárcsak a többi afrikai német gyarmatok esetében, hajóblokáddal kívánta elzárni a német kelet-afrikai utánpótlást. A háború első heteiben a brit *Királyi Haditengerészet* (*Royal Navy*) csak meglehetősen korlátozottan rendelkezett a hajózárhoz szükséges hajókkal.

Augusztus 4-ével a *Schutztruppe* alá rendelték a *Polizeitruppét* (Rendőri Sereget). A németországi katonai kiképzésben részesült – gyakran altiszti vagy tiszti rendfokozattal rendelkező – európai polgárok közvetlenül a háború kitörése után megkapták behívójukat, a többi német férfi lakosból sorozott *Polgárőrséget* (*Landsturms*) állítottak fel, majd csak később vonultatták be őket a *Schutztruppébe*. (Bukoba körzetben 1914. október 18-án állították fel a félkatonai egységet.)¹⁴⁸⁴ A bevonultatott európai polgárokat kezdetben külön, európaiak alkotta századokba szervezték, ahol kiképzést is kaptak. Ezt a gyakorlatot hamarosan megszüntetve, az európaiakat az egyre növekvő számú és létszámú FK-hoz (lövészszázadokhoz) osztották be tiszthelyettesi vagy tiszti rendfokozatokban. A háború kitörése előtt néhány nappal érkezett meg Dar es Salaamba a Bruno BÜCHNER tulajdonát

¹⁴⁸⁰ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 67. sz. (aug. 19.)

¹⁴⁸¹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 64. sz. (aug. 8.)

¹⁴⁸² › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 72. sz. (szept. 5.)

¹⁴⁸³ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 62. sz. (aug. 1.)

¹⁴⁸⁴ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 88. sz. (okt. 31.)

képző *Otto* gyártmányú kétfedelű – 100 lóerős *Rapp*-motor hajtotta – repülőgép,¹⁴⁸⁵ pilótáját és a gépet bevonultatták, és kiszolgáló személyzetet rendeltek mellé. A repülőgépet mindvégig felderítésre, megfigyelésre alkalmazták. A gépkocsikat ugyancsak a *Schutztruppe* illetve a Kormányzóság részére lefoglalták. Az említettek mellett bevonulatható volt még több száz, korábban leszerelt tartalékos *askari* is, akik augusztus elejei behívásokat követően a 15., 16., 17. és 18. FK-t alkották.¹⁴⁸⁶ Mindeközben SCHNEE kormányzó felhatalmazta a tangai és dar es salaami kerületi vezetőket, hogy a kikötőket ért brit támadások esetén a város és létesítményei megvédése céljából tárgyaljanak, illetve állapodjanak meg a kikötő semlegességéről. A Dar es Salaam kikötőjébe vezető hajóút fontos világítótornyának, a Makatumba-szigeti toronynak a fényét lekapcsolták, ezzel is nehezítve a brit hadihajók tájékozódását (augusztus 8-án késő délután a britekkel kötött „megadási” egyezséget követően egy időre visszakapcsolták).¹⁴⁸⁷

VON LETTOW-VORBECK alezredes az éppen a háború kitörése előtt, augusztus 2-án Német Kelet-Afrikába, ültetvényes fiához látogatóba érkező Kurt WAHLE nyugállományú vezérőrnagyot¹⁴⁸⁸ kérte fel az utánpótlás és hírközlés megszervezésére.¹⁴⁸⁹ (Az 59 éves tábornoknak a 44 éves alezredes lett az előljárója, mivel ebben az esetben az alezredes beosztása magasabb volt.)

Sok búr férfi önként jelentkezett a németek kelet-afrikai haderejébe, hiszen a búr–brit szembenállás igen régóta fennállt, s ez Dél-Afrikában 1914. végére fegyveres felkeléshez vezetett. Közülük többen még a háború második felében is töretlenül harcolt a *Schutztruppe*-ben. Az arab és indiai (!) lakosság egy része, német felkérésre német igazgatás alá rendelt önkéntes polgárvédelmi–megfigyelő egységeket alakítottak ki a határ menti városokban, mint például 1914-ben Bukobában is.¹⁴⁹⁰ Német oldalon a helyi lakosság körében az afrikai katonák és a háború támogatottsága lényegesen nagyobb volt, mint a brit oldalon. Ezt elsősorban a brit oldalon hamarosan tapasztalt kezdeti kudarcok okozták, míg a német oldalon elért sikerek fokozták a katonák és a lakosság harci kedvét.¹⁴⁹¹

Heinrich SCHNEE kormányzó utasítása nélkül – aki ekkor a gyarmati kikötők semlegességét továbbra is fenn kívánta tartani, és aki egyúttal a *Schutztruppe* legfelsőbb vezetője volt Kelet-Afrikában – VON LETTOW-VORBECK alezredes Dar es Salaam védelmére jelentős erőt vont össze saját parancsnoksága alatt a Pugu-hegy körzetében, amely megközelítőleg 20 km-re nyugat volt a székhelytől.¹⁴⁹² A vasúti összeköttetés révén az innen induló századok egy órán belül felvehették a harcérintkezést az esetlegesen partraszálló brit egységgel, amelyet a város helyőrsége addig lekötöhetett.

A brit kelet-afrikai kormányzó erőfeszítéseinek támogatására a brit *Jóreménység-foki Hajóraj* két könnyűcirkálója, az H.M.S. ASTRAEA és a PEGASUS augusztus 5-től a

¹⁴⁸⁵ Kezdetben úgy tervezték, hogy Swakopmundból Kelet-Afrikába repülnek vele. Karibiben, Okahandján és Brakwateren keresztül pilótája el is repült Windhukig, ekkor értesült arról, hogy a brit hatóságok nem engedélyezték a területeik felett az átrepülést, ezért tulajdonosa innen Lüderitzbuchtba repült, ahol a KHALIF német gőzösre rakták, és 1914. július 4-én útnak indították Dar es Salaamba. Az egyik cél az volt, hogy az augusztusi Dar es Salaamban megrendezésre kerülő II. Általános Német Kelet-afrikai Országos Kiállítás egyik bemutatott látványossága legyen.

¹⁴⁸⁶ } VON LETTOW-VORBECK: 21–22. p.

¹⁴⁸⁷ } H.M.S. Astraea hajónaplói

¹⁴⁸⁸ Kurt WAHLE Németországban, 1855-ben született. Katonai pályáját kadétként 1867-ben kezdte, majd a szász hadseregben szolgált az 1910. évi, 47 éves szolgálati viszonyt követő nyugállományba helyezéséig. A háború kitörésekor 59 éves volt.

¹⁴⁸⁹ } VON LETTOW-VORBECK: 23–24. p.

¹⁴⁹⁰ } *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) ; VON LETTOW-VORBECK: 56–59. p.

¹⁴⁹¹ } VON LETTOW-VORBECK

¹⁴⁹² } VON LETTOW-VORBECK: 21. p.

Zanzibár alatti és a Dar es Salaam előtti vizeken kezdett őrzőjáratokat indítani, és ennek hatására már aznap délben megghiúsult az egyik német gőzhajó kifutása a székhely öbléből.¹⁴⁹³ A két brit hadihajó 1914. augusztus 8-án reggel 05:30-kor Dar es Salaam elé hajózott, ahol aznap hajnalban a TABORA, a KÖNIG és a FELDMARSCHALL horgonyzott. A PEGASUS fedezete mellett az ASTRAEA 07:00-kor áthaladt az öböl torkán, és hét perccel később támadást indított Dar es Salaam kikötői létesítményei ellen.¹⁴⁹⁴ A dar es salaami támadás során a hadihajók lövegeikkel lőtték a szikratávíró-tornyot és állomását, a kikötői berendezések egy részében komoly károk keletkeztek, és súlyos találatot kapott a Kormányzóság épülete és az úszódokk is. Miután 07:12-kor a város fő árbcórára felvonták a fegyvernynyugvász fehér lobogóját, a britek beszüntették az építmények lövetését. Két és fél órával később, 09:50-kor a brit hadihajó-kötélék parancsnoka – az ASTRAEA oldalához csónakkal érkezett német tisztviselő útján – a német kormányzó tudomására hozta, hogy támadásuk a hadi célokat is kiszolgáló létesítmények megsemmisítése volt, egyúttal semlegességet kínált fel a német gyarmatnak, valamint felszólított mindennemű ellenséges magatartástól való tartózkodásra. A részletek tárgyalását a délben hamarosan befutó PEGASUS parancsnoka folytatta. A németek 14:00-kor elfogadták a feltételeket; s a két brit hadihajó 17 óra után kihajózott az öbléből.¹⁴⁹⁵ Eközben német megfigyelői jelentések alapján feltételezték, hogy a britek Dar es Salaamtól 20–25 km-re északra, Konduchi falu mellett megkísérlik a partraszállást. Ezért előre küldtek egy jelentősebb erőt a támadás megakadályozására, azonban kiderült, hogy az értesülés téves volt.¹⁴⁹⁶ Dar es Salaamban a megsérült úszódokkot utasításra a kikötőmester az öböl bejáratánál (a rév, illetve jelzőtorony előtt) elsüllyesztette. A szikratávíró állomást végül német személyzet semmisítette meg, nehogy az egy esetleges brit támadás során azok kezére kerüljön. Augusztus 12-én fél 10-kor a PEGASUS ismét Dar es Salaamhoz érkezett, ahol újabb tárgyalásokat folytatott a német vezetéssel, ezalatt az ASTRAEA az öböl bejáratánál fedezte az eseményt. Aznap 17 órakor a kikötő német vezetője folytatta a megbeszéléseket a PEGASUS parancsnokával.¹⁴⁹⁷ A britek bízva abban, hogy dar es salaami megelőző támadásuk célt ért, a H.M.S. ASTRAEA-t augusztus 14-én Német Délnyugat-Afrika partjaihoz vezényelték át (ahová a Szent Ilona-szigetre tett kerülőt követően szeptember 18-án érkezett meg; később aztán Kamerun előtt is szolgálatot látott el).¹⁴⁹⁸ A városban élő európai lakosokat (elsősorban a gyerekeket és nőket) és az üzemek egy részét Dar es Salaamból Morogoroba telepítették át, ahogy a Kormányzóság egyes intézményeit is. VON LETTOW-VORBECK és törzse továbbra is a Dar es Salaam közelében fekvő Puguban maradt.¹⁴⁹⁹

(*Kelet-afrikai tavak, mint hadszínterek.*) Az I. világháború kitérősekor egyik kelet-afrikai taven sem szolgált hadihajó, semelyik közigazgatás szolgálatában sem, a vámőrhajók is többnyire jelképesen voltak felfegyverezve. A háború kitérőse előtti hetekben a **Nyasa-tó** német oldalán a 100 tonna vízkiszorítású HERMANN VON WISSMANN szolgált a kereskedelmi hajózást, és egyben ellátta a vámőrségi teendőket is.¹⁵⁰⁰ Ugyan-

¹⁴⁹³ > H.M.S. Astraea hajónaplói

¹⁴⁹⁴ > *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 64. sz. (aug. 8.) ; H.M.S. Astraea hajónaplói

¹⁴⁹⁵ > H.M.S. Astraea hajónaplói

¹⁴⁹⁶ > VON LETTOW-VORBECK: 27–28. p.

¹⁴⁹⁷ > H.M.S. Astraea hajónaplói

¹⁴⁹⁸ > H.M.S. Astraea hajónaplói

¹⁴⁹⁹ > VON LETTOW-VORBECK

¹⁵⁰⁰ Építésébe 1890-ben kezdett a *Jansenn & Schmilinsky* cég Hamburgban, s 1892-ben bocsátottak vízre. Az első állomáshelye, 1893. október 9-től, a Viktória-tó volt, azonban nem sokkal később már a Nyasa-taven bonyolított le menetrend szerinti hajóforgalmat, a védelmi feladatai mellett. Vízkiszorítása 100 tonna, hossza 26 méter, míg merülése mindössze 1,7 méter volt. Gőzgépének legnagyobb teljesítménye mellett a sebessége

ekkor a brit felségvizen, 1899-től a 340 tonnás GWENDOLEN látott el szolgálatot.¹⁵⁰¹ A háború kitörésének hírére a GWENDOLEN kapitánya, RHOADES hadnagy egyenesen a német kelet-afrikai Sphinxhavenhez, a Mbamba-öbölbe indult, ahol a német hajó gyakran tartózkodott. A brit hajó lövése 1914. augusztus 13-án reggel dördült el, amely a legteljesebben váratlanul érte a német legénységet.¹⁵⁰² Az egyoldalú összecsapás során a HERMANN VON WISSMANN gőzgépe működésképtelenné vált és a part közelében megfeneklett. A német hajó kapitánya és a legénysége a GWENDOLEN fogságába esett.¹⁵⁰³ A britek az 1915. május 30-i, Sphinxhaven elleni támadásuk során a működésképtelen ágyúnaszádot elsüllyesztették.¹⁵⁰⁴

A **Viktória-tavon** a britek első gőzhajója 21 méteres S.S. WILLIAM MACKINNON volt, amelyett a következő években több követett a háború kitöréséig: a WINIFRED, a SYBILL, a 67,5 méteres CLEMENT HILL és a NYANZA, valamint a KAVIRONDO vontató (a RUSINGA és az USOGA 66 méteres személygőzösök 1914. augusztusában még összeszerelés alatt álltak). A tavon, német szolgálatban a briteknél kisebb gőzhajók álltak: az 1910-ben épült, 90 tonnás MUANSA¹⁵⁰⁵ és a 60 tonnás UKEREWE mellett három nagyobb motoros csónak is működött.¹⁵⁰⁶ A háború kitörését követően a MUANSÁT egy löveggel felfegyverezték. Ezt észelve a britek leállították a tó német határához közel eső felében a hajóforgalmat, valamint a kisumui erőd egyik lövegével felszerelték a S.S. WILLIAM MACKINNONt, majd hamarosan a többi gőzhajóval is így tettek.¹⁵⁰⁷

A 32.892 km² kiterjedésű – 670 km hosszú, és legfeljebb 72 km széles – **Tanganika-tavon** jelentős kereskedelem bonyolódott le, ezért az itt közlekedő vitorláshajók mennyisége is jelentős volt. A tó mindhárom – brit, belga és német – oldalán számtalan vitorlás *dau* állt a kereskedelem szolgálatában, azonban ezek lassúsága miatt a gőzhajók szerepe is jelentős volt. A háború előestéjén a kereskedelmet és az utasforgalmat belga zászló alatt az ALEXANDRE DEL COMMUNE, a BELGICA gőzös, és a DIX TONNE folyami hajó szolgálta ki. A britek oldalán mindössze a két kiöregedett gőzhajó üzemelt: a GOOD NEWS és a CECIL RHODES. Német kormányzósági szolgálatban 1901. óta működött a 38 tonnás HEDWIG VON WISSMANN gőzhajó,¹⁵⁰⁸ valamint magántársaságok üzemeltették a BENZ és a PETER vontatóhajókat uszályokkal, kisszámú legénység segítségével. A Kigoma központú tanganyika-tavi német kereskedelmi hajózás elősegítésére a német kelet-afrikai vasúttársaság Németországból egy nagyméretű gőzhajót szállított

csak 8–9 csomó volt (14,8–16,7 km/óra; egy óra alatt 1 m³ fát égetett el). Személyzete a kapitány mellett egy gépészmeister, három hajómeister és több mint egy tucat matróz volt. Fegyverzetét 1 géppuska és 25 lőfegyver alkotta.

› FITZNER 1896. ; KELLER

¹⁵⁰¹ A hajó 12 csomó (22,2 km/óra) sebességre volt képes, s nem csak a legnagyobb, hanem ezzel a leggyorsabb vízi jármű is volt a tavon.

¹⁵⁰² Míg a tó legjelentősebb brit kikötőjéhez, Fort Johnson vasút-végállomás távíróhivatalába a Londonból feladott, s Fokvárosból továbbított távirat legkésőbb egy–másfél nap alatt jutott el, addig Alt Langenburgba vagy Wiedhafenbe a gyalogpostás legkevesebb (Berlinből Dar es Salamon át Neu Iringába távirón, onnét gyalog 400 km, Neu Langenburgon keresztül) 7–9 napig vitte kézbesítendő a sürgönyöket.

¹⁵⁰³ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) 70. sz. (aug. 29.)

¹⁵⁰⁴ › GRÖNER

¹⁵⁰⁵ › GRÖNER

¹⁵⁰⁶ HEINRICH OTTO, ALBERT SCHWARZ és SCHWABEN. Mindhárom a háború előestéjén a *Deutsche Njanza-Schiffahrts-gesellschaft* tulajdonában voltak.

› SCHNEE: „Deutsch-Ostafrika” szócikk, I. kötet, 357–407. p.

¹⁵⁰⁷ › INGHAM

¹⁵⁰⁸ A 21,3 m hosszú hajó sebessége elérte akár a 10 csomót (18,5 km/h) is. A vízi járművet 1897-ben a *Jan-senn & Schmilinsky* cég gyártotta Hamburgban.

› GRÖNER ; VON LETTOW-VORBECK: 100. p.

le, amelyet a GÖTZEN névre kereszteltek, azonban a háború kitörésekor még csak az összeszerelését kezdték meg.¹⁵⁰⁹ A háború kitörését követően, az S.M.S. MÖWE legénységének első, 30 fős szakasza – HORN fregatthadnagy vezetésével – augusztus 12-én érkezett meg Kigomába. E különítmény feladata a HEDWIG VON WISSMANN felfegyverzése, majd annak üzemeltetése volt. A hajót két, 6 fontos löveggel szerelték fel az előfedélzetén és egy 37 mm-es *Hotchkiss* löveggel a taton; személyzete 13 német és 8 afrikai tengerész volt.¹⁵¹⁰ Mivel a belga kongói főkormányzóság a német követ fogságba ejtésével a gyarmatok közötti hadiállapot fennállása mellett foglalt állást, ezért a Tanganyika-tó térségének német katonai vezetése felhatalmazást kapott a belga távközlési hálózat üzemképtelenné tételére. Augusztus 15-e korai óráiban a HEDWIG VON WISSMANN a tó északnyugati szegletében, a belga Uvira (Ouvira) falu erődjének közelében partra tett egy kis különítményt, amely sikeresen elvágta a távíróvezetékét. E munka végeztével több alkalommal is őrrjáratra futott ki a belga part elé, amely során számos nagyobb, afrikai tulajdonban lévő csónakot süllyesztettek el.¹⁵¹¹ (A Tanganyika-tavon zajló további események e fejezet végén, önálló alfejezetben kerülnek ismertetésre.)

(*A KÖNIGSBERG hadműveletei.*) Az Indiai-óceán nyugati vizein cirkáló német S.M.S. KÖNIGSBERG augusztus 13-án zavartalanul találkozott a német SOMALI tehergőzössel, majd a következő négy napban az Arab-félszigettől délre eső hajózási útak mentén portyázott, eredménytelenül. Ezt követően a hajó kapitánya, Maximilian LOOFF fregattkapitány Madagaszkár felé vette az irányt. Azonban a német könnyűcirkáló jelenléte miatt rendkívül szigorú rendszabályokat vezettek be a Németországgal szemben hadviselő felek. Ebből kifolyólag a KÖNIGSBERGnek augusztus hátralevő részében sem sikerült ellenséges hajót megállítania, elfognia vagy elsüllyesztenie.¹⁵¹²

(*Német és Brit Kelet-Afrika védelmére tett intézkedések.*) VON LETTOW-VORBECK alvezetes katonai erőinek jelentős részét a Kilimandzsáró hegy lábához, Moschi köré összpontosította.¹⁵¹³ Ennek megfelelően a német kelet-afrikai *Schutztruppe* vezérkari főnöke, parancsnoka már augusztus végén Dar es Salaamból Neu-Moschiba – az *Usambara-vasút* végállomásához – tette át főhadiszállását. A Kilimandzsáró környéki csapatösszevonás elsődleges célja a britek szárazföldi – lényegében egyedüli, hídfőállás kiépítését nem igénylő – támadásának kivédése, illetve lehetőség szerint a Mombasa–Viktória-tó vasútvonal forgalmának akadályozása volt. Az említett vidék utóbbihoz remek kiindulási lehetőséget biztosított, egyrészt az utánpótlás (a kerület mezőgazdasági jelentősége és az *Usambara-bahn* összeköttetése más kerületekkel), másrészt a brit vasútvonal közelsége adta együttes

¹⁵⁰⁹ A papenburgri német *Meyer* cég egy nagyméretű, vasúton szállítható hajó gyártására kapott megrendelést. A 67 méter hosszú, hivatalosan 1.150 tonna vízkiszorítású gőzhajó fő elemeit 406.000 márkáért gyártották le. A hajó eredeti, építési neve GRAF VON GÖTZEN volt, azonban dr. SOLF gyarmatügyi miniszter határozattal még behajózás előtt GÖTZEN-re változtatta azt. Még az első hajó gyártásával egyidőben a német kelet-afrikai vasúttársaság vezetése egy második hajót rendelt meg ugyanattól a vállalattól. A FREIHERR VON RECHENBERG nevű építéséhez 1913. október 20-án kaptak engedélyt. (E hajó nevét a miniszteri határozat RECHENBERG-re módosította.) A GÖTZEN ládába szétszerelt hajótestét és a hajógyár három munkását Hamburgból 1913. végén, három hajó segítségével Dar es Salaamba szállították, amelyért 325.000 Mk-t fizettek. A teherhajók január és február közepe között érkeztek a kelet-afrikai német tengeri kikötőbe. Innen a ládákat vasúton Kigomáig vitték, s itt megkezdtek összeszerelését. Az eredeti elsődleges feladatának a belga kongói Lukugafolyó vidékéről származó szénkészlet szállítása volt, amely a német vasút részére igen fontossá vált. E mellett a kikötői munkák segítségét, a tavi személy- és áruszállítás lebonyolítását szánták a hajónak.

› BERG

¹⁵¹⁰ › VON LETTOW-VORBECK: 94–95. p.

¹⁵¹¹ › BISHOP – DOBOLD

¹⁵¹² › BARKER

¹⁵¹³ › VON LETTOW-VORBECK: 21. p.

előnyök miatt. VON LETTOW-VORBECK alezredes megkezdte a Kilimandzsáró térségéből kelet felé, a legközelebbi brit helyőrség, Taveta ellen (5 km-re a német határtól keletre, brit területen) irányuló támadás kidolgozását. Német Kelet-Afrika északkeleti, bozotos határánál augusztus 15-én indított támadást a település ellen.¹⁵¹⁴ A támadó zászlóalj a 48 éves Tom VON PRINCE százados¹⁵¹⁵ vezette, az egységet alkotó két század parancsnoka Wilhelm BOCK VON WÜLFINGEN százados és BOELK hadnagy volt. Itt harcoltak először a bevonultatott vagy önként jelentkező német telepesek és ültetvényesek századszintű szervezetbe tagolva (*Freiwilligen-Kompanie*; azaz *Önkéntes Század*), akik még saját készleteiket is magukkal hozták (jó ételeket, sört és bort).¹⁵¹⁶ Taveta rövid, de heves harc után még aznap elesett, az ütközet során a németek oldalán Friedrich BRÖKER őrzetű (a németországi *Landwehr* tartalékosa volt) halt meg.¹⁵¹⁷ A tervben további előrenyomulással az *Uganda-vasút* megtámadása szerepelt, Voinál. Azonban VON PRINCE csapatai nem kaptak kellő utánpótlást, így vissza kellett vonulniuk Tavetába. A brit kelet-afrikai és ugandai haderők parancsnoka, L. E. S. WARD brit alezredes ellentámadást indított az előretolt német állások ellen, de VON LETTOW-VORBECK csapatait visszaszorítani nem tudta. Ellenben sikerült elérnie azt, hogy feltartóztatta a német előretörést, és ennek hatására a két fél beásta magát, így a térségben állóháború alakult ki. Miközben a tavetai német erők öt századdal erősödtek, addig Tanga kikötőjének védelmére három századot vezényeltek, Dar es Salaam helyőrségének a tartalékos *askariból* felállított *18. FK* maradt hátra Friedrich VON KORNATZKI százados vezetésével.¹⁵¹⁸

Az óceán partján, Tanga öblében augusztus 17-én reggel 07:30-kor megjelent a H. M.S. PEGASUS, majd a várost lövegtűz alá vette, amelynek következtében néhány épület megrongálódott.¹⁵¹⁹ Szeptember elején, ugyancsak az északi kikötővárosnál két német gőzöst is elfogtak a britek.

Augusztus 22-én 8 órakor a PEGASUS Bagamojo városa elé hajózott, megállt, majd három figyelmeztető lövést adott le. Hamarosan a csónakon, a fegyvernagyvadás fehér zászlaja alatt érkező brit tiszt felszólította a német városvezető tisztviselőt a település kiürítésére és a tengeralatti–szárazföldi távíró állomásának megsemmisítésére. A város alá érkező, VON CHAPPUIS főhadnagy vezette két FK igyekezett megakadályozni az esetleges brit partraszállást.¹⁵²⁰ A nőket és a gyermekeket ezalatt a misszióállomásra menekítették. A britek által megszabott határidő után, 15.30-kor a körzeti hivatal melletti zászlórúdra felvonták a német lobogót, ennek hatására a britek öt perc múlva tüzet nyitottak célpontjaikra. A támadás során kilőtt 30 lövedék komoly károkat okozott a város vámhivatalában és a körzeti hivatal épületében is. Ezt követően a brit hadihajó dél felé elhagyta a körzeti székhely előtti vizeket.¹⁵²¹

¹⁵¹⁴ › *Deutsches Kolonialblatt* XXIX. évf. (1918.) 15/16. sz. 271. p. ; KELLER

¹⁵¹⁵ VON PRINCE, Tom 1866. január 9-én született Mauritius szigetén, Port Louisban. 1887-ben a 99. *Infanterie-Regiment* állományába került, 1889-ben hadnagy rendfokozatba nevezték ki. 1890-ben az ún. *Wissmann-Truppe* tagjaként érkezett Német Kelet-Afrikába, majd 1891-től felállított német kelet-afrikai *Schutztruppe*ben szolgált tovább, 1896-tól százados. Részt vett számos német kelet-afrikai felkelés, zavargás megfékezésében, és számos századnak volt itt parancsnoka különböző kerületekben.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 91. sz. (nov. 11.) és 96. sz. (nov. 28.)

¹⁵¹⁶ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) augusztus 17-ei különszám.

¹⁵¹⁷ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) augusztus 17-ei különszám, 68. sz. (aug. 22.)

¹⁵¹⁸ › VON LETTOW-VORBECK: 33. p.

¹⁵¹⁹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) augusztus 17-ei különszám.

¹⁵²⁰ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 69. sz. (aug. 26.)

¹⁵²¹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 69. sz. (aug. 26.)

A vasutak, a posta és a távíróhálózat kezelését már az első napokban a katonai vezetés vette át, és felállították a *Táboriposta Igazgatóság*ot (*Feldpostdirektion*). Az *Usambarabahn* és a *Zentralbahn* mentén felvonuló német egységek közötti távíró összeköttetést az egyedüli Dar es Salaam–Bagamojo–Pangani–Tanga vonal jelentette, ezt azonban bármelyik brit hadihajó könnyen megrongálhatta, megsemmisíthette. Ezért már augusztusban kidolgozták a szárazföld mélységében, a Morogoro–Handeni–Korogwe között futó távíróvonal kiépítését, amely néhány hét leforgása alatt meg is valósult. A *Schutztruppe* törzsét, igazgatási főhadiszállását az ideiglenes gyarmati székhely, Morogoro közelébe, az attól nyugatra fekvő Kirnambába telepítették át.¹⁵²² Handeniben a lakosság részére 1914. október 1-jén nyitották meg a távíróhivatalt.¹⁵²³

Ezalatt a Dar es Salaamban maradt németek többé-kevésbé békés hétköznapi életet éltek, 1914. augusztus 29-én 20 órakor a TABORA és a FELDMARSCHALL gőzösök személyzete alkotta zenekarok hazafias zenés estet rendeztek a *Hotel Burger* szállóban, majd ugyanitt szeptember 5-én megismételték a rendezvényt.¹⁵²⁴ A vámraktárakban és a hajók raktáraiban maradt európai tartós élelmiszereket (tészták, cukor, stb.) augusztus és szeptember során kiárusították.¹⁵²⁵ A *Zentralbahn* vonalán továbbra is a korábbi menetrend szerint közlekedtek személyszállító vonatok, mindössze a visszaindulás napjait és időpontjait módosították, és a korábban Kilossáig futó vonatok ezután csak Morogoroig, az új gyarmati székhelyig közlekedtek.¹⁵²⁶ A háború miatt azonban a polgári közlekedéssel szemben a *Schutztruppe* szállításai mindig elsőbbséget élveztek.

A Kilimandzsáro térségében, a Tavetából kiinduló német járőrök mind több területet térképeztek fel, illetve mind mélyebbre hatoltak a szavannás, de a folyók mentén erdős-ligetes Brit Kelet-Afrika nyugati-középső területén, felmérték az utánpótlás és pihenés szempontjából szóba jöhető domborzati sajátosságokat, víznyerő helyeket.¹⁵²⁷ Az augusztus 29-én Moschiból kiinduló, VON OPPEN főhadnagy vezette járőr rajtaütött a német-brit határ mentén táborozó 36 fős brit alegységen, a tűzharc következtében a britek visszavonultak, akiknél nyolc fő (hat brit és két afrikai) volt a veszteség.¹⁵²⁸

A Brit Kelet-Afrikai Védnökség kormányzója már a tavetai eseményeket követően kérte a londoni Gyarmatügyi Minisztériumot, hogy erősítsék meg a térségben harcoló brit erőket. A Minisztérium utasította India alkirályát (főkormányzóját) és katonai vezetését, hogy jelentős erejű, felszerelt csapatokkal támogassa a kelet-afrikai védelmet és hadműveleteket. Augusztus közepén az Indiából Kelet-Afrikába vezényelt erősítést behajózták, majd útnak indították Mombasába. Szeptember első napján a *29. Punjabi Zászlóalj*, két *Imperial Service Battery* (üteget), a *28th Mountain Battery Royal Artillery* (hegyi üteget), a *Battery of Calcutta Volunteers* (üteget) és egy géppuskás egység szállt partra a brit kelet-afrikai kikötőben. Aznap, 1914. szeptember 1-jével James M. STEWART dandártábornokot

¹⁵²² > VON LETTOW-VORBECK: 30–31. p.

¹⁵²³ A Tabora–Muansa fővonalról leágazó mellékvonal végpontján, Schinjangában (Schinyanga) 1914. október közepén nyitották meg a sürgőnyállomást. A háború idején a postai távírószolgáltatás polgári lakosok részére szavanként 15 hellerbe került, de legkevesebb 1,5 Rp-t kellett fizetni, a távbeszélő igénybevétele alkalmanként 2 Rp volt.

> *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 80. sz. (okt. 3.), 86. sz. (okt. 24.)

¹⁵²⁴ > *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 70. sz. (aug. 29.) és 72. sz. (szept. 5.)

¹⁵²⁵ > *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 73. sz. (szept. 9.)

¹⁵²⁶ > *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 52. sz. (jún. 27.) és 76. sz. (szept. 19.)

Így a székhelyről heti egy–egy szerelvény közlekedett Dodomáig (Morogoron és Kilossán át) illetve Morogoroig, valamint további két alkalommal Kigomába, a Tanganyika-tóig, illetve ezen állomásokról vissza.

¹⁵²⁷ > VON LETTOW-VORBECK: 33. p.

¹⁵²⁸ > *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) augusztus 31-i különszám.

nevezték ki a brit kelet-afrikai csapatok élére.¹⁵²⁹ A 29. Punjabi Zászlóaljat vasúton egyből elküldték a Taveta–Voi térségben szorongatott helyzetben lévő WARD alezredes csapatának felmentésére, ahol a hajóúttól kimerült egység néhány napon belül elfoglalta szolgálati helyeit.¹⁵³⁰

Szeptember 7-én SCHULZ százados egysége nyugatról, a Tsavo-folyó mentén megközelítette az Uganda-vasutat. Céljuk a Tsavo nevű magányos vasútmegállótól kissé nyugatra fekvő fontos vasúti híd megtámadása volt, azonban másfél kilométerrel a céljuk előtt felfedezte őket az immár megerősített, több század erejű brit-indiai egység őrszeme. A kialakult két és fél órás ütközetet követően a németek visszafordultak. A harc során megsérült VON HOLWEDE német önkéntes,¹⁵³¹ 3 *askari* és 1 *ruga-ruga* (ruandai–urundii királyi katona). Brit oldalon több európai és indiai katona elesett vagy megsérült,¹⁵³² a tsavoi vasúti hídban azonban kár nem esett. Szeptember 8-áról 9-re virradó éjjel Engare-Len folyó közelében a britek rajtaütöttek a visszavonuló sérült német katonákon, és SCHUMACHER katonaorvost, vöröskeresztes zászlaja ellenére, távolról meglőtték. Szeptember 9-én délután pedig egy másik összecsapás során a szakasznyi német csapatból egy *askari* elesett, egy német megsérült.¹⁵³³

A kelet-afrikai német hadvezetés a gyarmat távközlési lehetőségeinek korlátai miatt nem tudta hatékonyan megoldani a távolabbi, ellenséges országok gyarmataival határos területen állomásozó csapatai működésének esetleges összehangolását. Ebből eredendően az említett térségek katonai parancsnokai saját belátásuk és helyzetértékeléseik alapján tevékenykedhettek, és hamarosan több helyen is sikeresen kötöttek le nagyobb brit vagy belga erőt; esetenként erősítést is kaptak VON LETTOW-VORBECK parancsnokságától.¹⁵³⁴ Ebből eredendően a német gyarmat határvidékein, illetve a három nagy határtavon is számos hadművelési terület jött létre. (Az időrendi események folytonosságát megtartandó e harcok szakaszosan kerülnek bemutatásra, de egyes hadszíntereket az első bekezdések elején külön jelöljük, ezáltal lehetőség nyílik egyes vidékek eseményeinek végigkövetésére, függetlenül a többitől).

A háború kitörésével – már az első hetekben – a német kelet-afrikai egészségügyi intézmények a *Vörös Kereszt* szervezettel összehangolva fokozatosan készültek a harci sérülést szenvedettek ellátására, de közben – a lehetőségekhez képest – a *Schutztruppe* egészségügyi katonáinak számát is növelték. A városi kórházakban, elsősorban a katonafeleségek közül, többen ápolónőként láttak el szolgálatot.¹⁵³⁵ A TABORA után hamarosan a PRÄSIDENT-et is – amely szintén a *D.O.A.L.* személygőzöse volt – kórházhajóvá alakították át, s elsősorban Lindinél, a Lukuledi-folyó torkolatában állomásozott.¹⁵³⁶ A háború első hónapjai során mind több német férfi esett el vagy sebesült meg, a hátországból élő családtagok és ismerősök azonban nehezen, vagy csak az újságok híradásaiból szerezhettek értesülést erről. A hozzátartozók tájékoztatására a Morogoroba áthelyezett *Schutz-*

¹⁵²⁹ › SIBLEY: East Africa. – fiasco at Tanga. ; KELLER

¹⁵³⁰ › SIBLEY: East Africa. – fiasco at Tanga.

¹⁵³¹ A háború előtt a *Wm. O'Swald & Co.* vállalatnak dolgozó Hugo VON HOLWEDE szeptember 17-én sérüléseibe behalt.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 76. sz. (szept. 19.)

¹⁵³² › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) szeptember 11-ei különszám és 74. sz. (szept. 12.)

¹⁵³³ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) szeptember 11-ei különszám és 74. sz. (szept. 12.)

¹⁵³⁴ › VON LETTOW-VORBECK: 82–83. p.

¹⁵³⁵ › VON LETTOW-VORBECK: 147. p.

¹⁵³⁶ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 80. sz. (okt. 3.)

truppe parancsnokság már szeptember végén felállította az úgynevezett *Auskunftsstelle Morogoro* (*Morogoroi Információs Iroda*) részleget.¹⁵³⁷

A *Polizeitruppe kémelhárítási* tevékenységének egyik első sikere volt egy Bagamojo környékén működő kém lebuktatása, aki értékes üzeneteit 1914. szeptember közepéig a közeli Zanzibárba továbbította. A régóta körözött mlingotini illetőségű személy éppen Zanzibárból tért vissza a Bagamojo kerület partjaihoz, amikor elfogták. A bíróság kötél általi halálra ítélte (amelyet október 4-én hajtottak végre), családtagjai közül pedig néhányan börtönbüntetést kaptak.¹⁵³⁸ A németek ekkor már komoly erőfeszítéseket tettek a katonai cenzúra megvalósítására, nemigen ad(hat)tak postára olyan levelet vagy levelezőlapot, amelyet nem vizsgáltak át a cenzorok. Hamarosan mindkét fél megkezdte saját hírszerző hálózatának kiépítését, általában megbízható afrikaiak bevonásával.

Mint az az eddig ismertett eseményekből látható, a háború első két hónapjában a német hadvezetés főként a Kilimandzsáró térségéből kiinduló támadásokkal zavarta a briteket, más helyszíneken összehangolt, erős támadásra még nem kerül(het) sor.

(*Bismarckburg kerületi hadszíntér*) Délnyugaton, a Tanganyika-tó partján, Bismarckburgból szeptember első napjaiban indulva 6 német, 52 *askari*, valamint 300 önkéntes teherhordó alkotta egység nyomult be Észak-Rhodesiába. Céljuk az 55–60 km-re fekvő Abercorn városának megszállása volt, amelyet kis rendőri alegység védett egy erődített laktanyából. A települést és erődjét szeptember 5-én támadták meg a németek, az észak-rhodesiai rendőrök négy napig kitartottak, miközben mind több *askari*juk sérült meg vagy esett el. Azonban szeptember 9-én hajnali 03:00-kor – erőltetett menetben – száz főnyi brit erősítés érkezett H. M. SENNETT őrnagy vezetésével. A britek 6:00 órakor indult összevont támadását a németek sikeresen visszaverték, azonban az elhúzódó, immár eredménnyel sem kecsegtető harcok miatt a bismarckburgi egység szeptember 11-én visszavonulni volt kénytelen. (Abercorn megszállására majd csak novemberben tesznek ismét kísérletet.) A németek vesztesége egy halott és egy sebesült afrikai, a britek oldalán ennél súlyosabb veszteségek voltak.¹⁵³⁹

(*Nyasza tóparti hadszíntér*) A Nyasza-tó északnyugati partján, Brit Nyasza-földön fekvő Karonga ellen szeptember 9-én a Franz Erich VON LANGENN-STEINKELLER őrnagy¹⁵⁴⁰ vezette 5. FK indított támadást, teljes létszámmal. A település ellen másnap irányuló rohamot, amelyet a felek géppuskatűzben, tüzpárbajjal és szuronyrohammal is vívtak, a K.A.R. 8 brit és 55 afrikai alkotta alegysége sikeresen verte vissza.¹⁵⁴¹ A németek vesztesége igen nagy volt: 3 német, 24 *askari*, 5 hordár elesett, valamint 3 német, 28 *askari* és 8 hordár sebesült meg súlyosabban vagy könnyebben, fogságba esett dr. GOTHEIN hadnagy német katoniorvos,¹⁵⁴² valamint 29 *askarit* és 6 hordárt az eltűntek közé soroltak.

¹⁵³⁷ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 79. sz. (szept. 30.)

¹⁵³⁸ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 81. sz. (okt. 7.)

¹⁵³⁹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) szeptember 20-i különszám és 77. sz. (szept. 23.)

¹⁵⁴⁰ Erich VON LANGENN-STEINKELLER 1872. április 3-án született a németországi Elbingben. VON LANGENN-STEINKELLER századost 1914. szeptember első napján léptették elő őrnaggyá, erről azonban csak hetekkel később értesülhetett, mivel az előléptetést a berlini *Schutztruppe* főparancsnokságon íraták alá, és ott is hirdették ki.

› *Deutsches Kolonialblatt* XXIX. évf. (1918) 3/4. sz. 13. p. ; *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 98. sz. (dec. 5.)

¹⁵⁴¹ › KELLER ; *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 75. sz. (szept. 16.) és 76. sz. (szept. 19.), 89. sz. (nov. 4.)

¹⁵⁴² A katoniorvos a britek fogságából 1915. májusában tért vissza Német Kelet-Afrikába.

› VON LETTOW-VORBECK: 99. p.

A súlyos sérültek között volt VON LANGENN-STEINKELLER őrnagy is.¹⁵⁴³ Ezek hatására a német támadást beszüntették, és a megmaradt erők észak felé visszavonulva kénytelenek voltak hátrahagyni géppuskáikat és lövegüket is.¹⁵⁴⁴ A megtámadott alakulatból 6 brit (köztük CALDECOLT százados és MANNING körzeti ügyvivő) és 50 afrikai esett el, 7 brit és több mint 50 afrikai sebesült meg.¹⁵⁴⁵ A visszavonult sebesült németeket és afrikaiakat a neu-langenburgi kórházban részesítették rövidebb–hosszabb idejű kezelésben. (A városka elleni támadást majd csak 1915. áprilisában követi egy újabb, amely ismételten sikertelen volt.)

(*Kelet-Viktória-tó hadszíntér*) Szeptember legelején a Viktória-tó keleti, német felében csapatösszevonást hajtottak végre: először a bukobai 7. FK-t Muansába vezényelték, erről azonban hamarosan a britek is tudomást szereztek. Szeptember 10-én a 7. és a 14. (*muansai*) FK száz *wassakuma* törzsbeli *ruga-rugá*val kiegészülve BOCK VON WÜLFINGEN százados parancsnoksága alatt Schiratiból kiindulva átlépte a német-brit határt. Céljuk az *Uganda-vasút* nyugati szakaszának, illetve végállomásának megtámadása és működésképtelenné tétele volt. Még aznap sikeresen megszállták a határtól 40 km-re fekvő kenyai Karungut (Korongo), és Kingiriig nyomultak előre, majd másnap éjjel a Viktória-tó közelében lévő Kisii falut támadták meg.¹⁵⁴⁶ Itt szeptember 12-én megütköztek az Edward G. M. THORNEYCROFT százados vezette közel 300 fős brit egységgel (amelyet britek, indiaiak és afrikaiak alkottak). A harcok 7 órán át tartottak, és mindkét oldalon súlyos veszteségeket szenvedtek; elesett a brit parancsnok is, így sötétedés után mindkét fél kiürítette a csatateret. A két FK vesztesége: a németek közül 6 elesett, 2 eltűnt, 11 megsérült, köztük a százados is, továbbá 27 *askari* meghalt, 25 megsebesült.¹⁵⁴⁷ A megtámadott fél oldalán 14 brit, valamint 25 afrikai és indiai esett el.¹⁵⁴⁸ Brit oldalon MIYDIYO őrmester a 4. K.A.R. zászlóaljából elnyerte a *Distinguished Conduct Medal* magas brit katonai kitüntetést, mivel hősiesen helytállt a németekkel vívott közelharcban, miközben kétszer is megsebesült. BOCK VON WÜLFINGEN százados, miután úgy értesült, hogy a britek erősítést kapnak, déli irányba visszavonta csapatait.¹⁵⁴⁹ Szeptember 15-én a német MUANSA felfedezte a brit 600 tonnás SYBILL gőzöst, fedélzetén a 150 brit-indiai katonával és a két löveggel (ezeket a Karungu-öbölben [Korongo-ööl]; Schiratitól északra, Brit Kelet-Afrikában] kívánták partra tenni a környéken állomásozó német egység felszámolása céljából). A két hajó között kialakult harcban a német naszád több súlyos találatot ért el a brit gőzösön, s géppuska-lövedékek is sok sérülést okoztak a SYBILL-en utazó katonáknak. Azonban a megrongált hajó sikeresen északnak fordult és visszavonult.¹⁵⁵⁰ Schirati térségét ezt követően csak kisebb német helyőrség védte, mivel mindvégig a britek Muansánál történő partraszállásával számoltak, ahonnan könnyen elérhették volna Taborát, így kettévághatták, illetve hátba támadhatták volna a német haderő jelentős részét is.¹⁵⁵¹

¹⁵⁴³ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) szeptember 24-i különszám és 78. sz. (szept. 26.)

¹⁵⁴⁴ › VON LETTOW-VORBECK: 98–99. p.

¹⁵⁴⁵ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 89. sz. (nov. 4.); VON LETTOW-VORBECK: 99. p.

¹⁵⁴⁶ › KELLER ; In *Koloniale Rundschau* 1914. évfolyam 8–10. sz. 533. p.

¹⁵⁴⁷ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) szeptember 25-i különszám, 78. sz. (szept. 26.), szeptember 28-i különszám, 79. sz. (szept. 30.), 85. sz. (okt. 21.), 88. sz. (okt. 31.), XVII. évf. (1915) 11. sz. (febr. 3.)

¹⁵⁴⁸ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) szeptember 25-ei különszám és 78. sz. (szept. 26.)

¹⁵⁴⁹ › VON LETTOW-VORBECK: 87–88. p.

¹⁵⁵⁰ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 1914. szeptember 18-ai különszám és 76. sz. (szept. 19.)

¹⁵⁵¹ › VON LETTOW-VORBECK: 88. p.

Ennek megalapozott oka az volt, hogy nagyobb egységgel egy messzi cél ellen történő támadás a szárazföldön keresztül lényegesen nagyobb létszámot és időt igényelt.

(*Bukoba–Kagera hadszíntér*) Eközben, szeptember 15-én a közel 3 brit és 70 *askari* alkotta K.A.R. alegység reggel 05:30-kor a Viktória-tótól nyugatra átlépte az ugandai-német határt, és támadást indított dél felé, a Kagera-folyó irányába, amelynek partját az esti órákban érték el. Menetelésük közben foglyul ejtették – és később Entebébe szállították – azokat a német telepeseket, akik e vidéken ültetvényeket tartottak fent.¹⁵⁵² A brit alegység e hadmozdulattal megszállta a teljes 50 km²-es úgynevezett Kagera-háromszöget (a Kagera-folyó és a határ között elterülő vidéket), s bevették a csökkentett létszámmal – egy német és 30 *askari* – védett Kifumbiro sáncerődjét.¹⁵⁵³ A brit felderítők hamarosan a folyóparti erődítésből délre a Burigi-tóig, illetve kelet felé a Viktória-tó partjának közelében (Ngono-folyóig) hatoltak be a német terület mélységébe.

(*A KÖNIGSBERG hadműveletei.*) Miután augusztusban hetekig sikertelenül portyáztott a KÖNIGSBERG, kereskedelmi hajókat keresve, s a rendelkezésre álló szénkészlet jelentősen megfogyatkozott, ezért szeptember leelején a német kelet-afrikai vizek felé vette az irányt. Itt a korábban már kijelölt rejtkehelyére, a Rufiji-folyó 400 km²-t kitevő deltatorolatának Ssuninga ágába kívánt felhajózni, ahová szeptember 3-án érkezett meg a SOMALIVAL. A Rufiji folyó kanyargós, öt fő csatornájából a nyugati volt a legszélesebb (akár 300–500 méter szélességet is elérte helyenként), míg a déli a legkeskenyebb. Az egész torkolatvidékre a mocsaras, mangrovéval borított hordalékszigeteket szabdaló kis csatornák a jellemzőek. Itt megkezdék a KÖNIGSBERG javítását, és kiépítették a hírközlési és utánpótlási vonalakat is a szárazföld és a német hadihajó között. Szeptember 19-én a kelet-afrikai német hadvezetés értesült egy brit hadihajónak Zanzibár város kikötőjébe történő befutásáról. Egy horgonyon álló, magányos hadihajó megtámadása nem kockáztatta a német könnyűcirkáló épségét, ezért még aznap kora délután kifutott a folyótorkolatból a nyílt vízre, Zanzibár szigete felé. A PEGASUS a szükséges javításai végett tért be a zanzibári kikötőbe, s mivel három hete nem értesültek a német hadihajó kelet-afrikai jelenlétéről, ezért a karbantartási munkálatok végrehajtását biztonságosnak ítélték meg. A KÖNIGSBERG másnap, 1914. szeptember 20-a kora hajnalban váratlanul befutott Zanzibár kikötőjének előterébe. A hajnal első sugarai által megvilágított PEGASUS-ra 05:10-kor nyitottak tüzet a német tüzérek, s azt húsz percen belül 270 alkalommal ismételték meg, amelyet a meglepett brit tüzérek eredmény nélkül tudtak csak viszonzni. A több súlyos találat következtében a 17 éves brit könnyűcirkáló reggel fél 6-kor horgonyzóhelyén elsüllyedt. A KÖNIGSBERG, távozása során az *Eastern Telegraph Company* közeli szikratávíró állomását is megsemmisítette. A PEGASUS-on 42 tengerész vesztette életét, köztük TURNER kapitány és DRAKE hadnagy is, és 55 fő sebesült meg. A KÖNIGSBERG-et egyetlen alkalommal sem érte találat, és legénysége közül sem sérült meg senki sem.¹⁵⁵⁴ A német könnyűcirkáló déli irányba tartó útján azonban meghibásodott, így mihamarabb a Rufiji deltatorolatában lévő menedékhelyére kellett visszatérnie. A német hadihajó és ellátóhajója, a SOMALI ismét a Ssuninga ágban, az azonos nevű település közelében hor-

¹⁵⁵² › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) szeptember 20-ai különszám és 77. sz. (szept. 23.)

¹⁵⁵³ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) szeptember 20-ai különszám és 77. sz. (szept. 23.)

¹⁵⁵⁴ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) szeptember 21-ei különszám és 77. sz. (szept. 23.), 80. sz. (okt. 3.)

A támadás után az első német kelet-afrikai híradások a *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*ban még tévesen az ASTRAEA elsüllyesztéséről számolt be, amelyet a támadás után négy nappal helyesbítettek. (Az ASTRAEA a támadás napján érkezett meg Német Délnyugat-Afrika déli vizeire.)

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) szeptember 21-ei különszám, 77. sz. (szept. 23.), és szeptember 24-ei különszám.

gonyzott le. (A Rufiji deltájában, a KÖNIGSBERG további sorsa, illetve a megsemmisítésére irányuló brit műveletek e fejezet végén, önálló alfejezetben kerülnek ismertetésre.)

A Gustav ZIMMER korvettkapitány parancsnoksága alá tartozó S.M.S. MÖWE felmérőhajó-ágyúaszád az őrjáratozásról szeptember közepén visszatért Dar es Salaamba, és hogy később ne kerülhessen brit kézre, szeptember 20-án – utasításra – a saját személyzete süllyesztette el a csekély védelemmel rendelkező Dar es Salaami-öbölben,¹⁵⁵⁵ egyúttal részben el is torlaszolta a kikötő belső, déli részét is. Az elsüllyesztett MÖWE legénységét a *Schutztruppé*be olvasztották, ahol jelentős részük önálló egységként teljesített szolgálatot: *Marine-Expeditionskorps S.M.S. „Möwe”*, (később részt vettek a későbbi Tanganyikavi küzdelmekben is). Gustav ZIMMER kapitányt, a MÖWE volt parancsnokát ezt követően nevezte ki a Tanganyika-tavi harctér hadihajózási parancsnokává VON LETTOW-VORBECK alezredes (e beosztásának hivatalos megnevezése: *Militärischer Befehlshaber der Streitkräfte am Tanganjikasee*, azaz tanganyika-tavi fegyveres erők katonai parancsnoka volt).¹⁵⁵⁶

(*Kilimandzsáró északnyugati hadszíntere*) A korábbi események ideje alatt a Kilimandzsárótól északnyugatra egy külön harctér alakult ki, amely hónapokon keresztül mindkét oldalon jelentős erőket kötött le. Az Amboseli-tótól nyugatra, de német területen található 2.629 méter magas, síkságból kiemelkedő Longido-hegy lankáinak jelentőségét annak köszönhette, hogy aki ezt birtokolta, az uralta a Longido és Kilimandzsáró közötti 60 km-es határt is. Mindezek súlyát az adta, hogy innen kiindulva, a Kilimandzsárót megkerülve elérhető volt Mischi és Aruscha is, továbbá onnan brit oldalon mindössze 80 km-re volt a Doglan-fennsík, ahol szintén jelentős ültetvények voltak. A Doglan-fennsíkon fekvő Magadi-tóhoz, az ültetvényekhez vezető vasúti szárnyvonalat 1914. augusztusában mindössze egy 48 fős, elszórtan állomásozó brit század védte, amely folyamatosan ki volt téve a németek sorozatos támadásai lehetőségének. A nairobi-i brit hadvezetés ezért sürgősen az *East African Mounted Rifle Regiment*-ből (*E.A.M.R. – Kelet-Afrikai Lovasított Gyalogsági Ezred*) két századot (a „B” és az „E” Századokat) telepített a térségbe. Az első csekély sikert a britek ezen arcvonalon szeptember 10-én érték el, amikor az *E.A.M.R.* járőrei egy kis csatában az Erok-hegytől (Oldoiniyo Orok, 2.524 méter magas magányos hegy) nyugatra visszafordulásra kényszerítették LINCKE hadnagy német rendőri egységét. Az összecsapás közben a német tiszt megsebesült. LANGEN hadnagy szeptember 19-én reggel 6 órakor támadást indított egy kisebb alegységgel, ennek során sikerült teret hódítani a brit területen, Elmabitet vidékén; a brit veszteségeket a németek 30–40 főre becsülték, a támadók oldalán öten estek el, és 4 *askari* megsérült.¹⁵⁵⁷ A következő német rajtaütés megelőzésére a brit hadvezetés újabb tervet dolgozott ki, ebben már segítségükre volt az egyre eredményesebb katonai hírszerzésük is. A brit támadás a Longido lábainál található német egység végleges felszámolását tűzte ki célul, ezért az *E.A.M.R.* két századát újabbakkal egészítették ki. Azonban két eseménytelen hét után két lovasszázadot Nairobi-ba vezényeltek vissza az erősítést. A britek előkészületei közben a Theodor TAFEL százados vezette, megerősített *10. FK* – 12 német, 158 *askari* és két géppuska – és a NIE-MEYER sorhajóhadnagy vezette lovas polgárőrség 47 német tagja kétszáz hordárral kiegészülve szeptember 24-én éjjel elhaladt az Erok-hegy (Oldoiniyo Orok) nyugati lankái mellett, majd reggel megpihentek az Ingito-hegy közelében. Ezalatt a britek századai a

¹⁵⁵⁵ › GRÖNER

Elsüllyedésének helye: 06°49' D és 39°18' K, Dar es Salaam kikötőjének elkeskenyedő bejáratánál.

¹⁵⁵⁶ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 86. sz. (okt. 24.)

¹⁵⁵⁷ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) szeptember 21-ei különszám és 77. sz. (szept. 23.)

közeli Namanga-(Manga)-folyó mellett táboroztak.¹⁵⁵⁸ A reggel útnak induló CHAPMAN százados 75 fős csapata Engiko / Makadi térségében hamarosan szembetalálkozott TAFEL százados egységeivel. A kialakuló ütközetben a britek súlyos veszteségeket szenvedtek, így kénytelenek voltak visszavonulni; 19 búr és brit katona esett el, s ennél nagyobb volt a sebesültek száma. Német oldalon 5 német esett el,¹⁵⁵⁹ 9-en megsérültek – köztük TAFEL százados súlyosan, egy másik súlyos sérült később halt bele sérüléseibe –, valamint 6 *askari* meghalt, 13 megsebesült. A németek az ütközet során 21 lovat, 10 puskát és sok löszerezrel zsákmányoltak a britektől. Ezután mindkét fél erősítést kapott; a britek új századokkal egészültek ki, míg a németeket korszerűbb M98-es puskákkal és géppuskákkal látták el.¹⁵⁶⁰

Szeptember 24-én a Kilimandzsáró északi lejtőiről a SCHULZ százados vezetése alatt álló 4. és 13. FK, valamint a 2. FK egy része támadást indított a Loldoreish-(Loldureisch)-és a Tsavo-folyó között állomásozó 2–3 századnyi erőt képviselő brit-indiai-szomalíai egység ellen. A brit tábor 3 géppuska és egy vagy két löveg védte. A támadó német századoknak a 6 géppuskával sikerült visszavonulásra kényszeríteni a brit századokat, azonban már a támadás kezdetén SCHULZ százados súlyos sérüléseket szenvedett. 5 német és 3 *askari* megsérült, 1 *askari* eltűnt; a britek vesztesége 10 brit és 20 afrikai halott és sérült volt.¹⁵⁶¹

(*Ruanda-Urundi hadszíntér*) Német Kelet-Afrika Belga Kongóval nyugaton a Tanganyika-tó, északnyugaton a Russissi-folyó, a Kiwu-tó és a Kirunga-(Virunga)-hegység által volt határos. Az északnyugati területeken több állomáshelyre telepítve augusztus elején még csak három századnyi német erő állomásozott, míg a belga gyarmat azon vidékén közel 1.500 katona látott el szolgálatot.¹⁵⁶² A Kiwu-tavon (*Kiwusee – Lac Kivu*) Maximilian WINTGENS százados egyik egysége – WUNDERLICH fregatthadnagy és a MÖWE legénységének egy része – kishajóval 1914. szeptember 24-én hajnalban átkelt a Belga Kongóhoz tartozó Kwidjwi-szigetre (Kwidschi), ahol Nyakalengo falunál reggel 6 órakor tűzharc bontakozott ki. A másfél órás heves harc után végül a támadó német egység elfoglalta a szigetet. A csatában 6 belga *askari* meghalt, 1 belga altiszt és 6 *askari* megsebesült, míg a német százados egységeiből csak 1 *askari* sebesült meg. A *Force Publique – Openbare Weermacht* helyőrségének tagjait – 1 tisztet és 44 belga *askarit* – foglyul ejtették, valamint zsákmányoltak 50 fegyvert a hozzávaló löszerezrel, 4.000 frank készpénzt, egy postaszákokot és két acélcsónakot.¹⁵⁶³ E sziget volt az egyetlen belga gyarmati terület, melyet a későbbiek során a németek tartósan megszállva birtokoltak. Eközben a Kiwu-tó északi partjánál, Kissenjiből¹⁵⁶⁴ indulva egy német egység megtámadta a *Force Publique – Openbare Weermacht* szomszédos kis helyőrségét a határ túloldalán, Gománál (Ngo-

¹⁵⁵⁸ Az időszakos folyó német területen eredt és északnyugatról megkerülte az Erok-hegyet, majd délkeletnek, az Amboseli-tóhoz futott.

¹⁵⁵⁹ Elesett WALDE hadnagy, Julius BREITKREUTZ tartalékos tizedes (korábban tanár volt), HARTMANN, KASSEL és Alfons ROTHBLETZ tartalékosok.

¹⁵⁶⁰ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 79. sz. (szept. 30.) és 80. sz. (okt. 3.) ; SIBLEY: East Africa. – fiasco at Tanga.

¹⁵⁶¹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) szeptember 28-ai különszám, 79. sz. (szept. 30.), október 6-ai különszám és 81. sz. (okt. 7.)

¹⁵⁶² Ezen a vidéken három német század állomásozott, míg a belga oldalon – az Edward-tótól kezdve – Ruchuruban 360 katona, Bobandenában 375, Kwijwában 50, Nya Lukembában 325, és 375 fős egység Uvirában (Uwira; Tanganyika-tó északnyugati csücskében) foglalt állás.

› BISHOP – DOBOLD

¹⁵⁶³ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 83. sz. (okt. 14.) és október 15-ei különszám és 84. sz. (okt. 17.) és 90. sz. (nov. 7.)

¹⁵⁶⁴ Ma Gisenyi (Ruandában).

ma).¹⁵⁶⁵ Szeptember 27-én a Kiwu- és Tanganyika-tavat összekötő Russisi-folyó völgyében VON FALKENHAUSEN tartalékos fregatthadnagy 10 *askari* és 15 *ruga-ruga* alkotta egysége került tűzharcba a belga járőrrel, amely során egy belga *askari* esett el, három megsérült.¹⁵⁶⁶ Ugyanekkor a Kiwu-tavon WUNDERLICH fregatthadnagy kishajója támadott meg egy nagyobb acélcsónakot, ennek során számos belga megsérült.¹⁵⁶⁷ Október 4-én a belga erők négy századdal (30 európai és 500 belga *askari*) Kissenjinél ellentámadást indítottak a WINTGENS százados vezette – részben askarik, részben a MÖWE legénysége alkotta – helyőrség ellen, ahonnét azonban a veszteségeket szenvedett németek mégis visszaszorították a belga erőket.¹⁵⁶⁸ E támadás során az elesettek és sebesültek száma elérte a csatában részt vevők 20 %-át, s a belgák vesztesége is komoly volt.¹⁵⁶⁹ A Kiwu-tónál, a Russisi folyó torkolatánál, a német oldalon fekvő Schangugunál¹⁵⁷⁰ 1914. október 10-én, illetve 13-án bontakozott ki tűzharc a belgák támadásának következményeként. Délebbre, ugyanennek a folyónak a völgyében, a német Tschiwitokénél¹⁵⁷¹ október 21-én másnapig, 24-én pedig Kajaggánál harcoltak német és belga egységek.¹⁵⁷²

(*Umba-torkolat vidéki hadszíntér*) VON LETTOW-VORBECK következő terve Kelet-Afrika egyik legfontosabb brit kikötőjének, Mombasának megszállása vagy legalábbis forgalmának megnehezítése volt, amelyet összekötötte volna a KÖNIGSBERG műveletével. A brit cirkálók erőteljes járőrtevékenysége azonban a német könnyűcirkáló újabb bevetését már igen kockázatosná tette, így végül a csak szárazföld felől indított hadműveletet dolgozták ki. A támadás első lépéseként szeptember közepén a német csapatok megszállták az Umba-folyó torkolatának brit oldalán fekvő Vanga brit-kenyai települést, amely 100 km-re feküdt a kijelölt kikötőtől.¹⁵⁷³ A támadás következő lendülete szeptember 22-én Malobeni térségében (mindössze 35–40 km menettávolságra Mombasától) érte a brit egységeket, ahol VON BOEMCKEN százados egységének és a Horst VON LEKOW tartalékos hadnagy vezette 16. FK-nak 40 katonája alkotta különítmény ügyes támadása során a briteket meghátrálásra, majd a település erődjébe (*boma*) történő visszavonulásra kényszerítette. Brit oldalon 2 európai elesett, valamint több indiai és afrikai katona meghalt vagy megsérült; a németek közül ketten súlyosabban, heten könnyebben sérültek, utóbbiak között volt VON LEKOW is.¹⁵⁷⁴ Mivel a német tábortól való jelentős távolság miatt ezen állást nem tudták volna huzamosabb ideig tartani, ezért a németek végül visszavonultak délre. Alig néhány nap múlva már a Majoreninél (Vangától 12 km-re északra) állomásozó BAUMSTARK százados egységét (köztük a 15. FK) támadták meg a britek, aki a heves ütközet hatására két löveget és számos puskát a hozzávaló lőszerrel együtt hátrahagyva visszavonulni volt kénytelen. Egy aknarobbanás során egy német meghalt, METHNER tartalékos főhadnagy (a kormányzóság első referense) súlyosan megsérült.¹⁵⁷⁵

¹⁵⁶⁵ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 79. sz. (szept. 30.)

¹⁵⁶⁶ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 83. sz. (okt. 14.)

¹⁵⁶⁷ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 82. sz. (okt. 10.)

¹⁵⁶⁸ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 83. sz. (okt. 14.); VON LETTOW-VORBECK: 91–92. p.

Megsérült maga WINTGENS százados is. WALTER árbócos a *Marine-Expeditionskrops S.M.S. „Möwe”* tagja másnap behalt sérüléseibe.

¹⁵⁶⁹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 90. sz. (nov. 7.)

¹⁵⁷⁰ Napjainkban Cyangu, Ruandában.

¹⁵⁷¹ Napjainkban Cibitoke, Burundiban.

¹⁵⁷² › VON LETTOW-VORBECK: 92–94. p.

¹⁵⁷³ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) szeptember 21-ei különszám és 77. sz. (szept. 23.)

¹⁵⁷⁴ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) szeptember 25-ei különszám és 78. sz. (szept. 26.)

¹⁵⁷⁵ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) szeptember 28-ai különszám és 79. sz. (szept. 30.)

Október 7-én – immár 500 főnyi katonával – támadásba lendültek a németek, de Gazinál (Gasi vagy Gasa; a német határ és Mombasa között félúton, az óceán partján) egy nagyobb *K.A.R.* egység, tengerészek támogatásával feltartóztatta az előretörést. A hét óra-ja tartó ütközetben a lőszerhiány mindkét oldalon fenyegetővé vált, ezért 16 óra körül a csata elcsendesült, bár a britek ezt követően két ízben is ellentámadásba lendültek.¹⁵⁷⁶ Ezen ütközetben a *I. K.A.R.* zászlóaljából KUMANI őrmester elnyerte a *Distinguished Conduct Medal*, a rangos brit katonai kitüntetést, mivel miután tisztjei elestek, hősiesen vezette századát, és a frontszakaszukon sikeresen visszaszorította a német egységeket. (Ő volt a három kelet-afrikai egyike, aki a háború folyamán e kitüntetést megkapta.) A német egységeknek a csata kimenetele ellenére is sikerült három *K.A.R.* zászlót, fegyvereket, egy indiai katonazenekar hangszereit és 120 kecskét zsákmányolni.¹⁵⁷⁷

VON LETTOW-VORBECK taveit főhadiszállását Moshiba vonta vissza, hogy irányíthassa a Kilimandzsáró mindkét oldala felől kezdeményezendő támadást. A tábori posta vezetőjét a Moschi és Taveta közötti távírvonal kiépítésére utasította, amelyhez – a szűkös lehetőségek miatt – szigetelésként törött palackok nyakát, vezetékként drótkerítések huzalját használták fel, és sok helyütt fák ágaihoz rögzítették utóbbiakat. Meglehetősen sokszor szakadt meg a vezeték, ezért üzemeltetése bizonytalan volt.¹⁵⁷⁸ A frontokon – például a már említett taveitain – a *Schutztruppe* külön tábori-postaügynökséget üzemeltetett, s akár még Berlinbe is lehetett onnét levelet vagy küldeményt feladni. A cenzúra ekkor már természetesen működött, nehogy véletlenül hadászati fontos adat jusson ellenséges kézbe. A taveitai tábori postaügynökség volt az egyedüli német gyarmaton kívül eső, melyet már 1914. október 1-jén megnyitottak (egészen 1915. július 31-éig üzemelt, ekkor a hadi események miatt bezárták).¹⁵⁷⁹ A külvilággal folytatott levelezés a háború első hónapjaiban még megoldott volt. Mivel német hajók nem vihették el a küldeményeket a német kikötőkből, ezért az ekkor még semleges Portugália postaszolgálatát vették igénybe: Portugál Kelet-Afrika (Mozambik) postagőzösei jártak Német Kelet-Afrika kikötőibe a postáért, majd azt saját postaszolgálatuk révén Európába szállították tovább. Ez a postaútvonal még azután is működött, hogy Portugália 1914. októberében a gyarmati területen határ közeli harcokba bonyolódott a német délnyugat-afrikai haderővel.¹⁵⁸⁰

(*Óceánparti hadszíntér*) Október 9-én a korábban a német *D.O.A.L.* tulajdonában lévő 250 tonnás ADJUTANT tehergőzhajót – Német Kelet-Afrika déli vizein – az H.M.S. DARTMOUTH brit cirkáló 15:15-kor felfedezte, s üldözőbe vette. A német hajó végül 16:30-kor állt meg, s fél órával később a brit tengerészek a fedélzetére lépve foglyul ejtették a kapitányból, 5 tisztből és 19 tengerészből álló legénységet, és lefoglalták a hajót. 20 órakor a brit cirkáló az ADJUTANTot vontába vette, és Mombasába vitte. Ott a britek napokon belül felfegyverezték, s azonos néven saját szolgálatukba állították a kelet-afrikai hajózár fenntartása és a KÖNIGSBERG felkutatása érdekében.¹⁵⁸¹

Dar es Salaam öblének bejárata előtt, a távolban 1914. október 21-én megjelent az egyik négykéményes brit könnyűcirkáló, majd 13:30-kor Makatumbe-sziget előtt horgonyt vetett. Célja a kikötőben horgonyzó *D.O.A.L.* hajók zsákmányul ejtése vagy megsemmisítése volt, így a 15 órakor leadott 22 lövésből három a KÖNIG-et¹⁵⁸² (egyik a ké-

¹⁵⁷⁶ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 82. sz. (okt. 10.)

¹⁵⁷⁷ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 83. sz. (okt. 14.)

¹⁵⁷⁸ › VON LETTOW-VORBECK: 34. p.

¹⁵⁷⁹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 80. sz. (okt. 3.)

¹⁵⁸⁰ › VON LETTOW-VORBECK ; [Korabeli, fennmaradt postai küldemények alapján.]

¹⁵⁸¹ › H.M.S. Dartmouth hajónaplói ; ÖNER

¹⁵⁸² 1896-ban bocsájtották vízre, vízkiszorítása 4.820 tonna volt, óceánjáró gőzös.

ményén), egy a FELDMARSCHALL orrát találta el. A brit lövedékek hatására egy személy sérült meg, ő is csak könnyebben; a két hajóban is leginkább a 100 repesz okozott károkat, elsősorban a csónak- és felső fedélzetten. A brit hadihajó ezt követően a szikratávíró-állomás tornyait lőtte, majd 17 órakor elhajózott kelet felé.¹⁵⁸³ Másnap 5:45-kor visszatért, két figyelmeztető lövést adott le, majd 9 órakor csónakon egy tárgyalótisztet (KING korábbi dar es salaami brit alkonzult) küldtek a német székhely kikötőjéhez, hogy felmérjék az előző nap lőtt hajók állapotát, és azokat zsákmányként lefoglalják, de a németek mindegyik felszólítást visszautasították.¹⁵⁸⁴

(*Bukoba–Kagera hadszíntér*) A megközelítőleg 1.000 lakosú – köztük 50 európai, 300 arab és indiai – Bukoba kikötőjéhez 1914. október 29-én 10 órakor érkezett egy felfegyverzett brit gőzös, s lőni kezdte a város főbb létesítményeit. A kétórás ágyú- és géppuskatámadás során megsérült az a szikratávíró állomás is, amely addig kapcsolatot tartott a muansai adóállomással.¹⁵⁸⁵ A Bukoba kerületi erők támogatására október 31-én a MUANSA német gőzösre, két vontatóhajóra és 10 *daura* 570 *askarit*, 4 géppuskát és 2 löveget hajóztak be. A partraszállást követően hamarosan egy brit hadihajó ütött rajta a visszatérni készülő német hajórajon, amely rögtön szétszóródott, így sértetlenül indultak vissza Muansába, majd újra egyesültek. Eközben egy brit egység Muansától 25 km-es menettávolságra északkeletre, Kajansenél (ma Kayenze) megpróbált partra szállni, de a térség német őrsége ezt meghiúsította.¹⁵⁸⁶ Az előbbieket követően több alkalommal ismétlődött meg a britek támadása Bukoba ellen, de sem az erődben, sem a városban nem okoztak súlyos kárt. Ilyen támadás volt 1914. december 6-án is, amikor reggel 7 órakor két brit hajó 12 lövést adott le, de számottevő kár ekkor sem keletkezett.¹⁵⁸⁷ Bukobától északnyugatra, a Kagera-folyó német vidékének október közepétől egy magyar mérnök, KÁLMÁN Géza tartalékos hadnagy lett a parancsnoka. A térség az elkövetkező hetekben–hónapokban több alkalommal is brit megszállás alá került, mivel a németek ott csak kis harcértékű létszámot tudtak állomásoztatni.¹⁵⁸⁸ Kifumbirot majd csak november 20-án sikerült visszafoglalnia a nyugállományból visszahívott VON STUEMER őrnagy vezette német egységnek egy 12 órás csatában, amely során két német sérült meg. Azonban december elején a németek kiürítik a sík területen fekvő korábbi körzeti székhelyet, és a jobban védhető Kigarama-hegy oldalába vonulnak vissza, ahol megerősítik harcállásaikat.¹⁵⁸⁹ Egy, ekkor a

¹⁵⁸³ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) október 21-ei különszám és 86. sz. (okt. 24.)

¹⁵⁸⁴ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 86. sz. (okt. 24.)

¹⁵⁸⁵ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) október 30-ai különszám és 88. sz. (okt. 31.)

¹⁵⁸⁶ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 1914. november 2-ai 55. sz. különszám ; VON LETTOW-VORBECK: 47., 88. p.

¹⁵⁸⁷ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 98. sz. (dec. 5.)

¹⁵⁸⁸ Mind a brit, mind a német oldalon a Kagera-folyó torkolatvidékén helyi harcosokból megfigyelőállásokat hoztak létre. Feladatuk mindössze a határvidék megfigyelése volt, támadás esetén csak értesíteni kellett a legközelebbi fegyveres egységet. Azonban többször előfordult, hogy – ahogy ők mondták – „átkáromkodtak”, „átfenyegetőztek” az ellenfélhez. Ennek lényege az, hogy az egymás becsmérlése és a szitkozódások egyre hevesebbek, durvábbak lettek, s mindkét oldalon felhergelték magukat a harcosok. Korábban minden törzsi összecsapás ezzel kezdődött, ezt az első áldozatok után abbahagyták, és hazavonultak. VON STUEMER őrnagy a bukobai kerület ügyvivője és parancsnoka hamarosan betiltotta ezt a szokást, de ennek ellenére például – egy „átkáromkodás” eredményeképpen – Kigaramánál, november 2-án hajnalban az ugandai oldalról egy jelentősebb csapat elindult, de lecsillapodva még ütközet előtt visszafordult. A németek részéről hamarosan KÁLMÁN hadnagyot küldtek egy gerendákkal erősített, a Kigarama-hegy északi oldalában a Kagerára néző földmű létrehozására. A kis erődítésben mindössze két tucat *ruga-ruga* (királyi katona) állomásozott a hadnagy vezetésével, de november 5-én egy *askari* tizedes vezetésével 3 katona érkezett, így már kiképzett személyzete is lett a kis erődnek.

› KÁLMÁN: 140–162. p.

¹⁵⁸⁹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 95. sz. (nov. 25.)

rhodesiai határ mentén tevékenykedő német századnak szintén magyar parancsnoka lett DEBRECZENI Gyula tartalékos hadnagy személyében, aki a háború kitörése előtt egy éven át ültetvényesként tevékenykedett a német gyarmaton. DEBRECZENI hadnagyot 1915. folyamán a Kilimandzsáró lábához, a megszállt Taveta térségébe vezényltek át. KÁLMÁN és DEBRECZENI hadnagyok 1914. ősze előtt nem ismerték egymást, s a háború első felében sem szereztek tudomást a másik jelenlétéről.¹⁵⁹⁰

(*Óceánparti hadszíntér*) Október 19-én reggel 6 órakor Lindi előtt megjelent a brit CHATHAM hadihajó, miután azonban kapitánya a jelzésekből észlelte, hogy az ott horgonyzó PRÄSIDENT gőzhajót elvileg kórházhajóként használják, támadást nem kezdeményezett. Azonban az ellenőrzés céljából a német hajó fedélzetére lépő brit tiszt a hajó okmányjaiból kiolvasta, hogy az Ssalalénél jelentős mennyiségű szén rakodott ki. Az elhajózó CHATHAM fedélzetén gyanították, hogy a KÖNIGSBERGnek adott utánpótlást. Bár a britek rendelkezésére álló térképek nem jelölték Ssalale települést, de a német kórházhajón talált térkép azt a Rufiji deltájában helyezte el. Ezzel a brit tengerzár parancsnoka be tudta határolni a német könnyűcirkáló vélt tartózkodási helyét.¹⁵⁹¹ Azonban a brit hajóraj törzse továbbra is fenntartotta annak lehetőségét, hogy a német könnyűcirkáló valójában máshol rejtőzködik, ezért hajóik több alkalommal is felkerestek számos öblöt, délen egészen a semleges Portugál Kelet-Afrika (Mozambik) északi partvonaláig. A britek október végén több alkalommal, de sikertelen felderítést tettek a Rufiji torkolatvidékén. November 1-jén a CHATHAM felfedezte a Ssuninga hordalékszigetnél horgonyzó SOMALIt, amelyet lövegüzével szétlőtt. Tíz nappal később, 11-én brit hadihajók fedezete mellett a NEWBRIDGE teherhajót küldték ki a torkolathoz, hogy önsüllyesztéssel zárja el a hajózható Ssimba-Urungi-csatorna kijáratát. A német parti ütegek lekötése mellett művelet sikerült, és a teherhajó személyzetét a DUPLEX és kisebb kísérehajói sikeresen kivonták.¹⁵⁹² Azonban a hajózható csatornák mindegyikének lezárásához jóval több nélkülözhető hajóra lett volna szükség. Ebből eredően a torkolat előtti hadihajók mennyiségét és járőrözésük sűrűségét növelték.¹⁵⁹³ Ezalatt a KÖNIGSBERG legénysége tovább fokozta parti állásaik erősítését, és a hátország és a hadihajó között ekkorra már kiépült az ellátási vonal is.

VON LETTOW-VORBECK gyanította, hogy az északkeleti határ mentén fokozódó német támadások oly mértékben felkeltik a britek figyelmét, hogy előbb-utóbb jelentős erő-

November 19-én erősítés érkezett – támadáshoz előkészülné – KÁLMÁN hadnagy csapatához, így már Kigaramánál 6 európai, 25 *askari*, 30 *ruga-ruga* és egy géppuska állomásozott. A cél a 7. FK Bukoba és Biharamulo erődjéből induló támadásának támogatása a német Kagera-háromszög (ún. Német-Baddu) megszállása által, a Kifumbiro visszafoglalására irányuló műveletben. November 20-án reggel 07:30-ra a 8 európai és 100 katonára (továbbá 3 ágyú és 4 géppuska) alkotta 7. FK visszafoglalta a Kagera-háromszöget – amelyet a támadást észlelve a britek sietve kiűrtettek –, Kifumbiro egész napos harc után kerül ismét német kézre. November 25-én brit szakaszok keltek át a Kagerán egy felfegyverzett gőzhajó támogatása mellett, de két nap múlva harc nélkül visszavonulnak. A németek ezt követően ugyancsak visszavonulnak Kifumbiro földerődjéből a jobban védhető harcállásokba. A Kigarama-hegyoldalba visszatérő KELEMEN hadnagy alá 7 európai, 100 *askari* és *ruga-rugát* és két géppuskát osztanak be. December 7-én a britek tüzérseget is felvonlattak Kifumbiro alá, de német katonák híján fegyverhasználat nélkül szállták azt meg. VON STAUMER őrnagy végül úgy döntött, hogy a lőszer kímélése miatt nem foglalják vissza a sík vidéken elterülő, korábban körzeti központként szolgáló várost, de a jobban védhető Kigarama alá rendeltek egy gyorstüzelő ágyút 2 német és 25 *askari* személyzetével.

› KÁLMÁN: 140–162. p.

¹⁵⁹⁰ › DEBRECZENI

¹⁵⁹¹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) 86. sz. (okt. 24.) ; BARKER

¹⁵⁹² › H.M.S. Darthmouth hajónaplói ; BARKER

¹⁵⁹³ › JONES: 2. p.

átcsoportosítást fognak végrehajtani, ezáltal a Mombasa–Nairobi közötti vasútvonal és a tengeri kikötő védelmét garantálni tudnak. Ezért a német alezredes 1914. október legvégén Tangában megbeszélést tartott Otto ADLER századossal,¹⁵⁹⁴ a 17. FK és a város katonai parancsnokával, valamint AURACHER kerületi hivatalvezetővel egy brit támadás esetén követendő eljárásról.¹⁵⁹⁵

A kelet-afrikai egyesített brit haderők parancsnokának, vezérkari főnökének, James M. STEWART dandártábornoknak a helyét 1914. október 31-től Arthur Edward AITKEN vezérőrnagy vette át, aki a szudáni háborúkban is tapasztalatot szerzett katonai vezető volt.¹⁵⁹⁶ Az új parancsnok azonnal a támadások indításának kidolgozását rendelte el, és célként kijelölte Tanga városának és a Longido-hegység megszállását is. Az utóbbi magaslát elfoglalását az is sürgette, hogy a Magadi-tóhoz vezető vasúti szárnyvonalat augusztus végétől kezdődően több német támadás érte. STEWART tábornok ezt követően is Kelet-Afrikában maradt, ahol az Ugandából indított támadások parancsnoka lett. AITKEN tábornok terve alapján a Mombasa és Zanzibár közelében fekvő, korábban forgalmas német kikötő, Tanga megtámadása lett az első lépés. Célja az volt, hogy amíg a németek fő ereje Moschi körül állomásozik, addig könnyen megszállja a kikötővárost, hídfőt teremtve a térségben. Egyúttal a tengerparti harcok támogatására elvonuló német csapatok miatt meggyengült Longido-hegy védőit is felmorzsolná egy erre a célra összevont haderővel. A támadást főként az Indiából még október 16-án 45 hajón Kelet-Afrikába útnak indított *Indian Expeditionary Force „B”* („B” *Indiai Expedíciós Haderő*) 8.000 főnyi katonájára építették. A két dandárra osztott egység katonáit azonban nem képezték ki kellő alaposan, és felszereltségük sem volt teljes. A több mint egy hétig tartó hajóúton sokan tengeri betegek lettek, még többen kimerültek. A vezetésükre beosztott tisztek egy jelentős része frissen kinevezett polgári személy volt, sem a rájuk bízott csapatot, sem a hadtudományokat nem ismerték elég jól.¹⁵⁹⁷

A **Tanga elleni támadást** AITKEN tábornok a KARMALA szállítóhajó fedélzetéről személyesen vezette. Az általa kijelölt partraszállási és hadműveleti területek a város északkeleti határában, az északra nyúló félsziget partjain, Ras Kazone körül helyezkedtek el. E kijelölt terület megközelítőleg 2 km²-t tett ki, amely a bevetni kívánt jelentős létszámú brit-indiai erőnek megfelelő hídfőállásnak bizonyult. A 7.972 fős *Indian Expeditionary Force „B”-t* („B” *Indiai Expedíciós Erőt*) Mombasában november 1-jén kilenc teherhajóra behajózták. Sok katonán ismét úrrá lett a tengeri betegség, és harci értéküket erősen csökkentette az is, hogy az Indiából Kelet-Afrikába tartó hajóút után nem kaptak számottevő pihenőidőt.¹⁵⁹⁸

1914. november 2-án 07:05-kor a H.M.S. FOX horgonyt vetett Tanga kikötőjében, és megkezdte a „B” és a „C” partraszálló helyek felderítését. A brit hajóra fél óra múlva csónakon ment követségbe AURACHER kerületi hivatalvezető, akivel Francis CAULFIELD kapitány közölte, hogy a korábbi semlegességi megegyezést érvénytelennek nyilvánították, és követelte a város feltétel nélküli átadását két és fél órán belül. A brit hajó kapitányának fenyegetés árán sem sikerült értesülést szereznie a német hivatalnoktól az ügyben,

¹⁵⁹⁴ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 94. sz. (nov. 21.)

Otto ADLER nyugállományú százados 1870. szeptember 16-án született Viktors-Auében; nyugállományba vonulása előtt a (kelet-porosországi) 33. *Füsiliers Ezred* beosztott tisztje volt.

› *Deutsches Kolonialblatt* XXIX. évf. (1918.) 3/4. sz. 13. p.

¹⁵⁹⁵ › VON LETTOW-VORBECK: 35. p.

¹⁵⁹⁶ › KELLER

¹⁵⁹⁷ › SIBLEY: East Africa. – fiasco at Tanga.

¹⁵⁹⁸ › SIBLEY: East Africa. – fiasco at Tanga.

hogy elaknásították-e az öböl vizét. A brit feltételeket a tangai vezetés táviratban jelentette a helyzetet a kormányzónak, illetve Moschiba VON LETTOW-VORBECKnek, és erősítést kért. A FOX – a megadás hiányának észlelésekor – 10 óra után pár perccel távozott. A brit feltételek várható elutasítása és a hídfő kiépítése miatt AITKEN tábornok a behajózott indiai zászlóaljkat már útnak indította dél felé. Ezalatt a német alezredes utasította a Jassin (Jassini) térségében állomásozó BAUMSTARK századost, hogy két századdal mihamarabb csatlakozzék a kikötő védőihez. Tavetából egy-egy század német tartalékost illetve *askarit* Moschiba vontak vissza, majd onnan vasúton útnak indították őket Tangába.¹⁵⁹⁹ A kikötőváros keleti felében, a vasút mentén szögesdrót-kerítésből és -hálóból akadályokat emeltek, géppuska-állásokat alakítottak ki a nagyobb fák és a vasúti nyomvonal oldalában. A német telepeseket és családtagjait északnyugatra, az Usambara-hegységbe utaztatták.¹⁶⁰⁰

A FOX Tanga elhagyását követően, az öböl előtti nyílt vízen késő délelőtt találkozott a Mombasából érkező és közel fél napja várakozó csapatszállító hajókkal. Utóbbiak felzárkózását követően, azok társaságában a brit hadihajó 16:49-re visszatért Tangába. Húsz perc múlva egyik 6 hüvelykes lövegeből lövést adott le a tengerparton járőröző német katonák irányába, majd kisebb csoport kiküldése révén folytatta az öbölbeli aknák felderítését, amely meglehetősen elhúzódott.¹⁶⁰¹ November 2-án 21 órakor a FOX kisebb lövegeiből lövéseket adott le a kijelölt partokra. Holdvilág mellett, 22:00-kor az indiai *13th Rajput Zászlóalj* és a *61th KGO Pioneers* egységei megkezdték a partraszállást az „A” parton. A partraszállást mind a zátonyos partszakasz, mind a sűrű parti növényzet nehezítette, így több mint négy óra telt el, mire az említett alakulatok nagyobb létszámban a félszigeten gyülekeztek. Az indiai egységek ekkor megkezdték előretörésüket nyugat felé.¹⁶⁰²

November 3-án, hajnali fél hat után a német *17. FK* sortüzet nyitott a közeledő indiai alegységekre. A védők reggelre már kétszázadnyi erősítést állítottak a vasúti nyomvonal mentén húzódó állásaik mögé. Ezt követően a német *askarik* rohantak elő a part menti pálmafákat övező bokrok mögül, ennek hatására az indiai katonák meghátráltak. A hamarosan partra tett indiai erősítés segítségével a brit-indiai egységek már 600 méterre megközelítették a vasutat. Ekkor a németek heves géppuskatűzzel megállították őket; ekkor 300 indiai elesett vagy megsebesült. Az elsőként partraszálló két indiai egység tagjai a partokig futottak vissza. Ezt észlelve a FOX lövegeivel tüzet nyitott a feltételezett német állásokra, de mivel azok beazonosítását nehezítette a félsziget növényzete és a város építményei is, a hadihajó a lövegeivel ezt követőenegy darabig még nem avatkozott be az összecsapásokba. AITKEN vezérőrnagy kora reggel utasította a többi csapatszállító hajót, hogy tegyék partra a többi katonát is a „B” partraszálló helyen. Ezalatt a már a parton lévő indiai csapatok folyamatosan küzdöttek állásaik megtartásáért. Ras Kazone félszigeten délutánra a csatazaj elült, de az indiai csapatok sorra partra szálltak.¹⁶⁰³ A helyszínre érkezett VON LETTOW-VORBECK alezredes aznap este személyesen tájékozódott a csata eseményeiről, majd átvette a parancsnokságot. A vasúton küldött német tüzérség a két löveggel, két FK társaságában még nem érkezett meg Tangába, így a partraszállást közvetlenül zavarni nem tudták, viszont a partraszálló csónakok mozgását figyelemmel kísérték.¹⁶⁰⁴ Eközben messze északnyugatra, a Longido-hegytől keletre másfél ezer fős indiai

¹⁵⁹⁹ > H.M.S. Fox hajónaplója ; SIBLEY: East Africa. – fiasco at Tanga. ; VON LETTOW-VORBECK: 35–36. p.

¹⁶⁰⁰ > SIBLEY: East Africa. – fiasco at Tanga.

¹⁶⁰¹ > H.M.S. Fox hajónaplója

¹⁶⁰² > SIBLEY: East Africa. – fiasco at Tanga.

¹⁶⁰³ > VON LETTOW-VORBECK: 38. p. ; SIBLEY: East Africa. – fiasco at Tanga.

¹⁶⁰⁴ > VON LETTOW-VORBECK: 38–40. p.

és kelet-afrikai egység indult meg a hegyet védő német egység megtámadására (ezen ütközet ismertetése alább olvasható).

Másnap, november 4-én a nyugati, ívelt vasútvonal mentén elhelyezkedő német századok mögött, a vasútállomástól dél felé induló a Tanga–Pangani út mentén további három FK sorakozott fel, s állt készen tartalékként, összesen hét géppuskával.¹⁶⁰⁵ Feladatuk ezalatt az volt, hogy a város déli felében tartózkodó egységekkel együtt megelőzzenek egy esetleges, dél felől érkező, átkaroló brit támadást. AITKEN tábornok az újabb roham előkészülete során a 2. *Loyal North Lancashire Ezred* nyolc századát (közel 800 katona), a *gurkhák* alkotta *Kashmir Lövészezredet* és az indiai 63. *Palamcottah Könnyűgyalogos Zászlóaljat* jelölte ki a támadás vezetésére. A Ras Kazone félsziget északi és keleti területén több ezer indiai katona foglalta el állásait aznap kora délutánra. Az elhúzódo partaszállítás miatt csak november 4-én 15:00-kor indulhatott meg a második brit támadás, ezúttal is egyenes vonalban, keletről nyugatra törve előre.¹⁶⁰⁶ A németek a „C” part irányából támadó seregeket hagyták betörni az északi szárnyon, egy indiai alegység egészen a *Kaiserhof* szállóig nyomult előre, és több épületet is megszálltak. E nagy erejű támadást azonban az utóvéd 7. és 8. FK pihent katonái azonnal feltartóztatták, és hamarosan visszavonulásra kényszerítették a briteket. Ezalatt a város déli részén, a BAUMSTARK százados által vezetett egységek is támadásba lendültek keleti irányba. Az ütközet közben, késő délután megérkezett a 4. FK is, és hatékony támogatást biztosított az ellentámadásnak.¹⁶⁰⁷ A harcok során mindkét fél sokat szenvedett a félszigeten élő, a rengeteg ember és a harci zajok által felvert méhek csípéseitől.¹⁶⁰⁸ Az ekkor kibontakozó hosszú harcban az indiai egységek a partaszálló helyek felé kezdtek menekülni, ezzel felborítva az eltervezett hadműveletet. A többi csapat ezt látva ugyancsak megkezdte elfoglalt állásaiból a visszavonulást. A britek oldalán mind több volt az elesett vagy súlyosan sérült katona, ebből adódott, hogy a német *askarik* egyre több indiai katonát ejtettek foglyul.¹⁶⁰⁹ A britek rohamait támogatandó november 4-én 15:30-kor a FOX lövegei mindössze négy, majd egy órára rá több mint száz lövést adtak le Tangára.¹⁶¹⁰ Ezek súlyos sérüléseket okoztak a körzeti bíróságban, az építési hatóság épületében, az *Usambaramagazin*ban, a Tanga-raktárban, a *Kaiserhof* és a *Deutscher Kaiser* szállókban, az *Usambarapost* szerkesztőségében és számos magánházban is, és kisebb károk keletkeztek az afrikaiak kórházában, a vasútállomás épületében és a *Kasinoban* is.¹⁶¹¹ A sötétség beálltával több német század jelentős távolságra vonult vissza, a városban csak a járőröket hagyták hátra.¹⁶¹² Mivel a brit felderítés és az indiai csapatok ezt nem észlelték, a kiürült területeken nem foglaltak el újabb állást.

November 5-e hajnalra a német csapatok ismét elfoglalták a vasút mentén az előző este elért frontvonalat, majd reggel a megérkezett lövegeket tüzkész állapotba hozták. A kora reggel kialakult tüzharc hatására, amelyet már német tüzérség is támogatott, a brit hadvezetés kiadta a parancsot, hogy az egységeik vonuljanak vissza a hajókra.¹⁶¹³ Ezt a műveletet a 2. *Loyal North Lancashire Ezrednek* és a *Kashmir Lövészezrednek* kellett fedezni, azonban egyre nagyobb lett a szervezetlenség és a sietség, így a fegyvereket és a

¹⁶⁰⁵ › VON LETTOW-VORBECK: 40. p.

¹⁶⁰⁶ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 94. sz. (nov. 21.); VON LETTOW-VORBECK: 41. p.

¹⁶⁰⁷ › VON LETTOW-VORBECK: 41–42. p.

¹⁶⁰⁸ › VON LETTOW-VORBECK: 44. p.

¹⁶⁰⁹ › SIBLEY: East Africa. – fiasco at Tanga.

¹⁶¹⁰ › H.M.S. Fox hajónaplója

¹⁶¹¹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 91. sz. (nov. 11.)

¹⁶¹² › VON LETTOW-VORBECK: 43. p.

¹⁶¹³ › VON LETTOW-VORBECK: 43–47. p.

kirakodott nagy mennyiségű hadianyagot – megsemmisítés vagy üzemképtelenné tétel nélkül – hátrahagyva csónakokon igyekezett vissza a több zászlóaljnyi katona. A német lövegeket a FOXon 07:30-kor bemérték, és három lövéssel megpróbálták hatástalanítani őket.¹⁶¹⁴ A brit-indiai katonák közül, hallva a közeledő lövéseket, többen úszva próbálták elérni a hajókat, sokan pedig a bokrok és fák mögött rejtőzködve várták, amíg el tudnak menekülni, vagy amíg fogságba nem esnek.¹⁶¹⁵ Néhány újabb kemény összecsapás és a sok indiai áldozat miatt a brit vezetés képviselői a németektől ekkor rövid fegyvernagyvárt kértek, hogy a sebesülteket összegyűjtsék és behajózzák. A megbeszélte határidő lejártáig végül csak keveseket tudtak hajóra rakni, ennek ellenére megkezdtek kihajózni az öbölből, de Tanga térségét még nem hagyták el. Az utolsó hajók – a FOX fedezete alatt – november 6-án és 7-én hagyták el a kikötő külső vizeit, és észak felé, Mombasába mentek.¹⁶¹⁶ A nagyszámú sebesült miatt a Korogwében felállított tábori kórház mellett hamarosan újabbakat nyitottak az *Usambarabahn* délkeleti szakasza mentén.¹⁶¹⁷

Az indiai csapatok által hátrahagyott, gyakran szétdobált 455 darab korszerű puskával a németek három új századot tudtak felfegyverezni. Ezen felül zsákmányoltak még 8 géppuskát, 3 géppuska állványt, 600.000 lőszeret, 30 tábori távbeszélő készüléket (felszerelésekkel), távíróvezetékét készülékkel, ezer pokrócot és sok ruhát, valamint számos egyéb eszközt (például 50 főzőüstöt) is.¹⁶¹⁸ A német oldalon elesett 15 tiszt és német katona – köztük VON PRINCE százados –, valamint 45 *askari*, megsebesült 23 német és 55 afrikai, egy német pedig brit fogságba esett.¹⁶¹⁹ A 7.972 fős brit-indiai haderőből 817 katona (köztük 20 tiszt) meghalt, s megközelítőleg 2.500 fő, a bevetett katonák harmada, megsebesült.¹⁶²⁰ A brit-indiai erők állományából 110-en estek német fogságba, köztük 47 katona sebesülten.¹⁶²¹ Azt követően, hogy a sebesülteket ellátták, és miután azok a becsületszavukat adták, hogy többet nem harcolnak Németország és szövetségesei ellen, 60 főt még – november 6-án visszaküldték őket az egyik brit hajóra, 19 főt pedig később engedtek szabadon.¹⁶²² A britek hatalmas veszteségei – az összlétszám több mint 10 %-a halt meg; míg a németeknél 6,6 % – nagy megdöbbenést váltott ki, különösen, hogy számszerűleg közel kilencszeres túlerőben voltak. Ebből adódott, hogy kezdetben a németek veszteségét is többre becsülték; egy november 19-én megjelenő dél-afrikai lap a brit veszteségeken túl 400 német és számtalan afrikai közrendőr elestéről számolt be, bár az elesettek és a sebesültek valós száma összesen „csupán” 138 főt tett ki.¹⁶²³

¹⁶¹⁴ > H.M.S. Fox hajónaplója

¹⁶¹⁵ > SIBLEY: East Africa. – fiasco at Tanga.

¹⁶¹⁶ > *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 94. sz. (nov. 21.)

¹⁶¹⁷ > VON LETTOW-VORBECK: 45–46. p.

¹⁶¹⁸ > *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 91. sz. (nov. 11.)

¹⁶¹⁹ > CLODFELTER ; *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 91. sz. (nov. 11.), 94. sz. (nov. 21.), 95. sz. (nov. 25.) és 105. sz. (dec. 30.)

¹⁶²⁰ > CLODFELTER

¹⁶²¹ A tangai visszavonulás során, illetve azt követően 5 rendfokozat nélküli brit, 1 hindi orvostiszt, 1 indiai őrmester, 4 tizedes, 52 rendfokozat nélküli indiai katona sérülésmentesen, továbbá 2 tiszt, 1 őrmester, 2 tizedes, 13 brit közkatona, 29 különböző rendfokozatú vagy anélküli indiai sebesülten esett fogságba.

> *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 91. sz. (nov. 11.)

¹⁶²² A sebesültek, majd visszabocsátottak rendfokozatának megoszlása az alábbi volt: 2 alezredes, 1 őrnagy, 3 főhadnagy, 2 hadnagy és egy haldokló tiszt (végül még a német kórházban elhunyt), 1 törzsőrmester, 4 őrmester, 1 tizedes, 9 rendfokozat nélküli brit katona, valamint 1 indiai alezredes, 2 altiszt és 52 indiai katona. E felsoroltak közül 19 katona nem volt szállítható állapotban, ők valamivel később tértek vissza.

> *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 91. sz. (nov. 11.) és 94. sz. (nov. 21.); VON LETTOW-VORBECK: 38–46. p.

¹⁶²³ > *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVII. évf. (1915) 5. sz. (jan. 13.)

A tangai csata két tényre világított rá a német hadvezetésben. Egyrészt, az ember- és lőszervesztések csökkentése érdekében a britekkel jobb kerülni a nagy erők bevetését igénylő csatákat. Másrészt a bizonytalan kimenetelű, vagy kedvezőtlenre forduló ütközetekből, a harcérték fenntartása érdekében előnyösebb visszavonulni. Ezen túlmenően az erősítés és utánpótlás fokozott jelentősége is előtérbe került.

A tangai csata a brit félnek nagy kudarc volt. AITKEN tábornokot leváltották, és a vereségért felelősségre vonták; helyét Richard WAPSHARE dandártábornok vette át. Az indiai csapatok harci morálja minden addiginál rosszabb lett. A németek és a német kelet-afrikai lakosság szemében viszont óriási siker volt a tangai ütközet, hiszen a csatában 900 német *askari* győzött le megközelítőleg 8.000 indiai katonát. A Moschiba hamarosan visszavont csapatokat szállító első vonatot a célállomás pályaudvarán virágokkal fogadták.¹⁶²⁴

(*Kilimandzsáró északnyugati hadszíntér*) Mint említésre került, még november 3-án – a tangai első indiai támadásokkal egyidőben – a kikötőtől távol északnyugatra, a határ menti Namanga térségében összevont, az *Indian Expeditionary Force „C”-t* („C” *Indiai Expedíciós Erőt*) alkotó 1.500 brit kelet-afrikai és indiai katona, négy löveg és hat géppuska támogatásával Longido-hegy irányába három oszlopban előretört. A közel 35 kilométernyi száraz, úttalan pusztán át vezető menet november 4-e reggeli óráiban ért a Longido-hegy előterébe, azonban a kialakult sűrű köd eltakarta a hegyet és a németek állásait is. A terepet jól ismerő németek járőreik segítségével igen korán felfedezték a brit előrenyomulást, így kellőképpen felkészülhettek. A szögesdróttal megerősített földsáncok mögött a Georg KRAUT őrnagy vezette védők 80 európaít és 600 *askarit* számláltak. Az élen haladó századokkal kibontakozó harcban hamarosan 35 brit esett el és 17 megsebesült, valamint a víz utánpótlást szállító állatok egy része is elhullott. Így a támadó oszlopok végül visszavonultak. Mindeközben egy brit és két indiai katona német fogságba esett. A németek védői részéről 5 európai elesett, és ketten súlyosan, hárman könnyebben sérültek meg.¹⁶²⁵ A sikertelen támadás a meggyötört brit–indiai csapatok katonái között rendkívül rossz harci kedvet eredményezett. Ezalatt VON LETTOW-VORBECK Tangából Moschiba vonta vissza a korábban a kikötő védelméért harcoló századok egy jelentős részét a Voi, azaz a kelet felől várható támadás feltartóztatására.¹⁶²⁶ A Longido hegyoldal német állásait az ismételt támadó briteknek csak egy újabb, nagyobb erejű támadással sikerült elfoglalniuk, majd november 17-én. KRAUT őrnagy és csapata akkor délre, a közel 120 km-re fekvő Moschiba vonult vissza.¹⁶²⁷

(*Hátország*) Moschi és Taveta tágabb vidékének ültetvényeiről Moschiban halmozták fel az élelmiszert és a fontos készleteket, ezeket a hordárok mellett három személygépkocsival és három kisebb teherautóval szállították. Az ültetvények rizzsel, liszttel, burgonyával, sőt friss gyümölcsökkel látták el a *Schutztruppét*, míg az üzemek cukrot és sót szállítottak. A húsellátmányt adó marhákat a maszájoktól és Viktória-tó vidéki gazdáktól vásárolták, de több alkalommal gazdagíthatták a kínálatot vadhússal is. Az 1914–1915. évben a hadi termelésre átált üzemeket és az Usambara-hegység ültetvényeinek raktárát a *Schutztruppe* vezetése Mombóban, az északi vasút egyik nagyobb állomásának környezetében hozta létre. Az Usambara-hegységből – az északi vasút állomásán keresztül – délre, a központi vasút felé haladó úton közel nyolcezer hordár szállította az utánpótlást és az élelmiszert. A kezdeti rendszert hamarosan átalakították, attól kezdve ugyanazok a teherhordók már nem a teljes távot, hanem annak csak egy–egy szakaszát tették meg. Egynapi

¹⁶²⁴ } VON LETTOW-VORBECK: 49. p.

¹⁶²⁵ } *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 62. sz. 1914. november 7-ei különszáma.

¹⁶²⁶ } VON LETTOW-VORBECK: 49. p.

¹⁶²⁷ } KELLER ; SIBLEY: East Africa. – fiasco at Tanga.

járőföldre állandó tábort létesítettek – ezt később állandó épületekkel egészítették ki –, itt pihentették őket, és még egészségügyi ellátásukról is gondoskodtak.¹⁶²⁸

Már a korábbi összecsapások is, de a tangai ütközet még inkább határozott lépésre készítette a német feleségeket, hogy gyűjtést szervezzenek a harcokban elesett vagy megsérült európaiak családtagjainak megsegítésére, valamint az ellátáshoz szükséges eszközök beszerzésére. Ennek szervezésére és felügyeletére már október elején egyesület alakult. A szervező bizottság tiszteletbeli elnöke a kormányzó felesége, Ada SCHNEE lett, elnöke Anna ROTHE asszony volt, a felajánlott pénzt a *Deutsch Ostafrikanische Bank*, a természetbeni adományokat a *D.O.A.G.* irodáiban és telephelyein gyűjtötték.¹⁶²⁹ E kezdeményezéshez csatlakozott a német kelet-afrikai *Vörös Kereszt* is (amely már augusztus 7-én megkezdte a gyűjtést). A szervezett adománygyűjtés során 1914. november 30-ig összesen 34.345,70 Rp folyt be.¹⁶³⁰

A német katonák meghatározott szabályok szerint eltávozást kaphattak, ezalatt sokan Kelet-Afrikában élő családtagjaikat látogatták meg, vagy saját ültetvényeik, gazdaságaik ügyeit intézték. Az *Usambarabahn* európai utasait, akik ekkor már döntően katonák voltak, sok állomáson élelemmel fogadták, így az utazás idején nem volt gondjuk az ellátásra.¹⁶³¹

A *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* szerkesztősége sorra jelentette meg a tangai csata részleteit feltáró tudósításokat. A hírlapok segítségével a gyarmat legtöbb katonája, polgára értesülést szerzett a fényes győzelemről. Természetes, hogy az említett folyóirat igyekezett valamennyi kelet-afrikai harci eseményről hírt adni, azonban a hadi helyzettel együtt járt, hogy egyre gyakoribbá vált a katonák gyászjelentése is. Nemcsak a kelet-afrikai hadi eseményeket tették közé, hanem a távoli hadszíntereket is, gyakran akár egyoldalas különszámokban is.¹⁶³² A hírekről, ha az időjárási körülmények lehetővé tették, a Berlin melletti naueni szikratávíró-állomás adataiból is értesültek, de folyamatosan rögzítették az ellenséges államok híradásait is.¹⁶³³ Jelentős volt még a különböző hadmozdulatok, rajtaütések és ütközetek során zsákmányolt brit folyóiratokból szerzett adat is.¹⁶³⁴ A háború ezen időszakában, ha ritkán is, de németországi hírlap is eljutott Német Kelet-Afrikába, de levél ekkor már csak elvétve.¹⁶³⁵ A Portugál Kelet-Afrika (Mozambik) postaszolgálatán keresztül Németországgal fenntartott postaforgalom 1915. utolsó harmadáig nagyjából havi rendszerességű volt. Ezt követően a portugál postaigazgatás felfüggesztette a kapcsolatát a német gyarmati társintézménnyel. Az előzőekben ismertetett körülmények miatt a

¹⁶²⁸ > VON LETTOW-VORBECK: 50., 52–55. p.

¹⁶²⁹ > *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 81. sz. (okt. 7.)

¹⁶³⁰ Ebből Kormányzóság 5.000 Rp-val, a taborai görög közösség 4.080 Rp-val, a székhely európai adományozói 3.996,85 Rp-val, a *Dar es salaami Nőegylet* tagjai 2.724,17 Rp-val és az udjidji-i indiai polgárok 2.200 Rp-val támogatták a kezdeményezést, melyhez több település közössége (esetenként indiai és arab kereskedő) is csatlakozott; a *Vörös Kereszt* tangai gyűjtése során 6.000 Rp folyt be.

> *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 104. sz. (dec. 24.)

¹⁶³¹ > VON LETTOW-VORBECK: 53–54. p.

¹⁶³² Kiragadva néhány eseményt, 1914. szeptember 9-én jelent meg: Togo augusztus 26-án letette a fegyvert; szeptember 15-én: a német csapatok megközelítették Párizst; vagy 1914. október 2-án: az S.M.S. EMDEN német könnyűcirkáló szeptember 27-e késő este támadást indított az indiai Madras ellen.

> *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 72. sz. (szept. 5.), 73. sz. (szept. 9.), 1914. szeptember 15-i különszám, 1914. október 2-i különszám

¹⁶³³ > *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) ; VON LETTOW-VORBECK: 34. p.

¹⁶³⁴ Ennek köszönhetően közölhették például 1914. november 11-én a német S.M.S. EMDEN könnyűcirkáló délkelet-ázsiai Penang kikötőjében, október 28-án végrehajtott rajtaütésének eredményét is.

> *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 91. sz. (nov. 11.)

¹⁶³⁵ > VON LETTOW-VORBECK: 67. p.

hírek gyakorta csak hetekkel később érkeztek az olvasóközönséghez, de a szűkös lehetőségek miatt ezek igen nagy értékkel bírtak. Az *Usambara Post* továbbra is – igaz, ritkábban megjelenve – egészen az Usambara-hegység 1916. áprilisi bevételéig tájékoztatta a lakosokat.

(*Nyasa tóparti hadszíntér*) A neu langenburgi német erők nagyobbik részét 50 km-re délre, a brit nyaszaföldi határ közelébe, az attól 5 km-re fekvő Ipyana hittérítő állomáshoz vezényelték 1914. októberében. A löveggel megerősített alakulat Karonga támadására indult, s 1914. november 2-án – céljuktól fél úton, brit területen – a Lufira-folyó torkolatánál megütközött egy előretolt brit egységgel. A nyaszaföldiek erősítésére a helyszínre érkező brit GWENDOLEN ágyúzászadon a német tüzérek löveggel több találatot is elértek. A németek elálltak Karonga megtámadásától, de határ menti harcok még december elején is előfordultak a Ssongwe határfolyó völgyében.¹⁶³⁶

(*Kelet-Viktória-tó hadszíntér*) Már október első napjaiban megjelent a Natron-tó északnyugati partvidékén egy brit lovas alegység afrikai katonák által fedezve, de ekkor a németekkel összecsapás még nem történt.¹⁶³⁷ November 17-én reggel 6 órakor a BAST törzsőrmester és a 10 *askari* alkotta járőrszakaszon Naidigidigo határában (Ssonjotól kissé északra, a Natron-tótól nyugatra, a határ német oldalán, 20 km mélységben) rajtaütött egy nagyjából 90 fős brit század, amely feltehetően egy támadáshoz vonult fel. A tüzpárhaj kezdeti szakaszában 3 *askari* és 6 hordár elfutott, a törzsőrmester és 5 *askari* elesett.¹⁶³⁸ Az ütközet hatására a brit század újabb támadást már nem kezdeményezett, és győzelmük ellenére temetetlenül hagyták ellenfeleiket.¹⁶³⁹ Mivel a németek a brit támadás mögött a helyi lakosság árulását sejtették, ezért valamivel később az aruschai kerületi vezető, KAMPFE tartalékos hadnagy büntetőhadjáratot indított a térségbe, hogy a bűnösöket kézre kerítse.¹⁶⁴⁰ A novemberi ütközet helyszínén a *Schutztruppe* vezetése az elesettek emlékére kis emlékművet emeltetett, a megfutamodott *askarikat* pedig elfogták, majd elítélték.¹⁶⁴¹

Még 1914. novemberének elején a brit SYBILL gőzös a Viktória-tó keleti parjánál, német oldalon, a Majita-öbölben óvatlanságból partra futott, Ezt egy német járőr hamarosan felfedezte, majd a hajót felrobbantották.¹⁶⁴² (A hajó roncsait először az 1915. május 12-én partra szálló, közel 300 fős brit különítmény kezdte elbontani, majd végül, ami még megmaradt belőle, azt a britek június 18-án brit kelet-afrikai vizekre vontatták el.)¹⁶⁴³

(*Bismarckburg kerületi hadszíntér*) Délnyugaton a németek második kísérlete Abercorn megszállására november 17-én kezdődött. Ezúttal azonban a korábban körülményesnek bizonyult szárazföldi helyett – a németek tavi erőfölényét kihasználva – a Tanga nyika-tó felől tervezték a támadást. Bismarckburgból két német felfegyverzett gőzös – a HEDWIG VON WISSMANN és a KINGANI – indult útnak a brit területen 22 km-re fekvő Kikutába.¹⁶⁴⁴ A településhez érve a fedélzeten szállított csapatokat partra tették, majd a tó felől fedezték a műveleteket. A HABLACHER hadnagy vezette támadó egység ott, november 18-án felgyújtotta az *African Lakes Corporation* hajózási társaság raktárait, és

¹⁶³⁶ > VON LETTOW-VORBECK: 99. p.

¹⁶³⁷ > *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 83. sz. (okt. 14.)

¹⁶³⁸ > *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 96. sz. (nov. 28.) és XVII. évf. (1915) 7. sz. (jan. 20.)

¹⁶³⁹ > *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVII. évf. (1915) 7. sz. (jan. 20.)

¹⁶⁴⁰ > VON LETTOW-VORBECK: 87. p.

¹⁶⁴¹ > *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVII. évf. (1915) 7. sz. (jan. 20.)

¹⁶⁴² > *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) 98. sz. (dec. 5.) ; VON LETTOW-VORBECK: 88. p.

¹⁶⁴³ > VON LETTOW-VORBECK: 90. p.

¹⁶⁴⁴ > *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 95. sz. (nov. 25.)

megsemmisítette a partra vontatott GOOD NEWS brit hajót is.¹⁶⁴⁵ A német egység ezt követően tovább vonult a Kitudától nyugatra fekvő Kasakalawe falu kis tavi kikötőjéhez, ahol jelentős mennyiségű távíróvezeték és berendezéseket zsákmányolt, majd azokat berakodták a hajókra. Ugyanekkor a Niamkolo falu mellett talált két fémtestű brit csónakot is megsemmisítették. Azonban még mielőtt innen tovább indulhattak volna, november 19-én egy rhodesiai brit és egy, két géppuskával erősített belga egységgel találták szemben magukat, akikkel heves tűzpárbajt vívtak. A német hajóraj – a HEDWIG VON WISSMANN és a KINGANI – megpróbálta vontába venni az öreg CECIL RHODES gőzhajót, de a támadás kedvezőtlenül alakult, így végül szétlőtték azt. Mivel a németek tartottak attól, hogy hamarosan erősítés érkezik, az immár öt órája húzódó csata után hajóra szálltak, és visszaindultak a bismarckburgi kikötőbe.¹⁶⁴⁶ Németek oldalán az ütközetben 5 *askari* elesett, őket a parton kellett hagyniuk, egy német árbocos rendfokozatú tisztes és két *askari* megsérült, a másik oldalon két belga *askari* meghalt, tíz megsebesült.¹⁶⁴⁷ (A zsákmányolt több mint 150 km-nyi távíróvezeték először Bismarckburgba, majd *daikon* Kigomába került, ahonnan vasúton szállították a gyarmat belsejébe, s végül a Neu Iringa–Neu Langenburg közötti távíróvonal építéséhez használták fel.) A tanganyika-tavi német hajók tevékenysége miatt Charles Henri Marie Ernest TOMBEUR ezredes, a kelet-kongói belga erők parancsnoka lövegeket és repülőgépeket igényelt a tó belga partjainak védelme érdekében. Ezek teljesítése végett hamarosan Európából a Kongó-torkolatához indították a kért hadianyag egy részét.¹⁶⁴⁸

(*Óceánparti hadszíntér*) WAHLE vezérőrnagy november 26-án kieszközölte SCHNEE kormányzó hozzájárulását Dar es Salaam katonai megerősítéséhez, és a tábornok hamarosan munkához is látott.¹⁶⁴⁹ 1914. november 28-án hajnali 5 órakor a Dar es Salaam előtti vizeken feltűnt a H.M.S. FOX és a GOLIATH¹⁶⁵⁰ brit hadihajó valamint a DUPLEX és a HELMUTH szállítóhajó.¹⁶⁵¹ Céljuk a katonai célokra alkalmazott német hajók elsüllyesztése volt. Brit tárgyalótiszt indult csónakon a város felé, aki a nap során majd több ízben is HUMANN kerületi ügyvivővel tárgyalásokat folytatott, hogy a kikötőben maradt hajók átadását meghatározza. Dar es Salaam kikötőjében a vörös kereszttel felfestett TABORA kórházhajó horgonyozott, a délre nyúló öbölnyúlványban a FELDMARSCHALL és a KÖNIG személygőzös. A németek ismételten tiltakoztak a *D.O.A.L.* hajóinak átadása ellen, illetve közölték, hogy zsákmánykénti elszállítását is megakadályozzák, ezért az öböl kijáratának szűkületében VON KORNATZKI százados tüzet nyitott a távozó brit csónakokra, amely során egy brit súlyosabban, ketten könnyebben megsérültek.¹⁶⁵² Erre a brit hadihajók 13:30-kor tüzet nyitottak, és 15 percen át lőtték a kórházhajó körüli partot. 170 lövést adtak le, de a hajókban azok távolsága és a pálmafákkal övezett rejtékhely miatt ko-

¹⁶⁴⁵ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 95. sz. (nov. 25.) ; *Deutsches Kolonialblatt* XXIX. évf. (1918) 15/16. sz. 271. p.

¹⁶⁴⁶ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 95. sz. (nov. 25.)

¹⁶⁴⁷ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 95. sz. (nov. 25.)

¹⁶⁴⁸ › SIBLEY: East Africa.

¹⁶⁴⁹ › VON LETTOW-VORBECK: 49. p.

¹⁶⁵⁰ Az 1898-ban vízre bocsátott sorhajó vízkiszorítása 13.150 t volt (ezzel a kelet-afrikai vizek legnagyobb hadihajója volt ebben az időben), fegyverzete 4 db 305 mm-es, 12 db 150 mm-es, 7 db 76 mm-es löveg és 6 darab 47 mm-es gyorstüzelő; legénysége 750 fő volt.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 97. sz. (dec. 2.)

¹⁶⁵¹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 97. sz. (dec. 2.)

A HELMUTH német gőzhajó a háború kitörésekor Zanzibárban horgonyozott; a britek akkor azonnal lefoglalták és hadrendjükbe állították.

¹⁶⁵² › VON LETTOW-VORBECK: 52. p.

moly kárt okozni nem tudtak.¹⁶⁵³ A lövedékek becsapódása következtében azonban több német is megsérült a hajókon.¹⁶⁵⁴ Ezalatt a német alakulat számos lövést adott le a brit hajókra. A britek oldalán egy fő esett el, négy eltűnt, egy személy pedig német fogságba került. A brit hajók délután hat óra után távoztak az öböl bejárata elől, de a bevezető vizeket csak este hagyták el. A FOX a HELMUTH társaságában november 30-a reggelén érkezett Dar es Salaam elé, hozzájuk 9 óra után nem sokkal csatlakozott a GOLIATH is, ezalatt két brit hajó az aknákat kutatta. A hajók délután fél háromra felvették állásaikat, és lövegeikkel löni kezdték a város épületeit, ez több mint két órán át tartott.¹⁶⁵⁵

(*Ruanda-Urundi hadszíntér*) Északnyugaton, a belga kongói határ térségében november végén újabb harcok alakultak ki. 1914. november 20-án és 30-án, december 2-án a Kissenjítől északra elterülő vidéken WINTGENS százados hadereje összecsapott a közel 700 belga kongói katona és hat löveg alkotta erővel, ezek végül a belgák visszavonulásához vezettek.¹⁶⁵⁶

(*Kelet-Viktória-tó hadszíntér*) 1914. december 1-jén egy kisebb brit egység lépte át a határt a Viktória-tó keleti partjainál Schiratitól északra, azonban hamar tűzharcba kerültek a németekkel. A britek 1 tiszt és 9 afrikai katona veszteségük miatt visszavonulni voltak kénytelenek.¹⁶⁵⁷ Schiratit négy nap múlva, december 5-én a britek hadihajóról lötték, de komoly kár nem keletkezett a település létesítményeiben.¹⁶⁵⁸

(*Hátország*) A főbb harcterek eseményeinek kialakulása és a várható támadási irányok miatt VON LETTOW-VORBECK a hatékonyabb védelem érdekében három parancsnokságot állított fel, amely a vezérkara alá rendelve tevékenykedett: *Északi*, *Délnyugati* és *Déli Hadbiztosság* (*Feldintendantur Nord – Fint. N.*, illetve *Südwest* és *Süd* volt a megnevezésük).¹⁶⁵⁹ A háború fokozottabb terhelése és feszült napjai azonban mindkét oldalon megviselték a katonákat, európaiat indiait és afrikait egyaránt, s már volt köztük, akiket fegyvelemsértés miatt hadbírótság elé kellett állítani.¹⁶⁶⁰

A háború kézzel fogható közelségét, a bizonytalan jövőt és ellátást a kereskedők az árak emelésével igyekeztek ellensúlyozni, ezért a Kormányzóság még 1914. november közepén rendeletben határozta meg, hogy az élelmiszerárak nem növekedhetnek az 1914. július végi áraknál 25 %-kal magasabbra. A jogszabály megszegőit akár 3.000 M (2.250 Rp) pénzbírsággal, vagy 6 havi elzárással sújtották.¹⁶⁶¹ Mivel a gyarmat mezőgazdasági kivitele a háború első napjaiban megszűntettek, ezért egyes termékekből nagyobb készletek hal-

¹⁶⁵³ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 97. sz. (dec. 2.)

¹⁶⁵⁴ Néhány nappal a támadás után behalt sérüléseibe Wilhelm SCHMIDT, a FELDMARSCHALL negyed-mestere, aki 23 éve szolgált a *D.O.A.L.*-nál.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 98. sz. (dec. 5.)

¹⁶⁵⁵ › H.M.S. Fox hajónaplója

¹⁶⁵⁶ › VON LETTOW-VORBECK: 91–92. p.

Megsérült maga WINTGENS százados is. WALTER árbofos, a *Marine-Expeditionskrops S.M.S. „Möwe”* tagja másnap behalt sérüléseibe.

¹⁶⁵⁷ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 98. sz. (dec. 5.)

¹⁶⁵⁸ › VON LETTOW-VORBECK: 88. p.

¹⁶⁵⁹ A parancsnok megnevezése *Nordbefehlshaber* – Nbh. – Északi Parancsnok, stb.

¹⁶⁶⁰ Bár VON LETTOW-VORBECK alezredes vezette a katonai hadbíróságokat, de a *Hadbírószági Tanácsban* (*Kriegsgerichtsrat*) jogi végzettségű hadbírók ültek. A hadbírótság egyik korai, német katonával szemben hozott ítéletében, 1915. január 6-án, Moschiban Hans Jörgen Frhr. VON MAYDELL korvetthadnagyot katonaszökevénynek nyilvánította, és elzárását rendelte el.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVII. évf. (1915) 5. sz. (jan. 13.)

¹⁶⁶¹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 94. sz. (nov. 21.)

mozódtak fel. Ezeket a háború kezdeti hónapjaiban kedvező áron, hirdetések útján kívánták értékesíteni.¹⁶⁶²

A háború elején, már augusztus végén, a német gyarmaton tartózkodó **ellenséges állam polgárait** – briteket, franciákat – a nagyvárosokban gyorsan és ideiglenesen felállított gyűjtőhelyekre szállították, vagy utasították őket, hogy egyénileg utazzanak a gyarmat belsejében kijelölt táborokba, ahol jelentkezniük kellett. E rendelkezés alól csak a német hivatalnokok által megbízhatónak nyilvánított személyek voltak kivételek. A legnagyobb gyűjtőtábor a háború kitörését követően a gyarmat közepén, Taborában hozták létre a német kelet-afrikai hatóságok. Kezdetben a fogságba esett katonák fogolytáborában, majd idővel polgári személyeket is őrizetben tartottak. Az ellenséges országok polgárait kezdetben Morogoro és Kilimatinde szögesdróttal körülvett gyűjtőtáborában, két bádógépítményben szállásolták el.¹⁶⁶³ Az őrizet alatt állók panaszkodtak az ottani rossz körülményekre. Bár az ellátást kezdetben még elfogadhatónak tartották, de 1914. novemberét követően már erre is, akárcsak a gyógyszerek szükségessége miatt sok panasz hangzott el.¹⁶⁶⁴ A háború előre haladtával már nem tettek kivételt egyetlen ellenséges állam polgárával sem, s a csomagfogadás lehetőségét is korlátozták. Az őrizet alatt álló polgári lakosok részére 1915. januárjában a Mpapuától északra elterülő, a 2.000 méter magasságú Kiboriani-hegység lankáin létesítettek új telepet, így a korábbi állapotokat itt még a hűvös időjárás, illetve a hideg is súlyosbította. A brit foglyok gyakorta nehezményezték a német táborvezetők és az afrikai örök bánásmódját is.¹⁶⁶⁵ Buigiriben, Dodomától keletre 1915. májusától működött egy gyűjtőtábor, amelyből a fogvatartottakat majd csak 1916. április 21-én, húsvétkor szállították át Taborába.¹⁶⁶⁶ Mind a hadifoglyokat, mind az őrizet alatt álló ellenséges polgári lakosságot Taborában napi hatóság munkára fogták.¹⁶⁶⁷ Valamennyi fogolytáborban többször kíméletlenül büntették a polgári személyeket is, különösen az elfogott szökevényeket.¹⁶⁶⁸

Az 1914. évben brit fogságba került német, osztrák és magyar állampolgárokat (akik vagy a brit gyarmaton éltek, vagy harcok során kerültek az őrizetükbe) a brit kelet-afrikai gyűjtőtáborból fokozatosan Indiába szállították át, akárcsak az Uganda keleti felében, vadásztúrán ottartózkodó magyar KITTENBERGER Kálmánt is (ő majd csak 1919-ben vált szabaddá). Az első 85 fő, köztük 7 gyermek, már 1914. október 20-án megérkezett Bombay-be; a második, 83 fős csoportot 1914. december 11-én indították útnak az említett indiai városba.¹⁶⁶⁹ A britek minden német-gyanúsnak tartott, de nem német, osztrák vagy magyar személyt is őrizetbe vettek, köztük sok búr, majd csak átvizsgálásuk után engedték el azokat, akiket nem vélték veszélyesnek.

(*Óceánparti hadszíntér*) A Rufiji-folyó torkolatánál december 23-án brit hadihajók jelentek meg, amelyeket azonban a német KÖNIGSBERG védelmére telepített lövegek visszavonulásra kényszerítettek. Még ugyanezen nap délutánján a – minden árbocán brit

¹⁶⁶² Így például egy usambarai termelő a kávéját fontonként (½ kg) 60 hellerért kínálta, a postaköltséget nem számítva.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVII. évf. (1915) 21. sz. (márc. 10.)

¹⁶⁶³ › *British Civilian Prisoners in German East Africa*: 20–21. p.

¹⁶⁶⁴ › *British Civilian Prisoners in German East Africa*: 4–9., 21. p.

¹⁶⁶⁵ › *British Civilian Prisoners in German East Africa*: 11. p.

¹⁶⁶⁶ › *British Civilian Prisoners in German East Africa*: 15., 19. p.

¹⁶⁶⁷ › *British Civilian Prisoners in German East Africa*: 21–22. p.

¹⁶⁶⁸ › *British Civilian Prisoners in German East Africa*

¹⁶⁶⁹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVII. évf. (1915) 11. sz. (febr. 3.) ; KENYERES: Kittenberger Kálmán szócikk

hadi lobogót lengető – KINFAUNS CASTLE felfegyverzett teherhajó¹⁶⁷⁰ lövegeivel 16:30-tól egy órán át lőtte a Kilwa Kiwindjénél talált *daukat* és a várost. A leadott 112 lövés következtében megsérült a körzeti hivatal, a szálloda, raktárépületek és egy arab polgár háza is; a támadást követően a hajó dél felé távozott.¹⁶⁷¹ Mivel az ágyúzás előtt a hajó nem adott le figyelmeztetést a város polgári lakosságának távozására, ezért a németek kalóztámadásnak ítélték ezen eseményt.¹⁶⁷²

(*Kilimandzsáró, keleti hadszíntér*) A Tavetából kiinduló német járőrök több esetben is összeütközésbe kerültek brit csapatokkal. Ez történt december 10-én is, amikor a településtől keletre, Maktau határában a füves pusztán mindkét fél számára halálos áldozatot hozó tűzharc alakult ki.¹⁶⁷³

(*Umba-torkolat vidéki hadszíntér*) Az év utolsó hónapjában a német Tanga–Mombasa közút között, a határ közelében állomásozó német egység eredményesen tartotta állásait, azonban a britek ezt időről időre igyekeztek megtámadni. Az óceán partján a brit határfalunál, Vangánál 1914. december 25-én brit-indiai csapatok több mint egy órán át tartó csata után – köszönhetően a támadás vége felé bekapcsolódó 3. K.A.R. zászlóaljnak – az Umba-folyón túlra szorították vissza a német erőket, majd a már német területen fekvő **Jassin (Jassini) határfalut** megszállták.¹⁶⁷⁴

A britek jassini hídfőjüket napokon belül megerősítették és jelentős erőt telepítettek oda. A német erő javát valamivel hátrébb, Mwurnoninál vonták össze ADLER százados parancsnoksága alatt. Ebben az időben elkészül a Tangából a tengerparttal párhuzamosan a határvidékre vezető, utánpótlást biztosító út. A visszavont német harcállást VON LETTOW-VORBECK alezredes és Freiherr VON HAMMERSTEIN százados, a törzs főnöke január elején kereste fel, hogy felmérjék a helyzetet és kidolgozzák egy ellentámadás tervét.¹⁶⁷⁵ Az első német támadást még január 12-én indította BOEMCKEN százados a különítményével, és sikerült is egy brit-indiai egységet előretolt állásaiból visszavonulásra kényszeríteni. Ezen összecsapás során 9 indiai meghalt, egy német őrzető eltűnt,¹⁶⁷⁶ a brit tábor azonban továbbra is helyén maradt. VON LETTOW-VORBECK ekkor vasúton erősítést vezényelt, géppuskákkal, de ezzel egy időben a britek négy indiai századdal erősítették meg a Jassinban lévő harcállásaikat. Közben a brit-indiai egységek parancsnoka, Michael Joseph TIGHE dandártábornok Mombasából összesen húsz századnyi erőt gyűjtött össze a határszakasz északi oldalán, Vanga település környékén. Célja Tanga városának és kikötőjének szárazföld felől történő megtámadása és elfoglalása volt. A német oldalon elterülő sűrű szizál- és kókuszültetvények vidékén azonban a németek helyismerete jelentett előnyt. Moschiból és kisebb részben Tangából január 17-én késő délután érkezett meg a több német század és két löveg alkotta erősítés.¹⁶⁷⁷

¹⁶⁷⁰ A 15.075 tonna vízkiszorítású, 155 méter hosszú, négy 4,7 hüvelykes (120 mm-es) löveggel felszerelt hajó a brit vizekről érkezett a háború elején a délnyugat-, majd dél-afrikai vizeken teljesítendő szolgálatra. 1914. novemberétől részt vett a Német Kelet-Afrika elleni tengerzár fenntartásában.

¹⁶⁷¹ › H.M.S. Kinfaus Castle hajónaplója

¹⁶⁷² › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 104. sz. (dec. 24.) és 105. sz. (dec. 30.)

¹⁶⁷³ Ekkor elesett KNORR tartalékos hadnagy és WIENER őrmester; a britek oldalán is haltak meg.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 105. sz. (dec. 30.) és XVII. évf. (1915) 10. sz. (jan. 30.)

¹⁶⁷⁴ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVII. évf. (1915) 1/2. sz. (jan. 2.)

A kis település közvetlenül a határ mentén feküdt.

¹⁶⁷⁵ › VON LETTOW-VORBECK: 56–58. p.

¹⁶⁷⁶ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVII. évf. (1915) 7. sz. (jan. 20.)

¹⁶⁷⁷ › SIBLEY: East Africa.

A kilenc századnyi német haderőt Totohowu (Totohovo)¹⁶⁷⁸ ültetvény vidékén, Jassinól 11 km-re délre osztották be a kijelölt támadásnak megfelelően, itt a katonákat fejenként megközelítőleg 150 lőszerrel látták el. Másnap, január 18-án hajnali 06:45-kor adták ki a parancsot a támadásra. Arthur KEPLER őrnagy két századdal jobbról támadta meg Jassin falut, míg ADLER százados balról (keletről) két századdal indult. Egy német-arab század északnyugatról, míg OTTO százados a 9. FK-val délről, a tengerparti út felől indult meg. A délről meginduló századot egy második hullám: egy csak európaiak alkotta század, valamint további *askarik* három FK-ba osztva, és két löveg, illetve VON LETTOW-VORBECK törzse követte. Az első lövéseket KEPLER őrnagy katonái adták le a britek elővédjére, majd hamarosan csatlakozott a félkörben támadó valamennyi német egység.¹⁶⁷⁹ Az általános sortüzeket követően a német parancsnokok puskákra helyezett szuronyokkal indítottak rohamot. A sikeres és erőteljes rajtaütés hatására a németek hamarosan visszafoglalták a jassini szizálfeldolgozó üzemet és a britek állásait. A heves összecsapásban több német század parancsnoka, tisztje is elesett, egységeik azonban tovább harcoltak. Ezalatt, a határ túloldalán fekvő Vanga falu raktáraitól GIFFARD százados megindult három K.A.R. századdal, s hamarosan harcba is bocsátkozott. Azonban három erőteljes brit ellentámadásnak sem sikerült a németeket visszaszorítani. A délelőtt folyamán északról érkező újabb brit erősítést a német-arab század már nem tudta feltartóztatni, őket végül ADLER százados egységei verték vissza. VON LETTOW-VORBECK a harc idején folyamatosan tartott szemlét a különböző szárnyaknál, s igyekezett átfogó képet szerezni a britek állásairól és erejükről. Ezek során a karján egy lövést is kapott, de sérülése könnyebbnek bizonyult.¹⁶⁸⁰

A perzselő hőségben kora délutánig elhúzódó harcokban a német oldalon a katonák csak a kókuszdió édeskés levélvel tudták szomjukat oltani. Ezalatt – kihasználva a már békeidőkben Jassin és Totohowu között futó ipari vágány előnyeit – megkezdték a sebesültek Totohowu épületeiben berendezett tábori kórházba szállítását. Délutánra a tűzharc hevessége is mérséklődött; a német katonák lőszerkészlete megcsappant, amelyet hamarosan sikerült pótolni a totohowui lerakatból.¹⁶⁸¹ Bár délután a britek is jelentős veszteségeket szenvedtek, s az ivóvízzel is gondjuk volt, mégis sikeresen kitartottak. A harcok az estebe nyúltak, majd alkalmoszerűvé csendesedtek. Másnap, 19-én hajnalban viszont igen erős tűzharc bontakozott ki, a britek megpróbálták kitörni az Umba-folyó északi oldalán lévő táborukhoz; azonban ez több századnak nem sikerült, így hamarosan megadták magukat.¹⁶⁸² A csatában 19 német és 53 *askari*, 6 hordár és 2 futárfiú esett el, egy német katona eltűnt, 25-en súlyos és 12-en könnyebb sérülést szenvedtek.¹⁶⁸³ A brit-indiai egységekből megközelítően 200 katona halt meg – köztük a 2. Kashmir Lövészek parancsnoka, Rajhbir SINGH ezredes –, 400 pedig, brit tisztjeikkel együtt, német fogságba esett, köz-

¹⁶⁷⁸ A kis település az alvámhivatali székhely, Moa és Jassin között félúton, a kisebb vízhozamú Buruni-folyó partján, a tengertől kissé beljebb fekvő.

¹⁶⁷⁹ > VON LETTOW-VORBECK: 57–58. p.

¹⁶⁸⁰ > VON LETTOW-VORBECK ; SIBLEY: East Africa.

¹⁶⁸¹ > VON LETTOW-VORBECK: 59–60. p.

¹⁶⁸² > VON LETTOW-VORBECK: 60–61. p.

¹⁶⁸³ A német parancsnokok közül elesett Arthur KEPLER őrnagy, Friedrich KAUFMANN, Thomas SPALDING, Axel Hermann GERLICH főhadnagy, Hans ERDMANN hadnagy, Hubert STÖRIG és SEYD tartalékos hadnagy.

Súlyosan megsérült OTTO százados, valamint VON HAMMERSTEIN százados is, utóbbi néhány nap múlva belehalt sérüléseibe. A könnyebb sérültek között volt VON LETTOW-VORBECK alezredes és DRANSFELD tart. Alezredes is.

> *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVII. évf. (1915) január 20-i különszám és 7–10. sz. (jan. 20–30.) és 18. sz. (febr. 27.), 21. sz. (márc. 10.)

tük a 101. Gránátosok katonái is. A németek a brit egységek felszereléséből 1 géppuskát, 350 puskát 60.000 lőszerrel és 2 hátsólovas tudtak zsákmányolni.¹⁶⁸⁴ A csata után a német kelet-afrikai hadvezetés a katonákat Moschiba vezényelte vissza, s csak néhány század erejű egységet hagyott Jassinban, mivel a jelentős veszteségeket szenvedett britektől egyhamar jelentős támadást nem vártak.¹⁶⁸⁵

A jassini ütközet kiértékelése arra az eredményre juttatta a német kelet-afrikai hadvezetést, hogy a gyarmat döntő részének védelmét leginkább az szolgálja, ha a brit erők javát egy területen erős nyomás alatt tartják, így az akkori, több ezres brit kelet-afrikai és indiai haderő egyidejűleg más területen talán nem mer nagyobb támadást indítani, és kiemelt létszámú erővel igyekszik majd az *Uganda-vasút* fenyegetett szakaszát védeni. Ez VON LETTOW-VORBECK-et arra készítette, hogy jelentős szerepet szánjon a Moschiban és attól keletre állomásozó erőinek. Az Uмба-torkolatnál lefolytatott ütközet hatására ismét megerősítették azt az elhatározást, ami már a tangai ütközet után körvonalazódott: érdemes kerülni a jelentős veszteséggel járó csatákat, mivel ellenkező esetben a britek túlereje könnyen a németek létszáma és harcértéke fölé kerekedhet. Mindezekon felül az addigi két nagy – a tangai és a jassini – és több kisebb ütközetben elesett, sok évet szolgált hivatásos tiszt és altiszt szakképzetségének és gyakorlatának hiánya már jelentős hatással volt a *Schutztruppe* hatékonyságára is. A Jassinál zsákmányolt 60 ezer lőszer a német oldalán elhasználtak még a harmadát sem tette ki, így a hadianyagok gondos felhasználása is ismételen előtérbe került.¹⁶⁸⁶

(*Hátország*) 1915. január 18-tól a **Kormányzóság székhelyét** Morogoroból, szintén ideiglenes jelleggel Taborába helyezték át,¹⁶⁸⁷ a hadi helyzet alakulása miatt azonban később állandósították ott az intézményeket. A hivatalok egy része már korábban is Morogoroban működött, ekkor áttelepítették azokat is a nyugatra, a gyarmat közepén található nagyvárosba. II. VILMOS császár születésnapjának rendezvényei alkalmából – amelyet a nagyobb településeken minden év január 27-én megtartottak – SCHNEE kormányzó Tangába látogatott, ahol köszönetét fejezte ki a gyarmat védelmében részt vevő katonáknak és vezetőiknek. Egyúttal tolmácsolta a császár köszönő táviratát is, amelyben megemlékezett a tangai brit-indiai támadás sikeres visszaveréséről is. Dar es Salaamban a császár születésnapját katonai felvonulással megnyitott rendezvényekkel ünnepelték.¹⁶⁸⁸ Ez idő tájt a gyarmat korábbi székhelye – a számos támadás és újabb lehetősége ellenére – élte a hétköznapjait. A helyi szolgáltatásokat lehetőség szerint továbbra is biztosították, így például január harmadik hetében patkányirtást tartottak Dar es Salaamban.¹⁶⁸⁹ A kormányzónak az északkeleti kerületekben, az ott állomásozó *Schutztruppe* egységeknél és a kórházakban, a sebesült katonáknál tett látogatása február közepéig tartott, s csak 14-én tért vissza gépkocsiján Taborába.¹⁶⁹⁰ A vasúti menetrendet 1915. február 12-től ismét módosították. Ennek megfelelően a korábban Dodomáig közlekedő vonatok már csak Kilossáig

¹⁶⁸⁴ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVII. évf. (1915) január 20-i különszám, 7. sz. (jan. 20.), 9. sz. (jan. 27.) és 19. sz. (márc. 3.) ; SIBLEY: East Africa.

¹⁶⁸⁵ › VON LETTOW-VORBECK: 61–62. p.

¹⁶⁸⁶ › VON LETTOW-VORBECK: 63. p.

¹⁶⁸⁷ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVII. évf. (1915) 4. sz. (jan. 9.)

¹⁶⁸⁸ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVII. évf. (1915.) 10. sz. (jan. 30.)

¹⁶⁸⁹ Az 1914. december 30-i kormányzói rendelkezés értelmében.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVII. évf. (1915) 7. sz. (jan. 20.) és *Amtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika* XV. évf. (1914.) 85. sz.

¹⁶⁹⁰ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVII. évf. (1915) 15. sz. (febr. 17.) és 16. sz. (febr. 20.)

mentek, így Dar es Salaamból Morogoroba továbbra is heti két járat indult.¹⁶⁹¹ Azonban ezt igen hamar javították, 1915. március 1-jével ismét közlekedtek *Lokalzug*-ok Dar es Salaam és Dodoma között is, mégpedig a korábbi menetrend szerint (azaz heti egy–egy az említett városokig).¹⁶⁹²

(*Ruanda-Urundi hadszíntér*) Az 1915. év első katonai eseménye január 1-jén a Kirunga-(Virunga)-hegység keleti felénél, a belga-ugandai-német hármashatártól keletre zajlott. A dél felől induló német támadást WINTGENS százados vezette, a határ ugandai oldalán elterülő kis Tshahafi-tó¹⁶⁹³ partján fekvő Kingesi (Kigesi) határfalu 12 órán át tartó tűzharcot követően került német kézre. A támadók oldalán két *askari* esett el, egy súlyos sérült volt; a *K.A.R.* alegység tagjai közül 1 brit és 20 *askari* halt meg.¹⁶⁹⁴ Délebbre, a Russisi-(Rusizi)-völgyben (a Tanganyika- és Kiwu-tavat összekötő folyó völgye) fekvő belga kongói Luvungi falu mellett, 1915. január 12-én Karl SCHIMMER százados (egyúttal Urundi ügyvivője) támadást indított a belga helyőrség ellen. A német százados és három *askari* a csata során elesett, VON FALKENHAUSEN fregatthadnagy és két német altiszt könnyebben megsérült; a védők: 1 belga és 40 *askari* fogságba estek.¹⁶⁹⁵ A belga határ mentén ezt követően közel két hónapig nyugalmasabb időszak állt be, s majd csak 1915. március közepén újultak ki a járőrök közötti összecsapások (március 16-a, 17-e és 20-a).¹⁶⁹⁶

(*Bukoba–Kagera hadszíntér*) Január második hetében a Viktória-tó nyugati felén – a decemberben kiáradt Kagera-folyó mentén – állóháborúvá alakult az arcvonal, azonban mindössze egy–egy járőr között volt jelentéktelen összecsapás. A britek hamarosan 4,1 hüvelykes (104 mm-es) lövegekkel alkalomszerűen lötték az általuk feltételezett német vonalakat.¹⁶⁹⁷

Még 1915. január 8-án a Viktória-tó keleti, német partján, Schirati erődítésére két brit gőzös adott le számos lövést, majd ezt követően a fedélzetükről két indiai század szállt partra több brit vezetésével. A település erődjét VON HAXTHAUSEN hadnagy védte 22 katonával. Az indiai alakulatok három és fél óras ütközet után megszállták az addigra kiürített, de súlyos sérüléseket szenvedett *bomát* és a városkát.¹⁶⁹⁸ A britek hamarosan közel 300 európai és 700 indiai alkotta haderőt telepítettek e német kikötőhöz. Január 17-én VON HAXTHAUSEN 70 német és 150 *askari* létszámúra növelt csapata támadást indított a Schiratinál állomásozó brit-indiai századok ellen, a harc során 4 brit és 2 *K.A.R. askari* esett el, 9-en megsérültek, a németek a sikertelen ütközet ellenére számos lőszerrel és hadianyaggal együtt nyolc öszvért is zsákmányoltak.¹⁶⁹⁹ A britek még tartották állásaikat. A német kikötővároska ellen a következő támadás február 3-án következett be, amikor a németek a települést és az erődjét lötték, ezúttal azonban a támadó hadmozdulat miatt a britek visszavonultak a Karungu-öböl felé.¹⁷⁰⁰

¹⁶⁹¹ Az ún. *Lokalzüge* (helyi vonat) Morogoroból hétfő és péntek reggel 6.47-kor indult a tengerpart felé, Mikessébe 7.53-kor, Ngerengerébe 9.08-kor, Ruvuba 12.01-kor, Puguba 14.41-kor, míg Dar es Salaamba 15.17-kor érkezett.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVII. évf. (1915) 11. sz. (febr. 3.)

¹⁶⁹² › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVII. évf. (1915) 17. sz. (febr. 24.)

¹⁶⁹³ A kis tó partja a határtól 400–800 méterre, a német-ugandai határral közel párhuzamosan futott.

¹⁶⁹⁴ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVII. évf. (1915) 7. sz. (jan. 20.)

¹⁶⁹⁵ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVII. évf. (1915) 7. sz. (jan. 20.)

¹⁶⁹⁶ › VON LETTOW-VORBECK: 92–94. p.

¹⁶⁹⁷ › KÁLMÁN: 140–162. p.

¹⁶⁹⁸ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVII. évf. (1915) 7. sz. (jan. 20.); VON LETTOW-VORBECK: 89. p.

¹⁶⁹⁹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVII. évf. (1915) 9. sz. (jan. 27.)

¹⁷⁰⁰ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVII. évf. (1915) 13. sz. (febr. 10.); VON LETTOW-VORBECK: 89. p.

(Hátország) A kórházhajók működtetése a fokozódó brit tengerészeti jelenlét és hajózár hatására egyre veszélyesebbé vált, ezért a német kelet-afrikai hadvezetés elsősorban a jelentősebb harcmezők közelében, illetve a hátországban tábori kórházakat állított fel, alakított ki. A legjelentősebb katonai kórházak 1915. első feléig Kigomában és Morogoroban működtek, ahol elsősorban lábadozó katonákat vagy szállítható állapotban lévő, de súlyosabb sebesülteket kezeltek.¹⁷⁰¹ Ezeken kívül a jelentős erővel lefolytatott hadműveletek térségében ideiglenes tábori kórházakat állítottak fel.

(Óceánparti hadszíntér.) Mialatt a KÖNIGSBERG Indiai-óceánra történő kitörésének a brit tengerzárát fenntartó hadihajók igyekeztek elejét venni, addig a Német Kelet-Afrika tengerparti szakasza előtt az egyik járőröző hadihajó 1915. január 22-én 21 lövést adott le a Mafia-szigettől északnyugatra fekvő, partközeli Kwale-sziget vámházára és épületeire. Február első napján egy antant hadihajó 27 lövést adott le Kilwa Kiwindje városára.¹⁷⁰² Március 20-án brit hadihajó lövéseket adott le Lindi városára, miután annak helyőrsége visszautasította a megadásra felszólítást.¹⁷⁰³

(Bukoba–Kagera és Kelet-Viktória-tó hadszíntér) Február 11-én Német Kelet-Afrika északnyugati határvidékén, Kifumbirotól északra BOCK VON WÜLFINGEN százados különítménye egy 40 főt számláló brit egységet támadott meg. A rövid, de heves harc következtében a brit oldalon 12 afrikai és 5 indiai katona elesett, a németek oldalán veszteség nem keletkezett.¹⁷⁰⁴ A viktória-tavi Rugesi-átjárónál (Ukerewe-sziget keleti végénél lévő, mindössze 80–90 méter széles, de hajózható szoros) 1915. március 6-án a MUANSA német és a brit WINIFRED hadi-segédhajók ütköztek meg. Ennek következtében a MUANSA működésképtelenné vált és a partközlemben zátonyra futtatta kapitánya. A WINIFRED ezt követően megpróbálta vontába venni a német hajót, azonban annak személyzete a puskáik tüzével meghátrálásra bírták a briteket. Másnap a németek sikeresen Muansába vitték a hajót, ahol kijavították azt, de többé már nem futott ki a Viktória-tó nyílt vizére.¹⁷⁰⁵ Ez időben a britek harci tevékenysége megélnkül a keleti német partok mentén is: március 4-én Mori-öbölnél (Schiratitól kissé délnyugatra) szállt partra egy egység, 7-én Ukerewe-szigeten, 9-én pedig Musománál. Ezalatt Schirati térségében – a Mori-öbölnél partra szálló egységgel megerősítve – a britek megütköztek a német járőrökkel; RECKE hadnagy elesett, s visszavonulni voltak kénytelenek. Március 9-én VON HAXTHAUSEN hadnagy 100 fős egysége a Maika-hegynél visszavert egy túlerőben lévő brit támadást, amely során 17 brit és jóval több kelet-afrikai elesett, míg a német veszteség: 1 európai és 10 askari meghalt, 27-en megsebesültek. Ekkor a németek egy brit foglyot is ejtettek. A Bukobából Munasába szárazföldön át vezényelt 100 fős német erősítés majd csak egy hónap múlva, április elején érkezett meg új állomáshelyére.¹⁷⁰⁶ A MUANSA hajó működésképtelenné válását követően a Viktória-tavon keresztül történő német szállítás és annak fedezete igen nehezzé vált, ezért a bukobai és muansai haderőket összevonták és közvetlenül a *Schutztruppe* térségbeli parancsnoksága alá helyezték azt.¹⁷⁰⁷ A belga kongói határvidéken, Kissenji térségében és attól északra jelentősebb hadászati eredmény nélkül 1915.

¹⁷⁰¹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVII. évf. (1915) 11. sz. (febr. 3.), 17. sz. (febr. 24.) és 18. sz. (febr. 27.)

¹⁷⁰² › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVII. évf. (1915) 8. sz. (jan. 23.), 11. sz. (febr. 3.); H.M.S. Weymouth hajónaplói; VON LETTOW-VORBECK: 87. p.

¹⁷⁰³ › VON LETTOW-VORBECK: 87. p.

¹⁷⁰⁴ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVII. Évf. (1915) 14. sz. (febr. 13.)

¹⁷⁰⁵ › GRÖNER; KELLER; VON LETTOW-VORBECK: 89. p.

¹⁷⁰⁶ › VON LETTOW-VORBECK: 90. p.

¹⁷⁰⁷ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVII. évf. (1915) 13. sz. (febr. 10.); VON LETTOW-VORBECK: 89. p.

februárja során számos alkalommal csaptak össze kisebb belga és német erők. Ezt követően a térségben háromhónapnyi nyugalmasabb időszak állt be.¹⁷⁰⁸

(*Hátország*) A hadszínterek parancsnokságai, a harcterek elhelyezkedése és az utánpótlási vonalak iránya a távírvonalak bővítését kívánta meg. Ezért a német hadvezetőség a tangai csatában, illetve a későbbi hadműveleteik, rajtaütéseik során zsákmányolt eszközök egy részéből tábori-távírhálózatot épített ki. Így épült meg az Iringa–Neu Langenburg vonal 344 km hosszan, valamint a Dodoma–Kandoa–Iringi–Ufiome–Umbulu (Mbulu) (252 km), a Bukoba–Ussuwi–Kahoma (315 km) és a Muansa–Musoma (265 km) szakaszok is. 1914. végétől másfél éven keresztül majdnem annyi távírvonal épült, mint az azt megelőző 23 évben összesen, közel 3.000 km. A Tanganyika-tó ellenséges partjairól szintén több helyszínről szereztek számottevő távközlési anyagot; az 1915-ben, a Nyasza- és Tanganyika-tó közötti hegyvonulat mentén futó brit távírvezeték elbontott szakaszait az Neu Iringából Ubenába vezetendő, 170 km-nyi új vonalhoz használták fel.¹⁷⁰⁹

(*Óceánparti hadszíntér*) A német kelet-afrikai partvonalon fenntartott részleges – elsősorban a KÖNIGSBERG-re összpontosító – brit tengerzárak teljessé akarták alakítani, ezért február 2-án a kelet-afrikai brit hadihajóraj rangidős parancsnoka, William D. CHURCH sorhajókapitány 1915. március 1-je 00 órától teljes hajózási tilalmat rendelt el a déli szélesség 4° 41' és 10° 40' (azaz az Uмба-folyó torkolata és a Kap Delgado) között, bár március 5-e 24 óráig a kifutást még engedélyezte a semleges államok lobogói alatt közlekedő hajóknak Német Kelet-Afrikából.¹⁷¹⁰ (A rendelkezésről szóló irat február 22-én a Dar es Salaamba hajózó brit H.M.S. WEYMOUTH cirkáló útján jutott el a város német hatóságaihoz.) Heinrich SCHNEE kormányzó, mint a *Schutztruppe* kelet-afrikai főparancsnoka – a német kikötők elleni korábbi támadások és a kelet-afrikai brit hajózár teljessé tétele miatt is – 1915. februárjában utasította VON LETTOW-VORBECK-et, hogy a tengerpart főbb városait minden rendelkezésre álló erővel védje meg.¹⁷¹¹ A tengerzár fenntartásához a britek számos cirkálót és felfegyverzett teherhajót alkalmaztak a német kelet-afrikai partok előtt. Ez, és az akkor még a délnyugat-afrikai blokád számottevő – bár az európai vizeken állomásozó erőkhöz viszonyítva csekélyebb – brit haditengerészeti erőt kötött le.¹⁷¹² A Kelet-Afrikába 1914. október–novemberében áthajóztatott, majd később kisebb mértékben megerősített brit-indiai csapatok miatt az európai nyugati frontról megközelítően egy hadosztálynyi katonát vontak el.

(*Kilimandzsáró északnyugati és keleti hadszíntér.*) A jassini csatát követő helyzetértékelés alapján VON LETTOW-VORBECK a búrok által, az úgynevezett brit-búr háborúban – a XIX. század végén és a XX. század legelső éveiben – sikeresen alkalmazott **gerillatámadást** rendelt el a Kilimandzsáró tágabb vidékén, hogy lényegesen nagyobb brit erőt eredményesen lekössön. A fő cél ekkor elsődlegesen a szinte lakatlan, félig száraz, füves pusztaságon futó *Uganda-vasút* forgalmának akadályozása, másodsorban a lehető legtöbb

¹⁷⁰⁸ > VON LETTOW-VORBECK: 92. p.

¹⁷⁰⁹ > VON LETTOW-VORBECK ; SIBLEY: East Africa.

¹⁷¹⁰ > *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVII. évf. (1915) 17. sz. (febr. 24.) és 19. sz. (márc. 3.)

¹⁷¹¹ > VON LETTOW-VORBECK: 63. p.

¹⁷¹² A Carl VON MÜLLER fregattkapitány parancsnoksága alatt álló S.M.S. EMDEN könnyűcirkáló az Indiai-óceán keleti és középső részén folytatott eredményes tevékenysége az 1914. november 9-ei Kókusz-(Keeling-)szigeteki ütközet folytán véget ért. A gróf Maximilian VON SPEE altengernagy vezette német *1. Kelet-Ázsiai Cirkálóraj* (*1. Kreuzergeschwader in Ostasien*) 1914. december 8-án a Falkland-szigetekenél egy könnyűcirkáló kivételével megsemmisült. Így a német tengerentúli erők ellen bevetett, elsősorban brit haditengerészeti erők java részét 1914. decemberére eredeti állomáshelyükre rendelték vissza, vagy az európai partokhoz vezényelték át.

hadianyag zsákmányolása lett.¹⁷¹³ A német parancsnok siker esetén ezzel a britek utánpótlását igencsak megnehezíthette, mivel a Viktória-tó és a tengerpart közötti egyéb közlekedési lehetőségek rendkívül időigényesek voltak. A szárazság miatt a fegyvereken, lőszeren és élelmen kívül még a vizet is szállítaniuk kellett a kivezényelt német támadó egységeknek a tervezett 150–200, majd később akár 300–400 km-es utakra. Ezen kívül a takarékoság és hatékonyság miatt a rajtaütéseket elsősorban lovakkal kellett végrehajtani. A német alezredes ebből adódóan a támadásokhoz 1915. februárjában 8–10 fős német és afrikai katonák alkotta lovas portyázó rajokat különített el. Az időszakos Amboseli-tó nyugati térségében hamarosan ismét felélénkült a harci tevékenység. A Longido- és Erok-hegy vidékén portyázó német rajok a brit telefonvonal lehallgatásával értesülhettek a brit utánpótlási karavánok érkezéséről, amelyeket így aztán a megfelelő helyen és időben, igen közelről, lesből megtámadhattak.¹⁷¹⁴ Az említett vidékre 1915. február legvégén visszatérő német csapat a brit oldalon lévő Erok-hegy lábánál intézett támadást egy itatásra kirendelt brit kelet-afrikai csoport ellen, s sikerült az 57 lovat befogni és 1 brit katonát is foglyul ejteni.¹⁷¹⁵ Ez a jelentős zsákmány újabb támadó rajok felállítását tett lehetővé, így ezen alegységek már két századnyi erőt képviseltek. A támadások hamarosan északon egészen a Magadi-tó ültetvényeihez futó brit vasúti szárnyvonalig és magáig az *Uganda-vasút*ig értek, s lecsaptak brit vasút menti kis őrzőrajokra, utánpótlási vonalakra és a környék magányos ültetvényeire is.¹⁷¹⁶

A rajtaütéseket hamarosan már Tavetából kiindulva kelet felé is megkezdték, de itt már más jellegűek voltak a támadó csoportok. Lovak helyett hordárokat vezényeltek ki, és az utat gyalogosan kellett megtenni a célig. A feladattól függően a 8–13 fős önálló portyázó járőrsoportokat 1–2 német tiszt vagy altiszt vezette, s 2–4 *askarit* és 5–7 hordárt számláltak.¹⁷¹⁷ E kis egységek március végétől már igen sűrűn hajtották végre eredményes támadásaikat, amelyek azonban nagy körültekintést igényeltek. A határhoz közelebb futó vasútvonal miatt a brit hadvezetés számos őrhelyet létesített, így azokat csak messziről lehetett megkerülni, vagy éjszakai elhaladást igényeltek, ezért az indulástól a célterületig, majd vissza az út gyakorta két hetet vett igénybe. Főként a szárazságból adódó viszonytagságok és a sebesültek visszaszállításának szinte lehetetlen volta miatt számottevő volt a veszteségük, bár az eredményességük vitathatatlan volt.¹⁷¹⁸ Mivel a brit járőrök idővel a portyázókat vezető németeket próbálták legelőször harcképtelenné tenni, ezért sok európai korommal feketítette el az arcát, hogy a távolról figyelők részére ne tűnjenek ki.¹⁷¹⁹ Idővel megismerték, feltérképezték a használható víznyerő helyeket is – amelyek jobb esetben is legkevesebb 10–15 km távolságban helyezkedtek el –, így azok a járőrök szervezésekor további lehetőséget biztosítottak. Az *Uganda-vasút* keleti fele ellen indított támadásaik során az ültetvényekről, magányos raktárakból lovakat, fegyvereket és lőszeret zsákmányoltak, elvágták a távíróvezetékeket, felrobbantották a vasútpálya egyes szakaszait vagy a vasúti hidakat. VON LETTOW-VORBECK alezredes a támadó rajokat – az eredmény és a lehetőség láttán – 20–30 fős szakaszokra növelte, s esetenként egy-két géppuskával is megerősítette azokat. A száraz, füves szavannán, ahol csak a kevés folyó közvetlen partján nőtt összefüggő liget, a németek hamarosan nagy tapasztalatokat szereztek mind a mene-

¹⁷¹³ › VON LETTOW-VORBECK: 63–64. p.

¹⁷¹⁴ › VON LETTOW-VORBECK: 64. p.

¹⁷¹⁵ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVII. évf. (1915) 19. sz. (márc. 3.)

¹⁷¹⁶ › VON LETTOW-VORBECK: 64. p.

¹⁷¹⁷ › VON LETTOW-VORBECK: 66. p.

¹⁷¹⁸ › VON LETTOW-VORBECK: 66. p.

¹⁷¹⁹ › DEBRECZENI: 66. p.

telésben, mind a támadásban. A németek legveszélyesebb ellenfelének a vadállatok bizonyultak, hiszen a bozótosban a britek járőreit könnyűszerrel kikerülték vagy elűzték. A robbantáshoz sok esetben az ültetvényekről szerzett dinamitot és a tangai csatában zsákmányolt robbanószereket használták fel.¹⁷²⁰

A britek a vasúti szerelvények közvetlen támadása ellen egy páncélozott–felfegyverzett kocsit kapcsoltak a mozdony után. Azonban német katonák az aknákat oly' módon helyezték el a sín alá, hogy azok a mozdony súlya alatt robbanjanak fel, ezért a britek hamarosan a mozdony elé helyeztek egy homokkal töltött teherkocsit. A németek ezt követően már számoltak ezzel is, s késleltetett robbantást idéztek elő. A britek egészen addig kapcsoltak további kocsikat a mozdony elé, amíg az értelmét nem veszítette, hiszen ezekbe hasznos terhet nem helyezhettek, mert az megsemmisülhetett. Ezt követően a britek átérték a talpfák alatti kövezet mésszel való beszórására, hiszen így látszott, ha valaki megbolygatta, vagy összetaposta azt. A támadó német rajok hamarosan erre is felkészültek, s már meszet is vittek magukkal, s az aláaknázást követően elfedték nyomaikat.¹⁷²¹

Ezen támadások következtében, a 1915. márciusa és májusa közötti bő két hónap alatt 32 brit szerelvény siklott ki, 9 híd robbant fel, s a németek megközelítőleg 70 lovat zsákmányoltak.¹⁷²² A német szakaszok 1915. júliusában egy hét alatt öt sikeres támadást indítottak a brit vasútvonal vagy állások ellen, tevékenységi területük a Samburu-hegy és Simba település közé esett, amely mintegy 300 km-es vonalszakasz volt.¹⁷²³ A britek legtöbb eredményt elérő védelmi megoldását a kelet-afrikai brit titkosszolgálat vezetője, Richard MEINERTZHAGEN százados dolgozta ki. Az utasításoknak megfelelően júliustól a vasútvonal menti kutak és források köré döglött madarakat helyeztek el, s néhányhoz táblát tűztek ki „poisoned” (azaz „mérgezett”) felirattal. Ez az ötletes módszer egyrészt nem tette szükségessé a vízforrások tényleges megmérgezését – így a brit csapatok használhatták víznyeréshez –, másrészt csökkentette, esetleg meg is szüntette egy–egy vasútszakasz elleni támadást, mivel a németek nehezen tudták szállítani a sok hadianyag mellett a nagy mennyiségű ivóvizet.¹⁷²⁴

A britek, hogy végleg megszüntessék az *Uganda-vasút* elleni támadásokat és az aláaknásítást, a vonal menti sűrű járőrözéshez egyre több brit kelet-afrikai és indiai csapatot rendeltek, töretlenül építették az utánpótlás szállítására szánt vasútvonalat Voi megállótól Taveta irányába, délnyugat felé, és még a sorra felmerülő nehézségek ellenére is viszonylag gyorsan haladtak. A térségben 1915. tavaszán a legkeletebbre előretolt állandó német állás a környezetéből magányosan kiemelkedő Salaita-hegynél (más néven Oldorob-hegy; lényegében egy jelentősebb domb a tágas, sík vidéken), Tavetától 10 km-re keletre volt. Április 24-én a britek a két indiai századdal támadást indítottak e német állás ellen. Ezt észlelve, Tavetából a térségbe KOEHL százados, illetve az osztrák Freiherr VON UNTERRICHTER hadnagy vezetésével két századot küldtek erősítésként. Azonban a két brit menetoszlop egyike a tűzharc során megtorpant, a veszteségük húsz halott volt, ezért a támadó századok megkezdték a visszavonulást. A kialakult zúrzavarban a hátráló indiai csapatok 70.000 lőszert és egy géppuskát is hátrahagytak.¹⁷²⁵ A Kilimandzsárótól keletre elterülő vidék északi részén ez időben BOCK VON WÜLFINGEN fiatal *askarik*kal feltöltött százada sikere-

¹⁷²⁰ > VON LETTOW-VORBECK: 66–67. p.

¹⁷²¹ > CLODFELTER ; SIBLEY: East Africa.

¹⁷²² > CLODFELTER

¹⁷²³ > VON LETTOW-VORBECK: 67. p. ; SIBLEY: East Africa.

¹⁷²⁴ > SIBLEY: East Africa.

¹⁷²⁵ > KELLER ; VON LETTOW-VORBECK: 68–69. p.

sen támadta a Tsavo-folyó menti Mzima környékén létrehozott, több századdal védett brit erődített táborn.¹⁷²⁶

(Hátország) A harcokban kiemelkedő helyállást tanúsító európai és afrikai katonákat VON LETTOW-VORBECK saját hatáskörben altiszti, illetve azon belül magasabb rendfokozatra léptethette elő, valamint afrikai altiszteket tisztekké nevezhetett ki (erre három alkalommal került sor a háború négy éve alatt). Tisztek esetében legfeljebb csak a rendfokozati csoporton belül volt erre lehetősége, altiszteket tisztekké nem nevezhetett ki, még ha arra sokan rá is szolgáltak.¹⁷²⁷ Az *Uganda-vasút* térségében portyázó járőrök sikerei megbecsülést hoztak a rajtaütésekben részt vevőknek, ez ugyancsak ösztönzően hatott a *Schutztruppe* állományára. A britek oldalán viszont a harci kedv igen csekély volt, a tangai partaszállítás hatalmas kudarc után a szárazföld felől indított támadás jassini ütközete is vereséggel végződött, s mindezt egy létszámban kisebb német erő érte el. Ebből adódóan a brit tiszti karnak nem volt könnyű dolga abban, hogy a katonákat a szolgálat kellően helytálló ellátására kényszerítse.¹⁷²⁸

A háború kitörése, 1914. óta nem érkezett Németországból ércpénz-szállítmány, amely fedezte volna a háború idején a szükséges készpénz-forgalmat.¹⁷²⁹ A lakosság már a háború első heteiben az ezüsből vert érmék gyors begyűjtésébe kezdett – és nem használta őket fizetésre –, mert ezek értéküket nemesfém mivoltuk miatt megőrizték. A korábban használatban volt német és külföldi aranypénzek ugyancsak eltűntek a pénzforgalomból.¹⁷³⁰ A bankokat rendelet útján utasították, hogy semmilyen körülmények között nemesfém pénzt senkinek nem adhattak ki.¹⁷³¹ Ezt már az első napokban sem tették, így a papírpénzek nemesfémre válthatósága csak elvi lehetőség lett. A német és európai polgárok hamarosan kezdték visszatartani a bankjegyeket is, így az egyre kevesebb ércpénz mellett megritkultak azok is. Aki Német Kelet-Afrikában a németországi bankjegyeit kívánta beváltani, az ekkor semmilyen módot nem talált rá. Már 1915-ben égetővé vált a pénzhiány, az esedékessé vált kifizetéseket – például a polgári alkalmazottak bére, a katonák zsoldja, a katonák élelmének és a hadi felszerelések megtérítése – a Kormányzóság és a *Schutztruppe* is egyre körülményesebben teljesíthette. A bankjegyek hiányát enyhítendő a Kormányzóság megbízást adott **szükség-bankjegyek** (*Interimsscheine*) nyomtatására. Ezeket a Dar es Salaamból Morogoroba átköltöztetett *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung G.m.b.H.*, illetve taborai hittérítők nyomdájában készítették a *Deutsch-Ostafrikanische Bank* felügyeletével. Hitelességüket az arra jogosultak kék vagy fekete tintával készített, egyedi aláírásai biztosították. Először a pénzjegyeket csak 20 és 200 rúpia (Rp) címletben gyártották – 1915. március 15-i illetve április 15-i dátummal –, majd nyár végétől már kisebb 1, 5, 10 és 50 Rp értékben is bocsátottak ki bankókat.¹⁷³² Ezeket a lakosság kezdetben csak vonakodva fogadta el, mivel az európaiak és az afrikaiak is az érc-

¹⁷²⁶ › VON LETTOW-VORBECK: 69. p.

¹⁷²⁷ › VON LETTOW-VORBECK: 68. p.

¹⁷²⁸ › SIBLEY: East Africa.

¹⁷²⁹ 1911-ben 1.424.000 Rp, 1912-ben 570.000 Rp, 1913-ban 1.802.000 Rp, 1914-ben 620.000 Rp értékben érkezett ezüst, réz–nikkel és réz érme.

¹⁷³⁰ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 68. sz. (aug. 22.).

¹⁷³¹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 68. sz. (aug. 22.).

¹⁷³² Az 1 rúpiásokat 1915. november 1-jei keltezéssel kezdték nyomtatni 15 apróbb eltérésű változatban, továbbá ebből az időből származik kilencféle, évszám nélküli kiadás. Az 5 rúpiásokat 1915. augusztus 15-vel kezdték kibocsátani 8 változatban; 10 Rp címletben 1915. október 1-jétől ötféle eltéréssel mindháromat 1916. február 1-jéig; a 20 Rp-t és az 200 Rp 2–2 változatban. Az 1 Rp címleteket papírhiány miatt fehér, zöld, szürkésbarna, szürkéskék, szürke, világosszürke és vörösesbarna színű lapra egyaránt nyomtatták; az 5 Rp-ok fehér, zöldesszürke, késszürke és zöld lapra lettek készítve.

pénzeket tekintette értékállóknak, de a szükség miatt hamar általánosan elfogadottá vált. A forgalmi szükségletet kielégítendő a legtöbb címletet – több keltezéssel és kibocsájtási csoportban – egészen 1916. februárig utángyártották.

A német *Császári Haditengerészet* vezetése még 1915. február elején döntést hozott a Német Kelet-Afrikában harcoló német alakulatok és a Rufiji-deltában rekedt német könnyűcirkáló, a **KÖNIGSBERG utánpótlásának tengeri úton történi ellátásáról**. A háború elején lefoglalt, eredetileg brit zászló alatt hajózó RUBENS-et¹⁷³³ jelölték ki segélyhajónak (*Hilfsschiff*). Rakománya több mint másfél ezer tonna szén, gépalkatrészek, gépolaj és több ezer lőszer volt a KÖNIGSBERGnek, valamint több ezer hevedernyi töltény, géppuskák, puskák, bozótvágók, ruhák, friss és tartósított élelem és tucatnyi egyéb áru VON LETTOW-VORBECK csapatainak. A gőzhajót KRONBORG néven dán teherhajónak álcázták, amely így látszólag semleges hajóként kisebb valószínűséggel kerülhet a britek kezére; a kapitánya Carl CHRISTIANSEN sorhajóhadnagy lett. Zavartalan út végén, már a Tanga-öbölbe érkezésének hajnalán, 1915. április 14-én az észak felé haladó brit H.M.S. HYACINT hadihajó 05:05-kor felfedezte a keletről érkező német hajó füstjét. A RUBENS a fedélzetén elrejtett löveggel 05:30-kor tüzet nyitott üldözőjére, de a távolság miatt találatot nem érhetett el. A menekülés során a német segélyhajó északnyugatnak, a Manza-öböl (Mansa-öböl) irányába fordult (Tangától 15 km-re északra). A felzárkózó HYACINT 06:20-tól hét percig lőtte a német hajót, amelyen ennek hatására tűz ütött ki; 06:40-kor a brit hajóról ismét lövéseket adtak le.¹⁷³⁴ A hamarosan a part közelébe érő RUBENS-et ekkor már sebesült kapitánya a partnak kormányozta, amely így sikeresen megfeneklett; üldözője azonban nem lőtte szét, s nem is hatolt be a keskeny szoros által védett öbölbe, hanem távozott a partközelből. Ezért a német hajóból, a helyszínrre érkező tangai német tisztviselők vezetésével a csatárláncot alkotó hordárok a rakomány egy részét partra menekítették. Az átázott szállítmányt megszáritották; a töltényeket és tartalmukat egyesével száritották ki, esetenként a lövedéket is kicserélték (kis üzemet hoztak létre ennek kivitelezésére), azonban az igyekezet ellenére 20 % vagy afölött volt a besült lőszer előfordulásának aránya. A szállítmány legfontosabb része, a könnyűcirkálónak szánt jelentős mennyiségű szénkészlet már menthetetlen volt. Mindezekon felül a hajó azt a reményt is elhozta Kelet-Afrikába a németeknek, hogy továbbra is fennáll a kézzelfogható kapcsolat az anyaországgal.¹⁷³⁵

(*Kelet-Viktória-tó hadszíntér*) A háború második évében a brit erők nem tudtak jelentős erősítést szerezni, ezért a védekezésben lekötött nagyobb erők mellett csupán kisebb támadásokat tudtak kezdeményezni. Mint látható volt, a tangai és a jassini támadások mellett elsősorban a Viktória-tó két partja mentén támadtak több század erejű brit egységek. 1915. április elejére azonban a németek a Viktória-tó keleti térségébe igen jelentős haderőt telepítettek. BRAUNSCHWEIG százados 110 európai és 430 askari alkotta hadereje – 2–2 löveggel és géppuskával – a Mara-folyótól északra vett fel állást, míg Muansában is 500 katonát tudtak ezzel egy időben fegyverben tartani. A Mara-öbölbe május 4-én befutó brit gőzhajót egy német löveg három lövéssel visszavonulásra kényszerítette, ezzel hiúsítva meg egy újabb brit partraszállást.¹⁷³⁶ Gyakoriakká váltak a britek parti településeket támadó műveletei, de végül a Mara-folyótól északra állomásozó, a németekkel szemben álló, közel 900 fős brit egységet május 20-án visszavonták, és a határ brit oldala mögött

¹⁷³³ A hajó vízkiszorítása 3.587 tonna, hossza 109 méter volt. 1.800 lóerős gőzgépe 11,5 csomós (21,3 km/h) legnagyobb sebesség elérésére volt képes.

¹⁷³⁴ > H.M.S. Hyacint hajónaplói

¹⁷³⁵ > VON LETTOW-VORBECK: 67–68. p. ; SIBLEY: East Africa.

¹⁷³⁶ > VON LETTOW-VORBECK: 90. p.

több állásba helyezték el. A június 4-ről 5-re virradó éjjel Schirati közelében, a határ mentén lévő 10 fős német helyőrséget a brit 98. *Ezred* 10 brit és 50 indiai katonája felfegyverzett gőzhajó támogatása mellett körülvette, ennek ellenére a támadók visszavonulni voltak kénytelenek, s 7 katonájuk is elesett az összecsapásban.¹⁷³⁷

(*Bukoba–Kagera hadszíntér*) A Viktória-tó keleti partjának eseményeit megváltoztató 1915. júniusának közepén – számos sikertelen támadás után – James STEWART dandártábornok tervet dolgozott ki **Bukoba bevétele**re. Ezért Kisumuba (Port Florence) vezényelték a 2. *Loyal North Lancashire Ezred*, a *25th Royal Fusiliers* és a *Kelet-afrikai Ezred* számos századát, amelyeket még három löveggel és 8 géppuskával is megerősítettek. A közel 800 európai brit, 400 kelet-afrikai és 300 indiai alkotta brit haderőt 1915. június 21-e éjjelén a WINIFRED, a NYANZA, az USOGA és a KAVIRONDO – két-két löveggel felfegyverzett brit tehergőzösök – alkotta *British Lake Force (Brit Tavi Erők)* Bukoba alá hajózta.¹⁷³⁸ A hajók fedélzetéről először a 2. *Loyal North Lancashire Ezred* és a *25th Royal Fusiliers* 1.500 katonája napfelkeltekor kezdte meg a partraszállást a várostól 4–5 km-re északkeletre egy sík partszakaszon. Itt egy kis német egység több állásból is tüzet nyitva komoly veszteségeket okozott a partraszálló erőkben, s egész nap tűz alatt tartotta őket. A német erőket éjszaka innen a városba vonták vissza. Másnap reggel a britek már másfél kilométerre megközelítették a kikötővárost, amikor a város erődjének lövege tüzet nyitott rájuk. Mivel a jelentős túlerő miatt hosszú távon tarthatatlanná vált az erőd és a város védelme, ezért a 200 német és afrikai katona június 23-án, pár perccel 13.00 óra után elhagyta állásait, és délkeletre, a hegyek oldalába vonult vissza. A várost megszálló brit-indiai egységek lerombolták a szikratávíró állomást, feldúlták a város sok épületét, és a magántulajdonokban is sok kárt tettek. 24-én hajnalban a jelentős támadó haderő teljes létszámmal – köztük a halottakkal és sebesültekkel – behajózott, és visszatért Brit Kelet-Afrikába. Ezzel elszalasztották annak lehetőséget, hogy vagy a Kagera vidékén kerítsék be a németeket, vagy a szárazföldön esetleg dél felé támadjanak. A város kiürítését követően a német helyőrség visszatért állomáshelyére. Az előző napi harcokban 2 német, 5 *askari* és 7 *ruga-ruga* esett el, 4 német és 30 afrikai megsebesült, a város lövegét a britek elszállították. A brit hajók majd július 18-án tértek vissza Bukoba elé, de ekkor csak a várost lőtték, csekély eredménnyel.¹⁷³⁹

(*Óceánparti hadszíntér*) A britek légi felderítés alapján hamar meghatározták a KÖNIGSBERG helyzetét a Rufiji-folyóban, majd miután a repülőgépekről történő bombatámadást nem tudták véghezvinni, két alacsony merülésű hadihajót, monitort vezényeltek a térségbe. Az 1915. július 11-ei második, de immár sikeres támadás során a német könnyű-cirkáló sérülései a hadihajó elsüllyedéséhez vezetett. (Az események részletes leírása a fejezet végén, önálló alfejezetben olvasható.) A KÖNIGSBERG úszásképtelenné vált, összeroncsolt teste a Rufiji Kikunja-ágában, 17–18 km-rel annak torkolatától a partközeli sekély vízben feneklett meg.¹⁷⁴⁰ A KÖNIGSBERG elsüllyedését és a brit monitorok távozását követően megkezdték a károk felmérését, majd az ezt követő hetek során a még használható felszerelését, fegyverzetét, lőszerait és híradó készülékeit egy uszály segítségével – alacsony vízállások idején – kiszerték és elszállították.¹⁷⁴¹ A hajót korábban védő több mint 100 tengerészt és katonát a hajóparancsnok, Maximilian LOOFF fregattka-

¹⁷³⁷ › VON LETTOW-VORBECK: 90. p.

¹⁷³⁸ › VON LETTOW-VORBECK: 90–91. p. ; SIBLEY: East Africa.

¹⁷³⁹ › VON LETTOW-VORBECK: 91. p. ; SIBLEY: East Africa.

¹⁷⁴⁰ Elsüllyedésének helye: 07°51' D és 39°15' K.

› GRÖNER 170. p.

¹⁷⁴¹ › JONES: 14. p.

pitány vezetése alatt Dar es Salaam védelmére vezényelték. A KÖNIGSBERG leszerelt tíz 105 mm-es lövegét talpakra helyezték, ötöt Dar es Salaamba, kettőt-kettőt Tangába és Kigomába (egyet az ottani német felfegyverzett segédhajóra, egyet a város védelmére) és közülük egyet Muansába szállítottak. Ezek igen jelentős tűzérési erővel támogatták a *Schutztruppe* jövőbeni hadműveleteit és védelmét.¹⁷⁴² A KÖNIGSBERG roncsának állapotfelmérésére augusztus elején egy brit repülőgépet küldtek ki, amely során a már megdőlt hajótestről légi felvételeket is készítettek. A kelet-afrikai brit hadvezetés ekkor értesült arról, hogy a németek leszerelik a hadihajó lövegeit.¹⁷⁴³

A PRÄSIDENT német gőzös továbbra is Lindinél, a Lukuledi-folyó torkolatában állomásozott, amikor 1915. július 29-én a brit H.M.S. CHALLENGER kisebb, aknaszedéssel megbízott gőzösökkel közelítette meg. A német hajót hamarosan felrobbantották, így az elsüllyedt a folyóban.¹⁷⁴⁴

Még júliusban a német kelet-afrikai hadvezetés a brit szikratáviratok lehallgatásából értesült a Német Délnyugat-Afrikában folytatott hadjáratok állásáról és elestéről is. VON LETTOW-VORBECK és törzse az események ilyen állásából és a további hírek elemzéséből már számíthatott a felszabadult dél-afrikai csapatok kelet-afrikai bevetésére. Azonban az említett erősítést a kelet-afrikai brit hadvezetés még nem kérte, így azokat hamarosan máshol vetették be.

(*Hátország*) A német *Schutztruppe létszáma* 1915. márciusában 9.950 fő volt, köztük 7.647 *askari*, az egységek nehezebb fegyverzetét 78 géppuska és a számos löveg alkotta. A kelet-afrikai német haderő 1915. augusztusában 2.217 európai, 10.035 afrikai katonát, valamint 1.586 *ruga-rugát*, azaz összesen 13.838 főt számlált. E létszámot 30 FK-ba, 10 lövész-századba (*Schützenkompanie*), 3 népfölkelő-századba (*Landsturmskompanie*), valamint közel negyven, döntően a századoknál kisebb létszámú önálló egységbe, szakaszba, vagy helyőrségbe osztották. Az FK-k létszáma meglehetősen változó volt, általában 150–200 *askari* és 12–20 európai alkotott egy századot, északnyugati vidékeken még további 35–45 *ruga-rugát* is alá rendeltek. Egyes egységek meglehetősen nagy erőt képviseltek, a neu langenburgi 5. FK élelmezési létszámában ekkor 57 európai és 599 afrikai szerepelt, míg a muansai 14. FK-ében 138 európai és 1.554 afrikai volt (Európában ez már közel két ezredet tett ki). A lövész- és népfölkelő-századok lényegesen kisebbek voltak, 16–65 európai mellett általában 100 főnél kevesebb afrikai katonát számláltak; azonban voltak olyanok, ahol 200 afrikait osztottak be és voltak olyanok, ahová egyet sem. A *Schutztruppe* és az alá rendelt egyéb alakulatok összlétszáma 1915. év végén már 14.300 katonából állt, amelyből 2.998 volt német, magyar és osztrák állampolgár. Az európaiak akkori létszámába beszámított a tengerészeti és tavi erők, a tábori kórházak és postahivatalok, illetve a katonai igazgatás személyzete is.¹⁷⁴⁵ További századok létrehozása azonban a megfelelő irányítás szűkössége – az európai altisztek és tisztek korlátozott száma miatt is – miatt nem volt célszerű. Ezért a századok alaplétszámát 160-ról 200 főre növelték. A századok új állományát az FK-k részben maguk képezték ki, részben a közép- és északkeleti országokban felállított újonc alegységeknél tették ezt.¹⁷⁴⁶ (Mikor Muansába 1915. szeptember 12-én megérkezett a KÖNIGSBERG lövege, akkor már öt századnyi *wassukuma* törzsbeli férfi kiképzése volt ott folyamatban.)¹⁷⁴⁷ A kelet-afrikai

¹⁷⁴² > VON LETTOW-VORBECK: 85. p.

¹⁷⁴³ > JONES: 14. p.

¹⁷⁴⁴ > H.M.S. Challenger hajónaplói ; VON LETTOW-VORBECK: 84. p.

¹⁷⁴⁵ > CLODFELTER ; CROWE: 278–280. p. ; VON LETTOW-VORBECK: 71–72. p.

¹⁷⁴⁶ > VON LETTOW-VORBECK: 71–72. p.

¹⁷⁴⁷ > VON LETTOW-VORBECK: 91. p.

német haderőben, továbbra is megtartották az önálló századszintű szervezeteket, mindössze hadművelleti csoportokat hoztak létre, rövidebb–hosszabb ideig összefogva azok egy részét. Ezt elsősorban az 1915. tavaszára megfogalmazott német kelet-afrikai hadászati elvek, illetve az *antant* hatalmak későbbi támadási irányai eredményezték. (Az 1915. őszi kelet-afrikai német haderő összlétszáma Európában megközelítőleg két hadosztályt tett volna ki.) A *Schutztruppe* kétféle összetételű századait – csak európai és csak afrikai köz-katonák – 1915. során átalakították, s nagyrészt hasonló arányúra szervezték át. Az afrikaiak századaiban (FK-kban) az európaiak csak tiszti és altiszti, illetve tisztési beosztásokat láttak el.¹⁷⁴⁸ A jelentős német haderő jóvoltából a megfelelő szervezés és összpontosítás hatására az első vonalban illetve a portyázásokban harcoló alakulatokat általában a több hetes, néhány hónapos szolgálat után leváltották, a korábban harcoló katonák néhány hetes pihenőre, tartalékként a második vonalba vonultak vissza.¹⁷⁴⁹

(*Nyasa-tóparti hadszíntér*) A Nyasa-tavon, a Mbamba-öbölben a britek 1915. május 30-án megtámadták a német Sphinxhaven település kikötőjét, amelyet 13 *askari* védett egyetlen géppuskával. Itt a brit GWENDOLEN ágyúaszádról és szállítóhajókról 30 brit, 200 nyaszaföldi szállt partra 2 löveggel és 2 géppuskával. A kialakult tűzharc során a britek elsüllyesztették a működésképtelen HERMANN VON WISSMANN gőzhajót, majd számos sebesülttel visszavonultak.¹⁷⁵⁰

(*Bismarckburg kerületi hadszíntér*) Ez idő alatt a délnyugati brit-német gyarmati határ mentén, Abercorn tágabb térségében a britek jelentősebb erőket vontak össze a tavaszi hónapok közepére, és Belga Kongóból is csapatok érkeztek Kitutához. Ennek hatására a németek a Nyasa- és Tanganyika-tó közötti gyéren lakott határvidékre három századnyi katonát vezényeltek – Dar es Salaamból vasúton Kigomáig, onnét hajóval Bismarckburgig, majd gyalogmenettel – Erich VON LANGENN-STEINKELLER őrnagy parancsnoksága alá. Az így öt század erejűre növelt német csapatot elsősorban Bismarckburg tágabb vidékén összpontosították, majd május 24-én a német őrnagyot három századdal Neu Langenburgba vezényelték, ahol egy nagyobb erővel indított brit támadás kivédésére gyülekeztek német erők. Ezalatt Bismarckburgba érkezett WAHLE tábornok, s átvette a település térségében maradt erők parancsnokságát. A tábornok 1915. június 28-án a 24. és 29. FK-val és fél század európai katonával támadást indított a Tanganyika-tótól délkeletre, a határ brit oldalán fekvő **Saisi erődítésének bevétele**re (német nevén Jerikó-tanya; Abercorntól északra). Mivel a britek a települést védművekkel és belga katonákkal is megerősítették, ezért tüzéség híján a németek bevenni nem tudták azt, így hamarosan visszavonultak a határ északi oldalára. A z ütközetben a németek oldalán heten estek és 24-en megsebesültek. WAHLE egységét Neu Langenburgból egy újabb támadás előkészítése érdekében két századdal és két löveggel megerősítették.¹⁷⁵¹ A 18., 23., 24. és 29. FK, két löveg és hat géppuska fedezete mellett ismét felvonult Saisi körül. Július 25-én elvágták a határral párhuzamosan futó távírvonalat, s a német tüzéség előkészítette a másnapra időzített támadást. A 400 brit-rhodesiai és belga katona által védett erődítés ostroma így is elhúzódtott, de a német tábornok július 31-i, megadásra felhívó felszólítását visszautasították. Az aznap a dombtetőn kialakított lövészárkok ellen megindított német roham a külső védműveknél megakadt az erős brit zárótűzben. Végül annak ellenére, hogy a brit-belga katonák a vízhiány miatt igen legyengültek, augusztus 3-án a németek visszavonulásával ért véget az ütközet. Az ostrom viszonylagos hosszúsága és a szembenálló felek erejéhez mérten a

¹⁷⁴⁸ › VON LETTOW-VORBECK: 71. p.

¹⁷⁴⁹ › VON LETTOW-VORBECK: 78–79. p.

¹⁷⁵⁰ › VON LETTOW-VORBECK: 100. p.

¹⁷⁵¹ › VON LETTOW-VORBECK: 96–97. p.

veszteségek mérsékeltek voltak; az ostromlottak 6 katonája esett el, azonban a támadók oldalán 5 német és 28 *askari* halt meg. A visszavonuló német egységek elszállították a brit távíróvonal vezetékének egy jelentős részét, amely újabb távközlési szakasz kialakítására lett alkalmas. Ezt követően csak kisebb határ menti összecsapások történtek a német-rhodesiai határ északkeleti részében (Saisi erődítéstől végül december elejére a brit-belga erők jelentős része elvonult.).¹⁷⁵²

(*Ruanda-Urundi hadszíntér*) Északnyugaton, a belga-német határ mentén 1915. május 20-án újultak ki a harcok, majd a következő két hónap során számos alkalommal előfordultak a két fél határ menti járőrei közötti összecsapások. Augusztusban SCHULTZ századost nevezték ki a Russissi-folyó völgyében tevékenykedő négy FK és az egy század erejű *Urundii Különítmény* parancsnokának, e német erőket két könnyűlőveg is támogatta.¹⁷⁵³

(*Óceánparti hadszíntér*) Tanga kikötőjének előterében 1915. augusztus 15-én a H. M.S. CHALLENGER fedezete mellett négy brit aknaszedő hajó¹⁷⁵⁴ folytatott felderítést, majd este távoztak. A német hadvezetés ekkor egy esetleges támadásra számítva a közeli Gombezből a kikötővárosba vezényelt két könnyűlőveget. Négy nap múlva, 19-én, 05:50-kor a brit cirkáló a négy aknaszedővel és hat szállítóhajóval tért vissza a Tanga-öböl bejáratához. Az H.M.S. SEVERN a PICKLE és FLY szállítóhajókkal 07:10-kor behajózott Tanga városa elé, majd tíz perc múlva tüzet nyitottak a város épületeire. Ugyanekkor a német tüzérek is löni kezdték a brit hajókat. A SEVERN 07:28-kor tüzet nyitott a közelben felfedezett német MARKGRAF szállítóhajóra, amely fél órán belül elsüllyedt. A németek a SEVERN-en találatot értek el, de csak egy tengerész sebesült meg a fedélzetén. Végül a három hajó 08:00-kor – mialatt további negyed órán át lőtték a parti létesítményeket – kihajózott, s csatlakoztak a külső vízen várakozó rajhoz, amellyel az Ulenge-szigethez, s később a nyílt vízre vonultak vissza.¹⁷⁵⁵

(*Hátország*) A német kelet-afrikai gazdaság hamar megérezte a háború hatását. Az ültetvények egy része, azok, ahol kivitelre termeltek olyan terményeket, amelyek feldolgozása tengerentúlon volt megoldott, és amelyekre a háborúban nem volt szükség, csődbe ment, tulajdonosaik a nehéz anyagi körülmények között csak saját szükségleteikre termeltek, viszont az élelmiszereket előállító gazdaságok minden terméküket jó áron tudták értékesíteni.¹⁷⁵⁶ A könnyűipar egyes területei szintén jelentős fejlődésnek indultak, s több esetben a háztáji gazdálkodás termelését kisebb üzemek létrehozásával fokozták. A megtermelt termények és előállított termékek jelentősebb részét a német haderő vásárolta fel, és ez óhatatlanul is magával hozta egyes vállalkozások jelentőségének növekedését, míg mások nehéz anyagi helyzetbe kerültek. A német **utánpótlás számos hadianyagban és felszerelésben** már félévnyi háborús időszak után hiányt szenvedett, ezért a német kelet-afrikai katonai és polgári vezetés új, hadi célokra termelő üzemeket hozott létre. A már szűkében lévő ruházati ellátást a gyapotültetvények alapanyagainak segítségével számos hittérítő állomáson és magánvállalkozás keretében, kézi fonodák, szövödék és varrodák segítségével igyekeztek megfelelő szintre növelni. Ezekben a kisebb-nagyobb üzemekben európai és afrikai asszonyok egyaránt dolgoztak. A félszáraz vidékbe illeszkedő sárgásbarna egyenruha-színt a ndaa-fa gyökeréből nyert festék segítségével érték el. A ke-

¹⁷⁵² > KELLER ; VON LETTOW-VORBECK: 97. p.

¹⁷⁵³ > VON LETTOW-VORBECK: 93–94. p.

¹⁷⁵⁴ A H.M.S. CHARON, RATTLER, SALAMANDER és STYX.

> H.M.S. Challenger hajónaplói

¹⁷⁵⁵ > H.M.S. Challenger hajónaplói ; H.M.S. Severn hajónaplói ; VON LETTOW-VORBECK: 86–87. p.

¹⁷⁵⁶ > HENDERSON: 93. p.

rékpár- és gépkocsi-kerekekhez szükséges gumit a gumifa nedvének kénnel történő vulkanizálásával kapták. A robbanómotorok üzemanyag-szükségletét Morogoro vidéki ültetvényesek jóvoltából fedezték, akik a kókuszdió beléből, a koprából állították elő a folyadékot. A lábbelik készítéséhez – az elsősorban erre létrehozott katonai üzemek – szarvasmarha- és vadbőröket (a talpakhoz elsősorban bölénybőrt) használtak, amelyeket a tengerparton növő mangróvából nyert cserzőanyaggal készítettek ki. A kezdeti tapasztalatok alapján a cipők minőségét fokozatosan javították.¹⁷⁵⁷ A korábban döntően behozatalból kielégített szükségleteket most mind a gyarmaton kellett előállítani, így szappanokat és a világításhoz a gyertyákat és olajakat is. Az Amaniban működő Növény- és Állatbiológiai Intézet gyógyszereket és egyéb terméket, többek között nagy mennyiségű – a malária betegség tüneteit enyhítő – kinint állított elő az úgynevezett perui (vagy jezsuita) fakéregből, ahogy ezt egy Mpapuában (Mpwapwa) működő üzem is tette.¹⁷⁵⁸ Az ültetvények megkezdtek a minőségi tejtermékek, felvágottak, füstöltárak tömeges előállítását is. Az égetett szeszes italokat igyekeztek a legkülönbözőbb gyümölcs-alapanyagokból készíteni. A németek által kedvelt sört korábban többnyire behozatalból fedezték, így a kis dar es salaami sörfőzde nagy jelentőségre tett szert.¹⁷⁵⁹ A britek a Maszáj-pusztaságon, német területről 1915. júliusában jelentős mennyiségű szarvasmarhát zsákmányoltak ugyan, de afrikai tulajdonosaik német segítséggel könyörtelenül visszaszerezték jószágait.¹⁷⁶⁰ Számos terméket minden igyekezet ellenére sem tudtak pótolni, részben a szükséges eszközök, berendezések és nyersanyagok hiánya miatt. Ilyen volt a nyomtatáshoz szükséges papír is, amelyből bár nagy készletekkel rendelkeztek, idővel takarékosági intézkedéseket szigorítani kellett. A *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* szerkesztőségét és a nyomdáját Dar es Salaamból csak 1915. júliusának végén helyezték át Morogoróba, és részben a kellő tartalom, részben a papírkészlet fogyása miatt már május végétől négy oldal terjedelműre csökkent.¹⁷⁶¹ E folyóirat utolsó számát – elsősorban a papírhány miatt – 1916. augusztus 18-án adták ki, s aznap már csak két oldal volt.¹⁷⁶²

Elsősorban a hadi szállítások elősegítésére az utánpótlási vonalakért, így az *Usambara-vasút*ért is felelős tiszt, KROEBER nyugállományú hadnagy irányításával 1915. augusztusában Mombo vasútállomástól indulva, dél felé, Handenibe keskeny nyomtávú vasút építését kezdték meg, s a munkálatok meglehetősen gyorsan haladtak a 80 km-re levő cél felé. A szükséges síneket és a mozdonyokat, vasúti kocsikat a különböző ültetvények készleteiből és vonalaik felszedéséből, áttelepítéséből fedezték. Ezzel negyedével csökkentették a Tanganyika-vasúthoz vezető karavánutat, s időben is közel hasonló lett az előny.¹⁷⁶³ A *Zentralbahn* Kimamba állomásától (Kilossától keletre) – szintén a háború alatt lefektetett – keskeny nyomtávú vasút vezetett, emberi erővel tolt teherkocsikkal működtetve, északkelet felé, a Wami-folyó völgyében. Ez szintén jelentősen lerövidítette és

¹⁷⁵⁷ › VON LETTOW-VORBECK: 69–70. p.

¹⁷⁵⁸ › HARLOW – CHILVER – SMITH ; HENDERSON: 92. p. ; VON LETTOW-VORBECK: 70–71. p.

A háború első 18 hónapjában, 1916. januárjáig az Amani Kutatóintézet üzemében 12 fajta gyógyszert (pl. 300 üveg ricinusolajat), 16 féle élelmiszert és szeszes italt (többek között 15.200 üveg égetett szeszt, 4.600 kg csokoládét és kakaóport, 2.652 csomag fogtisztító port), 11 fajta fűszert és ízesítőt, 2 féle szappant (10.000 darab), olaj- és gyertyaféleséget, ötféle gumigyártmányt, 3 különböző szerszámot csónaképítéshez és famunkákhoz és további 10 különböző terméket állított elő.

¹⁷⁵⁹ › HENDERSON: 92. p.

¹⁷⁶⁰ › VON LETTOW-VORBECK: 73. p.

¹⁷⁶¹ Az első lap itt 1915. augusztus 3-án jelent meg.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVII. évf. (1915) 63. sz.

¹⁷⁶² › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVIII. évf. (1916) 66. sz. (aug. 18.)

¹⁷⁶³ › VON LETTOW-VORBECK: 79–80. p.

megkönnyítette a szállítást délről Handeni felé és vissza.¹⁷⁶⁴ A német hadvezetés északkeleten nemcsak a vasúti végállomásnál, Neu-Moschiban, hanem – a néhány hónapig a Kasigau-hegynél lévő támaszpont miatt is – onnét délkeletre, Momboban is lőszer-, egyenruházati és egészségügyi raktárat működtetett (később, 1916. tavaszán Kimamba vasút-megállónál egyenruházati raktár működött, amelyet az északkeleti lerakatok áttelepítésével töltöttek fel).¹⁷⁶⁵

A **hírszerzés** minden háború és hadművelet elengedhetetlen része. Ezt a több részből összeálló tevékenységet az abban jártas katonák a legkülönbözőbb közvetett és közvetlen adatok helyes értékeléséből kapták meg. A németek már a kezdeti hónapokban számos brit és afrikai katonát ejtettek fogságba, s számuk tangai győzelmüket követően még jelentősebb lett. A fogságba esettek kihallgatása a csatát követően megkezdődött; gondosan elemezték, értékelték a harctéren hátrahagyott iratokat, leveleket és naplókat, ennek végeredményeként a német hadvezetés a csatában résztvevők erejéről és céljairól pontosabb képet nyerhetett.¹⁷⁶⁶

Mind a németeknek, mind a briteknek megvolt a maguk kiépített besúgó és hírszerző-hálózata. A harcoló felek az ellenség területén tevékenykedő ügynökként szuahéli nyelven beszélő afrikaiakat alkalmaztak, mivel csak ők tudtak feltűnés nélkül az ellenséges területen dolgozni és hozzájutni a szükséges hírekhez. Feladatuk általában a másik fél mozgásának, tartózkodási helyének, létszámának, fegyverzetének megfigyelése volt, de esetenként külön feladatra is kiküldhették őket. Hírszerzési szolgálatuk információit elsősorban a németek tekintették megbízhatónak, és támaszkodtak is rájuk. A britek a kezdeti hónapokban gyakran mellékesnek tartották, és nem vették figyelembe azokat, mivel a felső vezetők nem bíztak pontosságukban, hitelességükben.¹⁷⁶⁷ (Annak ellenére, hogy 1915. márciusában a brit katonai vezetésnek küldött jelentésben a hírszerzés valóságghűen becsülte meg a németek haderejét; a létszámban mindössze 15%-kal tévedett, míg a géppuskák számát pontosan ismerték.)¹⁷⁶⁸

A németek hírszerzőiket és informátorait a belga és az északi brit gyarmaton is bevetették, illetve igénybe vették, és azok sokszor igen értékes adatokkal szolgáltak az ellenség erőiről. A britek már a háború elején két, németeknek dolgozó kémeket fogtak el, s rövid tárgyalást követően ki is végezték őket. Az európai német kémeket csak börtönbe vetették, kivégzést csak az afrikai és ázsiai származásúaknál alkalmaztak. Sokáig a leghatékonyabb német ügynök egy arab volt, aki Muansából kiindulva tevékenykedett; azonban egy brit kelet-afrikai arabbal való találkozásán elfogták, és az ítélethirdetést követően mindkettejüket föbe lötték.¹⁷⁶⁹ A németeknek nemcsak a brit gyarmatokon, hanem Belga Kongóban is működtek kémeik. Egészen 1915. márciusáig számos értékes hírrel látták el őket a Belga Kongóhoz tartozó Ubwari-félsziget németbarát *ba-holo-holo* törzs tagjai. Ekkor azonban egy belga büntetőegység számos törzsbeli férfit halálra ítélt, és árulásukért

¹⁷⁶⁴ > VON LETTOW-VORBECK: 129., 132.. p.

¹⁷⁶⁵ > VON LETTOW-VORBECK

¹⁷⁶⁶ > VON LETTOW-VORBECK: 103–104. p.

¹⁷⁶⁷ > SIBLEY: East Africa.

Ebben valószínűleg közrejátszottak a brit hírszerzés egyik tisztjének, MEINERTZHAGEN századosnak – több forráskutatásban is gyanakvást ébresztő – módszere is. Ő – a jelentősen később kelt visszaemlékezésében ismertette, mások forrásában nem említve – állítólag az irányítása alatt dolgozó arabok és afrikaiak közreműködésével a toalettpapírként hasznosítandó német jelentéseket lopta el a németek árnyékszékeiből, és ezek segítségével pontosította a megszerzett alaphíreket. Ez volt az úgynevezett „*Dirty Paper Method*”, azaz „piszkos papír módszer”.

¹⁷⁶⁸ > SIBLEY: East Africa.

¹⁷⁶⁹ > SIBLEY: East Africa.

felakasztotta őket.¹⁷⁷⁰ A német kelet-afrikai Ssonjo körzet lakossága pedig a britekkel működött együtt, s 1914. őszén számos értékes adattal szolgált nekik, ezért a kerület katonai vezetése büntetőhadjáratot vezényelt felelősségre vonásukra.¹⁷⁷¹ A britek a Nyasza-tó térségében, a Ssongwe határfolyó vidékének brit közigazgatási vezetőjének segítségével 1915. közepéig ugyanígy folytatták élénk hírszerző tevékenységüket.¹⁷⁷²

A britek a hírszerzés mellett a németek irányítása alatt álló afrikai lakosság lázítását is célul tűzték ki. Számos uszító jellegű röpiratot igyekeztek eljuttatni a német vonalak mögé. 1915. július 29-ről 30-ra virradó éjjel a német járőrök Kisijunál (Dar es Salaam és a Mafi-szigetek között félúton, a tengerparton) feltartóztattak egy *daut*, amely a fedélzetén propaganda-nyomatványokat próbált becsempészni a német gyarmatra.¹⁷⁷³ 1915. júliusában Mpororo törzsfőnöke kíséretével együtt átállt a britekhez.¹⁷⁷⁴

A csaták végeztével mindkét harcoló fél tisztjei általában lovagiasan jártak el ellenfelükkel, gyakran tekintet nélkül jogállásukra. A britek azonban félték a németektől és katonáiktól. Jól példázza ez VON LETTOW-VORBECK visszaemlékezése is, aki megemlíti, hogy 1916. március 10-én a súlyosan sebesült brit E. H. BARRETT hadnagyra (a K.A.R. egyik tisztjére) német *askarik* rátaláltak. A tiszt ekkor azt hitte, hogy le fogják mészárolni, hisz a járőrben egyetlen német sem volt. Ők azonban a legközelebbi egészségügyi helyre vitték, és gondos ellátásban részesült. A kellemesen csalódott brit tiszt ekkor meg is jegyezte, hogy a németek *askarijai* úriemberek.¹⁷⁷⁵ Elsősorban a németek oldalán – korábban és a későbbiekben is – előfordultak olyan esetek, hogy egyes fogságba esett, gyakran sebesült katonát – amennyiben megesküdött, illetve szavát adta, hogy a háború hátralevő idejében többet nem harcol – visszaengedték saját oldalára. Erre még majd 1916. szeptemberében is lesz példa, amikor a kissakii ütközetben foglyul ejtett, megközelítőleg 30 dél-afrikai katona egy részét a fenti feltételek mellett engedték vissza egységeikhez. Sőt, később, 1917. végén is előfordultak visszabocsátott katonák a németek részéről. A britek a visszaengedett katonáikat kísérő német küldöttet általában gyanakvással fogadták, kémkedésre gyanakodtak, így általában félrevezető úton, sorsukra hagyva engedték vissza őket.¹⁷⁷⁶

(*Kelet-Viktória-tó hadszíntér*) A Viktória- és a Natron-tó között elterülő tágas és gyéren lakott vidéken november óta semmilyen harci eseményre nem került sor, 1915. júliusában azonban a helyi lakosság ismét ellenséges magatartást mutatott a németek irányába. Ezért fokozták ott a járőrtevékenységet, s az egyik alkalommal 22 fegyveres felkelő esett el a német járőrök fegyvereitől.¹⁷⁷⁷ A térség később sem vált megbízhatóvá, biztonságossá. 1915. szeptember végétől október elejéig BUECHSEL hadnagy osztaga nagy területeket járt be a német és brit oldalon is, azonban csak a láthatóan időben riasztott britek hátrahagyott táborhelyeit találták.¹⁷⁷⁸

(*Kilimandzsáró keleti hadszíntér*) A Kilimandzsárótól illetve Tavetától keletre, a Salaita-hegynél (Oldorobonál) 1915. júliusában a *Schutztruppe* katonái észak-déli irányú,

¹⁷⁷⁰ › VON LETTOW-VORBECK: 95. p.

¹⁷⁷¹ › VON LETTOW-VORBECK: 87. p.

¹⁷⁷² › VON LETTOW-VORBECK: 99. p.

¹⁷⁷³ › VON LETTOW-VORBECK: 86. p.

¹⁷⁷⁴ › VON LETTOW-VORBECK: 91. p.

¹⁷⁷⁵ › VON LETTOW-VORBECK: 106–107. p.

¹⁷⁷⁶ › VON LETTOW-VORBECK: 46., 155, 232. p.

Az jövőbeli kutatás eredménye lesz, hogy az altisztek és alacsonyabb rendfokozatúak esetében mennyire volt betartható az adott ígéretük, illetve általában hányan és hogyan tartották be szavukat.

¹⁷⁷⁷ › VON LETTOW-VORBECK: 87. p.

¹⁷⁷⁸ › VON LETTOW-VORBECK: 87. p.

több száz méteres lövészárkot és a kiásott kövekből védművet alakítottak ki a hegytetőn, és a futóárkok végei közelében parancsnoki harcállásokat is létesítettek. Ezen túl a hegy lábánál és a hegyoldalban szögesdrótból készített műszaki zárrakkal is gátolták az állásaik közelébe történő feljutást. A remek erődítést már félszáz német és 600 *askari* védte. A brit hadvezetés ezalatt, 1915. júliusának első napjaiban, vasúton Voiból a Taveta felé épülő katonai vasútvonal végéhez, németektől 55 km-re nyugatra fekvő Maktauba szállított két indiai századot. Itt, a kis településtől északabbra, a közel 1.500 méter magas hegytetőn a brit és indiai alakulatok egy magasfigyelő építettek, ahonnan tiszta időben a lejtős síkság végén 750 m magasságban fekvő Tavetán túlra is elláthattak. Közben a közeli Maktau határában lövészárkokat ástak, amelyet kis kőfalak mögé rejtettek.¹⁷⁷⁹ Salaita-hegynél állomásozó német erőt három század erejűre növelték, portyázó csoportjai az *Uganda-vasút* vidékén továbbra is tevékenykedtek.¹⁷⁸⁰ A britek a német támadások kivédésére – a Voitól nyugatra elterülő Taita-hegy védelmére kirendelt *25th Royal Fusiliers* és az indiai *130. Baluchi Ezred* zászlóaljaiból – mozgékony lovas szakaszokat rendeltek a térségbe. Számos alakulat átvezénylésével hamarosan felállítottak egy lövegekkel és géppuskákkal megerősített, több mint 1.200 fős haderőt is, amely július 14-én támadást indított a Mbuyuninál (Salaitától kissé keletebbre) lévő 650 fővel és géppuskákkal védett német állás ellen. A műveletet a támadók tüzérségi tüzellel is támogatták, azonban ez kevés sikert hozott. Ennek ellenére a jelentős túlerőben lévő brit-indiai csapatok a védelem egyik szárnyát visszaszorították, miközben a *10. FK* sikeresen ellenállt. Erősítésként VON LEWINSKY hadnagy kis egységgel érkezett, de eredményesen vette fel a meggyengült szakaszon a harcot. E kitartó védelem és a sikeres ellentámadás végül a brit egységek visszavonulását érte el.¹⁷⁸¹ A támadás során a németek oldalán négy *askari* esett el, és 21-en megsebesültek. A britek vesztesége lényegesen jelentősebb volt: 36-an elestek, és közel 200 katona megsebesült. A német járőrök ezután támadták a Voiból indított s már Maktau közelében járó vasút építkezését is; a munkások gyakorta messzire menekültek a támadók vagy vélt támadók elől. E vonal üzembe helyezése nagy előnyt jelentett volna a brit utánpótlásnak és mozgékonyaságnak, ez tette volna lehetővé egy, a korábbiaknál is nagyobb erejű támadás kivitelezését. Ennek megnehezítése, esetleges megakadályozása végett a német hadvezetés tovább folytatta a portyázó járőrök tevékenységét, s ritkán akár század erejű csoportot is küldtek a brit vasútvonalak ellen.¹⁷⁸² A Mombasa–Nairobi fővonalhoz közel, a Voitól délre magasodó Kasigau-hegy lábánál lévő, kőkerítéssel körbevett 80 fős brit-indiai táboron 1915. augusztus 13-án Freiherr GROTE hadnagy csapata rajtaütött, s sikeresen bevette azt, a védők több mint fele a hegytetőre vonult vissza. A britek a megszállt táborból történő kivonulás során tüzet nyitottak a németekre, de ennek ellenére azoknak jelentős fegyverzeti anyaggal, lőszerrel sikerült visszavonulniuk. A Kasigau-hegy ellen a németek még két alkalommal intéztek támadást, s a harmadiknál – bár kimerültek voltak – sikerült valamennyi brit állást elfoglalni, s számottevő tábori felszerelést zsákmányolni. A megszállók állandó tábort létesítettek a hegyoldalban, amely délnyugat felé fénytávíró (heliográf) útján, majd hamarosan – a 60 km vezeték kiépítését követően – távbeszélő összeköttetésben állt a német határvidékkel. Noha az előretolt erődítésnél az utánpótlásuk igen körülményes volt a lakatlan, félszáraz vidéken keresztül, de a mindössze 20–30 km-re fekvő *Uganda-vasút* elleni támadásaik és azok hatása igen számottevő volt. A britek a térségben több alkalommal támadták járőreikkel a német utánpótlási karavánokat. (A

¹⁷⁷⁹ > VON LETTOW-VORBECK: 68–69. p. ; SIBLEY: East Africa.

¹⁷⁸⁰ > VON LETTOW-VORBECK: 73. p.

¹⁷⁸¹ > VON LETTOW-VORBECK: 74. p.

¹⁷⁸² > VON LETTOW-VORBECK: 75. p.

kihelyezett tábornokot majd 1916. januárjának első heteiben, a dél-afrikai csapatok megjelenésével kiűrtették.)¹⁷⁸³ WOODRUFFE százados vezetésével 1915. szeptember 3-án egy jelentősebb német csapat csapott le Maktaura, a brit és indiai katonák a hegyoldalba vonultak vissza. A csatában a németek heves golyózáport zúdítottak a britekre, akik közül sokan megsebesültek, többen meghaltak. WOODRUFFE támadó csapata hamarosan lerohanta az utóvéd brit egységeket, közülük a legtöbben életüket veszítették, s elfoglalták a britek kulcsfontosságú kilátóhelyét is.¹⁷⁸⁴ A németek – miután Voi felé üldözték a menekülni kényszerült brit-indiai csapatokat – már a vidék egészét uralhatták. A briteknek az *Uganda-vasút* védelmére tett valamennyi igyekezte ellenére a németek még 1915. szeptember 5-én is sikeresen robbantottak fel az Uganda-vonalon vasúti szakaszt, aminek következtében a legközelebbi arra haladó szerelvény ki is siklott.¹⁷⁸⁵ Szintén szeptemberben, 20-án indult ki két altiszt, három askari és 7 hordár alkotta szakasz élén DEBRECZENI Gyula hadnagy is, aki a tsavoi híd térségében súlyérzékeny aláaknázással felrobbantott egy arra elhaladó tízkocsis, katonákat szállító szerelvényt. A portyázó alegység megtévesztésből északnak, majd északkeletnek, a brit gyarmat mélységébe indult. A változatos, lakatlan, száraz terepen, sok megpróbáltatás és az egyik altiszt halálesetét követően nagy kerülővel visszatértek az *Uganda-vasúthoz*, ahol a maradék dinamitjukkal egy szakaszon felrobbantották a sínpart. Az őket üldöző brit járőrök elől elmenekülve, de a szomjúságtól a végletekig kimerülve, a szakasz szerencsésen elérte a saját vonalakat, amelyek tagjai csak többnapos pihenést követően voltak ismét szolgálatra foghatók.¹⁷⁸⁶

(*Északnyugati hadszínterek*) Belga Kongó újonnan kinevezett katonai parancsnoka, Charles TOMBEUR ezredes hosszas várakozás után 1915. tavaszán kapta meg a **belga kormányzóságtól a szükséges erősítést** a Kiwu- és a Tanganyika-tó partjainak védelméhez. TOMBEUR ezredes ezalatt a belga kormányzóság felhatalmazásával tárgyalásokat is folytatott a brit hadvezetéssel brit hadianyagok átengedésének reményében, valamint közös hadműveletek indításának céljából. A belga ezredes 1915. júniusában Ruanda leendő megszállásához megszervezte és felállította a *Force Publique – Openbare Weermacht* három zászlóalját: a 8., a 9. és a 10. *Zászlóaljat*. A közel 2.000 fős haderőt 9 löveggel, a britek további 500 kelet-afrikai katonával erősítették meg. Ezt azonban egyelőre mindössze védekezésre vethették be, mivel a német egységek még ellenőrzésük alatt tartották a Tanganyika-tavat, a Russissi-folyó völgyét is; a Kiwu-tó környékén továbbra is számos alkalommal, ismételten be-betörtek Belga Kongó vidékére. Ebből adódott, hogy az említett antant erőket a Kiwu-tó északnyugati térségében vonták össze.¹⁷⁸⁷ Német Délnyugat-Afrika elestével ez időben felszabadult dél-afrikai erők áttelepítése még váratott magára.

Északnyugaton a Kissenjiben LANG hadnagy vezetése alatt álló helyőrség még 1915. május 28-án visszaverte a 700 belga kongói katona által két géppuska fedezete alatt indított támadást. A belgák komoly veszteségeket szenvedtek, a németek oldalán egy európai esett el. Az ezt követően megerősített belga csaptokból elkülönített 900 katona, 2–2 löveg és géppuska alkotta egység június 21-én támadást indított Kissenji ellen, azonban

¹⁷⁸³ › VON LETTOW-VORBECK: 75–76. p.

¹⁷⁸⁴ Az ausztrál Wilbur DARTNELL hadnagy az ütközet során a lábán megsebesült, de hátramaradt, hogy fedezze sebesült bajtársai kimenekítését. Azonban a német roham idején, a harcállásban maradt társaival együtt meghalt. E hőstettéért 1915. december 23-án a legmagasabb brit katonai kitüntetést, a Viktória Keresztet adományozták posztumusz.

A föld- és kőszánc, az ásott árok nyomait, továbbá kilőtt töltényhüvelyeket és elhasznált konzervdobozokat beszámolóik szerint még az 1980-as években is lehetett találni.

¹⁷⁸⁵ › SIBLEY: East Africa.

¹⁷⁸⁶ › DEBRECZENI: 65–77. p.

¹⁷⁸⁷ › VON LETTOW-VORBECK: 92. p. ; SIBLEY: East Africa.

a németek ennek is sikeresen ellenálltak. A július 5-én éjjel megismételt támadásban 400 kongói katona vett részt, de a súlyos veszteségek miatt végül ismét visszavonták őket.¹⁷⁸⁸ Mialatt WINTGENS százados négy FK-val újabb rajtaütést intézett egy belga raktár ellen – ahonnét sok puskát, lőszert és több géppuskát zsákmányolt –, azalatt a britek keletre, a Kagera-háromszögben lendültek támadásba. A Kagera-folyót átlépve megszállták a Dwenkuba-hegyet, ahol gyorsan beásták magukat a német erődítésekkel szemben. Erre VON LETTOW-VORBECK a muansai C. FK-t és a háromhavi kiképzésben részesült 7. Tartalék Századot – amely élére KÁLMÁN hadnagyot nevezték ki – a térségbe, Kifumbiroba vezényelte. A C. FK három hét alatt több sikertelen támadást indított a Dwenkuba-hegy lövegekkel védett brit állásai ellen.¹⁷⁸⁹ Ruandában, augusztus 3-án tüzérségi és géppuska tűzzel támadták Kissenzi erődjét, azonban a belga erők számottevő eredményt elérni ismét nem tudtak. A németek által tapasztalt jelentős belga erőfölény miatt ekkor erősítésként Muansából ide vezényelték a 26. FK-t, segítségével augusztus 31-én visszaszorították egy belga őrhely személyzetét, akik közül 10 katona elesett. Két nap múlva, szeptember 2-án a megközelítőleg 150 fővel, 3 löveggel és egy géppuskával védett belga helyőrséget WINTGENS százados egysége egy váratlan rohammal sikeresen visszavonulásra készítette. A háttérségben a következő hetek során napi rendszerességgel csaptak össze a két fél járőrei. Nagyobb létszámmal 1915. szeptember 27-én Luvunginál ütközött meg a német és a belga erő. Itt SCHULTZ százados összevont ereje támadt a belga állásokra; a komoly harcok végén a belgák 54 katonája elesett, 71-en megsebesültek, azonban a németek oldalán is súlyos veszteségek keletkeztek: 4 német és 20 *askari* halt meg, s 9 német és 34 *askari* súlyosabban vagy könnyebben megsérült.¹⁷⁹⁰

(*Hátország*) 1915. augusztusa újabb fejleményt hozott a német gyarmati vezetésnek, ugyanis az Olasz Királyság – amely addig elvileg a német állam szövetségese volt – 27-én hadat üzent a Német Császárságnak. A kelet-afrikai német gyarmat nem volt határos olasz területekkel, és az afrikai olasz birtokok sem jelentettek veszélyt Német Kelet-Afrikára. Azonban az olasz állampolgárok esetleges kémtevékenysége a briteknek kedvezett volna, ezért őket a Taborában, Kilimatindeben és Buigiriben működő hadifogolytáborokba vitték – ahová korábban a briteket is –, s őket is őrizet alatt tartották. Eközben, 1915. augusztus végén, a Portugál Kelet-Afrikában zár alá vett ZIETHEN német gőzös személyzetének egy része csónakokon Lindibe hajózott, és jelentkezett a *Schutztruppénél*.¹⁷⁹¹

II. VILMOS német császár Paul VON LETTOW-VORBECK alezredest 1915. augusztus 18-án ezredessé léptette elő.¹⁷⁹²

(*Kilimandzsáró északnyugati és keleti hadszíntér*) A Longido-hegyet megszállva tartó brit-indiai csapatok létszámát lecsökkentették, amelyet így egy későbbi erősebb német támadás visszaszorított. Bár 1915. szeptember 20-án egy K.A.R. és egy könnyűlovas egység alkotta oszlop megtámadta a hegyoldalban létesített német állásokat, mivel azonban a támadó britek oldalán a heves ütközet 41 halottat és sebesültet követelt, ezért végül visszavonultak.¹⁷⁹³ Az őszi hónapok során Mbuyuniból észak felé, a Mzima tábor vidékére induló járőrökre egy alkalommal hirtelen három századnyi rhodesiai katona támadt, a 13. FK AUGAR százados vezetésével azonban sikeresen ellenállt. A Tsavo-folyó felső szakaszának kanyarulatától kissé nyugatra, az Engare-Len folyótól a 3. FK hajtott végre ered-

¹⁷⁸⁸ > VON LETTOW-VORBECK: 92. p.

¹⁷⁸⁹ > KÁLMÁN: 140–215. p.

¹⁷⁹⁰ > VON LETTOW-VORBECK: 93. p.

¹⁷⁹¹ > VON LETTOW-VORBECK: 85. p.

¹⁷⁹² > HOFFMANN: 130–131. p.

¹⁷⁹³ > SIBLEY: East Africa.

ményes műveleteket, esetenként messze északkeletre, akár az *Uganda-vasútig*.¹⁷⁹⁴ Az év utolsó heteiben a száraz vidéken fekvő Mbuyuni vízellátása már igen nehezzé vált, ezért kis őrség hátrahagyásával az erők nagy részét a salaitai erődítéshez vonták vissza. Ezalatt a maktaui brit állásokat egyre nagyobb erővel védték, és minden német igyekezet ellenére a Voiból induló vasúti szárnyvonal építése is töretlenül haladt. Ezért és hogy hatékonyabban akadályozzák az építkezést, november végén KRAUT őrnagy salaitai erejét három századra növelték, és két könnyű löveget is oda vezényeltek. Azonban a víz hiánya egy elsőpró támadáshoz elegendő német haderő állomásoztatását nem tette lehetővé a hegyen, így a britek zavartalanul állomásozhattak a szomszédságban. A fokozott igények miatt, az esőtől mentes hónapokban a vízszállítást Tavetából a száraz vidékre számárhátan, karavánokkal oldották meg.¹⁷⁹⁵

A jelentős katonai erővel támogatott brit vasúti építkezések 1916. januárjában már nagyjából 5 kilométerre közelítették meg a Salaita-hegyet. A brit 2. *Hadosztály* vízellátását egy Bura-hegyről (Taita-hegység) kiinduló vízvezeték-cső lefektetésével, majd üzemeltetésével részben biztosították, azonban a szükséges mennyiség (megközelítőleg napi fél millió liter) kétharmadát továbbra is tartályokban vasúton szállították a csapathoz. A Bura-hegyi brit vízgyűjtő telepek ellen, VON S'ANTENECAI tartalékos hadnagy által vezetett támadás is csak átmeneti zavart okozott. Ebben az időben a britek repülőgép segítségével alkalmi felszállóhelyről – teherautóra telepített szerelóműhely támogatása mellett – megkezdték a salaitai és tavetai német állások felderítését, sőt, bombázását is. Az egyik repülőgépet 1916. január 27-én Salaita-hegy térségében a német *askarik* sikeresen lelőtték, s pilótáját foglyul ejtették.¹⁷⁹⁶

(*Óceánparti hadszíntér*) A KÖNIGSBERGet kiszolgáló *Festungsbootabteilung* (*Őrhajó Különítmény*) hajóinak helyzete a könnyűcirkáló elsüllyedését követően veszélyes lett, hiszen fegyverzetük nem volt, és ha a brit monitorok felfedezni őket, akkor pusztulásuk elkerülhetetlen lett volna. Megakadályozandó, hogy brit zsákmánnyá váljanak, az önsüllyesztésre adtak ki utasítást. Ezt lehetőség szerint úgy kellett végrehajtani, hogy az elsüllyedt vízi jármű hajózási akadályt képezzen a Rufiji-folyó legalsó szakaszánál. Így merült el elsőként a 800 tonnás HEDWIG gőzös, majd 1915. szeptembere és októbere során a RUFIIYI és a ROVUMA is, végül 1916. szeptemberében a KAISER WILHELM II személygőzös süllyedt el.¹⁷⁹⁷

(*Ruanda-Urundi hadszíntér*) A belgák ismételt támadása Kissenji ellen október 3-án következett be, ekkor 250 belga kongói géppuskákkal megerősítve sorakozott fel a németek ellen. Azonban a védők ezúttal is visszaverték a támadást, komoly veszteségeket okozva a belga erőknek. Október 22-én egy háromszáz fős, 2–2 löveggel és géppuskával támogatott belga helyőrségen ütött rajta német csapat. Jelentősebb összecsapás majd csak november 26-án következett be, amikor a 320 fős, 4 géppuskával és egy löveggel megerősített német egység rátámadt egy erődített állásokban védekező közel 200 fős belga erősségre. Ennek során 2 belga és 70 kongói katona elesett, sokan megsebesültek és öten fogságba estek; a németeknél egy európai és három *askari* esett el.¹⁷⁹⁸ Eközben délebbre, a Russissi völgyében állomásozó német alakulatok létszámát lecsökkentették, így az *Urundi Különítményen* kívül még a 14. *Tartalék Század* maradt a Kiwu- és a Tanganyika-tó közötti folyóvölgy védelmére, a térségbe átvezényelt VON LANGENN-STEINKELLER őrnagy

¹⁷⁹⁴ } VON LETTOW-VORBECK: 77–78. p.

¹⁷⁹⁵ } VON LETTOW-VORBECK

¹⁷⁹⁶ } VON LETTOW-VORBECK: 79–81. p.

¹⁷⁹⁷ } GRÖNER

¹⁷⁹⁸ } VON LETTOW-VORBECK: 92–93. p.

parancsnoksága alatt. December 18-án és másnap két századot WINTGENS százados csapataihoz, északabbra vezényeltek át.¹⁷⁹⁹ A sorozatos belga sikertelenségek hatására december közepén ismét nagyobb erőt összpontosítottak Kissenji bevétele céljából. December 21-én a közel ezerfős belga kongói erő nyolc löveggel és két géppuskával indított támadást a tóparti település ellen, amelyet 350 katonával, négy löveggel és két géppuskával védtek. A nagy erőfölény ellenére a belgák oldalán 21 katona elesett, sokan megsebesültek; a németek vesztesége 3 *askari* volt és két súlyos sérült. A térségben a harcok a következő év első hónapjában ismét kiújultak, január 12-én egy belga menetoszlopra csapott le WINTGENS százados egysége Kissenjitél északra. Január 27-én kétezer belga kongói katona támadt ismét Kissenjire, de ezt a csapást KLINGHARDT százados három százada ismét sikeresen visszaverte. A belga erőket a Kiwu-tótól délre szintén lekötötték a német alakulatok, bár az összecsapásban részt vevő erők kisebb létszámúak voltak, mint az északabbra lévők, az összecsapások gyakorisága nem csökkent.¹⁸⁰⁰

(*Óceánparti hadszíntér*) A Bruno BÜCHNER vezette *Otto* gyártmányú – a háború kitörésekor bevonultatott – **egyetlen német repülőgép** 1915. közepéig főként felderítési és megfigyelési céllal szállt fel, amennyiben ezt az időjárási viszonyok engedték. Azonban egyik part menti felderítő útján 1915. november 15-én Dar es Salaam térségében egy brit hadihajó felfedezte, és könnyű fegyverzetével tüzet nyitott rá. A britek elhárító tüzeben BÜCHNERT az egyik lövedék eltalálta, és így repülőgépével kényszerleszállást kellett végrehajtania; megfigyelője, HENNEBERGER hadnagy meghalt. A német vonalak mögött leszállt pilóta a sérülései miatt hosszabb kórházi kezelésre szorult; a repülőgépet többé nem tudták üzemképes állapotba hozni. Bár a megmaradt roncsokból egy repülőcsónakot (hidroplánt) építettek, azonban ekkorra már fogytán volt a *Schutztruppe* üzemanyagkészlete, így azt inkább a gépjárművek üzemeltetésére fordították. Ezt követően szétszerelték a repülőgépet, és Dar es Salaamból vasúton Morogoroba szállították, ahol elraktározták.¹⁸⁰¹

(*Antant hatalmak haderő-átcsoportosítása*) A britek kelet-afrikai parancsnoksága alá 1915. novemberének elején két brit zászlóalj, a *K.A.R.* dandár és 9.000 indiai katona tartozott. Mivel a Brit Birodalom legtöbb részéből erősítés nem érkezhetett – hiszen azokat az európai és a közel-keleti frontokon vetették be – ezért a négy hónapja felszabadult dél-afrikai haderőt jelölték ki a kelet-afrikai harcok támogatására. Ez időben a briteknek, de főként az indiai csapatoknak egyre súlyosabb gondot okozott a malária és egyéb trópusi betegség; a számukra szokatlan kór nemritkán az indiai csapatok felét, kétharmadát is sújtotta. Volt időszak, amikor a *Rampur Úteg* és a *13. Rajput Zászlóalj* tagjainak 95 %-a vált e miatt harcképtelenné.¹⁸⁰²

A brit kelet-afrikai hadvezetés élén ismét változás állt be, amikor 1915. december 1-jétől az európai nyugati fronton több mint egy éve harcoló Horace SMITH-DORRIEN vezérőrnagyot kelet-afrikai brit parancsnoknak, vezérkari főnöknek nevezték ki. Törzsével együtt december 24-én indult útnak Fokvárosból, azonban a hajóúton tüdőgyulladásban megbetegedett, amelyből majd csak hetek múlva gyógyult fel, így a parancsnokságot ténylegesen átvenni nem tudta.¹⁸⁰³

Portugália a háború első két évében semleges volt, bár jelentős ideig a dél-angolai naulilai tűzharc miatt harcban állt a német délnyugat-afrikai egységekkel. A portugálok Lisszabonból még 1914. szeptember 11-én Massano DE AMORIM alezredes vezetésével út-

¹⁷⁹⁹ > VON LETTOW-VORBECK: 93–94. p.

¹⁸⁰⁰ > VON LETTOW-VORBECK: 92–93. p.

¹⁸⁰¹ > VON LETTOW-VORBECK: 86. p. ; SIBLEY: East Africa.

¹⁸⁰² > SIBLEY: East Africa.

¹⁸⁰³ > O'NEILL: 77–78. p. ; SIBLEY: East Africa.

nak indítottak egy másfél ezer főt kitevő haderőt, hogy Mozambik északi határának védelmét megerősítsék (ezzel egy időben indultak portugál egységek is Dél-Angolába, azonos céllal). A csapatszállító hajók november első napján érkeztek Porto Améliába, ahol a kihajózást követően megkezdték felzárkózásukat a Rowuma-folyó vidékére. A mozambiki kormányzóság, amennyiben Portugália hadba lépne Németország ellen, már 1915. nyarán kilátásba helyezte Kionga újbóli elfoglalásának igényét. Egy évvel az első csapaterősítést követően, 1915. november 7-én José Luís DE MOURA MENDES tüzérőrnagy vezetésével újabb, szintén másfél ezer főnyi – immár tüzérséggel is kiegészített – egység érkezett Porto Améliába. Az észak-mozambiki portugál haderő a határ menti járőrözést a következő év első feléig folytatta, bár határesetemények nem történtek a Rowuma-folyó völgyében, sem a Kionga-háromszögnél.¹⁸⁰⁴

(*Kilimandzsáró északnyugati és keleti hadszíntér*) A britek – a kialakult hosszabb állóháború miatt – erőiket Voi térségébe kezdték összpontosítani, így 1915. decembere óta az Uganda-vasutat a németek már kevesebb sikerrel támadták. VON LETTOW-VORBECK ezredes – miután egyre nyilvánvalóbbá vált a fokozódó brit jelenlét és érkezett erősítés – a térségben állomásozó erőit Salaitába koncentráltta, így ekkor a kasigau-hegyi előretolt állást is kiürítették.

TIGHE tábornok erőit 1916. januárjában két hadosztályra osztotta. A brit *1. Hadosztályt* STEWART vezérőrnagy vezette, amely január 15-én indította meg támadását a Longido térségének megszállására. A MALLESON dandártábornok vezetése alá tartozó *2. Hadosztály* kapta azt a feladatot, hogy január 22-én indítson támadást Maktauból Mbuyuniban lévő német, előretolt állások ellen.¹⁸⁰⁵

(*Antant hatalmak haderő-átcsoportosítása*) Az 1915. decemberében kinevezett új kelet-afrikai parancsnok-vezérkari főnök, Horace SMITH-DORRIEN vezérőrnagy – a már említett megbetegedéséből kifolyólag – tervei kivitelezéséhez már nem láthatott hozzá; januárban a teljes gyógyulása érdekében az Egyesült Királyságba hívták vissza. Ezalatt a Délnyugat-Afrikában felszabadult dél-afrikai haderő – a britek részére kedvezően alakuló kameruni események miatt – számottevő erősítést biztosíthatott Kelet-Afrikába. Már 1916. januárjában megérkeztek Mombasába az első jelentősebb létszámú dél-afrikai erők, s február elején kelet-afrikai kikötőben kihajózott a *2. Dél-afrikai Gyalogos Dandár* utolsó egysége is.¹⁸⁰⁶

A kelet-afrikai brit haderők új parancsnokává, vezérkari főnökévé 1916. március 1-jei hatállyal Jan Cristiaan SMUTS vezérőrnagyot, új beosztása idejére ideiglenes altábornagyot¹⁸⁰⁷ nevezték ki.¹⁸⁰⁸ A korábbi búr tábornok – aki a britek ellen BOTHA tábornokkal harcolt az 1899–1902-es búr háborúban –, jól ismerte azt a gerilla harcmodort, amit a Kilimandzsáró tágabb vidékén VON LETTOW-VORBECK 1914. végétől alkalmazott. SMUTS tá-

¹⁸⁰⁴ › *Moçambique 1914-18.*

¹⁸⁰⁵ › SMUTS 1916-1

¹⁸⁰⁶ › SMUTS 1916-1

¹⁸⁰⁷ › SMUTS, Jan Christiaan (született: 1870. május 24.), búr–dél-afrikai államférfi és katonatiszt. Tanulmányait a stellebosch-i Victoria College-ban kezdte, s jogot tanult Cambridge-ben. 1895-ben tért vissza Dél-Afrikába, 1898. júniusától Dél-Afrikai Köztársaság államügyésze. 1900. júniusától részt vesz a búr háborúban a britek ellen. 1906-tól királyi tanácsos, 1907. februárjában tagja Louis BOTHA kormányának, s 1910. májusában részt vesz az első alkotmány megalkotásában. 1910-től 1912-ig bel- és bányügyi miniszter, majd 1912–1913-ig pénzügyminiszter, s 1910. és 1920. között hadügyminiszter. Részt vett 1915-ben Német Délnyugat-Afrika megszállásában, majd 1916. februárjában Kelet-Afrikába lett kinevezve.

¹⁸⁰⁸ A tábornokot 1916. január 25-én nevezték ki új beosztásába, Dél-Afrikából február 12-én indult, s 19-én érkezett meg Mombasába, ahol TIGHE tábornok tájékoztatta a kelet-afrikai hadi helyzetről. Az ezt követő napokban személyesen is járt TIGHE tábornok társaságában a főbb arcvonalaknál.

bornok Dél-Afrikából február 19-én érkezett Mombasába, ekkor már egy hete volt, hogy az első dél-afrikai egységek megütköztek a németekkel Kelet-Afrikában. Az újonnan ki-nevezett kelet-afrikai parancsnok első dolga haderejének átszervezése volt, emellett több dél-afrikai és búr tábornokot nevezett ki csapatostei élére. A Mombasába hajóval érkező dél-afrikai csapatokat vonattal indították útnak északnyugatra, Voiba, ahol a Taita-hegység környezetében gyülekeztek. 1916. márciusában – a Dél-Afrikából érkezett 18.700 fős (!) erősítéssel együtt – SMUTS tábornok összesen 27.350 katonára, 123 géppuska és 71 löveg felett rendelkezett, ezáltal az európai frontoktól immár közel négy hadosztálynyi katonát vontak el a kelet-afrikai harcok miatt.¹⁸⁰⁹

(*Kilimandzsáró északnyugati és keleti hadszíntér*) 1916. februárjában a németek a Salaita-hegynél továbbra is jelentős erőket állomásoztattak Georg KRAUT őrnagy parancsnoksága alatt. A kiépített távbeszélővonal segítségével folyamatos kapcsolatban tudtak lenni a Neu Mischiban működő főparancsnoksággal. A hat század erejű német tartalék erő nyugatabbra, a Taveta–Neu Moschi út mentén, több század erő pedig Kahe környékén állomásozott.¹⁸¹⁰ A közben folyamatosan érkező dél-afrikai erőkkel megerősítve Wilfrid MALLESON dandártábornok **támadást kezdeményezett a Salaita-hegy ellen**, amelynek vidékét már napokkal előtte két repülőgéppel felderítették. Első kísérletként 1916. február 9-én útnak indított három dél-afrikai ezredet egy meglepetésszerű támadás kivitelezésére. Azonban egy német járőr felfedezte az 5. *Dél-afrikai Ezred* menetoszlopát, amely rövid tűzharc után visszavonult. Még aznap a Salaitától 5 km-re keletre kijelölt vonalukig vonultatta fel a brit erők java részét, majd aznap látótávolságra, helyenként 1.300 méterre közelítették meg a német állásokat.¹⁸¹¹ A britek felvonulásakor a németek *askari*jaikat a hegytető állásaiból a keleti hegyoldal lábához vezényelték le. A hegyen és annak oldalában állást foglaló német haderő két kisebb löveggel és 21 géppuskával megerősítve közel 1.400 főt számlált. A jól beásott német állások felett két lobogó hirdette jelenlétüket. A brit parancsnok a vasúti építkezés késedelme miatt végül a támadás elnapolása mellett döntött, és csapatait visszavonta az 5 km-re lévő első vonalig, illetve még hátrább.¹⁸¹² Az újbóli brit támadásra február 12-én 05:00-kor került sor. Ekkor MALLESON tábornok vezetésével megközelítőleg 6.000 főt indítottak útnak kelet felől, a támogatásukra pedig 41 géppuskát és 18 löveget. A támadó főerőt a P. S. BEVES dandártábornok vezette 2. *Dél-afrikai Gyalogos Dandár* három ezrede – az 5., a 6. és a 7. *Ezred*, ezekben sok volt a fiatal újonc – és az 1. *Kelet-afrikai Dandár* (a 2. *Loyal North Lancashire Ezred*, a 2. *Rhodesiai Ezred* és az indiai 129. *Baluchi Ezred*¹⁸¹³ és 130. *Baluchi Ezred*) alkotta. A támadást a géppuskás alakulatok és ütegek mellett repülőgépek és immár páncélozott–felfegyverzett gépkocsik is támogatták. Az így előkészített brit támadásban a három dél-afrikai ezred már két km-re megközelítette a hegy lábánál lévő német védelmi vonalat, amikor az igen heves védelmi ágyútűz megállította őket. Ekkor Tavetából SCHULTZ százados egységeit KRAUT megerősítésére vezényelték, s a német katonai vezetés is a helyszínre igyekezett. Az érkező német erősítés a heves brit ágyútűzben a támadók északi szárnya ellen indult, az egyre több brit áldozat miatt a dél-afrikaiak kitarása és bátorsága ellenére is megtorpant. SCHULTZ százados *askari*jaival ellentámadásba lendült, s kelet felé szorította vissza a jelentős brit erőt. A britek hamarosan megindított ismételt támadása sem járt sikerrel. A

¹⁸⁰⁹ > CLODFELTER ; THOMPSON

¹⁸¹⁰ > VON LETTOW-VORBECK: 103. p.

¹⁸¹¹ > THOMPSON

¹⁸¹² > THOMPSON ; VON LETTOW-VORBECK: 103–104. p.

¹⁸¹³ A 129. *Baluchi Ezred* eredetileg 1914. őszétől az európai nyugati fronton harcolt, ahonnan 1915-ben vezényelték át Kelet-Afrikába.

brit oldalon elesettek és sebesültek száma 172 fő volt, a csatát követően a németek is több mint félszáz britet és dél-afrikait temettek el Tavetában. Számos brit katona német fogságba esett.¹⁸¹⁴

Az ütközet másnapján, február 13-án a németek három lövéssel megsemmisítették a vasút melletti brit víztartályt, és a brit állások is károkat szenvedtek. A kelet-afrikai dandár újra megközelítette a csata térségét, hogy sebesültjeiket és halottaikat begyűjtsék, ezalatt kórházvonatot küldtek a visszavonultak sebesültjeiért, és délután a dél-afrikai ezredeket Mbuyuniba vonták vissza. Bár jelentős veszteségeket szenvedtek el a támadók, mégis a dél-afrikai egységek értékes tapasztalatra tettek szert a vidék sajátos növényzetében és a kelet-afrikai német egységek ellen folytatandó harcról. A britek február 20-án repülőgépről egy bombát dobtak a német állásokra, egyúttal felderítették az azok vonalaiban keletkezett károkat is.¹⁸¹⁵ E csata időszakában a Longido- és Erok-hegy térségében állomásozó brit-indiai erők egy kisebb csapata a Meru- és Kilimandzsáró-hegy közötti területre hatolt be. Itt a német hadvezetés már korábban öt FK-t, közel ezer fős egységet helyezett el, éppen a britek esetleges betörése ellen. Ennek köszönhetően Freiherr VON LYNCKER hadnagy lovas egysége felfedezte a támadókat, és rájuk támadott. A rajtaütés során a brit parancsnok meghalt, s az indiai egység számos lovat hátrahagyva elmenekült.¹⁸¹⁶

(*Bukoba–Kagera hadszíntér*) Az Uganda Védnökség déli határán fekvő Kachumbe (Machumbe) erőd – brit utánpótlást fedező létesítmény – ellen 1916. február 16-án 3 német vezette 64 *askari* és egy géppuskás osztag (egy európai tiszthelyettes és 5 *askari*) vonult fel, hogy élelmet, fegyvert és lőszert zsákmányoljanak az 1 brit őrmester és 35 afrikai által védett helyőrségtől. A február 18-án vívott ütközet súlyos vereség volt a németeknek, mivel alábecsülték a britek védelmi erejét. Három német és 22 *askari* esett el, és 1 német mellett 31 afrikai katona – egy géppuskával és 45 puskával – brit fogságba került (több mint a század háromnegyede!), és sok volt a sebesült is. A britek oldalán veszteség nem volt.¹⁸¹⁷

(*Kilimandzsáró északnyugati és annak keleti hadszíntere*) A Salaita elleni február közepe, ismét kudarcba fulladt brit kísérlet azt mutatta, hogy nem csak a korábbinál nagyobb erejű, hanem annál összetettebb hadművelet is szükséges a németek kiszorítására. Hiszen egy jelentős brit haderő egyfrontos, szemből indított támadása továbbra sem érhetett el sikert a németek jól védhető, jó kilátást biztosító állásai ellen. A február utolsó harmadában érkező és március 1-jétől hivatalba lépő Jan C. SMUTS tábornok a korábbi tapasztalatokat és eredményeket figyelembe véve átdolgozta a németek visszaszorításra, TIGHE vezérőrnagy által kidolgozott hadművelet terveit, és már február 20-án felkereste a Mbuyuni környékén állomásozó csapatokat. A kidolgozott terv egyidejű, kétfrontos (Nyugat- és Délkelet-Kilimandzsáró) támadást írt elő, a Taita-hegy irányából megindítandó egységek frontszakaszát is széthúzták, ezzel igyekeztek a német erőket széttagolni és átkarolni. Ez alapján az 1. *Hadosztály*, James M. STEWART vezérőrnagy vezetése alatt a Longito-hegy felől, délkelet felé előrenyomul Engare Nanjuki időszakos folyó völgyében, majd a Kilimandzsáró és Meru között betörve elvágja a németek visszavonulási útját, majd hátba támadja ellenfelét. Ekközben TIGHE vezérőrnagy 2. *Hadosztálya* Salaita ellen indul, majd az Északi-Pare-hegység és Kilimandzsáró közé szorítja be a németeket. Mivel az utóbbi képezte a támadás fő erejét és irányát, ezért március első napjaiban ide átvezényelték az 1.

¹⁸¹⁴ › SIBLEY: East Africa. ; VON LETTOW-VORBECK

¹⁸¹⁵ › THOMPSON ; SMUTS 1916-1 ; VON LETTOW-VORBECK: 103–104. p.

¹⁸¹⁶ › VON LETTOW-VORBECK: 106. p.

¹⁸¹⁷ › SMUTS 1916-2

Dél-afrikai Lovasdandár nagy részét, Jacob VAN DEVENTER dandártábornok¹⁸¹⁸ vezetésével. E mozgékony dél-afrikai haderő és a hozzá csatlakozó *3. Dél-afrikai Gyalogos Dandár* feladata lett, hogy nagy kerülővel elfoglalja a Tavetától északra fekvő Chala-tó környékét. A *2. Dél-afrikai Gyalogos Dandár*, két üteggel a tartalékot képezte. A tervezett támadás részleteiről és előkészületeiről SMUTS tábornok titkosított táviratok útján folyamatosan tájékoztatta a londoni hadügyminisztériumot.¹⁸¹⁹ A kelet-afrikai brit hadvezetés a leendő támadás térségében az előkészületek közben fokozta afrikai kémeinek és szabotőröknek tevékenységét, bár közülük a német katonáknak néhányat sikerült felfedni és elfogni. Mindez azt jelezte német hadvezetésnek, hogy nagy horderejű támadás kezd kibontakozni, amely veszélyezteti az – utánpótlásban is nehezen nélkülözhető – Usambara–Kilimandzsáró vidék birtoklását is. Ebből adódóan a német hadvezetés legfőbb feladata az lett, hogy a britek támadási irányát a lehető legközelebb szorítsák a Kilimandzsáróhoz, hogy az *Usambara-vasút* adta visszavonulási lehetőség nyitott maradjon. (Legrosszabb esetben a britek a Djipe-tótól délre, az Északi-Pare-hegység déli lankái mentén törtek volna be a német vasúthoz, amellyel lényegében a Kilimandzsáró térségébe zárták volna a *Schutztruppe* erőit.) Ennek szellemében alakították ki a határ menti német állásokat is. A rendelkezésre álló közel 4.000 német és *askari* alkotta haderő zömét – mivel VON LETTOW-VORBECK arra nem tartotta elegendőnek, hogy sikerrel megoszthassa és feltartóztathassa a támadók erejét – Taveta térségébe csoportosította, míg a Kilimandzsáró nyugati lejtőjének térségét kis erővel védte. SMUTS tábornok hírszerzése ugyanezen német erőt közel 6.000 katonára – 37 géppuskával és 16 löveggel – becsülte. Február utolsó napjaiban a dél-afrikai ezredek szakaszai mind sűrűbben járőröztek a térségben, s esetenként tűzharcba is keveredtek a németek katonáival, és több német és német *askari* is fogságba esett.¹⁸²⁰ Március 2-án német portyázó járőr még sikeresen felrobbantotta az *Uganda-vasút* vonalát Voi és Maungu (Voi-tól 30 km-re délkeletre) térségében, a brit felderítő repülőgépek pedig bombát dobtak le a Salaita-hegyre (Oldorobo), Tavetára, Himora, Moschira és Kahére is.¹⁸²¹

1916. márciusában a német kelet-afrikai haderő létszáma 15.107 főt tett ki, amelyből megközelítően 2.900 fő volt német, illetve osztrák és magyar állampolgár, akik főként besorozott telepések és ritkábban tartalékos tisztok voltak.¹⁸²² E személyi állományt hetven századra tagolták, amelynek jelentős része továbbra is lövészsorozat (FK) volt; benne számottevő volt az európaiak és afrikaiak vegyes századának részaránya, illetve jelentősek voltak a közel század erejű különítmények is.

A német vezetés a brit felderítő-repülőgépek német állások, települések fölé repüléséből és azok gyakoriságából igyekezett a várható támadási irányt valószínűsíteni. A *Schutztruppe* tartalékban lévő századait ez időben Himo és Klein Himo térségébe vonták össze.¹⁸²³ SMUTS tábornok tervének megfelelően 1916. március 5-én az *1. Hadosztály* az Erok- és Longido-hegy térségéből megindult dél felé, s másnap délután az előörs elérte

¹⁸¹⁸ VAN DEVENTER, Jacob Louis, búr / dél-afrikai katonatiszt (született: 1874. július 18., Oranje Szabad Államban) katonai pályafutását a transvaali hadseregben kezdte – tüzérből egy év alatt előléptették zászlóssá. E haderő kötelékében harcolt a második búr háborúban, mint alegységparancsnok 1899. és 1902. között. A háború befejezésével visszavonult, de az új dél-afrikai haderő fellállításakor, 1910-ben annak kötelékébe lépett. Később részt vett Német Délnyugat-Afrika megszállásában (1914. és 1915. között), mint egy dél-afrikai dandárt irányító ezredes, majd dandártábornok, 1916. lelegején Kelet-Afrikába vezényelték.

¹⁸¹⁹ > SMUTS 1916-1

¹⁸²⁰ > SMUTS 1916-1 ; THOMPSON ; VON LETTOW-VORBECK: 108–109. p.

¹⁸²¹ > *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVIII. évf. (1916) 21. sz. (márc. 14.)

¹⁸²² > GRÜNDER

¹⁸²³ > VON LETTOW-VORBECK: 110. p.

Engare Nanjuki keleti térségét, ahová az azt követő nap kora délutánjára felzárkózott valamennyi brit erő. E haderőt március 8-án a Geraragua vidékén egy kisebb német ellen-támadás is hátráltatta, s a további előretörés is lassan haladt. A német vezérkar ezalatt a Kahe–Taveta között félúton, East Kitovo településnél, a Reata-hegy délnyugati térségében foglalt állást.¹⁸²⁴ VAN DEVENTER tábornok egységei március 8-án számos gépjárművel a Salaita-hegyet északról, 6 km távolságban megkerülve – ezt a németek a nagy porfelhőből több pontról is időben észlelték – átkeltek a Lumi-folyó felső szakaszán, majd az előőrsök délre kanyarodva másnap délután elérték a Chala-tó északkeleti partját. VON BOCK és VON LANGEN századai Timbela térségében tűzharcba keveredtek, amely során egy *askari* eltűnt, míg a britek vesztesége 10 európai és 3 indiai volt. A jelentős brit erő folyamatos felzárkózása miatt a timbelai német állást hamarosan kiürítették, és Tavetába vonultak vissza.¹⁸²⁵ Szintén március 8-án TIGHE vezérőrnagy ütegei lőtték a salaita-hegyi német lövészárkok feltételezett vonalait, mialatt az *1. Kelet-afrikai Dandár* beásta magát a hegyhez közel. Még aznap késő este – nehogy bekerítsék – KRAUT őrnagy egységeit a Salaita-hegytől nyugatra, a környezetéből 200 méter magasan kiemelkedő Latema- és Reata-hegy (Közép- és Dél-Kitowo-hegyek) gerincére vonták vissza, SCHULTZ százados egységeit pedig a Latema-hegy északi térségébe vezényelték. A kiürített salaita-hegyi állásokat dél-afrikai egységek másnap, március 9-én szállták meg. Paul STEMMERMANN százados *11. FK*-ja közben Himotól valamivel északkeletre, a Kilimandzsáró lábánál foglalt állást. Tangából a helyszínre rendelték a KÖNIGSBERG egyik 105 mm-es lövegét, hogy megerősítsék a csak helyenként kitöltött, közel 20 km széles frontvonalat, azonban a löveget nehézkes szállítása miatt végül Kahe mellé telepítették. Az elkövetkező két nap a német állások kiépítésével és a brit egységek felzárkózásával, a csata előkészületeivel telt, és pusztán helyi tűzharcok alakultak ki a felderítő alegységek között. Ezalatt a Kilimandzsáró nyugati lába mentén dél felé haladt az *1. Hadosztály*.¹⁸²⁶ A Chala-tó felől visszavonuló németek március 10-én Tavetánál összecsaptak egy – a VAN DEVENTER egységéhez tartozó, és könnyűlöveggel megerősített – megközelítőleg 600 lovas alkotta dél-afrikai egységgel; a német oldalon egy teherhordó esett el, 8 katona megsebesült, míg a másikon 6 brit és 1 indiai elesett. Ezalatt az – utánpótlását március 9-én pihenéssel bevaró – *1. Hadosztály* március 10-én, Geraraguánál tüzérségi támogatás mellett Erich FISCHER őrnagy egységeivel csapott össze, amely során 2 német altiszt és 1 *askari* elesett, 1 német, 7 *askari* és 3 teherhordó megsérült; a britek két elesettje mellett ketten fogságba estek.¹⁸²⁷ A britek ottani főereje ezt követően dél felé indult meg, mivel az utánpótlásuk számára az eredeti vonulási irányban az út járhatatlan volt. A Sanja-folyó mentén elérték az Aruscha–Moschi utat, amelyen majd március 13-án keletnek, Boma-Ngombe felé folytatatták tovább útjukat.¹⁸²⁸

Az új német védelmi vonal elleni brit támadást 1916. március 11-én indították meg, először egy brit repülőgép dobott több bombát Neu Moschira. Ezalatt a briteknek – másfél napi munkával – sikerült a Lumi-folyó felett fekvő, nehéz gépjárműveknek és lövegeknek is járható hidat megépíteni, így a tüzérségük is felzárkózhatott Taveta környékére. A Taveta felől a Latema- és Reata-hegy irányába előrenyomuló brit haderőt MALLERSON tábornok – a *3. K.A.R. zászlóalj*, a *130. Baluchi Ezred*, a *2. Rhodesiai Ezred* valamint géppuskás és tüzér alakulatok alkotta – *2. Hadosztálya* vezette, ezalatt BEVES tábornok tartá-

¹⁸²⁴ › SMUTS 1916-1 ; VON LETTOW-VORBECK: 110. p.

¹⁸²⁵ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVIII. évf. (1916) 21. sz. (márc. 14.) ; SMUTS 1916-1

¹⁸²⁶ › THOMPSON ; VON LETTOW-VORBECK: 110–111. p.

¹⁸²⁷ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVIII. évf. (1916) 21. sz. (márc. 14.)

¹⁸²⁸ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVIII. évf. (1916) 21. sz. (márc. 14.) ; SMUTS 1916-1

léknak szánt 2. *Dél-afrikai Gyalogos Dandárja* a Chala-tótól a Lumi-folyó mentén Tavetába vonult, ahová aznap délután érkezett meg. MALLERSON 11:45-kor indított egyenes vonalú támadása – a tüzéségi előkészítés ellenére – megakadt a németek heves ellenállása és a terepviszonyok miatt. Annak ellenére, hogy a németek a lövegeik lőszerével kénytelenek voltak takarékoskodni, visszaverték a Latema- és Reata-hegyek ellen indított brit rohamot. Az újabb, 16 órakor indított, dél-afrikai tartalékokkal megerősített támadás vezetését TIGHE dandártábornok vette át. Ennek során egyes brit alakulatok már megközelítették a védők vonalát. Azonban a két hegy hágója között VON LETTOW-VORBECK ellentámadásra indította KOEHL százados két századát, amely a britek visszavonulását eredményezte. A nap folyamán a brit lovas alakulatok előretörték, és elfoglalták Marangu térségét, azonban a Kilimandzsáró túloldalán STEWART tábornok 1. *Hadosztálya* ekkor éppen csak elérte a Moschi–Aruscha utat Boma-Ngombénál. Tavetától délnyugatra, a sötétség beálltát követően, 21:15-kor szuronyrohamra indították a 2. *Dél-afrikai Gyalogos Dandár* két zászlóalját, BYRON alezredes vezetésével. Ez az egység is végül ismételtelen sikertelenül kísérelte meg KOEHL százados állásainak elfoglalását, noha éjfélhez közel egyes szakaszok elérték a német állásokat. Az éjszaka ismét támadó brit egységek létszámát VON LETTOW-VORBECK a jelentések alapján túlbecsülte, ezért – félve, hogy a támadók elvágják visszavonulási lehetőségeiket – éjjel fokozatosan hátrébb vonta az erők java részét, valamint elállt a Marangu térségében lévő britek megtámadásától is. A német ezredes ezalatt valamennyi századát – a 11. FK kivételével, amely Himoban maradt – Klein Himo körzetében, a Reata-hegy és Kahe közötti útnál összpontosította. A Latema- és Reata-hegyen KRAUT őrnagy egy százada maradt két géppuskával, hogy fedezze a visszavonulást, majd levonult. A két hegy egyes részeit a két támadó, valójában kis létszámú dél-afrikai alegység – FREETH alezredes egy 18 fős szakasszal és THOMPSON őrnagy 170 katonával – éjfél körül megszállta.¹⁸²⁹ Március 12-én, éjfél után másfél órával a dél-afrikaiak támogatására a 130. *Baluchi Ezredet* küldtek előre, mialatt az élen lévő két zászlóalj kissé hátrébb húzódott. Azonban az első vonalban tevékenykedő valamennyi brit alakulatot – egy későbbre tervezett, lovassággal indított támadás eredményességében bízva – 04:30-kor Tavetához közelre visszavonták, ahol a táborigazgatás teljesen megtöltötték az ütközetek sebesültjei. Mivel a reata- és latema-hegyi kis dél-afrikai egységet nem sikerült megerősíteni, ezért azok is hamarosan visszavonultak. A németek a csatazaj elültével, a kora reggeli órákban bejárták a korábbi harctereket, és elszállították a sebesülteket és a halottakat. Végül VON LETTOW-VORBECK úgy döntött, hogy a már kivont egységeit nem fordítja vissza, hanem a Himó-folyónál tartja, illetve STEMMERMANN százados 11. FK-ját is visszarendeli oda. A britek hamarosan elfoglalták a véglegesen kiürült Latema- és Reata-hegyi állásokat, majd onnét próbálták zavarni a németek állásait, de ez nem vezetett eredményre.¹⁸³⁰ A brit ezredes soraiban közel 270 katonát elesett vagy megsebesült. A németek vesztesége 5 német és 12 *askari* halott volt, 10 német és 57 *askari* megsérült, további 2 német és 37 *askari* eltűnt vagy fogságba esett. Ezen felül a britek zsákmánya egy 60 mm-es löveg, három géppuska és sok puska, valamint lőszer lett. A német haderő a visszavonulása során valamennyi hidat megsemmisítette, ez a britek előretörését valamelyest lelassította. Ezalatt a Sir W. JOHNS ezredes irányítása alá tartozó műszaki alakulatok töretlenül építették az utánpótlás szállításához elengedhetetlenül szükséges vasutat. A Lumi-folyó felett hidat verve, már március közepén Tavetához ért a Voinál leágazó

¹⁸²⁹ E tettéért mindkét főtiszt megkapta a legmagasabb brit katonai kitüntetést, a *Distinguished Service Order*.

¹⁸³⁰ > SMUTS 1916-1 ; THOMPSON ; VON LETTOW-VORBECK: 111–116. p.

szárnyvonal. Onnét a Latema és a Reata hegyek közötti hágó irányába folytatták építkezést, amely naponta, akár 1,5 kilométer is előre haladt.¹⁸³¹

A Kilimandzsáró térségének német polgári lakossága megkezdte a délkeletre, az Usambara-hegységbe történő áttelepülést. Az Aruscha kerületi németek ökrös szekereikkel Kandoa-Irangin keresztül Dodomába vonultak el. A görögök és más semleges ország állampolgárai továbbra is gazdaságaikban maradtak, mivel a britek őket nem tekintették ellenségnek.¹⁸³² Március 13-a reggelére hadászati szempontból is kiűrtették Moschit és Neu Moschit is, és Kahe irányába vonultak el. A két települést – a kerületi székhelyet és a vasúti végállomást – már másnap megszállták VAN DEVENTER és az északnyugatról érkező STEWART tábornok egységei, ugyanekkor két dél-afrikai dandár vonult előre a Himo-folyóhoz. A britek következő támadása a Klein Himo melletti hegy ellen történt, ahol a németek által nem védett hegyet erős tüzérségi tűzzel támadták, majd megszállták. Ekközben a Tavetából a brit vonalokhoz futó utakat rendbe hozták, és nagy mennyiségű készletet halmoztak fel egy következő támadáshoz. A Klein Himo magaslatra telepített ütegekkel a britek folyamatosan lötték a németek Neu Steglitz ültetvény környezetébe visszavont állásait is, ahol az ültetvény központi épületében VON LETTOW-VORBECK törzsének székhelyét állították fel. A KÖNIGSBERG lövegét eközben Kahe falu mellett, a folyó déli partjához helyezték át.¹⁸³³ FISCHER őrnagy négy századával a Meru és Kilimandzsáró közötti vidékről kellő időben felzárkózott VON LETTOW-VORBECK csapataihoz, ROTHERT százados azonban a 28. FK-val dél felé, Kandoa-Irangira irányába volt kénytelen megindulni. A Tangából érkezett német erősítés segítségével közel 4.000 katona – a kelet-afrikai német haderő akkori összlétszámának negyede – állt szemben a brit ezredekkel. A britek Himo térségében a kelet–nyugati út mentén sorakoztatták fel az 1. Hadosztályt és a dél-afrikai dandárokat, míg a 2. Hadosztály a Himo-folyónál várta a támadást (mindezen csapatmozgásokat a német felderítők is észlelték). Hamarosan minden erő megindult Kahe irányába, míg VAN DEVENTERnek ki kellett várnia, hogy hatalmas kerülővel oldalba támadhassa a német állásokat. A magas növényzetben és az erdőkben állást foglaló német egységek a britek légi felderítése előtt rejtve voltak, s a Kahe környezetében ledobott bombák sem okoztak jelentős kárt bennük. Március 15-én Neu Steglitztől északnyugatra jelentős brit lovas egység tűnt fel, amelyet a környéken lévő német alakulatok sikeresen visszaszorítottak.¹⁸³⁴

Március 18-án Neu Moschi felől STEWART tábornok egységei megindultak délkelet felé, Massai Kraal közelébe. Ugyanekkor észak felől a brit egységek felzárkóztak a német vonalakra, az Euphorbien-hegy és a Klein Himo magaslat közti vidéken. Azonban a sikeres német ágyútűz megtorpanásra készítette az erőfölényben lévő briteket, s a nem kellő felderítés és a hiányos térképek miatt további támadásaik is sikertelenek maradtak. Ezekben a napokban a német járőrök kisebb összecsapásokat provokáltak, az FK-k viszont kivárták a britek támadását. A német egységek közül északkeleten, Neu Steglitz térségében OTTO, ADLER és SCHULTZ százados, Kahétól kissé északabbra STEMMERMANN százados, míg a vasúti megállónál BOCK VON WÜLFINGEN százados egységei állomásoztak. Március 19-én estefelé a 3. Dél-afrikai Dandár heves harcban bonyolódott, amely eredményeként éjszaka sikerült megszállniuk az ellenfél állásait. Az innét visszavonuló németek soraiból 27 askari esett el. Március 20-a kora délután VAN DEVENTER tábornok lovas egységei – az 1. Dél-afrikai Lovas Dandár, a 4. Dél-afrikai Lovas Ezred két üteg kísére-

¹⁸³¹ › SMUTS 1916-1 ; *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*, XVIII. évf. (1916) 23. sz. (márc. 21.)

¹⁸³² › VON LETTOW-VORBECK: 124. p.

¹⁸³³ › SMUTS 1916-1 ; THOMPSON ; VON LETTOW-VORBECK: 116–117. p.

¹⁸³⁴ › THOMPSON ; VON LETTOW-VORBECK: 119–121. p.

tében – megindult dél felé, azzal a céllal, hogy átkelve a Ruwu/Pangani-folyón hátba támadja a németeket. Közben aznap késő este, 21:30-kor Massai Kraal és Kahe között félúton, SHEPPARD tábornok egységeinek szálláshelyénél jelentősebb összecsapásra került sor. Ennek során sokan elesetek vagy megsérültek mindkét oldalon — a briteknél 20 fő körül, a németeknél ennél több volt a számuk –, azonban a németeknek nem sikerült a briteket visszaszorítani. VAN DEVENTER dél-afrikai lovas dandárja ekkor már Kahétól messze délnyugatra, a Kahe-heggyel szemközt járt, mialatt Kahe vasútmegállónál nyolc német század állt tartalékként készen egy ilyen támadás kivédésére. A britek március 21-én, nem sokkal dél előtt – a Klein Himo és a kahei út közötti vonalból – megindított támadásával a SHEPPARD tábornok vezetése alatt álló erők STEMMERMANN egységeire mértek csapást, de a KÖNIGSBERG lövegének fedezete mellett a védők állták a nyomást. Ezalatt a németek jobb szárnyán (keletre) SCHULTZ százados egysége ellentámadásba lendült, de a közvetlen közléről leadott lövések visszavonulásra kényszerítették őket.¹⁸³⁵ A britek repülőgépről ez időben történt bombázások során néhány hordár meghalt vagy megsebesült.¹⁸³⁶ VAN DEVENTER dél-afrikai lovas alakulatainak előőrsei – miután elfoglalták a közelben lévő Baumann-hegyet – Kissangire megállóhely térségében megközelítették vasútvonalat. A Kahe-hegytől délre fekvő Baumann-hegyet egy század német *askari* sikertelenül próbálta visszaszerezni, azonban a Ruwu/Panganitól délre futó vasútvonalat lövegek segítségével védeni tudták. A veszélyessé váló helyzetben VON LETTOW-VORBECK, még mielőtt VAN DEVENTER elvágna a visszavonulás lehetőségét, kiadta rá a parancsot. A KÖNIGSBERG 105 mm-es lövegét nem tudták elszállítani, ezért azt a helyszínen felrobbantották, majd a március 21-ről 22-re átnyúló éjszaka folyamán a német erők zöme zavartalanul átkelt a Ruwu-folyón a nem sokkal korábban emelt számos pontonhídon, és délkelet felé indultak. A Pangani felett átívelő vasúti hidat ekkor semmisítette meg a visszavonulók utóvédje. A német ezredes azonban hamarosan felismerte, hogy a dél-afrikai lovas egység erejét tisztjei túlbecsülték, s a visszavonulás még várható volt. Ebből eredően a tisztikart minden, az ellenség erejét számba vevő jelentés fokozott ellenőrzésére utasította.¹⁸³⁷ A Kahe környéki ütközetekben a németek vesztesége a felsorakoztatott létszámhoz képest nem volt túlzottan nagy: az elesett 4 német, 22 *askari* és 3 *rugaruga* mellett 11 európai (köztük 5 tiszt), és 80 *askari* megsérült; valamint eltűnt, vagy fogságba esett 6 német (köztük RENDEL kormányzósági első referens) és 45 afrikai is.¹⁸³⁸ Az elesettek, sebesültek és eltűntek száma 4–5 %-a volt a harcokban részt vevő német alakulatok létszámának. (Ez természetesen az európai állóháborúk veszteségarányainál mérsékeltebb volt, azonban a kelet-afrikai hadszíntér utánpótlási lehetőségei jelentősen elmaradtak attól.) A britek március 21-ei támadássorozatának vesztesége 288 fő, köztük sok halott volt.¹⁸³⁹ Ez időben a britek utánpótlását szolgáló vasútvonal építése Tavetából már a Reata- és Latema-hegy közötti átjáró vidékén tartott. E siker áttörést jelentett a következő hadműveleteket tekintve, britek ekkortól kezdve német gyarmati területen harcoltak, a németek pedig jellemzően védekezésre, illetve gyakorta visszavonulásra szorultak.

SMUTS tábornok, a kelet-afrikai brit erők vezérkari főnöke / parancsnoka kidolgozta az áttörést követendő hadműveleteket, amelyeket a néhány héten belül érkezendő esős évszak is befolyásolt. Az ezt követő hónapok során nagy nyomás nehezedett W. F. S. EDWARDS dandártábornok, hadtáp-főszemlész utánpótlásért felelős egységeire, mivel a

¹⁸³⁵ > SMUTS 1916-1 ; VON LETTOW-VORBECK: 121–123. p.

¹⁸³⁶ > *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVIII. évf. (1916) 25. sz. (márc. 28.)

¹⁸³⁷ > SMUTS 1916-1 ; VON LETTOW-VORBECK: 122–123. p.

¹⁸³⁸ > *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVIII. évf. (1916) 25. sz. (márc. 28.)

¹⁸³⁹ > SMUTS 1916-1

gyors haladású haderőkkel lépést kellett tartania az ellátmánynak is, ellenkező esetben haladási ütemüket jelentősen visszavetik majd. A kidolgozott haditerv végrehajtása érdekében átszervezte kelet-afrikai haderőit, amely során kellő körültekintést kellett követnie, hiszen a Brit Birodalom több területéről (Dél-, Közép-, Kelet-Afrika és India) érkezett egységek legénysége különböző nyelveket beszéltek, amelyet szintén figyelembe kellett venni. Az addigi két hadosztályra épülő elrendezést 1916. március végén három részre osztották, amelyből kettő döntően dél-afrikai ezredeket csoportosított, míg a harmadik az indiai egységek mellé vezényelt más afrikai alakulatokat tartalmazott. A két kelet-afrikai dandárt magába foglaló 1. *Hadosztály* vezetésével HOSKINS vezérőrnagyot bízta meg SMUTS tábornok. A délnyugat-afrikai harcokat is megjárta H. W. N. („Manie”) BOTHA dandártábornok vezette 1. *Dél-afrikai Lovas Dandárt*, és egy dél-afrikai lövészdandárt magába foglaló 2. *Hadosztályt* VAN DEVENTER vezérőrnagy irányítása alá helyezték.¹⁸⁴⁰ A dél-afrikaiakkal is megerősített afrikai-indiai 3. *Hadosztály* parancsnoka Coen J. BRITS vezérőrnagy lett. A támadási terv – mivel a német gyarmat középső részén hadászati fontosságú településsel, vidékkel, létesítménnyel nem bírt – egyszerű volt: a két vasútvonal ellenőrzését mielőbb átvenni. Ennek céljából az *Usambara-vasút* mentén visszahúzódozó németek nyomás alatt tartása mellett, egy Konadoa-Irangin át délre nyomuló támadás lett kidolgozva. Egy későbbi támadás terve volt Muansa elfoglalása, majd onnét Tabora tágabb vidékének megszállása, ahonnan a *Schutztruppe* jelentős számú újoncot állított ki. A Dar es Salaamnál történő partraszállás, majd nyugat felé, a vasút mentén történő előrenyomulás tervzetét elvetették, mivel a heves esőzések egyre közelebbi időszaka ezt igencsak megnehezítette volna.¹⁸⁴¹

A németek a délkeleti visszavonulással magára hagyták az Aruschán át nyugatra és délre vezető utakat, így e térségben zavartalanul törhettek előre a brit csapatok, ahonnan aztán Kandoa-Irangi irányába, délre fordulhattak. Ez lehetőséget adott a támadó félnek, hogy jelentős csapást mérhessen a német szállítási útvonalakra. A Pangani-folyó menti német visszavonulás fedezésére VON LETTOW-VORBECK hátrahagyott egy századot, s amíg az Északi-Pare-hegység átjárható hágóit OTTO százados egysége zárta le, addig az Északi- és Középső-Pare-hegység közötti völgyet KRAUT őrnagy felügyelte. A visszavonulás ténye ellenére az *askarik* harci kedve csak keveset csökkent, bár néhány katona ekkor már megszökött egységeitől. A német ezredes a főhadiszállását Lembeni¹⁸⁴² vasútállomás épületében rendezte be; a századok java részét ekkor pihentetni rendelte el, bár továbbra is előfordult a brit felderítő-repülőgépek alkalomszerű bombázása. Ezalatt a brit oldalon sem vetették be a kétételes ütközetben kifáradt egységeket, mindössze járőrözésekkel ellenőrizték az arcvonalat.¹⁸⁴³ A német csapatokat az utánpótlást szállító usambarai vonatok rendre ellátták, és a víznyerő-helyek is kellő mennyiségű vizet adtak.¹⁸⁴⁴ A korábban a Djipe-tó déli partját megkerülő, az Északi- és Középső-Pare-hegység keleti lejtőinél és az azok közötti átjáróban tevékenykedő brit portyázó alakulatok még a márciusi hadművelet kezdetén befejezték műveleteiket, így a hegységek nyugati oldalánál pihenő német alakulatok nem tartottak számottevő oldalirányú támadástól.¹⁸⁴⁵

¹⁸⁴⁰ A 2. *Hadosztály* korábbi parancsnokát, TIGHE tábornokot érdemei elismerése mellett az Egyesült Királyságba vezényelték át.

¹⁸⁴¹ › SMUTS 1916-2

¹⁸⁴² A település és vasútállomása az Északi-Pare-hegység délnyugati lankáinál fekszik.

¹⁸⁴³ › SMUTS 1916-1 ; SMUTS 1916-2 ; THOMPSON ; VON LETTOW-VORBECK: 123–124. p.

¹⁸⁴⁴ › THOMPSON ; VON LETTOW-VORBECK: 123–124. p.

¹⁸⁴⁵ › VON LETTOW-VORBECK: 125. p.

(*Óceánparti hadszíntér*) A kahei ütközet másnapján, március 22-én Tangához hajózott brit hadihajók heves ágyútűz alá vették a kikötővárost, amely során 17 afrikai meghalt, többen megsérültek. A későbbi hetekben a támadás több alkalommal is megismétlődött, április 11-én a várost nem csak brit hadihajóról lötték, de két repülőgép több bombát is ledobott.¹⁸⁴⁶ A brit hadihajók ismét Dar es Salaam alá vonultak, és hajózárt alkottak. 1916. március 23-án a H.M.S. HYACINTH vezette brit kötelék kísérletet tett, hogy követeket küldjön a TABORA kórházhajóra, 14 órakor azonban a brit követelést elutasították. Fenyegető figyelmeztetésként a H.M.S. PIONEER 15:40-kor öt percig lötte a német hajó horgonyzóhelyének környezetét, 16:05-kor pedig a HYACINTH nemzetközi zászlójelekkel szólította fel a németeket sebesültjeik kihajózására. Az ismételt figyelmeztető lövéseket követően végül 17:15-kor a HYACINTH és a PIONEER tüzet nyitott a TABORÁra, amelyhez hamarosan csatlakozott a szintén brit VENGEANCE is. A kórházhajó lövését délután hat órára fejezték be, a támadók húsz perc múlva távoztak.¹⁸⁴⁷ A támadás hatására a TABORA súlyos sérüléseket szenvedett, amely következtében végül az öböl fenekére süllyedt.¹⁸⁴⁸

(*Ruanda-Urundi és Nyasza tóparti hadszínterek*) A Kiwu-tó déli csücskénél, Schanugunál WINTGENS százados egysége március 1-jén belga alakulattal ütközött meg, amely során egy német elesett. A langenburgi határszakasznál, Igambénál brit egységekkel vívott tűzharc során a britek oldalán hárman meghaltak.¹⁸⁴⁹

(*Északkeleti hadszíntér*) 1916. április első napján Jan C. SMUTS tábornok főhadiszállását Moschiba tette át, míg a következő napokra a brit alakulatok zöme Kahe környezetében vert táborn.¹⁸⁵⁰ Még ezt megelőzően megindultak Aruscha irányába BOTHA tábornok lovas egységei, majd VAN DEVENTER tábornok a 2. *Hadosztály* fennmaradó egységeivel követte. A Meru déli lábainál fekvő Aruschába visszavonult német egység a dél-afrikai lovas felderítők beérkezésekor kiürítette a kerületi székhelyet, amelyet április első napjaiban ért el a brit hadosztály zöme. Ekkor SMUTS tábornok utasítását követve a lovas dandár délnyugatra fordult, Kandoa-Iringa felé.¹⁸⁵¹ Az április 3-án, Aruschából megindult három dél-afrikai lovas ezred előtt egy vízben szegény, füves-sivatagos szavanna állt, amelyen keresztül 300 km kellett megtenniük, hogy elérjék a kijelölt települést. A ROTHERT százados vezette 28. *FK* és a KAEMPFE-különítmény az 500 méter magasan kiemelkedő, vízforrással rendelkező Lolkisale-hegy oldalában vett fel védelmi állást. Az 1. *Dél-afrikai Lovas Dandár* három ezrede április 3-ról 4-re virradó éjjel körbevette a hegyet, majd több irányból lecsapott a védőkre. Ekkor megszűnt a német egység fénytávíró (heliográf) kapcsolata a keletre állomásozó VON LETTOW-VORBECKkel. A vízhiányban szenvedő támadók másnap ivóvíz-készleteik megcsappanása miatt igen nehéz helyzetbe kerültek – lovaik már két napja nem ittak –, a védők azonban a német százados súlyos sérülését követően ezt már nem tudták előnyükre fordítani. A védelem a túlerővel szemben április 6-a hajnalban végül összeomlott, a hegynél lévő német egység megadta magát. Ez lett az első önálló *Schutztruppe* egység, amely visszavonulási lehetőség híján adta meg magát a túlerőben lévő brit erőknek. Összesen 17 német és 404 afrikai katona esett fogságba, sok hordárral

¹⁸⁴⁶ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVIII. évf. (1916) 25. sz. (márc. 28.), 33/34. sz. (ápr. 28.)

¹⁸⁴⁷ › H.M.S. Goliath hajónaplói

¹⁸⁴⁸ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVIII. évf. (1916) 25. sz. (márc. 28.) ; GRÖNER

Elszüllyedésének helye: 06° 50' D és 39° 17' K, a Dar es salaami-öböl déli ágában, Ras Makabe(-fok)-tól 200 méterrel délnyugatra. (A roncsát 1955-ben elbontották.)

¹⁸⁴⁹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVIII. évf. (1916) 21. sz. (márc. 14.), 23. sz. (márc. 21.)

¹⁸⁵⁰ › VON LETTOW-VORBECK: 125. p.

¹⁸⁵¹ › SMUTS 1916-2

együtt, ráadásul a győztesek fegyverzetüket, két géppuskájukat és lőszerüket is megszerzték, valamint hadászati szempontból értékes jelentések birtokába jutottak, amelyek a német visszavonulás tervezett körülményeit ismertették. Az *askarik* egy kis részének azonban több sebesülten sikerült még időben délre elvonulnia, s Ufiome térségében csatlakoztak más német századokhoz.¹⁸⁵²

A dél-afrikai egységek vízkészleteik feltöltését követően, április 7-én indultak tovább Ufiome elfoglalására. Ezalatt a kelet-középső gyarmatrészen keresztül, a Központi-vasút ellen irányuló esetleges támadás feltartóztatására, kivédésére KLINGHARDT százados Kissenjinél állomásozó három századát rendelték Kandoa-Irangiba, így azonban a Kiwu-tó északi térsége maradt számottevő védelem nélkül. Mialatt a kissenjii századok utaztak, az Északi-Pare-hegység térségéből Buiko vasútmegállón keresztül Kandoa-Irangiba vezényelték a 13. FK-t, amelynek a háború kitörése előtt is ez volt az állomáshelye. A közel egy hétig tartó út után Kandoa-Irangi északi előterében állást foglaló három FK-n kívül még KLINGHARDT százados parancsnoksága alá helyezték az addig ott állomásozó két századot, illetve a Dar es Salaamból részben vasúton érkezett további egy század parancsnokságát is.¹⁸⁵³ Az Ufiome irányába előre törő dél-afrikai dandár több előőrs-utóvéd harcot vívott meg; április 10-én elérték a település térségét, amelyet két napos művelet következtében 13-án szálltak meg a támadók. A védők közül 30 fő jelentős készlettel fogságba esett, míg megközelítőleg 20 német és 200 *askari* délnek vonult vissza, a hegyek felé. Még április 10-én egy dél-afrikai egységet vezényeltek Umbulu (Mbulu) megszállására, amelyet majd csak május 11-én foglaltak el; innen, a megközelítőleg egy század erejű német alegység jelentős veszteségek mellett, de sikeresen visszavonult.¹⁸⁵⁴

(*Hátország*) Még 1916. legelején Németországból elindították a MARIE gőzöst,¹⁸⁵⁵ amely újabb **utánpótlást** szállított a német kelet-afrikai *Schutztruppe*nek. Az ugyancsak semleges zászló alá rejtett, még január elején útnak indult német hajó végül március 16-a éjszakáján észrevétlenül hatolt át a kelet-afrikai brit hajózáron, s lehorgonyzott a Mikindani és Lindi között fekvő Ssudi-öbölben (a Mambi-folyó szélesebb, kanyargós delta torkolata). A *Schutztruppe* parancsnoksága hamarosan értesült a MARIE érkezéről, így a helyszínre vezényelt katonák irányításával pallóhidat építettek a part és a hajó között. A tíz nap alatt kirakodott szállítmányt hordárok segítségével a közelben létesített raktárakba szállították, majd onnan északabbra, a vasúthoz. A MARIE szállítmánya hat lövegből, géppuskákból, puskákból, lőszerből – köztük az új ágyúkhöz és a KÖNIGSBERG lövegeihez való több ezer 105 mm-es lövedék is –, élelmiszerekből, ruházatból és gyógyszerekből állt. Ezen felül érkeztek élvezeti cikkek, dohányárúk és még németországi kitüntetések is.¹⁸⁵⁶ A MARIE szállította Németországból az utolsó levelet a német katonáknak és

¹⁸⁵² › SMUTS 1916-2 ; VON LETTOW-VORBECK: 125–126. p.

¹⁸⁵³ › SMUTS 1916-2 ; VON LETTOW-VORBECK: 125. p.

Kissenji-i egység a hosszú utat a Russissi völgyén át a Tanganyika-tóig gyalogosan, majd Kigomáig a GÖTZEN gőzhajóval tették meg, onnan vasúton Sarandáig utaztatták őket, ahonnan gyalogmenetben érték el védelmi állásaikat.

¹⁸⁵⁴ › SMUTS 1916-2

¹⁸⁵⁵ Az 1906-ban épült 2.674 tonnás teherhajó DACRE HILL néven brit tulajdon volt, míg 1915-ben német hadihajók el nem fogták; hivatalosan MARIE VON STETTIN névre keresztelték, azonban leggyakrabban csak MARIE néven említik a források.

› GRÖNER

¹⁸⁵⁶ › VON LETTOW-VORBECK: 118. p.

Az ekkor érkezett I. és II. osztályú Vaskeresztek közül az átirat szerint II. VILMOS császár I. osztályúban részesítette VON LETTOW-VORBECK ezredest és LOOFF fregattkapitányt (a KÖNIGSBERG korábbi parancsnokát).

polgároknak, valamint a hivatali és tábori postaforgalomhoz szükséges bélyegeket is.¹⁸⁵⁷ Közel egy hónap múlva, április 11-én a brit H.M.S. HYACINTH vezette kis hajóraj¹⁸⁵⁸ – miután felfedezték a német teherhajó horgonyzóhelyét – behatolt a Mambi-folyó torkolatába. A 07:20-kor, a partról kezdeményezett német lövegtűz fedezete mellett a MARIE feljebb húzódott a torkolatban, míg a britek a nyílt víz felé hátráltak. A kialakult tűzharc során a britek hét perc múlva tüzet nyitottak Ssudi falura is. Bár hamarosan szünet állt be, 09:20-kor ismét a falut vették célba, s öt perc múlva összedőlt az alvámhivatal épülete. 09:50-kor a parti ütegek fedezete mellett a MARIE ismét helyzetet változtatott, de több találat érte, így végül a part közelében elsüllyedt. A britek vesztesége ekkor már 4 halott és 3 súlyos sérült volt.¹⁸⁵⁹ A brit hadihajók ezt követően április 15-én tértek vissza, és ismét lőtték Ssudi települést és a németek parti állásait is.¹⁸⁶⁰ Szerencsésen alakult a német hajó megfeneklése, mert a németek szakembereik és munkások segítségével kevesebb, mint egy hónapon belül ismét úszóképessé tették a MARIE-t.¹⁸⁶¹ Április 22-én, egy sötét éjjel korábbi legénységének egy részével felszedte a horgonyt, majd az első, sikertelen kitorós utáni lövegtűzben végül sikeresen elhajózott keletnek. Az erősen sérült hajó végül 1916. május 14-én reggelén befutott Batáviába, ahol a holland kelet-indiai hatóságok lefegyverezték és internálták.¹⁸⁶² (A német haditengerészet vezetése nemcsak Német Kelet-Afrika ellátását tartotta szem előtt, hanem Francia Nyugat-Afrikában a francia haderőt is megpróbálta lekötni például oly módon, hogy 1916. októberében Spanyol Szaharán keresztül a francia gyarmatok lázongó törzseit felfegyverezze. Noha a fegyverszállításra kirendelt tengeralattjáró elérte a spanyol gyarmat partjait, azonban a művelet végül nem járt sikerrel.)¹⁸⁶³

A harcokban megsérült és trópusi betegségek szenvedő katonák segélyezését is ellátó német kelet-afrikai vöröskereszt szervezet jelentős kiadásainak fedezésére – ismét dr. SCHNEE kormányzó feleségének védnökségével és Anna ROTHE asszony szervezésével – lottójátékot (pontosabban tombolajátékot) szervezett 1916. június 5-re. A nyeremény sorolását taborai körzeti bíróságon tartották, a nyertes szelvénytűségeket a *Deutsch Ostafrikanische Zeitung* a következő számaiban tette közzé, és a nyereményeket a *Deutsch Ostafrikanische Bank* dar és salaami és taborai fiókjaiban lehetett átvenni.¹⁸⁶⁴

A harci események során a gyarmat lakossága – a lehetőségekhez képest – élte hétköznapijait, a háború hónapjai során számos házasságot is kötöttek, esetenként szabadságot katonák is.¹⁸⁶⁵ Így volt ez a korábban az északnyugati vidéken harcoló VON LANGEN-STEINKELLER őrnaggyal és menyasszonyával, BREEST kisasszonnyal is, akik 1916. március 13-án – a Taveta környékén lezajlott harcok után két nappal – Usumburában

¹⁸⁵⁷ › *Zumstein*: 306–307 p.

¹⁸⁵⁸ A CHILDERS és az ECHO

¹⁸⁵⁹ › H.M.S. Goliath hajónaplói

¹⁸⁶⁰ › H.M.S. Goliath hajónaplói

¹⁸⁶¹ › SIBLEY: *East Africa: Smuts versus Vorbeck*.

¹⁸⁶² › GRÖNER

¹⁸⁶³ A német UC20-as tengeralattjáró 1916. október 15-én kirakodott fegyverszállítmányát átadták a szaharai törzseknek. Azonban az ezt lebonyolító fezi német konzul állomáshelyére visszaútján lelepleződött. Így az ügyletre fény derült, a konzult kiutasítva a Kanári-szigetekre szállították.

› BESENYŐ: *A nyugat-szaharai válság.*: 60. p. ; BESENYŐ: *Magyarország és a nyugat-szaharai válság.*: 350. p.

¹⁸⁶⁴ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVIII. évf. (1916) 23. sz. (márc. 21.), 46. sz. (jún. 9.)

A szelvények ára 5 Rp volt. Az 25.000 Rp össznyereményből a főnyeremény 10.000 Rp volt, további 1 db 5.000 Rp-s, 2 db 1.000 Rp-s, 3 db 500 Rp-s és 50 db 50 Rp-s, 150 db 10 Rp-s és 500 db 5 Rp-s nyereményt is meghirdettek.

¹⁸⁶⁵ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVIII. évf. (1916) házassági hirdetményei.

házasodtak össze.¹⁸⁶⁶ A sok harctéri haláleset mellett gyermeke is született számos német házaspárnak, a *D.O.A. Zeitung* hasábjain közzétett hirdetések általában kéthetente számoltak be német gyermekáldásról a kelet-afrikai gyarmaton.¹⁸⁶⁷ Azonban e hónapok nem csak a harctereken elesettek által törték meg a családok életét, hanem a hátszágban is történtek tragédiák, s nem csak az afrikaiakéban, hanem az európaiakéban is.¹⁸⁶⁸

A bankjegyekkel felváltott nagyobb címletű ércpénzek mellett hamarosan szükségessé vált a **kisebb, hellekes címletű fémpénzek pótlása** is. Azonban a bankjegyek értékének fenntartásához szükséges volt annak nemesfémre válthatóságának elvi fenntartása is. A Ssekenke vidékén működő aranybánya korábbi lelőhelyei már 1915. őszén kimerültek, és az újak felkutatására a háborús időszakban nem volt lehetőség. Dr. SCHNEE kormányzó 1915. decemberében futárt küldött Friedrich SCHUMACHERhez, a *Kironda-Goldminen-Gesellschaft* mérnök-igazgatójához Ssekenkébe – aki dr. Erich KRENKEL geológussal, igazgatóhelyettessel éppen a kimerült lelőhelyről történő áttelepülést végezte – azzal az utasítással, hogy azonnal menjen az addig felhalmozott aranykészlettel Taborába, a gyarmat akkori székhelyére. A bányamérnök összeállított egy 200, Ssekenke környéki hordárból álló csoportot, hogy segítségükkel elszállítsa az összesen, megközelítőleg 360 kilogramm súlyú – 730.000 rúpia vagy 1 millió márka értékű – aranytömböket.¹⁸⁶⁹ A tíz napig tartó út végén a székhelyen SCHUMACHER jelentkezett a kormányzónál. A gyarmat vezetője a bányamérnököt bízta meg a pénzverés megszervezésével és kivitelezésével. Mivel a Kormányzásnak nem volt kellő ezüstkészlete, ezért rúpiás címleteket nem tudtak verni, de a beszolgáltató arany elegendő volt nagyobb mennyiségű magasabb címlet készítéséhez. A taborai pályaudvar vasúti karbantartó-műhelyében kezdetleges eszközökkel hamarosan előkészültek a bronz öt és húsz hellekesek, illetve az arany 15 rúpiás érmék veréséhez.¹⁸⁷⁰ A munkafolyamatok irányítása BERGÉ taborai vasúti művezető feladata lett, a pénzverde igazgatása és felügyelete SCHUMACHERÉ lett. R. VOGT német műszaki rajzoló a kormányzó által körvonalazott szempontok alapján hamarosan elkészítette az érmék verőtöveinek tervezeteit; különös gondja volt a 15 Rp címletűek rajzolatára.¹⁸⁷¹ A verőtövek elkészítése azonban az egyik legnehezebbnek bizonyuló feladat volt, mivel ahhoz meg kellett szerezniük a megfelelő alapanyagot és a kellő szaktudással rendelkező vésnököt is. Ezért SCHUMACHER egy indiai származású aranyművest fogadott fel, aki végül elkészítette az acél verőtövek metszését, amelyeket aztán megedzettek.¹⁸⁷² Az 5 és

¹⁸⁶⁶ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVIII. évf. (1916) 25. sz. (márc. 28.)

¹⁸⁶⁷ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVIII. évf. (1916) 21. sz. (márc. 14.), 25. sz. (márc. 28.), 33/34. sz. (ápr. 28.), 37. sz. (máj. 9.), 41. sz. (máj. 23.)

¹⁸⁶⁸ Hans BIEBRACH felesége öt nappal azután, hogy fiuknak életet adott, 1916. április 4-én elhunyt. Más is sújtotta a német családokat: esetenként gyermekeik haltak meg trópusi betegségek következtében. Így például PAULSEN kormányzósági titkár 2½ éves kislánya négy napos maláriás betegség következtében 1916. május első napján elhunyt. A HOFMANN-család 3½ éves fia május közepén, szintén maláriában. Május utolsó napján Dr. DEPPE és felesége vesztette el 1¼ éves kislányát.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVIII. évf. (1916) 33/34. sz. (ápr. 28.), 40. sz. (máj. 19.), 41. sz. (máj. 23.), 44. sz. (jún. 2.)

¹⁸⁶⁹ › SCHLUMBERGER ; SCHUMACHER

¹⁸⁷⁰ SCHNEE kormányzó a pénzveréshez korábban nem értő SCHUMACHERnek egy enciklopédiát biztosított, hogy abból ismerhesse meg az érmék gyártási folyamatát. A sekenkei bánya igazgató-mérnökének az említett kötetekből végül sikerült valamennyi szükséges alapismeretet elsajátítani.

› SCHLUMBERGER ; SCHUMACHER ; *The 1916 „Tabora Pound”*

¹⁸⁷¹ › SCHLOBACH ; SCHLUMBERGER ; *The 1916 „Tabora Pound”*

¹⁸⁷² › SCHLOBACH ; SCHUMACHER

Egy verőtő készült a 23 mm átmérőjű, 0,7–1 illetve 1,5–2 mm vastagságú 5 hellekes címleteknek, négyféle a 29 mm-es 20 hellekeseknek és két, kevés eltéréssel a 15 rúpiásoknak.

20 heller címletű váltópénzhez újra nem hasznosítható töltény- és gránáthüvelyeket, bádogcsöveket és hajóroncsok lemezeit valamint egyéb raktározott fémtermékeket használtak fel.¹⁸⁷³ A pénzverdében annak 1916. februári üzembe helyezésétől napi 200–300 kg fémert vert érmévé a két német felügyelete alatt dolgozó két indiai, két afrikai és hét ceyloni munkás és fémműves.¹⁸⁷⁴ A taborai pénzverő-üzem fennállásának hét hónapja alatt rendkívüli teljesítményt nyújtott, átlagosan napi 2.850 érmét állítottak elő; a legtöbbet július hónapban, minden munkanap közel 16.900 darabot. Bár az arany 15 Rp-s nemesfém-tartalmának értéke csak $\frac{3}{4}$ -e volt a névértéknek,¹⁸⁷⁵ azonban ennek ellenére is rendkívül fontos volt forgalomba bocsátásuk, mivel ez valamelyest növelte a többi fém- és papírpénz elfogadottságát. Az új nemesfém érmékből az európai polgárok papírpénzeik ellenében fejenként egy–egy darabot válthattak be, az afrikai lakosság részére csak a váltópénzek kiadását engedélyezte a Kormányzóság központi pénztára.¹⁸⁷⁶ A pénzverés munkafolyamatát 1916. június 30-án ideiglenesen leállította, hogy eltörött a kézi pénzverő gép, ezért valamivel nyugatra, Lulanguru vasútállomáshoz költöztették át az utolsó művelet készítését. Itt egy olajpréseléshez használt gőzgépet fogtak be, ennek segítségével a korábbi gyártási mennyiséget hamarosan tovább növelhették.¹⁸⁷⁷ Az ércpénzek verését majd a belga csapatok Taborához közeledtével, az ussokei harcok miatt, szeptember 5-én fejezték be véglegesen.¹⁸⁷⁸ Addig összesen 585.010 Rp értékben vertek különböző címletű ércpénzeket. Azokat az aranyrudakat, amelyeket még az ostrom előtt nem szállítottak el Taborából, a kormányzó egy vagyonos arab polgárnak adta el – a közel 140 kg-ot, majdnem 300.000 Rp értékben –, mivel ezeket akkor már biztonságosan nem lehetett volna kimenteni a megtámadott városból. A pénzveréshez használt verőtöveket – az elkészült

Az 5 és 20 heller értékű ércpénzek fej oldalára a császári koronát szalaggal, alatta az évszámot: „♦ 1916 ♦”, majd a „DOA” feliratot verték (*Deutsch Ostafrika* rövidítése), írás oldalon babékoszorú fogja közre az értékjelölő számot, alatta a feliratot „HELLER” és a „T” verdejelet. A négyféle 20 helleres a következőkben tért el. Két fő fajtája volt: a nagy és a kis császári koronás, majd ezeken belül a „HELLER” felirat kétfajta „L” betűi, mely lábainak vége egyenesen mered felfelé, s a felirat alatt csak egy pár levél látható, illetve díszesen visszagörbül a szárhoz, s kétszer három levél található.

A 15 rúpiás fej oldalára VOGT egy hegyek előtt álló afrikai elefántot rajzolt, alatta az évszámot: „· 1916 ·” és a verdejegyet, az írás oldalára a német birodalom címersását, köré pedig „DEUTSCH OSTAFRIKA ♦ 15 RUPPIEN ♦” feliratot készíttette. Két változatban készült, mely az írás oldalban különbözik, az egyik sorozatban az „OSTAFRIKA” felirat első „A” betűje alatt kis díszítés látható, ebből 6.395 példány készült, míg a másikon az előbb említett szó „TA” betűi alatt nagy díszítést alkalmaztak, ebből 9.803 darabot vertek.

› SCHÖN: 235–237 p. ; SCHUMACHER ; WEHLING

¹⁸⁷³ A különböző színesfém-hulladékból és késztermékekből legfeljebb összesen 30 tonna rezet és 50 tonna bronzot tudtak összegyűjteni, a lőszermaradványokból pedig 18 tonna került felhalmozásra. A fémek meg- és összeolvasztását a ssekenkei aranybányából Taborába szállított olvasztókemence biztosította, az öntött lapokat pedig egy, a nyersgumi mángorlására szolgáló géppel hengerelték egyenletes vastagságú lemezekké. A lemezekből kis kézi sajtó segítségével ütötték ki a korongokat. A fém korongokból az érmék verését átalakított csőhajlító géppel kezdték meg, amelynek gyártási kapacitása 600 db/óra teljesítményig volt fokozható.

› SANKEY ; SCHLOBACH

A bronz érmék 78,2 % sárgarezet (69–84 % vörösréz), 19,5 % vöröszet, 1,6 % ólmot és 0,5 % alumíniumot tartalmaztak. 1.300.000 db 20 hellerest bronzból és 330.000 db-ot vörösrézből vertek. Az 5 H címletek mind bronzból készültek.

› WEHLING

¹⁸⁷⁴ › SANKEY ; WEHLING: 101. p.

¹⁸⁷⁵ A 15 rúpiások 750 ezrelék ssekenkei aranyat, 150–200 ezrelék ezüstöt és 100–50 ezrelék rezet tartalmaztak; 7,128 gramm súlyúak és 22,5 mm átmérőjűek voltak, ezekből összesen 16.198 db készült (242.970 rúpia).

› WEHLING

¹⁸⁷⁶ › KÁLMÁN: 257. p. ; SCHUMACHER

¹⁸⁷⁷ › SANKEY

¹⁸⁷⁸ › SCHLOBACH

utolsó kétszáz darab 15 rúpiással együtt – SCHUMACHER mérnök Tabora kiürítésének éjjelén egyedül, egy kézi kútfúró segítségével elásta, ő maga pedig szeptemberben belga fogásba esett.¹⁸⁷⁹

A taborai pénzverde ércpénzkibocsátása darab / hónap			
1916. év	20 helleres	5 helleres	két címlet, db
február	74.800 db	8.800 db	83.600 db
március	148.700 db	6.200 db	154.900 db
április	214.500 db	12.800 db	227.300 db
május	302.000 db	34.200 db	336.200 db
június	362.500 db	16.000 db	378.500 db
július	448.000 db	8.000 db	456.000 db
augusztus	72.500 db	191.000 db	263.500 db
szeptember	11.700 db	25.000 db	36.700 db
darab összesen:	1.634.700 db	302.000 db	1.936.700 db
érték összesen:	326.940 Rp	15.100 Rp	342.040 Rp

Forrás: WEHLING: 101. p.

Német Kelet-Afrikában a **postaértékcikk**ekben hamar hiány mutatkozott, bár a korábbi készletek a háború kitörését követően közel egy évig kintartottak. Ehhez hozzájárult az időközben a német kelet-afrikai postához került – a MÖWE és a KÖNIGSBERG fedélzetéről származó – németországi sorozatú, összesen több mint 15.000 darabot számláló bélyegkészletek felhasználása is. E miatt 1916. januárjában megszületett a döntés, hogy rendeljenek új készletet egy német kelet-afrikai nyomdától. Végül az Usambara-beli wugai hittérítő-állomás nyomdáját bízta meg a postaigazgató, s márciusra kinyomtatták és morogoroi postaközpontba szállították azt a két bélyegképpel készült típust – három címletben –, amelyek a háború közepén fedezték volna a postaforgalmat. Az egyszerű kivitelezésű ibolyakék 2½ helleres és a kármin 7½ helleres címletű bélyegből két-két kisebb eltérésű változat készült.¹⁸⁸⁰ A teljes íven kialakított 10×10 bélyegképet függőleges-vízszintes vonalakkal perforálták. A valamelyest gazdagabb kivitelezésű, kármin-rózsaszín egy rúpiáson az alsó, egyötödnyi szeletben „DEUTSCH-OSTAFRIKA” olvasható, bal- és jobboldalon gyöngysávok fogják közre a birodalmi címersast, míg a tetején „1 RUPIE 1” olvasható.¹⁸⁸¹ A három címletből legyártott darabszám 400.000 fölé tehető. 1916. májusában, az északkeleten előrenyomuló brit-indiai csapatok miatt azonban bezárták a wugai nyomdát. A szükségbélyegek bevezetésére végül nem került sor, mivel a MARIE fedélzetén jelentős mennyiségű posta-értékcikk érkezett. A háború harmadik és negyedik évében aztán ismét gyakoribbá vált az 1915. közepén bevezetett, gumibélyegzővel kialakított bér-

¹⁸⁷⁹ Mivel a pénzverdében a belga tiszték egyetlen aranyrudat vagy érmét sem találtak, ezért azt követelték a pénzverde volt vezetőjétől, SCHUMACHER mérnöktől, hogy árulja el az elrejtett érmék helyét, aki ezt mindvégig elhallgatta. A SCHNEE kormányzó által eladott aranyrudakat a bevonuló belga csapatok – miután megtudták, hogy az arab a németektől vette – elkobozták, s csak brit nyomásra (akikhez a gazdag kereskedő fordult) adták vissza a jogos tulajdonosának. Mielőtt a foglyokat Európába szállították volna, a pénzverde volt vezetője 40 aranyérmét rejtett el poggyászában, amit Londonba érkezésekor a *Scotland Yard* (a brit rendőrség) felfedezett és lefoglalt. Mindössze egyet sikerült elrejtteni úgy, hogy ne találják meg, méghozzá öltönyének vastag válltömésébe varrva.

› SANKEY ; SCHUMACHER

¹⁸⁸⁰ Mindkét címlet értékjelölése készült egyenes, illetve hullámos vonalakkal kialakított számokkal is.

¹⁸⁸¹ › *Zumstein*: 306–307 p.

mentesítést jelölő lenyomat (feliratsor) alkalmazása – a bélyegek felhasználásával egy időben – a küldeményeken.¹⁸⁸²

(*Új hadszínterek megnyitása.*) A Kilimandzsáró térségében elért márciusi brit sikerek új lehetőségeket nyitottak meg az *antant* hatalmak előtt. A korábban elsősorban támadó hadviselést folytató német haderő ekkortól védekezésre és visszavonulásra kényszerült. Az északkeletről megindított támadás a német haderő döntő ütközetre kényszerítését nem tudta kivitelezni, ebből eredően **új frontok megnyitását** kellett kezdeményezni. Ebben az időben Sir Charles Preston CREWE dandártábornok már tárgyalásokat kezdett a belga kongói polgári és hadvezetéssel egy, a Tanganyika-tó északi térségéből indítandó nagy erejű belga támadás kezdeményezéséről. Az 1916. február 18-ai kameruni német fegyverletétellel végleg felszabadultak az ott már egy ideje döntően csak a megszállást fenntartó belga egységek. A Kiwu-tó tágabb vidékén akkor állomásozó belga egységek létszáma a védekezéshez volt elegendő, egy új hadszíntér megnyitásához először átcsoportosításra volt szükség. A brit-belga tárgyalások eredményekén a térség katonai parancsnoka, a belga Charles TOMBEUR ezredes számottevő erősítést kapott, valamint felhatalmazást egy erőteljes támadás megindításának előkészítéséhez. Délnyugaton, Észak-Rhodesiában a britek szintén csapatösszevonást kezdtek egy északkeleti irányú támadás érdekében.¹⁸⁸³

(*Ruanda-Urundi hadszíntér.*) A Kibatiban (Gomától kissé északra) főhadiszállását berendező TOMBEUR ezredes irányítása alá került jelentős haderőt két dandárra osztották. Az *Északi Dandárt (Brigade Nord)* Philippe F. J. MOLITOR ezredes, míg a *Déli Dandárt (Brigade Sud)* a dán származású Frederik Valdemar OLSEN alezredes¹⁸⁸⁴ vezette, valamint felállították a *Déli Dandár* alárendeltségébe, de külön feladattal megbízott *Tanganyika Csoportot* George MOULAERT alezredes parancsnoklatával. Az *Északi Dandár* két hadoszlopra volt osztva, az egyik Goma térségében állomásozott, míg egy jelentős egységet az ugandai Lutoboba vezényeltek, hogy majd onnét dél felé törjön be Ruandába. A támadásra készen álló belga haderő fegyverzete 60 géppuskával és 12 löveggel egészült ki. A britek Ugandában állomásozó haderejét, a CREWE dandártábornok irányítása alatt álló ún. *Tavi Különítményt* ekkor a 98. *Lovészászlóalj* és a 4. *K.A.R.* zászlóalj alkotta, s a belgákkal összehangolt támadáshoz készült fel.¹⁸⁸⁵

A megerősített erőkkel történő első belga támadásra 1916. április 17-én a Russissivölgyben került sor. A tüzérségi támogatással indult hadműveletet azonban a németek veszteség nélkül, 18 belga kongói katona fogságba ejtésével visszaverték.¹⁸⁸⁶ Másnap, 18-án az *Északi Dandár* Gomából támadt Kissenjire, s visszafoglalták a Kiwu-tavon fekvő Kwidjwi-szigetet is. Ez időben Lutoboból dél felé megindult a dandár másik hadoszlopa is, majd idővel délnyugat felé fordult. E támadások lefoglalták WINTGENS százados századait a Kiwu-tó északi vidékén, így április 19-én a *Déli Dandár* a tó déli partján, a Russissivölgyön immár sikeresen átkelve elfoglalta Schangugu települést, majd ketté válva északkeletnek, illetve a folyóvölgyben Usumbura felé indult. A kissenji-i helyőrség azonban tartotta állásait, még a május 5-ei újabb belga támadást is kivédte (a támadók 5–5 katonája elesett, illetve megsebesült; a védőknél egy *ruga-ruga* megsérül).¹⁸⁸⁷ MOLITOR ezredes Ugandából előrenyomuló hadoszlopa azonban május 6-én, északkelet felől megszállta

¹⁸⁸² > [Korabeli levélpósta küldemények és bérmentesítéseik alapján.]

¹⁸⁸³ > SIBLEY: East Africa: Smuts versus Vorbeck.

¹⁸⁸⁴ Még a Kongó Szabad Állam idejében, 1898-ban kezdte meg afrikai katonatiszti pályafutását a belga király szolgálatában.

¹⁸⁸⁵ > SMUTS 1916-2

¹⁸⁸⁶ > *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVIII. évf. (1916) 32. sz. (ápr. 21.)

¹⁸⁸⁷ > SMUTS 1916-2 ; *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVIII. évf. (1916) 32. sz. (ápr. 21.)

Kigalit, ezért Kissenjiből a német erő nagy része kivonult, azonban a visszamaradt helyőrség még május 11-én is sikerrel ellenállt a támadásnak, amely során 6 belga kongói elesett, német oldalon ketten megsebesültek.¹⁸⁸⁸ A belga hadművelet állása ekkor máe az északabbra lévő német haderőt bekerítéssel fenyegette, s csak a gyors helyzetfelismerésnek, majd a visszavonulásnak köszönhető, hogy ezt sikerült elkerülniük. Ezalatt a britek a Kagera-folyó vidékéről, a Dwenkuba-hegy térségéből lendültek támadásba, ezáltal nemcsak nyugatról és északról, hanem északkeletről is fenyegették a ruandai német erőket. A Kigalinál egyesült az *Északi Dandár*, annak két ezrede MOLITOR ezredes vezetésével a Viktória-tó felé, délkeletnek tartott. Ezalatt OLSEN alezredes a Kiwu-tótól Dél-Ruanda térsége felé tört előre. Niansánál május 19-én megközelítően 17 belga kongói század ütközött meg WINTGENS egységeivel, akik ekkor legalább 23 katonát vesztek.¹⁸⁸⁹

Ettől az időtől kezdve a kelet-afrikai brit és belga hadsereg vezetői vetélytársakká is váltak. A fő cél, a németek fegyverletételre kényszerítése mellett a feleknek fontos érdeke lett, hogy minél nagyobb területet tudjanak megszállni, hogy az majd a békekötéskor megállapítandó határoknál esetleges szempont lehessen. A gyorsan visszavonuló németek mögött haladó belgák sorra vették be a ruandai, illetve urundi-i településeket. Az északnyugati német kerületek elfoglalásával egyidőben a belga gyarmati hadvezetés Tabora bevételét tűzte ki célul. Ruanda és Urundi megszállását követően, a további hadműveletek ideje alatt belga katonai vezetés irányítása alá került a két német kerület közigazgatása. Ez majd 1917. február 1-jén belga *Királyi Biztosság (Commissariat Royal)* jogkörébe került, amely megkezdte a kerületek egyesített polgári kormányzását.¹⁸⁹⁰

(*Északkeleti hadszíntér*) A német csapatok megerősítésére a tavasz folyamán a térségbe, Lembenibe rendelték a KÖNIGSBERG egy újabb 105 mm-es lövegét, valamint egy 88 mm-es löveget is. Ezek azonban hatótávolságuk, illetve mozgathatóságuk körülményessége miatt nem tették lehetővé a britek állásainak hatékony támadását. A britek is csak felderítő járőröket küldtek Kahétól délre, azonban a német utóvéd egységek rendre visszaűzték a Ruwu-folyón túlra, északra. A jelentős támadás megindítása még váratott magára, viszont a Kandoa-Irangi felé haladó brit 2. *Hadosztály* megállítása egyre sürgetőbbé vált, így a térségből a német századok jó részét kivonták és a fenyegetett településhez vezényelték. A visszamaradt német századok parancsnokságát KRAUT őrnagy vette át – helyettese SCHOENFELD korvettkapitány lett –, s műveleteit saját belátása szerint hajtotta végre; az Usambara-hegység térségét és a vasútvonalat védelmezte a lehetőségek szerint.¹⁸⁹¹ Az északkeleti kerületek raktárkészleteit Handenibe szállították, ez az *Usambara-vasúttól*, Mombotól lefektetett keskenytávú vasútvonal révén gyorsan megoldható volt. Azonban szállítást a földutakon az esőzés majd a tavaszi hónapokban jelentősen hátráltatta. E szárnyvonalnak köszönhetően a háború alatt Handeni lett a Kandoa-Irangiból, Korogwéből és Morogoroból érkező utánpótlási útvonalak központja. Az ellátási rendszer működtetéséért pedig a Bukobából 1916. márciusára ide vezényelt VON STUEMER őrnagy felelt.¹⁸⁹²

¹⁸⁸⁸ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVIII. évf. (1916) 43. (máj. 30.)

¹⁸⁸⁹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVIII. évf. (1916) 46. sz. (jún. 9.)

¹⁸⁹⁰ Ruanda-Urundi katonai ügyvivője – egyben a belga csapatok parancsnoka – Charles H. M. E. TOMBEUR tábornok volt, aki helyét 1917. elején Justin Prudent François Marie MALFEYT mint polgári vezető, ún. királyi biztos vette át. Ruandában a királyi biztos alá rendelt katonai ügyvivő működött, ezt a beosztást már 1916. június 27-től STEVENS, 1917. április 30-tól 1919. február 4-ig Gérard François DECLERCK töltötte be.

› TRUHART

¹⁸⁹¹ › VON LETTOW-VORBECK: 126–129. p.

¹⁸⁹² › VON LETTOW-VORBECK: 129., 132.. p.

A dar es salaami és bukobai szikratávíró-állomások a korábbi brit támadások miatt üzemképtelenné váltak, így ezt követően már csak a muansai és a taborai működött tovább. Ebből adódott, hogy nagyon fontos volt a távíró- és fénytávíró vonalak fenntartása és bővítése. A német hírközlés fejlesztésében nagy jelentősége volt annak, hogy a MARIE rakományából 1916. tavaszán három új szikratávíró állomást állíthattak fel. Ezeket az év vége felé Mahengébe, Liwalébe és a déli határ közeléhez, Newalába telepítették.¹⁸⁹³

Ezt követően a két *antant* hatalom, az Egyesült Királyság és Belgium gyarmati hadseregei három irányból – Ruandából, Aruschából és a Kilimandzsárótól – támadták meg a német gyarmati haderőt. A korábbi, jellemzően több hadműveleti területen folyó harcok lényegében e három fő támadási irányra összpontosultak. Ezt követően már ritkán fordult elő, hogy a németeknek lehetőségük adódott, hogy más vidéken számottevő *antant* erőt lekössenek.

(*Északkeleti hadszíntér*) Az Északi-Pare-hegység vidékén állomásozó jelentős német haderő java részét – 15 lövész- és 2 lovasszázadot – mielőbb a ténylegesen fenyegetett Kandoa-Irangi körzeti székhely vidékére vezényelték, VON LETTOW-VORBECK is velük utazott. A három vagy négy század alkotta csapatok Lembeniből Momboig vagy Korogwéig vasúton, majd gyalogmenetben a *Zentralbahn* Kimamba állomásáig (Morogorótól nyugatra) mentek. Vasúton Dodoma állomásig szállították őket, majd onnét északra meneteltek tovább, de a földutakon az előrehaladást jelentősen lassította a beálló erős esőzés.¹⁸⁹⁴ A brit 2. *Hadosztály* egyes egységei – több megpróbáltatás után – április közepén érték Kandoa-Irangi kiürített térségét Ssalangánál. Itt április 17-éig néhány napos pihenőt tartottak. Ekkor dél felé megindultak a dél-afrikai egységek, s 6 km-rel a kerületi székhelytől északra az előretolt német állásokkal harcok bontakoztak ki. Az összecsapássorozat 19-e délben Kandoa-Irangi bevételével elült; miután megsemmisítették szikratávíró állomásukat a kisszámú német erő délebbre, a Burungi-hegyhez vonult vissza. Míg a britek oldalán veszteség nem keletkezett, addig a németek soraiból megközelítőleg 20 katona elesett, 4 németet és 30 *askarit* fogságba ejtettek. A németek vesztesége volt még 80 puska számottevő lőszerrel, valamint 800 szarvasmarha, amely az élelmezésben okozott hiányt. VAN DEVENTER hadosztálya ekkor kénytelen volt a kerületi székhelyen huza-mosabb pihenőt tartani, mivel lovaikat rendkívül kimerítette a folyamatos igénybevétel, így is már több száz legyengült állat betegségekben elpusztult. Mindezeket túl az utánpótlási vonalak is igen nagyok lettek. A sok helyen alig járható utakon, az ekkor beköszöntött esőzések által áztatott, vagy vízzel elárasztott vidéken keresztül, rendkívül lelassult a közlekedés (előfordult, hogy 24 óra alatt 100 mm csapadék hullott). A brit 2. *Hadosztály* – az ütegekkel támogatott 1. *Dél-afrikai Lovas Dandár* és 3. *Dél-afrikai Lövészdandár* legnagyobb része – ebből kifolyólag hetekig el volt vágva az újabb készletektől, így hetekig kellett a saját és a megszállt vidék tartalékait kellett felélteniük.¹⁸⁹⁵

A britek fő erejének táborát **Kandoa-Irangi** déli előterében állították fel. Ezalatt, április vége felé az átírányított német erők java a Burungi-hegy térségébe vonult fel, majd azokat május első napjaiban a Kandoa-Irangi déli vidékét övező magaslatokra vezényelték. Május elejére a német oldalon a 9., a 14. és a 24. *FK OTTO* százados, a 15. és 19. *FK BOCK VON WÜLFINGEN*, a 18., a 22. és a 27. *FK VON KORNATZKI* százados parancsnoklata alatt állt harcra készen, a közelgő támadást VON LETTOW-VORBECK ezredes maga kívánta irányítani.¹⁸⁹⁶ A németek Kandoa Irangitól 10 km-re szélesen fekvő állásaikat egy

¹⁸⁹³ › SIBLEY: East Africa: Smuts versus Vorbeck.

¹⁸⁹⁴ › VON LETTOW-VORBECK: 127. p.

¹⁸⁹⁵ › SMUTS 1916-2

¹⁸⁹⁶ › SIBLEY: East Africa: Smuts versus Vorbeck.

105 és egy 88 mm-es löveggel is megerősítették, amelyek elhelyezésüknek köszönhetően jól belőhették a brit állásokat. A brit tábor és állások német lövetése már május 7-én megkezdődött, jelentős német csapat közelharcban történő bevetése azonban még kockázatosnak tűnt. A britek állásaikat a PEGASUS lövegeivel védték. A tüzérségi támadás hatására a dél-afrikaiak hamarosan kissé hátrébb húzódtak, s kellően jó állásokat alakítottak ki a kisebb magaslatokon, Kandoa-Irangi 8 km-es övezetén belül. Május 9-én a sötétség beálltával a brit egységek kivonultak délkeleti állásaikból is, ezeket hamarosan két német század szállta meg. A megközelítőleg 3.000 brit katona 19:30-kor géppuskákkal fedezett támadást indított a német egységek ellen, igyekezve bekeríteni őket, de a teljes sötétségben a négyszáz német katona sikeres védekezése, négy ellentámadása, illetve az egyre súlyosabb veszteségek miatt a 11. és 12. *Dél-afrikai Ezred* Kandoa-Irangiba vonultak vissza. A csata hajnali 3:15-kor ült el, amikor a németek is visszavonultak, s megszállták a keletre lévő hegyeket. Azonban egy német lovas egység még továbbra is harcban állt VAN DEVENTER tábornok egyik alegységével.¹⁸⁹⁷ A Kandoa-Irangi visszaszerzéséért folytatott harc nagy áldozatot követelt a németektől: 5 német – köztük Friedrich VON KORNATZKI százados – és 50 *askari* elesett, 6 német és 66 afrikai katona megsérült, köztük VON BOCK alezredes súlyosan; eltűnt 1 német és 19 *askari*, akik közül csak öten, sérülten estek brit fogságba. Mindeközben a dél-afrikaiak soraiból mindössze 6 fő (köztük két tiszt) esett el, 18 katona megsérült. A britek különböző jelekből arra következtettek, hogy a németek hadereje 25 századot tett ki, létszámukat 4.000 főre tették.¹⁸⁹⁸ Ezzel jelentősen túlbecsülték az ostromlók erejét.

A britek továbbra sem hagyták el Kandoa-Irangit, és igyekeztek csapataiknak utánpótlást biztosítani. Az ezt követő egy héten két alkalommal komolyabb összecsapásra is sor került német és brit járőrök között. Május 13-án 1 német, 17-én 1 német és 4 *askari* esett el, az utóbbi eseményben 17 afrikai katona megsérült. Május 20-án két német sebesült meg a térségben folytatott összecsapásban, és egy német fogságba esett. Kialakult egy újabb kelet-afrikai állóháború, amely során a KÖNIGSBERG egyik 105 mm-es lövege segítségével alkalomszerűen lőtték Kandoa-Irangit.¹⁸⁹⁹ Ekkoriban a brit hadvezetés részére komoly gondot okozott a lovaik állapota és a harcértéket jelentősen csökkentő, nagyszámú lebetegedések a katonák között. Azonban Kandoa-Irangiból nem vonultak ki a britek, a város birtoklása továbbra is a britek kiemelt célja volt.

A tágabb térségben végrehajtott brit átcsoportosítás eredményeként május 22-én Kandoa-Irangiba érkezett a 10. *Dél-afrikai Gyalogos Ezred* és a 28. *Hegyi Üteg* Umbuluból, a következő napokban megérkeztek a jóval korábban a 3. *Hadosztálytól* erősítésnek küldött 7. és 8. *Dél-afrikai Ezredek*, tüzérséggel és géppuskás alegységgel.¹⁹⁰⁰ Ezzel az erősítéssel a dél-afrikai erők már kellő ürméretű tüzérséget tudtak felvonultatni ahhoz, hogy megfelelő távolságból lőjék a német állásokat, ezt azonban rohamok nem követték. Bár a brit tüzérség a németeknek csekély kárt és veszteséget okozott, június 13-án mégis sikerült találatot elérniük a német törzs táborában, a sérültek között volt VON LETTOW-VORBECK ezredes is. Közben a németeknek is nehézséget okozott az utánpótlás szállítása Dodoma és Kandoa-Irangi között, s erősen rászorultak a harcér tágabb környékén művelt földek által nyújtott élelemforrásra (*mtema*, *yam*, hüvelyesek és szarvasmarha). További gondot okozott, hogy több *askari* is megszökött a német táborokból. Június folyamán SCHULTZ szá-

¹⁸⁹⁷ › SMUTS 1916-2 ; VON LETTOW-VORBECK: 134–137. p.

¹⁸⁹⁸ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVIII. évf. (1916) 40. sz. (máj. 196.) ; SMUTS 1916-2

¹⁸⁹⁹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVIII. évf. (1916) 41. sz. (máj. 23.), 43. sz. (máj. 30.) ; VON LETTOW-VORBECK: 137. p.

¹⁹⁰⁰ › SMUTS 1916-2

zados több század élén a Kandoa-Irangitól keletre fekvő vidéken folytatott hadműveletet, esetenként komoly veszteségeket okozott a britek utánpótlási vonalának.¹⁹⁰¹

Ezalatt keletre, az *Usambara-vasútnál*, az Északi-Pare-hegység térségében folyó német védekezés – a kis létszámú haderő ellenére is – számottevő sikerrel járt, mivel KRAUT őrnagy erőfeszítéseit segítette a beköszöntött esős évszak is, amely áprilisban átmenetileg távol tartotta a Kahe vidékén állomásozó brit haderőt, az 1. és 3. *Hadosztályt*. A britek április közepén befejezték a Taveta és Kahe közötti vasútvonal építését, így utánpótlásuk felgyorsult és az már az időjárástól független lett.¹⁹⁰² A Lembeni környékén állomásozó német századok beásták magukat, járőreik több alkalommal is összecsaptak a britekkel, így május 10-én és 17-én is.¹⁹⁰³ A brit repülőgépek számos alkalommal megfigyelték és támadták a német állásokat, e légi járművek közül néhányat sikerült lelőniük a németeknek. A kényszerleszállás tönkretette a gépeket, és a pilótákat fogságba ejtették.¹⁹⁰⁴ Az eső május második hetének végén mérséklődött, így a sok gépjármű és a lovas alakulatok jóvoltából mozgékonyra tett brit 1. *Hadosztály* HOSKINS tábornok vezetésével megindította támadását a Pangani-folyó völgyében, a vasút mentén és az Északi-Pare-hegységen keresztül, hogy VAN DEVENTER kandoa irangi-i egységeivel mihamarabb egy vonalba kerüljön. A tervek szerint ezt akkora erővel és úgy kellett végrehajtani, hogy az ennek hatására Kandoa Irangiból vélhetően visszavezényelt német erők beérkezése előtt a legnagyobb területet és vasúti szakaszt szállják meg. SMUTS tábornok becslése szerint a Maszáj-síkságon keresztül Handenit 12 nap alatt érheték el a németek, s további két nap alatt Korogwénélt foglalhattak el állást.¹⁹⁰⁵

Mbuyuniból még május 18-án elindult a T. O. FITZGERALD alezredes vezette 3. *K.A.R.* zászlóalj, hogy dél, majd délnyugat felé haladva, az Északi- és Dél-Pare hegység közötti Ngulu-hágónál oldalról törjön a német csapatokra, s majd Saménél csatlakozzon a tervek szerint egyidőben odaérkező brit erőkhöz. A brit támadás fő erejét – HOSKINS tábornok vezette 1. *Hadosztály* és BRITS tábornok maradék 3. *Hadosztálya* jelentős tüzerességgel támogatva – a Pangani bal (keleti) partja mentén május 22-én indították meg, amelyhez csatlakozott SMUTS tábornok és törzse is. Mivel a széles fronton megindított támadás ellen nem állt rendelkezésre elegendő német haderő – a britek 1.200 és 2.000 katona közé várták létszámukat –, ezért KRAUT őrnagy kedvezőbb helyszín felé vonult vissza egységeivel, és május 24-én kiűritették Lembenit. A britek előrehaladása igen gyors volt. J. A. HANNYNGTON dandártábornok egysége már 25-én ellenállás nélkül megszállta az előbbtől 25 km-re fekvő Samét, akinek egységéhez másnap csatlakozott FITZGERALD zászlóalja. A német visszavonulást csak kisebb utóvédcsapatok fedezték, ugyan a német főerő útját esetenként a britek elállták, de mégis sikeresen áttörték azokat. A brit egységek szárnyai a német egységeket több alkalommal is oldalba támadták volna, azonban a terepviszonyok miatt visszavonulására jelentős hatással nem voltak.¹⁹⁰⁶

Ezalatt Tangától északra a német egységek még teljesen uralmuk alatt tartották a vidéket, áprilisban és májusban is összecsaptak brit járőrökkel. 1916. május 22-én METHNER egysége átkelt az Umba-folyón, és rátámadt egy indiai egységre, amely 4 fő eleste

¹⁹⁰¹ > VON LETTOW-VORBECK: 137–138. p.

¹⁹⁰² > SMUTS 1916-2

¹⁹⁰³ > *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVIII. évf. (1916) 41. sz. (máj. 23.)

¹⁹⁰⁴ > VON LETTOW-VORBECK: 140–141. p.

¹⁹⁰⁵ > SMUTS 1916-2

¹⁹⁰⁶ > SMUTS 1916-2 ; VON LETTOW-VORBECK: 140–141. p.

után északnak vonult vissza; a németek oldalán ekkor 2 *askari* elesett, és 4 német, 2 *askari* és 1 hordár megsérült.¹⁹⁰⁷

Pangani-folyó völgyében a brit haderő HANNYNGTON vezette, túlerőben lévő hadoszlopát KRAUT őrnagy – egy 105 mm-es és két kisebb lövegével támogatott – egységeinek 1916. május 29-én és 30-án Buiko (Bwiko) településnél – ahol a Pangani közvetlenül a Déli-Pare-hegység lábához fut – rövidebb időre sikerült feltartóztatnia. Ezen ütközet során azonban meghalt 1 német és 11 *askari*, megsérült 2 német és 14 *askari*, valamint eltűnt vagy fogságba esett 1 német és 5 afrikai katona. A dél-afrikaiak közül 6 fő elesett, 4-en németek fogságába kerültek, a kelet-afrikai és indiai egységek vesztesége ennél valamivel nagyobb volt. Május 30-án éjjel a németek kiürítették állásaikat és tovább vonultak délkelet felé, Momboba, majd onnét a Handenibe futó gazdasági vasút Pangani feletti hídjához, Mkalamoba. Itt a völgyből 800 méterrel kimagasodó hegy lábánál beásták magukat.¹⁹⁰⁸ Buikonál SMUTS tábornok erőit kettéosztotta. Az általa vezetett főerőnek délnyugat felé, a Panganin átkelve kellett követnie a németeket, míg HANNYNGTON tábornok 2. *Kelet-afrikai Dandárjának* az Usambara térségét és Tangát kellett ellenőrzése alá vonnia. Amíg a térség hídjait a brit műszaki alakulatok helyreállították, addig a brit egységek rövid pihenőt kaphattak. SMUTS tábornok június 2-án VAN DEVENTERhez utazott, hogy tájékozzon a Kandoa Irangi térségének eseményeiről, s öt nap múlva, június 7-én már ismét Buiko térségében volt. HANNYNGTON június 9-én kisebb ellenállást követően elfoglalta Mombot, ahol egy német géppuskát zsákmányoltak. Ugyanezen a napon a közeli Mkalamonál heves harc bontakozott ki, amely német veszteségek mellett, éjjel tájkán a visszavonulásukkal végződött. Ebben az időben S. H. SHEPPARD dandártábornokot egy jelentős erővel délre irányították, hogy Handeni felé haladva vágja el a németek utánpótlási útvonalát. A fő cél az volt, hogy a Kandoa-Irangi alatt állomásozó jókora német erőket elszakítsák KRAUT őrnagy századaitól, majd körbekerítve felszámolják azokat, azonban a német visszavonulásnál nem sikerült gyorsabban haladniuk.¹⁹⁰⁹

(*Hátország*) VON LETTOW-VORBECK ezredes a három oldalról – északnyugatról, kelet közepéről és északkeletről – támadó brit és belga haderő miatt, az eredményes védekezés okán a korábbi szervezeti felépítést átalakította, és két hadbiztosság alá rendezte a *Schutztruppe* alá tartozó erőket. Erre részben azért volt szükség, mert az *antant* erők esetlegesen kettévághatják a német hadsereget, s a két, nagy önállósággal rendelkező parancsnokság könnyebben szervezhetette utánpótlását és ellenállását is. A keleti hadműveleti területeken állomásozó egységeket a *Keleti Hadbiztosság (Feldintendantur Ost)* alá szervezték, s VON LETTOW-VORBECK a saját vezetése alatt tartotta. A taborai központtal felállított *Nyugati Hadbiztosság (Feldintendantur West)* vezetésével¹⁹¹⁰ Kurt WAHLE tábornokot bízta meg. E ketté tagolás szükségességét igazolta az is, hogy majd július második felében megszakadt a szárazföldi távközlési kapcsolat WAHLE tábornok és VON LETTOW-VORBECK ezredes között.¹⁹¹¹ A nyugati hadbiztosi hivatal illetékességi területén ezalatt tovább folyt a harcképes férfiak toborzása, s 1916. elején már megközelítőleg 600 fő kiképzése folyt Taborában, DEBRECZENI hadnagy vezetésével.¹⁹¹²

¹⁹⁰⁷ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVIII. évf. (1916) 43. (máj. 30.)

¹⁹⁰⁸ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVIII. évf. (1916) 46. sz. (jún. 9.); SMUTS 1916-2

¹⁹⁰⁹ › SIBLEY: *East Africa: Smuts versus Vorbeck.*; SMUTS 1916-2

¹⁹¹⁰ A parancsnok megnevezése: *Ostbefehlshaber* – Obh. – keleti parancsnok, illetve *Westbefehlshaber* – Wbh. – nyugati parancsnok.

¹⁹¹¹ › VON LETTOW-VORBECK: 148. p.

¹⁹¹² › DEBRECZENI: 16. p.

A német haderőnek és az európai polgári lakosságnak egyaránt elsősorban a maláriás megbetegedések nagy száma okozott komoly gondot. A *Schutztruppe* (és a részét képező *Landsturm*) európai és – e betegségtől kevésbé fertőzött vidékről származó – afrikai állománya teljesítményét ugyancsak csökkentette e betegség. A német katonák egy része nem is a harctéri sérüléseibe, hanem ezen, szúnyogok által terjesztett betegség következtében hunyt el.¹⁹¹³

(*Rowuma-folyó völgyének hadszíntere*) Miután Portugália, brit kérésre és nyomásra végül 1916. február 23-án lefoglalta a kikötőiben horgonyzó közel 30 német hajót – köztük a mozambiki Lourenço Marquesnél és Moçambiquénél horgonyzó négyet –, kiéleződött a viszony a német és portugál kormány között. **Portugália hadba lépése** hivatalosan 1916. március 9-én történt meg, amikor a német külügyminiszter megküldte hadüzenetét a portugál kormánynak. Portugália a következő hónapokban expedíciós hadsereget állított fel, amelyet az európai harctereken kívánt bevetni (erre majd csak 1917. áprilisában került sor), de a kelet-afrikai hadszíntér eseményeibe igen hamar bekapcsolódott. Kiongát már a hadüzenetet követő hónapban, 1916. április 10-én megszállták a portugál erők, bár a németek előzőleg hadászati szempontok alapján már kiürítették azt. Ezzel egy újabb front nyílt Kelet-Afrikában, jelentősége azonban csekély volt, nem ért fel az egy héten belül kibontakozó északnyugati belga támadásával. Mikindani térségéből egy német csapat már április 23-án megindította az ellentámadást, hogy visszafoglalják a Rowuma-folyó túlsó partján fekvő Kiongát és térségét. Ekkor öt géppuskával Namoto térségében átkeltek a folyón, és rátámadtak a megszálló portugál haderő egy kisebb egységére, a portugálok azonban az érkező erősítés segítségével visszaszorították a német katonákat.¹⁹¹⁴ Május 4-én SPROCKHOFF különítménye kelt át a portugál-német határfolyón, a Rowumán, és támadást indított egy portugál helyőrség ellen. A rövid ütközetet követően a portugálok visszavonultak állásaikból; a csata során egy német *askari* eltűnt, 2 portugál mozambiki katona elesett, 5 megsérült.¹⁹¹⁵ Néhány nap múlva a portugál tüzérség a folyó túloldalán vélt német állásokat lőtt. Az ezt követő közel három hétben német egységek még több alkalommal sikerrel támadtak portugál járőrökre és állásokra, részben nyugatra, a Nyasza-tó vidékén.¹⁹¹⁶ Május 19-én egy portugál hadihajó és partraszálló egysége megtámadta a Rowuma-folyó torkolatának északi partján fekvő német üzemet, és felégette azt. Ugyanitt 23-án is kísérletet tettek a partra szállásra, de ez már német katonai ellenállásba ütközött; géppuskasorozatok vették célba a támadókat, közülük hárman elestek, hatan megsebesültek. DE MOURA MENDES őrnagy egységével – Álvaro DE CASTRO mozambiki főkormányzó¹⁹¹⁷ személyes jelenléte mellett – május 27-én egy jelentős erejű portugál egység Namacánál, a Rowuma-folyó torkolatában hadihajók támogatásával próbált meg átkelni, de azonnal a németek heves ellenállásába ütköztek, akik géppuskáikat az északi parton igen széles sávban, szakaszonként helyezték el. Az órákig tartó harcban – még ha az átkelést tüzérség is fedezte – 3 portugál tiszt és 30 katona meghalt, 4 tiszt és 20 katona megsebesült, és további 8 fő német fogságba esett.¹⁹¹⁸ A portugálok leállították az átkelést, és visszatértek Kiongába. Még május 26-án nyugatabbra, a newalai kisebb német egység átkelt a Rowumán, és két

¹⁹¹³ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVIII. évf. (1916) különböző számainak gyászjelentései

¹⁹¹⁴ › *Moçambique* 1914-18.

¹⁹¹⁵ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVIII. évf. (1916) 40. sz. (máj. 19.)

¹⁹¹⁶ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVIII. évf. (1916) 43. (máj. 30.)

¹⁹¹⁷ Egy éven át, 1913. és 1914. között igazságügyminisztere volt Alfonso COSTA lisszaboni kormányának, majd közel másfél hónapig pénzügyminiszter 1914/1915. fordulóján DE AZEVEDO COUTINHO kormányában. Portugál Kelet-Afrika (Mozambik) főkormányzói tisztét 1915. októberre és 1918. áprilisa között töltötte be.

¹⁹¹⁸ › *Moçambique* 1914-18.

nap múlva megtámadta az Unde településnél lévő megerősített portugál helyőrséget, majd visszavonult.¹⁹¹⁹

A közel 1.200 km²-es Kionga-területet megszállását követően Portugál Kelet-Afrikához csatolták, s névadó településén (portugál neve Quionga lett) járási közigazgatási központot alakítottak ki. Kiongában már május utolsó napjaiban forgalomba bocsátották az államforma és pénznemváltás következtében eleve felülnyomtatott mozambiki bélyegek „KIONGA” feliratú változatát is. Később a portugál hatóságok ugyanígy fizetőeszközként használták a taborai gyártású német bronz 20 hellereseket, ennek azonban előfeltétele az volt, hogy a „PM” vagy „M” rövidítés beütésével a hatóság előzetesen hitelesítse azt.¹⁹²⁰ A Rowuma-folyó vidékén júniusban, a folyón átkelve kisebb német egységek számos alkalommal intéztek támadást a határ teljes szélességében; csak a Macoloja ellen indított művelet miatt három alkalommal keltek át a Rowumán, de ismét támadták Undét és a jelentős, erődített Negomano települést is.¹⁹²¹

(*Délnyugati hadszíntér*) Még 1916. júniusának első napjaiban NORTHEY dandártábornok Észak-Rhodesiából megindította géppuskákkal és tüzérséggel támogatott csapatait a Tanganyika-tó délkeleti partvidéke mentén. A kezdeti brit művelet a busmarckburgi német egységet szorította ki korábbi állomáshelyéről, majd annak vidékéről, így a két FK Tabora irányába megkezdte visszavonulását.¹⁹²² Június végén az Észak-Rhodesia felől támadó hadoszlop feltartóztatására Dodomából erősítést küldtek BRAUNSCHWEIG százados vezetése alatt. Az Iringában gyülekező német erő öt FK-t alkotott – egy kandoa-irangi-i, egy dar es salaami és két neu langenburgi század által –, amelyhez Dar es Salaamból a KÖNIGSBERG legénységéből 100 fő és egy löveg csatlakozott. A német védelmi állás kiépítése megközelítőleg 80 km-re délkeletre, Malangalinál történt. A kedvező arcvonalat erősítette még a délkeletre elterülő sok patak szabdalta vidék, így sikeresen ellenálltak a támadóknak. Azonban a felzárkózó brit utánpótlás miatt, a túlerő elől végül július 24-én, a lövegük kényszerű hátrahagyása mellett kelet felé, Mahengébe kellett visszavonulniuk. Ez meglehetősen nehéz volt az ingoványos, mocsaras vagy éppen patakok által szabdalta vidéken. Mindezeket tetézte, hogy az egyik *wahehe* törzsfő egész népével átállt a britek oldalára, szarvasmarháikkal együtt, így az élelemszerzés lehetősége is csökkent. E térségben BRAUNSCHWEIG az egységeivel számos kisebb ütközetet vívott a következő időszakban. E csaták során a németek komoly veszteségeket okoztak ellenfelüknek.¹⁹²³

(*Északnyugati és Viktória-tavi hadszíntér*) A britek a Viktória-tavi szállítás teljes ellenőrzése érdekében 1916. június 9-én – a *Brit Tavi Flottilla* segítségével és fedezete mellett –, ellenállás nélkül megszállták az Ukerewe-szigetet és elfogták a meglepett 8 német és 60 *askari* alkotta helyőrségét, itt két kisebb löveget is zsákmányoltak tőlük. A sziget a német haderő részére jelentős mennyiségű rizst adott, amely kiesése újabb nehézségeket okozott. Ráadásul birtoklása által a britek biztonságosabban indíthatták meg a Muansa elfoglalására irányuló támadásukat. Június közepén a Viktória-tó térségében lévő valamennyi brit haderőt CREWE tábornok parancsnoksága alá helyezték, aki megkezdte az előkészületeket Muansa megszállására.¹⁹²⁴

Június 20-án WAHLE vezérőrnagy, *Westbefehlshaber* (nyugati parancsnok) utasítást adott a belga erők által szorongatott északnyugati német egységeknek a Tabora nyugati

¹⁹¹⁹ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVIII. évf. (1916) 46. sz. (jún. 9.)

¹⁹²⁰ › SCHLOBACH

¹⁹²¹ › *Moçambique 1914-18.*

¹⁹²² › VON LETTOW-VORBECK: 140. p.

¹⁹²³ › VON LETTOW-VORBECK: 149., 182–183. p.

¹⁹²⁴ › SMUTS 1916-2

vidékére történő mielőbbi visszavonulásra. A belga hadoszlop ekkor már csak két napra volt Biharamulo erődjétől, amely a német visszavonulást fedezte, azonban június 24-én a MOLITOR ezredes vezette belga századok, kisebb ütközet után bevették a kis utóvéd-csapattal őrzött erődítést. A támadók ezután a tó partjához, Namirembébe vonultak, elvágva az Kagera-folyó térségében harcoló egységek visszavonulásának feltételezett útját. Négy napra rá, június 28-án a Kagera vidékéről KÁLMÁN hadnagy vezetése alatt a 7. *Tartalék Század* és a C. FK megkezdte a kitörési műveletét. A hátramaradottak között azonban sokan elesetek a Bukobáért vívott ütközet során, mert e visszavonulás-áttörés több alkalommal súlyos harcokat eredményezett. A 7. *Tartalék Század* 3 német és 10 afrikai katonát veszített, 13 afrikai katona megsebesült; a C. FK-ból mindössze egy szakasznak sikerült dél felé átjutnia, míg egy része kelet felé vonult vissza. Július első napjaiban WINTGENS százados háromnapos csatában Diobahikánál feltartóztatta a belga előrenyomulást.¹⁹²⁵

Ezzel közel egyidőben, a Viktória-tó keleti és déli partjának legjelentősebb kikötővárosa, Muansa ellen indítandó brit támadás érdekében CREWE tábornok július 9-s és 11-e között megközelítőleg 1.800 katonát hajózott be brit gőz hajókra, Namirembénél és Ukerewe-szigetnél. Már július 11-én éjjel Muansától keletre, a Kongoro-pontnál partra szállt C. R. BURGESS alezredes egysége, másnap a várostól 5 km-re északra, a Senga-pontnál pedig H. B. TOWSE alezredes hadoszlopa ért partot. A két irányból közeledő, jelentős létszámú brit erők elől július 14-én kiürítették a várost, megsemmisítették a szikratávíró-állomást, és üzemképtelen állapotban hátrahagyták a KÖNIGSBERG 105 mm-es lövegét, hogy szállítása ne lassítsa a menetet. A közel 500 katona, és a német polgári lakosság a MUANSA, illetve a HEINRICH OTTO és SCHWABEN kisebb gőzhajók és több csónak segítségével a Muansa-öbölben déli partjaiig (45 km-t), a Taborába vezető úthoz hajóztak, ahonnan gyalog mentek tovább. A gyorsan mozgó brit egységek zsákmányai lettek a tó partjánál magára hagyott német úszó járművek, valamint 5 német polgár, valamint sok lőszer és poggyász is. A megfeneklett MUANSÁt a britek hamarosan helyrehozták és szolgálatukba állították. CREWE tábornok egységei július 16-án már 45 kmre Muansától, Misunginál jártak.¹⁹²⁶

Miután a belgák július 28-án Kigoma, majd augusztus 3-án Udjidji elestével átvették a Tanganyika-tó felett az ellenőrzést, vízi úton megkezdték az utánpótlás szállítását. A visszavonuló németek a maguk mögött hagyott sínpárokat megrongálták, a felszereléseket és berendezéseket megsemmisítették. Ezért a belga csapatoknak vasúti felszerelésekre és gőzmozdonyokra, szállító kocsikra volt szükségük, amelyet szintén vízi úton biztosítottak Alberville-ből, az ottani vasúti végpont segítségével. Augusztus elején belga erők hajóztak be a Tanganyika-tavon, s német oldalon – a Kigomától 250 km-re délre fekvő – Karemában szálltak partra MOULAERT alezredes vezetésével. Innen egyből északkeletre tartottak a hegyvidéki terepen keresztül, s hamarosan átkeltek a Malagarassi-folyóba ömlő Sindiingoványon is, visszaszorítva a kis létszámú térségbeli német erőt. A belga csapatok ezzel már három oszlopban nyomultak előre a német gyarmaton, s közeledett Tabora környékére tervezett egyesülésük is.¹⁹²⁷

(*Északkeleti, majd keleti hadszíntér*) Míg KRAUT őrnagy június 15-én Handenitől délre foglalt el harcállást, addig egy kisebb egység június 18-án Korogwénél, majd szomszédságában ütközött meg a britekkel. Ezek a németek – vasút segítségével történő –

¹⁹²⁵ › KÁLMÁN: 199–215. p. ; SMUTS 1916-2

¹⁹²⁶ › SMUTS 1916-2

¹⁹²⁷ › SIBLEY: East Africa: Smuts versus Vorbeck.

visszavonulásukhoz vezettek Pangani kikötővároska irányába.¹⁹²⁸ Handenit KRAUT őrnagy június 18-án kiürítette, majd másnap SHEPPARD dandártábornok egységei megszállták a települést és vidékét. Június 19-e éjféltre, Kangatánál a magas bozótból kialakított erős német állást támadta meg J. J. BYRON 5. Dél-afrikai Lövészászlóalja, a harcok következtében éjjel dél felé vonultak el a védők. HANNYNGTON tábornok dandárja június 20-án csatlakozott Handeninél a brit főerőhöz. A német raktárak és utánpótlási vonalak ebben az időben a Tabora és Dar es Salaam közötti vonalra és térségére szorítottak, így ennek védelme kulcsfontosságú volt.¹⁹²⁹ Mialatt SMUTS fő ereje Handeni körül állomásozott, addig VON LETTOW-VORBECK a vasútvonal Morogoro környéki szakaszának védelme érdekében kivonta erői egy részét Kandoa-Irangi térségéből, s a Burungi-hegynél csak egy kisebb erőt hagyott hátra KLINGHARDT százados vezetése alatt. A német ezredes parancsnoksága alatt álló századok megkezdték visszavonulásukat Dodomába, ahonnan Morogoron keresztül szándékoztak KRAUT őrnagy megerősítésére sietni. Az igyekezetet azonban hátráltatta az egyik századdal történt vasúti baleset.¹⁹³⁰

Keleten, ebben az időben KRAUT őrnagy a Lukigura-folyó völgyében alakított ki erős állásokat. SMUTS vezérőrnagy terve ekkor egy frontális támadással egybekötött, nyugatra kerülő oldalba támadás volt. Először, az utóbbi megvalósítása érdekében június 23-án indultak meg a HOSKINS tábornok alá rendelt dél-afrikai és indiai zászlóaljok, amelyek másnap reggel, északon átkeltek a folyón. Ekkor, 1916. június 24-én SHEPPARD tábornok, a főerővel indított három oldalról támadást a németek Makunda (Makindu) térségében lévő állásai ellen. A heves harc közepette végül a németek sikeresen visszavonultak, azonban a védők oldalán 7 német és 30 afrikai elesett, 14 német és 32 *askari* a britek fogságába került két géppuskával és egy kisebb löveggel együtt. Mindez igen jelentős veszteség volt. A britek soraiból 10-en estek el, 36-an megsebesültek. Ezt követően KRAUT őrnagy a völgy déli részét alkotó Nguru-hegység keleti lankáin, Turiani (Tuliani) környékén ásta be egységeit. A 88 mm-es és a KÖNIGSBERG 105 mm-es lövegeivel bíró, SCHOENFELD korvettkapitány irányítása alatt álló tüzérség megfelelő állásokat vett fel; és esetenként jó eredményeket sikerült elérniük. A brit haderőnek ekkor pihenésre és átszervezésre volt szüksége, mivel volt olyan egység, amely összlétszámának csak 30 %-át tudta volna a betegségek miatt harcra küldeni. Az 1. Hadosztályt és 3. Hadosztályt – őrzáratok meghagyása mellett – Lukigurától 12–13 km-re északra létesített táborban helyezték el. A német portyázó járőrök közben SMUTS tábornok térségben állomásozó egységeinek ellátását biztosító vonalát támadták, amely amúgy is nehezen tudta ivóvízzel ellátni az embereket és a lovakat. Az itt megállt front német táborát a britek repülőkről rendszeresen bombázták, és volt alkalom, amikor egyszerre négyet is bevetettek azokból.¹⁹³¹

Korogwéből kelet-délkeletre elvonult német erő Pangani-folyó északi partján táborozott le. A közeli Tangát még 1916. első felében is több alkalommal lőtte brit hadihajó, jelentősebb károkat azonban nem okoztak. A kikötővárostól 12 km-re északra fekvő, az azonos nevű sziget mellett lévő Kwale-öbölnél július első hetében brit egység szállt partra C. I. PRICE ezredes vezetésével, amely egyből dél felé vette útját. Kisebb ellenállás után érték el Tanga előterét, amelyet a haditengerészet hadihajóinak támogatásával, ellenállás nélkül foglaltak el 1916. július 7-én. A várost korábban kiürítő két századnyi német csapat nyugat felé vonult el; a Korogwe térségbe visszavonult német egység és portyázásokkal zavarta a Handeni felé tartó brit ellátási vonalat. Július 13-án rajtaütöttek a korogwei –

¹⁹²⁸ › SMUTS 1916-2

¹⁹²⁹ › SMUTS 1916-2 ; VON LETTOW-VORBECK: 141–142. p.

¹⁹³⁰ › VON LETTOW-VORBECK: 142. p.

¹⁹³¹ › SMUTS 1916-2 ; VON LETTOW-VORBECK: 142–143. p.

Pangani-folyó feletti – közúti hidat védő brit egységre; azonban a támadást sikeresen visszaverték. A németek ekkor a keleten lévő hegyek lábaihoz vonultak vissza Muhesa, majd a völgyeken keresztül Amani térségébe. Felszámolásukkal EDWARDS tábornokot, hadtáp-főfelügyelőt bízták meg, akihez Tangából és Korogwéből afrikai és indiai zászlóaljakat rendeltek. Ez az egység hamarosan ellenőrzése alá vonta a vidéket, majd az Amaniba bevonuló alegységnek megközelítőleg 25 német katona adta meg magát. Július közepén, a Panganiból visszavonuló kisebb német egység üldözésére rendelt brit erők művelete egyre inkább oldalba, majd hamarosan már hátbatámadással fenyegette Turianinál védekező német nagyobb egységet.¹⁹³² Júliusra a dél-afrikaiak arcvonalához felzárkózott a tengeri szállítással átvezényelt *Aranyparti Ezred* és több nigériai század is.

Valamivel korábban, június 24-én VAN DEVENTER tábornok 2. *Hadosztálya* a teljes kandoa-irangi-i arcvonalon támadásba lendült, majd a németeket állásaikból kiszorítva megindult dél felé. KLINGHARDT századosnak és öt századának azonban jelentősebb veszteség nélkül sikerült Dodomáig visszavonulnia; ennek során a földútba rejtett aknákat is alkalmazták a brit gépkocsik ellen, sikerrel.¹⁹³³ A britek Dodoma felé zajló előretörésük során tudomást szereztek arról, hogy a kandoa-irangi-i német egységek egy részét Turiani védelmére átvezényelték. VAN DEVENTER hadosztályának délre haladása kezdetén, július 14-én kivált egy hadoszlop H. J. KIRKPATRICK alezredes vezetésével, hogy elfoglalja Kili-matinde vasútmegállóját, Saranda településnél. A délnyugati menet közben, Mpondi térségében erős német ellenállásba ütköztek, azonban 8 brit halott és 9 sebesült árán elfoglalták azt. Július 31-én Sarandát, majd még aznap Kilimatindét szállták meg. A délre tartó brit 2. *Hadosztályból*, H. W. N. BOTHA tábornok vezetésével délkelet felé leváló hadoszlop feladata lett a vízben gazdag Tissa Kwa Meda elfoglalása, majd a Dodomától keletre fekvő Kikombo vasútmegállónál a német visszavonulás elvágása. Előbbi heves összecsapások után július 22-én került brit kézre. Ezt követően a hadoszlop tovább haladt Njangalo felé,¹⁹³⁴ ahol július 28-án a németek egy géppuskája mellett másfél ezer szarvasmarhájukat is sikerült elfogniuk. Ezt követően e haderő nyugatra fordult.¹⁹³⁵

SMUTS tábornok parancsának megfelelően, a főerőből leválasztva július 26-án egy egységet vezényeltek Ssingida környékére, amelyet kisebb összecsapásokat követően augusztus 2-án foglaltak el. Július 27-én egy kisebb német lovas egység elfogását követően elfoglalták a Dodomától északra fekvő Meia Meia falut. Július 29-én VAN DEVENTER hadosztályának BERRANGE tábornok vezette egységei Dodománál elérték a *Zentralbahnt* (*Középső-vasutat*), s két nap múlva az egész brit haderő felzárkózott oda. Július 30-án elfoglalták Kikombo vasútmegállót is. A gyorsan érkező britek előtt a németek sikeresen felrobbantották valamennyi hidat és vízátervezető csatornát, azonban a vasútvonalban ennél több kárt okozni már nem maradt idejük.¹⁹³⁶ A *Zentralbahn* jelentős szakasza megszállásának híre a turianii arcvonal ügyében kész tények elé állította VON LETTOW-VORBECKET, mivel VAN DEVENTER hadosztálya másfél, két héten belül a Nguru-hegységénél lévő állások kivonását közvetlenül veszélyeztette volna. Ez időben, augusztus első hetében SMUTS tábornok visszavezényelte az 1. *Hadosztály* és 3. *Hadosztály* valamennyi egységét Turiani térségébe, hogy immár két oldalról, Dodoma és a Lukigura-folyó irányából, együttes nyomással szorítsák össze a német haderőket. VAN DEVENTER utánpótlási vonala augusztus elejére felzárkózott, s a 2. *Hadosztály* valamennyi egységét, kis helyőrségek hátrahagyása

¹⁹³² › SMUTS 1916-2

¹⁹³³ › SMUTS 1916-2 ; VON LETTOW-VORBECK: 143–144. p.

¹⁹³⁴ Ekkor BOTHA tábornok ekkor engedéllyel, magán ügyben rövid időre visszatért Dél-Afrikába.

¹⁹³⁵ › SMUTS 1916-2

¹⁹³⁶ › SMUTS 1916-2

mellett augusztus 9-ére felsorakoztatta Njangalo szűkebb térségébe. Augusztus 11-én délután Mpapua nyugati előterében, Tschunjo térségében (néhány kilométerrel nyugatabbra az előbbtől) a brit egység rátámadt KLINGHARDT százados tüzérséggel támogatott, 12 századnyi egységére. A brit támadás itt oly' közel került a német vonalakhoz, hogy azok sortüzei komoly veszteséget okoztak a támadóknak, s az oldalba támadás sem sikerült véghezvinni a magas növényzetben. Azonban a németek várt erősítése nem érkezett meg időben, a parancsnok betegsége is hátráltatta az irányítást, így további visszavonulás vált szükségessé. Ekkor KLINGHARDT helyének betöltésére OTTO századost vezényelték át Turianiból, és ebben az időben zárkózott fel a szintén Kandoa-Irangiból, de külön úton visszavonuló 2. FK is. Mpapuát a brit egységek augusztus 12-én foglalták el, s három nap múlva, 15-én már Kilossához közel, Kidete vasútmegállónál folyt a harc, ahol a németek géppuskáik mellett nehéztüzérségüket is bevetették a védelem érdekében. A település végül – a britek másnap délutáni oldaltámadása miatt – 16-án este került brit kézre, míg a németek Kilossába vonultak vissza. A britek oldalán hatan estek, és 39-en megsebesültek.¹⁹³⁷

Közben keletebbre, a Turianiból két oszlopban délre visszavonuló német erők célja a *Zentralbahn* elérése volt. A visszavonulást a Turianiban maradt SCHULTZ százados alegységei fedezték, amelyek a főerő biztonságos távozása után nem sokkal a Wami-folyó völgyéhez, Dakawa térségébe húzódtak vissza. Itta az első brit támadásra augusztus 5-én került sor, amikor a búr Barend Gotfried Leopold ENSLIN dandártábornok lovas egységei átkeltek a Lukigurán, hogy a Nguru-hegységen át, arról lezúdulva oldalba támadja a német állásokat. Azonban, amikor már a hegység belsejében jártak további brit egységekkel a hátukban, akkor a fogatokkal járhatónak tartott útról az ellenkezője bizonyosodott be. Így a támadás során az utánpótlást, valamint SHEPPARD és HOSKINS tábornokok csapatait visszafordították kiindulási helyükre. Végül ENSLIN egységeinek így is sikerült augusztus 8-án elfoglalnia a német állások hátában Mhonda falut, Turiani északnyugati szomszédságában. A közeli Matamondonál – Turiani északi előterében – augusztus 10-én és 11-én heves harcok bontakoztak ki, de a mindkét fél oldalán jelentős veszteséget követően a németek délnyugatra visszavonultak; a britek soraiból 60-an estek el vagy sérültek meg. Az összecsapások a következő napokban tovább folytatódtak a folyó mentén, ahol augusztus 12-én megtámadták a Turianinál lévő német vonalakat. Másnap, augusztus 13-án a Wami déli partján lévő megerősített német állásra a BRITS tábornok vezette egy lovas és egy gyalogos dandár alkotta hadoszlop csapott le. Ezzel egy időben a Wami mentén keletről érkező harmadik dandár is támadást kezdeményezett. A széles fronton, több oldalról támadott SCHULTZ százados erősítésre nem számíthatott, azonban sikerült folyamatosan fenntartania a távbeszélő-kapcsolatot a főhadiszállással. Végül az erős nyomás miatt, augusztus 13-án Turiani alól ki kellett vonulnia a német utóvédnek; ennek során, megsemmisítették valamennyi hidat a térség patakjai, folyói felett.¹⁹³⁸

A Turianiból korábban kivont német egységek java Morogoro irányába tartott, ezért Dakawánál átkeltek a Wami felett. Itt, ekkor levált a KÖNIGSBERG lövegeivel megerősített, KRAUT őrnagy vezette néhány század, amely délnyugatra, Kilossa irányába vonult vissza. Nem sokkal később, augusztus 16-án, szintén Dakawa térségében SCHULTZ egysége feltartóztatta SHEPPARD egységeit, így sikeresen fedezték a visszavonulásokat dél felé.

¹⁹³⁷ › SMUTS 1916-2 ; VON LETTOW-VORBECK: 145. p.

¹⁹³⁸ › SMUTS 1916-2 ; VON LETTOW-VORBECK

Még időben, észlelve ENSLIN oldaltámadását, a németek 17-én kiürítették állásaikat; s a britek másnap reggel foglalták el azokat.¹⁹³⁹

A Wami feletti átkelés végrehajtása és fedezése érdekében a britek négy napos pihenőt tartottak a térségben. Ez elegendő volt a németeknek, hogy biztonságban elérjék céljaikat. KRAUT őrnagy Kilossába érkezésekor OTTO százados valamennyi egységét Morogoroba vonták vissza, azonban hamarosan megszakadt minden hírközlési kapcsolat a két egység között. A kiürített Kilossa, és a kissé keletebbre fekvő Kimamba vasútmegálló / üzemi vasút végállomás augusztus 22-én került a britek kezére. VAN DEVENTER tábornok egységei ekkor már tartalékaik végére értek, az alultápláltság és a folyamatos igénybevétel az egészségügyi állapotuk jelentős romlásához vezetett.¹⁹⁴⁰

A britek igyekeztek elérni azt, hogy VON LETTOW-VORBECK Morogoro térségében állomásozó fő erejével megütközzenek, és a védőket fegyverletételre kényszerítsék. Bár az Uluguru-hegység a védelemnek kedvezett, azonban a több irányból közelítő, külön-külön is számbeli fölényben lévő brit hadosztályokkal való ütközet csak vereséghez vezethetett. Ezt felismerve a német parancsnok egyedüli lehetőségként a további visszavonulást látta célszerűnek. Ekkorra Dar es Salaam és Kilossa között már megközelítőleg hatvan vasúti hidat robbantottak vagy rongáltak meg a német alakulatok, köztük számos műtárgy meglehetősen széles nyiladékot, völgyet ívelt át. ENSLIN tábornok erői ezalatt elérték a vasútvonalat, majd – miután augusztus 23-án elfoglalták Mkata vasúti megállót (Kilossa és Morogoro között, utóbbihoz kissé közelebb) – onnan egyből délkeletre, Mlali felé törtek előre. Ez már oldalba, később hátbatámadással fenyegette a német ezredes erőit. Azonban VON LETTOW-VORBECK a visszavonulást e hadoszlop megtámadásával szerette volna fedezni, biztosítva azt, hogy a távolabb állomásozó brit erőktől nyugodtan tudjon kihárítani Mahenge térségébe.¹⁹⁴¹ Mahenge tágabb vidékét számos völgy szabdalta, s több, nagy kiterjedésű mocsaras folyóvölgy is határolta. Népsűrűsége kicsi volt, útjai nagyobb létszámú haderők számára jellemzően nem voltak járhatók. Mahenge település egy közel 500–600 méterrel a vidékből kiemelkedő fennsík északkeleti oldalában feküdt. A védekezés hatékonyságát, a domborzati viszonyok mellett még az is növelte, hogy a szűkebb vidéket keletről és északról szinte járhatatlan folyóvölgy határolta.

ENSLIN hadoszlopa megközelítette a Morogorótól kissé délkeletre, az Uluguru-hegység északnyugati lejtőinél fekvő Mlali települést; egy egysége lerohanta a Kisagale-hegyet, ahol elfoglalták a németek egyik lőszerraktárát. Itt közel ezer ágyúövedéket is zsákmányoltak, köztük igen sok a 105 mm-es KÖNIGSBERG-lövegekhez való volt. Ezzel egyidőben a németek főereje is támadásba lendült. Még augusztus 23-a estjén OTTO századost három századdal Morogoróból Mlali irányába indították, aki másnap reggel érkezett a kijelölt térségbe, s egyből harcba is bocsátkozott ENSLIN egységeivel. OTTO kiegészítésére rendelték a többi morogoroi századot is, utóvéd erő hátrahagyása mellett. A harc egész nap folytatódott, a németek a hegyoldalból folyamatosan lőtték a brit egységeket. A STEMMERMANN százados vezette különítményt – a KÖNIGSBERG lövegével együtt – az Uluguru-hegység keleti oldala mentén délnek indították. Az est beálltát követően a hegység nyugati felében is megindultak a németek egységei dél irányába. Másnap a német utóvéd a KÖNIGSBERG egyik 105 mm-es, illetve egy 52 mm-es lövegjét megsemmisítette, akárcsak a raktárakat is felrobbantotta, bár ez utóbbiakat már korábban kiürítették, és a közel 600 tonnányi ellátmányt Kissakiba szállították. A britek délnyugat felé

¹⁹³⁹ › SMUTS 1916-2

¹⁹⁴⁰ › SMUTS 1916-2 ; VON LETTOW-VORBECK: 146–148. p.

¹⁹⁴¹ › VON LETTOW-VORBECK: 149–150. p.

folytatták útjukat, de tervük az volt, hogy gyorsabb előre haladással Kissakinál, az Uluguru-hegységtől kissé délre elvágják a német visszavonulás útját. Ennek elkerülése végett már augusztus 25-én valamennyi német század útnak indult az említett település irányába. A korábban Morogoroban összegyűlt német nők – az ápolónők kivételével – a Mlailtól délre fekvő Mgeta hittérítő állomáson maradtak, s itt várták be a 27-én megérkező brit csapatokat.¹⁹⁴²

A Wami-folyó völgye felől, északkeletről érkező SMUTS tábornok és a 3. *Hadosztály* a Ngerengere-folyó északi kanyarulatához érkezett, hogy hadoszlopai Morogoro felé dél-nyugatra, illetve az Uluguru-hegység keleti oldala mentén törjön előre, délre. E vidék próbára tette a brit egységeket, mivel a hőség mellett a természeti viszonyok és a víz hiánya sem kedvezett nagyobb erő mozgásának. Ennek ellenére augusztus 24-én elérték a folyó völgyében, Morogorótól közel 30 km-re fekvő Msungulut, hogy onnét dél felé forduljanak. Mikesse vasútmegállót, majd az attól nyugatra fekvő Morogorot HANNYNGTON tábornok egységei augusztus 26-án megszállták. A Kilossába bevonuló VAN DEVENTER egységeit két részre osztotta. A főerő SMUTS tábornok Morogoro térségében tevékenykedő két hadosztályát támogatta, míg egy hadoszlop az Uleiában lévő német állások megtámadására indult. Utóbbi augusztus 26-án foglalták el, majd továbbra is délre haladva szeptember 10-én megszállták Kidodit is.¹⁹⁴³

A harcterek gyakorta sűrű, embermagasságú növényzettel voltak borítva, ez nemcsak az ellenség, de esetenként saját egységek mozgásának nyomon követését is nehezítette. Így volt ez a Kilimandzsáró illetve Morogoro tágabb vidékeinek ütközeteinél is. A csatazaj elültével mindkét fél egészségügyi alakulatai vagy az e feladatra ideiglenesen beosztott katonái kiürítették a csatateret. A halottakat és sebesülteket visszavitték saját állásaik mögé, és hagyták, hogy az ellenfél is hasonlóképpen cselekedjen. Azonban 1916. kora őszen a németek már több olyan dél-afrikai sebesült katonával is találkoztak, akik kérték, hogy inkább a németek vegyék kezelésbe őket, mert a saját egészségügyi katonáiktól semmi jót nem reméltek.¹⁹⁴⁴

A visszavonuló *Schutztruppe* egységeknek egyre több nehézséget okozott a hordárok szükséges létszámának hiánya. Sok korábbi hordár – látva a folyamatos, délre tartó visszavonulást – hazatért, s a délkeleti országrész ritkán lakott vidékei nem kínáltak kellő munkaerőt. A több száz teherhordásra használt szamar meglehetősen kifáradt a korábbi hetek állandó igénybevételétől. A Kissakiba visszavont készletek további szállítása a hordárok csökkenő száma miatt sem volt kivitelezhető, s – a számításokkal ellentétben – a Rufiji-folyó vidékén a német haderő nem rendelkezett raktár-létesítménnyel, így hamarosan az utánpótlás felhalmozása is újabb kihívást jelentett. Egyedüli kedvező fejlemény az volt, hogy a Mpuuában legeltetett több ezer egyedből álló szarvasmarha-csordát idejében dél felé terelték, így lépést tudtak tartani a visszavonulással. Az előbb vázolt nehézségeken túlmenően, a német haderőben már nem csak egyéni, hanem kisebb csoportos szökés, dezertálás is előfordult. Ráadásul egy ilyen csoport Morogoro térségében – miután a német erők elhagyták az Uluguru-hegység északi vidékét – ültetvények fosztogatásába kezdett.¹⁹⁴⁵

(*Óceánparti hadszíntér*) A megnyúló brit utánpótlási vonal lerövidítése érdekében SMUTS tábornoknak szükségessé vált Dar es Salaam bevétele. Ezért a nagyobbik hadoszlopnak a tengerparti kikötőváros elfoglalása lett a célja. Dar es Salaam birtoklása a remek

¹⁹⁴² › SMUTS 1916-2 ; VON LETTOW-VORBECK: 150–151. p.

¹⁹⁴³ › SMUTS 1916-2

¹⁹⁴⁴ › VON LETTOW-VORBECK: 155. p.

¹⁹⁴⁵ › VON LETTOW-VORBECK: 151–153. p.

horgonyzó és kirakodóhely mellett a vasúti kapcsolatot is megteremténé a belső vidékeken működő brit dandárok ellátásához. 1916. korábbi hónapjaiban már alkalmoszerűen bombázták a német kikötővárost, így június 3-án is, amikor két brit repülőgép bombákat dobott le; 3 indiai és 2 afrikai megsérült, míg épületekben csekély károk keletkeztek.¹⁹⁴⁶ Dar es Salaam megszállásához és ott hídfő fenntartásához azonban szükség volt arra, hogy a belső területeken harcoló brit egységek kellően közel érjenek, hogy szükség esetén támogassák a kikötő bevételét. Erre a megfelelő alkalom 1916. augusztusának elején érkezett el, amikor nyugaton VAN DEVENTER egységei már elérték a vasútvonalat, amely Dar es Salaam jelentős német utánpótlásának lehetőségét semlegesítette.

Ezalatt Dar es Salaamot is folyamatosan hagyták el a polgári lakosok, és bár a városban augusztus első felében még működött a *D.O.A.L.* irodája, ezt azonban augusztus 15-én az irodavezető bezárta. Bagamojo 1916. augusztus 15-én esett el E. F. B. CHARLTON ellentengernagynak – tengerészek és zanzibári lövészek alkotta – 300 fős különítménye előtt. Itt a britek jó állapotban foglalták le a KÖNIGSBERG egyik 105 mm lövegét és hozzá való lőszereket is. Bagamojo elfoglalását követően SMUTS tábornok EDWARDS tábornokot, hadtáp-főnököt bízta meg Dar es Salaam megszállásának végrehajtásával, aki e célra PRICE ezredes alá 1.800 katonát rendelt. A jelentős erejű egység kisebbik hadosztalának a Ruwu-folyó és térségének vasúti hídjait kellett – várható felrobbantásuk előtt – elfoglalnia, míg a főerő a tengerpart mentén támadt volna a német kikötővárosra.¹⁹⁴⁷

A brit előretörések számottevő ellenállás nélkül közelítették meg céljaikat, azonban a Ruwu feletti jelentős vasúti hidat egy német alegység még a britek beérkezése előtt felrobbantotta. A Dar es Salaamban BOCK VON WÜLFINGEN százados parancsnoksága alatt összevont erők létszáma elérte az 1.000 főt, s a KÖNIGSBERG lövege is támogatta őket. Azonban a városban továbbra is jelentős volt a polgári lakosok száma is. Mivel az érezhetően jelentős túlerővel szemben a német egység az elhúzódozó ostrom során nem sokáig tarthatott ki, ezért szeptember legelső napjaiban hadászati szempontokból kiűrtettek Dar es Salaamot, a katonai jelentőséggel bíró létesítményeket – kikötői és vasúti berendezéseket, sínpárokat – megrongálták vagy megsemmisítették, s a KÖNIGSBERG lövegét felrobbantották. A városban azonban hátramaradt 370 európai polgári személy és a kórházban ápolott 80 beteg, főként katona. Szeptember 3-án brit hadihajók vonultak fel a kikötőnél, majd másnap, szeptember 4-én a *129. Baluchi Ezred* egységei behatoltak Dar es Salaamba, s megszállták azt. A kikötőt igen hamar biztonságossá tették, így a kelet-afrikai brit erők legfontosabb támaszpontjává vált; ezt követően, a városban és környékén akár 2.000 brit is tartózkodhatott, és ugyanitt a tábori kórház is több ezer főt elláthatott.¹⁹⁴⁸ A TABORA, a KÖNIG és a MÖWE felújíthatatlannak tűnt, azonban a FELDMARSCHALLT a britek hamarosan kiemelték és úszóképessé tették, s megkezdték az úszódokk javítását is.¹⁹⁴⁹

(*Északkeleti hadszíntér*) Dar es Salaamtól kétszáz kilométerrel nyugatabbra, a Kissakiba történő visszavonulást a németek zavartalanul tudták végrehajtani, mivel a britek nem követték őket szorosan. Azonban az üldözőka németek vonulási útjától nyugatra kisebb erőt délnek vezényeltek, de az Uluguru-hegységen keresztül és annak keleti lejtői mentén is számottevő erőt küldtek a németek nyomába. A hegységtől nyugatra a három dandárra osztott brit erő parancsnoka BRITS tábornok lett. Kissakiban, amely az Uluguru-hegység-

¹⁹⁴⁶ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVIII. évf. (1916) 46. sz. (jún. 9.)

¹⁹⁴⁷ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVIII. évf. (1916) 65. sz. ; SIBLEY: East Africa: Smuts versus Vorbeck. ; SMUTS 1916-2

¹⁹⁴⁸ › BRENNAN – BURTON ; SMUTS 1916-2

¹⁹⁴⁹ › SMUTS 1916-2

tól délre, a Mgeta-folyó kiszélesedő völgyében fekszik, az erődítésben állomásozó német erőket hamarosan – a brit repülők és esetlegesen az útegek támadásai elől – a településre vezető nyugati és északi út mentén, a fák takarásában helyezték el. A folyó hídját felrobantották, és a fák egy részének kivágásával akadályokat készítettek. Bár **Kissaki** vidékét BRITS egyes egységei már szeptember 5-én elérték, az első számottevő összetűzésre majd csak 1916. szeptember 7-én került sor. Ekkor OTTO százados egységeit a közelben állomásozó brit erők, főként ENSLIN dandártábornok lovas és lövész egységei, kisebb részben BRITS katonái megtámadták. A tervük egy széles oldalba támadás volt, mivel Kissakinál német tartalékok állomásozására nem számítottak. Azonban a VOLKWEIN tartalékos hadnagy vezette *11. FK* az áthatoló egységekre szuronyrohammal támadt, este TAFEL százados egységeinek egy része is bekapcsolódott a védelmi műveletekbe. Ez kiközösítette a támadást, és a tábornokoknak hamarosan a teljes brit erőt vissza kellett vonnia. Az ütközet során a britek soraiból 9-en elestek és 12 katona megsérült, a németek sok lovat zsákmányoltak és 7 dél-afrikai foglyot is ejtettek. Másnap, szeptember 8-án – a közvetlen kapcsolattal műszaki okok miatt nem rendelkező – A. H. M. NUSSEY dandártábornok *1. Dél-afrikai Lovas Dandárjának* egységei támadták meg Kissakitól északra várakozó TAFEL századait. Azonban a britek estig tartó támadása nem járt sikerrel, ráadásul az ütközet vége felé érkezett meg futárral BRITS tábornok parancsa, hogy az egység vonuljon Kissakitól 10 km-re északra. A dél-afrikai dandár 23 tagja esett el, és közel ennyien megsérültek; s a védők itt is számos foglyot ejtettek.¹⁹⁵⁰

Az Uluguru keleti oldalában visszavonuló STEMMERMANN százados utóvéd erői a briteket sikeresen feltartóztatták. Az utóvédharcoknak kedvezett a térségre jellemző 2–3 méter magas fű és bozótos, amely rejtekéből könnyen lecsaphattak a brit hadoszlopra, majd rövid időn belül észrevétlenül távozhattak is. Azonban e terepviszonyok folyamatosan nehézségeket támasztottak a németeknek is, haladásuk lassú volt, s a KÖNIGSBERG egyik 105 mm-es lövegét is a Ruwu felső szakaszánál kellett hátra hagyniuk. A dél felé haladás során a britek szinte minden nap ejtettek foglyot a támadó német utóvéd-alegységekből. STEMMERMANN csapatával a kijelölt célt, Dutumit (más néven Nkessa; 30 km-re kelet-északkeletre Kissakitól), szeptember 9-én közelítették meg. A százados erőit követő HANNYNGTON tábornok erőinek feltartóztatására, és ezzel a bekerítés megelőzésére, VON LETTOW-VORBECK még előző este jelentős erőt csoportosított át Dutumihoz, amelyet 9-e hajnalra végre is hajtottak. OTTO százados öt FK-val Kissakiban maradt, hogy fedezze az átcsoportosítást. Szeptember 9-én hajnalban SCHULTZ százados egységei sor- és géppuska-tűzzel váratlan támadást indítottak az embermagasságú fű közt menetelő, meglepett brit egységek ellen. A kibontakozó harc során délutánra a németek részleges sikereket tudtak elérni, a későbbiek során azonban a nehéz terep és növényzet miatt a küzdelem mindkét fél számára kevés eredménnyel kecsegtetett. Ennek ellenére másnap, 10-én folytatódott a harc, a britek főként északról támadták a németek bal szárnyát, amelyet egy magaslaton elhelyezkedve GÖRING százados egységei alkottak. Itt a németeknek valamennyi támadást sikerült visszaverniük. Ezalatt a Kissakitól délkeletre, a Behobehoban felállított német utánpótlási telepet fenyegette a brit erők közelsége, így ennek védelméről is gondoskodni kellett. Ennek kivitelezésére, és a dutumi-i állásnál jobban védhető harcállás felvétele érdekében a főerő egységeit a Mgeta-folyó déli oldalára – Dutumitól egy órányi járásra – Kiderengwánál telepítették le. Az itt kialakított erődített állásokat aztán sikeresen tartották hónapokon keresztül. A nagyrészt kiürített Dutumit és környékét végül HANNYNGTON tábornok egységei csak szeptember 15-én tudták elfoglalni. Ugyane-

¹⁹⁵⁰ } VON LETTOW-VORBECK: 152–155. p.

zen a napon ENSLIN tábornok oldaltámadása a Kissakinál állomásozó németeket visszavonulásra kényszerítette, akik készleteiket már korábban elszállították, de hátrahagyták a tábori kórházukat, benne 72 némettel.¹⁹⁵¹

VON LETTOW-VORBECK német kelet-afrikai hadereje 1916. augusztusában már közel 50 ezer *antant* és társult állam – Brit Birodalom, Belgium, Portugália – katonáját vontta el az európai hadszínterekről (ez ott megközelítőleg hat hadosztálynak felelt volna meg), s ezáltal az ellenfél oldalán jelentős anyagi forrásokat is lekötött.

A hátrahagyott termékeny földek miatt a német erők ezt követően az utánpótlási vonalak szállítási képességeire voltak hagyatva, amelybe bevonták a Rufiji-folyó kínálta lehetőségeket is. A cecelegyek terjesztette kórságban azonban hamarosan elhullottak a teherhordó szamarak, így újabb nehézségek hátráltatták a zökkenőmentes szállítást. A németek a Kissakitól keletre fekvő kiderengwai állásukból számos alkalommal indítottak sikeres támadást a britek Kissaki–Dutumi úton és Dutumitól északkeletre húzódó utánpótlási vonalai ellen. Dél-afrikai csapatokkal a német járőrök a hetek előre haladtával mind kevésbé találkoztak, SMUTS tábornok egy részüket behajóztatta, míg másokat pihentettek. A Rufijitól északra elterülő vidéken lecsendesedő harci tevékenység miatt a német hadvezetés a századok egy részét Kiderengwából elvezényelte, így októberben már csak nyolc századnyi erő maradt TAFEL százados parancsnoksága alatt. Később a létszámot tovább csökkentették, majd a haderő jelentős részét az említett csapatkivonás után a Rufiji-folyó alsó folyásának tágabb vidékére vezényelték.¹⁹⁵²

(*Rowuma-folyó völgyének hadszíntere*) A Rowuma völgyének német rajtaütésektől mozgalmas június hónapját követően a portugál José César Ferreira GIL tábornok újabb, jelentős tüzérségi és géppuskás támogatással kiegészült haderővel 1916. július 5-én érkezett Palmába, a Kiongától 20 km-re délre fekvő településre. E 4.800 fős erő célja volt, hogy a korábban a határvidékre vezényelt háromezer katonával egyesülve behatoljon német területre, és ott minél nagyobb részen vegye át az irányítást. A tábornok megérkezésekor azonban a térségben állomásozó portugál erők közel háromnegyede betegségek miatt nem volt harcképes állapotban. Ennek oka természetesen az volt, hogy a korábbi két expedíciós haderő döntően európai katonákból állt, akiket folyamatosan gyötört a trópusi légkör és betegség. Ekkor döntés született, hogy a portugál irányítás alatt álló Goában négy hónap alatt (a 48 hónap helyett) tíz századot szerveznek és képeznek ki arra, hogy a Rowuma vidékén harcba szálljon. A németek Newalából július 2-án támadták első alkalommal a mozambiki Nangadét, amelyet a portugálok megerősítettek. Az augusztus 1-jei újbóli rajtaütés már kétórás harcot eredményezett, s a támadók komoly veszteséget okoztak a Francisco CURADO százados vezette, főként indiai katonákból álló másfél századnyi egységnek, azonban a németeknek nem sikerült elűzniük a védőket. A portugáliai kormány hamarosan megküldte az utasítást egy erőteljes támadás megindításához.¹⁹⁵³

(*Délnyugati hadszíntér*) Edward NORTHEY dandártábornok egy hónappal a malangali ütközetet követően, augusztus 19-én megközelítőleg 3.000 fős haderejével – amely döntően az I. K.A.R.-ból, dél-afrikai lövészs századokból, valamint dél-afrikai és észak-rhodesiai rendőri alakulatokból állt – megtámadta Lupembét, majd augusztus 29-én elfoglalta Neu Iringát is.¹⁹⁵⁴ Ezzel elvágta WAHLE tábornok délkeleti visszavonulási lehetőségét. Szeptemberben BRAUNSCHWEIG egységeivel – néhány utóvédharcot követően – Mahenge térségében csatlakozott az oda érkező KRAUT őrnagy ott gyülekező erőihöz

¹⁹⁵¹ › SMUTS 1916-2 ; VON LETTOW-VORBECK: 155–160. p.

¹⁹⁵² › SMUTS 1916-2 ; SMUTS 1917 ; VON LETTOW-VORBECK: 155–160. p.

¹⁹⁵³ › *Mozambique 1914-18*.

¹⁹⁵⁴ › SIBLEY: East Africa: Smuts versus Vorbeck. ; SMUTS 1916-2

(korábbi részvételük alább olvasható). Az élelemben gazdag vidék védelméhez szükséges állásaikat hamarosan a Ruhudje–Kilimbero-folyó mentén építették ki. Ezalatt NORTHEY tábornok jelentős erőt vont össze Lupembénél és Mkapiránál (Mahengétől délnyugatra).¹⁹⁵⁵

(*Nyugati hadszíntér*) A Dar es Salaam elleni 1914. évi támadások után, 1915. elejétől **Tabora** lett Német Kelet-Afrika és a kormányzó, dr. SCHNEE kormányzó székhelye. A várost 1916. tavaszi hónapjaiban a KÖNIGSBERG két lövege is védte. A Charles TOMBEUR ezredes vezette belga gyarmati hadsereg északnyugat felől mind gyorsabban tört előre a város felé. A Ruanda és Muansa felől érkező belga, illetve brit hadoszlop azonban szállítási és közlekedési nehézségek miatt lassan haladt dél felé, Taborába. CREWE tábornok hadoszlopa Muansa felől Iwingo települést csak augusztus 7-én érte el, míg MOLITOR ezredes egységei csak augusztus 22-én tudott felfejlődni St. Michael hittérítő állomás köré. A brit erők csak augusztus 30-án foglalták el Schinjangát, ezzel az északról indított haderők jelentős kését halmoztak fel a nyugatról támadó erőkkel szemben.¹⁹⁵⁶

A német gyarmat katonailag kiürített vidékeinek raktárkészleteit Taborában gyűjtötték össze, számítva egy esetleg elhúzódó ütközetre. A visszavonuló német csapatoknak a városi kórház udvarán tábori kórházat állítottak fel. WAHLE vezérőrnagy 1916. augusztusának végén WINTGENS századost és mellé rendelt egységeket vezényelt nyugatra, hogy a vasútvonalra felzárkózó belgákat még Tabora előterében feltartóztassa. A százados vezette főerő kilenc FK-ból 2–2 géppuskával, egy–egy 105 mm-es *Haubitc* és KÖNIGSBERG lövegből valamint három 37 mm-es gyorstüzelő lövegből állt. A KÁLMÁN hadnagy vezette 7. *Tartalék FK* Ngogowánál, a *Ruanda–C. FK* pedig Muheretánál alakította ki állásait. Ezalatt Tabora városa környékére több FK-t vontak össze, s megkezdték a védvonalak kialakítását: földműveket építettek a géppuskáknak és lövegeknek. A városon átvonuló egységeket a helyi lakosok még élelem szűkében is megvendégelték. WINTGENS a főerejéből egy századot az északi előtérbe, egyet pedig délnyugatra vezényelt. A Taboránál marad hét FK-t vasúton szállíttatta rendeltetési helyére: kettőt Mabama megállóhelyhez elővédnek, öt FK-t és a lövegek java részét pedig 15 km-re hátrébb, Lulanguru állomásnál várakoztatta (Taborától 40, illetve 25 km-re nyugat-délnyugatra).¹⁹⁵⁷

A mabamai századokat 1916. szeptember 1-jén támadták meg OLSEN ezredes belga zászlóaljai. A támadás első percei után WINTGENS értesült erről, ezért a megsegítésükre azonnal útnak indított több századot is. A csata harmadik órája után a belgák súlyos veszteségeik miatt meghátráltak, így az erősítésként küldött századokból mindössze egy vett részt az üldözésben, s az Ussoke állomástól 8–10 km-re keletre fekvő fontos magaslatot is megszállták. A német szakaszok a csataterén sok belga halottat találtak, öt többé-kevésbé jó állapotú géppuskát és 120 puskát gyűjtöttek össze. A kedvező hadi helyzetet és másnap a hajnali sötétséget kihasználva WINTGENS Ussoke állomás térségében rátámadt a belga haderőre. A kongói egységek hamar elhagyták földbe ásott lövészárkaikat, s visszavonultak az állomást övező néhány kőépületbe. A belgák biztos fedezékből védekezve komoly veszteségeket okoztak a támadó FK-nak, amelyek rohamát nem támogatta tüzérség. Emiatt WINTGENS visszavonta erőit, s majd csak szeptember 6-án indított összehangolt támadást ugyanazon vasúti állomásnál. Aznap 14:00-kor a *Haubitc* löveg a belga állások ágyúzásába kezdett, melynek 50. lövése volt a jel a rohamra. A németeknek a jobb szárnyal – 26. *Tábori Század* és *Ruanda–B. FK* – nem sokkal később megszakadt a kap-

¹⁹⁵⁵ > VON LETTOW-VORBECK: 183–184. p.

¹⁹⁵⁶ > SMUTS 1916-2.

¹⁹⁵⁷ > KÁLMÁN: 222–232. p. ; SIBLEY: East Africa: Smuts versus Vorbeck. ; SMUTS 1916-2

csolatuk, s ők így hamarosan súlyos veszteségeket szenvedtek. A belgák egy rohammal hátrébb szorították a németek bal szárnyát, így végül az éjszaka alatt az FK-kat visszavonták Mabamához, amely műveletet a 7. *Tartalék FK* fedezett.¹⁹⁵⁸ Szeptember 9-én a belgák megtámadták a mabamai német állásokat, majd a – 4 km-re távolságban, párhuzamosan húzódó – karavánút mentén elhelyezkedő német egységeket is. A németek mindkét vonaltól hátrébb húzódtak Kagando álláshoz, s még az éjjel Lulanguruba vonultak vissza. Szeptember 12. napján a *Haubitz* löveg segítségével WINTGENS megkezdte az újabb ellen-támadást, amely célja a Lulanguru vasútállomás ismételt birtokba vétele volt, s ennek segítségével remélhető volt Tabora további védelme. A német támadás reggel hét órai - kezdésekor a belgák nagy erővel ellenálltak, s lövegeik, géppuskáik igyekeztek feltartóztatni a német műveletet. A németek azonban egy ügyes hadmozdulattal – délről a *Ruanda-B.* század katonái oldalba támadták ellenfeleiket – először a belga szárnyat, majd a fő erőt is visszavonulásra kényszerítették, így ismét német kézen volt az előző nap hátrahagyott Kagando is. A *Ruanda-B.* és a 7. *Tartalék FK* hamarosan már a mabamai megállóhelyen túl üldözte a belga kongói századokat. E sikerek ellenére Kurt WAHLE tábornok utasítására másnap az FK-kat vonaton Taborába szállították (amely kivonást akkor csak egy század biztosított), mivel északról a Charles CREWE tábornok vezette britek is támadásba lendültek. Ezzel egy időben a székhelyről erősítésnek oda indult VON LANGENN-STEINKELLER őrnagy százada is, de az északon védekezők a kijelölt helynél délebbre szorultak vissza.¹⁹⁵⁹

Az immár egyesített német csapatok a Taborától 10 km-re északra fekvő Itagánál (Itaga-hegy) gyülekeztek, ahol a védők az északról délre tartó út két oldalán, az azzal párhuzamosan futó dombokon remek állásokat foglaltak el. Szeptember 13-a estéjén a német vonalak mögött tizenegy FK-ban 1.800 német és afrikai katona, számtalan géppuska és több löveg sorakozott fel. Szeptember 13-ról 14-re virradó éjjel nyugaton a belga erők támadást indítottak a német védművek ellen, s sikerült is hajnalban bevenniük az egyik állást, ennek ellenére dél közeledtével, a német előretörés miatt visszavonulni kényszerültek. A védők üldözőbe vették támadóikat, akik az ellenféltől két löveget is zsákmányoltak. A németek újabb, immár összevont belga támadásra számítva hadi felszerelésük javát vasúton átmenetileg a várostól 35 km-re délkeletre fekvő Igalula megállóhelyhez szállították. Azonban ez már nem került vissza a csapatokhoz, mert a hadianyagokat tévesen indították útnak, ebből eredően a szállítmányvezető felgyújtatta azokat, nehogy belga kézre kerüljenek. Az így kialakult veszélyes hadi helyzet miatt a *Nyugati Hadbiztoság* a századok ellátását biztosító, korábban lefoglalt 4.000 szarvasmarhát rögtön útnak indította délkelet felé.¹⁹⁶⁰ WAHLE tábornok döntési kényszer előtt állt: vagy utánpótlást, erősítést nem remélve Tabora alatt marad és védi a várost, vagy a keletre harcoló csapathoz csatlakozik, amelynek sem helyzetéről, sem a működéséről már jelentős ideje nem értesült. (VON LETTOW-VORBECKkel a hírközlési és közlekedési összeköttetés július legvégén szakadt meg, amikor a dél-afrikai VAN DEVENTER tábornok egységeivel Dodománál elérte a *Zentralbahnt*, és ezzel kettévágta a kapcsolatot a keleti és nyugati parancsnokságok között.) Jelentős hadereje azonban a bezáruló, elhúzódó ostrom végén nagy valószínűséggel felmorzsolódna, fogságba esne. Végül a keletre történő visszavonulás látszott leginkább előnyösnek, bár ez a székhely feladásával járt, de így a tervek szerint a német ezredes hadműveleteit eredményesen tudták támogatni. A döntés meghozatala után dr. SCHNEE

¹⁹⁵⁸ > KÁLMÁN: 222–232. p.

¹⁹⁵⁹ > KÁLMÁN: 222–232. p. ; SIBLEY: East Africa: Smuts versus Vorbeck.

¹⁹⁶⁰ > KÁLMÁN: 222–232. p. ; SIBLEY: East Africa: Smuts versus Vorbeck.

kormányzó egy alkormányzót nevezett ki, hogy az adja át a polgári lakosságot és javait a városba bevonuló ellenségnek, WAHLE tábornok pedig egy a kórházban lábadozó, sebesült tüzérszázadost bízott meg a sebesült katonák átadásával. A város katonai kiürítését azonnal megkezdték, a szállítható készleteket útnak indították. A hadifogolytábor hátramaradt néhány óre kénytelen volt megvárni, hogy mikor cserél helyet a közel 2.000 belga és brit fogollyal (volt köztük brit, francia, olasz és orosz polgári személy is, akit ide telepítettek ki).¹⁹⁶¹

A szeptember 17-ei első belga támadáskor a kijelölt FK-k ellentámadást színleltek, hogy fedezzék a még folyamatban lévő kivonulást, s sikeresen meg is állították a támadókat. Miután a KÖNIGSBERG hátrahagyott lövegének elfogyott a lőszer, a kiadott parancs értelmében személyzete felrobbantotta azt. Szeptember 18-án a németek befejezték a székhely kiürítését, a hátramaradt csapatok addigra már kiépítették állásaikat. Ezzel egy időben a vasútállomáson felrobbantották, illetve működésképtelenné tették a mozdonyokat, vasúti járműveket és a különböző hátrahagyott gépeket.¹⁹⁶²

WAHLE vezérőrnagy visszavonuló egységeit három menetoszlopba osztották. A jobb oldali (déli) oszlop WINTGENS parancsnoksága alatt délre Sikongébe, majd délkelet irányába menetelt. Bal oldalon VON LANGENN-STEINKELLER őrnagy vezetésével a városból vasúton a megközelítőleg 100 km-re keletre fekvő Malongwe állomásig utaztak, onnét délre indultak, míg középen WAHLE tábornok vezetésével a közelben fekvő Igaluláig vasúton mentek a századok, majd onnét délkeletre haladtak tovább. A három útnak induló oszlop találkozási helyét a Kilimatinde–Bismarckburg közötti úton fekvő Itumba településnél jelölték ki (ekkor VON LETTOW-VORBECK és erői már Kiderengwánál, légvonalban 600 km-re keletre állomásoztak). Taborában, aznap este a németek megsemmisítették az ott lévő utolsó szikratávíró-tornyot is, s az éj leple alatt az utolsó egység is elhagyta a várost.¹⁹⁶³ A kiürített várost szeptember 19-én TOMBEUR tábornok belga csapatai szállták meg, s hat napra rá megérkezett északról a Sir C. CREWE tábornok vezette brit erő is, egyúttal elfoglalva a Taborától délkeletre fekvő Igalula vasútmegállót. A városban felszabadították a hadifoglyokat és az őrizet alatt álló polgári személyeket, s fogságba ejtették a kórházban hátramaradt német katonákat, valamint 140 német nőt és sok gyereket is – köztük kormányzó feleségét Ada SCHNEET is –, akiket azért hagytak hátra, hogy az ellenfél kezén jobb sorban várják ki a háború végét. A belga kormányzóság nem kívánt további jelentős szerepet vállalni a németek üldözésében, mivel így is igen nagy területeket szálltak már meg.¹⁹⁶⁴ (A belga csapatok Taborában 1917. február 25-én adták át helyüket a briteknek, egy kormányzóságközi egyezmény értelmében. A belga gyarmati erők jelentős része ekkor a német gyarmat északnyugati térségébe, illetve Belga Kongóba tért vissza, egy kisebb egység csatlakozott a britek délkeleti hadjárataihoz. A belga király TOMBEUR tábornokot a kelet-afrikai, de különösen a taborai győzelméért 1926. decemberében bárói rangra emelte, és nevéhez a „DE TABORA” jelzőt ajándékozta.)

(*Rowuma-folyó völgyének hadszíntere.*) A portugál mozambiki gyarmati hadsereg augusztus elején Lisszabonból utasítást kapott, hogy kezdje meg a német gyarmat délkeleti területeinek megszállását. Ennek érdekében GIL tábornok először a Rowumán kísérelte meg az átkelést augusztus 15-én, azonban ezt ismételtelen visszaverték a németek. Ezt követően 1916. augusztus 29-én Rowuma-folyótól kissé északra (Mikindanitól délkeletre)

¹⁹⁶¹ › KÁLMÁN: 222–232. p. ; SIBLEY: East Africa: Smuts versus Vorbeck.

¹⁹⁶² › SIBLEY: East Africa: Smuts versus Vorbeck. ; SMUTS 1916-2

¹⁹⁶³ › KÁLMÁN: 222–232. p. ; SIBLEY: East Africa: Smuts versus Vorbeck.

¹⁹⁶⁴ › KÁLMÁN: 222–232. p. ; SIBLEY: East Africa: Smuts versus Vorbeck. ; SMUTS 1916-2

található Mnasi-öblöt támadta portugál hadihajó.¹⁹⁶⁵ A portugál mozambiki főköormányzó-
ság ekközben tervet dolgoztatott ki Lindi megszállásához, amelyhez a tengerparti sávban
vonultak volna fel a portugál egységek. Ezzel egy részt a britek részére is biztosíthatnak
hídfőállást, másrészt a gyarmat északi határát módosíthatnák úgy, hogy az a Lukuledi-
folyó (a Lindinél a tengerbe ömlő, a kikötővárostól kelet-délkeletre eredő folyó) legyen
majd a békeszerződéskor. A terv kivitelezésére jelentős portugál erőt vontak össze a Ro-
wuma folyó torkolatvidékétől kissé nyugatabbra. A portugál felvonulás során a németek –
a folyó túloldaláról – szeptember 16-án és másnap tűzpárbajt vívtak a folyóhoz érkező
csapattestek járőreivel. Az átkeléshez N'hicánál összevont erő a 23., 24., 28. *Gyalogzász-
lőalj*ból, az indiai 19., 21., 22., 23. és 25. *Századokból* állt, akikhez géppuskás alakulatokat
és útegeket is vezényeltek. Egy szeptember 18-ai elterelő támadást követően, másnap, 19-
én reggel 5 órakor a megközelítőleg 4.000 katonát, 14 löveget és 10 géppuskát számláló
főerő három oszlopban megkezdte az átkelést a határfolyón. Az átkelést követően a torko-
lathoz közeli Migomba település körül állandó, megerősített hídfőállást létesítettek, ahol a
portugál főerő egészen október 14-éig állomásozott, mivel időközben brit kézre kerültek a
célul kitűzött német kikötők.¹⁹⁶⁶ Ezalatt SMUTS tábornok Rowuma-folyó vidékét érintő
terve elsősorban a nyugati, Nyasza-tó felőli támadást támogatta, így kérte a portugál tá-
bornokot Ssongea bevételeire. Azonban a portugál tervek elsősorban a tengerparti vidékek
megszállását irányozták elő, így e kérést elhárították. Ez feszültséghez és a korábbi kap-
csolatok elhidegüléshez vezetett a két szövetséges fél között.¹⁹⁶⁷ A kelet-afrikai brit pa-
rancsnok, vezérkari főnök terve kivitelezésével NORTHEY tábornokot bízta meg, akinek
TOMLINSON alezredes vezette dél-afrikai egysége Neu Langenburgból indult, majd a Nya-
sza-tó felől – a GWENDOLEN segítségével – szeptember 15-én Wiedhafennél szállt part-
ra. A közel kétszáz brit és rhodesiai afrikai alkotta különítmény gyorsított menet után
szeptember 20-án érte majd foglalta el a két héttel korábban kiürített, s mindössze egy
német tiszt és 30 *askari* alkotta helyőrséggel védett Ssongeát. E kerületi székhelyet meg-
szállva tartó brit egységen először október 14-ről 15-re virradó éjjel ütött rajta egy német
egység, de e támadást a britek visszaverték. A következő alkalommal majd csak november
12-ére virradó éjjel támadtak két oldalról német erők, egy összesen több mint 400 fős egy-
ség. Azonban a közel két hetes összecsapás-sorozat során a németek komoly veszteséget
szennvedtek, s a parancsnok, Walter VON FALKENSTEIN százados is elesett, végül visszavo-
nultak.¹⁹⁶⁸ A portugálok, a britek 1916. szeptemberi déli műveleteit látva, térdnyerés érde-
kében a következő hetek során Newala körüli településeket szálltak meg, és célul tűzték ki
e német körzeti székhely elfoglalását.

(*Keleti hadszíntér.*) Még mialatt nyugaton Taboráért folyt a harc, azalatt keleten VON
LETTOW-VORBECK ezredes döntést hozott, hogy a védelem számára kedvezőbb Mahenge
környékére vonja vissza csapatait. SMUTS tábornok az elmúlt fél év alatt sokat próbált had-
erejét – további eredmények reményében – pihentette az Kissaki környékén lezajlott ütkö-
zetek után. A brit haderő parancsnoka VON LETTOW-VORBECK ezredesnek megadásra
felszólító levelet küldött, de ennek elutasítását nem követte támadás. A németek szintén
nyugalmasabb hónapokra rendezkedtek be, s csak a felderítő járőrök között alakult ki kisebb
tűzharc alkalmanként.¹⁹⁶⁹

¹⁹⁶⁵ > KELLER; *Moçambique 1914-18.*

¹⁹⁶⁶ > *Moçambique 1914-18.*

¹⁹⁶⁷ > *Moçambique 1914-18.*

¹⁹⁶⁸ > *Deutsches Kolonialblatt.* XXIX. évf (1918) 3/4. sz. 13. p.

¹⁹⁶⁹ > VON LETTOW-VORBECK: 141., 158. p.

A brit kelet-afrikai hadvezetés döntése alapján megkezdték az előkészületeket a **déli német tengeri kikötők megszállására** és ott hídfőállások kiépítésére. A cél az volt, hogy a Rufiji vidékén állomásozó német főerőt északról és délről egyaránt támadás alá vegyék. Elsőként Kilwa Kiwindje kikötőjét foglalták el a britek 1916. szeptember 7-én, s ekkor szállták meg Kilwa Kisiwanit is. A következő napokban jelentős létszámmal erősítették meg a hídfőállást, előkészítve a megindítandó támadást.

Szeptember legvégére már négy gyalogos zászlóalj állomásozott Kilwa Kiwindjében és környékén, s az erőket tovább növelték a következő hetek folyamán. 1916. szeptember 14-én kora délután, negyed órán át lőtte a H.M.S. SEVERN monitor Kwale-szigettel átellenben fekvő Kissiju falu feltételezett német állásait.¹⁹⁷⁰ Délebbre, szeptember 16-án, a H.M.S. HYACINTH fedezete mellett csapatszállító hajók közelítették meg a Lukuledi-folyó torkolatát, hogy megszállják Lindi városát. A csapatok kihajózását 06:00-kor kezdték meg előkészíteni, amely során vízi repülőgép felderítésre indult, s 06:36-kor a brit hadihajó tüzet nyitott a városra és a tőle kissé északra található partraszállásra kijelölt partszakaszra. A már szeptember legelejére kiürített körzeti székhely vezetése negyed óra múlva felvonta a fehér lobogót. Miután 07:30-kor megkezdték a csapatok partra szállítását – amely a kora délutánig eltartott –, s megkezdték a hídfő kiépítését és megerősítését, hogy hamarosan a legdélebbi német területeken folytassanak hadműveleteket, a Newala környékén állomásozó portugálok támogatására.¹⁹⁷¹ A többi német kikötőt, illetve hajózás szempontjából jelentős öblöt szintén 1916. szeptember folyamán foglalták el brit partraszálló egységek: Mikindani szeptember 13-án, a Ssudi-öböl szeptember 15-én, majd 20-án Kiswere (Kilwa és Lindi között félúton) is brit kézre került.¹⁹⁷²

Ezalatt – a németek részéről – a még el nem foglalt tengerpart gyengén védett helyőrségeinek megerősítése esedékessé vált, hiszen egy innen megindított brit támadás a visszavonulást tovább veszélyeztette volna. A Kilwából átvezényelt egy századnyi, döntően újonnan kiképzett, sorozott katonákból álló egység megerősítésére szeptember első felében VON LETTOW-VORBECK ezredes VON BOEMKEN őrnagyot Utetébe küldte három századdal. Ezen átcsoportosításba bevonták a Rufiji-folyón továbbra is üzemelő TOMONDO farkerekes gőzhajót is, amely segítségével a folyón az utánpótlást is biztosították. Eközben a britek a német tengerparthoz közel fekvő raktárait lőtték, és a vidék népeit igyekeztek felkelésre bírni, s közülük számos személyt kémnek is beszerveztek ekkoriban. Ezalatt Utetétől nyugatra elterülő vidékén, a visszavonuló csapatok és készletek részére átkelő-kompot és hamarosan hidat vertek Kungulionál (Kibambawe; a Rufiji legalsó vízésésétől keletre), míg keletebbre, Niakisiku ültetvény központi épületét, és az utetei kerületi hivatalt kórháznak alakították át. A Rufiji-folyó vidékén élő európaiak zavartalanul gazdálkodtak eddig, így meglehetősen számottevő élelmiszer-készletekkel rendelkeztek, amely az átvonuló egységek ellátását jelentősen segítette. A Rufiji mentén visszavonuló német erők részére elsősorban fűből kunyhókat építettek és számos ültetvény épületét alakították át ideiglenes szálláshellyé.¹⁹⁷³

SCHNEE kormányzó és VON LETTOW-VORBECK ezredes között – előbbi mint a kelet-afrikai német haderő legfőbb parancsnoka, utóbbi, mint a *Schutztruppe* vezérkari főnöke, katonai parancsnoka – több alkalommal is feszültség keletkezett, különösen 1916. és majd 1917. során, mivel a kormányzó esetenként elvárta, megkövetelte, hogy elképzelései sze-

¹⁹⁷⁰ › H.M.S. Severn hajónaplói

¹⁹⁷¹ › H.M.S. Hyacint hajónaplói ; H.M.S. Mersey hajónaplói

¹⁹⁷² › SMUTS 1916-2

¹⁹⁷³ › VON LETTOW-VORBECK: 159–163. p.

rint kerüljenek végrehajtásra katonai műveletek, átcsoportosítások, s azokat nem feltétlenül a katonai szempontok szerint alapozta meg.¹⁹⁷⁴

(Hátország.) A Rufiji-folyó tágabb vidékén, 1916. utolsó hónapjaiban a német haderő élelmezését a mocsaras, vízben gazdag térségben nagyszámban fellelhető vízilovak húásával, zsírával egészítették ki. Az elefántokat szintén zsírjukért lötték ki az ebben gyakorlott vadászok, amely minősége és íze jobb volt a vízilovakénál. Eközben a megmaradt szarvasmarha gulyákat szintén délre terelték tovább.¹⁹⁷⁵

1916. szeptember végén, október elején a brit és belga haderő felügyelete alá tartozott Német Kelet-Afrika területénekének és a lakosságának megközelítőleg 80 %-a. Ez magában foglalta a partvonal és a kikötők nagy részét, a nagyobb és jelentősebb településeket, valamint a vasutakat is. Ahogy a brit csapatok jelenléte állandósult, úgy vették át egyes területeken a katonák a polgári közigazgatás felügyeletét, támaszkodva a helyi lehetőségekre is. Ezzel egyidőben a megszállt területeken megindult a megszállók szükségleteit kielégítő kereskedelem is. Mint említésre került, már 1916. április végén teljes hosszban átadták a Voi–Taveta–Kahe vasutat, amely összeköttetést jelentett Mombasa–Nairobi, majd a később megszállt Tanga–Moschi vasutak között, ezzel jelentősen gyorsítva a brit utánpótlás és csapatok szállítását. 1916. szeptember elején – két hónapi megszállás után – a brit közigazgatás megnyitotta Tangában az első vámházat, s a teljes aknamentesítés után a kikötőt is a polgári hajók előtt. 1916. őszén brit bankok szintén az északi kikötővárosban nyitották meg első fiókjaikat. A *Brit Kelet-Afrikai Posta* is megkezdte működését a brit csapatok által megszállt területeken.¹⁹⁷⁶ A *Zentralbahn* nagyrészt sértetlenül megmaradt vonalán a németek a legtöbb hidat felrobbantották, azonban az utánpótlás szállítása miatt nélkülözhetetlen vasútvonal felújítása a legrövidebb időn belül megkezdődött. A felújítást VAN DEVENTER tábornok alá rendelt dél-afrikai műszaki alakulatok végezték, akik feladatuként kapták, hogy a hidakat ideiglenesen úgy kell helyre hozni, hogy azok legalább hat tonna terhelést elbírijanak. Ezen túlmenően – azért, hogy a nehéz mozdonyoktól kíméljék az átmeneti hidak elemeit – a nehéz tehergépkocsik tengelytávolságát lecsökkentve alkalmassá tették azokat, hogy a sínpáron használni lehessen. A Dar es Salaam és Dodoma közötti szakaszt – az ideiglenes hidakkal – 1916. október 6-án adták át, alig egy hónappal a harcoknak a vasútvonaltól délre húzódását követően. A burkolat nélküli közutak folyamatos karbantartást igényeltek, s különösen az esős hetekben gyakorta járhatatlanok voltak a nehezebb gépjárművek számára.¹⁹⁷⁷

A brit csapatok megszállása alatt álló német kelet-afrikai területek addigi katonai közigazgatását polgárivá alakították. A Német Kelet-Afrika (amelyet majd hamarosan Tanganyika néven említenek) brit ügyvivőjének 1916. október 9-től Horace Archer BYATT-et nevezték ki,¹⁹⁷⁸ aki polgári felügyeletet gyakorolt a gyarmat általuk ellenőrzött felében. A közigazgatás ettől kezdve nagyszámú hivatalnok alkalmazását igényelte, akik jelentős része Brit Kelet-Afrikából és Ugandából került áthelyezésre. Október 10-én Dar es Salaam tengeri kapuja is megnyitásra került a kereskedelmi hajóközlekedés előtt, majd 1916. december elejétől Bukoba és Muansa kikötőjét is használatba vehették a nem katonai ér-

¹⁹⁷⁴ > VON LETTOW-VORBECK: 237–238. p.

¹⁹⁷⁵ > VON LETTOW-VORBECK: 160–162. p.

¹⁹⁷⁶ A britek már 1915-től a Mafia-szigeteken a német bélyegeket „Mafia” vagy „G.R.I.–Mafia” felirattal nyomták felül, majd tették ugyanezt „N.F.” (*Nyasa-Rhodesian Force*) rövidítéssel 1916-tól a nyaszaföldi bélyegnél Német Kelet-Afrikában történő felhasználás céljából. 1917-ben már forgalomban volt a Brit Kelet-Afrika és Uganda részére kiadott bélyegek „G.E.A.” (*German East Africa*) rövidítéssel felülnyomott változata is.

¹⁹⁷⁷ > SMUTS 1916-2

¹⁹⁷⁸ A kétéves, máltai vezető hivatali szolgálta után Kelet-Afrikába áthelyezett BYATT majd nyolc évig állt a megszállt német gyarmat kormánya élén, amely 1919-től brit irányítás alatt népszövetségi mandátum lett.

dekeltségű kereskedelmi hajók.¹⁹⁷⁹ Ugyanekkor a belga kongói csapatok által ellenőrzött területeken belga közigazgatás és postaszolgálat működött, amely a háború végéig csak egyes körzetekben adta át feladatait a briteknek.¹⁹⁸⁰

(*Keleti hadszíntér.*) A Kilwa Kiwindje irányából szeptember eleje óta késlekedő brit előretörés megállítására VON BOEMKEN őrnagy két századdal és a KÖNIGSBERG egyik lövegével már Liwale térségében állomásozott, míg Rufiji-folyótól délre elterülő vidék védelmét SCHULTZ őrnagy négy százada alkotta. A Kilwa Kiwindjében J. A. HANNYNGTON dandártábornok irányítása alá vont hídfőállást egyre jelentősebbre, 2.000 főre növelték. A britek innen történő előrenyomulásának feltartóztatására szeptember végén a Kilwából Liwalébe vezető út feléhez, Mpotorába (Mpatora) vezényelték át VON BOEMKEN őrnagyot és két századát, valamint a KÖNIGSBERG lövegét. A kilwai brit erők október végén nyugat felé törtek előre, ahol megszállták a Matandu-folyó völgyét Njingoig, majd északnak fordulva a kiürített körzeti székhelyet, Kibatát is. Az ottani német egységek Utete vidékére vonultak vissza, míg jelentős erőket hagytak hátra Kibatát környező hegyekben. HANNYNGTON tábornok Kibatánál megállt és jelentősebb helyőrséget telepített oda, hogy fedezzen egy későbbi, Liwale elleni brit támadást.¹⁹⁸¹

Ezalatt a Rufiji-folyóhoz közelebb, a Kissengirétől 20 km-re északkeletre fekvő Mssangába vezényeltek egy brit egységet, T. J. WILLIAMS alezredes vezetése alatt. Ez a németeknek már fenyegette a folyó alsó szakaszának, utánpótlás szempontjából kiemelt vidékét, miközben tovább erősödött a kilwai brit hídfő is. Azonban a britek Kissengire ellenőrzésében látták a *Zentralbahn* működtetésének zavartalanságát. Az előbbi településhez visszavonuló FK-k és a KÖNIGSBERG személyzete azonban nem volt akkora létszámban, hogy egy nagy erejű támadás ellen a széles vidéket kellőképpen védeni tudja. Ezalatt a német utánpótlás biztosítása érdekében megkezdték kukorica vetését, amely azonban 1917. márciusában volt legkorábban betakarítható állapotban. A vidék védelmét a Kissengire erődjében állomásozó BALDAMUS tartalékos hadnagy vezette egység volt hivatott védeni első lépésben. A kissengirei német erőd ellen 1916. október 8-án Dar es Salaam irányából több századnyi indiai katona indított támadást WILLIAMS alezredes vezetésével, azonban a heves harcban elesett 13, és megsérült 27 katona miatt a britek másnap Maneromangoba visszavonulni voltak kénytelenek. VON LETTOW-VORBECK a Rufiji-torkolattól északra elterülő – rizsföldekben és trópusi gyümölcsökben gazdag – vidék készleteinek kivonásának fedezésére és a dar es salaami brit erők esetleges előretörésének feltartóztatására megerősítette, két századnyira növelte Kissengire erődjének védelmét, mialatt egy napi járásra délre, Makimánál állomásozott a tartalékuk és a törzs. A térségben a német járőrök fokozódó tevékenysége számos fegyver összecsapáshoz vezetett, amelyek a briteknek jelentősebb veszteségeket okoztak. A britek ekkor Maneromangonál, Kissengirétől kissé északkeletre csoportosítottak nagyobb, 750 fős erőt, amely október 21-én megszállta a német álláshoz közelebb fekvő Mssangát. November 6-án a mssangai haderő 300 katonáját 20 km-rről nyugatabbra vezényelték át, míg a nagyobbik rész maradt a település megerősített állásaiban. A következő hetekben élénk járőrtevékenységet folytatott mindkét fél a térségben. Jelentősebb összecsapásra december 16-án és másnap került sor Mssangától délre, azonban a második nap délelőttjén a németek visszavonultak táborukba.¹⁹⁸²

NORTHEY tábornok Mkapiránál állomásozó jelentős helyőrségét KRAUT őrnagy, a Lupembe–Mkapira brit utánpótlási vonal támadása által kívánta visszavonulásra kényszeríteni.

¹⁹⁷⁹ › *Deutsches Kolonialblatt*. XXIX. évf (1918) 5/6. sz. 55. p. ; KELLER ; SMUTS 1917 ; WEHLING

¹⁹⁸⁰ › Web: www.worldstatesmen.com/Tanzania.html (megtekintve: 2015.12.30.)

¹⁹⁸¹ › SMUTS 1917 ; VON LETTOW-VORBECK: 164–166. p.

¹⁹⁸² › SMUTS 1917 ; VON LETTOW-VORBECK: 159–160., 163–165. p.

ríteni. Ezért a német őrnagy öt századdal, számos géppuskával és egy löveggel átkelt a Ruhudje-folyón és a dél-afrikai állások mögébe kerülve, félkörívben, támadóállást vett fel. Azonban október 21-én, a támadás megindítása előtt a *10. FK*-ra egy jelentős erejű brit csoport csapott le, s hamarosan a britek már a teljes német arcvonalat támadták. A visszavonulást választó német századok kényszerűségből hátrahagyták a löveget és géppuskát is. Ezalatt az utóvédnek szánt *25. FK* Lupembe irányában is idő előtt harcba bocsátkozott, így a német egységeket hamarosan a Ruhudje-folyó keleti partjára kellett visszavonni.¹⁹⁸³

A brit haderő szervezésében és felépítésében 1916. októberében rendkívül jelentős átalakításokat eszközölt SMUTS tábornok, kelet-afrikai parancsnok. 1916. október közepe és december vége között (a dél-afrikai nyári hónapokban) a dél-afrikai csapatok jelentős részét – köztük BRITS tábornok *3. Hadosztály*ának nagy részét – kivonták a kelet-afrikai harcterekről; az indiai egységek közül néhányat szintén haza vezényeltek. A britek 12.000, döntően dél-afrikai katonájukat küldték vissza származási országukba. Helyüket részben Nyugat-Afrikából – a *Nigériai Dandár* CUNLIFFE dandártábornok vezetésével, valamint az *Aranyparti Ezred* –, részben Indiából érkező egységekkel töltötték fel, amelyek között nagy volt az újonnan kiképzettek aránya. Az afrikai férfiak alkotta *King's African Rifles (K.A.R.)* zászlóaljok feltöltése érdekében Nairobiban és 1917. elejétől Taborában létesítettek kiképzőtábornok, azonban az alapkiképzés sokáig tartott, csak az eleve harcos törzsek tagjainál ment gyorsabban. Az 1916. november és 1917. február közötti esős évszakot kihasználva – amikor a harcok erőssége nem feltétlenül kívánta meg a teljes feltöltöttséget – géppuskás, gránátdobó és távjelző kiképzéseket tartottak erre szakosodott brit tisztek a jobb képességű afrikai katonák részére. SMUTS altábornagy – a lecsökkentett létszám miatt – haderejét két hadosztályra osztotta; az *1. Hadosztályt* Arthur Reginald HOSKINS vezérőrnagy, a *2. Hadosztályt* VAN DEVENTER vezérőrnagy vezette (előbbi a keleti hadművelési területeken, utóbbi a nyugatin tevékenykedett). Gordon BEVES dandártábornok gyalogos dandárja SMUTS közvetlen parancsnoksága alatt a tartalékot képezte. SMUTS tábornok 1916. október végétől heteken át sokat utazott, hogy a hadosztályok vezetőivel folytasson megbeszéléseket és tájékozódjon egyes arcvonalak helyzetéről. A jelentős haderő-kivonás és -feltöltés miatt november és december folyamán nagyerejű hadműveletet nem indított a kelet-afrikai brit hadvezetés, a hadosztályok – a kínálkozó helyzet függvényében – azonban kezdeményezhettek kisebb erejű támadást. A nagyszámú betegek és esetleges sérültek ellátását jelentősen nehezítette az esőzések miatt is nehezen járható utak, vagy még azoknak is a hiánya. Az igás állatok ezreit érintő megbetegedések és elpusztulásuk komoly gondokat okoztak a szállításban, illetve a lovasságnak is. Ezek mind a brit haderő mozgásképesességét és erejét is csökkentették az október végétől december végéig terjedő hetekben. Míg az indiai brit kormány a katonákon és 96 tehergépkocsin túl elsősorban egyenruhával, sátrakkal és élelemmel is támogatta a kelet-afrikai brit erőket, addig Dél-Afrikából 1916. második felében 565 gépjármű (köztük nagyobb számban a tehergépkocsik) és 766 szekér érkezett Kelet-Afrikába, hogy az utánpótlási vonalak hatékonyságát erősítsék.¹⁹⁸⁴

(*Nyugati hadszíntér.*) Kurt WAHLE vezérőrnagynak Taborából lényegében lakatlan vidékeken délkelet felé visszavonuló csoportjainak századai – VON LANGENN-STEINKELLER őrnagy, WINTGENS és ZINGEL századosok parancsnoklatával – a tervezett időpontban találkoztak Itumba vidékén. A visszavonuló, részben századokra szakadt hadoszlopok közül KÁLMÁN és DEBRECZENI hadnagyoké e térségben találkozott össze, amely során a

¹⁹⁸³ > VON LETTOW-VORBECK: 183–184. p.

¹⁹⁸⁴ > HOSKINS ; SMUTS 1917 ; VON LETTOW-VORBECK: 170–171. p.

két tiszt elször szerzett tudomást egymásról. A magyar parancsnokok alakulatai ezt követően jó darabig együtt folytatták a visszavonulást Mahenge térségébe.¹⁹⁸⁵ A WAHLE tábornok hadoszlopai visszavonulásának lehetséges irányát torlaszolta el a britek északkelet-délnyugati irányú összeköttetésének legfontosabb állomása, a dél-afrikai csapatok által augusztus 29-én bevett Neu Iringa erődje. Mivel itt továbbra is számottevő létszámú brit erő állomásozott, ezért WAHLE tábornok kidolgozta a város ostromának tervét. Együttal a támadás napját október 26-ban jelölte meg, s ismét külön útvonalon útnak indította a korábbi három hadoszlopot. Erich VON LANGENN-STEINKELLER őrnagy hadoszlopából az első század október 11-én kelt át a Nagy-Ruaha folyón, de a bal parton állomásozó brit erők visszavonulásra kényszerítették őket. WINTGENS százados egységei délnyugatra, Ulemánál csak október 22-én keltek át a Ruahán. Az iringai brit utánpótlási vonalat erősen veszélyeztette az északnyugatról érkező jelentős létszámú német erő, ezért a britek 2. *Hadosztályának* vezetése megtett minden lehetséges előkészületet, hogy e veszélyt háttalanítsa. Neu Iringában VAN DEVENTER nagyobb egységei foglaltak el állást, míg messzebb, délen NORTHEY tábornok és egységei a Ruhudje folyó völgyének (Lupembe) térségében állomásozott. A német hadoszlopok október 22-ről 23-ra virradó éjjel Iringától kissé délnyugatra elvágták a távírvonalat, amely a két brit tábornok között tartotta fenn a kapcsolatot. Október 25-én, Iringától 20 km-re északra, Malangamagaránál egy kisebb dél-afrikai lovas különítmény VON LANGENN-STEINKELLER őrnagy egy alegységével ütközött meg, amely során a németek sebesültjeiket és betegeiket hátrahagyva voltak kénytelenek elvonulni. Az őrnagyot csak másnap érték el a német tábornok járőrei, akik jelentették, hogy mivel WINTGENSt brit egységek tartják fel, ezért lemondott Neu Iringa ostromáról, és az attól délnyugatra fekvő Madibira alá vonult. Október 29-én az Iringától délnyugatra fekvő Gominji (Ngominji) kis brit helyőrségét a heves ütközet után – amelyben a brit parancsnok, CLERK százados is elesett – WAHLE egységei elfogták; az itt zsákmányolt két, 12 fontos tengerészeti löveget azonban a britek hamarosan visszaszerezték. Madibirát védő egy szakasznyi rhodesiai katona szintén német fogságba esett. A németek több brit raktár ellen is sikeres támadást indítottak, esetenként értékes felszerelésekre tettek szert. Ezalatt, WAHLE egységeinek járőrei október második felében találkoztak először a *Keleti Hadbiztoság* egyik századának járőrével, így több hónap óta az első híreket hallották VON LETTOW-VORBECKről és helyzetéről. Azonban a rendszeres kapcsolat majd csak november közepén jött létre.¹⁹⁸⁶

A britek szállítási útvonalának vidékén folyó harcok, illetve német portyázások oly mértékben veszélyeztettek sok brit egységet, hogy azok Neu Iringa tágabb térségében gyakran nélkülözni voltak kénytelenek az utánpótlást. Október 30-án délután, a Ruhudje nyugati partjánál HAWTHORN alezredes egysége egy jelentősebb német egységen ütött rajta. Ennek során 5 német és 37 *askari* esett el, 6 német és 75 *askari* – egy 60 mm-es löveggel, három géppuskával, sok lőszerrel és távbeszélő berendezésekkel – brit fogságba esett. Ugyanezen a napon egy német egység a Neu Iringa közelében fekvő alt iringai brit állást támadta meg, azonban a támadók másnap elvonultak. Számottevő német egység még egy hétig maradt Iringa térségében, hol több alkalommal is a britek gondjaira bízva hátrahagyták a sebesülteket és betegeket, valamint szabadon engedték foglyaikat is. WINTGENS százados egysége ez alatt a Malangalinál állomásozó brit erők ellen gyülekezett, s november 8-án támadást is indított ellenük, amely ostrom négy napon át tartott, de a védők sikeresen állták mindhárom rohamot még a közelharcok során is. Azonban 12-én

¹⁹⁸⁵ › DEBRECZENI: 94–96. p.

¹⁹⁸⁶ › SMUTS 1917 ; VON LETTOW-VORBECK: 186. p. ; SIBLEY: East Africa 1917.

dél felől megérkezett MURRAY alezredes felmentő serege, amely támadás váratlanul érte a németeket, akik a felmorzsolódás elől elvonulni voltak kénytelenek. A britek fogságába közel egy századnyian estek, s a britek zsákmánya lett egy géppuska és sok lőszer is. Délebbre, november 16-án és másnap WAHLE tábornok Lupembét ostromolta meg. E településnél a kellő összehangoltság hiánya miatt több német támadást kellett indítani, ezalatt a védőket támogató brit repülőgépek, bár bombázni kívánták az ellenséges állásokat, azokat a sajtjaikhoz való közelsége miatt mégsem nem tudták. Végül Lupembe közvetlen közeléből elvonultak a német erők, de a Mkapira térségében állomásozó brit erőket a bekerítés fenyegette. Így november közepén a britek kiürítették a Mkapirába elöretolt állásaikat, hogy utánpótlásuk és erősítésük vonalát lerövidítsék és védhetőbbé tegyék. A brit (nyugati) 2. *Hadosztály* törzse ekkor arra a megállapításra jutott, hogy az októberi és novemberi németek által a nyugati hadműveleti területen, különböző irányból érkező támadása nem volt része egy egységes tervnek, hanem egyedüli célja a Kilimbero-folyón történő átkelés és Mahenge kerületbe történő felzárkózás volt.¹⁹⁸⁷

A kelet felé, a magas hegyeken keresztül tartó német erők feltartóztatására délről NORTHEY tábornok MURRAY alezredest egy jelentős erővel rendelte ki, gyorsaságukat tehergépkocsikkal biztosították. Ezalatt északról VAN DEVENTER közvetlen alárendeltségében lévő erők is megindultak, hogy támogassák a brit alezredes műveletét. A német HUEBENER alezredes hadoszlopával november 21-én foglalta el Ilembulét, amely közel feküdt a britek lupembei megerősített állásaihoz. Másnap az északnyugat felé megindult MURRAY alezredes egy jelentős egysége 30 km-re keletre, Emmabergnél járt, s november 24-én körbe vették a németek által megszállt települést. A közel kétnapos harc után HUEBENER alezredes egysége 7 tiszt, 47 német katona és polgári személy, valamint 249 *askari* megadta magát támadóiknak, a britek zsákmánya egy tarackágyú és három géppuska lett a kézi fegyverek és lőszer mellett. Az Iringa és Lupembe között elterülő vidéken folytatott harcok során a németek 125 európai és 619 afrikai katonájukat veszítették el, részben elestek, részben fogságba kerültek. Ezalatt WAHLE hadoszlopai már egy ideje szűkében volt a hordároknak, részben ez volt az oka, hogy a sebesültjeiket a britek jóakarására bízták.¹⁹⁸⁸

WAHLE haderejének egy jelentős része Neu Iringától délkeletre, az Utschungwe-hegységen, illetve Muhanga falun áthaladó ösvényen tört előre, hogy elérje Mahengét. A gyakran 1.000–2.500 méter tengerszint feletti magasságon az éjszakák rendkívül lehültek ezekben a hónapokban, s a kellő mennyiségű és vastagságú takaró híján fáztak az *askarik* és a hordárok is, köztük többen kihülés következtében meghaltak. Az élelemnek szintén szűkében voltak, amely helyzetben csak egyes települések készletei enyhítettek. A SMUTS tábornok célja ekkor az volt, hogy VAN DEVENTERT és közvetlen alárendelt egységeit Muhangán és Ifakarán (Fakara) át a Luwegu folyóhoz vezényelje, maguk előtt tolvá a német erőket, mialatt NORTHEY erői Ssongeából Mpondába irányítsa, visszaszorítva a németeket itt is, a tengerpart irányába. Ezért NORTHEY december 5-én főhadiszállását Neu Langenburgból, a keletre fekvő Ubenába helyezte át. Azonban SMUTS nyugati csapatait érintő terveit jelentősen befolyásolták az esőzések és áradások, valamint a hadműveleti területeken rendelkezésre álló élelem is. Az utánpótlási nehézségek miatt, december utolsó harmadában, Iringából a brit erők egy jelentős részét a vasúthoz közeli területre kellett visszavonni, csak három zászlóaljat hagyva hátra a kerületi székhelyen. A valamennyi fronton egyidőben indított brit támadás kezdő napját december 24-ében jelölte meg

¹⁹⁸⁷ › SMUTS 1917 ; VON LETTOW-VORBECK: 187. p. ; SIBLEY: East Africa 1917.

¹⁹⁸⁸ › VON LETTOW-VORBECK ; SIBLEY: East Africa 1917.

SMUTS tábornok; addig mind a nyugati, mind a keleti hadosztálynak erre fel kellett készülnie.¹⁹⁸⁹

A Mahengébe megérkező WAHLE tábornok KRAUT őrnagytól átvette a tágabb vidék katonai erői feletti parancsnokságot, s Mahengéből már kapcsolatot tudott fenntartani – a gyakran akadozó, esetenként szünetelő tábori távírvonal segítségével – VON LETTOW-VORBECK ezredessel, a német kelet-afrikai erők parancsnokával. A Ruhudje–Kilimberofolyó völgyében és északon a Ruaha-folyóig terjedő vidéken kialakított német védelmi vonalakat – a Taborából visszavonult századok révén – jelentős létszámmal tudták kiegészíteni. Jelentős erőket vontak össze Mkapira és Lupembe közötti út mentén is. A *Nyugati Hadbiztosság* – mivel ellenkező hírt nem tudott – még egy ideig várta HUEBENER alezredes hadoszlopát is. A jelentős létszám élelmezése érdekében Mahenge tágabb vidékét, egészen Kitanda közeléig művelés alá vonták. A Mahengétől délre elterülő vidék védelmére KRAUT őrnagyot Mpepo közelébe, GRAWERT őrnagyot 88 mm-es légvédelmi löveggel Likujuhoz (Liwalét a britek megszállta Ssongeával összekötő úton), míg WINTGENS századost a britek Kitandánál lévő erődített állásai közelébe vezényelték. A felálló védelmi állások azonban hamar összetűzésbe kerültek a környezetükben lévő brit alakulatokkal, hamarosan ráadásul GRAWERT őrnagy nehéz helyzetbe került, amikor a britek kezére kerültek az ellátmányt adó élőállataik (végül 1917. januárjában részben ez vezetett ezen egység túlnyomó többségének megadásához, amely során brit zsákmány lett a 88 mm-es löveg és több géppuska is).¹⁹⁹⁰

(*Rowuma-folyó völgyének hadszíntere.*) Messze délen a portugálok is tovább tartották megszállt állásaikat, ezért LOOFF fregattkapitány¹⁹⁹¹ a Rufiji térségéből Lindibe vezényelték, aki a déli határvidék német erőinek parancsnoka lett, ahol három új századot is összeállítottak. A portugál erők mellett a Lindiben is hídfeállást kiépítő brit erők új veszélyt jelentettek, azonban egyelőre csak a csapataik telepítését hajtották végre, s csak járőrtevékenységet végeztek a partraszálló erők. GIL tábornok vezette portugál erők a Rowuma völgyének északi oldaláról, illetve Nangade felől támadást indítottak Newala, Lindi kerület körzeti székhelye ellen. A széles arcvonalban indított nagyerejű támadásra 1916. október 26-án került sor, amely következtében megszállták a települést. Azonban a portugálok utánpótlási útvonala megnyúlt, s a kialakult ellátási gondokat kihasználva LOOFF kapitány által vezetett, több mint 800 fős déli különítmény november 22-én ostrom alá vették a települést. A támadásoknak a portugálok hat napig álltak ellen, végül november 28-án a Rowuma-folyóhoz kényszerültek visszavonulni. E harcok befejeztével a németek a newalai portugál védelmi vonalaktól négy löveget, hat géppuskát, több száz puskát, s nagy mennyiségű lőszeret, valamint néhány gépkocsit, utánpótlást és különböző készleteket zsákmányoltak. A német területről december első napjáig kihátráló portugál egységek felégettek minden készletet és raktárt, hogy lehetőség szerint ellenfelük azokat használni már ne tudja.¹⁹⁹²

(*Keleti hadszíntér.*) Dar es Salaamtól kissé délre, a tenger partján, Kissiju falunál feltételezett német állásait 1916. november 1-jén reggel lőni kezdte az H.M.S. MERSEY monitor a 6 hüvelykes lövegeivel, miután előző nap vízi repülőgép segítségével felderítették a partszakaszt. A közel fél óras előkészítést követően, délelőtt fél 10-kor CHAPMAN hadnagy vezetésével egy egység szállt partra, akik 17:45-kor tértek vissza egy fogollyal. Másnap, no-

¹⁹⁸⁹ › KÁLMÁN: 232–248. p. ; SMUTS 1917 ; SIBLEY: East Africa 1917.

¹⁹⁹⁰ › VON LETTOW-VORBECK: 187–188. p.

¹⁹⁹¹ A szárazföldi haderőben az alezredesi rendfokozatnak felelt meg, beosztása az önálló zászlóalj parancsnokáéhoz volt hasonló.

¹⁹⁹² › VON LETTOW-VORBECK: 165–166. p.

vember 2-án reggel jelentősebb osztag szállt partra a Kwale-szigetét egy hete megszálló brit erőkből, akik táborát az itt horgonyzó H.M.S. MERSEY monitor ágyúja is fedezték. A monitorra még a délelőtt folyamán 16 foglyot szállítottak, akiket Mafia-szigetre vittek őrizetbe. A parton hídfőt kiépítő brit egységen VON LIEBERMAN százados a *11. FK*-val november 24-én, délnyugat felől ütött rajta, azonban a védők támogatására a MERSEY 14:19-kor tüzet nyitott, amelyet egy órán át összűzzel folytatott. A németek a település épületeit felgyújtva végül meghátrálásra kényszerítették a briteket, akik Kwale-szigetére hajóztak át a délután közepén. A H.M.S. MANICA kiegészítőhajóról hamarosan megérkező hidrolán segítségével bemérték VON LIEBERMAN egységeinek állásait, így 17:30-kor, 8.200 méterről a MERSEY ismét tüzet nyitott rájuk, amelyet 25 perc múlva szüntetett be. Azonban a britek már nem szálltak partra Kissiju falunál.¹⁹⁹³

A portugálok ellen harcolókat támogató ROTHE tartalékos százados¹⁹⁹⁴ alegységeit októberben – a sikeres német ellentámadás hatására – északra, a mpotorai állás erősítésére vezényelték át. Közben VON LETTOW-VORBECK kénytelen volt meghozni Kissengire vidékének kiürítésének, és az erők délebre, Kibata környékére, a Matumbi-hegységbe történő áthelyezésének döntését. Ennek kivitelezésére 1916. november végén került sor, amelynek fedezetét VON LIEBERMAN százados már említett kissijui ellentámadása is biztosította. Ebben az időben Kilwa Kiwindje térségében lévő – egészen Kibatáig nyúló – brit hídfőt rendkívül nagy létszámú erők védelmezték, azonban döntően csak állásaik védelmében indított járőrtevékenységeket folytattak. SMUTS tábornok – hírszerzői jelentésekből értesülve a Rufijitól történő német visszavonulás közeledtéről – elállt a tervezett liwalei támadástól és Kibata felé fordította figyelmét. A **Kibata** környéki hegyekben védelmi állást fogláló német erők létszáma hamarosan tíz századra nőtt. November 7-én a németek támadást kezdeményeztek a település brit helyőrsége ellen, azonban azt a britek kisebb veszteségek árán azt visszaverték, s a támadók november 9-én visszavonultak eredeti állásaikba. Ezt követő hetekben csak kisebb, járőr-tűzharcok fordultak elő Kibata térségében.¹⁹⁹⁵

A Rufijitól meginduló német visszavonulás ellátására a Mohoro–Kibata út mentén több raktárállomást is emelt a valamivel korábban már ide érkező SCHULTZ százados és egysége. A német főerőt követő brit egységek feltartóztatására az említett út előnyös domboldala mentén állásokat alakítottak ki. A kibatai brit erők egy különítménye december 2-án ellenállás nélkül elfoglalták a Kibatától 45 km-re, nyugatra fekvő Ngarambi falut, majd ott állást építettek ki. Ez azonban kétoldali támadással is fenyegethette a későbbiek során, északról visszavonulni szándékozó német erőket. A Kibatában lévő brit erők kiszorítására indítandó német támadás fedezésére, Mbindia térségében elhelyezték a KÖNIGSBERG egyik lövegét, amely Hans APEL korvettkapitány parancsnoksága alatt állt. December 5-én a németek fokozták járőrtevékenységet a volt körzeti székhely térségében, majd másnap, 6-a délután megkezdték a brit állások támadását. December 7-én reggel Henry de Courcy O'GRADY dandártábornok vezette, elsősorban indiai egységek alkotta brit haderő ellentámadásba lendült a Kibata környéki erődített német állások bevételeire. A németek a könnyűcirkáló lövege mellett további kettő ágyút is bevetettek, amelyek által komoly veszteségeket okoztak a támadóknak. Ebből kifolyólag a britek visszatértek állásaik mögé, ahol azonban délután és másnap is sikertelenül támadtak a német *askarik*, akik hamarosan szintén veszteségeket szenvedtek. Egyes állások több alkalommal is gazdát cseréltek, s a 9-ről 10-re virradó éjjelen a németek nagyjából körbe vették a kibatai brit egységet, mialatt egy német század a

¹⁹⁹³ › H.M.S. Mersey hajónaplói

¹⁹⁹⁴ ROTHE tartalékos százados ismételt állományba vételéig, 1916-ig a német *Császári Posta* német kelet-afrikai igazgatója volt.

¹⁹⁹⁵ › SMUTS 1917 ; VON LETTOW-VORBECK: 165–167. p.

Kilwa felé vezető utat ellenőrizte, amelyen a britek utánpótlást szállíthattak a tenger felől.¹⁹⁹⁶ A britek teljes bekerítés kivédésére a Ngarambiban lévő, előretolt állásaikat kiürítették, míg a németek december 12-én erős tüzérségi tűz alá vonták a kibatai feltételezett brit állásokat. Az esőzések miatt alig járható úton közeledő brit tüzérség késlekedése a németek kilátásainak kedvezett. Ezalatt azonban a Kilwa Kiwindje környékén J. A. HANNYNGTON dandártábornok vezetése alatt állomásozó brit erők – döntően két indiai dandár, két *K.A.R.* zászlóalj, és az *Arnyparti Ezred* – egy jelentős része a kissé északra található Matandu-folyó mentén útnak indult, hogy a Kibata környékére visszavonult németeket hátra támadja. E műveletet észlelve december közepén a német csapatok esetleges kivonását készítették elő a bekerítés előtt, miközben O'GRADY tábornok indiai *129th Baluchi Ezrede* is támadást indított, amely azonban súlyos veszteségek miatt kifulladt. A németek állásaikat továbbra is megközelítőleg kilenc századdal védték, valamint a lövegek és számos géppuska is támogatta műveleteiket. Eközben a németek folyamatosan zavarták a Kibata és Kilwa közötti brit utánpótlási vonalakat is. Nemsokkal később, december 15-én a Kibatától megközelítőleg 3 kilométerre, nyugatra támadásba lendülő *Aranyparti Ezred* is komoly veszteséget szenvedett a német lövegektől, de egy darabig még állták a helyzetet. Itt az aranypartiak a tüzérségi tűz előtt nem tudtak állásaikból visszavonulni, és azokat sokáig már nem is tudták tovább tartani. A kitörést követően a németek sok tömegsírt találtak a britek korábbi arcvonala mentén, a hegyoldalban.¹⁹⁹⁷ Szintén december 15-én a német állásokat a britek, O'GRADY dandártábornok irányításával nagy erővel támadták, s Kelet-Afrikában első alkalommal kézi gránátokat is bevetettek, amelyek a kelet-afrikai német katonák számára addig ismeretlen volt. O'GRADY egységei közül december 16-án egy *K.A.R.* alegység megszállta és állást alakított ki a Kibatától északkeletre, 3 km-re lévő hegyen (Mbirikia/Platform hegy). Ettől kezdve a brit támadások folyamatos sikereket értek el. A számos brit századdal folytatott, újabb meglepetésekre épülő támadás során a németek visszavonulásra kényszerültek, s a támadók gyors előretörése a nagy hatótávolságú lövegek hatékony alkalmazását is nehezítette. Ebből eredően a kibatai brit egységet a továbbiakban csak német járőregységek tartották nyomás alatt. A következő két hétben a britek kilwai hadtestét német szakaszok kötötték le, amely így nem tudta a lindii brit hídfő terveit – például Liwale megtámadását – támogatni. December utolsó hetében a brit repülőgépek korábbinál nagyobb erejű bombáikkal kezdték támadni a németek állásait, azonban számottevő kárt és veszteséget nem tudtak elérni a dombos vidéken.¹⁹⁹⁸

A britek összehangolt, egyidejű és nagyerejű támadását a nyugati és keleti hadműveleti területeken december 22-ére előkészítették, hogy a két nappal későbbre, december 24-re kitűzött napon azt megindíthassák. Ennek keretében, a nyugati fronton, december 25-én Mfirikánál (Lupembétől kissé keletre) NORTHEY tábornok irányításával, illetve északon TAYLOR ezredes vezetésével a Muhanga környéki német állások ellen indult meg a támadás. Mfikirát a németek a brit támadás hajnalán kiürítették és kissé keletebbre építettek ki újabb védelmi állást. Muhanga szűkebb, hegyes–dombos vidéken több ütközet is lezajlott a következő négy nap során, amely végül a németek újabb visszavonulásához vezetett. A Muhangától kissé délre fekvő Mgeta Pesten településnél még január 1-jén is történt összecsapás, ahol a németek szintén visszavonulni voltak kénytelenek. Az esőzések a nyugati hadműveleti területen jelentősen akadályozták a brit előretörés kibontakozását és gyorsaságát. A Rufiji folyótól északra felsorakozott brit haderő három dandárt – az *I. K.A.R.* és a

¹⁹⁹⁶ > SMUTS 1917 ; VON LETTOW-VORBECK: 165–167. p.

¹⁹⁹⁷ > SMUTS 1917 ; VON LETTOW-VORBECK: 166–168. p.

¹⁹⁹⁸ > SMUTS 1917 ; VON LETTOW-VORBECK: 169–170. p.

Nigériai Dandár, illetve a 2. *Dél-afrikai Gyalogos Dandár* – tett ki. A Kilwánál és attól északnyugatra Kibatáig elhelyezkedő haderő a 2. *Hadosztály* fennmaradó részét sorakoztatta fel. A Dutumi térségéből, SMUTS tábornok személyes irányításával megindított, keleti összehangolt hadműveleteket az ott kitűzött december 26-ai napról – a heves esőzések és az azt követően nehezen járható utak állapota miatt – öt nappal későbbre, 31-re kellett halasztani. A kitűzött cél Dutumi felől a Rufijin keresztül délkelet felé történő előre nyomulás volt, mialatt a kibatai erők északnyugat felé törnek. Ezzel, a tervek szerint a két brit hadoszlop elvágja VON LETTOW-VORBECK rufijii haderejét WAHLE tábornok mahengei csoportjától. A támadás megindításának tervezett időszakában VON LETTOW-VORBECK ezredes a Rufiji mentén közel 4.000 katonát állomásoztatott. Ugyanekkor nyugati hadszíntéren, Mahenge tágabb vidékén KRAUT őrnagy alá rendelt egységek létszáma elérte a 2.000 főt. Mindezen nagy létszámú alakulatok mellett számos kisebb, de jelentős erővel bíró német egység állt készen a britek támadására; a jelentős német egységeket természetesen továbbra is azoknál nagyobb létszámú hordár csoportok támogatták.¹⁹⁹⁹

Az 1916. év utolsó napjaiban a Rufiji kanyarulatától északra, **Kiderengwa** térségében még mindig sikeresen tartotta állásait az OTTO százados vezette öt FK. Azonban az új év első napjaiban briteknek a Kissaki és Dutumi közötti vonala mögött már két dandár ereje sorakoztatott fel SMUTS tábornok támadáshoz. A németek bekerítéséhez a dél-afrikai tábornok ismét egy átkaroló támadással kiegészített frontális támadást dolgozott ki, amely során Mkalinso (a Ruahának a Rufijiba torkollásának) térségében kellett elválniuk a visszavonulás útját. OTTO százados Rufijitól északra fekvő állásai nagyjából 200 km távolságra helyezkedett el VON LETTOW-VORBECK ezredes Kibata környékén harcoló egységeitől, így erősítésre nem sok lehetőség kínálkozott. Ráadásul a folyón való átkelés nagyszámú erővel igen időigényes lett volna egy esetleges kiűrés során. A Dutumi környékén állomásozó brit erőkből kikülönített jelentős egység, LYALL alezredes vezetésével december utolsó napján a Kiderengwa–Behobeho út északkeleti térségének közelében kijelölt helyére indult meg. Ekközben az említett út nyugati térségét is megközelítette egy brit egység. A britek *Nigériai Dandárja*, útegekkel támogatva január 1-e hajnalban kezdte meg támadását Dutumiból kiindulva – Dakawán át – a Mgeta-folyó partján, Kiderengwánál kialakított német vonalak ellen. Azonban azt oly’ módon kellett végrehajtaniuk, hogy a németek ne érezzék egy esetleges bekerítés előjeleit. Az ütközet egyre hevesebben zajlott, s szuronyharca is sor került a felek között, hamarosan már mindkét oldalon jelentős veszteség keletkezett. OTTO százados érzelve a brit támadás mögött rejlő erőt, kora délután megkezdte századai kivonását Behobeho felé. A német századok délkelet felé történő hátrálása során, LYALL egysége a közeli Tschimbe térségében oldalba támadta a menetoszlopot, amely az egyik, 105 mm-es lövegét – annak ellenére, hogy a kísérő alegység az utolsó emberig védte azt – elvesztette. A harc egész délután folyt a felek között, azonban a sötétség beálltával elcsendesedett a vidék, és az éjszaka folyamán valamennyi német egység Behobeho felé elvonult.²⁰⁰⁰ A **Behobeho** környékén csoportosuló német erő elfoglalta új állásait, s ekkor, 1917. január 3-a reggelén a britek erői – két dandár és az azokat megerősítő indiai egységek – megkezdték a nagyszabású támadást. A kétnapos harc során mindkét fél veszteségei jelentősek lettek, s a briteknél elesett a 65 éves Frederick Courtney SELOUS százados, a híres vadász, aki a német gyarmaton is ismert volt a háború előtti évekből.²⁰⁰¹ A Mkalinso felé kerülő 2. *Dél-afrikai Gyalogos Dandárt* BEVES

¹⁹⁹⁹ › SMUTS 1917 ; SIBLEY: East Africa 1917.

²⁰⁰⁰ › SMUTS 1917 ; VON LETTOW-VORBECK: 170–172. p.

²⁰⁰¹ Afrika déli és keleti vadászterületeit az 1870-es évek óta járta, de később Európában és Észak-Amerikában is vadászott. A századforduló első évtizedében már nem csak vadásztúrairól volt ismert, hanem a természet ér-

tábornok vezette, amely majd csak január 4-én elérte a Rufiji–Ruaha összefolyását és felkészült a folyón csónakokkal történő átkelésre és a hídfő kiépítésére. A britek ezen átkaroló művelete azonban késésben volt a németek kiürítési sebességéhez képest. Így OTTO századai nemcsak elérték a Rufijit, hanem január 4-ről 5-re virradó éjjel minden akadály nélkül, sikeresen át is keltek a hónapok óta üzemelő – és a visszavonulás megindításakor az áradások okozta károkból felújított – ideiglenes kungulioi hídon, amelyet a britek ezekben a napokban repülőgépről próbáltak megsemmisíteni. A hidat végül a visszavonuló utolsó német egység tette használhatatlanná. A híd hiánya az északról érkező brit egységeket nemcsak lassította, hanem veszélyes körülményt is teremtett, mivel csak csónakokon tudtak átkelni a széles, bővizű folyón. A SHEPPARD tábornok alá rendelt K.A.R. dandár parancsot kapott, hogy 5-ről 6-ra virradó éjjel keljenek át a Rufijin, és építsenek ki hídfőállást. Amikor e számottevő egység január 7-én már a Rufiji déli partján gyülekezett, akkor OTTO százados századai rajtuk ütöttek. Azonban a britek annak ellenére, hogy súlyos veszteségeket szenvedtek, tartották állásaikat, ellenben további csapatok átküldését leállították. BEVES tábornok egységei eddigre már kimerültek, és a kungulioi, részben visszavert brit csapatok a Rufiji nagy kanyarulatánál megálltak; őket SMUTS tábornok majd több hétig nem vonta be jelentősebb műveletbe.²⁰⁰²

Kibatába, 1917. január első napján megérkeztek a britek két nehéz lövegei (5 hüvelykese, azaz 127 mm űrmértékűek), amelyek jelentősen felülmúlták a németekét; így VON LETTOW-VORBECK ezredes letett a britek kiszorításának újabb tervéről. Ezért január elején hat német századot nyugat, majd észak felé, a Rufijihez vezényelt a német parancsnok, a folyó kanyarulatánál visszavonuló német erők támogatására, s csak hármat hagyott Kibata térségében, hogy lekösse az ottani briteket. Az Utungi-tó (Utenge-tó) környékére telepített hat század feladata OTTO százados egységeinek kiegészítése, utánpótlása, vagy védekezésének egyéb művelettel történő támogatása volt. Január 8-ról 9-re virradó éjjel a Rufiji északi partján, Makumbában (Mkamba; Utete és Mohoro között, az előbbihez kissé közelebb) maradt német állást kiürítették, így minden német erő már a folyó déli oldalán állomásozott. A Kibata környéki (Matumbi-hegységben visszamaradt) német erők lassan északkelet felé, a Kitschi-hegység irányába vonultak, amelyek üldözését az ottani brit erők megkezdték. Ezalatt, január 16-án egy brit egység bevonult Morogoroba, amelytől délre egy hatástalanná tett német tengerészeti lövegre találtak.²⁰⁰³

(Hátország.) A németek által ellenőrzött területeken megkezdték az utánpótlási útvonalak fejlesztését és újak kiépítését – utakat vágtak, ideiglenes raktárakat és pihenőket építettek fel – a hátországból a frontokra, azonban ennek ellenére is – elsősorban fegyelmi okokból – esetenként nem jutott el az élelem a harcra alkalmas alakulatokhoz. STEMMERMANN százados, az említett útvonalak működtetéséért felelős tiszt hiába próbálta elejét venni a raktárak őrzői gondatlanságának, nem mindig tudott sikereket elérni. Az élelmezési gondok hamarosan a német haderők hatékony működését veszélyeztették, különösen, hogy termékeny területeket kellett kiüríteni brit hadműveletek miatt. Az élelem gyűjtésében 1916. és 1917. fordulóján előtérbe került a békésebb Mahenge kerület és Kilwa Kiwindje kerület középső és keleti vidéke. A korábban elvetett kukorica beéréséig még továbbra is néhány hónap volt hátra, s az újonnan bevetett földeket – annak terményei betakarításáig – is sok hónapig birtokolni kellett azokat. Ez okból a Rufiji mentén állomásozó német erők-

tékeinek gyűjtői tevékenysége is híressé tette, amelynek során a londoni *British Museum* gyűjteményét több ezer növényrel és állattal gazdagította. A brit kézre került német gyarmaton, az 1920-as években létrehozott hatalmas természetvédelmi területet – amelynek északi szegletében esett el – SELOUS-ról nevezték el.

²⁰⁰² SMUTS 1917 ; VON LETTOW-VORBECK: 170–172. p.

²⁰⁰³ SMUTS 1917 ; VON LETTOW-VORBECK: 171–172. p.

nek nem volt lehetőségük újabb visszavonulásra. A földek művelése oly' fontossá vált, hogy az utánpótlási vonalak minden nélkülözhető emberét hazaküldték és helyüket részben a századok kiegészítő létszámából pótolták, akik jelenléte ott mellőzhető volt. VON LETTOW-VORBECK – a katonai alakulatok körül szolgálatot teljesítők létszámának további csökkentése érdekében – legfeljebb öt szolgálóban és hordárban engedélyezte az európai katonák személyi kíséroneki létszámát (addig a felszereléseket, személyes holmikat szállító személyzet létszáma német katonánként akár a tízet is elérte). Az elhúzódó, rossz élelmezési időszakban megnőtt az egységétől megszökött, dezertált afrikai katonák száma. A hazaküldött, esetleg hazaszökött hordárok és munkások közül is sokan a britek által megszállt területekre mentek, ahol így SMUTS tábornok hírszerzői értékes adatok birtokába jutottak a német utánpótlási és szervezési nehézségekről is. VON LETTOW-VORBECK ezen intézkedéseivel a harcterek térségében állomásozó német erők és kiegészítők élelmezési létszámát igen nagy arányban sikerült csökkentenie.²⁰⁰⁴ A mezőgazdaságból származó élelmezés azonban nem tarthatott ki az 1917. márciusi, első betakarítási időszakig. Az első vonalbeli alakulatok sorra jelezték, hogy nem tudják tartani a katonák részére a napi 60 dkg élelemben megállapított ellátmányát. Ebből eredően a nélkülözhető, jó képességekkel rendelkező katonák segítségével a vadállomány egyedeinek kilövésével kellett pótolni a hús készleteket (közel kétszáz afrikai katona egynapi, kellő mennyiségű étkeztetéséhez egy elefánt és egy bivaly volt szükséges). Az élelmezés gondjai a hátszág polgári, elsősorban az európai lakosságát jelentősen érintette, a délkeletre visszavonult sok száz hivatalnok, iparos, nő és gyermek ellátása szintén nehézkes lett. Ezért dr. Albert SCHNEE kormányzó és VON LETTOW-VORBECK ezredes közös intézkedései nyomán felállítottak egy új utánpótlási vonalat. Ez az ellenőrzött országrész mélységében Mahenge–Liwale–Massassi között leágazó mellékútvonalakkal futott, összekötve a kiaknázható területeket azon településekkel, ahol nagy szükség mutatkozott az élelemre. Ennek ellenére is 1917. februárja során kifogytak a korábbi német készletek, azonban a kukoricák növekvő csöveinek borítóleveleit elkezdhették begyűjteni, úgy, hogy az ne veszélyeztesse a csövek beérését. Eközben sikeres begyűjtést hajtottak végre a bőven termő Tunduru vidékéről, illetve északabbra a Kiturika-hegységénél. Mindezek valamelyest enyhítették a gondokat, sőt március 1-jén már 70 dkg-ra tudták növelni a napi fejadagot.²⁰⁰⁵

II. VILMOS német császár és porosz király VON LETTOW-VORBECK ezredest – miután 1916. márciusában megkapta a Vaskereszt I. osztályát – 1916. őszén a porosz Koronarend kardokkal ékesített II. osztályával tüntette ki. Jan SMUTS dél-afrikai tábornok 1916. december második felében egy németországi táviróadást lehallgatva értesült, arról hogy VON LETTOW-VORBECK ezredest a német császár Németország legmagasabb katonai kitüntetésében, a *Pour le Mérite*-ben részesítette. A brit parancsnok követ útján értesítette erről a német ezredest, és egyúttal szívélyes jókívánságait fejezte ki, amelyet ellenfele udvarias köszönőlevéllel viszonzott.²⁰⁰⁶ A harctéren küzdő német kelet-afrikai katonák részére még 1916. közepe előtt készítettek kitüntetések, megkülönböztetve az európai és az afrikai katonáknak adhatóakat. Kitüntetések gyakran osztottak a harcok során, mivel egy-egy csatában sokan viselkedtek kiemelkedően bátran vagy leleményesen. Mint említésre került a MARIE 1916. áprilisában az utánpótló hadianyagai mellett kisebb mennyiségű Vaskereszt kitüntetést is szállított Német Kelet-Afrikába, a harcokban kiemelkedő katonák kitüntetésére. Német kelet-afrikai német katonáknak a császár adománylevelei alapján 1916.

²⁰⁰⁴ > VON LETTOW-VORBECK: 174–176. p.

²⁰⁰⁵ > VON LETTOW-VORBECK: 176–178. p.

²⁰⁰⁶ > VON LETTOW-VORBECK: 118., 170. p.

májusában tizenhat II. osztályú vaskereszt került átadásra, ebből három posztumusz elismerés volt (kettőt az elesettek özvegyeinek adtak át).²⁰⁰⁷ A különleges bátorságot tanúsító német tisztek részére a Vaskereszt kelet-afrikai változatát adományozták, a szalagját maga a kormányzó felesége, Ada SCHNEE varrta.

A briteknek már 1916. májusától egyre súlyosabb gondot okozott a malária és egyéb kelet-afrikai trópusi betegség. Nemritkán a brit csapatok felét, ritkán a kétharmadát harcképtelenné tette a számukra szokatlan kór. A 2. *Rhodesiai Ezredet* 1916. március 15-én 500 egészséges katona alkotta, október 16-án közüllük már csak 125 fő, december 16-án mindössze 67 férfi volt harcra kész állapotban, mialatt az eredeti létszámból „mindössze” 36 esett el és 84 sebesült meg; a többiek betegségben szenvedtek vagy haltak meg.²⁰⁰⁸ 1916. októbere és decembere között a brit katonák közül mindig tízezer fő felett volt a betegek napi létszáma, s őket is főként a malária döntötte le. A halálokok között is jelentősen gyakoribbak voltak a különböző betegségek, mint a harctéri sérülések következménye. Ugyanígy a teherhordó állatok állománya is jelentősen csökkent a fertőzések, megbetegedések következtében. Mindezen nehézségek a németeknek is gyakorta okoztak gondot.²⁰⁰⁹

A harcok során fogságba esett németeket, osztrákokat és magyarokat elsősorban a britek által megszállt német kelet-afrikai területeken (Dar es Salaam, Tanga, Morogoro városokban) táborokban őrizték, és részben Egyiptomban (Sidi Bishr, a Kairó melletti Maadi és Tura településeknél), Brit Nyaszaföldön (Balntyre-ben), Brit Kelet-Afrikában (Nairobiban) és Indiában (Bombay-ben és Ahmednagarban) kialakított fogolytáborokban helyezték el; egy kisebb részüket Máltára vagy Franciaországba (Auch-ba, Toulouse-ba, La Pallice-ba és Rochefortba) szállították. A fogságban őrzött katonák közül sokan betegségekben szenvedtek, s számosan közülük ennek következtében hunytak el, még mielőtt a háború befejeztével szülőföldjüket viszont láthatták volna.²⁰¹⁰

A Kelet-Afrikában harcoló valamennyi brit erő parancsnoki, vezérkari főnöki tisztségben Jan C. SMUTS vezérőrnagyot, ideiglenes altábornagyot – akit 1917. január 1-jével tiszteletbeli altábornaggyá léptettek elő – 1917. január 20-án Sir Arthur Reginald HOSKINS vezérőrnagy követte. SMUTS ezt követően a londoni Birodalmi Hadi Kormány tagja lett, aki ezáltal ezt követően tevékenyen részt vett az európai nyugati front szervezésében, majd a törökországi frontok parancsnokaként is harcolt.²⁰¹¹

A britek, Német Kelet-Afrika általuk megszállt részén 1917. elején tovább bővítették az utánpótlási vonalak hálózatát és gyorsaságát. A *Középső-vasút* Dar es Salaam és Dodoma közötti vonalát – a számos helyen, áradások által megrongált ideiglenes hidak újraépítését követően – 1917. januárjában nyitották meg újra, majd a következő hónapban a

²⁰⁰⁷ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVIII. évf. (1916) 40. sz. (máj. 19.)

Például Otto SCHLOISER tartalékos századost, a *Centralafrikanischen Seengesellschaft* vezetőjét 1916. augusztusának legelején terjesztették fel a Vaskereszt I. és II. osztályára.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVIII. évf. (1916) 62. sz.

²⁰⁰⁸ › CLODFELTER

²⁰⁰⁹ › SMUTS 1916-2 ; SMUTS 1917 ; SIBLEY: East Africa 1917.

²⁰¹⁰ › *Deutsches Kolonialblatt*. XXIX. évf (1918) 3/4. sz. 13–16. és 185. p.

²⁰¹¹ Jan C. SMUTS javaslatára 1918. áprilisában felállították az önálló *Royal Air Force*-t, a brit *Királyi Légierőt*, mely az első ilyen önálló alakulat volt a Föld államai közül, majd – az Egyesült Királyság harci szerepvállalásának végeztével, az első fegyverszünetek aláírását követően – 1918. decemberében lemondott miniszteri tisztségéről.

1919. végétől 1924-ig Dél-Afrika miniszterelnöke, majd 1939. szeptemberétől, immár 69 évesen ismét betöltötte e tisztséget. 1940. és 1945. között a *Dél-Afrikai Haderő* vezérkari főnöke, parancsnoka volt; 1941. májusában marshallá léptették elő. Mint dél-afrikai miniszterelnök a hadban álló Egyesült Királyság Birodalmi Hadi Kormányának ismét tagja lett; a miniszterelnöki tiszteet egészen 1948-ig töltötte be.

Jan C. SMUTS 80 évesen, 1950. szeptember 11-én halt meg Dél-Afrikában.

Dodoma–Tabora szakaszt adták át a forgalomnak. A Tabora és Kigoma közötti vasút helyreállítását és üzemeltetését a belga katonai műszaki alakulatok hajtották végre. A britek nem csak a németek által épített vonalakat hozták helyre, hanem új (szárny)vonalakat építettek ki, az utánpótlás és csapatok szállításának megkönnyítésére. Már 1916. végén, a megszállt Kilwa Kiwindje városából nyugat felé keskeny nyomtávú iparvasutat fektettek le, hogy a kikötőhöz közel lévő arcvonalhoz az utánpótlás szállítása gyors és zökkenőmentes legyen. A legforgalmasabb útvonal felváltására 1917. áprilisában kezdődtek meg a munkálatok: Dodomából déli irányba, Neu Iringába fektettek le egy szárnyvonalat. A szükséges síneket, vasúti berendezéseket és járműveket tengerentúlról hozatták, amelyek első szállítmányai már áprilisban az építkezés helyszínre érkeztek.²⁰¹²

(*Északkeleti hadszíntér. [Rufiji vidékének hadszíntere.]*) A Rufiji nagy kanyarulatában, Mkalinsó térségében, BEVES tábornok erőinek támogatására ide vezényelték CUNLIFFE tábornok vezette *Nigériai Dandár* döntő részét, amely 1917. január közepén érte el a dél-afrikai erők táborát. Ebből kifolyólag OTTO százados erőinek egy jelentős részét délre, Mawa környékére vonta vissza (ide tábori távbeszélővonal is vezetett Utete felől). Azonban a dél-afrikai dandár – köztük egy nigériai egység – szorosan követte a német alakulatot és 1917. január 24-én megütköztek OTTO egységeivel Mawától északra. A britek az erőfölényük ellenére, részben veszteségeik miatt visszavonulni voltak kénytelenek a harc-térről. OTTO egyes alegységei több kilométeren át üldöztek egyes brit csoportokat. Kele-tebbre, a Kibatából északkelet irányába, Ungwara (Ngwara) településhez visszahúzódó SCHULTZ százados egységei a dombos vidéken számos alkalommal összecsaptak kisebb brit alegységekkel. A térségben, az afrikai és indiai századokkal szemben sikeresen tevékenykedő német századok értékes hadi zsákmányokra – elsősorban puskákra, géppuskákra és lőszerekre – tettek szert. VON LETTOW-VORBECK továbbra is kitarzott a védelmi vonalak visszavonulással történő fenntartása mellett, annak ellenére, hogy ekkor már az Utenge-tó–Utete közötti erőket délkeleten zárták el a brit nigériai századok, míg Kibata és Kilwa Kiwindje környékén indiai és aranyparti brit egységek a tengerparti mozgásteret akadályozták. A Kibata vidékéről visszavonuló németeket követő brit erők január végére már veszélyeztették az Utungi-tó–Madaba–Liwale utánpótlási vonalat is, ezért ott gyors beavatkozás vált szükségessé, amíg csak az észak–déli kapcsolat fenntartható volt. A Rufiji térségében lévő készletek kivonását megkezdték, azonban a jövőbeni ellátáshoz nélkülözhetetlen termények betakarítását még meg kellett várni. A haderő átcsoportosítását a március végi esős évszak beköszöntével kívánták végrehajtani, amikor a britek mozgékonyágát is hátráltatta a lehulló csapadék nagy mennyisége. Ezt a tervek szerint meg is kezdték, a művelet majd április első feléig tartott el.²⁰¹³

Az 1917. tavaszán kezdődő esős évszak hamarosan az addigi egyik legcsapadékosabb hónapjait hozta el Német Kelet-Afrika délkeleti vidékére. A sok eső miatt megáradt folyók számos helyen áradásokat okoztak, ezért a táborokat több helyen át kellett költöztetni. A gyermekek, nők és betegek áttelepítését nem minden esetben lehetett végrehajtani így sokan inkább maradtak, bevárva a briteket, akik aztán az általuk megszállt hátszágba szállították őket. A Rufiji mente és az Utenge-tó vidékének kiürítése az áradás tetőzése előtt, de a beérett termények betakarítását követően kellő időben lett végrehajtva, mindössze néhány járőrszakaszt hagytak hátra utóvédnek. Azonban az Utetetől 15 km-re, nyugatra felállított mpanganiai tábori kórház súlyosabb és nehezen mozgó betegeit hátrahagyni voltak kénytelenek a szállítási nehézségek miatt. Az április 20-án megérkező brit

²⁰¹² > HOSKINS ; VAN DEVENTER 1918-1

²⁰¹³ > HOSKINS ; SMUTS 1917 ; VON LETTOW-VORBECK: 179–180. p.

egységek 70 európai és 140 afrikai ápoltat ejtettek foglyul ott, majd csónakokon menekítették ki az áradó Rufiji által körülzárt létesítményből az embereket. Visszavonulás közben, valamivel délebbre, Kibata térségében a német egységek több sikeres rajtaütést hatottak végre brit alegységeken. Az említett térségből visszavonuló német erők nagy részét a ROTHE százados – a nevalai sikeres ütközetet követően áthelyezett – két százada által tartott Mpotora vidékére vonták össze, míg tőlük északnyugatra OTTO százados néhány egysége továbbra is uralta Madaba vidékének magaslatait. A Matandu és Rufiji folyók közötti terület kiürítését május végére fejezték be a német erők, azonban a britek mozgását abban a hónapban a tovább húzódó esőzések jelentősen hátráltatták a tengerparthoz közeli vidéken.²⁰¹⁴

(*Rowuma-folyó völgyének hadszíntere.*) A brit–portugál viszonyban számottevő változás 1917. első felében sem állt be. Az új brit parancsnok–vezérkari főnök, Arthur HOSKINS vezérőrnagy már 1917. február elején látogatást tett Palmában GIL tábornoknál, hogy műveleteik összehangolásáról tárgyaljon. A látogatást a portugál tábornok májusban, Dar es Salamban vizionozta, azonban még ekkor sem történt érdemi előrelépés a két, szövetségben lévő fél kelet-afrikai együttműködése érdekében. Tunduruból kiindulva, 1917. április végén VON STUEMER őrnagy néhány száz *askarival* átkelt a Rowuma-folyón, hogy a délebbre elterülő – európaiak által alig lakott – portugál vidék élelemkészletéből számottevő zsákmányra tegyen szert. Ezzel biztosítani tudták volna a déli hadszíntéren harcoló alakulatok napi fejadagjának és hadianyag ellátmányának javítását. VON STUEMER később a portugál területen délnyugat irányába mélyen behatolva, Muembénél (Fort Valadim) alakított ki kis hídfő-helyőrséget, ahonnét kiindulva portyázhattak a termékeny vidéken, kelet felé egészen félútig Porto Amélia kikötőjéhez, míg a Nyasa-tó déli partján túl még brit Nyaszaföld Védnökségre is betörték. Muembéből Tundurun keresztül tartott német futárpostai kapcsolat öt napot vett igénybe, hogy a legközelebbi, liwalei táviróállomáshoz elérjen. Ez megnehezítette a portugál területen mélyen behatolt német egység hatékony kapcsolattartását. Azonban a portyázások következtében sok élelmet halmoztak fel, valamennyit még Német Kelet-Afrikába is szállíthattak. A britek május végén megerősítették Nyaszaföld déli részét, a portugálok pedig a Nyasa-tó partján fekvő Mtengulához vezényeltek egy alakulatot. HOSKINS tábornok már ekkor arra gyanakodott, hogy a Mozambik északi részének nagy részét bejáró német portyázó szakaszok élelmezés szempontjából (is) feltérképezik a területet, hogy később – ha a hadi helyzet megkívánja – a *Schutztruppe* portugál területen folytassa a háborút.²⁰¹⁵

(*Nyugati hadszíntér.*) WAHLE tábornok 1917. első napjaiban KRAUT őrnagy és WINTGENS százados egységeit – a Wiedhafenből Ssongeába tartó brit utánpótlási út zavarása érdekében is – Gumbiro térségébe vezényelte, akik ezt követően a Ssongeától délre fekvő termékeny területekről is gyűjtöttek be az élelmet. A britek ellátásának megnehezítése mellett a környék feltételezett hadi készleteinek zsákmányolása is cél volt. Mindezek ideje alatt WAHLE tábornok a rendelkezésre álló élelem szűkössége a nélkülözhető, főként kiegészítő létszám – például hordárok – csökkentése mellett döntött. A védekezés fenntartásához nélkülözhetetlen katonai létszámon felüliek átcsoportosítását szintén a napi fejadagok biztosításának nehézsége tette szükségessé. Gumbiro térségében WINTGENS százados – közel 700 katonát, 12 géppuskát, két löveget és sok száz teherhordót számláló – egységével a britek BYRON ezredes vezette hadoszlopa már január 6-án összecsapott. Ezalatt a Mfirikától keletre húzódó arcvonal mögötti német egységek január 9-én ketté váltak, a

²⁰¹⁴ › HOSKINS ; VON LETTOW-VORBECK: 179–181. p.

²⁰¹⁵ › HOSKINS ; VON LETTOW-VORBECK: 190–192. p.

nagyobb rész Mahenge felé vonult. Egy kisebb csoport dél felé Ifingában vett fel védelmi állást, ahová a britek, MURRAY alezredes vezette egysége követte őket. A gumbirói német egységet a felzárkózó brit erő január végére bekerítette, azonban 1917. február 2-án a németeknek észak felé sikerült áttörniük ellenfelük vonalát. Mivel más lehetőség nem adódott, így északnak, Lupembe felé vonult a különítmény. KRAUT őrnagy három löveg-gel felszerelt hat német százada Gumbiro vidékéről február 8-án dél felé fordult, hogy a Ssongeától délre fekvő vidék mezőgazdasági készleteit megszerezze. Két napra rá már elérte a britek egyetlen déli utánpótlási vonalát, a Wiedhafen–Ssongea utat, s két támadást is indított ott brit állások ellen. Február közepén a britek az utánpótlásukat fenyegető veszély miatt számos egységet mozgósítottak, hogy bekerítsék WINTGENS százados erőit. Azonban február 25-én a német századosnak sikerült végérvényesen kitérni a bekerítés elől, s MURRAY ezredes brit egységével a nyomában észak felé menetelt. A KRAUT őrnagy századait üldöző HAWTHORN ezredest és egységét – az ez időben Likuju térségében csoportosuló német egységek miatt – február 24-én Ssongeába rendelték.²⁰¹⁶

A németek a britek déli raktáraiból 1917. márciusa során nem tudtak zsákmányt szerezni, s még további hónapok voltak hátra a termények betakarításáig. Így az előretörés céljának kivitelezése is egyre bizonytalanabb lett. Ebből kifolyólag KRAUT őrnagy továbbra is délnek tartott, majd a német-portugál határ térségébe érve megtámadta Mitomoni portugál helyőrségét. Ezt követően Tundururu irányába, keletnek fordultak, ahová megérkezve, két század segítségével az őrnagy erősített állást alakított ki, hogy védelmezze a tágabb környezetének élelemben gazdagabb vidékét. A többi három századot Lindi környékére, LOOFF fregattkapitány csoportjának támogatására vezényelte, míg az egységparancsnok maga VON LETTOW-VORBECKhez utazott.²⁰¹⁷

HOSKINS brit tábornok, kelet-afrikai parancsnok 1917. áprilisban, Taborában a Német Kelet-Afrikában működő belga vezetéssel – Justin MALFEYT fő kormányzó-helyettessel, a megszállt területek királyi biztosával és Armand HUYGHÉ ezredessel, vezérkari főnökkel – sikeres tárgyalásokat zárt le. Így a belgák a britek rendelkezésére bocsátottak nagyszámú hordárt, utánpótlást és hadi anyagot, továbbá katonai támogatást is nyújtottak, amely Kilossa–Morogoro térségéből Mahenge irányába történő támadást irányzott elő, azonban ennek tényleges végrehajtásáról majd csak június közepén állapodott meg a két szövetséges fél kelet-afrikai parancsnoka.²⁰¹⁸

(WINTGENS / NAUMANN-különítmény.) Az északnyugatra tartó WINTGENS százados jelentős létszámú egysége – mögöttük a MURRAY ezredes üldöző hadoszlopával – március 13-án elérte Alt Utengulét, öt napra rá St. Moritz hittérítő állomást Galulánál. A német hadoszlop felderítő járőrei innen nyugatra egészen az onnét 80 km-re fekvő St. Bonifaz telepig (Mkurue) is eljutottak; a százados végül a Rukwa-tó északi megkerülése mellett döntött. A német utóvéd ezen idő alatt a britek előőrsével több alkalommal is tűzpárbajt vívott. Ekkor HOSKINS tábornok Taborából délre, Itunda (Kitunda) felé rendelt egy K.A.R. egységet MONTGOMERY őrnagy vezetésével, míg egy másikat – a belgák Tanganyika-tavi szállítási lehetőségét segítségül kérve – Bismarckburgba. Március 21-én TOMLINSON ezredes brit különítménye 5 km-re megközelítette St. Moritzot, ahol a németek erős ellen-támadása visszavonulásra kényszerítette őket. MURRAY ezredes ekkor WINTGENSnek a telepnél állomásozó erőit akarta bekeríteni, de azok kelet felé sikeresen kitértek. Miután április első napján átkeltek a Rukwa-tóba keletről torkolló Songwe-folyón, északnyugat-

²⁰¹⁶ > SMUTS 1917 ; SIBLEY: East Africa 1917. ; VON LETTOW-VORBECK

²⁰¹⁷ > SMUTS 1917 ; VON LETTOW-VORBECK: 188–189. p.

²⁰¹⁸ > HOSKINS ; VAN DEVENTER 1918-1 ; VON LETTOW-VORBECK: 188–189. p.

nak fordultak, és a tó partja mentén haladtak tovább Uleiába. Itt nem csak a vidék volt élelemben gazdag, de a lakosság is vendégszerető volt a németekkel szemben. Ezalatt, már április 5-én Taborából Itundába érkezett a K.A.R. egység. WINTGENS csoportja sem időzhetett tovább, ezért északkeletnek fordult, s április közepén elérték Nkulu (Kipembabwe) hittérítő állomást, ahonnan 26-án folytatták útjukat északra, Itundába. Az Itundánál lévő brit erőket a németek sikeresen visszavonulásra kényszerítették, akik Sikongébe tértek vissza; MURRAY ezredes egysége azonban a megnyúlt utánpótlási vonala miatt a hó végén is még csak Nkulunál tartott.²⁰¹⁹

A továbbra is észak irányába előre törő német különítménynek feltartóztatása céljából a britek igyekeztek a térségben kellően nagy erőt összevonni. Ez az alig védett, megszállt hátorszámban igen nagy szervezést igényelt, miközben a megszállt gyarmaton egyre mélyebben tört be a német egység. HOSKINS tábornok, vezérkari főnök–parancsnok W. F. S. EDWARDS dandártábornokot bízta meg a WINTGENS egységét megállítására rendelt brit hadoszlopok összehangolásával és irányításával. Azonban a jelentősebb brit erősítés Kiossától keletre – egy vasúti híd május 7-ei összeomlása miatt – jelentős késésben volt. A közel 1.700 dél-afrikai, indiai és kelet-afrikai katona alkotta brit különítmény – a megszállt területük védelmében csatlakozó belga zászlóaljjal kiegészülve – Tabora térségében várta az észak felé haladó ellenséget. WINTGENS százados azonban egészen május 16-áig Itundában maradt – a térségből származó *askarijai* közül néhányan ekkoriban megszótktek –, majd útját hamarosan továbbra is észak felé folytatta. MURRAY ezredes egysége Itundába három nappal később, május 19-én érkezett meg. A németek Taborához való közeledése a belga erők mozgósítását tette szükségessé, akik parancsnoka EDWARDS tábornokkal együttműködve kívánta megállítani a németek három hónapja tartó hadjáratát. WINTGENS előretörése során, 1917. május 23-án Tabora déli térségében a belga erők oldalról megtámadták a 12 géppuskával felfegyverkezett, megközelítőleg 550 katonából és 700 teherhordóból álló német különítményt. Ekkor a tífusz következtében lebetegedett WINTGENS századosot több katonájával együtt foglyul ejtették. Azonban Heinrich NAUMANN százados átvette a megközelítőleg 450 katonából álló egység parancsnokságát, amelyet több belga zászlóalj is üldözőbe vett. A német hadoszlop május 27-én, Taborától keletre, Malongwe térségében keresztezte a *Zentralbahn* sínpárját – amelyet a gyorsaság érdekében nem volt ideje megrongálni –, majd tovább folytatta útját, immár északkelet felé.²⁰²⁰

(*Hátország.*) A német kelet-afrikai kormányzáság igazgatása alatt 1917. márciusára megmaradt Mahenge, Lindi és Kilwa Kiwindje kerületek középső, és Ssongea kerület keleti része meglehetősen gyéren lakott volt – megközelítőleg félmillió lakos élt a nagyjából 120.000 km² területen, azaz egy négyzetkilométeren 4 lakos – és így mezőgazdaságilag is kevésbé volt fejlett. Ebből adódott, hogy számottevő élelmiszer-forrással csak akkor szolgálhatott, ha nemcsak művelés alá vették, hanem azt kellő ideig tartani is tudták ahhoz, hogy betakaríthassák a termést. E terület a britek részére hadászati szempontból nem volt lényeges, nem volt olyan település, amely elfoglalása elsődleges szempont lett volna. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a kis népsűrűség miatt alig volt közlekedési hálózata, és nagy kiterjedésű lakatlan vidékeket szabdaltak az inkább lakott folyóvölgyek. Azonban a német erők jelenléte nem tette lehetővé, hogy ne vessék be teljes haderejüket az ellenőrzés átvétele érdekében.²⁰²¹

²⁰¹⁹ › HOSKINS

²⁰²⁰ › HOSKINS ; VAN DEVENTER 1918-1

²⁰²¹ › VAN DEVENTER 1918-1

A búza készleteinek drasztikus csökkenése VON LETTOW-VORBECK ezredest még saját kísérletekre is sarkallta, hogy az európai étellemezéshez elengedhetetlen kenyeret valamilyen módon búzaliszt nélkül, a fellelhető alapanyagokból elő tudják állítani, fogyasztható minőségben. A szükség végül számos alapanyag – cirok (*mtama*), édesburgonya, kukorica, manióka – megfelelő felhasználása mellett elfogadható eredményt adott. Az ízesítéshez, illetve tartósításhoz szükséges só a tengerből, lepárlással nyerték a Kilwa Kiwindje környékén tevékenykedő német alakulatok. Azonban a belsőbb vidékeken ezt – a helyi lakosok gyakorlata alapján – sótartalmú növények hamujából lúgozással nyerték. A zsírt és húst továbbra is elefántok kilövéséből igyekeztek pótolni. Cukrot a fellelhető kevés cukornád kezdetleges feldolgozásából nyerték, azonban édesítéshez elsősorban a vadméhek minőségi mézét használták fel, amely esetenként kellően nagy mennyiségben volt begyűjthető. Az egyenruházat 1917. első felére igencsak elhasználódott, de különösen a lábbelik egyre rosszabbodó állapota hátráltatta a németek eredményességét. Különösen az európai katonáknak okozott sok nehézséget az úttalan bozótosban mezítláb menetelni, bár bőrszíjak segítségével a legtöbb katona maga igyekezett szandálfélét készíteni. Azonban az ügyesebb katonák kilőtt antilopok bőréből – a rendelkezésre álló szerény eszközökkel – cipő-felsőrészt, míg talpat – ha lehetőség volt rá – zsákmányolt nyergek darabjaiból készítették.²⁰²²

Mahengében, Kurt WAHLE tábornok főhadiszállása mellett kórházat rendeztek be, az egészségügyi szolgálat vezetője továbbra is TEUTE törzsorvos volt (a háború első két évében STOLOWSKY törzsorvos töltötte be e tiszteket). A betegek ellátása érdekében már közel egy éve mozgóvá alakították át a korábban hosszú ideig egy helyben működő táborigazságokat, így idővel, a harcterek közelében a műtétekre – a bevezetett előírás szerint – egy frissen felállított fűkunyhóban került sor. A sebészeti beavatkozásokat az egyre komolyabb harctéri tapasztalatokkal rendelkező katonaorvosok továbbra is igen magas színvonalon folytathatták, még a nehéz körülmények ellenére is végre tudtak hajtani akár vakbélműtétet is. Az egészségügyi katonák a gyógyszereknek, és a gyógyításhoz szükséges kellékeknek voltak szűkében. Ezek pótlása leleményességüknek köszönhetően volt megoldható. A kinint továbbra is az úgynevezett perui fakéregből nyerték, azonban a tableta előállításához szükséges berendezés híján immár főzéssel, lepárlással folyékony változatot készítettek (ezt gyakorta hívták „*Lettow-Schnaps*”-nak is). Kötszert, ha tudták, huzamos forralást követően újra felhasználták. Azonban lehetőség szerint azokat *myombo* fa kérgéből tilolással állították elő, amely alapanyagot a helyi afrikaiak szövetelek készítésére is használták.²⁰²³

A délkeleti gyarmatrészbe visszavonult Kormányzóságnak 1917-ben újra igen nagy gondot okozott a készpénz-hiány, ismét nehézkessé vált a fennmaradt hadsereg és hordárainak kifizetése, valamint a csekély belkereskedelemben is fennakadások támadtak. A pénztári tartalékban őrzött több ezer arany 15 rúpiás mellett, még megközelítőleg 60.000 Rp értékű ezüstrúpiás volt a Kormányzóság birtokában. Azonban ezek kifizetése összeomlaszthatta volna a papírpénzre épülő készpénzforgalomba vetett törekeny bizalmat. A műszaki felszereltség hiánya miatt nem verhettek ércpénzt, s nyomdagép híján bankjegyeket sem nyomtathattak. Egyedüli megoldásként egy gumibetűkből összeállítható bélyegző szolgált, a lenyomatkészítéshez használt bélyegzőpárnákat fekete és bíborvörös tintával látták el. Az ily' módon kézzel készített szükség-bankjegyeket (*Interims-Banknote*) továbbra is a *Deutsch Ostafrikanische Bank* nevében adták ki. Az 1, 5, 10 és 50 Rp-ás hi-

²⁰²² > VON LETTOW-VORBECK: 193–195. p.

²⁰²³ > VON LETTOW-VORBECK: 195–196. p.

vatalos pénzjegyek alapanyagául különféle minőségű (fehér, később annak hiányában különböző árnyalatú) levélpapírt használtak fel, s 1917. július 1-jei (1, 5, 10 Rp) és október 1-jei (50 Rp) keltezéssel, helymeghatározás nélkül bocsátották ki. A bankjegyek mintázata az egyszerű keretvonal és a hátoldalon a német császári címer volt, egyedül az 50 Rp-s kerete volt kockákból kialakítva, de hátoldalán a címert akkor már elhagyták.

A német századok ellátását kiegészítő vadász rajok által kilőtt nagyvadak húsát az egységükhöz szállították, ahol az ahhoz legjobban értő személyek egyből feldolgozták azt (az elefánt és a víziló húsa csak 8–10 órányi főzés után puhult meg annyira, hogy fogyasztható legyen). Az elefántok orrmányát karikákra szeletelve – esetleg tartósítva – sonkahelyettesítő húsként utalták ki az európaiak részére. A mahengei hadellátási intézetben húskivonatokat készítettek, amelyet bambusz-rudakban tároltak és szállítottak az élelemforrásban és vadban szegény vidéken harcoló alakulatok európai tagjainak (havonta és fejenként egy adag volt biztosítva; sokan főként leves készítéséhez használták fel). Az élvezeti cikkek közül a tea pótlására citromfű fejadagokat biztosítottak, míg a kávé helyettesítendő, majomkenyérfa-gyümölcsének magját és kukoricát pörkölték, majd őröltek. Mahenge térsége elleni nagyobb, összehangolt brit és belga támadások az utánpótlási készletek biztosításának végét jelentette, a századok ezt követően a korábbinál jobban magukra lettek utalva.²⁰²⁴

A briteknek 1917. első hónapjaiban továbbra is komoly gondot okozott az éghajlati sajátosság és a maláriában szenvedők nagy száma. Már jónak volt mondható, ha egy dandár egyidejűleg 1.400 főt, azaz a létszám felét be tudta vetni. Ez alól csak a Nyasza-tó tágabb vidéke volt kivétel, ahol a betegségek a hadi létszámnak csak kis részét tette ideiglenesen harcképtelenné. Az 1916/1917. fordulójának esőzései rendkívül megnehezítették a briteknek – tehergépkocsikra számottevően hagyatkozó – szállítási körülményeit.²⁰²⁵

A belga kongói haderő által megszállt területek feletti katonai közigazgatást Tabora vidékén 1917. februárjában átadták a briteknek. Azonban északról Karemáig nyúló térségben továbbra is belga katonák látták el a felügyeletet, négy kerületre osztva a német gyarmat északnyugati részét. Az első polgári ügyvivőket Ruandába és Urundiba majd csak 1918. januárjában nevezték ki a belgák, egyidejűleg átvéve ott a közigazgatást a katonáktól. Később a belga kormány lemondott a Ruandán és Urundin kívüli területek feletti igényéről, a britek javára.

(*Északkeleti hadszíntér.*) Kilwa Kiwindje környékén továbbra is igen jelentős brit haderő állomásozott, amelyek a Kibata tágabb környezetében végzett hadműveleteket követően Liwale irányába hatoltak be. Ezen előrenyomulást GOERING és VON LIEBERMAN századosok egységeinek kellett feltartóztatnia. 1917. április során GOERING nyugat felől, Kilwa irányába igyekezett visszanyomni a brit erőket, ezalatt VON LIEBERMAN a 11. és a 17. FK-val Mpotorából délre, majd a Kilwa–Liwale úton északkeletre haladt a kikötőváros felé. A sorozatos rajtaütések eredményeként a brit erőket sikerült Kilwa közvetlen környezetébe visszaszorítani, miközben a németek élelemre és hadianyagra is szert tettek a brit lerakatokból. VON LIEBERMAN százados 300 katonája, négy géppuskával 1917. április 17-én két löveg fedezete alatt hat brit századot fedezett fel Rumbonál táborozva (közel Kil-

²⁰²⁴ Egy 1917. október 21-én kelt német parancs értelmében a nyugati hadművelési terület európai tiszthelyetesei és tisztei számára a fejenkénti havi ellátmány 4 kg barna cukor, 1 kg só, 1 kg húskivonat, 1 kg elefántzsír, 15 kg szemes gabona (lehetőleg rizs), 4 kg búzaliszt, 4 kg mtama-liszt, 3 kg hüvelyes termény és 1 kg dohány volt. Ezen felül 10 kg gyertyaviasz, 1 doboz gyufa és fél rúd szappan volt még biztosítva nekik. Az afrikaiak ellátmánya ennél szerényebb volt.

› KÁLMÁN: 257–261. p. ; SIBLEY: East Africa 1917.

²⁰²⁵ › VAN DEVENTER 1918-1

wához, a liwalei úton). A TYNDALL őrnagy vezetése alatt álló, megközelítőleg 700 katonát – részben újonnan felállított afrikai századok és az indiai 40. *Pathan Ezred* – öt géppuska és három löveg fedezte. A német százados egységeivel aznap elfoglalta a Ngaura-folyó déli partja mentén emelkedő magaslatot. Másnap reggel a németek ellen induló britek átkeltek a folyón, de a magas fűben hamarosan VON LIEBERMAN sortüzébe ütköztek. Az elhúzó ütközetben a németek jól használták ki a lehetőségeket, s a 17. FK-t vezető BUECHSEL hadnagy egy átkaroló művelettel az ellenfél hátába került. Végül a brit egységeket több lépcsőben kivonták a harcterről, mivel veszteségeik igen nagyra nőttek.²⁰²⁶ Az ütközet végén a britek 32 katonája esett el, és 44-en eltűntek vagy fogságba estek. Április 19-én a németek számos súlyosan sérült brit katonát juttattak vissza a fegyvernagyvász fehér lobogója alatt a brit vonalakhoz. A következő hetekben csak járőrök között alakult ki fegyveres harc, nagyobb erők nem csaptak össze. Május 5-én a Kilwa Kisiwani szigetével szemközt lévő part mögül, a Kimamba-hegytől keletre, egy német löveg tüzet nyitott a több évszázados település előtt horgonyzó brit hajóra. A brit haditengerészet gyorsan válaszcsapást mért, és a kivonult németek állásait egy partra tett különítmény szállta meg.²⁰²⁷

(*Délkeleti hadszíntér.*) A Kilwa környékén védekező brit egységek egy részét behajózták és Lindibe szállították át, ahol az oda érkező O'GRADY dandártábornok egyre erősebb hídfőállása már veszélyeztette a térség német egységeit. A brit csapatok 1917. márciusi, nyugatra történő előrenyomulását LOOFF kapitány egységei kezdetben sikeresen visszaverték. Azonban ez sem volt elegendő, hogy az erősödő brit jelenlétet kiszorítsa a hídfő-állásból. Linditől kissé északnyugatra, az 1917. április 23-ai ütközet során a németek számottevő készleteket voltak kénytelenek hátrahagyni állásaikból történő gyors visszavonulásukkor. A Ssudi-öbölnél állomásozó britek kiszorítására LOOFF kapitány másnap, április 24-én két századot vetett be, de a hősies helytállás ellenére és a közel 10 fős embervesztés árán sem tudták elérni a céljukat. Ez időben a Makonde-fensíkon élő népek között lázongás tört ki. Azonban KRAUT őrnagynak április végén, emiatt a térségbe érkező három századát is – SCHNEE kormányzó utasítására – a britek ellen rendelték, hogy biztosítsák az élelmezés szempontjából fontos belsőbb területek védelmét. A délkeleti területek megtartása érdekében hamarosan, május 20-án ROTHE századost három századdal Mpotorából délkeletre, Likawagén keresztül Lindibe vezényelték. Azonban folyamatosan nehézségbe ütköztek az esőzések miatt megáradt jelentősebb folyókon való átkelésükkor, végül a Mbemkuru-folyónál elakadtak és készleteik is a végéhez érte. Így végül e folyó mentén Nahunguig mentek felfelé, ahol utánpótlást tudtak gyűjteni. Késve ugyan, de még időben érkeztek ahhoz, hogy a Lindi környéki harcokban még tevékenyen részt vehessenek.²⁰²⁸

A. R. HOSKINS altábornagyot négy hónap után Kelet-Afrikából a törökországi Mezőpotámiába helyezték át. A kelet-afrikai brit haderők parancsnokává, vezérkari főnökévé – az 1916. tavaszától, kisebb szünettel a térség harcmezőin harcoló – Sir Jacob Louis VAN DEVENTER altábornagyot nevezték ki, aki hivatalát 1917. május 29-én, Dar es Salaamban vette át elődjétől.²⁰²⁹

A Lindi környékén gyarapodó összecsapások miatt VON LETTOW-VORBECK ezredes Mahengéből Lindihez irányította WAHLE tábornokot, hogy ott vegye át – a jelentősre nö-

²⁰²⁶ › HOSKINS ; VON LETTOW-VORBECK: 192–193. p.

²⁰²⁷ › HOSKINS

²⁰²⁸ › HOSKINS ; VON LETTOW-VORBECK: 196–197. p.

²⁰²⁹ › VAN DEVENTER 1918-1

VAN DEVENTER tábornok Jan SMUTS tábornokkal, 1917. januárjában tért vissza Dél-Afrikába. Az új kelet-afrikai megbízása végett 1917. május 15-én indult el a dél-afrikai Pretoriából.

velt német egységek felett – az irányítást. Mahengében a parancsnokságot Theodor TAFEL századosra ruházták, aki így az egész észak- és délnyugati arcvonalt ért felelős. A Lindi közvetlen környékén állomásozó német erők létszáma megközelítőleg hat századot tett ki. E kikötővárosnál június elején a britek megkezdték az előkészületet, hogy az alig 10 km sugarú hídfőállásukat kitágítsák, teret nyerve az újabb erősítéseknek. A műveletre június 10-e és 13-a között került sor, amikor két hadoszlop nyomult előre – egy brit hadihajó lövegeinek sortüzei fedezetében – délnyugat irányába, a Lukuledi-folyó völgyében. A három nap alatt 8–10 km-rel szorították hátrébb a németeket, akik két géppuskát is vesztek a harcok során. A lindi-i német arcvonalt június végéig a britek már csak járőreik támadó műveleteivel tartották folyamatosan nyomás alatt.²⁰³⁰ VON LETTOW-VORBECK egy meglepetésre épülő támadással kívánta a briteket Lindi felé visszaszorítani. Ezért északról négy századdal és egy hegyi üteggel útnak indult, hogy Nahungun keresztül – a kikötővárostól kissé északnyugatra fekvő – Lutendénél erősítse meg VON CHAPPUIS százados és WUNDER hadnagy dombok tetejére települt századait. A britek június 29-én észlelték a németek tevékenységét, ezért felderítésére a Naitiwini állomásozó brit egység jelentős része, WILFORD alezredes vezetésével elindult a település felé. Lutendénél 1917. június 30-án hajnalban kezdődtek meg a harcok; elsőként WUNDER hadnagy katonái kerültek tűzharcba a váratlanul támadó indiai katonákkal, amely a németeket ki is szorította a táborukból, és számos afrikai mellett három német foglyot is ejtettek. A hadnagy katonái még a hadi anyagokat, készleteket sem tudták kimenekíteni. VON LETTOW-VORBECK – értesülvén az összecsapás kezdetéről – három századdal, kerülővel a britek hátába igyekezett kerülni, míg VON CHAPPUIS százados is támadásba lendült. A kis német egységre számító briteket váratlanul érte a bozótban, több irányból érkező ellentámadás, a brit ezredes hamar súlyos sebet szerzett, helyét HALL százados vette át. A britek sok katonája leszakadva az egységétől kívánt visszavonulni – közülük többeket napok múlva német járőrök kiéhezve fogták el –, végül a brit támadás visszavonulásba torkollott. Az indiaiak közül 120-an estek el vagy kerültek a németek fogságába, s a németek száz puskát, több géppuskát és sok lőszert is zsákmányoltak. A támadó briteknek mindössze ötven katonája tért vissza állásaikba. A németek a súlyos sebesült foglyaikat átadták a közeli Naiwitihez visszavonult briteknek, köztük a brit ezredparancsnokot is, aki azonban sérülésébe hamarosan belehalt. A német szakaszok még hetekig összecsaptak a Naiwitinél és a valamivel délebbre, erődített állásaikból induló brit járőrökkel. A Lukuleditől délre tevékenykedő WAHLE tábornok egységeit több alkalommal, lövegek és repülőgépekről ledobott bombák támogatásával támadták brit egységek. A Naiwitinél kevésbé szükséges egységeket VON CHAPPUIS százados vezetésével a tábornok megerősítésére küldték. Nem sokkal ezután a Lindi környéki ütközetek alábbhagytak. Hamarosan Kilwa térségébe további új brit egységek érkeztek, részben Dél-Afrikából.²⁰³¹

(*Északkeleti hadszíntér.*) A Kilwa Kiwindjétől kissé délebre elterülő vidék védelmét GÖRING százados, majd az őt felváltó Eberhard VON LIEBERMAN százados kilenc századdal látta el, elzárva a Kilwából délnyugat és dél felé kivezető utakat. A legerősebb német állásokat a Rumbo településsel, és egyúttal Kilwa Kisiwanival szemközt lévő Kimamba-hegy, valamint az attól 10 km-re délnyugatra lévő Makangaga falu között létesítették. A kilwai brit 1. és 2. hadoszlop, ORR és GRANT ezredesek parancsnoksága alatt – döntően K.A.R., indiai és aranyparti századok, néhány üteggel támogatva – Rumbo térségében és nyugatabbra, a liwalei út mentén állomásoztak, északra a németek vonalától. A német

²⁰³⁰ › VAN DEVENTER 1918-1 ; VON LETTOW-VORBECK: 197–198., 236. p.

²⁰³¹ › VAN DEVENTER 1918-1 ; VON LETTOW-VORBECK: 198–200. p.

járőrök június folyamán igen gyakran támadták a britek utánpótlási vonalát, jelentős zsákmányokra szert téve. Ezalatt a britek felderítői feltérképezték a németek állásait és azokban tartózkodó erőket. A britek célja az volt, hogy Kilwa térségéből támadásra induljanak a német százados egységei ellen, hogy egy Lindiből induló támadással összehangolva a német erők javát döntő ütközetre kényszerítsék. Június végén jelentős brit erősítés érkezett Kilwa Kiwindjébe, elsősorban a 7. és a 8. *Dél-afrikai Zászlóalj* és egy 200 fős *K.A.R.* egység és ugyanennyi indiai katona. A brit erőket ekkor három hadoszlopba rendezték és előkészültek a támadásra. Ezt érzékelve VON LIEBERMAN az előretolt állásokat június 27-én kiürítette, csak keleten, a kimamba-hegyit tartották fenn még két napig. A Mnindinél állomásozó német erők ellen a britek 1917. július 5-én két hadoszloppal vonultak fel, amely során a németek kisebb harcok mellett kiürítettek nehezen védhető állásaikat. Ezalatt Kilwa Kisiwani szigetének öblétől nyugatra elterülő partszakaszon is megindult egy brit oszlop a németek kiszorítására. A mnindi-i ütközet másnap délelőtt kezdődött, ahol a településtől 6 km-re északkeletre egy brit dandár – főként *K.A.R.* századok – tűzharcba került német századokkal. Azonban a magas és sűrű növényzetben a britek mozgása lassú volt. Közben nyugaton, a támadók másik dandárja VON LIEBERMAN jobb szárnyát alkotó két századával ütközött meg. A németek mindenhol oly’ sikeresen álltak ellen jól védhető állásaikban, hogy a britek a valóságosnál nagyobb ellenséges erő jelenlétére következtettek belőle. Délután VON LIEBERMAN egységei a bal szárnyon erős ellentámadásba is lendültek. A britek az éjszaka folyamán végül visszavonultak, ezalatt a tenger partja mentén délre törő hadoszlop ellenállás nélkül jutott el a kitűzött célig, Nambanditi településig. Azonban a britek három dandárjának jelenléte jobban védhető állások kialakítását tette szükségessé, így VON LIEBERMAN százados számos kisebb összecsapás mellett, lassan dél felé vonta vissza csapatait, míg a britek széles arcvonalon követték őket.²⁰³²

Kilwától délkeletre, Mtandawalánál július 14-én jelentősebb utóvéd-harcot vívtak a németek, hogy fedezzék a német százados főerejének délkeletre, **Narungombébe** történő letelepedését. A britek két hadoszlopukat az új német állások felé irányították, míg a harmadikat Likawaje felé. VON LETTOW-VORBECK ezt látva a Lutendénél felszabadítható századokat a tábori üteggel erőltetett menetben észak felé indította, hogy VON LIEBERMANnak lehetőséget adjon ellentámadásra. Már július 17-én és 18-án kisebb összecsapások történtek a Narungombétól északra elterülő vidéken és 18-án szürkületre a támadók 3 km-re északra megközelítették a német védelmi vonalat, ahol két löveg és igen sok géppuska biztosította a védelem fedezetét. VON LETTOW-VORBECK és erősítése július 18-án már nem járt messze VON LIEBERMAN Narungombében lévő táborhelyétől, amely település környékén számos fontos víznyerőhely helyezkedett el. Már másnap, 19-én reggel a német arcvonalnál harcok bontakoztak ki, mialatt a közeli Ruawa-hegynél tartott pihenőt a német ezredes kimerült csapata. A G. M. ORR ezredes vezette brit – elsősorban az *Aranyparti Ezred* és a *33. Punjabi Ezred*, valamint dél-afrikai, és kelet-afrikai századok alkotta – középső oszlop a kora reggel kezdődő támadás során a faluból kiszorította a védőket. Ezalatt a britek RIDGWAY és TAYLOR ezredesek vezette egy-egy kisebb hadoszloppal – főként dél-afrikai és kelet-afrikai századok – a német oldalszárnyakat tartották nyomás alatt. A britek a kedvezőtlen taktika miatt kevés eredményt értek el, s a védők ellentámadásai visszaverték az északra érkező támadásokat, így a támadóknak az elfoglalt területeket is ki kellett üríteniük. Ezen túlmenően a brit ütegek lövedékei hamarosan bozóttüzet okoztak a keleti harctéren – amely az e támadási irányban előrenyomuló brit egységeket komolyan veszélyeztettek –, ráadásul ezt jól kihasználva, a németek ellentámadásukkal

²⁰³² > VAN DEVENTER 1918-1 ; VON LETTOW-VORBECK: 200–204. p.

TAYLOR ezredes hadoszlopát hamar visszaszorították. A nyugati brit hadoszlop azonban sikeresen visszavert négy német ellentámadást is. Az egész délután is folytatódó összecsapást a németek jól állták, bár a nyugati arcvonalon kisebb visszavonulásra kényszerültek. Végül azonban a britek, a növekvő veszteségek miatt is visszavonultak a németek lőtávolságán kívülre. VON LETTOW-VORBECK a századait csak a csata után tudta útnak indítani a frontvonalhoz, és mivel VON LIEBERMAN százados lőszerkészletei fogytán voltak, ezért az éjszaka során kiürítették állásaikat és a közeli Mihambiába vonultak át. Történt mindez annak ellenére, hogy a német ezredes azt az utasítást küldte, hogy reggel 6 óráig, várható beérkezéséig védjék a narungombei víznyerő-helyeket. Másnap reggel a brit támadás már az üres német árkokat tudta elfoglalni, s VON LETTOW-VORBECK is Mihambiába vezényelte át az erősítését. Mindkét fél komoly veszteségeket szenvedett az előző napi összecsapások során, s a térségben maradó német erők ezt követően a víz-utánpótlástól erősen függtek. Az elkövetkező időszakban a Kilwától délnyugatra fekvő arcvonal nagyobb támadásoktól mentessé vált, csak kisebb, járőrök közötti összecsapások történtek. Ezek között a németek számos alkalommal sikeresen zavarták a brit utánpótlási vonalat is, és századnyi brit erőknek is veszteségeket tudtak okozni.²⁰³³

VAN DEVENTER célja e frontvonalon az volt, hogy bevárja a szeptember közepére várt – nigériai és indiai zászlóaljok alkotta – erősítés megérkezését, hogy elsöprő támadást tudjon kifejteni, azonban a németeket továbbra is járőrökkel nyomás alatt akarta tartatni. Ahogyan Linditől délnyugati irányba, úgy Kilva Kiwindjéből is délnyugat–dél felé keskeny nyomtávú üzemi vasutat építettek ki a britek, hogy megkönnyítsék az utánpótlásuk mielőbbi célba juttatását. A VON LIEBERMAN százados erői által tartott északkeleti német arcvonal hamarosan a Mihambia és a tőle kissé nyugatabbra fekvő Ndessa között létesített tábort. A britek ezt a vonalat igen gyakran támadta repülőgépei bombáival, s már számos alkalommal számottevő veszteséget is okoztak a németeknek. A brit felderítés – repülőgépekről és hadi követek által – folyamatos volt, s a németek hátszágában is sikeres szabotázsokat hajtottak végre azáltal, hogy a helyi lakosságot falvaik kiürítésére és készleteik elmenekítésére bírták. A német utánpótlási vonalak nehezen tudták fenntartani a Mihambia térségében állomásozó igen számottevő német erőköt, ezért azok részleges kivonása vált szükségessé. Ezt követően az északkeleti német védvonalat Franz KOEHL százados hat századdal és egy üteggel tartotta, Ndessánál összpontosulva. Egyúttal az északról kivont erőkkel WAHLE tábornok védelmi vonalát kívánták megerősíteni, mivel Linditől délkeletre fokozódott a brit erők nyomása. A délre útnak indult négy századdal és két hegyi löveggel tartott VON LETTOW-VORBECK ezredes is, akik augusztus első napjaiban érték el a Lukuledi völgyét Njangaonál, majd onnét a torkolat irányába fordultak.²⁰³⁴

(*Délkeleti hadszíntér.*) WAHLE tábornok egységei 1917. augusztus első napjaiban a Lukuledi-folyó völgyében, a Linditől 10 km-re délnyugatra fekvő Tandamuti magaslaton – a Mohambika-patak mögött – foglaltak el állást. A britek, O'GRADY dandártábornok vezetésével, 1917. augusztus 3-án indítottak ellenük nagyerejű támadást. A három brit hadoszlop középső tagját alkotó indiai 30. *Punjabi Ezred* kihasználva a két, dombra települt erődített német állás közötti rést, megpróbált áttörni. Azonban a németek két oldalról tűz alá vették őket, és szemből a tartalékaik törtek az indiaiakra, akik soraiban valamennyi tiszt vagy megsebesült, vagy elesett. Így a brit parancsnok, a növekvő veszteségeik miatt, a délután folyamán – számottevő hadianyag hátrahagyásával – mindhárom hadoszlopát visszavonulni volt kénytelen. A németek azonban jobban védhető állások kialakítása ér-

²⁰³³ > VAN DEVENTER 1918-1 ; VON LETTOW-VORBECK: 200–204. p.

²⁰³⁴ > VAN DEVENTER 1918-1 ; VON LETTOW-VORBECK: 200–204. p.

dekében kissé délnyugat felé, Narunju két magaslatára húzódtak vissza, csak kisebb erőt hagytak Tandamutinál. A briteknek egy hét kellett, hogy jelentős erőösszpontosítást hajthassanak végre és újra szervezzék a támadást: K.A.R. zászlóalj, dél-afrikai és indiai századok készülődtek a németek új állásainak ostromához. Ezalatt a német tábornok öt századot tartott Narunjunál és kettőt a Lukuledi folyó túlsópartjára, a Ruho-hegyen tartott. Amikor VON LETTOW-VORBECK augusztus 8-án a helyszínre ért, akkor a Ruho-hegyi két századot a vele érkező két századdal Narunju két magaslatára vezényelte erősítésként. Augusztus 9-én már megközelítették WAHLE tábornok egységeinek vonalait, amelyek lövegekkel a britek előretolt állásait igyekeztek szétlőni, s ellentámadást kezdeményeztek, azonban a sűrű növényzet nagyléptékű műveletek végrehajtását nem tette lehetővé. Később este sikerült beazonosítani az új brit védelmi állásokat, így a KÖNIGSBERG itt lévő 105 mm-es lövegével hamarosan tűz alá vették azokat, amelyeket az ottani katonák hamarosan kiűrtettek. Augusztus 10-én, a brit haditengerészet hajóinak lövegei előkészítették a támadást, amely során a Tandamuti magaslatot déli irányból támadták. Ennek következményeként az ott maradt német utóvéd Narunjuba vonult vissza. A brit előretörés azonban nem állt meg, és az összecsapások tovább folytatódtak. Bár O'GRADY főereje az este folyamán felzárkózott az új arcvonalhoz, azonban a következő két nap során sem sikerült bevenniük a németek állásait, s a harcok a következő napokban is kiújultak. Augusztus 15-én és másnap az esőzések mértéke miatt nem indultak harcba a brit alakulatok. E békésebb időszakot kihasználva a Lindiből a német vonalak mögé menekült nőket és gyermekeket – a menedékek brit lövegek hatótávolságon belül elhelyezkedése és az előrelátható viszontagságok miatt – a fegyvernység fehér zászlaja alatt, a britek által megszállt Lindibe küldték. Újabb erős támadásra augusztus 18-án került sor a németek vonalainak ellen, a másnapig tartó ütközet eredményeként a britek beásták magukat. Másnap a britek erős felderítő tevékenység során tudomást szereztek a német vonalak korábban történt jelentős megerősítéséről. Ennek ismeretében, és a szeptember első felében várt kilwai erősítés megérkezéséig – azaz a délről és északról egyidejűleg gyakorolható teljes nyomás megindításáig – VAN DEVENTER tábornok utasítására O'GRADY újabb erős támadásokat átmenetileg nem eszközölt. A harcok ezzel Lindi térségében alábbhagytak.²⁰³⁵

(WINTGENS / NAUMANN-különítmény.) A NAUMANN százados Taborától északkelet felé haladó hadoszlopa egyre több gondot okozott a belga és brit hadvezetésnek, mivel nem tudták őket döntő harcra kényszeríteni. Ezáltal az érintett, vagy vélhetően érinteni szándékozott vidékek védelmére jelentős erőt kellett fenntartani, amely létszáma azonban nem volt elegendő. A németeket üldöző belga dandár támogatására egy jelentős létszámú, lovasított dél-afrikai egységet különítettek ki, amely bekapcsolódhatott a Viktória-tó irányába tartó NAUMANN-különítmény feltartóztatásába. A német százados elleni hadművelet, és az üldöző brit dandár parancsnoka EDWARDS tábornok lett. NAUMANN százados célja továbbra is az volt, hogy a lehető legtöbb brit és belga katona – az ő üldözésük által – legyen lekötve, és a hátszágban kellően nagy zavart okozzanak, mind esetlegesen az utánpótlásban, mind a mindennapi életben. NAUMANN egysége június 5-én Mkalamánál támadta meg az 5 brit és 22 afrikai katona alkotta helyőrséget, amely a délről érkező erősítés felzárkózásáig, június 8-ig kitartott. A németek ekkor elálltak a további támadástól és északnyugat irányába vonultak tovább, a Viktória-tó partja irányába. Azonban igen hamar északnak, Ikoma felé fordultak, amire a britek csak egy héttel később jöttek rá, ezzel a százados hadereje számottevő előnyre tett szert. Közben VAN DEVENTER brit parancsnok június 18-án, Dodomában megbeszélést tartott a belga parancsnokkal, HUYGHÉ ezre-

²⁰³⁵ > VAN DEVENTER 1918-1 ; VON LETTOW-VORBECK: 204–206. p.

dessel, amely során megállapodtak abban, hogy egy kisebb, ezáltal mozgékonyabb belga egység június 25-én átveszi NAUMANN egységének üldözését. A németek június 28-án bevették a gyengén védett Ikomát, ahová a belga erők másnap érték be őket, az akkor kialakult harc következtében a németek keletnek, a sósvízű Natron-tó irányába fordultak. Ez VAN DEVENTER tábornokot arra kényszerítette, hogy az attól északra fekvő Magadi-tó vidékének ültetvényei és vasútja, illetve Aruscha kerület védelmének érdekében oda jelentős tartalékban lévő K.A.R. egységeket csoportosítson. NAUMANN százados egysége július második hetére elérte Sonjo vidékét, majd délre fordulva július 17-én Engaruka-medencénél haladt el. Az üldöző belga hadoszlop – abból a célból, hogy az antant csapatösszevonáshoz kedvező *Zentralbahn* felé szorítsa NAUMANNt – csak július 20-án indult el Ikomából, így az aznap a sósvízű Manjara-tó északi partjaihoz érkező németek jelentős, közel 250 km-es előnyre tettek szert. A britek ekkor értesülést szereztek arról, hogy útjukat tovább, dél felé, Kandoa-Irangiba folytatják az üldözők, ezért Aruschából jelentős brit erőket indítottak útnak délnyugat irányába. A német hadoszlop július 25-én már Ufiométől délre menetelt, s VAN DEVENTER megerősítette Kandoa-Irangiban lévő helyőrséget, és kérte HUYGHÉ ezredest, hogy a vasúthoz, dél felé szorítsa a németeket, ahol Dodománál számottevő brit tartalék várta az ellenfél érkezését. NAUMANN százados azonban sikeresen kikerülte a megerősített kandoa-irangi-i helyőrséget azáltal, hogy éjszaka menett a sűrű bozótban, és dél-délkelet irányában elérte Luitát, ahol aztán keletre fordult. Ezzel az irányváltoztatással a belgák menetoszlopának hatékonysági sugarán kívülre kerültek. Ezért DYKE ezredes vezetésével egy új, több zászlóaljat is magába foglaló hadoszlopot indítottak útnak a németek üldözésére. A brit hadvezetés értesülései szerint Handeni felé menetelt az üldözött különítmény, ezért Korogwébe egy K.A.R. egységet vezényeltek, hogy idejében feltartóztassa őket. Augusztus közepén már arról kaptak hírt a britek, hogy dél felé, a vasúthoz igyekeznek a német hadoszlop, ezért abba az irányba fordultak. Az ellentmondásos hírek kissé megzavarták a britek műveletét, azonban hamar rájöttek, hogy a németek továbbra is keletnek, a Nguru-hegység térségében (a korábbi turiani-i ütközet helyszínének nyugati szomszédságában) meneteltek. Itt a német különítmény vezetője erőit három részre osztotta, amelyből egy kisebb alegység – 9 német és közel száz *askari*, valamint sok hordár – a Nguru nyugati vidékén maradt, míg a főerő északra fordult. A Ngurunál tábornok verő utóvéd szeptember 2-án adta meg magát. NAUMANN százados katonáival áthaladt az alig lakott, füves Maszáj-sztyeppén, majd augusztus 29-én Kahéhez ért, ahol egy lovas szakasza feltartóztatott egy vasúti szerelvényt. A másik kisebb egység még ez előtt nyugatnak fordult, az Engaruka-medence irányába. A német százados Kahéból dél felé, ismét a füves pusztaságnak fordult, azonban a britek ekkor már szó szerint körbe vették a Nguru-hegység tágabb térségét, így egy csapda felé közeledtek. Szeptember 15-én már Geironál, a Nguru nyugati vidékén jártak, ahol dél-afrikai lovasság állta útjukat, ezért üldözőikkel szorosban a nyomukban északnyugat felé tértek ki. Luita hegyénél a britek elfoglalták valamennyi víznyerő helyet és a gyalogságuk beérkezéséig folyamatosan nyomás alatt tartották a német különítmény megmaradt részét. A szorosra zárt gyűrűben, a vízkészletek hiánya közepette, 1917. október 1-jén NAUMANN százados és egysége letette a fegyvert, amely ekkor már csak 3 tisztből, 12 német altisztből, 165 *askariból* és 250 teherhordóból állt. A német nyugati főerőtől történő elszakadás, Gumbiro település óta több mint 2.500 kilométert tettek meg, s mindvégig egy vagy két *antant* dandárt kötött le a zászlóaljnyi alakulat üldözése. A Kahe térségében nyugatnak fordult kis különítmény egészen az Ejassi-tóig sikeresen tört előre. Azonban ott az Aruschából kiküldött K.A.R.

egység bekerítette azt, amely következtében október 2-án megadták a magukat WINTGENS / NAUMANN-különítmény utolsó katonái is, 3 német és 53 *askari*.²⁰³⁶

(*Rowuma-folyó tágabb vidékének hadszíntere.*) A lisszaboni portugál kormány határozata alapján, 1917. szeptemberében a portugál hadvezetés újabb, 5.267 katonát, valamint 55 tehergépkocsit és négy szikratávíró-állomást kitevő utánpótlást küldött a kelet-afrikai gyarmatára. A 4. *Expedíciós Haderőt* Tomás DE SOUSA ROSA ezredes vezette, aki megérkezését követően Mozambik északi részének vezérkari főnöke, parancsnoka lett. A portugál mozambiki gyarmati haderő eredményességének fokozására DE CASTRO fő kormányzó repülőgépeket is kért a lisszaboni kormánytól. A választás három nélkülözhető *Farman F.40* típusú – 135 lóerős, akár 2,3 óra repülésre is képes, 130 km/óra legnagyobb sebességű, kétszemélyes – francia gyártású felderítő repülőgépre esett, amely fegyverzete egy géppuska lehetett. Az egy pilóta, három hajózó és három műszaki személy alkotta különítmény parancsnoka Teodorico Ferreira DOS SANTOS lovassági százados (az egyik repülőgép megfigyelője) lett. 1917. július legelején a repülőgépeket és személyzetüket behajózták Lisszabonban. Az egy hónapig tartó út után, augusztus 3-án érkeztek meg a mozambiki Mocímboa da Praia kikötőjébe (Kiongától 80 km-re délre), amely közelében az elsődleges légi támaszpontot is kialakították. A portugál katonai vezetés már augusztus óta a városban működtette főhadiszállását. A kis füves repülőtér kiépítését, a műszaki berendezések és repülőgépek beüzemelését követően az első próbarepülésre szeptember 7-én került sor, amelyek egyúttal az első afrikai portugál repülésnek is tekintendők. Ezzel megkezdte működését az *Esquadilha de Aviação Expedicionária* (a portugál *Expedíciós Repülőraj*). Másnap, szintén próbarepülés során az egyik repülő Jorge DE SOUSA GORGULHO hadnagy pilótával lezuhant, aki ennek következtében meghalt, gépe pedig elégett. A pilóta nélkül maradt különítményt átmenetileg a szárazföldi erők kötelékébe helyezték, s majd csak novemberben érkezett két repülőgép-vezető.²⁰³⁷ A VAN DEVENTER tábornok hadműveleteit segítő brit repülőgépek két alárendeltségben tevékenykedtek. A *Royal Flying Corps* (Királyi Repülő Erők) kelet-afrikai parancsnoka WALLACE őrnagy, míg a *Royal Naval Air Service* (Királyi Tengerészeti Légi Szolgálat) területi elöljárója BOWHILL fregattkapitány volt.²⁰³⁸

VON STUEMER a mozambiki Muembében lévő támaszpontjából kiindulva egészen 1917. júniusig zavartalanul tudta a tágabb vidék készleteit zsákmányolni. A britek egy K.A.R. zászlóalját június során a Nyasza-tó délkeleti partjainál portugál területre vezényelték, abból a célból, hogy észak felé szorítsák ki a németeket. Mivel július elejére veszélyessé vált a muembei támaszpont helyzete, ezért észak felé vonultak el. A brit egységek július 6-án érkeztek a kiürített támaszpontra és a tőle nyugatra fekvő – korábban szintén német kézen lévő – Likopoluébe. A kezdetben a Lugenda-folyó völgyében lassan visszahúzódó német különítmény a Rowuma-folyó német oldalára július végén tért vissza; ezalatt július 30-án a SHORTHOSE alezredes vezette britek háborítatlanul Ssassawaránál átkeltek, hogy Tunduru ellen vonuljanak. Ez időben a Tunduruban gyülekező német erők – máshonnet átcsoportosított és délről visszatérő századok – vezetésével Ferdinand JANTZEN tartalékos sorhajóhadnagy (a FELDMARSCHALL volt kapitánya) lett megbízva. Feladatuk Ssongeából, Likujun át Tunduru elfoglalására készülő brit támadás feltartóztatása volt, ezzel biztosítva a németek nyugati arcvonalt. Tunduru megtámadására augusztus 23-án került sor. A németek által nem ismert erejű brit egységek támadásának

²⁰³⁶ > VAN DEVENTER 1918-1

²⁰³⁷ > *Esquadilha Aérea. ; Moçambique 1914-18.*

²⁰³⁸ > VAN DEVENTER 1918-1

kivédésére VON LETTOW-VORBECK ezredes öt századdal 1917. szeptember 10-én útnak indult – a három hete nyugodt – Narunjuból Massassiba. Massassiból GOERING százados három századdal egyenesen nyugat felé menetelt, Tunduruba, míg az újonnan érkezettek a településnél maradtak. A britek és portugálok erőfeszítése, hogy a Rowuma folyón keresztül a német utánpótlási vonalakat és raktárakat támadják, kevés sikerrel járt. A tundurui egységek utánpótlását a távoli Massassiban lévők nehezen tudták volna eredményesen ellátni, ezért az itt lévő öt századot október első napjaiban a német ezredes a közeli Rupondába vezényelte át, hogy az északról érkező brit nyomást feltartóztassák.²⁰³⁹

(Északkeleti hadszíntér.) Ezzel egyidőben, északabbra, a britek megerősített erejét két hadoszlopba rendezték. Szeptember 19-én indított brit támadás egy-egy dandárja – az 1. és a 2. brit hadoszlop – a Ndessa és Mahimbia térségeiben lévő német állásokat támadták meg. A jelentős támadó erőt érzékelve a németek csak kis ellenállást tanúsítottak, csak akkorát, hogy a Bweho Chini településhez történő visszavonulásukat fedezzék. Ez alatt nigériai zászlóaljok nyugat felé indultak, hogy a németek elé kerülve megpróbálják elvágni azok visszavonulási útját. KOEHL százados egysége, a célul kitűzött település határában azonnal védelmi állásokat épített ki, amely új arcvonalat – a következő két napban felzárkózó egységekkel együtt – megközelítőleg ezer *askari* és 20 géppuska tartott ellenőrzése alatt. Eközben egy indiai lovas zászlóaljat a Mbemkuru völgyében – Nangao térségében – lévő német utánpótlási raktárak megsemmisítése céljából kivezényeltek. A F. G. CUNLIFFE dandártábornok két nigériai ezrede 1917. szeptember 22-én hajnalra Mawarenjétől nyugatra, **Bweho Chini** (Mbeo Chini) kis település körül foglalt állást, amely a németek dél felé, Nahunguba történő visszavonulásának útjában állt. Aznap kora délután tűz- és szuronyharccal kezdődő összecsapás a holdfényes estében is folytatódott; a németek újra és újra támadásba lendültek, hogy áttörjék a brit vonalat. Azonban a németek vesztesége jelentősre duzzadt, több mint százan estek el soraikból, s sokan megsebesültek; a britek vesztesége a németekénél valamivel több volt, s a lőszerkészletük is jócskán megcsappant. Az éjszaka során a csata elült, ekkor KOEHL százados erőit a Mbemkuru-folyó partján fekvő Nahunguba tudta vezényelni. A britek a nem nélkülözhető utánpótlást Bweho Chininél várták be. Az ütközetben számos brit és nigériai katona tüntette ki magát, és előjáróik jóvoltából érdemrendeket is kaptak bátorságukért. A német utóvéddel szeptember 26-án, Ndandawalánál csapott össze a délre tartó brit hadoszlop, s 28-án a német erőket Nahunguból a britek átkaroló hadművelettel szorították ki. Azonban a német százados a folyó-völgyben sikeresen délnyugat felé vonta el az északról támadó brit ezredeket, ezzel csökkentve a Lindi térségében állomásozó német erők közvetlen hátbatámadásának erejét. A gyors visszavonulás során a németek több raktárállomáson is számottevő készleteket voltak kénytelenek hátrahagyni, amelyeket lehetőség szerint megsemmisítettek, ha azt korábban nem a portyázó brit lovasság tette. KOEHL százados egységeivel Nanganoba vonult, itt azonban VON LETTOW-VORBECK ezredes főhadiszállásával hamarosan megszakadt a távbeszélő-kapcsolat. Ennek elhárítására Massassiból Rupondán át új vonalat építettek ki, mivel a futár több nap alatt tette meg az üzenettel az utat. Október elejére megérkezett Rupondába a német ezredes öt százada is, amely hamarosan csatlakozott KOEHLnek a térségbe, részben Likangarába visszavonult egységeihez. Ugyanígy ide érkezett JANTZEN sorhajóhadnagy két századával is, miután őket Tunduru térségéből északkelet felé szorították ki az ellenfeleik. Ezalatt a britek Nahunguból október 4-én a két nigériai ezredet Lindi felé indították el, amely csak egy hét múlva érkezett oda.²⁰⁴⁰

²⁰³⁹ › *Moçambique 1914-18.*; VAN DEVENTER 1918-1; VON LETTOW-VORBECK: 190–192., 208. p.

²⁰⁴⁰ › SMUTS 1916-1; VAN DEVENTER 1918-1; VON LETTOW-VORBECK: 208–209., 213–215. p.

A HANNYNGTON dandártábornok vezette britek megindultak Ruponda felé, amelynek hatására a németek a készleteiket és a lábadozó sérülteket megkezdték délre, Lukuledi faluba, illetve keletre, Mnachoba átszállítani. Ruponda északnyugati előterében a brit és német erők járőrei kisebb ütközetet vívtak október 9-én, amely során a támadók vonalaikhoz vonultak vissza. Azonban másnap nigériai és indiai ezredek több oldalról támadták meg a németek rupondai állásait. A bekerítés elől a németek – néhány hátrahagyott szakasz és a sebesültek fedezete mellett – dél irányába kivonultak. Ekkor kénytelenek voltak hátrahagyni megközelítőleg 900 mázsa készletet is (ennek kellő időben történő elszállítása egyidőben háromezer teherhordó munkáját igényelte volna), amely így a britek zsákmánya lett. Ruponda birtoklásával a britek ellenőrzésük alá vonták a Liwale–Massassi út egy jelentős részét, ezzel elvágva a nyugati német erők esetleges visszavonulási útját. Ezzel közel egyidőben a likangarai német századok kisebb tűzharcokban a britek fölé kerekedtek, s jelentősen zavarták a Mbemkuru völgyében folyó brit utánpótlást. A Massassi térségében lévő német raktár és tábor ellen még október 9-én öt repülőgépből álló raj intézett bombatámadást, amely során a raktár komolyabb károkat szenvedett.²⁰⁴¹

A britek utánpótlásuk gyorsabb, és esőzéstől független szállítása érdekében a *Középső-vasút (Zentralbahn)* már Dodomából Neu Iringa felé épülő szárnyvonala mellett további két mellékvágányt épített ki. Egyiket Kilossából, szintén dél felé, míg a másikat Mikeséből (Morogorotól 28 km-re keletre) a Rufiji folyó felé. Ezek mellett, a kilwa kiwindjei keskeny nyomtávú vonal bővítésén túl, Lindiből is megkezdték egy iparvágány kiépítését, később összesen 180 km készült el. A vasútvonalak üzemeltetése nagy körültekintést és jó szervezést igényelt, mivel a megfelelő egyensúlyt kellett fenntartani a hadianyag, a készletek (és posta), valamint a csapatok szállításában. A katonai közigazgatásra is nagy teher hárult, mivel a háterszág lakosainak ügyintézése mellett nagyobb hangsúlyt kellett fektetni az utánpótlás szállításának és raktározásának, illetve a közlekedés-fejlesztés, illetve -fenntartás kérdésének, ezeken felül a sok ezer hordár fizetése, nyilvántartása és toborzása is sok munkát igényelt. A brit haderő ellátási és szállítási igazgatója 1917-ben P. HAZELTON dandártábornok, míg a vasúti szállítás felelőse Sir William JOHNS ezredes volt. A nagyszámú harcra sebesült és betegségekben szenvedők ellátását az *African Native Medical Corps (Afrikai Óslakos Egészségügyi Alakulat)* mellett számos orvosi, egészségügyi és ápolói csoport is szolgálta. A kézi szállítás mellett, amely nem csak az első vonalban, de az arcvonalak mögött is általános volt, – ahol ezt a környezeti viszonyok lehetővé tették – gépesített járművek is a sebesültek mozgását látták el, s a kórházi kezelésre szorulókat, szükség szerint vasúton vagy hajókon is fuvarozták. E tevékenységeket összefogó parancsnok 1916. márciusától G. D. HUNTER sebész főorvos volt.²⁰⁴²

(*Nyugati hadszíntér.*) Ezalatt, Mahenge kerületben továbbra is jelentős német erők állomásoztak TAFEL százados parancsnoksága alatt, amelyet kiegészített SCHOFENFELD korvettkapitány néhány századból álló különítménye, és a KÖNIGSBERG lövegét üzemeltető üteg támogatott. Mpepo környékének arcvonalát AUMANN százados erői tartották, míg délre, Likuju térségét LINCKE százados öt századnyi egysége állt. Mpepo vidékére, Nalugmóbébe a britek június 27-én az *Észak-rhodesiai Rendőrség* két századát vezényelték. Likuju elfoglalására június végére felsorakozó K.A.R. és dél-afrikai századok táborára június 29-én a németek nagyjából öt századnyi ereje egy löveg támogatása mellett rajtaütött. Azonban a támadást követően egyik fél sem vonult vissza korábbi állomáshelyéről. A Ruaha-folyó felől H. C. TYTLER ezredes vezetése alatt jelentős brit erő készült Mahen-

²⁰⁴¹ > JONES: 66. p. ; SMUTS 1916-1 ; VAN DEVENTER 1918-1 ; VON LETTOW-VORBECK: 208–209., 213–215. p.

²⁰⁴² > HOSKINS ; VAN DEVENTER 1918-1

ge irányába előre törni, amely művelethez a felvonulást június utolsó napjaiban kezdték meg. Ezalatt az Iringa felől, az Utschungwe-hegységen át előre törő hadoszlop július 2-án összezsapott a Ruipa-pataknál lévő kis német helyőrséggel, azonban a völgyet a britek majd csak 15-ére tudták teljesen megszállni. A HAWTHORN ezredes vezette ssongei brit haderő július 3-án támadta meg a likujui német állásokat, ahol a harcok egészen 7-éig folytak, amikor is a németek északra, Mponda (Luhanyando) felé kivonultak a településről. Ez a britek számítását áthúzta, mivel ők Liwale felé kívánták szorítani a németeket. Mahenge városában működött utoljára huzamosabb ideig egy helyen a német kelet-afrikai kormányzóság hivatala is. A Mahenge kerületi arcvonalakat a brit és belga egységek járőreikkel továbbra is folyamatos nyomás alatt tartották. A Mkapira környezetében állást foglaló németeket a brit FAIR alezredes egysége július 26-án Mpepoba szorította vissza, ahonnan majd csak augusztus 20-án kellett kelet felé visszavonulniuk. A nehézzé váló utánpótlás miatt a Mahengétől délre és délnyugatra lévő német arcvonalak július végre Mpondába vonultak vissza, ahol a Madabából érkezett két század és egy löveg által megerősített egységek felett OTTO százados vette át az irányítást. A felzárkózó, közel azonos erejű brit egységeket HAWTHORN ezredes vezette, akik a következő időszakban számos kisebb ütközetet vívtak meg a németekkel.²⁰⁴³ Azonban a keleti harci helyzet a teljes elszigeteltséggel fenyegette a védőket, ezért a már harmadik hónapja támadó *antant* erők bekerítése előtt már augusztus végétől Mahenge városból és vidékéről fokozatosan kivonták a készleteket délkeletre, Mgangirába. A Ruipa torkolatától keletre, Ifakara (Fakara) felé vonuló németek utóvédje július 29-én, Idete térségében ütközött meg az üldöző britekkel, de ezen arcvonalat egészen augusztus 26-áig sikeresen tudták tartani a védők. E vidéken tevékenykedő, Neu Irniga felől előre nyomuló brit erők és a Dodomából érkező belga *Északi Hadoszlop* augusztus 10-én egyesültek. A belga *Déli Hadoszlop* Kilossa–Uleia térségét augusztus 14-én hagyta el délnyugat irányába, hogy Mahengét elfoglalja; augusztus 28-án a két belga hadoszlop Ifakara előterében egyesült, s hamarosan a britek egységeit kivonták, részben tartaléknak, részben hogy a délebbi harcokban erősítsék a támadást. Ezt követően Mahenge északról történő megtámadása – a brit és belga erők parancsnokainak megállapodása értelmében – kizárólag a belga erőkre hárult. A német védők szeptember első napjától, a Kilimbero-folyó²⁰⁴⁴ átkelőhelyénél, Ifakaránál harcban álltak a Léopold Eugène BATAILLE őrnagy irányítása alatt összevont, északról érkező belga erőkkel. A Kilimbero déli partjára átkelő németek nem tudtak a folyó nyújtotta előnnyel élni, mivel a belgák szeptember 6-án, egyidőben két helyen is megkezdték az átkelést, amelyet két nap múlva be is fejeztek. TAFEL százados megközelítőleg 2.400 főt kitevő egysége ezért szeptember 8-án, délebbre – Mahengétől 30 kilométerre északra –, egy hegynél kialakított új védelmi álláshoz kényszerült visszavonulni. Ezzel a Mahenge kerületi német erőket délnyugatról, nyugatról és északról is egyre kisebb területre szorították vissza. Szeptember 11-ére a Mahengében nélkülözhetetlen hivatalokat kivéve, valamint a raktárt átköltöztették délkeletre. Ugyanezen a napon Kalimotonál heves harcok bontakoztak ki a belgák és németek között. Szeptember 16-án, az ismételt délre visszavonulás hatására már csak 10 kilométerre tudták tartani az északi arcvonalat Mahengétől.²⁰⁴⁵

Az utolsó működő német postahivatalt, a mahengeit 1917. szeptember 20-án zárták be, készleteit elszállították. Ezt követően már csak a néhány, még működő tábori postahivatal biztosított postai szolgáltatást az egyre csökkenő német közigazgatási területen.

²⁰⁴³ › VAN DEVENTER 1918-1 ; VON LETTOW-VORBECK: 236. p.

²⁰⁴⁴ A folyó, amely Ruhuje néven kezdi felső szakaszát, Mahengétől keletre felveszi a Kilimbero nevet, majd félkört leírva, Mahengétől északkeletre felveszi a Rufiji nevet.

²⁰⁴⁵ › VAN DEVENTER 1918-1 ; VON LETTOW-VORBECK: 236–237. p.

Mahengénél a fokozódó belga-német összecsapások hatására a németek veszteségei is folyamatosan nőttek, szeptember 22-én a Mkaha-folyó mentén, Mtrika településnél a két fél közötti összecsapást követően a németek vesztesége 3 német, 43 *askari* és két géppuska volt. A belga kongói erők 1917. október 4-én a város közvetlen előterébe északról, Schaurinál félkörben vonultak fel. Ezalatt, a mpondai arcvonal, OTTO százados vezetésével számos ütközetet követően, október 5-én végül északkelet felé, 10 km-t vonult vissza a Luwegu-folyó völgyében, köztük KÁLMÁN hadnagy százada is. E frontot október 16-án ért újabb támadás hatására a németek – amely során két löveget kellett megsemmisítve hátrahagyniuk – tovább vonták azt hátrébb Mgangira irányába. A német erők minden lehetséges készletet és élelemforrást kitelepítettek a harcok érintette vidékekről, hogy a brit és belga erők részére az utánpótlás bevárása folyamatosan idővesztéseget okozzon.²⁰⁴⁶

Mahenge bevételére indított belga összpontosított támadásra október 7-én került sor, azonban a támadás aznap nem járt sikerrel, a TAFEL százados vezette németek állták az ostromot. Másnap, az újult erővel támadó belgák fölénye már nehezen volt kivédhető, ezért a német százados parancsot adott a város sötétség beálltával kezdődő kiűrésére. Így október 9-én a belga kongói katonák kezére került az utolsó nagyobb német település is, ahol az utóvédet alkotó 20 német katonán kívül, a kórházban lábadozó 92 német katonát és 242 *askarit* ejtettek foglyul. Egyúttal felszabadítottak korábban német fogságba esett brit és belga afrikai katonákat. A belga kongói csapatok októberben Mahenge körzetben tovább üldözték a délkelet felé kivonuló német századokat: október 21-én Saidi, 25-én Ligombazi települést szállták meg. E művelet során több század létszámát kitevő német és afrikai katonát ejtettek foglyul, köztük igen nagyarányú volt a német vonalaktól megszökött *askarik* száma. Október 27-én a kelet-afrikai brit és belga kelet-afrikai parancsnokok megállapodtak abban, hogy a belga erők Mahengénél kettő zászlóaljat állomásoztatnak, a tartalékukból két zászlóaljat a Liwalétől északra tevékenykedő brit alakulatok alárendeltségébe helyeznek, a többit Kilossába visszavonják. A belga *Force Publique – Openbare Weermacht* a német kelet-afrikai hadjárat során az előzőekben említett műveletben vett részt utoljára, mint önálló harcoló alakulat.²⁰⁴⁷

A Luwegu-folyó alsó szakaszánál visszavonuló németek jelentős erejű utóvédje október 6-án, Kabati Mtononál – Mgangirától 20 km-re délnyugatra – kénytelen volt megadni magát HAWTHORN ezredes jelentős brit túlerejének, itt a 142 német és 140 afrikai katona mellett a britek kezére került 3 géppuska és több száz puska is. A belga hadoszlop ugyanazon a napon 82 német *askarit* ejtett fogságba. TAFEL százados több mint 1.000 katonát és ennél több hordárt kitevő egységével – amelyhez hamarosan még OTTO százados különítménye is csatlakozott – dél irányába, VON LETTOW-VORBECK erőinek vélt tartózkodási körzete felé kezdett el visszavonulni, bár a főerővel az összeköttetésük október elején megszakadt. Azonban a német ezredes vonalaitól ekkor már jelentős brit egységek választották el, amelyek Rупonda és Abdullah Kwa Nanga vidékén tevékenykedtek. TAFEL az 1.800 főre növekedett nyugati német haderőt három, egymással párhuzamosan haladó menetoszlopra osztotta, hogy azok így könnyebben elérhessék a német ezredes vonalait.²⁰⁴⁸

A belgák legtávolabbi műveleteként, a liwalei brit különítménytől november 2-án átvették a település térségének ellenőrzését, így a britek innen is a dél felé tartó németek üldözésére indultak. A mahengei belga helyőrséget – a közelgő esős évszakban gépkocsik-

²⁰⁴⁶ > KÁLMÁN: 268–290. p. ; VAN DEVENTER 1918-1 ; VON LETTOW-VORBECK: 236–237. p.

²⁰⁴⁷ > KÁLMÁN: 268–290. p. ; VAN DEVENTER 1918-1 ; VON LETTOW-VORBECK: 236–237. p.

²⁰⁴⁸ > KÁLMÁN: 268–290. p. ; VAN DEVENTER 1918-1 ; VON LETTOW-VORBECK: 215., 236–237. p.

kal járhatatlan utak és a hosszú belga ellátási útvonal miatt – november folyamán NORTHEY tábornok és egységei váltották fel. A belgák ezt követően tartalék állományként működtek tovább a német gyarmat északnyugati és középső részén, feladatuk a megszállt területeken rendfenntartás volt.²⁰⁴⁹

(*Délkeleti hadszíntér.*) A rupondai csata után a brit felderítés elvesztette látóköréből a visszavonult németeket és kelet-afrikai parancsnokukat, ezért alakulataikat kissé nyugatabbra irányítva keresték az ellenfél erőit. Eközben a két nigériai ezred Nahunguból délkelet felé, WAHLE tábornok ellen nyomult előre. Mindezekről VON LETTOW-VORBECK ezredes főhadiszállása, törzse pontos értesüléseket szerzett zsákmányolt magánlevelezésekből, amelyek a szigorú szabályok ellenére is sok hadászati adatokat, értesüléseket és feltételezéseket tartalmaztak. A britek helyzetének ismeretében a német ezredes egy meglepetés-szerű, nagyerejű támadást kívánt véghezvinni. Ehhez a WAHLE által kilenc századdal tartott arcvonal mutatkozott leginkább alkalmasnak, aki századait a Lukuledi-folyó völgyében lassan felfelé (nyugat-délnyugat irányába) vonta vissza. A Gordon BEVES dandártábornok vezette britek arra készültek, hogy Lindi felől teljes erővel szembe támadják WAHLE arcvonalát, amelybe összesen megközelítőleg 4.900 dél-afrikai, indiai és nyugat-afrikai katonát tudott bevonni. A Lindi környéki német erők elleni támadást a két hadoszlopra osztott brit erők (3. és 4. hadoszlop) már szeptember 24-én megkezdték Narunju térségében, azonban a németek komolyabb ellenállás nélkül húzódtak felfelé a Lukuledi partja mentén. Az erős német utóvéd erő és a támadó britek október első napján Mtua és Mtama között félúton csaptak össze. Itt jelentős harc bontakozott ki, amely során a németek hátrébb vonulni voltak kénytelenek. BEVES tábornok ekkor megállította az előre nyomulást, mivel az erősítésként északról várt nigériai ezredek ekkor még csak előkészültek az átvezényléshez. Több mint egyheti nyugalmasabb időszakot követően a britek október 10-én indítottak támadást Mtama ellen, azonban a németek nem vonták be mind a kilenc századot a harcokban, hanem lassan délnyugat felé hátráltak. A britek lindi-i leszállómezejére települt repülőgépeit október 13-án a Mtua határában létesített füves leszállópályára telepítették át.²⁰⁵⁰

WAHLE tábornok célja az volt, hogy a Njangao nyugati szomszédságában található, jól védhető **Mahiwá**ban létesítsen komoly védelmi vonalat. A kiépített állások mögé VON LETTOW-VORBECK ezredes úton lévő erősítésével az eredeti létszámnak másfélszeresét, 14 német századot, megközelítőleg 1.500 katonával és hat löveggel tudtak felvonultatni. A német gyarmati erők parancsnokának terve az volt, hogy az egyenes vonalban, nagy erőkkel támadó brit egységeket oldalról nyomás alá helyezték, ezzel gyengítve a fő támadási irány erejét. Ehhez öt századdal és két hegyi löveggel október 15-én kissé északabbra vonult, ahol csatlakoztak METHNER hadnagy századához, amely így már WAHLE bal szárnyát alkotta. A britek előőrsé már aznap támadott, de mivel kis német egységre számítottak, ezért a nagyobb erővel jelen lévő védőknek sikerült az északi szárnyon visszaverni a támadást. Az éjszaka során mindkét fél, egymástól 60–100 méterre beásta magát. Másnap, október 16-án déli 12 órára lett kitűzve az északi (bal) szárnyon a németek nagyerejű támadása, amelyet GOERING százados két százada kezdett meg. Az átkaroló művelet, a brit vonalak megerősítésére észak felől, Namupa irányából érkező nigériai zászlóaljat váratlanul érte a – térségben még nem várt – németek támadása, s így könnyen visszaszorították őket. A támadástól visszavonuló brit egységektől a németeknek sikerült 150.000 lőszert és egy löveget is zsákmányolni. Közben VON RUCKTESCHELL és BRUCKER hadnagyok szá-

²⁰⁴⁹ › VAN DEVENTER 1918-1

²⁰⁵⁰ › CLODFELTER ; JONES: 66. p. ; VON LETTOW-VORBECK: 208–209. p.

zadai a jobb szárnyon (délebbre) is meghátrálásra kényszerítették a briteket. WAHLE egységei ezalatt Mahiwától keletre és északra vettek fel védelmi állást, miután kiűritették a njangaoi állásaikat. Október 17-én WAHLE fő erejénél, Njangao irányából lendült támadásba O'GRADY tábornok és TYTLER ezredes 3. és 4. hadoszlopa. Újabb és újabb rohamok igyekeztek bevenni a mahiwai német arcvonalat, de mindúttal visszaverték őket, ráadásul délután négy órakor a németek ellentámadásba lendültek. A több esetben is, szuronnal vívott közelharc miatt mindkét fél soraiban sok volt a szűrés miatt megsérült katona is.²⁰⁵¹

A brit egységek másnap, 18-án reggel újra megindultak a németek mahiwai vonalai ellen, amely a kezdeti órákban sikert hozott: TYTLER ezredes hadoszlopából az indiai 30. *Punjabi Ezred* által a támadott déli német frontszakasz állásait elfoglalta. Azonban a védők hamar ellentámadást indítottak ellenük, s viaszorították őket kelet felé, majd a soraikat rendezve, délután során több brit ellentámadási kísérletet is feltartottak. Ez időben az északi szárnyon is megindultak a britek, amely hatására a németek kissé hátrébb vonultak, azonban a hamarosan megindított ellentámadás olyan erős volt, hogy a britek ekkor már a tartalékaikat is bevetni voltak kénytelenek. Végül a brit veszteségek oly' mértékben megnöttek, hogy BEVES dandártábornok a támadó hadművelet beszüntetését rendelte el, s október 18-án a sötétség beálltával valamennyi hadoszlopa kivonult a harcterről. A németek győzelmükért nagy árat fizettek: 14 német katona és 81 *askari* elesett, 55 európai és 367 *askari* megsebesült, s 1–1 német és afrikai katona eltűnt. A britek soraiban 400 katona elesett, 1.000 fő megsebesült és 250 fogságba került, hátrahagyni kényszerültek egy löveget, hat nehéz és három könnyű géppuskát és összesen több mint 200.000 lőszer is (bár a lőszerzsákmány csak a negyede / harmada volt a négynapos ütközet során német oldalon felhasznált mennyiségnek!). A háború során Kelet-Afrikában a mahiwai ütközetet lett a legnagyobb a tangai után, mind létszámban, mind veszteségben. Azonban a németeknek ez már nem hozott akkora helyzeti előnyt, mint a tangai 1914. novemberében és az azutáni hónapok során. A veszteségeik és felhasznált hadianyag mennyisége miatt nem maradt tartalék egy újabb, ekkora nagyságrendű csata sikeres megvívásához.²⁰⁵²

Paul VON LETTOW-VORBECK ezredest a német császár még a mahiwai német győzelem előtt, 1917. október 11-én a legmagasabb német kitüntetés legmagasabb fokozatával, a *Pour le Merité* tölgyfaágakkal ékesített változatával („*Pour le Merité mit Eichenlaub*”) tüntette ki. A Mahiwánál aratott kimagasló győzelem alkalmából, II. VILMOS császár 1917. október 29-én az ezredest vezérőrnaggyá nevezte ki.²⁰⁵³

A mahiwai csata utolsó szakaszának idején, nyugatra, Lukuledi falu előterében október 18-án már KRAUT őrnagy egységei – köztük JANTZEN sorhajóhadnagy két századával – is csatát vívtak a Ruponda felől támadó ORR ezredes túlerőben lévő – elsősorban K.A.R., indiai lovassági és indiai gyalogsági zászlóaljok alkotta – 1. brit hadoszlopával. A támadók oldalán jelentős volt az elesettek és sebesültek száma. A német őrnagy Lukulediből a délkeletre lévő útanópótlások védelmében aznap éjjel keletre, a szomszédos Tschiguguhoz (Chigugu) vonult. E településnél lévő raktárban igen jelentős hadianyagot tároltak, akár csak a közeli Tschiwatában (Chiwata) és Ndandában is. Ezek brit kézre kerülése a kelet-afrikai *Schutztruppe* ellenállásának végét is jelenthette volna. A készletek birtoklása érdekében Mahiwából már a csata utáni, október 19-ei reggelen hat századdal és két löveggel Lukuledi falu ellen vonult VON LETTOW-VORBECK, hogy ott KRAUT egységeivel időle-

²⁰⁵¹ > CLODFELTER ; VON LETTOW-VORBECK: 208–212. p.

²⁰⁵² > CLODFELTER ; VON LETTOW-VORBECK: 208–212. p.

²⁰⁵³ > HOFFMANN: 130–131. p.

gesen feltartóztassa a brit egységeket. Mahiwánál megközelítőleg hat század maradt hátra WAHLE tábornok vezetésével, hogy ha BEVES újabb ütközetet kezdeményezze, akkor azt átmenetileg feltartóztathassák. Azonban ott, a következő két hétben az erősítésre váró, sorait rendező britek a német vonalak ellen csak erőteljesebb járőrtevékenységet tudtak kifejteni.²⁰⁵⁴

Október 20-a kora délutánján Lukuledibe bevonultak a német ezredes századai, majd másnap hajnalban támadást kezdeményeztek a közeli brit állások ellen. VON LETTOW-VORBECK századai dél felől indultak meg, a britek igen elszántan állták a harcot. Ezalatt KRAUT őrnagy Lukuleditől északra vezető úton váratlanul lecsapott a menetre készülődő indiai 25. Lovaszred táborára, amely során elpusztult az egység 350 lova (nagyjából mindegyik), s az indiaiak közül is többen életüket veszítették. Eközben VON LETTOW-VORBECK egységének sikerült a K.A.R. századok váratlan ellentámadását kivédenie, de déltájt a kialakult helyzet miatt visszavonulni voltak kénytelenek; a késő délutáni ismételt német támadás sem érte el a célját. KRAUT őrnagy a sötétség beálltát követően – a megszakadt összeköttetés miatt – nagy kerülőt tett, és Lukuleditől délre vette fel a kapcsolatot a német ezredes egységeivel. Mindkét fél vesztesége számottevő volt; a britek soraiból 11-en estek el és háromszor ennyien sebesültek meg, a németek veszteségei között volt három elesett századparancsnok²⁰⁵⁵ és egy altiszt is, valamint brit fogságba esett több katona és két géppuska is. A britek – soraik újrendezése és készleteik feltöltése végett – október 23-án kiürítették Lukuledi falut és Rupondába vonultak vissza. Bár az ütközetet a britek nyerték meg, de végül a németek érték el a céljukat: megszüntették a raktáraik körül a közeli erős ellenséges nyomást. A térségben tevékenykedő német egység szakaszokat küldött Ruponda vidékére, ahol a brit tábor és utánpótlási vonalat is sikeresen támadták a következő napokban. A britek a délkeleti arcvonalon, a lukuledi-i ütközetet követő két és fél hétben – járőr-harcokon kívül – összecsapást nem kezdeményeztek, hogy megerősíthessék erőiket, pihentessék őket és feltöltsék készleteiket egy döntőnek szánt csatasorozat előtt.²⁰⁵⁶

A németországi hadvezetés már 1916. közepén értesült – a *Schutztruppe* egyik, fogságba esett, majd fogolycsere útján Németországba hazajutott vezető orvosától – arról, hogy különösen a gyógyszereknek, kötszereknek és orvosi eszközöknek a kelet-afrikai német haderő igencsak fogytán volt. Azonban ekkor még nem volt messze az, hogy a MARIE sikeresen eljuttatta szállítmányát a kelet-afrikai német haderőhöz.²⁰⁵⁷ A németországi hadvezetés, elsősorban a brit köztájékoztatás adataiból folyamatosan értesült a kelet-afrikai harcok alakulásáról, ezért már 1917. közepén döntöttek arról, hogy VON LETTOW-VORBECK hadereje számára újabb utánpótlást szállítsanak a korábbi két sikeres kísérlet után. Azonban nem csak a kelet-afrikai német felségvizeket, hanem már valamennyi kikötőt és számításba jöhető öblöt is brit egységek tartottak ellenőrzésük alatt. Ezért nem maradt más lehetőség, mint a német *Császári Haditengerészet* egyik léghajóját küldeni el, viszont megszakítás nélküli tengerentúli távolsági útra addig még nem volt példa. A háború alatt igen sokat fejlődtek e légi harci járművek, így 1917. őszére már megvalósíthatónak tűnt egy megszakítás nélküli kelet-afrikai repülés is. A szeptemberben meghozott döntés alapján a német haditengerészet 1917. szeptember 26-án átadott L57 léghajóját (gyártási száma LZ102 volt) jelölték ki a feladat teljesítésére. A légi jármű azonban októ-

²⁰⁵⁴ › VAN DEVENTER 1918-1 ; VON LETTOW-VORBECK: 212–214. p.

²⁰⁵⁵ Az elesett három századparancsnok KROEGER főhadnagy, BATZNER hadnagy, illetve Alexander VOLKWEIN hadnagy volt, aki még súlyos sérüléseivel is a századát vezette támadásba, amíg meg nem halt.

²⁰⁵⁶ › VAN DEVENTER 1918-1 ; VON LETTOW-VORBECK: 212–214. p.

²⁰⁵⁷ › JONES: 67. p.

ber 8-án erős szélben olyan súlyosan megrongálódott, hogy javítása nem volt kifizetődő. Ebből kifolyólag, néhány nap múlva a feladat teljesítésére a hamarosan átadásra kerülő LZ104 gyári számú léghajót, jelölték ki, amelyet a *Császári Haditengerészet* L59 hadrendi jellel vett nyilvántartásba. E légi jármű a legnagyobb volt, amit a háború alatt gyártottak: 226 méter hosszú, 24 m átmérőjű, legnagyobb felszálló súlya pedig 52,0 tonna volt (ennek fele volt az üres tömeg); öt motorja összesen 1.200 lóerőt adott le, amely szélcsendben 103 km/órával hajtotta. A léghajó első repülését október utolsó napjaiban sikeresen teljesítette, majd a délkelet bulgáriai Jamboli (Ямбол) hadi légi kikötőjébe vezényelték. A kelet-afrikai küldetés és a léghajó parancsnokává Ludwig BOCKHOLT sorhajóhadnagyot nevezték ki, majd egyből megkezdték a nagy mennyiségű hadianyag berakodását: lőszereket, géppuskákat, gyógy- és kötszereket, orvosi eszközöket, és még kevés levelet is. A célállomásként Német Kelet-Afrika délkeleti szegletében, a Makonde-fensíkot – a Lukuledi-folyótól délre, Newalától északkeletre kiemelkedő, leszállásra tökéletesen alkalmas, hatalmas sík vidéket – jelölték meg, amely a Németországban rendelkezésre álló hírek szerint október végén továbbra is a kelet-afrikai *Schutztruppe* ellenőrzése alá tartozott. Azonban a léghajó november első két hetében kétszer is sikertelenül kísérelte meg az indulást, mindkét alkalommal vissza kellett térnie Jamboliba.²⁰⁵⁸

A Mahenge vidékét maga mögött hagyó TAFEL százados, hogy egyesüljön VON LETTOW-VORBECK erőivel – ahogy említésre került – erőit három hadoszlopra osztotta, és Liwalétól nyugatra, déli irányban folytatta útját. A közeli Mbemkuru-folyó forrásvidékén több ütközet során számottevő lőszert zsákmányolt üldözőitől és az útba ejtett ellenséges raktárakból. Azonban TAFEL egységei lassan haladtak dél felé, miközben a Tundurut augusztus vége óta megszállva tartó brit egységből jelentős erőt északkeletre, a Mbemkuru forrásvidékéhez vezényeltek, hogy egy újabb éket verjenek a Mahenge és a délkeleti vidéken tevékenykedő német egységek közé, és egyúttal megszállják a németek egyik élelmiszerforrásának területét. A brit erők októberben, délnyugat felől Abdullah Kwa Nanga településhez vonultak, ahonnan egy 250 fős erőt küldtek tovább, Liwalébe, amelyet október 29-én szálltak meg, 24 német foglyot ejtve.²⁰⁵⁹

Október utolsó hetében VON LETTOW-VORBECK a főerejét a Lukuledi-folyó völgye fölé 200 méterrel magasodó Makonde-fensík és annak lankáinak északnyugati részén csoportosította, hogy a fennmaradt hátországot és raktárait védje és csapatait egyúttal pihentesse is. A Tschiwatában és környező településein tárolt élelmiszerből és hadianyagból álló készletek október utolsó hetére 5.000 mázsát tettek ki, ami egyrészt hat hétre voltak már csak elegendőek, másrészt hordárokkal történő elszállítása is rendkívül körülményes volt.²⁰⁶⁰ Ekkorra nyilvánvalóvá vált, hogy a rohamosan csökkenő, ellenőrzés alatt tartott terület sem a hosszú távú, visszavonulásra épülő védelmet nem teszi lehetővé, sem a kellő utánpótlást nem biztosíthatja (a következő betakarítás márciusra volt várható). A brit repülőgépek tevékenysége október végén fokozódott Tschiwata és Lukuledi tágabb térségében, az előbbi település ellen 21-én és 24-én intéztek bombatámadást, amelyek tüzeket is okoztak. Ennél jelentősebb körülmény volt, hogy a Lindi környékén állomásozó – újabb dél-afrikai egységekkel megerősített – brit erők egyes alakulatai mind feljebb jutottak a Lukuledi-folyó völgyében, ahogy WAHLE tábornok ellenállva, de fokozatosan hátrább vonta erőit. Ezért VON LETTOW-VORBECKnek egy lehetősége maradt: behatolni Portugál Kelet-Afrikába (Mozambikba) és a kisebb népsűrűségű belsőbb vidékeire folytatni tovább

²⁰⁵⁸ > JONES: 67. p. ; SKRINE

²⁰⁵⁹ > VAN DEVENTER 1918-1 ; VON LETTOW-VORBECK: 236–237. p.

²⁰⁶⁰ Az egész készlet egyidejű szállításához legkevesebb 17.000 hordárra lett volna szükség, ha a hordárok teherbírásaként 30 kg-ot számíthatnak egynapi menet idejére.

a visszavonulást és zsákmányszerzést, addig, amíg Európában véget nem ér a háború. Közben VAN DEVENTER tábornok és Tomás DE SOUSA ROSA ezredes, a mozambiki portugál erők parancsnoka megállapodott abban, hogy a Rowuma-folyó déli partja mentén, Undéből jelentős létszámú helyőrségeket telepít Mocímboa do Rovumához, illetve Negomanohoz, és egy tartalék egységet tart fenn Chombában (a határfolyótól délre).²⁰⁶¹

A hadianyag-készletek az októberi harcok során megcsappantak, bár a megközelítőleg 3.300 – német, osztrák, magyar és afrikai – katonát kitevő *Schutztruppének* (és csatolt német fegyveres egységeknek) még 25.000 puská (!) és 50 géppuska állt rendelkezésére. Azonban lőszerből már csak 400.000 darab maradt, amely egy jelentősebb csata megnyeréséhez már nehezen volt elegendő. A lőszer harmada volt megfelelő azokba a német, valamint zsákmányolt brit és portugál puskákba, amellyel a német századok kétharmadának legénységét felszerelték. Az 1871. mintájú puskák továbbra is alkalmazásban voltak, bár a hozzájuk nagyobb mennyiségben rendelkezésre álló löszerek mind füstös puskaikkal voltak töltve. Ezek azonban a folytonos mozgásra épülő műveleteknél igen előnytelenek voltak, csak a lövészárkok-harcnál nem volt hátrány a fokozódó füstképződés. Az embermagasságú fűvel és bozótossal borított vidéken gyakori taktika volt mindkét hadviselő fél oldalán, hogy az ellenfél irányába, találmra igen sok lövést adtak le, úgy hogy nem is láthatták azokat. E megoldással kevés eredményt lehetett elérni, ellenben igencsak fogyasztotta a löszereket. A lövegek, tarackok lőszerkészlete, a két hegyi és néhány zsákmányolt portugál ágyú kivételével kimerültek, a tarackokat és a KÖNIGSBERG megmaradt két, 105 mm-es lövegét majd november elején – lőszer hiányában – megsemmisítették. November közepén már csak egy német és egy portugál löveg maradt az egész német kelet-afrikai haderő rendelkezésében, amelyhez még volt lőszer. A német tartalékok hatékonyabb felhasználása érdekében egyre nagyobb szükség volt a létszám jelentős csökkentésére. Ezt elsősorban úgy tették, hogy valamennyi lábadozót a tábori kórházakban hátrahagyták, valamint egyes, utóvédnek kijelölt egységeket magukra hagyták, hogy – a britek rövid idejű lekötése után – adják fel magukat.²⁰⁶²

A britek a Lukuledi folyó völgyében keletről és nyugatról hamar közrezárták a német erőket. Keleten CUNLIFFE tábornok hadoszlopa – döntően nigériai zászlóaljakkal – november 6-án kezdték meg tüzéséggel is támogatott támadásukat WAHLE tábornok vonala ellen. E hadművelet megindításában szerepe volt a brit repülőgépek korábbi napokban tett felderítéseinnek, amelyek a támadóknak nélkülözhetetlen vízforrásokat is feltérképezték a térségben. A harcok egész nap eltartottak, amelybe O'GRADY tábornok hadoszlopa is bekapcsolódott, s másnap a kivonult német erők utóvédjével folytak a harcok.²⁰⁶³ Ezalatt WAHLE századai Nangooba kezdték meg visszavonulásukat, amelyet a következő napokban folyamatos brit támadások kísértek. Ugyanezen a napon, november 7-én nyugaton, Lukuledibe vonultak be a britek, mindössze 30 kilométerre nyugatra Nangootól. Lukuledi faluból kiküldött brit járőrök a Lukuledi-folyó partján fekvő Chigugunál összecsaptak német egységgel, amely már csak 12 km-re volt légvonalban a Makonde-fensíkon fekvő Tschiwatához, ahol a német főhadiszállás táborozott. Eközben a *11. FK* továbbra is Nangootól 20 km-rel északra, Mnachonál állomásozott, hogy fedezze a készletek kivonását. WAHLE erőinek visszavonulása során, november 9-én kénytelenek voltak működésképtelenné tenni és hátrahagyni a megmaradt 105 mm-es, még a KÖNIGSBERGről származó lövegüket. A brit BREYTENBACH ezredes lovassági hadoszlopának egy különítménye november 10-én

²⁰⁶¹ › JONES: 66. p. ; VON LETTOW-VORBECK: 216–217. p.

²⁰⁶² › VON LETTOW-VORBECK: 217–219. p.

²⁰⁶³ › VAN DEVENTER 1918-1 ; JONES: 66. p.

elfoglalta Massassit, ahol a harcok végén 57 németet és 142 *askarit* ejtettek fogságba, miután megsemmisítették a korábban rendelkezésükre állt 105 mm-es KÖNIGSBERG-löveget. Ugyanezen a napon, 10-én ORR ezredes brit hadoszlopa nyugatról Ndanda hittérítő állomásra csaptak le, ezzel WAHLE állásainak hátába kerültek (ez a harcállás már csak 10–12 km-re volt Tschiwatától is). Itt elfoglalták a német raktárat és tábori kórházat is, és összesen 64 német és 129 afrikai katona esett brit fogságba. Ezért WAHLE az egységeit a Makonde-fensíkra, a britek tevékenységi körén még kívül eső Ndanda–Tschiwata útra vezényelte. Ekkor a Mnachonál utóvédet alkotó VON LIEBERMAN százados *II. FK*-ja is megindult délre, Ndanda felé, hogy csatlakozzon a két német tábornok egységeihez. Ezzel már Tschiwatában csoportosult a német haderő nagyobbik része, amely ekkor – utóvédként hátrahagyva KOEHL századost és egységeit – keletre, Nambindingába (Latschemi / Lutschemi), a fennsík közepe felé indult meg. Eközben megkezdték Tschiwatának a kiürítését, de hátrahagyva a tábori kórházban a korábban foglyul ejtett, részben sebesült brit, dél-afrikai és indiai katonákat. Ekkorra a német erők lőszerkészlete már veszélyesen megfogyatkozott, az élelem-tartalék is igen szűkössé vált, s a malária tüneteit kezelő kinin-készlet is legfeljebb csak egy hónapra volt elegendő. Mindezek a német haderő csökkentését tették indokolttá, a nélkülözhetővé váló német katonákat a briteknek hátra kellett hagyniuk, hogy a gyógyszer és lőszerkészlet hatékonyabban legyen felhasználható. A sebesült német és afrikai katonák tábori lábadozó helyen történő hátrahagyását ekkor már hetek óta alkalmazták, hogy a britek fogságában (és ételmezésében), de békés körülmények és jó ellátás mellett épüljenek fel. A britek egységei november 13-án indultak meg Nandából Tschiwata ellen, amely határát másnap közelítették meg az előőrseik. Ezalatt a britek dél-afrikai *10. Lovasított Gyalogos Zászlóalj*ának egységei, november 14-én Massassi felől megtámadták Mwitiben (Tschiwatától két órányira, délre) – az előző nap utóvéd állásokat elfoglaló – VON LIEBERMAN százados három századát, amelyet hamarosan kiszorítottak a településről. A brit repülőgépek a britek előnyomulását légi felderítéseikkel és légi fényképekkel is segítették, illetve alkalmanként bombákat is dobtak a németek állásaira.²⁰⁶⁴

November 15-e és 17-e között, a Tschiwatától megközelítőleg 15 km-re fekvő Nambindinga településhez történő visszavonulás a britek lovasságával és 3. hadoszlopával folytatott folyamatos harcok mellett volt csak kivitelezhető. Még 15-én a britek 2. hadoszlopa és *Nigériai Dandárja* rövid harc után megszállta Tschiwatát, foglyul ejtve a magukat megadó 98 német és 425 afrikai katonát, illetve felszabadítva a németek fogságába esett *antant* katonákat: 71 európai származású mellett 28 indiait és 22 afrikait. A brit 3. hadoszlop, az 1. hadoszloppal és a *Nigériai Dandárral* megerősítve november 16-án heves harcokat vívott a Nambindingánál állomásozó német főerővel, amellyel a sűrű, bozótos vidéken másnap tovább folytatódott, de a bekerítést a britek a nehéz terep miatt nem tudták kivitelezni. A 18-ára virradó éjjelen a németek kiürítették a táborukat, csak jelentős utóvédet hagytak hátra, amelyet a britek egyesített hadoszlopa, az aznapi összecsapást követően foglyul ejtett. Itt, a tábori kórházban hátrahagyott 272 német és 700 afrikai katona közül sokan egészségesek és harckészek voltak, ez azonban feszültséget okozott a maradók között, hiszen nem akarták a harcot ilyen körülmények között befejezni. Azonban további ellátásuk a német haderő működését veszélyeztette volna. Azonban a hadifogságba esett német katonák és német *askarik* őrzése és ételmezése nem csak létszámot igényelt a britektől, de a megnövekedett élelemigény miatt valamelyest lassította is az előre nyomulásuk sebességét, vagy kockáztatta a har-

²⁰⁶⁴ > JONES: 67. p. ; VAN DEVENTER 1918-1 ; VON LETTOW-VORBECK: 217., 219–223. p.

coló egységek ellátásának zavartalanságát. A német főhadiszállás és a főerő Kitangariba (Newalától kissé északra) vonult át, a Makonde-fensík közepére.²⁰⁶⁵

Még november 18-án történt, hogy a Mwitinél tartalékban állomásozó brit 2. hadoszlop egységei elfogtak egy német járőregységet, amelyet TAFEL százados küldött ki, hogy felvegye a kapcsolatot VON LETTOW-VORBECK tábornokkal. A százados észak felől visszavonuló német hadoszlopai több, kisebb ütközetet is vívtak, mialatt a britek Abdullah Kwa Nanga térsége felé mind nagyobb erőket irányítottak. November 15-én TAFEL nyugati oszlopa Nguruminiga völgyénél (Ngurumahija) ütközött meg egy brit egységgel. Másnap, november 16-án, 15 km-re délre, Abdullah Kwa Nanganál SHORTHOSE alezredes jelentős brit csapata ellen harcoltak, amelynek végén a britek visszavonulni voltak kénytelenek. Itt németek kezére került a britek 600 teherhordójának szállítmánya, valamint sok puska, több géppuska, 50.000 puskalőszer, kézigránátok, gyógy- és kötszer is. Így a németek saját belátásuk szerint folytathatták útjukat délkelet felé. VON LETTOW-VORBECKkel továbbra sem volt semmilyen kapcsolatuk, aki ekkor már Tschiwatától keletre, Nambindingánál vonta össze erőit.²⁰⁶⁶

VAN DEVENTER tábornok a Nambindingánál lezajlott háromnapos ütközet után erőit átcsoportosította. A 2. hadoszlopot a *Nigériai Dandárral* a TAFEL százados délkeletre tartó – a brit vezetés által akkor nem ismert helyen tartózkodó – erőinek elfogására rendelte, míg az 1. és 3. hadoszlop kiegészítő egységekkel a németek főerejének bekerítését próbálta véghez vinni. A britek jelentős túlerejének jelenléte sem csökkentette a német haderő soraiban a – korábbi hónapokban is tapasztalható – töretlen elszántságot és kitartást.²⁰⁶⁷

A keleten és nyugaton állomásozó és az északról közelítő brit erők nem hagytak lehetőséget VON LETTOW-VORBECK vezérőrnagynak és haderejének a további működésre német területen. Bár a Rowuma-folyó partja mentén létesült német utánpótlási állomásokat a brit és portugál alegységek lényegében felszámolták 1917. novemberére, mégis a határfolyó irányába lehetett csak az utóvédharcokkal fedezett visszavonulás taktikáját követni. Ráadásul Portugál Kelet-Afrika – STUEMER őrnagy által korábban megtapasztalt – középső vidéke biztos élelemforrást jelentett, anélkül, hogy annak szállítására nagyobb hordárcsapatot kellett volna alkalmazni. Mindezt úgy kellett párosítani a portugál és brit erősségek, valamint raktárak megtámadásával, hogy kellő hadianyag-utánpótlásra is szert tudjanak tenni. Az elképzelés kivitelezése céljából már november 20-án bevonultak a Rowumához közeli Newalába, ahol a főerővel egyesültek a déli határvidéket védő német alegységek. Ezalatt a Kitangariban hátrahagyott utóvéd erőt, 52 németet és 75 *askarit* is foglyul ejtették a brit üldöző egységek. A volt körzeti központból másnap délre, a Rowuma északi partja irányába indult a *Schutztruppe* fennmaradt főereje – 300 német és 1.700 afrikai katona, valamint 3.000 teherhordó –, hátra hagyva a hónapokon át, ellenséges területen történő folyamatos meneteléshez kevésbé alkalmas, valamint a sebesült katonákat, összesen 126 németet és 78 *askarit*. Több német polgári személy – részben kormányzósági tisztviselő – is a mozambiki hadjáratban való részvétel mellett döntött. A maradni kényszerülők közül ismét sokan akartak a német tábornokkal tovább menetelni, azonban a már említett ellátási és hadianyag gondok miatt a kisebb, de mozgékonyabb haderő látszott fenntarthatónak. Még november 21-e délutánján elérték Mpilit, a Rowuma partján fekvő községet.²⁰⁶⁸

A kelet-afrikai brit légi kötelék vezetése november közepe tájékán a londoni hadügy-minisztériumtól arról értesült, hogy egy Európából induló **német léghajó** november 20-a

²⁰⁶⁵ › VAN DEVENTER 1918-1 ; VON LETTOW-VORBECK: 217., 219–223. p.

²⁰⁶⁶ › VAN DEVENTER 1918-1 ; VON LETTOW-VORBECK: 236–237. p.

²⁰⁶⁷ › VAN DEVENTER 1918-1

²⁰⁶⁸ › JONES: 67. p. ; VON LETTOW-VORBECK: 223–224. p.

körül lehetséges, hogy a térségben le fog szállni, hogy utánpótlást szállítson VON LETTOW-VORBECK haderejének. A német légi jármű érkezésének lehetősége miatt fokozták a légi felderítést Német Kelet-Afrika felett, amely során bombákkal felszerelve láttak el szolgálatot a vadászpilóták, hogy szükség esetén azzal támadják meg a léghajót.²⁰⁶⁹ Az L59 léghajó – 13,5 tonnányi hadi anyaggal, gyógyszerrel és gyógyítási segédeszközökkel, 22 fős személyzettel – végül 1917. november 21-én 05:00-kor sikeresen elindult a bulgáriai Jamboli légikikötőjéből a kelet-afrikai útjára. A nap folyamán a szövetséges törökországi Szmirna (Izmir) felett elhaladva késő este már Kréta partjainál repült el. November 22-e hajnalban az egyiptomi Szollum falu (Alexandriától 350 km-re keletre) felett elérte Afrikát, egyúttal beúszott az ellenséges területek fölé, majd útját a Nílus völgye felé vette, ahol dél felé repültek tovább. Az út során több alkalommal is gondok voltak a hidrogén térfogatváltozásai és egyéb műszaki hibák miatt is. November 23-a korai óráiban, a szudáni Djebel Aim fölött (Khartumtól nyugatra) szikratávíron üzenetet kaptak, amely a leszállásra kijelölt Makonde-fensík brit kézre kerüléséről és a német kelet-afrikai haderő nagy részének brit fogságba estéről szólt, továbbá elrendelte a kiindulási állomásra történő visszatérést is. Az L59-es ekkor – még 3.100 km-re a céljától – nyugat felé fordulót tett, s november 24-e korai óráiban érték el a Földközi-tenger déli partját, majd 25-én 07:40-kor leszálltak a bulgáriai Jamboliban. A léghajó leszállásakor még további 64 órára elegendő üzemanyagkészlete maradt (ez az eredetileg tervezett cél eléréséhez és a visszatéréshez éppen elegendő lett volna). A 98 óra 40 percig tartó repülőt a korszakában a leghosszabb egyhuzamban levegőben töltött idő volt, valamint a megtett 6.800 kilométer is messze a legnagyobb repült táv volt leszállás nélkül.²⁰⁷⁰ Egyes írások az L59 léghajó visszarendelésének táviratát a brit titkosszolgálat ügyes, félrevezető üzenetének tartják, megjegyzendő azonban VON LETTOW-VORBECK tábornok erői akkor, november 23-án már Newalától délnyugatra, a Rowuma-folyó partjánál fekvő Mpili településnél táboroztak, maguk mögött hagyva a léghajó céljaként meghatározott Makonde-fensíket.²⁰⁷¹ Tehát az üzenet részlete valós volt, a német főerő megadásának közleménye azonban valótlan. Ellenben az is kétségtelen, hogy a német haditengerészeti vezetésnek nehéz volt igen friss és hitelt érdemlő hírekre szert tennie, azaz a Newalából délre történő elvonulás híre csak rendkívüli szerencséjével juthatott el két nap alatt – brit forrásokon keresztül – a német haditengerészet felső vezetéséig.

A Mpilinél (Mibili) táborozó német erőre igen hamar rátalált a dél-afrikai *10. Lovasított Gyalogos Zászlóalj* egy különítménye, amelyből rövid tűzharc után 5 főt fogságba ejtettek a németek. Azonban a szigorúan követett ételmezési szabályok miatt, meghallgatásukat követően visszaengedték alakulatukhoz, ellenben lovaikat zsákmányként visszatartották. A brit hadoszlopok mozgása nem volt kellően gyors ahhoz, hogy hamar beérje a németeket, akikről még november 23-án is azt a hírt kapták, hogy továbbra is a Rowuma északi partján menetel. Ezekben a napokban mutatkozott meg az a gond, hogy a *Schutztruppe* kötelékében maradó afrikai katonák, hordárok kiválasztásánál nem vették figyelembe azt, hogy kivel tartott a családja, és kivel nem. Ebből kifolyólag jelentős volt a német haderővel tovább vonuló nők és még gyermekek száma is, de a válogatási szempontot átalakítani már nem lehetett. A britek és portugálok ezalatt elvesztették a németeket a látókörükből, sem felderítő repülőgépek, sem járőrök nem bukkantak rájuk. A Mahengéből több mint egy hónapja menetelő TAFEL százados hadoszlopáról továbbra sem volt híre a német katonai törzsnek; a

²⁰⁶⁹ > JONES: 67. p.

²⁰⁷⁰ > SKRINE

Ezt az elsőséget majd csak jóval a háború lezárását követően vette át másik légi jármű.

²⁰⁷¹ > VON LETTOW-VORBECK: 223–224. p.

százados ekkor már kellett felé tartott az alig lakott dombságok között, hogy elérje Newalát. A környéken élő afrikai lakosságtól, a még német parton vonuló német haderő hírszerzése értesült arról, hogy **Negomano** (Ngomano) kis település környékén jelentős számú portugál és esetleg brit erők gyülekeznek. Mivel a nagyobb létszámú *antant* erő jelentős élelem- és hadianyag-készlettel bírhatott, ezért egy meglepetés-szerű támadás komoly sikert hozhatott. November 20-a körül João Teixeira PINTO őrnagy vezetése alatt számottevő portugál erő – 25., 26., 27., 28., és 29. Század és a 3. *Beira Század* portugál katonákkal – érkezett Negomanoba, amely azt a feladatot kapta, hogy a térségben, a Rowumán esetlegesen átkelni készülő németeket állítsák meg. Negomano megtámadásának érdekében november 25-e reggelén VON LETTOW-VORBECK felügyelete mellett egy előőrs – a Lugenda (Ludjenda) torkolata felett valamivel – átkelt Rowuma-folyón, Portugál Kelet-Afrikába (Mozambikba), amely a homokszigetek és -zátonyok tarkította 200–250 méter széles, sekély folyamban könnyen kivitelezhető volt. Az első német alegységet, délben a kilenc századot kitevő főerő követte a portugál területre. Ezzel egyidőben GOERING százados három századdal keletebbre, lejjebb kelt át a határfolyón, hogy rajta üssön egy kisebb portugál helyőrségen. A német haderő utóvéd egysége ekkor két napnyira volt Negomanótól, még Német Kelet-Afrikában, míg a délnyugatnak tartó, őket üldöző brit 2. hadoszlop még csak Naurunál járt, 35 km-re Negomanótól.²⁰⁷²

A Lugenda torkolatától feljebb átkelt német előőrs az átkelést követő órákban, november 25-e kora délelőtt harcérintkezésbe került portugál felderítő alegységekkel, s a felzárkozó német főerő hamar a felbolydult, meglepett portugál táborhoz érkezett. A német könnyű löveg 12:45-kor tüzet nyitott, miközben a főerő utolsó csoportjai – WAHLE tábornok felügyelete alatt – még mindig az északi partról a délire történő átkelést hajtotta végre. A közvetlen támadással egyidőben KOEHL százados egysége Negomanótól egy kilométerre délnyugatra átkelt a Lugendán és oldalba támadta a PINTO őrnagy vezetése alatt álló, megközelítőleg 1.000 főt kitevő helyőrséget. PINTO őrnagy a csata elején géppuskasorozat következtében meghalt, helyét a helyettese, José Virgolino QUARESMA őrnagy vette át. A portugálok hevesen és elég jól küzdöttek, de a több oldalról, igen jelentős létszámmal érkező támadás megosztotta az erőiket. Ráadásul a németek kihasználták az 1871-es puskák füstös lőporai által keltett ködfátyol védelmét és rejtekét is. Végül a felkészületlen portugál helyőrség néhány óra leforgása alatt, 17 órára elvesztette az ostromot, s a németek fogságába estek. A németek oldalán négyen (két német és két afrikai) elestek, s 25 fő (3 német és 22 afrikai) könnyebb vagy súlyosabb sebesülést szenvedett. A harcok elültével a német *askarik* megkezdtek a készletek dézsmálását és csak lassan tudtak vezetőik úrrá lenni a kialakult áldatlan állapotoknak. A csatában elesett 19 portugál és 208 mozambiki katonát – köztük PINTO őrnagyot – is eltemették a németek. A foglyul ejtett 150 portugál szavát vették, hogy a háború fennmaradó részében német és a velük szövetséges erők ellen fegyvert nem fognak, ezt követően szabadon bocsátották őket. Sem őrzésre kirendelhető létszám, sem kellő mennyiségű élelem nem volt, hogy akár egy nappal tovább is őrizet alatt tartsák őket, ráadásul esetleges szökési kísérletük csak tetézte volna a gondokat. Azonban a portugálok fél ezer afrikai katonáját fogságban tartották, s őket kényszerrel teherhordóként alkalmazták ezt követően. A zsákmányolt készletek között nagy mennyiségű kiváló minőségű gyógyszer volt, s több tonnányi európai utánpótlást is lefoglaltak. Portugál hadianyagból hat géppuskát, 600 puskát, 250.000 darab lőszeret és további harminc lovat sikerült megszerezniük a németek-

²⁰⁷² > KÁLMÁN: 304–305. p. ; *Moçambique 1914-18.* ; VAN DEVENTER 1918-1 ; VON LETTOW-VORBECK: 224–232. p.

nek.²⁰⁷³ A portugál gyarmatra átkelt német erő létszáma összesen megközelítőleg 320 német és 2.000 afrikai katona volt, akik két löveggel és 30–35 géppuskával rendelkeztek. E létszámot november utolsó napjaiban 15 századba osztották, századonként 120–150 katonával.²⁰⁷⁴

Theodor TAFEL százados november második felében töretlenül haladt délkelet felé, bízva abban, hogy eléri a német tábornok dél felé visszavonuló egységeit. Abdullah Kwa Nangából a Bangala-folyó (Mbangala-folyó) forrásvidékéhez meneteltek egységei, amely völgyében haladva – erről már november 20-án jelentést tettek a brit felderítők és hírszerzők –, idővel keletre fordultak (Massassitól 30 km-re délnyugatra eső pontnál). Itt a helyi lakosság már arról értesítette a német századost, hogy a főerő utóvédjei már napok óta nem harcoltak a térségben, ezért hadoszlopát délnek irányította, a Rowumához. (Mint említésre került a kapcsolatfelvétellel kiküldött német járőregységet november 18-án Massassi és Mwiti térségében a britek elfogták.) A britek 2. hadoszlopát ekkor, november 23-án Massasiból a Bangala-folyó völgye felé indították, hogy az állítsa meg TAFEL egységét, amely ekkor már Mtimbotól délre tartott (mindössze 30–35 km-re VON LETTOW-VORBECK egységeitől, azonban erről egyik német félnek sem volt értesülése). Ezalatt, a brit 1. hadoszlopot Luatalába, majd onnan délnyugat felé vezényelték, hogy az TAFEL Newalába tartó menetoszlopát szemből támadhassa meg. Azonban az egység úgy érte el november 25-én a Bangala torkolatát a Rowuma partján, hogy a térségben a helyi lakosok a németek jelenlétéről semmit sem tudtak. Ezért a hadoszlopot a *129. Baluchi Ezred* hátrahagyásával visszavonták Luatalába, mialatt a Bangala-folyón 30 km-rel feljebb átkelő 2. hadoszlop pedig délnyugatra tartott, hogy VON LETTOW-VORBECKet állítsa meg. TAFEL százados hadereje a határfolyót végül a Bangala-folyó torkolatánál – Negomanotól 50 km-re északkeletre – érte el, nem sokkal a brit egységek térségből történő távozását követően. November 26-án a közel másfél ezer német és afrikai katona átkelt a Rowuma déli oldalára, hogy a rendkívül megcsappant készleteiket valamelyest feltöltsék. Azonban semmit sem találtak ott, és német főerőről sem szereztek tudomást; így arról sem, hogy GOERING különítménye mindössze egynapi járásra állomásozott egy elfoglalt portugál táborban, amelynek és vidékének élelmiszer-tartaléka fél hónapig elegendő volt. Ezért az északi partra, a német oldalra visszatérve TAFEL százados – a tartalékok teljes kifogyása miatt kialakult reménytelen helyzetben – felkészítette továbbra is jelentős haderejét, hogy megadhassa magát a briteknek.²⁰⁷⁵ Ezalatt a német haderő oldalvédjei heves tűzharcba kerültek az indiai *129. Baluchi Ezred* állományába tartozó 150 főnyi lovas járőregységével, amely során számottevő veszteségeket szenvedtek a németek, de az indiaiak több mint ötvenfős veszteség mellett szintén visszavonultak. Erről értesülve, a Mwiti-folyó völgyében menetelő brit 1. hadoszlop irányt változtatott, hogy elfogja TAFEL egységét. Ezalatt, TAFEL százados tisztjeinek irányításával, az *askarik* megkezdték a lövegek, a géppuskák, a lőszerke, s minden más hadianyag elsüllyesztését a Rowuma-folyó legmélyebb, iszapos részeire. Az iratok, jelentéseket és jegyzeteket a parancsnok-századosnak adták át, akinek vezetésével ezeket egy rejtkehelyen elásták. A katonáknak a járandóságait és zsoldjait másnapig számították ki, és lehetőség szerint kifizették azokat, majd a zsoldkönyveket az előljárók lezárták. Még november 27-én Luatalában egy brit egységnek feladta magát az első német csoport: 37 német katona, 178 *askari*, valamint megközelítőleg 1.100 további afrikai személy (hordárok, kísérők, családtagok). November 28-án reggel a brit 1. hadoszlop vezetéséhez német küldöttség ment – TAFEL vezetésével, a fegyvernyugvás fehér zászlaja

²⁰⁷³ › KÁLMÁN: 304–305. p. ; *Moçambique 1914-18.* ; VAN DEVENTER 1918-1 ; VON LETTOW-VORBECK: 224–232. p.

²⁰⁷⁴ › VAN DEVENTER 1918-2

²⁰⁷⁵ › VAN DEVENTER 1918-1 ; VON LETTOW-VORBECK: 236–237. p.

alatt –, hogy a megadás mikéntjét rögzítsék. Ezt követően nem sokkal, délben megtörtént a feltétel nélküli fegyverletétel, amely során 111 német, magyar és osztrák katona – köztük 19 tisztet, beleértve KÁLMÁN hadnagyot is –, valamint 1.200 *askari* adta meg magát, további 2.200 afrikai polgári személlyel együtt (főként hordárok és családtagjaik).²⁰⁷⁶ A német tisztek a brit-dél-afrikai VAN DEVENTER tábornoktól engedélyt kaptak arra, hogy lőszer nélkül megtarthassák kézi lőfegyvereiket. TAFEL százados fogságba került katonáit ezután kísérettel – Massassin át, majd a Lukuledi-folyó völgyében – Lindibe szállították. Itt a német *askarikat* a britek szabadon és haza engedték, míg az európaiakat ideiglenes táborban őrizték tovább, ahová később a Portugál Kelet-Afrikában fogságba esett németeket is átszállították.²⁰⁷⁷

1917. májusa és november vége között – a visszavonulás végső szakaszában – a német haderő létszámbeli vesztesége (csak az elesettek és az *antant* fogságba került katonák) 1.618 német és velük szövetséges katona, valamint 5.482 német kelet-afrikai *askari* volt; bár október és november során a fogságba esettek számát jelentősen megnövelte a kelet-afrikai német hadvezetés létszám-leépítési taktikája is. A *Schutztruppe* ugyanezen időszak alatt elvesztett 14 löveget, 77 géppuskát, és több ezer puskát is. Az említett fél éves időszak alatt a britek vesztesége (elesettek, sebesültek és fogságba kerültek száma) elérte a 6.000 katonát, valamint 1.000 hordárt és kísérőt; ezeken túlmenően a harcképességet csökkentette a trópusi megbetegedésekben szenvedők nagy száma is.²⁰⁷⁸

Ezzel **Német Kelet-Afrika német közigazgatása és fennhatósága megszűnt**, a brit és belga haderő által megszállt német gyarmat egészen beköszöntött a fegyvernyugvás. Azonban a német kelet-afrikai haderő egy jelentős része VON LETTOW-VORBECK vezérőrnagy vezetése alatt lehetőséget nyert, hogy tovább harcoljon Portugál Kelet-Afrikában, azaz Mozambik területein. Ezzel együtt a német tábornokkal tartó SCHNEE kormányzó mozgásteret is leszűkült. Bár beosztása és feladatköre megmaradt, azonban mégsem volt terület, amely felett gyakorolhatta azt. Ebből eredendően, november utolsó napjaitól kezdődően VON LETTOW-VORBECK immáron szinte korlátok nélküli mozgásteret élvezhetett a portugál gyarmaton tervezett műveleteknél, ellenben ez fokozta a két vezető férfi között meglévő és kialakult nézeteltéréseket is.²⁰⁷⁹ (Mivel az események ezt követő alakulása egy rövid időszakot nem számítva Német Kelet-Afrika területén kívül zajlottak, ezért a *Schutztruppe* további tevékenysége az alábbiakban már összefoglalva olvasható.)

Negomano bevételével és készleteinek zsákmányolásával a nagy létszámú német *askarinak* élelmezését továbbra sem sikerült megoldani. Ezért a német tábornok az mellett döntött, hogy megkezdje a Lugenda-folyó völgyében felfelé (délnyugat irányába) történő menetelést, hogy a vidék forrásaiból lássa el katonáit. Azonban a kisszámú afrikai lakosság kevés élelmet termelt a vidéken, ezért döntően a vadállományra kellett támaszkodniuk. Mialatt a Lugenda völgyébe vonult a német főerő, addig GOERING százados délnyugatra haladva elérte Negomanot, ahol egy darabig mint utóvéd egység állomásozott, rendszeres kapcsolatot tartva járőrök által VON LETTOW-VORBECKkel.²⁰⁸⁰

Már a Mozambikban töltött első napok során kialakult az a gyakorlat, hogy a katonai menetszlopok – és a velük tartó polgári személyek, nők és gyermekek – minden két óra

²⁰⁷⁶ › KÁLMÁN: 296–298. p.

TAFEL százados egység- és századparancsnokai közül itt került brit fogságba SCHOENFELD korvettkapitány, AUMANN és LINCKE századosok is.

²⁰⁷⁷ › KÁLMÁN: 296–298. p. ; VAN DEVENTER 1918-1 ; SIBLEY: East Africa 1917.

²⁰⁷⁸ › VAN DEVENTER 1918-1

²⁰⁷⁹ › VON LETTOW-VORBECK: 237–238. p.

²⁰⁸⁰ › VON LETTOW-VORBECK: 237. p.

menet után fél óra pihenőt tartottak, s egy nap hét órát töltöttek előre haladással (két pihenővel). Így minden egyes nap akár 20–25, sőt 30 kilométert is megtehettek. A német erőket a Chiluezi-folyó völgyében (Lugendába, Negomanotól 20 km-re délre torkoló mellékfolyó), egyrészt a jobb élelmezhetőség, másrészt a hatékonyabb működés érdekében három századnyi menetoszlopokra osztották, amelyek mindegyikét egy utánpótlás alegység és egy tábori kórház kísérte. A különítmények élelmezésének kiegészítését néhány vadászraj is segítette, akik a menetoszlop vagy a táborhely környékén ejtettek el vadakat. A menetoszlopok előőrsei egy nappal előre, míg az utóvédjeik egy nappal mögöttük haladtak. Az átlagosan 25 kilogrammot kitevő csomagokra osztott hadi anyagot, élelmiszert, tábori felszerelést és személyes poggyászt a hordárok fejükön vagy hátukon szállították. Igen sok afrikai katonát továbbra is elkísérte felesége és gyermekei, s számos gyerek született ezekben a hónapokban is, a kísérő családtagok száma meghaladta az ezer főt. A *Schutztruppének* Negomanotól délre, a három részre osztott hadoszlopai eltérő irányokba tartottak, egymástól kellő távolságot tartva, hogy élelmiszer-ellátottságuk megfelelő legyen, de a harci cselekményeik egymásra kedvező hatással lehessenek. A nyugati oszlop századait WAHLE tábornok, a középsőt – a Lujenda-folyó völgyében – VON LETTOW-VORBECK tábornok, míg a keleti csoportot – a tengerparthoz közelebb – KOEHL őrnagy vezette.²⁰⁸¹

Chiluezi völgyében érte utol VON LETTOW-VORBECK-et a hadi követek fehér lobogója alatt a brit VAN DEVENTER altábornagy levele, amelyben felszólította ellenfelét a megadásra. Az üzenetből kitűnt – részben mert a megadásra általában akkor szólították fel a német parancsnokot, ha a briteknek kedvezőtlenül alakultak a hadi események –, hogy a brit parancsnokot a portugál gyarmaton folytatódó hadművelet meglepetésként érte. Egyúttal az üzenetből kiderült, hogy TAFEL százados egysége letette a fegyvert, amely azonban a német tábornokot érte váratlanul. Egyedül OTTO századosnak, egy járőregységgel sikerült átverekednie magát és csatlakozott később VON LETTOW-VORBECK egységeihez.²⁰⁸² A britek és portugálok a kelet-afrikai hadműveletekben 1917. végéig nem működtek együtt, támadásaikat nem hangolták össze. Azonban 1917. decemberétől – a mozambiki német hadjárat megkezdődésével – a portugálok már rákényszerültek a britek segítségére, mivel mozambiki katonai erejük nem volt elegendő a majd három oszlopban, kiszámíthatatlanul támadó németek megállítására.

December 1-jén KEMPNER hadnagy vezette *11. FK* megtámadta Nanguarét, amelyet rövid ütközetet követően bevettek. Itt a németek a portugál gyarmaton első alkalommal nagyobb mennyiségű élelmet szereztek, amely az egész német haderőnek több napig bőven elegendő volt, valamint jelentős mennyiségű lőszer is zsákmányoltak. Ezt további két portugál raktár el- és lefoglalása követte decemberben, amely jelentősen kibővítette és feljavította a németek élelmiszer-ellátást, valamint a *Schutztruppe* lőszerkészletét egy millió darabra tudták növelni, ami igen jó kilátásokat biztosított a következő hónapok esetleges ütközeteinek megvívásához.²⁰⁸³ Eközben Portugál Kelet-Afrikába – a német erők üldözése végett –, a Rowuma-folyón átkelt brit erőket a *25. Lovasdandár* és egy nigériai ezred alkotta. Azonban a brit üldözők lemaradása jelentős volt, Nanguaréba már jóval a németek elvonulása után, december 19-én érkeztek meg. Akkor már a messzebb, délkeletre lévő Medo települést is megszállták a németek. Mivel a britek Linditől már egyre messzebbre kerültek, és utánpótlási vonaluk is igencsak megnyúlt, ezért NORTHEY tábornok utasítást kapott, hogy *K.A.R.* egységeket vezényeljen a Nyasa-tó déli végébe és a 2.

²⁰⁸¹ > VON LETTOW-VORBECK: 232–235. p.

²⁰⁸² > VON LETTOW-VORBECK: 235–237. p.

²⁰⁸³ > VON LETTOW-VORBECK: 232., 238–239. p.

Fokföldi Egységet Mtengulánál, a tó portugál szakaszának közepénél partra tették. Ezzel igyekeztek Muembe vidékét kézben tartani, és megakadályozzák VON LETTOW-VORBECKnek vélhetően ide tartó előre nyomulását. VAN DEVENTER tábornok portugálok kérésére egy, elsősorban az *Aranyparti Ezred* alkotta különítményt tetetett partra Porto Ameliában december 14-én, hogy nyugat felé előre törve védje a vidéket és támadja oldalba / hátba a német erőket.²⁰⁸⁴ Ezalatt a portugál haderő a németek átkelését és délre vonulását követően kiürítették a Mocímboa da Praia-i főhadiszállást, és jelentős csapategységeket is kivontak a térségből. A portugál pilótáknak nem jutott idejük repülőgépeik berepülésére, így ők nem vettek részt a védelmi műveletekben; majd csak a következő év februárjában kezdhették meg felderítő repüléseiket. (A repülők egészen a háború végéig Mocímboa da Praiában állomásoztak, még akkor is, amikor a németek hadjárata már messze a légi járművek hatósugarán kívül járt.)²⁰⁸⁵

VAN DEVENTER tábornok azonban a lehető legkisebb létszámot kívánta portugál területen bevetni, hogy a december végére megérkezett esős évszak által megáradt Rowuma-folyó ne képezze természetes akadályát az utánpótlásnak. Ebből kifolyólag erőit a határfolyótól északra, elsősorban Ssongea, Tunduru, Negomano és Massassi térségében összpontosította, hogy megakadályozzon egy esetleges német visszatérést Német Kelet-Afrikába. Azonban a Mozambikban működő brit erők, amennyire az esőzések és áradások engedték, megpróbálták beérni a német erőket, hogy azokat harcra kényszerítsék. Azonban a briteknek tehergépkocsikra támaszkodó utánpótlási rendszere a saras, mocsaras vidéken igen körülményessé tette az ellátást, ezért a britek csak igen lassan haladtak előre.²⁰⁸⁶

Mivel VAN DEVENTER már kitapasztalta VON LETTOW-VORBECK hadviselésének módját, és azt az elhivatottságot is, hogy ameddig ütőképes hadereje van, addig harcolni fog. Ezért már 1917. végén utasította tisztjeit, hogy minden adandó alkalmat használjanak ki, hogy tűzharcba vonják a németeket, és csökkentsék az ellenfél harcra fogható létszámát, harcértékét.²⁰⁸⁷

A németek azonban a gyarmat belső vidékein fokozatosan délnek haladtak, ahogy brit vagy portugál erőkkel vívott ütközetek elvonulásra kényszerítették az uralt vidék területéről. A német nyugati hadoszlop még 1917. december 19-én megszállta a termékeny vidéken fekvő Muembét; a keletebbre fekvő Mtarica (Metarica) falut is majd csak 1918. február 2-án kellett kiüríteni. A keleti hadoszlop ezalatt Medo vidékén tevékenykedett tovább. Február elején VAN DEVENTER Portugál Kelet-Afrika székhelyére Lourenco Marques-be utazott, ahol tárgyalásokat folytatott Álvaro DE CASTRO-val, a portugál gyarmat főkormányzójával, hogy a németek ellen vívott hadjáratban részt vevő erők irányítása – a hatékonyság és összehangoltság érdekében – az ő kezében összpontosításra kerüljön; cserében egy brit-portugál vegyes törzskar felállítása történik meg. Ez, az összejövétel végén meg is történt, s portugál részről DA CÂMARA őrnagy lett a kelet-afrikai brit vezérkar tagja; ettől kezdve a brit-portugál viszony Kelet-Afrikában jelentősen javult. A brit parancsnok ezt követően, mint az egyesített brit-portugál erők parancsnoka, február közepén megbeszélést folytatott NORTHEY tábornokkal Beirában, és Mocímboa da Praiában DE SOUSA ROSA ezredessel, a portugál parancsnokkal. Ezalatt a német erők – számottevő ellenséges erő közvetlen nyomásának híján – keveset mozogtak a Rowuma- és Lúrio-folyók

²⁰⁸⁴ › VAN DEVENTER 1918-2

²⁰⁸⁵ › *Esquadilha Aérea*.

²⁰⁸⁶ › VAN DEVENTER 1918-2

²⁰⁸⁷ › VAN DEVENTER 1918-2

közötti tág vidéken. NORTHEY tábornok márciusban ellenőrzése alá vonta a Nyasza-tótól keletre elterülő területsávot, igaz ott német haderő nem tevékenykedett.²⁰⁸⁸

Portugál terület belsőbb részein élő népek gyakran segítették a németeket élelemmel. Ott az első jelentős ütközet megvívására a Medo vidékét december 14-e óta megszállva tartó KOEHL őrnagy kényszerült. A Porto Ameliából nyugat felé előre törő W. F. S. EDWARDS dandártábornok – a portugál DE SOUSA ROSA ezredes és a brit GIFFARD ezredes erőivel – 1918. április 12-én támadást indított Medonál, és a kissé keletre – a keletnyugati út déli szomszédságában – fekvő Chirimba-hegyen állomásozó hat német század és tucatnyi géppuskája ellen. KOEHL ennek következtében nyugat irányába kényszerült visszavonulni. Eközben nyugaton, Mtaricától 60 km-re délkeletre NORTHEY tábornok is tovább szorította a német erőket déli irányba. A KOEHL századait üldöző brit-portugál egységek előbbieket több kisebb, majd Nanungunál május 5-én és 17-én, és Korewa falu határában május 22-én ismét jelentős ütközetek megvívására kényszerítették. E két csata során a németek számottevő embervesztesége – elesettek, sebesültek és fogságba esettek – mellett jelentős élelem- és hadianyag-készletet is hátra kellett hagyniuk. VAN DEVENTER tábornok terve az volt, hogy a németek további, délre szorításával mind nagyobb számban készíti az ellenfél afrikai katonáit szökésre (dezertálásra), mivel azok egyre messzebb kerülnek szülőföldjüktől. Már a Rowumán történő átkelés óta is több hasonló esetet tapasztaltak a britek. A német mozgékonytáborok segítették az a korábban alkalmazott eljárásrend, hogy esetenként lábadozó egészségügyi táborhelyen kényszerűségből hátrahagyták a sebesült és beteg katonákat, hordárokat. Így történt ez május 19-én Nanungunál (ott 11 német, 33 askari és 43 hordár esett fogságba) és május 28-án a Lúrió-folyó közelében (itt 15 német, 47 askari és 31 hordár marad hátra).²⁰⁸⁹

Ez idő alatt Német Kelet-Afrika legnagyobb részén a brit polgári vezetés vette át a közigazgatás irányítását és felügyeletét a katonáktól. Mindössze Lindi és Ssongea kerületekben maradt meg a katonai igazgatás, mivel e vidékek még hadászati szempontból fontosnak számítottak a Mozambikban folyó harcok miatt. Dar es Salaamban, a brit erők kórházainak létszámát kiegészítő ápolószemélyzet képzésére az új közigazgatás iskolát létesített.²⁰⁹⁰ A megszállt Német Kelet-Afrikát 1918-ban súlyos éhínség sújtotta, mivel az 1916. során, dél felé visszahúzódó német haderők lényegében felélték a helyi lakosság tartalékait, és a bevonuló brit csapatok is jelentős készleteket igényeltek tőlük. Dodoma kerületet és az attól északra elterülő vidéket, ahol a hordárokként dolgozó férfiak miatt egyébként is csökkent a megművelt területek összmérete, aszály sújtotta. Voltak vidékek, ahol az 1918-as éhínség következtében a lakosság egyötöde meghalt.²⁰⁹¹

Június első napján, Vatiwánál – Umpuhua (Umpuua) térségében – a német hadoszlopok az utóvéd járőrök fedezete alatt átkeltek a Lúrió-folyón, ezt követően a korábbinál egymáshoz jóval közelebb tevékenykedtek. Ekkor VON LETTOW-VORBECK összes haderője megközelítőleg 240 német és 1.400 afrikai katonát, valamint egy löveget és 30 géppuskát számlált. A dél felé, hegyvidékeken keresztül haladó németek feltartóztatására Moçambique várostól nyugatra, Ribaua tágabb térségében készültek fel a portugálok, amelyet keletről és nyugatról brit erők támogattak. Azonban a németek sikeresen áthaladtak a megállításukra létrehozott vonalon, s június 12-én Alto Molócuének, és három napra rá Illének, a portugál utánpótlási központok elfoglalásával – amelyeket a gyors német előrenyomulás miatt kiüríteni már nem tudtak – jelentős tartalékokra tettek szert. Mivel

²⁰⁸⁸ > VAN DEVENTER 1918-2

²⁰⁸⁹ > VAN DEVENTER 1918-2

²⁰⁹⁰ > VAN DEVENTER 1918-2

²⁰⁹¹ > ILLIFFE: 269. p.

délre, a tengerhez közel, egy folyótorkolatban fekvő Quelimane kikötővárost fenyegette az északról érkező német előretörés, ezért ennek védelmére oda jelentős portugál és brit erőt csoportosítottak át, amelyek június 20-án érkeztek meg. Eközben a tengerparthoz közelebb a britek új közutat építettek Medo–Nanripo (Lúrió-folyó) szakaszon, az utánpótlási vonalak lerövidítése érdekében (ezt dél felé Mcuburin át Nampuláig építették meg június végéig). A Lúrió-folyótól délre eső vidéken mozgó német hadoszlop sikeresen bírta rá a törzsi vezetőket – ajándékok segítségével is –, hogy helyzetükről, irányukról és erejükről ne szolgáltatassanak ki adatokat, vagy hamis jelentéseket juttassanak el a britek és portugálok felderítőinek. A németek ilyen módon egyúttal értékes híreket is kaptak az *antant* erők mozgásáról.²⁰⁹²

Több kisebb ütközet árán a németek délen egészen Namacurráig jutottak, ahová az *antant* erők kelet-afrikai hadvezetése 800 afrikai katona alkotta egységet telepített. Ezalatt a köz- és vasúton 70 km-re fekvő Quelimanét további erősítéssel jelentős számú haderő, míg a víz felől két hadihajó is védelmezte. Namacurra nyugati határában 1918. július 1-jén három német század váratlan támadást indított. A rövid harc után valamennyi túlélő portugál védőt, megközelítőleg 600 főt elfogták, az ostromlottak kétszáz főt vesztek. Itt a németek zsákmánya lett két löveg mellett 10 géppuska, egy kis folyami hajó lőszerrel megrakva és számottevő élelmiszer-készlet is. A következő napokban a középső, majd a keleti portugál-brit egységek küzdöttek meg a németek támadásával, amely július 3-án érte el tetőpontját. Az *antant* erőket végül sebtében kivonták a településről, hogy rendezzék soraikat, azonban e művelet során számosan a település határában lévő folyóba fulladtak. Az ütközetsorozat végén a németeknek sikerült az ellenséges hadianyag- és élelmiszerkészletek egy jelentős részét megszerezniük, köszönhetően a vasúti raktáraknak is. Ezt követően VON LETTOW-VORBECK tábornok hadoszlopai váratlanul északkelet felé vették az irányt, s mivel a britek – mint később megtudták rossz adatok birtokában – erőiket az ostromlott településtől délnyugatra összpontosították, ezért a németek jelentős előnyre tettek szert.²⁰⁹³

Vila da Maganja érintése után a németek tovább haladtak északkelet felé, majd Namirrué településnél július 22-én megostromolták a 100 fővel tartott erődített állást. A közel két napos harc után, 23-án a település és készletei a németek kezére került, majd a támadók ezt követően nyugat felé folytatták útjukat. A britek fő ereje ezalatt nem tudta tartani az ellenfél által diktált lépést, s gyakran a pontos irányukat, helyzetüket sem tudták kellő időben megtudni. Július 22-én VAN DEVENTER tábornok és az új portugál kelet-afrikai fő kormányzó, Pedro Francisco MASSANO DE AMORIM megállapodott abban, hogy Mozambik északi részét két működési területre osztják fel, amelyen önállóan tevékenykedett a portugál, illetve a brit haderő. A britek hiába próbálták újból útját állni a német hadoszlopnak, az ezúttal is sikeresen átjutott az *antant* által ellenőrzött területen. Chalaua vidékére érkező német haderőt a portugál hatalom ellen zúgolódó helyi lakosság élelemmel, és az ellenfélről adatokkal is támogatta. E vidéken a britek nem tapasztalták a németek *askarij*ainak szökését sem, amely korábban, esetenként előfordult. Ennek részben az volt az oka, hogy otthonaiktól már túlságosan távol kerültek.²⁰⁹⁴

A brit utánpótlási vonalak felgyorsítása érdekében Moçambique-ből tehergépkocsikkal járható közutak kiépítését kezdték meg a brit műszaki alakulatok, akárcsak Nyaszaföldről Mozambikba és a Lúrió-folyó déli vidékén is. A portugálok Negomano és Me-

²⁰⁹² › VAN DEVENTER 1918-2

²⁰⁹³ › RÁTZ: 133. p. ; VAN DEVENTER 1918-2

²⁰⁹⁴ › VAN DEVENTER 1918-2

do között építettek utat. Augusztusra a gyarmat északi vidékének utánpótlási útjai kiépültek, az akkori helyzethez igazodó útvonalakon. (Kelet-Afrikában a britek összesen 5.600 km közutat építettek vagy újítottak fel az utánpótlási vonalaik kiszolgálása érdekében.) A táviró hálózatot is bővítették a britek, kapcsolódva a korábbi portugál vonalakhoz. Mindezek az antant erők mozgékonyaságát és hatékonyságát jelentősen megnövelték a nyár utolsó hónapjára. Mialatt brit és portugál erők elállták a keletre és délre tartó utakat, azalatt augusztus 9-én megkezdték a britek Chalaua környékére történő felzárkózást is. Azonban a német erők 10-ére kiűritették táborukat és dél felé tovább haladtak, majd nyugat felé fordulva folytatták útjukat; augusztus 20-én elérték a Melela-folyó vidékét. Illén 22-én és 23-án vonultak keresztül ismét. Ezalatt – a Brit Nyaszaföld felé tartó németek miatt – HAWTHORN tábornok utasítást kapott, hogy jelentősebb egységével a Chirua-tó délkeleti térségébe vonuljon, hogy megakadályozza a németeknek a brit gyarmatra történő betörését. Augusztus 24-én Numarroénál VON LETTOW-VORBECK tábornok hadereje megütközött brit erőkkel, majd 26-án elérték Regonét. A brit erők elhelyezkedése miatt ott véglegesen északnak, Lioma irányába fordultak a németek. Úton az említett település felé több ütközetet is vívott a német utóvéd és a főerő is különböző brit egységekkel. Liomától 10 km-re délkeletre, augusztus utolsó két napján ütközet zajlott le az ellenfelek között, s bár a britek igyekeztek végre sarokba szorítani a németeket, ez a terepviszonyok és a növényzet sajátosságai miatt nem sikerült; azonban a németek jelentős veszteségeket szenvedtek. Eddigre a britek és portugálok fogságába esett vagy meghalt több mint 140 német és 1.100 afrikai katona. Az *antant* kelet-afrikai vezetése a hadifoglyok egy részét az újonnan létrehozott mozambiki fogolytáborokban helyezték el, illetve létesítettek St. Sebastianban is.²⁰⁹⁵

Az emberveszteségek pótlására a németeknek csak az az egy lehetősége maradt, hogy a hordárok közül „besoroztak” és rövid idő alatt kiképeztek jelentős számú csoportot. A Liomától észak felé tovább haladó német hadoszlopot a britek szorosán üldözték, és szeptember folyamán több alkalommal is harcba bocsátkoztak velük. Ez időben a portugál gyarmat északi részén kifogyóban volt az élelem, a nagyszámú *antant* és a német haderő ellátása felemésztette a kevésbé termelő vidék készleteit. A terményekben még továbbra is gazdag, Nyasza-tótól keletre lévő völgyek és Ssongea vidékének védelmében több zászlóaljat is a németek uralta vidéktől északabbra helyeztek át hajók segítségével, míg Medoból nyugatra, Lindiből Negomanon keresztül délnyugatra törtek előre brit hadoszlopok. A németeknek a legtöbb településen sikerült – általában rábeszéléssel – megszerezniük a lakosság nélkülözhető élelmét és élőállatait, ezzel az ellátás hiányt nem szenvedett. VON LETTOW-VORBECK vezérőrnagy hadereje – mivel már régóta függetlenítette magát az utánpótlási vonalaktól – sikeresen kihasználta előnyét, és közel egy hónapon át alig zavartva, a briteknél lényegesen gyorsabban haladt észak felé. Muembét szeptember 17-én érték el a német századok, majd szeptember 28-án átkeltek a Rowuma felső folyásánál, Bangalolo térségében, ismét német területre.²⁰⁹⁶

Német Kelet-Afrika déli kerületeiben általában decemberben érkező esőzések miatt VAN DEVENTER tábornokot sürgette a német erők feltartóztatása, vagy ellenkező esetben olyan irányba terelése, ahol neki kedvező terepet tudhattak. A brit tábornok már októberben attól tartott, hogy a németek ismét beveszik magukat Tunduru, esetleg Mahenge vagy Iringa vidékére, ahol a németek a terepviszonyok miatt hónapokig sikeresen kitartottak, amíg az esőzés abba nem marad. Azonban mind közül a leginkább valószínűnek

²⁰⁹⁵ › *Deutsches Kolonialblatt*. XXIX. évf (1918) 21/22. sz. 319. p. ; VAN DEVENTER 1918-2

²⁰⁹⁶ › VAN DEVENTER 1918-2 ; VAN DEVENTER 1918-3

azt tartotta a kelet-afrikai brit vezérkar, hogy a német tábornok követni foglya WINTGENS százados egységeinek útvonalát, amely hónapokon át tartó menetelést követően volt csak megállítható. Ezen útvonal vidékei ráadásul kedvezőek voltak az élelem-ellátás tekintetében, míg a tágabb országrészek ellenben kevésbé voltak művelés alá vonva. Mindezekből kifolyólag a tengerpart menti kerületekben állomásozó brit erők létszámát ismét felduzzasztották és felkészítették őket a nyugat felé történő átvezényléshez, továbbá Mahenge és Iringa brit helyőrségeit is megerősítették. Tabora vidékére vezényelt egységek parancsnokává EDWARDS tábornokot nevezték ki, s kiépítették e várost és Itundát (Kitunda) összekötő gépkocsi-utat is. Mindezek végrehajtása szeptember végétől kezdődött és közel egy hónapot vett igénybe. A belga OLSEN ezredes dandárja ekközben a Tanganyika-tó délnyugati térségében állomásozott.²⁰⁹⁷

Ezzel egyidőben a Ssongea védelmére a Nyasza-tavon áthelyezni szánt egységek csak lassan tudtak felfejlődni. A hajók befogadóképessége kicsi volt, és a korábbi időszak túlterhelései gyakori műszaki hibát eredményeztek. Ebből kifolyólag az északra tartó németek feltartóztatására, vagy legalábbis lelassítására HAWTHORN tábornoknak nem volt kellő hadereje Sphinxhafen (Mbamba) és Ssongea között. Szeptember végére azonban két *K.A.R.* zászlóaljnak és az *Észak-Rhodesiai Rendőrség* különítményének sikerült állást felvennie Sphinxhafen vidékén, de a német tábornok katonáinak sikerült késlekedés nélkül északra tartaniuk. Ssongeától 25 km-re nyugatra, Fusesnél ütköztek meg a brit és német erők, azonban a németeknek ismét sikerült idejében északra felé továbbállniuk. Az ezt követően újra behajózott brit egységeknek a Nyasza-tavon a korábbival azonos problémákkal kellett megküzdeniük – rossz műszaki állapotú és kis befogadóképességű hajók –, ezért az utolsó századuk csak október 18-án érte el Alt Langenburg kikötőjét. Ezalatt délről a *K.A.R.* századok üldözték a lassan északnyugatra tartó német alakulatokat. Ubenától délre, október 17-én a német utóvédekkel sikerült megütköznie a brit egységeknek, s a másnap elfoglalt településen a németek sok sebesült és beteg katonát hagytak hátra, köztük WAHLE tábornok is itt maradt.²⁰⁹⁸

Mivel a brit hadvezetés még továbbra sem látta előre, hogy VON LETTOW-VORBECK merre kíván tartani, ezért igen jelentős csapatokat mozgattak továbbra is. Így október során két *K.A.R.* zászlóalj Porto Ameliából Bismarckburga (1.800 km-rel odébb!) lett vezényelve, hogy a németek esetleges útját állhassák. Augusztus közepe óta a német hadoszlop három napnál tovább nem állt meg egy helyen, s továbbra is 26–30 km-t tudtak megenni naponta, ha harcok nem tartóztatták őket. Az ilyen erőltetett, vég nélküli menetek során igen nagy távolságot tettek meg Mozambikban, majd visszatérve Német Kelet-Afrikába. Volt olyan német hadoszlop, amely közel 2.500 km-t tett meg öt hónap leforgása alatt; ez minden nap átlagosan 17 km megtett távot jelentett! A német hadoszlopban szolgáló hordárok száma még mindig másfél ezer fő volt, és az utóbbi hónapokban a katonáké sem csökkent jelentősen. Ez felülmúlta a britek hasonló körülmények között véghezvihető teljesítményét. Az Ubenából elvonuló német hadoszlop nyugatra vette az irányt, érintve Neu-Utengulét, amely tágabb vidékét igyekeztek a britek körbezárni, hogy bármely irányú német továbbhaladást feltartóztassanak a többi erő beérkezéséig.²⁰⁹⁹

A brit vezetés a németek délnyugati továbbhaladásában Fife utánpótlási raktár megtámadásának tervét látta. Ezért VON LETTOW-VORBECK erői ismét elhagyták Német Kelet-Afrikát. November 1-jén Fife előterében megerősített brit állásnak sikerült elhárítania a

²⁰⁹⁷ › VAN DEVENTER 1918-3

²⁰⁹⁸ › VAN DEVENTER 1918-3

²⁰⁹⁹ › VAN DEVENTER 1918-3

német támadást, azonban a település raktárának elfoglalását nem tudták másnap megakadályozni. A németek a Fiféhez közeli Mwenzonál lévő brit tábori kórházból 40 kg kinint zsákmányoltak, amely további fél évre elegendő készletnek bizonyult. Ezt követően, délnyugat felé, a gyér növényzetű vidéken erőltetett menetben tovább haladó német hadoszlop november 8-án elérte a 230 km-re fekvő Kasamát. Azonban a megerőltetés hatására számos hordár, különösen Bismarckburg vidékéről származó szökött el. A német tábornok célja ezzel a támadási iránnyal az volt, hogy minél előbb elérje a Bangweolo és a Moero tavak térségét, ahol élelemkészletük utánpótlását remélte. Ezzel egyidőben OLSEN ezredes egységei délnek indultak, és megkezdték a rhodesiai vasúton történő csapatszállítás előkészületeit is, miközben a németektől északra brit egységek a lehetséges kitörési irányokat vonták ellenőrzésük alá.²¹⁰⁰

Németország háborús szövetségesei 1918. közepére katonailag, anyagilag és gazdaságilag kimerültek, tartalékaik nagy részét már felélték. Az egyre nagyobb terhet képző háborúból először Bulgária lépett ki fegyverszünet révén 1918. szeptember 30-án, majd Törökország éppen egy hónappal később, október 30-án írta alá a fegyvernyugvási egyezményt. A belső feszültségekkel terhelt Ausztria–Magyarország 1918. november 3-án írt alá Padovában fegyverszüneti egyezményt Olaszország képviselőjével, amely csak másnap délután lépett életbe. Az egyedül maradt német haderőnek nem lett volna lehetősége az egyre gyorsabban felszabaduló *antant* haderők által esetlegesen megerősödő arcvonalak ellen sikerre vinni hadműveleteit. A belső politikai és katonai válság miatt megrendült Németországban, november 9-én II. Vilmos német császár és porosz király lemondott trónjáról és a semleges Hollandiába távozott. A **fegyverszünet**ért folyomódó német küldöttség háromnapos tárgyalást követően 1918. november 11-e hajnalban aláírta az egyezményt, amely aznap 11 órakor lépett életbe. Ennek (C. fejezet) XVII. pontja rögzítette, hogy „valamennyi Kelet-Afrikában harcoló német haderőt az Antant által meghatározott időn belül ki kell vonni”.

Az I. világháború lezárása Kelet-Afrikában

Az európai fegyverszünet híre még november 11-én eljutott a németekkel immáron Közép-Afrikában harcoló brit egységek vezérkarához, azonban a németekkel – a távíróhálózat megrongált állapota miatt – nem tudtak kapcsolatba lépni. November 12-én a német menetoszlop java elérte Kasamát, majd az este folyamán, a település déli előterénél egy kisebb német egység brit járőrökkel tűzharcba keveredett. Másnap, november 13-án a német főerő dél felé vette az irányt, majd később KOEHL százados Kasamában visszamaradt utóvédjei egy motorkerékpáros brit futárt fogtak el. A futárnál lévő távirat VAN DEVENTER tábornok üzenetét tartalmazta, amely az Európában beállt a fegyvernyugvás tényét ismertette. Az üzenet egyúttal ismertette azt is, hogy a brit egységek parancsot kaptak arra, hogy támadást nem kezdeményezhetnek, kizárólag önvédelemből használhatják fegyvereiket. Erről – a dél felé futó távbeszélő-vonal segítségével – sikerült igen hamar értesíteni VON LETTOW-VORBECK vezérőrnagyot, aki hitelt adott a távirat tartalmának. Ezalatt a németek előőrse már elért a chambesi-i gumigyár térségénél a Chambesi-folyót, ahova a német parancsnok 20 órakor érkezett meg, hogy személyesen adja át az ottani egységnek is a hírt. Az éjszaka folyamán megérkezett VAN DEVENTER következő távirata, amely már arról szólt, hogy a németországi kormány a fegyverszüneti megállapodás értelmében elfogadta, hogy a kelet-afrikai német haderő november 11-től számított egy hónapon belül,

²¹⁰⁰ > VAN DEVENTER 1918-3 ; VON LETTOW-VORBECK: 311-312. p.

feltétel nélkül leteszi a fegyvert. Ezen túlmenően a brit parancsnok–vezérkari főnök ismertette feltételeit: felszólította a német parancsnokot, hogy adja át az *antant* hatalmak fogságban tartott katonáit,²¹⁰¹ és fegyverletétel céljából késedelem nélkül vonuljon egységével Abercornba, ahol élelemmel tudja ellátni a németeket. A német tábornok november 14-én a brit kerületi megbízottal közölte, hogy VAN DEVENTER utasítása szerint fog eljárni, a hivatalnoktól ekkor értesültek első alkalommal a németországi zavargásokról és a császár lemondásáról. A fegyverletételre november 25-én került sor EDWARDS tábornok abercorni székhelyén. VAN DEVENTER tábornok elismeréseként a német tiszteknek engedélyt adott, hogy kardjaikat továbbra is viselhessék, valamint a többi német katona megtarthatta a lőszer nélküli fegyverét.²¹⁰² Ezzel, két héttel a német fegyverszünet aláírását követően, valamennyi hadszíntéren **lezárult a Világháború.**²¹⁰³

A britek 1918. november 25-én számba vették a németektől lefoglalt fegyvereket és az őrizetbe vett személyeket. Eszerint SCHNEE kormányzó és VON LETTOW-VORBECK tábornok, valamint 20 tiszt, 6 egészségügyi tiszt és orvos, további 3 szakági tiszt, 125 német katona, 1.156 *askari* és 1.598 hordár adta meg magát az *antant* hatalmak kelet-afrikai haderejének. A fegyverletételkor egy, még a portugáloktól zsákmányolt löveget 40 lőszerrel, 37 géppuskát (7 német, 30 brit gyártmány volt), 1.071 brit és portugál eredetű puskát, valamint 208.000 lőszerrel adták át a győzteseknek. A *Schutztruppé*nek az afrikai katonái és teherhordói felé ekkor már megközelítőleg másfél millió rúpia tartozása volt. Mivel ezt az összeget a kelet-afrikai német parancsnoknak sem a brit, sem a német kormánytól nem sikerült kiutaltatnia, ezért az egyéni tartozásokról bizonylatokat állítottak ki, hogy az érintettek a követeléseiket majd igazolni tudják. Míg Abercornból az afrikaiakat Taborába szállították, addig a németeket Dar es Salaamba vitték, ahol több mint másfél hónapot kellett szögesdróttal körbevett táborban várakozniuk.²¹⁰⁴ VON LETTOW-VORBECK és a legtöbb, még Kelet-Afrikában örzött német 1919. január 17-én indult el hajóval Dar es Salaamból. A 114 német katonát és tengerészt, 107 német nőt és 87 gyereket 200 brit katona kísért el Európában történt partraszállásukig.²¹⁰⁵ Németországban a berlini Brandenburi kapunál látványos felvonulás keretében fogadták Paul VON LETTOW-VORBECK vezérőrnagyot.²¹⁰⁶

²¹⁰¹ Köztük volt a már három hónapja fogságba esett DICKINSON ezredes is.

²¹⁰² › VAN DEVENTER 1918-3 ; VON LETTOW-VORBECK: 314–318. p.

²¹⁰³ Igaz az I. világháború 1918. őszi befejezését számos európai ország esetében újabb háborúk kirobbanása követte, hogy felvegyék a harcot a mohó megszálló erők ellen, vagy a békeszerződésben rögzítettekkel elégedetlenek igyekeztek jobb helyzetbe kerülni.

²¹⁰⁴ › VAN DEVENTER 1918-3 ; VON LETTOW-VORBECK: 318–321. p.

A géppuskákból négy példány még az 1950-es években is a lusakai, *Észak-Rhodesiai Ezred* laktanyájánál volt látható.

²¹⁰⁵ › VON LETTOW-VORBECK: 325. p.

A belgiami Antwerpenben partra szálló német csoport Hollandián keresztül utazott Németországba.

²¹⁰⁶ VON LETTOW-VORBECK tábornok Németországba visszatérve, 1919-ben a hadseregen belül maradt, ahol dandárparancsnoki beosztást kapott. A 49 éves tábornok még abban az évben feleségül vette a 14 évvel fiatalabb Martha WALLROTH-ot. 1920-ban fegyverhasználat nélkül véget vetett a hamburgi felkelésnek; azonban a KAPP-puccs kapcsán 1920. nyarán leszerelt és elhagyta a hadsereget. Ezt követően Brémában, mint külkereskedő dolgozott.

A német tábornok 1928. májusától 1930. szeptemberéig a *Reichstag* képviselője volt, a *Nemzeti Néppárt* színeiben. VON LETTOW-VORBECK – meghívásra – 1929. december legelején a korábban Kelet-Afrikában harcolt főtisztek tiszteletére Londonban megrendezett banketten közösen vett részt Jan C. SMUTS tábornokkal. SMUTS pohárköszöntőjében méltatta korábbi ellenfelét, akivel ezután tartós barátság alakult ki. A rendezvény után a brit trónörökös – a későbbi VIII. EDVÁRD – hosszabb kihallgatáson fogadta a német tábornokot. Később HITLER kormányának tevékenységét gyanakvással figyelte, s amikor felajánlották számára, hogy a náci Né-

A német kelet-afrikai *Schutztruppe* a kelet-afrikai műveleteivel és hadjáratával sikeresen kitartott az európai háború lezárásáig. Bár 1917. vége óta gyakorlatilag már csak önmagukat védték, német gyarmati terület nélkül, azonban az abercorni fegyverletételig mindvégig jelentős brit, portugál és belga erőt kötöttek le. A német haderő egyes egységei Taveta vidékéről több mint 6.000 kilométeren keresztül menetelt és harcolt 1916. márciusa és 1918. novembere között. Az általuk bejárt terület az akkori Németország nyugati és keleti határa közötti távolság több mint négyszeresét tette ki. Azonban kelet-afrikai útvonalak, közlekedési nehézségek (esőzések, áradások, szárazság), illetve az európai, és sokszor az afrikai szervezetnek is nehezebben viselhető légkör és betegségek sokkal nagyobb megpróbáltatásnak tette ki a katonákat, mintha ezt a távolságot Európában tették volna meg.

A mindvégig VON LETTOW-VORBECK parancsnoksága alá tartozó német kelet-afrikai ***Schutztruppéhez hadba vonultatott*** 3.007 német és központi hatalmak állampolgára közül 439 fő (ebből 75 tisztt) elesett, 256 fő (20) betegségben, 23 fő (5) balesetben hunyt el, 21 katona öngyilkos lett, 874 fő (190) megsebesült és 2 fő megszökött. A közel húszezer harcra küldött *askariból* 1.290 elesett, 3.669 fő megsebesült, 4.510 eltűnt, 4.275 fogságba esett, valamint 2.847 katona megszökött, dezertált. A négy év alatt, az összesen 45.000 főre tehető hordár-létszámból közel 7.000 fő halt meg, főként megbetegedések következtében.²¹⁰⁷ Az Abercornban 1918. novemberében fogságba esett 1.156 német *askari* közül a – háború utolsó hónapjaiban felerősödő – spanyolnátha (influenza) járvány következtében 162 fő halt meg.²¹⁰⁸ A német kelet-afrikai *Schutztruppében* illetve az alá rendelt fegyveres alakulatokban több magyar is szolgált. KÁLMÁN Géza és DEBRECZENI Gyula hadnagyok mellett ismerjük (a német nemzetiségű) CALLMEYER Hugo budapesti illetékességű önkéntes katonát, aki előbbiekkal ellentétben a háború alatt, még 1915. augusztus 17-én Aruschában, betegségben elhunyt.²¹⁰⁹

Az ***antant hatalmak felsorakoztatott hadereje*** 1914. és 1918. között Kelet-Afrikában 137 tábornok és 144.500 egyéb rendfokozatbéli katona és 160.000 hordár volt; természetesen e létszámnak csak egy kis része harcolt egyszerre Német Kelet-Afrikában. A Brit Birodalom Kelet-Afrikában 120 ezer katonát vezényelt a harcokra a háború több mint négy éve alatt. Indiából 52.339 katona (ebből 46.936 indiai, illetve 5.403 európai származású volt), Dél-Afrikából 43.477 dél-afrikai brit és búr katona vett részt a hadműveletekben. Rhodesia és Nyasaföld 8.329 katonát állított ki, a nyugat- és kelet-afrikai brit gyarmatok összesen 15.000 katonát biztositottak. Belga Kongó kormányzósága 12.000 főt küldött a német kelet-afrikai frontokra, s Portugáliából és Portugál Indiából 18.483 katonát vezényeltek Mozambikba. A Brit Birodalom kormányainak a német kelet-afrikai hadjárat 72 millió aranyfontba került (ez Német Kelet-Afrika 1913-as kivitelének 19-szeresét,

metország nagykövete legyen, elutasította azt. Ezt követően mellőzötté vált a szélső jobboldali kormányzat részéről.

A II. világháborút követő nélkülözésekben korábbi brit ellenfelei segítettek családjának. 1953. elején, az akkor már 83 éves VON LETTOW-VORBECK afrikai utazást tett. Ennek részeként Tanganyikába is ellátogatott, ahol tiszteletére rendezett fogadáson vett részt, és ott találkozhatott korábbi *askari*jaival is. Az 1950-es években VON LETTOW-VORBECKnek a *Berlini Egyetem* tiszteletbeli doktori címet adományozott, s a *Rostocki Egyetem* tiszteletbeli tagja lett, majd 1956-tól szülővárosa, Saarlouis tiszteletbeli polgárrá avatta. 1964. március 9-én, 94 évesen halt meg Hamburgban (Nyugat-Németország), túlélve két fiát és feleségét is.

²¹⁰⁷ > CLODFELTER

²¹⁰⁸ > ILIFFE: 269–270. p.

²¹⁰⁹ > Web: http://www.weltkriegsopfer.de/Kriegsopfer-Hugo-Callmeyer_Soldaten_0_498727.html (2014.12.21-e 23:45-ös állapot szerint)

az Egyesült Királyság I. világháborús kiadásának 0,79 %-át tette ki).²¹¹⁰ A **veszteségeket** tekintve, a brit haderő egységeiből a több mint négy évig tartó harcok során elesett 3.443 fő (ebből 270 tiszt), betegségek következtében 6.558 (125) katona halt meg, 1.310 (66) eltűnt, 7.777 (514) megsebesült. A közel 160.000 hordár közül 376 elesett a harcok során, 1.645 megsebesült, 635 német fogságba esett és 44.911 fő (!) betegségekben halt meg.²¹¹¹ Csak a brit katonai halálozásokat tekintve, a háború valamennyi harcterén elesettek 1,13 %-a halt meg kelet-afrikai harcmezőkön és a mögöttes területeken. A több mint 12.000 főt, főként afrikaiakat számláló belga haderőből 1.953 katona esett el, és ezen felül megközelítőleg 7.100 hordár vesztette életét, a sebesültek száma meghaladta a 1.200 főt. Csak a belga katonai halálozásokat tekintve, a háború valamennyi harcterén elesett belgák 5,1 %-a halt meg kelet-afrikai harcmezőkön és a mögöttes területeken. A portugál részről Kelet-Afrikában harcba küldött 18.483 főből 1.734 katona esett el, s több mint 2.000 sebesült meg.²¹¹² A hordároknak segítő öszvérek, lovak és ökrök közül a négy év alatt megközelítőleg 140.000 hullott el.²¹¹³

A kelet-afrikai brit erők parancsnokai, vezérkari főnökei	
1914.09.01. – 1914.10.31.	James M. STEWART dandártábornok
1914.10.31. – 1914.11. hó	Arthur Edward AITKEN vezérőrnagy
1914.11. hó – 1915.03. hó	Richard WAPSHARE dandártábornok
1915.04. hó – 1915.12. hó	Michael TIGHE dandártábornok
1915.12. hó – 1916.03.01.	Horace SMITH-DORRIEN vezérőrnagy
1916.03.01. – 1917.01.20.	Jan Cristiaan SMUTS altábornagy
1917.01.20. – 1917.05.29.	Arthur Reginald HOSKINS altábornagy
1917.05.29. – 1918.11. hó	Jacob L. VAN DEVENTER altábornagy ²¹¹⁴

A KÖNIGSBERG könnyűcirkáló megsemmisítésére irányuló hadműveletek

A S.M.S. KÖNIGSBERG könnyűcirkálót a H.M.S. PEGASUS elleni, 1914. szeptember 20-ai zanzibári támadás után, a Rufiji-torkolatban huzamos idejű ott tartózkodáshoz készítették fel. Fedélzetét és felépítményeit (kéményeit, árbocait) lehetőség szerint álcázták, s a könnyebb berakodás és kihajózás érdekében a partról pallóhidat építettek ki.²¹¹⁵ Hét nappal a zanzibári támadást követően újabb, váratlan rajtaütés érte a Brit Birodalom indiai-óceáni országait. Akkor a német S.M.S. EMDEN könnyűcirkáló az indiai Madras kikötőjét lőtte és felrobbantotta az olajtározót is. A Rufijin működő német hajókat a könnyűcirkáló igényeinek rendelték alá. A Kormányzóság 1914. szeptemberében a KÖNIGSBERG kíségetése céljából hadba vonultatta a 800 tonnás HEDWIG gőzöst, a 250 tonnás ADJUTANT tehergőzöst, az 575 tonnás KAISER WILHELM II személygőzöst, a 200 tonnás RUFYI-t, a 115 tonnás ROWUMÁ-t, a 100 tonnás, 25 méteres TOMONDO farkerekes folyamgőzöst, a PUCK gőzvontatót és a PHÖNIX gőzhajót. E hajókból felállították a *Festungsbootabteilungot* (azaz a „Órhajó Különítmény”), mely fél-flottillaként volt besorolva.

²¹¹⁰ › CLODFELTER ; VON LETTOW-VORBECK: 325. p.

²¹¹¹ › CLODFELTER

²¹¹² › CLODFELTER

²¹¹³ › VON LETTOW-VORBECK: 325. p.

A veszteségek mértékét jelzi, hogy egy 1916. novemberében Morogoroból útnak indult ezerfős lovas egység lovainak 90 %-a hat héten belül elhullott, betegségek következtében.

› SMUTS 1917

²¹¹⁴ Jacob VAN DEVENTER altábornagy 1922. augusztus 17-én, 48 évesen hunyt el a dél-afrikai Johannesburgban, egy gépkocsi-baleset következtében.

²¹¹⁵ › BARKER

Idővel ide osztották be a Tanganyika-tavon zsákmányolt, majd onnan átszállított 1.000 tonnás KOMMANDANTUR gőzöst is (a korábbi, belga neve BELGICA volt).²¹¹⁶ A parti, védelmi állásokra kivezényelt *Schutztruppe* egységekből hamarosan létrehozták a 150, döntően *askarik* alkotta „*Abteilung Delta*” (*Delta-torkolat Küllönítmény*) alegységet, vezetésével Werner SCHOENFELD tartalékos korvettkapitány²¹¹⁷ bízta meg. A KÖNIGSBERG könnyű lövegeivel és géppuskáival megerősített egység feladata lett a deltatorlatba esetlegesen betörő ellenség visszaszorítása és a brit partraszállási kísérletek megakadályozása.²¹¹⁸

A britek megpróbálták mihamarabb megtalálni a német hadihajó rejtekhelyét, ezért a következő hetek során számos hadihajójuk kutatta át a kelet-afrikai öblöket és folyótorkolatokat, mindhiába. A tengerzár brit parancsnokának a KÖNIGSBERG megtámadásához elsőként arra volt szüksége, hogy megtudja, hogy a Rufiji-folyó torkolatának melyik csatornájában horgonyzik az ellenfél hadihajója. A szárazföldi felderítés, illetve a tenger felől történő megfigyelések nem vezettek célra, ezért kézenfekvő volt, hogy a kérdéses vidéket a levegőből térképezzék fel. Ennek végrehajtására – a Dél-Afrikában, a háború előtti hónapokban bemutató repüléseket végző, és a *Jóreménység-foki Hajóraj* parancsnoka által is ismert – H. D. CUTLER pilótát, mint repülő alhadnagyot vezényelték Gerard HUDSON két, 90 lóerős *Curtiss* vízi-repülőgépeinek (repülőcsónak) egyikével a Mafia-szigetekre. A repülőgépet és vezetőjét szállító KINFAUNS CASTLE segédcirkáló november 15-én délben érkezett meg a céljához: a Mafia-szigetek északi csúcsától (Ras Mkumbitól) nyugatra fekvő kis Njororo-szigethez. Itt a beérkező brit hadihajó támogatása mellett partra szállították a légi járművet, majd a brit tengerészek megkezdték az első vízi-repülőgép állomás felállítását. Az első sikeres repülésre – számos javítást követően – november 22-én került sor, bár nem sikerült visszatérni a leszállóhelyhez, azonban a pilóta sikeresen leszállt egy lakatlan hordalékszigetnél. A britek egy hamarosan elfogott német *dau* legénységétől tudták meg, hogy a *Curtiss* repülőcsónak a torkolattól messze délen futott partot. Ezt követően a kimentett, majd megjavított repülőgép megkezdte szerencsésebb felderítéseinek sorát, s fel is fedezte a KÖNIGSBERG-et, a torkolattól 22 km-rel feljebb. Azonban a felderítőnek nem nagyon hitt a tengerzár törzskara, mivel az elfogott német térképek csak hét kilométerig jelezték hajózhatónak a jelzett folyóágot akkora hajók számára, mint a német hadihajó. Ezért egy haditengerészeti navigátort, mint megfigyelőt akartak küldeni a pilótával. Azonban az újabb meghibásodás és a repülőcsónak testének lékesedése nem tette lehetővé újabb felderítés végrehajtását addig, amíg alkatrész vagy új repülőgép nem érkezett. A második felderítés során azonban beigazolódott a korábbi jelentés valóságosága, s azt további felszállások követték: pontosították a térképeket, a csatornák alacsony vízállás mellett történő hajózhatóság, illetve a lehetőségek mérlegelése végett. A KINFAUNS CASTLE segédcirkáló a következő hónapok során a vízi repülőgépek ellátó- és szállítóhajója lett. Azonban a KÖNIGSBERG idővel megváltoztatta a helyét, 3 kilométert hajózott a dagály segítségével felfelé. A kelet-afrikai vizeken járőröző legerősebb brit hadihajót, a CHATHAM-et december elején szükségszerűségből, ideiglenesen Mombasába vezényelték. Ekkor viszont nem maradt a Mafia-szigetek vizein olyan hajó, amely a német könnyű-

²¹¹⁶ > GRÖNER

²¹¹⁷ A Kelet-Afrikában állomásozó német hadihajón, majd a kínai Csiaocsou (Kiautschou) gyarmat tengerész tüzérségénél is szolgáló Werner SCHOENFELD korvettkapitány 1908-ban vonult tartalék állományba, majd Moschi kerületben lett ültetvényes gazdálkodó; 1914. novemberében helyezték ismét állományba.

²¹¹⁸ > VON LETTOW-VORBECK: 84–85. p.

cirkálót fel tudta volna tartóztatni, ha a nyílt vízre kifut.²¹¹⁹ Erről azonban a németek nem szereztek tudomást.

A KÖNIGSBERG újabb rejtekhelyének felderítése nem volt zökkenőmentes, a brit repülőcsónaknak folyamatosan voltak különböző természetű meghibásodásai. A torkolatbeli Mzungunál lévő tisztiórsnál december 10-én már újra észleltek brit repülőgépet a németek.²¹²⁰ Azonban akkor a légi jármű motorja repülés közben meghibásodott, így a torkolat felett kényszerleszállt repülőgépet a német járőr a partra húzta, és CUTLER alhadnaggal együtt fogságba ejtették. A britek üzemeltette HELMUTH lövegüzével hiába próbált segíteni a pilótának a szökésben, azonban a súlyosan megsérült repülőgépet magukkal tudták vontatni. A brit hadvezetés számára ekkor két terve volt az Indiai-óceán forgalmát esetlegesen zavarni tudó német hadihajó elsüllyesztésére. Mivel kis merülésű tengeri hadihajó (monitor) nem állt rendelkezésre, ezért végül repülőgépek segítségével történő bombatámadás mellett döntöttek.²¹²¹ A KÖNIGSBERG ez időben Ssalale térségéből a legnyugatibb hajózható folyóágon, a Kikunja-csatornán keresztül a Rufijin felfelé haladt, majd Suini falu vidékén (a Bumba- és Kiomboni-ágaknak a főágról való elágazása között) vetett horgonyt.

Ekközben a brit tengerzár parancsnoka a szárazföldi felderítésről hozott döntést, amely végrehajtására a búr katonacsuládból származó Philip Jacobus PRETORIUS-t kérték fel. Ő nemcsak régóta vadászott Német Kelet-Afrikában, hanem meglehetősen jó helyismerettel is rendelkezett a térségről korábbi útjai révén. PRETORIUS csónakon közelítette meg a német szárazföldet és már az első alkalommal felfedezte a német utánpótlási vonalat, és a könnyűcirkálót is lesből megfigyelhette. Később, a torkolatvidékre újból visszatérve arab kereskedőnek álcázva magát sikerült megtudnia, hogy a torpedókat már korábban folyóparti állásokhoz telepítették.²¹²² Ez idő alatt, 1914. december 23-án a DUPEIX a KADET társaságában megjelent a Ssimba-Urungi-csatornában és lövéseikkel zavarótevékenységet folytattak, ugyanakkor a Kiomboni-torkolatban megjelenő FOX könnyűcirkáló a német parti ütegek lövéseitől visszavonulni volt kénytelen.²¹²³

A brit hajóraj cirkáló-fedezetének tüzéségi támogatása mellett, 1915. január 10-én reggel 300 fős brit kelet-afrikai és indiai egység szállt partra a Mafia-szigeteken. A Rufijifolyó torkolata előtt fekvő jelentős szigetet mindössze három német és 15 afrikai, valamint 9 sorozott polgárőr alkotta rendőri erő védte; a jelentős túlerővel szemben vívott rövid harc után megadták magukat.²¹²⁴ A britek a szigeten helyőrséget létesítettek és a Rufijin

²¹¹⁹ › H.M.S. Kinfaus Castle hajónaplója ; JONES: 2–4. p.

²¹²⁰ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) 100. sz. (dec. 12.) ; BARKER

²¹²¹ › JONES: 4–5. p.

CUTLER alhadnagy egészen 1917. novemberéig, a német csapatok Mozambikba történő átkeléséig maradt a németek fogságában.

²¹²² › BARKER

Philip Jacobus PRETORIUS már 1907-ben vadászjeggyel rendelkezett a kelet-afrikai német gyarmaton (a bejegyzés szerint: „Pretorius, I. P.”). Egyes források Pieter PRETORIUS-t említenek, aki Német Kelet-Afrikában is vadászott a háború előtti években. Azonban ilyen névre a német hatóságok nem adtak ki engedélyt.

› *Amtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika*. VIII. évf. (1907) 23. sz.

²¹²³ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) 105. sz. (dec. 30.)

²¹²⁴ A Ras Kisimaninál (Kisimani Mafianak körzeti központja volt) partra szálló brit katonák Dundani körül (a sziget északnyugati felében) elterülő ültetvényekig, 40 km-t hatoltak előre, ahová a német ültetvényesek, hivatalnokok és a rendőrszolgálat vonultak vissza. A Dundaninál kezdődő harc során Ngombeni határáig visszahúzó védők, három órás harc és SCHILLER tartalékos hadnagynak, az osztag parancsnokának súlyos sérülése után megadták magukat. Valamennyi német brit fogságba esett, azonban VON DELLING polgárőrnek egy *dau* fedélzetén sikerült Kilwába menekülnie.

› *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVII. évf. (1915) 8. sz. (jan. 23.) ; VON LETTOW-VORBECK: 86. p.

horgonyzó német könnyűcirkáló kiútját elálló hajók részére utánpótlási raktárt hoztak létre. Mindezekon túl, Mafiától nyugatra fekvő kisebb szigeteken megfigyelőállásokat állítottak fel, hogy a folyótorkolat előtti mozgást figyelhessék és szükség esetén jelenthesék. A britek által – az 1914. október 9-ei elfogását követően – felfegyverezve szolgálatba állított ADJUTANT tehergőzös Kilwa és a Mafia-szigetek környékén folytatott támadásokat december végén, majd a német könnyűcirkáló felkutatására küldték felderítő útra a Rufiji torkolatvidékére.²¹²⁵ 1915. február 6-án reggel, felderítő és járőrútja során az említett gőzhajóra a német parti állások felől tüzet nyitottak, azonban egy hibás kormányművelet következtében a hajó fövenyes zátonyra futott fel. A megfeneklett ADJUTANT egy tiszt, 21 brit és 2 afrikai katona alkotta legénységét foglyul ejtették – egy fő meghalt – és a német járőr veszteség nélkül visszafoglalta a gőzhajót.²¹²⁶ A zátonyról levontatott tehergőzös ismét a német könnyűcirkáló mellett kapott szolgálati feladatokat. Majdnem egy héttel visszafoglalását követően, február 12-én délután a Rufiji torkolat egyik ágánál horgonyzó H.M.S. WEYMOUTH látókörébe került, amely 14:55-kor lövésekkel fordította vissza a német felfegyverzett gőzhajót.²¹²⁷

A KÖNIGSBERG helyének légi felderítésére 1915. január közepén az Egyesült Királyságból két, 100 lóerős *Sopwith Type 807* felderítő repülőcsónakot (az S920-as és S921-es jelzésűeket) két pilóta – J. T. CULL és H. E. M. WATKINS repülő-hadnagyok²¹²⁸ – és 18 fős repülőgépszerelő-csoport társaságában indítottak útnak a PERSIA teherhajó fedélzetén. A csoport és a légi járművek a Szezei-csatornán át Bombay-be utaztak, ahol a próbarepülések után átszálltak a három hete ott tartózkodó KINFAUNS CASTLE-ra, amely február 13-án futott ki velük. A repülőgépek és személyzeteik a Mafia-szigetek mellett fekvő Njororo-szigethez február 21-én érkeztek meg. Hamarosan kiderült, hogy az eredetileg tervezett összesen 80 kg-nyi bombateherrel és teljes üzemanyag-feltöltöttséggel nem tudnak üzembiztosan felszállni. Így a KÖNIGSBERG elleni hatékony légi támadást indításáról le kellett mondani. Ráadásul már február 24-én az S921-es repülőgép – próbaútja során – javíthatatlanul összetört.²¹²⁹

A KÖNIGSBERGget illetően, a németek részéről a Rufiji-deltában nem történt bővítés vagy jelentős változás. A könnyűcirkáló karbantartását ellátták, s a deltatorkolat ágainak védelmét továbbra is fenntartották. A KÖNIGSBERG szénkészletét némileg kiegészítették abból a megmentett 200 tonna szénből, amelyet egy Tangánál, 1915. március 13-án zátonyra futott brit hajóról dobtak a sekély vízbe, hogy dagálykor szabadulhassanak a szorult helyzetükből.²¹³⁰ Mivel a Manza-öbölben, április közepén elsüllyedt RUBENS szén-szállító hajó másfél ezer tonna szénkészletét nem sikerült megmenteni, ezért a KÖNIGSBERG kifutásának és hazatérésének lehetőségével a továbbiakban nem számolhattak. A legénység nélkülözhető tagjait LOOFF fregattkapitány áthelyezte VON LETTOW-VORBECK más alegységeihez; így, többek között a Tanganyika-tóhoz 68 fő került, akik az átadás előtt álló GÖTZENre kerültek beosztásra.²¹³¹

Az Egyesült Királyságból útnak indított három, *Short Type 135* repülőgép és további személyzet fokvárosi átrakodást követően április 10-én futott ki a LACONIA felfegy-

²¹²⁵ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVII. évf. (1915) 1/2. sz. (jan. 2.)

²¹²⁶ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVII. évf. (1915) február 6-ai különszám és 13. sz. (febr. 10.)

²¹²⁷ › H.M.S. Weymouth hajónaplói

²¹²⁸ A brit repülő-hadnagy rendfokozat a szárazföldi haderónél századosival, a repülő-alhadnagy a főhadnagyyal volt azonos.

²¹²⁹ › H.M.S. Kinfaus Castle hajónaplója ; JONES: 6. p.

²¹³⁰ › VON LETTOW-VORBECK: 86. p.

²¹³¹ › BARKER

verzett gőzhajó fedélzetén, hogy négynapos durbani várakozást követően április 23-a reggelén megérkezzenek a Rufiji torkolata előtti Njororo-szigethez (a szállítóhajó ezt követő közel három hónapig a sziget körüli vizeken tartózkodott). A repülőgépek kisebb javításai után, két nappal később, 25-én már az első felderítés alkalmával CULL rajparancsnok nemcsak rátalált a másfél hete a Kikunja-ágban, Ssalalével egy vonalban horgonyzó KÖNIGSBERGre, de a repülőgép megfigyelője légi fényképeket is készített a hadihajóról. Azonban a visszaúton alacsonyan haladó repülőgépet németek puskákkal eltalálták és ezért a gép kényszerleszállt a tengeren; a britek sikeresen elvontatták a légi járművet és személyzetét is. Egy másik berepülés alkalmával a németek ismét puskatűzzel lelőtték a felderítő repülőt, amelynek tengerre kényszerleszállt személyzetét ezúttal CULL repülő hadnagy mentette ki. Mivel a bombatámadást még továbbra sem tudták repülőgépről megoldani, illetve a brit hajók jelentős kockázat nélkül nem tudtak volna felhajtani a Rufijin, ezért a következő hetek számottevő esemény nélkül zajlottak.²¹³²

Ezalatt, 1915. április 12-én kora hajnalban a DUPLEX a Kwale-sziget ellen ismételt támadást indított, de ezúttal is megelégedtek annak fő településére leadott lövésekkel. A Rufiji torkolatának feltételezett német állásai ellen április 23-ról 24-re virradó éjjel intéztek támadást brit hadihajókról.²¹³³

A nyugat-indiai-óceáni brit kereskedelmi hajózásra továbbra is fenyegető veszélyt jelentő KÖNIGSBERG megsemmisítése egyre sürgetőbbé vált, mivel a Rufiji-torkolat felügyelete meglehetősen nagy anyagi és eszközbeli ráfordítást jelentett. Herbert KING-HALL altengernagy, a *Jóreménység-foki Hajóraj* parancsnokának irányítása alatt a kelet-afrikai tengerzár fenntartását 1915. tavaszán a következő hajók segítségével tartották fenn: GOLIATH csatacirkáló, CHATHAM, CORNWALL, DARTMOUTH, FOX, HYACINTH, PYRAMUS, PIONEER, WEYMOUTH cirkálók, és számos további felfegyverzett vagy kisegítő hajó, köztük a KINFARNS CASTLE és a LACONIA felfegyverzett teherhajó is.²¹³⁴

A londoni brit haditengerészeti vezetés ezért végül kis merülésű tengerjáró monitorok Kelet-Afrikába küldését rendelte el. A H.M.S. SEVERN és MERSEY – J. A. FULLERTON sorhajókapitány, illetve R. A. WILSON fregattkapitány parancsnoksága alatt – 1915. április utolsó napjaiban, vontában útnak indult Máltáról a Szezi-csatornán keresztül Kelet-Afrika vizeire.²¹³⁵ A két monitor 1915. június 3-án érkezett meg Mafia-sziget északi horgonyzóhelyére. Ezalatt a Mafia-szigetek nyugati részén szárazföldi leszállásra alkalmas repülőgépek részére leszállómezőt létesítettek, fém hangárral és szálláshellyel. A *Royal Naval Air Service* (brit *Királyi Tengerészeti Légi Szolgálat*) kötelékében új repülőgépek a LAURENTIC fedélzetén érkeztek meg június 18-án, amely repülőrajnak R. GORDON repülő-őrnagy lett a parancsnoka. A négy új repülőgép közül kettő 140 lóerős *Henri Farman*, és kettő, 80 lóerős *Caudron* volt. Azonban a haditengerészeti egységekkel közös

²¹³² › H.M.S. Laconia hajónaplói ; JONES: 7–8. p.

²¹³³ › VON LETTOW-VORBECK: 87. p.

²¹³⁴ › BARKER

²¹³⁵ › H.M.S. Mersey hajónaplói ; H.M.S. Severn hajónaplói ; JONES: 8–9. p.

A két tengerjáró monitor eredetileg Brazília részére készült brit hajógyárban, SOLIMONES illetve MADEIRA néven. Azonban a háború kitörésének napján az építés alatt lévő hadihajókat a brit kormány kártérítés mellett lefoglalta.

Az egyenként 1.260 tonna vízkiszorítású, két-két 6 hüvelykes (152,4 mm) és ugyanennyi 4,7 hüvelykes (119,4 mm) löveggel ellátott hadihajók már 1914. augusztusban szolgálatba álltak. Először a belga partok előtt novemberig, majd 1915. márciustól a MERSEY Málta környéki, a SEVERN a Dardanellák előtti vizeken járőrözött. Személyzetük 10 tiszt és 150 alacsonyabb rendfokozatú tengerészből állt. A hajók merülése mindössze 1,5 méter volt, sebességük azonban csak 12 csomót érte el (22,2 km/óra).

gyakorlat során egy *Henri Farman* és egy *Caudron* használhatatlan állapotba került. A fennmaradó repülőgépekkel ennek ellenére folyamatosan ellenőrizték a KÖNIGSBERG könnyűcirkáló helyzetét, amely április közepe óta változatlan volt.²¹³⁶

A **KÖNIGSBERG elleni brit támadás** időpontját KING-HALL altengernagy 1915. július 6-ában állapította meg. A támadás előestéjén a SEVERN és MERSEY elindult a Mafia-szigetek partjaitól, hogy a Kikunja-ág torkolatától északra kijelölt helyen 22:27-kor, illetve 23:05-kor lehorgonyozzanak. A támadáshoz másnap meginduló két monitorra 05:40-kor a Kikmiguninál lévő német parti lövegek tüzet nyitottak, amelyek azt viszonozták. Tíz perc múlva a brit hadihajók behatoltak a Kikunja-ágba, s 06:00-kor a MERSEY elsüllyesztett egy német *daut*. Ezalatt a WATKINS repülő-hadnagy vezette *Caudron* repülőgép 1.800 méterről bombát dobott a német hadihajóra, de célt tévesztettek; a repülőt ezt követően CULL repülő-hadnagy vezette *Henri Farman* repülőgép váltotta fel. A monitorok 06:20-kor, megközelítőleg 7 kilométerrel a torkolat felett horgonyt vetettek. A SEVERN 06:48-kor 10 kilométer távolságból tüzet nyitott a KÖNIGSBERG horgonyzóhelyének vélt irányába, amelyet a levegőben tartózkodó felderítő repülőgép adatai alapján pontosítottak. A monitorokról a kanyargó folyó és a magas növényzet miatt nem látták a célt. A KÖNIGSBERG – köszönhetően a Pemba-hegyen (Kihita-hegy) és a monitorokhoz közeli fán létesített tüzérségi megfigyelőállások adatainak – 06:57-kor rendkívül pontosan viszonozta a támadást, s a két monitor mellett esetenként csak egy méterre csapódtak be a lövedékei. A folyamatos tűzpárbaj során a MERSEY-t 07:40-kor közvetlen találat érte az első lövegnél, ahol a négy halott mellett megsebesült öt tengerész. A KÖNIGSBERG 07:51-kor érte az első találat, amelyet hamarosan öt további is követett, de ezek jelentősen nem befolyásolták a német hadihajó harcképességét. A brit repülőgépek, új személyzettel 08:10-kor váltották le egymást, amelyet nagyjából másfél óránként meg kellett ismételni. Ezalatt a SEVERN – miután helyzetet változtatott – felfedezte a németek fára telepített megfigyelőállását, és több lövéssel kilőtte azt, majd 08:43-kor beszüntette a tüzelést. A MERSEY 08:50-kor folytata a támadást, majd az előbbi brit hadihajó 09:57-kor újra kezdte a KÖNIGSBERG lövését. A német hadihajó hamarosan csökkentette lövései gyakoriságát, majd 11:00-kor beszüntette a brit monitorok lövését, amelyek lövegei 11:33-kor hallgattak el. A britek ekkor már nem kaptak szikratávíró-jelentést a megfigyelő repülőgépről, így, hogy csökkentsék a köztük és ellenfelük közötti távolságot, feljebb hajóztak az ágba. A *Caudron* 11:45-kor érkezett a csata helyszínére, de motorhiba miatt hamar visszatért a mafia-szigeteki leszállóhelyre. A SEVERN 12:13-tól kezdődően háromnegyed órán át lőtte a német hadihajót. A *Henri Farman* 13:40-kor ért a KÖNIGSBERG térségébe, amelyet a monitorokon öt perc múlva észleltek, a felderítő repülőgép jelentései alapján a vezető monitor 14:30-kor újra tüzet nyitott, de a célt nem sikerült eltalálni. A KÖNIGSBERG 14:45-kor viszonozta a támadást. Az eredmény nélküli tűzpárbaj ezúttal 15:27-ig tartott, majd ekkor mindkét fél beszüntette a másik támadását. Negyed óra múlva a brit monitorok felszedték horgonyaikat és észak felé megindultak a torkolat irányába. A Kikmiguninál lévő német lövegek ismét tüzet nyitottak a kifelé haladó MERSEY-re, s bár lövedékeik igen közel csapódtak be, de találatot nem sikerült elérni a sérült hadihajón. A SEVERN és MERSEY hamarosan elérte a Koma-szigetet, ahonnan másnap a Mafia-szigetekhez kísérték a monitorokat. A brit hadihajókon az ütközet elején elesettek és megsérültek kívül más nem szenvedett sérüléseket, a négy halottat a Koma-szigetek közelében a tengerbe temették. A felderítő repülőgépek összesen 15 órát töltöttek a levegőben.²¹³⁷

²¹³⁶ > H.M.S. Mersey hajónaplói ; JONES: 8. p.

²¹³⁷ > H.M.S. Mersey hajónaplói ; H.M.S. Severn hajónaplói ; JONES: 9–10. p.

A MERSEY sérüléseinek kijavítását azonnal megkezdték, s az ütközet és a tüzérségi légi megfigyelés tapasztalatait kiértékeltek. A monitor javításai egészen július 10-éig tartottak, ezalatt a repülőgépek felderítéseivel sikerült megállapítani, hogy a német hadihajó úszó- és harc képes.

A KÖNIGSBERG elleni újabb támadásra másnap, 1915. július 11-én délelőtt került sor, a felderítő repülőgépek ellenőrizték a német hadihajó helyzetét. A SEVERN és a MERSEY – miután leváltak vontatóikról – 11:35-kor közelítette meg a Kikunja torkolatát. Ekkor a hajók tüzet nyitottak a német parti ütegre, ezt egy perc múlva az viszonzta, s a MERSEY fedélzetén három tengerészt meg is sebesítettek. 11:40-kor, tíz perces eltéréssel a két hadihajó behatolt a Kikunja-ágba, mialatt a német állásokat lötték. A KÖNIGSBERG tüzérei 12:12-kor nyitottak tüzet, de a lövedékek kezdetben az egymás mögött helyezkedő monitorok között csapódtak be; azonban – az újonnan létrehozott német megfigyelő állások miatt – tíz perc múlva már meglehetősen pontos becsapódásokat észleltek a SEVERN-en. A britek szinte azonnal viszonzták a tüzet, és 12:42-kor elértek az első találatot LOOFF kapitány 9.000 méterre lévő könnyűcirkálóján. A kibontakozó ütközet során a CULL repülőhadnagy vezette *Henri Farman* felderítő repülőgépet 12:50-kor német találat érte, amely motorja emiatt leállt, s miközben tovább táviratozták a találatok adatait, leadták a kimentésüket kérő segélykérő üzenetet is; a MERSEY által kiküldött csónak épségben kimentette a monitor közelében vizet érő pilótát és megfigyelőjét. A britek lövedékei 12:39-től kezdődően egymás után találták el a német hadihajó testét, amely során két becsapódás a híd környékét érte, s a lövegtornyok is sorra megsérültek. A felderítő repülőgép utolsó üzenetei alapján a SEVERN pontosította célzását, az ezután elért találatok következtében a KÖNIGSBERG-et 12:54-kor óriási robbanás rázta meg, s hat perc múlva német lövegek elhallgattak. A könnyűcirkáló lövését 13:47-ig tovább folytatták, amely idő alatt további négy alkalommal is felszálló füsttel járó robbanást észleltek a britek. A MERSEY ekkor 6.500 méterre megközelítette a német hadihajót, majd – a helyszínre érkezett *Caudron* felderítő repülőgép segítségével – 14:08-kor ismét tüzet nyitott a rendkívül súlyosan megsérült, égő könnyűcirkálóra, újabb találatokat elérve rajta. 14:30-kor a MERSEY beszüntette a tüzelést és visszatért a SEVERN-hez, amellyel együtt 15:45-kor kihajóztak a Rufiji torkolatából. A két brit monitort ezt követően visszavontatták a Mafia-szigetekhez, majd nagyjavítás végett július 17-én Zanzibárba vontatták őket.²¹³⁸

A német könnyűcirkáló védelméért vívott ütközetek során 23 tengerész esett el és további 35 megsérült. A KÖNIGSBERG elsüllyedését és a brit monitorok távozását követően a halottakat eltemették, és megkezdték a károk felmérését. A sekély vízben megfeneklett, szétronycsolódott könnyűcirkáló lövegeinek, lőszerének és más hadianyagainak eltávolítását a németek napokon belül végrehajtották. A hajó lövegei számos kelet-afrikai ütközetben vettek részt egészen 1917. novemberéig, amikor az utolsókat kényszerűségből megsemmisítették a németek.²¹³⁹

Tanganyika-tó, mint hadműveleti terület

A Tanganyika tavon, 1914. augusztus 22-én Mpala körzetében a belga ALEXANDRE DEL COMMUNE német vízi-aknára futott, amelyet a közelben lévő HEDWIG VON WISSMANN fedélzetén is észleltek. A németek két órán át üldözték és lötték a sérült belga hajót, amely újabb károkat szenvedett, de a személyzetének még így is sikerült a kongói partokra felfuttatni azt. A németek ezt követően az alberville-i belga parti erődí-

²¹³⁸ › H.M.S. Mersey hajónaplói ; H.M.S. Severn hajónaplói ; JONES: 12–13. p.

²¹³⁹ › BARKER ; VON LETTOW-VORBECK

tést lőtték, amely során két afrikai katona meghalt és kettő megsérült.²¹⁴⁰ Ezt követően a MÖWÉről leszerelt nagyobb űrméretű löveget vontatható tutajra szerelték fel – mivel a HEDWIG VON WISSMANN nem volt elég nagy ahhoz, hogy azt a fedélzetére szereljék –, majd a következő hónapok során több alkalommal is lőtték a belga partokat. A német hadihajó október végén szétlőtte az ALEXANDRE DEL COMMUNE parton heverő úszásképtelen testét.²¹⁴¹

A tanganyika-tavi kis német flottilla megerősítésére 1914. november 10-én, Dar es Salaamból vasúton Kigomába érkezett a KINGANI és a WAMI vámörhajó, amelyek rendeltetésükből adódóan már a háború előtt is fegyvert hordoztak fedélzetükön.²¹⁴² A németek ezután még kétszer szállítottak hajókat az országon keresztül, a Tanganyika-tó és a Rufiji-folyó delta-torkolata között. Elsőként 1914. novembere körül az 1.000 tonnás, immár KOMMANDANTUR névre keresztelt, a háború első heteiben zsákmányolt BELGICA gőzöst indították útnak, a tóról a folyóhoz. E hajó tömege igen jelentős volt, ezért szállítása jelentősebb előkészületeket igényelt. A megközelítőleg 70 méteres hajótestet részeire szerelték szét, s több szerelvény segítségével útnak indították kelet felé. A következő szállítás, ellenkező irányban majd később került lebonyolításra.²¹⁴³

A HEDWIG VON WISSMANN és a KINGANI részt vett az Abercorn megszállására november 17-én indított második támadásban. A két hajó a katonákat Bismarckburgból a 22 km-re, brit területen fekvő Kitutába szállította. A tóparti településnél kibontakozó harc során a HEDWIG VON WISSMANN és a KINGANI megpróbálta vontába venni a parton fekvő, öreg CECIL RHODES gőzhajót. Azonban a támadás kedvezőtlenül alakult, így végül szétlőtték azt, majd a német katonákat a fedélzetükre vették és visszaszállították őket Bismarckburgba.²¹⁴⁴ Amíg a tavon kialakult hadi helyzet miatt belga TOMBEUR ezredes által igényelt repülőgépek és hadi anyagok megérkezését várták Európából, addig megkezdték a Tanganyika-tó nyugati partjának védelmi munkálatait, különösen a hadászati szempontból kiemelkedő Albertville előtti öböl mentén.

1915. február 1-jén, a HEDWIG VON WISSMANN felfegyverzett gőzös támadást indított a belga partok ellen, amely során személyzetének nyolc tagja a partra szállt és zsákmányt is szerzett, majd összecsapott egy jelentősebb létszámú belga járőrrel. Másnap, február 2-án a német hadihajó a még épülő albertville-i kikötőt támadta meg a – Tanganyika-tó vizét a Kongó-folyóba elvezető – Lukuga-folyó kezdeténél. Azonban a belga tüzérek közeli hegyre telepített két lövegéből igen közeli becsapódásokat értek el, így a német hajó hamarosan visszafordult, és gyakori irányváltás mellett, a közelében becsapódó lövedékek között Bismarckburgba elhajózott. Február 26-ról 27-re virradó éjjel a HEDWIG VON WISSMANN fedélzetéről Tembwe-foknál partra szálló bismarckburgi német egység szurony-rohammal bevette a géppuskával védett belga állást. A géppuska mellett lőszer és puskák is a németek zsákmányát képezte. Ezalatt, északabbra is megtámadtak egy kis őrhelyet, amelyet sikeresen elfoglaltak.²¹⁴⁵

²¹⁴⁰ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI. évf. (1914) augusztus 24-ei különszám. ; NÉMETH

²¹⁴¹ › BISHOP – DOBOLD

²¹⁴² › GRÖNER ; VON LETTOW-VORBECK

Az 1891-ben, a papenburgi Meyer cég által gyártott KINGANI és a WAMI 16,7 m hosszú, 20 tonna vízki-szorítású, 7 csomó (13 km/h) sebességre képes ágyúnaszád volt, előfedélzetére egy rögzített állású 37 mm-es Hotchkiss löveget is felszereltek, később még egy géppuskát is kapott. Személyzete egyenként hat német és két afrikai tengerész volt.

²¹⁴³ › GRÖNER

²¹⁴⁴ › *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* XVI. évf. (1914) 95. sz. (nov. 25.)

²¹⁴⁵ › BISHOP – DOBOLD

A BROCKS fregatthadnagy parancsnoksága alatt álló KINGANI 1915. március 11-én támadást indított a Kibangánál kialakított belga erődítés ellen, majd március 14-én attól északra, Baraka és Uvira között járőrözött.²¹⁴⁶ Ugyanebben a hónapban a belgák a Belga Kongóhoz tartozó Ubvari-félszigetre küldtek egy jelentősebb katonai egységet, hogy a németbarát *ba-holo-holo* törzs kémeit, felbujtóit megbüntessék. Ennek következtében számos törzsbeli férfit halálra ítélt, majd felakasztatott a belga különítmény parancsnoka.²¹⁴⁷ Ezzel egyidőben, a még rendelkezésre álló belga úszó egységek átalakítását kezdték meg. Erről értesülve ZIMMER kapitány igyekezett elejét venni a kivívott erőfölény megváltozásának, így fokozta az építés helyének felderítésére irányuló járőrözést. Azonban azt nem sikerült kideríteni, csak a korábbi helyszíneket találták meg. Belga szakemberek vezetésével a BARON DHANIS-t szétszerelték és az ALEXANDRE DEL COMMUNE roncsainak darabjai segítségével egy új, jóval nagyobb hajót állítottak össze.²¹⁴⁸

1915. májusában a Kigomában, előre gyártott elemekből összeszerelt GÖTZEN a befejezés előtt állt,²¹⁴⁹ majd végül 1915. június 9-én felfegyverezve szolgálatba helyezték. Pár nap múlva, az első jelentős próbaútján – Theodor SIEBEL tartalékos hadnagy parancsnoksága alatt – Bismarckburgba szállította a 24. FK-t, amely során azonban több nehézség is akadt. Jelentős mérete miatt – 793 tonna vízkiszorítás, 61 m hossz és 6 csomós (11,1 km/h) sebesség – e hajó lett a tanganyika-tavi német flottilla zászlóshajója. A hajót 40 fős legénység szolgálta ki, amely raktereiben akár 900 katonát is szállíthattak, s negyedannyi idő alatt tette meg az utakat mint a *dauk*. Kezdetben egyetlen 88 mm-es löveggel szerelték fel az orr-részben. Azonban augusztusban, a hetekkel korábban elsüllyedt KÖNIGSBERG 105 mm-es lövegeiből kapott egyet az orrészbe, a 88 mm-es a tatra került át. Könnyebb fegyverzetét egy 37 mm-es *Hotchkiss* löveg alkotta főfedélzet közepén.²¹⁵⁰ Ekkor a HEDWIG VON WISSMANN fegyverzetét is lecserelték: egy 47 mm-es (1,85 hüvelykes) brit löveget kapott a hajóorrban – amelyet a Rufiji-torkolatban zsákmányoltak –, és egy 37 mm-eset a tatra. A kigomai kikötőt az udjidi-i helyőrség egyik szakasza védte a szárazföld felől, a KÖNIGSBERG egy másik 105 mm-es lövegével. A KÖNIGSBERG lövegeinek érkezésével egy 3 tisztből és 50 tengerészből álló osztagot is küldtek ZIMMER kapitánynak egységeinek megerősítésére. Majd később, az 1915. októberében, a Rufiji-torkolatban elsüllyesztett további német szállítóhajók személyzetét (*Marinereservemannschaften*), 4 tisztet és 40 tengerészt szinten a Tanganyika-tóra vezényelték erősítésként.²¹⁵¹ A német flottilla 1915. szeptemberében több alkalommal is csapatszállításban vett részt.

A britek, a szövetséges belgák kongói védelmének megerősítésére még 1915. májusában döntést hoztak arról, hogy két kis felfegyverzett hajót a Tanganyika-tóra szállítanak. A választás végül két, az angliai Temzén szolgáló 4,5 tonna vízkiszorítású, 12,2 méteres, fából épült motoros hajóra esett. A CAT és DOG névről MIM-re és a TOUTOU-ra átkelesztett naszádok legnagyobb sebessége 15 csomó (27,7 km/h) volt. A két hadihajót elől egy 3 fontos löveggel, hátul egy géppuskával szerelték fel, s 5–6 fős legénység teljesített rajtuk szolgálatot. A brit flottilla parancsnokává Geoffrey B. SPICER-SIMSON korvettkapitányt nevezték ki. A két kis hadihajó, parancsnokukkal és közel félszáz fős személyzetével 1915. júniusban érkezett meg Fokvárosba, majd vasúton útnak indultak északkelet felé. A

²¹⁴⁶ › BISHOP – DOBOLD

²¹⁴⁷ › VON LETTOW-VORBECK: 95. p.

²¹⁴⁸ › BISHOP – DOBOLD

²¹⁴⁹ A vízrebocsátása – 20 darab salaami indiai és több száz afrikai munkás alkalmazása mellett – már 1915. február 5-én megtörtént, azonban a belső és felépítményi munkálatok még hónapokat vettek igénybe.

²¹⁵⁰ › BERG

²¹⁵¹ › BISHOP – DOBOLD ; VON LETTOW-VORBECK: 95–96. p.

MIMI-t és TOUTOU-t vasúton a belga kongói Elisabethville-en keresztül Jadotville városáig szállították, ahonnan gőztraktorok és ökrök segítségével vontatták azokat hajózható folyószakaszhoz, majd leúszatták Kabaloig.²¹⁵² Október 22-én elérték a települést, amely az Albertville-be futó vasútvonal Kongó parti végállomása volt. Ott ismét vasúti szerelvényekre rakták a hadihajókat és felszereléseiket, végül elérték Albertville előtt fekvő kikötőt. Még a két kis hadihajó utaztatása során a németek egy röpirathoz jutottak, amely azt hangsúlyozta ki, hogy a németeknek hamarosan nagy meglepetésben lesz részük a Tanganyika-tavon. A tó jelentősége ez időben felértékelődött, mivel az egész nyugati és délnyugati határ mentén számottevő belga és brit erő vonult fel. Amennyiben az *antant* erőknek sikerülne az irányítást átvenni a tavon, azzal a német főerőktől távol sikerülne jelentős erővel hídfőállást létesíteni Német Kelet-Afrika tanganyika-tavi térségében, és zavartalanul biztosíthatná az utánpótlás szállítását is.²¹⁵³

A KINGANI 1915. október 28-án sikeresen rajtaütött egy, a tó partján dolgozó belga kongói csoporton, amelyek távírvonalat telepítettek. A felszerelésüket zsákmányul német kikötőbe tudták vinni. Azonban a belgák hajóépítő sólyájára nem sikerült rátalálni, így az alkalmoszerű járőrözéseket tovább folytatták a kigomai kikötőből kiindulva. November elején, mikor a MIMI és a TOUTOU Albertville-be érkezett, megkezdődött Lukuga-folyó közelében egy kőgát építése, hogy a két kis brit hadihajónak védett öblöt alakítsanak ki. Az építkezésekről már december első napján értesültek a németek, amikor a HEDWIG VON WISSMANN a térségben tett felderítést; két napra rá Job ROSENTHAL fregatthadnagy a partra úszva felfedezte a két brit hajót, azonban nem tudott visszatérni és hírt adni az újabb fejleményekről.²¹⁵⁴

A britek még 1915. december 22-én az albertville-i védett kikötőben vízre bocsátották a TOUTOU-t, 23-án pedig a MIMI-t, majd hamarosan megtették első, lögyakorlattal egybekötött próbaútjukat is. December 25-én a KINGANI megközelítette Albertville vizet, hogy újabb felderítéseket tegyen, azonban közeledtét észlelték a belga őrszemek, így SPICER-SIMPSON korvettkapitány azonnal útnak indította a két hajót, s a MIMI-t személyes parancsnoksága alá vette. A brit hajókat hamarosan észlelő német naszád gyorsan irányt váltott, azonban üldözői nemsokára beérték és lövegeikkel – a németekének hatósugarán kívül maradván – folyamatosan tűz alatt tartották a menekülőket. Már az első találat során meghalt JUNGE sorhajóhadnagy, a hajó parancsnoka és egy altiszt is. A további találatok a személyzet további három tagját ölték meg a KINGANI-n. A német naszádot a britek elfoglalták még mielőtt azt a megmaradt saját személyzete elsüllyeszthette volna, majd vontában a belga partokhoz húzták. Az életben maradt német és afrikai legénységet foglyul ejtették.²¹⁵⁵ A német kelet-afrikai hadvezetés egy lehallgatott belga szikratávíró-forgalmazásból december 31-én értesült arról, hogy a KINGANI elsüllyedt, azonban az üzenet nem utalt brit hajók győzelmére, jelenlétére.²¹⁵⁶ Mivel a brit hajók jelenlétéről továbbra sem szereztek tudomást, ezért ez is alátámasztotta ZIMMER kapitány azon elképzelését, hogy hajójának elvesztéséért a belga tüzérek elhárító tevékenysége a felelős.

A komolyabb sérüléseket szenvedett KINGANI-t felújították és H.M.S. FIFI néven szolgálatba állították, új fegyverzete a BARON DHANIS 12 fontos és egy 3 fontos löveg

²¹⁵² › BISHOP – DOBOLD ; KEMP

²¹⁵³ › VON LETTOW-VORBECK: 98. p.

²¹⁵⁴ › BISHOP – DOBOLD ; VON LETTOW-VORBECK: 98. p.

ROSENTHAL a titkos üzenetet is tartalmazó, személyes levelét egy mit-sem-sejtő brit tiszt útján elküldte ZIMMERNEK, de az csak két hónap múlva érkezett meg, és azután is időt vett igénybe a rejtett írás megfejtése.

²¹⁵⁵ › BISHOP – DOBOLD

²¹⁵⁶ › VON LETTOW-VORBECK: 98. p.

lett. A BARON DHANIS és az ALEXANDRE DEL COMMUNE darabjaiból összeállított új, a korábinál jelentősen nagyobb hajót a zsákmányolt KINGANIról leszerelt 37 mm-es löveggel fegyverezték fel, majd VENGUER néven szolgálatba állították. Ekkor a DIX TONNE egy–egy 57, illetve 47 mm-es löveget kapott. Január közepén szolgálatba állt az első belga felderítő repülőcsónak is.²¹⁵⁷

ZIMMER kapitány – kémeik jelentése útján – február legelső napjaiban arról értesült, hogy megélnkült a Lukuga folyó fejeánél a belga vízi járművek mozgása. E hír okának és a korábbi kikötőépítésnek felderítésére 1916. február 8-án kiküldte a HEDWIG VON WISSMANNt egy gőzcsónak társaságában az Alberville-lel szemközti Kungwéhez és annak széles öbölébe, hogy onnan járőrözve derítse ki a KINGANInak és legénységének sorsát. A terv szerint másnap délben a Lukugánál csatlakozik az addigra oda érkező, ZIMMER kapitány személyes parancsnoksága alatt álló GÖTZENhez és együttes támadást indítanak Albertville vagy a térségben lévő hajók ellen. Azonban az ODEBRECHT fregatt-hadnagy vezette HEDWIG VON WISSMANN február 9-én nem sokkal reggel 8 óra előtt már Albertville előterében volt, ahol ekkor észre vette a feléje közeledő kisebb hajókat. Mivel ezeket továbbra sem gyanította felfegyverzett egységeknek, ezért az elfogásukra indult. A német hadihajónak feltűnt, hogy az ellenség hajói – a FIFI, a MIMI, a belga DIX TONNE és egy gyengébben fegyverzett hajó – nem futamodtak meg, ezért 09:30-kor éles fordulatot vett, hogy a GÖTZENnel megbeszélte találkozási helyre vonja el a feléje közeledőket. A németekre hamarosan, 8.000 méterről löni kezdtek a britek, azonban a HEDWIG VON WISSMANN lövegének csak 3.000 méter volt a hatótávolsága. Amikor a MIMI a német ágyú hatósugarába ért, tüzet nyitottak rá, ezért a brit hadihajó 6.000 méterre maradt vissza, s ilyen távolságból követte a FIFivel együtt a németeket. Bár ODEBRECHT fregatt-hadnagy gyakran irányt váltott, hogy nehezen mérjék be, azonban több alkalommal is saját lövege hatótávolságán belülre igyekezett vonni a briteket. A FIFIn parancsnokló SPICER-SIMPSON mindegyik alkalommal kitért ez elől. A britek lövedékei közül az első 11:30-kor csapódott be a HEDWIG VON WISSMANNon, amelyet hamarosan a gőzgépet ért találat követte. A GÖTZEN még ekkor sem volt észlelhető a láthatáron, s a hajó már mozgásképtelenné vált. Azért, hogy a hajó ne kerülhessen az ellenség kezére, a kapitánya kiadta a parancsot a hajó elhagyására, és időzítve felrobbantotta HEDWIG VON WISSMANNt. A legénység 2 német és 5 afrikai tagja halt meg az ütközetben, a vízben úszókat egy órán belül kimentették üldözőik, akik így fogságba estek. A GÖTZENen ZIMMER kapitány hiába várta a délben esedékes találkozóhoz a HEDWIG VON WISSMANNt. Ezután már tudta, hogy a dél előtt a távolból hallott lövések a német hadihajó vesztét jelentették.²¹⁵⁸

Már csak a 20 tonnás WAMI és a 800 tonnás GÖTZEN örködött a német partok mentén. Mivel azonban már fény derült a britek tengerészeti jelenlétére, így a német hajók szigorúan a partok és a parti létesítmények védelmét kapták feladatul, elkerülendő egy kiszámíthatatlan kimenetelű támadást. A német *Schutztruppe* vezetősége úgy döntött megerősíti a két ágyúnaszád és a két vontató-tehergőzös – BENZ és PETER – alkotta hajórajt. Mivel a már elsüllyesztett KÖNIGSBERGet korábban kiszolgáló hajók immár csak a belső utánpótlásban vettek részt, ezért nélkülözni lehetett a Rufiji-folyón hajózó ADJUTANT gőzhajót.²¹⁵⁹ Az eredetileg is nagyobb elemeiben leszállított, és Kelet-Afrikában össze-

²¹⁵⁷ › BISHOP – DOBOLD

²¹⁵⁸ › BISHOP – DOBOLD

²¹⁵⁹ E hajó a háború kitörésekor a *D.O.A.L.* tulajdonából a német *Császári Haditengerészethez* került, a KÖNIGSBERG könnyűcirkáló mellé utánpótlási céllal; azonban 1914. október 9-én egy brit cirkáló elfogta és ezután átalakították felfegyverzett naszáddá. 1915. február 6-án, felderítő útján a Ssimba-Urungi-torkolat fo-

szerezelt ADJUTANTot – alig néhány nappal a HEDWIG VON WISSMANN süllyedését követően – a szárazföldön keresztül kívánták a Tanganyika-tóra eljuttatni.²¹⁶⁰ A parti tehergőzöst utasították, hogy 1916. február 19-én a Rufiji-torkolatból hajózzon Dar es Salaamba. A britek tengeri zárjának „réseit” sikeresen kihasználva éjszaka bejutott a német tengeri kikötő öblébe. Itt megkezdték a darabjaira való szétszerelését, s e nagyobb darabokat vasúti kocsikra rakodták, majd útnak indították azokat a Tanganyika-tóra. Megérkezésüket követően, Kigomában a parton megkezdték az elemek újbóli összeszerelését, majd a sólyárol vízre bocsátották a hajót. Az ADJUTANT 1916. február végétől tartozott a tanganyika-tavi hajórajhoz, a kigomai kikötőben felszerelt fegyverzete egy 88 mm-es és egy 47 mm-es löveg volt.²¹⁶¹

A február eleji ütközetet követően a Tanganyika-tavon elült a harci cselekmény. A német hajók elsősorban a csapatszállításban vettek részt és a parti erők támogatását hajtották végre. A GÖTZEN nehezebb fegyverzetét már május közepén átadták a szárazföldi egységeknek, s csak a 37 mm-es löveg maradt meg a fedélzetén, így a támadás kezdeményezésétől ezt követően le kellett mondani. A belgák és britek Albertville térségében kiépítettek egy kis légi támaszpontot, ahol négy *Short* repülőcsónak látott el szolgálatot. Bár már március közepén megkezdték a repüléseket, Kigoma ellen az első légi támadásra csak 1916. június 2-án került sor. Akkor a GÖTZENen a támadók bombáinak néhány kisebb sérülést okozó találatot sikerült elérnie. A brit hajók a britek és belgák között kialakult nézeteltérés miatt végül nem kezdeményeztek támadást. A Bismarckburgból kivonuló német csapatokat szállító *dau*-flottillát a helyszínre érkező SPICER-SIMPSON kapitány elmulasztotta megtámadni, ezért a térség brit parancsnokának közbenjárására leváltották parancsnoki tisztéből, amelyet addigi helyettese, WAINWRIGHT hadnagy vett át.²¹⁶²

A Tanganyika-tó északi térségéből dél felé, a *Zentralbahn* végállomása felé előre törő belga egységek sikerei megpecsételték a német flottilla sorsát. Június eleje óta a vízi repülőgépek több alkalommal is támadást indítottak a GÖTZEN és esetenként a kisebb német hajók ellen is. Az ADJUTANT 1916. július 15-én süllyedt el Kigoma mellett, alig néhány hónapos tavi szolgálata után.²¹⁶³ A GÖTZENt a szárazföldi belga csapatok közeledése miatt, 1916. július 27-én ZIMMER kapitány parancsára – megmaradt lövegének leszerelését követően – elsüllyesztették, amelyből a másnap bevonuló belga alakulatok már csak az árboccsúcsait látták a vízen.²¹⁶⁴ Ugyanekkor süllyesztették el a BENZ és a PETER vontató kiscőzöcsöket és egyéb vitorlás hajókat és csónakokat is. Ezután a WAMI még Kigomából a Mlagarasi-folyó torkolatához szállított egy kisebb német egységet, ahol visszatérően sikeres tűzpárbajt vívott az egyik brit hadihajóval. A tavon a németek utolsónak a WAMI-t süllyesztették el, 1916. július 29-én (ezt a belgák később kiemelték és WAPI néven tovább üzemeltették).²¹⁶⁵ Ezzel a tó feletti belga és brit hajózás zavartalanná vált.

lyami zátonyára futott és egy német járőrszakasz visszafoglalta, majd hamarosan ismét a KÖNIGSBERG mellé rendelték.

› GRÖNER

²¹⁶⁰ › GRÖNER ; VON LETTOW-VORBECK: 85. p.

A hajó elemeit 1905-ben a *Schiffswerft A.G.* gyártotta Hamburgban, és Dar es Salaamban szerelték össze úszóképessé. A gőzhajó 250 tonna vízkiszorítású volt, s 231 bruttó regisztertonnával rendelkezett; 345 lőerő összteljesítményű gépek hajtották meg a 35,3 méter hosszú, 7 méter széles és 3,4 méter merüléssű tehergőzöst.

› GRÖNER

²¹⁶¹ › BISHOP – DOBOLD ; GRÖNER

²¹⁶² › BISHOP – DOBOLD ; KEMP

²¹⁶³ › GRÖNER

²¹⁶⁴ › VON LETTOW-VORBECK: 186. p.

²¹⁶⁵ › GRÖNER

Ütközetek és hadi események Kelet-Afrikában*			
dátum	helység	támadó fél	eredménye
1914. —			
08.08.	Dar es Salaam	brit hadihajók	a rakpart és a távíróállomás lerombolása
08.11.	Viktória-tó	brit hajó	lefoglalták a német polgári hajót
08.13.	Sphinxhaven	brit (GWENDOLEN)	H. V. WISSMANN hajó működésképtelené válik
08.15.	Taveta	német	megszállták a határfalut
08.15.	Uvira	német (H. V. WISSMANN)	belga távíróvezeték elvágása
08.17.	Tanga	brit hadihajók	a város lövetése
08.22.	Bagamojo	brit (PEGASUS)	a város középületei megsérültek
08.22.	Tanganyika-tó	német (H. V. WISSMANN)	belga parti létesítmények támadása
08. II. fele	Magadi-vasútvonal	német	támadások a brit vasút ellen
08.26.	Albertville	német hadihajó	város ágyúzása
08.31.	Moa	brit	támadás a falu ellen.
09. hó eleje	Longido	indiai–brit	megszállják a hegyoldalt
09.05–09.	Abercorn	német	a brit határváros megtámadása
09.07.	tsavoi híd	német (SCHULZ szds.)	sikertelen kísérlet a felrobbantására
09.08–09.	Engare-Len folyó	brit	rajtaütnek a visszavonuló német alakulaton
09.09.	Karonga	német	sikertelen támadás
09.10.	Kisii	német	németek elfoglalják a falut
09.10.	Erok-hegy	német	a britek visszaverik a támadást
09.12–13.	Kisii	német	mindkét fél visszavonul a falutól
09.15.	Karungu-öböl	brit	németek megakadályozzák a brit partraszállást
09. hó 2. hete	Kagera-háromszög Baraka	brit német	megszállják Kifumbirót belga állások lövése
09. hó közepe	Vanga Malobeni	német német (VON LEKOW hdgy.)	brit határerődítés megszállása megszállják az erődítést
09.16.	Longido	német	visszafogl. a hegyoldalt
09.19.	Elmabitet	német (LANGEN hdgy.)	területet foglalnak el Kenyában
09.20.	Zanzibár	német (KÖNIGSBERG)	a PEGASUS és a távíróállomás megsemmisítése
09.24.	Kwidjwi-sz.	német (WINTGENS szds.)	elfoglalják a szigetet
09.24.	Lodoreish-folyó	német (SCHULZ szds.)	sikertelen támadás
09.24.	Erok-hegy	német (TAFEL szds.)	britek visszavonulnak
09. hó vége	Majoreni Goma	brit német	németek visszavonulnak visszavonul a belga helyőrség
10.02.	Gazi	német	sikertelen támadás a falut védők ellen
10.04.	Kissenji	belga	belgák visszavonultak
10.09.	Kelet-Afrika partjai	brit	elfoglalják a német ADJUTANT gőzhajót
10.21.	Dar es Salaam	brit cirkáló	D.O.A.L. hajói megsérültek

dátum	helység	támadó fél	eredménye
10.23.	Uvira	német	az erőd támadása a tó felől
10.29.	Bukoba	brit hadihajó	a város első ágyúzása
10.31.	Kajanse	brit	a németek visszaverik a partraszállási kísérletet
11.02.	Lufira-folyó	német	a brit GWENDOLEN megsérül, de németek visszavonulnak
11.02–05.	Tanga	brit-indiai	sikertelen támadás illetve hídfőépítés a kikötővárosnál
11.03–04.	Longido	brit (STEWART ddtbk.)	a németek visszaverik a támadást
11.11.	Rufiji-torkolat	brit	NEWGRIDGE elsüllyesztése
11.15.	Njororo-sziget	brit	megszállják a kis lakatlan szigetet
11.17.	Longido	brit	németek kiürítik, a britek megszállták
11.17.	Kasakalawe	német (HABLACHER hdgy.)	visszavonultak a zsákmánnyal
11.17.	Naidigidigo	brit	a németek sikertelenül védekeztek
11.20.	Kagera-háromszög	német (VON STUEMER őrgy.)	visszafoglalják a területet
11.20.	Kissenjítől északra	német (WINTGENS szds.)	belga erők visszavonulnak
11.23.	Komo-sziget	brit	partra szállnak a lakatlan szigeten
11.28.	Dar es Salaam	brit (FOX, GOLIATH)	TABORA és más hajók ágyúzása
11.30.	Dar es Salaam	brit (FOX, GOLIATH)	a város ágyúzása
11.30.	Kissenjítől északra	német (WINTGENS szds.)	belga erők visszavonulnak
12.01.	Schirati	brit	britek visszavonulnak
12.02.	Kissenjítől északra	német (WINTGENS szds.)	belga erők visszavonulnak
12.05.	Schirati	brit hadihajó	a város ágyúzása
12.06.	Bukoba	két brit hadihajó	a város ágyúzása
12.07.	Kifumbiro	brit	a várost másodszor szállják meg
12.10.	Tavetától K-re	német	járőrök összecsaptak
12.23.	Kilwa	brit (KINFAUNS CASTLE)	a kikötőváros ágyúzása
12.25.	Jassin	brit	megszállták a települést
1915. —			
01.01.	Kingesi	német (WINTGENS szds.)	az ugandai határfalu megszállása
01.02.	Dar es Salaam	brit (FOX, GOLIATH)	a város tűz alá vétele
01.08.	Schirati	brit hadihajók és két indiai század	a kikötő, a város és erőd megszállás
01.10.	Dundani (Mafia-szk.)	brit	a támadók megszállják a Mafia-szigeteket
01.12.	Luvungi	német (SCHIMMER szds.)	megtámadják a belga határfalut
01.12–13.	Jassin	német	1. támadás a falu visszafoglalására
01.17.	Schirati	német	visszafoglalják a kikötővárost
01.18–19.	Jassin	német (VON LETTOW-VORBECK ezds.)	a falu és üzem visszafoglalása, a britek visszavon.
01.22.	Kwale-sziget	brit hadihajó	a sziget központjának támadása
02.01.	Kilwa Kiw.	brit hadihajó	támadás a város ellen
02.02.	Albertville	német hadihajók	támadási kísérlet megghiusul
02.03.	Schirati	német	város és erődjének lövése, visszafoglalják a várost
02.06.	Rufiji-torkolat	brit	az ADJUTANT német kézre kerül

dátum	helység	támadó fél	eredménye
02.11.	Kifumbiro (északra)	német	német győzelem a britek felett
02.12.	Rufiji-torkolat	brit (H.M.S. WEYMOUTH)	a WEYMOUTH megtámadja az ADJUTANTot
02. hó	belga-német határ	belga és német	több kisebb összecsapás
02.27.	Tembwe	német	támadás a belga erődítés ellen
03.04.	Mori-öböl	brit	partra száll egy kisebb egység a Viktória-tó partján
03.06.	Viktória-tó	brit hadihajó	a német MUANSA működésképtelenné válik
03.07.	Ukerewe-sziget	brit	partra száll egy kisebb egység a Viktória-tó szigetén
03.09.	Musoma	brit	partra száll egy kisebb egység a Viktória-tó partjánál
03.11.	Kibanga	német	támadás a belga erődítés ellen
03.14.	Baraka	német hadihajók	sikertelen kísérlet fogolyejtésre
03. hó	Kito-hegy	belga-brit	rajtaütnek a német táboron
közepe	Schirati környéke	brit	a német járőr visszavonul
03.16.	belga-német határ	belga / német	összecsapások a járőrök között
03.17.	belga-német határ	belga / német	összecsapások a járőrök között
03.20.	belga-német határ	belga / német	összecsapások a járőrök között
	Lindi	brit hadihajó	a város lövése
04.01.	Panganitól délre	brit hadihajó	tengerparti létesítmény lövése
04.04.	Manza-öböl	brit hadihajó	a ném. RUBENS elsüllyed
04.06.	Karonga	német	visszaverik a 2. támadást is
04.12.	Kwale-sziget	brit hadihajó	a sziget támadása
04.23/24.	Rufiji-torkolat	brit hadihajó	a tengerpart lövése
04.24.	Salaita környéke	brit	sikertelen támadás a hegy visszafoglalására
05.04.	Mara-öböl	brit	visszaverik a partraszállást
05.20.	belga-német határ	német	megtámadnak egy belga tábort
05.23.	Tanganyika-tótól délkeletre	német	visszaszorítanak egy belga századot
05.28.	Kissenji	belga	a németek visszaverik a támadást
05.30.	Sphinxhaven	brit	támadás a kikötőváros ellen
nyár során	<i>Uganda-vasút</i>	német szakaszok	az egyedüli brit vasút rongálása, forgalmának akadály.
06.04/05.	Schirati	brit	a németek visszaverik a támadást
06.21	Kissenji	belga	a németek visszaverik a támadást
06.21–23.	Bukoba	brit (STEWART tbk.)	a kikötőváros bevétele
06.28.	Saisi	német (WAHLE vörgey.)	a támadók visszavonulnak
07.05	Kissenji	belga	a németek visszaverik a támadást
07.06.	Rufiji-folyó	brit repülő és hadihajók	sikertelen támadás a német hadihajó ellen
07.11.	Rufiji-folyó	brit repülő és hadihajók	a KÖNIGSBERG elsüllyed
07.14.	Mbuyuni	brit	sikertelen támadás a német előretolt állás ellen
07.18.	Bukoba	brit hadihajók	lövik a várost
07.25–08.03.	Saisi	német (Wahle vörgey.)	sikertelen ostrom

dátum	helység	támadó fél	eredménye
07.29.	Lukuledi-folyó	brit	a német PRÄSIDENT gőzhajó elsüllyed
08.03.	Kissenji	belga	a város tüzérségi lövése
08.13.	Kisgau-hegy	német (GROTE hadnagy)	sikeres rajtaütés
08.19.	Tanga	brit (SEVERN)	a város lövése és a MARKGRAF elsüllyesztése
08.31.	Kiwu-tó térsége	német	egy belga helyőrség visszavonul
09.02.	Kiwu-tó térsége	német	egy belga helyőrség visszavonul
09.03.	Maktau	német (WOODRUFF szds.)	briteket elűzik
09. hó	Kiwu-tó térsége	német / belga	a két fél járőrei számos alkalommal összecsapnak
09.06.	Saisi (Rhodesia)	német	brit-belga csapatok visszaverik az ismételt támadást
09.10.	Songwe-folyó	német	összecsapások a határfolyónál
09.14.	Maktau	brit	sikertelen ellentámadás
09.20.	Longido	brit	sikertelen támadás a hegy ellen
09.27.	Luvungi	német (SCHULTZ szds.)	n. a.
10.03.	Kissenji	belga	a németek visszaverik az ismételt támadást
10.10.	Schangugu	belga	a település sikertelen támadása
10.13.	Schangugu	belga	a település sikertelen támadása
10.21–22.	Tschiwitoke	belga	a település sikertelen támadása
10.22.	Kiwu-tó térsége	német	a belgák visszavonulnak
10.24.	Kajagga	n. a.	n. a.
11.26.	Kiwu-tó térsége	német	a belgák visszavonulnak
12. hó közepe	Dwenkuba-hegy	brit	megszállják a hegyet
12.21.	Kissenji	belga	a település sikertelen támadása
12.23.	Neu Langenburgtól nyugatra	német (AUMANN szds.)	rajtaütés brit alakulaton
12.24.	Dar es Salaam	brit hadihajó	a város és a hajók ágyúzása
12.26.	Albertville	német hadihajó	sikertelen támadás, hajó elvesztése
12.–01. hó	Dwenkuba-hegy	német	sikertelen ellentámadások
1916. —			
01.12.	Kissenjitől északra	német	belga menetoszlopra támadtak
01.27.	Kissenji	belga	a település sikertelen támadása
01.27.	Nkan	brit	elfoglalják a német táborn
01.27.	Salaita	német	lelőnek egy brit repülőgépet
02.09.	Albertville előtti vizek	német	elsüllyed a H. V. WISSMANN
02.09.	Salaita	brit (MALLESON ddtbk.)	a támadó dél-afrikai ezredeket felfedezik, a támadást elnapolják
02.12.	Salaita	brit (MALLESON ddtbk.)	visszavonulnak a veszteségek miatt
02.18.	Kachumbi	német	sikertelen támadás, súlyos veszteségek a támadók oldalán
03.01.	Schangugu (Kiwu-tó)	n. a.	n. a.
03.02.	Voi	német	felrobbantják a vasút egy szakaszát
03.02.	Maungu	német	felrobbantják az Uganda-vasút egy szakaszát

dátum	helység	támadó fél	eredménye
03.07.	Igambe	n. a.	n. a.
03.08.	Engare Nanyuki	brit (STEWART ddtbk.)	németek feltartják a támadó hadoszlopot
03.08.	Geraragua	brit (STEWART ddtbk.)	a németek összecsapnak a brit erőkkel
03.08.	Timbela	brit	a németek összecsapnak a brit erőkkel
03.10.	Taveta	brit (VAN DEVENTER ddtbk.)	összecsapnak a visszavonuló német alakulatokkal
03.10.	Kilimandzsáró ny-i lejtő	brit (STEWART tbk.)	összecsapnak a visszavonuló német alakulatokkal
03.11/12.	Latema- és Reata-hegy	brit (MALLESON és TIGHE ddtbk.)	a németek és britek visszavonulnak
03.12.	Umba-folyó	n. a.	határmenti járőrök tűzharca
03.13.	Schirati körzet	n. a.	határmenti járőrök tűzharca
03.15.	Neu Steglitz ÉNy-ra	brit	németek visszaszorítják a brit lovasegységet
03.18.	Himo, Ruwu-folyó	brit	németek megállítják az előrenyomulást
03.21.	Aruscha	brit	megszállják a székhelyet
03.22.	Kahe	brit (SMUTS tbk.)	németek visszavonulnak
03.23.	Dar es Salaam	brit hadihajók	elsüllyesztk a TABORA kórház-hajót
04.04–06.	Lolkisale-hegy	brit	elfoglalják a német állásokat, a német egység megadja magát
04.12.	Köthersheim	brit	megszállják a falut
04.10.	Kionga	portugál	elfoglalják a kiürített települést
04.14.	Salanga	brit	elfoglalják a települést
04.17.	Russissi-folyó völgye	belga	a németek visszaverik a támadást
04.18.	Kissenji	belga (OLSEN alez.)	harcok a német erődítés környezetében
04.18.	Kwidjwi-sziget	belga	visszafoglalják a szigetet
04.18–19.	Kandoa-Irangi	brit (VAN DEVENTER ddtbk.)	megszállják a települést
04.19.	Schangugu	belga	a belga főerő betörésével megszállják a német települést
04.23.	Namoto	német	megtámadják a megszálló portugál csapatot, de vissza kell vonulniuk
04.28.	Sphinxhaven	brit	támadás a kikötőváros ellen
05.04.	Rowuma-folyótól délre	német	elűzik a portugál helyőrséget
05.05.	Kissenji	belga	harcok a német helyőrséggel
05.06.	Kigali	belga (MOLITOR ezds.)	beveszik a kerületi székhelyet
05.07–10.	Kandoa-Irangi	német / brit	sikertelen brit ellentámadás után visszavonultak
05.08.	Nhika	német	sikertelen tám. a port. falu ellen
05.11.	Umbulu	brit	megszállják a települést, a németek visszavonulnak
05.11.	Chombe	brit	harc a Langenburg kerület határánál

dátum	helység	támadó fél	eredménye
05.13.	Russissi-f. völgye	belga	harcok a német alakulattal
05.13.	Kandoa-Irangi térsége	német / brit	összecsapnak a járőrök
05.17.	Kandoa-Irangi térsége	német / brit	összecsapnak a járőrök
05.19.	Niansa	belga	a németek visszavonulnak
05.20.	Kandoa-Irangi térsége	német / brit	összecsapnak a járőrök
05.22.	Umba-folyótól északra	német	rátámadnak egy indiai egység táborára
05.25.	Same	brit (SMUTS tbk.)	ellenállás nélkül beveszik a falut
05.25.	Rufu tábor	brit	elfoglalják a települést
05.25.	Lembeni	brit	megszállják a falut
05.25.	Ngulu	brit	németek visszavonulnak
05.27.	Neu Langenburg	brit (NORTHEY tbk.)	megszállják a körz. székhelyet
05.27.	Namaca	portugál	sikertelenül kísérelnek meg átkelni a Rowuma-folyón
05.28.	Unde	német	meztámadják a megerősített portugál állásokat
05.29–30.	Buiko (Bwiko)	brit (SMUTS tbk.)	a britek megállásra kényszerülnek
05.30.	Mikotsheni	brit	németek visszavonulnak
06.01–03.	Namena	brit	megszállják a települést
06.02.	Kigoma	brit repülőgép	első alkalommal bombázzák a kikötővárost
06.06.	Usumbura	belga (OLSEN alez.)	elfoglalják a kikötővárost
06.08.	Bismarckburg	brit	megszállják a határvárost
06.09.	Mombo	brit (HANNYNGOTN ddtbk.)	beveszik a települést
06.09.	Mkalamo	brit	éjjel a németek visszavonulnak
06.09.	Ukerewe-sziget	brit	elfoglalják a szigetet a Viktória-tavon
06.09.	Macoloja	német	meztámadják a portugál települést
06.09–10.	Kandoa Irangi	brit (VAN DEVENTER ddtbk.)	ütközet a kerületi székhelynél
06.10.	Mkaramo	brit	németek visszavonulnak
06.12.	Wilhelmstal	brit	a kerületi székhelyet megszállják
06.13.	Kitega	belga (OLSEN alez.)	a királyi székhely elesett
06.13.	Alt Langenburg	brit (NORTHEY tbk.)	kikötővárost elfoglalják
06.15.	Macoloja	német	meztámadják a portugál települést
06.15.	Unde	német	meztámadják a portugál települést
06.18.	Korogwe	brit	átkeltek a folyón a település mellett
06.19.	Viktória-tó	brit	szigetek megszállása
06.18.	Kongwe	brit	a németek visszavonulnak
06.19.	Handeni	brit	a kiürített várost megszállják
06.21–24.	Makunda és Lukigura	brit (SHEPPARD ddtbk.)	a németek súlyos veszteségekkel visszavonulnak Turianiba
06.22.	Macoloja	német	meztámadják a portugál települést
06.24.	Kandoa Irangi	brit (VAN DEVENTER tbk.)	újraindították a támadást

dátum	helység	támadó fél	eredménye
06.24.	Biharamulo	belga	megszálják a német erődöt
06.27.	Dél-Bukoba	belga (MOLITOR ezds.)	elérték a Viktória-tavat
06.27.	Negomano	német	megtámadják a portugál települést
07.02.	Nangade	német	megtámadják a portugál települést
07.07.	Tanga	brit	beveszik a kikötőt
07. hó eleje	Diobahika	belga	a németek feltartóztatják a támadókat
07.11.	Muansától északkeletre	brit	partra szállnak az első egységek
07.13.	Korogwe	német	megtámadják a közúti hidat
07.14.	Muansa	brit (CREWE ddtbk.)	megszállták a kikötőt
07.14.	Mponda-hegy	brit (VAN DEVENTER tbk.)	elfoglalják a magaslatot
07.20.	Havanga	n. a.	KRUMM egységével
07.22.	Tissa Kwa Meda	brit (BOTHÁ ddtbk.)	a németek visszavonulnak
07.23.	Pangani	brit tengeri erők	elfoglalják a körz. székhelyet
07.24.	Malangali	brit (NORTHEY tbk.)	megszállják a települést
07.25.	Chenene	n. a.	n. a.
07. hó II. fele	Mpondi	brit	a németek DNy-ra visszavonulnak
07.26.	Flula (Ssekenkétől északra)	n. a.	REKOWSKI az egységével harcolt
07.27.	Meia Meia	brit (SMUTS tbk.)	németek visszavonulnak
07.28.	Kigoma	belga (TOMBEUR ezds.)	elfoglalják a kiürített kikötőt
07.28.	Njangalo	brit	jelentős zsákmányra tesznek szert
07.28.	Msente	n. a.	járőrök összecsaptak
07.29.	Dodoma	brit (VAN DEVENTER tbk.)	beveszik a várost
07.30.	Kikombo	brit (SMUTS tbk.)	németek visszavonulnak
07.31.	Saranda	brit	brit kézen a vasútvonal közepe
07.31.	Kilimatinde	brit	megszállják a települést
07.31.	Mahazi	n. a.	n. a.
07.31.	Saranda	brit	megszállják a vasútállomást
08.01.	Saadani	brit	előnyomulás a partvonalon
08.01.	Bagamojo	brit	könnyűcirkáló lövi a várost
08.01.	Bueni	n. a.	n. a.
08.01.	Nangade	német	megtámadják a portugál települést
08.02.	Ssingida	brit	kisebb összecsapásokat követően elérik, majd megszállják
08.02.	Kwagongo	n. a.	n. a.
08.03.	Udjidji	belga (TOMBEUR ezds.)	elfoglalják a kerületi székhelyet
08.03.	portugál határ	n. a.	járőrök összecsaptak
08.04.	Bagamojo	brit	könnyűcirkáló lövi a várost
08.05–09.	Nguru-hegy	brit	megindul az első támadás
08.05.	Kunduzi	n. a.	járőrök összecsaptak
08.06.	Dar es Salaam	brit	hadihajók lövik a várost
08.06.	Mahazt	n. a.	n. a.
08. hó eleje	Kirando	brit (rhodesiai)	elfoglalják a Tanganyika-tavi falut
	Karema	belga (MOULAERT alez.)	elfoglalják a Tanganyika-tavi falut
08.09.	Mhonda	brit	megszállják a falut

dátum	helység	támadó fél	eredménye
08.12.	Mpapa	brit	brit kézen a kerületi székhely
08.11.	Matamondo	brit	elfoglalják a falut
08.14.	Tschunga	brit	település bevétele
08.15.	Bagamojo	brit (CHARLTON ellentny.)	németek Dar es Salaam irányába vonulnak vissza
08.15–16.	Kidete	brit	a britek elfoglalják a vasútmegeállót
08.16.	Dakawa	brit	elfoglalják a falut (Wami-folyó)
08.19.	Msagara	brit	megszállják a falut
08.19.	Lupembe	brit	beveszik a falut
08.22.	Kilossa	brit (VAN DEVENTER tbk.)	németek visszavonulnak
08.22.	Kimamba	brit	németek visszavonulnak
08.23.	Mkata	brit	elfoglalják a vasútmegeállót
08.24–25.	Mlali	brit	megszállják a települést
08.26.	Morogoro	brit	beveszik a várost
08.26.	Uleia	brit	elfoglalják a falut
08.27.	Mgeta	brit	megszállják a hittérítő állomást
08.29.	Neu Iringa	brit (NORTHEY tbk.)	beveszik a kerületi székhelyet
08.29.	Mnasi-öböl	portugál	az első sikeres port. támadás
08.30.	Schinjanga	brit (CREWE tbk.)	megszállják a települést
09.01.	Mabama vm.	belga	1. sikertelen támadás
09.02.	Ussoke vasútm.	német (WINTGENS szds.)	1. sikertelen támadás
09.04.	Dar es Salaam	brit (EDWARDS tbk.)	a város megszállása
09.06.	Ussoke vm.	német (WINTGENS szds.)	2. sikertelen támadás
09.07.	Kilwa Kiwind.	brit hadihajó	elfoglalják a kikötőt
09.07–08.	Kissaki	brit	a németek visszaverik a támadást
09.09.	Mabama vm.	belga	2. sikertelen támadás
09.09–10.	Dutumi	német	mindkét fél visszavonul
09.10.	Kidodi	brit	megszállják a falut
09.11.	Kagando állás	német	ellentámadás a visszavonulás fedezésére
09.12.	Kagandótól K	belga	sikertelen támadás
09.13.	Mikindani	brit	elfoglalják a kikötőt és a várost
09.13.	Korogwe	brit	németek visszavonulnak
09.14.	Itaga	belga	sikertelen támadás
09.15.	Kissaki	brit (SMUTS tbk.)	németek visszavonulnak
09.15.	Dutumi	brit	elfoglalják a települést és környékét
09.15.	Wiedhafen	brit (TOMLINSON ales.)	partra szállnak a kikötővároskában
09.15.	Ssudi-öböl	brit hadihajó	elfoglalják az öblöt
09.16.	Lindi	brit	megszállják a kikötőt
09.16.	Rowuma-folyó	német	portugál egységekre lőnek
09.17.	Rowuma-folyó	német	portugál egységekre lőnek
09.17.	Kilwa Kissiw.	brit	a partmenti város ágyúzása
09.17.	Tabora	belga (TOMBEUR tbk.)	sikertelen támadás
09.18.	Rowuma-folyó	portugál	elterelő átkelési kísérlet
09.19.	N'hica / Rowuma-folyó	portugál	a főerő támadást indít, majd hamarosan sikeresen átkel a folyón
09.19.	Tabora	belga	megszállják a kiürített székhelyet
09.20.	Rowuma-folyó	portugál	folyóparti falvak megszállása
09.20.	Kiswere	brit	elfoglalják a kis kikötőt

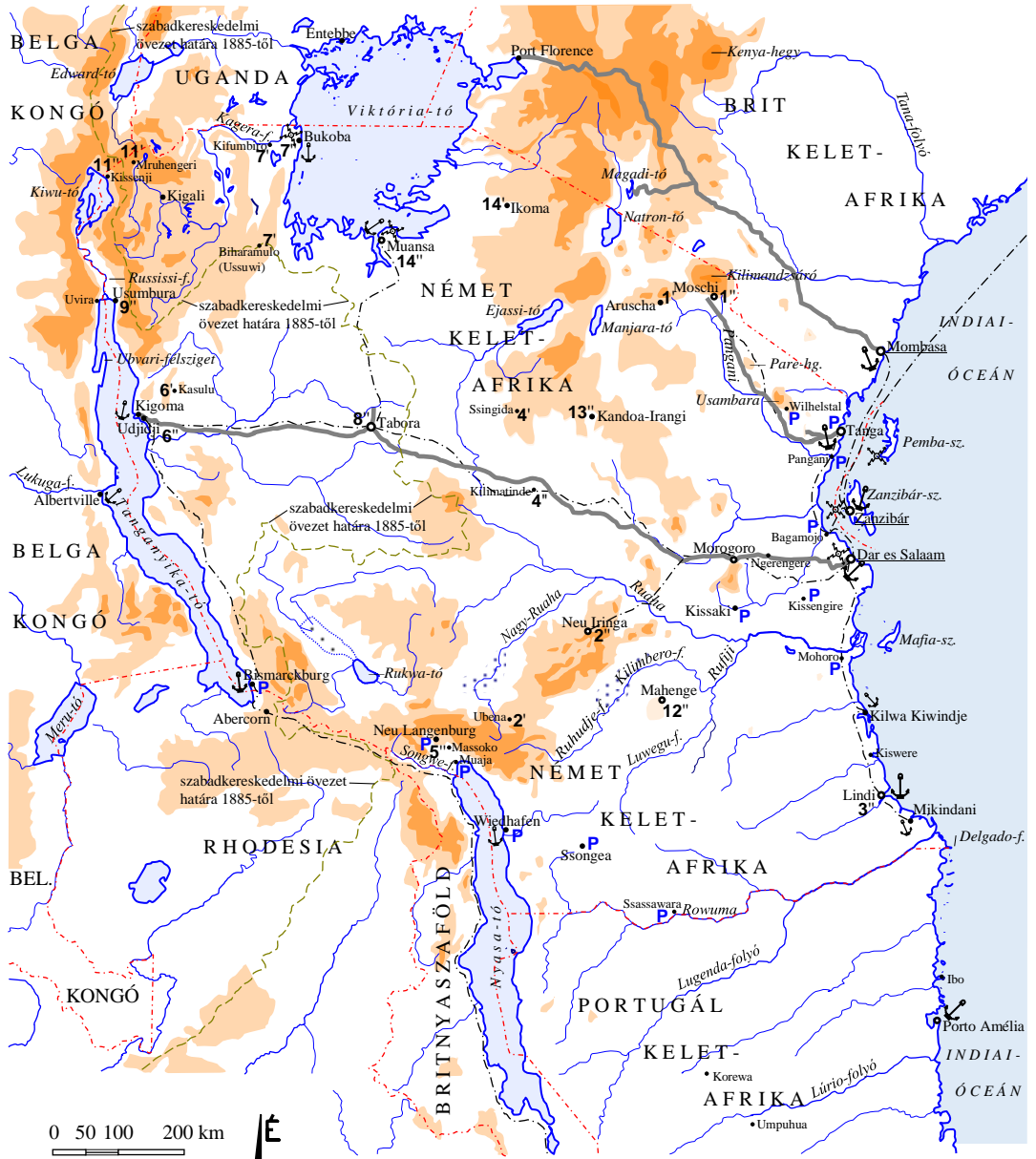
dátum	helység	támadó fél	eredménye
09.26.	Igalulu	brit (CREWE tbk.)	beveszik a települést
10.08–09.	Kissengire	brit	sikertelen támadás a ném. erőd ellen
10.14.	Kibata	brit	megszállják a kiürített települést
10.14–15.	Ssongea	német	sikertelenül ostromolják a kerületi székhelyet
10.21.	Mssanga	brit	megszállják a települést
10.21.	Mkapira	brit	KRAUT őrgy. visszavonulni kényszerül
10.22.	Nakalala	portugál	a német egység visszavonul
10.22–23.	Neu Iringától DNy-ra	német	elvágják a távíró-vezetéket
10.25.	Malangamagara	brit	a németek sebesültjeiket hátrahagyva kénytelenek elvonulni
10.25.	Rovuma-f.	portugál	folyóparti falvak megszállása
10.25.	Kwale-sziget	brit	megszállják a szigetet
10.29.	Gominji	német	elfoglalják a brit helyőrséget
10.30.	Ruhudje Ny-i partja	brit	a német egység brit fogságba esik
10.30–31.	Alt Iringa	német	sikertelen támadás
11.01.	Kissiju	brit (H.M.S. MERSEY)	partra szállnak a falunál
11.02.	Kissiju	brit	Kwale-sz. felől partra szállnak
11.07–09.	Kibata	német	sikertelenül próbálják a briteket kiszorítani
11.08–12.	Malangali	német (WINTGENS szds.)	ostromolják a települést
11.12.	Lulindi	portugál	a település elfoglalása
11.12.	Ssongea	német	sikertelenül ostromolják a kerületi székhelyet
11.16–17.	Lupembe	német (WAHLE tbk.)	sikertelen támadás
11.21.	Ilembule	német (HUEBENER alezr.)	megszállják a települést
11.24.	Kissiju	német (V. LIEBERMAN)	a briteket sikeresen szorítják ki
11.24–26.	Ilembule	brit (MURRAY alezr.)	a németek megadják magukat
11.28.	Newala	német	a portugálokat visszaszorítják
12.02.	Ngarambi	brit	ellenállás nélkül beveszik a falut
12.06–16.	Kibata	német (V. LETTOW-VORBECK ezds.)	harcok a britek által megszállt település környékén
12.08.	Nangadi	német	beveszik a portugálok városát
12.15–17.	Kibata	brit	megszállják a települést
12.16–17.	Mssangától délre	német	támadják a britek táborát
12.20.	Nangadi	német	visszavonulnak a városból
12.20.	Njamebenjo	brit (BYRON ezds.)	német készleteket zsákmányolnak
12.25–28.	Muhaga környéke	brit	nagy erejű támadás indul
12.25.	Mfirika	brit	nagy erejű támadás indul
1917. —			
01.01.	Mgeta Pesten	brit	a németek visszavonulnak
01.01.	Kiderengwa	brit (SMUTS altbgy.)	fokozatos erejű támadás a német vonalak ellen
01.03–04.	Behobeho	brit	megszállják a falut
01.03–04.	Mfirikától keletre	brit	a németek kiürítik állásaikat
01.05.	Kibambawe	brit	beveszik a települést
01.06.	Gumbiro	brit (BYRON ezds.)	támadás a német vonalak ellen
01.07.	Kungulio túlsópartja	német (OTTO szds.)	rajtaütnek a brit hídfeálláson

dátum	helység	támadó fél	eredménye
01.12.	Kiwambo	brit	a németek megállítják a brit előretörést
01.16.	Morogoro	brit	megszállják a kerületi székhelyet
01.24.	Likuju	brit	elfoglalják a német egységeket
01.24.	Mawától északra	brit	OTTO százados egységeivel megütököznek
03.21.	St. Moritz hitt. áll.	német (WINTGENS szds.)	ellentámadás az üldöző britekre, majd kitérés a körbekerítésből
04.18.	Rumbo	brit	a britek Kilwába visszavonulni kényszerültek
04.18.	Ngaura	n. a.	n. a.
04.23.	Linditől északnyugatra	brit	rajtaütnek a német álláson
04.24.	Ssudi-öböl	német	sikertelen támadás a britek kiszorítására
05.05.	Kilwa Kisiwani	német	a partról lövik a horgonyzó brit hajót, majd a britek partra szállnak
05.23.	Taborától délkeletre	brit-belga	rajtaütnek WINTGENS különítményén
06.05–08.	Mkalama	német (NAUMANN szds.)	a település brit helyőrségének ostroma
06.10–13.	Lukuledi torkolatvidéke	brit (O'GRADY ddtbk.)	a német állásokat feljebb szorítják
06.11.	Ziwani (Lindi térsége)	brit	a németek visszavonulnak
06.28.	Ikoma	német (NAUMANN szds.)	megszállják a települést
06.29.	Ikoma	belga	rajtaütnek NAUMANN különítményén
06.30.	Lutende	brit	a német védelmi vonalakat támadják
07.02–15.	Ruipa-patak völgye	brit	a németek Ifakara felé visszavonulnak
07.06.	Muembe	brit	megszállják a kiürített mozambiki települést
07.06.	Likopolue	brit	megszállják a kiürített mozambiki települést
07.19.	Narungobe	brit	ném. visszavon. Makungoba
07.06.	Mnindi	n. a.	n. a.
07.14.	Mtandawala	brit	összecsapás a német utóvéd erőikkel
07.17–19.	Narungombe	brit	összecsapás a német utóvéd erőikkel, a britek megszállják a kiürített állást
07.26.	Mkapira	brit (FAIR ales.)	a németek Mpepoba vonulnak
07.27.	Nanganachi	brit	veszteségek árán, de megszállják a falut
07.29.	Mssindje	brit	megszállják a falut
07.30.	Ssassawara	brit (SHORTHOSE alezr.)	dél felől, ellenállás nélkül átkelnek a Rowumán
08.03.	Tandamuti	brit (O'GRADY ddtbk.)	britek visszavonulni kényszerülnek
08. hó során	luwegui rév	német	britek előretörése megáll

dátum	helység	támadó fél	eredménye
08.09–12.	Narunju	brit	sikertelen támadás a németek ellen
08.18–19.	Narunju	brit	végül a felek beássák magukat
08.20.	Mpepo	brit (FAIR alezr.)	kelet felé kiszorítják a németeket
08.23.	Tundururu	brit (SHORTHOSE alezr.)	megszállják a települést
08.26.	Idete	brit (TYTLER ezds.)	Ifakara felé kiszorítják a németeket
09.05–06.	Mona	n. a.	n. a.
09.06.	Kakera	brit	német egységet ejtenek foglyul
09.09.	Mponda	brit	németek visszavonulnak
09.11.	Kalimoto	belga (BATAILLE őrgy.)	heves harcok a németekkel
09.22.	Bweho Chini	brit	a németek dél felé visszavonulnak
09.22.	Mtrika	brit	a németek délkeletre tovább vonulnak
09.28.	Nahungu	brit	a település elfoglalták
09.30–10.01.	Taveta vidéke	brit	az ütközet hatására NAUMANN szds. különítménye leteszi a fegyver
10.01.	Mtamától északkeletre	brit	harcok a német utóvéddel
10.07–08.	Mahenge	belga	a németek visszavonulnak
10.09.	Massassi	brit repülőraj	sikeres támadás a német raktár és tábor ellen
10.10.	Ruponda	brit	németek dél felé visszavonulnak
10.15–19.	Mahiwa (Njangao)	brit (BEVES tbk.)	sikertelen támadás a település ellen
10.18.	Lukuledi	brit	a németek éjjel elvonulnak
10.20–21.	Lukuledi	német (V. LETTOW-V.)	sikertelen támadás, de később a britek is kivonulnak
10.29.	Liwale	brit	elfoglalják a volt körzeti központot
11. hó során	Mwiti-folyó	német	sikeres támadás brit raktár ellen
11.10.	Ndanda	brit	elfoglalják a németek raktárait
11.10.	Massassi	brit	a település elesik, sok foglyot ejtenek
11.14.	Mwiti	brit	támadás a német utóvéd ellen
11.15.	Tschiwata	brit	megszállják a települést, sok foglyot ejtenek
11.15–18.	Nambindinga térsége	brit	harcok a németek visszavonulása közben
11.15.	Nguruminiga völgye	brit	a németek dél felé vonulnak tovább
11.16.	Abdullah Kwa Nanga	német	n. a.
11.25.	Negomano	német (V. LETTOW-V.)	megszállják a portugál helyőrséget
11.26.	Bangala-f. torkolata	német (TAFEL szds.)	átkelnek a Rowumán, majd élelem híján visszatérnek német oldalra
11.28.	Rowuma-f. északi partja	–	TAFEL szds. hadoszlopa leteszi a fegyvert

* Az összeállítás nem tartalmazza valamennyi ütközetet, összecsapást.

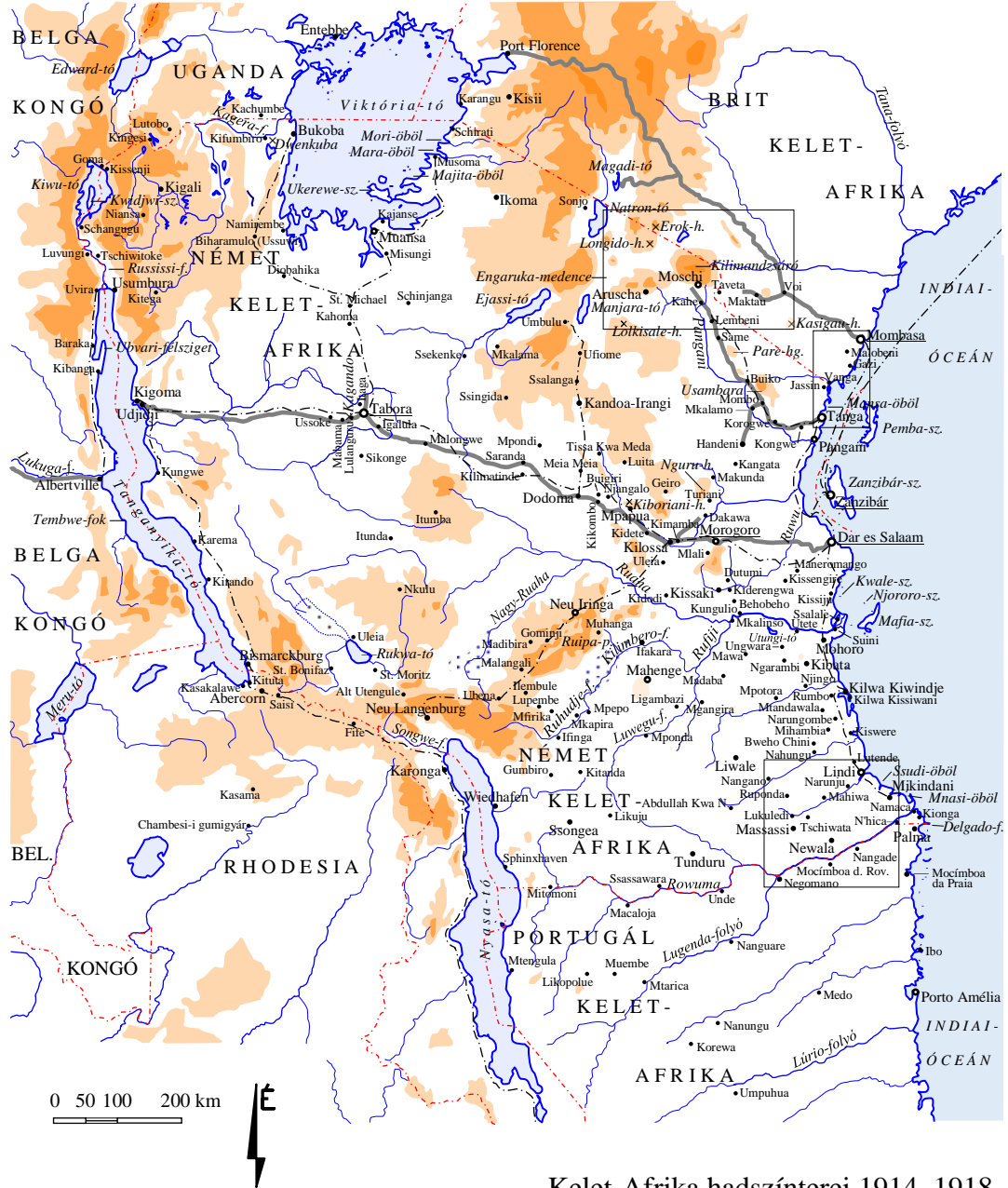
Forrás: BARKER ; *Deutsches Kolonialblatt*. XXIX. évf (1918) 19/20–21/22. sz.; *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung*. XVI–XVIII. évf. (1914–1916) ; H.M.S. Weymouth hajónaplói ; HOSKINS ; KELLER ; *Moçambique 1914-18.* ; SIBLEY: East Africa. ; SIBLEY: East Africa 1917. ; SIBLEY: East Africa – fiasco at Tanga. ; SIBLEY: East Africa: Smuts versus Vorbeck. ; SMUTS 1916-1 ; SMUTS 1916-2 ; SMUTS 1917 ; VAN DEVENTER 1918-1 ; VON LETTOW-VORBECK ; YOUNG

Kelet-Afrika hadászati jelentőségű létesítményei, 1914. júliusa

A térképen csak a magasabban fekvő hegyek kerültek jelölésre.
Készítette: SOM Krisztián, több forrás térképe és adatai alapján.

- folyó, tenger- illetve tópart
- vasút 1914. nyarán
- határ
- 2' 2' század száma, szd. szakasza 1914. júl.
- rendőrőrs, ahol nem volt katonai áll.
- szikratávíró-állomás 1914. nyarán
- távíró-vonal 1914. nyarán
- fontos kikötő

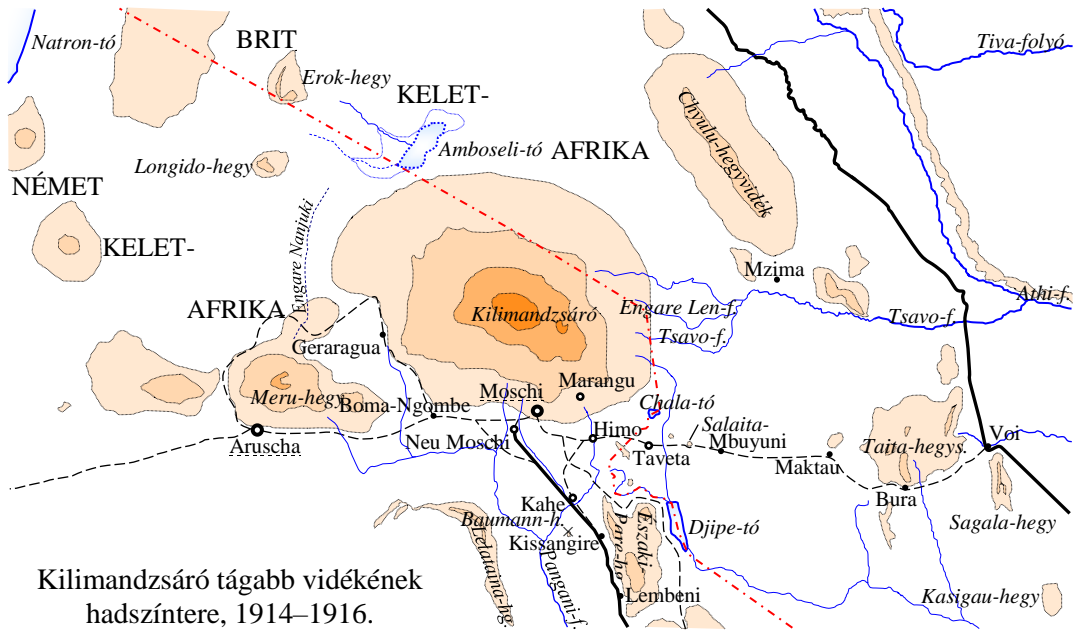

Kelet-Afrika hadszínterei 1914–1918.

A térképen csak a magasabban fekvő hegyek kerültek jelölésre. A három négyszögön belüli terület külön nagytábságban látható.

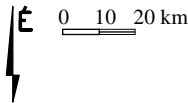
Készítette: SOM Krisztián, több forrás térképe és adata alapján. Csak az I. világháború eseményei szempontjából, e könyvben is említett települések kerültek feltüntetésre.

- folyó, tenger- illetve tópart
- határ
- vasút 1916. legelejn
- távíró-vonal 1916. legelejn

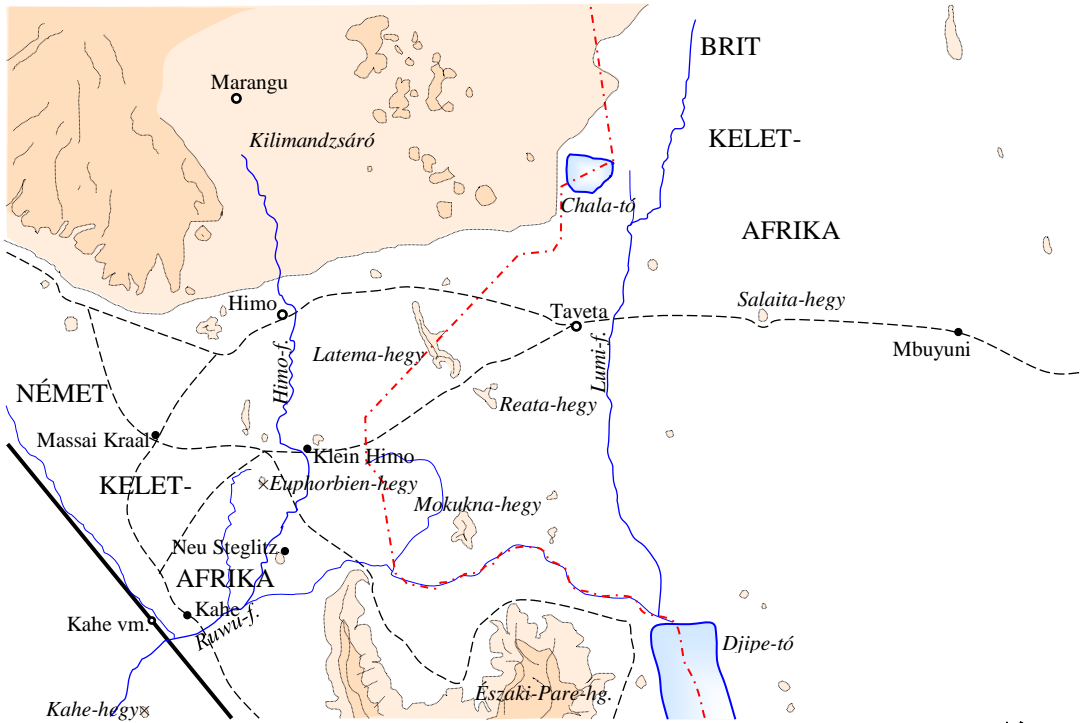
Kilimandzsáró tágabb vidékének
hadszíntere, 1914–1916.

- folyó és tó
- német-brit határ
- a hadműveletek szempontjából fontos település
- vasút 1914. júliusában
- fontosabb út

Csak az I. világháború eseményei szempontjából említett települések kerültek feltüntetésre.

Készítette: SOM Krisztián, számos forrás és térkép alapján.

E térképvázlaton jelölt hegyek nem szintvonaluk körvonala szerint kerültek ábrázolásra, hanem aszerint, hogy kiemelkednek-e környezetük vidékéből.

Készítette: SOM Krisztián, számos forrás adata és térkép alapján.

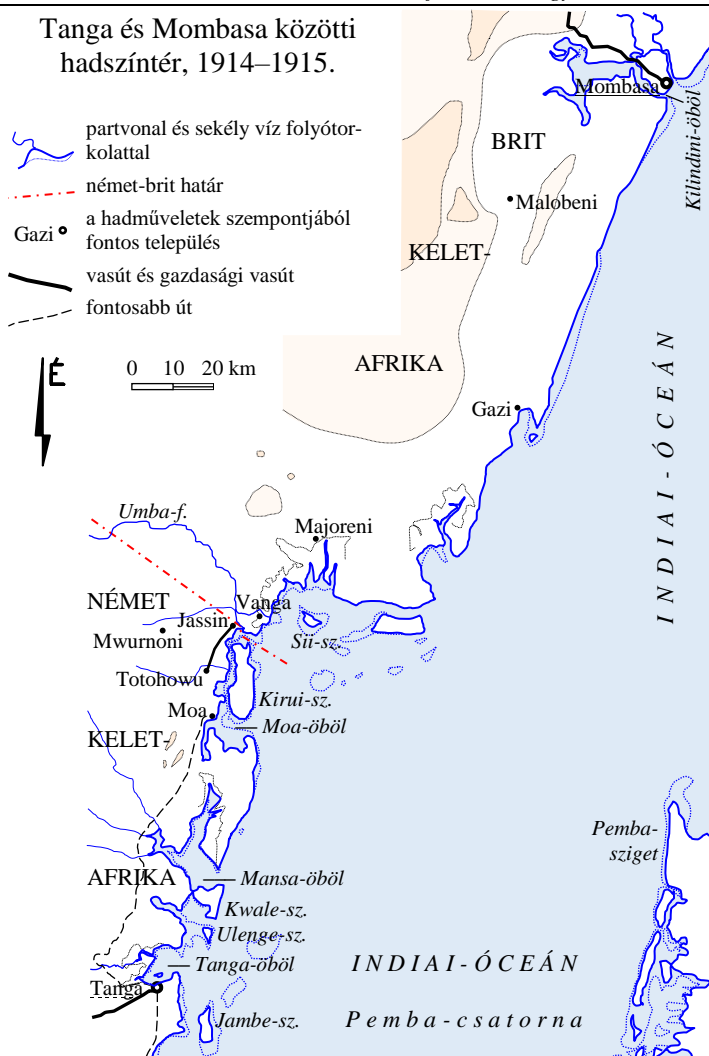
0 5 10 km

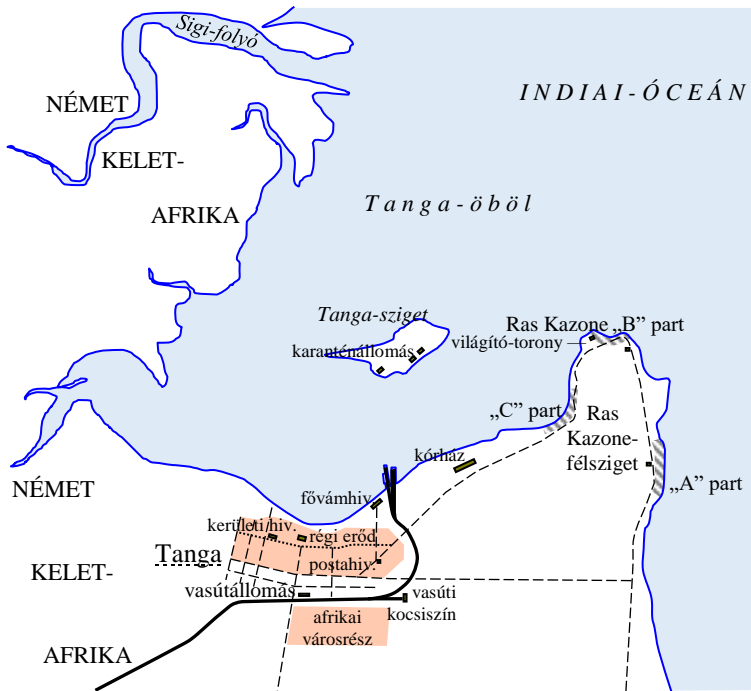
Taveta tágabb vidékének
hadszíntere, 1914–1916.

- folyó és tó
- német-brit határ
- a hadműveletek szempontjából fontos település
- vasút 1914. júliusában
- fontosabb út

Tanga és Mombasa közötti
hadszínhely, 1914–1915.

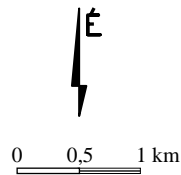

Csak az I. világháború eseményei szempontjából említett települések kerültek feltüntetésre.
Készítette: SOM Krisztián, számos forrás és térkép alapján.

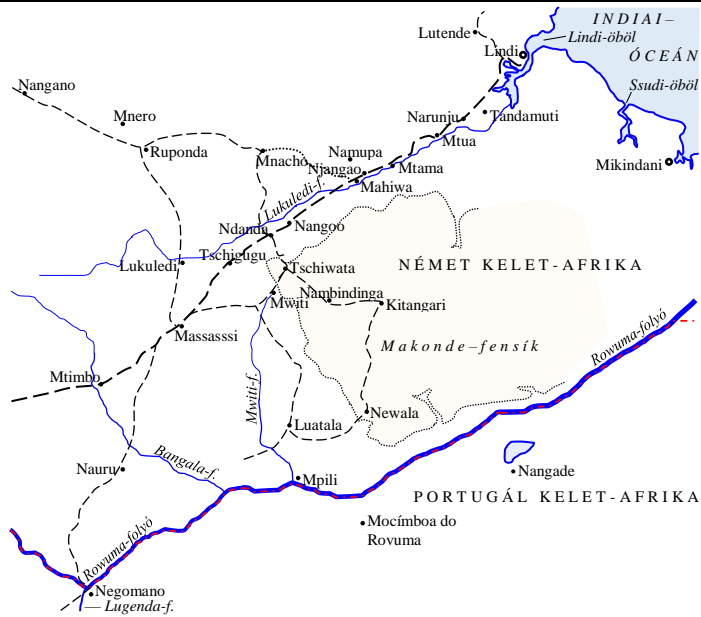

Tanga város elleni támadás
színtere, 1914. november

- tengerpart, folyótorkolat
- fontosabb épület, intézmény
- vasút 1914. augusztusában
- fontosabb út, utca

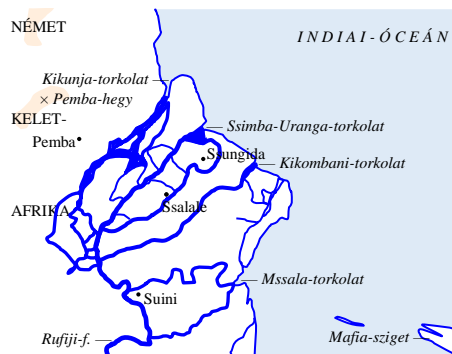

Készítette: SOM Krisztián, számos forrás és térkép alapján.

A Makonde-fensík és távolabbi vidéke

Készítette: SOM Krisztián

A Rufuji-folyó deltatoroklata

Készítette: SOM Krisztián

Az ezen az oldalon található két térkép egymással nem azonos méretarányú; csak az I. világháború eseményei szempontjából említett települések kerültek feltüntetésre.

III. rész

A német gyarmatok utóélete

A Versailles-i békeszerződés és a német gyarmatok felosztása

Ahogy Európában, úgy Kelet-Afrikában is sok katona halt és sérült meg, és sok család került nehéz helyzetbe a családfő elvesztése, vagy maradandó sérülése, vagy éppen az ellátási gondok, éhínség miatt. Bár az öreg kontinensen az elesettek számához képest az afrikaiak száma és aránya jelentősen kisebb volt, azonban az egyének áldozata nem volt kevesebb.

Nem szabad megfeledkezni, hogy Német Kelet-Afrikában harcoló német alakulatok – kis részben a kameruniak és délnyugat-afrikaiak is, még ha csak rövid időre is – lekötötték azon, elsősorban brit – dél-afrikai és indiai – zászlóaljok és ezredek egy részét, amelyet máskülönben az európai hadszíntérré vezényeltek volna. E szerepük viszont jelentőséggel bírt, ha figyelembe vesszük, hogy több tízezer katonát hónapokon keresztül lekötött a náluk jelentősen csekélyebb létszámú délnyugat-afrikai, majd kelet-afrikai német haderő. Ugyanez igaz a háború első hónapjaiban a tengeri blokádot fenntartó vagy éppen német hadihajókra vadászó brit cirkálókra is.

A béke első hónapjai számos helyen sok szenvedést hoztak Afrikában is: a háborút követő ún. spanyolnátha-járvány polgári és (volt) katonai áldozatai Kelet-Afrikában szintén meghaladták a háborús veszteségeket.

A franciaországi Versailles-ban ülésező győztes államok képviselői alkotta bizottságok alig több mint fél évvel a fegyverszünetet követően elkészítették a Németország és ellene hadviselő felek között kötendő béke szövegét. Bár hivatalosan a német küldöttség észrevételeket tehetett, módosítási kérelmet adhatott be, azonban ezek döntően figyelmen kívül lettek hagyva. A német kormánynak más lehetősége nem lévén, alá kellett írnia a békeszerződést, hogy közigazgatása, gazdasága minél hamarabb helyreálljon, kiszámíthatóvá váljon. Az aláírásra 1919. június 28-án került sor a Versailles-i palota Tükörtermében. A német gyarmatokra vonatkozó rendelkezéseket a békeszerződés IV. része tartalmazta.

A német állam a békeszerződés aláírásával lemondott minden tengerentúli igényéről. „119. cikkely: Németország lemond az Antant és a Társult Államok javára, minden jogáról és engedményéről a tengerentúli birtokain. 120. cikkely: A gyarmatokon minden ingó és ingatlan vagyont, amely a Német Birodalom vagy a Német Állam tulajdonát képezi át kell adni azon kormányok birtokába, melyek a 257. cikkelyben, a IX. paragrafusban (gazdasági záradék) leírt területek felett gyakorolnak hatalmat.”²¹⁶⁶ A békeszerződés szövege rendelkezett az addig a gyarmatokon tartózkodó német állampolgárok és tulajdonuk sorsáról is. „122. cikkely: A kormányoknak a nekik átadott területeken kötelesek megfelelően gondoskodni a német nemzetiségűek hazatelepítéséről és az európai eredetű német tulajdonok egyezmények esetén való visszaszállításának engedélyezéséről.”

A békeszerződésben Németország külön kártérítési kötelezettséget vállalt Franciaország felé, Kamerunt illetően. „124. cikkely: Németország ezennel magára vállalja hogy megegyezés szerinti, felbecsült összeget megtéríti a Francia Kormánynak és helybenhagyja a Helyreállítási Bizottságot, a francia állampolgárságoknak az okozott kártért Kamerunban vagy annak határvidékén, melyet német polgári vagy katonai hivatalok, vagy magánszemélyek 1900. január 1-től 1914. augusztus 1-ig okoztak.” Francia Egyenlítői Afrika területének visszaállítása érdekében – hogy ne az egész német Kamerun, hanem csak

²¹⁶⁶ E fejezetben, a Versailles-ban, 1919. június 28-án kelt békeszerződés idézett részletei a szerző fordításában olvashatóak.

az 1911. előtti terület kerüljön népszövetségi mandátum alá – külön rendelkeztek. „125. cikkely: Németország lemond minden, a Franciaországgal kötött 1911. november 4-i és 1912. szeptember 28-i megállapodásban és szerződésekben foglalt jogairól, az Egyenlítői-Afrikával kapcsolatban. Továbbá aláveti magát azon fizetési kötelezettségeinek a Francia Kormány felé, melyet a Helyreállítási Bizottság becsül meg a veszteségről, a hitelről, stb. melyek Németország javát szolgálta.”

A Versailles-ben aláírt békeszerződés (békediktátum) 1920. január 10-én lépett hatályba. Ekkor az egyidejűleg létrejött *Népszövetség (Nemzetek Szövetsége)* rendelkezésébe került Németország valamennyi tengerentúli területe. A *Népszövetség* tagországai közül megbízott államok 1922-ben kapták meg a felosztott német gyarmatok feletti közigazgatási megbízást (mandátumot). Afrikában Németország Kamerunt és Togoföldet Franciaország és az Egyesült Királyság javára vesztesse el, Délnyugat-Afrikát a Dél-Afrikai Unió javára, Német Kelet-Afrikát Belgium, az Egyesült Királyság és Portugália javára.

Az nyugat- és kelet-afrikai volt német gyarmatokat ún. „B” osztályú mandátumként kezelték, amely a függetlenségre, illetve belső önkormányzatra még nem felkészült területeket sorolta magába. Ennek keretében a megbízást kapott népszövetségi tagországnak a közigazgatás fenntartása mellett biztosítani kellett a lelkiismeret és vallásgyakorlás szabadságát, a közrend fenntartását és a visszaélések megakadályozását. E területeken tiltva volt a rabszolgaság, a fegyver- és a szeszital-kereskedelem. Tiltva volt továbbá – a rend- és önvédelmet kivéve – minden állandó katonai vagy tengerészeti erő állomásoztatása, illetve a helyi lakosság katonai kiképzése is. A volt Német Délnyugat-Afrikát ún. „C” osztályú mandátumként kezelték – akárcsak a csendes-óceániakat –, ahol a kis számú lakosság és / vagy nagy kiterjedésű terület másfajta közigazgatási függőséget igényelt. Ezek esetében engedélyezve volt, hogy a mandátum jogosultja területéhez szorosabb szálakkal kösse azt, mint az „A” és „B” osztályúakat.²¹⁶⁷

A győztes államok és Németország által megkötött békeszerződés kötelezte a vesztes felet, hogy „Azonos időn [t. i. 6 hónapon] belül Németország átadja Brit Őfelsége Kormányának Mkwawa szultánjának koponyáját, amelyet Német Kelet-Afrika Védnökségről szállítottak Németországba”.²¹⁶⁸ A koponyát még 1896-ban német katonák szerezték meg a – németek ellen sikeres felkelést irányító – törzsi vezető testéről levágva, miután az a fogság elől öngyilkosságba menekült. Akkor a fejszontok Dar es Salaamba, majd hamarosan a brémai *Tengerentúli Múzeumba* juttattottak el. Az I. világháborút követően az *wahehe (uhehe)* törzs vezetői Német Kelet-Afrika brit ügyvivőjétől kérték, hogy juttassa vissza a népéhez a fej maradványait, amely végül bekerült a békeszerződés rendelkezései közé is. A koponya végül nem került elő az 1920-as években, még annak ellenére sem, hogy a brit miniszterelnök is intézkedett az ügyben.²¹⁶⁹ A II. világháborút követően ismét kutatni kezdték azt, s miután sikerrel jártak, a testrészt 1954-ben visszatérhetett a múzeum gyűjteményéből az *wahehek* közé.

²¹⁶⁷ › [A Versailles-ben, 1919. június 28-án kelt békeszerződés 22. cikkelye.]

²¹⁶⁸ › [A Versailles-ben, 1919. június 28-án kelt békeszerződés 246. cikkely második bekezdése.]

²¹⁶⁹ › RÁTZ: 90. p.

A német gyarmatok utóélete

Az 1914. ősze előtt Németország és más államok között, a gyarmatok tekintetében létrejött – elsősorban határokat érintő – egyezmények továbbra is érvényben voltak, azonban azokat már nem a német kormány felügyelte, érvényesítette. Aminek máig közvetlen hatása van Németországra, az az 1890-es Zanzibár / Helgolandi Szerződésnek azon fejezete, amely a német állam részének ismerte el Helgoland (Heligoland) szigetét az Északi-tengerben.

Az afrikai gyarmatosítás XIX. század végi évtizedeiben, az európai hatalmak által meghúzott határok – amelyek sokszor a helyi terep és népesség ismerete nélkül történt – népeket választottak el, s egy-egy területi egységen belülről szorítottak korábban ellentétes célokért küzdő államokat, népeket, törzsszövetségeket. A gyarmati (gyámsági) rendszer 1960-as években történt felbomlásakor az államok nem tették meg azt a lépést, hogy nagy politikai áldozatok árán, különböző cserékkel és kompromisszumokkal kiigazítsák, újrarajzolják Afrikának az európaiak által, az ő igényeiknek megfelelő határait. Ez több ország viszonylatában is feszültséghez és sok áldozathoz vezetett az 1960-as éveket követően. Azonban kedvező regionális szövetségek, államközösségek már létrejöttek annak céljából, hogy – ha a határokat nem is mozdítják meg – a lakosság, termékek szabad(abb) mozgását megteremtsék.

Togo története és német vonatkozásai 1914-től napjainkig

A német kormányzatot követő brit és francia katonai ügyvitelt – amely hamarosan két külön igazgatott részre osztotta a gyarmatot – 1922. július 20-tól úgynevezett mandátumterületté nyilvánították, és a *Népszövetség* felügyelete alatt a francia és brit gyarmati hatóságok vették át a közigazgatást. Míg Togó, franciák megszállta területe Francia Nyugat-Afrika külön kormányzott egységeként működik, addig a britek irányította nyugati területet Aranypart gyarmatuknak részét képező közigazgatási egységeként kezelték. Togo francia területe 56.785 km²-t tett ki, a fennmaradó 32.646 km²-t brit Aranypart kormányzósága igazgatta.

A togói afrikai lakosok egy csoportja – a német idők szigorú, de fejlődő évtizedeinek kedvező emlékképei miatt – kérvényt nyújtott be, hogy a francia uralmat függeszék fel, s ismét Németország igazgatása alá helyezték Togót. Az indítványt nem tűzték napirendre a nemzetközi szövetségben. A Togóban maradt és maradhatott német telepések már 1929-ben a *Deutsche Togogesellschaft* támogatásával létrehozták a *Bund der Deutschen Togolander* (Togóföldi Németek Szövetsége) szervezetet, hogy érdekeiket képviseljék a francia közigazgatásnál. A togói francia lakosok csak a németországi események hatására, 1936-ban hozták létre nemzeti szervezetüket. A togói német telepések az 1930-as évek végén egyre inkább hangot adtak a mandátum-rendszer oly módon történő megváltoztatásának, hogy Franciaország helyett a német állam lássa el a közigazgatás irányítását. A II. világháború kitörését, 1939. szeptember első napját követően a francia togói közigazgatás betiltotta a *Bund der Deutschen Togolander* működését, a német lakosokat ellenőrzés alá vették. Azonban Franciaország 1940-es német lerohanását követően ők már HITLER vezetésétől kérték a német közigazgatás visszaállítását. Erre természetesen nem került sor, és Togó, mint a nyugat-afrikai francia területek a *Szabad Francia Mozgalom* részeként küzdött a III. Német Birodalom ellen.²¹⁷⁰

²¹⁷⁰ › DECALO: 75., 148., p.

A Népszövetség megszűnésével egyidőben, 1946-tól – a valamivel korábban létrejött – *Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSz)* által felügyelt gyámsági területté vált. A terület közigazgatásának vezetője a francia köztársasági elnököt képviselő főbiztos volt. A Francia Nyugat-Afrika részeként igazgatott (Kelet-)Togo 1956. augusztus 8-án a Francia Közösség autonóm területe (köztársasága) lett, majd még az év október 28-án megtartott népszavazás keretében a gyámsági rendszer megszüntetését és Togo Autonóm Köztársaság megerősítését szavazta meg a terület szavazáson részt vett lakóinak 72,3 %-a. Az 1956. évi népszavazást és eredményét az ENSz nem ismerte el, de 1958-ban lehetővé tették újabb szavazás kiírását. Togo brit igazgatású nyugati fele az 1956. májusában történő népszavazás eredménye alapján még az év decemberében brit Aranypart teljes jogú részévé vált, s ezen állapotban lett 1957. márciusában független köztársaság Ghána néven. A francia togói lakosok döntő többsége 1958. április 27-én a teljes függetlenség mellett szavazott, ennek hatására a francia kormány november 14-én határozatot hozott, hogy Togo 1960. április 27-től önálló államként kiválik a Francia Közösségből, ezt az ENSz közgyűlése tudomásul vette.²¹⁷¹ A függetlenség kihirdetésének ünnepségére meghívták az akkor már 87 éves Adolf Fr. ZU MECKLENBURG herceget, Togo utolsó német kormányzóját, aki részt is vett az eseményen.²¹⁷² A Német Togó-Szövetséget 1959-ben újraalapították, de ekkor már – természetesen – szélsőséges nézetektől és irányvonaltól mentesen politizálnak és tevékenykednek, céljuk a Német Szövetségi Köztársasággal való igen szoros kapcsolat létrehozása; elnöke alapítását követően Johannes AGBOKA volt.

A független köztársaság első kormányfője – az e tisztet 1958. áprilisa óta betöltő – Sylvanus Epiphanio OLYMPIO²¹⁷³ lett, akit 1961. április 9-én köztársasági elnöknek és egyben miniszterelnöknek választanak. OLYMPIO elnököt 1963. január 13-án katonák egy felkelő csoportja meggyilkolta, és a korábbi miniszterelnök, Nicolas GRUNITZKY kerül az elnöki székbe, aki hamarosan feloszlatta az országgyűlést, felfüggesztette az alkotmányt, majd az 1963. május 5-i választásokat megnyerve ismét betöltötte e hivatalt.²¹⁷⁴ Azonban 1967. január 13-án egy vér nélküli államcsínyben megdöntötték hatalmát, és Étienne EYADÉMA alezredes (később neve Gnassingbé EYADÉMA lett) került hatalomra, aki e tisztséget 2005. február 5-éig önkényesen betöltötte. Akkor bekövetkező halálakor fia, Faure GNASSINGBÉ lett az elnök, aki az ötévente magtartott választások eredményeként, megszakítás nélkül győztesként került az elnöki székbe, így 2020-ban is.

Togo lakossága fokozatosan nőtt, a francia közigazgatás alatt álló nagyobbik, keleti terület 1959-ben 1.161.000 lakossal bírt, 1965-ben a köztársaságot már 1.642.000 fő lakta.²¹⁷⁵ A köztársaság lakóinak száma 1980-ban 2,67 millió, 2000-ben 4,8 millió, 2010-ben 6 millió fő volt.

A Német Szövetségi Köztársaság befektetői és vállalkozói sem maradtak végleg távol Togótól. Az 1960-as évek közepén ők kezdték kiépíteni Lomé új, mélytengeri kikötői

²¹⁷¹ › *Nemzetközi Almanach 1960*: „Togo” címszó, 1037–1039. p.

²¹⁷² › DECALO: 148., 206. p.

²¹⁷³ Az afro-brazil Octaviano OLYMPIO testvérével 1882-ben érkezett a Rabszolgapart nyugati partvidékére, ahol a németek togói gyarmatosításának korai éveiben jelentős ültetvényes vállalkozást működtetett, és Lomé jómódú lakóinak egyikévé vált. Azonban már az 1890-es években kritikusan szemlélte a német közigazgatást és gyarmatosítást, és ennek esetenként hangot is adott. Sylvanus Epiphanio OLYMPIO Octavianonak unokaöccse volt.

²¹⁷⁴ › *Nemzetközi Almanach 1967*: „Togo” címszó, 1005–1009. p.

²¹⁷⁵ › *Nemzetközi Almanach 1960*: „Togo” címszó, 1037–1039. p. ; *Nemzetközi Almanach 1967*: „Togo” címszó, 1005–1009. p.

létesítményeit, de Nyugat-Németország mindig is fontos kereskedelmi partnere volt ezen afrikai államnak.²¹⁷⁶

A francia közigazgatás Togóban a németes írásmód helyett a települések francia helyesírás szerinti neveit vezette be, a német településneveket átnevezték. Így lett Misahöhe településből Mossahöhe, Bismarckburgból pedig Yégué. E városok később, az évtizedek során jelentősen vesztek lakosságukból. Togo legmagasabb csúcsának neve Baumann-csúcs volt a német közigazgatás évtizedeiben, ezt a franciák Agou-csúcsra változtatták. Lome (írás módja „Lomé” lett) utcáinak német neveit mind megváltoztatták, így lett a Hamburgerstrasse Rue de Commerce, a Bismarckstrasse Rue de la Gare vagy a Regierungstrasse Rue de Kourome.

Togóban máig megtalálható az I. világháborúban elesett német és ismeretlen togói katonák egy részének sírja, így Agbeluwé-ben (ma Agbélouvé) Georg PFÄHLER századosét is, aki az itteni csatában esett el 1914. augusztusában, de még a 2000-es évek elején is fellelhető volt német temető Anechoban.

A Togói Köztársasággal a Német Szövetségi Köztársaság már 1960-ban felvette a diplomáciai kapcsolatot, egyúttal a német állam nagykövetséget is nyitott Lomében, ahol 1961-ben megnyílt a *Goethe Institute*, Németország kulturális intézete. Németország a nyugat-afrikai országgal 1993-tól szüneteltette kapcsolatait, csak 2008-ban újította fel, ezt aztán a német külügyminiszter loméi látogatásával is nyomatékosította. Togo nagykövetséget tart fenn Berlinben.

(A Togói Köztársasággal a Magyar Népköztársaság 1970. nyarán vette fel a diplomáciai kapcsolatot, egyúttal nagykövetet is akkreditált ide, de a székhelye sosem volt a nyugat-afrikai államban, legfeljebb hivatalos ügyben [így megbízólevelének átadásakor] tartózkodott itt. A kezdeti években az accrai nagykövet volt a magyar diplomácia togói képviselője, e nagykövetség megszűnését követően, majd 1990-től a Nigériába akkreditált magyar nagykövet lett Togóba is kinevezve. Konzulátust nem nyitott a magyar állam, és tiszteletbeli konzulátus sem nyílt itt.)²¹⁷⁷

Kamerun története és német vonatkozásai 1916-tól napjainkig

A német kormányzatot követő brit és francia katonai közigazgatást 1922. július 20-tól az úgynevezett mandátumterületté nyilvánított Kamerunban a *Népszövetség* felügyelete alatt – amely hamarosan két külön igazgatott részre osztotta a gyarmatot – a francia és brit gyarmati hatóságok vették át. Míg Franciaország egyenlítői afrikai gyarmatai külön kormányzott egységként működnek, addig a britek a területet Nigéria közigazgatási egységei alá rendelték. A francia kameruni terület – amelytől az 1911-es területeket a francia egyenlítői afrikai tartományokhoz csatolták vissza – 412.672 km²-t tett ki, a fennmaradó 87.247 km²-t pedig a brit Nigéria tartományi kormányzásai igazgatták. Kamerunban a francia közigazgatás a németes írásmód helyett bevezette a települések francia helyesírás szerinti neveit, s a német településneveket átnevezték. Így lett Jaunde településből Yao-undé, Dualából Douala, valamint Johann-Albrechtshöhéből Kumba; a Sanaga folyó menti Lobetalból Mouanko, Marianbergből pedig Dizangué. Több esetben azonban tovább él a német elnevezés, így pl. Lolodorf neve is. A települések utcáinak német neveit mind megváltoztatták, és a jelentős német személyiségek köztéri szobrait, emléktábláit is eltávo-

²¹⁷⁶ › DECALO ; *Nemzetközi Almanach 1967*: „Togo” címszó, 1005–1009. p.

²¹⁷⁷ › SZABÓ: 601–630. p. ; 26/1970 NET. hat.

lították. Kamerunba a hárorút követő években számos német tért vissza, hogy folytassa korábbi gazdálkodását illetve más tevékenységét; az 1930-as évek elejére az európai lakosság közel 60 %-át tették ki.

A francia közigazgatás alatt álló terület a II. világháború idején a Charles DE GAULLE tábornok vezette Szabad Francia Mozgalomhoz csatlakozva harcolt.²¹⁷⁸ A Népszövetség megszűnésével egyidőben, 1946. december 14-től – a valamivel korábban létrejött – az Egyesült Nemzetek Szervezete által felügyelt gyámsági területté vált. A britek igazgatta kameruni területek északi részét (amely 40–80 km széles sávot alkotott Yolától északra a Csád-tóig) az Északi Tartományba olvasztották, a délit a Keleti Tartományhoz rendelték, noha ez ellentétes az ENSz rendelkezéseivel. Brit-Kamerun déli, nagyobbik területét 1954-ben elkülönítik a Keleti Tartományból, amely ezzel Déli-Kamerun (Southern Cameroons) néven Nigéria önálló tartományává válik.²¹⁷⁹ A terület közigazgatásának vezetője a francia köztársasági elnököt képviselő főbiztos volt, aki mellett 1957-től 70 fős törvényhozó gyűlés működött 62 afrikai és 8 francia taggal.

A Francia Egyenlítői Afrika részeként igazgatott Kamerunban 1956. december 23-án választásokat tartottak, ennek következményeként az 1957. január 23-án a Francia Közösség autonóm gyámsági állama lett, de a függetlenségi küzdelmek nem hunytak ki. Még az évben, május 6-án hivatalba lépett az első afrikai kameruni miniszterelnök, André Marie M'BIDA. Azonban a francia katonák elleni felkelés tovább folytatódott, tízezret vetettek fogságba, és 1958-ra az áldozatok száma több ezerre nőtt.²¹⁸⁰ Déli-Kamerun 1958. május 15-én önkormányzati jogkört kap. Az ENSz közgyűlése a keleti területeken kialakult helyzetet elemezve 1959. március 12-én döntést hoz Kamerun függetlenségéről, amely a gyámsági rendszer december 31-ével történő megszűnését követően jöhet létre; egyúttal 1959. novemberéig a brit igazgatás alatt álló Déli-Kamerun északi területein, a délin pedig 1960. végéig népszavazást kell tartani a területek jogállásáról, hovatartozásáról. Ennek hatására a keleti területek alkotta Kamerun kiválik a Francia Közösségből, s közvetlenül a francia minisztertanács alá tartozó autonóm állammá válik.²¹⁸¹ A brit nigériai Északi Tartomány kameruni területein 1959. november 7-én tartották meg a népszavazást, amely eredményeként a terület Nigéria függetlenné válásakor közvetlenül az Egyesült Királyság fennhatósága alá került, és ekkor újabb népszavazáson rendelkeznek hovatartozásáról.²¹⁸²

Kamerun 1960. január 1-jén független országgá vált, és Franciaországtól független politikát folytat bel- és külföldön egyaránt. A brit fennhatóságú Déli-Kamerunban 1961. február 11-én és 12-én tartottak népszavazást, amely a Nigériához vagy a független Kamerunhoz való tartozást volt hivatott eldönteni. Az eredmények értelmében 1961. június 1-től az északi terület Sardauna tartomány²¹⁸³ néven a nigériai Északi Tartományhoz csatlakozott, míg a déli rész a független Kamerun része lett.²¹⁸⁴ Kamerun 1961. október 1-jével szövetségi állammá alakult át, amelyben az angolul és franciául beszélő tartományok azonos jogokkal rendelkeznek.²¹⁸⁵

²¹⁷⁸ › *Nemzetközi Almanach 1960*: „Kamerun” címszó, 477–480. p.

²¹⁷⁹ › *Nemzetközi Almanach 1960*: „Nigéria” címszó, 697–703. p.

²¹⁸⁰ › *Nemzetközi Almanach 1960*: „Kamerun” címszó, 477–480. p.

²¹⁸¹ › *Nemzetközi Almanach 1960*: „Kamerun” címszó, 477–480. p.

²¹⁸² › *Nemzetközi Almanach 1960*: „Nigéria” címszó, 697–703. p.

²¹⁸³ › *Nemzetközi Almanach 1960*: „Kamerun” címszó, 477–480. p.

²¹⁸⁴ Később Gongola Szövetségi Állam nagyobbik része lett.

²¹⁸⁵ › *Nemzetközi Almanach 1967*: „Kamerun” címszó, 434–439. p.

Kamerun lakossága fokozatosan nőtt, a francia közigazgatás alatt álló nagyobbik, keleti terület 1958-ban 3.187.000 lakossal bírt, 1964-ben a köztársaságot már 5.150.000 fő lakta (a csatlakozott déli Nyugat-Kamerunnal együtt).²¹⁸⁶

A függetlenségét elnyerő Kamerunban a francia időkben is tovább élő településnevek közül Victoriát változtatták Limbére.

A gyarmati időkre nyúlik vissza az a közelmúltig időnként fokozódó feszültséget eredményező határvita, amely Nigéria és Kamerun között állt fenn. A kérdéses terület a mocsarak, vízmosások, folyómedrek által sok apró szigetre szabdalta Bakassi-félsziget, az előtte elterülő tengerfenék kőolajban gazdag lelőhely. A félsziget hovatartozását már az 1893. tavaszán, Bueában a német és a brit kormányzó által kötött megállapodás egyértelműen tisztázta, így az Kamerun részét képezte. Az 1913. március 11-én Németország és az Egyesült Királyság meghatalmazott képviselői által aláírt egyezmény a Bakassi-félszigetet továbbra is Kamerun részeként rögzítette, sőt, kikötötte, hogy ha az Akwayafe folyó Rio-del-Rey felé ketté is vágná a félsziget „nyakát”, hovatartozása akkor sem változna meg.²¹⁸⁷

Az 1960-ban függetlenné vált Nigéria külpolitikai helyzetének megerősödését követően igyekezett megszerezni a kameruni területet. 1993. december 21-én katonai csapatokat küldött a félszigetre, azzal az ürüggyel, hogy megvédje annak lakosságát a kameruni rendvédelmi erők zaklatásától. A nigériai egységek megszállás alá vonták Jabane települést és a Diamond-szigetet is, amelyet Abanára és Atabongra neveztek át, kifejezendő a hatalmi változást.²¹⁸⁸ A kiélezett, háború közeli helyzet csak hetekkel később enyhült. Kamerun azonban 1994. márciusában a hágai *Nemzetközi Bíróság* elé vitte az ügyet, s ezt később az egész kameruni-nigériai határszakasz kérdéssé kiterjesztettek. A *Bíróság* 2002. október 10-ei döntése értelmében a Bakassi-félsziget Kamerunt illeti, ahogy azt az 1913. március 11-én megkötött német-brit egyezmény is kimondta.

Kamerunban és Togóban még az 1990-es évek közepén is fellelhetőek voltak a német gyarmati időszak fém váltópénzei, és azok még a nigériai Lagos és tengerpartjának ajándéktárgy-kereskedőihez is eljutottak.

Kamerunban, Yaoundéban a Német Szövetségi Köztársaság nagykövetséget tart fenn. A Német Szövetségi Köztársaság Kamerunba, utóbbi külkereskedelmének 4,0 %-át kitevő értékben szállított árut, míg 1957-ben az afrikai ország a közép-európai államba 3,5 %-ot kitevő értékben szállított terményeket. Kamerun külkereskedelmének 6,2 %-a került az NSZK-ba, míg onnan a behozatal 6,6 %-ot tett ki, így 4. illetve 2. helyen állt a külkereskedelmi partnerek rangsorában.²¹⁸⁹

(A Magyar Népköztársaság nagyköveti szinten létesített diplomáciai kapcsolatot Kamerunnal. Mindvégig a Nigériába akkreditált magyar nagykövet volt a magyar diplomácia kameruni képviselője is, a magyar nagykövetség [amely a kezdeti évtizedekben Lagosban, majd 2000-től Abujában működött] 2010-ben megszűnt, s 2013. végén nyitották újra.

²¹⁸⁶ › *Nemzetközi Almanach 1960*: „Kamerun” címszó, 477–480. p. ; *Nemzetközi Almanach 1967*: „Kamerun” címszó, 434–439. p.

²¹⁸⁷ › *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch*: X. évf. (1914) 22. p. ; LUKONG: 10–13. p.

²¹⁸⁸ › LUKON: 22–23. p.

²¹⁸⁹ › *Nemzetközi Almanach 1960*: „Kamerun” címszó, 477–480. p. ; *Nemzetközi Almanach 1967*: „Kamerun” címszó, 434–439. p.

Konzulátust sosem nyitott a magyar állam, tiszteletbeli konzulátus azonban 2002-ben nyílt Dualában.)

Német Délnyugat-Afrika története és német vonatkozásai 1915-től napjainkig

A megszállt Német Délnyugat-Afrika dél-afrikai katonai kormányzója 1915. július 11-től P. S. BEVES tábornok lett, majd 1915. október 30-án Sir Edmond H. L. GORGES ezredes (korábban a kameruni hadjárat egyik parancsnoka volt) vette át a „védnökségnek” tekintett Délnyugat-Afrika polgári kormányzását, és e tiszteletet 1920-ig töltötte be.²¹⁹⁰

A német gyarmatokra az enyhülést követő években kezdtek visszavándorolni a korábbi német telepesek, ültetvényesek. Dél-Afrika által igazgatott Délnyugat-Afrika területén a németek lélekszáma 1919. végén 6.700 fő volt, s már 1921-ben 7.855 németet tartottak nyilván a 10.673 brit alattvaló (britek, dél-afrikaiak és búrok) mellett.²¹⁹¹ A német kormányzatot követő brit katonai közigazgatást 1922. július 20-tól az úgynevezett mandátumterületté nyilvánított Délnyugat-Afrikában a *Népszövetség* felügyelete alatt a brit dél-afrikai gyarmati hatóságok vették át.²¹⁹² Az igen jelentős brit beruházások mellett a német magántulajdonban lévő vállalkozások és bányák újra termelni kezdtek, s majd csak 1940-re zárták be azokat, mivel ismét ellenséges tulajdonná váltak.

Még a háború alatt, 1916-ban újraalapították a windhuki *Allgemeine Zeitung*.²¹⁹³ A *Lüderitzbuchter Zeitung* kis kihagyást követően egészen az 1930-as évek végéig megjelentették a helyi német közösségeknek. Az 1919. novemberében újraalapított *Swakopmunder Zeitung* ugyancsak a német nyelven tudó olvasóit szolgálta. Már 1929-ben a délnyugat-afrikai német érdekképviselőket küldötték Dél-Afrika miniszterelnökéhez, hogy a német nyelvet tegyék hivatalossá és a német állampolgárok szavazati jogait is napirendre veszik. Még abban az év nyarán német képviselőket neveznek ki a délnyugat-afrikai képviselőtestületbe. Már 1932-ben az Adolf HITLER vezette *Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP)* csoportja megkezdte működését Afrika délnyugati mandátum-területén. Azonban már 1933. augusztus elején betiltották tevékenységüket, valamint minden német szélsőjobboldali szervezetét is. Ezt követően a németországi ideológiát követők a formailag törvényes *Deutscher Bund (Német Szövetség)* által képviseltették magukat.²¹⁹⁴ A délnyugat-afrikai német közösség mögött természetesen ott állt a hitleri Németország, amely igyekezett törekvéseit támogatni. Belső válsága miatt feloszlott *Deutscher Bund* helyébe az 1937. közepén alapított *Deutscher Südwest Bund* lépett, mint igen jelentős politikai szereplő. Ugyanebben az évben, Délnyugat-Afrika mandátum-területen 330.000 afrikai mellett 18.128 búr, 9.632 német és 2.395 brit élt.²¹⁹⁵ 1938-ban már CHAMBERLAIN brit miniszterelnök is említette, hogy egyes mandátumterület, ide értve Délnyugat-Afrikát is, közigazgatásáról le kellene mondani Németország javára. Ez természetesen a német közösség önbizalmának növelését eredményezte, azonban végül a brit kormány ezt nem valósította meg. A délnyugat-afrikai német lapok 1939-ben a német nemzetiszocialista párt által támogatott és felügyelt *Deutscher Beobachter* napilapba olvadtak. 1939. februárjában létrejött a délnyugat-afrikai *Deutsche Afrikanische Partei*, s a németek politikai tevékenysége oly mértékben megerősödött, hogy áprilisban száz dél-afrikai rendőrt vezényeltek a mandátum-területre géppuskákkal és páncélaulókkal, hogy

²¹⁹⁰ › DIERKS ; TRUHART: 261. p.

²¹⁹¹ › DIERKS

²¹⁹² › BESENYŐ – MOLNÁR: A namíbiai haderő.

²¹⁹³ › Web: <http://www.az.com.na/> (megtekintve 2014.05.01-e 23:00)

²¹⁹⁴ › DIERKS

²¹⁹⁵ › DIERKS

az esetleges rendbontásokon úrrá lehessenek. Amikor szeptember első napján kitört az újabb világháború, akkor a délnyugat-afrikai hatóságok elérkezettnek látták az időt, hogy egyes német állampolgárokat rendőri felügyelet, őrizet alá helyezzenek. Az első személyeket szeptember 19-én vezették elő a windhoek-i gyűjtőtáborba. Ezt követően sok németet zártak táborokban, vagy helyeztek házi őrizetbe. Ezzel egyidőben minden politikai tevékenységet folytató német pártot, szervezetet, politikai folyóiratot betiltottak. A táborokban lévő németek egy jelentős részét, több mint 1.200 főt 1940. nyarán Dél-Afrikába telepítették át, ahol egészen 1946-ig őrizetben voltak. Azon németek, akik rendelkeztek dél-afrikai állampolgársággal is, azokat 1942. márciusában, egy jogszabály által megfosztották attól.²¹⁹⁶

Délnyugat-Afrika mandátum-területének a Dél-Afrika Unióhoz történő csatolásáról az utóbbi kormánya 1946. május 7-én kérvényt nyújtott be az *Egyesült Nemzetek Szervezetéhez*, de a kérelmet az év végi közgyűlést követően elutasították, és fenntartották az újonnan kialakított gyámsági terület státuszát.²¹⁹⁷ Az Unió ezt a változtatást 1947. elején visszautasította, és egy évre rá beolvasztotta közigazgatási rendszerébe. Ezt követően, az 1950-es évek legelején nemzetközi jogi vita alakult ki a dél-afrikai álláspont miatt, azonban változást ez nem hozott. Sőt, a namíbiai népek ENSz előtt történő képviselését a dél-afrikai hatóságok lehetetlenné tették.²¹⁹⁸ Németek Délnyugat-Afrikába történő betelepülését 1949-től ismét támogatta a helyi kormányzat, és hamarosan jelentős közösségeik jöttek létre.²¹⁹⁹ A dél-afrikai közigazgatás kizárólagossága miatt az *ENSz Biztonsági Tanácsa* több ízben is tárgyalta a kialakult helyzetet, és 1968. nyarán a délnyugat-afrikai területet már Namíbiának nevezte. Az ENSz 1970-ben határozatban nyilvánította ki a dél-afrikai jelenlét törvénytelenységét, változást azonban ez sem eredményezett. A későbbi – többek között választásokat előíró – ENSz-határozatokat az egyre jobban elszigetelődő dél-afrikai kormány továbbra is figyelmen kívül hagyta.²²⁰⁰ Az Angolában kibontakozó súlyos belharcok érintették a Dél-Afrikai Köztársaságot is, amely katonai erővel igyekezett befolyást gyakorolni az ott zajló eseményekre, ez kihatással volt a későbbi Namíbia sorsára is. A harcokba bonyolódott dél-afrikai állam nagy sokára, nemzetközi segítséggel elérte az angolai békekötést, amelynek azonban Délnyugat-Afrikára vonatkozó kitételei is voltak. Így 1989. elején ENSz-határozat rendelkezett Namíbia függetlenségének létrehozásáról, és ennek Dél-Afrika már nem állt ellen. A folyamat felügyeletére a nemzetközi szervezet megközelítőleg nyolcezer fős katonai erőt hozott létre.²²⁰¹

A függetlenségét – a jelentős ENSz támogatás és ellenőrzés mellett – 1990. március 21-én elnyerő Namíbia áprilisban kormányt alakított, és ugyanezen hónap végén felvételt nyert az ENSz-be is.²²⁰² Az *Allgemeine Zeitung*ot 1943. októberétől ismét kiadták, ideológiájában semleges hangvétellel. Namíbiában az egyedüli német nyelvű folyóiratként, a háború óta napjainkig papír alapon, majd a világhálón is megjelenik.²²⁰³

Délnyugat-Afrikában a brit közigazgatás – részben a búr betelepülők aránya miatt – a németes írásmód helyett csak részlegesen vezette be a települések brit helyesírás szerinti

²¹⁹⁶ › DIERKS

²¹⁹⁷ › BESENYŐ – MOLNÁR: ENSz békefenntartás magyar részvétellel: Namíbia.

²¹⁹⁸ › BESENYŐ – MOLNÁR: ENSz békefenntartás magyar részvétellel: Namíbia.

²¹⁹⁹ › DIERKS

²²⁰⁰ › BESENYŐ – MOLNÁR: A namíbiai haderő.

²²⁰¹ › BESENYŐ – MOLNÁR: ENSz békefenntartás magyar részvétellel: Namíbia.

²²⁰² › BESENYŐ: Magyar békefenntartók Afrikában. 413–414. p.

²²⁰³ › DIERKS ; Web: <http://www.az.com.na/> (megtekintve: 2014.05.01. 23:00)

neveit, s a német településneveket sem nevezték át nagy számban. A települések utcáinak német neveit ritkán változtatták meg, és a német vonatkozású emléktáblákat is több esetben megtartották még a mai Namíbiában is. Így többek között Windhoekban napjainkban is utca viseli Moltke és Bismarck, valamint Swakopmundban Bismarck, Woermann, de Hendrik Witbooi nevét is. Usakos egyik utcájának tábláján a 2000-es évek elején is a Kaiser Wilhelm illetve a Krone Prinzessin volt olvasható, de más városokban is találkozni hasonló példákkal.

Namíbiával a Német Szövetségi Köztársaság már függetlenné válását követően felvette a diplomáciai kapcsolatot, egyúttal nagykövetséget is üzemeltet Windhoekban. A német-namíbiai gazdasági kapcsolat jelentős kereskedelmi forgalmat bonyolít a két ország között.

A Gerhard SCHRÖDER kancellár vezette német kormány 2004. augusztusában hivatalosan is bocsánatot kért a *hererok* és *namák* elleni kegyetlen és kíméletlen fellépésért. A Münchenben az 1933-ban elnevezett „Von Trotha Strassé”-t 2006-ban a városi tanács „Herero Strassé”-re változtatta. A lázadás leverésének 100. évfordulójára a *herero* főnökök VON TROTHA tábornok leszármazottait is meghívták a megemlékezésre, ahol a család képviselője bocsánatot kért az emberi jogok súlyos megsértése miatt.

(Namíbiával a Magyar Köztársaság már 1990. március 22-én felvette a diplomáciai kapcsolatot, majd egyúttal nagykövetet is akkreditált ide, akinek székhelye mindvégig a dél-afrikai Pretoriában volt. A magyar állam 1998-ban nyitott tiszteletbeli konzulátust Windhoekban.)

Német Kelet-Afrika története és német vonatkozásai 1916-tól napjainkig

A brit és belga haderő által megszállt területeken már a háború második felében felállították és kiépítették a katonait felváltó polgári közigazgatást, amelyek élén kinevezett ügyvivő állt. Ennek alsóbb szintjei továbbra is támaszkodott a németek rendszerére. A britek által igazgatott német kelet-afrikai területek (Ruanda és a dél felé megnövelt területű Urundi kerületek kivételével) 1922. július 20-tól **Tanganyika** néven mandátumterületté vált. Ezen önálló közigazgatási egység területe 944.842 km²-t tett ki, székhelye Dar es Salaam volt. Belga mandátum alá került Ruanda és Urundi korábbi német kelet-afrikai kerület (történetük ismertetése alább olvasható). Portugália a megközelítőleg 650 km² kiterjedésű, ún. Kionga-háromszöget visszakapta, amelyet Portugál Kelet-Afrikához, Mozambikhoz csatolt.

A mezőgazdasági termelés helyreállása – amelyre igen nagy szükség lett volna az 1918-as éhínség után – tovább késlekedett az állatállományt pusztító járványok terjedése miatt. A kelet-afrikai lakosságot, az éhezést követően, az 1918. őszi megjelenő – a második hullámban felerősödő és súlyosabbá váló, majd az 1919-es harmadik – spanyolnátha (influenza) járvány gyengítette és pusztította. Az áldozatok számát csak a britek által igazgatott Tanganyikában 50.000–80.000 főre becsülik.²²⁰⁴

Az I. világháborút követően egy rövid ideig még forgalomban marad(hat)tak a Német Kelet-Afrika számára Németországban vert rúpiás és helleres ércpénzek. Az ezüst rúpiásokat 1923-ban vonta ki a brit közigazgatás a forgalomból, a helleresek még további két éven keresztül forgalomban voltak.²²⁰⁵ A német kelet-afrikai rúpia bankjegyeket a brit új közigazgatás – háborús inflációra hivatkozva – a névértéküknek mindössze 1,5 %-ért

²²⁰⁴ › ILIFFE: 269–270. p.

²²⁰⁵ › WEHLING

(!) váltották be brit kelet-afrikai fizetőeszközre. Ez rendkívül rossz helyzetbe hozta azokat az arab és indiai kereskedőket, akik már a németek idején is a gyarmaton éltek. A gazdaság csak lassan állt talpra, az 1912-es külkereskedelmi mérleget csak 1924-ben sikerült újra elérnie Tanganyikának.²²⁰⁶ Már a németek megkezdték a Taborától észak(nyugat) felé haladó vasúti sztrányvonal építését, amelyet azonban a britek valószínűsítették meg az 1930-as évekre, Muansa (Mwansa) végállomással.

A német polgári lakosság – beleértve az ültetvényekkel rendelkezőket is – a háborút követően vagy nem tért vissza, vagy hazatelepült, illetve hazatelepítették 1922-re. A korábban németek tulajdonában lévő földeket, ingatlanokat elárverezték, amelyek így döntően indiaiak, görögök és újonnan érkezett brit gazdálkodók tulajdonába kerültek.²²⁰⁷ A németek fokozatos visszatérése az 1920-as évek második felétől folyamatosan növekedett, 1930-ban már a legnagyobb európai közösséget alkották megközelítőleg 50 %-os részesedésükkel. VON LINDEQUIST – volt kormányzó, majd német gyarmatügyi miniszter – mint a *Deutsch Kolonialgesellschaft* elnöke 1933. elején látogatást tett a négy korábbi afrikai német gyarmaton. A brit igazgatás alatt álló Tanganyikában, a német lakosok dommai nagygyűlésén létrehozták a kelet-afrikai német szövetséget.²²⁰⁸ Az 1930-as évek második felében már a hitleri Németország ifjúsági mozgalmának tanganyikai szervezete is látványosan működött, azonban a rendőrség igyekezett a feszültséget keltő rendezvényeket visszaszorítani. A III. Német Birodalom zászlaját mind sűrűbben lehetett látni a brit Tanganyikában. A kelet-afrikai brit mandátum területén 1938. november 4-én afrikaiak ezrei vonultak az utcára, hogy tiltakozásukat fejezzék ki Neville CHAMBERLAIN brit miniszterelnök és kormányának azon elképzelése ellen, hogy Tanganyikát – amely egy nyilatkozata szerint ugyan a Brit Birodalomtól függött, de nem volt annak alkotó része – esetlegesen visszaadják – pontosabban a terület igazgatásának népszövetségi megbízását (mandátumát) átadják – Németországnak, az európai béke jövőbeni fenntartása érdekében. A HITLER vezette német állam idegenekkel, különösen a nem európaiakkal, valamint izraelitákkal szembeni megkülönböztető és kirekesztő politikája már ekkor nyilvánvaló jeleit mutatta. Valamelyes megnyugvást akkor érezhettek az afrikaiak, amikor a brit miniszterelnök 1938. decemberében tartott beszédében a kelet-afrikai mandátum-területet – más kelet-afrikai brit gyarmatok mellett – a Németországból, az üldöztetés elől elmenekülő, jelentős számú zsidó származású menekült letelepítésére szánt helyként említette meg, biztosítva részükre a gazdálkodáshoz szükséges új földbérleteket. Ezzel azt a szándékot lehetett sejteni, hogy ha Tanganyikába a németek elől menekülőket kívánják letelepíteni, akkor azt a közeljövőben nem fogják átadni az üldözökre. (Kelet-Afrika brit mandátum-területére az izraelita menekültek letelepítésére végül nem került sor.)²²⁰⁹ Tanganyika Területen a II. világháború kitörését, 1939. szeptember 1-jét követő hetekben a bő háromezer német polgárt, telepest őrizetbe vették, akiket a brit hatóságok, és gyűjtőtáborokba szállítottak, onnét csak a háborút követően engedték szabadon őket.

A *Népszövetség* megszűnésével egyidőben, 1946. december 14-től Tanganyika a – valamivel korábban létrejött – *Egyesült Nemzetek Szervezete* által felügyelt gyámsági területté vált. Ezt követő időszakban, 1955-ig 417 sztrájkra került sor a kelet-afrikai országban, s ezt követően is jelentős megmozdulások történtek. Ezek kiváltó okai között említhető a nagyobb beleszólási jog kivívása, illetve az afrikaiakat rendkívül hátrányosan érintő választási szabályok megváltoztatása is. A tanganyikaiak képvisellete és függetlenségi

²²⁰⁶ > ILIFFE: 263. p.

²²⁰⁷ > ILIFFE: 262. p. ; SZENTES: 63. p.

²²⁰⁸ > MTI jelentése: [V.A.: A Liberté jelentése szerint...] 1933.08.25-ei 3. kiadás (09:25)

²²⁰⁹ > MBUGHUNI

harcának eredményre juttaására 1954. nyarán, korábbi tömörülés alapjain létrejött a *Tanganyika African National Union (TANU; Tanganyikai Afrikai Nemzeti Unió)*, Julius Kambarage NYERERE vezetésével. A politikai harcok tovább folytak a brit vezetéssel, egyre több sikerrel. 1960. márciusában egy ENSz bizottság utazott a gyámsági terület politikai helyzetének felmérésére, amelyről az afrikaiaknak kedvező jelentést tettek küldöik felé. Végül a választási szabályok – amelyek az 1950-es évek elején csak 37.000 ember részére adtak jogot – többszöri módosítása után, 1960. augusztusában általános választásokat tartottak, amely eredményeként a 71 képviselői helyből 70-et a *TANU* jelöltjei nyertek meg. Julius NYERERE a még brit közigazgatás alatt álló Tanganyika első minisztere (miniszterelnöke) lett 1960. szeptember 1-jén; azonban a kormányzói hatalom megvétőzhatta a kezdeményezéseiket. Ennek megszüntetéséért tovább folyt politikai síkon a harc, amely 1961. május 1-jén Tanganyika teljes belső önkormányzatához vezetett, felelős kormány irányításával.²²¹⁰

1961. december 8-a utolsó percét követően kikiáltották Tanganyika függetlenségét, majd éppen egy évre rá, 1962. december 9-én kikiáltották a köztársaságot.²²¹¹ Ezalatt, a brit védnökség alatt álló Zanzibár 1963. december 10-én alkotmányos monarchiaként függetlenné vált, azonban az 1964. január 12-én kitört baloldali forradalom lemondatta a szultánt, és kikiáltották a Zanzibár és Pemba Népköztársaságot.²²¹² A függetlenné vált Tanganyika 1964. április 26-án egyesült Zanzibárral, ettől kezdődően az államszövetség neve Tanzánia lett. Tanganyika lakossága fokozatosan nőtt, 1959-ben 9,076 millió lakossal bírt, az egyesült köztársaságot 1965-ben 10,5 millió fő lakta (ebből Zanzibár és Pemba 319.000 lakossal részesedett).²²¹³

A továbbra is NYERERE vezette kormányzat a szocialista országok felé közelített, már 1964-ben államosították a földbirtokokat, és központi irányítású termelőszövetkezeteket hoztak létre. A kormányfő 1967-ben kiadta az ún. arushai nyilatkozatot, amely keretében a gazdaság minden területének nagy részét állami igazgatás alá vonták, a pénzügyekben a hitelfelvetelek visszaszorítását tűzték ki célul, és megkezdték a falvak kommunákká (családközösségekké) alakítását. A sajátos afrikai (tanzániai) szocializmus már 1970-es évek közepén válságba került, és hamarosan – az eredeti szándék ellenében – jelentős hitelfelvetelekre szorult.²²¹⁴ A korábbi kelet-afrikai brit gyarmatok és mandátum 1967-ben létrehozta a *Kelet-Afrikai Közösséget (East African Community; EAC)*, amely szoros gazdasági kapcsolatok fenntartását tűzte ki célul a korábbi vámközösség bővítéséért. Azonban a tagországok fejlettségi szintje és fejlődési üteme eltért, a részben ebből eredő feszültség – részben Uganda és Tanzánia között kialakult kisebb határmenti harcok miatt is – végül a *Közösség* 1977-es felbomlásához vezetett. Tanzánia 1978. májusa és 1979. áprilisa között háborút vívott északnyugati szomszédjával, az Idi AMIN egyeduralma alatt álló Ugandával. A tanzániai siker hatására AMINnak el kellett menekülnie Ugandából.²²¹⁵

Tanzánia fővárosa 1996-ban, a régóta fejlesztett, de országos szinten csak közepes lélekszámú Dodoma lett, azonban több kormányhivatal még Dar es Salaamban is működött. Az 1990-es években indult meg Tanzánia, Uganda és Kenya újbóli közeledése a közös gazdasági térség (újra) létrehozása érdekében. A tárgyalások, egyeztetések eredménye-

²²¹⁰ › SZENTES: 210–218. p.

²²¹¹ › SZENTES: 219. p.

²²¹² › TARRÓSY: 69–70. p.

²²¹³ › *Nemzetközi Almanach 1960*: „Tanganyika” alcím, 688–691. p. ; *Nemzetközi Almanach 1967*: „Tanzánia” címszó, 993–998. p.

²²¹⁴ › *Nemzetközi Almanach 1967*: „Tanzánia” címszó, 993–998. p. ; TARRÓSY: 66–67., 70–72. p.

²²¹⁵ › TARRÓSY: 95–97. p.

ként, 2000. novemberében aláírták a *Kelet-Afrikai Közösség* megalakításának szerződését, amelyhez 2007-ben Ruanda és Burundi is csatlakozott; a *Kelet-Afrikai Közösség Közös Piac* 2010. július 1-jén jött létre.²²¹⁶ Tanzániát 1980-ban 19, 2000-ben 34 millióan lakták, a 2012. évi népszámlálás adatai szerint már 45 millió fő élt a kelet-afrikai államszövetség területén.

A belga megszállás alatt álló **Ruanda és Urundi**, valamint Udjji kerület szintén 1922. július 20-án lett belga mandátumterület. Az 1919. május 30-án kötött belga német egyezmény szerinti területelosztást – miszerint a belgák csak Ruanda és Urundi kerületet kapják meg, Udjji kerület a briteké lett – a *Népszövetség* 1923. augusztus 31-én ismerte el. Ekkortól az összesen 54.175 km² kiterjedésű terület Ruanda-Urundi néven lett belga felügyelet alá tartozó terület. Ennek közigazgatásának vezetői tisztét 1926. közepéig királyi biztosok látták el; ekkor azonban Belga Kongóval egyesítették, amelynek egyik tartománya lett. Ezt követően mindvégig egy kormányzó, mint Belga Kongó főkormányzójának helyettese irányította a területet. A belga közigazgatás – akárcsak a korábbi német – közvetett módon gyakorolta hatalmát a helyi szintű közigazgatásban. A területi hatalmat a *tuszi* (*vatuszi*) uralkodók részleges jogkörökkel birtokolták, belga képviselők felügyelete és irányítása mellett.²²¹⁷ A *tuszi* közigazgatás háttérbe szorította a *hutu* (*bahutu*) lakosságot és vezetőiket, amely hamarosan feszültségeket eredményezett. Akárcsak Tanganyika, Ruanda-Urundi is a *Népszövetség* megszűnésével egyidőben, 1946. december 14-től az *Egyesült Nemzetek Szervezete* által felügyelt gyámsági területté vált. A II. világháborút követően a belga közigazgatás egyre nagyobb teret engedett a *hutuk*nak, s hatalmukat is növelte a *tuszik* kárára. A *hutuk* maguk is megkezdték a *tuszik* üldözését, amely akkor már véres harcokhoz vezetett. Bár Belga Kongó 1960. június 30-án elnyerte függetlenségét, a Kivu és Tanganyika tavak keleti partja mentén húzódó egyesített gyámsági területnek Belgium nem adta meg az önállóságot. Ruanda 1961. december 21-én autonómiát kapott, s egyúttal megszüntetik a belga rezidensi intézményt.

Nemzetközi sürgetésre végül 1962. július 1-jén két országra, Ruandára és Burundira (a korábbi Urundi néven említett területre) szakadva független állammá lett a terület, amelyek közötti vám- és pénzünió 1963. december 31-én szűnt meg. Ruanda és Urundi lakossága fokozatosan nőtt: 1957-ben 4.350.000 lakossal bírt; a függetlenné vált két állam közül Burundiban 1963-ban 2.650.000 fő élt, míg Ruandát egy évvel később 3.018.000 fő lakta.²²¹⁸

Ruandában már 1963-ban a *hutu* és *tuszi* népcsoport között belharc robbant ki, amely részben Burundit is érintette. A Burundiban élő *hutuk* és *tuszik* közötti harcok 1972-ben

²²¹⁶ > TARRÓSY: 164–166., 176–177. p.

Kelet-Afrikai Közösség országainak állampolgárai nemzeti útlevelel vagy ún. kelet-afrikai útlevelel birtokában, illetve egyéb, meghatározott úti okmánnyal, de vízum nélkül utazhatnak másik tagország területére.

A *Közösség* néhány tagországa 2014-ben megkezdte a közös vízumpolitika alkalmazását. Ennek értelmében a nem-kelet-afrikai, vízumkötelezett állampolgárok turizmus céljából Kenya, Uganda és Rwanda területére és azok között közös vízummal utazhatnak be. Az egységes vízumot alkalmazó országok közös határain történő határforgalom-ellenőrzés megszűntetésére még 2015-ben sem került sor.

> Web: <http://www.eac.int/travel/index.php?Itemid=78> (2015.01.22-ei állapot szerint) ; Web: <https://www.migration.gov.rw/index.php?id=233> (2015.01.22-ei állapot szerint)

²²¹⁷ > TARRÓSY: 55–56., 85. p.

²²¹⁸ > *Nemzetközi Almanach 1960*: „Belga Kongó” alcím, 97–102. p. ; *Nemzetközi Almanach 1967*: „Burundi” címszó, 137–140. p. ; *Nemzetközi Almanach 1967*: „Ruanda” címszó, 855–858. p.

bontakoztak ki.²²¹⁹ Az öldöklés következtében meghalt vagy elmenekült nagyszámú tömegek hatására már ekkor jelentősen átrajzolódott a két korábbi gyarmat etnikai arculata.

Burundiban a király 1963. utolsó napjaiban felfüggesztette a gyülekezési jogot, s 1965. októberében puccsal próbálják, sikertelenül eltávolítani az államfőt. A hatalmat 1966. július 8-án a trónörökös szerezte meg; azonban az új király november végi külföldi útja során a burundii miniszterelnök, Michel MICOMBERO kikiáltotta a köztársaságot, megdöntve előbbi uralmát.²²²⁰ Ezt követően az új köztársaságban katonai vezetők töltöttek be a vezető tisztségeket, egészen 1993-ig.

Ruandában a hatalmat 1973. nyarán vette át a hadsereg; itt a *hutu* többség szélsőséges csoportjainak 1988-ban és 1993-ban ismét sok *tuszi* esett áldozatul. 1990-ben polgárháború kezdődött, s bár azt három év múlva lezárták, azonban 1994. tavaszán hirtelen kirobbant újabb harcok jelentős népirtáshoz vezettek. Ennek során, egyes becslések szerint egy millióan haltak meg a törzsi ellentétek miatt. Runada és Kongó között az 1990-es évek második felében két alkalommal is fegyveres harc bontakozott ki, de a ruandai csapatok csak 2002-ben vonultak ki végleg kongói területekről.

Burundiban a belső feszültség csak 2006-ban csendesült el, majd 2015. tavaszán tüntetések és újabb belső villongások miatt ismét emberek tízezrei menekültek el az országból.

A Tanganyika Területen a brit közigazgatás bevezetésével valamennyi német településnevet megváltoztatták, döntően az addigi helyi elvezésük lett ezt követően a hivatalos. Így került átnevezésre Bismarckburg Kasangára, Wilhelmstal Lushotora, Wiedhafen Mandára, Neu Langenburg pedig Tukuyura. A német helyesírásnak megfelelően írt helyi településneveket ezt követően az angolhoz igazították, így lett Moschi helyett Moshi, vagy Bagamojoból Bagamoyo a közigazgatásban és írott szövegben egyaránt, miközben a kiejtésük nem változott. A függetlenségét elnyerő Tanganyikában, majd Tanzániában azonban a földrajzi helyek egy kisebb része a mai napig a németek által adott neveken ismertek és jelöltenek. A Viktória-tó egyik keleti öble Baumann-öbölként szerepel ma is a térképeken, akárcsak a Nyasza-tó legészakibb végét is még mindig Wissmann-öbölnek nevezik. Dar es Salaamban a *Kaiserstrassét* *City Drive*-ra nevezte át a brit közigazgatás, majd a függetlenséget követően *Sokoine Drive* lett a neve; a *Kaiser Ufert Kivukoni Frontra*, a *Brüchenstarssét* az azonos jelentésű *Bridge Streetre* változtatták, a *Bismarckstrassét* pedig *Azikiwe Streetre* keresztelték.

Mivel a német közigazgatás alsó szintjén a suahéli (*kiswahili*) nyelvet alkalmazták, ezért e nyelvben csak néhány német jövevényszó maradt fenn máig. Azonban az „iskola” szó a suahéliül a német „Schule” szóból eredő „shule”, a „császár” a német „Kaiser”-ből eredő „kaizari”, és helyenként napjainkban is az „érme” szóra a „Heller”-ből eredő „hela” kifejezést alkalmazzák. Még a „Németország” szó is – a Német Kelet-Afrika nagy részét később igazgató britek révén – az angolból eredő „Ujerumani” (a „u” előtag utáni szó kiejtése „dzserumáni”, ami az angol „Germany” [„dzsermeni”] szóból ered), bár a XX. század derekán még többen használták a németből eredő „Udaichi” kifejezést, illetve a „német” szónak „mdaichi” (kiejtve „mdajcsi”) formáját. A vasúthoz kapcsolódó jövevényszavak ma már szintén angol eredetűek, bár az első vonalakat a németek építették meg a mai Tanzániában.

²²¹⁹ › TARRÓSY: 83–86. p.

²²²⁰ › *Nemzetközi Almanach 1967*: „Burundi” címszó, 137–140. p.

Az 1916-ban vert taborai arany 15 rúpiás érmék még a háború során keresetteké váltak ritkaságuk miatt. Már 1917-ben akár a névérték 3–5-szörösét is megfizették az előrelátó brit katonák a fogságba esett németeknek; évekkel később már sokszorosát érte egy–egy fennmaradt példány.²²²¹ Tanzániában még az 1990-es évek közepén is fellelhetőek voltak a német gyarmati időszak fém (réz, bronz, nikkel) váltópénzei, a háború előtti és a taborai darabok egyaránt.

A GÖTZEN napjainkra az egyedüli úszóképes túlélője a tanganyika-tavi csatáknak. A belga hatóságok megbízására 1918-ban megpróbálták kiemelni a tó partjánál elsüllyesztett hajót, azonban azt nem sikerült végrehajtani addig, amíg a britek át nem vették Kigoma vidékének közigazgatását. Így végül a britek emelték ki 1924-ben, majd felújították. A hajót M.V. LIEMBA néven 1927. májusában állították szolgálatba. Későbbi átépítés során kapott módosított felépítményével máig a Tanganyika-tavon hajózik, Németország és német kutatók történelmi értéke miatt figyelemmel kísérik a sorsát. (Mivel felújítása költségesebbnek tűnik mint egy új[abb] hajó beszerzése ezért jövőbeli közlekedése nem teljesen bizonyos.) A WAMI-t szintén kiemelték és kiöregedéséig WAPI néven járta a tavat.

Az elsüllyedt KÖNIGSBERG roncsait a háborút követő évtizedek során nagyrészt elbontották, kevés visszamaradt részét elnyelte a folyó medre. A SOMALI kiégett roncsának környéke hamar eliszaposodott és az így képződő homokzátványokon létrejött erdő, bozótos borítja napjainkban, ami még megmaradt belőle.

A tanganyikai függetlenséget követően a Német Szövetségi Köztársaság (NSzK) hamar elismerte az új államot, majd a diplomáciai kapcsolatok felvételét követően megnyílt a nyugatnémet nagykövetség Dar es Salaamban. A zanzibári 1964. január közepi szocialista irányultságú forradalmat követően a Német Demokratikus Köztársaság (NDK) azonnal elismerte az új népköztársaságot és kormányát, s a diplomáciai kapcsolatok felvételét kezdeményezte. Azonban az NSzK dar es salaami nagykövetségének vezetése igen gyors, február eleji közbenjárására az új zanzibári kormányzat nem ismerte el a kommunista Németországot, egyúttal a nyugatnémet állam tisztviselője elismerte a kelet-afrikai szigetország új vezetését. Ezt néhány nap múlva, február 11-én hivatalos nyugat–német sajtóközlemény is megerősítette. Az NDK Zanzibárba akkreditálni szánt nagykövete már február 12-én megérkezett Zanzibárba, ahol a két fél látványosan jó viszonyban tárgyalt egymással. Ekkor létrejött a két ország közötti diplomáciai kapcsolat és már február 20-án megnyílt Zanzibárban az első, Afrikában működő keletnémet nagykövetség. Négy napra rá az NSzK bejelentette, hogy többé nem ismeri el az új zanzibári kormányzatot. Azonban 1964. április 26-án egyesült Zanzibár és Tanganyika, mindkét államrész másik Németországot ismert el. Az új afrikai államszövetség megnyerése érdekében azonnal megkezdődtek a magas rangú tárgyalások NYERERE kormánya és a kelet–német, illetve nyugatnémet miniszterek között. Végül Tanzánia csak a szövetségi Németországot ismerte el és tartott fent vele diplomáciai kapcsolatot, ezzel megszűnt formálisan a keletnémet nagykövetség. Azonban a keletnémet diplomaták Zanzibárban tovább tevékenykedtek, amely miniszterelnökénél és egyúttal Tanzánia alelnökénél elérték, hogy tartsák napirenden a keletnémet állam elismerését és nagykövetségi szintű kapcsolatok fenntartását. NYERERE a tanganyikai-zanzibári ellentétes nézeteket végül úgy oldotta fel, hogy engedélyezte, hogy az NDK főkonzulátust nyisson Dar es Salaamban. Ezt a lépést a nyugatnémet kormány sokallotta, így 1965. februárjában a beígért támogatások felfüggesztését említették fel, ezért tanzániai

²²²¹ › KÁLMÁN: 257. p. ; WEHLING

részről felfüggesztették az együttműködést az NSzK-val. E viszony csak idővel rendeződött.²²²² Az NSzK szövetségi törvényhozása, a *Bundestag* még 1964-ben elkülönített egy alapot, hogy a még életben lévő német kelet-afrikai *askarik*nak járó zsoldot kifizessék, megközelítőleg 300 férfi folyamodott érte, s kapta meg a neki járó összeget.²²²³

Napjainkban Németország Dar es Salaamban nagykövetséget tart fent, illetve Tanzánia nagykövetséget működtet Berlinben.

(A Magyar Népköztársaság nagyköveti szinten létesített diplomáciai kapcsolatot Tanzániával. Magyar nagykövetség 1965-ben nyílt Dar es Salaamban, s 1991-es bezárásáig működött ott. Ezt követő néhány évben hivatalos magyar külképviseletként működött még a magyar kereskedelmi kirendeltség, szintén Dar es Salaamban.)²²²⁴

²²²² › BLUMENAU: 32–41. p.

²²²³ VON LETTOW-VORBECK tábornok közbenjárására már 1922-ben brit-német tárgyalások folytak a volt német *askarik* kifizetetlen zsoldjainak rendezésére, azonban több későbbi tárgyalást követően sem rendeződött azokban az évtizedekben a kérdés.

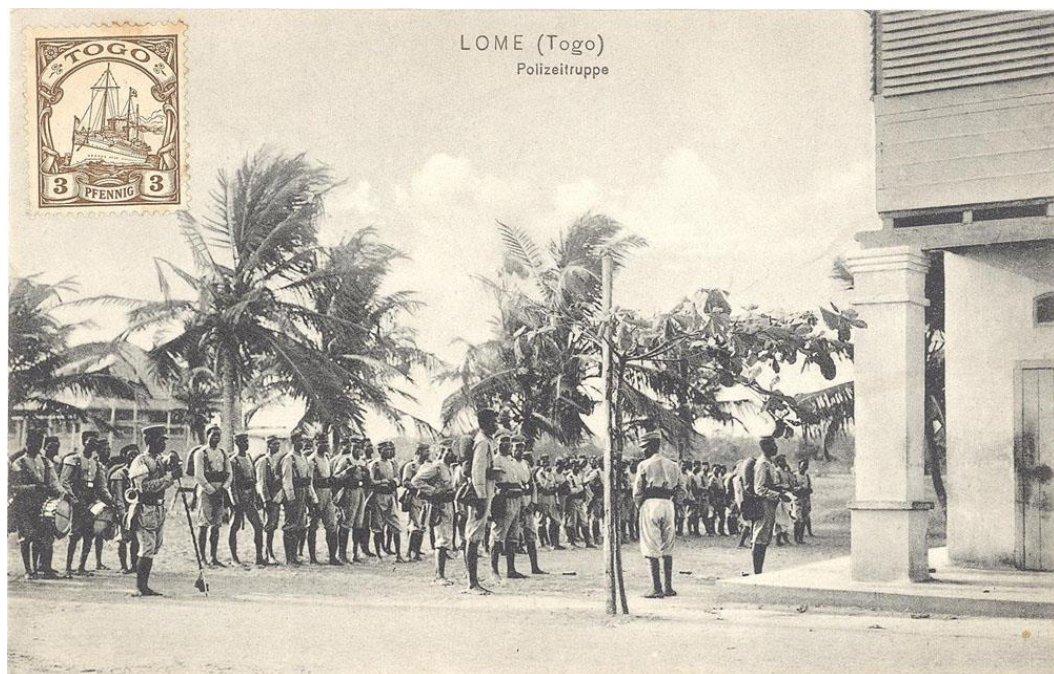
› A Magyar Távirati Iroda jelentése [A Vossische Zeitung jelentése szerint...] 1922.01.07-ei 4. kiadás

²²²⁴ › SZABÓ: 601–630. p. ; Web: <http://www.mfa.gov.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/Ketoldalukapacs/Afrika/tanzania/> (2010.02.04-ei állapot szerint) ; 217/1991. KE. hat.

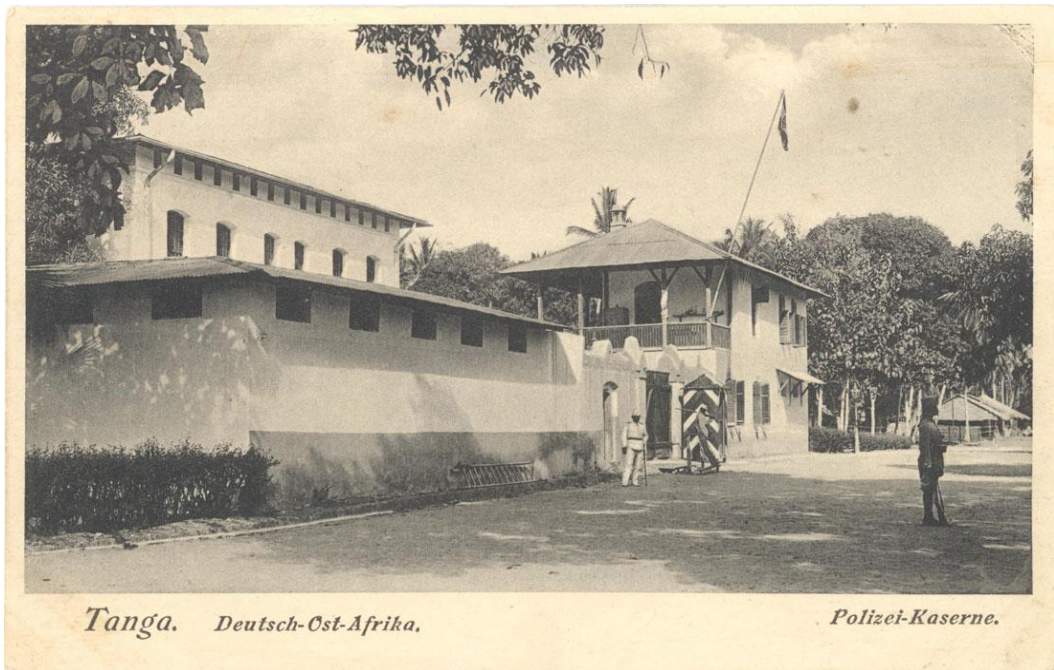
1. sz. kép: A togói Lome utcárészlete (*Hamburgerstrasse* a kikötő felől)

Postakész képeslap 1910. körül. Bödecker & Meyer, Hamburg-Westafrika cég kiadványa (nyomdai jelzet: 09 23869), nem ismert személy fényképfelvétele alapján. SOM Krisztián gyűjteménye.

2. sz. kép: A togói Lomében a *Polizeitruppe* díszelgése (bal szélén a zenekari alegység)

Postakész képeslap 1910. körül. Bödecker & Meyer, Hamburg-Westafrika cég kiadványa (nyomdai jelzet: 09 20781), nem ismert személy fényképfelvétele alapján. SOM Krisztián gyűjteménye.

3. sz. kép: A német kelet-afrikai Tanga rendőrlaktanyája
Képeslap 1910. körül. Kunstverlag C. Vincenti, Dar es Salaam, Német Kelet-Afrika cég kiadványa (nyomdai jelzet: 725), nem ismert személy fényképfelvétele alapján. SOM Krisztián gyűjteménye.

4. sz. kép: A német kelet-afrikai Tabora városába 1916. szeptember 19-én
bevonuló belga csapatok egyik alegysége
Felülnyomatott-díjegyves képeslap, készült: 1917. és 1918. között, nem ismert személy fényképfelvétele alapján. Waterlow & Sons Limited, London, Egyesült Királyság cég kiadványa (nyomdai jelzet: 47). SOM Krisztián gyűjteménye.

A szövegben alkalmazott idegen kifejezések és rövidítések

- antant* — (vagy: *entente*) az 1904-es francia-brit egyezményt megkötő, és az ahhoz később csatlakozott, társult államok
- askari* — kelet-afrikai katona (egyaránt használták a német, a belga és a brit gyarmatok haderejében szolgáló férfiakra)
- boma* — erőd (kelet-afrikában gyakori, erődített épületegyüttes, köztük magas zárt, de nem túl vastag kőfallal)
- dau* — fa vitorlánhajó (arab eredetű, Kelet-Afrikában is jellemző, háromszögletes, egyszerű vitorlázatú hajó, az Indiai-óceán nyugati felének legfontosabb kereskedelmi eszköze a XX. század legelejéig)
- D.O.A.B.* — *Deutsch Ostafrikanische Bank*, azaz Német Kelet-afrikai Bank
- D.O.A.G.* — *Deutsche Ostafrikanischen Gesellschaft*, azaz Német Kelet-afrikai Társaság
- D.O.A.L.* — *Deutsch Ostafrikanische Linie Schiff AG.*, azaz Német Kelet-afrikai Vonal Részvénytársaság
- D.O.A.Z.* — *Deutsch Ostafrikanische Zeitung*, azaz Német Kelet-afrikai Újság
- D.O.A. Zeitung* — *Deutsch Ostafrikanische Zeitung*, azaz Német Kelet-afrikai Újság
- D.W.G.* — *Deutsch Witugesellschaft*, azaz Német Witutársaság
- E.A.M.R.* — *East African Mounted Rifle Regiment (Kelet-Afrikai Lovasított Gyalogsági Ezred)* a kelet-afrikai brit gyarmati haderő egysége
- FK* — *Feldkompagnie*, azaz lövésszázad (a német kelet-afrikai *Schutztruppe* századainak megnevezése)
- H* — heller (német kelet-afrikai [és osztrák] váltópénz; 1 rúpia = 100 heller)
- H.M.S.* — *His / Her Majesty's Ship*, azaz Őfelégsge (hadi)hajója (brit hadihajók hivatalos megnevezésének előtagja)
- K.A.R.* — *King's African Rifles* (Király Afrikai Lövészei; kelet-afrikai és nyaszaföldi zászlóaljakra szervezett brit haderő)
- £ — font, brit fizetőeszköz, pénzegység
- M* — márka, német fizetőeszköz, pénzegység
- O.M.E.G.* — *Otawi Minen- und Eisenbahn Gesellschaft*, azaz Otawi Bányászati és Vasút-társaság (jelentős vállalkozás Német Délnyugat-Afrikában)
- P* — pesa, német kelet-afrikai váltópénz (1 rúpia = 64 pesa)
- Pf* — pfennig, német váltópénz (1 márka = 100 pfennig)
- Polizeitruppe* — *Rendőri Erő* (német afrikai rendőrség)
- Reichstag* — német *Birodalmi Gyűlés*
- Rp* — rúpia, indiai és kelet-afrikai fizetőeszköz
- S.M.S.* — *Seine Majestät Schiff*, azaz Őfelégsge (hadi)hajója (német [és osztrák-magyar] hadihajók hivatalos megnevezésének előtagja)
- Schutztruppe* — *Véderő* (német afrikai fegyveres erő, gyarmati csendőrség)

Források és azok alkalmazott rövidítései

Az alábbiakban a külön nem jelölt, illetve a lábjegyzetekben hivatkozott felhasznált monográfiák, kismonográfiák, tanulmányok, dokumentum- és térkép-gyűjtemények, cikkek, valamint kéziratok és azok alkalmazott rövidítései kerültek ismertetésre. Ezekben túlmenően *Magyar Távirati Iroda* távirati jelentések, illetve világhálós hivatkozások a lábjegyzetben kerültek feltüntetésre.

- A magyar korona országainak 1902. évi külkereskedelmi forgalma.* ____ *A magyar korona országainak 1902. évi külkereskedelmi forgalma.* Budapest, 1903, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. 319 p. /Magyar Statisztikai Közlemények/
- A magyar korona országainak 1905. évi külkereskedelmi forgalma.* ____ *A magyar korona országainak 1905. évi külkereskedelmi forgalma.* Budapest, 1903, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. 428 p. /Magyar Statisztikai Közlemények/
- A Manual of Portuguese East Africa* ____ *A Manual of Portuguese East Africa.* [Portugál Kelet-Afrika Kézikönyve.] His Majesty's Stationery Office, 1920, Oxford. 552 p.
- Africa Pilot* 1889 ____ *The Africa Pilot. Part III. South and East Coast of Africa.* [Az Afrika révkalauz. III. rész. Afrika déli és keleti partjai] London, 1889, Royal Admiralty Hydrographic Office. 528 p.
- Africa Pilot* 1897 ____ *The Africa Pilot. Part III. South and East Coast of Africa.* [Az Afrika révkalauz. III. rész. Afrika déli és keleti partjai] London, 1897, Royal Admiralty Hydrographic Office. 642 p.
- Africa Pilot* 1916 ____ *Africa Pilot.* [Afrika révkalauz.] I–II. kötet. Washington, 1916, The Secretary of the Navy Hydrographic Office.
- Africa Year Book and Who's Who, 1977.* ____ *Africa Year Book and Who's Who, 1977.* [Afrika évkönyv és ki kicsoda, 1977.] London, 1976. 1364 p.
- AKINWUMI ____ AKINWUMI, Olayemi: *The colonial contest for the Nigerian region, 1884-1900: a history of the German participation.* [Gyarmati verseny a nigériai régióért, 1884-1900: a német részvétel története.] ISBN 3-8258-6197-X Münster, 2002, LIT Verlag. 136 p.
- ALBION ____ ALBION, Robert Greenhalgh: *Five centuries of famous ships. From the Santa Maria to the Glomar.* [Öt évszázad híres hajói. A Santa Mariától a Glomarig.] New York, 1978, McGraw-Hill Book Co. 435 p.
- Amtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika* ____ *Amtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika.* [Német Kelet-Afrika Hivatalos Értesítője.] (A *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* melléklete)
- Andrees* ____ *Andrees Allgemeiner Handatlas.* [Andrees Általános Kézi Atlasz] 6. bővített kiadás. Bielefeld–Lipcse, 1914, Verlag von Velhagen & Klasing. 224 p.
- ANGEBAUER ____ ANGEBAUER, Karl: *Ovambo. 15 év Délnyugat-Afrikában.* Ford.: SZIRMAY Józsefné. Budapest, 1931, Dante Könyvkiadó. 253 p. /A Világ körül. Útirajzok – Útikalendok./
- ANNEGRET ____ ANNEGRET, Ehmann: *From Colonial Racism to Nazi Population Policy: The Role of the So-Called Mischlinge.* In: BERENBAUM, Michael – PECK, Abraham J. (szerk.): *The holocaust and history. The known, the unknown, the disputed and the reexamined.* [A holocaust és a történelem. Az ismert, az ismeretlen, a vitatott és az újrapvizsgált.] Bloomington, 2002, Indiana University Press. 837 p. US ISBN 0-253-21529-3
- ARDENER ____ ARDENER, Edwin: *Kingdom on Mount Cameroon. Studies in the History of the Cameroon Coast 1500-1970.* [Királyság a Kamerun-hegyen. Tanulmányok a Kamerun-part történelméről 1500-1970.] Oxford, 1996, Berghahn Books. 380 p. UK ISBN 978-1-57181-044-1

- ARNOLD – KÜTHMANN – STEINHILBER ____ ARNOLD, Paul – KÜTHMANN, Harald – STEINHILBER, Dirk: *Grosser Deutscher Münzkatalog von 1800 bis Heute*. [Nagy német érmekatalógus 1800-tól napjainkig.] 1993, Battenberg. 465 p. DE ISBN 978-389-44-1142-8
- BALDUS ____ BALDUS, Rolf D.: „Shamba la Bibi”. Kaiser Wilhelm regiert am Rufiji. [„Shamba la Bibi”. Vilmos császár a Rufijin uralkodott.] 3–9. p. In u. ö. (főszerk.): *Wildes Herz von Afrika*. [Afrika vad szíve.] Stuttgart, 2011, Franckh-Kosmos Verlags. 268 p. DE ISBN 978-3-440-12789-6
- BAJKÓ ____ BAJKÓ Bálint: *A Német Császárság afrikai gyarmatosításának kudarca*. Piliscsaba, 2011. Kézirat (PPKE szakdolgozat) 73 p.
- BARKER ____ BARKER, A. J.: The End of the Königsberg. [A Königsberg vége.] In YOUNG, Peter (főszerk.): *The Marshall Cavendish illustrated encyclopedia of World War I*. [Az I. világháború Marshall Cavendish illusztrált enciklopédiája.] New York–London–Toronto, 1984–1986, Marshall Cavendish Corporation. 3. köt., 863–869. p. ISBN 978-0-86307-181-2
- BESENYŐ: *A nyugat-szaharai válság*. ____ BESENYŐ János: *A nyugat-szaharai válság – egy magyar békefenntartó szemével*. Pécs, 2012, IDResearch Kft. – Publikon Kiadó. 353 p. HU ISBN 978-615-5001-56-7
- BESENYŐ: *Magyar Békefenntartók Afrikában*. ____ BESENYŐ János: *Magyar Békefenntartók Afrikában*. Budapest, Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat. 488 p. HU ISBN 978-963-08-5497-9
- BESENYŐ: *Magyarország és a nyugat-szaharai válság*. ____ BESENYŐ János: *Magyarország és a nyugat-szaharai válság*. Budapest, 2020, Monarchia Kiadó és Óbudai Egyetem. 458 p. HU ISBN 978-615-80-8641-7
- BESENYŐ: *Országismertető-Szudán*. ____ BESENYŐ János: *Országismertető-Szudán*. MH Összhaderőnemi Parancsnokság, 2010, Székesfehérvár. 132 p. HU ISBN 978-963-89037-2-3 /Sereg Szemle/
- BESENYŐ: *Western Sahara* ____ BESENYŐ János: *Western Sahara*. Pécs, 2009, Publikon Publishers. 197 p. HU ISBN 978-963-88332-0-4
- BESENYŐ: *Western-Sahara under the Spanish empire*. ____ BESENYŐ János: *Western-Sahara under the Spanish empire*. [Nyugat-Szahara a spanyol birodalom idején.] *AARMS*. IX. évf. (2010) 2. sz. 195–215. p. Web: <http://www.zmne.hu/aarms/docs/Volume9/Issue2/pdf/01.pdf>
- BESENYŐ – JAGADICS – HETÉNYI – RESPERGER ____ BESENYŐ János – JAGADICS Péter – HETÉNYI Soma Ambrus – RESPERGER István: *Országismertető Csád*. MH Összhaderőnemi Parancsnokság, 2010, Székesfehérvár. 114 p. HU ISBN: 978-963-89037-0-9 /Sereg Szemle/
- BESENYŐ – MOLNÁR: *A namíbiai haderő*. ____ BESENYŐ János – ifj. MOLNÁR Erik: *A namíbiai haderő*. *Sereg Szemle*, X. évf. (2012) 3. sz. 121–133. p. HU ISSN 2060-3924
- BESENYŐ – MOLNÁR: *A namíbiai viharsarok: a Caprivi-sáv*. ____ BESENYŐ János – ifj. MOLNÁR Erik: *A namíbiai viharsarok: a Caprivi-sáv*. *Sereg Szemle*, X. évf. (2012) 4. sz. 111–120. p. HU ISSN 2060-3924
- BESENYŐ – MOLNÁR: *ENSz békefenntartás magyar részvétellel: Namíbia*. ____ BESENYŐ János – ifj. MOLNÁR Erik: *ENSz békefenntartás magyar részvétellel: Namíbia*. *Sereg Szemle*, X. évf. (2012) 1. sz. 133–144. p. HU ISSN 2060-3924
- BÍRÓ ____ BÍRÓ Lajos: *Hét év Új-Guineában*. Budapest, 1923, Világirodalom. /A hat világrész/ 193 p.
- BORNEMISSZA ____ BORNEMISSZA Pál: *Kelet-Afrikáról. Földrajzi Közlemények*, XXXII. évf. (1904) 6. sz. 257–274. p.
- Boston Evening Transcript* ____ *Boston Evening Transcript*. Folyóirat 1829-től
- BRENNAN – BURTON ____ BRENNAN, James R. – BURTON, Andrew: *The emerging metropolis: a short history of Dar es Salaam, circa 1862-2005*. [A feltörekvő nagyváros: Dar es Salaam rövid története, kb. 1862-2005.] In BRENNAN, James R. – BURTON, Andrew – LAWI, Yusuf (szerk.): *Dar es Salaam: Histories from an Emerging African Metropolis*. [Dar es

- Salaam: Történetek egy feltörekvő afrikai metropoliszról.] Dar es Salaam – Nairobi, 2009, Mkuki na Nyota – BIEA. 13–75. p. TN ISBN 9987-449-70-5
- British Civilian Prisoners in German East Africa* ____ *British Civilian Prisoners in German East Africa*. [Brit civil foglyok Német Kelet-Afrikában.] London, 1918, Messrs, Alabaster, Passmore & Sons Ltd. 31 p.
- BRODE ____ BRODE, dr. H.: *British and German East Africa. Their economic & commercial relations*. [Brit és Német Kelet-Afrika. Gazdasági és kereskedelmi kapcsolataik.] London, 1911, Edward Arnold. 171 p.
- BÚR: Afrikai birodalmak. ____ BÚR Gábor: Afrikai birodalmak. *Afrika tanulmányok*, HU-ISSN 1788-6422, IV. évf. (2010) 4. sz. 6–19. p.
- BÚR: Távol Európától. ____ BÚR Gábor: Távol Európától. *Az első világháború története Szarajevótól Trianonig*. *BBC History különszáma*. HU-ISSN 9772062-520017, 36–39. p.
- Catholic Encyclopedia* ____ *Catholic Encyclopedia*. New York, 1907–1912, Robert Appleton Company – The Encyclopedia Press.
- CHANDLER: West Africa – seizing the German Colonies. ____ CHANDLER, David: West Africa – seizing the German Colonies. [Nyugat-Afrika – a német gyarmatok elfoglalása.] In YOUNG, Peter (főszerk.): *The Marshall Cavendish illustrated encyclopedia of World War I*. [Az I. világháború Marshall Cavendish illusztrált enciklopédiája.] New York–London–Toronto, 1984–1986, Marshall Cavendish Corporation. 2. köt., 361–365. p. ISBN 978-0-86307-181-2
- CHANDLER: The End in the Cameroons. ____ CHANDLER, David: The End in the Cameroons. [A vég Kamerunban.] In YOUNG, Peter (főszerk.): *The Marshall Cavendish illustrated encyclopedia of World War I*. [Az I. világháború Marshall Cavendish illusztrált enciklopédiája.] New York–London–Toronto, 1984–1986, Marshall Cavendish Corporation. 4. köt., 1314–1320. p. ISBN 978-0-86307-181-2
- CLODFELTER ____ CLODFELTER, Michael: *Warfare and Armed Conflicts: A Statistical Reference to Casualty and Other Figures, 1618–1991*. Jefferson – London, 1992, McFarland & Company.
- COOLEY ____ COOLEY, William Desborough: *Inner Africa laid open*. [Belső-Afrika tárva fekszik.] London, 1852, Longman, Brown, Green, and Longmans. 149 p.
- CORBETT ____ CORBETT, Julian Stafford: *Naval operations*. [Tengerészeti hadműveletek] II. köt. London, 1921, Longmans, Green and Co. 149 p.
- CROWDER: The 1914-1918 European war and West Africa. ____ CROWDER, Michael: The 1914-1918 European war and West Africa. [Az 1914–1918-as európai háború és Nyugat-Afrika] In: AJAYI, Jacob Festus Ade – CROWDER, Michael (szerk.): *The history of West Africa*. [Nyugat-Afrika története.] II. kötet. London, 1977, Longman. ISBN 0582645522. 484–513. p.
- CROWDER: *West Africa under colonial rules*. ____ CROWDER, Michael: *West Africa under colonial rules*. [Nyugat-Afrika gyarmati uralom alatt] London, 1968, Hutchinson. 540. p.
- CROWE ____ CROWE, John Henry Verinder: *General Smuts' campaign in East Africa*. [Smuts tábornok hadjárata Kelet-Afrikában] London, 1918, John Murray. 280 p.
- CUNLIFFE ____ CUNLIFFE, F. J. dandártábornoknak 1916.03.16-án kelt összefoglaló jelentése. *Commonwealth of Australia Gazette*, 1916. évi 93. sz. (1916.07.27.) 1707–1712. p.
- DAMASZKIN ____ DAMASZKIN Arzén: *A mászái fensíkon*. Budapest, [1906, Budapesti Hírlap]. 284 p.
- Das Staatsarchiv*. 1886 ____ *Das Staatsarchiv. Sammlung der offiziellen Aktenstücke zur Geschichte der Gegenwart*. [Az Állami Levéltár. Hivatalos iratok gyűjteménye a jelenkor történelméhez.] 46. köt. Lipcse, 1886, Verlag von Duncker & Humblot,

- Das Staatsarchiv.* 1891 ____ *Das Staatsarchiv. Sammlung der offiziellen Aktenstücke zur Geschichte der Gegenwart.* [Az Állami Levéltár. Hivatalos iratok gyűjteménye a jelenkor történelméhez.] 51. köt. Lipcse, 1891, Verlag von Duncker & Humblot,
- DEBRECZENI ____ DEBRECZENI Gyula: *Egy magyar katonatiszt kalandjai a legsötétebb Afrikában.* Budapest, [1930], Magyar Könyvkiadó. 128 p.
- DECALO ____ DECALO, Samuel: *Historical Dictionary of Togo.* London, 1996³, Scarecrow Press. 420 p. ISBN 0-81083073-6 /African Historical Dictionaries, 9./
- DEUTSCH ____ DEUTSCH, Jan-Georg: The 'Freeing' of Slaves in German East Africa: The Statistical Record, 1890–1914. [Rabszolgák felszabadítása Német Kelet-Afrikában: statisztikai adatok, 1890–1914.] 109–132. p. In MIERS, Suzanne – KLEIN, Martin Allen (szerk.): *Slavery and colonial rule in Africa.* [Rabszolgáság és gyarmati uralom Afrikában.] S. 1., 1999, Frank Cass Publishers. 297 p. UK ISBN 0-7146-4884-6
- Deutsch-Ostafrikanische Zeitung* ____ *Deutsch-Ostafrikanische Zeitung.* [Német Kelet-Afrikai Újság.] Német kelet-afrikai folyóirat 1899. február és 1916. augusztusa között.
- Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch* ____ *Deutsche Kolonial-Atlas mit Jahrbuch.* [Német Gyarmat Atlasz Évkönyvvel.] Berlin, 1905–1918, Deutschen Kolonialgesellschaft.
- Deutsches Kolonialblatt* ____ *Deutsches Kolonialblatt.* [Német Gyarmati Közlöny.] Berlin, Reichs-Kolonialamt / Ernst Siegfried Mittler und Sohn. Hivatalos folyóirat
- Deutsche Kolonialzeitung* ____ *Deutsche Kolonialzeitung.* [Német Gyarmatújság.]
- Die Auswanderung nach den deutschen Kolonien* ____ *Die Auswanderung nach den deutschen Kolonien.* Berlin, 1908, Wilhelm Süsserott.
- Die deutschen Schutzgebiete in Afrika und der Südsee.* ____ *Die deutschen Schutzgebiete in Afrika und der Südsee, 1912/1913.* [A német védnökségek Afrikában és a Csendes-óceánon, 1912 /1913] Berlin, 1914, Reichs-Kolonialamt. 207+409 p. + térképmelléletek.
- Die Deutschen Schutztruppen in Afrika.* ____ *Die Deutschen Schutztruppen in Afrika.* [A német Véderő Afrikában.] Lipcse, 190?, Ruhl.
- DIERKS ____ DIERKS, Klaus: *Chronology of Namibian History. From Pre-Historical Times To Independent Namibia.* [A namíbiai történelem kronológiája. A történelem előtti időktől a független Namíbiáig.] Windhoek, 2002², Namibia Scientific Society. 496 p. ISBN 999-1640-10-X
- East Africa Protectorate. Report for 1910-11* ____ *East Africa Protectorate. Report for 1910-11.* [Kelet-Afrika Védnökség. 1910–11. évi jelentés.] H. M. Stationery Office, 1912, London. /Colonial Reports – Annual 705. sz./ 87 p.
- East Africa Protectorate. Report for 1912-13* ____ *East Africa Protectorate. Report for 1912-13.* [Kelet-Afrika Védnökség. 1912–13. évi jelentés.] H. M. Stationery Office, 1914, London. /Colonial Reports – Annual 791. sz./ 69 p.
- East Africa Protectorate. Report for 1913-14* ____ *East Africa Protectorate. Report for 1913-14.* [Kelet-Afrika Védnökség. 1913–14. évi jelentés.] H. M. Stationery Office, 1915, London. /Colonial Reports – Annual 840. sz./ 68 p.
- ÉHIK ____ ÉHIK Gyula: A gorilla. 303–307. p. In WILLIAM, Gregory K. – HENRY, Roven C.: *Gorillák nyomában.* [Ford.: SZENT-IVÁNY József] Budapest, 1940, Királyi Magyar Természettudományi Trsulat.
- Encyclopaedia Britannica* ____ *Encyclopaedia Britannica.* 11. kiadás. I–XXIX. köt. 1910–1911
- FELDMANN ____ FELDMANN, Felix: *Flottentabellen der Kriegsmarinern aller Staaten.* Stalling, 1916³, Oldenburg. 91 p.
- FITZNER 1896. ____ FITZNER, Rudolf: *Deutsches Kolonialhandbuch.* [Német Gyarmati Kézikönyv.] [Berlin], 1896.
- FITZNER 1901. ____ FITZNER, Rudolf: *Deutsches Kolonial-Handbuch.* [Német Gyarmati Kézikönyv.] Berlin, 1901, Hermann Paetel. 415 p.

- FITZNER 1903. ____ FITZNER, Rudolf: *Deutsches Kolonial-Handbuch*. [Német Gyarmati Kézikönyv.] Berlin, 1903, Hermann Paetel. 242 p.
- GRÖNER ____ GRÖNER, Erich: *Die deutschen Kriegsschiffe 1815–1945*. München, 1968, Lehmann.
- GRÜNDER ____ GRÜNDER, Horst: *Geschichte der deutschen Kolonien*. [A német gyarmatok története.] Paderborn, 1985. DE ISBN 3-506-99369-0. 312 p.
- GUADALUPI ____ GUADALUPI, Gianni: Cseng Ho, a nagy eunuch utazása. 28–51. p. In YAMASHITA, Michael: *Cseng Ho*. Pécs, 2006, Alexandra. 448 p. HU ISBN 963-36-9877-4
- HARLOW – CHILVER – SMITH ____ HARLOW, Vincent Todd – CHILVER, E. M. – SMITH, Alison (szerk.): *History of East Africa*. [Kelet-Afrika története.] II. kötet. Oxford, 1965, Oxford University Press.
- HENDERSON ____ HENDERSON, W. O.: *Studies in German Colonial History*. [Tanulmányok a német gyarmati történelemből.] London, 1976², Frank Cass and Company Limited. 150 p. ISBN UK 0-7146-1674-5
- HERRE ____ HERRE, Paul: *Weltgeschichte der Neuesten Zeit 1890–1925*. [Világtörténet a legújabb korban, 1890–1925.] Berlin, 1925, Ullstein. 439 p.
- HERRON ____ HERRON, J. S. (szerk.): *Colonial Army Systems of the Netherlands, Great Britain, France, Germany, Portugal, Italy, and Belgium*. [Hollandia, Nagy-Britannia, Franciaország, Németország, Portugália, Olaszország és Belgium gyarmati hadseregeinek rendszere.] Washington, 1901, Government Printing Office. 133 p.
- HERTSLET ____ HERTSLET, Sir Edward: *The Map of Africa by Treaty*. [Afrika térképe egyezményekkel.] I. köt. London, 1894, Harrison and Sons. 536 p.
- HOFFMANN ____ HOFFMANN, Florian: *Okkupation und Militärverwaltung in Kamerun*. II. kötet. Göttingen, 2006, Cuvillier Verlag. 264 p. DE ISBN 978-3-867-27473-9
- HOSKINS ____ HOSKINS, Arthur Reginald altábornagynak 1917.05.30-án, a Hadügyminisztériumnak küldött összefoglaló jelentése. *London Gazette*, 30447. kiegészítő sz. (1917.09.27.), 13555–13562. p.
- HURST ____ HURST, Michael (szerk.): *Key Treaties for the Great Powers 1814–1914*. [A Nagyhatalmak kulcseyezményei, 1814–1914.] S. 1., 1972, David and Charles. 948 p.
- ILIFFE ____ ILIFFE, John: *A Modern History of Tanganyika*. [Tanganyika modern történelme.] S. 1., 1994, Cambridge University Press. 619 p. UK ISBN 0-521-29611-0 /African Studies Series. 25/
- INGHAM ____ INGHAM, Kenneth: *A History of East Africa*. [Kelet-Afrika történelme.] London, 1962, Longmans.
- JONES ____ JONES, Henry Albert: *The war in the air, being the story of the part played in the Great War by the Royal Air Force*. [A háború a levegőben, a története annak, amely szerepet a Nagy Háborúban a Királyi Légierő játszott.] III. köt. Oxford, 1931, Clarendon Press. 18+443 p.
- JÖHLINGER ____ JÖHLINGER, Otto: Deutschlands Kolonialwirtschaft. Ein finanzieller und wirtschaftlicher Rückbilck. [Németország gyarmatkereskedelme. Egy pénzügyi és kereskedelmi visszatekintés.] *Koloniale Rundschau*, VI. évf. (1914). 28–46. p.
- JUHÁSZ – NÉMETH ____ JUHÁSZ Dániel – NÉMETH István: Német gyarmatpolitika a 19-20. század fordulóján. *Valóság*, HU-ISSN 0324-7228, LIV. évf. (2011) 11. sz. 34–87. p.
- KACHIM ____ KACHIM, Joseph Udimal: African Resistance to Colonial Conquest: The Case of Konkomba Resistance to German Occupation of Northern Togoland, 1896-1901. [Afrikai ellenállás a gyarmati hódítással szemben: A Konkomba felkelés Togoföld északi részének megszállása ellen, 1896–1901.] *Asian Journal of Humanities and Social Studies* I. évf. (2013) 3. sz. 162–172. p. ISSN 2321-2799
- KALMÁR ____ KALMÁR Jenő: Kameruni néger népszokások. *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője*. XIV. évf. (1913) 2. füz. 311–331. p.

- KÁLMÁN ____ KÁLMÁN Géza: *Miaka Ille. Béke és harc a feketékkel. Egy német gyarmatról és védelmi harcáról.* Budapest, 1923, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt. 311 p.
- KELLER ____ KELLER, Helen Rex: *The Dictionary of Dates.* New York, 1934, Macmillian Co. I–II. köt.
- KEMP ____ KEMP, Peter: Gunboats on Lake Tanganyika. [Ágyúnaszádok a Tanganyika-tavon.] In YOUNG, Peter (főszerk.): *The Marshall Cavendish illustrated encyclopedia of World War I.* [Az I. világháború Marshall Cavendish illusztrált enciklopédiája.] New York–London–Toronto, 1984–1986, Marshall Cavendish Corporation. 6. köt., 1764–1768. p. ISBN 978-0-86307-181-2
- Kleiner Kolonialatlas.* 1909. ____ *Kleiner Kolonialatlas.* 1909.
- Koloniale Rundschau* ____ *Koloniale Rundschau.* 1909. és 1916. közötti évfolyamokban megjelent tanulmány, illetve adatközlés.
- Koloniales Jahrbuch* ____ *Koloniales Jahrbuch 1891. Jahr.* [Gyarmati évkönyv 1891. év.] Berlin, 1892. C. Heymann.
- LEWIN ____ LEWIN, Evans: *The Germans and Africa.* [A németek és Afrika.] London, 1915, Cassell and Company Ltd. 348 p.
- LISTOWEL ____ LISTOWEL, Judith: *The Making of Tanganyika.* [Tanganyika létrehozása] London, 1965, Chatto and Windus. 451 p.
- Lüderitzbuchter Zeitung.* ____ *Lüderitzbuchter Zeitung.* Lüderitzbucht helyi folyóirat 1909. és 1914. között
- LUKONG ____ LUKONG, Hilary V.: *The Cameroon-Nigeria border dispute. Management and resolution, 1981–2011.* [A Kamerun-Nigéria határvita. Kezelés és megoldás, 1981–2011.] 7. kötet, 1905–1940. Bamenda, 2011, Langaa Research & Publishing Common Initiative Group.
- LYNE ____ LYNE, Robert Nunez: *Zanzibar in contemporary times.* [Zanzibár napjainkban.] London, 1905, Hurst and Blacket Limited. 328 p.
- MAHNCKE ____ MAHNCKE, J. O. E. O.: Aircraft operations in the German colonies. The South African Aviation Corps (SAAC). [Repülőgépes hadműveletek a német gyarmatokon. A Dél-afrikai Repülő Csapatok (SAAC).] *Military History Journal*, XII. évf. (2002) 3. sz. SA ISSN 0026-4016
- Marine Almanach* ____ *Marine Almanach* németországi haditengerészeti kézikönyv
- Marine Rundschau* ____ *Marine Rundschau* németországi haditengerészeti szakfolyóirat
- MEYER ____ MEYER, prof. dr. Hans: *Das Deutsche Kolonialreich Ostafrika.* [A német gyarmatbirodalom Kelet-Afrikában.] Lipcse–Bécs, 1914.
- Meyers* 1885–1892 ____ *Meyers Konversations-Lexikon.* [Meyer-féle Leírólexikon.] Lipcse–Bécs, 1885–1892, Meyers. 4. kiadás
- Meyers* 1905–1909 ____ *Meyers Großes Konversations-Lexikon.* [Meyer-féle Nagy Leírólexikon.] Lipcse, 1905–1909, Meyers.
- Militärischer Suaheli-Sprachführer für Deutsch-Ostafrika.* ____ *Militärischer Suaheli-Sprachführer für Deutsch-Ostafrika.* [Katonai suahéli nyelvkönyv Német Kelet-Afrika számára.] Dar es Salaam, 1911, Deutsch-Ostafrikanische Rundschau.
- MÜLLER ____ MÜLLER, Johannes: *Hilfsbuch für Schiffsoffiziere.* [Segédkönyv hajóistiszteknek.] Berlin, 1911. 349 p.
- MVENG ____ MVENG, Engelbert: *Histoire du Cameroun.* [Kamerun történelme.] Paris, 1963, Présence africaine. 533 p.
- MWANZI ____ MWANZI, Henry: East Africa: diplomacy and defiance. [Kelet-Afrika: diplomácia és ellenszegülés.] *The UNESCO Courier.* ISSN 0041-5278, XXXVII. évf. (1984) 5. sz. (május) 30–31. p.

- Nyasaland. Report for 1912-13* ____ *Nyasaland. Report for 1912-13*. [Nyasaföld. 1912–13. évi jelentés.] London, 1913, H. M. Stationery Office. /Colonial Reports – Annual 772. sz./ 23 p.
- NÉMETH ____ NÉMETH Alfréd, dr. (szerk.): *Diplomáciai Okmányok*. Budapest, 1915, Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda. 629 p.
- Nemzetközi Almanach 1960* ____ RADÓ Sándor (szerk.): *Nemzetközi Almanach 1960*. Budapest, 1960, Kossuth Kiadó. 1243 p.
- Nemzetközi Almanach 1967* ____ RADÓ Sándor (szerk.): *Nemzetközi Almanach 1967*. Budapest, 1967, Kossuth Kiadó. 1188 p.
- NEWBURY ____ NEWBURY, Colin Walter: *The Western Slave Coast and its Rules*. [A nyugati Rabszolgapart és uralma.] Oxford, 1961, Clarendon Press. 234 p.
- OFCANSKY – YEAGE ____ OFCANSKY, Thomas P. – YEAGE, Rodger.: *Historical Dictionary of Tanzania*. [Tanzánia történelmi szótára.] London, 1997², Scarecrow Press.
- Ókori Lexikon* ____ PECZ Vilmos (szerk.): *Ókori Lexikon*. Budapest, 1904, Franklin Társulat. I–VI. köt.
- OLIVER – MATHEW ____ OLIVER, Roland – MATHEW, Gervase (szerk.): *History of East Africa*. [Kelet-Afrika történelme.] Oxford, 1963, Clarendon Press. 500 p.
- OLIVER – SANDERSON ____ OLIVER, Roland – SANDERSON, G. N. (szerk.): *The Cambridge History of Africa*. [A Cambridge-féle Afrika történelem.] 6. köt., 1870–1905. Cambridge, 1985, Cambridge University Press. ISBN 978-0-521-22803-9
- On the High Seas. ____ [Szerkesztőségi közlemény, a szerző ismertetése nélkül.] *On the High Seas. Dominion*, VIII. évf. (1914) 2302. sz. 6. p.
- O’NEILL ____ O’NEILL, Herbert Charles: *The war in Africa, 1914-1917, and in the Far East, 1914*. London, 1918, Longmans, Green and Co. 114 p.
- PATERSON ____ PATERSON, Hamish: First allied victory. The South African campaign in German South-West Africa, 1914–1915. [Az első szövetséges győzelem. A dél-afrikai hadjárat Német Délnyugat-Afrikában, 1914–1915.] *Military History Journal*, XIII. évf. (2003) 2. sz. SA ISSN 0026-4016
- Portugal Enters the war. ____ [Szerkesztőségi közlemény, a szerző ismertetése nélkül.] *Portugal Enters the war*. [Portugália belép a háborúba.] *The Independent*. LXXX. évf. (1914) 3437. sz. (okt. 26.) 121. p.
- PUSZTAI ____ PUSZTAI Gabriella: Libéria magyar egészségügyi minisztere. *Világtörténet*, XXV. évf. (2003) 1. sz. 64–76. p.
- RÁTZ ____ RÁTZ Kálmán: *Afrika ébred*. Budapest, 1936, Dante Könyvkiadó – Utazási Könyvek Kiadóhivatala. 230p. /A világhírű hősök./
- REDEN ____ REDEN, Alexander Sixtus von: *Az Osztrák-Magyar Monarchia. Történelmi dokumentumok. A századfordulótól 1914-ig*. Budapest – Salzburg, 1989, Széchenyi Kiadó – Druckhaus Nonntal Bücherdienst. 307 p. HU ISBN 963-02-7207-8
- RENÉ ____ RENÉ, Carl: *Kamerun und die Deutsche Tsüdsee-Eisenbahn*. [Kamerun és a Német Csád-tó-vasút.] Berlin, 1905, E. S. Mittler & Sohn.
- Révai Nagy Lexikona*. ____ *Révai Nagy Lexikona*. I.–XX. köt. Budapest, 1911–1927, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság. 16.648 p.
- REVENTLOW ____ REVENTLOW, graf Ernst zu: *Der Einfluß Seemacht im Großer Kriege*. Berlin, 1918, Siegfried Mittler und Sohn. 204 p.
- Ritters Geographisch Statistisches Lexikon*. ____ *Ritters Geographisch Statistisches Lexikon*. [Ritters Földrajzi Statisztikai Lexikon.] 1910.
- ROBERTS ____ ROBERTS, A. D. (szerk.): *The Cambridge History of Africa*. [A Cambridge-féle Afrika történelem.] 7. kötet, 1905–1940. 1986, Cambridge University Press. UK ISBN 978-0-5212-2505-2

- RUETE ____ RUETE, Emily: *Memoirs of an Arabian princess. An autobiography.* [Egy arab hercegnő visszaemlékezései. Egy önéletrajz.] New York, 1888, D. Appleton and Company. 307 p.
- SANKEY ____ SANKEY, John: The Tabora Gold Coin. [A taborai aranyérme.] *Tanzanian Affairs*, (2007) 88. sz. 12–13. p. TZ ISSN 0952-2948
- SCHLOBACH ____ SCHLOBACH, Peter: Deutsche Kolonien. Teil 9: Die Buntmetall-Notprägung zu Tabora in der Kolonie Deutsch-Ostafrika im Jahr 1916. [Német gyarmatok. 9. rész: A német kelet-afrikai taborai színesfém szükségkiadás 1916. évben.] *Money trend*, XL. évf. (2008) 7–8. sz. 132–153. p. AT ISSN 1420-4576
- SCHLUMBERGER ____ SCHLUMBERGER, Hans: *Goldmünzen Europas von 1800 bis Heute.* [Európai Aranyérmék 1800-tól napjainkig.] S. l., 1967, s. n.
- SCHMIDT – WERNER ____ SCHMIDT, Willy – WERNER, Hans (szerk.): *Geschichte der Deutschen Post in den Kolonien und im Ausland.* [A Német Posta története a gyarmatokon és külföldön.] Lipcse, 1939, Konkordia-Verlag Reinhold Rudolph. 467 p.
- SCHNEE ____ SCHNEE, Heinrich (szerk.): *Deutsches Kolonial-Lexikon.* [Német Gyarmati Lexikon.] Lipcse, 1920, Quelle & Meyer. I–III. köt.
- SCHNEIDER ____ SCHNEIDER, Karl: *Jahrbuch über die deutschen Kolonien.* Berlin, 1908–1911.
- SCHOMBURGK: *Sátrak Afrikában.* ____ SCHOMBURGK, Hans: *Sátrak Afrikában. Utazások, kutatások, kalandok – hat évtized folyamán.* /Világjárók/ Budapest, 1963, Gondolat. 350 p.
- SCHOMBURGK: *A vadon érverése.* ____ SCHOMBURGK, Hans: *A vadon érverése.* /Világjárók/ Budapest, 1961³, Gondolat. 217 p.
- SCHÖN ____ SCHÖN, Günter: *Kleiner Deutscher Münzkatalog.* [Kis német érmekatalógus.] 21. kiadás. Augsburg, 1991, Battenberg Verlag Augsburg. 282 p.
- SCHUMACHER ____ SCHUMACHER, Friedrich: Der Goldschatz von Tabora im ehemaligen Deutsch-Ostafrika. *Geldgeschichtliche Nachrichten.* VIII. évf. (1973) 33. sz. 8–10. p. DE ISSN 0435-1835
- SCHWENK ____ SCHWENK, Herbert: Brandenburg-Preußens Seemachtgelüste. *Berlinische Monatschrift.* VIII. évf. (1999) 1. sz. 11–17. p. DE ISSN 0944-5560
- SCRIVENOR ____ SCRIVENOR, Patrick: South Africa – rebellion and invasion. [Dél-Afrika – felkelés és invázió.] In YOUNG, Peter (főszerk.): *The Marshall Cavendish illustrated encyclopedia of World War I.* [Az I. világháború Marshall Cavendish illusztrált enciklopédiája.] New York–London–Toronto, 1984–1986, Marshall Cavendish Corporation. 2. köt., 348–353. p. ISBN 978-0-86307-181-2
- SIBLEY: East Africa. ____ SIBLEY, R. J.: East Africa. [Kelet-Afrika.] In YOUNG, Peter (főszerk.): *The Marshall Cavendish illustrated encyclopedia of World War I.* [Az I. világháború Marshall Cavendish illusztrált enciklopédiája.] New York–London–Toronto, 1984–1986, Marshall Cavendish Corporation. 5. köt., 1370–1376. p. ISBN 978-0-86307-181-2
- SIBLEY: East Africa 1917. ____ SIBLEY, R. J.: East Africa 1917. [Kelet-Afrika 1917.] In YOUNG, Peter (főszerk.): *The Marshall Cavendish illustrated encyclopedia of World War I.* [Az I. világháború Marshall Cavendish illusztrált enciklopédiája.] New York–London–Toronto, 1984–1986, Marshall Cavendish Corporation. 7. köt., 2318–2323. p. ISBN 978-0-86307-181-2
- SIBLEY: East Africa – fiasco at Tanga. ____ SIBLEY, R. J.: East Africa – fiasco at Tanga. [Kelet-Afrika – tangai fiaskó.] In YOUNG, Peter (főszerk.): *The Marshall Cavendish illustrated encyclopedia of World War I.* [Az I. világháború Marshall Cavendish illusztrált enciklopédiája.] New York–London–Toronto, 1984–1986, Marshall Cavendish Corporation. 2. köt., 354–360. p. ISBN 978-0-86307-181-2
- SIBLEY: East Africa: Smuts versus Vorbeck. ____ SIBLEY, R. J.: East Africa: Smuts versus Vorbeck. [Kelet-Afrika: Smuts Vorbeck ellen.] In YOUNG, Peter (főszerk.): *The Marshall Cavendish illustrated encyclopedia of World War I.* [Az I. világháború Marshall Cavendish

- illusztrált enciklopédiája.] New York–London–Toronto, 1984–1986, Marshall Cavendish Corporation. 6. köt., 1756–1763. p. ISBN 978-0-86307-181-2
- SKRINE ____ SKRINE, W. H.: L59 – The First Inter-Continental Flight. [Az első interkontinentális repülés.] In YOUNG, Peter (főszerk.): *The Marshall Cavendish illustrated encyclopedia of World War I*. [Az I. világháború Marshall Cavendish illusztrált enciklopédiája.] New York–London–Toronto, 1984–1986, Marshall Cavendish Corporation. 7. köt., 2324–2328. p. ISBN 978-0-86307-181-2
- SMUTS 1916-1 ____ SMUTS, Jan Cristiaan altábornagynak 1916.04.30-án, a Hadügyminisztériumnak küldött összefoglaló jelentése. *London Gazette*, 29630. kiegészítő sz. (1916.06.20.) 6127–6134. p.
- SMUTS 1916-2 ____ SMUTS, Jan Cristiaan altábornagynak 1916.10.27-én, a Hadügyminisztériumnak küldött összefoglaló jelentése. *London Gazette*, 29906. kiegészítő sz. (1917.01.17.) 687–702. p.
- SMUTS 1917 ____ SMUTS, Jan Cristiaan altábornagynak 1917.02.28-án, a Hadügyminisztériumnak küldött összefoglaló jelentése. *London Gazette*, 30026. kiegészítő sz. (1917.04.18.) 3723–3733. p.
- STOECKER ____ STOECKER, Helmuth: *Kamerun unter Deutscher Kolonialherrschaft*. [Kamerun német gyarmati uralom alatt]. Berlin, 1960, Rütten & Loening. I–II. köt.
- SZABÓ ____ SZABÓ Bálint (szerk.): *A szocializmus útján: A népi demokratikus átalakulás és a szocializmus építésének kronológiája, 1944. szeptember-1980. április*. HU-ISBN 963-05-2318-3 Budapest, 1982, Akadémiai Kiadó.
- SZENTES ____ SZENTES Tamás: *Kelet-Afrika a szabadság útján*. Budapest, 1963, Kossuth Kiadó. 260 p.
- Szerkesztőségi közlemény. *Földrajzi Közlemények*. ____ Szerkesztőségi közlemény. *Földrajzi Közlemények*, XX. évf. (1892) 162–163. p.
- TAPSELL ____ TAPSELL, Robert Frederick: *Monarchs, Rulers, Dynasties and Kingdoms of the World*. [A Világ Királyai, Uralkodói, Dinasztiái és Királyságai]. S. I., 1983, Thomas and Hudson Ltd. 150 p. ISBN 0871961210
- TARRÓSY ____ TARRÓSY István: *Kelet-Afrika a fejlődés útján*. Pécs, 2011, Publikon Kiadó. 266 p. HU-ISBN 978-615-50-0129-1
- The Independent*. ____ *The Independent*. Brit folyóirat 1834-től.
- The statesman's year book*. ____ KELTIE, J. Scott (szerk.): *The statesman's year book, 1913*. [Államférfiak évkönyve, 1913.] XV. évf. London, 1913, Macmillan & Co. Ltd. 1610 p.
- THOMPSON ____ THOMPSON, Eric Speechly: *A Machine Gunner's Odyssey Through German East Africa: The Diary of E S Thompson*. [Egy géppuskás odüsszeiája Német Kelet-Afrikán keresztül. E. S. Thompson naplója.]. *Military History Journal*, szerkesztői eköszó: VII. évf. (1987) 3. sz., I. rész: VII. évf. (1987) 4. sz., II. rész: VII. évf. (1988) 5. sz., III. rész: VII. évf. (1988) 6. sz. SA ISSN 0026-4016
- TOWNSEND ____ TOWNSEND, Mary Evelyn: *The Rise and Fall of the Germany's Colonial Empire. 1884–1918*. [Németország gyarmatbirodalmának felemelkedése és bukása. 1884–1918.] New York, 1930, MacMillan. 424 p.
- TRUHART ____ TRUHART, Peter: *Regents of Nations*. [Nemzetek vezetői.] München, 1984, Saur. II. köt.
- VAN DEVENTER 1918-1 ____ VAN DEVENTER, Louis Jacob altábornagynak 1918.01.21-én, Dar es Salaamban, a Hadügyminisztériumnak küldött összefoglaló jelentése. *London Gazette*, 30611. kiegészítő sz. (1918.04.05.), 4095–4110. p.
- VAN DEVENTER 1918-2 ____ VAN DEVENTER, Louis Jacob altábornagynak 1918.09.30-án, Dar es Salaamban, a Hadügyminisztériumnak küldött összefoglaló jelentése. *London Gazette*, 31069. kiegészítő sz. (1918.12.16.), 14793–14802. p.

- VAN DEVENTER 1918-3 ____ VAN DEVENTER, Louis Jacob altábornagynak 1919.01.20-án, Pretoriában, a Hadügyminisztériumnak küldött összefoglaló jelentése. *London Gazette*, 31310. kiegészítő sz. (1919.04.26.), 5265–5270. p.
- VON LETTOW-VORBECK ____ VON LETTOW-VORBECK, Paul: *My Reminiscences of East Africa*. [Visszaemlékezéseim Kelet-Afrikáról] London, [1920], Hurst and Blackett Ltd. 336 p.
- VON RÖLL ____ VON RÖLL, Freiherr (szerk.): *Enzyklopädie des Eisenbahnwesens*. [Vasútiügyi enciklopédia.] Berlin – Wien, 1912, Urban & Schwarzenberg. III. kötet. 496 p.
- WEHLING ____ WEHLING, Franz: *Die entwicklung der Deutsch-Ostafrikanischen Rupie*. [A német kelet-afrikai rúpia fejlődése.] Münster, 1929, Aschendorffsche Verlh. 160 p.
- YAMASHITA ____ YAMASHITA, Michael: *Cseng Ho. Michael Yamashita a legnagyobb kínai felfedező nyomában*. Pécs, 2006, Alexandra Kiadó. 447 p. ISBN 963-369-877-4
- YOUNG ____ YOUNG, Peter (főszerk.): *The Marshall Cavendish illustrated encyclopedia of World War I*. [Az I. világháború Marshall Cavendish illusztrált enciklopédiája.] New York–London–Toronto, 1984–1986, Marshall Cavendish Corporation. ISBN 978-0-86307-181-2
- ZIMMERMANN ____ ZIMMERMANN, Alfred: *Geschichte der Deutschen Kolonialpolitik*. [A német gyarmatpolitika története.] Berlin, 1914. 336 p.
- Zeitschrift für Kolonialpolitik ____ Zeitschrift für Kolonialpolitik, Kolonialrecht und Kolonialwirtschaft*
- Zumstein ____ *Briefmarken-Katalog Zumstein. Europa*. [Zumstein Bélyegkatalógus] 53. kiadás. Bern, 1969, Zumstein & Cie. 1204 p.

Magyar jogszabályok:

- 1886/XIV. tc. ____ 1886/XIV. tc. az Afrika némely (Kongo) vidékére vonatkozó kérdések szabályozása iránt tartott berlini értekezlet főokmányának beczikkelyezéséről. In MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1884–1886. évi törvényczikkek*. Budapest, 1887, Franklin Társulat.
- 26/1970 NET. hat. ____ 26/1970 NET. hat. a Magyar Népköztársaság és a Togo Köztársaság közötti diplomáciai kapcsolatáról.
- 217/1991. KE. hat. ____ 217/1991. (XI. 2.) KE. hat. nagykövetségek létesítéséről és bezárásáról.

Világhálós hivatkozások:

- Armada Castle hajónaplója ____ Armada Castle hajónaplója (1914.08.07-től 1915.05.31-ig)
Web: <http://www.naval-history.net/OWShips-WW1-08ArmadaCastle.htm>
(2014.08.23-ai állapot alapján)
- BERG ____ BERG, Michael: *The long journey of the Liemba. The incredible story of a ship from Lake Tanganyika*. [A Liemba hosszú útja. Egy tanganyika-tavi hajó hihetetlen története.] Világhálós publikáció. Web: <http://www.run-liemba.de/sites/default/files/Story%20Liemba%20engl.%20MB%2C%204.%208.%202014..pdf>
(2014.09.04-ei állapot szerint)
- BISHOP – DOBOLD ____ BISHOP, Dennis L. – DOBOLD, Holger: *Tanganjikasee. A Gunboat War in Deutsch-Ostafrika, 1914–1916*. [Tanganyika-tó. Egy ágyúnaszád-háború Német Kelet-Afrikában, 1914–1916.] Világhálós publikáció. Web: <http://www.oocities.org/cdferree/tanganjikasee/tangan.html> 2014.09.04-ei állapot szerint
- BLUMENAU ____ BLUMENAU, Bernhard: *The Map of Africa Lies in Germany: The Two Germanys and their Struggles for Recognition in Africa*. [Afrika térképe, amely Németországban fekszik: a két Németország és küzdelmeik az elismerésükért Afrikában.] Genève, 2011, Graduate Institute of International and Development Studies Department of International History. /Working papers in international history. 10. sz./ 43 p.
Web: http://repository.graduateinstitute.ch/record/87297/files/WPIH_10_Blumenau.pdf
(2015.01.21-ei állapot szerint)

- Esquadriha Aérea.* ____ *Esquadriha Aérea. Esquadriha Expedicionária a Moçambique.*
[Repülőraj. Expedíciós repülőraj Mozambikban.]
Web: http://www.momentosdehistoria.com/MH_05_02_05_Exercito.htm
(2014.10.02-ai állapot alapján)
- H.M.S. *Astraea* hajónaplói ____ H.M.S. *Astraea* hajónaplói (1913.04.22-től 1914.12.31-ig)
Web: <http://www.naval-history.net/OWShips-WW1-05Astraea1.htm>
(2014.08.23-ai állapot alapján)
- H.M.S. *Challenger* hajónaplói ____ H.M.S. *Challenger* hajónaplói (1914.07.14-től 1915.12.31-ig)
Web: http://www.naval-history.net/OWShips-WW1-05-HMS_Challenger.htm
(2014.08.23-ai állapot alapján)
- H.M.S. *Dartheim* hajónaplói ____ H.M.S. *Dartheim* hajónaplói (1913.09.02-től 1915.06.30-ig)
Web: http://www.naval-history.net/OWShips-WW1-06-HMS_Dartheim.htm
(2014.08.23-ai állapot alapján)
- H.M.S. *Dwarf* hajónaplója ____ H.M.S. *Dwarf* hajónaplója (1914.07.01-től 1915.06.21-ig)
Web: http://www.naval-history.net/OWShips-WW1-19-HMS_Dwarf.htm
(2014.08.23-ai állapot alapján)
- H.M.S. *Fox* hajónaplója ____ H.M.S. *Fox* hajónaplója (1914.10.29-től 1915.03.31-ig)
Web: http://www.naval-history.net/OWShips-WW1-05-HMS_Fox.htm
(2014.08.23-ai állapot alapján)
- H.M.S. *Hyacinth* hajónaplói ____ H.M.S. *Hyacinth* hajónaplói (1914.12.01-től 1916.12.31-ig)
Web: http://www.naval-history.net/OWShips-WW1-05-HMS_Hyacinth.htm
(2014.08.23-ai állapot alapján)
- H.M.S. *Kinfaus Castle* hajónaplója ____ H.M.S. *Kinfaus Castle* hajónaplója (1914.08.08-től 1915.04.30-ig)
Web: http://www.naval-history.net/OWShips-WW1-08-HMS_Kinfaus_Castle.htm
(2014.08.23-ai állapot alapján)
- H.M.S. *Laconia* hajónaplója ____ H.M.S. *Laconia* hajónaplója (1914.11.24-től 1916.06.28-ig)
Web: http://www.naval-history.net/OWShips-WW1-08-HMS_Laconia.htm
(2014.08.23-ai állapot alapján)
- H.M.S. *Mersey* hajónaplói ____ H.M.S. *Mersey* hajónaplói (1915.03.01-től 1917.12.31-ig)
Web: http://www.naval-history.net/OWShips-WW1-03-HMS_Mersey.htm
(2014.08.23-ai állapot alapján)
- H.M.S. *Severn* hajónaplói ____ H.M.S. *Severn* hajónaplói (1915.06.12-től 1915.12.31-ig)
Web: http://www.naval-history.net/OWShips-WW1-03-HMS_Severn.htm
(2014.08.23-ai állapot alapján)
- H.M.S. *Weymouth* hajónaplói ____ H.M.S. *Weymouth* hajónaplói (1913.10.11-től 1917.07.30-ig)
Web: http://www.naval-history.net/OWShips-WW1-06-HMS_Weymouth.htm
(2014.08.23-ai állapot alapján)
- MBUGHUNI ____ MBUGHUNI, Azaria: *Hitler and the British scheme to resettle Jewish refugees in Tanganyika.* [Hitler és a brit tervzet a zsidó menekültek tanganyikai áttelepítésére.]
Web: http://www.businesstimes.co.tz/index.php?option=com_content&view=article&id=3767:hitler-and-the-british-scheme-to-resettle-jewish-refugees-in-tanganyika&catid=1:latest-news&Itemid=57 (2015.01.20-ai állapot alapján)
- Moçambique 1914-18.* ____ *Moçambique 1914-18. Força Militar Colonial de Moçambique.*
[Mozambik 1914–1918. Mozambiki gyarmati haderő.]
Web: http://www.momentosdehistoria.com/MH_05_02_Exercito.htm
(2014.10.02-ai állapot alapján)
- PESEK ____ PESEK, Michael: *Ruga-Ruga: The history of an African profession, 1820–1918.* [Ruga-Ruga: Egy afrikai hivatás története, 1820–1918.]

Web: http://www.academia.edu/1521133/Ruga-ruga._The_history_of_an_East_African_profession_1820-1919

(2014.12.01-ei állapot alapján)

Prussian Iron Cross. ____ *Prussian Iron Cross*. [Porosz Vaskereszt.]

Web: <http://s400910952.websitehome.co.uk/germancolonialuniforms/militaria/medals%20iron%20cross.htm>

(2014.03.21-ei állapot alapján)

TARJÁN ____ TARJÁN M. Tamás: 1911. május 21., Kirobban a második marokkói válság.

Rubiconline. Web:

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1911_majus_21_kirobban_a_masodik_marokkoi_valsag/ (2014.06.27-ei állapot szerint)

The 1916 „Tabora Pound” ____ *The 1916 „Tabora Pound” – 15 Rupien Gold Coin from German East Africa*. [Az 1916-os „Tabora font” – 15 Rupien aranyérme Német Kelet-Afrikából.]

Web: <http://www.tokencoins.com/gea02.htm> (2010.01.20-ai állapot alapján)

VOGENBECK ____ VOGENBECK, Peter: *Die Landungsbrücke in Lome und die Einsturzkatastrophe von 1911*. [A loméi kirakodó-móló és az 1911-es összeomlása.]

Web: <https://www.petervogenbeck.de/articles/articledocs/TogoLandungsbruecke.pdf> (2021.03.22-ei állapot alapján)

A forrásmegjelölések során alkalmazott rövidítések:

évf.	—	évfolyam
köt.	—	kötet
MTI	—	Magyar Távirati Iroda
nyt. sz.	—	nyilvántartási szám
p.	—	oldal
s. l.	—	kiadás helye nélkül
s. n.	—	kiadó megnevezése nélkül
sz.	—	(folyóirat) szám
tc.	—	törvénycikk (magyar jogszabály)